ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

تۈنلىكى چاقماق

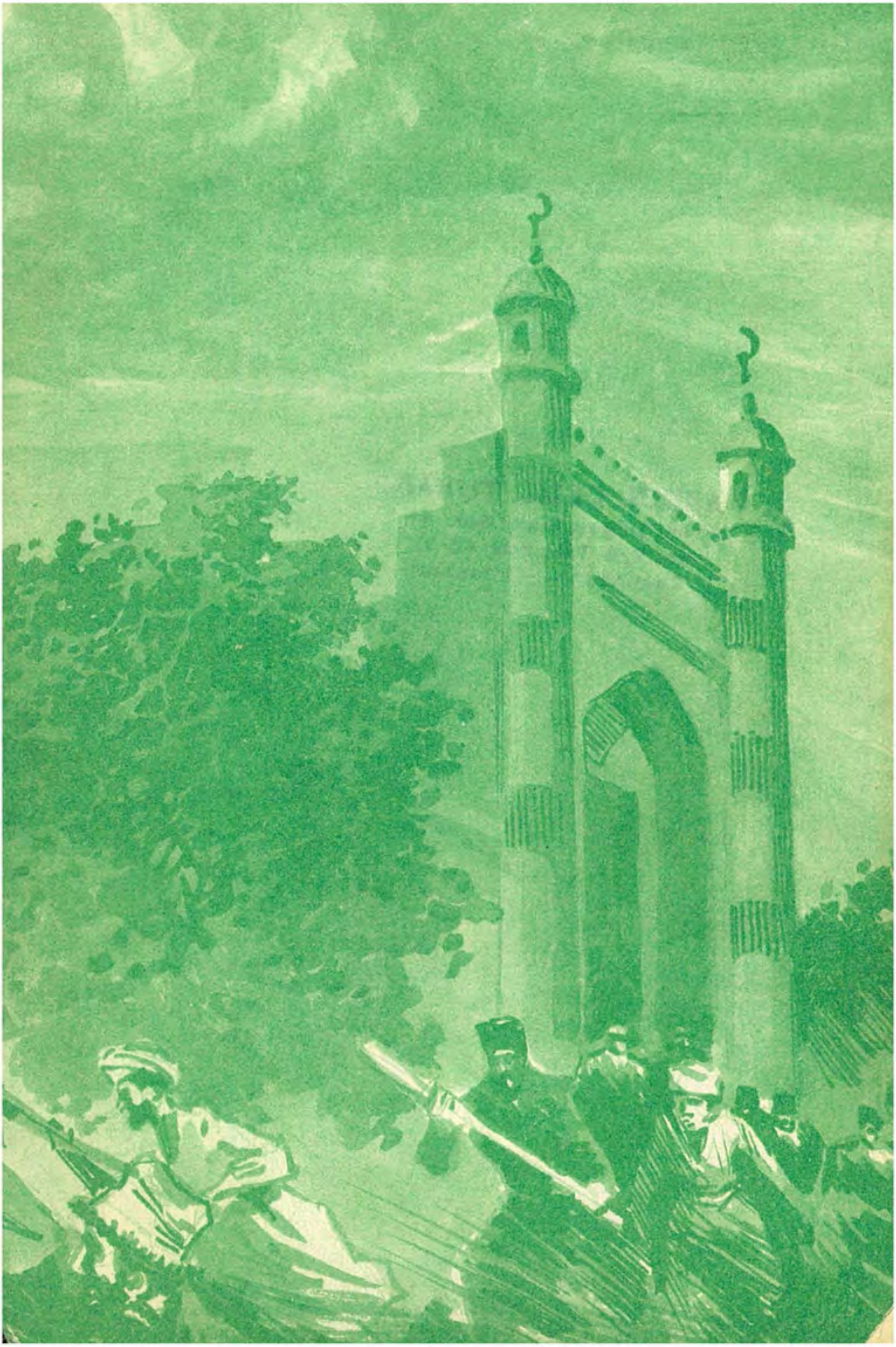

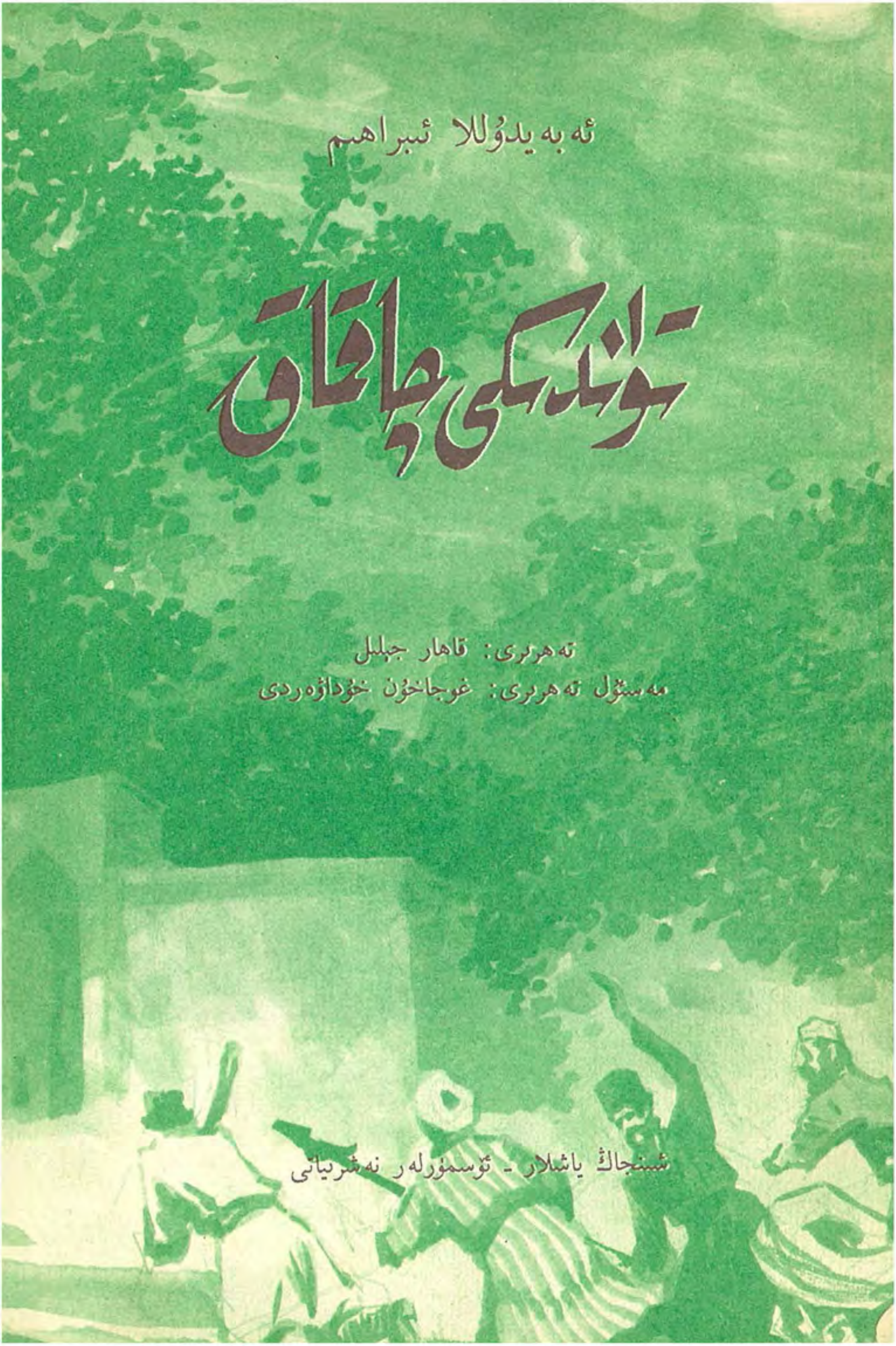

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

تۈندىكى چاقماق

تەھرىرى: قاھار جېلىل

مەسئۇل تەھرىرى: غوجاخۇن خۇداۋەردى

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

كىرىش سۆز ئورنىدا

ئالتە - يەتتە ياش چاغلىرىم بولسا كېرەك، بىر قىشلىقى بىر كېچىدىلا تۆت ئىلىك قېلىنلىقتا قار ياغدى. قار — ئۇ قىشتىن بۇ قىشقىچە كەمدىن كەم قار چۈشىدىغان يۇرتىمىزنىڭ باللىرى ئۈچۈن ئاز ئۇچرايدىغان كۆڭۈللۈك بىر ئەمەك ھېسابلىناتتى. خېلى بۇرۇن تەييارلاپ قويغان قىسماقنى قارلىرى ئۇدۇللۇق ئېرىپ تۇرىدىغان كۆللۈكلەرگە كۆمۈپ قويۇپ، تامنىڭ ياكى قېرى سۆگەتنىڭ دالدىسىدا مارىلاپ ئولتۇرۇش، ئۇچۇپ كەلگەن ۋە كەتكەن، كۆللۈككە چۈشكەن ۋە يەمچۈككە يېقىنلاشقان ئاق قۇشقاچلارنى ھاياجانلىنىپ تۇرۇپ كۆزىتىش نېمىدېگەن قىزىقارلىق - ھە؟

مېنىڭ قىسمىقىم يوق ئىدى. باشلانغۇچ كوپېراتسىيىنىڭ داغدۇغىلىرى بىلەن بېشىنى ئالالمايۋاتقان دادامنىڭ ماڭا قىسماق ياساپ بەرگىلى چولىسى تەگمەيتتى. بىلەتتىمكى، ئاداشلىرىمنىڭ قىسماقلىرىنى ئۇلارنىڭ ئاقساقال بوۋىلىرى ئېدىتلاپ تەييارلاپ بېرەتتى. ھەتتا قىسماقنى قانداق نىقابلاش، يەمچۈكنى قانچىلىك چىقىرىش، سەگەك ئاق قۇشقاچنى قانداق ئالداش ھۈنەرلىرىدە نەۋرىلىرىگە نەق مەيداندا يېتەكچىلىك قىلاتتى. مەن ئەقىللىق، مېھرىبان بوۋىلىرى بىلەن پەخىرلىنىپ،

تۇتۇۋالغان قۇشقاچلىرىنى يېڭىمگە سولاپ شوخلۇق قىلىدىغان ئاداشلىرىمنى تولىمۇ بەختلىك دەپ ھېسابلايتتىم، ئۇلارغا كۆزلىرىمنى مۆلدۈرلىتىپ ھەۋەس قىلىشتىن ئۆزگە ھېچبىر ئامالىم يوق ئىدى.

بىر كۈنى ئۆيگە سالپايغان ھالدا قايتىپ كىرىپ، كۇلۇڭغا پۇتۇمنى تىقىپ ئوت سىنغاچ، دادام ئىبراھىمئاخۇندىن سورىدىم:

— دادا، مېنىڭ نېمىشقا بوۋام يوق؟

دادام بۇ سوئالىمغا جاۋاب بەردى:

— بوۋاڭ قازا قىلىپ كەتكەن ئوغلۇم، شۇڭا سېنىڭ بوۋاڭ يوق.

— ئۇ قاچان قازا قىلغان، دادا؟

— قىرىق نەچچە يىل بۇرۇن.

— نېمە بولۇپ قازا قىلغان؟

— ئابلىزقارىنىڭ كۆلى بېشىدىكى جەڭدە قازا قىلغان، ئۇ چاغدا مەن 14 ياشتا ئىدىم...

دادام ئېغىر بېسىپ قالغىنىمنى تۇيغان چېغى، شۇ ئاخشىمىلا باشمالتاق تومىلۇقىدىكى بىر تال ئانار شېخىنى قوقاسقا پۇچىلاپ ئېگىپ، قوشنىمىزدىن ئىككى غېرىچ زەي تىلەپ قىسماق ياساپ بەردى. مېنى قىزىقتۇرغان قار ئەتىسىلا ئېرىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن، بوۋام بولمىسىمۇ، قىسمىقىم بارلىقىنى يەتكۈچە كۆز-كۆز قىلىۋېلىشقا ئۈلگۈردۈم.

دادام ۋەقەخۇمار، ئوقۇمۇشلۇق كىشى بولغاچقا، كېيىنكى كۈنلەردە ئۆيىمىز تۇرۇشلۇق سېرىق مەھەللىسى بىلەن بىر چوڭ زاراتگاھلىق ئارقىلىقلا ئايرىلىپ تۇرىدىغان توغرىقبېغىل مەھەللىسىدىكى كۆل بېشىدا قاچانلاردۇ بولۇپ ئۆتكەن جەڭ ھەق-

قىدە خىلى بىر نىمىلەرنى ئېيتىپ بەردى. بىراق، يېشىم كىچىك، ئەقلىم كالتە بولغانلىقتىنمۇ، بۇ ۋەقەلەرنى بىر رىۋايەتكە قىياس قىلىپ، ئاڭلاپلا قويغان بولدۇم.

مەكتەپكە كىردىم، ساۋاتىم چىقىپ، ئەقلىمگە ئانچە-مۇنچە ئەقىل قوشۇلدى. قىشنىڭ ئۇزۇن ئاخشاملىرى دادام قۇرداشلىرى بىلەن ئەدەبىيات ۋە تارىخ كىتابلىرىنى ئوقۇپ، سۆھبەت قۇرغاندا قۇلاق موللىسى بولۇپ، ئۇلارنىڭ سۆھبەتلىرىنى تىڭشىدىم، دەرسلىكلەرنىڭ قىزىقتۇرۇشى ۋە ئائىلىۋى مۇھىتنىڭ تەسىرىدە قولۇمغا چۈشكەنلىكى كىتابنى ئوقۇيدىغان بولدۇم، دادامنىڭ سۆھبىتى ۋە ئاللا ئۇزۇن ئۆمۈر بەرگەن مەھەللە مويسىپىتلىرىنىڭ گەپلىرىدىن «ئابلىزقارىنىڭ كۆلى بېشىدىكى جەڭ» توغرىسىدا يەنە بەزى يېڭى پاراڭلارنى ئاڭلىدىم. شۇنىڭ بىلەن «بۇ جەڭ زادى قانداق جەڭدۇ، كىملەر بىلەن كىملەر جەڭ قىلغاندۇ» دېگەن سوئاللار بىئىختىيار كاللامغا كىرىپ كەلدى.

تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ يېزىغا قايتقاندىن كېيىن ماڭا دېھقانلار بىلەن ۋاستىسىز ۋە كەڭ ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى. ئەمگەك ئارىلىقلىرىدا، دەم ئېلىش كۈنلىرىدە دەپتەر-قەلىمىمنى كۆتۈرۈۋېلىپ شۇ چاغلاردا ھايات ياشاۋاتقان «تىرىك تارىخ»لاردىن ھېلىقى «جەڭ» ھەققىدە سۈرۈشتۈرۈشكە كىرىشتىم، ھېلىمۇ سىدە ۋە بىھى دەرەخلىرى بىلەن قورشىلىپ تۇرغان «ئابلىزقارىنىڭ كۆلى» بېشىغا بېرىپ، خارابە ئىزلىرىغا ئۇزاقتىن ئۇزاق تىكىلدىم، تارىخنىڭ يوقالغان سەھىپىلىرىنى ئاقتۇردۇم.

بىراق، ئۇ چاغلاردا «ئابلىزقارىنىڭ كۆلى» بېشى ئۆز قىياپىتىنى تامامەن ئۆزگەرتكەن، كۆل بېشىدا يېڭى ھۆكۈمەت

ئىشخانىلىرى پەيدا بولغان، پەقەت ئۆتمۈشتىن دېرەك بەرگۈچى يوغان كۆللا ئۆز پېتى ساقلىنىپ قالغانىدى.

بىلگەن ۋە ئىگىلىگەن تەپسىلاتلىرىم شۇنى چۈشەندۈرەتتىكى، ئۇ يەردە بولغان جەڭ — ئاتا - بوۋىلىرىمنىڭ، شۇنداقلا ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆز تۇپرىقىنى، ئۆز ئىززەت - ھۆرمىتىنى قوغداش يولىدا ئېلىپ بارغان جەسۇرانە كۈرەشلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ كۈرەش مەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىمۇ، مېنى بېقىپ چوڭ قىلغان خەلقىمۇ شان - شۆھرەتلەر ئاتا قىلغان بىر شانلىق سەھىپە ئىدى.

1977 - يىلى يازدا، خىزمەت قىلىۋاتقىنىمغا ئەمدىلا بىر يىل بولغان ئۈرۈمچىدىن يۇرتۇم چىرىيىگە كاماندىروپكىغا باردىم ۋە مەرھۇم دادام بىلەن بىللە يۈرۈپ، ئەستىن كۆتۈرۈلۈپ كېتەي دېگەن تارىخنى يېڭىباشتىن يادلاپ، خاتىرەمگە ئۇلتۇرغۇزدۇم، قىسقىغىنا بىر ئاي ۋاقىتتىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ داشۆدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا ئۆگەنگەن، توپلىغان، رەتلىگەن ماتېرىياللىرىم ئاساسىدا ئىسپاتلاش خاراكتېرلىك قايتا تەكشۈرۈش ئېلىپ باردىم. چىرىيىنىڭ شۇ تارىخىي ۋەقە يۈز بەرگەن چاغدىكى مەمۇرىي ئەھۋالىنى كۆرسىتىدىغان ماشىستابلىق رەڭلىك خەرىتىدىن ئۈچنى ئىشلەپ چىقتىم، شۇ يىلىلا تۇنجى ئەمگىكىم — كىنو سىنارىيىسى «يىپەك ۋادىسىدا كارۋان» يېزىلىپ چىقتى. بۇ سىنارىيە تارىخقا مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن مۇئامىلە قىلغۇچىلارنىڭ ئەسەرنىڭ باش قەھرىمانىنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدىكى يولسىز تەلەپلىرى ۋە مېنىڭ بۇ تەلەپنى رەت قىلىشىم ئارقىسىدا ئېكرانغا چىقىرىلىشتىن مەھرۇم بولغان بولسىمۇ، لېكىن سىنارىيىنىڭ يېزىلىشى ماڭا ئەڭ مۇھىم بەدىئىي مەشىق بولۇپ قالدى. ۋەقە ئۈستىدە ئىزدىنىشتىن، ۋەقە-

نىڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشىنى تەھلىل قىلىشتىن ئەسلا توختاپ قالمىدىم.

«چىرىيە ۋەقەسى» دېيىلگەن بۇ ۋەقە يېرىم ئەسىردىن بۇيان دەرۋەقە، نۇرغۇن رەسمىي ۋە غەيرىي رەسمىي تارىخىي ئەسەرلەردە تولا قەيت قىلىندى. چەت ئەل تارىخچىلىرىمۇ بىلگەنلىرىنى يازدى، مەملىكىتىمىز تارىخچىلىرىمۇ بۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك كۈرىشىنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختاشتى.

لېكىن، كۆپىنچە تارىخچىلارنىڭ، شۇنداقلا بەزى نوپۇزلۇق كىشىلىرىمىزنىڭ بۇ ۋەقەنىڭ «باش قەھرىمانى» توغرىسىدىكى مەلۇماتلىرى مېنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇردى. بەزىلەر ھەتتا ئاغدۇرمىچى كۈچلەر بىلەن تىغمۇ تىغ كۈرەش ئېلىپ بارغان سۈپۈرگەئاخۇننىڭ نامىنى تىلغا ئېلىپمۇ قويمىدى. تىز پۈكمەس يەرلىك خەلقنىڭ تارىخىي رولىنى زۆرۈرىي ئەھمىيىتدىن مەھرۇم قىلدى، ۋەتەننىڭ غەربىي تېررىتورىيىسىنىڭ پۈتۈنلۈكىنى قوغداش تۆھپىسىنى (باشقا بەزى تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ تۆھپىسىنى قوشۇن تارتىپ كەلگەن ئىككى - ئۈچ ھەربىي سەركەردىگە ۋە باشقىلارغا مەنسۇپ قىلىۋەتكەندەك) چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنىڭ خوتەندىكى قالدۇق قىسىملىرىغا تېگىشلىك نېسىۋىسىدىن نەچچە باراۋەر ئارتۇق مۇبالىغە بىلەن قوشۇپ تەقدىم قىلىۋەتتى.

بىراق، يېزىۋاتقىنىم بىر ئەدەبىي ئەسەر بولغىنى ئۈچۈن، بۇ ئەسەردە «چىرىيە ۋەقەسى»نى ئۆز رېتى، ئۆز ئەينى بىلەن بايان قىلىپ، تارىخنى ئويۇنچۇق ئورنىدا كۆرىدىغان ھېلىقىدەك كىشىلەر بىلەن زاكۇنلاشماقچى ئەمەسمەن. مۇددىئانى پەقەت تارىخىي رېئاللىق سەھنىسىدىن ئورۇن ئالغان ياخشى - يامان قەھرىمانلىرىمىزنىڭ ئىختىيارىغا ۋە ئەقىللىق كىتابخانلىرىمىزنىڭ تەپەككۇرىغا تاپشۇرىمەن. مۇبادا تارىخىي چىنلىققا ئارتۇقچە

ئەھمىيەت بېرىپ، ئەسەر بەدىئىيلىكىگە سەل قارىغان ياكى بۇنىڭ ئەكسىچە يول تۇتقان مەقسەتتىن تاشقىرى نۇقسانلىرىم سېزىلسە، كىتابخانلىرىم تۈزىتىش كۆزى بىلەن قاراپ، ئەپۇ خىسلەتلىرى بىلەن پېقىرنى رازى قىلار دېگەن ئۈمىدتىمەن.

— ئاپتوردىن

مۇندەرىجە

بىرىنچى بۆلۈم نىقابلىق مېھمان

1. سىرلىق «تاۋاپچى» 3
2. «تاۋاپچى» كەلگەن يول بىلەن 14
3. ئاچلار ۋە توقلار ئارىسىدا 24
4. ساھىبخاننىڭ ھۇزۇرىدا 40
5. باش ئاغرىقى 47
6. ھاجىمنىڭ سېخىيلىقى 56
7. تۇسما بېشىدىكى جېدەل 67
8. خاسىيەتلىك يامغۇر 81
9. يۇرت قازىسى ھۆكۈم قىلىدۇ 90
10. بازار بېگى — نادىرخان 107
11. تېرەكلىك ھويلا 124
12. خالىس زاراخەتمە 140
13. «كۈيئوغۇل» بىلەن سۆھبەتلەر 158
14. كۈز كەلدى 167

ئىككىنچى بۆلۈم يوشۇرۇن قىلتاق

15. قورقۇنچلۇق چاغلار 187
16. «چېرىك كەلدى» 201
17. غەلىتە باشپاناھلىق 217

18. ساداققا چۈشكەن ئوق 236
19. سۆرۈك مەزگىلىدىكى سورۇقچىلىق 243
20. تور يېپىلماقتا 257
21. «دۆلەت قۇشىمۇ ياكى قۇزغۇنمۇ».................... 273
22. «قارچىغا» ھەققىدە پاراڭ 288
23. «چەككە چىكىلدىماڭ» 305
24. كېيىنكى ۋەقەلەر.............................. 330
25. كارۋان قايتىپ كەلدى 357

ئۈچىنچى بۆلۈم غەزەپ تاشقىنى

26. قانلىق پەيشەنبە.............................. 387
27. تۆلكە يولۋاسنىڭ پېيىدا.............................. 408
28. چۆلدىكى توغراق 421
29. ۋەھىمىلىك بىر پاي ئوق.............................. 441
30. سەكرات پەيتىدىكى پەم.............................. 461
31. قەسەمخور يەنە قەسەم قىلماقتا.............................. 481
32. قان ياشلىق شىكايەت 497
33. قەپەستىكى مەھبۇس 514
34. «يۇرت بىزنىڭ، ھەقىقەت بىزنىڭ» 532
35. ئەلچىگە «ئۆلۈم» 547
36. غەزەپ يالقۇنى 564
37. «ئاھ خۇدا، بىزنى نېمىدەپ...» 585

خاتىمە 608

نىقابلىق مېھمان

ئۇ ھىيلە-مىكىر تەدبىرىگە قەدەم قويۇپ، مەككارلىق تۇزاقلىرىنى يېيىپ، يالغانچىلىق ئۇرۇق دانلىرىنى چېچىپ... مۇراد-مەقسەت گۈلىنىڭ تەسەۋۋۇر جىلۋىسىنى كۆردى، شۇئان بېشىنى ئۇستۇن كۆتىرىپ، نۇسرەت قىياپەتلىك قوشۇنلىرىغا نەزەر سالدى-دە: «راستلىنىپ تەييار بولۇڭلار، مازارى شېرىپ زىيارىتىگە بارىمىز!» دەپ ئالىي پەرمان قىلدى.

موللا مۇسا سايرامى: «تارىخىي ھەمىدى» دىن

1. سىرلىق «تاۋاپچى»

مىلادى 1911 - يىلى ياز ئايلىرىنىڭ باشلىرى، تەكلىماكان دەشتىنىڭ جەنۇبىي گىرۋىكى بىلەن كۇئېنلۇن تېغىنىڭ ئېتىكى ئارىسىغا يېيىلغان چىرىيە بوستانلىقى ئۆز تارىخىدىكى ئەڭ ئېغىر، مۇسىبەتلىك كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈرمەكتە ئىدى. ئاسمان - زېمىن ئارىسىدىكى جىمى نەرسىنى «لاپ» قىلىپ ئوت ئالدۇرۇۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا قىزدۇرۇپ تۇرغان قۇياشنىڭ رەھىمسىز تەپتى تىنىمسىز غۇرقىراپ تۇرىدىغان شامالغا قوشۇلۇپ، تاغ تەرەپكە كېچە - كۈندۈز ئۇرۇپ تۇرسىمۇ، يىگىرمە نەچچە مىڭ چاڭقاق ئادەم تۆت كۆزى بىلەن تەلمۈرۈۋاتقان دەريادا كۆز يېشىچىلىكمۇ سۇ كۆرۈنمەيتتى. يىراقتا، ئاپئاق بۇلۇتلار ئارىسىدا بېشىغا قېتىق تۆكۈۋېتىلگەندەك ئاقىرىپ تۇرغان تاغ چوققىلىرى كۆز ئالدىدا يۈز بېرىۋاتقان پاجىئەنى تاماشا قىلىۋاتقان تاش يۈرەك، مۇز تەلەت ئادەمدەك، مەمەدانە قىياپەتتە گىدەيگەنىدى. ئاخىرقى نەپەسلىرىنى توپلاپ، نالە-پەرياد ئىچىدە دۇئا - تەلەپ قىلىۋاتقان تەشنالارنىڭ يىلىنىپ، يالۋۇرۇشلىرىمۇ ياكى تەڭرىگە، ياكى تەبىئەتكە زىنھار تەسىر قىلالمايتتى. مەشھۇر يادىچىلارنىڭ يادا تاشلىرىنى① كۆز يېشى

---

① يادىچىلار ۋە يادا تېشى — كارامەت كۆرسىتىپ، يامغۇر ياغدۇرىدىغانلار ۋە ئۇلارنىڭ كارامەتلىك تېشى ئەل ئىچىدە «يادىچى» ۋە «يادا تېشى» دېيىلىدۇ. تۈركىي خەلقلەرنىڭ بۇ قەدىمىي كارامىتى خوتەن تاغلىقلىرى ئارىسىدا تاكى ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە. موللا موسا سايرامىنىڭ «تارىخىي ئەمنىيە» دېگەن ئەسىرىدە بۇ ھەقتە مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن:

«... ياپەسنىڭ ئەۋلادى ناھايىتى تېز كۆپەيدى، ئەمما سۇ بار يەردە ئوت

بىلەن نەھلەپ تۇرۇپ ئوقۇغان مۇناجاتلىرى، كارامەتچىلەرنىڭ كارامەتلىرى ئۆز كۈچىنى يوقاتقانىدى.

سۇ... سۇ... سۇ...

باش ئەتىيازدا بىر ئاش پىشىم پۇرسەتتە تاسادىپىي يېغىپ ئۆتكەن قارا يامغۇرنىڭ شەپقەتى بىلەن كۆكلىۋالغان زىرائەتلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى يەر بېتىگە باغرىنى يېيىپ، چوغ ئۈستىگە تاشلانغاندەك تولغىناتتى. زىمىستان قىشنىڭ سوغۇقلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ، باش باھاردىلا بىخ يېرىپ چىققان، ئەمدىلىكتە بولسا ئوتقاش بىلەن كۆيدۈرگەندەك قۇرۇۋاتقان دەرەخ يوپۇرماقلىرى سەكراتقا چۈشكەن چالدەك شىۋىرلايتتى. ياز كىرگەندىن بېرى سۇ دىدارىنى كۆرمىگەن ئېرىق ئىچى قۇلاققا ئاڭلانغۇدەك شىتىرلاپ يېرىلاتتى. تەكلىماكان بويلاپ قۇتراپ تۇرىدىغان سېرىق بورانغا قوشۇلۇپ كۆك قەھرىگە ئۆرلىگەن قۇم دانىچىلىرى يۇرت ئاسمىنىغا كېلىپلا توختاپ قالاتتى ـ دە، خالىغان چىغدا يەر يۈزىگە تاشلىنىپ، يېشىل

يوق، ئوت بار يەردە سۇ يوق، تەگلىكتە قالدى. بۇ ئەھۋالنى ئاتىلىرى نوھ ئەلەيھىسسالامغا ئەرز قىلدى. نوھ ئەلەيھىسسالام تەڭرىنىڭ دەرگاھىغا ئىلتىجا قىلدى. ئىلتىجاسى ئىجابەت بولۇپ، جەبرائىل ئەلەيھىسسالامدىن ئىسمى ئەزەم (ئۇلۇغ ئىسىملار) نى ئەۋەتتى. بۇ ئىسمى ئەزەمنى تاشقا ئويۇپ ياپەسكە بەردى. قاچان خالىسا شۇ چاغدا يامغۇر ياغاتتى. بۇ تاشنى ئەرەب تىلىدا «مەجرۇلمەتەر» دەيدۇ. تۈرك تىلىدا «يادا تېشى» نامى بىلەن مەشھۇر، بۇ تاش ياپەسكە تەۋە زېمىندا كارغا كېلىدۇ. سامغا تەۋە بولغان ئەرەبىستان زېمىنىدا كارغا كەلمەيدۇ.»

ئەرەب ساياھەتچىسى تەمىم ئىبنى بەھىرنىڭ IX ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرىدا ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ پايتەختىگە قىلغان سەپىرىدە يازغان خاتىرىسىنىڭ 14 - بۆلىكىدە، «بۇ تۈركىي خەلقلەرنىڭ دۆلىتىدىكى بىر غەلىتە ئىش شۇكى، ئۇلارنىڭ بىر مۇنچە يادا تاشلىرى بولۇپ، ئۇلار شۇ تاشلىرى بىلەن ئۆزلىرى خالىغان چاغدا قار - يامغۇر ياغدۇرار ئىمىش، ھاۋانى سوۋۇتار ئىمىش، بۇنداق تاش توغرىسىدىكى رىۋايەت ئۇلارنىڭ ئىچىدە ناھايىتى كەڭ تارقالغان بولۇپ، ئۇنى ھەممە ئادەم بىلەر ئىمىش، تۈركىي خەلقلەر ئىچىدە ئۇنى ھېچكىمۇ ئىنكار قىلماس ئىمىش، بۇ تاشلار پەقەت توققۇز ئوغۇزلار خانىغىلا مەنسۇپ بولۇپ، باشقا خانلارنىڭ ھېچقايسىسىدا يوق ئىمىش» دېيىلگەن.

ھاياتلىق جىسمىدىن ئاداققى نەمنى سۈمۈرۈۋېلىشاتتى. كەنت ياقىسىدا ئۇ يەر-بۇ يەرگە تاشلاپ قويۇلغان دۇبۇلغىلارغا ياكى قۇملۇققا چۆككەن تۆگىلەرنىڭ لوكىسىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بارخانلار خۇددى غايىب قول بىلەن پىشاك سېلىپ كۆتۈرگەندەك قوزغىلىپ، سىلجىپ تۇراتتى. تەھدىت بىلەن قىستاپ كېلىۋاتقان بۇ سېرىق ئەجدىھا ئېتىزلىقلارنى، دەل-دەرەخلەرنى دەم تارتىپ، ئېكىنزارلىق ئورنىدا يېڭى-يېڭى باياۋاننى پەيدا قىلاتتى.

سۇ... سۇ... سۇ...

زاۋالىغا كۆزى يەتكەن، ئۇششۇك ھەرىسىدەك غالجىرلاشقان چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ زۇلمى ۋە بەگلەرنىڭ قاقشاتقۇچ ئالۋان-ياساقلىرى ھەممىنى ھالىدىن كەتكۈزگەن، گۆردىن ئېچىۋالغان مۇردىغا ئوخشاپ قالغان يېتىملارنىڭ چىرايىدىن ئۆتۈپ كەتكىنىگە ئالتە ئاي بولغان ئاغرىق-سىلاقنىڭ① ئالاق-

---

① ئاغرىق-سىلاق — مىلادى 1910-يىلىنىڭ ئاخىرى ۋە 1911-يىلىنىڭ باشلىرىدا خوتەن ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى ئىلچى، لوپ، كېرىيە ناھىيىلىرىدە تارقالغان دەھشەتلىك چوما كېسىلى. بۇ يۇقۇملۇق كېسەلنىڭ ئاسارىتى ئايرىم جايلاردا ھەتتا 1912 — 1913-يىلغىچە داۋام قىلغان. ئەينى ۋاقىتتا يۇقىرىقى ئۈچ ناھىيىدىكى مىڭدىن ئارتۇق چەت ئەل سودىگەرلىرى (بۇنىڭ ئىچىدە ھىندى، ئاۋغانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى سودىگەرلەر 510، روسىيە تەۋەلىكىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا سودىگەرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان روسىيە سودىگەرلىرى 704 ئەتراپىدا) بۇ كېسەلنىڭ دەھشىتىدىن قورقۇپ چاررۇسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى ئارقىلىق قەشقەر دوتەيىدىن جىددىي تەدبىر قوللىنىشنى تەلەپ قىلغان. ئاخىردا بۇ تەلەپ مەركىزىي ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىنغان، ئۆلكە تەرەپنىڭ ھۆكۈمەتكە يوللىغان مەلۇماتىدا: «ئىلچى ئامبىلى شې ۋېنگاۋ، كېرىيە ئامبىلى يەڭ سىجىن، لوپ ئامبىلى گۈي فېنلەر ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئاشۇ ناھىيىلەردىكى پۇقرالاردىن ۋابادا ئۆلگەنلىرى كۆپ بولغاندا بىرنەچچە ئون مىڭ، ئاز بولغاندىمۇ نەچچە مىڭغا يەتكەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى...» دېيىلگەن، تاشقى ئىشلار ۋازارىتىنىڭ تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئاندىن ھەرىكەتلىنىشكە مەجبۇر بولغان شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت كېسەل بىلەن ئۆلىدىغانلار ئۆلۈپ بولغاندا ئاندىن گاۋچۇنسۇڭ قاتارلىق ئۈچ

زادىچىلىكى تېخى ئۆچمىگەن، قېپىدىن چىقىپ كەتكەن يۈرەكلەر ئىزىغا چۈشمىگەن، جانجىگەر قېرىنداشلىرىنى كۆمۈپ قويۇپ جۇدالىق دەردىدە دەرمانسىز كەتكەنلەر ئەمدى تەقدىرنىڭ ئىككىنچى پەشۋاسى ئاستىدا مىجىلىپ، هايات ـ مامات سىزىقى ئۈستىدە جان تالاشماقتا ئىدى.

يۇرتنىڭ تۇپرىقى ۋە ئاسمىنى تەشنالىقتىن چاك ـ چاك يېرىلغان لەۋلەرگە ئايلىنىپ «سۇ ... سۇ» دەپ مىدىرلايتتى. پۈتكۈل تەبىئەت نامايەندىلىرى قۇرۇپ كەتكەن تىلدەك ساڭگىلىغانىدى.

سۇ نەدە؟ هاياتلىقنىڭ شەربىتى، ئۆلۈۋاتقان دۇنيانىڭ شىپاسى بولمىش سۇ نەدە؟

«چىرىپىلىك بول، چىرىپىدە تۇرما» دېگەن ئاتا ۋەسىيەتلىرىنى قايتىلاپ يادىغا ئېلىشقان بەزى كىشىلەر يالغۇز جېنىنى ئېلىپ بېشى قايغان، پۇتى تايغان تەرەپلەرگە پېتىراپ كېتىشتى. ئاتا ـ بوۋىلىرى قەدىمدىن تارتىپ تىرىكچىلىك قىلىپ كەلگەن، قان ـ تەرلىرى بىلەن بىنا قىلغان بۇ ئەزىز يۇرت مۇستەھكەم رىشتىگە ئايلىنىپ، يەنە نۇرغۇن يۈرەكلەرنى ئۆزىگە باغلاپ قېلىۋەردى. ئەجدادلىرىنىڭ چىرىغىنى ئۆچۈرگۈسى كەلمىگەنلەر، قېرىنداشلىرىنىڭ غېرىبانە قەبرىسىنى ئەگىپ يۈرگەن

تېۋىپنى تۆت هارۋا كۆمىلاچ دورا بىلەن خوتەنگە ئەۋەتىشكە مەجبۇر بولغان. بۇ تېۋىپلار ۋە دورىلار ئۈرۈمچىدىن خوتەنگىچە بولغان 60 ئۆتەڭنى بېسىپ، ئۈچ ئايدا ئاران خوتەنگە يېتىپ كەلگەندە كېسەللىك يەرلىك تېۋىپلارنىڭ داۋالىشى ۋە تەبىئىي سەۋەب بىلەن تىزگىنلىنىپ بولغان. ئۈرۈمچى هۆكۈمىتىنىڭ «ئادەمگەرچىلىكى»نى ئەكەلگەن بۇ ئۈچ تېۋىپ هەر ئايلىقىغا 80 سەردىن قەشقەر تىزىسى ئېلىپ ئالتە ئاي لاغايلاپ يۈرۈپ، كېسەلنىڭ تىزگىنلەنگەنلىكىنى تۆھپە دەپتىرىگە يېزىپ كېتىپ قېلىشقان.

لەر نېمىدىندۇر ئۈمىدلىنەتتى، گويا ئىمامى جەئفەر تەيرانغا① شاخ يېرىپ تۇرۇپ قىلغان ئەرزلىرى قوبۇل كۆرۈلۈپ، ۋاپاسىز تەبىئەت ۋە تۇخسۇنى تۇشقان مۇشتۇمزورلار جازالىندىغاندەك ياكى بولمىسا ئىمامى مەھدى ئاخىر زامان② تىرىلىپ قوپۇپ، ئوتلۇق دېمى بىلەن تىكىلىك تاغلىرىنى③ئېرىتىپ، تەشنالىق ئىسكەنجىسىدە قالغان بۇ زېمىنغا سۇ باشلاپ كېلىدىغاندەك تاتلىق تەمەددە يۈرەتتى...

تۈنۈگۈن گۈگۈم بىلەن تەڭ ھۆۋلاشقا باشلىغان بوران كۈن ئۆرلىشى بىلەن تەڭلا پەسكويغا چۈشۈشكە باشلىدى. بامداتقا ئۈلگۈرگەن ئىككى مېيىتنىڭ نامىزىنى ئۈزىتىپ بولۇپ، مەسچىتتىن كېيىنرەك قايتىشقان جامائەت تاختا كۆۋرۈك بېشىغا كەلگەندە، نېرىقى كوچىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇن مىراب بېگى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

— جامائەت، — دېدى مىراب بېگى نېرىقى مەھەللىدىكى

---

① ئىمامى جەئفەر تەيران — «تەيران» — ئەرەبچىدە «ئۇچقان» دېگەن سۆز بولۇپ، «ئىمامى جەئفەر تەزكىرىسى»دە ئىمامى جەئفەرنى «ئۇچۇپ كەلگەن ئادەم» دەپ كۆرسەتكەن. «مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ نەسەبنامىسى» دېگەن كىتابتا قەيت قىلىنىشىچە، ئىمامى جەئفەر ھىجرىيىدىن 33 يىل بۇرۇن سۈرىيىنىڭ غەسسا دېگەن يېرىدە تۇغۇلۇپ، ھىجرىيىنىڭ 3-يىلى شامنىڭ قۇددۇس شەھىرىدە ۋاپات بولغان. بەزىلەر ئۇ شېھىت بولغاندىن كېيىن ئۇچۇپ كېلىپ، چىرىيىنى ماكان تۇتقان، دەپ، بۇ مازارنى تاۋاپ قىلىشىدۇ. بۇ مازار چىرىيە ناھىيىسىنىڭ مازار كەنتىدە.

② ئىمامى مەھدى ئاخىر زامان — ئەسلى ئىسمى ئەبۇلقاسىم مۇھەممەد بىننى ھەسەن ئەسكەرى. مىلادى 875-يىلى باغدادتا دۇنياغا كەلگەن. مىلادى 892-يىلى ئۇشتۇمتۇت غايىب بولغان. ئۇ ئاخىرزامان قۇتۇلدۇرغۇچىسى سۈپىتىدە ئەل ئاغزىدا (بولۇپمۇ شىئە مەزھىپىدىكىلەر ئاغزىدا) مەشھۇردۇر. بەزىلەر ئۇنىڭ قەبرىسى چىرىيە ناھىيىسىنىڭ چاقار يېزىسىدا دەپ قارايدۇ ۋە ئۇ يەردىن ئېقىپ ئۆتىدىغان چىرىيە دەرياسىنىڭ بويىدىكى مازارنى نىشان قىلىپ كۆرسىتىدۇ.

③ تىكىلىك تاغلىرى — كۇئېنلۇن تېغىنىڭ چىرىيىگە يېقىن يېرىدىكى بىر ئاساسىي چوققا. دېڭىز يۈزىدىن 5466 مېتىر ئېگىز.

ئۈمىدئاخۇننىڭ سەكراتقا چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئېيتقاندىن كېيىن سۆزىنى يۆتكەپ، — مازار غوجام ئاھىمىزغا يەتكەن ئوخشايدۇ، تاڭ ئاتارغا يېقىن چۈشۈمدە مۇنداق بىر ئىش ئايان بولدى، بىر ئاقساقال كىشى پېقىرغا: «قالماقدۆك يېنىدىكى بۇلاقنى قاز، ئۆستەڭ ئال!» دەپلا غايىب بولدى. يەنە بۇلاقتىن سۈزۈك سۇنىڭ بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىققان ئۈنىنىمۇ ئاڭلىدىم!

بۇ خەۋەر جامائەتنى خۇددى قايناامدا ئېقىپ كېتىۋېتىپ ئۇشتۇمتۇت قىرغاققا چىقىپ قالغاندەك ھاياجانلاندۇرۇۋەتتى.

— بۇ، ياخشىلىقتىن بېشارەت.

— مازار غوجام ئەھلى مۇسۇلمانلارغا قىلىدىغان ئىلتىپاتىنى ئاۋۋال چۈشىدە ئايان قىلارئىمىش، مىراب بېگىم، ئاللا تائالامۇ «يارىتىشتا مەن ياراتتىم، يارىلىشىڭ ئۆزۈڭدىن» دېگەنىكەن. ئەزرائىلنى كۈتۈپ تۇرماي، قۇربىتىمىزنىڭ يېتىشىچە سەۋەب قىلىپ باقىلى. مازار غوجامنىڭ بېشارىتى بەرھەق!

سەككىز غۇلاچ چوڭقۇرلۇققا قېزىلغان مۇزخانىدىكى مۇزلارمۇ ئېرىپ كېتىۋاتقان ئىسسىقتا تېخىچە قىشلىق چاپان، كونا چورۇق، تېرە تەلپەك كىيىپ يۈرگەن كىشىلەرگە بىردىنلا جان كىرىپ قالغاندەك، توپا باسقان چىرايلىرىدا ئۈمىد نۇرى جىلۋىلەندى.

جامائەتنىڭ مازار غوجامنىڭ «بېشارىتى»نى ھېچ ئىككىلەنمەيلا قوبۇل قىلغانلىقىدىن ئەجەبلەنگىلىمۇ بولمايتتى. چۈنكى، تۇزلۇق سايغا تۇز كولىغىلى بېرىپ - كېلىپ تۇرىدىغان ھەربىر كىشى قالماقدۆك يېنىدىكى كىگىز ئورنىچىلىك يەرنىڭ يىل بويى ياشلانغان كۆزدەك نەملىشىپ، لۆمشىپ تۇرىدىغانلىقىنى تالاي قېتىملاپ كۆرۈشكەنىدى.

بۇلاق ۋە ئۆستەڭ ھەققىدىكى ئۈمىدلىك خىيال مىراب بېگىمنىڭ چۈشىدە ئايان بولغان بېشارەتمۇ ياكى ئۇ ئۆز ئالدىغا

ئويلاپ تاپقان چارىمۇ، بۇنىڭ بىلەن ھېچكىم ھېسابلىشىپ ئولتۇرمىدى. ئېغىزدىن-ئېغىزغا كۆچۈپ، پۈتكۈل كەنتنى ئارىلاپ چىققان بۇ خەۋەر نۇرغۇن پىدائىيلارنى جەلپ قىلىپ، چۈشكۈنلۈك تۇمانى بىلەن قاپلانغان كۆڭۈللەردە ئۈمىد شامىنى ياندۇردى. چۈشكە يېقىن ئىشنىڭ ئېپى-جېپىنى بىلىدىغان كىشىلەرنىڭ بىر توپى سۈپۈرگەئاخۇننىڭ باشلامچىلىقىدا قالماقدۆڭ تەرەپكە قاراپ يول ئالدى.

دەريا قىنىنىڭ شەرقىي يامزىلىغا يانداشقان قالماقدۆڭ مەھەللىگە ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى. دەريا بويىغا تاشلاپ قويغان تەلپەكقېلىپىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ دۆڭدە تۇرۇپ قارىغاندا، كەنت دەرەخزارلىقلىرىنى خېلى ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى. دەريا قىنىغا ساڭگىلاپ تۇرغان قىسمى قاتتىق سېغىز تاشتىن تۈزۈلگەن بۇ «تەلپەك قېلىپى» نىڭ چوققىسىدا گۈللەپ تۇرغان چوڭ بىر توپ يۇلغۇن خۇددى دۇبۇلغىنىڭ پۆپۈكىگە ئوخشايتتى. قايسى زاماندا كولانغانلىقى نامەلۇم بولغان قىزىل توپىلىق ئوچاقلار، سېرىق توپىسى كەتمىگەن گۈلخان ئىزلىرى دۆڭ باغرىدا ئوچۇق كۆرۈنەتتى. ئىسلىشىپ كەتكەن مورا ئىزناسى قانداقتۇر بىر رىۋايەتنى ھەقىقەتكە ئايلاندۇرماقچى بولۇپ، تامغا يۆلىنىپ خىيال سۈرۈۋاتقان ئادەمدەك تىك تۇراتتى.

چولاق كەتمەنلەرنى، ئۇپراپ بۇقىنىڭ ماڭلىيىدەك بولۇپ قالغان جوتۇلارنى كۆتۈرگەن كىشىلەر ھايال ئۆتمەي بۇ يەردە پەيدا بولۇشتى. ئۇلار ئەتراپقا تارىلىپ يەر شەكلىنى پىششىق كۆزەتكەندىن كېيىن ئىككى توپقا بۆلۈندى-دە، بىر توپى بۇلاق كۆزىنى ئېچىشقا قالدى. يەنە بىر توپى سۈپۈرگەئاخۇنغا ئەگىشىپ، دەريا قىنىنى بويلاپ سايغا چىقىشتى. ئۇلار ئۆز تەجرىبىسى بويىچە بۇلاق كۆزىدىن ھېچ بولمىغاندا بىر تۈگمەنلىك سۇ چىقىرالىشىغا ئىشەنگەن، بۇلاق ئورنىدىن

كولنغان كىچىككىنە ئورەككە يىغىلغان سۈزۈك سۇ بۇ ئىشەنچنى ئىسپاتلىغانىدى. بۇلاق سۈيى تاغدىن ساقىپ كېلىپ دۆڭ يېنىدا بوران ھەيدەپ كەلگەن قۇملارغا سىڭىپ كېتىۋاتقان سۇ بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ دەرياغا باشلانغان تەقدىردىمۇ، چاڭقاق ئېتىزلارغا يېتىپ بارالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. دەريا قىنىغا تولۇپ تۇرغان كۆچمە قۇملار، قىزىپ ئوت بولۇپ كەتكەن قورام تاشلار، تۇزلۇق چۆكمىلەر تۆت تۈگمەنلىك سۇ بولسىمۇ سۈمۈرۈپ ئۆلگۈرەتتى. سۇدىن نەپ ئالماق ئۈچۈن، دەريا قېشىغا يانداپ ئۆستەڭ ئالماي بولمايتتى.

دېھقانلار يۈرەكلىرىدە خۇددى سۇغا قانغان مايسىدەك كۆكلەۋاتقان ئۈمىدىنى ئۆمرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى سۇ بىلەن ھەپىلىشىپ ئۆتكۈزگەن، ئەمدىلىكتە 49-50 ياشلارغا تاقاپ قالغان مىراب بېگىگە باغلاشقانىدى. مىراب بېگى دېھقانلارنى ئەگەشتۈرۈپ، دەريا قاسنىقىنى بويلاپ كەڭ كەتكەن سايغا چىقىپ كەلدى-دە، بوي جەھەتتىن ئانچە پەرق قىلمايدىغان كىشىلەردىن بەش-ئالتىنى تاللاپ، ھەر 100 قەدەمدە بىردىن تۇرغۇزدى. تەلپىكىنى پۇلاڭلىتىپ ئۇلارنى بىر تۈز سىزىق ئۈستىگە كەلتۈرگەندىن كېيىن، سايدا ئوڭدىسىغا يېتىپ جۈپلەنگەن پۇتىنىڭ ئۇچىغا قاراپ سول كۆزىنى قىستى. قاتار تۇرغانلارنى نېرى-بېرى قىلىپ يۈرۈپ ئۆستەڭ ئىزىنى بېكىتتى. ئوڭ كۆزىنىڭ كۆرۈش سىزىقى بىلەن پۇت بارماقلىرىنىڭ ئۇچىنى بىرلەشتۈرۈپ، قەيەرنىڭ قانچىلىك كولىنىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى.

كۈن ئېگىلىشى بىلەن تەڭ، غەرب تەرەپتىن ئاسمان-پەلەك توپا توزۇتۇپ كەلگەن قۇيۇن ئۇلارنىڭ ئىشىغا كاشىلا تۇغدۇردى. بىر ئۇچى سارغىيىپ تۇرغان كۆك قەھرىگە، بىر ئۇچى

قىزىپ كەتكەن يەر بېتىگە تۇتاشقان بۇ قۇيۇن غۇررەكتەك① تېز پىرقىرايتتى. يىلتىزى ئۈزۈلگەن قامغاقلار قۇيۇننى دەۋر قىلىپ دومىلايتتى. قۇيۇن مەركىزىگە كىرىپ قالغانلىرى بولسا خۇددى قانات چىقارغاندەك تېزلىك بىلەن ئاسمانغا ئۆرلەيتتى-دە، يۇقىرى بېسىملىق هاۋا ئېقىمىنىڭ زەربىسى بىلەن كۇكۇم-تالقان بولۇپ، يەرگە قار ئۇچقۇنلىرىدەك تاشلىناتتى.

قۇيۇن ئۆتۈپ كەتتى. قۇيۇن ئۇچۇرۇپ كەتكەن تەلپىكىنى ئەكېلىۋاتقان ئابدۇللا قولى بىلەن ئىلچى② يولىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— قاراڭلار، ئاۋۇ دۆڭنىڭ كەينىدىن بىر ئادەم چىقىپ كېلىۋاتىدۇ-يا؟ — دېدى.

سۇپۇرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ هەمراهلىرى ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە قاراشتى.

دېگەندەك، خېلىدىن بېرى رەۋەندىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلگەن، قۇم كۆمۈپ كېتەي دەپ قالغان كارۋان يولىدا كېلىۋاتقان ئېشەكلىك ئادەم بارغانسېرى يېقىنلاۋاتاتتى.

يولۇچى ئۇلارنىڭ يېنىغا يېتىپ كېلىپ سالپاڭ قۇلاق ئېشىكىنى هېچ كۆچىمەيلا توختاتتى. بىنەمەلەردە ئۆسكەن چاتقاللاردەك گىجەكلىشىپ كەتكەن چاچ-ساقاللىرى ئارىسىدىن چاڭ باسقان قىزىلكوس يۈزى ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ ئادەم كەم دېگەندە 54—55 ياشلاردا ئىدى. بېشىدىكى ئۈچلۇق كۇلاهى، ئۈچىسىدىكى قۇراق جەندىسى، ئۇچى ئاسمانغا قاراپ تۇرغان كەشى ئۇنى خېلى سېھىرلىك قىلىپ كۆر-

---

① غۇررەك — ياڭاق بىلەن ياسىلىدىغان بالىلار ئويۇنچۇقى. بىر ياڭاق ئۈستىگە جايلاشتۇرۇلغان، ئوق بىلەن بەنت قىلىنغان يەنە بىر ياڭاق ئۆز ئىنېرتسىيىسى بىلەن تېز پىرقىرايدۇ.

② ئىلچى — خوتەن شەهرىنىڭ بىر خىل ئاتىلىشى.

سىنەتتى. يوغان بېشى ۋە تۈكلۈك قېشى بىلەن نىسبەتلەشتۈرگەندە، چوڭ قاپاققا ئويۇپ قويغان كىچىككىنە تۆشۈككە ئوخشاپ كېتىدىغان كۆزلىرى خۇددى چاشقان مارىلاۋاتقان مۈشۈكياپىلاقنىڭ كۆزىدەك توختىماي ھەرىكەتلىنىپ تۇراتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مۇسۇلمانلار، — يولۇچى ئېشەكتىن چۈشمەيلا ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى، — ئىمامى جەئفەر تەيران غوجامنىڭ مازارى مۇشۇ يۇرتتىمۇ؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئابدۇللا ئالدى بىلەن سالام ياندۇرۇپ، — مازار غوجام مۇشۇ يۇرتتا.

يولۇچىنىڭ چىرايىدا بىلىنەر - بىلىنمەس ھاياجان ئەكس ئەتتى. كۆزلىرى بارغانسېرى كىچىكلەپ، نەزەرى بىر نۇقتىغا جەملەندى:

— خۇداغا مىڭ قەتلە شۈكرى، پېقەمبىرنى ئاخىر مازار غوجامنىڭ ۋەسلىگە يەتكۈزىدىغان بولدى. بالىلىرىم، سۈيۈڭلار بولسا، بىر ئۇتلام ئىچىۋالسام، خۇدا سىلەرگە رەھمەت قىلسۇن.

يولۇچىنىڭ كۆزى بېلىگە ئېسىلغان قاپاققا تىكىلگەنلىكىنى كۆرگەن ئابدۇللا ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى شۇ زامانلا بەجا كەلتۈردى.

چاپاق باسقان كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ تۇرغان چامبۇل ئېشەككە ۋە قاپاقتىن بۇلدۇقلىتىپ سۇ ئىچىۋاتقان يولۇچىغا ئېچىنغۇسى كەلگەن سۇپۇرگەئاخۇن سورىدى:

— مېھمان، بەك يىراقتىن كەلگەن ئوخشايدىلا، ھېلىمۇ ئۇچالىقنىڭ، تىنالىقنىڭ دەرمانىنى قۇرۇتىدىغان بۇ دەشتتىن سالامەت ئۆتتۈۋاپتىلا.

— بۇ، ئاللانىڭ ئىرادىسى، — دېدى يولۇچى گۆشلۈك

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مۇسۇلمانلار، — يولۇچى ئىشەكدىن چۈشمەي تۇرۇپلا سالام
بېرىپ دېدى، — نامى ئۇلۇغ ئىمامى جەفەر تەيران غوجامنىڭ مازارى مۇشۇ يۇرتىمۇ؟

قولىنىڭ كەينى بىلەن ئاغزىنى ئېرتىۋېتىپ، — پېقىر بىر جاھانكەزدى ئادەم، ئاللا ۋە ئۇنىڭ بەندىلىرىنىڭ ئىشقىدا مۇشەققەت داۋىنىدىن ئاتلاپ، رىيازەت دەشتىسىنى كېزىپ يۈرۈپتىمەن. مانا ئەمدى ئىمامى جەئفەر تەيران غوجام، ئىمامى جەئفەر سادىق پاشاھىم① بىلەن دىدارلىشىش ئىشقىدا مۇشۇ يۇرت تەرەپكە يول ئالغىنىمدىن بېرى، تۆت كۈن تېنەپ يۈرۈپتىمەن. ئاللا ئۆز بەندىسىنى كۈلپەت دەشتىدە مانا مۇشۇنداق سىنايدىكەن، ئاخىر ئەۋلىيالىرىمىزنىڭ روھى مەدەت قىلىپ قارارگاھىمغا يېقىنلاشتىم.

ئۇنىڭ كۆزىدىن سىرغىپ چۈشكەن ئىككى تامچە ياش قاپاقتا چاپلىشىۋالغان پاقىدەك كەڭ ۋە قىسقا بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ بۇرۇتى ئارىسىغا كىرىپ غايىب بولدى. بېشىغا كەلگەن مالامەت دەستىدىن دىلى ئاللاغا يېقىنلىشىپ، كۆزى يىغىغا ئۆگىنىپ قالغان دەردمەنلەر ئېسىلىۋاتقان ئۆپكىسىنى ئاران تەسلىكتە بېسىپ ساغرىسىغا ئېسىلغان ساپايىنى شىرتىلاتقىنىچە يىراقلىشىۋاتقان ئېشەكنىڭ قارىسىغا قاراپ قېلىشتى.

بۇ ئاداشقان «تاۋاپچى» كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقىچە 10 مىڭ قەدەم، ئوغرىقارىشتىن مازار كەنتىگىچە 15 مىڭ قەدەم كېلىدىغان بۇ يۇرتنىڭ كوچا - كويلىرى بىلەن بەش قولدەك تونۇش ئىدى. ئۇ، دوقمۇشقا يېتىپ كەلگەندە ھېچ تېڭىرقىمايلا كېرەكلىك يولغا بۇرۇلاتتى. ئادەم ئانچە ئاياغ باسمايدىغان بوشلۇقلارغا تاشلانغان تاپلار ئۈستىدە زوڭزىيىپ ئولتۇرغان قاغا - قۇزغۇنلارغا، كۈنچىقىش تەرىپى

---

① ئىمامى جەئفەر سادىق — ئىمام مۇھەممەد باقىرنىڭ ئوغلى، مىلادى 702 - يىلى مەدىنە شەھىرىدە تۇغۇلغان؛ مىلادى 765 - يىلى يەنە مەدىنە شەھىرىدە ئالەمدىن ئۆتۈپ، ئاتىسىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىنغان. لېكىن بەزىلەر ئۇنى شىنجاڭدا ۋاپات ئەتكەن دەپ ھېسابلاپ، ھازىرقى نىيە ناھىيىسىدىكى ئىمام جەئفەر سادىق مازىرىنى زىيارەت قىلىپ ئۇلۇغلايدۇ.

ساپسېرىق قۇملار بىلەن تا ئۆگزىلىرىگىچە تىرىلىپ تۇرغان ۋەيرانە ئۆيلەرگە، چىغىرىقى غىچىرلاپ ئايلىنىۋاتقان قۇدۇق بېشىغا توپلىنىۋېلىپ، مىننەتخور تەقسىماتچى بولۇپ بېرىۋاتقان سۇنى سوغىلىرىغا، قاپاقلىرىغا بىر نوگاي ـ بىر نوگايدىن قاچىلاۋاتقان ئالامانغا قىزىقىش نەزەرىدە قاراپ قوياتتى.

ئۇ تۇغرىقېغىل مەھەللىسى بىلەن سېرىق مەھەللىسىگە ئايرىلىدىغان يول ئاغزىغا كەلگەندە، كۆكۈيۈن بىلەن ھەپىلىشىپ كېلىۋاتقان ئېشەكلەرنىڭ بېشىنى ئىككىلەنمەيلا تۇغرىقېغىل يولىغا بۇرىدى. بىر چۆگۈن قاينىغان پۇرسەتتە ماڭغاندىن كېيىن، بېھى دەرەخلىرى ۋە سۇۋادان تېرەكلەر بىلەن قورشالغان ھەشەمەتلىك قەسىرنىڭ ئۆگزىسىدە بىراۋنى تەستەكلەۋاتقاندەك شەپە چىقىرىپ لەپىلدەۋاتقان ئاق ئەلەمنى① كۆرگەندە، تۇنجى قېتىم مەسچىدى ھەرەمنىڭ قۇببىسىنى كۆرگەن تاۋاپچىدەك خۇشال بولۇپ كەتتى. قاقالتىر بىلەن چەمبەرلەنگەن قارا دەرۋازىنىڭ ئېغىر قاناتلىرى ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك شەپە چىقىرىپ ئېچىلدى. ئۆزىگە جەننەتتى مەئۋانىڭ ئىشىكى ئېچىلغاندەك ھېس قىلغان يولۇچى ئېشىكىنى باغلاشنىمۇ ئۇنتۇدى ـ دە، دەرۋازا ئىچىگە ئۆزىنى ئاتتى.

2. «تاۋاپچى» كەلگەن يول بىلەن

«قالماقدۆڭدىكى بۇلاقتىن سۇ چىقىپتۇ» دېگەن خەۋەر خۇددى چاقماق سۈرئىتىدە ئۇچىدىغان قاناتلىق قۇشقا ئوخشاش، پۈتۈن كەنت ئاسمىنىنى كېزىپ چىقتى. دەسلەپتە

---

① ئاق ئەلەم — ئۆز ۋاقتىدا 100 يامبۇ بايلىققا ئىگە بولغان بايلار بايلىقىنى كۆز ـ كۆز قىلىش مەقسىتىدە تۈڭلۈكىدىن ئاق ئەلەم چىقىراتتى.

بر تۈگمەنلك دېيلگەن بۇ ئەمدى كشلەر ئاغزدا تۆت تۈگمەنلككە، ھەتتا ئالتە تۈگمەنلككە يەتتى. قيامەت ۋەھمسدە كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقان پۇقرالار ئاشۇ بۇلاق سۈيدن قېنپ ئچپ، تەشنا يۈركنى سەگتكەندەك جانلنپ قالدى. ئككى ئادەم ئۇچرشپ قالسلا، مۇشۇ خۇش خەۋەر ئۈستدە سۆزلشەتتى، ھەتتا تلسزلارمۇ چۈشەنگلى بولمايدغان ئما-ئشارەتلەر بلەن ئۆز خۇشاللقنى ئزھار قلشاتتى. ئاخرەتلكنڭ تەييارلقنى قلپ قويغان قېرلارمۇ كېچە-كۈندۈز دېگۈدەك جايناماздن چۈشمەي، ساقاللرى نەملەشكۈچە يغلاپ، سېخى ئاللانڭ بۇ ھمممتگە ھەشقاللا ئېيتاتتى. شەربەت تېمپ تۇردغان شېرن مېۋلەرنى بېردغان دەرەخلرنڭ ئەمدى نابۇت بولمايدغانلقغا كۆزى يەتكەن دېھقانلار قالماقدۆڭ ئۆستڭنڭ پاتراق پۈتۈشنى زارقپ كۈتمەكتە ئدى.

قالماقدۆڭدكى بۇلاقتن سۇ چقش ئېھتمالنڭ بارلقى ۋە مراب بېگى باشلق بر توپ پۇقرانڭ قالماقدۆڭگە ئاتلانغانلقى توغرسدكى خەۋەر يۇرت بېگى① ئابلزقارنڭ قۇلقغمۇ يېتپ كەلدى. ئۇ، ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ،

---

① بەگ — چېنيەنلۇڭ خاننڭ 24 - يلى (ملادى 1759 - يلى) چڭ سۇلالسى ھۆكۈمتى شنجاڭنى برلككە كەلتۈرگەندن كېين ئۇيغۇرلار رايوندكى ھاكمبەگلك تۈزۈمنى داۋاملق يولغا قويغان. لېكن ئۇيغۇر بەگلەر ۋەكللكدكى يەرلك كۈچلەرنڭ بارغانچە زورييپ كېتۋاتقانلقدن ئەنسرەشكە چۈشكەن چڭ ئەمەلدارلرى — لى سجڭ، نايەنچڭ بەگلك تۈزۈمنى ئەمەلدن قالدۇرۇپ، ئۇيغۇر بەگلەرنڭ ھوقۇقنى ئاجزلاشتۇرۇش توغرسدا مەركزى ھۆكۈمەتكە ھەدەپ مەلۇمات يوللغان. گۇاڭشۈينڭ 6 - يلى (ملادى 1880 - يلى) زو زۇڭتاڭ بۇيرۇققا بنائەن مەمۇرى ئاپپارات تەسس قلشنڭ لايھسنى ئشلەپ چققان. شۇننڭ بلەن، گۇاڭشۈينڭ 10 - يلى (ملادى 1884 - يلى) شنجاڭدا ئۆلكە تەسس قلنپ، جەنۇبى شنجاڭدا ھاكم بەگلك ئەمەلدن قالدۇرۇلۇپ، ۋلايەت، ئوبلاست، مەھكمە، ناھيە قۇرۇلغان. ئەسلدكى بەگلەرنڭ ئەمەلنى ئېلپ تاشلاپ، جەزكە

ئاخىر بۇ ئىشىنىڭ ئۆزىگە قىل چاغلىق زىيان كەلتۈرمەيدىغانلىقىنى بىلدى. «قازاندا بولسا، چۆمۈچكە چىقىپتۇ» دېگەندەك، سۇ تېپىلىپ قالسا، دېھقانلاردىن ئالىدىغان ئالۋان-ياساقمۇ كەم قالدۇرۇلماي يىغىۋېلىناتتى. تىلخەت ۋە ئېقىسى قەغەز، قارىسى سىياھ بىلەن توشۇپ تۇرغان قازناقمۇ نەق بايلىق بىلەن تولدۇرۇلاتتى. زامان-زامانلاردىن بېرى ئۆز جەمەتىنىڭ ئىلكىگە توپلانغان يەرلەرمۇ ئاق تاشلىنىپ قالمايتتى. توسۇن ئاتتەك، پات-پات مۆكۈپ تۇرىدىغان پۇقرانى سۇدىن ئىبارەت بۇ مۇستەھكەم ئارغامچا بىلەن ھاكىمدارلىق قوزۇقىغا باغلاپ تۇرغىلى بولاتتى.

ئۇ بىر-ئىككى مۇلازىمىنى قالماقدۆڭگە ئەۋەتىپ خەۋەرنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلىغان كۈنىلا جىددىي كېڭەش ئۆتكۈزۈپ، بۇلاق كۆزىنى كولاش ۋە ئۆستەڭ چېپىش ئىشىنى ئۆز قولىغا ئالىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇ، ھۇزۇرىدا ئىككى كۈن مېھمان بولۇپ كەتكەن قەدىناس بۇرادىرى — «تاۋاپچى»نىڭ ئاقىلانە مەسلىھەتىگىمۇ ئۇيغۇن ئىدى.

بۇ جاكار جۈمە نامىزىدىن كېيىن غوجىدار جاپپار موللا ئارقىلىق كەنتتىكى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسىگە ئۇقتۇرۇلدى. قىيامەت نەغمىسىنى چېلىپ ئۇۋۇسىدىن چىققان جەددالدەك پىتىراشقان يۇزبېشى، ئونبېشىلار ئۆرە تۇرالايدىغان چوڭلارنىڭ، كەتمەن تۇتالايدىغان كىچىكلەرنىڭ ھەممىسىنى ھاشارغا ھەيدەشكە باشلىدى. ياشاش ئۈمىدىنى قالماقدۆڭگە باغلىغان پۇقرالار ئۆزلىرى كۆنۈپ كەتكەن تىل-ئاھانەتلەرنى كۆڭلىگە ئېلىپمۇ كەتـ

قالپاقلىرىنى ۋە تەمىناتىنى قىسمەن ساقلاپ قالغان. بىراق «ھەرقايسى كەنتلەر ۋە چەت-ياقا، يىراق رايونلاردا بولسا، ئىلگىرىكى بار بەگلەر ۋاقتىنچە قىسقارتىلمىغان، كەم بولسا تولۇقلانمىغان.

مەي ھاشارچىلار قاتارىغا قوشۇلۇشتى.

بىراق، قۇرۇق تاغار ئۆرە تۇرمىغاندەك، ئاغرىق-سىلاق ۋە ئاچلىق ئازابىدىن دەرمانىدىن كېتىپ، قۇرۇق قاقشال بولۇپ قالغان ھاشارچىلار پاتلا ھالسىزلىنىشقا باشلىدى. ئوتتەك قىزىتىۋاتقان قۇياش جەزىرىدە خۇددى چۆمۈلىدەك مىدىرلاۋاتقان يالىڭاچ كىشىلەرنى ئۆز تەپتى بىلەن قىينايتتى. تىلىم-تىلىم بولۇپ كەتكەن تاپانلار زىختەك قىزىق ئۈچلۇق تاشلار ئۈستىدە چېكىم-چېكىم قان داغلىرىنى قالدۇراتتى. مۇستەھكەم ئۈيۈل تاش ئۈستىدىن قاڭقىغان جوتۇ، پەيلىرى بۆرتۈپ چىققان بۇلجۇڭ گۆشلەرنى سىقىرىتىپ، ئۆگىلەرنى ئاجرىتاتتى. كەنتتىن سوغا بىلەن كۈنگە ئۈچ قېتىم كەلتۈرۈلىدىغان قۇدۇق سۈيى ئادەم بېشىغا بىر جامدىنلا تارقىتىلاتتى. نامازخانلار پەقەت توپا تەرەت بىلەنلا پەرھىزنى ئادا قىلىشاتتى. داش قازاندىن تېگىدىغان بىر چۆمۈچ ئوماچ موزايلىق كالىغا بېرىلىدىغان ئاداپتەك سۇيۇق ئىدى. تەلەتدىن تەرسالىق يېغىپ تۇرىدىغان خاتىپ بەگزادە ۋە ئۇنىڭ ئىككى-ئۈچ يىگىتى قوپۇرۇلۇۋاتقان قاشتىن ئانچە يىراق بولمىغان جايدىكى ئۈچ تەرىپى توسۇلغان سايىۋەن كەپىدە راھەتلىنىپ راخاپ ئىچكەچ، ھاشارچىلار ئۈستىدىن نازارەت قىلاتتى. خاتىپنىڭ كۆز ئىشارىسىنى قەغەزگە پۈتكەن پەرماندەك چۈشىنىدىغان يىگىتلەر پات-پاتلا كەپىدىن ئېتىلىپ چىقاتتى-دە، «ئىش بېشىدا سۇسلۇق قىلدىڭ» دەپ كىملەرنىدۇ تىللاپ كېتەتتى.

ھەي، مەن نېمە قىلىپ قويدۇم؟ — دەپ ئويلايتتى پىژغىرىم ئاپتاپتا ھاشارچىلار بىلەن جوتۇ چېپىۋاتقان مىراب بېگى چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قويۇپ، — گەپنى مەن چىقارمىغان بولسام، بۇ بىچارىلەر مۇشۇنداق كۈنگە قالار-

مىدى - ھە!

بىراق، ھېچكىم بۇ ئاقىۋەتلەر تۈپەيلى ئۆزىدىن ئاغرىنمايدىغانلىقى ئۇنىڭغا مەلۇملۇق ئىدى. دەسلىپىدە ئۇ، بۇ ئىشقا پەقەت ئەل - يۇرت غېمى بىلەنلا تەۋەككۇل قىلدى. ھەممە مەئىشەتلىرى ئېشىپ - تېشىپ تۇرغان ئابلىزقارىنىڭ ئۆلۈم گىردابىغا بېرىپ قالغان يۇقىرىلارنىڭ ئاھۇ زارى بىلەن كارى بولمىغانلىقى ئۇنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرگەنىدى. بۇ ئىشقا بەل باغلىغاندا، باغدا شاپتۇل پىشقاندا ئوغرىنىڭ تاغدىن چۈشىدىغانلىقىنى كىم ئويلىغان؟

سۇپۇرگەئاخۇن بۇلجۇڭ گۆشلىرى بۇقىنىڭ گەدىنىدەك تۈرۈلگەن قوللىرى بىلەن جوتۇنى شۇنچىلىك غەزەپ بىلەن چاپماقتا ئىدىكى، قولىقىغىچە پاتقان جوتۇ ئالتە كەتمەن كەلگۈدەك شىغىلنى بىر يولىلا قومۇرۇپ چىقاتتى. دىلى سۇنۇق بولغاچقىمۇ ياكى لەۋلىرىنى مىدىرلاتقۇدەك ھالى قالمىغانلىقتىنمۇ ھېچكىمگە گەپ قىلمايتتى، بۇ ھال سۇپۇرگەئاخۇنغا خىيال كەپتىرىنى كەچۈرمىشلەر ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلدۇرۇشقا ئىمكان بېرەتتى.

بوي - بەستى جەھەتتە تۆگىنى، كۈچ - قۇۋۋەتتە بۇقىنى ئەسلىتىدىغان قارامتۇل يۈزلۈك، قويۇق ساقاللىق، قوي كۆزلۈك بۇ كىشى تەكلىماكان دەشتى بىلەن تۇتىشىدىغان توپا مەھەللىسىدە ھال - كۈنى يامان ئەمەس ئائىلىدە تۇغۇلۇپ چوڭ بولدى. بىنا بولغاندىن باشلاپلا قۇم - بوران بىلەن ئېلىشىپ كەلگەن بۇ مەھەللە ۋە ئائىلە مۇھىتى ئۇنىڭغا كەسكىن مىجەز ۋە ئېغىر - بېسىقلىقنى بەخش ئەتتى. دادىسى نەزەرغوجا ئىگىلىككە پىششىق ۋە تىرىشچان ئادەم ئىدى. ئىلكىدىكى تېرىلغۇ يەرلىرىمۇ ئاچ يولۋاسنىڭ ئاغزىدىن گۆش تارتىۋالغاندەك جاسارەت بىلەن قۇملۇق ئارىسىدىن

ئۆزلەشتۈرۈلگەن يەرلەر ئىدى. سوپۇرگەئاخۇن مەدرىستە ئوقۇۋاتقىنىدا دادىسى قۇدۇق گۆمۈرۈلۈپ چۈشكەن سەۋەب بىلەن قازا تاپتى. ئارقىدىنلا ئانىسىمۇ كېتىپ قالدى. ئىنگەندەك قالغان بۇ يالغۇز ئوغۇل ئوقۇشىنى توختىتىپ، ئائىلە ئىگىلىكىنى قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ كامالەتكە يەتكەن بىلىملىك ئادەم بولۇش ئارزۇسىنى ئاخىر ئىگىلىكنى داۋاملاشتۇرۇش زۆرۈرىيىتى بېسىپ چۈشتى. ئەگەر ئۇ ئۆز دائىرىسىنى داۋاملىق كۆكەرتىپ، دەل-دەرەخ تىكمىسە، بوران ئېغىزىدىكى مەۋجۇت ئىھاتە ۋەيران بولۇپ كېتىپ، پۈتۈن يۇرت بېشىغا كېلىدىغان خەۋپنىڭ ھەسسىلەپ كۈچىيىشى تۇرغان گەپ ئىدى.

بىراق، ئۇ ئۇزۇن ئۆتمەي سۇنىڭ پۈتكۈل مەۋجۇداتلار ئالىمىدىكى تۇتقان ئورنىنىڭ مۇھىملىقىنى تېخىمۇ ئوبدانراق چۈشەندى. بولۇپمۇ ياز كۈنىلا كېلىدىغان تاغ سۈيىگە قاراشلىق بولغان بۇنداق يۇرتتا، سۇنىڭ قىممىتى قان بىلەن باراۋەر توختايتتى. سوپۇرگەئاخۇن ئورتاقچىلار بىلەن بىللە ئىككى قىش ئېتىشىپ، سۇنىڭ ئۈستىدىكى كۆپۈكتەك كۆچۈپ تۇرىدىغان بارخانلار ئارىسىدىن ئۆتىدىغان كاڭكال ئۆستەڭنى كېڭەيتىپ، توپا كەنتىگە تېخىمۇ كۆپ سۇ ئەكەلدى، بۇ سۇ بىلەن بوستانلىق تەرەپكە كۆچۈپ تۇرىدىغان قۇم يولىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. ئەسىرلەر داۋامىدا قاغجىراپ ياتقان چۆلدە يۇلغۇن، يانتاق، توغراق، قامغاق دېگەندەك گىياھلار ئۈنۈپ چىقىپ، كۆچمە قۇملار ئارىسىغا مۇستەھكەم يىلتىز تارتتى. سوپۇرگەئاخۇننىڭ نامىمۇ يۇرت ئەھلىگە تونۇش بولۇپ كەتتى...

مانا ئەمدى ئۇنىڭ بۇ يۇرتنىڭ مىراب بېگى بولۇپ قالغىنىغا تۆت يىل تولاي دېدى. يېشىمۇ ئۇلغىيىپ قاپلاننىڭكىدەك يوغان بېشىدىكى قويۇق چاچلىرى ئارىسىدا ئاندا-ساندا

ئاق كۆرۈنۈپ قالدى. ئۇ، ھاياتلىق تەقدىرى سۇ بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان ئەل - يۇرت ئۈچۈنلا كۆزگە كۆرۈنۈپ قالغان ئىگىلىكىنى رەپىقىسى چىنارئايىمغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ، بۇ مۇشەققەتلىك ئەمەلنى ئۆز زىممىسىگە ئالغانىدى.

ئارامخۇدا تۇرمۇشىدىن ۋاز كېچىپ، جەبىر - جاپانى ئىزدەپ تېپىۋالغىنى ئۈچۈن تەقدىر ئۇنىڭدىن ئاغرىنىپ قالدىمۇ - نېمە، سۈپۈرگەئاخۇنىڭ كۆرگەن ئەزىيەتلىرىمۇ ئاز بولمىدى، ئاغرىق - سىلاقتا بىرەھەم قىسمەت ئىككى ئوغلىنى ئۇ ئالەمگە ئەكەتتى. ئۇ يامغۇردەك ياش تۆكتى، نېمە گۇناھ قىلغىنىغا ئۆزىنى مۇنچە دەھشەتلىك جازالايدىغانلىقى توغرىسىدا تەقدىرگە سوئال قويۇپمۇ باقتى. ئاخىرىدا، ئۆي - ئۆيلەپ قىرىلىپ كېتىۋاتقانلارغا قاراپ، يەنە تەقدىرگە تەن بەردى - دە، ساق قالغانلارنىڭ تەقدىرى يولىدا باش قاتۇرۇشقا باشلىدى.

بۇ يىل ئەتىياز كېلىشى بىلەنلا ئۆرۈكلەر تولۇق چېچەكلىدىيۇ، ئالا قۇرت ۋە بوران ئاپىتى بىلەن چېچەكلەر توزۇپ، غورىلارنىڭ تېگى دېگۇدەك تۆكۈلۈپ كەتتى، نەچچە ئون يىل مابەينىدە يېتىشتۈرۈلگەن ئۈجمە، ياڭاق دەرەخلىرىمۇ يېرىم قاقشال بولۇپ قالدى. بىر ئامال بىلەن تېرىۋېلىنغان زىرائەتلەرگە ھەتتا يېپىق سۇيىمۇ بېرىلمىدى. ئەل ئۆمرىدە كۆرمىگەن قۇرغاقچىلىق پۇقرالارنىڭ ئىلىكىنى قۇرۇتىدىغان دەرىجىگە يېتىپ باردى، يۇرت پۇقرالىرى خۇددى خۇداغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىدىغان سۈپۈرگەئاخۇن راستىنلا قۇرۇق ئۆستەڭگە مىراب بولۇپ قالدى...

قايسىبىر كۈنى ئۇ يېقىن سىردىشى سەپەر بوۋاينىڭكىگە باردى. ئۇ مىراب بولغان يىلى كۆزدىلا تاسادىپىي سەۋەب تۈپەيلى، ئاۋۋال بۇ بوۋاي بىلەن، كېيىن ئۇنىڭ

ئوغلى ئابدۇللا بىلەن دوستلىشىپ قالغانىدى. بىرەر نەرسىدىن ئىچى پۇشسىمۇ ياكى خۇشال بولسىمۇ، كۆڭلى بوۋاينى تارتىپ قالاتتى-دە ئاياغلىرى ئىختىيارسىز مۇشۇ ياققا سۆرەيتتى. مىجەزى چۇس بولغىنى ئۈچۈنمىكىن، بەزى كىشىلەر بۇ بوۋاينىڭ ئەسلىدىكى «چاققان» دېگەن لەقىمىنى قايرىپ قويۇپ «سەپەر سەپرا» دېيىشكە ئۆگىنىپ كەتكەن، لېكىن ئۇ كاج، تەرسا بولغىنى بىلەن، بەكمۇ ئاق كۆڭۈل، تەدبىرلىك، مۇڭداشقاق ئادەم ئىدى.

قالماقدۆڭدىكى بۇلاق توغرىسىدىكى گەپمۇ ئۆتكەن قېتىمقى بىر پاراڭ ئارىسىدا چىقىپ قالغانىدى. بوۋاينىڭ ئېيتىشىچە، بۇ گەپ قالماقلار زامانىسىغا چېتىشلىق ئىكەن. زامانىسىدا، ئۆز توپىدىن ئايرىلىپ، ئادىشىپ قالغان بىر توپ قالماق لەشكەرلىرى ھازىرقى قالماق دۆڭگە كېلىپ چۈشۈپتۇ. ئۇلار ناتونۇش بولغان يۇرتنى بېسىۋېلىشقا پېتىنالماپتىيۇ پۇقرالارغا خېلى ئېغىر تەلەپلەرنى قويۇپتۇ. بۇ تەلەپلەرنى ئورۇنداشتىن باش تارتقان خالايىق ئاخىر بىر يولباشچىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن، قالماقلارنى ھەيدىۋەتمەكچى بولۇپ تەييارلىنىپتۇ. قالماقلار پۇقرالارنىڭ بۇ نىيىتىنى تۇيۇپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلىدىكەن. ئاخىر قېچىش ئالدىدا نەچچە ئون تۆگىدە يۈك توشۇپ كەپتۇ-دە، يۇرت ئەھلىدىن ئەبەدىيلىك ئۆچ ئالماقچى بولۇپ دۆڭ يېنىدىكى بۇلاق كۆزىنى يۈك بىلەن ئېتىپ تاشلاپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ، چىرىيە كەنتىدىكى سۇ مەنبەسىنىڭ بىر قىسمى ئۈزۈلگەنىكەن.

بۇ رىۋايەت شۇ كېچىسىلا، يۇرتنى ۋە يۇرداشلىرىنى ئاپەت بالاسىدىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىشنىڭ چارىسى ئۈستىدە كېچە-كۈندۈز باش قاتۇرۇۋاتقان مىراب بېگىنىڭ چۈشىدە ئايان بولغانىدى...

ھاشارچىلارغا خۇدانىڭ رەھمىسى كەلدى بولغاي، كەچ كىرىشى بىلەنلا ھاۋا خېلى سالقىنداپ قالدى. كۈنپېتىشتىن چىققان شامال سايدىكى قامغاقلارنى دومىلىتىشقا، قاشقا دۆۋىلەنگەن شېخىل ئارىسىدىكى توپىلارنى ئۇچۇرۇشقا باشلىدى. كۈنچىققاندىن بېرى كاۋاپ بولۇپ كېتىشتىن ئەنسىرەپ، ئۇۋىلىرىدا ياتقان پاتمىچۇقلارمۇ بېشىنى چىقىرىپ، ئاپئاق پوكانلىرىنى تىترىتىشىپ، تېز - تېز نەپەس ئالدى.

سۈپۈرگەئاخۇننىڭ ئىلتىماسى بىلەن بىر پەس ئارام ئېلىشقا رۇخسەت قىلىنغان ھاشارچىلارنىڭ بەزىسى قورام تاشلارغا بېشىنى قويغىنىچە ئۇڭدىسىغا ياتاتتى. بەزىلىرى قاش يانتۇلۇقىدا سۇنايلىنىپ يېتىشاتتى.

كولدۇڭ ... كولدۇڭ ... كولدۇڭ...

ئۇتلۇق شامال ئەكەلگەن كولدۇرما ئاۋازى ئانچە جاراڭلىق بولمىسىمۇ، لېكىن ھاشارچىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغىماي قالمىدى. ئۆستەڭ ئىچىدە ياتقانلار قاش ئۈستىگە چىقىپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇشتى. قاشنىڭ كەينىدە ئارام ئېلىۋاتقانلار قاشنىڭ ئالدىغا ئۆتۈشتى.

— ھوي، بۇ رەۋەندىلەر قەيەردىن كەلگەندۇ؟

— قۇلاق سالسىلا، رەۋەندىنىڭ كولدۇرمىسى بۇنداق بوم چىقامدۇ؟

— تولا تالاشماڭلار، بۇ تۆگە كارۋىنىنىڭ كولدۇرمىسى!

ئاۋاز ئېگىزرەك بىر دۆڭنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقاچقا، ھەركىم ھەرنېمىدەپ قىياس قىلىشىۋاتاتتى. تالاش - تارتىش تۈگىمەيلا، دۆڭنىڭ كەينىدىن ئېشەكلىك مەتە①نىڭ، ئاندىن كېيىن بىرىنچى تۆگىنىڭ، ئىككىنچىسىنىڭ... بېشى كۆرۈندى.

---

① مەتە — تۆگە يېتىلەش (قىسمەن تۆگە بېقىش) بىلەن مەخسۇس شۇغۇللىنىدىغانلار مەتە دېيىلىدۇ.

كارۋان ئۆستەڭ قېشىغا 30 قەدەم كېلىدىغان يەردىن ئۆتۈشكە باشلىدى.

— بىر... ئىككى...

ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنى ئون تۆگىلىك كارۋان ئىدى. يۈك ئارتىلمىغان بىرىنچى ۋە ئىككىنچى تۆگىلەردە قاسقاندەك يوغان سەللە ئورىغان، كىمخاب گۈللۈك سېغىزرەڭ پەرىجە كىيگەن سالاپەتلىك كىشىلەر ئولتۇراتتى. تۆگىلەرگە ئارتىلغىنى يوغان ساندۇقلار ۋە تايلانغان ئاللىنېمىلەر ئىكەنلىكى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. هاشارچىلار ئارىسىدا يەنە غۇلغۇلا باشلاندى:

— بۇ گالۋاڭ سودىگەرلەر نېمىدەپ كېلىدىكىنە بۇ يۇرتقا، يا پۇقرانىڭ يانچۇقىدا پۇل - پىچەكنىڭ تايىنى بولمىسا؟

— كەلسە كەلمەمدۇ، بىزنىڭ نېمە چاتىقىمىز!

— بەلكى كىرىيە تەرەپكە ياكى چەرچەن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتسە كېرەك. ئۇ يەرلەردە خەقلەر خېلى باي دەيدۇ.

......

— تۇرۇڭلار، تۇرۇڭلار، نامازشامدىن بۇرۇن بۆلۈپ بەرگەن چامنى تۈگەتمىسەڭلار بولمايدۇ!

هاشارچىلار نازارەتچىلەرنىڭ هەيۋىسى بىلەن كولدۇرمىلىرىنى كولدۇرلىتىپ، ئۇزاپ كېتىۋاتقان كارۋاندىن كۆزىنى ئۈزمەي كەينىچە - يېنىچە مېڭىپ ئىش ئورۇنلىرىغا باردى - دە، سايمانلىرىنى ئېلىشتى.

قاش ئۈستىدە قولىنى ئارقىسىغا تۇتقان پېتى قاراپ تۇرغان مىراب بېگى كارۋاننىڭ كىرىيە يولىغا ئەمەس، بەلكى ئاق ئەلەملىك قەسىر تەرەپكە قايرىلغانلىقىنى ئېنىق كۆردى - دە، ئابلىزقارىنىڭ نەچچە كۈنلەردىن بېرى كاتتا مەرىكە ئۆتكۈزىدىغاندەك هازىرلىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئېسىگە ئالدى.

3. ئاچلار ۋە توقلار ئارىسىدا

كەچ. ئابلىزقارىنىڭ توغرىقېغىل كۆلى بويىغا جايلاشقان ھەشمەتلىك قەسرىسى ھېيت تەنتەنىسىگە چۆمۈلگەن. ئېگىز سېپىلنىڭ ئىچى ساپال چىراغ ۋە رۇس شامىلىرى بىلەن يورۇپ تۇراتتى. يىلىغا ئاران ئىككى-ئۈچ قېتىملا ئېچلىدىغان ياسداق مېھمانخانا كۆزنىڭ يېغىنى يېگۈدەك دەرىجىدە بېزەلگەن، تۇخۇم ئېقى ۋە توزغاقتا يۇغۇرۇلغان لاي بىلەن سۇۋالغان گەج نەقىشلىك تاملار، گۈللۈك دىرەۋزۈنلەر تورۇسقا ئېسىلغان پانارنىڭ يورۇقىدا جۇلالىنىپ تۇراتتى. تام بويلىتىپ سېلىنغان كۆرپىلەردە مامۇق ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان مېھمانلار، ھۆل-قۇرۇق مېۋىلەرنى يېيىشكەچ پاراڭلاشماقتا ئىدى.

نېپىز لەۋلىرىنى يېپىپ تۇرغان ئىنچىكە بۇرۇتىنى سىيىلاپ تۇرۇپ ئۆز تەرەپ مېھمانلارنى كۆز ئىشارىسى بىلەن دىققەتكە چاقىرغان ئابلىزقارى تۆردە ئولتۇرغان مېھمانغا قارىۋالغاندىن كېيىن سۆز باشلىدى:

— بۈگۈن سېيىت ھاجىم ۋە قەدىناسىمىز ھاپىز مەخسۇم ئۇلۇغ ئاقپاششانىڭ① بىزدەك ئاجىز پۇقرالارغا ئەۋەتكەن

---

① ئاقپاششا — نىكولاي II، يەنى ئالېكساندىر III نىڭ چوڭ ئوغلى، چار-روسسىيىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر پادىشاھى. ئۇ 1894-يىلىدىن 1917-يىلىغىچە پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇرۇش جەريانىدا نۇرغۇن ئەسكىلىكلەرنى قىلغان، پېتېربۇرگ ئىشچىلىرىنىڭ 1905-يىل 1-ئاينىڭ 9-كۈنىدىكى نامايىشىنى قانلىق باستۇرغان، 1906-يىل 6-ئاينىڭ 3-كۈنى دۆلەت دۇماسىنى تارقىتىۋېتىپ، دۇما تەركىبىدىكى سوتسىيال دېموكرات ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرىنى قولغا ئالغان، سىرتقا قارىتا كېڭەيمىچىلىك، ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكەتلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللانغان، فېۋرال ئىنقىلابىدىن كېيىن قولغا ئېلىنىپ، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ئېتىپ تاشلانغان. ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى بىر قىسىم مۇسۇلمان مىللەتلەر ئۇنى «ئاقپاششا» دەپ ئاتىغان.

سالامىنى ئېلىپ مۇبارەك قەدەملىرىنى بۇ يىراق قۇملۇقتىكى يۇرتىمىزنىڭ ئەرزىمەس تۇپرىقىغا باستى، بۇ قىممەتلىك قەدەمنىڭ قەدرى بىلەن بېشى ئاسمانغا تاقاشقان پېقىر ئەزىز مېھمانلىرىمغا بۇرادەرلىك ھۆرمىتىمنى بايان قىلىمەن!

سورۇنغا تەكلىپ قىلىنغان مىڭبېشى ۋە يۈزبېشىلەر ئابلىزقارىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، يادىغا يەتكەن، تىلىغا كەلگەن ياخشى سۆزلەرنى قىلىشتى، يارىتىلىشتا ئىنساندا بولىدىغان كۆرۈمسىزلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆز جىسمىغا جەملىۋالغان چاپپار موللا سىم ساقىلىنى تىترىتىپ تۇرۇپ باركاللا قىچقاردى.

— ئاللانىڭ بۈگۈنكى قۇتلۇق كۈنىدە، — دەپ سۆز باشلىدى سېيىت ھاجى قاتار كەتكەن ئالتۇن چىشلىرىنى پارقىرىتىپ تۇرۇپ، — ئاللانىڭ قۇدرىتى ۋە ئاقپاششانىڭ دۆلىتىدە، پايۇ - قەدىمىمىز يىپەك، قاشتېشى، ئېسىل گىلەملىرى بىلەن داڭ چىقارغان بۇ يۇرتنىڭ بېگى ئابلىزقارىنىڭ بوسۇغىسىغا يەتتى. ھالا بۈگۈنكى كۈندە، خاقانى چىندىن نۇسرەت قېچىۋاتىدۇ. بۇ يۇرتمۇ ھۆكۈمەتسىزلىك قىسمىتىگە گىرىپتار بولغۇسى. شۇ ۋەجىدىن، ئۇلۇغ ئاقپاششايىم ئىگە - چاقىسىز قالمىش پۇقرالارغا ئۆز بىساتىدىن كارۋان ئەۋەتتى. بىزمۇ رايىش بۇرادىرىمىز ئابلىزقارىنىڭ قەسىرىسىدىن پاناھ تاپتۇق، شۇڭا، ئاقپاششا ئىلىنىڭ ئەرزىمەس ماللىرىدىن راسلانغان ئاددىي سوۋغىمىزغا بۇرادىرىمىزنىڭ ئىلتىپات قىلىشىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنىمەن.

يېنىك يۆتەل ئاۋازى بىلەن تەڭ، ھاپىز مەخسۇم سوۋغات بىلەن تولۇپ تۇرغان ئالتە چوڭ پەتنۇسنى ئارقىمۇ ئارقىدىن داستىخان ئۈستىگە قويدى.

نەپىس ئىشلەنگەن چىنە - چەينەك، رەڭمۇرەڭ تاۋار - دۇردۇن، زەر باسقان قوش - قوش كىمخاب تون، كالۋاتون

قوشۇپ توقۇلغان ياغلىق قاتارلىقلار سورۇن ئەھلىنىڭ كۆزىدىن ئوت چاقنىتىۋەتتى. خۇشاللىقىدىن ئاغزى يۇمۇلماي قالغان ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا بېرىپ قول قوشتۇرۇپ تۇرۇپ ھەشقاللا ئېيىتتى-دە، پەتنۇسلارنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ، ئاشقا تەلپۈنگەن ئاچتەك تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان ئوغلى خاتىپقا تۇتقۇزدى.

قويۇق دامان ساقىلىنى توختىماي سىلاۋاتقان سېيىت ھاجى بۇ كۆرۈنۈشلەرنى كۈلۈمسىرىگىنىچە كۆزىتىپ ئولتۇراتتى. پارقىراپ تۇرغان چوڭ-چوڭ كۆزلىرىدىن مەسخىرە ياكى رازىمەنلىكنى بىلگىلى بولمايدىغان بىر خىل ئالامەت ئەكس ئېتەتتى، پەرىجىسىنىڭ ۋال-ۋۇل قىلىپ چاقناۋاتقان زەر ياقىسى بىلەن ھەدەپ ئۆزىنى يەلپۈيتتى. كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇرىدىغان چوڭ قۇلاقلىرى بىرەر شەپىنى سەزگەن سەزگۈر ئاتنىڭ قۇلىقىدەك دىڭ تۇراتتى. پېشانىسىدىكى سۇس ئۈچ تال قورۇق گاھ تارىيىپ، گاھ كېڭىيەتتى. ئاياللارنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئىنچىكە، ئۇزۇن قاشلىرى توختىماي لىكىلدايتتى. ئوڭ يېنىدا قوللىرىنى يوتىسىغا تاشلاپ يۆكۈنگەن پېتى ئولتۇرغان ھاپىز مەخسۇمغا نېمىلەرنىدۇ پىچىرلىغانلىرىدا بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان قىزغۇچ لەۋلىرى كىشىگە خۇش خەۋەر يەتكۈزۈۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

— قېنى، ئەزىز مېھمانلار، ئاشقا بېقىشسىلا، پاقلان گۆشى دېگەننىڭ ھېچقانداق مۇزەررىتى يوق، — دېدى ئابلىزقارى ئۇزۇن، ئىنچىكە قوللىرىنى كېرىپ تۇرۇپ.

— ئالدى بىلەن مۆھتەرەم ھاجىم قول سېلىپ بەرسۇن، — دادىسىنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلىدى خاتىپ بەگزادە.

سېيىت ھاجى ھېچبىر تۈزۈت قىلمايلا جۆپلەنگەن بار-

ماقلىرى بىلەن پاقلان گۆشنى ئالدىغا چۈشۈردى - دە، پولۇنى قۇزا بېشى قىلىپ ئاغزىغا ئاتتى.

— قارىم ... قارىم ...

مۇلازىم قىيا ئېچىلغان ئىشىككە سەلللىك بېشىنى تەسلىكتە پاتۇرۇپ بىرقانچە قېتىم چاقىرىپ باققان بولسىمۇ، سۆزىگە ھېچكىم قۇلاق سالمىدى. ئۇ پۈتىنىڭ ئۇچىد دەسسەپ مېھمانخانىغا كىرىپ كەلدى - دە، پۈتۈن دىققىتى بىلەن پولۇغا بېرىلگەن ئابلىزقارىغا ئېگىشىپ تۇرۇپ:

— سۇپۇرگە مىراب بېگىم كەپتىكەن، ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشىدىغان زۆرۈر ئىش بار ئىدى، دەيدۇ، — دېدى.

— زۆرۈر ئىش؟ — ئابلىزقارى گۆش چايناشتىن توختىدى - دە، مۇشتۇمدەك كۆپۈپ تۇرغان ئاغزى بىلەن مۇلازىمغا ئىشارەت قىلىپ — ھە، چۈشەندىم، چۈشەندىم، زۆرۈر ئىش بار دېگىنى يالغان. بۇرۇنغا پولۇنىڭ ھىدى پۇرىغان گەپ! كىرسۇن، كىرسۇن، مېھمانلىرىم بىلەن كۆرۈشۈپ كۆزىنى ئاچسۇن، قارنىنى تويغۇزۇۋالسىمۇ ئەجەب ئەمەس! — دېدى.

مۇلازىم «خوش - خوش» دېگىنىچە چىقىپ كەتتى، ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە قايتىپ كىرىپ ئابلىزقارىغا مەلۇم قىلدى:

— كىرگىلى ئۇنىمىدى، سىلىنى چىقسا دەيدۇ.

— بۇ گەپچە مىراب بېگىنى تەكلىپ قىلغىلى ئۆزۈم چىقسام بولىدۇكەن — دە!

خوجايىنىنىڭ چاچراپ چىققۇدەك چەكچەيگەن كۆزلىرىدىن قورقۇپ كەتكەن مۇلازىم «يوقسۇ، يوقسۇ» دېگەچ كەينىگە داجىۋىدى، ئابلىزقارى ئۇنى بىر ئىشارەت بىلەنلا توختىتىۋېلىپ دېدى:

— مىراب بېگىگە ئېيتىپ قوي، كىرسە تولا تۇزۇت قىل-

ماي كىرسۇن، بولمىسا ئەتە كەلسۇن.

— خوش ... خوش...

مۇلازىم چىقىپ كەتتى، ئابلىزقارى سېپىت هاجىنىڭ پاراڭ ۋە ئاش بىلەن بولۇپ كېتىپ مۇلازىم بىلەن قىلىشقان گەپلىرىگە دىققەت قىلمىغانلىقىغا ئىشەندى ـ دە، كۆڭلىنى تىندۇرۇپ لېگەنگە قول ئۇزاتتى.

مېھمانلار ھەددىدىن تاشقىرى ئېچىرقاپ كەتكەنمۇ ياكى پولۇ بەك تېتىپ كەتكەنمۇ، داستىخان ئەھلى ئۆز ئىشتىهاسى بىلەنلا ئاۋارە ئىدى. قول ئىشارىسى بىلەن ئارىلاپ خوش ئېيتىشكەندىن ئۆزگە، ھېچكىم بىر ئېغىز زۇۋان سۈرمەيتتى، پەقەت تومۇز ئىسسىقتا قوش سۆرەۋاتقان كالىدەك پۇشۇلدىغان ئاۋازلا جىمجىتلىقنى بۇزاتتى. كىمدۇر بىرى بارماقلىرىغا چاپلىشىپ قالغان گۈرۈچنى شورىغاندا، ئۆشتەك چالغاندەك شەپە چىقىراتتى. لېگەنلەرنى بۇرۇنراق قۇرۇقداپ بولغانلار تازا سوزۇپ كېكىرىۋالغاندىن كېيىن، مۇشۇ نېمەتكە ئېرىشتۈرگەن ئاللاغا شۈكرىلەر ھەدىيە قىلاتتى.

— ئەسسالامۇلەيكۇم!

ئابلىزقارى لېگەندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۆرە تۇرغان مىراب بېگىگە قارىدى، ئارقىدىنلا، بوسۇغا تېشىدا تۇرغان ئابدۇللاغا كۆزى چۈشۈپ، خۇپسەنلىك بىلەن:

— ھوي، رەھمەت، ئىشىكنى يېپىۋەت، ئۆيگە چىۋىن كىرىپ قالمىسۇن! — دېدى.

ئىشىك مۇشۇك مىياڭلىغاندەك غىچىرلاپ يېپىلدى، مىراب بېگىنىڭ ئابلىزقارىنىڭ ئابدۇللا چاقىرغانغا قىلغان بۇ مۇئامىلىسىگە ئىچ ـ ئىچىدىن ئاچچىقى كەلدى ۋە ھەدەپ ئۆز يېنىدىن پەر كۆرسىتىۋاتقان ئابلىزقارىغا پەس ئاۋازدا:

— قارىم، سىرتقا چىقامدىكىن دېسەم چىقمىدىڭلا، مەسلىـ

ھەتلىشىدىغان زۆرۈر ئىش بار ئىدى، بىر ئېغىز گەپ بىلەن جاۋاب بېرىۋەتسىلىلا مەنمۇ قالماقدۆڭگە قايتىپ كېتەتتىم، — دېدى.

— نېمە ئىش؟

مىراب بېگىنىڭ ۋاقىتسىز كېلىپ ئاۋارە قىلغىنىغا نارازىلىقى بىلىنىپ تۇرغان ئابلىزقارى ئۇنى دەرپەردىنىڭ كەينىگە تارتىپ سوردى.

— پۇقرالارنىڭ يېمەك- ئىچمىكى ئۈزۈلۈپ قالدى، ئىزداھام...

— ۋاي، شۇنچىلىك گەپمىدى،— دېدى ئابلىزقارى ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ،— بۇنىڭغا ئەتە بىر نېمە دېسەكمۇ بولىدۇ ئەمەسمۇ، ھاشارچىلار ئاچ قالغانغا ئۆلۈپ كېتىدىغان شۇنچە نازۇك ئادەملەرمىدى؟! ئاچلىقتا ئۆلىدىغان ئىش بولسا، ھېلىغىچە نەچچە ئۆلۈپ، نەچچە تىرىلەر ئىدى!

— بۇ، نېمە دېگەنلىرى؟— دېدى ھەيران قالغان مىراب بېگى ئۇنىڭ بىلىكىنى قاماللاپ ئۈلگۈرگەن قولىنى بوشىتىۋېتىپ.

— يۈرسىلە، تولا تۈزۈت قىلماي، بۇنداق ئەزىز مېھمانلار بىلەن ھەمداستىخان بولىدىغان پۇرسەت كۈندە تېپىلىۋەرمەيدۇ...

سۈپۈرگەئاخۇن ئاللىقاچان دەرپەردە ئارقىسىدىن چىقىپ مېھمانلارغا يۈزلىنىپ قالغانىدى. ئۇ قوللىرىنى يالىغاچ، ئۆزىگە تىكىلگەن مېگىبىشلارنىڭ سالاسى بىلەن ئابلىزقارىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

مىراب بېگىنىڭ قولىغا سۇ بېرىشكە ئىشارەت قىلىۋەتكەنىدىن كېيىن، ئابلىزقارى ناتونۇش مېھمانغا قىزىقسىنىپ قاراپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجىنى تونۇشتۇردى:

— بەزمىمىزنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالغان بۇ مۆھتەرەم، بۈيۈك ئاقپاشا ئېلىنىڭ سودا ئاقساقىلى سېيىت ھاجىم جانابلىرى بولىدۇ، مانا بۇ مۆھتەرەم، قەدىناس بۇرادىرىمىز ھاپىز

مەخسۇم...

ئۇ چوكىدەك ئۇزۇن كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى مىراب بېگىگە چىنەپ تۇرۇپ تونۇشتۇرۇشىنى داۋام قىلدى:

— بۇ ھۆرمەتلىك مېھمان — يۇرتىمىزنىڭ تەدبىرلىك مىراب بېگى سوپۇرگەئاخۇن، پېقىرنىڭ باغ-ۋارانلىرى، ئېتىز-قىرلىرى بېگىمنىڭ ھىممىتى بىلەن كۆكلەيدۇ.

ئۈچ كىشى كۈلۈمسىرىگەن پېتى باشلىرىنى سەل ئېگىپ سالام بېرىشتى، مىراب بېگى بىلەن ھاپىز مەخسۇمنىڭ كۆزلىرى ئۇچراشقاندا بولسا، غەلىتە ھال سادىر بولدى. ئىككى تەرەپنىڭ نەزەرى خۇددى بىر-بىرىنى قويۇۋەتكۈسى كەلمىگەن چېلىشچىلاردەك بىر پەس گىرەلەشتى، چوڭ-چوڭ ئېچىلغان، ھەيرانلىق تېشىپ تۇرغان كۆزلەر پەقەت ھاپىز مەخسۇمنىڭ يول بېرىشى بىلەنلا تىكىلگەن نۇقتىلىرىدىن ئايرىلدى...

دەرۋازا پەشتىقىدا تاقەتسىزلىنىپ ئولتۇرغان ئابدۇللا چېقىپ كېلىۋاتقان سوپۇرگە ئاخۇننىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭ ئالدىغا باردى:

— قانداق بولدى بېگىم، قارىم باش لىڭشىتتىمۇ؟

— ......

سوپۇرگەئاخۇن قولىنى ھەمراھىنىڭ مۈرىسىگە تاشلىدىيۇ، بىر ئېغىزمۇ ئۈن چىقمىدى. ئۇنىڭ ئەلەملىك پۇشۇلدىشىدىن، كۆزلىرىنىڭ پارقىرىشىدىن ئابدۇللا ھەممىنى چۈشەنگەنىدى. ئۇ ئالدىراپ سورىدى:

— ھەي، بىچارە ھاشارچىلارغا ئۇۋال بولىدىغان بولدى، ئەمدى قانداق قىلىمىز بېگىم؟

— قانداق قىلاتتۇق، ئەتە كۈن بىلەن تەڭ يەنە كېلىمىز، ئابلىزقارى ھاشارچىلارغا ۋەدە قىلغان تېرىقنىڭ تېخى يېرىمىنىمۇ بەرگىنى يوق، ئەگەر ئۇ لەۋزىدە تۇرمىسا...

— لەۋزىدە تۇرمىسا ئىش قىلغىلى ئۇنىمايلى، ئۆستەڭنى ئانىسىغا چاپتۇرسۇن بۇ كاپىر!

مىراب بېگى ئاي قاراڭغۇسىدا سوغۇق كۈلۈپ قويدى ۋە بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ:

— قارا سېنىڭ كىچىك بالىدەك گەپ قىلغىنىڭنى، پىتنىڭ ئاچچىقىدا چاپاننى ئوتقا سالغىلى بولامدۇ، ئاشلىقنىمۇ ئالمىز، ئۆستەڭنىمۇ چاپمىز!

ئۇلار قاپقاراڭغۇ كوچىدا يانمۇيان كېتىپ باراتتى. ئاسماندا غۇۋا پارقىراۋاتقان ئاندا ـ ساندا يۇلتۇزدىن ئۆزگە ھېچقانداق يورۇق كۆرۈنمەيتتى. مولچىلىق يىللىرىدا بولىدىغان كەچلىك قايناق ھايات قەيەرلەرگىدۇر غايىب بولغان، نە بالىلارنىڭ قىغاس ـ چۇقانلىرى، نە ئۆي ھايۋانلىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلانمايتتى. لەھەتتەك جىمجىتلىقتا چۆمگەن قاراڭغۇ ئاخشام كۆڭۈللەرگە قورقۇنچ سالاتتى.

ھۇق... ھۇق... ھۇق...

يېقىنلا بىر يەردە بىر ھۇقۇش ھۇۋۇلىۋىدى، يول بويىدىكى قېرى سۆگەتتىن، ئەجدىھانىڭ ئاغزىدەك قارىيىپ تۇرغان تېرەك كامىرىدىن، مەسچىت يېنىدىكى قاقشال سېپىدىن شۇنىڭغا ئوخشىغان ئاۋازلار تەڭلا كۆتۈرۈلدى. قۇلىقىغا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىنىۋاتقان بۇ سەت ئاۋازغا چىداپ تۇرالمىغان مىراب بېگى ئېرىق بويىنى سىيلاشتۇرۇپ يۈرۈپ بىرتال داڭگال تېپىۋالدى ـ دە، قېرى سۆگەتكە قارىتىپ كۈچ بىلەن ئاتتى.

— بىلىۋاتامسەن ئابدۇللا، — دېدى ئۇ قولىنى قېقىۋەتكەندىن كېيىن، — كەنتىمىزدە ھۇقۇشلار بارغانسېرى كۆپىيىۋاتىدۇ، بۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەس.

— نېمىشقا ئۇنداق دەيدىلا بېگىم؟

— ھۇقۇش قەيەرگە ئۇۋا سالسا، شۇ يەر چۆل قالىدۇ. داداڭدىن

ئاڭلىمىغانمۇ، ھۇقۇش دېگەن شۇملۇقنىڭ ئەلچىسى، ئۇ ھەر قېتىم «ھۇق» دېگەندە ئاغزىدىن بىر تامچە قان ئېتىلىپ چىقارىدىمىش. يەنە بىر قېتىم «ھۇق» دېگەندە قان يەنە ئاغزىغا كىرىپ كېتەرىدىمىش، ئالىمادىس قاننى يۇتۇۋالالمىسا...

— ئۇلۇغ خۇدا ئۆزى ساقلىسۇن.

ئۇلار پاراڭ بىلەن بولۇپ كېتىپ سۆپۆرگەئاخۇننىڭ ئۆيىگە بارىدىغان كوچا ئاغزىدىن ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى سەزمەي قېلىشتى.

— بېگىم، توپا يولىدىنمۇ ئۆتۈپ كېتىپتۇق، ئەمدى كەينىلىرىگە يېنىپ يۈرمىسىلە، بۈگۈن ھاشارچىلار قېشىغا قايتمايدىغان بولغاندىكىن، بىزنىڭ ئۆيدىلا قونۇپ قالساق قانداق؟— دېدى ئابدۇللا ئۆتۈنۈش ئاھاڭى بىلەن.

سۆپۆرگەئاخۇن يەنە بەس - بەس بىلەن ھۇۋلاشقا باشلىغان ھۇقۇشلارنى تىڭلاپ قويغاندىن كېيىن، بېشىنى لىڭشىتىپ رازىلىق بەردى.

ئۇلار تالادىن توقۇلغان ھويلا ئىشىكىنى شەپىسىزلا ئېچىپ ئۆيىگە كىرىپ كەلگەندە، ئابدۇللانىڭ ئىككى بالىسى كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىغىنىچە بۆزچىلىك دۇكىنىدا ماتا توقۇۋاتقان بوۋىسىنىڭ يېنىدا شۆمشەرىشىپ ئولتۇراتتى.

ئاللە - يەتتە ياشلارنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان قوشكېزەك ئاكائۇكىلار ئاياغ تىۋىشى بىلەن تەڭ كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى - دە، ئۆيىنى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك يىغا - زار قىلىشىپ، دادىسىنىڭ قۇچىقىغا ئۆزلىرىنى ئاتتى. ئابدۇللا سەبىي تۇرۇپلا تۇرمۇش ئازابىنىڭ قاينىمىغا چۆشۈپ جۆدەپ كەتكەن بالىلىرىنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى.

— قارچىغىلىرىم، ھېلىغىچە ئۇخلىماپسىلەرغۇ؟

— بوۋام مۆشۈك بىلەن چاشقاننىڭ ھېكايىسىنى دەپ

بەردى!

ھەسەن بىلەن ھۈسەن تالىشىپ تۇرۇپ جاۋاب بېرىشتى.

— ھېكايىگە مەلىكە قىلىپ تۇرمىسام، قورسىقىمىز ئېچىپ كەتتى دەپ غەلۋە قىلغىنى قىلغان بىچارىلەر، — دېدى سەپەر بوۋاي بۆز توقۇۋېتىپ.

دۇكاننىڭ قېشىغىلا تاشلاپ قويۇلغان تېرىدىن ئورۇن ئېلىشقان ئابدۇللا بىلەن سۆپۈرگەئاخۇن بەللىرىدىكى تۈگۈكلۈك زاغرىنى ئېلىپ باللارغا بۆلۈپ بەردى. دادىسىغا تەلمۈرۈپ، ئۇ يەر-بۇ يېرىنى ئاختۇرۇشقا باشلىغان باللار خۇددى ئانىسى ئەكەلگەن كىچىككىنە يەمگە ئېرىشكەن قۇش باللىرىدەك خۇشال بولۇشۇپ كەتتى-دە، قېتىپ تاشتەك بولۇپ كەتكەن زاغرىنى ناۋات چاينىغاندەك كاراسلىتىپ يېگىلى تۇردى.

ئاغرىق-سىلاقتا ئانا مېھرىدىن ئايرىلغان باللار تەقدىر تۈگمىنىنىڭ بالايى گەردان تاشلىرى ئارىسىدا چوڭلار بىلەن ئوخشاشلا يانجىلغانىدى. بىر يىلدىن بېرى بىر قېتىممۇ ئويغۇدەك تاماق يېمىگەن بۇ يېتىملار كونا لاتا بىلەن ئوراپ قويۇلغان قاقشالغىلا ئوخشاپ قالغان، تۈزۈك چاچ چىقمايۋاتقان باشلىرى ئورۇقلاپ چوكىدەك بولۇپ قالغان پاچاقلىرىغا ماس كەلمىگەن ھالدا يوغان ئىدى. بوۋىسىنىڭ جېنىدىن ئارتۇق كۆرۈپ پەرۋىش قىلىشلىرىمۇ، ئابدۇللانىڭ ئاچ قالغىنىغا قارىماي يېگۈزۈشلىرىمۇ تەنلىرىگە ئەت قوندۇرۇشقا ئامالسىز ئىدى، چىرايىدا كۈلكە كۆرۈنگەن چاغلاردا بولسا، پېچاقنىڭ بىسىدەك چىقىپ قالغان قاڭشارىنىڭ ئىككى تەرىپىدە، ئۆچۈۋاتقان چوغدەك پارقىراپ تۇرغان گۈنسىز كۆزلىرىنىڭ ئەتراپىدا يىپ سۆرىگەندەك ئۇششاق قورۇقلار پەيدا بولاتتى. قاتتىق زاغرىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن غاجىلاۋاتقان باللارغا قارىغىنىدا، مىراب بېگىنىڭ يۈرىكى يىگنە سانجىغاندەك ئېچىشىپ كەتتى، ئاغزىدىن ئوغۇز سۆتىنىڭ

پۇرىقى كەتمىگەن بۇ سەبىي يېتىملارغا كەلگۈلۈكتىن كۆزىگە ياش قاپلاشتى. بۇ سەبىي جانلارغا ئىچى ئاغرىمىغان رەھىمسىز، تاش يۈرەك تەقدىرنى ئىچىدە يۈزمىڭنى تىللىدى.

دىمىسىمۇ، ئاشۇ تاش يۈرەك تەقدىر بۇ مۆمىن دېھقان ئائىلىسىگە ئەزەلدىن ئوڭ كۆزىدە قارىمىغان، نەسەبىنى سۈرۈشتۈرگەندە، ئەۋلادمۇ ئەۋلاد مۇشۇ يۇرتتا تەر تۆكۈپ كەلگەن بۇ ئائىلىنى تا ھېلىغىچە كۆك نامرات ھالىتىدە تۇتۇپ كەلگەنىدى. سەپەر بوۋاينىڭ چەپ قولى ئۇ يىگىت ۋاقتىدا خوتەن پادىشاھى ھەبىبۇللاخان غوجىغا① قىلىنغان سۇيىقەستكە قارشى ئىلچىگە ئاتلانغانلار سېپىنىڭ ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقىنىدا ئازراق زەخىم يېگەن، قىرىق نەچچە مىڭ شېھىتنىڭ ئارىسىدىن ئۆمىلەپ قوپۇپ يۇرتىغا قايتقان يىلى ئۆيلىنىۋالغان. ئارىدىن ئون نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئاندىن ئوغلى ئابدۇللا جاھانغا كۆز ئاچقانىدى. كېيىنكى كۈنلەردە ئۇ يېشىنىڭ ئۇلغىيىپ قالغىنىغا قارىماي، مەھەللىدىكى ئىسمايىل چەكمەنگە شاگىرتلىققا كىرىپ، شايىچىلىقنى، بۆزچىلىكنى ئۆگىنىۋالدى. دۇكان ئېيىرىپ چىققاندىن كېيىن، توقۇغان رەختلىرى خېلىلا بازار تاپتى. بار-يوقى ئىككى ئېتىز يېرىگە تېرىغان كېۋەز ھوسۇل بەرگەندە، كاسىنە ھۈنەر قىلدى. بولمىسا بۇيرۇتما ئىش بىلەن مەشغۇل بولدى. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان ماتا شۇنچىلىك پىششىق ئىدىكى ئۈستىدە سۇ توختايتتى، توقۇغان تاللىرىنى ئۆزى ئۆشتە قىلىپ ئاندىن بازارغا سالاتتى. پۇقرالار: سەپەر

---

① ھەبىبۇللاخان غوجا — مىلادى 1864- يىلى كۇچا شەھىرىدە كۆتۈرۈلگەن راشىدىنخان خوجا باشلىق مۇسۇلمانلار قوزغىلىڭىنىڭ تۈرتكىسىدە خوتەندە ئىسلام ئېچىپ، پادىشاھ بولغان موللا ھەبىبۇللا مۇپتى ھاجى. خوتەن مۇسۇلمانلىرى ئۇنى «ھاجى ئاتام»، «ھاجى پادىشاھىم» دەپمۇ ئاتىغان. 1866- يىلىنىڭ ئاخىرىدا بەدۆلەت تەرىپىدىن سۇيىقەست بىلەن قەتل قىلىنغان.

سەپرا توقۇغان تۆت تەپكىلىك چەكمەندە تىكىلگەن چاپان 20 يىل چىدايدۇ، دېيىشەتتى.

ھۈنىرىدىكى ئۇستىلىق، دىلىدىكى پاكلىق ئۇنىڭ ئىناۋىتىنى ئۈستۈن قىلدى. مەھەللىدىكىلەرنىڭ قايسىبىرى مەسلىھەتكە موھتاج بولسا ئۇنىڭ ئىشىكى ئالدىدا پەيدا بولاتتى، قايسىبىر پېقىرنىڭ ئۆيىدە ئۆلۈم-يېتىم بولۇپ كېپەنلىككە قۇربى يەتمىسە، ئۇنىڭ ئالدىغا كېلەتتى-دە، كېلەر جۈمەدىكى بازارغا ئاتالغان ماتاغا ئېرىشىپ، بوۋاينىڭ شەپقىتى ئۈچۈن دۇئا قىلىپ قايتاتتى.

ئون يىل ئالدىدا يۈز بەرگەن بىر كېلىشمەسلىك سەپەر بوۋاينى بۇ ھۈنىرىدىن قول ئۈزۈشكە قەسەم قىلدۇردى. ئۇ ئابلىزقارىنىڭ ھاپىز بۆزچى دەيدىغان بىر ئادەم بىلەن شېرىكلىشىپ ئەندىجان تەرەپلەرگە ماتا چىقىرىپ، پۇل تېپىۋاتقان چاغلىرى ئىدى. ئابلىزقارى يېزىدىكى پۈتۈن بۆزچىلەرگە ئىش تارقىتىپ بېرەتتى. بىر كۈنى غوجىدار جاپپار موللا سەپەر بوۋاينىڭكىگە توقۇلغان ماتالارنى ئەكەتكىلى كەلدى. ئۇ 45 قەرى① ماتانى كۆرۈپلا: «ساڭا بېرىلگەن ئۆرۈش يىپ 50 قەرى ئىدى، بەش قەرى ماتانى نېمە قىلدىڭ؟» دەپ ۋارقىرىغىلى تۇردى. بوۋاي ئۆرۈشنىڭ پاتلاش ۋە توقۇلۇش داۋامىدا قىسقىرايدىغانلىقىنى، 50 قەرى ئۆرۈشتىن 45 قەرى ماتا چىقىدىغانلىقىنى ھەرقانچە قىلىپمۇ چۈشەندۈرەلمىدى. ئاخىرىدا ئۇ يازلىق كىيىم-كېچەككە ئاتاپ ساقلاپ قويغان ماتاسىدىنمۇ ئايرىلىپ قالدى-دە، «مۆكىنى ئىككىنچى قولۇمغا ئالىدىغان بولسام، 30 پارە قۇرئان جىنىمنى ئۇتسۇن» دەپلا قەسەم قىلىۋەتتى...

---

① قەرى — خوتەندە ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى. ئۆز ۋاقتىدا مەشۇت توقۇلمىلىرىنى گەز بىلەن، پاختا توقۇلمىلىرىنى قەرى بىلەن ئۆلچەيتتى.

دادىسىنىڭ يەنە ماتا توقۇغىلى تۇرغىنىنى كۆرگەن ئابدۇللا ھەيرانلىقىنى زادىلا باسالمىدى. ئۇ ئەسلىدە دادىسىنىڭ قەسىمىنى يادىغا سېلىپ، كونا يارىسىنى قوزغىماقچى ئەمەس ئىدى. بىراق ئاغزىدىن گەپىنىڭ قانداق چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى:

— دادا، ئۈلۈشكۈن تېخى ھېچ گەپ يوق ئىدىغۇ، كىمنىڭ ئىشى بۇ؟

سەپەر بوۋاي تۆت-بەش مۇكا ئېتىۋەتكەندىن كېيىن، دېدى، — يەرنىڭ تېگىدىن چىققاندەك پەس ئاۋاز بىلەن:

— كىمنىڭ بولاتتى، ئابلىزقارىنىڭ! — دېدى.

— بۇ... بۇ...، — ئابدۇللا ئاچچىقلانغانلىقىدىن ئۆرە تۇرۇپ كەتتى-دە، ئىككى قەدەم كەڭلىكتىكى ئاراشتا ئۇيان-بۇيان ماڭغاندىن كېيىن، — 30 پارە قۇرئاننى تۇتۇپ تۇرۇپ قىلغان قەسەمگىزنى ئۇنتۇدىڭىزمۇ دادا، بۇ گۇناھ ئەمەسمۇ؟ ھەي... دېدى.

بوۋاي تەپكە بېسىشتىن توختاپ، ئېتىۋاتقان مۇكىسىنى دەپتىنە ئالدىغا تاشلىدى-دە، گۇناھكارلاردەك بېشىنى ئەگدى.

تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ ئىشنىڭ تېگى-تەكتىگە يېتەلمىگەن مىراب بېگى قوپاللىق قىلغىنىنى ئەيىبلىگەندەك، ئابدۇللاغا ئالىيىپ قويدى.

بىراق، ئابدۇللا ئاسانلىق بىلەن ئاچچىقىدىن يانىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئۇ لەۋلىرىنى يالىشىپ، بولۇۋاتقان كۆڭۈلسىزلىككە ئېتىراز بىلدۈرگەندەك، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ تۇرغان بالىلىرىنى بىر تەرەپكە ئىتتىرىۋەتتى-دە، دۇكاننىڭ يېنىغا كېلىپ، پەركاغا قولىنى قويغىنىچە يەنە ئەزۋەيلەپ كەتتى:

— خۇدادىن قورقساق بولمامدۇ، قۇرئاندىن قورقساق

بولمامدۇ، يەنە كېلىپ ئاشۇ ئۆلگۈر ئابلىزقارىنىڭ ئىشى...

سەپەر بوۋاي تۈرگىگە تايىنىپ، ھالسىرىغان ئاياغلىرىنى تەپكە ئۇرنىدىن تەسلىكتە چىقاردى-دە، دەلدۈگىنىپ ئۆرە بولدى. ئۇنىڭ قارىيىپ تۇرغان يۈز مۇسكۇللىرىنىڭ تىترەشكە باشلىغىنى بىلىنىپ تۇراتتى. قىزىرىپ، ئىششىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن تۆكۈلگەن ئىككى تامچە ياش ئاقىرىپ كەتكەن بۇرۇتى ئۈستىدە توختاپ قالدى.

— گۇناھ بولىدۇ دېدىڭمۇ؟ مەن تۇغۇلۇشتىنلا گۇناھكار، — ئۇ ئوغلى تەرەپكە دېۋەيلەپ كېلىۋېتىپ دېدى، — كۆزۈڭنى ئېچىپ قاراپ باق، ماۋۇ نارەسىدە باللار نېمە گۇناھ قىلغان؟ ئۇلار نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتىدۇ؟ مەن قەسەمنى بۇزدۇم، ئۇلۇغ پەرۋەردىگار ئالدىدا گۇناھ قىلدىم. ئاللانىڭ قانداق جازالايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىمەن، بىر پۈتۈم گۆرگە ساڭگىلاپ قالدى، ئاللانىڭ دەرگاھىغا كېتىدىغان ۋاقتىم ئاز قالدى، مۇشۇ يېتىملەر بولسىمۇ كۈننىڭ سېرىغىنى كۆرسۈن دېدىم!

بوۋاي سۆزلىگەنسېرى بەزگەكتەك تىترەيتتى. ئۇنىڭ كۆزى ياش پەردىسى بىلەن تامامەن توسۇلغان بولسا كېرەك، سىيلاشتۇرۇپ يۈرۈپ ئوغلىنى تېپىۋالدى-دە، ئۇنىڭ مۈرىسىدىن تۇتۇپ سىلكىپ تۇرۇپ گېپىنى داۋام قىلدى:

— قەسەمنى بۇزۇش بىر مۆمىن بەندىگە شۇنچە ئاسانمۇ؟ پەقەت بىگۇناھ نەۋرىلىرىمنى دەپلا ھەممىگە چىدىدىم، بىلەمسەن؟!...

قوشنىلىرىدىن: ئابلىزقارى ماتا توقۇتۇشقا يىپ تارقىتىۋېتىپتۇ، ئون قەرى ماتاغا بىر جىڭ تېرىق بېرىدىكەن، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغان دادىسىنىڭ بىرمۇنچە باش قاتۇرۇشتىن كېيىن ئاخىر قەسەمنى بۇزۇش نىيىتىگە كەلگەنلىكىنى، قەسىرگە بېرىپ يېلىنىپ-يالۋۇرۇپ يۈرۈپ 30 قەرىلىك ماتاغا

يىتىپ ئالغانلىقىنى، نەۋرىلىرىمنى بۇرۇنراق تويغۇزىمەن دەپ كۆزىنىڭ ئاجىزلىقىغا قارىماي كېچىلەپ دۇكاندا ئولتۇرغانلىقىنى بىلگەن ئابدۇللا ئۆپكىدەپ تۇرۇپ دادىسىنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى. بۇ تاسادىپىيلىقتىن چۆچۈگەن باللارمۇ خۇددى سادىسىن ئۈركۈگەن چۈجىلەردەك، قىقىراشقىنىچە بوۋىسى بىلەن دادىسىنىڭ ئارىسىغا قىسىلدى.

ئۇلارنى بەزلەشكە تۇتۇنغان سۈپۈرگەئاخۇنمۇ يۈرىكىنىڭ مۇجۇلۇپ ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى سەزدى. خېلىدىن بېرى ياشلىنىشقا باشلىغان كۆزى تۇز قۇيغاندەك ئېچىشىپ كەتتى. شۇ تاپتا، ئۈچ ئەۋلادنىڭ يىغا ـ زارىغا ئاسمان كۆمتۈرۈلۈپ، يەر ـ زېمىننىڭ كۇكۇم ـ تالقان بولمىغىنىغا ئۇ ھەيران ئىدى...

ئۇزۇن ئۆتمەي، كۆزلەرنىڭ يېشى قۇرۇشقا، يۈرەكلەرنىڭ رىتىمى ئىزىغا چۈشۈشكە باشلىدى. سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن ئابدۇللا بىردىن بالىنى تىزىغا ئولتۇرغۇزۇپ، بوۋاي ئولتۇرغان كىگىزگە يۈكۈنۈشتى.

— كەمبەغەلنىڭ سۈيى چىشقا داۋا، دەپتىكەن مىراب بېگىم، ئۆز بولغاندىكىن بىر قاچا سوغۇق سۇ بولسىمۇ قۇياي، — دېدى سەپەر بوۋاي سۈپۈرگەئاخۇنغا ئىلتىپات كۆرسىتىپ.

— يوقسۇ، يوقسۇ.

سۈپۈرگەئاخۇن ئادىتى بويىچە نوگايىنى ئىككى قوللاپ ئالدى ـ دە، سۇنى غۇرتۇلدىتىپ ئىچىۋېتىپ:

— ئىنىم ئابدۇللا، قايسى كۈنى قالماقدۆڭدە ئۇچرىغان تاۋاپچىنى يادىڭىزدىمۇ؟ — دېدى.

ئابدۇللا دەرھال جاۋاب بەردى:

— يادىمدا، قانداق، بۇنى سوراپ قالدىڭىزغۇ بېگىم؟

سۈپۈرگەئاخۇن ئېڭىكىنى تۇتۇپ خىيال سۈرۈۋالدى ـ دە،

— بايا ئابلىزقارىنىڭ مېھمانلىرى ئارىسىدا ئۇنى كۆرگەندەك قىلدىم، — دېدى.

— تۇۋا دېسىلە بېگىم، ئۇنداق جولدۇر كېپەن ئادەمنى ئابلىزقارى مېھمانخانىسىغا يولاتماق تۈگۈل، بوسۇغىسىدىنمۇ ئاتلاتمايدۇ.

— ئۇ تېخى تۆردە، سېيىت ھاجى دېگەننىڭ يېنىدىلا ئولتۇرۇپتۇ، ئىسمىنى ھاپىز مەخسۇم دېدىمۇ نېمە خۇدايىم، سالاپىتىنى دېمەمسەن تېخى، سۆلىتىنى ئۈچ ئات قوشقان مەپمۇ تارتالمايدۇ.

نەۋرىلىرىنىڭ بېشىنى سىيلاپ ئولتۇرغان سەپەر بوۋاي سەگەكلەشتى ۋە سورىدى:

— بېگىم، ھاپىز مەخسۇم دەمدىلا؟ ھاپىز دېسىلە بىر ئىش يادىمغا يېتىۋاتىدۇيا! مەسىلەن، چىرايى قانداقراق ئىكەن، بۇرنىنىڭ يېنىدا بىر تاتۇق بارمۇ؟

— ھەي دادا، نەدىكى گەپلەرنى قىلىپ يۈرىسىز، خۇدانىڭ بەندىلىرى ئارىسىدا تاتۇقى بار ئادەملەر ئازمىدى، مانا مېنىڭ...

سۈپۈرگەئاخۇن ئابدۇللانىڭ سۆزىنى قول ئىشارىسى بىلەن ئۈزۈپ تاشلىدى، بوۋاينىڭ كۆزىدىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ:

— دۇرۇس... دۇرۇس... ئۇنىڭ سول يۈزىدە يارماقچىلىق تاتۇق بار. ئۇ بۇرۇتىنى شۇ تەرەپكە تالاپلا ئولتۇرىدىكەن دېدى، —

— بۇرنى ئۆتۈكچىنىڭ كۈۋىسىغا ئوخشامدۇ؟

— دۇرۇس... دۇرۇس...

— بويى بىزنىڭ ئابدۇللانىڭ بويىچىلىك بارمۇ؟

— دۇرۇس... دۇرۇس...

ئارىدا بىر پەس جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئىككىي-

لەنىڭ سۆھبىتىدىن ھەيرانلىق ھېس قىلغان ئابدۇللا جىمجىتلىقنى بىرىنچى بولۇپ بۇزدى:

— ئۇ ھېلىقى چاغدا نېمىشقا راست گەپ قىلمىغاندۇ ئەمىسە، بىر كۈن تاۋاپچى مەن دەپ يۈرسە، بىر كۈن ھۆرمەتلىك مېھمان بولۇپ تۆردە ئولتۇرسا... ھەي... ھەي... مەن ھېچنېمىنى ئۇقمىدىم.

— ئاكا، سىلى ئۇنى كۆرگەنمۇ؟ قانداق ئادەم ئۇ؟

— بېگىم، بۇنى بىر دېمىسىلە، ئۇ ئادەم بىر مەرەز، نائەھلى، ئاقپاششانىڭ قېشىدىن كەلدىم دەمدۇ، كۆك پاششانىڭ قېشىدىن كەلدىم دەمدۇ، ئىشقىلىپ زولۇكتەك بىر نېمە.

— ھەي... ، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن مۇشتۇمى بىلەن ئالقىنىغا ئۇرۇپ قويۇپ، — تېپىشماقتەك ئىش بولۇۋاتىدۇغۇ بۇ جاھاندا، ھېچ ئەقلىم يەتمەيۋاتىدۇيا، بۇ كارۋانغا...

4. ساھىبخانىنىڭ ھۇزۇرىدا

يۇرت جامائىتى ئارىسىدا ئابلىزقارىغا قاراشلىق بولغان بۇ قەسىرنىڭ قايسى زاماندا ۋە كىم تەرىپىدىن بىنا قىلىنغانلىقى توغرىسىدىكى تەپسىلاتنى بىلىدىغانلار ئىنتايىن ئاز. بەزىلەر ئۇزۇن ساقىلىنى شاھىت قىلىپ تۇرۇپ: «ئەقلىمگە كەلگەندىمۇ مۇشۇ پېتى ئىكەن» دېسە، يەنە بەزىلەر: «يەر يېرىلغان يىلى تاغ تەرەپكە 05 قەدەم كېڭەيتىلگەن» دەيدۇ. يەنە بەزىلەر: «خاتىپ بەگزادىنىڭ تويىنى قىلغان يىلى قەسىر سېپىلى بىر ئادەم بويى ئېگىزلىتىلگەن» دەپ گۇۋاھلىق بېرىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى راست بولغاندىمۇ، كېيىنكى گەپلەر. جەددى - جەمەتىنىڭ قىساسنامىسى ياكى ئائىلە

نەسەبنامىسى ھەققىدە يازما يادىكارلىق قالدۇرۇشقا ئادەتلەنمىگەن قوۋمىنىڭ بىر ئەزاسى بولغان ئابلىزقارىمۇ بۇ ھەقتە ھېچنېمە بىلمەيدۇ. ئۇنىڭ سەككىز ياشقا كىرگەندە خەتنىسىنى بەك ئىچكىرى قىلىۋەتكىنى ئۈچۈن بىر ئاي ئاغرىق تارتىپ ئىشتانسىز يۈرگەندىن باشلاپ ئەقلىنى بىلگەنلىكىنى ئۆزى ھېكايە قىلىپ يۈرگىنىگە قارىغاندا، قەسىرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنىمۇ شۇ چاغدىن باشلاپلا ھېس قىلغان بولۇشى تۇرغانلا گەپ. بىراق، قەسىرنىڭ قەدرى ئۇنىڭغا پەقەت مەرھۇم دادىسى ئىلياس بەگ جەھەننەمگە سەپەر قىلغاندىن كېيىنلا ئۆتتۈلگەن. مىراسقا تولۇق ۋارىسلىق قىلىش سەۋداسى يۈرىكىگە ئورناشقاندىن باشلاپ، قەسىردىكى ھۇجرا سانىنى، مال-مۈلۈك، بىساتلارنى دەپتەرگە ئولتۇرغۇزغان، تۆت قېتىم ئەرگە تەگكەن ئاچىسىنى مىراستىن مەھرۇم قىلىش مەقسىتىدە ئاتىسىنىڭ ئۇنى تۆت قېتىم ئەرگە بېرىش ئۈچۈن خەجلىگەن پۇلىنىڭ ئۇنىڭغا تېگىشكە تەيىن قىلىنغان مىراسقا تەڭ تۇرىدىغانلىقى توغرىسىدا كىرىيە ئامبىلىغىچە① دەۋا قىلغانىدى.

بۇ كاتتا قەسىرنى ئەتراپلىق كۆزەتكەن كىشى قەسىرنى پىلانلىغان ئۇستىنىڭ ئەقلىگە ھەيران قالىدۇ. جايلاشقان ئورنى جەھەتتىن، ئۇ يۇرتنىڭ دەل كىندىكىگە توغرا كېلىدۇ، كۆل-

---

① كىرىيە ئامبىلى — چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ 33 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، يەنى چيەنلۇڭ خانىنىڭ 57-يىلى (مىلادى 1792-يىلى) 3-ئايدا چىڭ ئەمەلدارى لى سىجىڭ شىنجاڭدا ھاكىم بەگلىك تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكىگە ئوخشاش ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە تەسىس قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكى ئۈستىدە مەركىزىي ھۆكۈمەتكە يوللىغان مەلۇماتنامىسىدە: «كىرىيە شەھىرىنىڭ 4-جەرىكىلىك ھاكىم بېگى مۇھەممەت نەزەر ئۆز مەنپەئەتىنى كۆزلەپ، قول ئاستىدىكى مىڭبېشىلارغا يول كۆرسىتىپ، تامېشلىغا ئاھالە كۆچۈرمەكچى بولغان. يەنە بەگ ئالىم غوجا پۇقرالاردىن ھەر خىل باھانە بىلەن 2000 توپتىن ئارتۇق ماتا يىغىۋالغان» دەپ يازغان. شۇنىڭ بىلەن گۇاڭشۈي خانىنىڭ 10-يىلى (مىلادى 1984-يىلى) ھاكىم بەگلىك تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇ-

ھى ئون مودىن ئاشىدىغان مېۋىلىك باغ قەسىرنىڭ ئەتىگەندىن كەچكىچە كۆن چۈشۈپ تۇرىدىغان جەنۇب تەرىپىگە بىنا قىلىنغان. باغ بىلەن قەسىر ئوتتۇرىسىدىن توغرىقىغىل ئۆستەڭگى كېسىپ ئۆتىدۇ. كۆن چۈشمەيدىغان تەرەپكە بولسا، ئىككى مو كەلگۈدەك كۆل قېزىلىپ، ئەتراپىغا قويۇق بېھى دەرىخى قويۇلغان. ئىككى قۇببىلىق دەرۋازا ئالدىدىن بازارغا ئۇدۇل بارغىلى بولىدىغان چوڭ يول ئۆتىدۇ. يولنىڭ قەسىر دەرۋازىسىغا روبىرو تۇرىدىغان ئۇ تەرىپىدە تۆپتۆز كەتكەن مۇنبەت ئېتىزلار بار. ئابلىزقارىغا ئاتا - بوۋىسىدىن مىراس قالغان بۇ يەرنىڭ بىر تەرىپىگە جامائىتى ئەڭ كۆپ بولغان ئاق مەسچىت جايلاشقان.

بابا قەيت قىلغىنىمىزدەك، ئىككى ئادەم ئېگىزلىكىگە باراۋەر كېلىدىغان سېپىل بىلەن قورشالغان قەسىر ئىچىمۇ ئۆزگىچە بىر دۇنيا. پەقەت تەبىئىي ئىگىلىكنىڭلا مەددىتى بىلەن ئۆرە تۇرىدىغان تىپىك ئۇيغۇر پومېشچىكلىرىنىڭ ئۇۋىسى بولغان بۇ دۇنيا ئوتتۇرا ئەسىر بىناكارلىقىنىڭ چوڭ مۇزېيىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. يەر يۈزىدىن ئىككى قەدەم كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدىغان بەش باسقۇچلۇق پەلەمپەيدىن كىرگەن كىشى قويۇق ئۈزۈم باراڭلىرى بىلەن پۈركەنگەن ئۇزۇن كارىدورغا دۇچ

لۇپ ناھىيە تەسىس قىلىنغاندا كىرىيىدىمۇ پۈتۈن شىنجاڭدا بىرىنچى تۈركۈمدە تەسىس قىلىنغان توققۇز ناھىيىنىڭ بىرى سۈپىتىدە ناھىيە تەسىس قىلىنغان. سۇلتان سەئىدخان زامانىسىدىن باشلاپ، تاكى لوپ (1902 - يىلى ناھىيە بولغان)، چىرىيە (1929 - يىلى ناھىيە بولغان)، نىيە (1951 - يىلى ناھىيە بولغان)، چەرچەن (1914 - يىلى ناھىيە بولغان) ناھىيىلىرى رەسمىي ناھىيە قىلىپ تەسىس قىلىنغىچە بولغان ئارىلىقتا يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن تاكى چەرچەنگىچە بولغان كەڭ زېمىن كىرىيىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيىسى بولۇپ ھېسابلىناتتى. ھازىرقى چىرىيە ناھىيىسىمۇ 1929 - يىلغىچە كىرىيە ناھىيىسىگە قاراشلىق بىر مۇھىم بازار، چوڭ كەنت ئىدى. دەۋا - دەستۇر ئىشلىرىمۇ كىرىيىدە قارىلاتتى.

كېلىدۇ. سول قول تەرەپكە تامغا يۆلەپ سېلىنغان قازناق تام تېشىدىغان ئوغرىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن يۇلغۇن بىلەن ۋەدەك قىلىپ ياسالغان. قازناق ئالدىدا قالايمىقان تاشلاپ قويۇلغان مەدەك تاغارلىرىنىڭ ئۇ تەرىپىدە ئاتخانا ۋە سامانلىق بار. ئاتخانا ئۈستىگە ئۈستى ـ ئۈستىلەپ دۆۋىلەنگەن بېدە پېچىنى يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۆز رەڭگىنى يوقاتقان، خوجايىن بەلگىلەپ بەرگەن نورمىسىدىن ئاشقىرى ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەيدىغان ئاتلارمۇ بۇ قالدۇق بېدىلەرگە كۆز قىرىنى سالمايدىغان بولۇپ قالغان.

نەچچە ئەۋلاد قۇشقاچنى ئۆز پاناھىدا يېتىشتۈرگەن قاپقارا كامارلار بىلەن ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن مالايلار ئۆيى ئاتخانىغا تۇتاش سېلىنغان. باراڭ كارىدورىنىڭ بىر بېشىدا قەسىر جەمەتىنىڭ ئۆيى بار، ئادەتتىكى مېھمانلار ئۈچۈن مېھمانخانا ۋە ياتىدىغانلار ئۈچۈن ياتاق ئورنىدا خىزمەت قىلىدىغان بۇ ئۆيلەرنىڭ دېرىزىسى جەنۇب تەرەپكە قارايدۇ، بۇ يۇرتتا كەمدىنكەم تېپىلىدىغان پىششىق خىشتا سېلىنغان بۇ ئۆيلەرنىڭ ئالدى توخۇلار دانلاپ يۈرىدىغان بىر سەينادىن ئىبارەت. تۇغمىغان كۈنلىرى خوجايىنىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە تېگىشلىك داندىن مەھرۇم قىلىنىدىغان توخۇلار دائىم بۇ سەيناغا كېلىپ، ئۆتكۈر تىرناقلىرى بىلەن تاتلاپ، ئۇ يەرنى خۇددى ئاختامىلىقتا ئوخشىتىپ قويىدۇ. ئابلىزقارى بۇ ھالنى كۆرۈپ قالغان كۈنلىرى، ئائىلە ئەزالىرى توخۇ گۆشى يېيىش پۇرسىتىگە ئىگە بولىدۇ.

تال بارىڭىنىڭ ئوڭ تەرىپى يەنە باشقا بىر دۇنيا. ئۇ يەردە بۆك ـ باراقسان ئۆسكەن بېھى، ئالما، ئەينۇلا دەرەخلىرى ئارىسىدا ئىككى مېھمانخانا قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. قەسىر ئۆز قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن سېلىنغان بۇ مېھمانخانىلارغا

ئابلىزقارىنىڭ يۈرەك قېنى ئاز سىڭمىگەن. بولۇپمۇ چوڭ مېھمانخانىغا كەلگەندە ئۇ بىراقلا قولى ئۇچۇق كىشىگە ئايلىنىپ كەتكەن.

ئېيتىپ كەلسەك قىزىق، توققۇز - ئون يىللار ئالدىدا ھاپىز مەخسۇم بىلەن ھەمكارلىشىپ يۈرۈشتۈرگەن ماتا سودىسى تازا پايدا بەرگەن يىللاردا ئاتىسى زامانىدىكى تۆگەخانىنىڭ ئورنىغا سېلىنغان بۇ مېھمانخانا، ھازىر يەنە سېيىت ھاجى بىلەن ھاپىز مەخسۇمنىڭ تۇرالغۇسى بولۇپ قالغانىدى. قەسىر خوجايىنىنىڭ نەزىرىدە تېپىلغۇسىز ئادەملەردىن ھېسابلىنىدىغان بۇ مېھمانلار بۇ يەردە شاھانە نېمەتلەر بىلەن كۆتۈلۈۋاتقىلى 20 كۈن بولۇپ قالدى. كەلگەن كۈنىلا قايتىپ كەتكەن كارۋاندىن چۈشۈرۈۋېلىنغان ساندۇقلار مۇشۇ مېھمانخانىنىڭ بىر تەرىپىدە تۇراتتى. ئۇنىڭ ئىچىدە زادى نېمىلەرنىڭ بارلىقى ھەر كۈنى كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا نەچچە قېتىم قاراپ ئۆتىدىغان ئابلىزقارى ئۈچۈنمۇ بىر تېپىشماق ئىدى. سېيىت ھاجىمۇ بۇ ساندۇقلارغا بولغان نازارىتىنى بوشاشتۇرماسلىق ئۈچۈن ئەتەي شۇنداق قىلغانىدەك، ئەتىگەندىن كەچكىچە مېھمانخانىدىن چىقمايتتى. كۈن بويى جاينامازدىن چۈشمەي ئولتۇرۇشى ھەرقانداق بىر خۇداكۈي مۇسۇلماننى تەسىرلەندۈرمەي قالمايتتى. پەقەت ھاپىز مەخسۇملا ھەر كۈنى دېگۈدەك تاشقىرىدا يۈرەتتى. بامدات نامىزىدا ئاق مەسچىتتە بولسا، پېشىن نامىزىدا ئوغرىئېرىق مەسچىتىدە پەيدا بولاتتى. جۈمە نامىزىدىن يانغان كىملەردۇر بىلەن ئۇزۇن-ئۇزۇن پاراڭلىشاتتى. يۇرت بازىرىغا بارغاندا بولسا، ئۆزىگە ھېچكىمنى ھەمراھ قىلمايتتى. بىرەر مۇلازىمنى ياكى ئوغلىنى قوشۇپ قويماقچى بولغان ئابلىزقارىغا مەيدىسىگە ئۇرۇپ قويۇپ:

— ئەنسىرىمىسىلە بۇرادىرىم، كۆزۈم تېگىپ قويۇلغان تەقدىردىمۇ قەسىرلىرىدىن ئەندىجانغىچە ئارىلاپ چىقالايمەن، — دەپ جاۋاب بېرەتتى.

دېمىسىمۇ، ئۇ شۇنداق قىلالايتتى. بۇ قېتىم تاۋاپ قىلغۇچىلاردەك قىياپەت بىلەن كونا بۇرادىرىنى چېكىپ كۆرگىلى كەلگەندە ئۆزىنى يەنە بىر قېتىم سىناپ كۆرگەن، بۇ يۇرتقا كىرىپ كەلگەن كۈنىلا بۇ يەردە ئۆزى ئايرىلغان يىللاردىن بېرى، خارابىلىشىشتىن ئۆزگە ھېچقانچە ئۆزگىرىش بولمىغىنىغا ئىشەنگەنىدى.

ئون يىل مۇقەددەم، ئۇ تاسادىپىي سەۋەب بىلەن ئىلچى شەھىرىدە ئابلىزقارىغا يولۇقۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ ھىمايىسىدە بۇ يۇرتقا كەلگىنىدە ئىككى تاغ كەنتىنى ۋە ئۈچ يېزىنى قويماي ئارىلاپ چىققان. ئۆمرىدە بازار يۈزى كۆرمىگەن نادان، گول چارۋىچىلارنىڭ يۇڭ - تېرىسىنى ئەرزىمەس قايچا، پەچاقلارغا تېگىشىپ، يىراق - يىراقلارغىچە توشۇغان. گۇلاخما يېزىسىنىڭ پاختىسى بىلەن چىرىيە يېزىسىنىڭ پىلىسىدىن تاكى ئورۇنبورگلارغىچە كارۋان ماڭدۇرغان. ماتا سودىسى بىلەن تاشكەنت بازىرىدا يۈز تاپقانىدى. يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ سودىدىن ئالىدىغان بېجىنىڭ ئۆسۈپ كېتىشى ۋە پۇقرالارنىڭ كۆزى ئېچىلىپ قېلىشى تۈپەيلى ئايرىلىشقا مەجبۇر بولغان بۇ يۇرت شۇنچە يىللاردىن بېرى يادىدىن زادى چىقىپ كەتمىگەنىدى.

بۇ قېتىم ئۇنىڭ سودا ئاقساقىلى سېيىت ھاجىغا ھەمراھ بولۇپ بۇ يۇرتقا كېلىشىدىكى مەقسەت ئاللادىن ئۆزگە، پەقەت ئىككىلا ئادەمگە ئايان ئىدى. بۇ ئىككى ئادەم بولسا ئاخشاملىرى ئەل ئايىغى بېسىققاندىلا مەقسەتلىرى ئۈستىدە مەسلىھەت قىلىشاتتى.

تومۇز بولۇشىغا قارىماي مەھكەم يېپىلغان مېھمانخانا ئىشىكى ئاستا چېكىلدى. تەسۋى سىيرىگەچ پاراڭلىشىۋاتقان ئىك-

كى مېهمان ئىجازەت بەرگەندىن كېيىنلا بوسۇغىدا بىر ئەركىشى پەيدا بولدى. ئىككى ئىززەتلىك مېهمىنىنىڭ دىۋانە سۆپەت دەۋرىش بىلەن قەدىناسلاردەك قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەنلىكىدىن هەيرانلىق هېس قىلغان ئابلىزقارى دەرۋىشنى دەرۋازا تۈۋىدىن ئىككى قېتىم هەيدىۋەتكىنىگە پۇشايمان قىلىپ، لېۋىنى چىشلىگەن پېتى قېتىپ قالدى.

— قارىم، ئىلتىپات قىلىپ، غىزا كەلتۈرۈلسە.

ئۇلارنىڭ سۆهبىتى ئابلىزقارىنىڭ پۈكلىنىپ تەزىم قىلىپ چىقىپ كېتىشى بىلەن تەڭلا باشلاندى. ئۈچ باش بىر پەلەكنىڭ خەمەكلىرىدەك بىر يەرگە كەلدى.

— پېقىر تولىمۇ ئەنسىرەپ قالدىم، يولدا بىرەر ئىش كۆرۈلمىگەندۇ؟

— يوقسۇ، هەممە قورۇلدىن توسالغۇسىز ئۆتتۈم، خۇداغا شۈكرى.

— كونسۇلدىن تاپشۇرۇق بارمۇ؟

— بار... بار...

39 — 40 ياشلاردىكى پاكار، قارامۇتۇق كەلگەن دەرۋىش دوپپىسىغا يۆگەلگەن كىرلاش ماتىسا ئارىسىدىن تۆت ئىلىك قىلىپ قاتلانغان بىر خەتنى چىقىرىپ سېيىت هاجىغا ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى. روجەكنى هىم ياپتۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، خەتنى ئوقۇشقا باشلىغان سېيىت هاجىنىڭ چىرايىدىكى تېيىز قورۇقلار كېڭىيىشكە، كۆزلىرى كىچىكلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ پادىشاھ زىياپىتىگە باغاق تاپشۇرۇۋالغاندەك هاياجانلىنىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپلا تۇراتتى.

— قانداق، يەنە يېڭى گەپلەر بارمۇ؟ — سورىدى سېيىت هاجى دەۋرىشكە يەنىمۇ يېقىنلىشىپ.

— كونسۇل ئەپەندىم هەممە گەپنى خەتكە يازدىم دېدى، —

دەپ جاۋاب بەردى دەرۋىش.

— كونسۇل يەنە نېمىلەرنى بۇيرۇپتۇ؟

ھاپىز مەخسۇمنىڭ سوئالىغا سېيىت ھاجى قىسقىلا جاۋاب بەردى:

— «ئۆزۈمنى يە، سېپىنى سورىما» دەپتىكەن، ئىشقىلىپ سودا ئاقساقىلى دېگەن گۇۋاھنامە قولىمىزدا، قالدى گەپ كېيىن...

ئۇلار شۇ ئولتۇرۇشىدا نامازشامنىمۇ قازا قىلىشتى، ئابلىزقارىنىڭ قاشاڭ توخۇلىرى چىللاشقا باشلىغاندىلا دەرۋىشنى يولغا سېلىپ بولۇپ، ماموق ياستۇققا باش قويۇشتى.

5. باش ئاغرىقى

بۇنىڭدىن بەش يىل بۇرۇن ئابلىزقارى قانداقتۇر زۆرۈرىيەت بىلەن كېرىيىلىك بىر بەگنىڭ ساراڭ قىزىنى كىچىك خوتۇنلۇققا ئالغان كۈنىلا بۇ قەسىردە قىيامەت قايىم بولغانىدى. ھەنىپە خېنىم ئېرى شىپى كەلتۈرگەن ھەرقانداق سەۋەبنى قوبۇل قىلمىدى. ئۇ، نىكاھ ئوقۇلۇۋاتقاننىڭ ئۈستىگە بېسىپ كىرىپ ھىلىقى بەگ بىلەن ئابلىزقارىنىڭ جەددى - جەمەتىگىچە چىشلەپ تارتىپ شۇنچىلىك تىللىدىكى، قىز يەڭگىسى بىلەن ئاخۇنۇممۇ قېچىپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولۇشتى. كىچىك خوتۇن ئابلىزقارىنىڭ ئەمرىدە بىرەر يىل تۇرا تۇرمايلا سەۋەبسىز قازا قىلدى. بىراق، زىيان ئابلىزقارىغا بولدى. ھەنىپە خېنىم ئۇنىڭ گەجگىسىگە شۇنداق مىندىكى، كۆرگۈلۈكىنى كۆرسىتىپ، قولىدىكى قورچاققا ئايلاندۇرۇپ قويدى. خوتۇنىنىڭ سىزغان سىزىقى ئۇنىڭغا بەش ۋاخ نامازدىنمۇ بەكرەك پەرز ئىدى.

ئابلىزقارى ھەنىپە خېنىمنى نىكاھىغا ئالغىلى 25 يىل بولدى. ئۇ تويدىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەي، بۇرۇنقى ياۋاش، مۇلايىم خوتۇنى مەسئۇدەخاننىڭ ۋاقىتسىز ئۆلۈمىگە ئېچىنىپ پىنھان كۆز يېشى قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بولغۇلۇقنىڭ بولغانلىقىنى پاتلا ھېس قىلغانىدى. ھەنىپە خېنىم ئۇنداق - مۇنداق ئادەمنىڭ قىزى ئەمەس ئىدى. خالىغان ۋاقىتتا تالاق قىلىۋېتىش ئۇنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى. تۇنجى خوتۇنىدىن بولغان قىزى بۈۋىمەريەمخاننىڭ 26 ياشقا كىرگەندىمۇ ئولتۇرۇپ قېلىشىنى مۇشۇ خوتۇنىنىڭ ھازازۇللۇقىدىن كۆرەتتى. ئۆگەيىنىڭ ئۆگەي ئانىدىن خورلىنىشى ئادەتتىكى ئىش، ئۇنىڭغا ئابلىزقارىمۇ ھېچقانچە ئىچ ئاغرىتىپ كەتمەيتتى. بىراق، ئۇنى ئادەتتىكى پۇقراغا بېرىشكە ئۇنىڭ ئابرويى يول قويمايتتى. يېقىنقى كۈنلەردە ھەنىپە خېنىمنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى نادىرخان بازار بېگى قۇدا چۈشكەن بولسىمۇ، ئابلىزقارى قۇربىنىڭ يېتىشىچە كەينىگە سۈرۈپ كېلىۋاتاتتى. چۈنكى بۇ ئەقىلنىڭ ئۇنىڭغا خوتۇنى تەرىپىدىن ئۆگىتىلگەنلىكى، كۈيئوغۇلغا بېرىلىدىغان بىساتنىڭ ئاز بولمايدىغانلىقى، ئۆزىگە ئالمادىسى قازاۋۇ قەدەر يېتىپ قالسا، پۈتۈن ئىگىلىكىنىڭ ئاچا - ئىنى ئىككىسىنىڭ بولۇپ كېتىدىغانلىقى روشەن ئىدى. شۇڭا، ئۇ ئۆتكەن ئايدا جاپپارموللىغا: «بۈۋىمەريەم خېنىمغا بېلى باغلاقلىق سۈپۈرگە بولسىمۇ مەيلىدى»، ... — دەپ زارلىنىپ بەردى.

بۈگۈنكى دەتالاش يەنە مۇشۇ ئىش ئۈستىدىن باشلاندى.

سېيىت ھاجىنىڭ ئۆزى كۆرمىگەن، ئاڭلىمىغان قانداقتۇر شەھەرلەر، مال - دۇنياسىنىڭ ھەددى - ھېسابى يوق بايلار ھەققىدە ئېيتقانلىرىنى خۇددى چۆچەك ئاڭلاۋاتقان بالىدەك ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئابلىزقارى خوتۇنىنىڭ خاس دېدىكىنى

كۆرۈپلا ئورنىدىن چاچراپ تۇردى ۋە ھەنپە خېنىمنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ سورىدى:

— قىچقىرتىپتىكەنسىلە، بىرەر زۆرۈر ئىش بارمىدى؟

قوتاز قۇيرۇقىدىن قىلىنغان يەلپۈگۈچتىن كەلگەن سالقىن شامالدىن ھۇزۇرلىنىپ، قاتمۇقات كۆرپىلەر ئۈستىدە سۇنايلىنىپ ياتقان ھەنپە خېنىم ئاراشتا ئۆزىگە تەلمۈرگىنىچە ئۆرە تۇرغان ئېرىگە قاراپمۇ قويمىدى. ئۇنىڭ بىلىنەر - بىلىنمەس چېچەك ئىزى بىلەن قاپلانغان، قاش - كىرپىكىنىڭ تايىنى يوق، ئادەمنىڭ تىزىغىلا ئوخشايدىغان چىرايىدىن مۇز يېغىپ تۇراتتى. تام تۆشۈكىدەك يۇمىلاق كۆزلىرى قەيەرلەرگىدۇ تىكىلگەن. دورداي كالپۇكلىرى سويدۇك پۇرىغان ئېشەكنىڭ كالپۇكلىرىدەك غەلىتە بىر تۇستە پۇرۇلگەنىدى. قوناق سوقىدىغان غولدىغا ئوخشاپ كېتىدىغان دىقماق قوللىرى كۆكسىدە گىرەلەشكەن، سامان تىقىلغان 20 چارەكلىك تاغارنى ئەسلىتىدىغان تېنى دۇخاۋا تاشلىق كۆرپىلەر ئۈستىدە خۇددى نورمىسىدىن زىيادە يۈك بېسىلغانلىقتىن چۆكۈپ كېتىۋاتقان قېيىققا ئوخشايتتى.

25 يىللىق خوتۇنىنىڭ مىجەزىنى ئۆزىنى بىلگەنىدەك بىلىدىغان ئابلىزقارى قىپقىزىل گىلەم سېلىنغان سۇپىغا چىقىپ، دېدەكتىن يەلپۈگۈچنى تارتىۋېلىپ خوتۇنىنى يەلپۈپ تۇرۇپ يەنە سورىدى:

— تاۋىڭلار يوقمۇ - نېمە؟ تېۋىپ چاقىرتقۇزايمۇ، ئەۋرىشىم شەربىتى خېلى مەنپەئەت قىلغاندەك قىلىۋىدى.

ھەنپە خېنىم ئېشەك يۇمىلىغاندەك يۇمىلاپ، زەدىۋاللىق تامغا يۆلەندى ۋە:

— سىلىدىن بىر گەپنى سورايمەن، تولا ئىنجىقلىماي راستىنى دەڭلا، — دېدى تۇيۇقسىز بوينى يوق قاپاقتەك بې-

شىنى بۇراپ.

— ھەي خوتۇن، مەن سىلىگە قاچان يالغان ئېيتقان...

— ھىم ئۆزۈڭلە ئۆمرۈڭلىدە يالغان ئېيتمىغانمۇ، — ھەنىپە خېنىم قاپاقتىن سۇ تۆكۈلگەندەك پىخىلداپ كۈلدى، — ھېلىقى مېكىسىنى قاغا چوقۇلىۋالغان ساراڭنى ئالغاندا يالغان ئېيتقانلىقىڭىلىنى ئۇنتۇپ قالدىڭىلىمۇ، ئاغزىغا توپا سۇۋۇغىنىنى، ماۋۇ داپ يۈزنىڭ!

ئابلىزقارىنىڭ زۇۋانى تۇتۇلدى. ئاغزىدىن ھى... ھى... دېيىشتىن ئۆزگە زۇۋان چىقمىدى.

— ماڭا قاراڭلا، ياردىن ئۆچتى، قانىتى سۇندى، دەپ تولا ئەزمىلىك قىلماي توغرىسىنى دەڭلا، سېيىت ھاجىم ھېلىقى ئەر ياراتمىغان قىزىڭىلىنى نېمە قىلماقچىكەن؟

ئابلىزقارى سەگەكلەشتى. يەلپۈگۈچنى يېنىغا تاشلاپ قويدى - دە، خوتۇنى تەرەپكە سۈرۈلدى:

— نېمە قىلماقچىكەن دېدىڭىلىمۇ؟

— تولا خۇپسەنلىك قىلماڭلا، سېيىت ھاجىم بۇۋىمەريەمنى باغدا چۆكىلىتىپ يۈرگەندە كۆزۈڭلىگە بىر نېمە كىرىپ كەتمىگەن بولغىيدى!

— توۋا دەڭلا، ئۇنداق ئىش بولمىغاندۇ خوتۇن، بۇ دېدەكلەرنىڭ پاكى مالايلارنىڭ تاپقان يالغان - ياۋىداق گېپىدۇ...

ھەنىپە خېنىم دىمىقىدا پىنىنە سورۇپ قويدى - دە، ئېرىنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ:

— يالغان - ياۋىداق دەيدۇ تېخى ماۋۇ ئاۋلاق، مانا مۇشۇ كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، مانا مۇشۇ كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، — دېدى كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى كۆزىگە كىرىپ كەتكۈدەك چىناپ تۇرۇپ.

خوتۇنىنىڭ بۇ سوئال - سورىقىدىن بەك چېكىۋالغاندەكلا گاڭگىراپ قالغان ئابلىزقارى تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادى-

— سىلىدىن بىر گەپنى سورايمەن، تولا ئىنجىقلىماي راستىنى دەڭلار، — دېدى ئۇ ئېرىگە، بوينى يوق قاپاقتەك يوغان بېشىنى بۇراپ كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ھۆمىيىپ.

غا كەلتۈردى. قايسى كۈنى ئۇ مالايلارنى ئىشقا سېلىشنىڭ ئېسىل مېھمانلار ئالدىدا ھۆرمەتسىزلىك بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، بىر لېگەن پولۇ ۋە بىر ئاياق قېتىقنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا قىزى ئارقىلىقلا كىرگۈزگەنىدى. ئۇ، نېمە ئىش بىلەندۇ قىزىنىڭ ئارقىسىدىنلا مېھمانخانىغا كىرىپ قالدى ۋە سېيىت ھاجى بىلەن قىزىنىڭ بىر ئوبدان پاراڭ سېلىشىۋاتقىنىغا كۆزى چۈشۈپ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ چىقىپ كەتكەنىدى.

— قانداق، دېمىگىلار ئىچىڭلىگە چۈشۈپلا كەتتىمۇ، — دېدى خىيالغا پاتقان ئىبرىنىڭ پېشانىسىدىن نوقۇپ قويۇپ ھەنىپە خېنىم، — راست دەپتىمەنمۇ؟

— راست... راست...

ئابلىزقارى كۆزىنى بىر نۇقتىدىن يۆتكىمەي تۇرۇپلا جاۋاب بەردى. ھەنىپە خېنىم تۈيۈقسىز چالۋاقاپ كەتتى:

— بويىنگىلىنىڭ تۆپىسىدىكى قاپاقمۇ ياكى كاللىمۇ؟ بۇنىڭ ئاقىۋىتى نېمە بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆردىڭلىمۇ، — يوقمۇ؟ سېيىت ھاجىم ئۇرا تۇۋى قىزىڭلىنى كىچىك خوتۇنلۇققا سوراپ قالسا، نېمە دېگۈلۈك ئەمدى؟

— شۇنداقمۇ بولارمۇ؟

— مانا... مانا...، دېمىدىمەمۇ، كاللاڭلا ھېچنېمىگە ئىشلىمەيدۇ سىلىنىڭ، شۇنداق بولمايچۇ؟!

ئىبرىنىڭ تۈيۈقسىز قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشى خوتۇنىنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئابلىزقارى ئورنىدىن تۇرۇپ بېلىنى تۇتقىنىچە ئۆينى بىر ئايلىنىپ چىقتى-دە، ھاياجىنىنى ئاران بېسىپ تۇرۇپ:

— ئۇنداق بولسا، ئىشىمىزنىڭ ئوڭدىن كەلگىنى خوتۇن، ھاجىم ئېغىز ئاچقان ھامان ئىككى يېنىمىزغا قارىمايلا ماقۇل دەيمىز-دە! — دېدى.

ئېرىنىڭ ئويلىمىغان يەردىن قىلغان بۇ سۆزى كالىنىڭ قېرىنىدەك لىغىرلاپ تۇرغان يوغان كۆكسىنى ئاران كۆتۈرۈۋاتقان ھەنسپە خېنىمنى ناھايىتى تېزلا ئاياغقا تۇرغۇزدى. ئۇ ئاچچىقىدا يەرگە ئىككىنى تەپتى، ئېرىنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ بېرىپ ياقىسىدىن «كاپ» قىلىپ ئالدى:

— ھىم، نىيىتىڭ شۇمىدى سەن پوق ساقالنىڭ!؟ قىزىڭغا ئەر چىقماي، ئەر جانىپىدىن كۆزى تۆت بولغاندا، ۋاي نادىرخانغا ئۇنى دەيلى، بۇنى دەيلى، دەپ قۇلاق ئۇردۇق. مەن مەيلى، ئەرسىزنى ئەرلىك قىلىپ ئاز-تولا ساۋاب تاپسام ئەجەب ئەمەس، دەپ ئۇنى باشلاپ كەلسەم بوسۇغاڭدىن ئاتلاپ بولغۇچە ئۇنداق كۈيئوغلۇم، بۇنداق كۈيئوغلۇم دەپ ئاغزىڭ قۇلىقىڭغا يەتتى. مېھرى ھەققىگە ھېسابلاپ بەرگەن بەش تۆگە بىلەن بىر مالايىنمۇ موك سالدىڭ، توي كۈنىگە ئاز قالغاندا، ئەمدى ئاغزىڭغا توپا سۇۋامسەن ۋاپاسىز!؟...

خوتۇنى ئۇنىڭ ياقىسىدا گۈلەڭگۈچ ئۇچماقتا ئىدى. چىرايى توپىدەك تاتىرىپ كەتكەن ئابلىزقارى نېمە دېيىشىنى بىلمەي دۇدۇقلايتتى.

— تۆگىلەرنىمۇ سېتىپ خەجلەپ بولدۇڭ، ئەمدى قۇسە تۆگىلەرنى! بىلەمسەن، ئۇكام نادىرخان دېگەن دادامنىڭ بىر تۇغقىنىنىڭ ئوغلى جۇمۇ!

خوتۇنىنىڭ دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسى راست ئىدى. ئۇ خوتۇنى مۇشۇنچە بىشەملىك قىلغاندا باش-كۆزىنى لەختە-لەختە قان قىلىۋېتىشى ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى، ئۆزىنىڭ كۈچى يەتمىسە، ئۆزىگە سادىق مالاي رەھمەتنى ياردەمگە چاقىرغانمۇ بولاتتى. بىراق، خوتۇنى مەيدىسىگە ئۇرغاندەك ئۇنىڭ دادىسى كىرىيىدىكى ئەڭ چوڭ بايلارنىڭ بىرى، تەسىرى جەھەتتىن ئالغاندا، ئابلىزقارى ئۇنىڭ ئالدىدا ھېچ نەرسىگە ئەر-

زىمەيتتى. ئەگەر بۇ جېدەلنى زىخمۇ كۆيمەيدىغان، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان چارە بىلەن بېسىقتۇرمىسا، خوتۇنىغا بىر نەۋرە تۇغقان كېلىدىغان نادىرخان بازار بېگى ئادەملىرىنى باشلاپ كېلىپ، مىجىقىنى چىقىرىۋېتىشى تامامەن مۇمكىن ئىدى.

— ھوي خوتۇن، خاپا بولماڭلار، مېھمانلار ئاڭلاپ قالسا سەت بولىدۇ، ئۇلار تېخى سىلىگە نۇرغۇن سوۋغا - سالاملارنى تەييارلاپتۇ، ئۇلارنى رەنجىتمىگىنىمىز دۇرۇسمىكىن...

ئابلىزقارى خوتۇنىغا قانداق تاقابىل تۇرۇشنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇ «ئۇستىرا كاپقا ئولتۇرىدۇ، خوتۇن لاپقا» دېگەن تەمسىلنى ئوبدان بىلگەچكە، خوتۇنىنىڭ ئاغزىغا يەنە لاتا - پۇتا بىلەن ئۇردى - دە، يار كەتكەن ئۆستەڭنى پاخال بېسىپ توختاتقاندەك، ئۇنىڭ ئاغزىنى ئەيۋەشكە كەلتۈردى. شۇنىڭ بىلەن كۆڭلىدە ئۆز مەقسىتىگە داۋاملىق يول ئېچىش ئىشەنچى تۇغۇلدى.

— ماڭا قاراڭلا خوتۇن، كونىلاردا «ئېشەكنىڭ ساغرىسىغا ئاپتاپ چۈشسە، قولۇڭنى قاقلا» دېگەن بىر گەپ بار. ئەتە - ئۆگۈن جاھان نېمە بولىدۇ، بۇنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. سېيىت ھاجىم ھازىرقى ھۆكۈمىتىڭلار لىڭشىپ قالدى، دەۋاتىدۇ. ئالىمادىس بېشىمىزغا كۈن چۈشسە، مۇرەببە بولىدىغانغىمۇ ئادەم لازىم. سېيىت ھاجىم ئۇنداق - مۇنداق ئادەم ئەمەس، نىكىنەيىنىڭ (نىكولاينىڭ دېمەكچى) سودا ئاقساقىلى، قول ئىلكىدىمۇ بار، بۇ ھۆرمەتلىكنىڭ نەزەرى قىزىمىزغا چۈشۈپ قالدى دېگەن گەپ، بېشىمىزغا دۆلەت قۇشى قوندى دېگەن گەپ. ئۇ چاغدا سىلى سېيىت ھاجىمنىڭ قېيىن ئانىسى بولىسىلە ئەمەسمۇ؟

ئىبرىنىڭ ياقىسىدىن قولىنى بوشىتىپ پەسكويغا چۈشكەن ھەنىپە خېنىم ئەمدى ئىبرىنىڭ گەپلىرىگە ئەستايىدىل قۇلاق سېلىشقا باشلىدى.

— بىر تېخى ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلاپ يېۋاتىمىز خوتۇن، سېيىت ھاجىم قىزىمىزنى يارىتامدۇ - ياراتمامدۇ، بۇ تېخى بىر گەپ.

— ھوي ئادەم، بۇ نېمە دېگىنىڭلا؟ — ھەنىپە خېنىمنىڭ غەلۋىرىنىڭ شىرىسىدەك چوقۇر يۈزىدە دانە - دانە تەر تامچىلىرى پەيدا بولدى، — مەن تېخى سىلىگە مېھمانلاردىن بىرەر بېشارەت بولدىمىكىن دەپتىمەن، ھاجىم قىزىمىزنى ياراتمايمۇ قالارمۇ؟

— كېسىپ بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ خوتۇن، سىلى مۇشۇنداق سوقۇشۇۋەرسەڭلە، مېھمانلار ئاڭلاپ قالسا، بۇلار بەك نادان ئىكەن، دەپ قىزىمىزنى ياراتماي قېلىشى ئېھتىمال.

ھەنىپە خېنىم ئۆزىنىڭ بىشەملىكىنى يۈزىگە سېلىپ ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىمەكچى بولغان ئېرىگە يەنە دومسايدى - دە:

— بوپتۇ ياراتمىسا، توشۈكى بار مونچاق يەردە قالماپتۇ دەپتىكەن. نادىرخانغا تويىنى قىلىپ قويايلى ئەمىسە! — دېدى.

— يوقسۇ... يوقسۇ... يوقسۇ، — ئابلىزقارى ئىككى ئالقىنىنى ئالدىغا سوزۇپ ۋەزىيەتنى ئوڭشۇۋېلىشقا ئالدىرىدى، — قىزىمىزنى يارىتىدىغانلىقىدا گەپ يوق، سەمىڭلىگە سېلىپ قوياي، مېھمانلار ئالدىڭلىغا سوۋغاتنى كۆتۈرۈپ كىرگەندە قىزىمىز يېنىڭلىدا بىللە بولسۇن، ئۇقتۇڭلىمۇ؟...

ھەنىپە خېنىم بارمىقى بىلەن ئېڭىكىنى تىرەپ تۇرۇپ تازا بىر ئويلىنىۋالدى ۋە دانە - دانە قىلىپ:

— سېيىت ھاجىم «ئېشىكىم ئۆستەڭدىن ئۆتكۈچە» دېگەندەك، قىزىمىزنى ئەمرىگە ئېلىپ بولۇپلا بىزنى تاشلىۋەتسىچۇ؟ — دېدى.

— ھەي، نېمىلەرنى ئويلاپ كەتتىڭلە، — ئابلىزقارى كۈلۈپ تۇرۇپ قولىنى چىۋىن ئۈركۈتكەندەك پۇلاڭلاتتى، — تاشلىۋېتىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ۋاپا قىلغاندىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ

قىلىدۇ، ھېلى ھاجىمنىڭ ئېيتىشىچە، بىزنى تېخى ئاقپاششاغا پۇقرا قىلىپ قويىدىغاندەك.

— نېمە دېدىڭلار؟ — ھەنىپە خېنىم ئېرىنىڭ گېپىنى چۈشەنمىگەندەك كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ تۇرۇپ سورىدى، — يەنە بىر دەڭلا؟

— بىزنى نىكىنەي پاشاغا پۇقرا قىلىپ قويغۇدەك.

— نىكىنەي دېگىنىڭلار كىم ئۇ، ئۇنىڭغا پۇقرا بولسا نېمە بولغۇدەك؟

— ھەي، تولىمۇ كوچىلاپ كەتتىڭلا، بىر يىللى تېرە سېتىۋالغىلى كەلگەن سېرىق چاچ، كۆزى ئوسمىدەك كۆك بىر كىشىنى كۆرگەنمىدىڭلا؟

— كۆرگەن ... كۆرگەن، نىكىنەي دېگىنىڭلار شۇمىدى، ۋاي قوۋۇرغامەي، ئۇنداق كىشىگە پۇقرا بولۇپ نېمە كەپتۇ؟

— ئۇنىڭغا ئەمەس، ئاشۇنداق تائىپىنىڭ بىر پادىشاھى بار، شۇنىڭغا پۇقرا بولىدىكەنمىز. ئۇنىڭغا پۇقرا بولۇپ قالساق، كۈنىمىز تۇغدى دېگەن گەپ، خەقنىڭ ئالدىدا بېشىمىز ئېگىز بولىدۇ، گېپىمىزنىڭ تورى بولىدۇ، خاقانى چىنغا باجمۇ تۆلىمەيمىز، ئەندىجان، نامانگان دېگەن يەرلەرگە كارۋان-كارۋان مال ماڭغۇزۇپ تۇرىمىز. ھەي ئۇ چاغدا ...

— ھە، ئۇ چاغدا نېمە؟ — ھەنىپە خېنىمنىڭ چىرايى يەنە جىددىي تۈس ئالدى، قوشۇمىلىرىدىكى قورۇقلار كۆپەيدى، — گېپىڭلىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋەتتىڭلىغۇ، ئۇ چاغدا مېنى قويۇپ بېرىپ، ئۇ يەردىن خوتۇن ئالاي دەمسىلە؟

— يوقسۇ ... يوقسۇ، نەدىكى گەپلەرنى قىلىپ يۈرىسىلەر خوتۇن. بىز 25 يىل ئۆي تۇتقان تۇرساق، يەنە نېمىدەپ ...

ھەنىپە خېنىم چوڭ تىنىپ قويدى. يۈرىكى جايىغا

چۈشتى بولغاي:

— ئۇ چاغدا قەيەرگە بارساڭلار مېنى بىللە ئېلىپ بارسىلەر جۇمۇ، مېنىڭ ئۈستۈمگە ھېلىقى ساراڭنى ئالغان ئادەمنى ھەر نېمە دەپ بولمايدۇ، — دېدى نازلانغان ھالدا.

— كۆڭلۈڭلىنى توق تۇتۇڭلار، تاۋار - دۇردۇنلارغا كۆمۈۋەتمىسەم ھېساب ئەمەس!

ھەنىپە خېنىمنىڭ كۆزىگە ئېرى بىراقلا بەشقول ئېگىزلەپ قالغاندەك كۆرۈندى. ئۇ ئىچ - ئىچىگە پاتماي كەتكەن خۇشاللىقىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن قەستەن يۆتىلىپ قويدى ۋە:

— سىلىگە شۇنىمۇ دەۋالاي، بايام مېھمانلار ماڭا سوۋغا تەييارلاپتۇ دېدىڭلىغۇ، بىر - ئىككى كۈنگىچە بىر گەپ بولمىسا ئۇلارنىڭمۇ، سىلىنىڭمۇ گېپىڭلىگە ئىشەنمەيمەن جۇمۇ، ئۇ چاغدا ئۇكام نادىرخاندىن قانداق قۇتۇلغىنىڭلىنى بىر كۆرەي، — دېدى.

— ھەي، ئۇلار بەرمىسە ئۆزۈم ئېلىپ بېرىمەن، قانچە پۇل كەتسىمۇ، مەيلى.

— گېپىڭلىدە تۇرۇڭلار جۇمۇ!

6. ھاجىمنىڭ سېخىيلىقى

ئۈستى قۇملۇق، ئاستى تاشلىق چۆلدىن ئۆستەڭ ئېلىش ئىشى كىچىكىدە ئانىسىنىڭ ئەمچىكىنى قاتتىق چىشلەپ قويغان ياكى ئاللانىڭ قارغىشىغا ئۇچرىغانلار ئۈچۈن جازا تەرىقىسىدە يارىتىلغان مېھنەت بولسا كېرەك. بولۇپمۇ تومۇز كۈنلىرىدە مۇنداق مېھنەت بىلەن مەشغۇل بولغۇچىلار ئۆلمەي تۇرۇپلا دوزاخ ئازابىغا دۇچار بولىدۇ. بىر كەتمەن قۇمنى تەسلىكتە تارتىۋالساڭ، ئۇنىڭ ئورنىنى سۇدەك ئېقىپ چۈشكەن ئالتە كەتمەن

قۇم تولدۇرۇپ ئۈلگۈرىدۇ. شېغىل، تاشلار ئوچاقتىن ئەمدىلا ئېچىۋالغان تۇخۇمدەك قىزىپ كېتىدۇ. پېشانىدىن تۆكۈلگەن تەرلەرنى «پاژ» قىلىپلا ھاۋاغا ئايلاندۇرۇۋېتىدىغان قورام تاشلارنى خۇددى مەشنى قۇچاقلىغاندەك قۇچاقلاپ قاشقا ئالسەن. مۇشۇنداق چاغدا كۆتۈرۈلگەن شامال ئوچاقتىن ئېتىلىپ چىققان يالقۇندەك يۈز-كۆزلىرىڭنى كۆيدۈرۈپ ئۆتىدۇ. كۆزلىرىڭگە قۇم تىقىپ، ئېچىشتۇرۇۋېتىدۇ. چىشلىرىڭ تېرىق چايىنىغاندەك غۇچۇرلايدۇ ...

قالماقدۆك ئۆستىڭىدە جان تالىشىۋاتقانلار كەنت تەرەپكە كۆنسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. ئون نەچچە كۈن كولانغان بۇلاقتىن ئېتىلىپ چىققان ئىككى تۈگمەنلىك سۇ يېڭى ئېلىنغان ئۆستەڭگە سىڭىپ كېتىپ، بىر تۈگمەنلىككىلا قالغان بولسىمۇ، ئىشقىلىپ ھاشارچىلار ئارقىسىدىن خۇددى كۈچۈكتەك ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى. مەھەللىدىن كەلتۈرۈلگەن، خاتىپ بەگزادىنىڭ تەقسىماتىغا قاراشلىق بولغان ئازغىنە سۇ بىلەن يۈرىكىنى نەملەپ تۇرغان ھاشارچىلار ئەمدى تەشنالىقتىن قىينالمايدىغان بولدى. ئەمما، ئېغىر ئەمگەكتە خوراۋاتقان دەرمانلىرىنى تولدۇرۇشقا ئىمكان بەرمەيۋاتقان ئاچلىق ئۇلارنىڭ بېشىدا خۇددى جان ئالغۇچى ئەزرائىلدەك ھەر ۋاقىت ئەگىپ يۈرەتتى. مىراب بېگى بىلەن ئابدۇللا چاققاننىڭ ئابلىزقارىنىڭ چاڭگىلىدىن يۇلۇۋالغان ئاشلىقى ھەر بىر ھاشارچىنىڭ بىر ۋاخلىقىغا ئاران يېتەتتى. ئەتىگەندە مىتە چۈشۈپ كەتكەن گۆلە ياكى قاغا جىگدىسى سېلىپ ئېتىپ بېرىدىغان داشقازان ئۈمىچىدىن ئۆزگە، پەقەت كەچ كىرگەندىلا بىر ئادەمگە بىر ئوچۇمدىن كېپەك ئارىلاشتۇرۇلغان قوناق ئۇنى بۆلۈپ بېرىلەتتى. ھەركىم ئۆز ئاياقلىرىدا خېمىر يۇغۇراتتى-دە، تەمەچ تېرىپ كېلىپ ئوت يېقىپ، كۆمەچ كۆمۈش-

كە باشلايتتى. غولدۇرلاۋاتقان قورساق ۋە خورلاۋاتقان دەرمان كۆمەچىنىڭ ۋايىغا يېتىپ پىششىغا يول قويمايتتى. هاشارچىلار كۆل ئارىسىدا ئەمدىلا قېتىشىشقا باشلىغان قاپقارا خېمىرنى ئۈچ-تۆت يالماپلا يۇتۇۋېتىشەتتى. ئاپتاپتا كۆيۈپ، چۆچۈلگە ئوخشاپ قالغان كىشىلەر ئارىسىدا ئىشلەۋېتىپ تۇيۇقسىز يىقىلىپ قالىدىغانلارمۇ بولاتتى.

— خالايىق، يەنە ئىككى كۈن چىداشلىق بېرىڭلار! ئۈستەڭ مەھەللە ئېرىقىغا تۇتاشقان كۈنى ھەممىڭلارغا ھېيت بولىدۇ، — دەيتتى قاشتىكى سايىۋەن ئاستىدا ئولتۇرغان خاتىپ سىرلىق كۈلۈمسىرەپ.

خاتىپ بەگزادىنىڭ مۇتتەھەملىكىنى بىلىدىغان كىشىلەردىن ئۇنىڭدىن قورقمايدىغىنى يوق ئىدى. ئۇ ئادەتتە مەيلى ئاتلىق سەپەرگە چىقسۇن، ياكى پىيادە بولسۇن چوڭ بارماق تومىلۇقىدىكى قامچىسىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرەتتى. «خاتىپ بەگزادە ئۇخلىغاندىمۇ قامچىسىنى تەكىيە ئاستىغا قويۇپ ئۇخلارئىمىش» دېگەن گەپلەرنىڭ تارقىلىپ يۈرۈشىمۇ بىكار بولمىسا كېرەك، غىزا يېگەندىمۇ ئوڭ قولىغا قوشۇق ئالسا، سول قولى قامچىغا تۇتۇش ئىشىنى بېجىرەتتى. قارامتۇل، دىقماق، بۇرۇتىنى قۇلىقىغىچە يەتكۈزۈپ قويۇۋەتكەن بەگزادىنى كۆرگەن بالىلار خۇددى ئۈركۈگەن قۇشقاچلاردەك پىنھان جايلارغا مۆكۈشەتتى. ئېگىز قاسقانلىق قارابوز يازلىق تەلپەكنى قېشىنى باستۇرۇپ كىيىپ، سەل كالتىراق تىكىلگەن بەقەسەم يەكتىكى ئۈستىدىن يېنىچە باغلانغان كەشتىلىك ياغلىققا ئىككى غېرىچ كېلىدىغان خەنجەر غىلىپىنى ئېسىپ يۈرگىنى ئۈچۈنمىكىن، كىشىلەر ئۇنىڭ ئارقىسىدىن «ھەزلەك بايۋەچچە» دەپمۇ تىللىشاتتى.

مەئىشىتى ئېشىپ-تېشىپ تۇرغان ئائىلىدە چوڭ بولغان خاتىپ بەگزادە كىچىكىدىمۇ ئۇششۇق، مۇتتەھەم ئىدى. ئۇ

يوقسۇللارنىڭ بالىلىرىنى تۇتۇۋېلىپ ھەرە ئۇۋىسى ئالدىغا باشلاپ باراتتى-دە، قولىغا بىر تاياقنى تۇتقۇزۇپ، ھەرە كۆنىكىنى كوچىلاپ بېرىسەن، دەپ تۇرۇۋالاتتى. بۇنىڭغا ئۇنىمىغان بالىلارغا ئېسىلىۋېلىپ زادى قويۇپ بەرمەيتتى. بالىلارنىڭ ئاتا-ئانىسىمۇ ئۇنى ھېچنېمە قىلالمايتتى. ئىلاجسىز قالغان بالىلار ئاخىر ماتا كۆڭلىكىنىڭ پېشى بىلەن يۈز-كۆزىنى يېپىپ، ھەرىنىڭ ئۇۋىسىغا ياغاچ تىقاتتى. تىنچ تۇرمۇشىنىڭ بۇزۇپ تاشلانغىنىغا غەزەپلەنگەن ھەرىلەر جان-جەھلى بىلەن ئۇچۇشۇپ چىقاتتى-دە، بالىلارنىڭ كەلگەنلا يېرىگە زەھەرلىك نەشتىرىنى سانجىيتتى. قاش-كۆزى ياڭاقتەك-ياڭاقتەك ئىششىپ چىققان بالىلار جان ئاچچىقىدا چىرقىرايتتى، يۇمىلايتتى. دەرەخنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىپ تاماشا كۆرۈۋاتقان خاتىپ بولسا، ئۆچەيلىرى ئۈزۈلگۈدەك كۈلۈپ مەززە قىلاتتى...

بىر كۈنى يېشى خاتىپتىن چوڭراق بولغان ئىككى بالا ئۆچ ئالماقچى بولۇپ، قەسىرنىڭ كەينىدە ئۇخلاپ قالغان خاتىپنى ئاستا كۆتۈرۈپ بىر كونا تاملىقتىكى ھەرە ئۇۋىسىنىڭ يېنىغا ئاپىرىپ قويۇپتۇ. ئۇنى سىرىق ھەرە ئەمەس، بەلكى قارا ھەرە چېقىۋاپتۇ-دە، ئۇنىڭ يۈزىنى مۇشتتەك ئىششىتىۋېتىپتۇ. تېۋىپلار تۈز لېيى سۈركەپ، سىركە ئىچكۈزۈپ ئامال قىلىپ باققان بولسىمۇ، ئىششىق زادى يانغىلى ئۇنىماپتۇ. ناەرات بالىلارنىڭ ئۆچى بولغان ئاشۇ ھۆررەك ھازىرمۇ ئۇنىڭ يۈزىدە چاپلىشىپ قالغان ئېشەك تېزىكىدەك كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى.

خاتىپ بەگزادە ھەنىپە خېنىمنىڭ بىردىنبىر يالغۇز ئوغلى بولغاچقىمۇ، پەۋقۇلئاددە ئىمتىيازغا ئىگە ئىدى. ئۇ، 17 يېشىدا بىر قېتىم ئۆيلەندى. خوتۇنى تۇغۇتتا قازا قىلغاندىن كېيىن، ئاتا-ئانىسىنىڭ يەنە ئۆيلەپ قويۇش توغرىسىدىكى گەپلىرىگە پىسەنت قىلىپمۇ قويمايدىغان بولۇۋالدى. ئۇ توزغا

كۆنگەن ئىتتەك، بىچارە پۇقرالارنىڭ قىزلىرىنى بوزەك قىلىپلا يۈرەتتى. بىرەر قىزغا كۆزى چۈشۈپ قالدىمۇ، كانىدەك چاپلىشاتتى-دە، ئاياغ ئاستى قىلماي قويمايتتى. بەزىدە يۇرت ئارىلاپ قەيەرلەرگىدۇر كېتىپ قالاتتى، بىر چاغلاردا قايتقى كۆكەرگەن ياكى پۇت-قولى سۇنغان هالدا قايتىپ كېلەتتى. ئاپارغان پۇل-مېلىنى تاۋكادا ئۇتتۇرۇۋېتىپ سولىشىپ يېنىپ كەلگەن چېغىدىلا، قۇلىقى ئانچە-مۇنچە يۇمشاپ قالاتتى. بۇ قېتىم دادىسى ئۇنى ئۈستەڭگە نازارەتچىلىككە ئەۋەتكەندىمۇ ئۇنىڭغا نۇرغۇن پۇل ۋەدە قىلغانىدى.

كۈن غەربكە ئېگىلگەن چاغ. ئوچۇق ئاسماندا بىر پارچىمۇ بۇلۇت يوق. تۇخۇم كۆمسە پىشقۇدەك قىزىپ تۇرغان سايدا شەيتان سويدۇكىدىن ئۆزگە هېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. ئۈستەڭنى كەنت ئېرىقىغا ئۇلاشقا 20 غولاچچە قالغان، تۆمۈرچى قادىر ئاخۇن قاقراپ قۇرۇۋالغان ئوچىقىدا ئۇچقۇن چاچرىتىپ ئۇچى قايرىلغان جوتۇلارنى، چولاق كەتمەنلەرنى بولقىسىنىڭ زەربى بىلەن تۈزلىمەكتە. تۆمۈر تۆمۈرگە سوقۇلغاندا چىقىدىغان يېقىمسىز ئاۋاز چۆل قوينىدا جاراڭلىماقتا ئىدى. سۈپۈرگە ئاخۇن مىستەك پارقىراپ كەتكەن قولىدىكى ئېغىر بازغان ئارقىلىق، ئۈستەڭنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا چوقچىيىپ تۇرغان يوغان قارا تاشنى جاهىللىق بىلەن كۈچەپ پارچىلىماقتا ئىدى. بازغان زەربىسىدە يالت-يۇلت ئۇچقۇن چىقىرىپ كۆيگەن تاشنىڭ پۇرىقى بۇرۇننى ئېچىشتۇراتتى. قارىيىپ، كۆيۈپ كەتكەن دۈمبىسىدىن خۇددى ماتا خالتىغا ئېلىنغان قېتىقنىڭ سۈزمە سۈيىدەك تەپچىپ چىققان تەرلەر ئومۇرتقىسىنى بويلاپ سىرغىيتتى-دە، تاپىنى ئاستىدىكى شېغىلنى هۆل قىلاتتى.

مەهەللە تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەن ئاسمان-پەلەك بوخۇناق

ئارىسىدا تامدەك مەزمۇت قاشقا ئاتقا مىنگەن غوجىدار كۆرۈندى. ئۇ تۇياقلىرى يەرگە تەگمەي چېپىۋاتقان ئاتقا ھەدەپ قامچە ئۇرغان پېتى كەپە يېنىغا كەلدى-دە، ئېتىنى يىگىتلەرنىڭ بىرىگە تۇتقۇزۇپ قويۇپ، خاتىپقا بىر نېمىلەرنى پىچىرلىغىلى تۇردى. قارىماققا ئۇ مۇھىم بىر ئىش بىلەن كەلگەندەك قىلاتتى. ئۇ خاتىپ قېشىدا كۆپ ھايال بولمىدى. چاپچىپ تۇرغان قاشقىغا ئۆزىنى تاشلىدى-دە، قانداق كەلگەن بولسا، شۇنداق قايتىپ كەتتى.

ھاشارچىلار ئۇقتەك كېلىپ، ئۇقتەك قايتقان جاپپار موللىغا ۋە ئۇلارنىڭ بىر نېمە دېيىشىشلىرىگە ئانچە دىققەت قىلىپ كەتمىدى. ئۇلارنىڭ كۈتۈدىغىنى كۈن ئولتۇرۇپ، ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلاشقا باشلىغاندا ئاندىن يېتىپ كېلىدىغان ئىشنى يىغىش ۋاقتى ئىدى. ئۇلارنىڭ يەردىن باش كۆتۈرسىلا قارايدىغىنى ئاسمان گۈمبىزىدە ھارغىنلىق يەتكەن تۆگىدەك ئاستا سىلجىۋاتقان قۇياش ئىدى. ئۇلارنىڭ قۇياشنىڭ بويىنىغا سالما تاشلاپ، ئۇپۇق تەرەپكە سۆرەپ، يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئەڭ چوڭ قۇم دۆڭىگە چاپلىۋەتكۈسى كېلەتتى. بار مالامەت قۇياشتىن كېلىۋاتقاندەك، ھومىيىپ قاراپ قويىدىغانلارمۇ بار ئىدى.

جاپپار موللىنىڭ قارىسى يوقار-يوقىمايلا خاتىپ ۋە ئۇنىڭ خاس يىگىتلىرى كەپىدىن پىتىراپ چىقىشتى ۋە ھاشارچىلارنى ئالدىرىتىشقا باشلىدى.

خاتىپ ئۆكۈزنىڭ گەدەن تېرىسىنىڭ تاسمىسىدىن ئۆرۈلگەن، ئۇپراپ پارقىراپ كەتكەن قامچىسىنى كىملەرنىڭدۇ قۇلاق تۈۋىدە قارسىلدىتىپ تۇرۇپ:

— كۆزلىرىڭ ئېچىلىپ قالىدىغان بولدى سەن نادانلارنىڭ، ئاقپاششا ئېلىدىن كەلگەن سېيىت ھاجىمنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە نېسىپ بولۇشىدىغان بولدۇڭ، ئوبدان ئىشلەش جۇمۇ! —

دەپ ۋارقىرىدى.

مەھەللە تەرەپتىن كۆرۈنگەن ئالىمان بىر پەستىلا ئۆستەڭ بويىغا يېتىپ كەلدى. بۇلار سېيىت ھاجى، ھاپىز مەخسۇم ئابلىزقارى، جاپپار موللا قاتارلىقلار ئىدى. رەھمەت سېيىت ھاجىنىڭ بېشىغا سايىۋەن تۇتقانىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم پۇقرالار!

ئاتتىن چۈشۈپ قاش ئۆستىگە كەلگەن سېيىت ھاجى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ ھاشارچىلارغا سالام بەردى. ئاغزىنى مىدىرلاتقۇچىلىك دەرمانى قالمىغان ئىشلەمچىلەر سېيىت ھاجىنىڭ سالامىغا جاۋاب بېرەلمىدىمۇ ياكى بۇ سالامنى ئىلىك ئالغۇسى كەلمىدىمۇ، ئەيتاۋۇر تۇتۇنغان ئىشى بىلەن مەشغۇل بولۇۋەردى. پەقەت خاتىپلا قامچىسىنى بېلىگە قىستۇرۇپ قويۇپ، ئىككى قولىنى سوزغانچە سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا دوڭغايلاپ باردى. مىراب بېگى ئەدەب يۈزىسىدىنلا سالامغا سالام قايتۇردىيۇ، قول بەرمىدى. ئۇنىڭ كۆزى سېيىت ھاجىنىڭ ئارقىسىدا ئىپسىل باھالىق كىمخاب تون كىيگەن ھالدا گىدىيىپ تۇرغان ھاپىزدىن ئۈزۈلمەيتتى. نېمىلەرنىدۇ ئويلاپ، ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا ئانچە زەن قويمايتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم جامائەت! — ئابلىزقارى يۆمۈلۈپ گازىردەك قالغان پىت كۆزلىرىنى ئالقىنى بىلەن ئاپتاپنىڭ چىقىشىدىن توسۇپ تۇرۇپ، ھاشارچىلارنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا دېدى، — بۈگۈن ھۆرمەتلىك تۆرەم سېيىت ھاجىم بىلەن ھاپىز مەخسۇم ئىسسىقنى، چۆلنى دېمەي قېشىڭلارغا كېلىپ، ھەرقايسىڭلارغا مۇبارەك نەزەرىنى سالدى. قېنى، ئوبدان ئىشلەڭلار، ھاجىم پۇقرالىرىمىزنىڭ كارامىتىدىن سۆيۈنسۇن!

ئۇ ئارقىدىنلا سېيىت ھاجى تەرەپكە بۇرۇلدى - دە:

— مانا بۇ پېقىرنىڭ يۇرت ئەھلىگە باشچىلىق قىلىپ

يۈرگۈزگەن ئىشىم، — دېدى.

سېيىت ھاجى ئۆستەڭ قېشى بىلەن ھاشارچىلار قاتارىنى كۆزىدىن كەچۈرۈۋېتىپ، ئۈنلۈك قىلىپ:

— ئوبدان، ئوبدان، تولىمۇ بەلەن ئىش بوپتۇ قارىدىم، ھىممەتلىك يۇرت بېشى ھەر زامان پۇقرالىرىغا ئاتىدارچىلىق قىلىدۇ، بۇ بۇرۇن ئۆتكەن ئادىل پادىشاھلىرىمىزدىن قالغان ئۆدۈم! — دېدى.

«ۋايجان! ...»

تۇيۇقسىز ئاڭلانغان ئەنسىز ئاۋاز سېيىت ھاجىنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇنىڭ تۆت قەدەم نېرىسىدا ئىككى تاش ئارىسىدا قالغان قولىنى چوغ تۇتۇۋالغاندەك سىلكىۋاتقان ھىممەت قاشقا ئىڭرىماقتا ئىدى. قاپقارا قان ئۇيۇپ قالغان بارمىقىنى دەم ئاغزىغا سېلىپ شورايتتى، دەم دۇتار چېلىۋاتقاندەك سىلكىيتتى. 45 ياشتىن ھالقىپ قالغان بۇ كىشىنىڭ ھالى يامان ئىدى. تولا ئىشلەتكەن تۇلۇمدەك كىرلىشىپ، پارقىراپ كەتكەن تېرىسىنى پۇرچاقتەك - پۇرچاقتەك تەر قاپلىغانىدى. قارىمۇتۇق چىرايى بىلەن روشەن سېلىشتۇرما بولۇپ ئاقىرىپ كەتكەن ساقال - بۇرۇتى تىنىمسىز تىترەيتتى.

— ھاي ... ھاي، بەگزادەم!

سېيىت ھاجىنىڭ ھېلىلا كۈلكە يېغىپ تۇرغان چىرايى بىردىن جىددىي تۈس ئالدى. ئالدىغا ئىككى قەدەم چامدىدى - دە، ھېممەت قاشقىنى نوقۇش ئۈچۈن قامچا كۆتۈرگەن خاتىپنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ، سىلكىۋەتتى.

— بۇ ... بۇ، — ئۆمرىدە قىلىمەن دېگەن ئىشىنى تۇنجى قېتىم قىلالماي قالغان بەگزادە نېمە قىلارىنى بىلمەي ئۆزىنى ئاقلىدى، — بۇ بەك ھىيلىگەر ئادەم ...

سېيىت ھاجى «تۇۋا، تۇۋا» دېگىنىچە توختىماي ياقى-

سىنى چىشلەيتتى. ئۇ، ئوغلىنىڭ گۇناھىنى دادىسىنىڭ يۈزىگە سالماقچى بولغاندەك، ئابلىزقارىغا قاراپ بېشىنى چايقاپ قويۇپ:

— ئاللا ئۆز بەندىسى ئۈچۈن غەرەز ئۇقتۇرسۇن دەپ تىل ئاتا قىلغاندۇر، مۇسۇلمان بەندىنىڭ جىسمىنى بۇنداق قامچا بىلەن ئازابلاش ھاكىملار ئۈچۈن چوڭ گۇناھ، ھەدىستە قوللارنى ئازابلىماسلىق ۋەجىدىن ئۇلۇغلىرىمىز نېمە دېگەن؟ — دېدى.

ئابلىزقارى جاۋابتا تۇتۇلدى - دە، «ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە، ئۇر توقۇمىنى» دېگەندەك، ئاچچىقىنى ئوغلىدىن چىقاردى:

— يەنە نېمىگە قامچاڭنى كۆتۈرۈپ تۇرىسەن، ھاجىمنىڭ گېپىنى ئاڭلا!

خاتىپ دادىسىغا يېۋەتكۈدەك ئالىيىپ قويدى - دە، قېيىدىغان پېتى بېرىپ بىر تاش ئۈستىدە ئولتۇردى. ئۇنىڭ ھەربىر ھومىيىشىدىن ئابلىزقارى ئەندىشە ئىچىدە تىترەيتتى. ئوغلىنىڭ جامائەت ئالدىدا ئۆزىگە يېنىشىدىن ئەنسىرەيتتى.

— داد تەقسىرىم! داد!

ئاغرىق ئازابى ۋە خاتىپ بايۋەچچىنىڭ ئاھانىتى تۈپەيلى تاشاي دەپ يەنە سىڭىپ كەتكەن ياش ھىممەت قاشقىنىڭ كۆزىنى قايتا تولدۇردى - دە، تېشىپ چىقتى. ئۇ بېشىغا توپا چاچقان پېتى سېيىت ھاجىنىڭ مەسلىك ئايىغىغا يىقىلدى. بۇ بىچارە ھاشارچىنىڭ ئېچىنىشلىق ئاۋازى تەسىر قىلدىمۇ-نېمە، سېيىت ھاجى كۆزىگە ياش ئالدى ۋە دەرھال ئېڭىشىپ، داد ئېيتقۇچىنى يۆلەپ تۇرغۇزدى:

— ئاللاغا شۈكرىكى، ئۇ بىزگە پاختىدەك يۇمشاق كۆڭۈل، ھەرنە دەردكە دەرمان بولغۇدەك تاقەت بەخش ئەتكەن، ھەرقانداق دەردىڭىز بولسا ئېيتىڭ، ئادالەت تارازىسى ھەق بىلەن ناھەق ئالدىدا سەزگۈردۇر.

ئابلىزقارى، خاتىپ بەگزادە ۋە جاپپار موللىلار «ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق» دېگەندەك، كۆز بېقىشىۋالدى. ھېلىغىچە بولقىسىنى تاشلىماي تۇرغان قادىر تۆمۈرچىمۇ سۈپۈرگە مىراب بېگنىڭ ئىشارىسى بىلەن پىچىرلىشىۋاتقان ھاشارچىلار توپى ئارىسىغا كەلدى.

— ھۆرمەتلىك تۆرەم، — دېدى ئۆپكىدەپ تۇرۇپ ھىمىت قاشقا، — مۇسۇلمان بەندىگە ئىچ ئاغرىتىدىغان رەھىمدىل تۆرىنى ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن، تەۋەككۇل قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا ئىككى ئېغىز دەردىمنى ئېيتىشقا رۇخسەت بولارمىكىن؟

ھىمىت قاشقا پۈتۈن جاسارىتىنى توپلاپ سۆزلىمەكتە ئىدى. ئىختىيارىمىدىن تاشقىرى قورقۇپ قېلىپ، پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويماي دېگەندەك، ئۆڭسۈلى قاچقان ئابلىزقارىغا قارىماسلىققا تىرىشاتتى. ئۇ سېيىت ھاجىنىڭ رۇخسىتى بىلەن ياش تۆكۈپ تۇرۇپ ئەرزىنى بايان قىلدى:

— مانا كۆرۈپ تۇرۇپلا تۆرەم، بىز بۇ چۆلدە ئۈستەڭ چېپىۋاتقىلى بىر ئايغا يېقىنلىشىپ قالدى، پۇقرانىڭ ئىلكىدە يېگۈدەك ھېچنېمە يوق. قازناقلىرىدا ئاشلىق - دان سېسىپ ياتسىمۇ، قارىمىنىڭ بىرگە رەھمى كەلمىدى. مىراب بېگىم بار - يوق بىساتى بىلەن دەردىمىزگە ئاز - تولا دەرمان بولدى. ئۆزلىرىنى ئادالەتنىڭ ھىمايىچىسى سۈپىتىدە ساۋابلىق ئىش قىلىپ، دەردىمىزنى ئاز - تولا يەڭگىللەتەرمىكىن دېگەن ئۈمىدتىمەن. بىز ئۇنتۇپ قالساق، خۇدا ئۇنتۇماس.

خۇددى تۇتقاقلىق كېسىلى تۇتۇپ قالغاندەك تىترەۋاتقان خاتىپقا كۆزى چۈشكەن ئابلىزقارى ئوغلىغا قاراپ، قاپىقىنى تۈرۈپ قويدى.

پۇقرالارنىڭ يۈرىكىنىڭ تامامەن ئېزىلىپ تۈگىمىگەنلىـ

كىگە ئىشەنگەن مىراب بېگى ئادەتتە ئايىغىدا چۈمۈلە ئۆلمەيدىغان هىممەت قاشقىنىڭ جاسارىتىگە ئىچ-ئىچىدىن قايىل بولماقتا ئىدى.

سېيىت هاجى پەرىجىسىنىڭ يېڭى بىلەن كۆزىنى سۆرتۈپ قويۇپ:

— مۇسۇلمان هاكىمدارنىڭ مۇسۇلمان بەندىگە كۆيۈنۈشى توغرىسىدا قۇرئان كەرىمدىمۇ ئايەت نازىل بولغان. هالا بۈگۈنكى كۈندە، مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىنىڭ هالىنى كۆرۈپ، كۆڭلۈم بۇزۇلدى. ئاللا دىلىمغا خەير-ساخاۋەت نىيىتىنى سالدى، شۇل ۋەجىدىن، ئۇلۇغ ئاقپاششا هۇزۇرىدىن ئەۋەتىلمىش كارۋىنىمنىڭ كىرىمىدىن كىشى بېشىغا ئۈچ تەڭگىدىن زاكات بېرىمەن ۋەھەممە پۇقرا دەردىنى ئۆز ۋاقتىدا بايان ئەتكەن بۇ مويسىپىتقا بەش تەڭگە ئىنئام قىلىمەن، بۇ تەڭگە بۈگۈنچە زىممەمدە قەرز.

ئابلىزقارىنىڭ بېشىنى بېسىپ تۇرغان تۈگمەن تېشى يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇ، كۈلكە ئۆچكىنىگە خېلى زامانلار بولغان چىرايلاردا كۆتۈرۈلگەن كۈلكىلەرنى كۆرگۈسى كەلمەگەندەك، پۇقرادىن نەزەرىنى يۇلۇۋالدى-دە، سېيىت هاجىنىڭ سايۋىنى ئاستىغا ئۆزىنى ئېلىپ قول كۆتۈردى:

— ساخاۋەتلىك تۆرەم سېيىت هاجىمغا ئاللا رەھمەتلەر قىلسۇن، ئامىن ...

هاياجانلىنىشقا باشلىغان هاشارچىلار دۇئاغا قول كۆتۈردى. هاپىز مەخسۇمنىڭ چىرايىدىن قاندىقتۇر بىر سىرلىق تارىخ كىتابىنى ئوقۇۋاتقاندەك كۆزىنى ئۈزمەي تۇرغان سۈپۈرگە مىراب بېگمۇ قول كۆتۈردى. كۆز يېشىنى هېلىغىچە توختتالمايۋاتقان هىممەت قاشقا قولىنى ئەڭ كېيىن چۈشۈردى.

7. توسما بېشىدىكى جېدەل

«ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھۇ ئەكبەر...»

چولاق مۇئەززىننىڭ لاۋۇلداپ ئوت كۆيۈۋاتقان پېچ تۇرخۇنىدەك قىزىپ كەتكەن ئەزانخانىدا تۇرۇپ توۋلىغان ئاۋازى شۇنچىلىك سوزۇك ۋە مۇڭلۇق ئىدىكى، ئۇ ئاۋاز تىترەپ تۇرغان ھاۋا ئېقىمى بىلەن قوشۇلۇپ، دولقۇنلىنىپ يىراق-يىراقلارغا تارىلاتتى-دە، ئۆزىنىڭ مۇقەددەس بۇرچىنى ئادا قىلىشقا دەۋەت قىلىنىۋاتقانلىقىنى بىلىدىغان ھەربىر مۇسۇلماننىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالاتتى.

مۇشۇ كۈنلەردە ئاللاغا بولغان ئېتىقادلا چىرىيە پۇقرالىرىنىڭ بىردىنبىر مەنىۋى تۈۋرۈكى ئىدى. ئۇ يۈرەكلەر قېتىغا بارغانچە چوڭقۇر يىلتىز تارتىۋاتاتتى، يورۇق دۇنيا بىلەن ۋىدالىشىش مىنۇتلىرىنىڭ قورقۇنچى بىلەن تىترەۋاتقان جانلارغا تەسەللى ئىدى، دەرد-ئەلەم دەشتىدە تېنەپ يۈرگەنلەرگە بولسا، تۈندە يانغان چىراغتەك ئۈمىد ئىشارىسى قىلاتتى. تەبىئەت ئاتا قىلغان خالىس نېمەتتىن ياكى ئۆز ئەمگىكىنىڭ مېۋىسىدىن مەھرۇم قالغاندا، بەندىلەرنىڭ ئېتىقاد تارازىسىدىكى ئاللا ۋە ئاللا بۇيرۇغان پەرزىنىڭ سالمىقى ھەممىنى بېسىپ چۈشسە كېرەك، ئۆمرىدە پېشانىسى توپا، تېنى تەرەت كۆرمىگەن بىنامازلارمۇ بۈگۈنكى كۈندە تۇۋا ئىستىغپارنى قولدىن بەرمەيدىغان ئەڭ مۆمىن مۇخلىسلاردىن بولۇپ قالغانىدى.

مەسچىتنىڭ ئىككى سەيناسى ئىككىنچى ئەزان چىقىماي تۇرۇپلا شام تىكلىگەندەك زىچ تۇرغان نامازخانلار بىلەن تولۇپ كەتتى. قىبلەتامنى ئويۇپ ياسالغان نەقىشلىك مېھراب كۈچلۈك ماگنىت تاشقا ئوخشاش، جامائەتنىڭ مەنىۋى رىشتى-

سىنى ئۆزىگە مەھكەم باغلاپ تۇراتتى. كىملەردۇر مېھرابقا يېقىنلىشىش ئۈچۈن كىشىلەر توپىنى يېرىپ، ئالدىنقى سەپ ئارىسىغا شىنادەك قىسىلاتتى، كىملەردۇر دۇرۇت ئوقۇغاچ، مېھراب تەرەپكە قاراپ قوياتتى.

پېشىن نامىزىغا مۇنچىلىك كۆپ جامائەتنىڭ يىغىلىشى خېلىدىن بېرى تېخى تۇنجى قېتىم ئىدى. بىر ئايدىن بۇيان سايدا يۈرۈپ توپا تەرەت بىلەنلا ناماز ئۆتىگەنلەرنىڭ ئېتىقادى مەسچىت ۋە جامائەت سېغىنغانلىقى ئۈچۈنمۇ ياكى بۈگۈنكى نامازدا بىرەر خىسلەت بارمۇ، بىلگىلى بولمايتتى. ئىشقىلىپ ھاشاردىن ئازاد قىلىنغانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك سەپتە ئىدى.

«لائىلاھە ئىللاللاھۇ، لائىلاھە ئىللاللاھۇ ...»

بەكمۇ قائىدىلىك ۋە جاراڭلىق تەكبىر پۈتۈن ئىخلاسىنى ئىمامغا ئاتىۋەتكەن نامازخانلارنىڭ قەلبىدە ھاياجان قوزغىدى. بۇ مەسچىتتە تۇنجى قېتىم ياڭرىغان بۇ جەزبىلىك تەكبىر ئېيتقۇچى ئىمامنىڭ رۇخسارىنى كۆرۈش ئارزۇسى، ئاللادىن باشقا ھېچكىمنى يادىغا كەلتۈرمەسلىك قەيت قىلىنغان ناماز قائىدىسىنى بۇزۇشقا مەجبۇر قىلدى. پۈتۈن بار - يوقىنى دىنىي ئىسلامغا بەخشەندە قىلغانلىقىنى ئىپادە قىلىپ، باش ئېگىپ تۇرغانلارنىڭ بەزىسى كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا مېھراب تەرەپكە قاراشتى، بەزىلەر يېنىدا تۇرغانلارنى «بۇ نېمە كارامەت» دېگەندەك ئاستا جەينەكلەپ قويۇشتى. رەسۇل ئىمامنىڭ چىلگىدەك پوقىنى تىترىتىپ تۇرۇپ قىلغان قىرائىتىگە كۆنۈپ كەتكەن جامائەتنىڭ ھەرقاندىقى بۈگۈنكى خۇش ئاۋاز ئىمامنىڭ كىملىكىنى بىلگۈسى كېلەتتى.

قالماقدۆڭ ئۆستىڭىدىن كەلگەن ھاشارچىلار تىترەپ تۇرغان ئاۋازى بىلەن: «سېيىت ھاجىم» دېيىشتى. سېيىت ھاجىنى تونۇمايدىغانلار بولسا، ئۇنى تونۇيدىغانلارغا ھەۋەس قىلىشتى.

دېمىسمۇ، سېيىت ھاجىنىڭ قىرائىتى ۋە تەلەپپۇزى ھەرقانداق سادىق مۇسۇلماننىڭ يۈرەك بېغىشىغا تەگكۈدەك جەلپكار ئىدى. ئۇنىڭ مېھرابتىكى سالاپىتى رىۋايەتلەردىكى تەقۋادار ئەۋلىيانى ئەسلەتتى. بېشىدىكى يەتتە ئورام قىلىپ يۆگەلگەن سۈس ھاۋارەڭ سەللىسى سۆلىتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇراتتى. ئىنچىكە كۆكۈچ يوللۇق، ئاق تەگلىك پەرەنجىسى ئىسكالاچ مەسىنىڭ تۇمشۇقىنى يېپىپ تۇراتتى. چىرايىدىن چىقىپ تۇرغان مۆمىنلىك ۋە ئىخلاسمەنلىك ئالامەتلىرى ئوقۇۋاتقان سۈرە ئاھاڭىغا شۇنچىلىك ماسلىشاتتىكى، كىشىگە خۇددى ئاللانىڭ بەندىلەرگە بولغان مېھىر - شەپقىتى ۋە بەندىلەرنىڭ ئاللاغا بولغان رەھمىتى ئىمامنىڭ ۋاستىسى بىلەن بىر - بىرىگە يەتكۈزۈلۈۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

ئىمام ئادەتتىكىدىن ئۇزۇن داۋام قىلغان دۇئادىن كېيىن، ئاللادىن بەندىلەرگە شاپائەت تىلەپ، قول كۆتۈردى. ئۇنىڭ جۆپلەنگەن ئالقانلىرىنىڭ بارماقلىرى كۆرسەتكەن يۆنىلىشكە تىكىلگەن كۆزلىرى بىر نۇقتىغا قادالغان ۋە نەملەنگەنىدى.

ناماز تەنتەنىسىدىن خالاس بولۇپ، ئاللا بىلەن ئۆزلىرى ئارىسىدا تۇرۇۋاتقان بۇ خالىس زاتنىڭ دىدارىنى كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن پۇرسەت تاپقانلار مۇنبەر ئالدىدا ئۆزلىرىگە تونۇشلۇق بولغان ئابلىزقارىنى كۆرۈشتى. ئۇنىڭ بېشى ئاران كۆتۈرۈپ تۇرغان يوغان سەللىسى بىر مۆمىن نامازخاننى ئەسلەتسە، زەر جىيەكلىك پەرەنجىسى ئۇنى بايۋەچچە سودىگەرلەرگە ئوخشىتىپ قويغان. پەرەنجىسىنىڭ ئۇزۇن يەڭلىرى بارماقلىرىنى تاكى تىرناقلىرىغىچە يېپىپ تۇراتتى. ئۇنى كىچىكىدىن باشلاپلا بىلىدىغان قېرىلارنىڭ: «ئابلىزقارى مانجۇلار بىلەن ئۇلپەت بولۇشۇپ يۈرۈپ، چىرايى بارغانسېرى مانجۇغا تارتىپ كېتىۋاتىدۇ» دېيىشلىرىمۇ بىكار ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ سانىۋالغۇدەك بىرقانچە تال تۈكتىن ئىبارەت سىم

بۇرۇتى ۋە ياپما قاپىقى شۇ تاپتا ئۇنى راستتىنلا مۇسۇلمانچە كىيىنىۋالغان مانجۇدەك كۆرسەتتى.

ئۇ گېلىنى قىرىپ يۆتىلىپ قويدى-دە، يېڭى ئىمامنىڭ تەرىپىنى قىلىشىپ سەپنى بۇزۇشنىمۇ ئۇنتۇپ كەتكەن جامائەتنى تىنچلاندۇردى.

— ئى جامائەت، ئى ئاللانىڭ مۆمىن بەندىلىرى، — دېدى ئۇ، ھەربىر ئېغىز سۆزىدىن كېيىن سېيىت ھاجىمنىڭ كۆزىگە بىر قېتىم قاراپ، — بۈگۈن يەر-جاھاننى تىترەتكۈچى ئاقپاششا مەملىكىتىنىڭ ئەتىۋارلىق مۆتىۋەرى سېيىت ھاجىم ئۇلۇغ پېشىن نامىزىنى بىز بىلەن بىللە ئوقۇدى. تۆرەمنىڭ مېھرابىمىزغا باسقان قۇتلۇق قەدىمىگە دۇئا قىلايلى، ئامىن!

— ۋاھ، ئۇ تەرەپلەردىمۇ مۇشۇنداق كامىل موللا چىقىدىكەن-ھە؟

— ئاقپاششا دېگەن قانداق تائىپەدۇ؟

— قانداق تائىپە بولاتتى، بىر چاغلاردا تېرىپۈرۈشلۈق قىلىپ يۈرگەن ئادەملەرچۇ!

ئەڭ ئالدىدىكى سەپتە ھېلىقىچە ئۈندىمەي تۇرغان ھاپىز جامائەتنى دىققەتكە چاقىردى. ئابلىزقارى سۆزىنى ئۇلىدى:

— ئەمدى، ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن ماقۇل كۆرۈلگەن بىر ئىشتىن جامائەتنى خەۋەردار قىلماقچىمەن، يەنى دىنىي ئىسلامنىڭ مەرىپەت ئوچىقى بولغان بۇخارائى شەرىپتە تەلىم ئالغان، تەكتى-زاتى سەئىد ئەۋلادى ① بولمىش سېيىت ھاجى تۆرەمنى مەسچىتىمىزنىڭ ئىماملىقىغا تەكلىپ قىلدۇق، كەمىنە، مەسچىت قوۋمىنىڭ بۇ زاتقا ئىقتىدا قىلىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ.

ھايات يىلتىزىنىڭ قۇرۇپ كەتمەسلىكىنى كاپالەتلەندۈرگۈچى سۇنىڭ كەنت بوسۇغىسىغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئۇلۇغ ئەۋلىيا-

---

① نەسەب جەھەتتە مۇھەممەت مۇستاپاغا تۇتىشىدىغانلار «سەئىد» دېيىلىدۇ.

ئەنبىيالارنىڭ شەپقىتى بىلەن ئاشكارا بولغان كارامەت دەپ خۇشال بولۇشقان پۇقرالار بۇ خۇش خەۋەرنىمۇ ھاياجان ئىچىدە تۇرۇپ ئاڭلاشتى. رازىمەنلىك كۆز ئىشارىسى بىلەن بىر - بىرىنى تەبرىكلەشتى. ئۇلار بۇنداق ئۇلۇغ ئىمامنىڭ مەسچىتتە پەيدا بولۇشى بىلەن بارلىق گۇناھى كىبىرلەر كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ ۋە ئاللا ئاشۇ گۇناھى كىبىرلەر تۈپەيلى بەندىلەرگە ئەۋەتكەن ئازاب - ئوقۇبەت ئەمدى ئاخىرلىشىدۇ، دەپ ھېسابلاشتى.

— كۆرۈۋاتامسىلەر جامائەت، — دەيتتى ھىممەت قاشقا خۇشاللىق ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، يېنىدىكىلەرنى نوقۇپ تۇرۇپ، — يۇرتىمىز ئۇلۇغ بىر زاتقا ئېرىشتى، ئۇ راستتىنلا ئەھلى ئىلمى، ئاق كۆڭۈل، پۇقراپەرۋەر ئادەم ئىكەن دېمىدىممۇ، ئۇنىڭ ئۈلۈشكۈنكى سېخىيلىقى تېخى يادىڭلاردا باردۇر...

جامائەت ئارىسىدا بۇ ئومۇمىي ھاياجاننىڭ تېشىدا تۇرغۇچى بىر كىشى — پەقەت رەسۇل ئىمام ئىدى. 54-55 ياشلاردىكى بۇ كىشى جامائەتنىڭ سۆزىگىمۇ قوشۇلمايتتى. ئۆزى ئون نەچچە يىلدىن بېرى ئەسىرالىشىپ كېلىۋاتقان، ئەمدىلىكتە باشقىلارغا مەنسۇپ بولۇپ قالغان مېھرابتىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى. ئۆچكە ساقاللىق، يۇمىلاق يۈزلۈك، پوكىنىدا يارىشىقى بار، پاكارغىنا كەلگەن بۇ ئادەم بىرلا دەتتىكام بىلەن جىمى بىساتىدىن ئايرىلىپ قالغان تەۋەككۈلچىدەك مەيۈس ۋە غەمكىن ئىدى.

ئۇ ئۆزىگە تاسادىپىي ئۇرۇلغان تەستەكتەك تەسىر قىلغان ھۆكۈمگە قارشى چىقسۇنمۇ؟ ياكى ئەل - جامائەت ئالدىدىكى ئىززەت - ھۆرمىتىدىن مەھرۇم قىلغان يېڭى ئىمامغا ئېتىراز بىلدۈرسۇنمۇ؟ ياق، ئۇنىڭدا مۇنداق جۈرئەت، مۇنداق قۇدرەت يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئىمامەتچىلىك قىلىشىغا ئابلىزقارى ئۆز ۋاقتىدا ئاز كۈچ چىقارمىغان. دىنىي ئەھكاملارغا ئۆزىدىن پىششىق بولغان بىرقانچە رەقىبلىرىنىڭ زەربىسىدىن پە-

قەت ئابلىزقارىنىڭ باشپاناھلىقى بىلەنلا غالىب كەلگەن. ئىمام بولغۇچى كىشى دىنى ئىسلامغا چىن دىل بىلەن ئىخلاس قىلىپ، مال - دۇنيانىڭ قىزىقتۇرۇشىدىن ئۆزىنى تارتىشى لازىم ئىدىيۇ، لېكىن ئۇ بازاردا ئاچقان دۇكىنى ئارقىلىق ئانچە - مۇنچە ئوقەتمۇ قىلاتتى. تاپقان پايدىسىنىڭ بىر بۆلىكى ئابلىزقارىنىڭ چۆنتىكىگە كىرىپ كەتسىمۇ، ئۆزىگە تەۋە نېسىۋىدىن، مەئىشەتتىن رازى ئىدى. يۇرتتىكى توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىملاردا تۆر ئۇنىڭغا تەئەللۇق ئىدى. ئانچە - مۇنچە كېلىپ تۇرىدىغان سەدىقە، ناماز ھەققىدە ئۇنىڭ چوڭ ھەسسىسى بولاتتى. ئەمدى ئويلىمىغان يەردىن ھەممىدىن قۇرۇق قالغانلىقىنى بىلگىنىدە، ئۇنىڭ بەدىنى يېنىك تىترەشكە باشلىدى. جامائەتكە كەلسەك، ئۇنىڭغا سايىدەك ئەگىشىپ يۈرىدىغان ئابلا مىتە ۋە روزىئاق باشلاردىن ئۆزگە ھېچكىم ئۇنىڭ تەرپىنى ئالماسلىقى مۇمكىن ئىدى. بەزىلەرنىڭ ئۆزىگە ئاڭلىتىپ تۇرۇپ: «قورسىقىدا ئۇمىچى يوق بۇ پوقاق نېمىسىگە ئۆزىنى ئىمام دەپ يۈرىدىغاندۇ» دېگەنلىكىنى ئۇ يەنە بىر قېتىم يادىغا ئالدى. دېمىسىمۇ، مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا ئىلىم بارىدىن ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىگەن بۇ چالا موللا بىرقانچە قېتىم قۇرئانغا خاتا مەنا ئېيتىپ كۈلكىگە قالغانىدى. ئۇنىڭ ئاياللارنىڭكىدەك ئىنچىكە چىقىدىغان ئاۋازى جامائەتنى شۈنچىلىك بىزار قىلاتتىكى، ئۇلار ناماز تۈگىمەستىنلا مەسچىتتىن قېچىپ كەتكۈدەك بولاتتى. ئۇ، مۇشۇ تاپتا سېپىت ھاجىنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرگۈدەك بولغان جامائەتكە ۋە يېڭى ئىمامغا تەلمۈرۈپ، ئاغزىنى ھاڭ ئېچىپ تۇرۇشقان ئابلا مىتە بىلەن روزى ئاق باشقا كۆزى چۈشكەندە، ئىچىدە بىر خۇدانىڭ ئوتى كۆيۈۋاتقاندەك ئازابلىنىپ كەتتى. سېپىت ھاجى بىلەن ئۆزەڭگە سوقۇشتۇرۇشقا ئۇ ئاجىز ئىدى. ئۇ:

قېنى، كېيىن قاراپ باقارمىز، دەپ ئويلىدى - دە، «ئىلاجكامنىڭ ئۆيى يىراق» دېگەندەك، چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قويدى.

— دەۋا - دەستۇرلەرنى سوراش خىزمىتى ئىسلىدىنلا ئادىل، لىللا بىر مۆتىۋەرگە تەئەللۇق بولۇشى كېرەك ئىدى، قۇتلۇق سائەتكىم، بۇ بوشلۇق ھەم مۆھتەرەم ھاجىم بىلەن تولدۇرۇلغۇسى...

ئابلىزقارىنىڭ ۋەزى تۈگىشىگىلا جامائەت ئارىسىدا يەنە ھاياجانلىق پىچىرلاشلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. مانجۇلارنىڭ ۋە مانجۇلارنىڭ تاپىنىنى يالايدىغان ئابلىزقارىنىڭ شەرىئەت قائىدىسىنى خالىغىنىچە ئاياغ ئاستى قىلىپ يۈرگۈزگەن ئادالەتسىزلىكىدىن جاق تويغان پۇقرا ئۆز دۇئالىرىنىڭ ئىجابەت بولغانلىقىغا ئەمدى چىنپىششىق ئىشەنگەنىدى. قاچاندۇ بىر چاغلاردا ناتوغرا ھۆكۈمىنىڭ قۇربانى بولغانلار، ناھەق ئۆلگەنلەر ئەمدى تىرىلىپ قوپىدىغاندەك، ئادالەت قۇياشى پارلاپ، پۈتكۈل ناھەقچىلىكنى كۆيدۈرۈپ تاشلايدىغاندەك كۆز يېشى قىلىشىۋاتاتتى، بەزىلەر ھەتتا مۇشۇنداق ئادىل كىشىنى يۇرتقا باشلاپ كېلىپ، ئەدلى - ئادالەت ئورنىتىۋاتقان ئابلىزقارىنىڭ ھەممە ئەسكىلىكىنى بىراقلا كەچۈرۈم قىلىپ، ئۇنىڭغا تېخىمۇ چوڭ نۇسرەت تىلەشكە رازى ئىدى.

شۇ ئەسنادا مېھراب ئالدىدا تۇرغان سېيىت ھاجى تەنتەنىلىك قىياپەتتە سەللىسىنى رۇسلاپ، پەرىجىسىنىڭ ياقىسىنى تۈزەشتۈرۈپ قويدى، ئابلىزقارىغا، ئاندىن جامائەتكە چوڭقۇر ئېگىلىپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن، قورۇنغاندەك قىياپەتتە:

— رەببىمنىڭ مەرھەمىتىگە مىڭ شۈكرىكىم، پېقىر بۈگۈن يۇرت كاتتىسى ئابلىزقارىمنىڭ دەۋىتى بىلەن ئاق

مەسچىتنىڭ ئىمامىلىقىنى زىممەمگە ئالدىم. بۇ دەۋەتكە ئۆزرە قويۇشقا دىنىي ئىسلام ئالدىدىكى مەجبۇرىيىتىم يول قويمىدى. بىراۋنىڭ ياخشى تەكلىپىگە رازىلىق بىلدۈرۈش، ساۋابلىق ئىشتىن باش تارتماسلىق بىزگە ئۇلۇغلىرىمىزدىن قالغان مىراس، شۇ ۋەجىدىن، دىنىي قېرىنداشلىرىمنىڭ خىزمىتىگە ھازىر بولدۇم، — دېدى.

سېيىت ھاجى ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، جامائەتكە قايتا تەزىم قىلغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئەپسۇسكى، كاپىرلارنىڭ ھاكىمىلىقى ۋە قاراسپەچلەر①نىڭ مالىمانى پۇقرانى ئەندىشىگە سېلىپ تۇرۇپتۇ. پېقىر يۇرت پۇقرالىرىنى ئەمىنلىك، ئىناقلىققا باشلاش يولىدا باش قاتۇرماقتىمەن. بۇ يەردىمۇ ئاقپاششا يېرىدىكىگە ئوخشاش تەرتىپ - قائىدە ئورنىتىشقا، ئاۋاتلىق، مەمۇرچىلىق بەرپا قىلىشقا...

پاساھەتلىك جۈملىلىرى بىلەن ئاۋام رايىنى ئۆزىگە قاراتقان سېيىت ھاجى كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ، بار ئىشتىياقى بىلەن سۆزلەۋاتقان بولسىمۇ، مەسچىت تېمىنىڭ سىرتىدا دۈپۈرلىگەن تۇياق ئاۋازىنى سەزمەي قالمىدى. دەرۋازا ئالدىدا شۇم خەۋەر ئەكەلگەن ئەلچىدەك جىددىي تۈس ئالغان جاپپار موللا ۋە ھېلىلا سۇدىن چىققاندەك تەرلەپ

---

① قاراسپەچلەر — بۇ پارىسچە «سەرپوشە» (ياغلىق، ياپقۇچ رەخت) «سەرپېچ» (ئىسلام دىنىدىكى ئەرلەرنىڭ بېشىغا ئورايدىغان ياغلىقى) دېگەن سۆزلەردىن ئۆزگەرگەن بولۇپ، «قارا ياغلىقلىقلار» دېگەن مەنىدە قوللىنىلغان، گېلاۋخۇي (قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى)غا قاتناشقانلارنىڭ يەرلىك تىلدا ئاتىلىشى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ خان زامانىسىدا خەلق ئىچىدە پەيدا بولغان بۇ مەخپىي تەشكىلات ۋەيران بولغان دېھقانلار، ئىشسىز قول ھۈنەرۋەنلەر، كونا ھەربىيلەر تەرىپىدىن قۇرۇلغان بولۇپ، شيەنفېڭ، تۇڭجى خان يىللىرىدا ئەڭ روناق تاپقان. بۇ تەشكىلاتنىڭ ئەزالىرى گۇاڭشۈي خان زامانىسىدا ياقۇپبەگكە جازا يۈرۈشى قىلغان زوزۇڭتاڭ ئارمىيىسى بىلەن شىنجاڭغا كىرگەن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئارمىيىسى ياقۇپبەگنى يوق

كەتكەن قۇلا ئات كۆرۈنگەندە بولسا، سۆزىدىن توختاپ، جاپپار موللىدىن كۆزىنى ئۈزمەيۋاتقان ئابلىزقارىغا مەنىلىك قاراپ قويدى.

جاپپار موللا كونا تام يىقىلغاندەك «گۈپ» قىلىپ ئاتتىن چۈشتى - دە، تىزگىنىنى تاشلاپ، مەسچىتكە كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قىزىلكۈس چىرايى تېخىمۇ قىزىرىپ كەتكەن بولۇپ، ئىلمەك بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىگە يىغىلغان تەر دانىچىلىرى خۇددى ھىندى خوتۇنلىرىنىڭ بۇرۇن مونچىقىدەك پارقىرايتتى. سەللىسىنىڭ چۇۋۇلۇپ كەتكەن پەتتاسى دۈمبىسىدە ئۈچۈپ يۈرەتتى. يۇرتىنىڭ ئېسىل شايىسىدىن تىكىلگەن ئاق يەكتىكىنىڭ پەشلىرى خۇددى جەڭدە يېڭىلگەنلەر كۆتۈرگەن ئاق ئەلەمگە ئوخشاش لەپىلدەيتتى. ئاغزىنى ئاپتاپتا قالغان بېلىقتەك ئېچىپ ھاسىرىشىغا قارىغاندا، كىشىگە ئات ئۇنى ئەمەس، بەلكى ئۇ ئاتنى كۆتۈرۈپ كەلگەندەك تەسىراتنى بېرەتتى.

ئۇ جامائەتنىڭ چەكچىيىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن چاچراپ تۇرغان ھەيرانلىق نۇرلىرىنىڭ نازارىتىدە سەپ ئارىسىدىن يول ئېچىپ مېھرابنىڭ ئالدىغا كەلدى - دە:

— يامان... يامان بولدى، — دېگەن گەپنى ئاغزىدىن

قىلىپ، شىنجاڭنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن قوشۇن قىسقارتقاندا، بەزى گېلاۋخۇيىچىلار ئىچكىرىگە كەتكەن، بەزىسى شىنجاڭدا قېلىپ يەرلىككە ئۆزلەشكەن، ھەتتا بەزىلىرى ئەمەلدارمۇ بولغان. ئېيتىلىشىچە، خۇيزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇل، قىرغىزلار ئارىسىدىمۇ بەزى كىشىلەر گېلاۋخۇيغا قاتنىشىپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئۆزتۈرما ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بارغان. ئۆز ۋاقتىدا گېلاۋخۇي پائالىيىتى نىسبەتەن بەكرەك جانلانغان خوتەندە بۇ تەشكىلاتقا قاتناشقان ئۇيغۇرلار باشقىلاردىن پەرقلىنىش ئۈچۈن، سەللىسىنىڭ ئالدى تەرىپىگە بىر پارچە قارا لاتا قادىۋالغان، شۇڭا، يەرلىك كىشىلەر ئۇلارنى «قاراسىپەچىلەر» دەپ ئاتىغان. كېيىنكى بىرقانچە قېتىملىق تارىخىي ۋەقەلەردىن قاراسىپەچ تاقاش ئارقىلىق ئۆزلىرىنى ئوخشىمىغان پىكىردىكىلەردىن پەرقلەندۈرگەن ئەھۋاللارمۇ بولغان.

ئاران چىقىرالىدى.

قارا يامغۇردا قالغان يولۇچىدەك چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەن ئابلىزقارى نېمىنىڭ يامان بولغانلىقىنى كوچىلاپ ئولتۇرمىدى. ئۇ، سېيىت ھاجىنىڭ قۇلىقىنى يالىغۇدەك بولۇپ بىرنېمىلەرنى پىچىرلىدى ۋە «يامان بولدى» دېگىنىچە ئەرۋاھى ئۇچقان ھالدا تاشقىرىغا قاراپ يول ئالدى. سەپنىڭ ئالدىدىن ئايرىلىپ چىققان ئۈچ - تۆت كىشىمۇ دان تەمەسىدە مېكىيانىنىڭ كەينىگە ئەگەشكەن چۆجىلەردەك ئۇنىڭ كەينىدىن يۈگۈرۈشتى. ئابلىزقارىنىڭ كېپىشىنى سېپىۋېلىشنىمۇ ئۇنتۇپ مەسچاق چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن سېيىت ھاجى چاتاقنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلىدىغاندەك نېمىنىدۇر غۇلغۇلا قىلىشقا باشلىغان جامائەتنى سەپراس بولۇشقا چاقىرىپ، قايسىبىر ئايەتكە مەنە ئېيتىشقا باشلىدى. بىراق، سەپ ئارىسىدىكى بوشلۇق بارغانسېرى كۆپەيگىلى تۇردى.

— سۇ كەلدى ... سۇ كەلدى ...

يېڭى ئۆستەڭدىن سۇ كېلىدىكەن دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاشقان كەنت ئەھلى قىممەتلىك مېھمىنىنىڭ ئالدىغا چىقتاندەك، كەنت ئاغزىغا خېلى بۇرۇنلا جەم بولۇشقان، ئەمدىلىكتە بولسا، تەشنا يەر بېتى بىلەن سۆيۈشۈپ، ئۇزاق مۇددەتلىك جۇدالىقتىن قۇتۇلغان ئاشىقتەك ۋىلىقلاپ كۈلۈپ ئېقىۋاتقان سۇ بىلەن بىللە يۈگۈرۈشۈپ كېلىشمەكتە ئىدى. قىن - قىنىغا پاتماي كەتكەن جۇلدۇر كېپەن بالىلار مىرابلارنىڭ تارلىق قىلىپ ھەيدىشىگە قارىماي ئېرىق ئىچىگە چۈشۈۋالاتتى - دە، سۇنىڭ ئالدىدا قاچقىنىچە «كۆچۈكۆم، كۆچۈكۆم» دەپ سۈرەن سېلىشاتتى. پۇچقاقلىرىنى تىزىغىچە تۈرۈپ خۇددى بورانلىق ھاۋادا سۇ تۇتۇۋاتقان سۇچىلاردەك ۋارقىرىشىپ كېلىۋاتقان

ئەركەكلەر سۇ يولىدىكى كىچىككىنە توسالغۇلارنىمۇ كەتمەنلىرى بىلەن يوق قىلىشاتتى.

— قېنى ئابدۇللا ئۇكام، ماۋۇ چاشقان تۆشۈكىنى ئېتىۋەتكىنە!

— بۇ قاش بەك بوش تۇرىدۇ، چىگدىۋەتمىسەك سۇ قاچىدۇ، قېنى ئۈستىگە چىقىپ تازا دەسسىۋەت!

— بۇ قاشقا تۆت كەتمەن توپا سېلىۋەتسىلە، ئاكا!

بىر ئايلىق ھاردۇقىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كەتكەن سۇپۈرگە مىراب بېگى چوڭ قوشۇنغا باشچىلىق قىلىۋاتقان ئەسكەر بېشىدەك ئالدىراش ئىدى. بىر تامچە سۇ ئىسراپ بولۇشى مۇمكىن بولغان ھەرقانداق يوشۇرۇن يوچۇقمۇ ئۇنىڭ دىققىتىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. يۈگۈرگەندە بولسا، پاقالچىقىدىكى ئۇزۇن تۈكلەرگە چاپلىشىپ قېتىپ كەتكەن لاي دانىچىلىرى بېزەك مارجانلىرىدەك پىلدىرلايتتى. بۇژغۇن چاچرىتىپ ئېقىۋاتقان سۇ ئۆزىنى چوڭقۇر يەر قاتلاملىرىدىكى زۇلمەتلىك دۇنيادىن يورۇقلۇققا باشلاپ چىققۇچىنىڭ شەنىگە تەشەككۈر ئېيتقاندەك، توختىماي شارقىرايتتى. ئېتىزلىقلارغا پاتراق يېتىپ بېرىپ ئۆز شەپقەتچىلىرىنىڭ دەرد يارىسىغا مەلھەم بولۇپ قۇيۇلۇش ئۈچۈن ئالدىرايتتى.

بىراق، شوخ سۇ مەھەللە ئىچىگە يېتىپ كېلىپ، چوڭ توسمىغا دۈچ كەلدى ۋە ناخشىسىنى توختىتىپ، كەينىگە ياندى. سۇ بىلەن تەڭ چېپىپ كېلىۋاتقان باللارمۇ، ھايات دەرىخىنىڭ قايتا كۆكلىشىگە ئىشىنىپ كۆڭلىنى تىنچىتقان كىشىلەرمۇ توسما بېشىغا كېلىپلا توختاپ قېلىشتى. ئۇلار كۆردىكى، ئۆستەڭ سۈيىنى ئابلىزقارىنىڭ ئېكىنزارلىقىغا باشلايدىغان توسما بېشىدا تەلپىكىنى كۆزىگە تاشلىغان خاتىپ بەگزادە خۇددى يول توسقان ئېيىقتەك ئوڭدىسىغا

ياتاتتى. گىرەلەشكەن قوللىرى گەجگىسىگە قويۇلغانلىقتىن، بېشى سەل كۆتۈرۈلگەن، مىنگەشتۈرۈلگەن پۇتلىرى يىغىلغان ئىدى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتىدىن مۇغەمبەرلىك ۋە ھېچنېمىنى كۆزىگە ئىلمايدىغان مۇتتەھەملىك چىقىپ تۇراتتى. توسمىنىڭ يەنە بىر بېشىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرغان جاپپار موللا ئاۋامغا قاراپ مەنىستىمەسلىك كۈلكىسىنى كۈلمەكتە ئىدى. گۈللۈك شايى ياغلىقىنى ساغرىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ باغلاشقان ئۈچ - تۆت كىشى توسما بېشىدا لاغايلاپ يۈرۈشەتتى.

چۈۋا - چاتقاللارنى ئېقىتىپ كېلىۋاتقان ئىككى تۈگمەنلىك سۇ تۇيۇقسىز زەربىگە دۇچ كەلگەندەك توسمىغا ئۇسۇپ كەينىگە ياندىيۇ، ئۆستەڭنى تولدۇرۇشقا، ئابلىزقارىنىڭ تېرىلغۇسىغا تۇتىشىدىغان ئېرىققا ئېقىشقا باشلىدى. تىرىكچىلىك ئۈمىدىنىڭ يوققا چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن پۇقرالار چۆل - جەزىرىدە چەككەن چىدىغۇسىز رىيازەتلىرى، تۆككەن قان - تەرلىرى ئۈچۈن قاتتىق ئېچىندى. پارتلاش ئالدىدىكى ۋولقاننىڭ كۈچلۈك زىلزىلىسىدەك تىترەپ تۇرغان ۋۇجۇدىنى زورىغا باستى. جەڭ ئېتىدەك چاپچىپ تۇرغان غەزىپىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى. پەقەت چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، مۇشتلىرىنى تۈگۈپ، توسما بېشىدىكى نائىنساپلارغا قاراپ ھومىيىشتى. بۇ، زۇلۇم زىقى بىلەن يۈرەك - باغرى داغلانغان، ئەركى ئاسارەت زەنجىرى بىلەن چىرماپ تاشلانغان بىچارە كىشىلەرنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئەڭ چوڭ نارازىلىق شەكلى ئىدى.

شۇنداقمۇ ھاللار بولىدۇكى، ئەركىنلىك دېگەن ئۇقۇمنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بىلمەستە، ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەش دېگەن ئىرادىمۇ بولمايدۇ. كىمىكى ئەركىنلىكنىڭ تەمىنى تېتىپ بىلمىگەنىكەن، ئۇ ئەركىنلىكنىڭ نېمىلىكىنى ئۇقمايدۇ، ھەتتا، پېقىرلارغا بېرىلىدىغان ئەركىنلىك دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەس، دېگەن ئەخمىقانە تەبىرگە ئىشىنىد-

دۇ. تەقدىردىن ئۆزىگە تەقسىم قىلىنغىنى قۇللۇقتىن باشقا نەرسە بولمايدىغانلىقىغا ئۆز ئىختىيارى بىلەن چىنپۈتىدۇ. ئازغىنا نېسىۋىگە شۈكرى ـ قانائەت قىلىپ، زوراۋانلارغا هومىيىپ قاراشتىنمۇ ئەيمىنىدۇ. ئەركىنلىك شۇنداق بىر مېۋىكى، ئۇنى تىكەنلەر ئارىسىدىن ئۈزۈۋېلىپ، تەمىنى بىر قېتىم تېتىپ كۆرگەنلەر ئۇنى ئۆمۈرۋايەت قوغلىشىدۇ. بىراق، بۇنداق مېۋىنى ئارزۇ قىلىشتىنمۇ قورقىدىغان هالغا چۈشۈپ قالغان پۇقرالار يەنە ئادىتى بويىچە ئۈمىد كۆزلىرىنى سۇپۇرگە مىراب بېگىگە يۆتكەشتى.

سۇپۇرگە مىراب بېگى پۇقرادىكى بۇ ئىللەتلەر تۈپەيلى ئۇلاردىن خاپا بولمايتتى. بەلكى بۇ ئالامەتلەرنى ئىللەت دەپمۇ هېسابلىمايتتى. چۈنكى، ئۇ مۇشۇ پۇقرالار بىلەن بىر زېمىندا تۇغۇلۇپ، بىللە چوڭ بولغان. ئۇلارنىڭ بېشىغا نېمە كۈنلەر كەلگەنلىكى ئۇنىڭغا ئاپتاپتەك روشەن ئىدى. ئەركىنلىك مېۋىسىگە قول ئۇزاتقانلارنىڭ قولى، مۇشتۇمزورلارغا تىل تەگكۈزگەنلەرنىڭ تىلى كېسىلگەنلىكىنىمۇ ئوبدان بىلەتتى. بىر چاغلاردا يانغىن كەبى يالقۇنجاپ جاهالەت ئارىسىغا زىلزىلە سالغان بەهەيۋەت چوغمۇ هازىر كۈل ئاستىدا قالغاندەك بارغانسېرى كىچىكلەپ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە كۆمۈلۈپ ياتاتتى. سۇپۇرگە مىراب بېگى بۇ چوغنى مەدەت شامىلى بىلەن يالقۇنجىتىشقا بەل باغلىدى. ئۇ كەتمىنىنى ئۆشنىسىگە سالغان پېتى سالماق قەدەم بىلەن توسما ئۈستىگە چىقتى، ئۆزىگە چەكچىيىپ قاراپ تۇرۇشقان يالاقچىلار ئارىسىدىن ئۆتۈپ، ئۇدۇل خاتىپ بەگزادىنىڭ يېنىغا باردى ـ دە، يەرگە غەزەپ بىلەن بىرنى تەپتى.

خاتىپ بەگزادە كۆزىنى ئېچىپ ئالدىدا تۇرغان كىشىنىڭ مىراب بېگى ئىكەنلىكىنى تونۇپ، پەرۋاسىز قىياپەتتە سورىدى:

— نېمە گەپ مىراب بېگى، ئېرىقىمىزغا سۇ چىقتىمۇ؟

— بەگزادەم، — دېدى مىراب بېگى دانە - دانە قىلىپ، — ئورۇنلىرىنى يۆتكەپ ئاندىن ئۇخلىسىلا بولارمىكىن، بولمىسا سۇغا غەرق بولۇپ كېتىدىلا!

— ھە؟ مەن سۇغا غەرق بولامدىكەنمەن تېخى، چاقچاق قىلىپ ئارامىمنى بۇزمىسىلا مىراب بېگى.

مىراب بېگىنىڭ باشلامچىلىقىدا ئۈمىد چوغى قايتا يالقۇنلىغان كىشىلەر توسما بېشىغا توپلىنىشقا باشلىدى.

— قانداق قىلىشماقچى سەنلەر، توسمىغا بىر كەتمەن سېلىپ باق قېنى، ئون جېنىڭ بولسىمۇ بىرىنى قويمايمەن!

ئەھۋالنىڭ ئۆزىگە پايدىسىز بولۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن بايۋەچچە: «قورققان ئاۋۋال مۇشت تەڭلەپتۇ» دېگەندەك جامائەتكە ھۆركىرىگەندىن كېيىن، ياندىقچىلىرىغا «تەييار بولۇش» دېگەن مەنادا قاراپ قويدى.

— بوپتۇ ئەمىسە، ھۆرمەتسىزلىك قىلدى، دەپ ئاغرىنىپ يۈرمىسىلە!

سۈپۈرگە ئاخۇن كىشىلەر توپىغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى - دە، ئابدۇللا چاققانغا ئىشارەت قىلدى. ئىككىيلەن كەتمىنىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ توسمىغا چاپتى. خاتىپنىڭ يىگىتلىرى ئوقتەك ئېتىلىپ كېلىپ، ئابدۇللاغا يېپىشىپ بولغۇچە نەملىشىپ ھالۋىدەك تەييار بولۇپ قالغان توسما بىردىنلا يار ئالدى. 200 قەدەم نېرىسىغىچە چىڭقىلىپ تۇرغان سۇ توسمىنى كەسكەندەك يېرىپ ئۆتۈپ، كەلكۈن كەبى شارقىراپ ئېقىشقا باشلىدى. شىددەتلىك كېڭىيىۋاتقان يار كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە توسمىنىڭ يوغان بىر پارچىسىنى يىقىتىپ، پۇقرانىڭ جۈرئىتىنى كەم ساناپ، چارپاقىدەك كېرىلىپ ياتقان بەگزادە بىلەن قوشۇپ لاي سۇغا ئاغدۇردى. «ۋايجان»

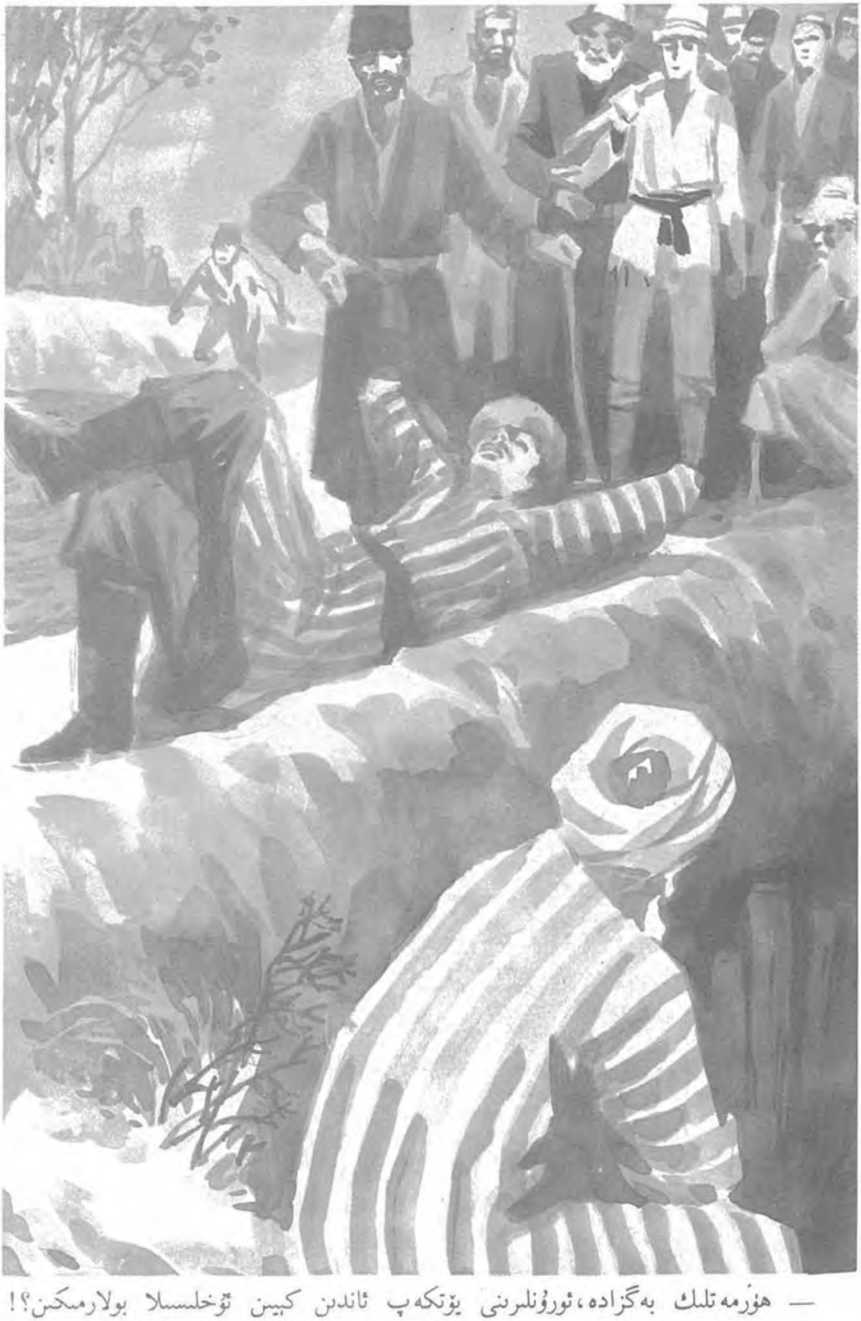

— هۆرمه‌تلك به‌گزاده، ئورۇنلرنى يۆتكه‌پ ئاندن كيين ئۆخلسىلا بولارمكن؟!
— تولا چاقچاق قلىپ ئۆيقۇمنى بۇزماڭلار، نېرى كېتڭلار، نېرى! بولمسا ...

دېيىشكىمۇ ئۈلگۈرەلمىگەن خاتىپ دوغاپتەك لاي سۇدىن بىر دەم قوللىرىنى، بىردەم ئاياغلىرىنى چىقىرىپ پۇلاڭلاتقانچە تۆۋەنگە قاراپ ئېقىپ كەتتى.

— قۇتقۇلدۇرۇڭلار... قۇتقۇلدۇرۇڭلار...

ئورىغا چۈشكەن توڭگۇزدەك تىپىرلاۋاتقان جاپپار موللا ئادەملىرىنى ئېقىن بويلاپ يۈگۈرۈشكە، بەگزادىنى سۈزۈۋېلىشقا ئالدىراتتى، ئۆزى بولسا، قۇلا ئاتقا سەكرەپ مىنىپ مەسچىت تەرەپكە قاراپ چاپتى. بىردەمدىن كېيىن بېشىغا يېڭى بىر كېلىشمەسلىكنىڭ كېلىدىغانلىقىنى پەملىگەن پۇقرالار بەگزادىنىڭ كۈلكىدىلىك ئەپتىنى تاماشا قىلىشنى تاشلاپ، ئېتىز بېشىغا كېتىپ قېلىشتى. چۈنكى ئۇلار بۇ سۇنىڭ ئۆز ئىلكىدە ئانچە ئۇزۇن تۇرالمايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

8. خاسىيەتلىك يامغۇر

بەندە جۈملىسىدىن بولغان ھېچبىر ئىنسان ئادەمزات تارىخى بىلەن تەڭ ياشاش ئىمتىيازىغا ئېرىشەلمىگىنى ئۈچۈنمىكىن، چىرىدىيە دېگەن بۇ يۇرتنىڭ ئاۋات قىلىنىش تارىخى ئۈستىدە ئىشەنچلىك بىرنېمە دېيەلەيدىغان بىرەرمۇ شاھىت يوق. پەقەت يۇرت ئۆلىمالىرى ئارىسىدىكى بەزى كىشىلەرلا بۇ جاينىڭ بىنا بولۇش تارىخىنى يىراق ئىسلام جاھاتلىرىغا باغلاپ بايان قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ دەلىللىشىچە، ئەرەبلەر زېمىنىدا ئىسلام ئۈچۈن بولغان جاھاتلارنىڭ بىرىدە، ئىمامى جەئفەر تەييران كاپىر لەشكەرلىرى تەرىپىدىن شېھىت قىلىنىپتۇ. ئاللانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن شاھادەتلىك دەرىجىسىگە يەتكەن بۇ ئىمام تېنىدىن جۇدا قىلىنغان بېشىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپتۇ-دە، «يا-

چىرا، يا كېپىيا» دەپ بىرلا نەرە تارتىپ، كۆك قەھرىگە قاراپ ئۈچۈپتۇ. ئۈچۈپتۇ، ئۈچۈپتۇ، ئاخىر چىرىيە ئاسمىنىغا كەلگەندە تۆۋەنگە نەزەر تاشلاپتۇ، تېخى جەزىرە پېتى تۇرغان بۇ جاي ئۇنىڭ خاھىشىغا خوپ كەپتۇ - دە، يەرگە چۈشۈپتۇ، ئاردىن خېلى چاغلار ئۆتۈپتۇ، ئىمامى جەئفەر تەيرانىنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىپ يولغا چىققىنىغا نەچچە يىل بولغان جەڭچىلەر مۇشۇ يەرگە يېتىپ كەپتۇ ۋە ئۆز ئىمامىنىڭ جىسمىنى تېپىپ، مۆكلۈك مەرسىيىلەر ئوقۇپ دەپنە قىپتۇ. نىشانە ئۈچۈن تۇغ - ئەلەملەرنى قاداپتۇ. لېكىن، بۇ كىشىلەر ئۇلۇغ ئىمامىنىڭ قەبرىسىنى تاشلاپ كەتكۈسى كەلمەي، مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قاپتۇ، قەبرە ئەتراپىدىكى بىنەملەرنى ئۆزلەشتۈرۈپ مەئىشەتتى ئۈچۈن ئىمكانىيەت ھازىرلاپتۇ، بارا - بارا ئادەملەر كۆپىيىپتۇ. مازارنى مەركەز قىلىپ كېڭىيىۋەرگەن زېمىن ئاخىر يۇرت بولۇپ ئاۋاتلىشىپتۇ. چىرا دېگەن نامىمۇ ئىمامى جەئفەر تەيرانىنىڭ ئۇچۇش ئالدىدا تارتقان نەرىسىگە تەقلىد قىلىپ قويۇلغانىكەن.

ئۆلىمالارنىڭ بۇ رىۋايىتىگە باھا بېرىش يەنىلا بىر قىيىن مەسىلە. مەيلى بۇ جاي يۇقىرىقى سەۋەب بىلەن بىنا قىلىنغان بولسۇن، ياكى دۇنيادا ئادەمزات ئاپىرىدە بولۇش بىلەن تەڭلا پەيدا بولغان بولسۇن، بۇ يۇرتنىڭ ناھايىتى قەدىمىيلىكىدە گەپ يوق. زامانىي ئاۋۋالدىلا ئۇزۇتىتات، دەندەن ئۆيلۈك دېگەن ناملار بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن بۇ دىيارنىڭ نامى ئىسلام تارىخىغا چېتىشلىق رىۋايەتلەردە يەنە باشقا ناملار بىلەنمۇ كۆزگە چېلىقىدۇ. ئۆز زامانىسىدىكى ئاكا - ئۇكا يېتەكچىلەر — چۇقتارەشىد ۋە نۇقتارەشىدلەر تەرىپىدىن شېھىت قىلىنغان قاراخانىلارنىڭ ئىسلام ئاچقۇچى باھادىرلىرىنىڭ قەبرە-زىيارەتگاھىمۇ بۇ يۇرتتا ئاز ئەمەس.

تەزكىرە ۋە رىۋايەتلەردە قەيت قىلىنىشىچە، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان قەشقەردە ئىسلام ئېچىپ 40 يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئاندىن ئۇنىڭ ۋارىسلىرى خوتەنگە كىرىشكە مۇۋەپپەق بوپتۇ. دەۋەتچى قوشۇن خوتەن لەشكەرلىرىنى تاغ تەرەپكە سۈرۈپ تاكى چىردىيە زېمىنىغا قەدەر قوغلاپ بېرىپتۇ. بىر كۈنى ھېرىپ-چارچىغان ئىسلام لەشكەرلىرى تاغ ئارىسىغا چۈشكۈن قىلىپ شېرىن ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. بۇ ئەپلىك پۇرسەتتىن پەم بىلەن پايدىلانماقچى بولغان چۇقتارەشىد ۋە نۇقتارەشىدلەر ئۆز قوشۇنى ئىچىدىن چېۋەر سېھىرگەردىن ئىككىنى تاللاپ ئۇلارنىڭ ئارىسىغا ئەۋەتىپتۇ. بۇ سېھىرگەرلەر سېھىردي جادۇدا كامالەتكە يەتكەنلەر ئىكەن. ئۇلار جۇۋىلىرىنى تەتۈر كىيىپ، ئىت سۈرىتىگە كىرىپتۇ ـ دە، شېرىن ئۇيقۇدا ئۇخلاۋاتقان ئىسلام قوشۇنى ئارىسىغا سۇقۇنۇپتۇ. ئۇلار بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولماپتۇ. بۇ ئىككى سېھىرگەر چېدىر ـ بارگاھلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ، يانىڭ كىرىچىنى، ئىگەرنىڭ ئۈزەڭگىسىنى ئۈزۈپ تاشلاپتۇ، يا ئوقلىرىنى سۇندۇرۇپ تۈگىتىپتۇ. قىلىچ ـ شەمشەرلەرنى دەرياغا تاشلاپتۇ.

ئەتىسى سەھەردە خوتەن لەشكەرلىرىنى قوغلاشنى داۋاملاشتۇرماقچى بولغان قوشۇن، ئاتقا مىنىمەن دېسە، ئاتتىن يىقىلىپتۇ، يانى قولىغا ئالسا، كىرىچى ئۈزۈك تۇرغۇدەك، ئوق ۋە نەيزىلىرىمۇ قولىغا چىقماپتۇ. بۇ ھالدىن خەۋەر تاپقان خوتەن لەشكەرلىرى ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئالدىدا كەتكەن بىر توپىنىڭ كەينىدىن ئىز بېسىپ قوغلاپ، چىردىيە يېزىسىنىڭ سايباغ كەنتىگە يېتىپ كېلىپ قارىغۇدەك بولسا، ئىسلام لەشكەرلىرى ناماز ئۆتىگىلى سەپتە تۇرغانىكەن. ئۇلار ئارقا سەپتىن دەسلەپ قىلىپ قەتل ـ قىرغىن باشلاپتۇ. ئىسلام ئىماملىرى مۇقەددەس نامازنى قازا قىلىشتىن ھەزەر ئەيلەپ، سەپنى

زادىلا بۇزماپتۇ. ئالدىنقى سەپتە تۇرغان تۆت ئىمام① «ئامىن» دەپ دۇئاغا قول كۆتۈرگەندە ئۇلارنىڭ بېشىغىمۇ قىلىچ چۈشۈپتۇ. ئۇلار «لائىلاھە ئىللاللاھۇ» دەپلا قان ئارىسىغا يېقىلىپتۇ. قارا خانىلار لەشكەرلىرىنىڭ خوتەن دىيارىغا ئىككىنچى قېتىم يۈرۈش قىلغىنىدىن بۇيان يۈز بەرگەن بۇ دەھشەتلىك پاجىئە ئاياغلىشىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۆزىنى ئوڭشاپ ئۈلگۈرگەن ھېلىقى قوشۇن بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ، جەڭ مەيداندا جانبازلىق كۆرسىتىپ خوتەن لەشكەرلىرىنى يېڭىپتۇ. تۆت ئىمامنىڭ بېشى بىلەن تېنىنى توغرىلاپ شېھىت بولغان يېرىگە دەپنە قىلىپ، مۇقىم شەيخ ۋە ۋەخپىلەرنى قالدۇرۇپ كەتكەنىكەن. ئاشۇ شەيخ ئەۋلادلىرى چىرىيىنىڭ سايىباغ ۋە ئىماملىرىم كەنتلىرىنى بەرپا قىلغانىمىش.

ئىشقىلىپ، بۇ يۇرتنىڭ ئاۋات قىلىنىش تۆھپىسى كىمنىڭ ھېسابىغا يېزىلمىسۇن، يەرلىك خەلق كوئېنلۇن تېغى بىلەن تەكلىماكان بارخانلىرى ئارىسىدىكى بۇ گۈزەل، باي يۇرتنى ئۆز قان - تەرى بەدىلىگە قۇرۇپ چىققان.

خۇدانىڭ رەھمى كېلىپ يامغۇر ياغدۇرۇپ بەرگەن ياكى تېكلىلىك تاغلىرىنىڭ مۇزلۇقلىرىدىن تاغ سۈيى ئەۋەتكەن يىللىرى جەننەتتىنمۇ چارا بولغان بۇ باغۇ بوستانلىقتا يېتىلگەن ھەر خىل مېۋىلەردىن شېكەر تامىدۇ. «سۇ بولسىلا، ئالتۇن تېرىسىمۇ ئۈنىدۇ» دېيىلىدىغان مۇنبەت تۇپرىقىدىن يىغىۋېلىنىدىغان دان نە - نەلەرگە توشۇلىدۇ. ئىشچان ۋە ماھىر خوتۇن - قىزلىرى باققان پىلىدىن چىقىرىلغان ئاپئاق شولىدەك مەشۇتلارنىڭ داڭقى ھەممە يەرگە مەشھۇر. ئەقەللىسى، قولى

---

① تۆت ئىمام — ئىسلام سەركەردىلىرى. ئۇلار ئىمامى نەسىرىددىن، ئىمامى مۇئىزىددىن، ئىمامى زوھرىددىن، ئىمامى قەۋەممەددىنلاردۇر. يۈسۈپ قىدىرخان بۇ تۆت ئىمامنى زور قوشۇن بىلەن خوتەن بۇددىستلىرىنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتكەن.

ئەپچىل قىرمىچىلارنىڭ ھۈنىرىنىڭ جەۋھىرى بولغان ياغاچ قوشۇق تاكى مەككە مۇكەررەم ۋە مەدىنە مۇنەۋۋەرلەرگىچە ئېلىپ بېرىلىدۇ، چىرىيە كەنتىنىڭ ئانار، گۈلە-قاقلىرى، گۈلاخما ① كەنتىنىڭ پاختىسى، دامىكۇنىڭ ② بۇغدىيى، چاقارۋە نۇرى ③ كەنتلىرىدىن كەلتۈرۈلىدىغان چارۋا مەھسۇلاتلىرى ئىلچى، كېرىيە بازارلىرىدىكى بازىرى چاپ-چاپ، ماللاردىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئىماملىرىمىدىكى ئالتۇن، قاشتېشى كانلىرىغا ئى-نى سودىگەرلەر كۆز قىزارتىشىدۇ.

ھالبۇكى، تاتلىق نەرسىنىڭ ھىدىنى ئېلىپ قالغان ھاشار چۈمۈلىلىرى نە-نەدىن كېلىپ ھەسەلگە ياماشقاندەك، چاققاق ھەرىلەر پىشىپ قىيامىغا يەتكەن ئۈزۈمگە ئېتىلغاندەك، بۇ يۇرتنىڭ ئېسىل ماللىرىغا شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ يۈرگەنلەر بۇ دىيارغا نۆۋەتلىشىپ دېگۈدەك چاڭگال سېلىپ، ئادەملىرىگە زادىلا خۇۋلۇق كۆرسەتمىدى. ياۋاش ۋە تۇغرىلىقنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلغان خەلق تۇغۇلۇشىدىنلا قۇل بولۇپ تۇغۇلغاندەك، ئۇزاق تارىختىن بۇيان ئۆز ئىشىنى ئۆز ئالدىغا جوڭقۇرۇشنىڭ

---

① گۈلاخما — چىرىيە بازىرىدىن پىيادە ئۈچ سائەتلىك مۇساپىدە. چىرىيىگە قاراشلىق بۇ يېزا. پارسچە «گۈلئەھمەر»، «گۈلئەنار» دېگەن سۆزلەردىن ئۆزگەرگەن دېگۈچىلەرمۇ بار. پاختىسى ھازىرغىچە داڭلىق.

② دامىكۇ — چىرىيە بازىرىدىن پىيادە بەش سائەتلىك مەنزىلدىكى بىر يېزا، شەرقىي كىرىيىگە تۇتىشىدۇ. بەزىلەر بۇ يېزىنىڭ نامىنى پارس تىلىدىكى «دامىكرە» دېگەن سۆزدىن كەلگەن دەپ ئىزاھلايدۇ. «دامىكوھ» پارسچە، «تاغ باغرىدىكى يۇرت» دېگەن مەنىدە ئىكەنمىش.

③ چاقار، نۇرى كەنتلىرى — كۇئېنلۇن تېغى ئارىسىدىكى ئىككى كەنت، چىرىيىگە قاراشلىق، بۇ يەردىكى ئاھالە يېرىم چارۋىچىلىق، يېرىم دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

تەمىنى بىر قېتىممۇ تېتىيالمىدى. ئەل سۇلتان سەئىدخان① دەۋرىدە ئالۋان - ياساقتىن بىر مەزگىل خالاس بولۇۋىدى، مەڭزىگە شۇ ھامانەم قان يۈگۈردى. بىراق، ئەمدىلا مەشھۇر گۈلاخما ئۆستەڭىنى② چېپىپ، ئۆتەك - راباتلارنى بەرپا قىلىپ تۇرۇۋىدى، جۇڭغارلارنىڭ ۋەھشىيلىكى ھاكىمىيەت ئاسمىنىدىن ئادالەت قۇياشىنى ئۆچۈردى. ئارقىدىنلا مانجۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى زۇلۇم تىغىنى يۇرت ئەھلى ئۈستىگە يەڭتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئىلى شىكەر، دىلى زەھەر نىياز ھېكىم بەگنىڭ③ ئىككى يۈزلىمىلىك سىياسىتى پۇقرانى ئۆلۈم گىردابىغا قىستاپ كەلدى. خەلق غەزەپتىن نەرە تارتتىيۇ، يەنە بىرىدىن قۇتۇلۇپ، بىرىگە تۇتۇلدى. چىرايىدىن كۈلكە ياغدۇرۇپ ياكى قانلىق قىلىچىنى ئوينىتىپ كېلىدىغان ھەرقانداق باسمىچىغا يۇرت تەقدىرىنىڭ تىزگىنىنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ بېرىشكە ئۆگىنىپ كەتكەن ئابلىزقارى ۋە ئۇنىڭ لەنىتى ئەجدادلىرى مانجۇلارنىڭ قامچىسى بىلەن ئەل تېنىدە يېڭىدىن يېڭى جاراھەت ئۇچاقلىرىنى پەيدا قىلىپ تۇردى. ئۇلارنىڭ نەزەرىدە قوينىڭ قوزىسىدەك ياۋاش، ئەيلىگەن تېرىدەك يۇمشاق دەپ قارىلىپ كەلگەن پۇقرا بەزىدە ئۇنىڭ زومىگەرانە قىلمىشلىرىغا قارشى مۇشت كۆتۈردى. لېكىن، بۇنداق مۇشت كۆتۈرۈش چەمبەر-

---

① سۇلتان سەئىدخان — تارىختا مەشھۇر سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تۇنجى سۇلتانى، تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ يەتتىنچى ئەۋلادى. ئۇ مىلادى 1514 - يىلى يەكەن خانلىقىنى قۇرۇپ، مىلادى 1533 - يىلى تىبەتكە قىلغان يۈرۈشىدە كېسەللىك سەۋەبى بىلەن قازا تاپقان. يەكەندىكى «ئالتۇنلۇق» ئۇنىڭ قەبرىستانلىقى.

② گۈلاخما ئۆستىڭى — بەزى تارىخىي ھۆججەتلەردە بۇ كەنت سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە راسا ئاۋۇتىغا كەلگەن دېيىلگەن. كونا گۈلاخما ئۆستەڭمۇ شۇ دەۋردە قېزىلغان.

③ نىياز ھېكىم بەگ — يەكەندە تۇغۇلغان، مەنچىڭ زامانىسىدا مەھرەم، تۆتىنچى جەرگىلىك ئىشىك ئاغا قاتارلىق مەنسەپلەردە بولغان. بەدۆلەت خوتەننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، خوتەن ھاكىمى بولۇپ تەيىنلىنىپ، قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىغان. ئۇ ساتقۇنلۇق، مۇناپىقلىق باپىدا ئەبەدىلئەبەد ئىبرەتلىك شەخس. ئاخىرىدا ئەسكىلىكىگە لايىق ئىت ئۆلۈمىدە ئۆلگەن.

چاس باغلىۋېتىلگەن ياكى تۆمۈر قەپەسكە بەند قىلىنغان يولۋاسنىڭ رەقىبىگە خىرىس قىلغىنىغا ئوخشايتتى. يولۋاس قانچە خىرىس قىلغىنى بىلەن ئاسارەتلىك زەنجىر ـ كىشەننى ئۈزۈپ تاشلاشقا ئاجىز ئىدى.

زامانلارنىڭ سۈرۈلۈشى بىلەن، مازار ـ ماشايىخلارغا سىغىنىپ، شاخ يېرىپ، باغ پۇرۇتۇپ، ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالاردىن مەدەت تىلەپ، نەتىجىسىز ئۈمىد بىلەن ئۆتۈشكە ئۆگىنىپ قالغان پۇقرالارنىڭ بىرنەچچىسى بۈگۈن يەنە نامازشام باھانىسىدە ئىمامى جەئفەر تەيران مازىرىدىكى چوڭ مەسچىتكە جەم بولۇشتى. قىيامەت ئازابىنى تارتىپ باشلاپ كەلگەن سۈيىنىڭ ئابلىزقارىنىڭ تېرىلغۇسىغا قايرىلىۋېلىنغانلىقى، «بەگزادىنى ئۇردى» دېگەن گۇناھ ئارتىلىپ، قېرىندىشى ئابدۇللانىڭ تۇتۇپ كېتىلگەنلىكى ئۇلارغا قاتتىق ئەلەم قىلغانىدى.

جامائەت نامازدىن يانغاندا يەر ـ جاھان زۇلمەت ئىچىگە غەرق بولغان، ئەتراپ ماتەم قايغۇسىغا چۆمگەندەك جىمجىت ئىدى. نە ئەۋلىيا كۆلىدىكى پاقىلارنىڭ كوركىراشلىرى، نە تومۇزغىنىڭ چىرىلداشلىرى ئاڭلانمايتتى.

ئۇلار بىردىن، ئىككىدىن بولۇپ سومە يېنىدىكى شاخ تاشلاپ تۇرغان چوڭ يۇلغۇننىڭ تۈۋىگە كېلىشتى ـ دە، قۇم تۇمانلىرى ئارىسىدا غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرغان يېڭى ئايغا قاراپ دۇئا قىلىپ بولۇپ، كۈندۈزلۈك ھارارىتى تېخى يانمىغان كۆك توپا ئۈستىگە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشتى.

مازارنىڭ كېچىلىك مەنزىرىسى كىشىنى ئەيمەندۈرگۈدەك سۈرلۈك ئىدى. سومەنىڭ قۇببىسى ئۈستىگە ئورنىتىلغان قاڭالتىر ھىلال ئاينى باۋغانسىرى چوڭسىيىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. بىر ـ بىرىدىن بوي تالىشىپ بەس ـ بەس بىلەن ئۆرلەۋاتقاندەك تىك تۇرغان شەددىلەر ئادالەت يولىدا كۆتۈرۈل-

گەن نەيزىلەردەك كۆك قەھرىگە ھەيۋە سالاتتى. رىۋايەتتىكى غازاتچىلار ئەلەمدارى ئىمامى جەئفەر تەيراننىڭ ھۆرمىتىگە ۋە خاتىرىسىگە ئورنىتىلغان نەچچە ئونلىغان ئەلەملەر تۇرۇپ-تۇرۇپ شاخ ئۇشتىقاندەك قارسىلداپ ئاۋاز چىقىراتتى. مۇڭلانغان قەلبلەردىن ئېتىلىپ چىققان نەپرەتنى سىيا قىلىپ قەغەز يۈزىگە چۈشۈرۈلگەن يۈزلىگەن ئەرزنامىلار خاسىيەتلىك يۇلغۇن شاخلىرىدا ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى. يۇلغۇن ئەتراپىدا ئۆسۈپ كەتكەن قومۇشلار گويا بۇ خىسلەتلىك دەرەخنى ئۆز ھىمايىسىدە ساقلايدىغانلىقى ھەققىدە قەسەم ئىچىۋاتقاندەك ياكى بۇ ئەۋلىيا تىككەن يۇلغۇننىڭ بارلىق خاسىيەتلىرىنى بىچارە دەۋاگەر تاۋاپچىلارغا بايان قىلىپ بېرىۋاتقاندەك، ئاستا شىۋىرلايتتى. مازار غوجامنىڭ يېشىل يوپۇقلۇق قەبرىسىنى قورشاپ تۇرغان سۈمەنى مەركەز قىلىپ يىراقلارغا سوزۇلغان قەبرىلەر قاتار چۆكتۈرۈلگەن بىھېساب تۆگىلەردەك غۇۋا كۆرۈنەتتى: كىچىككىنە تىۋىشمۇ، ئۆزىنى مازار غوجام بىلەن مۇڭدىشىۋاتقان ھالەتتە ھېس قىلىۋاتقان تاۋاپچىلارنىڭ دولقۇنسىز سۈدەك تىنچ تۇرغان كۆڭلىگە ئارتۇقچە ۋەھىمە بولۇپ تۇيۇلاتتى. ھېسابسىز نامازخانلار پىچىرلاپ دۇرۇت ئوقۇۋاتقاندەك سادا بېرىۋاتقان تېرەك ياپراقلىرىنىڭ يېنىك شىلدىرلاشلىرى يۇلغۇن تۈۋىدىكىلەرنى خىيالىي دۇنيانىڭ ئەڭ ئىچكىرىسىدىكى سىرلىق سارايلارغا باشلاپ بارماقتا ئىدى.

دۇئا-تەكبىردىن كېيىن، ئۇلار ئۇيۇشۇپ كەتكەن ئاياغلىرىنى تۈزلەشتى-دە، كېلىشىۋالغانلىرى بويىچە ئەرز-دادقا كىرىشتى. ياشتا چوڭراق بىرى ئەرزنامىسىنى بىر ئامال قىلىپ، يۇلغۇننىڭ خېلى ئېگىزدىكى بىر شېخىغا ئىلىندۇردى-دە، يامغۇردەك ياش تۆكۈپ تۇرۇپ بىر شاخنى «شارت» قىلىپلا يېرىۋەتتى. بۇ يەردە ئۆزلىشىپ كەتكەن ئادەت بويىچە، مازار

غوجامغا ئەرز سۇنۇپ، خاسىيەتلىك يۇلغۇننىڭ بىر تال شىبھىسى يىرتىۋەتسە، ئەرز قىلىنغۇچى ئاشۇ شاخنىڭ قۇرۇپ كېتىشىگە ئەگىشىپ، قان قۇسۇپ ئۆلىدۇ، دەپ قارىلاتتى. ئەگەر ئەرز قىلغۇچىنىڭ ئەرزى راست بولمىسا ياكى تۆھمەت بولۇپ قالسا، بۇنداق ئەرز مازار غوجامنىڭ قوبۇلىغا ئېرىشمەيلا قالماي، بەلكى شاخ يىرغۇچىنىڭ ئۆزى شاخ بىلەن تەڭلا تۈگىشىدۇ، دېيىلەتتى. شۇ ۋەجىدىن ئەرز قىلىپ شاخ يىرغۇچىلارمۇ ئۇلۇغلارنىڭ قارغىشىغا كەتمەسلىك ئۈچۈن، ئاسانلىقچە شاخ يىرمايتتى. مۇشۇ مىنۇتتىكى شاخ يىرغۇچىلار ئەرزىنىڭ ئۆزىگە يېنىپ قېلىشىدىن قىلچە ۋاھىم يېمەيتتى. شۇڭا، ئۇلار ئابلىزقارىنى ئەڭ يامان قارغىشلار بىلەن قارغىدى. مۇرىتلىرىنىڭ بېشىنى سىيلاپ، ئاھىغا يەتكۈچى مازار غوجامدىن كۈپۈرلۈق يولىنى تۇتقان، ئەلنى قان يىغلاتقان ئابلىزقارىنى قاتتىق جازالاپ، ئەتىنى ئېلىپ بېرىشنى، يوقسۇللارنىڭ كۆز ئالدىدىلا جەھەننەمگە راۋان قىلىشنى ئۆتۈنۈشتى.

جىممىي ئەس-يادىنى جەم قىلىپ، بېشىغا كەلگەن كۈلپەتتىن ھەق ئالدىدا دەرد تۆكۈپ، تېۋىنىۋاتقان بۇ كىشىلەر تەبىئەت قوينىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى دەماللىققا ھېس قىلالمىدى. تاغ تەرەپتىن تۇرۇلۇپ كەلگەن قارا بۇلۇت بىردەمدىلا ئاسمان گۈمبىزىگە يېيىلىپ ئۈلگۈردى. قارا بۇلۇتلارنىڭ باغرىنى غايەت زور شەمشەردەك قاق ئىككى پارچىغا بۆلۈپ ۋاللىداپ ئۆتكەن چاقماق زىلزىلىسىدىن كېيىن، ئۇلار ئۇلۇغ مازار بىلەن بىر تەن، بىر جان بولۇپ كەتكەن روھىنى قايتۇرۇۋېلىپ، سەزگۈسىنىڭ كۈچلۈك ئىنكاسى ئالدىدا بىردىنلا تىز چۆكتى-دە، خۇشاللىقىدىن ۋارقىراپ كېتىشتى:

«يام... يام... يامغۇر...»

«يامغۇر ياغدى... يامغۇر ياغدى...»

ئۇلار چىن ئىخلاسى بىلەن قىلغان دۇئا-تەلىپىنىڭ ئاللا تەرىپىدىن شۇنچىلىك چاپسان ئىجاۋەت قىلىنغانلىقىغا ئىچ-ئىچىدىن خۇشال بولۇشتى. تۇنجى تامچە يامغۇر سۈيى تەلەيلىك دۇئاگۇيلارنى خۇددى زەمزەم سۈيى بىلەن يۇغاندەك جانلاندۇرۇۋەتتى. پەرىشتىلەر ئاسمان دەرياسىنىڭ تۈمىسىنى بىردىنلا ئېچىۋەتكەندەك شارقىراپ چۈشۈۋاتقان يامغۇر ئۇلارنىڭ دىللىرىنى كۆلدۈردى. ئۆز ئىلتىجاسىنى ئۇلۇغ زاتنىڭ نەزەرىدىن ئۆتكۈزۈپ، يۇرتقا ئەڭ كېرەكلىك چاغدا يامغۇر ياغدۇرالىغىنىغا چەكسىز پەخىرلىنىۋاتقانلار مازارغا قىسقا ۋە سەمىمىي دۇئالىرىنى تەقدىم قىلدى-دە، بۇ بەرىكەتتىن، بۇ هاياجانلىق مىنۇتلاردىن يۇرتداشلىرى بىلەن تەڭ بەهرىمەن بولۇش ئارزۇسىدا مەهەللە تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈشتى. ئۇلار يىقىلىپ، قوپۇپ دېگۈدەك يۈگۈرۈپ كېلىۋېتىپ، يوقىلىپ كەتكىنىگە خېلى زامانلار بولغان كۈلكە ئاۋازىنى ئاڭلاشتى. مەهەللىدىكىلەر ئىشىكلىرىنى تاراقلىتىپ ئېچىپ، ئۆيلىرىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقاتتى-دە، يامغۇر گويا ئۆزىنىڭ ئۆگزىسىغىلا ياغقاندەك، قوشنىلىرىغا خۇش خەۋەر يەتكۈزۈشەتتى. بەزىلىرى ئاياق بولامدۇ، كاساڭ بولامدۇ كۆتۈرۈپ چىقىپ يامغۇر سۇلىرىنى تولدۇرۇشاتتى. مەهەللىگە خۇددى كەلكۈن باستۇرۇپ كېلىۋاتقاندەك بىر-بىرىنىڭ ئىسمىنى چاقىرىشىپ، چۇقان كۆتۈرەتتى. بۇ يامغۇر كىشىلەرنى هاياتلىقنىڭ داۋاملىشىدىغانلىقىدىن ئۈمىدلەندۈرگەن خاسىيەتلىك يامغۇر ئىدى...

9. يۇرت قازىسى هۆكۈم قىلىدۇ

تۈنۈگۈن جاپپار موللىنىڭ مەلۇماتى بىلەن ئۇن نەچچە يىگىتنى ئەگەشتۈرۈپ، سۇ جېدىلى يۈز بەرگەن تۇغان بېشىـ

غا يېتىپ كەلگەن ئابلىزقارى يۈزبەرگەن ۋەقەنى كۆرۈپ، ھوش - كاللىسىدىن كەتتى. ئۇ بەگزادىسىنى ئېقىمنىڭ خېلى تۆۋىنىدىكى لاي ئارىسىدىن تارتىۋالغاندىن كېيىن، تۇغاننى يەنە توسقۇزۇپ، سۇنى ئۆز يېرىگە بۇرىدى. ئارقىدىنلا بەخىرامان سۇ تۇتۇۋاتقان ئابدۇللانى تۇت دېسە، تۇت دەپ، قولىنى مەھكەم باغلاتقۇزدى - دە، ئات ئالدىغا سېلىپ كېلىپ، ئاتخانا يېنىدىكى ھەپىسگە قامىۋەتتى.

ھەي، مىراب بېگىم بولغان بولسا، بۇ قانخور بۇنچە ھەددىدىن ئاشالماس ئىدى، دەپ ئويلىدى ئابدۇللا ۋەقە يۈزبەرگەندە سۇپۇرگەئاخۇننىڭ سۇنىڭ تۆۋەنكى ئېقىمىغا كېتىپ قالغىنىنى يادىغا ئېلىپ.

تۇنۇگۈن كەچ ئېچىرقاپ كەتكەن چىلبۆرىدەك ۋەھشىيلەشكەن خاتىپ ھەپىسگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇنى قوللىرى تېلىپ كەتكۈچە ئۇردى. كۆرگۈلۈكنى كۆرسەتمىسەم ئۇنداقچى بولۇپ كېتەي، بۇنداقچى بولۇپ كېتەي، دەپ بىرمۇنچە پوپوزا قىلدى. قول - پۇتى چۈشەلگەن ئابدۇللا باش - كۆزىگە قارا يامغۇردەك تېگىۋاتقان تاياققا لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ چىدىدىيۇ، ئۇنىڭ پوپوزىسىغا دىققەت قىلمايمۇ قالمىدى. ئۇ خاتىپنىڭ مىجەزىنى خېلى ئوبدان چۈشىنەتتى. ئۇنىڭ ھەرقانداق يامانلىقتىن باش تارتمايدىغان، قان تۆكۈپ، جان ئېلىشنى بىر قۇشقاچنىڭ بېشىنى ئۈزگەندەكمۇ كۆرمەيدىغان بىر ئۇششۇق ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. بىراق، ئۇنىڭ جىمي ئەس - يادى يېشى خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغان دادىسى ۋە بىرجۈپ نارەسىدە بالىسىدا ئىدى. ئەگەر ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى بولۇپ قالسا، ئۇلار نېمە يەپ جان باقار؟ يەنە قانداق سورۇقچىلىقلارنى تارتار؟ ئابدۇللانىڭ پەرزەنتلىرىنى ئانا مېھرىدىن مەھرۇم قىلغان، بۇ ۋەيرانە ئائىلىگە يەتكۈچە دىشۋارچىلىق ئەكەلگەن تەقدىرنىڭ يەنە تاش يۈرەكلىك قىلىپ، ھايات

قالغانلارنى قايتا ئازابقا دۇچار قىلىشقا زادىلا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى.

ئابدۇللا: «ئەتە ئەتىگەندە جېنىڭنى جەھەننەمگە يوللىماسام خەپ» دەپ قەسەم ئىچىپ چىقىپ كەتكەن خاتىپنىڭ ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى بولۇپ قالغىنىغا قارىماي ئۆزىنى كۆرسەتمىگىنىگە ھەيران بولۇپ تۇرغاندا، سېيىت ھاجىنىڭ ھۇجرىسىدا دەل مۇشۇ ئىش ئۈستىدە پاراڭ كېتىپ باراتتى.

— بايۋەچچىنى ئابدۇللاغا چېقىلماسلىققا كۆندۈردۈڭمۇ قارىم؟ — دەپ سورىدى سېيىت ھاجى ئۆزىنىڭ قارشىسىدا خۇددى نامازدا ئولتۇرغان مۇخلىستەك يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئابلىزقارىغا قاراپ.

— كۆندۈرمەمدىغان ھاجىم، كۆندۈرمەمدىغان، دەسلىپىدە نەسىھەت قىلىۋىدىم، مېنى پوش دېدى، ھەزرەتلىرىنىڭ خاھىشىنى تىلغا ئېلىۋىدىم، بىر ئاز بېسىققاندەك بولدى.

— بېسىققاندەك قىلدىمۇ ياكى دېگىنىمدەك قىلىدىغان بولدىمۇ؟

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ تۇيۇقسىز كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ئۆزىگە قادالغانلىقىنى كۆردى، گۈپۈلدەپ ئۇرۇشقا باشلىغان يۈرىكى ئۈستىگە قوللىرىنى جۈپلەپ قويۇپ، دەرھال جاۋاب بەردى:

— ئۆزلىرى دېگەندەك قىلماسلىقتا پېقىرنىڭ ۋە ئەۋلادىمنىڭ ھەددى ئەمەس ھاجىم، كۆرسەتمىلىرى بىز ئۈچۈن تولىمۇ قىممەتلىك ...

سېيىت ھاجىنىڭ كۆزلىرى يەنە يۇمۇلدى. ئۇنىڭ بارماقلىرى سەدەپ ئۇرۇقلارنى بىر-بىرلەپ ئۆتكۈزەتتى. قايسىدۇر بىر ئۇرۇق تەقدىرى شەرىئەت تارازىسىدا ئۆلچىنىۋاتقان گۇناھكاردەك، نازۇك بارماقلار ئارىسىدا توختاپمۇ قالاتتى. بەزىدە

بولسا، تۆت-بەشى بىر بولۇپ، تەقدىرى سائادەتكە يۈزلەنگەن كىشىلەردەك بىر يولدىلا ئۆتۈپ كېتەتتى. يەنە قايسىدۇر بىر ئۇرۇق قاراۋۇلنىڭ رۇخستى بىلەن قورۇلدىن ئۆتكۈزۈلگەن، ئەمما قانداقتۇر بىر گۇمان تۈپەيلى، يەنە كەينىگە ياندۇرۇپ كېلىنگەن تەتۈر پېشانە يولۇچىدەك، ئەسلى ئورنىغا قايتۇرۇلاتتى. ئۇستازىدىن ساۋاق ئېلىۋاتقان ئىتائەتمەن تالىپ سىياقىدا ئەدەب ساقلاپ ئولتۇرۇۋاتقان ئابىلىزقارى ئۆمرىدە مۇنداق تەسۋىنى ۋە مۇنداق تەسۋى سىيرىغۇچىنى كۆرمىگەندەك ياكى بارماق ئارىسىدىن ئۆتۈۋاتقان ئۇرۇق بىلەن تەقدىرىگە پال ئېچىۋاتقاندەك، ھەربىر ئۇرۇققا مىختەك قادالماقتا ئىدى. ئۇ مەلۇم بىر ئۇرۇقنى ئۆزىگە قىياس قىلاتتى-دە، شۇ ئۇرۇقنىڭ بارماقلار ئارىسىدىن قانداق ئۆتىدىغانلىقىنى كۈزىتەتتى. بۇ ئۇرۇق ھېچ قارشىلىقسىز ئۆتۈپ كەتتىمۇ، ئۇنىڭ يۈرىكى ھاياجان بىلەن دۈپۈلدەشكە باشلايتتى. ئەگەر بارماقلار ئارىسدا توختاپ قالسا، خۇددى ئەزرائىلدىن بېشارەت كەلگەندەك ۋەسۋەسىگە چۈشەتتى. كەينىگە قايتۇرۇلغاندا بولسا، پۈتۈن ۋۇجۇدى دوزاخقا سۆرەپ كېتىلىۋاتقان گۇناھكارنىڭكىدەك تىترەشكە باشلايتتى.

كۈنلەر ئۆتكەنسېرى، ئابىلىزقارىنىڭ ئەۋلىيا سۈپەت بۇ كىشىگە بولغان ئېتىقادى بارغانچە كۈچلىنىپ بارماقتا ئىدى. بولۇپمۇ ئۇ يۇرت ئۆلىمالىرى بىلىپ-بىلمەي ئوتتۇرىغا تاشلىغان قىيىن مەسىلىلەرگە ھېچ توختاپ قالماي جاۋاب بېرىپ، قۇرئان ئايەتلىرى ۋە ھەر خىل نۇسخىدىكى ھەدىسلەردىن ئاساس كۆرسىتىپ جامائەتنى ھەيران قالدۇرغاندا بولسا، ئۇنى تەڭداشسىز ئەللامە قىياپىتىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى. 12 ۋاخ، 24 سائەتنىڭ تولىسىنى ئىستىقامەت بىلەن ئۆتكۈزۈپ، تەسۋىنى قولىدىن چۈشۈرمىگىنىگە قاراپ، ئۇ-

نىڭ سەئىد ئەۋلادى ئىكەنلىكىگە قىلچە شەك كەلتۈرمەيتتى. تېخى يېقىندا ئۇ تىرىلگەن ئاخىرقى زامان پەيغەمبىرىنى چۈشىدە كۆرگەندە، ئۇ زاتنى سېيىت ھاجىنىڭ قىياپىتى بىلەن كۆرگەندى.

ئابلىزقارى مېھمىنىنىڭ ئىلمىگىمۇ، مال- دۇنياسىغىمۇ ھەۋەس قىلاتتى. بۇ تەڭداشسىز مېھمان ئۆز ھۇزۇرىغا ئاياغ باسقان مىنۇتتىن ئېتىبارەن، ئادەمگەرچىلىكتە چاندۇرۇپ قويۇشىدىن ھەر ۋاقىت ئەندىشە قىلىپ كەلدى. دەرۋازا ئالدىغا كەلگەن ئابدالغا بېرىلىدىغان بىر بۇردا نان ئۈچۈنمۇ ئۆز تەستىقىنى مىزان قاتارىدا ئۆزلەشتۈرگىنىگە قارىماي، تاغلارغا ئادەم ئەۋەتىپ ئۇلاي، كەكلىك گۆشلىرىنى كەلتۈردى. مېھمىنىنىڭ يېڭى گۆش يېيىشكە ئادەتلەنگەنلىكىنى ئۇقۇۋالغاندىن كېيىن، ھەر ۋاخ غىزاغا بىردىن پاقلان سويۇشقا رۇخسەت قىلدى. ئاتايىن ئۈچ چارەك ياڭاق مېغىزىدا ياغ تارتتۇرۇپ، پولۇغا تەم كىرگۈزدى.

ئابلىزقارى ئەھلى ئىلمى كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنىلا ئېسىل نازۇ نېمەتلەر بىلەن بېقىۋېرىدىغان ئادەم ئەمەس. مەنپەئەت ئېلىش ئۈچۈن تېرىققا ئۈشكە قويىدىغان، پاختىدىن پىلىك ئېشىپ تامغا قاقىدىغان بۇ كىشى مەيلى نېمە ئىش قىلمىسۇن، ئالدى بىلەن تۆلەيدىغان بەدىلى ۋە تاپىدىغان پايدىسى ئۈستىدە چوت سوقۇپ ئاندىن رەسمىي بىر قارارغا كېلەتتى. يوقىتىدىغىنىدىن ئېرىشىدىغىنى كۆپ بولىدىغانلا بولسا، ھەرقانداق مۇئامىلىدە قولى ئوچۇق ۋە مەرد ئادەم بولۇپ قالاتتى. بەدەلدىن پايدا ئاز بولۇپ قالىدىغانلىقىغا كۆزى يەتسە ياكى بەدەل بىلەن پايدىنىڭ تەڭلىشىپ قېلىش ئېھتىمالىنى سېزىپ قالسا، ئېلىم- بېرىم ئىشىدىلا ئەمەس، ئادەمگەرچىلىكتىمۇ قۇشقۇنغا ئولتۇرۇۋېلىپ بىر قەدەممۇ ئالدىغا

سىلجىمايتتى. ئەسسالامۇئەلەيكۇم دەپ كەلگەنلا مېھماننى سېپىت ھاجىنى باققاندەك بېقۋەرگەن بولسا، ئىلكىدىكى مۇشۇنچە كەڭ ئىگىلىك ۋە مال - دۇنيا ئاللىبۇرۇن توزۇپ تۈگىمەسمىدى؟

ئۇ، ئىككى تاشنىڭ ئارىسىدا قالغان چېغىدا ئاسماندىن چۈشكەندەك يېتىپ كەلگەن بۇ خۇدايى مېھماننى ئاللانىڭ رەھمىتى ۋە مەرھەمىتى دەپ ھېسابلايتتى. مۇشۇنداق كاتتا ئادەمنى ئۆزىگە تونۇشتۇرغىنىنىڭ، ھۇزۇرىغا باشلاپ كەلگىنىنىڭ ھەشقاللىسى سۈپىتىدە، ئۇ نەچچە يىل ئالدىدا ھاپىزنىڭ گەدىنىدە قالغان 300 تەڭگىلىك ھەققىنى بىر ئېغىزمۇ تىلغا ئالمىدى. بەلكى بۇ كونا چوپقىتىگە ئىچىدە يەنە 1000 تەڭگىلىك تەشەككۇر بىلدۈردى.

مانا ئەمدى ئۆز نامى سېپىت ھاجىنىڭ نامى بىلەن قوشۇلۇپ، يىراق - يىراقلارغا پۇر كەتتى. بۇ ئۆلىماغا قول بېرىشكە ئاقاق - ئۆرۈش كېلىپ تۇرىدىغانلار ئالدىدا ئابرويىمۇ بىردىنلا ئۆسۈپ كەتتى. گەپ ئاڭلىماس بولۇپ قالغان مالايلارمۇ يېنىدىن ئۆتسە توققۇز تەزىم بىلەن ئېگىلىپ ئۆتىدىغان بولدى. ياغاچقۇلاق، بەڭباش ئوغلىمۇ خېلى ياۋاشلاپ قالغاندەك بىلىندى.

ئىككى - ئۈچ ئايدىن بېرى، ئۇنىڭ كۆڭلى ئارقىمۇ ئارقا ئاڭلىنىۋاتقان بەزى كۆڭۈلسىز خەۋەرلەر تۈپەيلى غەش بولۇپ تۇراتتى. «نۇرغۇن ئادەملەر ھۆكۈمەتكە قارشى كۆتۈرۈلۈپتۇدەك»، «ئەلچى بىلەن كىرىيىدە قاراسىپەچلەر كۆپىيىۋېتىپتۇدەك»، «بۇ يەردىن پالانى قاراسىپەچلەرگە بولۇشۇپتۇ، بولۇشۇپ پۇستانى دەپتۇ»، «ھۆكۈمەت يىقىلغۇدەك» دېگەن خەۋەرلەر قۇلاق تۈۋىگە ئارقىمۇ ئارقا ئۇرۇلغان مۇشتتەك، تېنىگە تىترەك ئولاشتۇرماقتا ئىدى.

ئۇ، مانجۇلاردىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىنكى كۈنلىرىنى ئەسەۋۋۇر قىلىشتىن قورقاتتى. ئۆزىنى باراقسان دەرەخ سايىسىدە كۆكلىگەن بىر تال چۆپكە ئوخشىتاتتى ۋە دەرەخ ئۆرۈلسىلا، قۇرۇپ كېتىدىغانلىقىغا كۆزى يېتەتتى.

ئۇنىڭ تېخى يادىدا، نىياز ھېكىمبەگ ۋە بىلىك بەچچەلەرنى ھەيدىۋەتكەن مانجۇلار ھېلىمۇ ياخشى، دادىسىنىڭ يۈزىنى قىلدى. ئاتا - بالا ئىككىيلەننىڭ ئۆز ۋاقتىدا نىياز ھېكىم بەگ بەرگەن ئەمەل بىلەن خۇدىنى يوقىتىپ، مانجۇلار ئۇنداقچى، مانجۇلار مۇنداقچى، ... دەپ يۈرگەنلىكىنى تەرگەپ ئولتۇرىدى.

ئۆزىگە تېخى مۇئاۋىن يەتتىنچى جەرىكىلىك① بەگ مەرتىۋىسىنى بېرىپ، قەشقەرگىچە كېڭەشكە چاقىردى. ئۇ، مانجۇلار ھەدىيە قىلغان ئۇزۇن دۇردۇن پەرىجە ۋە پەيلىك تەقيىنى كىيىپ، ساقال - بۇرۇتىنى تامامەن قىرىپ تاشلاپ، مەرتىۋە مۆھۈرىنى كاتتا زىننەتلەنگەن تەختىراۋانغا ئېلىپ يۇرتمۇ يۇرت كۆز - كۆز قىلىپ يۈرگەندە ئۆزىنى ھەقىقەتەن ئامەتلىك، تەڭدىشى يوق زات، دەپ ھېسابلىدى. شۇنىڭدىن كې-

---

① جەرىكە — ئەمەل دەرىجىسى نامى. ئەمەل دەرىجىسىنى جەرىكە بىلەن پەرقلەندۈرىدىغان بۇ تۈزۈم ئەڭ دەسلەپتە ۋېيى، جىن سۇلالىلىرىدىن باشلاپ قوللىنىلىشقا باشلىغان، لېكىن ئۇ چاغلاردا بىرىنچى جەرىكەدىن باشلاپ، توققۇزىنچى جەرىكىگىچە بولغان بۇنداق دەرىجىلەرنىڭ يەنە ھەربىرىدە رەسمىي ۋە مۇئاۋىن دېيىلىدىغان ئىككى دەرىجە بولاتتى. پەقەت مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرىگە كەلگەندىلا ئەمەل دەرىجىسىدىكى رەسمىي ۋە مۇئاۋىن دېيىلىدىغان مۇرەككەپلىك تۈزىتىلىپ، بىرىنچى جەرىكىدىن توققۇزىنچى جەرىكىگىچە بولغان دەرىجىلا ساقلاپ قېلىنغان، بىرىنچى جەرىكە ئەڭ چوڭ، توققۇزىنچى جەرىكە ئەڭ كىچىك ھېسابلانغان. دەرىجىگە ئېرىشكەن ئەمەلدارلارنىڭ پەرىجىسىگە ئېسىلىدىغان مونچاقتىن باشلاپ، دەرۋازا ئالدىغا ئورنىتىلىدىغان شىر ھەيكىلىنىڭ يايلىسىدىكى تۈگۈنچەكلەرگىچە جەرىكە بويىچە ئۆلچەم قويۇلغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ۋىلايەت، ئوبلاست دەرىجىلىك ئامەلدارلار تۆتىنچى جەرىكىلىك، ناھىيە دەرىجىلىك ئەمەلدار يەتتىنچى جەرىكىلىك بولاتتى. ئايىرىم يۇرتلارنىڭ بەگلىرىمۇ يەتتىنچى جەرىكىگە ئېرىشەلەيتتى.

يىنى مانجۇلارغا ۋاپا يۈزىسىدىن ساداقەت كۆرسىتىپ، مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرمەكچى بولدى، يۈزبېشىدىن مىڭبېشىغىچە بولغان ئەمەلدارلارغا مانجۇچە پەرىجە كىيىشنى، ئۆزى بىلەن كۆرۈشكەندە بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇرۇشنى بۇيرۇدى. چۆنتىكىدىن ئاشقان باج - خىراجنى ۋاقتى - قەرەلىدە يوللاپ تۇردى ...

مانا ئەمدى ئۇ ھېلىقى ۋەھىمىدىن قۇتۇلدى. سىيىت ھاجى كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا تەقىيە ۋە پەرىجىنى چۆرۈپ تاشلاپ، ئۈستىگە بىرقانچىنى دەسسىدى، بېشىغا سەللە قوندۇردى. ئىنئام ئالغان تونىنى كىيىپ، تون ئىچىدىن بېلىنى باغلىدى، مانجۇلاردىن ئىبارەت كونا تاغ ئۆرۈلۈپ كەتتىمۇ، يەنە بىر يېڭى يۆلەنچۈك تاغ تېپىلدى...

ئابلىزقارى سىيىت ھاجىنىڭ تەسۋى سىيرىشىدىن لەززەتلەنمەكتە ۋە كارامەت كۆرمەكتە. ئۇنىڭ يۈز - كۆزلىرىگە خۇددى مەشۇقىنىڭ دىدارىغا تويمىغان ئاشىقتەك ھېرىسمەنلىك بىلەن سەپسالماقتا ئىدى.

لېكىن، ئۇ سىيىت ھاجىنىڭ مىجەزىدىكى كىچىككىنە بىر سىرنى زادىلا چۈشىنەلمەيۋاتاتتى، يەنى، يۇقىرى ئابرويغا، ئېسىل نەسەبكە، دەپى - دۇنياغا ئىگە بۇ زاتنىڭ ئېلىپىنىڭ سۇنۇغىنى ئۇقمايدىغان قارا قورساق پۇقرانىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ، سالام قايتۇرغىنى كالىسىدىن ئەسلا ئۆتمەيتتى. ھېلىقى كۈنى بۇ ھۆرمەتلىك مېھمان ھارامزادە ھاشارچىلارغا تەڭگە ئىنئام قىلغاندا تۇغۇلغان بۇ تېپىشماق ئۇنىڭ كۆڭلىدە تاكى بۈگۈنگىچە يېشىلمىگەنىدى.

ئۇ، تۈنۈگۈن ئوغلىنى سۇغا باستۇرۇۋەتكەن، يەنە كېلىپ ھەددىدىن ئېشىپ تۇغانغا كەتمەن سالغان ئابدۇللانى تۇتۇپ كېلىشۋىدى، سىيىت ھاجى ئانچە كايىپ كەتمىدى،

پەقەت «جاراھەتلەندۈرۈپ، ئىشنى بۇزماڭلار، پۇقرالاردىن بىرەر يېرىمى تۇتقۇننىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىپ كەلسە، مەن بىخەۋەر قالماي» دېگەننى ئالاھىدە تاپىلىدى. مانا بۇ بىر قاتار چۈشىنىكسىز ئالامەتلەر ئۈستىدە كاللا قاتۇرۇپ مېڭىسىنىڭ قېتىقى چىقىپ كېتەي دېگەن بولسىمۇ، ئۇ ھېچبىر نەتىجە چىقىرالمىدى. ئاخىرىدا ئۆزىگە ئۆزى مەدەت بېرىپ، يۈرىكىنى توختاتتى - دە، تەۋەككۈل قىلىپ سېيىت ھاجىدىن توغرىدىن توغرا سوراپ كۆرمەكچى بولدى.

— ھۆرمەتلىك تۆرەم، مالال كەلمىسە ھەزرەتلىرىدىن سورايدىغان كىچىككىنە بىر گېپىم بار ئىدى.

— ......

سېيىت ھاجى روھ بىلەن تەنھا سۆھبەت قۇرۇۋاتقاندەك ياكى ساھىبخانىنىڭ ئىلتىماسى قۇلىقىغا كىرمىگەندەك، خېلىغىچە ئۈنچىقمىدى. لەۋلىرى تۈگىمەس دۇرۇتنىڭ ئاخىرىغا چىقالمايۋاتقاندەك مىدىرلاۋەردى.

مېھمانخانا ئىشىكىنىڭ تۇيۇقسىز ئېچىلىشى، ئورۇنسىز ياكى قاملاشمىغان سوئال قويۇپ سالدىممىكىن دېگەن دەرگۇمان بىلەن دەككە - دۈككىدە تۇرغان ئابلىزقارىنى بىردىنلا چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇ بەخىرامان تەسۋى سىيرىۋاتقان مېھمىنىنىڭ چىرايىغا ئەيمىنىش نەزەرى بىلەن قارىۋالغاندىن كېيىن كەينىچە سۇرۇلۇپ، پەگاھقا چۈشتى - دە، چۈشىنىكسىز بىر نېمىلەرنى پىچىرلاۋاتقان رەھمەتنى شەرەت قىلىپ، تاشقىرىغا چىقتى.

كۆردىكى، دەرۋازا بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ، ھويلىغا كىرىپ بولغان بىر توپ پۇقرا مېھمانخانا ئىشىكىگە كۆز تىكىپ غەلىتە بىر قىياپەتتە تۇرۇشاتتى. بۇلار سۈپۈرگە ئاخۇننىڭ مەسلىھەتىگە لايىق، يۇرت «قازىسى» ئالدىغا ئەرزگە كەلگەنلەر ئىدى. ئابلىزقارىنى بىر قاراشتىلا قارا تەرگە چۆمۈلدۈرگىنى

يالاڭ يەكتىكى ئۈستىگە باغلانغان ياغلىقىغا قوللىرىنى قويۇپ، لېۋىنى چىشلەپ، ھەيۋە بىلەن تۇرغان سۆپۈرگە مىراب بېگى بولدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىمۇ چاڭگال سالماقچى بولغان ئولجىنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى سەگەكلىك بىلەن پايلاپ تۇرغان قارچىغىنىڭ كۆزلىرىدەك پارقىرايتتى. پۈتۈن بەستى بىلەن يارىمىغان توغراق كۆتىكىنى ئەسلىتىدىغان قادىر تۆمۈرچىنىڭ بازغاندەك مۇشتلىرى بارغانچە چوڭىيىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. قوللىرىنى كەينىگە تۇتقىنىچە مەنسىتمەسلىك نەزەرى بىلەن قاراپ تۇرغان ھىممەت قاشقىنىڭ كۆزلىرىدىن مەسخىرە كۈلكىسى ئۇچۇپ چىقىۋاتقاندەك قىلاتتى.

ئەگەر توپ ئىچىدە سۆپۈرگە مىراب بېگى بولمىغان بولسا ئابلىزقارى ئۇلارنى ئەلۋەتتە ناھايىتى ئوڭايلا ھەيدەپ چىقارغان بولار ئىدى. تىلىدىمۇ، كۈچىدىمۇ مىراب بېگىگە تاقابىل تۇرغۇدەك ئىقتىدار يا ئۆزىدە، يا بىرەر مۇلازىمىدا يوق ئىدى. بىراق، نەزەرىدىكى بۇ ئۆكتىچىلەرنىڭ بۇ قەسىرگە نېمە ۋەجىدىن قەدەم باسقانلىقىنى ئوبدان بىلسىمۇ، ئۇلارنىڭ مۇنچىلىك سۈر بىلەن كېلىشىنى ئويلاپمۇ كۆرمىگەنىدى. «ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟»

ئابلىزقارى بىرەر قارارغا كېلىپ بولغۇچە، كەينىدىن ئاۋاز كەلدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم مۇسۇلمانلار...

ئالدى بىلەن ھىممەت قاشقا، ئاندىن كېيىن سۆپۈرگە ئاخۇن مېھمانخانا ئالدىغا چىقىپ تەسۋى سىيرىگەچ تۇرۇپ سالام بەرگەن سېيىت ھاجىنىڭ سالامىنى مۇنداقچىلا ئىلىك ئېلىپ قويدى.

سېيىت ھاجى سالماق قەدەم تاشلاپ، شۈمشەرەپ تۇرغان ئابلىزقارىنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە:

— مېھمانغا قانداق ئەدەب كۆرسىتىلىدىغانلىقى ئەسلىرىدىن چىقىپ قالدىمۇ قارىم، قېنى، مېھمانلار مېھمانخانىغا ئىلتىپات قىلسۇن، — دېدى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

— لەببەي!...

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ گېپىنى ئاڭقىرالمىغاندەك خۇپسەنلىك بىلەن يېنىشلاپ سورىدى - دە، نېمىدىندۇر بېشارەت بەرمەكچى بولۇپ، چورۇق، كونا كەش كىيگەن ئاياغلارغا قاراپ تۇمشۇقىنى ئۇشلاپ قويدى.

سېيىت ھاجىنىڭ ئەمدى ئابلىزقارى بىلەن كارى بولمىدى. ئۇ تەسۋىنى بىلىكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىپ پۇقرالار ئالدىغا كەلدى - دە، سۇپۇرگەئاخۇندىن باشلاپ، ھەممەيلەنگە قول بەردى.

— قېنى مۇسۇلمانلار، مېھمانخانىغا مەرھەمەت قىلىشسىلا، — دېدى ئۇ ھەربىرەيلەنگە ئايرىم - ئايرىم ئىلتىپات كۆرسىتىپ.

كەلگەنلەر سېيىت ھاجىنىڭ گېپىنى خاتا ئاڭلاپ قالدۇقمۇ نېمە دېگەندەك بىر - بىرىگە قارىشىۋالدىيۇ، ھېچكىم ئالدىراپ قەدەم تاشلىمىدى.

— قېنى مىراب بېگى، ئىلتىپات قىلسىلا.

كىشىلەر، سۇپۇرگەئاخۇنغا ئەگىشىپ ئورنىدىن قوزغالدى ۋە تەسەۋۋۇرىدىنمۇ زىيادە بېزەلگەن مېھمانخانىغا كىرىپ، پۇتلىرىنى قېقىشقا ئۈلگۈرەلمەيلا قىپقىزىل گىلەملىك سۇپىغا چىقىپ، دۇئاغا قول كۆتۈردى.

پۇقرالار گىلەمگە ئەمەس، بەلكى يۈزىگە ئاياغ باسقاندەك پۇچۇلىنىپ كىتىۋاتقان ئابلىزقارى، سېيىت ھاجىدىن تەپتارتمىسا ئىدى، ئۆزىنى چاغلىمايدىغان بۇ جۈندەكلەرنى يۈزمىڭىنى تىللاپ، كۆتىگە تېپىپ قوغلىۋەتكەن بولاتتى. مۇشۇ تاپتا، يۇمشاق كۆرپىلەر ئۈستىگە چۈشكەن چاڭ - توزان خۇددى كۆز قارىچۇقىغا قونغاندەك، كۆزىنى ئېچىشتۇرماقتا ئىدى.

ئابلىزقارى دۇئادىن قول چۈشۈرگەن سېيىت ھاجىنىڭ تۆۋەندىن ئورۇن ئالغانلىقىنى كۆرگەندە زادى چىداپ تۇرالمىدى. ئۇ سېيىت ھاجىلا ئەمەس، ئۆزىنىڭمۇ ھاقارەتكە ئۇچراۋاتقانلىقىنى بىلدى-دە، چاقچاقلىق بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ھاجىم، بۇ نېمە قىلغانلىرى، ئۇلۇغنىڭ پەگاھدا، ئاۋامنىڭ تۆردە ئولتۇرغىنى نەدە بار؟ — دېدى.

سېيىت ھاجى ھېچ ئىش بولمىغاندەك كۈلۈمسىرەپ قويدى-دە

— ھېچ ۋەقەسى يوق، ھەممىمىز بىر دىنىي قېرىنداش، — دېدى.

— بۇ ... بۇ ... بۇنداق بولسا ...

سېيىت ھاجى تۆردە ئولتۇرۇپ، بىر-بىرىگە كۆز بېقىشىپ پىچىرلىشىۋاتقان پۇقرالارغا قاراپ قويۇپ گېپىنى داۋام قىلدى:

— مەشھۇر ئۆلىما قازى ئىيازنىڭ «شىفا» دېگەن كىتابىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆز ساھابىلىرىگە: «مەنمۇ بىر بەندە، يېمەك-ئىچمەكتە، ئولتۇرۇپ-قوپۇشتا سىلەر بىلەن ئوخشايمەن» دېگەنلىكى قەيت قىلىنغان، رەسۇلۇللا شۇنداق دېگەن ۋە شۇنداق قىلغان يەردە، سىلى، بىز يەنە قانداق قىلماقچىدۇق!

ئاغزىغا تەستەك تەگكەندەك زۇۋانى تۇتۇلغان ئابلىزقارى ئادەتتە ئالدىدىن تۇغرا ئۆتمەيدىغان پۇقرالار ئالدىدا شۇنچىلىك ئوسال ئەھۋالغا چۈشتىكى، سىم بۇرۇتلىرى كامار ئىزدەۋاتقان چاشقاننىڭ بۇرۇتىدەك قىمىرلاپ، قۇلاقلىرى خورازنىڭ تاجىسىدەك قىزىرىپ كەتتى. ئۇ نېمە دېيىشىنى بىلمەي، پەگاھدا تۇرۇپ، بىر پەسكە گاڭگىرىدى-دە، ئۆزىنى ئاران قولغا ئېلىپ: «ئېيتقانلىرى دۇرۇس، دۇرۇس» دېگىنىچە سۇپىنىڭ لېۋىدە يىڭنە ئۈستىگە ئولتۇرغاندەك ئولتۇردى.

سېيىت ھاجىنىڭ ئىشارىتى بىلەن تۆردىكىلەرگە داستى-

خان كەلتۈرۈلدى. دۇئادىن كېيىن سېيىت هاجى مىراب بېگىگە قاراپ:

— ھەرقايسىلىرىنىڭ پايلۇ قەدەملىرى ھۇزۇرىمىزغا يەتكىنى سەۋەبلىك بەكمۇ خۇشال بولدۇم، بىلمىدىم، قېرىنداشلىرىمىز پېقىرنى نېمە خىزمەتكە بۇيرۇيدىكىن؟

ھېلىغىچە ئۆز تۇغقىنىنىڭ ھۇزۇرىدىكىدەك بەھۇزۇر ئولتۇرۇۋاتقان ھىممەت قاشقا تۆمۈرچىنىڭ تىزىنى بېسىپ قويغىنىغىمۇ پەرۋا قىلماي، ئالدى بىلەن سۆز قىلدى. ئۇ سېيىت هاجىغا چىن كۆڭلىدىن قايىل ئىدى. ئاجىزلارنى يۆلەپ، ئادالەتنى ئەۋج ئالدۇرىدىغان بۇ ئاق كۆڭۈل ئۆلىماغا ساددا كۆڭلىنىڭ تۆرىدىكى ھۆرمەت تەختىدىن ئورۇن بەرگەنىدى. يەنە قېرىنداشى ئابدۇللانىڭ خۇددى قالماقدۇڭ ھاشىرىدىكىگە ئوخشاش، ئۆزىنىڭ شەخسەن تىرىشچانلىقى بىلەن قويۇپ بېرىلىشىنى خالايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ سېيىت هاجىنى ماختاپ ئۇچۇرىدىغان يېڭى بىر دەسمايىگە ئىگە بولاتتى.

ئۇ چورۇق تارتىۋالغان ئاياغلىرىنى ئازراق تۈزلەپ، ئۆيۈشۈپ كەتكەن تىزىغا دوك - دوك ئۇرۇپ قويۇپ، قوشنىلىرىغا گەپ قىلىۋاتقاندەك تەلەپپۇزدا دىدى:

— تۈنۈگۈن ھۆرمەتلىك قارىم كىچىككىنە ئاچچىقىنىڭ كەينىگە كىرىپ ئابدۇللائاخۇننى تۇتۇپ ئەكەلدى. بۇ ئىش بەلكىم ئۆزلىرىنىڭ سەمىگىمۇ يەتكەندۇ دەپ ئويلايمىز، ئەمدى ... بۇ يېتىمنىڭ بىر پۈتى گۆرگە ساڭگىلاپ قالغان دادىسى، ئىككى نارەسىدە بالىسى قانداقمۇ قىلار، دەپ قالدۇق...، — دېدى.

— ئابلىزقارىم ئۆزلىرىنى يۇرتىمىزنىڭ قازىسى دەپ جاكارلىغىنى يادىمدا، — دېدى پۇقرالارنىڭ دەۋىتى بىلەن ھىممەت قاشقىنىڭ سۆزىنى تولۇقلىماقچى بولغان مىراپ بېگى كەسكىن ئاھاڭدا، — ھەرقايسىلىرىغا مالال كەلمىسە، قىلغۇلۇقنى كىم

قىلغانلىقىنى ئايرىپ بېرىشىسلە. «سەن تاز دېگۈچە، مەن تاز دەۋالاي» دېگەندەك، سەۋەنلىك بەگزادىدە تۇرۇپ، ئابدۇللائاخۇنغا ئازار بەرسەك ئانچە دۇرۇس بولماسمىكىن؟!

— شۇنداق... شۇنداق...

— مىراب بېگىم دۇرۇس دەيدۇ...

ئولتۇرغانلار خامانغا چۈشكەن قۇشقاچتەك تەڭلا ئېغىز ئېچىپ، سۆپۈرگەئاخۇننىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلىگىلى تۇردى.

ئابلىزقارى ھېلى ئۇ ساغرىسىنى، ھېلى بۇ ساغرىسىنى مىدىرلىتاتتى، ئېڭىكىنى تىرەپ تۇرغان قولىنى ھەدەپ ئالماشتۇراتتى. بىر سېيىت ھاجىغا، بىر تۆردىكىلەرگە قاراپ، ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن گەپنى يۇتۇۋېتەتتى.

سېيىت ھاجى ئابدۇللانىڭ قىسمىتى توغرىسىدىكى گەپنى ئاڭلاپلا خۇددى كۈتمىگەن بىر كۆڭۈلسىزلىك يۈز بېرىپ قالغاندەك ئەندىكتى. چىرايىدىن كۈلكە ئۆچۈپ، جىددىي تۈس ئالدى. ئابلىزقارىنىڭ كىيىنىشىنى بىر قۇر تەكشۈرۈپ باقماقچى بولغاندەك، ئۇنىڭ بەستىگە باشتىن-ئاخىر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ، كۆزىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا قادالدى ۋە:

— ھە، مۇشۇنداق ئىش يۈز بەردىما تېخى؟ — دەپ سورىدى.

— يوقسۇ... يوقسۇ... ھېلىقى...، — ئۇ سېيىت ھاجىنىڭ ھېچنېمە ئۇقماس قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ئۆزىدىن مۇنداق سوئال سوراۋاتقانلىقىنى زادىلا چۈشىنەلمىدى. ئۇ دۇدۇقلىغاچ، بۇ خۇپىيەنلىكنىڭ تەكتىدە ئۆزى بىلمەيدىغان مۇھىم بىر مەقسەت بولسا كېرەك، دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى-دە، مۇقامىنى ئۆزگەرتىپ، قويۇلغان سوئالغا نەق جاۋاپ بەردى، — شۇنداق تەقسىر، شۇنداق.

سېيىت ھاجى «ھىم» دەپ قويۇپ، بىر چوڭ تىن ئېلىۋالدى، بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ سورىدى:

— ئابدۇللائاخۇن ھازىر قەيەردىكىن، ئۇ رىيازەت چېكىپ قالمىغاندۇ؟

— يوقسۇ ... يوقسۇ ...

سېيىت ھاجىنىڭ تۇتقۇنىنىڭ ئوبدانلا ئەدەبلەنگەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، يەنە رىيازەت چەككەن - چەكمىگەنلىكىنى سورىغىنىغا قاراپ، ئابلىزقارى خېلى سەگەكلىشىپ قالدى. بۇ ئەزىز مېھمىنىنىڭ ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە ئەقىللىق، چوڭقۇر پىكىرلىك ئىكەنلىكىگە يەنە بىر قېتىم قول قويدى. ئەسلىدە ئۇ بەگزادىسىگە ئۇۋال قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ، ئابدۇللانى يەتكۈچە قارىلاپ، ئۆز گېپىنى يورغىلاتماقچى، پۇقرالار ئالدىدا بەگلىك ھەيۋىسىنى تازا بىر كۆرسىتىپ قويماقچى بولۇۋىدى، ئەمدى بۇ نىيىتىدىنمۇ يېنىپ قالدى. مېھمىنىنىڭ كۆزىگە قاراپ يول تۇتۇشنىڭ ئۆزىگە زىيان ئېكەلمەيدىغانلىقىنى بىلدى.

— تۇۋا ... تۇۋا، — دېدى سېيىت ھاجى پەگاھدا قولىنى كەينىگە تۇتۇپ مېڭىپ يۈرۈپ، — دۇنيادا مۇشۇنداق ئىشلارمۇ بار ئىكەن، قاراپ تۇرۇپ بىر مۇسۇلماننى قۇشنى قەپەسكە، ھايۋاننى ئېغىلغا بەند قىلغاندەك بەند قىلغانمۇ بارمۇ؟

تۆردە ئولتۇرغانلار سېيىت ھاجىنىڭ ئۆزلىرى ئۈچۈن گەپ قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بىر - بىرى بىلەن كۆز بېقىشىۋالدى. پۈت - قوللىرىنى ئىختىيارىغا قويۇۋېتىپ، «مەن نېمە دېگەنىدىم» دېگەندەك مەغرۇر نەزەردە ھەممەيلەنگە بىرمۇبىر قاراپ چىققان ھىمىت قاشقا قوللىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ تۇرۇپ، سېيىت ھاجىنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلىدى:

— شۇنى دېمەمدىغان، بىر بەندىنى قۇربانلىق قىلىدىغان

قوينىڭ پۇتىنى چۈشىگەندەك چۈشەپ، ئېشەك سولاپ قويغاندەك سولاپ قويسا، ئاللا كۆتۈرمەيدۇ - دە!

سۈپۈرگەئاخۇن كۆپ گەپ قىلمىدى. پەقەت ئارىلىقتا جىمجىتلىق چۈشكەندىلا:

— ھاجىمنىڭ مەرھەمىتى بىلەن قېرىندىشىمىزنى بىللە ئەكىتىشكە مۇمكىن بولارمىكىن؟ — دېدى.

ھەرە چېقىۋالغاندەك تولغىنىپ كەتكەن ئابلىزقارى مىراب بېگىگە نېمىدۇر دېمەكچى بولۇپ تەمشىلىۋىدى، سېيىت ھاجىنىڭ كۆزى بىلەن بىلدۈرگەن تەقىبىگە دۇچ كەلدى.

— قارىم، — دېدى سېيىت ھاجى ئابلىزقارىنى ئىشارەت بىلەن ئۆزىگە قارىتىپ، — يۇرت - جامائەتنىڭ دەۋا - دەستۇرلىرىنى كىم سورايدۇ؟

ئۇ قان تەپچىپ تۇرغان بارماقلىرى بىلەن ساقىلىنى سىيلىغاچ، بېشىنى قىيشاتقىنچە ئابلىزقارىغا تىكىلدى. كۆلۈمسىرەپ قارىدى.

— يۇرت قازىسى ... يۇرت قازىسى سورايدۇ!

— يۇرت قازىسى كىم؟

— ئەلۋەتتە ئۆزلىرى، ئەلۋەتتە ئۆزلىرى...

— ئەھۋال ئۇشبۇ تەرىقىدە ئىكەن، بۇ دەۋاغا پېقىر ھۆكۈم قىلسا بولارمۇ؟

— ئەلۋەتتە بولىدۇ، ئەلۋەتتە بولىدۇ.

سېيىت ھاجى تىمتاسلىقتا چۆمگەن مېھمانخانىدا سەللىسىنى تۈزلەپ كىيىپ، تونىنىڭ ياقىسىنى تەمكىن ھەرىكەت بىلەن تۈزەشتۈردى - دە، يېنىك قەدەم تاشلاپ تۆرگە ئۆتۈپ، مىراب بېگى بىلەن ھىممەت قاشقىنىڭ ئارىسىدىن ئورۇن ئالدى، دۇئا قىلغاندىن كېيىن گېلىنى ياساپ، تەنتەنىلىك سۈرەتتە جاكارلىدى:

— مۆمىن مۇسۇلمان سەپەرئاخۇن چاققان ئوغلى ئاب-

دۇللائاخۇن بىگۇناھ بولغانلىقى سەۋەبلىك ئۆز ئەركىگە قايتۇرۇلىدۇ. ئۇنىڭغا ئازار بەرگەن بەندە بىر ياۋاش مۇسۇلمانىنى ئەركىدىن مەھرۇم قىلىنغىنىغا چىن كۆڭلىدىن پۇشايمان يەپ، خۇدا ئالدىدا توۋا قىلغاي، ئامىن!

قازىنىڭ قازى بولغاندىن بېرىقى ئۇنجى ھۆكۈمى ھەممەيلەنگە يېقىپ كەتتى. ئۇتۇقلۇق دەۋادىن خۇرسەن بولۇپ، قېرىندىشىنى سېغىنغان كۆزلىرى ئىشىككە تىكىلدى.

— ھەرقايىسلىرىغا خوپ چۈشسە، — دېدى سېيىت ھاجى پۇقرالارنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەنگەندەك، — ئابدۇللائاخۇن ناھەق-نەرۋا بەند قىلىنغانلىقى ۋەجىدىن پەرز نامىزىنى قازا قىلدى. بۇ قازانىڭ قەرزى ئەلۋەتتە پېقىرنىڭ بويىنىدا. يۇرت قازىسى بولۇپ تۇرۇقلۇق، تۇنۇگۈنكى بۇ كېلىشمەسلىكتىن بىخەۋەر قاپتىمەن. بولمىسا، ئابدۇللائاخۇن بۇنداق سورۇقچىلىقنىمۇ تارتماس ھەم نامىزىمۇ قازا بولماس ئىدى. ھېلىھەم خۇداغا شۈكرى، بۇ ئىش ھەرقايىسلىرىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشى بىلەن سەمىمىزگە يەتكەچ، ئۇلۇغ ئىگەم بىزنى ئارتۇقچە سەۋەنلىكتىن ساقلاپ قالدى. مۇبادا قازا ئادا قىلىنمىسا، قادىر ئاللا ئالدىدا ھەممىمىز پاسىق گۇناھكار بولىمىز. مۇنداق بولسۇن، ھەرقايىسلىرى خاتىرجەم قايتىپ تۇرۇشسىلا، ئابدۇللائاخۇن ناماز ئەسىرنى بىز بىلەن بىللە ئوقۇسۇن، نامازدىن كېيىن تۆۋا-ئىستىغپار قىلىپ، ئۆزرىمىزنى بىلدۈرەيلۇق، ھۆرمەتلىك ئىنىمىزنى ئۆزىمىز يولغا سېلىپ قويايلۇق.

بەزىلەرنىڭ يۈرىكى سېيىت ھاجىنىڭ تاتلىق سۆزى بىلەن خۇددى قىزىق چايغا سېلىنغان قەنتتەك ئېرىپ كەتتى. ئابدۇللانى پاتراق يولغا سېلىپ قويۇشنى ئۆتۈنگەندىن كېيىن، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى،

سېپىت ھاجى ھەممەيلەنگە ئامانلىق ـ ئاسايىشلىق تىلەپ دۇئا بەردى ـ دە، ئۇلارنى ئۇزىتىپ دەرۋازا ئالدىغىچە چىقتى.

10. بازار بېگى نادىرخان

خاتىپ ھۇجرىسىدا پىچىۋېتىلگەن بۇقىدەك ھۆركىرىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ يەل تۇشقۇزۇلغان تۇلۇمغا ئوخشاپ كېتىدىغان تېنى كېزىك ھارارىتىدە قىينىلىۋاتقان بىتاپنىڭكىدەك لاغىلداپ تىترەيتتى. گۆرەن تومۇرلىرى كەككە سېپىدەك بۆرتۈپ چىققان، يۆزىدىكى ھېلىقى ھۆررەك چېكىلىپ تۇرغان يۆز مۇسكۇللىرى بىلەن كىرىشىپ كەتكەنىدى. خەنجىرىنىڭ مۆڭگۈز سېپىنى شۇنچىلىك قاتتىق سىققان ئىدىكى، توم ـ توم بارماقلىرى خۇددى بەش تال قىزىلمۇچتەك قىزارغان، پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرى نېمە قىلارىنى بىلمەي، بىلىدىغانلىكى تاتلىق سۆزلىرى بىلەن يالۋۇرۇۋاتقان دادىسىغا قادالغانىدى.

— سەۋر قىل، سەۋر قىل دەيدىلا، قانداقمۇ سەۋر قىلىمەن؟ ئىككىڭلار بېشىڭلىنى بىر يەرگە قىلىۋېلىپ كۇسۇرلاشقىنىڭلار كۇسۇرلاشقان، قەستىڭلار مەندىمىدى ـ يا؟ بولدى، مېنى قويۇۋەتسىلە، ئابدۇللا دېگەن بىر نېمىنىڭ تېرىسىنى تەتۈر سويۇۋېتىمەن، بېشىمنى ئېلىپ يۇرتتىن چىقىپ كېتىمەن. ئەمدى بۇ ئۆيدە تۇرغۇچىلىكىم قالمىدى. ئورنۇمغا سېپىت ھاجىنى بالا قىلىۋالارلا!

— ھوي ئوغلۇم، خۇش بولۇپ كېتەي، ئاغزىڭنى يىغىشتۇر، ھاجىم ئاڭلاپ قالسا، سەت ئەمەسمۇ؟

ئەسلىدە، تونۇگۈن ئابدۇللانى ئاتنىڭ ئالدىغا سېلىپ كېلىپ بىر ھازا دومبالىغاندىن كېيىن، ھېرىپ كەتكەن بەگ-

زادىنىڭ نەششە خۇمارى قوزغالغانىدى. ئۇ قامچىسىنى تاشلىماي تۇرۇپ «رەھمەت!» دەپ ۋارقىرىدىيۇ، دادىسى بىلەن تۈزگەن ئاغزاكى كېلىشىمى يادىغا يېتىپ، «لەببەي بېگىم!» دەپ قول باغلاپ تۇرغان رەھمەتنى يەنە قايتۇرۇۋەتتى.

بۇ قەسىرگە جايلاشقاندىن كېيىنكى ئۈچىنچى كۈنى بولسا كېرەك، پاراڭ ئارىلىقىدا سېيىت ھاجى بىردىنلا سەگەكلەشتى-دە، بۇرۇن تۆشۈكىنى كېڭەيتىپ چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ، نېمىندۇر پۇرىغاندىن كېيىن ئابلىزقارىدىن:

— بۇ، نېمىنىڭ پۇرىقى تەقسىر، ئەجەب يات پۇرايدۇغۇ، — دەپ سورىدى ئەجەبلەنگەن ھالدا.

— ھى... ھى...، — دېدى ئابلىزقارى ھېچقانداق يات پۇراقنى سەزمىگەندەك، — مالايلارغا ئەخلەتلەرنى كۆيدۈرۈۋېتىڭلار دېۋىدىم، ئېھتىمال قۇيىقا پۇرىقىدۇر-يا بولمىسا كۆيگەن توخۇ پوقىنىڭ ھىدىدۇر.

بۇ گەپكە سېيىت ھاجى ئانچە ئىشىنىپ كەتمىدىمۇ، مەنىلىك كۈلۈپ قويدى.

ئابلىزقارى بىر ئىشنى باھانە قىلىپ، سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىدىن يېنىپ چىقىپ، ئۇدۇل ئوغلىنىڭ ھۇجرىسىغا كىردى. خاتىپ ھۇجرىدا يەنە بىر ھەقەمسايىسى بىلەن تەكىيگە يۆلەنگىنىچە تازا مەززە قىلىۋاتقانىكەن.

ئابلىزقارى ئوغلىنى نەششە چەكمەسلىككە كۆندۈرمەكچى بولدىيۇ، لېكىن گېپىنى زادىلا ئۆتكۈزەلمىدى. ئاخىردا كونا چارىسىنى ئىشقا سېلىپ ئازراق چىقىم تارتتى-دە، خاتىپنى نەششىنى ھۇجرىسىدا ئەمەس، بەلكى خالىي بىر جايدا چېكىشكە ئاران ماقۇل كەلتۈردى. شۇنىڭدىن باشلاپ خاتىپ خۇمارى تۇتقاندا ياكى بازاردىكى نادىرخانىنىڭكىگە كېتەتتى، ياكى باغنىڭ ئىچكىرىسىدىكى لەمپە ئاستىغا باراتتى.

تۈنۈگۈن ئۇ يەنە بازار بېگى نادىرخان بايۋەچچىنىڭ ھوزۇرىغا كەلگەن ۋە سەيخانە مەجلىسى قۇرۇپ، تاڭ ئاتقۇزغان، قەسىرگە قايتىپ كېلىپلا ئانىسىدىن ئابدۇللانىڭ قويۇۋېتىلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، دادىسى بىلەن ھېساب-كىتاب قىلىشنى باشلىۋەتكەنىدى.

ئابلىزقارى ئىشىككە قاراپ بەئەينى ئولجىغا ئېتىلغان قاپلاندەك تاشلانغان ئوغلىنى قۇچاقلاپلا تۇتۇۋېلىپ:

— جېنىم ئوغلۇم، سەۋر قىل، «سەۋر قىلساڭ، غورىدىن ھالۋا پۈتەر» دەپتىكەن، ھازىرچە بۇ دەردنى ئىچىمىزگە يۇتماقتىن ئۆزگە ئامال يوق، — دەپ يالۋۇرغىلى تۇردى.

دادىسىنىڭ كۆزلىرى نەملىشىۋاتقانلىقىنى، قىياپىتىنىڭ بەكلا بىچارىلىشىپ كەتكىنىنى كۆرگەن خاتىپ سەل-پەل يۇمشىغاندەك بولدى-دە:

— دادا، ئويلاپ باقسىلا، نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ بۇ جاھاندا؟ پۇقرالار ئىتائەتتىن باش تارتسا، خوجايىنىنى لايىغا مىلەپ بوزەك قىلىشقىچە بېرىپ يەتسە، سېيىت ھاجى ئاش-تۇزىمىزنى يەپ تۇرۇپ، يەنىلا ئاشۇلارنىڭ كەتمىنىنى چاپسا...، — دېدى

— ئوغلۇم، بۇنى بىر دېمەي قوي، — دېدى ئابلىزقارى ئوغلىنى ئاچچىقى يېنىپ قالدى دەپ ئويلاپ، — پۇقرا دېگەن ئەبگارلار مۇشۇ كۈنلەردە راستتىنلا ھەددىدىن ئېشىۋاتىدۇ، لېكىنزە، ئۇلار چۆچۈرىنى خام ساناشمىسۇن!

ئۇ پۇقرالارنى يۈزمۇ يۈز تۇرۇپ تىللاۋاتقاندەك بىر ھازا قايىندى، ئۇلارنىڭ مېھمانخانىدا ئەيمەنمەي كېرىلىپ ئولتۇرۇشقانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

كىم بىلسۇن، خاتىپ دادىسىنىڭ ئاھ ئۇرۇپ تۇرۇپ سۆزلەپ بەرگەنلىرىنى ئاڭلاپ، يەنە چىچاڭشىشقا باشلىدى، ئۇ ئەمدىلا غىلاپقا كىرگەن خەنجىرىنى يەنە سۇغۇردى.

— دادا، مېنى قويۇۋەتسىلە، مەن بۇ جۇندەكلەرنىڭ بۇنداق ئۇششۇقلۇقىغا چىداپ تۇرالمايمەن، ياغى ئابدۇللانى بوغۇزلاپ، مېڭىسىدە ئۆتۈكۈمنى ياغلايمەن، يا سېپىت ھاجىنى كەلگەن يېرىگە قوغلىۋېتىمەن!

ئابلىزقارى ئاللىقاچان ئەيۋەشكە كەلگەن ئوغلىنى ئىككى ئېغىز ھەسرەت چېكىش بىلەن قايتا قوزغىتىپ قويغانلىقىنى بىردىنلا پەملەپ، چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمۈلدى. ئوغلىنىڭ مۇشۇ ئاچچىقىدا بىرەر پالاكەت تېرىپ قويۇشىغا كۆزى يەتتى.

— ئاچچىقىڭغا ھاي بەر، بالام، — دېدى ئۇ تەلەپپۇزىنى ئۆزگەرتىپ، — بىز تاش سانىغىنىمىز بىلەن سېپىت ھاجىم قۇم سانايدۇ، ئۇ بىزگە يامانلىق كۆزلىمەيدۇ، قاغا قاغىنىڭ كۆزىنى چوقۇغان نەدە بار؟

— دادا، سىلىزە بۇ يۇرتتىن چىقىپ باقمىغان ئادەم، بۇنداق ئادەملەر بەك قۇۋ كېلىدۇ، ئولتۇرغىلى سۇپا بەرسەك، كېيىن ھۆججەت چىقارمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. مۇبادا سىلى يۈز كېلەلمىسىلە ماڭىلا قويۇپ بەرسىلە، ئۇنى ئۆزۈم ھەيدىۋېتىمەن. ئىككى قوچقارنىڭ بېشى بەربىر بىر قازانغا سىغمايدۇ!

ئوغلىنىڭ يەنە تۇتقاقلىق كېسىلى قوزغالغان كىشىدەك جالاقلاپ تىترەشكە باشلىغىنىنى كۆرگەن ئابلىزقارى بۇ ئالامەتلەرنىڭ نېمىگە ئاپىرىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلگەچ، قايسىبىر مانجۇ ئەمەلدارى ھەدىيە قىلغان كەشتىلىك تاۋار ھەمىيىنىنى شاراقلىتىپ قويۇپ، نەسىھىتىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئوغلۇم، سەنمۇ ئاڭلىغانسەن، ھۆكۈمەت پات يېقىندا يىقىلغۇدەك، شۇنداق ئەھۋال سادىر بولسا، يۆلەنگەن تېغىمىزدىن ئايرىلىپ قالىمىز. شۇڭا ھازىردىن باشلاپ سېپىت

ھاجىمنىڭ پېشىنى تۇتمىساق بولمايدۇ. قەسەمبىللا ئۇنىڭدىن بىرگە يامانلىق كەلمەيدۇ، تۈۋرۈكسىز لاپاس ئۆرە تۇرمىغىنىدەك، بىزمۇ تايانچىسىز ئۆرە تۇرالمايمىز بالام...

بۇ گەپلەرنىڭ بىر ئېغىزىمۇ خاتىپنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. ئۇنىڭ كۆزى ھەميانغىلا تىكىلگەنىدى. ئۇ:

— مېنىڭ كىمنىڭ يېقىلىپ، كىمنىڭ تىرىلىشى بىلەن كارىم يوق، قېنى، پۇللىرىنى چىقارسىلىچۇ، ماڭا بىردەملىك بولسىمۇ كۆڭۈل خۇشلۇقى ئەۋزەل، — دېدى ۋە دادىسىنىڭ يېشىشىگىمۇ تاقەت قىلالماي، ھەميانىنى تارتىپلا يۇلۇۋالدى.

— بۇ... بۇ... بۇ...

ئابلىزقارىنىڭ ئاغزى ئېچىلىپ، قوللىرى ھاۋادا ئېسىلىپلا قالدى. ئۇ، لىق تەڭگە قاچىلانغان ھەميان ئەمەس، بەلكى يۈرىكى سۇغۇرۇۋېلىنغاندەك ھېس قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ بالايىئاپەتتىن قۇتۇلدۇرغان خۇداغا ئىچىدە شۈكرىلەر ئېيتتى.

ئات باقار بىر نەرە بىلەن تۈكلىرى پارقىراپ تۇرغان قاراشەھەر ئارغىمىقىنى تەييار قىلدى. بىر ھەميان پۇل بىلەن يۈرىكىگە يۈرەك قېتىلغاندەك جانلىنىپ كەتكەن خاتىپ بەگزادە سېپىت ھاجى تۇرىدىغان مېھمانخانا تەرەپكە ھەۋسىيىپ قاراپ قويدى-دە، ئۈزەڭگىگە پۇتىنى ئېلىپ، چاپچىپ تۇرغان ئاتقا قامچا ئۇردى. قەسىر دەرۋازىسىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىققان ئات ئاسمان-پەلەك بوغۇناق ئۆرلىتىپ، بازار يولىغا قاراپ راۋان بولدى.

ئابلىزقارىنىڭ ئاتا جەمەت پۇشتىنىڭ بۇ قەسىرنى ئاۋات بازارغا ئەمەس، بەلكى بازارغا ئىككى پوتەي كېلىدىغان يەرگە بىنا قىلغانلىقى ھېچكىمنىڭ ئەقلىگە سىغمايتتى. ئەمەل ۋە مال-دۇنيا يېقىدىن ئالغاندىمۇ، ئۇ قەسىر ئىمارىتىگە بازارنىڭ قاق ئوتتۇرىسىنى ئىگىلىيەلىشى مۇمكىن

ئىدى. بازارنى ھازىرقى قەسىر ئەتراپىغا يۆتكەپ كېلىشمۇ ھەم قولىدىن كېلەتتى. بەزىلەر ئابلىزقارىنىڭ بۇۋىسىنىڭ باشقىلارنىڭ بۇ توغرىدىكى مەسلىھەتىگە قارىتا قىسقىلا قىلىپ «پۇل بولسا، جاڭگالدا شورپا» دەپ جاۋاب بېرىپتىكەن، دېيىشىدۇ. «ئورتاقچىلىرىم نازارىتىمنىڭ تېشىدا قالمىغىنى ياخشى» دەپتىكەن، دېگەن گەپمۇ بار.

ئىشقىلىپ، ئۆز تۇرالغۇسىنى ئۆزىگە تەئەللۇق تېرىلغۇ ئەتراپىغا قۇرۇش، يەر دېسە جان بېرىدىغان يەر ئىگىسىنىڭ ئەقلىگە سىغىدۇ. چۈنكى، قەسىردىن تارتىپ تاكى يۇرت بازىرىغىچە بولغان تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئابلىزقارىغا قاراشلىق، بۇ يەرلەردە ئورتاقچىلىق قىلىپ، جېنىنى جان ئېتىدىغان پۇقرالارمۇ ئابلىزقارىغا قاراشلىق. ئۇنىڭ بازار ئىچىدىمۇ ۋەكالەتخانىلىرى، سودا دۇكانلىرى يوق ئەمەس، بازاردىن تېگىدىغان نەپمۇ ئوخشاشلا چۈنتىكىگە كىرىۋېرىدۇ. ئۆزىنى بۇ يۇرتنىڭ ئالاھىدە خوجايىنى دەپ قارايدىغان خاتىپمۇ ھەممىنى بىلىدۇ. ئۇ، ئادەتتە ئېلىپنى چوماق دېيەلمىگىنى بىلەن، خوجايىنلىقىنىڭ پەيزىنى سۈرۈشكە ئۇستا. ئادەتتە كوچىغا چىققىنىمۇ، ئاتنى بەيگىگە چاپتۇرغاندەك چاپتۇرىدۇ. قامچىسى قولىدا توختىماي ئوينايدۇ. ئۇ، كۆتەكتەك مەزمۇت ۋە سالاپەتلىك يىگىتلىرى ئارىسىدا ئۆزىنى زىيارەتكە كېتىپ بارغان پادىشاھدەك ياكى شەھەر ئالغىلى كېتىپ بارغان سەرداردەك كاتتا چاغلايدۇ. ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى نەرسىنى ئادەم ياكى ھايۋان دەپ ئايرىپ ئولتۇرماي چەيلەشتىنمۇ يانمايدۇ. كوچىدا بوغۇناق كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرگەنلا كىشى خاتىپنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى پەملەيدۇ-دە، ئۆزىنى چەتكە ئالىدۇ. دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان بەختسىزلىكلەر سەۋەبىدىن يۈرەكئالدى بولۇپ كەتكەن ئاتا-ئانىلار

بالىلىرىنى كوچا بويىدا ئويناشتىن چەكلىشىدۇ.

خاتىپ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى ئوۋ قورشىغاندەك «ھايت-ھۇيت» قىلىشىپ، توغرىسىغىل يولىدىن چىقىپ كېلىشتى-دە، كۆپۈك پۈركۈپ چېپىۋاتقان ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بازارنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە بۇراشتى.

يازنىڭ مەمۇرچىلىق بولىدىغان پەسلى بولۇشىغا قارىماي، تاۋاپچىسىز مازاردەك چۆلدەرەپ قالغان بازار زاتىل كېسىلىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئازابى تۈپەيلى يىقىلىپ، بېشىنى پاختىلىق قومۇلۇقىغا، ئايىغىنى چىغىلىقئېرىق مەھەللىسىدىكى سازلىققا قويۇپ سۇنايلىنىپ ياتقان گىگانت يېتىمچىغا ئوخشايتتى. بۇ يېتىمچىنىڭ چۈۋۇلغان پوتىسىدەك سوزۇلۇپ تۇرغان مەخمەل ئۆستىڭىدە ئېقىۋاتقان ئازراق دۇغ سۇ ئاچكۆز قوملارنىڭ سۇمۇرۇپ كېتىشىدىن ياكى رەھىمسىز قۇياشنىڭ پارلاندۇرۇۋېتىشىدىن قۇتۇلماقچى بولغاندەك، شىمال تەرەپكە جۆنىشەتتى.

ئۆستەڭدىكى چوڭ تاختا كۆۋرۈك ئەتراپىغا بالىخانىلىق ۋە بالىخانىسىز ئاشپۇزۇللار جايلاشقان. ئۆز ۋاقتىدا ئىشىكىنىڭ ئالدىغا چىقىۋېلىپ چىرايلىق قوشاقلار بىلەن خېرىدار چاقىرىدىغان ئاشپەز خوجايىنلارنىڭ ياڭراق، كۈلكە جاراڭلاپ تۇرىدىغان ئاۋازى قەيەرگىدۇر يوقالغانىدى. خېرىدارلارنىڭ چۇقان-سۈرەنلىرىمۇ ئاڭلانمايتتى. ياغ تەپچىپ تۇرىدىغان گۆش گىردىلەر، گىردىلەر تىزىلىدىغان پەشخۇنلار ئەمدىلىكتە قاغجىراپ ياتاتتى. پەقەت دەسمايىسىدىن ئايرىلمايدىغانلارنىڭلا مورىسىدىن ئۆرلەۋاتقان ئاق ئىس ئۇدۇل ئاسمانغا ئۆرلەپ، ئۆزىنى يىراق يۇرتلارغىچە بېرىپ كۆز-كۆز قىلماقچىدەك، بۇلۇتلارغا قوشۇلاتتى. بىكارچىلىق دەستىدىن زېرىكىپ يېڭى ئەرمەك ئىزدەيدىغان، چاي ئوتلىغاچ تەۋكە تۈزۈپ ئوشۇق ئاتىدىغان بىكارچى بايۋەچچىلەرلا بۇنداق ئاشپۇزۇللارغا كىرىپ-چىقىشاتتى.

تاختا كۆۋرۈكنىڭ 30 قەدەم نېرىسىدىن باشلىنىدىغان دۇكانلار قاتارى تاكى كونا جۇۋا دەپ ئاتىلىدىغان توپىلىق مەيدانغىچە سوزۇلاتتى. ئەمەلىيەتتە، بۇ دۇكانلارنىڭ كۆپىنچىسىدە تىجارەت توختىتىلغان. كۆز چېقىپ تۇرىدىغان ھىندى، پەرەڭ گەزلىمىلىرى كۆرۈنىدىغان كۆزنەك ھازىر تۆت قول قېلىنلىقىدىكى تاختايلار بىلەن تۇسۇۋېتىلگەنىدى. دۇكانلارنىڭ ئالدىغا خېرىدارلار ئەمەس، بەلكى دان تاتىلاپ يۈرگەن توخۇلار ۋە قۇرساقلىرىنى يەرگىچە ساڭگىلىتىپ، بىر پارچە سۆڭەكنىڭ ئىشقىدا ساراڭ بولغان لالما قانجۇقلار كۆرۈنەتتى. پۇقرالارغا كۈندە لازىم بولۇپ تۇرىدىغان لاۋازىمەتلىكلەرنىڭ تىجارىتى يۇرت بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان سودىگەرلەرنىڭ ۋە بىرقانچە ئافغان، ھىندىلارنىڭ دۇكىنىدىلا يۈرۈشەتتى.

ئىككى تەرىپىگە ئۆگزىلىرى تۇتىشىپ كەتكەن چوڭ-كىچىك دۇكانلار جايلاشقان تار يولنىڭ بىر بېشىدا كونا جۇۋا مەيدانى سوزۇلۇپ ياتاتتى. نامى ئانچە چىرايلىق ئاڭلانمىغىنى بىلەن، چېرىيە بازىرىنىڭ كۆزى ھېسابلىنىدىغان بۇ توپىلىق مەيدان تىجارەتچىلەرنىڭمۇ، خېرىدارلارنىڭمۇ، زېرىككەنلەرنىڭمۇ، تېرىككەنلەرنىڭمۇ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىدىغان جاي ئىدى. يىل ئوبدان كەلگەندە، دائىرىسى ئۈچ-تۆت مو كېلىدىغان مەيداننىڭ توپا يولى تەرىپىدە ئاشلىق بازىرى قىزىپ كېتەتتى. تاغ يولىغا تۇتىشىدىغان يېرىگە مال بازىرى جايلاشقان، يەنە بىر تەرىپىدە بولسا، گۆلە-قاق، تۇز بازىرى بولاتتى، ئۇنىڭ يېنىدىرەك كەپتەرۋازلار ئېلىم-بېرىم ئىشلىرىنى بېجىرىشەتتى. مەيداننىڭ يەنە بىر يېرىگە تەلپەكسازلارنىڭ، دوپپا-تۇماقچىلارنىڭ جاھازلىرى جايلاشقان. بۇ سودا-سېتىق مەركىزى ھېيت-ئايەملەردە يەنە باشقىچە تۈس ئالاتتى. مەيداننىڭ ئۇڭ تەرىپىدىكى ئېگىز ئۆگزىلەرنىڭ بىرىگە ناغرا-سۇنايچىلار جايلىشاتتى-

دە، ئەتىگەندىن باشلاپلا مۇقام پەدىلىرىنى چاڭ كەلتۈرۈۋېتەتتى. ھېيتلىق كىيىملىرىنى كىيىپ ياسىنىشقان قىز-چوكانلار مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئورنىتىلغان ئېگىز چاقپەلەكنىڭ ئارغامچىلىرىغا ئېسىلاتتى-دە، زەبەردەس يىگىتلەرنىڭ تىرەجەپ تۈرۈپ پىرقىرىتىشى بىلەن كۆككە ئۆرلەيتتى. تال-تال قىلىپ ئۆرۈلگەن چاچلىرىنى ۋە رەڭمۇرەڭ كۆڭلەك، ياغلىقلىرىنى يەلپۈلدىتىپ، ئاسمانىنىڭ قەھرىدە ئۇچۇۋاتقان قىزلارنىڭ ئەندىشىلىك قىقاس-سۈرەنلىرى چاقپەلەك چۆرگۈچى يىگىتلەرنىڭ ھەھۇلىرى بىلەن قوشۇلۇپ خۇشاللىق تاشقىنىدەك گۈرۈلدەيتتى. چاقپەلەكنىڭ يېنىغا ئورنىتىلغان چوڭ كاجۇۋىلاردا پىرقىراۋاتقان باللار بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر تۆۋەنلەپ، قارلىغاچتەك پەرۋاز قىلىشاتتى.

بۇ يۇرتتا ئانچە-مۇنچە پەيدا بولۇپ قالىدىغان سېھىرگەر، دارۋازلارمۇ مۇشۇ مەيداندا ئۆز ماھارەتلىرىنى نامايان قىلاتتى. پەقەت يۇرتتا ئەمىنلىك ۋە پۇقرا توقلا بولىدىكەن، كونا جۇۋامەيدانى پۇرۇقلاپ قايناۋاتقان ھاياتلىق قازىنىدەك، بىردەممۇ تىنچىمايتتى.

بىراق، بۇ كۈنلەردە يېقىن-يىراقتا نامى بار بۇ مەيدان بەئەينى خادىسىز گۆرىستانلىقتەك. قەبرىسىز مازاردەك خارابلىشىپ كەتكەنىدى. ئۆتكەن يىلقى دەھشەتلىك ئاغرىق-سىلاق بىلەن تەڭلا باشلانغان ماتەم قايناۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەكلا، بۇ مەيداندىن كۈلكە ۋە ھايات ئالامەتلىرىنى يوقاتتى، ئاغرىق-سىلاق بىلەن پۈكلەنگەن گەۋدىسىنى تۆپىلەپ ئاچلىق تىغى يانجىۋەتكەن قىسمەن پۇقرالارنى قورساق ۋە جان ھەلەكچىلىكىدىن ئۆزگە قىزىقىشتىن مەھرۇم قىلغانىدى. مەيدانىنىڭ ئەتراپىدىكى سۈزۈك سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان چوڭقۇر ئېرىقلارمۇ ھازىر بوران ئۇچۇرۇپ كەلگەن قۇملار بىلەن تىنى-

دۇرۇلغان، يېرىم قاقشال بولۇپ قالغان سەگۇ تېرەكلەرنىڭ يىلتىزى ئۇزۇن يىللىق مۇمىيانىڭ بىلەكلىرىدەك ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ناغرا-سۇناي چالىدىغان ئۆگزىنىڭ يېنىدىكى ئېگىز چېقىر ئۈجمىنىڭ بۆرتۈپ چىققان يىلتىزلىرى نامسىز يولۇچىنىڭ قۇملۇقتا قالغان سۆڭكىدەك ئاقارغان، ئۇنىڭ ئەتراپىدا جاراڭلىق، شوخ مۇقام پەدىلىرى ئەمەس، بەلكى قاغىلارنىڭ قاقىلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

مەيداندىن قاپاق ۋە چۆگۈنلىرى بىلەن مەخمەل ئۆستەڭدىن سۇ ئەكىلىۋاتقانلار ۋە ئېشەكلىرىگە سوغۇق قۇدۇق سۇلىرى ئاچىلانغان يوغان سوغىلارنى ئارتىپ، سۇ سېپىتىپ يۆرگەنلەر ئۆتۈپ قالمىسا، جان ھەلەكچىلىكىدىن ئۆزگە زۆرۈرىيەت بىلەن ھېچكىم بۇ يەرگە يولىمايتتى. قوقاستەك ئېقىپ، توزۇپ تۇرىدىغان بىر غېرىچ قېلىنلىقتىكى قۇم مەيدان يۈزىنى بەئەينى باياۋانغا ئوخشىتىپ تۇراتتى. بىر چاغلاردا سەبىي قىزلارنى پىرقىرىتىپ، ئۇلارنىڭ ھېيتلىق ھاياتىغا خۇشاللىق بەخش ئەتكەن چاقپەلەك موممىسى بىر چەتتە پاچاقلىنىپ ياتاتتى. ھېيتلىق ئالغان باللارنىڭ قوڭغۇراق ئاۋازىدەك زىل كۈلكە-چۇقانلىرى قەيەرلەرگىدۇ سىڭىپ كەتكەن. يۈزىگە پالتا سالغاندەك تىلىم-تىلىم يېرىلىپ كەتكەن كاجۇۋا ئۆز مېھمانلىرىنىڭ كۈلكىسىنى سېغىنغاندەك، ئاپتاپتا قاقلىنىپ تۇراتتى.

تارازىچىلارنىڭ توقلۇقنى، باياشاتلىقنى نامايان قىلىدىغان «بىر چارەك، ئىككى چارەك» دەپ ۋارقىراشلىرى خۇددى تاڭ ئالدىدىكى چۈشتەك يوقالغانىدى. ئاچلىق دەردىدىن ئۆلەر ھالغا كەلگەنلەر بازارغا ئەمەس، بەلكى يەر ئىگىلىرىنىڭ، بايلارنىڭ ئىشىكى ئالدىغا بېرىپ، تىلەمچىلەردەك تەلمۈرۈشەتتى. بازار ئاشۇلارنىڭ ھەشەمەتلىك دەرۋازىسى ئالدىغا كۆچكەن، بۇنداق بازارلاردا كۈلكە ئەمەس، يىغا-زار، ئاھ-پەرياد ھۆكۈمران ئىدى.

خاتىپلار قۇرغاق كوچىلارنى بېشىغا كىيگەن پېتى توپا يولى ئاغزىدىكى كاتتا جامەنىڭ ئالدىدا يىغىلىپ قالغان نامازخانلار توپى ئارىسىنى يېرىپ ئۆتتى- دە، جامەگە ئانچە ئۇزاق بولمىغان جايدىكى چوڭ سارايىنىڭ جەنۇبقا قاراپ تۇرىدىغان دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەتتى.

مەخسۇم ھاجىنىڭ سارىيى دېيىلسە، چوڭ- كىچىك ھەممە كىشى بىلىدىغان بۇ كارۋان سارىيى چىرىيە بازىرىدىكى خېلى چوڭ ساراي بولۇپ ھېسابلىناتتى. دەرۋازىدىن كىرىپلا ئوڭ قولغا بۇرۇلسا، پېشايۋانلىق مېھمانخانىغا ئۆتكىلى بولىدىغان مەخسۇس ئىشىك كۆزگە چېلىقاتتى. ھازىر بازار بېگى نادىرخان بايۋەچچىگىلا قاراشلىق بولغان بۇ مېھمانخانىنى سارايىنىڭ باشقا قىسىملىرىدىن ئايرىپ تۇرىدىغان تورۇسقا تۇتاش رېشاتكىنىڭ ئۇ تەرىپىدە ئۆتكەن- كەچكەنلەرگە ئىجارە بېرىلىدىغان ھۇجرىلار جايلاشقان. سېلىنغىنىغا 40-50 يىل بولغان ھۇجرىلارنىڭ تاملىرى سويۇلغان، كېشەكلىرى ياكى ئىشكلىرى ئۆز شەكلىنى يوقىتىشقا باشلىغانىدى. ھۇجرىلارنىڭ قارشى تەرىپىدە سەينا، سەينانىڭ بىر تەرىپىدە ئەللىكچە تۆگە سىغىدىغان ئېگىز تۆگىخانا تۇراتتى. تۆر تەرىپىدە بولسا ئۆگزىسىگە پىچەن دۆۋىلەنگەن ئاتخانا بار ئىدى.

خاتىپ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى ئالدىلىرىغا يۈگۈرۈپ كەلگەن خىزمەتكارلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ، ئاتخانىغا ئەۋەتتى- دە، مەخسۇس ئىشىك بىلەن بازار بېگىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ كېتىشتى.

خاتىپقا ناتونۇش بولغان سودىگەر قىياپىتىدىكى يېشى توختالغان بىر كىشى بىلەن بارماقلىرىنى ئېگىپ تۇرۇپ قىزغىن پاراڭلىشىۋاتقان نادىرخان بايۋەچچە خاتىپنىڭ سالىمىنى خۇش ياقمىغان تەرىزدە ئىلىك ئالدى. ئۇ، ئورنىدىن قوزغالمايلا

خاتىپقا چەپ موردىكى كۆرپە ئۈستىدىن ئورۇن كۆرسەتتى. ئۇنىڭ قارىشىدىن ۋە سۇس تەكەللۇپىدىن «بۇ يەردىن كەتكىنىڭگە ئۇزۇن بولماي تۇرۇپ، يەنە نېمىشقا كەلدىڭ» ياكى «ناقولاي چاغدا كەلگىنىڭنى قارا» دېگەندەك مەنا چىقىپ تۇراتتى.

ئۇلارنىڭ پارىڭى قايناپ تۇرغان قازاننىڭ ئوتىنى تارتىۋەتكەندەكلا جىمىپ قالدى. نادىرخان بايۋەچچە خاتىپ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرىگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى-دە، ئۇلارنىڭ بۇ يەردىن يات قوزغالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، ھېلىقى كىشىگە نائىلاج ئىجازەت بەردى. ئۈچ بارمىقىنى ھېلىغىچە بېسىپ تۇرغان ئۇ كىشى خاتىپقا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا بەداشقان قۇرۇپ كېرىلىشىپ ئولتۇرغان يىگىتلەرگە بىر قۇر قاراپ قويدى. ئېشىغا توپا چاچقان بۇ بىشەملەرگە ئالىيىپ «ئالە شەھىرىڭنى» دېگەندەك، تېز-تېز قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەتتى.

بازار بېگى خاتىپ بىلەن تەڭ دېمەتلىكتەك كۆرۈنگىنى بىلەن، 30 ياشتىن ھالقىغان كىشى ئىدى. يەل بەرگەن تولۇمدەك سېمىز، ئاقپىشماق، ئىنچىكە، ئۇزۇن بۇرۇتىنى سىلاپلا تۇرىدىغان چېقىر كۆزلۈك بازار بېگى تام-تورۇسقا قارىغىنىچە بىپەرۋا ئولتۇرغان ئاغىنىسىغا يېڭىباشتىن ئىلتىپات كۆرسەتكەندەك، ئاستا قىمىرلاپ قويدى ۋە ئۇنىڭغا «نېمە خىزمەت» دېگەندەك تىكىلدى.

تۆت-بەش يىل مابەينىدە، ئۇتتۇرۇپ قويغان سەۋەبلىك بىرنەچچە قېتىم قىزىرىشىپ قالغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قوناقچىلىك نەششە تاپسىمۇ بىر-بىرىنى سېغىنىدىغان بۇ ئۆلپەتلەر مىجەزلىرىنى ئوبدانلا چۈشىنىشەتتى. شۇ تاپتا نادىرخان بۇ ئاغىنىسىنى قوغلاپمۇ قوغلىۋېتەلمەيتتى. تىللاپمۇ گەپ ئۆتكۆزەلمەيتتى. خاتىپمۇ بازار بېگىنى بەزدەك بېزىرىپ ئولتۇرۇۋېرىپ ئەيۋەشكە كەلتۈرۈشنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا ئۇ:

— ئاغىنە، قولۇمغا مەكىتنىڭ چۈشۈپ قالدىمۇ، كۆڭلۈم سېنىلا تارتىدىكەن، — دېدى ۋە تۇردى بۇقا دەيدىغان بەتبەشىرە يىگىتكە كۆز ئىشارىسى قىلدى. يىگىت كاۋا چېچىكى رەڭلىك يۇڭ پوتىسىنى ئالدىرىماي يەشتى، قاقچىلىك نەشىنى چىقىرىپ، ھەربىر بارمىقىنىڭ ھەرىكىتىنى ناھايىتى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ تۇرغان نادىرخانغا ئۇزاتتى.

نادىرخان كۆكۈچ نەشىنى يىگىتنىڭ قولىدىن خۇددى ھەدىيە ئالغان مالايدەك ھۆرمەت بىلەن ئالدى، ئۇنى بۇرنىغا يېقىن ئەكىلىپ پۇرىقىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن سۈمۈرۈشكە باشلىدى ۋە ھاياجان بىلەن:

— راستىنلا مەكىتنىڭكى ئىكەن، راستىنلا...، — دەۋەتتى.

مەكىت نەشىسى خۇمارلىق نەشىكەشلەر ئارىسىدا ئالتۇن باراۋىرىدە ھېسابلىناتتى. بۆشۈكىدىنلا چىلىم كۆتۈرۈپ قوپقان بۇ بايۋەچچىلەر مەكىت نەشىسىنىڭ تەمىنى ئاللىبۇرۇنلا تېتىپ ئۆلگۈرگەن. ئەمما، يېقىنقى يىللاردىكى مالىمانچىلىق، يولنىڭ خاتىرجەمسىزلىكى بىلەن، بۇنداق ئەتىۋار نەشىدىن ھۇزۇرلىنىش ئۇلارغا نېسىپ بولمايۋاتاتتى. ئۇلار ئادەتتە چېكىپ يۈرگەن نەشە نەشىكەشلەرنىڭ پىرى ھېسابلىنىدىغان باۋۇدۇن بەگنىڭ قولىدىن چىققانلىقىغا قارىماي، رەڭگى تۆگە قۇملۇقىدەك قارا ئىدى. كۆز كۆنلىرى نەشە كەندىرىنىڭ يۇمران يوپۇرماقلىرىنى ئۈزۈۋېلىپ شەبنەمدە نەملەپ، سايىدا ئۈچ-تۆت كۈن قۇرۇتقاندىن كېيىن سوقۇپ ئەگلەكتىن ئۆتكۈزۈلۈپ، ئۆچكە مېيى بىلەن قازاندا قورۇلىدىغان، قولدا ياكى ئاياغنىڭ پېتىكى ئاستىغا سىلىنىپ، مىجىقلىنىپ پىشۇرۇلۇپ ياسالغان بۇنداق نەشە كەندىر كۆنجۈرىسىدەك سېسىق پۇرايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، چىلىم سەيخانىسىغا كۆپرەك چوغ قويۇلمىسا ئاسانلا ئۆچۈۋالاتتى. كەيپ تارقالغاندىن كېيىنلا باش ئاغرىتاتتى. مەكىت نەشىسى

بولسا، زۆرۈرىيەتتىن تاشقىرى پۇراقلاردىن خالىي بولۇپ، شۇنچىلىك خۇش كەيىپ قىلاتتىكى، ھۇزۇرلانغۇچى ئۆزىنى پاختىدەك يەڭگىل، پەرىشتىدەك ئۇچقۇر ھېس قىلىپ، ئەرشئەلادا خىيالەن پەرۋاز قىلاتتى.

نادىرخان بازار بېگى ئالقىنىدىكى نەشىگە گۆھەرنىڭ راست-يالغانلىقىنى ئايرىماقچى بولغان سەررەپتەك ئىخلاس بىلەن تىكىلىپ قارىدى. كۆزلىرى چوڭ-چوڭ ئېچىلىپ، ساغىرىپ كەتكەن لەۋلىرى بىلىنەر-بىلىنمەس تىترىدى. گۆش گىردىدەك كۆپۈپ تۇرغان ئىككى قوۋۇزى تېخىمۇ كۆبچۈشكە باشلىدى.

— قېنى بەكرى سەن، چىلىم كەلتۈر! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ماتا يىرتقاندەك سەت چىقىدىغان ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، — سەيخانىنى قىرىۋەت، چىلىمنىڭ سۈيىنى يەڭگۈشلە، ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغىنى تەييارلا، — دەپ بۇيرۇق قىلدى ئۇ ئاخىردا.

ئالتۇندەك ساغىرىپ كەتكەن نەقىشلىق نەپىس چىلىم قولدىن قولغا ئۆتۈشكە باشلىدى. مېھمانخانا ئىچى يېڭىلا ئوت تۇتاشتۇرۇلغان تونۇر ئىچىدەك قويۇق دۇت بىلەن قاپلاندى. چىلىمچى بەكرى تام بويلىتىپ قويۇلغان تەكيىلەرگە يېرىم يانپاشلىغان بەگلەر ئارىسىدا موكىدەك قاترايتتى، كىمدۇ چىلىم ئۆز ئىلكىدە تۇرغان قىسقا ۋاقىتتىن تولۇقى بىلەن بەھر ئېلىش ئۈچۈن شۇنچىلىك قاتتىق شورايتتىكى، قايناۋاتقان چۆگۈندەك پۇرۇقلاۋاتقان ئاچچىق سۇ بوغۇزىنى كۆيدۈرگەندىلا ئاندىن تەلمۈرۈپ تۇرغان بىرىگە چىلىمنى بېرىۋېتىپ، ئىچ-قارنى يېنىپ چىققۇدەك يۆتىلىپ، قېقىلاتتى. كىمدۇ تۈتۈن تۆشۈكىنى قويۇۋەتمەي تا نەپسى ياربەرگۈچە، ئۆپكىسى تولغۇچە سۈمۈرەتتى-دە، چىلىمنى دىر-دىر تىترىتىۋېتەتتى.

بەكرى سەيخانىنى ئىككى ئۈچ قېتىم تولدۇردى، سېرىق

ئاماكا بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ سىلىنىدىغان نەشە قوناقتەك، بۇغدايدەك ئۈزۈلۈۋېرىپ، ئاخىر تۈگىدى. يەكمۇ يەك بەل تۇتۇشقان ياكى بىر مەيدان كەسكىن ئېلىشىشتىن قايتىپ كەلگەن لەشكەرلەردەك سۇنايلانغان كىشىلەرنىڭ كۆزلىرى ئەمدىلا جىنى چىققان بۇقىنىڭ كۆزىدەك ئالىيىشقا باشلىدى. ئادەتتە مەكىت نەشىسىنىڭ كارامىتىنى بىلمەيدىغان، نېرۋىلىرى باۋۇدۇن بەگگىنىڭ كۈچسىز نەشىسىگىلا ئۆگىنىپ كەتكەن يىگىتلەرنىڭ ئاغزىدىن شۆلگەي ئېقىتىشىپ، تورۇسقا قادالغىنىچە يېتىشۋاتقىنىنى كۆرگەن خاتىپ، بەكرى كەلتۈرگەن بىر چىنە دوغاپنى گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋەتتى-دە، دادىسى بەرگەن ھەممە پۇلنى دو تىكىپ قولغا كەلتۈرگەن نەشىنى بازاربېگى بىلەن ئورتاقلاشماقچى بولغانلىقىنىڭ مەقسىتى ئۈستىدە ئېغىز ئېچىش پەيتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى.

ئۇ كەسلەنچۈكتەك سۈرۈلۈپ بازاربېگىنىڭ يېنىغا كەلدى، خۇمالاشقان كۆزلىرى بىراقلا باشقا بىر تۈسكە كىردى. گەپنى ئەگىتىپ يۈرمەيلا سېيىت ھاجىنىڭ ئۆز ئۆگەي ئاچىسى بۈۋىمەريەم خېنىمنى ئەگىپ يۈرگەنلىكىنى، دادىسىنىڭ كۆڭلىگە نېمىلەرنى پۈككەنلىكىنى بىراقلا ئېيتىۋەتتى.

خاتىپ مال-دۇنيا ۋە نام-ئەمەل بارىدا كىرىيە دىيارى بويىچە يۇقىرى ئورۇندا تۇرىدىغان باينىڭ ئوغلى نادىرخان بايۋەچچىنىڭ ئاستىغا قوپارغۇ سېلىپ، كۆڭلىگە كۈندەشلىك ئوتىنى يېقىش ئارقىلىقلا يالاڭتۆش يۇقىرالارنىڭ خورىكىنى ئۆستۈرۈپ قويغان سېيىت ھاجىدىن، ئەجدادىدىن قالغان ئىززەت-ئابرويىنى بىر كەلگۈندىنىڭ رايى بىلەن خاراب قىلىۋاتقان «كەم ئەقىل» دادىسىدىن دەھشەتلىك تۈردە ئۆچ ئالماقچى، ھېچ بولمىسا ئېسىدە قالغۇدەك چۆچۈتۈپ قويماقچى ئىدى. كۆزىگە جىندىنمۇ سەت كۆرۈنىدىغان ئۆگەي ئاچىسىنىڭ

كىمگە ياتلىق بولۇشى ئۇنىڭ ئۈچۈن بەربىر بولسىمۇ، بىراق، ئانىسىنىڭ ئۆگەتكەن ئەقلى بىلەن ئۇ، بۇ يولنى تاللىۋالغانىدى.

نادىرخان بازار بېگى ھېلىلا سۇ كېچىپ كەلگەن ئىتتەك بىرلا سىلكىنىدى ـ دە، مەستلىكىدىن يېشىلدى. كىرپىكسىز كۆزلىرىگە جان كىرىپ مىدىرلاشقا باشلىدى. قوشۇمىسىنى شۇنداق تۈرۈپ، قولىغا تايىنىپ تامغا يۆلەندى، كۆزلىرىنى خۇمالاشتۇرۇپ، مەسخىرە قىلغاندەك كۈلۈمسىرەپ تۇرغان خاتىپنىڭ ياقىسىدىن كاپلا قىلىپ تۇتۇۋالدى.

خاتىپنىڭ ئانىسى ھەنىپەخېنىم بىلەن نەۋرىلىك تۇغقان كېلىدىغان نادىرخان بايۋەچچە مەيلى دەپئى دۇنيا، نام مەنسەپ، يۈز-ئابروي يېقىدىن بولسۇن، ئۆزىنى خاتىپتىن نەچچە دەرىجە ئۈستۈن چاغلايتتى. «كىشى يۇرتىدا يالغۇزلۇق تارتىپ قالغان» ئاچىسى ھەنىپە خېنىمنىڭ مەسلىھەتى ئارقىسىدا، دادىسى مەخسۇم ھاجى كىرىيە ئامبىلىغا نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملارنى شۇڭغۇتۇپ، ئۇنى چىرىيە بازىرىغا بازاربېگى قىلىپ تەيىنلەتكەنىدى. بۇنداق بولۇشىدا ھەنىپە خېنىمنىڭمۇ، مەخسۇم ھاجىنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا كۆزلىگەن مەقسەتلىرى بار ئىدى. ئەگەر نادىرخان بۇ يۇرتتا بازاربېگى بولۇپ تۇرسا، ھەنىپە خېنىمنىڭمۇ يۈرىكى توم بولاتتى. مەخسۇم ھاجىمۇ چىرىيىنىڭ تىجارەت ئىشلىرىنىڭ تىزگىنىنى ئۆز ئىلكىدە تۇتالايتتى. تەدبىر جەھەتتە يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھەنىپە خېنىم ئۆتكەن يىلى ئۆيىگە قايتقاندا مەخسۇم ھاجىغىمۇ، نادىرخان بايۋەچچىگىمۇ ئابلىزقارىغا قۇدا بولۇش توغرىسىدا يول كۆرسەتتى. بۇ گەپ ئابلىزقارىنىڭ كەلگۈسى مىراسىغا كۆزى تىكىلگەن ۋە بەشىنچى خوتۇنىنى تېتىپ كۆرۈش كويىدا يۈرگەن بايۋەچچىگە قېرى كالىغا پىچاق ياققاندەك يېقىپ كەتتى ـ دە، ئۇزۇن ئۆتمەي داستىخان ئۈچۈن بىرقانچە جانىۋاردىن ۋاز كېچىپ، قۇدا چۈشكەن بولدى. پەقەت

مەخسۇم ھاجىنىڭ بىر يىلدىن بېرى «سەكراتتا ياتقانلىقى»لا توي مەرىكىسى ئۆتكۈزۈشكە كاشىلا تۇغدۇرۇپ تۇرۇۋاتاتتى.

— ھۇ بەڭگە، — دېدى بازاربېگى خاتىپنىڭ بوغۇزىنى تېخىمۇ چىڭ بوغۇپ، — ھەرقايسىڭ تېخى مېنى كۆزۈڭگە ئىلىشمىدىڭمۇ، سەنلەرنىڭ ياخشى نېمىلەر ئەمەسلىكىڭلارنى بۇرۇنلا پەملىگەنىدىم...

خاتىپ بازاربېگىنىڭ قولىغا ئېسىلغانچە كۆلۈمسىرەپ تۇراتتى، ئۇ ئۇنىڭ ھازىرلا پەسكويىغا چۈشىدىغانلىقىنى بىلەتتى.

ھۆركىرىگەن ئاۋازدىن ھوشىغا كېلىشكەن يىگىتلەر قانداقتۇر بىر مەخلۇقنىڭ قولى خوجايىنىنىڭ گېلىدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈشتى-دە، يىغىلىپ-قوپۇپ قوللىرىنى ئۆتۈكلىرىنىڭ قونچىغا ئۇزىتىشتى. ئۇزۇن ئۆتمەي سىياسەت قىلغۇچىنىڭ بازاربېگى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، تۇرغان يېرىدە قېتىپلا قېلىشتى.

بازاربېگىنىڭ قول پەيلىرى بارا-بارا بوشاشتى. بارماقلىرى خاتىپنىڭ ياقىسىدىن ئاجرىدى. ھېلىغىچە كۆلۈمسىرەپ تۇرغان خاتىپ بەقەسەم تونىنىڭ ياقىسىنى قېقىشتۇرۇپ پۆرلەشكەن يېرىنى تۈزدۋەتتى-دە، بازاربېگىگە:

— گېپىمنىڭ مەنىسىگە چۈشەندىڭمۇ ئاغىنە، بىلسەڭ ساڭا پايدىلىق گەپ قىلىۋاتىمەن، تىكەننى كىرگەن يەردىن ئالماي، ئەجەب سىقىپ كەتتىڭا ياقامنى؟ — دېدى.

نادىرخان بايۋەچچە خاتا قىلىپ قويغىنىنى تەن ئالمىدى. ئۇنىڭ پۈتكۈل جىسمىغا تىترەك ئولاشتى.

— خەپ، توختاپ تۇرۇش، كۆزگۈلۈكۈڭنى بىر كۆرسەتمىسەم!

11. تېرەكلىك ھويلا

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، قەدىمىي غەربىي دىيارىدىكى 36 بەگلىكنىڭ بىرى بولغان چىرىيە بوستانلىقى ئۆز ۋاقتىدا چېدىر ۋە باشقا ھەرخىل ناملاردا ئاتىلىپ، تەكلىماكان دەشتىنىڭ خېلى ئىچكىرىسىگە جايلاشقانىكەن. بۇ قەدىمىي بوستانلىقنىڭ قانداق سەۋەبلەر بىلەن ھازىرقى ئورنىغا، يەنى چىرىيە دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا قاراپ 70 نەچچە كىلومېتىر سۈرۈلگەنلىكى توغرىسىدا مۇنداق بىر رىۋايەت ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرىدۇ:

كىتابىمىزدىكى ۋەقەلەر يۈز بېرىۋاتقان دەۋردىن بىرمىڭ نەچچە يۈز يىلچە بۇرۇن تەكلىماكاندىكى چىرىيە بوستانلىقى پايانسىز كەتكەن كۆكۆلمەيدان بولۇپ، چىرىيە دەرياسى، چاقار دەرياسى ۋە ئۇلۇغساي دەرياسىنىڭ ئەلۋەك سۈيى مول ھوسۇللۇق ئېكىنزارلىقلارنى، باغ-ۋارانلارنى سۇغىرىپ تۇرىدىكەن. گىرەلىشىپ كەتكەن ئېرىق-ئۆستەڭلەر تا ئۇپۇق سىزىقىغىچە يېتىپ بارىدىكەن. باراقسان ئۈجمە يوپۇرماقلىرى بىلەن يېتىشتۈرۈلىدىغان پىلە ۋە مەشۇتلەر، جەننەت مېۋىلىرىدەك شېرىن مېۋىلەر يىراق-يىراقلارغا توشۇلۇپ تۇرىدىكەن. ئاسىيادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرگە ۋە ئىچكى جۇڭگو تۈزلەڭلىكىگە قەرەللىك ۋە قەرەلسىز قاتناپ تۇرىدىغان سودا كارۋانلىرى بۇ يۇرتنىڭ يىپەك گەزلىملىرىنى، ئەلتىرىلىرىنى، قۇرۇق يېمىشلىرىنى، پاختىلىرىنى جاھانغا تونۇتۇپ، خۇش پۇراق ماتېرىياللار، ئۈنچە-مەرۋايىت، چىنە-قاچا ۋە ئۆي جابدۇقلىرىنى ئەكېلىدىكەن. ئالاھىدە گېئوگرافىك ئورۇن ۋە يولنىڭ يىراقلىقى بۇ يۇرتنى دۈشمەنلەرنىڭ يامان نەزىرىدىن ساقلاپ تۇرىدىكەن.

«ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ، ئون بەشى يورۇق» دېگەندەك، كۈنلەرنىڭ بىرىدە كۈتۈلمىگەن ئاپەت توساتتىن بۇ يۇرتقا خىرىس قىپتۇ، كۈنپېتىش تەرەپتىن بېسىپ كەلگەن قاراڭغۇلۇق قۇياش يۈزىنى قارايتىپتۇ. ئاسمان گۈمبىزى قازاننىڭ تېگىدەك قارىيىپ، دەھشەتلىك بوران كۆتۈرۈلۈپتۇ. ئارقىدىنلا قۇم ياغۇرى يېغىپ، ئېكىنزارلىقلارنى، باغۇ بوستانلارنى كۆمۈشكە باشلاپتۇ. يۇقىرىلار بۇ بوراننى ئۆتۈپ كېتەر دەپ كۈتۈشۈپتۇيۇ، ساپسېرىق قۇم ھوشۇقلىرىغىچە ئۆرلەپ، ئىشىكلىرىنى كۆمۈپ، يوللارنى چۆلگە، تۈزلەڭلەرنى دۆڭگە ئايلاندۇرۇپتۇ.

قىيامەت قايىم بولۇپ، بېشىغا ئاپەت كەلگەنلىكىنى بىلگەن خالايىق جان قايغۇسىغا چۈشۈپ، دۇئا تەلەپ قىلىپ بېقىپتۇ، نالە-زار قىلىشىپ، ئۆيدىكىلەر تالاغا، تالادىكىلەر ئۆيلىرىگە يۈگۈرۈشۈپتۇ. قىيا-چىيا ساداسى پەلەككە يېتىپ، ۋەھىمىلىك ئاۋازلار ئەرشئەلاغا ئۆرلەپتۇ.

يۇرتتا كۆپنى كۆرگەن، جاھاننىڭ ئىسسىق-سوغۇقىنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن، يېشى يۈزلەردىن ھالقىغان بىر ھۆرمەتلىك مويسىپىت بار ئىكەن، يۇرت ئەھلىنىڭ تويىمۇ، ماتەممۇ ئۇنىڭ مەسلىھەتىسىز ئۆتمەيدىكەن. خالايىق ئاخىر ئاسمانغا قاراپ، قارا بۇلۇتلارغا سەپسېلىپ، قارا بوراننىڭ گۈرۈلدىشىنى ئاڭلاپ تەپەككۇر ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلىۋاتقان بۇ ئەۋلىيا سۈپەت مويسىپىتنىڭ ئالدىغا كېپتۇ-دە: «ھۆرمەتلىك بوۋا، سەن يۇرتىمىزنىڭ تۈۋرۈكىسەن، بوۋىمىزنىڭ بوۋىسى، ئەقلىمىزنىڭ كۆزىسەن، نېمە قىلساڭ قىل، بىزنى بۇ بالادىن قۇتۇلدۇر، بۇ كۈيىقاپتىن خالاس قىل» دەپ ئىلتىماس قىلىشىپ، ئايىغىغا يىقىلىپتۇ.

مويسىپىت تەقدىرىنىڭ تىزگىنىنى ئۆزىگە باغلىغان يۇرت

چوڭلىرىغا، پۇقرالارغا خىتاب قىلىپ

— بالىلىرىم، بۇ قارا بوران ياكى ئۈچ كۈندە، ياكى يەتتە كۈندە توختايدۇ، يەتتە كۈندىمۇ توختىمىسا 41 كۈندىن كېيىن ئاندىن توختايدۇ. مانا ئۈچ كۈن بولدى، بۇ ئاپەت ئۆتۈپ كېتىدىغاندەك ئەمەس، مەسلىھەت مەندىن، ھەرىكەت سىلەردىن. ھەركىم ئۆز جېنىنى ئۆزى جايلىسۇن، شۇ ھامان ئۆيدىكىلەر تالاغا چىقىڭلار، 40 كۈنلۈك ئوزۇق ۋە 45 كۈنلۈك سۇنى دۈمبەڭلەرگە تېڭىڭلار، ھويلاڭلارغا يەتتە غۇلاچ ئېگىزلىكتە موما تىكلەڭلەر، بۇ مومىنى كېچە-كۈندۈز توختىماي چۆگىلەڭلەر، كىمكى مەن دېگەندەك قىلمىسا، ئەجەل شەربىتىنى ئىچىشكە تەييارلانسۇن، تىرىك قالارمەنمىكىن، دەپ خام-خىيال قىلمىسۇن، — دەپتۇ.

جامائەت بۇ مويسىپىت ئالدىدا «خوپ» دېيىشىپتۇيۇ، بەزىلىرى: بۇ ئالجىغان بوۋاي ئاغزىغا كەلگەننى جۆيلۈيدۇ، بىزنى ئەخمەق قىلىپ خامانغا قاتقان ئېشەكتەك چۆگىلەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپتۇ ۋە ئۆيلىرىگە كىرىپ خاتىرجەم يېتىشىپتۇ. باي، دۆلەتمەن كىشىلەر ئۆي بىساتلىرىغا، ئالتۇن-كۈمۈشلىرىگە، روزىغارلىرىغا قىيماي، ئۆيلىرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەپتۇ.

مويسىپىتنىڭ راست سۆزلەيدىغانلىقىغا چىنپۈتىدىغان، ئۇنىڭغا ئىخلاس قىلىدىغانلار ھويلىسىغا، تالا-تۈزگە موما قاداپ توختىماي چۆگىلەشكە باشلاپتۇ. تىمەنلىرى ئاجىزلارنى يۆلەپتۇ، ھارمىغانلار ھارغانلارنى يۈدۈپتۇ، قورسىقى ئاچسا دۈمبىسىدىكى خالتىلىرىدىن نان ئېلىپ غاجىلىشىپتۇ، ئۇسسىسا قاپاقلىرىدىكى سۇنى تېجەشلىك بىلەن ئوتلاپتۇ.

ئاخىر ھېلىقى مويسىپىتنىڭ دېگىنى راست بولۇپ چىقىپتۇ، ئارىدىن 41 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن قارا بوران توختاپ، كۆك ئاسمان ئۆز رۇخسارىنى كۆرسىتىپتۇ. قۇياشمۇ

يەر ـ جاھاننى يورۇتۇپتۇ. چۆگىلەۋاتقانلار قارىسا ئۆزلىرى ئېگىز ـ ئېگىز قۇم دۆڭلىرىنىڭ ئۈستىدە دۆڭدىن بىر غولاچ چىقىپ تۇرغان موما ياغاچنى تۇتۇپ تۇرغۇدەك، پۈتكۈل يۇرت مىقياسىدا ياكى يېشىللىقتىن، ياكى دەل ـ دەرەختىن، ئۆي ـ ئىمارەتتىن ئەسەر قالماپتۇ. ھۇرۇنلۇق قىلغانلار مال ـ دۇنيالىرى بىلەن بىللە نەچچە غولاچ قۇم ئاستىغا كۆمۈلۈپتۇ.

قىيامەتتىن بەتتەر بۇ قارا ئاپەتتىن ئامان قالغانلار تەلىيىنىڭ ئوڭلۇقىدىن زىيادە خۇشال بولۇشۇپتۇيۇ، مېھرىبان قولۇم ـ قوشنىلىرىدىن، ئۆي بىساتلىرىدىن، يۇرت ـ خانىمانلىرىدىن مەھرۇم بولغىنىغا كۆڭلى بۇزۇلۇپ، دادلىشىپتۇ. ئەمدى قەيەرگە بېرىپ، قەيەردە تۇرۇشقا ئەقلى يەتمەي، يەنە ھېلىقى مويسىپىتنى ئىزلەپ، دۆڭمۇ دۆڭ، چوڭقۇرمۇ چوڭقۇر يۈگۈرۈشۈپتۇ. ھېچكىم مويسىپىتنىڭ ئۆيىنىڭ ئورنىنى قىياس قىلالماپتۇ. تىرىك قالغانلار ئارىسىدىنمۇ تېپىلماپتۇ. ئاخىر ياشىنىپ ھاسىغا چۈشۈپ قالغان كىشىنىڭ قىرىق نەچچە كېچە ـ كۈندۈز موما چۆگىلەشكە چامى يەتمەيدىغانلىقىنى بىردىنلا يادىغا ئېلىشىپ، كۆڭۈل يارىسى ئەدەپتۇ، يىغلاپ يېشى قۇرۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە يەنە ياش قاپلىشىپتۇ.

شۇ ئارىدا ئۇلار بارخاننىڭ ئۈستىدە كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغان بىر چۆل توشقىنىنى كۆرۈپ قاپتۇ. بۇ توشقان تېڭىرقىغان توپقا قاراپ ئىشارەت قىلغاندەك، ئالدى ئاياغلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپتۇ ـ دە، بارخانلارنى ئارىلاپ، كۈنچىقىشقىمۇ ئەمەس، كۈنپېتىشقىمۇ ئەمەس، قانداقتۇر بىر تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈپتۇ. كۆز يېتىم يەرگە بېرىپ يەنە تەرەپلەرنى پەرق ئېتىشتىن مەھرۇم بولغان توپقا قاراپ ئىشارەت قىلغاندەك بولۇپتۇ، يولىنى يەنە داۋاملاشتۇرۇپتۇ.

جامائەت ئارىسىدا ياشتا چوڭراق بىر ئەركەك بار ئىكەن.

ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ھېلىقى دانا مويسىپىت بىلەن داۋاملىق ئۆلپەت بولۇپ، مۇڭدىشىپ تۇرىدىكەن. ئۇ توشقاننىڭ سىرلىق ئىشارىتىنى چۈشەنگەندەك بولۇپتۇ، بۇنىڭدا بىر كارامەت بار دەپ ھېسابلاپ، جامائەتكە «توشقان ماڭغان يول بىلەن مېڭىۋېرەيلى» دېگەن مەسلىھەتنى بېرىپتۇ. بۇ تەكلىپ جامائەتكىمۇ خوپ كەپتۇ. ئۇلار: «يېتىپ ئۆلگۈچە، ئېتىپ ئۆلەيلى، بېشىمىزغا كەلگەننى كۆرەرمىز» دېيىشىپ، توشقان بىلەن قارا كۆرۈنۈش ئارىلىق قالدۇرۇپ يولغا راۋان بوپتۇ.

ئىلكىدە ئاشقان بەش كۈنلۈك سۇ ۋە بەش كۈنلۈك ئوزۇق تۈگىگەن كۈنى چىڭقى چۈش مەزگىلىدە ئون جىننىڭ بىرى ئالمىغان بۇ توپ ئاندا-مۇندا توغراق ۋە قومۇشلار بىلەن قاپلانغان بىر يەرگە يېتىپ كېلىشىپتۇ. ھايال ئۆتمەيلا، بۇ يەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىدىكى يۇرتىغا ئېقىپ بارىدىغان چىرىيە دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى ئىكەنلىكىنى بىلىۋاپتۇ.

ئوزۇق-تۈلۈك ۋە سۇ تۈگەپ، ھېرىپ مادارى قالمىغاچقا، ئۇلارنىڭ سەپەرنى يەنە داۋاملاشتۇرۇشقا كۆزى يەتمەپتۇ، لېكىن، بۇ يەردە قومۇش يىلتىزى كولاپ يەپ، ياۋا ھايۋان تۇتۇپ ئوزۇقلىنىپ كۈن ئۆتكۈزگىلى بولىدىكەن. بۇنداق كۈننىڭ ئۇزاققا بارمايدىغانلىقىمۇ ئۇلارغا ئايان ئىكەن.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئاچارچىلىق دەستىدىن ئۆلۈم-يېتىم كۆپىيىشكە باشلاپتۇ. ئۆۋلايدىغان ھايۋانلارمۇ ئۆلگىنى ئۆلۈپ، قاچىدىغىنى قېچىپ بوپتۇ. ئاشلىق بولمىسا ھەممەيلەننىڭ قىرىلىپ تۈگەيدىغانلىقىنى بىلگەن ھېلىقى كىشى مويسىپىت ئۆلپىتىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە خالتىسىغا سېلىۋالغان ئۈچ-تۆت ئۇچۇم داننى كۆپچىلىك ئالدىغا قويۇپتۇ-دە، ئۇلارغا قاراپ:

— «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار» دەپتىكەن، يۈرۈڭلار، زىرائەت تېرىشقا سۇ ئىزدەيمىز، — دەپ قىرانلىق دەۋرىگە يەتـ

كەن بىرقانچە كىشىنى ئەگەشتۈرۈپ تۇغراقلىققا راۋان بوپتۇ. بىراق، دەريا قىنى قۇم بىلەن تولۇپ كەتكەنىكەن. ئۇلار مېڭىۋېرىپتۇ، مېڭىۋېرىپتۇ، بىر تامچە سۇ ئۇچرىتالماپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر قايسىسى ھەر تەرەپكە كېتىپ، يولدىن ئادىشىپتۇ. لېكىن باشلامچى كىشى زادى ئۈمىدسىزلەنمەپتۇ، ھەر قېتىم نىمجان ھالەتتىكى يۇرت ئەھلىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسە، ئۇنىڭغا بىر ئۇلۇش دەرمان قوشۇلىدىكەن، ئاپەت ئاغزىدىن قۇتۇلغان يۇرتداشلىرىنىڭ بۇ دۇنيادىن ئىز-دېرەكسىز يوق بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى ئويلىسا، ئۆز بۇرچىنىڭ ئېغىرلىقىنى ھېس قىلىدىكەن.

بۇ ئەقلىي بېشارەت بەرگەن، كۆڭلى تارتقان تەرەپكە قاراپ يولىنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىپتۇ. ئۆچكە تېرىسىدىن قىلىنغان چورۇقى تىتىلىپ كەتسە، يالىڭاياق مېڭىپتۇ، ھاسىسى كاردىن چىقسا ئۆمىلەپتۇ. ئارىدىن ئىككى كېچە-كۈندۈز ئۆتكەندىن كېيىن ئاپئاق قار بىلەن قاپلانغان كوئېنلۇن تېغىنىڭ ئېتىكىگە يېتىپ كەپتۇ. ئۇ كۆزىدىن تارام-تارام ياش تۆكۈپ تۇرۇپ تاغقا خىتاب قىپتۇ:

«ئى ئاتىمىز كوئېنلۇن، ئانىمىز كوئېنلۇن، باغرىڭدىن ئەۋەتكەن شەربىتىڭ بىلەن چۆلنى باغ قىلدىڭ، بىزنى بار قىلدىڭ، بىز — سېنىڭ پەرزەنتلىرىڭ، سېنى ئېمىپ چوڭ بولدۇق، ھىممىتىڭ بىلەن ئاۋۇدۇق. ساڭا ھەرچاغ تەشەككۈر ئېيتىپ، ساڭا چىن كۆڭلىمىزدىن سېغىنىۋاتقان كۈنلەردە تەقدىر بىزگە ئاپەت ئەۋەتتى. يۇرتىمىزدىن ئايرىلدۇق، خانىۋەيران بولدۇق، جېنىمىز بوغۇزىمىزغا كەلگەندە يەنە سەندىن شەپقەت تىلەيمىز، سەندىن كەۋسەر سورايمىز، ھىممىتىڭنى بىزدىن ئايىما، بىزگە سۇ بەر، ئۆزۈڭ كۆكلەتكەن، چېچەكلەتكەن، مېۋىگە كىرگۈزگەن ھايات دەرىخىمىز نابۇت بولمىسۇن، يۇرتىمىز نامۇنىشانسىز، تۇپرىقىمىز ئادەمسىز قالمىسۇن، بىزگە سۇ بەر، بىزگە

كەۋسەر بەر!»

شۇ ھامان يالت-يۇلت قىلىپ چېقىن چېقىلىپتۇ، ھاۋا دەھشەتلىك گۈلدۈرلەپ، بۇلۇتلار بىر-بىرى بىلەن ئۈسۈشۈپتۇ. كۇئېنلۇن تېغىنىڭ تىكىلىك چوققىسى ئورنىدىن قوزغالغاندەك بوپتۇ. ئۇ كىشى لەرزىگە كەلگەن ۋۇجۇدىنى توختىتىۋېلىپ، تىلاۋەتتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆزىنى ئاچقۇدەك بولسا، ئالدىدا تاغ قىياپەتلىك، چىرايىدىن كۆكلەم ئاپتىپىدەك نۇر يېغىپ تۇرغان بىر ئاقساقال تۇرغۇدەك. بۇ ئاقساقال بىر قارىسا تاغقا، بىر قارىسا ئۆزىنىڭ ھېلىقى ئۈلپەتدىشىغا ئوخشاپ كەتكۈدەك. بۇ ئاقساقال ئۆز ھاسىسىنى ياشانغان كىشىگە ھۆرمەت بىلەن تەڭلەپتۇ ۋە:

«بۇ ھاسىنىڭ بىر ئۇچىنى تۇتۇپ، بىر ئۇچىنى يەردىن ئۈزمەي قېرىنداشلىرى تۇرغان يەرگە قاراپ مېڭىۋەرسىلە، ئاگاھ بولسىلاكى، زىنھار كەينىلىرىگە قايرىلمىسىلا، ئىلتىجالىرى ئىجاۋەت بولغۇسىدۇر»، — دەپ چېقىن شولىسى ئارىسىدا كۆزدىن غايىب بوپتۇ.

تىلاۋەت قىلغۇچى: «بۇ، نېمە كارامەت» دەپتۇ، ھەيرانلىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ، ھاسا بىلەن يەر يۈزىنى سىزغىنىچە، قېرىنداشلىرى قالغان يەرگە قاراپ مېڭىۋېرىپتۇ.

ئۇ ئىككى كېچە-كۈندۈزدە ئەمەس، بەلكى ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىتتىلا قېرىنداشلىرىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپتۇ. قېرىنداشلىرى تۇرغان يەرگە كەلگىلى ئازلا قالغاندا، شەيتان ۋەسۋەسىسىگە بېرىلىپ، «كەينىمدە نېمە باردۇر؟» دېگەن خىيال بىلەن كەينىگە قاراپتۇ.

قارىسا، خىسلەتلىك ھاسىنىڭ ئىزى تەگكەن يەر چوڭ دەرياغا ئايلىنىپ، بۇ دەريادا ئۆركەشلەپ ئاققان سۇ ھاسىنىڭ ئۇچىنى سۈيۈپ كېلىۋاتقۇدەك. بىراق، ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىشى بىلەن تەڭلا، دەريانىڭ سۈيى كەلگەن يېرىدىلا توختاپ

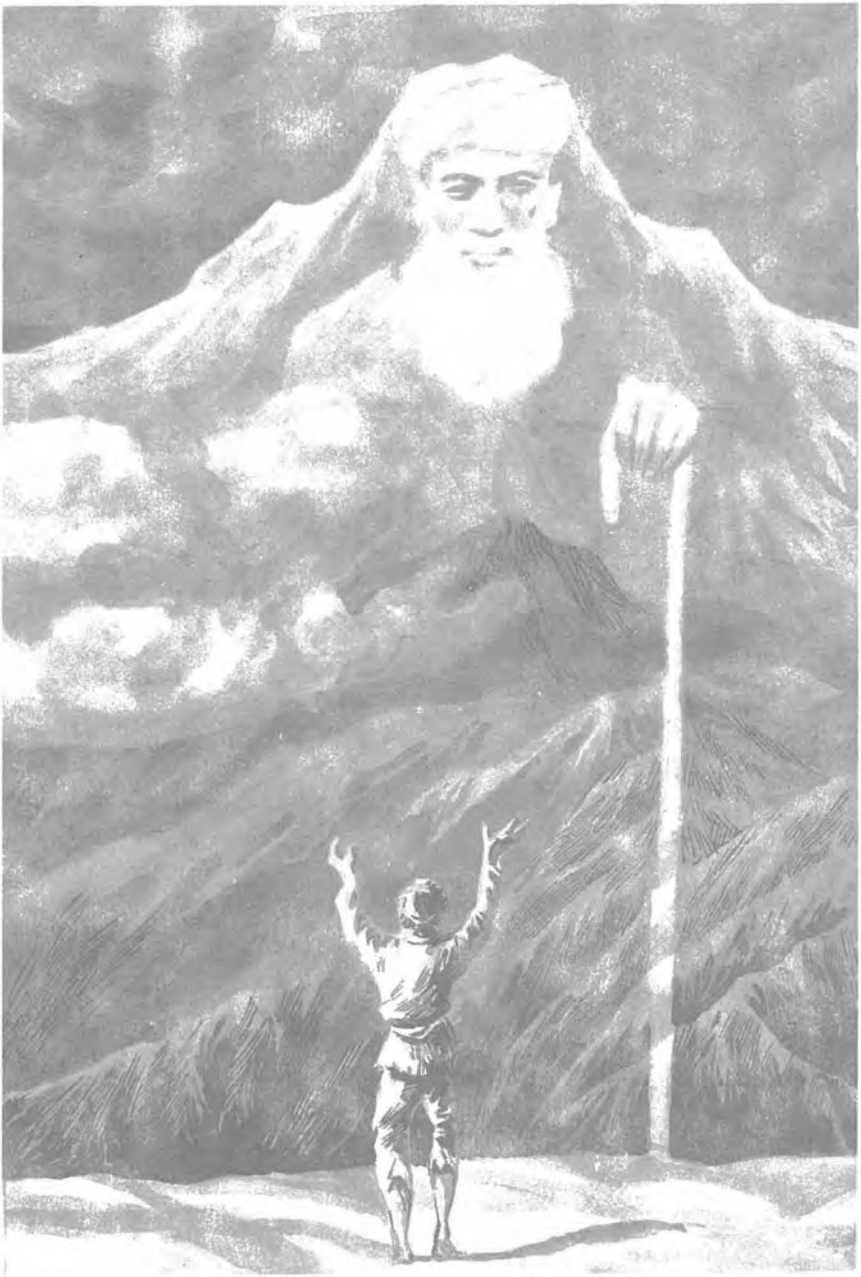

— ئى ئاتىمىز كوئېنلۇن، ئانىمىز كوئېنلۇن، بىزگە سۇ بەر، بىزگە كەۋسەر بەر، ھايات
دەرىخىمىز ۋاقىتسىز نابۇت بولمىسۇن، تۇپرىقىمىز ئادەمسىز قالمىسۇن! ...

قاپتۇ. بۇ كىشى ئاگاھنى قۇلىقىدا ساقلىمىغىنى ئۈچۈن ئۆزىنى كايىپتۇ، ھاسىنى يەنە سۆرەپ بېقىپتۇ، دەريا سۈيى قايتا ئاقماپتۇ. كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىماي يەنە بىر ئاز ماڭغان بولسا، دەريا سۈيى مۇنبەت تۇپراقلىق يەرگە ئېقىپ كېلەتتىكەن.

ئۇ كىشى ئارتۇقچە ئاھ ئۇرۇشنىڭ پايدىسى يوقلۇقىنى بىلىپ، قېرىنداشلىرىنى دەريا سۈيى ئېقىپ كەلگەن يەرگە كۆچۈرۈپ كەپتۇ. زىرائەت تېرىپ، شۇ يىلىلا ھوسۇل ئاپتۇ، مال-ۋارانلار ئاۋۇپ، ئادەملەر كۆپىيىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يېڭى بىر يۇرت پەيدا بوپتۇ. كېيىنكى كۈنلەردە بۇ يۇرتنىڭ ئەسلى نامى «چېدىر» دېگەن سۆزنىڭ ئاخىرىغا «ماكان»، «يەر» دېگەن مەنىنى بىلدۈرگۈچى «يە» قوشۇمچىسى ئۇلىنىپ، «چېدىرىيە» دەپ ئاتىلىدىغان بوپتۇ. زاماننىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، بۇ يۇرت نامى «چىرىيە» دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ قالغانىمىش...

بەزى كىشىلەر «رىۋايەت دېگەن بەرىبىر رىۋايەت» دېيىشىدۇ، لېكىن رىۋايەتنىڭ ئاساسسىز پەيدا بولۇپ قالمايدىغانلىقىنىمۇ ھەممە ئادەم بىلىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، نۇرغۇن كىشىلەر مىراب بېگى سۇپۇرگەئاخۇننى تاغدىن سۇ ئەكەلگەن ھېلىقى كىشىنىڭ ئەۋلادى دەپ ھېسابلايدۇ. ئۇلارنىڭ دەلىللىشىچە، ئۆز ۋاقتىدا بۇ كىشى خىزىر ئىنئام قىلغان خىسلەتلىك ھاسىنى سۇ توختىغان يەرگە سانجىپ قويغانىمىش، بۇ ھاسا كۆزنى يۇمۇپ-ئاچقۇچە يوپۇرماق چىقىرىپ يوغان بىر تۈپ تېرەككە ئايلانغانىمىش، بۇ كىشى يۇرتنى ۋە يۇرت جامائىتىنى قۇتۇلدۇرغان خىزىرنىڭ ھۆرمىتى ۋە خىسلەتلىك ھاسىنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن شۇ تېرەك ئەتراپىغا تام قوپۇرۇپ، ھويلا ئارام قىلغانىكەن، دېيىشىپ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ھويلىسىدىكى يەتتە ئادەمنىڭ قۇچىقى يەتمەيدىغان، سايىسى ئۈچ مو يەرگە چۈشىدىغان تېرەكنى

پاكىت قىلىپ كۆرسىتىدۇ.

نېمىلا بولمىسۇن، ئاشۇنداق بىرتۈپ تېرەكنىڭ سۆپۈرگە مىراب بېگنىڭ ھويلىسىدا ھېلىمۇ قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇۋاتقىنى راست. سۆپۈرگەئاخۇن كىچىك ۋاقتىدىلا بۇ تېرەكنىڭ قاچان تىكىلگەنلىكى ھەققىدە دادىسىدىن، بوۋىسىدىن سوراپمۇ كۆرگەن. بىراق ئۇلار: «بىز تۇغۇلساق مۇشۇ پېتى تۇرغانىكەن» دېگەندىن ئۆزگە ھېچنېمە دەپ بېرەلمىگەن. دېمىسىمۇ، پەسىللەرنىڭ قاقشاتقۇچ ئىسسىق ـ سوغۇقىغا، خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى تەكلىماكان تەرەپتىن ئۆرۈپ تۇرىدىغان قۇم ئارىلاش بورانىنىڭ زەربىسىگە چىداشلىق بېرىپ كەلگەن بۇ تېرەك ـــ ئۇزاق ئۆتمۈشنىڭ شاھىتى، ئىنسانلار ئارىسىدىكى جاپا ۋە خۇشاللىقنىڭ گۇۋاھچىسى سۈپىتىدە تارىخ بىلەن تەڭ ياشىغان گىگانت ئادەمدەك كۆكرەك كېرىپ تۇراتتى. نامرات دېھقانىنىڭ ياغ كۆرمىگەن قولىدەك يېرىلغان قوۋزاقلىرى دەرەخ غولىغا ياماشقان مىڭلىغان بوغما يىلاندەك تولغۇما ھاسىل قىلىپ يۇقىرىغا ئۆرلەيتتى. ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن قايناپ چىققان ئۆسمىلەر تېرەك شېخىغا ئېسىپ قويغان قالقانلاردەك تومپىيىپ تۇراتتى. ئاچماقلاردىن بۆرتۈپ چىققان ياپىلاق پورلار تۈۋرۈككە قېقىلغان، ياغلىشىپ كەتكەن چىراغپايلارغا ئوخشايتتى. بوران زەربىدىن چۇرت ئۈزۈلگەن شاخلارنىڭ ئورنىدىن ئۆسۈپ يېتىلگەن يېڭى نوتىلار توپا ياغدۇرۇپ تۇرىدىغان ئاسماننىڭ دەل كۆكسىگە نىشانلانغان نەيزىدەك بوي تارتىپ ئۆسمەكتە ئىدى. بەرگى تۆمۈر سىنىدەك ياكى پەي تاردەك مەزمۇتلىشىپ كەتكەن ئالقان چوڭلۇقىدىكى مىڭلىغان ـ ئونمىڭلىغان يوپۇرماقلار ئاجىز شامالدىمۇ شۇ قەدەر ھەيۋەتلىك سادا چىقىراتتىكى، بۇ سادا بەئەينى پۈتۈن يۇرت جامائىتىنىڭ ئاق مەسچىتتىكى پىچىرلاپ دۇرۇت ئوقۇشلىرىغا ۋە ئىسيان تەييارلاۋاتقان غايەت زور قوشۇننىڭ

جەڭ ئالدىدىكى شىۋىرلاشلىرىغا، قىلىچ بىلەشلىرىگە ئوخشايتتى. تېرەك غولىدىكى تونۇر ئاغزىدەك قارىيىپ تۇرغان كامارلار ئىنسانلار ئارىسىدىكى مۇشتۇمزورلارنىڭ چېكىسىدىن ئاشقان گۇناھى-كىمبىرلىرى ئۈچۈن ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ، چەكچەيگەن كۆزلەردەك ھەيۋەتلىك ئىدى.

خۇددى نەۋرىسىنىڭ نەۋرىسىنى كۆرگۈچە ياشاپ كېلىۋاتقان بىر بوۋاي بالا-ۋاقا، نەۋرە-چەۋرىلىرى بىلەن بىللە تۇرۇۋاتقاندەك، قېرى-ياش، چوڭ-كىچىك تېرەك ۋە باشقا ھەرخىل دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان بۇ بۈكلۈك ھويلىنىڭ دەرۋازىسى كۈنچىقىش تەرەپكە قارايتتى. دەرۋازىدىن كىرگەن ھەرقانداق كىشى يەتتە قەدەم ماڭا-ماڭمايلا ھېلىقى قېرى تېرەكنىڭ ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان يىلتىزلىرى ئارقىلىق يەرنى قامالاپ تۇرغان يوغان غولىغا دۇچ كېلەتتى-دە، تەبىئىي ھالدا بەزىلىرى ئوڭ تەرەپ، بەزىلىرى سول تەرەپ بىلەن ئايلىنىپ ئۆتكەندىن كېيىن، ئايۋاننىڭ پېشايۋان ئاستىدىكى ئىككى قاناتلىق ئىشىكىنى كۆرەلەيتتى.

گۈگۈم. تاغ تەرەپتىن كەلگەن قوغۇشۇن رەڭلىك بۇلۇتلار بىلەن تەكلىماكان تەرەپتىن سۈرۈلگەن بوزمانلار ئۆزئارا سىڭىشىپ، يەر-يۈزىگە سايە تاشلاۋاتقان چاغ.

ئەتىگەندىلا يېتىپ كەلگەن سەككىز تاشلىق سەل سۈيىنى تەقسىم قىلىپ بولۇپ قايتىپ كەلگەن سۈپۈرگەئاخۇن ھارغىن تېنىنى سۆرەپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى-دە، ئادىتى بويىچە قېرى تېرەكنى باشتىن-ئاخىر بىر كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن، كەتمىنىنى پېشايۋان ئاستىغا قويدى. مەھەللە بويىچە ئەڭ چوڭ ھېسابلىنىدىغان بەش جىڭلىق كەتمەن مىراب بېگىگە كېچە-كۈندۈز ھەمراھ ئىدى. ئۇ ئىشىكتىن چىقىشىلا ئۇنى دولىسىغا سېلى-

ۋالاتتى. يول بويلىرىدا، ئېرىق بويلىرىدا سۇ بۇزۇپ كېتىش ئېھتىمالى بولغان جايدا توختاپ، ھېچ بولمىسا ئىككى-ئۈچ كەتمەن توپا تاشلاپ قوياتتى.

— ھارمىسىلا بېگىم!

كەتمەننىڭ «گۈپ» قىلغان ئاۋازىدىن ئېرىنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى پەملىگەن چىنارئايىم ئايۋان ئىشىكى ئالدىغا چىقىپ مىراب بېگىدىن ھاردۇق سورىدى.

— ئىنشائاللا.

مىراب بېگى كۈندىن-كۈنگە ياداپ كېتىۋاتقان، چاچلىرىغا ۋاقىتسىز ئاق كىرىشكە باشلىغان كۆيۈمچان ھەمراھىغا كۈلۈمسىرەپ قويدى. ئۈستىبېشىنى يېشىپ، ئۆزىگە ئىچ ئاغرىتقاندەك قاراپ تۇرغان چىنارئايىمغا تۇتقۇزدى-دە، تەرەت ئېلىپ نامىزىنى ئوقۇۋالغاندىن كېيىن داستىخان ئالدىغا كېلىپ، بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇردى.

سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن چىنارئايىم كۆيۈپ-پىشىپ 30 يىلغا يېقىن ۋاقىتنى ئىناقلىق ۋە مېھرىبانلىق ئىچىدە ئۆتكۈزدى. كىشىلەر ئۇلارنىڭ بىرەر قېتىممۇ سەن-پەن دېيىشىپ قالغىنىنى ياكى قىزىرىشقانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئەينى چاغدا توي بولۇشتىن بۇرۇن بۇ ئىككىيلەننىڭ يۈز كۆرۈشمىگىنى راست. بىراق، سۈپۈرگەئاخۇن دادىسىغا خۇداغا ئىشەنگەندەك ئىشەنگەچكە، ئېقى كىلىشىدىغان ئۇلپەتدىشىنىڭ قىزى چىنارئايىمنى خوتۇنلۇققا ئېلىپ بېرىش تەكلىپىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل كۆرگەن.

« ئوغلۇم، — دېگەنىدى ئۇ چاغدا دادىسى سۈپۈرگەئاخۇنغا، — راست گەپنى قىلسام، قۇدىمىز ئانچە باي ئادەملەردىن ئەمەس، لېكىن خۇداغا شۈكرى، باشقىلارنىڭ قولىغا قاراپمۇ قالمايدۇ، نىيىتى دۇرۇس، ھۆرمىتى زىيادە كىشى، چىنارئا-

يەنىمۇ پاھ دېگۈدەك چىرايلىق بالا ئەمەس. چىراي دېگەنگە سۇ قۇيۇپ ئىچكىلى بولمايدۇ، نىكاھ دېگەن ئۆمۈر سودىسى، ئىككىڭلار كېلىشىپ ئۆتسەڭلەرلا مەن رازى. بىزدىن كېيىن قالساڭلارمۇ ئۇ ساڭا ھەمقام بولالايدۇ!»

سۈپۈرگەئاخۇن تويى بولۇپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئايالىنىڭ ھەقىقەتەن كۆڭۈلدىكىدەك ئوبدان جورا ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئۇ، ئۆي ئىشىغا كەلگەندە ماھىر، ئاش - تاماققا ئۇستا، ئىگىلىككە كەلگەندە ئۆزىدىن قېلىشمايدىغان قولداش بولۇپ چىقتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ساۋاتلىق، بىلىمدان، خېلى - خېلى كىتابلار ئۈستىدە گەپ ئاچالايدىغانلىقى ئۇنىڭغا بەك يېقىپ كەتتى.

دادىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن سۈپۈرگەئاخۇنغا بىر - دىنبىر يار - يۆلەكتە بولغىنى يەنىلا چىنارئايىم بولدى. ئۇ ئېرىگە بەكمۇ كۆيۈنەتتى، ئۇششاق ئۆي ئىشلىرىدىن تارتىپ، ئىگىلىكتىكى چوڭ ئىشلارغىچە ئېرىگە ئاجايىپ توغرا مەسلىھەتلەرنى بېرەلەيتتى. ئەسلىدە، سۈپۈرگە ئاخۇن مىراب بېگى بولغاندىن كېيىن، ئائىلە ئىگىلىكىنى مەھەللە مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان يالغۇز ئوغلى مۇھەممەتئەلىگە تۇتقۇزماقچى بولغان. بۇنىڭدا ئايالىنىڭ كېسەلچان ئىكەنلىكىنى كۆپرەك كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنىدى.

بىراق، چىنارئايىم ئېرىنىڭ بۇ قارىشىغا قوشۇلمىدى. ئۇ، ئوغلىنى قەشقەر مەدرىسىسىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىش، ئائىلە ئىگىلىكىنى بولسا، غوجىدار نىياز قۇل بىلەن بىللىلىشىپ ئۈستىگە ئېلىش پىكرىدە چىڭ تۇردى.

سۈپۈرگەئاخۇن ئايالىنىڭ ھەقىقەتەن قالتىس ئويلىغانلىقىغا ئىشەندى ۋە بۇ تەكلىپنى تارتىشمايلا ماقۇل كۆردى. مانا، ئەمدى ئوغلى قەشقەردە ئوقۇۋاتقىلى ئۈچ يىلدىن ئېشىپ قالدى. ئىگىلىكمۇ ئايالىنىڭ جان كۆيدۈرۈشى بىلەن بىر

ئوبدان باشقۇرۇلماقتا ئىدى. ئۆزى پۇقرا ئۈچۈن كۆيدى-پىشتى بولۇپ بېشىنى قاشلىغۇدەك پۇرسەت چىقىرالمىغان يەردە ئاياللىنىڭ كېسەل تېنىنى سۆرەپ يۈرۈپ ئىگىلىكنى جوڭقۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەن مىراب بېگى مۇشۇنداق ھەمراھىنى ئۆزىگە قوشۇپ قويغان رەھمەتلىك دادىسىغا ئىچ-ئىچىدىن شۈكرى-رەھمەتلەر ئېيتاتتى.

دادىسىدىن مىراس قالغاندىن بېرى بىر تال تۈۋرۈكى ياكى بىرەر تال ۋاسىسى ئۆيان-بۇيان قىلىنىپ باقمىغان ئاسما ئايۋاننىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئازادە، يورۇق خانە مەخسۇس سۇپۇرگەئاخۇن ئۈچۈنلا سەرەمجانلاشتۇرۇلغانىدى. سۇپۇرگەئاخۇن كەچلىك غىزادىن كېيىن خانىسىگە كىردى-دە، تام بويىلىتىپ ياسالغان ئويۇقتا تىزىلغان كىتابلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئالدى بىلەن قوتاز قۇيرۇقى يەلپۈگۈچ بىلەن كىتابلارنىڭ ئۈستىدىكى نېپىز بىر قەۋەت توپىنى قېقىۋەتتى ۋە ئەلشىر ناۋائىينىڭ «چاھار دىۋان» نى سۇغۇرۇۋېلىپ، تاختا ئۈستىگە قويۇپ، «فەۋائىدۇلكىبەر» دىۋانىنى ئاچتى.

دادىسىنىڭ كىتابخۇمارلىقى كىچىكىدىنلا ئۇنىڭغا ئۆز تەسىرىنى سىڭدۈرۈپ ئۈلگۈرگەن. ئۇنىڭ نەزىرىدە، خىزىردەك بىلەرمەن، پەرىشتىدەك مېھرىبان، ئاق كۆڭۈل، ھېسابلىنىدىغان دادىسى نەزەر خوجىكام مەھەللىدىكى بارماق بىلەن سانالغۇدەك ساۋاتلىق كىشىلەرنىڭ بىرى ئىدى. دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەندە، بولۇپمۇ قىشنىڭ ئۇزۇن كېچىلىرى ئۇ، مۇشۇ خانىدە تەڭتۇشلىرى بىلەن كىتاب سۆھبىتى قىلاتتى. سۆھبەتداشلىرى ئارىسىدا ئورتاقچىلارمۇ، مالايلارمۇ، ئىمام-مۇئەززىنلەرمۇ بولاتتى. سۇپۇرگەئاخۇن يەتتە-سەككىز ياش چاغلىرىدىمۇ ئەنە ئاشۇنداق كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈپ، چەكنامىلەر ۋەقەلىكلىرى ئارىسىغا شۇڭغۇپلا كې-

تەتتى. ئاتا-ئانىسىنىڭ ئەللەيلىرىگىمۇ، گوللاشلىرىگىمۇ ئۇنىمايتتى. قايسىبىر داڭلىق شەخسلەر، رىۋايەتلەردىكى قەھرىمانلار ۋە مەشھۇر ۋەقەلەر ئۈستىدە بولغان تالاش-تارتىشلارنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلايتتى.

كېيىنچە، ئۇ مەھەللە مەكتىپىدە ئوقۇپ ساۋاتىنى چىقاردى، مەدرىستە ئوقۇپ بىلىمىنى چوڭقۇرلاشتۇردى. دادىسىدىن كېيىن قېلىپ ئىگىلىككە مىراسخورلۇق قىلىپلا قالماي، دادىسىنىڭ يۈز نەچچە پارچە كىتابىغىمۇ ۋارىسلىق قىلدى.

ئۇنىڭ كۆڭلى بولۇپمۇ «چاھار دىۋان» غا بەك يېقىن تۇراتتى. كىتاب ئوقۇشقا چولىسى تەگمىگەن كۈنلىرىمۇ ئۇنىڭ توپىسىنى قېقىپ، سارغىيىپ كەتكەن ۋاراقلىرىنى چېكىپ قوياتتى.

قايسىبىر يىلى ئىلچىدىن كەلگەن بىر ئوقۇمۇشلۇق ئادەم ئۇنىڭ ھوزۇرىدا مېھمان بولدى. سۆھبەت داۋامىدا ئۇ گۈزەللىكتە تەڭدىشى يوق غەزەللەردىن بىرقانچىنى ئوقۇدى. بۇ غەزەللەردىن ھوزۇرلىنىپ، قانغۇدەك زوق ئالغان سۇپۇرگە-ئاخۇن بۇ غەزەللەرنىڭ مۇئەللىپىنى سوراپ قالدى.

ئۇ كىشى شېئىرىيەت ئىلمىنىڭ تەڭداشسىز ئۇستىسى، سۆز سەنئىتىنىڭ كامالەتكە يەتكەن ئەللامىسى ئەلىشىر ناۋايىنىڭ ① مۇبارەك نامىنى ئېغىزغا ئېلىپ ئۆتتى ۋە بۇ گۈزەل غە-

---

① ئەلىشىر ناۋايى— ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر، مەشھۇر شائىر، ئاتاقلىق ئەرباب ئەلىشىر ناۋايى مىلادى 1444-يىلى 2-ئاينىڭ 9-كۈنى ھىرات شەھىرىدە (ھازىرقى ئاۋغانىستان تەۋەسىدە) دۇنياغا كېلىپ، 1501-يىل 1-ئاينىڭ 3-كۈنى 60 يېشىدا يەنە شۇ شەھەردە ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭ «خەزائىنۇل مەئانى»، «دىۋان فانى»، بەش پارچە يىرىك داستاندىن تۈزۈلگەن «خەمسە» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار. ئۇ يەنە داڭلىق ئىلمىي، نەزەرىيىۋى ئەسەرلەردىن «تارىخىي مۇلكى ئەجەم»، «ھالەتى سەئىدھەسەن ئەردەشىر»، «مەجەلىسۇن نەفائىس»، «لىسا نۇتتەيىر»، «مۇھاكىمە تۇل لۇغەتەيىن»، «مىزانۇل ئەۋزان»، «سىراجىلمۇسلىمىن»، «مەھبۇبۇلقۇلۇپ» لەرنىڭ مۇئەللىپىدۇر.

زەللەرنى «چاھار دىۋان» دىن يادقا ئېلىۋالغانلىقىنى ئېيتتى.

بۇ مەشھۇر نام سۈپۈرگەئاخۇنغا بالىلىقىدىن باشلاپلا تونۇش ئىدى. ئۇ، بۇ ئۇلۇغ شائىرنى چىن دىلىدىن ھۆرمەتلەيتتى، ئۆزىگە غايىبانە ئۇستاز بىلىپ، ئۆزىمۇ ئانچە-مۇنچە قەلەم تەۋرىتەتتى.

سۈپۈرگەئاخۇن ئۇ كىشىدىن «چاھار دىۋان» نى قەيەردىن تېپىش مۇمكىنلىكىنى سورىدى.

— بۇ كىتاب قىممەتتە ئالتۇنغا باراۋەر تۇرىدۇ، ئاسماندىكى زۆھرە يۇلتۇزىنى قولغا كىرگۈزمەكتىنمۇ قېيىن، — دېدى ھېلىقى كىشى. سۈپۈرگەئاخۇن بىر كۆرۈپ ئاشىق بولغان نازىنىنىنى ئىككىنچى قېتىم كۆرەلمىگەندەك، بۇ نازىنىنىنىڭ ئىشقىدا سەكپارە بولۇپ، ئازاب چەككەندەك ئولتۇرۇپ كەتتى. بىراق ھېلىقى كىشى:

— ئاڭلىسام، ئىلچىدىكى زۇنۇن قارىم دېگەن كىشىدە بۇ كىتاب بارئىمىش، زۇنۇنقارىم ئىلىم بىلەن ئانچە خۇشى يوق، مال-دۇنيانىڭ كەينىگە كىرىپ كەتكەن ئادەم. ئەپسۇسكى، ئۇ بۇخارادىن ئوقۇپ قايتقان بىر يېقىنى ھەدىيە قىلغان بۇ كىتابنى پەقەت كۆز-كۆز قىلىش ئۈچۈنلا قولدىن چىقارمايۋاتىدۇ، — دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن سۈپۈرگەئاخۇن ئۆزى كۆيۈپ قالغان مەشۇقىنىڭ كەينىگە چۈشكەن ئاشىقتەك، بۇ كىتابنىڭ كەينىگە چۈشتى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىلچىدىكى ھېلىقى ئوقۇمۇشلۇق كىشىدىن خەۋەر كېلىپ قالدى. ئېيتىلىشىچە، زۇنۇنقارى، كىمكى دەريا سۈيىنى دەريا قاسنىقىدىن يەتتە غۇلاچ ئېگىزلىككە جايلاشقان 70 مو يەرگە چىقىرىپ بەرسە، شۇ 70 مو يەرنىڭ يېرىمىنى ھەدىيە قىلىمەن، دەپ جامائەت ئالدىدا

مەيدىسىگە ئۇرغانىكەن. پەرھات كەبى ھەقىقىي ئاشىق شېرىن سۇپەت مەشۇقىنىڭ ۋىسالى يولىدا بىستون مىساللىغ مۇشەققەت تېغىنى يېرىپ، ئەھرىمەن دىۋىنىڭ ئۇۋۇسىغا كىرىشتىنمۇ يانمايدۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان سۇپۇرگەئاخۇن خەۋەر كېلىپ ئەتىسىگىلا ئىلچىگە ئاتلاندى، زۇنۇنقارى بىلەن يۇرت قازىسىنىڭ گۇۋاھلىقى ئاستىدا توختام تۇزۇپ، ئىشقا كىرىشتى. دادىسىدىن ئۆگەنگەن ۋە ئۆزى توپلىغان تەجرىبە ئۇنىڭغا تازا ۋاقتىدا ئەسقاتتى. ئۇ ئۆگدىسىغا يېتىپ پۇتىنىڭ ئۇچىغا قاراش چارىسى بويىچە، دەريا يامىزىلىدىن قىيپاش ئۆستەڭ ئېلىپ، ھېلىقى 70 مو يەرگە ئاخىر سۇ چىقاردى - دە، يەر ئىگىسىدىن 35 مو يەرنى ئۆزىگە ئايرىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. يەر دېسە جېنىنى بېرىدىغان زۇنۇنقارى تازا تەڭلىكتە قالدى، يەر ئەمەس، نېمە سورىسا شۇنى بېرىمەن دەپ يەنە مەيدىسىگە ئۇردى...

سۇپۇرگەئاخۇن چىنارئايىم دەملەپ يېنىدا قويۇپ قويغان چايىنى بىر ئوتلىۋالدى-دە، «چاھار دىۋان» نى تولۇپ-تاشقان كۆچلۆك ھېسسىيات بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى:

كىمسە ھەرگىز كۆرمەدى چۇن ئەھلى دەۋراندىن ۋەفا،
ئۇلكى دەۋران ئافەتىدۇر نى تەمەئ ئاندىن ۋەفا.

جانۇ ئۆمرۇمدۇر ئول ئاي گەر بىۋەفا بولسا نىتاڭ،
قايدا كۆرمىش كىمسە ھەرگىز ئۆمۈر ئىلە جاندىن ۋەفا.

گەر ۋەفا قىلساڭ ئېرۇر ئاندىنكى باردۇرسەن بەرى،
يوقسە كىم ئالەمدە كۆرمىش نەۋئى ئىنساندىن ۋەفا.

ۋەھكى، دەۋران ئەھلىدىن جۇز بىۋەفالىغ كۆرمەدىم،
ھەرنىچە كىم كۆردىلەر مەن زار ھەيراندىن ۋەفا.

چۈن ۋە فاگۇل بەرگى دەۋران باغىدا ئاچىلمادى،
بى جەھەتتۇر كىمكى ئىستەر بۇ گۈلستاندىن ۋەفا.

كىمسە كۆڭلىن كىمسەدىن ئىستەپ ۋەفا ئالدۇراسۇن،
كىم ماڭا خۇد يەتمەدى ئول كۆڭلۈم ئالغاندىن ۋەفا.

ئەي ناۋائى گەر ۋەفاسىز چىقتى ئول سۇلتان ھۆسەيىن،
تاپتىڭ ئەلدىنكىم، تىلەرسەن ئەمدى سۇلتاندىن ۋەفا؟

مىراب بېگنىڭ يۈرەك باغرىدىن ئېتىلىپ چىققان ئاۋاز ئۆيدىن ئايۋانغا، ئايۋاندىن تۈن قاراڭغۇلۇقىغا تارىدى. ئارقىدىنلا بۇ بوم ئاۋازغا چىنارئايىمنىڭ زىل ئاۋازى جور بولۇپ، يۈرەك نەغمىسىگە ئايلاندى. لېكىن بۇ نەغمە ساداسىدىكى مەردانىلىك چىقىپ تۇرغان خىتاب ئارىسىغا بىر خىل تىترەك، غەمكىن سادامۇ ئارىلاشقانىدى. بۇ ھويلىدىن، بۇ يۇرتتىن پەرۋاز قىلغان ھەرقانداق ساداغا 1000 يىللاردىن بېرى شاھىت بولۇپ كېلىۋاتقان قېرى تېرەك مىراب بېگنىڭ ھېسسىياتىغا ئورتاقلاشقاندەك، زۇلمەت بىلەن بىر لەن بولغىنىچە سۈكۈت ساقلىماقتا ئىدى.

12. خالىس زاراخەتمە

پەيشەنبە كۈنى بامدات نامىزىدىن كېيىن يۇرت ئىچى خۇددى قىيان كېلىدىغاندەكلا ئۆرتىتۆپە بولۇشقا باشلىدى. بەزىلەر مەسچىتتىن چىقىپ ئۆيلىرىگە قايتىشقا ئۈلگۈرمەيلا، بەئەينى ئۇۋىسى بۇزۇلغان چۈمۈلىلەردەك، مەھەللە ـ مەھەللىدىن، كوچا ـ كوچىلاردىن كېلىپ ئۇلۇغ يول بىلەن مازار

كەنتگە قاراپ كېتىۋاتقانلارنىڭ قاتارىغا قوشۇلۇپ كېتىشتى.

بەزىدە يول بىلەن، بەزىدە ئۇدۇل كەلگەنلا ئېتىزنىڭ قىرلىرى بىلەن مېڭىۋاتقانلار ئارىسىدا پۇقرالارنىڭ ھەرقايسى قاتلىمىدىكىلەرنىڭ ھەرقاندىقى تېپىلاتتى. خېلى ھاللىقلارمۇ، ئۆز تىرىكچىلىكىدىن ئېشىنالمايدىغانلارمۇ، بۈگۈننى تاپسا ئەتەلىكى ئۈچۈن قايغۇرىدىغانلارمۇ بار ئىدى. ياشلار ياشانغانلارنى يۆلەپ، ئانىلار باللارنى يېتىلەپ، «ئاخىرقى نىشانغا قېنى كىم بالدۇر بارالايدۇ» دەپ بەسلەشكەندەك، بىر-بىرىدىن ئۆزۈپ كېتىشكە تىرىشاتتى. سەلدەك ئېقىپ كېتىۋاتقانلارنىڭ ئايىغىدىن توزۇغان توپا قۇرغاق ھاۋا بىلەن قوشۇلۇپ، بۇلۇتلارغا يېقىنلىشاتتى-دە، يەنە ئۆز ماكانىغا قىيمىغاندەك يەر يۈزىگە تاشلىنىپ، ساقال تارتىپ قالغان قوناقلىقلارنى بوز رەڭ پەردە ئاستىغا يوشۇراتتى.

ئىككى-ئۈچ ھەپتىدىن بېرى يېغىپ ئۆتكەن بىرقانچە قېتىملىق ئۆتكۈنچى يامغۇر ۋە سۈپۈرگەئاخۇن بولۇپ بەرگەن سەل سۈيىدە كۆكەرگەن ئوت-چۆپلەر بىلەن تويۇپ، ھارامزادىلىشىپ قالغان ئېشەكلەر قۇيرۇقلىرىنى خادا قىلىپ، جاھاننى بېشىغا كىيىپ ھاڭرىشاتتى. ھۇرۇن توپاقلارغا مىنىپ ھەدەپ دىۋىنىپ كېتىۋاتقانلار ئارىسىغا شىنادەك قىستۇرۇلۇپ يول ئېچىپ، ئالدىغا ئۆتۈپ كېتەتتى. ئېشەكنىڭ سۆڭگۈچىگە قونۇپ ئولتۇرغان كەپسىز باللار ئېشەكنىڭ چاپقۇرلۇقىدىن پەخىرلىنىپ، توپاقلىقلارنى ۋە پىيادىلەرنى مازاق قىلغاندەك، ئېغىزلىرىنى پۈرۈشتۈرۈپ ھىجىياتتى.

كىملەردۇر كەلگەن يېرىدە ئولتۇرۇپ قالاتتى-دە، كەشلىرىگە توشۇپ كەتكەن قۇمنى تۆكۈۋېتىپ، ئۇزاپ كېتىۋاتقان توپقا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن جېنىنىڭ بارىچە يۈگۈرەيتتى.

«سېپىت ھاجىم ئىمامى جەئفەر تەيران مازاردا كاتتا زاراخەتمە ئۆتكۈزۈپ، دۇئا تەلەپ قىلغۇدەك» دېگەن خەۋەر تارقالغان بىر ھەپتىدىن بېرى پەيشەنبە كۈنىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتكەن بۇ كىشىلەر كۈتە-كۈتە ئاخىر بۇ كۈنگە ئۇلاشقانىدى. تويىنىڭ ئالدىنى تالىشىپ كېتىۋاتقانلار ئارىسىدا زاراخەتمىدە بېرىلىدىغان بىر ئاياق ئۇماچ ۋە كىچىككىنە بىر پارچە كالا گۆشىنىڭ تەمەسىدە كېتىۋاتقانلارمۇ يوق ئەمەس. ئىككى يىلدىن بېرى چىشى گۆش قارىسى كۆرۈپ باقمىغان، كېپەك ئۇمىچىدىن ئۆزگە سېرىق قوناق ئۇنىدا ئېتىلگەن ئۇماچ ئىچىپ باقمىغانلارنى بۇ تەمەيى ئۈچۈن ئەيىبكە بۇيرۇغىلىمۇ بولمايتتى.

ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ھېيت-بايراملىرىنى شاد-خۇرام ئۆتكۈزۈپ، بىر نان تاپسا مېھمىنىنىڭ ئالدىغا ئاچىقىدىغان، بىر-بىرىدىن ھېچنېمىسىنى ئايىمايدىغان بۇ خەلق ئىجتىمائىيلىقىنىڭ ئەڭ يۇكسەك چوققىسىدا تۇرۇشقا ئادەتلەنگەنىدى. باش-كۆزى ھۆكۈمرانلارنىڭ قامچىسىدىن خالاس بولۇپ، دۈمبىسى ئاپتاپ كۆرگەن، تەبىئەتنىڭ سېخىيلىقى بىلەن يامغۇر يېغىپ، باياشات-مەمۇرچىلىق بولغان يىللىرى قۇربان ھېيت، روزى ھېيتلىرىنى خۇشال-خۇرام ئۆتكۈزگەندىن ئۆزگە، بارائەت كېچىسى تۈنەپ، خەتمىقۇرئان قىلىشاتتى. ياش باللار قاپاق كۆيدۈرۈپ كېچىلىك سورۇن تۈزۈشەتتى، سەنئەتكارلار ئۆز ھۈنەرلىرىنى نامايىش قىلىشاتتى. كۆكلەم كېلىپ، يەر-جاھان ئويغانغان ئايلاردا نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزۈپ، يېڭى تىرىلگۈنى كۈتۈۋالاتتى. قۇملۇق ئارىسىغا جايلاشقان لاچىن ئاتا پاششايىمغا بېرىپ، سەيلە قىلىشاتتى. جۈمە كۈنلىرى قاراباغ دەپ ئاتالغان مەيداندا ئوغلاق تارتىشىپ، چەۋەندازلارنىڭ غەلىبىسىگە باركاللا ياغدۇراتتى. كۈز كۈنلىرى

قوناق ئاقلاۋاتقان مەزگىللەردە، خامان بەئەينى بىر سەنئەت سەھنىسىگە ئايلىناتتى. جۇۋىنى تەتۈر كىيىپ، يۈزىگە نىقاب تاقاپ ھەرخىل سۈرەتتە ياسانغان ئويۇنچىلار «غاز ئويۇنى»، «چىچىپ چۈمبۈس ئويۇنى» قاتارلىق ئويۇنلارنى ياسىشاتتى. ئويۇن كۆرگەچ، بىر ئاخشامدىلا بىر-ئىككى خاماننىڭ قونىقىنى ئاقلىۋېتەتتى.

خامان پەسلى ۋە قىش كېچىلىرى يۇرت راۋابچىلىرى «قويچى راۋىپى» دېيىلىدىغان ئۈچ تارلىق راۋاپلىرىنى چېلىپ بەيگىگە چۈشەتتى. ئۆزلىرى ئوقۇغان قوشاقلار، ئۆزلىرى ئىجاد قىلغان مۇزىكىلار بىلەن دەرد-مۇڭلىرىنى تۆكەتتى، مېھرىبانلىقنىڭ، ۋاپادارلىقنىڭ كۈيىگە كۆيلىشەتتى.

مەكتەپ بالىلىرىمۇ ساۋاقلىرىنى تۈگىتىپ بولۇپلا ئۇلۇغ يولنىڭ كەڭ يېرىگە جەم بولاتتى-دە، «كۆيەك توپ»، «چەۋگەن توپى»، «گاگا-چۆك» ئويۇنلىرىنى ئوينىشاتتى. ئۇلار ئارىسىدا تەپكۈچنى يەرگە چۈشۈرمەي يۈزنى تېپەلەيدىغان، ئارقىمۇ ئارقا 30 كاللا چىقىرالايدىغان ماھىرلارمۇ بار ئىدى. ھەر كەچلىكى مەھەللە-مەھەللەرنى بالىلارنىڭ چۇقان-سۈرەنلىرى بىر ئالاتتى...

مانجۇلارنىڭ قانلىق قامچىسى، ئابلىزقارىنىڭ غالچىلىق مەنتىقىسى، تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن ئاغرىق-سىلاقنىڭ قورقۇنچى پۇقرانى بىر بۇردا نان ۋە جان قايغۇسىغا مەھكۇم قىلدى. بەخىرامان چۇرۇقلىشىپ، دانلىشىۋاتقان قۇشقاچ توپى ئارىسىغا مۈشۈك كىرىپ كەلگەندەك، قايناق سورۇنلارنىمۇ توزۇتىۋەتتى. سۇسىزلىق مەشرەپ ۋە باراۋەت ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىغان باغ-ۋارانلارنى سولدۇردى، تېرىلغۇلارنى ۋەيران قىلدى. كىشىلەرنىڭ يۈرىكى خۇددى مۇزخانىغا تاشلىۋې-

تىلگەن بىر پارچە گۆشتەك مۇزلاپ، ھېسسىياتتىن مەھرۇم بولدى. ئاتا-بوۋىلاردىن مىراس قالغان مۇقام ۋە خۇشاللىق ئوچاقلىرى كۇكۇم-تالقان قىلىۋېتىلدى.

ناخشا بۆشۈكىگە بۆلۈنۈپ، مۇقام بىلەن ئەللەي ئېيتىپ چوڭ قىلىنغان كىشىلەر سورۇن سېغىنغاندى. بۈگۈنكى سورۇندا پەقەت مۇڭلۇق قىرائەت ئاۋازى ۋە بىر قاچا ئۇماچلا بولىدىغانلىقىنى، ھېچكىم مۇقام توۋلاپ، ناخشا ئېيتمايدىغانلىقىنى ئېنىق بىلىپ تۇرۇپمۇ ھەممەيلەن ئالغا ئىنتىلىشەتتى، بىر-بىرىدىن ئۆتۈپ كېتىشكە تىرىشاتتى.

كۆن نەيزە بويى ئۆرلىگەندە يۇرت جامائىتىنىڭ ئالدى ئىمامى جەئفەر تەيران مازىرىنىڭ يېشىل كاھىشلار بىلەن زىننەتلەنگەن ھەيۋەتلىك دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلدى. تاغدىن شىددەت بىلەن ئېتىلىپ كەلگەن سەل سۈيى ئۆستەڭلەرگە، ئۆستەڭلەردىن ئېرىقلارغا بۆلۈنۈپ، ئاخىر ئېتىزلىقلارغا يېتىپ سىڭىپ كەتكەندەك، قەبرىلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ غايىپ بولۇشتى.

بۇ مازار تولىمۇ كەڭ ۋە سۈرلۈك ئىدى. ئۈچ ھارۋا قاتارلىشىپ ماڭالىغۇدەك كەڭلىكتىكى دەرۋازىنىڭ ئىچكىرىسىدىن باشلىنىدىغان كۆك خىش ياتقۇزۇلغان يول تاكى 200 قەدەم نېرىدىكى چوڭ مەسچىتكىچە سوزۇلاتتى. يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئۆلگۈچىنىڭ سالاھىيىتىنى ئېنىق كۆرسىتىپ تۇرىدىغان چوڭ-كىچىك قەبرىلەرنىڭ بېشىغا قويۇلغان ئېگىز خادىلار يانغىن چۈشكەن ئورماندىكى قالدۇق دەرەخ غوللىرىدەك قويۇق ئىدى. بەزى خادىلار ئۇچىغا ئېسىلغان يوغان تۇلۇملارنى كۆتۈرەلمەي، دوك كىشىدەك ئېگىلىپ قالغان، بەزىلىرى زامان جاپاسىغا چىدىمىغان يېتىمچىدەك قاق بەلدىن سۇنۇپ، قويۇق يانتاق، قومۇشلار ئارىسىدا كۆمۈلۈپ ياتاتتى.

چوڭ دەرۋازا بىلەن مەسچىت ئارىسىدىكى 60 غۇلاچ ئەزانخانا بولۇتقا تاقىشىپ تۇراتتى. ئۆز ھۈنىرىدە كامالەتكە يەتكەن خارەتلەر ① تەرىپىدىن يوغان ياغاچلار بىلەن ئۈچ بۆلۈك قىلىپ ياسالغان بۇ ئەزانخانا يۇرت بويىچە ئەڭ ئېگىز قۇرۇلۇش بولۇپ ھېسابلىناتتى. ئادەتتە ناماز ئەزانلىرى مازار مەسچىتىنىڭ مۇنارىدا ئوقۇلاتتى. يۇرتنىڭ شۆھرىتىنى ئاشۇرۇپ تۇرغان ئەزانخانىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈنمۇ ياكى ھېيت نامىزىنىڭ ئۇلۇغلۇقى ئۈچۈنمۇ، ئىشقىلىپ، ھېيت نامىزىنىڭ ئەزىنىلا مۇشۇ ئەزانخانىدا ئوقۇلاتتى. يۇرتنىڭ ھەرقانداق يېرىدە تۇرۇپ قارىسىمۇ ئېنىق كۆرۈنىدىغان بۇ ئەزانخانىدا ئوقۇغان ئەزاننى ۋە «شاپپا ـ شاپپاڭ» ساداسىنى ئېنىق ئاڭلىغىلى بولغاچقا، نامازغا كېلەلمىگەن ئاجىز ـ ئورۇقلار، قېرىساللار ئۆيىدە تۇرۇپمۇ ھېيت نامىزىنى مەسچىت جامائىتى بىلەن بىرلا ۋاقىتتا ئۆتىيەلەيتتى.

سەكراتتا چۈشكەن ھەممە ئادەم تىرىك قالغانلارغا ئۆز مېيىتىنى مۇشۇ مازاردا قويۇشنى ۋەسىيەت قىلىشنى ئۇنتۇمايدىغان ۋە ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى قازا تاپقانلارنىڭ مېيىتى قويۇلۇپ كېلىۋاتقان بۇ مازارنىڭ زاراتگاھلىقى 100 مودىن كەم ئەمەس ئىدى. يۇرت ئەھلىنىڭ ياكى ئاتا-ئانىسى، ياكى ئۇرۇق-تۇغقانلىرى، ياكى بالا- ۋاقىسىنىڭ قەبرىسى مۇشۇ زاراتگاھلىقتا بولاتتى.

ھۇۋلاۋاتقان ھۇقۇشلارنىڭ قورقۇنچلۇق ئاۋازى بېسىقىپ، ئۇيقۇسىدىن ئەمدىلا ئويغانغان زاراتگاھلىق بىردەمنىڭ ئىچىدە قارىقويۇق گەۋدىلەر بىلەن تولۇپ كەتتى. مۇڭلۇق قىرائەت ئاۋازى ئەتىگەنلىك قۇياش بىلەن بىر يۈزى يورۇپ تۇرغان قەبرىگاھلىقنى قاپلىدى. ئۆپكىدەپ يىغلىغان ئاۋازلار، دەمدەر ئۈنلىگەندەك تېلىقىپ قېلىشلار ماتەم سىمپونىيىسىگە ئايلىنىپ،

---

① خارەت — پارسچە «خىررات» دېگەن سۆز بولۇپ، ياغاچ ئىشىنى قىلغۇچى دېگەن مەنىدە، خوتەندە ياغاچچى مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ.

ھازا كەيپىياتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى. قومۇش، يانتاق ياكى قەبرىگە چېچىلغان ئۇرۇقلاردىن ئۈنۈپ چىققان بۇغداي مايسىلىرىنىڭ تۈۋى ئىسسىق كۆز يېشى بىلەن نەملەندى. بولۇپمۇ، ئاغرىق - سىلاقتا قازا قىلغان جانجىگەرلىرىنىڭ سىماسى تېخى كۆڭۈل دەپتىرىدىن ئۆچۈپ كەتمىگەن ھازىدارلارنىڭ يىغىسى زاراتگاھلىقنى زىلزىلىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى.

مەھەللىلەردىن كېلىۋاتقانلارنىڭ ئاياغ - ئۇچى تەگشىلىپ بولغاندا، مەسچىت ئالدىدىكى بوز توپىلىق مەيداندا زاراخەتمە باشلاندى. جامائەت ئۆزلىرىدىن بۇرۇن يېتىپ كەلگەن سېيىت ھاجى، ئابلىزقارى، ھاپىز ۋە باشقا يۈزلۈكلەرنىڭ باشچىلىقىدا ئۈستىگە قۇرئان كەرىم قويۇلغان ۋاقىتلىق ئىشىكتىن بىر - بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى.

مەيداننىڭ مەسچىتكە تۇتاش تەرىپىگە بەش ئوچاق قېزىلىپ، ئوچاققا كىرىيە قازانچىلىرىنىڭ ھەدىيەسى — بەش داش قازان ئېسىلغاندى. قازانلاردا نۆكچە ئالتۇندەك ساپسېرىق سەۋزە ۋە ئاپئاق گۈرۈچ پورۇقلاپ قايناپ تۇراتتى.

قۇرئانى كەرىم ئاستىدىن بىرىنچى بولۇپ ئۆتكەن سېيىت ھاجى كەينىگە ئابلىزقارى ۋە باشقا جامائەتنى ئەگەشتۈرۈپ قازان بېشىغا كەلدى - دە، ئايىقىنى چۆمۈچ تۇتۇپ تۇرغان ھىمىت قاشقىغا تەڭلىدى. بوز توپىلىققا سېلىنغان بورا ئۈستىگە بېرىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ «بىسمىللاھىررەھمانىر رەھىم» دەپ، قوشۇقنى ئاغزىغا ئاپاردى.

ئابلىزقارى ۋە ھاپىزلارمۇ قاتتىق بورا ئۈستىگە يۈكۈندى. يانلىرىدا ئولتۇرۇپ ئۈلگۈرگەن پۇقرالارغا ئوغرىدىن ئەندىشە قىلغاندەك قاراپ قويۇپ، چىرايىنى پۈرۈشتۈردى، قىزىق شويلا بوغۇزىدىن ئۆتە - ئۆتمەيلا يۆتىلىپ، ھاسىراپ كەتتى.

بۇ يۇرتنىڭ زاراخەتمىسىدە، مەيلى ئۇ مازار ۋەخپىسىنىڭ كىرىمى بىلەن ئۆتكۈزۈلسۈن، ياكى باي، نامراتلارنىڭ نامىدا ئۆتكۈزۈلسۈن، ئوماچلا ئىشلىتەتتى. ئوماچ قايمىقى ئۈستىگە قولاچلىق كالا گۆشى تاشلىناتتى. بۈگۈنكى بۇ زاراخەتمە يۇرت ئەھلىنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن ھالقىپ كەتتى. شال تىرىلمايدىغان بۇ يۇرتتا، لوپ ياكى كىرىيە گۈرۈچى بىلەن ئوخشىتىپ ئېتىلگەن شويلا ھەممەيلەنگە تېگدى.

زاراخەتمىدە شويلا مول ئىدى. ئۇزۇندىن بۇيان تاپسا تېرىق، تاپالمىسا كېپەك يەپ، بولمىسا گۈلە-قاق، كۆك باش بىلەنلا جېنىنى جان ئېتىپ كېلىۋاتقان كەمبەغەللەر بورىلاردا، مەسچىت تېمىنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇپلا ئاش ئىچىشمەكتە ئىدى. نەچچە يۈز كىشىنىڭ ئاش سۈمۈرۈشلىرى نەچچە ئون كۆپ بىلەن دوغاپ پىشۋاتقاندەك تولىمۇ شەپىلىك ئاڭلىناتتى. دىمىق ئىسسىق، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېغىزنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان ئاش جامائەتنى چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمدۈرگەنىدى.

بىردەملىك ئالدىراشچىلىقتىن كېيىن جامائەتنىڭ قورسىقىمۇ، كۆزىمۇ تويدى. ئاغزىنى ماتا كۆڭلەكلىكنىڭ يەڭلىرى بىلەن سۈرتۈپ، تاۋۇز يۇتۇۋالغاندەكلا تومپىيىپ چىققان قورسىقىنى سىيلاۋاتقانلار ئابلىزقارىنىڭ سۆزلىرىنى دىققەتكە جەلپ قىلىپ، دۇئاغا قول كۆتۈرگەنلىكىنى كۆردى.

— ئى، يۇرتىمىزنىڭ مۇسۇلمانلىرى، ئى، پېقىرلار، مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىغا بىساتىدىن نېسىۋە ئايرىپ، پىسىۋۇللا زاراخەتمە قىلىپ، پۇقرا دىلىغا ئىمان، جىسمىغا قۇۋۋەت ئاتا قىلغان جانابىي سېيىت ھاجىمغا تەشەككۈر ئېيتىپ، ئۇنىڭ ھەققىگە دۇئا قىلايلى، ئاللاتائالا ئۇنىڭ بېشىدىن دۆلەت قۇشىنى يىراق قىلمىسۇن، نېسىۋىسىنى كەڭ قىلسۇن، ماللىرىغا بەرىكەت بەرسۇن، ئامىن!

مۇشۇ زاراخەتمىگە داخىل بولغانلارنىڭ كۆپىنچىسى چىرىيە بوسۇغىسىدا تۇيۇقسىز پەيدا بولغان سېيىت ھاجى ۋە ئۇنىڭ كارۋىنىغىمۇ دەسلەپتە يۇرت قوينىغا بىر ئامال قىلىپ تۇمشۇقىنى تىقىۋېلىپ، يېگىدىن يېگى بالايىئاپەتلەرنى باشلاپ كېلىدىغان، كۆزى ئېچىلغان پۇقرا تەرىپىدىن قوغلىۋېتىلگەن تەقدىردىمۇ تۈزىتىپ بولمايدىغان ۋەيرانچىلىق، يۇيۇپ چىقارغىلى بولمايدىغان داغ قالدۇرۇپ كېتىدىغان يات تائىپىلەرگە قىياس قىلىپ، ئۆچمەنلىك نەزەرى بىلەن قاراشقان. ئۆچمەنلىك دېمىگەندىمۇ، ئۇنىڭ ياخشىلىق ئەكىلىدىغانلىقىغا دەر گۇمان بولغان ئىدى. بىراق ...

بىراق، قوي قوتىنىغا كىرمەكنى قەستلىگەن چىلبۆرە يىراقتىنلا خىرىس قىلىپ، ھۇۋلاپ كەلمەيدۇ. تام تېشىدىغان ئوغرىمۇ پېشانىسىگە قاشقا چاپلاپ ياكى «مەن ئوغرى» دەپ جاكارلاپ ئاندىن ئوغرىلىققا تۇتۇش قىلمايدۇ. پەقەت مال ئىگىسىنىڭ بىخۇدلىشىشىنى كۈتىدۇ. بولۋاسمۇ خىرىس قىلىپ، چىشىنى كۆرسىتىشىنى بىچارە جانىۋار «ئۇ كۈلۈمسىرەۋاتىدۇ» دەپ چۈشەنگۈچە داۋام قىلىدۇ. ئادەملەرنىڭ قۇۋۇلىرىمۇ يىرتقۇچ ھايۋانلاردىن قېلىشمايدۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىككى ئاياغلىق ئادەمزات بولۇشىغا قارىماي، تۆت ئاياغلىق ھايۋانلار قوللىنىدىغان ۋاستىلەرنىڭ ھەممىسىنى پىششىق ئىگىلىگەن. تېخى قادىر ئاللا ئۇلارغا ھايۋانلاردا بولمىغان زۇۋان ۋە ھايۋانلاردىن ئۈستۈن ئەقىل - ئىدراك ئاتا قىلغان. ھايۋانىي ۋەھشىيلىك ۋە ئادىمىي ئەقىل - زۇۋاننىڭ قوشۇلۇشىدىن پەيدا بولغان زىيادە قورقۇنچلۇق قۇۋۇلۇق ئۇلارغا يەنە ئۆز ئۇلجىسىغا قانداق مۇئامىلىدە بولۇشنى ئۆگەتكەن.

دانىيال خوجا، خوجا ئابدۇللا ئىشان ① ئاتا ـ بالا چىرىيىدە پەيدا بولغاندىمۇ ئۆزلىرىنى «بالا گەردان پىر» ② دەپ ئاتاپ، يۇقىرا بېشىدىكى دەرد ـ ئەلەمنى بىر سۈپكۆچ بىلەنلا يوق قىلىۋېتىدىغانلىقى توغرىسىدا كانىيى يىرتىلغۇچە جار سالغان، بۇ تەنتەنىلىك جاكارنىڭ تەسىرىدە ئۆزىنىڭ ئىقبال قۇياشىنى كۆرگەندەك ئېرىپ كەتكەن نۇرغۇن كىشىلەر بۇ كىشىلەرنىڭ ئايىغىغا باش ئۇرۇپ، مۇرىت بولغان. كېيىنچە ئۇلار ۋە ئۇلاردىن قالغان يەرلىك «ئىشان» لار يۇقىرانى مەزھەب ۋە سۈلۈكلەرگە بۆلۈپ، «كۇچانى سۇ خاراب قىلىدۇ، خوتەننى پىتنە» دېگەندەك، نىزا تېرىپ، ئەل ئۆملۈكىنى ئىچكى جەھەتتىن خورىتىشقا باشلىغاندىلا، يۇقىرا ئۆزلىرىنىڭ نېمە قىلىپ قويغانلىقىنى ئازراق بىلىشكە باشلىغان. ئىشانلارنىڭ ئارقىسىدىن «خەپ» دەپ تىللاشقان.

قارايۈز ساتقۇن نىياز ھېكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ خوجىسى③

---

① خوجا ئىسھاقى ۋەلىينىڭ نەۋرىسى ۋە ئوغلى. دانىيال خوجا مىلادى 1659 ـ يىلى ھازىرقى سوۋېت ئۆزبېكىستانىنىڭ خۇجەنت رايونىدا تۇغۇلغان. ئاتا ـ بالا ئىككىسى 1683 ـ يىللىرى ئەتراپىدا ئىلچى، چىرىيە قاتارلىق جايلاردا ھەرىكەت قىلغان. ئەينى چاغدا ئۇلارغا قول بېرىپ، پارتىلاش خاراكتېرىدە كۆپەيگەن يەرلىك ئىشانلارنىڭ مازىرى ھازىر چىرىيە ناھىيىسىنىڭ ئىشانلىرىم كەنتىدە.

② بالا گەردان پىر ــ بالا ـ قازاغا مۇئەككەل پىر.

③ ئۇنىڭ خوجىسى ــ يەنى بەدۆلەت، ئەسلى ئىسمى مۇھەممەت ياقۇپ، 1819 ـ يىلى تاشكەنت شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى پىسكەنت يېزىسىدا تۇغۇلغان. نارمۇھەممەت قوشبېگى تاشكەنتكە ھاكىم بولغاندا ياقۇپبەگنىڭ ھەمشىرىسىنى ئۆز نىكاھىغا ئالغان. شۇ سەۋەبتىن ئۇ دەسلەپتە يۈزبېشى، ھاكىم بولغان. 1864 ـ يىلى 45 ياش ۋاقتىدا بوزرۇك خوجا بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن. 1867 ـ يىلى ياز كۈنلىرىگىچە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسىم جايلىرىنى قولغا كىرگۈزۈپ، «يەتتە شەھەر خانلىقى» نى قۇرۇپ، ئۆزىنى بەدۆلەت (بەخت ـ سائادەتلىك خان) دەپ ئاتىغان. ياقۇپبەگ چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى زو زۇڭتاڭ باشچىلىقىدا ئەۋەتكەن كۈچلۈك جازا قوشۇنىنىڭ زەربىسى ئاستىدا، 1877 ـ يىلى تومۇز پەسلى رابىيەل ئەۋۋەلنىڭ ئاخىرقى يەكشەنبە كۈنى كورلىدا زەھەر ئىچىپ ئۆلگەن.

خوتەن پادىشاھلىقىنى فەتھ قىلىشتىن ئىبارەت يامان غەرىزىنىمۇ كۆلكە ئارىسىغا يوشۇرغان ئىدى. ئۇلار دەسلەپتە ھەبىبۇللاخان خوجىنى «ھاجى ئاتام» دەپ ئاتىدى ۋە ئۇنى قىزغىن قۇچاقلاپ تۇرۇپ، گۆر ئاغزىغا سۆرىدى. ئارقىدىنلا «ھاجى ئاتامنى تېپىپ بەر» دەپ ئىلچىگە كەلگەن نەچچە مىڭ چېرىيىلىكنى بىر-بىرلەپ قىلىچتىن ئۆتكۈزدى. ئۆز پادىشاھىدىن، ئۆز ۋەتىنىدىن، قېرىنداشلىرىدىن ئايرىلغان خەلق زار-زار يىغلىدىيۇ، كېيىنچە يات تائىپىلەر ئۆتكۈزگەن نەزىر ئېشىنى ئىشتىھا بىلەن يەپ، ئۇلار سېلىپ بەرگەن مەسچىتلەردە ئىستىقامەت قىلىپ ئولتۇرۇۋەردى.

بۇنداق نەزىر ۋە «خەيىر-ساخاۋەت»مۇ ئۇزاققا بارمىدى. پۇقرا ھېچبىر ئىنسان بالىسى كۆرمىگەن خورلۇقلارغا دۇچار بولۇپ، ئەتىۋارلىق قىزلىرى نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئوردىسىغا ھەيدەپ كېتىلگەندىلا، ئاندىن ئۆزلىرىنىڭ چىلبۆرىگە دۇچ كەلگەنلىكىنى تۇيۇپ قېلىشتى-دە، يەنە «خەپ» دېيىشىپ، لېۋىنى چىشلەشتى...

مانجۇلار يەنە قايتىپ كەلدى. ئالۋان-سېلىق ئازراق يەڭگىللىۋىدى، پۇقرانىڭ بېشى ئاسمانغا تاقاشقاندەك بولدى...

«ياز بار، قىش بار، ئالدىرىماڭ ئىش بار» دېگەندەك، مانجۇلارمۇ قوتانغا كىرگۈچە يېيىپ كەلگەن قوي تېرىسىنى بىر يىل ئۆتمەيلا چۆرۈپ تاشلىۋېتىپ، ئالۋان-سېلىقنى بولۇشىغا ئېلىپ، ئەسلى قىياپىتىنى ئاشكارىلىدى...

ئاخىر، تالاي قېتىم يىرتقۇچ چىشلىرىنى كۆرسىتىپ، خىرىس قىلىپ كېلىۋاتقان يولۋاسنى ھىجىيىۋاتىدۇ، دەپ قاراپ، ئوچۇق تۇرغان قاپقانغا ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن دەسسەپ، يۈرەككالدى بولۇپ قالغان پۇقرا سېيىت ھاجىنىمۇ مانا

شۇنداق «گۇمانلىق مېھمان» قاتارىدا كۆتۈۋالغانىدى. ئۇنىڭ قالماقدۆك ھاشىرىدىكى سېخىيلىكى، ئابدۇللا چاققانىنىڭ تۇتقۇندىن قويۇپ بېرىلىشى، ئازراق سۇنىڭ ئۆز ئىلكىگە ئۆتۈشى، ياغلىما تىلدىن تۆكۈلگەن تەسىرلىك سۆزلەر ئاخىر تاۋار پەردىگە ئايلىنىپ، بۇ سودا ئاقساقلىنى بېزەپ، پۇقرانىڭ كۆزىگە «ئىمامى جەئفەر تەيران تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن بەخت ئەلچىسى» قىلىپ كۆرسەتمەكتە ئىدى. بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە كۆز نۇرى ئېزىتقۇ تۇمانى بىلەن توسۇلغان، تېخى تۈنۈگۈنلا «يات تائىپىلەرنىڭ ئالدىمىغا تەممەت① چۈشمەيمىز» دەپ ئىمانىنى كېپىل قىلىپ قەسەم ئىچىشكەنلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئەمدىلىكتە ئابىلىزقارى باشلاپ بەرگەن دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ، زاراخەتمە شويلىسى بىلەن نەملەنگەن ئاغزى بىلەن يات تائىپىنىڭ «پۇقراپەرۋەر» ئەلچىسىگە ئاللادىن نۇسرەت تىلىمەكتە ئىدى.

داق بورا ئۈستىدە ھېلىغىچە چىدام ساقلاپ، تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجى زاراخەتمە ئەھلىگە ئارتۇقچە ۋەز ئېيتمىدى. ئۆزى تونۇيدىغان ۋە تونۇمايدىغان پۇقرالارغا قايتا-قايتا كۆز سېلىپ، كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىنلا ئۇ، ئارتۇقچە ۋەز ئېيتىشىنىڭ ئەمدى زۆرۈرىيىتى قالمىغىنىنى چۈشەنگەنىدى. ئۇ ئۆمۈرلۈك خۇسۇسىي مىزانى بويىچە، سۈكۈت بىلەن يەتكىلى بولىدىغان مەقسەت ئۈچۈن بېشارەتنى، بېشارەت بىلەن يەتكىلى بولىدىغان مەقسەت ئۈچۈن زۇۋانىنى، زۇۋان بىلەن يەتكىلى بولىدىغان مەقسەت ئۈچۈن زورلۇقنى ئىشقا سالمايتتى. مانا ئەمدى بىرقانچە تەڭگىلىك زاراخەتمە بېشارىتى بىلەن مەقسەت ۋىسالىغا كۆزى يەتتى، خىيالىدىكى ئۇلۇغ مەن-

---

① تەممەت — بەرلىك شىۋە، ھەرگىز، ئەسلا، مۇتلەق، دېگەن مەنىلەردە ئىستېمال قىلىنىدۇ.

زىلگە ئېلىپ بارىدىغان داغدام يولغا ئۇلاشتى، قولغا تۆكۈرۈپ، ئىشەنچ قامچىسىنى ئېگىز كۆتۈردى...

بىراق، ئۇنىڭ يۇمۇلغاندەك تۇرغىنى بىلەن ھەممىنى كۆرىدىغان كۆزلىرى زاراخەتمە ئېشىغا دۇم چۈشكەن جامائەتنى بىرقانچە مەرتەم كۆزىتىپ چىقتى. قازان بېشى، بۇلۇڭ-پۇچقاقلارمۇ نەزەرىدىن چەتتە قالمىدى. ئۆلگەنلەر ھەققىدە خالىس دۇئا قىلغان بولۇپ، شېھىتلىكتىكى ھېسابسىز قەبرىلەرنىڭ ئالدى-كەينىنى ئارىلاپ بولغان ھاپىز مەخسۇممۇ شىكاردىن ئولجىسىز يانغان ئوۋچىدەك سولىشىپ قايتىپ كەلدى ۋە خوجىسىغا مەنىلىك ئىشارەت قىلدى.

«ئۇلار نېمىشقا كەلمىگەندۇ؟»

سېيىت ھاجىمۇ، ھاپىز مەخسۇممۇ توپ ئارىسىدىن سۈپۈرگە مىراب بېگىنى ئىزدەيتتى. ئابدۇللا چاققاننىڭ، سەپەر بوۋاينىڭ، تۆمۈرچىنىڭ ئىز-دېرىكىنى قىلاتتى. كۆز قارىچۇقى تۈن قاراڭغۇلۇقىدا چاشقان مارىلاۋاتقان مۈشۈكياپىلاقنىڭ كۆز قارىچۇقىدەك توختاۋسىز مىدىرلايتتى.

ئۇلارنىڭ بۇ داغدۇغىلىق، «خالىس» زاراخەتمىگە داخىل بولماسلىقى سېيىت ھاجىنىڭ كۈنسېرى پىشىپ كېلىۋاتقان پىلانىنى خېمىغا ياندۇرغىلى تۇردى. ئۆز ۋاقتىدا ئۇ ئابلىز قارىنىڭ ئوتقاشتەك قىزىل گىلەملىرىنى تەپتارتماي ئاياغ-ئاستى قىلىشقا پېتىنغان ئۇ «ئەلچىلەر»نى يادىدا مەھكەم ساقلاش ئۈچۈن دەپتىرىنىڭ باش داڭزىسىغا تىركەپ قويغان، يەتتە قات يەرنىڭ تەكتىدە يىلان كۆشىسە تۇيۇپ تۇرىدىغان، قىلنى 40 يېرىپ، 40 ئادەمنىڭ بويىنىنى باغلىيالايدىغان بۇ ئادەم تىزىملىكتىكىلەرنى كەلگۈسىدىكى كۈچلۈك رەقىبلىرى قاتارىدا كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن، ھاپىزنىڭ سەپەرچاققان توغرىسىدىكى ئۇزۇن ھېكايىسىنى يەنە بىر قېتىم تىڭشاپ، سۈپۈر-

گە مىراب بېگىنىڭ تېگىنى جەددى-پۇشتىغىچە قويماي سۈرۈشتۈرگەنىدى.

ئۇ، «جاھاندا بىر پارچە لوق گۆشنى كۆرۈپ تۇرۇپ، ئىندەككە كەلمەيدىغان قارچىغا يوق، نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ باش ئەگمەيدىغان پالۋان يوق» دېگەن گەپنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى، بۇ مەنتىقىسىنىڭ بۇدورام خاتا بولۇپ چىقىدىغانلىقىغا ھەم ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ئاخىرىدا ئۇ «ئۆزلۈكىدىن ئىندەككە كەلگەن» ھىممەت قاشقىدىن بېشىنى سىلاپ، دۇئا بەرگەن بولۇپ، گەپ ئېلىپ باقتى. ئۇمۇ ھېچنېمە دەپ بېرەلمىدى.

ھەرقانداق يۇرتتا، ھەرقانداق تائىپە ئارىسىدا كۆڭۈلدىكىدەك ئۇنۇم بېرىپ كېلىۋاتقان چارىسىنىڭ نادان ئەل ئارىسىدا ئۆز كۈچىنى يوقاتقانلىقىدىن ھەيران بولغان ئاقساقال بېشىنى ئىختىيارسىز چايقاپ قويۇپ، تەسۋى مارجانلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن زاراخەتمىگە داخىل بولمىغانلارنىڭ جەمئىي 24 ئادەم ئىكەنلىكىنى ناھايىتى ئاسانلا ئىسپاتلاپ چىقتى.

پەسىل ھارۋىسىنىڭ ياز ۋە كۈز ئايلىرى پاسىلىدا چېپىپ كېتىۋاتقىنىغا قارىماي، مازار ئەزانخانىسىنىڭ ئۇچىدا تومۇز ئاپىتى بولۇپ تىكلەنگەن قۇياش تۆمۈرچىنىڭ كۆيۈكى پۈۋلىگەن يالقۇندەك، ئاتەش تەپتىنى چاچماقتا ئىدى. قىزىق شۇيلا ئىچىپ ئىسسىق باسقان كىشىلەر قاقىرام ئىسسىقتا تۇرۇۋېرىپ زېرىكتى. ئابلىزقارىنىڭ ۋەز-نەسىھىتىنى ئاڭلاپ بولۇپ، ئادىتى بويىچە قۇلىقىنىڭ ئىختىيارىنى سېپىت ھاجىغا تاپشۇرۇشقانلار ئۆزىگە ئاش بەرگەن مۆتىۋەرنىڭ ئېشىنى يەپلا تىكىۋېتىشنى ئەخلاق مىزانىغا خىلاپ دەپ ھېسابلاشقان ۋە ھېچ بولمىغاندا ئۇنىڭ دېمەكچى بولغىنىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاش ئارقىلىق تەشەككۈرىنى ئىپادىلەش قارارىغا كېلىشكەنىدى.

سېيىت ھاجى بەش قازانغا تۆككەن گۈرۈچكە ئىچى ئاغرىغاندەك، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ تەسۋى سىيرىغىنى سېرىغانىدى. بۇ ھال جامائەتكە يەتكۈچە تەڭلىك ئەكەلدى. بەزىلەر سېيىت ھاجىنىڭ ۋەزنىنى كۆتۈۋېرىپ تاملارغا ۋە تېرەكلەرگە يۆلەنگىنىچە ئۇيقۇغا كېتىشتى. بەزىلەر پوتىسىنىڭ ئۇچى بىلەن پېشانىسىدە پەيدا بولغان تەر تامچىلىرىنى سۈرتكىنىچە ئەسنەشكە، كېرىلىشكە باشلىدى. سېيىت ھاجىنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئېلىشقانلارمۇ سەللا مىدىرلىسا يەل قېچىپ ئۇياتقا قالىدىغاندەك، قىمىر قىلىشقىمۇ پېتىنالمايۋاتاتتى.

« ئەنە كەلدى!»

« ئاتلىق كېلىشىۋاتىدۇ...»

سېيىت ھاجى كەينىگە بۇرۇلۇپ، دەرۋازا تەرەپكە قاراپ تەۋرىنىشكە باشلىغان جامائەتنىڭ پەس ئاۋازدا قىلىشقان گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئۈلگۈردى. ئۇيقۇدىن ئەمدىلا ئويغانغاندەك كۆزنى ئاچتى، ئابلىزقارىنىڭ ياردىمىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، چاڭ توزىتىپ كېلىۋاتقانلار تەرەپكە قارىدى. ئۇ ئۆزىچە: سۈپۈرگە مىراب بېگلەر كېلىۋاتسا كېرەك، دەپ ئويلىغانىدى.

بىراق، ئۇنىڭ قىياسى يەنە بىر قېتىم خاتا بولۇپ چىقتى. ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈۋاتقانلارغا قارىۋىدى، ساپلا تونۇمايدىغان ئادەملەر ئىكەن.

نادىرخان بازار بېگىنىڭ تۆت-بەش يىگىتىنىڭ ھەمراھلىقىدا توپنى يېرىپ، كۆزلىرى پىيالىنىڭ ئاغزىدەك چەكچىيىپ كەتكەن دادىسىغا قاراپ ئۇدۇل كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن خاتىپ «غىپ» قىلىپ، پۇقرالارنىڭ دالدىسىغا يوشۇرۇندى. پۇقرالارمۇ ئەزرائىل سۈپەت بازار بېگىنىڭ ۋاقىتسىز پەيدا بولۇشىدىن كىمگىدۇر كېلىدىغىنىنى جەزملەشتۈرگەندەك، تېزلىكتە ھالقىسىمان دائىرە تۈزۈپ، قولاقلىرىنى دىڭ قىلىشتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم بەگ جانابلىرى، — دېدى بازار بېگى ئابلىزقارىغا تەنە تەرىقىسىدە تەزىم قىلىپ تۇرۇپ، — بالا-چاقىلىرى، مال-دۇنيالىرى ئامانمىكىن!

بازار بېگىنىڭ كۈتمىگەن چاغدا پەيدا بولۇشىدىن خاۋاتىرلىنىپ قارا تەرگە چۆمۈلگەن ئابلىزقارى ئۇنىڭ تەنىسىنى چۈشەنمىدى بولغاي، چوڭقۇر تەزىمدىن يۈرىكى سۇ ئىچىپ، ئويلىمىغان يەردىن مازار تاۋىپىنى كۆڭلى خالاپ، ئەدەبكە ئۆگەنگەن بۇ بايۋەچچىگە سالام قايتۇردى:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ئوغلۇم، قادىر ئاللاغا مىڭ قەتلە شۈكرىكى، پېقىرنىڭ بالا-چاقا، مال-دۇنياسىغا ئامانلىق ھەمراھدۇر، ئاللا ئۆز بەندىسىنى پاناھىدا ساقلايدۇ!

بازار بېگى دىمىغىنى قېقىپ قويۇپ، بارغانسېرى تارىيىۋاتقان بوشلۇقنى قولىنى كەينىگە تۇتقان پېتى بىر ئايلىنىپ چىقتى-دە، ئابلىزقارىنىڭ يېنىدا توختاپ، سالام-سائىتىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئەتىۋارلىق قىزلىرى بۈۋىمەريەم خېنىمغىمۇ ئامانلىق ھەمراھمۇ، تۆگە ۋە مالايلار تىنچلىقمۇ؟

ئابلىزقارىنىڭ يۈرىكى قارت قىلىپ قالدى. چىرايىدىن قان قېچىپ، پېشانىسىدە ئۇرناشمىغان تەر دانىچىلىرى قوشۇمىسىنى بويلاپ سىرغىپ، كۆز قۇيرۇقىغا كېلىپ توختىدى. بۇلجۇڭ گۆشلىرىنى تۇتۇپ تۇرغان پەيلەر ئىتائەتتىن باش تارتتى. يېقىندىلا تۇرغان مەسچىت قۇببىلىرى، ئەزەنخانا، ھەيۋەتلىك قارا تىرەكلەر ئۆزىنى مەركەز قىلىپ پىرقىراۋاتقاندەك ھېس قىلدى. چۈنكى ئۇ خېلىدىن بېرى كەم دىدار بولۇپ قالغان بازار بېگىنى بۇنداق ناقۇلاي پەيتتە كېلىپ قالار، دەپ خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەن، كۈنلەرنىڭ بىرىدە قويۇلۇپ قېلىشى مۇمكىن بولغان مۇنداق كەسكىن سوئالغا نېمىدەپ جاۋاب بې-

رىشىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. ئۇ جۈرئىتىگە مەدەت بېرىپ، ئىشىنىڭ ھەقىقىتىنى ئېيتىپ، ئارىنى بىراقلا ئوچۇق قىلىۋەتمەكچىمۇ بولدى. ئۇچىدا كەلسە بىر چارەك، تازا قىلسا چاي ئىچۈرگەندە ئەكەلگەن تۆگىلىرى بىلەن مالىسىنى ئەكىتەر، دەپمۇ ئويلىدى.

بىراق، ئۇ بىشەملىكتە ئۇچىغا چىققان، ئاسمانغا پىچاق ئاتىدىغان بۇ نوچىنىڭ مىجەزىنى بەش قولدەك بىلەتتى. چىشىغا سەللا تېگىپ قويسا چاۋىسىنى يۇرت جامائىتى ئالدىدا چىتقا يېيىپ، لەت قىلىشى، ھەتتا مۇشت كۆتۈرۈپ غوۋغا قوپۇرۇشى ئېھتىمالغا يېقىن ئىدى. ئەگەر ھېچنېمە ئۇقمىغان، بىلمىگەن كىشى بولۇۋالسىچۇ؟

تار يولدا ئۇچرىشىپ قالغان رەقىبىنىڭ ئالدىدا دۇدۇقلاپ تۇرغان ئابلىزقارى نەزەرىنى ئۆزىنى يېۋەتكۈدەك گۆلىيىپ تۇرغان بازار بېگىنىڭ كۆزىدىن تەسلىكتە يۇلۇۋالدى — دە، مەدەت تەمە قىلىپ، سېيىت ھاجىغا تەلمۈردى.

سېيىت ھاجى بىللە دان تاتلاۋېتىپ، تۇيۇقسىز چوقۇشۇپ قالغان خورازلاردەك ئىرنەككە چىقىشقان بىر جۈپ رەقىب كۆز جېگى قىلىشقان قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا ھاپىزنىڭ قولىغا يېقىن كېلىپ ئىككىلا ئېغىز پىچىرلىشى بىلەن ھەممىنى چۈشىنىپ يەتتى. ئەھۋالنىڭ بەكمۇ جىددىيلىكىنى بىلىپ سالا قىلماقچى بولدى. ئۇ، بازار بېگىنىڭ نامىنى خېلى بۇرۇنلا ئاڭلىغان، ئۇنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدىغان داڭلىق بەڭگى ئىكەنلىكىنى بىلگەنىدى. سەللا بىخەستەلىك قىلىنسا، ئابلىزقارىغىلا ئەمەس، ئۆزىگىمۇ دەز كېتەتتى. بۇنداق چوڭقۇر دەزنى جايىغا كەلتۈرۈش ھېچكىمنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى. مۇبادا يامان نەتىجە پەيدا قىلىش ئېھتىمالى بولغان بۇ مۇناسىۋەت پايدىلىق تەرەپكە توغرىلانسا، كەلگۈسى ئۈچۈن يەنە

بىر داغدام يول ئېچىلاتتى.

— ئى، تەقۋادار مۇسۇلمانلار، — دېدى سېيىت ھاجى تەسۋى تۇتۇپ تۇرغان قولىنى جامائەت تەرەپكە سوزۇپ، — ئاللا يولىدا قىلغان تائەت-ئىبادەتلىرىڭلارنى يۇرت كاتتىلىرىنىڭ پىنھانە سۆھبەتلىرىگە رۇخسەتسىز قۇلاق سېلىش گۇناھى بىلەن يوققا چىقىرىشنى خالامسىلەر؟

قورسىقى تويغاندىن كېيىن ئويۇن-تاماشا قىلىش، ھېچ بولمىسا ئىت تالاشتۇرغان سورۇندا قىستىلىشىپ تۇرۇپ قىزىقچىلىق كۆرۈشكە ئادەتلىنىپ كەتكەن پۇقرالارنىڭ ئۆزلىرىگە زۇلۇم سالغۇچى كاتتىلارنىڭ قانداق ئېلىشىدىغانلىقىنى بىر كۆرۈپ قويغۇسى بار ئىدى. دىققەت-ئېتىبارىنى ئابلىزقارى بىلەن كۆرەك بازار بېگىگە مەركەزلەشتۈرگەن كىشىلەر سېيىت ھاجىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشىنى ئاڭلىمىدى. بۇ ھال سېيىت ھاجىنى تېخىمۇ ئۈنلۈكرەك ۋارقىراشقا مەجبۇر قىلدى.

— ھەي ياغاچ قۇلاق بەندىلەر، — دېدى ئۇ بىرىنىڭ ئۈستىدىن بىرى ئارتىلىپ ئىككى رەقىبنى دەيدەيگە سېلىۋاتقاندەك پىچىرلىشىۋاتقان پۇقرالارغا قاراپ يېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ، — ئۇلۇغ مازايى-ماشايىق تۇپرىقىدا تۇرۇۋاتقىنىڭلارنى بىلمەيۋاتامسىلەر؟ بىراۋنىڭ سۆھبىتىگە ئىجازەتسىز داخىل بولۇش ناشايان ئىشلار ھېسابلىنىدۇ، بۇنداق ئۇلۇغ مازاردا ناشايان ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولغانلار روزى قىيامەتتە قارا يۈز قوپىدۇ، كېتىڭلار، ئۆيۈڭلارغا بېرىپ توۋا-ئىستىغپار قىلىڭلار!

ئۇنىڭ پۇقرالارغا شۇنچە چېچىلىپ، ئۇلارنى گۇناھى كەبىردە ئەيىبلىشى بۇ يەرگە كەلگەندىن بېرى تۇنجى قېتىم ئىدى.

يۇرت قازىسىنىڭ قىيامەت ئازابىدىن بېشارەت بېرىشى ۋە گۇناھلىق بولۇپ قېلىشىنىڭ قورقۇنچى بىلەن بىر قېتىملىق تاماشانىڭ بەھرىدىن مەھرۇم بولغان پۇقرالار ئۆكۈنۈش ئىچىدە

ئاستا-ئاستا تارقىلىشقا باشلىدى. كەشى بارلار پۈتىنغا كەشنى سېپىدۋېتىپ، كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ قويدى. ئېشەكلىكلەر مازار دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا ئېشەكلىرىگە مىنىۋېتىپ، زاراختەمە بولغان يەردە ئالتە-يەتتە كالىلىنىڭ بىر يەرگە جەم بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈشتى.

مەھەللىگە قايتىۋاتقان جامائەت ئەمدى ئەتىگەنكىدەك ئالدىرىمايتتى. ئۇلار ئابلىزقارى بىلەن بازار بېگى ئوتتۇرىدا شىپاسىز جاراھەتتەك قانداقتۇر بىر يوشۇرۇن نىزانىڭ بارلىقىنى قىياس قىلىشاتتى. بەزىلەر ھىممەت قاشقىنىڭ سېيىت ھاجىنىڭ خۇداگۇي، پۇقراپەرەس، ئاقكۆڭۈللۈكى توغرىسىدىكى قىزغىن سۆھبەتلىرىنى باش لىڭشىتىپ تەستىقلىشاتتى.

13. كۆيئوغۇل بىلەن سۆھبەتلەر

مازار مەيدانىدا قېقىپ قويغان قوزۇقتەك قېتىپ قالغان ئابلىزقارى «قاشاڭ» پۇقرالارنىڭ قارىسى مازار دەرۋازىسىدىن يوقالغاندىن كېيىنلا يۈرىكى ئىزىغا چۈشۈپ، چوڭقۇر تىن ئېلىۋالدى. ئۇ بايا يۈز بەرگەن قورقۇنچلۇق ھالەتنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈۋېدى، تەنلىرى شۈركىنىپ كەتتى.

نېمىلا بولمىسۇن، ئۇ ئەھلى يۇرتنىڭ كۆزىچىلا رەسۋايى ئەزىم بولۇشتىن قۇتۇلغانىدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ يېنىدا «مۇشۇككە ئويۇن، چاشقانغا قىيىن» دېگەندەك، تاماشا كۆرۈشكە تەرەددۇت قىلغان پۇقرالارنى ۋاقتىدا ھەيدىۋېتىپ، ئۆزىنى قۇتۇلدۇرغان سېيىت ھاجى ۋە شىجائەت جەھەتتە بازار بېگىگە تەڭ كەلگۈدەك ئوغلى تۇرۇپتۇ. شۇ ۋەجىدىن ئۇنىڭ يۈرىكى بارغانسېرى چوڭىيىپ، ئاچچىقى ئۆرلەشكە باشلىغانىدى. بازار

بېگى بايىقىدەك ھۆرپەيسىلا، ئارىدىكى ئىشنىڭ ئۆردىكىنى ئۇيان، غېزىنى بۇيان قىلىپ تاشلاپ، بازار بېگىنى كۆتىگە نەچچىنى تېپىپ ھەيدىۋېتەلەيتتى. خېلى كۈنلەردىن بېرى خورىكى ئۆسۈپ قالغان «قېيىن ئاتا» سىغا يۇرت جامائىتىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى تونۇتۇپ، گېزى كەلسە سېيىت ھاجىنىڭمۇ بۇرنىنىڭ بېزىنى ئېلىپ قويۇش پۇرسىتىنى كۈتۈپ كېلىۋاتقان بازار بېگى بۈگۈنكى زاراخەتمىنى غەنىيمەت بىلىپ، چاقماق تېزلىكىدە يېتىپ كەلگەنىدى. ئۆزى بىلەن ئۆزەڭگە سوقۇشتۇرۇشقا جۈرئەت قىلغان سېيىت ھاجىنىڭ سۆزى بۈنچىلىك ئىناۋەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئۇ نەدىن بىلسۇن، يۇرت جامائىتى قوزغىلىۋېتىلىپ، ھەيۋە كۆرسىتىش شارائىتى يوق قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا ئۆزەڭگىدىن چۈشمەيۋاتاتتى. بىر ئابلىزقارىغا، بىر سېيىت ھاجىغا قاراپ ھومىيىپ، جېدەل پىلتىسىگە ئاۋۋال ئۇلار تەرىپىدىن ئوت يېقىلىشىنى كۈتەتتى. جېدەل چوڭىغا چىقىپ قالسىمۇ، مانجۇلاردىن گۇمپىا ئۆگەنگەن نادىرخاننىڭ ئابلىزقارىنىڭ ھەممە ئادىمىنى بىر پەشۋا بىلەنلا سۇۋارىسىغا ياتقۇزۇۋېتەلەيدىغىنىغا ئىشەنچىسى كامىل ئىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئوغلۇم...

ئىككى قولى بىلەن بېلىگە تايانغىنىچە، چېلىشتا ئۇتۇپ چىققان پالۋاندەك جېدەل مارىلاپ ھۆرپىيىپ تۇرغان بازار بېگى ئاۋاز چىققان تەرەپكە قارىدى، كۈندىشى سېيىت ھاجىنى كۆرۈپ، «ئەمدى نېمە دەيسەن؟» دېگەن قىياپەت بىلەن ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلدى. سالىمىنىمۇ ئىلىك ئالمىدى.

— باھادىر بازار بېگىنىڭ ۋەھەمدە بايلارنىڭ بېيى، مۇسۇلمانلارنىڭ كاتتىسى بولمىش مەخسۇم ھاجىمنىڭ داڭقىنى بۇ تەرەپلەرگە ئاياغ باسماستىنلا ئاڭلىغانىدىم. ئەپسۇسكى، تائەت-ئىبادەت ئىشقى تۈپەيلى زىيارەتلىرىگە مۇشەررەپ بولال-

مىدىم، بوسۇغىلىرى تاۋاپىنى بەجا كەلتۈرەلمىدىم. خۇداۋەندە كېرىمىنىڭ خاسىيىتى بىرلە، ئۇلۇغ پەيشەنبە كۈنىدە مازايى-ماشايىقلارنىڭ تۇپرىقىدا ئۆزلىرى بىلەن ئۇچراشقىنىم ئۈچۈن، ئۆزۈمنى پەخىرلىك ھېس قىلماقتىمەن.

خېلىدىن بېرى كۆزىنى يۇمۇپ تەسۋى سىيرىپ تۇرغان سېيىت ھاجى بازار بېگىنىڭ ئالدىغا كېلىپ كۈلۈمسىرىدى، سۆز خالتىسىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، يۇقىرىقى تەسىرلىك جۈملىلەرنى سېخىيلىك بىلەن تۆكۈۋەتتى ۋە يەنە:

— ئاللا ئىگەم يەر-جاھاننى ياراتقاندا يەر بىلەن ئاسماننى، كېچە بىلەن كۈندۈزنى، ئاي بىلەن يۇلتۇزنى بىر-بىرىگە باغلىدى. سانسىز تائىپىلەر ئارىسىغا ئىسلام نۇرىنى چېچىپ، مۇسۇلمانلارنى قېرىنداش قىلدى. شۇل قېرىنداشلىق مېھرىنىڭ ئۆزىلا بىزنى ئۆچ-ئاداۋەت، نىزا-ئىختىلاپ ھاۋاسىنى سۈمۈرمەسلىككە دەۋەت قىلغۇچىدۇر. غەزەپ شەيتانىنىڭ ئازدۇرۇشىدىن ئاگاھ بولۇپ، ئۆزىگە ئۆزى ھاي بەرگەنلەرگە، دوستلۇق خاھىشى بىلەن قېرىنداشلىق رىشتىنى چىڭىتقانلارغا ئاللانىڭ ئۆزى شەپقەت قىلىدۇ...— دېدى.

بازار بېگى سېيىت ھاجىنىڭ يۈرۈش-تۇرۇشلىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ كۆرگەن چېغىدا كىمدۇ بىرىنىڭ: «تاڭ سەھەردىن نامازشامغىچە، نامازشامدىن تاڭ ئاتارغىچە تائەت-ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولىدىغان، مال-دۇنيا ھاۋايى-ھەۋەسىدىن خالىي ئەۋلىيا سۈپەت ئادەم ئىمىش» دېگەن جاۋابىنى خاتىرىنىڭ مەلۇماتى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ ئىچىدە سوغۇق كۈلۈپ قويغانىدى. ئەمدى ئۇ رەقىبىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئۆمرىدە ئاڭلاپ باقمىغان مەنىلىك سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندا، يۈرىكىدە لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان كۈندەشلىك ئوتىنىڭ بەئەينى سوغۇق سۇ سەپكەندەك ئۆچۈۋاتقىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەيلا قالدى. دادى-

سىنى ھۆرمەت بىلەن ئېغىزغا ئېلىشنى قويۇپ تۇرسۇن، ئۆزىنىڭ نامىنى يۇرت كاتتىسى ئالدىدا كۆكلەرگە ئۇچۇرۇشى ئۇنىڭ يۈرىكىگە تەسىر كۆرسەتمەكتە ئىدى.

بازار بېگى سېيىت ھاجىنىڭ ئىككى تال چوغدەك يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىگە سەپسالدى. تىلىنىڭ توغرا ۋە دىلىنىڭ دۇرۇسلۇقىغا كېپىللىك بەرگەندەك پارقىراۋاتقان كۆزلەرنىڭ ئىشەنچ نۇرلىرىنى چېچىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. بۇ كۆزلەرنىڭ تېگىدىن خاتىپ ئېيتقاندەك، شەھۋانىيلىقنىڭ، شەھۋەتپەرەسلىكنىڭ ئىزناسىنىمۇ تاپالمىدى. ئۇ قوتاز قۇيرۇقىدەك پارقىراپ تۇرغان ساقاللارغا سەپسالدى. بۇ ساقاللار ئىمان بىلەن يۇيۇپ، تارالغاندەك بىلىندى. ئۆزىنى سەبىي چاغلىرىدا ئاڭلىغان رىۋايەتلەردىكى ئەۋلىيا بوۋاينىڭ تىرىك سۈرىتى ئالدىدا تۇرغاندەك ھېس قىلدى-دە، ناماز سۈرىسىنىمۇ ئۇقمايدىغان تۇغما نەشكەشنىڭ چىلىم سەيخانىسىدەك ئىسلىشىپ كەتكەن يۈرىكىگە ئىسلام قېرىنداشلىقى تەسىرىنى كۆرسىتىپ، چەكچەيگەن كۆزلىرىنى ئەسلىگە قايتۇرۇشقا، تۈگۈلگەن مۇشتلىرىنىڭ پەيلىرىنى بوشىتىشقا باشلىدى.

سېيىت ھاجى بازار بېگىنى بىر-ئىككى كەلىمە سۆز بىلەنلا قورالسىزلاندۇرۇپ، ئۇنىڭ جىسمىدا پەيدا بولغان ھەربىر كىچىك ئۆزگىرىشلەرنىمۇ ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ تۇرۇپ، ئابلىزقارىغا ئۇنىڭ ئېتىنى ئۆز قولى بىلەن يېشىپ كېلىشكە ئىشارەت قىلدى-دە، بازار بېگىگە:

— ئوغلۇم، مازار-ماشايىقلارغا پەقەت دۇئا-تىلاۋەتلا جايىزدۇر، بۇ خۇسۇسىي سۆھبەتنىڭ جايى ئەمەس، ھەرنە گەپ بولسا قەسىرگە قايتىپ قىلىشايلى، قادىرئاللا دىلىمىزغا دوستلۇقنىڭ ئۇرۇقىنى چېچىپ، بىخلاندۇرسا ئەجەب ئەمەس، — دېدى.

ئۇ سۆزلىگەچ، ئابلىزقارى يېتىلەپ كەلگەن تورۇق ئات-

نىڭ ئىزگىنىنى بازار بېگىگە ئېگىلىپ تۇرۇپ تۇتقۇزدى، ئۇزەڭگىنى ئۇنىڭ ئايىغىغا توغرىلاپ بەردى.

تېخى ھېلىلا بىر-بىرىگە خىرىس قىلىشىپ كاپىشىۋاتقان ئىتتەك، يەپ كېتىشىسىمۇ دەردى چىقمايدىغان رەقىبلەردەك خىرقىشىپ تۇرغانلار ئاتلىرىنى يورغىسىغا قويۇۋېتىپ، قىزغىن پاراڭ سېلىشقاچ قەسىرگە يېتىپ كېلىشتى-دە، ياسىداق مېھمانخانىنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئېلىشتى.

ئاتا مىراس قەسىرنىڭ ئاتا مىراس خوجىدارى بولغان جاپپار موللا يېڭى خوجايىنىنىڭ ئىشارىسىنى بىر قاراشتىلا چۈشەندى، ئابلىزقارىدىن سوراپ ئولتۇرمايلا ئىشارەتنىڭ مەنىسىنى ئاشپەز، قاسساپ ۋە چاكارلارغا ئۇقتۇرۇپ ئۈلگۈردى. تام بويلىتىپ سېلىنغان كەڭ داستىخان ھەرخىل نازۇ نېمەت — كاۋاپ، مېۋە-چېۋىلەر بىلەن تولدۇرۇلدى. ئېچىرقاپ كەتكەن ھەمداستىخانلار پولۇغا تۇتۇش قىلىشى بىلەن تەڭلا، ئەقلىي نەپسىدىن غالىب كەلگەن سېيىت ھاجى ئاستا تاشقىرىغا چىقتى-دە، رەھمەت ئارقىلىق ئابلىزقارىنى چاقىرتقۇزدى.

— پېقىر ئۆزلىرى بىلەن بازار بېگى ئارىسىدا قانداقتۇر بىر چىگىش مۇناسىۋەتنىڭ بارلىقىنى تۇيۇپ تۇرۇپتىمەن، — دېدى سېيىت ھاجى جىددىي يوسۇندا، — قارىغاندا ئۆزلىرىنىڭ تىلى تۇتۇقتەك قىلىدۇ، تەڭقىسلىقتىن قۇتۇلماق ئۈچۈن، يوشۇرۇن سىرلارنى يىپىتىن-يىڭنىسىگىچە بىلىش زۆرۈردۇر. بۇ ھۆكۈمالارنىڭ كېسەلگە شەربەت بېرىشتىن بۇرۇن تومۇر تۇتۇپ، مىزاجىنى تولۇق بىلىشكە تىرىشقىنىغا ئوخشايدۇ.

— يوقسۇ... يوقسۇ...

سېيىت ھاجى سۆھبەتدىشىنىڭ كۆزلىرىگە تىك قارىدى ۋە:

— ئاغرىقنى يوشۇرساڭ، ئۆلۈم ئاشكارىدۇر! — دېدى.

— دەي دېسەم تىلىم كۆيىدۇ، دېمەي دېسەم دىلىم...

— دېمىسلە تىلىمۇ كۆيىدۇ، دىلىمۇ كۆيىدۇ، ھەممىسى تۆگەيدۇ!

— ماقۇل...ماقۇل... ئەسلىدە نېمىدەپ پوق يېدىمكىن، خوتۇن كىشىنىڭ گېپىگە كىرىپ،...

سېيىت ھاجى ئابلىزقارىنىڭ دۇدۇقلاپ تۇرۇپ ئېيتقانلىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ، مۇلاھىزە يىپلىرى بىلەن چېتىپ كۆردى ـ دە، قانائەت ھاسىل قىلغاندەك بېشىنى لىڭشىتىپ كۈلۈمسىرىدى. سېيىت ھاجىدىن ئاڭلايدىغان ھەرقانداق قاتتىق تەنبىھنى بېشىنى ساڭگىلىتىپ تۇرۇپ «بىلمەسلىكىم» دەپلا ئۆتكۈزۈۋېتىپ، باشقا كەلگەننى كۆرۈشكە تەييارلىنىپ تۇرغان ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ مۈرىسىگە شاپىلاقلاپ ئەركىلىتىشىدىن ھېچنېمە ئاڭقىرالمىدى، ئاغزىنى ئاچقان پېتى بىردەم مەڭدەپ تۇرۇپ قالدى ۋە يوغان قەدەملەر بىلەن مېھمانخانىغا قاراپ ماڭغان سېيىت ھاجىنىڭ كەينىگە ئەگەشتى.

بازار بېگى پەر ياستۇققا يۆلىنىپ، گۈمبەزدەك كۆپۈپ چىققان قورسىقىنى سىيلاپ، موزاي مۆرىگەندەك كېكىردۈۋەتكەندىن كېيىنلا داستىخان يىغىشتۇرۇلدى. سېيىت ھاجى سۆھبەت پەيتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى تۇيۇپ، ھېچنېمە ئۇقمىغان قىياپەتتە:

— پېقىرنىڭ قاشاڭ پىچاقتەك گاللىشىپ كەتكەن پىكرى ئىككى مۆتىۋەر ئارىسىدا قېرىنداشلىق مىزانىغا خىلاپ ئۇقۇشۇلماسلىقنىڭ بارلىقىنى تۇيۇۋاتىدۇ، بۇ ھال ئۆمۈر بويى شەيتان ۋەسۋەسىسىنى ئىمان تىغى بىلەن يوق قىلىپ، ئاداۋەت ئورۇقىنى مۇھەببەت ئاتەشى بىلەن قۇرۇتۇپ كەلگەن پېقىرغا بىر يېڭى بۇرچىنى يۈكلىگەندەك تۇرىدۇ، پېقىرغا بۇ ئۇقۇشماسلىقنىڭ سەۋەبىنى بىلىش مۇمكىن بولارمىكىن؟ — دېدى مولىلىسىدىن ئەدەب يەپ ياۋاشلىشىپ قالغان تالىپتەك جىمجىت ئولتۇرغان بازار

بېگىگە قاراپ.

بازار بېگى ئوڭايسىزلانغان قىياپەتتە تەۋرەپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— تەقسىر، ئابلىزقارىم بىلەن ئارىمىزدا ھېچبىر نىزا، خۇسۇمەت يوق دېسەك ئاللا ئالدىدا يالغانچى، قارا يۈز بولۇپ قالىمىز، شۇغىنىسى بۇ ئۇقۇشماسلىقنىڭ ھەزرەتلىرى ئالدىدا تىلغا ئېلىپ ئولتۇرغۇچىلىكى يوق، زادىلا يوق.

— بايۋەچچەم، دۇرۇس دېدىلە، دۇرۇس دېدىلە.

بايا گەپكە لوقما سالماسلىق توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرۇپ قويمىغىنىغا پۇشايمان قىلغان سېيىت ھاجى بازار بېگىنىڭ سۆزىنى ئۆزىچە تەستىقلاپ، ئىشنى بۇزۇۋاتقان ئابلىزقارىنى ئىشارەت بىلەن جىمىلەپ قويدى ۋە گېپىنى ئۇلىدى:

— تېرىق كىچىك بولسىمۇ بەربىر دان، ئۇقۇشۇلماسلىق كىچىك بولسىمۇ، بەربىر نىزا، كىچىك بولسىمۇ، چوڭ بولسىمۇ، قۇياش زۇلمەت كېچىنى يورۇتقاندەك، يورۇپ كەتكىنى تۈزۈك، شۇنداقمۇ بايۋەچچە؟

سېيىت ھاجىنىڭ ئارام بەرمەي قىستىشى بىلەن بازار بېگى بۇۋىمەريەم خېنىمغا چاي ئىچۈرۈش ۋەقەسىدىن باشلاپ، داستىخان تاشلاپ قويغان تۆگىلەرگىچە ھەممىنى ئېيتىۋەتتى. بۇنى ئوچۇق ئېيتىشتىن مەقسەت بۇۋىمەريەم خېنىمنىڭ «ئىگىسى بار» لىقىنى سېيىت ھاجىغا ئۇقتۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن ئىدى.

سېيىت ھاجى ئۇنىڭ بۈگۈنكى دەرغەزەپ بولۇشىنىڭ سەۋەبىنى سوراپ ئولتۇرمىدى. ئارىلىقتىكى جىمجىتلىقتىن پايدىلىنىپ، كۆزىنى يۇمۇپ، تەسۋىنى بىر قېتىم ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، غايىبتىن كەلگەن بېشارەتنى يەتكۈزۈۋاتقاندەك:

— ئادەمزاتنىڭ جۈپ بولۇپ ئۆتۈشى ئادەم ئەلەيھىسسالام بىلەن ھاۋا ئانامدىن قالغان ئۆدۇم، مەخسۇم ھاجىمنىڭ ئوغلى بولمىش ئۆزلىرىنىڭ ئابلىزقارىمنىڭ قىزى بولمىش بۈۋىمەريەم خېنىم بىلەن باش قوشۇشلىرى ئاللاتائالا تەرىپىدىن لايىق كۆرۈلگەن ئىش، كۈن بىلەن ئاي بىر بۇرچىغا كەلگەندەك دۇرۇس ۋەقە. بىلمىدىم، ھەرقايسىلىرىنىڭ نىكاھ ئوقۇتۇپ، بىر تەكىيىگە باش قويماسلىقلىرىدىكى توسالغۇ نېمىكىن؟ — دېدى.

— مۆرۋۋەتلىك ئاتام بىتاب بولۇپ يېتىۋاتىدۇ. يەنە، ئۆلىمالىرىمىز «يۇلتۇزلار ئۆز بۇرچىغا توغرا كەلمىگۈچە توي ھارام» دەپ پەتىۋا بېرىشتى.

بازار بېگى چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ تۇرۇپ ئېيتقان بۇ ئىككى توسالغۇ ئەمەلىيەتتە مەۋجۇت بولمىغان باھانە ئىدى. بىرەر قىز-چوكانغا كۆزى چۈشۈپ قالدىمۇ، ئۇ ئاتىسىنىڭ جان تالىشىۋاتقىنىنى بىلەنمۇ كارى بولماي، قىلىدىغىنىنى قىلىۋېرەتتى. ھېچقاچان ئۆلىمالاردىن پەتىۋا ئېلىپمۇ يۈرمەيتتى. پەقەت ھەيۋەتلىك قەسىر، نەچچە مىڭ مولۇق تېرىلغۇ، چاقار، نۇرى يايلاقلىرىدا يايلاپ يۈرگەن سان-ساناقسىز مال-ۋاران جانىپىدىنلا تاشلانغان داستىخان توي قىلسىمۇ، قىلمىسىمۇ ئۆز كۈچىنى يوقاتمايتتى.

— پاھ، — دېدى سېيىت ھاجى زوقلانغان قىياپەتتە، — نېمىدىگەن ۋاپادار ئوغۇل، نەقەدەر مەھكەم ئىسلام ئەقىدىسى!؟

ئۇ بىرلا ھەرىكەت بىلەن بازار بېگىنىڭ يېنىغا كەلدى-دە، ھاياجان بىلەن:

— ئاللا سىلىگە نۇسرەت ئاتا قىلسۇن ئوغلۇم، جاھان بۇزۇلغان، يامانلىق ئەۋج ئالغان، ئاتا بالىغا، بالا ئاتىغا باقمايدىغان بولۇپ قالغان بۇ زاماندا سىلىدەك تەقۋادار، ۋاپالىق مۇسۇلمانلىرىمىزنىڭ بولغىنى تولىمۇ كاتتا ئىش. ئابلىزقارىمنىڭ

سىلىدەك كۈيئوغلى بولغىنى ۋەجىدىن بېشى ئاسمانغا تاقاشسىمۇ ھەقلىق. مۇنداق بولسۇن، ما نابۇ ھاپىز مەخسۇم ئاقپاشا ئېلىدىكى مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ئىلمىي نوجۇم بويىچە داڭ چىقىرىپ، شۆھرەت قازانغان. ئۇ ھەر كۈنى ھەر سائەتتە يۇلتۇزلارنى كۆزەتسۇن، قاچانىكى ئۇلۇغلاردىن بىشارەت بولۇپ، مۇھەببەت يۇلتۇزى نىكاھ بۇرچىغا توغرىلانسا ئۆزلىرىگە خەۋەر قىلايلۇق، خۇدا ئۆمرۈمنى بەرسە تويلىرىنى قىممەت باھالىق سوۋغا بىلەن قۇتلۇقلايمەن، — دېدى.

سېيىت ھاجى ئۆز گېپىگە رازىمەنلىك بىلەن قۇلاق سېلىپ، بېشىنى لىڭشىتىپ ئولتۇرغان بازار بېگىدىن كۆزىنى يۆتكىدى-دە، ئابلىزقارىغا قاراپ:

— مۇبارەك بولسۇن قارىم، ئاللا دۇئالىرىنى ئىجاۋەت قىلىپ، مۇشۇنداق ئەخلاقلىق، ۋاپادار كۈيئوغۇلنى ئۆزلىرىگە نېسىپ قىپتۇ. ئاللا بۇيرۇغان چاغدا بۇلارنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويۇش مەقسىتىدە دەرھال توي تەييارلىقىغا كىرىشكەيلا، قىز بالىنى ھەمراھىغا ئىمانى ۋە ئىپپىتى بىلەن تاپشۇرۇش بىز ئاتا بولغۇچىلارنىڭ زىممىسىدىكى قەرزدۇر. بۇۋىمەريەم خېنىم تەرەتسىز يەرگە دەسسىمىگەي، كېچە-كۈندۈز ئاللا يولىدا ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولغاي...، — دېدى.

— دېگەنلىرى بەرھەق...بەرھەق...

ئابلىزقارىنىڭ دۇدۇقلىشى بىكار ئەمەس ئىدى. «سېيىت ھاجىم بىزنى ئەخمەق قىلىدۇ دېمىگەنىدىم، مانا ئەمدى دېگىنىم ئالدىمىزغا كەلمىدىمۇ» دەپ چالۋاقاۋاتقان ھەنىپە خېلىم كۆز ئالدىدا پەيدا بولغانىدى.

بازار بېگىنى خاتىپنىڭ ھەمراھلىقىدا يولغا سېلىپ قويۇپ قايتىپ كىرگەن ئابلىزقارى بوسۇغىدىن ئاتلا-ئاتلىمايلا سورىدى:

— ھۆرمەتلىك ھاجىم، قىزىمىزنى ئۆزلىرىگە تۇتقان تۇرساق، يەنە كېلىپ...

ئابلىزقارىنىڭ سۆزى تۈگىمەي تۇرۇپلا سېيىت ھاجى شۇنداق قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتىكى، پۈتۈن مۇسكۇللىرى لەرزىگە كېلىپ، كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى. سېيىت ھاجىنىڭ ئۆز ھۇزۇرىغا ئىلتىپات قىلغاندىن بۇيان، بۇنچىلىك ئېچىلىپ يېيىلىپ كۈلگىنىنى بىر قېتىممۇ ئاڭلاپ باقمىغان ئابلىزقارى بۇ كۈلكىدىن ھېچنېمە چۈشىنەلمىدى.

14. كۈز كەلدى

تەبىئەت، ئون سەككىزمىڭ ئالەم مىقياسىدا يەتتە ئىقلىمنى ئاپىرىدە قىلىپ، ئىقلىملار مىقياسىدىكى يۇرتلارغا مېۋىلىك دەرەخ تەقسىم قىلغاندا چىرىيىلىكلەرگە ئالاھىدە سېخىيلىق قىلغانمۇ، ئىشقىلىپ مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ كۆپلۈكى ۋە خىلمۇخىللىقىغا قاراپ، بۇ قەدىمىي بوستانلىقنى قورۇق تېمى ياكى چىتلىقى بولمىغان بىر چوڭ باغ دېيىشكە بولىدۇ. دەرەخلەر ئىچىدە ئۆرۈك دەرىخىنىڭ كۆپلۈكى كىشىنى ھەيرەتتە قالدۇرىدۇ. ھەر يىلى 3 - ئاينىڭ ئاخىرى ۋە 4 - ئاينىڭ باشلىرى توپا كەنتىنىڭ يېنىدا مارىلاپ تۇرغان بارخانلارنىڭ ئۈستىدە ياكى توزاقچى سېيىدا تۇرۇپ بۇ كەڭ باغقا نەزەر تاشلانسا، پۈتۈن يۇرت ئاپئاق ئۆرۈك چېچىكى بولۇپ كۆرۈنىدۇ. ئەقەللىسى كەپىسى ئالدىدا پۇت قويغۇدەكلا يېرى بولغان پېقىرنىڭمۇ بىرەر تۈپ ئۆرۈكى بولماي قالمايدۇ.

مېھنەتكەش پۇقرا بۇ زېمىندا ئۇزاق زامانلاردىن بېرى يېتىشتۈرگەن ئۆرۈك سورتلىرىنىڭ نامىنى ئاتاشقىمۇ خېلى ۋاقىت

كېتىدۇ. خوۋەيىنى ئۆرۈك، جانانى ئۆرۈك، خوندەك ئۆرۈك، مەڭلىشاھ ئۆرۈك، ياغلىق ئۆرۈك، سىرلىق ئۆرۈك، قارا ياغلىق ئۆرۈك، ئاق ياغلىق ئۆرۈك، تاغ ئۆرۈكى، قۇشقاچ ئۆرۈك، تېرىما خوۋەيىنى ئۆرۈك، كۆك ئۆرۈك، ئاق ئۆرۈك ... دېگەن سورتلار 5 - ئاينىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ، 8 - ئاينىڭ بېشىغىچە باغلاردا مەي باغلاپ تۇرىدۇ. چىرىيە ئۆرۈكىگە مەستلىكى كەلگەن ياكى ئۆرۈك تەمىگە تارلىقى تۇتقانلارنىڭ چىرىيىلىكلەرگە «ئاچچىق ئۆرۈك» دەپ لەقەم قويۇۋېلىشىمۇ بىكار ئەمەس.

چىرىيە ئۆرۈكى ئادەتتە كونا ئاشلىق خالتىسىنىڭ تېگى كۆرۈنۈپ قالغان، يېڭى ئاشلىق تېخى خامانغا چىقمىغان سېرىقتال مەۋسۇمىدە سارغىيىشقا باشلايدۇ - دە، پۇقرالارنى قوشۇمچە يېمەكلىك بىلەن تەمىنلەيدۇ. كۆك غورا سېلىپ ئېتىلگەن ئۇماچ ياكى سىقماق ئاش ئاچچىق - چۈچۈك تەمى بىلەن كۆڭۈلنى كۆتۈرىدۇ. سارغايغان غورا سۇيۇقئاشقا ئالاھىدە تەم كىرگۈزۈۋېتىدۇ. شوخ بالىلار، كېلىنچەكلەر ئالتۇندەك سارغىيىپ يەرگە تۆكۈلگەن ئۆرۈكلەرنى قول سېۋەتلىرىگە تېرىۋالىدۇ - دە، ئۆگزىلەرگە يېيىپ، تومۇز قۇياشىنىڭ كۈچلۈك تەپتى بىلەن قۇرۇتىدۇ. قىزىل ياقۇتتەك پارقىراپ تۇرىدىغان گۈلىلەر يوغان - يوغان چۇراڭ سېۋەتلەردە ساقلىنىپ، گۈلە چىقمايدىغان يۇرتلارغا توشۇلىدۇ ياكى زۆرۈر قوشۇمچە يېمەكلىكلەر قاتارىدا قىش بويى ئىستېمال قىلىنىدۇ.

ئاز كۆرۈلىدىغان قۇرغاقچىلىق ئاپىتىگە دۇچ كەلگەن چىرىيە پۇقرالىرى 1911 - يىلىنىڭ يېزىنى بۇ يىلقى كەم ھوسۇل ئۆرۈكىنىڭ ياردىمى بىلەن چىقىرىپ، كۈز كۈنلىرىگە ئۇلىشىۋالدى. 6 - ئايلارنىڭ ئاخىرلىرىدا يامغۇر ئوسسىغا تېرىلغان كۆممىقوناق بىر قېتىملىق يېيىق سۇيى بىلەنلا سارغىيىشقا باشلىدى. دان سۇيى بېرىلمىگەن، كېچىكىپ تېرىلغان بۇ كەن-

جى قوناقلار بىقىمسىز قالغان يېتىمچىدەك رەزگى ۋە پاكار ئۆسكەن، ئارىلاپ - ئارىلاپ تۇتقان چوڭ بارماق چوڭلۇقىدىكى ساناقلىقلا دېنى بار باشاقلارنى تورغاي ئۇڭدا يېتىپمۇ بىمالال چوقۇلىيالايتتى.

خۇداغا شۈكرى، ئابلىزقارىنىڭ ئورتاقچىلىرىمۇ سېيىت ھاجىنىڭ ئارىغا كىرىشى بىلەن شۇ يىلقى ئۇرۇقنى قەرز ئورنىدا گەدەنگە ئارتىش ھېسابىغا بىر - ئىككى ئاي يېگۈچىلىك قوناققا ئېرىشتى. بىرەر يېرىم ئېتىزلىق يېرى بارلارمۇ تۆت - بەش چارەك دان ئالالىدى. پۇقرانىڭ تېنىگە ئانچە-مۇنچە ئەت قونۇپ، ھەر كۈنى بامداتقا ۋە پېشىنغا ئۆلگۈردىغان مېيىت نامىزىنىڭ سانىمۇ ئازىيىشقا قاراپ يۈز تۇتتى. خارابىلىققا ئوخشاپ قالغان بازارمۇ ھاۋا-جاھان ئىللىشى بىلەن تەڭلا ئۇچەكتىن چىقىپ، ئۆملەشكە باشلايدىغان قۇرتلارغا ئوخشاش، بىلىنەر - بىلىنمەس جانلىنىشقا باشلىدى. پەشخۇنلاردا قۇيرۇق يېغىدا يېقىلغان گۆش گىردىلەر كۆرۈنمىسىمۇ، يۈزىگە پىياز، سىيادان سۈرتۈلگەن ساپسېرىق قوناق زاغرىسى پەيدا بولدى. كونا جۇۋا مەيدانىدىكى ئاشلىق بازىرىغا ئانچە - مۇنچە ئاشلىق كىرىپ تۇردى.

بىراق، بىر - ئىككى ئايغىلا پايلايدىغان بۇ ھال كۈزنىڭ ئاپتىپىدەك ۋاقىتلىق ئىدى. پۇقرا بېشىغا كەلگەن مالامەتلىك كۈنلەر تېخى ئۆتۈپ كەتمىگەن، بۇ يىلقى قىش چىرىيە پۇقرالىرى ئالدىدىكى پىلسىرات كۆۋرۈكىدىنمۇ خەتەرلىك بىر ئۆتكەل ئىكەنلىكى ئۆز غېمىنى ۋە پۇقرا غېمىنى يەيدىغان ھەر بىر كىشىگە ئايان ئىدى.

ئۇنىڭ ئۈستىگە، قول ناغرىسىنى داڭگىرلىتىپ يۇرتمۇ يۇرت ئارىلاپ يۈرىدىغان ئەخمەت قاداقچى ئەكەلگەن «ھۆكۈمەت لەشكەرلىرى ئارىسىدىكى قارا سىپەچ دېگەن تائىپە

غەلىيان كۆتۈرمەكچى بولۇۋېتىپتۇدەك، ھۆكۈمەت پۇقرا ئارىسىدىن ئەسكەر تۇتىدىكەن» دېگەن خەۋەر ئەلبېشىغا يېڭى ئىستىما ئۇلاشتۇرۇپ، خېلىلا دەككە-دۈككە پەيدا قىلدى. دېمىسىمۇ، بىر چاغلاردا مانجۇلارنىڭ ئېلچىدىكى لەڭزىسىدىن قېچىپ كەلگەن قادىر تۆمۈرچىنىڭ ھە-ھۇ دېيىشى بىلەن مانجۇلارغا، ئابلىزقارىغا ئۆزلىرىنى تازا بىر كۆرسىتىپ، «چوڭغا پىچاق سالغان سېرىقلىق»، «خۇدادىن قورقماس جېرىقلىق» دەپ نام ئالغان بازارغا تۇتاش ئىككى مەھەللە جامائىتى مانجۇلارنىڭ ئۆزىدىن ئۆچ ئالماي قويمايدىغانلىقىنى بىلەتتى.

ئۇيان ئايلىنىپ، بۇيان ئايلىنىپ ئابلىزقارىنىڭ قۇلىقىغىمۇ يېتىپ بارغان بۇ خەۋەر قەسىردە چوڭمۇ ئەمەس، كىچىكمۇ ئەمەس بىر پاتىپاراقچىلىق پەيدا قىلدى. ئۇ چاپپار موللىغا ۋارقىراپ-جارقىراپ يۈرۈپ، سېلىپ تاشلىغىلى خېلى ئايلار بولغان پەيلىك تەقىي ۋە مانجۇچە تاۋار پەرىجىنى تاپتۇرۇپ تەييار قىلدى. ئېلچى، كىرىيىدە تۇرۇشلۇق دارىنلار چىرىيىدىگە ئۆرۈك سەيلىسىگە كەلگەندە ۋە چوڭ مۇراسىملاردا كاناي-سۇناي چېلىپ، تەختىراۋان ئالدىدا كۆتۈرۈپ ماڭىدىغان ئەجدىھا سۈرەتلىك ئەلەمنى يۇيۇپ، دەزماللاتقۇزدى.

ئۇ ئىچكىرىدىن كەلگەن چوڭ-كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ ئەلنى ئىدارە قىلىش تەدبىرلىرىنى پىششىق ئۆزلەشتۈرگەچكىمۇ، قانداق ھۆكۈمەتكە قانداق مۇئامىلىدە بولۇشنى، قانداق چاغدا تۆگۈلۈۋېلىپ، قانداق چاغدا سوزۇلۇشنى ناھايىتى ئوبدان بىلەتتى. يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئەلىمىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمىگىچە، كونىسىدىن مېھرىنى ئۈزۈۋەتمەيتتى. نېمىلا بولمىسۇن، ئۆزىگە بىر يوشۇرۇن چېكىنىش يولى قالدۇرۇپ قوياتتى. يېڭى ھۆكۈمەت ئەل-يۇرتنى تىنچىتىپ، سەلتەنەت تەختىگە ئولتۇرغاندىلا ئۇنداق-مۇنداق كىشىلەرنىڭ ئىلكىدە تېپىلماي-

دىغان قىممەت باھالىق سوۋغىنى كۆتۈرۈپ بېرىپ، تەخت ئالدىدا تىز چۆكەتتى ـ دە، يېڭى ئەلەم ۋە يېڭى مۆھۈرگە ئېرىشەتتى.

سېيىت ھاجى ئاقپاششا ئېلىنىڭ سودا ئاقساقىلى سۈپىتىدە ھۇزۇرىغا قەدەم تەشرىپ قىلغاندا، دەسلەپتە ئۇ ناھايىتى سەزگۈرلۈك بىلەن مۇئامىلىدە بولدى. لېكىن، بۇ ئاقساقالنىڭ سوۋغا ـ سالىمى ۋە سۆھبىتى تەسىر قىلدىمۇ ـ ئىشقىلىپ، بىلىپ بىلمەي ئۆز تىزگىنىنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ، سىزغان سىزىقىدىن چىقمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئەمەلگە جەددى ـ پۇشتىدىن تارتىپ كانا مىسالى مەھكەم چاپلىشىپ كەلگەن بۇ كىشى ئەسلىدە ئۆزىنىڭ كىشىلەر كۆڭلىدىكى ئىككىنچى ھۆكۈمرانغا ئايلىنىپ قېلىشىنى مۇتلەق خالىمايتتى. چالۋاقاپ جېنىنى ئالىدىغان خوتۇنىمۇ، «قورسىقىدا ئۇمىچى يوق» ئوغلىمۇ بۇ ئاقىۋەتتىن ئۇنى تالاي قېتىملاپ ئاگاھلاندۇرغان، لېكىن ئۇ يىلتىزى بولمىغان بىر كىشىنىڭ يۇرت ئەھلى ئارىسىدا شۇنچىۋالا تېزلىكتە ئىناۋەت قازىنىپ كېتىدىغانلىقىنى زادى ئويلاپ باقمىغانىدى. بېشىنى سىلكىۋېتىپ، ئۆز سالاھىيىتىگە نەزەر تاشلىغىنىدا، ۋاقىتنىڭ ئاللىقاچان كېچىككەنلىكىنى، ئىشنىڭ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى بىردىنلا ھېس قىلىپ يەتكەن ئابلىزقارى: «ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق» دېگەن چىگىش مەسىلە ئۈستىدە نەچچە كېچە ـ كۈندۈز باش قاتۇرۇپ، ئاخىر سېيىت ھاجى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ، مانجۇلارنىڭ كەينىدىن قىلغان غەيۋەتلىرىنىڭ مانجۇلارنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، سۇنىڭ ئېقىشىغا، تۈكنىڭ يېتىشىغا قاراپ يول تۇتۇش قارارىغا كەلگەنىدى.

مېھمىنىنىڭ ئىختىيارىغا ئۆتۈپ كەتكەن ھۆكۈمرانلىق تىزگىنىنى قايتۇرۇۋېلىش ئارزۇسى كېچىدىمۇ غالىب كەلسە

كېرەك، بىرقانچە كۈندىن بۇيان ئۇ مانجۇلارنى چۈشەيدىغان بولۇپ قالدى. چۈشىدە ئۆزىنى مانجۇچە «يارىشىملىق» ئۈستىباش كىيىپ، كۆك ئەجدىھاغا مىنىپ كۆكتە پەرۋاز قىلىۋاتقان ھالدا كۆردى. بەزىدە قازا قىلغىنىغا خېلى زامانلار بولغان دادىسى تاۋار-دۇردۇن بىلەن بېزەلگەن تەختىراۋاندا ئولتۇرۇپ كۆزئالدىدا پەيدا بولاتتى-دە، بىردىنلا غايەت، زور ئەجدىھاغا ئايلىنىپ، كوھقاپتەك يوغان ئاغزىدىن ئوت پۈركۈيتتى. ئۇ ئاتەشىن ئوت تەپتىدە ۋەيلۇن دوزاختا ئازابلانغاندەك ئازابلىنىپ، چۈشىدىن ۋارقىراپ-جارقىراپ ئويغىناتتى.

ئابلىزقارى سابىق ئىمام رەسۇلنى قەيەرلەردىنمۇ تېپىپ كېلىپ، قۇرئى ئاچقۇزۇپ، چۈشىگە تەبىر تەلەپ قىلدى. ئىماملىق ئورنىدىن چۈشۈرۈۋېتىلگىنىگە قورسىقىدا غوم ساقلاپ يۈرگەن رەسۇل چۈشكە تەبىر بېرىپ: «كىتابلاردا ئېيتىلىپدۇركى، ئەجدىھانىڭ ئوت پۈركىگىنى پادىشاھنىڭ سىياسەت قىلغىنى، پادىشاھنىڭ يېقىن كۈنلەردە باشلىرىدا غەزەپ قىلىچىنى ئويناتمىقى بىگۇمان ئاقىۋەتتۇر» دەپ ئۇنى ھوشىدىن كەتكۈدەك قورقۇتۇپ، ئۈچىنى ئېلىۋالدى.

غوجىدار «مانجۇ ئەمەلدارلىرى كەلگۈدەك» دېگەن خەۋەرنى ئەكەلگەندە، ئۇ خوتۇنى بىلەن مۇھىم بىر ئىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىۋاتاتتى. ئۇ، جاپپار موللىنى خوتۇنى بار يەردە شۇم ئېغىزلىق قىلغىنىغا كايىپ، كۆتىگە تەپكىلى تاس قالدى ۋە ئۇنى دەرھال ئىلاچىگە ئاتلىنىپ خەۋەر ئۇقۇپ كېلىشكە بۇيرۇدى.

— مانا...مانا، دېمىگەنىمىدىم، مېنى خوتۇن كىشى دەپ گېپىمنى بىر پۇلغىمۇ ئالمايسىلەر، ئەمدى كۆرگۈلۈكۈڭلارنى تازا كۆرىدىغان بولدۇڭلار، خوپ بولدى، تازا خوپ بولدى!—دېدى خوتۇنى جاپپار موللىنىڭ قارىسى يوقىلىشىغىلا.

— ۋاي خېنىم، نېمىدىن قورقاتتۇق، — ئابلىزقارى يۈر-

كىنى قىسىۋاتقان ئەندىشىسىنى يوشۇرۇپ تۇرۇپ، سېيىت هاجىدەك يۆلەنچۈك تاغ تۇرغان يەردە بىر تال سېرىق تۈكىمىزگە چېقىلالامتى ئۇلار؟ — دېدى.

— ۋاي قوۋۇرغام، ۋاي قوۋۇرغام، بېشىڭلىنى سىلىكىۋېتىپ ئويلاپ بېقىڭلار، سېيىت هاجىم يا هۆكۈمەت بولمىسا، هۆكۈمەت چوڭمۇ يا سېيىت هاجىم چوڭمۇ؟ — دېدى ھەنىپە خېنىم تۇمشۇقىنى پۇرۇشتۇرۇپ تۇرۇپ.

ئۇنىڭ دېگىنى ئابلىزقارىغا بىر يېڭى گەپتەك تۇيۇلدى. خوتۇنى بىلەن كاجلارچە گەپ تالىشىپ، سېيىت هاجىنىڭ مال، - دۇنياسىنى، ئۇنىڭ قولىدىكى ئاقساقاللىق گۇۋاهنامىسىنى شېپى كەلتۈرگەن بولسىمۇ، خوتۇنىنىڭ بۇ گېپىنى زادى رەت قىلالمىدى - دە، ياۋاشلىق بىلەن ھەنىپە خېنىمدىن مەسلىھەت سورىدى:

— يات دېگەن بەرىبىر يات، ئۇنىڭ ئۈستىگە دوستىمىزدىن دۈشمىنىمىز كۆپ، مەسلىھەتنى ئۆز ئىچىمىزدە پىشۇرغىنىمىز تۈزۈك خوتۇن، «قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟ ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق بۇ ئىشنى؟

ھەنىپە خېنىم ئۆز مەسلىھەتىگە قول باغلاپ تۇرغان ئېرىنى مەنسىتمىگەندەك سوغۇق كۈلۈپ قويدى - دە، ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا:

— ماڭا قاراڭلار ئادەم، پۇقرادىن يىغىپ هۆكۈمەتكە ئۆتكۈزمىگەن يەتتە ئايلىق باج - خىراجىنى تەق قىلىپ قويۇڭلار، پۇقرا بېشىغا چېچىپ، يەنە يىغىڭلار، ئۇلار كەلمەي قالسا، ئارتۇق دۇنيا باشنى يارماپتۇ، كېلىپ قالسا، راۋاق ئالدىدا قارىسى كۆرۈنگەن هامان ئالدىغا ئاچىقىڭلار، هۆكۈمەتكىمۇ باج - خىراج تۆلەيدىغان ئادەم كېرەك، ئەمەلدارلار ئالتۇن، قاشتېشىنى بەكمۇ ياقتۇرىدۇ. بۇنى ئۇنتۇپ قالماڭلار. دۇنيادا نەپسىگە

چوغ ئارتمايدىغان، قولى ئىچىگە ئېگىلمەيدىغان بەندە يوق ئىدى.

خوتۇنىنىڭ پىلانى ئابلىزقارىغا تازا خوپ كەلدى. ھەر كېچىسى باش توخۇ چىللاپ، ئەل ئايىغى بېسىققاندىن كېيىن چاكارلارنى باشلاپ يۈرۈپ، باج - خىراجغا تۆلىنىدىغان مەنقۇلاتلارنى تەقلەشكە باشلىدى. ئەمدىلا تۆت - بەش چارەك قوناققا ئىگە بولۇشقان بىچارە پۇقرالار ئارىسىغا سېلىق يىغقۇچىلارنى ئەۋەتتى. قەسىرگە ياندىشىپ تۇرىدىغان توغرىقئېغىل، سېرىق، جىرىق، جاي، توپا كەنتلىرىدىكى مەھەللىلەردىن ئەلياتقۇدىن تاڭ ئاتقۇچە ئىشىك قاققان شەپىلەر ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان بولۇپ قالدى.

ئەمما، شەنبە كۈنىگە تاڭ ئاتىدىغان كېچىسى زوھور ۋاقتىدا تەرەت سۇندۇرۇشقا چىققان سېيىت ھاجى ھويلىنىڭ مېھمانخانا تەرىپىدە يوغان بىر بوپىنى قۇچاقلاپ كېتىۋاتقان ئابلىزقارى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئىككى كۈندىن بېرى ھەر كېچىسى ئاڭلىنىپ قالىدىغان غەلىتە تاراق - تۇرۇقتىن بىسورماللىق ھېس قىلىپ، تەئەججۈپلىنىپ يۈرگەن سېيىت ھاجى قەسىرگە كىرگەن ئوغرىمىكىن، دەپ گۇمانسىرىغان قارا گەۋدىگە سىنچىلاپ قارىدى. ئۇ ساھىبخانىنى خاتا كۆرمىگەنلىكىگە ئىشەنچ قىلغاندىن كېيىنلا تاپانچىغا ئۇزىتىلغان قولىنى ئاستا يىغىۋېلىپ، كۆز ئالدىدا بۇتنەك قېتىپ قالغان ئابلىزقارىغا تازا بىر سەپسېلىۋېلىپ، قەستەنگە سورىدى:

— ۋاي، قارىمىغۇ بۇ، مەن تېخى تام تەشكەن ئوغرىمىكىن دەپ قاپتىمەن.

— قىممەت باھالىق جۇۋامغا كۈيە چۈشۈپ قاپتىكەن، قېقىۋېتەي دەپ ...، — دەپ جاۋاب بەرگەچ، تىترەپ تۇرغان قولى بىلەن بوپىنى «پوك - پوك» قىلىپ ئۇرۇپ قويدى ئابلىزقارى.

— ھە مۇنداق دېسىلە، — سېيىت ھاجى چاقچاق قىلغان-

دەك دېدى، — كۆپرەك ئېھتىياتتا بولغايلا، كۆيە دېگەن يامان نەرسە...

— خوش... خوش...

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ گۇمان ئالمىغانلىقىغا ئىشەندى. تال باراڭلىرى كەينىدە مارىلاپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ مېھمانخانىغا كىرىپ كەتكىنىنى كۆرگەندىن كېيىنلا ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل بولۇۋەردى. چېچەنلىكتە تۈلكىدىن كەم تۇرمايدىغان بۇ مېھماننىڭ كۆزىگە توپا چېچىپ، ئالداپ كېتەلىگىنىگە ئىچىدە تەمەننا پەيدا قىلغان ئابلىزقارى يوشۇرۇن ئىشىنىڭ ئاللىقاچان ئاشكارا بولۇپ بولغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيۋاتاتتى.

تاڭ ئاتارغا توخۇ چىللىغاندا يېغىشقا باشلىغان سىم-سىم يامغۇر بىر ھەپتىدىن بېرى چىرىيە ئاسمىنىدىن كەتمەيۋاتقان سېرىق توپىنى ئۆزى بىلەن بىللە يەر يۈزىگە ئەچۈشتى-دە، ئۆگزىلەرنى، دەل-دەرەخلەرنى كاكىل لاي بىلەن بىر قەۋەت سۇۋاق بەرگەندەك كۆمۈۋەتتى. تومۇزدا تويغۇچە سۈمۈرۈۋالغان ئىسسىقنى تارقىتىپ ئۆلگۈرمىگەن تۇپراققا چۈشكەن تامچىلار سۈت رەڭ قويۇق تۇمانغا ئايلىنىپ، ئۇپۇق بىلەن كەڭ ئاسمان ئارىسىنى تولدۇردى. كوئىنلۇن تاغلىرى ئارىسىدىن سۈرمە رەڭلىك بۇلۇتلارنى ھەيدەپ كەلگەن سوغۇق شامال يەر بېتىگە قورسىقىنى سۈركىدى-دە، يەر ھارارىتىنى تۆۋەنلىتىپ، يېنىك كىيىنىشكە ئۆگىنىپ كەتكەنلەرنىڭ تېنىنى تىكەنلەشتۈرۈۋەتتى. تاسادىپىي تۆۋەنلەپ كەتكەن كىلىماتتا دۈچ كەلگەن يوپۇرماقلار زىيادە يۈك يۈدۈۋالغان ھامالدەك ئېگىلىپ، بېشىنى سالغانىدى. تۇيدۇرماي يېتىپ كېلىدىغان كۈز ئايلىرىنىڭ سوغۇق شامىلىنىڭ تەھدىدىنى ھېسابقا ئالماي، تېخى تۈنۈگۈنلا بىخ يېرىپ چىققان يېڭى يوپۇرماقلار يىڭناغۇچ قانىتىدەك نې-

پىز، يۇمران جىسمى بىلەن پۇرلەشكەن قوقان قەغىزىدەك يىغىلىپ، ئاۋازسىز داد-پەرياد سالماقتا ئىدى.

ئىلاچى شەھىرىدە بىر ھەپتە تۇرۇپ، يامغۇر تامچىلاشتىن بۇرۇن قايتىپ كەلگەن ھاپىز بىلەن كىرپىك قاقماي باش قاتۇرۇپ تاڭ ئاتقۇزغان سېيىت ھاجى بۇ كۈنكى بامدات نامىزىنى مېھمانخانىدىلا ئوقۇۋالدى. لېكىن ئۇ «مۇساپىرلارغا ناماز سۈننىتى جايىز ئەمەس» دەپ بامداتنىڭ پەرزىنىلا ئادا قىلدى-دە، ئابلىزقارى ئەكىرگەن داستىخان ئالدىدا ناشتىغا ئولتۇردى.

ئابلىزقارى سېيىت ھاجى ياخشى كۆرىدىغان ھالۋا ۋە چىنەستە مۇرابباسىدىن تەييارلانغان داستىخاننى يېيىۋېتىپ، قاپاقلىرى قانچۇقنىڭ يېلىنىدەك ساڭگىلاپ قالغان كۆزلىرىنى ئاستىرتىن سېيىت ھاجىغا تىكتى. سېيىت ھاجى ھەر كۈندىكىگە ئوخشاشلا قىپقىزىل چىنەستىنى ئاغزىغا سېلىپ، تامىقىنى قېقىپ تۇرۇپ يېيىشكە باشلىغاندىلا ئىغاڭلاۋاتقان شاختىكى ئالمىدەك پۇلاڭشىپ تىترەپ تۇرغان يۈرىكى چېپىپ كېلىۋېتىپ بىردىنلا يورغىسىغا چۈشكەن ئاتتەك، ئۆز رىتىمىغا قايتتى.

سېيىت ھاجى بۈگۈن تولىمۇ خۇشال كۆرۈنەتتى. بىر كېچىدىلا ئون ياش ياشىرىپ قالغاندەك پېشانىسىدىكى ئۇششاق قورۇقلارمۇ تىندۇرۇلغان ئېرىقتەك يوقالغان، يۈزىمۇ ئەجىر قىلىپ سۈرتۈلگەن ئەينەكتەك نۇرلىنىپ كەتكەنىدى. چېكە چاچلىرى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەن دامان ساقىلى خېنە قويغاندەكلا پارقىراپ تۇراتتى. سەل-پەل قىزىللىق چېنىپ تۇرغان كۆز ئېقى بىلەن قورشالغان كۆز قارىچۇقى سۇ يېغىغا چىلانغان كۆمۈر پارچىسىدەك جۇلالىق ئىدى. ناشتا قىلىۋېتىپ، بىر ئېغىز گەپكە بىر ئېغىز چاقچاق قوشۇپ كۈلگىنىدە بولسا، جۇۋاننىڭ قايچىلىما يىپ بىلەن تېرىلگەن قېشىدەك ئىنچىكە، قارا قېشى سەكرەپ-سەكرەپ تۇراتتى.

تۇرۇپلا غايىب بولۇپ كېتىپ، ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولۇپ قالىدىغان ھاپىزمۇ باشقىچە خۇش خۇي، گەپدان بولۇپ كەتكەن. نەچچە ئايلاردىن بېرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن سېۋەتتەك تۇرىدىغان ساقىلىنى ئېدىتلاپ ياسىتىۋالغانىدى. ئۈستىدىكى نەمەنگان بەقەسەمدىن تىكىلگەن تونىغا ھەۋەس قىلغاندەك، يېڭىنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىنى ھېچ مەقسەتسىزلا چېكىپ قوياتتى. قانداقتۇر بىر ھاياجان ئارام بەرمەيۋاتسا كېرەك، گاھ ئورنىدىن تۇراتتى، گاھ بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى.

شۇ ئەسنادا، دەرۋازا ئالدىدا كىمنىڭدۇ رەھمەت بىلەن تاكاللىشىۋاتقان ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى.

— قاق ناشتىدا قارىمىنى ئاۋارە قىلىشقا قانداق پېتىندىڭلار، كېتىڭلار، كېتىڭلار...

— ياخشىلىقچە خوجاڭغا خەۋەر قىل، بولمىسا ھېلى...

— خۇدا ئېشەككە بىلىپ تۇرۇپ مۈڭگۈز بەرمىگەنىكەن، مۇبادا ساڭا سامانلىقنىڭ ئاچقۇچى تېگىپ قالىدىغان بولسا، قانچىلىك نوچىلىق قىلار ئىدىڭ ئەخمەق!

— پۇقرانى كېچىلەپ ئاۋارە قىلسا ھېچ گەپ يوق، يەنە قارىمنى ئاۋارە قىلماڭلار، دەيسىنا، قوي سەندەك لالما ئىتنى!

— تولا نوچىلىق قىلىشما، پوكىنىڭغا بىر قويىمەن ھېلى!

قولاقلىرىنى دىڭگايتىپ، بولۇۋاتقان گەپ - سۆزلەرگە دىققىتىنى بۆلۈۋاتقان سېيىت ھاجى لىككىدە ئورنىدىن تۇردى - دە، ئابىلىزقارىغا قاراپمۇ قويماي مېھمانخانىدىن چىقتى.

كۆردىكى، دەرۋازا ئالدىدا دېۋەيلىشىپ تۇرغانلار باشقا بىرى ئەمەس، بەلكى دەپتىرىگە نامى تىركەلگەن ھېلىقى كىشىلەر ئىدى. ئۇلار بامدات نامىزىدىن تاراپ، مەسچىت دەرۋازىسى ئالدىدا تۇرۇپ مەسلىھەتنى پىشۇرغاندىن كېيىن، ئونـ

بېشى، يۈزبېشىلارنىڭ زۇلۇمىدىن نارازى بولۇپ، ئابلىزقارى بىلەن ھېسابلىشىشقا كەلگەنلەر ئىدى.

— ھە، نېمە ئىش بولدى؟ — سورىدى قولىنى كەينىگە قىلىپ دەرۋازا بوسۇغىسىدا تۇرغان سېيىت ھاجى پۇقرالار بىلەن سالاملاشمايلا.

— «غوجامنىڭ قورسىقى توق، پۇقرا بىلەن ئىشى يوق» دېگەن گەپكە مەن چىنپۈتتۈم، — دەپ گەپ باشلىدى يېرىم كېچىدە مەڭلىك توخۇنىڭ ئېچىنىشلىق بۇلاڭ-تالاڭ قىلىنىشىغا شەخسەن شاھىت بولغان سۈپۈرگە مىراب بېگى، — پۇقرالارنىڭ ھالى مۇشۇنداق تۇرسا، خەققە يەنە ئالۋان سېلىپ يۈرگىنى نېمىسى ئابلىزقارىمىنىڭ، ھۆكۈمەتنىڭ تۆپە-تۆپىلەپ سېلىق يىغ دېگەن يارلىقى بولسا بىزگە كۆرسەتسۇن!

— مۇسۇلماننىڭ مۇسۇلمانغا ئىچى ئاغرىمىسا، ئەمدى بىزگە كىمنىڭ ئىچى ئاغرىيتتى؟

— مانا ماۋۇ دۈمبەمنى كۆرۈپ باقسىلا سېيىت ھاجىم، — دېدى مەڭلىك توخۇ شارتىلا قىلىپ ماتا چاپىنىنى سېلىپ، — ئەگەر مىراب بېگىم ئۈنبېشىغا نەسىھەت قىلمىغان بولسا، تېرەمنى تەتۈر سويامتىكىنتاڭ؟

مەڭلىك توخۇنىڭ ئومۇرتقىسى مانا مەن دەپ چىقىپ قالغان، دۈمبىسىدىكى قامچا ئىزى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قامچا ئىزىنىڭ ئۇ يەر-بۇ يېرىدىن تەپچىپ چىققان قان ئىككى ئىلىك پەسكە سىرغىپ چۈشۈپ، قىزىل چوكىدەك قېتىپ قالغاندى.

— قارىم، نېمە ئىش بۇ؟

سېيىت ھاجى دەرد ئېيتقۇچىغا ئىچى ئاغرىغاندەك ياقىسىنى چىشلەپ ئۇھ تارتىپ قويدى-دە، كەينىدە قول باغلىغىنىچە شۈمشىيىپ تۇرغان ئابلىزقارىدىن يەنە سورىدى:

— بۇنىڭ ئۆزى زادى نېمە گەپ؟ كېچىسى جۇۋىلىرىغا چۈشـ

كەن كۆيە سىلىنى ئۇخلاتمىسا، سىلى جۇۋا قېقىپ بىزنى ئۇخلاتمىسىلا، ئونبېشىلىرى سېلىق سېلىپ پۇقرانى ئۇخلاتمىسا.

— پۇقرالارنى كۈندۈزى ئۆيىدىن تاپقىلى بولمايدىكەن، شۇڭا...

— پۇقرالاردىن ۋاقتىنچە سېلىق يىغماسلىق ۋەجىدىن بەرگەن مەسلىھەتىم ئۆزلىرىگە ياقمىدىمۇ، قازناق قۇرۇقدىلىپ قالمىغاندۇ تېخى؟!

ئابلىزقارى بۇ سوئالغا مۇشۇ يەردىلا جاۋاب قىلىشىنىڭ ئەپسىزلىكىنى ھېس قىلدى - دە، ئىگىسىگە بىر بۇردا نان تاشلاپ بېرەرمىكىن دەپ تەلمۈرگەن كۈچۈكتەك يېقىن كېلىپ پەس ئاۋاز بىلەن:

— بۇ توغرىدا پىنھان پاراڭلاشساق... ، — دېدى.

سېيىت ھاجى بىردىن - ئىككىدىن كېلىپ دەرۋازا ئالدىغا توپلانغان كىشىلەرگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى - دە، بېشىنى چايقىدى.

ئابلىزقارى ئاخىر جامائەت ئالدىدا ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى:

— ھۆرمەتلىك تۆرەم، پېقىرنىڭ بويىنى قىلدا باغلاقلىق، سېلىق يىغماسلىققا ماڭىمۇ ئىلاج بولمىدى، ھېسابىنى كەلسە، ئىككى كۆزىنىڭ بىرىنى ئويماي بولمايدىكەن.

— بۇنىڭ ۋەجى نېمىكىن؟

— ھۆكۈمەت سېلىق ئالغىلى يۇرتىمىزغا لەشكەر ئەۋەتكۈدەك، سېلىقنى ۋاقتىدا تاپشۇرمىساق ماڭىمۇ كۈن يوق.

ئابلىزقارى ھازىدار ئادەم يىغلىغاندەك بەكمۇ بىچارە قىياپەتتە سۆزلەيتتى. ھەدەپ ماڭقىسىنى تارتىپ، كۆزىنى ئۇۋۇلايتتى.

— ھە، مۇنداق گەپ ئىكەن - دە! — سېيىت ھاجى بۇ

خەۋەرنى ئەمدىلا ئاڭلاۋاتقان كىشىدەك دېدى، — بۇ چاتاقراق ئىش ئىكەن، قارىمىدىنىمۇ ئاغرىنغىلى بولمىغۇدەك...

سېيىت هاجى لەسسىدە بولۇپ، بېشىنى چايقاپ قويدى. سېيىت هاجىنىڭ هېسداشلىقىغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن يۈرىكى قامچا يېگەن تۇسۇن ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازىدەك دۈپۈلدىگىلى باشلىغان ئابلىزقارى ئۆز - ئۆزىگە دېدى:

«ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق بۇ ئىشنى؟ بېشىمنىڭ ئىچىمۇ قاتتى، تېشىمۇ...»

ئۇ مانجۇلارنىڭ «ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك، سېلىق، سوۋغا - سالامىنى ئېلىپ بولۇپ، ئۆزىگە يۈزخاتىر قىلمايدىغانلىقىنى پەملىگەنىدى. مانجۇلارنىڭ ئۆزلىرىدىن يۈز ئۆرۈگەن ئەمەلدارنى قانداق ئەدەبلەيدىغانلىقى ئۇنىڭغا خېلى روشەن ئىدى.

— قانداق قىلاتتۇق؟ هۆكۈمەت كىشىلىرى كەلسە هېچكىم ئامان قالمايدۇ، «يېتىپ ئۆلگۈچە، ئېتىپ ئۆل» دەيدىغان گەپ بار، بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ يۇرتىمىزغا قەدەم باستۇرمىساقلا بولىدۇغۇ.

يەڭلىرىنى شىمايلىشىپ تۇرغان بىرقانچە يىگىت قادىر تۆمۈرچىنىڭ هاۋا گۈلدۈرلىگەندەك تور بىلەن ئېيتقان بۇ سۆزىگە ئاۋاز قوشۇپ، چۇقان كۆتۈرۈشتى.

— مانا بۇ ئوغۇل بالىنىڭ گېپى!

— باش ئېگىپ تۇرۇپ جان بەرگۈچە، ياقىلىشىپ تۇرۇپ جان بېرىمىز!

— ياق... ياق... قەسرەمنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ئاغزىڭلارغا كەلگەننى دەۋەمەڭلار، ماڭا بالا تېرىپ بېرەي دەمسىلەر؟! قاراپ تۇرۇپ تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغان بىلەن بولمايدۇ، — دېدى ئابلىزقارى پۇقرالارنىڭ ئاۋازىنى تۇسۇپ قالماقچى بولغاندەك

ئالقىنىنى ئالدىغا سوزۇپ.

— ئەمىسە قانداق قىلغۇلۇق؟

— ......

— ئەنە ئاۋۇ پۇقرانىڭمۇ، ئابلىز قارىمىنىڭمۇ گېپى ئوخشاشلا دۇرۇس، — سېيىت هاجى هەر ئىككى تەرەپكە يان باسقاندەك خۇرسىنىپ قويۇپ، ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — كاپىر دېگەن تاش يۈرەك بىر تائىپە، لاي قورچاقنى خۇدا دەۋا قىلىدىغان بۇ بۇتپەرەسلەر دىنىي ئىسلام بىلەن ئەلمىساقتىن تارتىپ ئۆچمەنلىشىپ كەلگەن. شۇ ۋەجىدىن ئۇلۇغ ئىشانلىرىمىزنىڭ كاللىسىنى كەسكەن، بەزىسىنى قەپەسكە سولاپ ئۆز يۇرتلىرىغا ئاپىرىپ ئۆلتۈرگەن، بۇ كاپىرلارنىڭ قەھر-غەزىپىدىن ئاللانىڭ ئۆزى ساقلىسۇن، ئۇلارنىڭ مۆمىن مۇسۇلمانلارنى تىرىك تۇرغۇزۇپ، تېرىسىنى تەتۈر سويۇپ، يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋېلىپ يۇتۇۋەتكەنلىكىنى پېقىر تالاي قېتىملاپ كۆرگەنمەن. راستىمۇ-يالغانمۇ، ئۇلارنىڭ ئاتلىرىمۇ ئادەم يەيدۇ، دەپ ئاڭلىدىم. هاسىل كالام، كاپىرلار ئۆچ-ئاداۋەتنى نەزەرىدىن خالاس قىلمايدۇ ۋە هەتتا نەۋرە-چەۋرىلىرىگە ۋەسىيەت قىلىپ قالدۇرىدۇ. سىلەر بىر چاغدا ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن ئىسيان-غەلىيان قىلدىڭلار، مانا ئەمدى ئولپان تاپشۇرۇشتىن باش تارتىپسىلەر، مانجۇلار بۇنى ئۇنتۇپ قالدى دەمسىلەر؟ ئۇلار كەلسە، ئالدىدا ئات بېشىدەك ئالتۇن قويساڭلارمۇ قىلىدىغىنىنى قىلىۋېرىدۇ، خوتۇن-قىزلىرىڭلارنى تارتىۋالىدۇ، بالا-چاقاڭلارنى كاۋاپ قىلىپ يەيدۇ، ئۆيلىرىڭلارغا ئوت قويىدۇ، يۇرتۇڭلارنى خانىۋەيران ئەيلەيدۇ، ئەركەكلىرىڭلارنى ئەسىر قىلىدۇ.

توپ ئىچى چىۋىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك سۈكۈناتقا چۆمدى، پەقەت سىم-سىم يېغىۋاتقان يامغۇرنىڭ يوپۇرماقلارنى تىترـ

تىنشلا جەمئىيەتلىقنى بۇزاتتى.

— كىتابول بەھرى دۆھرىدە ئېيتىدۇركى، بۇ قىيامەت قايىم بولۇشنىڭ ئالامەتلىرىدىن بىرى، يەجۇج - مەجۇجنىڭ① ئاشۇ كاپىرلار بولۇشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەستۇر، ئابلىزقارىم ئېيتقاندەك، تۇخۇم بىلەن تاشنى چاقمەن دېيىش ئاقىلانىلىق جۇملىسىدىن ئەمەس. مۇشت بىلەن مانجۇلارغا تەڭ كېلىش مۇتلەقا قۇرۇق خىيالدۇر...

— مەن ئۆتكۈر نەيزە سوقالايمەن، سوققان قىلىچلىرىمۇ تۆمۈرنى كېسىدۇ...

سېيىت ھاجى بىر قىسما كۈلۈپ قويۇپ تۆمۈرچى قادىردىن سورىدى:

— تەقسىر، قىلىچ بىلەن مىلتىققا، نەيزە بىلەن تەيپوغا تەڭ كەلگەن نەدە بار؟

— بىزگە مانجۇلارنىڭ قولىدا ئۆلمەكتىن ئۆزگە ئامال يوقمۇ ئەمدى؟

پۇقرا ئارىسىدىن كىمدۇر سوئال قويدى.

ئابلىزقارىغا ئەتىگەننىڭ سالقىن شامىلى تەسىر قىلدىمۇ ياكى سېيىت ھاجىنىڭ دېگەنلىرى كۆڭلىگە قورقۇنچ سالدىمۇ، لاغىلداپ تىترەشكە باشلىدى. كىمدۇر بىرى ئېچىنىشلىق ئۇھ تارتىپ قويدى. ئابلىزقارىنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ كېلىپ، سېيىت ھاجىنىڭ سۆزى بىلەن جان قايغۇسىنى يۆكلەۋالغان پۇقرالارنىڭ ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. دېمىسىمۇ،

---

①يەجۇج - مەجۇج — «تارىخىي ھەمدى» نىڭ ئىزاھاتىدا كۆرسىتىلىشىچە، يەجۇج - مەجۇج — ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشايدىغان، ئىنسانىيەتكە بالايى - قازا تۇغدۇرىدىغان ئەڭ قەدىمكى ئىككى بەدەۋى قەبىلە ئىكەن. قەدىمكى يەھۇدىي ۋە خرىستىئان رىۋايەتلىرىگە ئاساسلانغاندا، ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن (مىلادىدىن بۇرۇنقى 356 —، 323 - يىللى) ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا بىر سېپىل سوقتۇرۇپ، ئۇلارنى شۇ سېپىلغا بەند قىلىپ قويغانىكەن. ئۇلار بۇ سېپىلدىن چىققان كۈنى قىيامەت قايىم بولىدۇ دېگەن گەپلەر بار.

بۇنىڭدىن يەتتە يىل بۇرۇن مانجۇ لەشكەرلىرى بىلەن قىلىچ-توقماقلارنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ جان تىكىپ ئېلىشقان بولسىمۇ، نۇسرەتنىڭ ئۆزلىرىگە يار بولمىغىنى راست ئىدى. مانجۇلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن، پالانغان، پالاقا بېسىلغانلارنىڭ داد-پەريادى ھېلىمۇ قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلايتتى. ئاشۇ قەتلىئامنىڭ مەنزىرىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنلەر ئۆزىنى توختىتالماي بۇقۇلداپ يىغلامسىراشقا باشلىدى.

باياتىن بېرى بىرەر قىيىن سوئالغا جاۋاب ئىزدەۋاتقاندەك، دەرۋازىنىڭ لەمپىسى ئاستىدا پېشانىسىنى تۇتقىنىچە خىيال سۈرۈپ تۇرغان سېيىت ھاجى بىردىن بېشىنى كۆتۈردى-دە، ئابلىز قارىغا، ئاندىن پۇقرالارغا قاراپ:

— مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە بىر ئاللانىڭ دەرگاھىدا بىللە ياشاپ، ئورتاق بىر ئاللاغا تېۋىنغۇچى مۇسۇلمان مۇتلەق قاراپ تۇرالمايدۇ. بۈگۈنكى كۈندە مۆمىن مۇسۇلمانلىرىمىزنىڭ بېشىغا كۈن چۈشۈپ، ھالى خاراب تۇرۇپتۇ، پېقىرمۇ قېرىنداشلىرىمغا ئوخشاشلا ئازابلىنىۋاتىمەن، يۈرىكىم ئېچىشىۋاتىدۇ. ئاللا ئەڭ شەپقەتلىك، ئاللا بەندىلىرىنى ھىدايەت قىلغۇچىدۇر، ھىدايەت قىلغۇچىنىڭ بېشارىتى ۋە مۇھەممەت مۇستاپانىڭ دەۋىتى دىلىمغا ئىسلام مۇرىتلىرىنى پاناھىمغا ئېلىش نىيىتىنى سالدى. ئىسلامنىڭ ھەققى-ھۆرمىتى، ئىسلام قېرىنداشلىقىنىڭ ئەھدى-پەيمانى بىلەن مۈشكۈلاتىڭلارنى ئاسان قىلىشقا ھەرقاچان تەييارمەن. قان تۆكۈش ھارام قىلىنغان بۇ ئايدا قىلىچ-توقماق كۆتۈرۈشتىن ھەزەر ئەيلەڭلار، خالساڭلار، ۋەھشىي چېرىكلەرنى ئىمان قۇدرىتى بىلەن غال-غال تىترىتىشكە، ئالدىڭلاردا تىز پۈكتۈرۈشكە ئامالىم باردۇر، ئاللانىڭ بىرلىكىگە ۋە ئىسلامنىڭ بەرھەقلىكىگە

ئىشىنىدىغانلار پېقىرنىڭ لەۋزىگىمۇ ئوخشاشلا ئىشەنچ قىلغاي، ئامىن! — دېدى.

بەزىلەرنىڭ ئەندىشىسى يېنىكلىگەندەك بولدى. بەزىلەر سېيىت ھاجىنىڭ ۋەدىسىگە دەرگۇماندا بولۇشتى. بەزىلىرى ۋاقتى-سائىتى كەلگەندە ئۇنىڭ كارامىتىنى بىر كۆرۈپ باقماقچى بولدى.

شۇنداق قىلىپ پۇقرالار كەلگەن يولى بىلەن قايتىپ كېتىشتى.

ئىككىنچى بۆلۈم

پوشۇرۇن قىلتاق

تىنشىپ تۇردى ياۋ كۆكسىنى ئەيزىمەي،
لېكىن مەغلۇپ بولشۇەرۇق ھەدىسە.
نىمە پايدا بىرەر باتۇر غەيرىتى،
بەختى - تەلەيى ئاگامەۋەت بەرسە.
توپسىزدىن ھېچكىم ئامان قالمىدى،
ھەممىسىنى قان ئەيلىدى تېگىپ ئوق.
ئاۋۋال گۆزۈم باشىقىدەك زىچ ئىدۇق،
كېيىن گۆزۈم دانىسىدەك چېچىلدۇق.

شەيخ سەئدى: «گۆلىستان» دىن

15. قورقۇنچلۇق چاغلار

يۆرەك باغرىنى يېرىپ چىققان سۆيۈملۈك پەرزەنتلىرىنىڭ تىرىكچىلىكى ھەلەكچىلىكىدە سەھەر تۇرۇپ، كەچ ياتىدىغان جاپاكەش دېھقاندەك، باش باھار مەۋسۇمىدىن باشلاپ رېزىنكىدەك ئۇزىرىپ بارغان كۈندۈزلەردە پۈتۈنسۈرۈك يەتتە ئاي رىيازەت چەككەن قۇياشقا ئەمدى ھاردۇق يەتكەندەك قىلاتتى. ئۇ تومۇز كۈنلىرىدىكى ئاسمان گۈمبىزىنى قاق يېرىپ ئۆتىدىغان يولىنى ئاستا - ئاستا ئۆزگەرتىپ، كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ ئاقباش چوققىلىرىنى يانداپ ماڭىدىغان بولۇپ قالدى. كۆككە ئىنتىلىپ تۇرىدىغان بۇ چوققىلاردىكى مەڭگۈلۈك قار - مۇزلار ئۆزىگە يېقىنلاشقان قۇياشنىڭ ئەڭ قىزىق ھارارىتىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن سۈمۈرۈۋاتقاندەك قىلاتتى. چوققىلار ئارىسىدىن قۇتىراپ چىققان سوغۇق بۇلۇتلار ئادەمزاتتىن رەشىك قىلىپ، بۇ ساھىبجامالنى تەبىئەت قۇچىقىغا قاراپ نازكەرەشمە قىلدۇرماسلىققا قەسەم ئىچكەندەك، قارا سايىسى بىلەن قۇياش يۈزىنى مۇتتەھەملەرچە قامال قىلاتتى.

بۇ يىلقى كۈز يىللاردىكىدىن ئىلگىرى كەلدى. 10 - ئاي كىرە - كىرمەستىنلا كەڭ تەبىئەتنىڭ ھۆسن - جامالىدا ئادەتتە ئۈششۈكتىن كېيىنلا پەيدا بولىدىغان ئالامەتلەر كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بۇ ھال قىرانلىق دەۋرىگە قەدەم قويمايلا مومايغا ئايلىنىپ كەتكەن قېرى قىزنىڭ قورۇق باسقان چىرايىغا ئوخشايتتى.

كەنجى تېرىلغان چىلگە قوناقلىرى شېخىدىن ئارتىپ كۆتىكىگىچە يىغىشتۇرۇلۇپ بولغان دالا يالىڭاچلىنىپ قالغان،

ھەر يىلى ئالاھازەل 10-11 - ئايلاردا باشلىنىدىغان ئىزغىرىن شامال قىرلارنىڭ توپىسىنى سورۇپ، تاشلىنىپ قالغان قوناق غازاڭلىرىنى سۇرتوقاي قىلىپ قوغلاپ يۈرەتتى. شامال ئالدىدا تۆگۈلۈۋالغان كىرپىدەك دومىلاپ يۈرگەن قامغاقلار ئېرىق - ئازگاللارغا تىقىلاتتى - دە، بىر قات سېرىق توپا بىلەن دەپنە قىلىناتتى. ئاق يەر بىلەن بۇلۇتلۇق ئاسماننى تۇتاشتۇرۇپ پىرقىراۋاتقان قۇيۇن دالانى، مەھەللىلەرنى ئارىلاپ، ئۇچرىغانلىكى نەرسىلەرنى ئەجدىھادەك يۇتۇپ كېتەتتى.

يىل بويى بىر قېتىممۇ قانغۇدەك سۇ ئىچەلمىگەن دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى مەزگىلىگە يەتمەي تۇرۇپلا سارغايماقتا ئىدى. تۇرۇپ - تۇرۇپ پەيدا بولۇپ قالىدىغان رەھىمسىز كۈز شامىلىنىڭ زەربى بىلەن بەرگىدىن ئاجراۋاتقان يوپۇرماقلار مۇئەللەقتە بىر پەس لەيلەپ تۇرغاندىن كېيىن، سۇسىز تۇپراقتىن رەنجىگەندەك يەرگە چۈشكۈسى كەلمەي، شامال كەينىگە ئەگىشىپ قەيەرلەرگىدۇر سەپەر قىلاتتى.

يۇرت بېگى، مىڭبېشى، يۈزبېشىلارنىڭ ئېكىنزارلىق، باغ - ۋارانلىرى ھېلىمۇ كۆكىرىپ تۇراتتى. بىر پارچە تۇپراق ئۈستىدىكى بۇ ئىككى دۇنيا روشەن سېلىشتۇرما سۈپىتىدە كۆزگە چېلىقىپ، تەقدىرنىڭ تەڭسىز قىسمەتلىرىنى ئاشكارا قىلاتتى.

«لەشكەرلىككە ئادەم تۇتىدىغان چېرىكلەر كەلگۈدەك» دېگەن گەپ بىر شۇم خەۋەرگە ئايلىنىپ، بۈگۈنى ئەتىسىگە كۆزى يەتمەيۋاتقان پۇقرالارنى ئەندىشە ئىچىگە ئىتتىرگەن بولسا، سېيىت ھاجىنىڭ قورقۇنچلۇق تەسۋىرى بىردەمدىلا جىمى ئادەملەرگە ئاڭلىنىپ، يۇرت پايانىدا قارا قىيامەت مەنزىرىسىنى پەيدا قىلدى. چىڭ چېرىكلىرىنىڭ رەھىمسىزلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن خەلقنى قىيامەت قورقۇنچىغا سېلىش ئۈچۈن، سېيىت ھاجىنىڭ ئۇ چېرىكلەر ھەققىدىكى تەسۋىرلىرىنىڭ ئۇنىدىن بىرىلا

يېتەرلىك ئىدى.

بۇ قېتىم جېرىق، توغرىقېغىل، سېرىق، جاي مەھەللىسىدىكىلەرنىڭ كۆپى قادىر تۆمۈرچىنىڭ چېرىكلەر بىلەن تىغمۇ تىغ تۇتۇشۇش توغرىسىدىكى تەكلىپىگە قۇلاق سالمايلا قويدى. بەزى يېتىم ئوغۇل، تۇل خوتۇنلار ئۇنىڭ يۈزىدىن يۈزىگە: «بىر قېتىم قېتىقتا ئاغزىمىز كۆيگەن، تەقسىر، ئېشەكمۇ جېنىدا بىر قېتىم پۇتى سېيىلغان كۆۋرۈككە ئىككىنچىلەپ دەسسىمەيدۇ ئەمەسمۇ» دېيىشتى. ئابدۇللا چاققان، مەتقاسىم، تۇرسۇنمەت قاپاق، توختىمەت قۇتقۇ قاتارلىق ئون نەچچە ئادەمدىن باشقىسى ئوچۇقراق بىر گەپ قىلمىدى. خېلى جىگىرى بار دەپ ئىشەنگەنلەرمۇ: «قېنى قاراپ باقايلى، باشقا كەلگەندە باتۇر، دېگەن گەپ بار، ۋاقتى كەلگەندە ھەھۇ دېيىشمەيمىزمۇ» دەپ ئۆزىنى قاچۇردى. يېتەرلىك يۆلەككە ئېرىشەلمىگەن قادىر تۆمۈرچى ئاخىردا:

— ئىسىت، قويۇڭلار سىلەرنى، مۇشۇ ھالىڭلارغىمۇ بېلىڭلارنى باغلاپ مەن ئەركەك دەپ يۈرۈپسىلەر، — دېدى ۋە بويىنىنى تولغاپ، پېشىنى قېقىپ كېتىپ قالدى.

چىرىيە خەلقى ئادەتتە سۈپۈرگەئاخۇنىمۇ، قادىر تۆمۈرچىنىمۇ «كۆپنى كۆرگەن، گەپ-سۆزلىرى ئىناۋەتلىك» دەپ ئىخلاس قىلىشاتتى. ئۆيىدە ماجىرا چىقسىمۇ، بىرەر ئىشقا دۇچ كەلسىمۇ ئۇلارنى ئىزدىشەتتى. نەسىھەتىنى مۆھۈردەك بىلىشەتتى. بۇ دورام بېشىغا جان قايغۇسى چۈشكەن پۇقرالار ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا چوت سوقتى. بەزىلەر، بەزىلەرنىڭ بۇ نۆۋەت سېپىت ھاجىغا تايىنىشتىن ئۆزگە يول يوقلۇقى توغرىسىدا دەلىل-ئىسپات كەلتۈرۈپ ئېيتقان ۋەزلىرىگە راستتىنلا ئىشىنىپ قېلىشتى. يات يەردىن كەلگەن بولسىمۇ، بىرقانچە قېتىم ئاغزىدىن چىققان لەۋزىدە چىڭ تۇرۇپ، پۇقرا

ئەمدىلىكى يولدا مۇسۇلمانچىلىقنى بەجا كەلتۈرگىنىنى شىپى كەلتۈرۈپ، بولغۇسى پالاكەتتىن قۇتۇلۇش ئۈمىدىنى سېيىت هاجىغا باغلاشتى.

يەنە بەزىلەر، بالا - چاقىسىنى باشلاپ تەكلىماكان چاتقاللىقىغا يوشۇرۇنۇپ، مالىمانچىلىق بېسىققاندىن كېيىن قايتىپ كېلىپ تىرىكچىلىك قىلىشقا تەييارلاندى. كېچىلەپ ئورا كولاپ، بار ئاشلىقىنى كۆپلارغا قاچىلاپ كۆمۈپ تاشلىدى ياكى كاكىل لايغا قوشۇپ، تاملارغا سۇۋىدۇۋەتتى. بۇ ئۇلارنىڭ دۈشمەنلىرىنىڭ كۆزىنى بوياشتىكى ياخشى چارىسى ئىدى. قىيامەت ئۆتۈپ كەتكەندە مۇبادا تىرىك قالسا، تامدىكى سۇۋاقنى سويۇۋالاتتى - دە، سۇغا چىلاپ، كېپەكلىك دانىنى ئايرىۋالاتتى.

يامان يېرى شۇ بولدىكى، بۇ يىل كۈز كىرىشى بىلەن تەڭلا مەھەللىلەردىكى ئالما، ئامۇت دەرەخلىرى ئىككىنچى قېتىم چېچەكلەپ كەتتى. بۇ غەلىتە هالدىن هەيران قېلىشقان قېرىساللار ئۇقۇمۇشلۇق موللىلارنىڭ ئالدىغا بېرىسىپ، سەۋەبىنى ئۇقماقچى بولدى. موللىلارمۇ بوش كەلمىدى. ئۇلار قېلىن كىتابلىرىنى ۋاراقلاپ، ئۆتمۈشتىن، دىۋە - پەرىلەردىن شىپى كەلتۈرۈپ، بۇ هادىسىنى شۇملۇقنىڭ، بالايىئاپەتنىڭ بەلگىسى، دەپ تەبىر بېرىشتى.

چېرىك بالاسىنىڭ دەككە - دۈككىسىدە قالغان خەلق ئىككىنچى كېچىسى كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. هەر ئۆيلۈك نۆۋەت بىلەن بىردىن قېرىندىشىنى تالا - تۈزگە چىقىرىپ، هەربىر شەپىگە ئىنچىكىلىك بىلەن قۇلاق سالدۇراتتى. بىر - بىرىگە رازىلىق بېرىشەتتى. ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى، ئۈركۈگەن توخۇلارنىڭ قانات قېقىپ قاقىلداشلىرى كېچە قوينىدا سىر پەيدا قىلماقتا ئىدى.

خام لاي بىلەنلا قوپۇرۇلغان قېلىن تامنى ئويۇپ ياسالغان ئوچاقتا ئارىلاپ-ئارىلاپ تاشلانغان يۇلغۇن چاراسلاپ كۆيمەكتە، يۇلغۇن چوغىدىن ئېتىلىپ چىققان شولا خېلىدىن بېرى ياغسىز ياتقان ساپال چىراغنىڭ ئىشىنى قىلىپ، ئەل غېمى بىلەن بەند بولۇپ، خىيال سۈرۈۋاتقانلارنىڭ چىرايىنى يورۇتماقتا ئىدى.

هاۋا ئانچە سوغۇق بولمىسىمۇ، قىلغىلى قىلىق تاپالمىغاندەك ئوچاقتا قولىنى پات-پات قاقلاپ ئولتۇرغان ئابدۇللا بۇ سۈكۈناتقا چىداپ تۇرالمىدى-دە:

— بېگىم، ئوتنىڭ تېشىدا كۆيگۈچە ئىچىدە كۆيگەن ياخشى، قادىرئاخۇن ئاكام دۇرۇس دەيدۇ، قورقۇنچاقلار قورقۇپ يېتىۋەرسۇن، جان بىر، قوۋۇرغا ئون سەككىز، قانچىمىز بولساق، شۇنچىمىز جەڭ قىلايلى. ئامان قالساق غازى بولىمىز، ئۆلسەك شېھىت! — دېدى

— ياقسام تۇتارمىكىن، كۆمسەم پىشارمىكىن، دەپ ئولتۇرساق ئىش تاڭ ئاتمايدۇ، — ئابدۇللانىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى قادىر تۆمۈرچى ئوت چۇخچىلاۋاتقان شاخنى كۇلۇڭغا تاشلاپ قويۇپ، — چېرىكلەر ياۋاشنى بوزەك قىلىدىغان، ياماندىن قورقىدىغان خەق، ئون بەشلا ئادەم بولساق ئۇلارنىڭ ئوتتۇزىغا تېتىيتتۇق. ئۆزۈملا ئونىغا تېتىمىسام قۇلىقىمنى چالمىدا كېسىپ بېرىمەن!

— مانا بۇ قۇيرۇقى بار ئۇقادىلىقنىڭ ئاتقان پورىنى قاراڭلار، — دەپ چاقچاق قىلدى سۈپۈرگەئاخۇن.

قادىر تۆمۈرچىنىڭ ئاتا-بوۋىسى ئۇقادى كەنتىدىن ئىدى. چىرىدىيلىكلەر «ئۇقادىلىقنىڭ قۇيرۇقى بار ئىمىش» دېگەن گەپكە ئىشەنگەچكە، سېرىق تەۋەسىگە كۆچۈپ كەلگىلى ئون نەچچە يىل بولغان بۇ تۆمۈرچى ھېلىمۇ «قۇيرۇقى بار ئۇقادىلىق» دېگەن لەقەمدىن قۇتۇلالمايۋاتاتتى. مىراب بېگى چاق-

چاق بىلەن ھەمسۆھبەتلىرىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرگەندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— لەشكەر تۇتقىلى كېلىدىغانلار سىلەر دېگەندەك ئازراق ئادەم بولسىغۇ بىر نۆرى ئىدى، ئەمما چېرىك دېگەنلەر ئىتنىڭ تۈكىدەك تولا، بىرى ئۆلسە ئونى كېلىدۇ، بىر يىلىمۇ شۇنداق بولغان، خېلى ئەركەك تۈكى بار كىشىلەرنىڭمۇ قورقۇپ، يۈرىكى سۇ بولۇپ كېتىپتىكەن.

سەپەر بوۋاينىڭ ئۆيى يەنە جىمجىتلىققا چۆمدى. ھېچنېمىدىن خەۋىرى يوق سۈت ئۇيقۇدا ئۇخلاۋاتقان ھەسەن بىلەن ھۈسەننىڭ تىنىقى بارغانسېرى ئۇلغايغىلى تۇردى. باياتىن بېرى ئۈندىمەي تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان بوۋاي گەپكە ئارىلاشتى. ئۇ:

— تىرىك كىشىگە غەپلەتتىن ئارتۇق ئۆلۈم يوق، يۇرتداشلار مۇشۇ كۈنلەردە غەپلەتنى ئۆزىگە دوست تۇتتى، بېلىنى باغلىغانلارنىڭ ھەممىسى بىر نىيەتكە كەلگەن بولساق ئوبدان بولاتتى. ئىككىگە بۆلۈنگەن ئەلنى نەس باسىدۇ، ھېلىھەم قىلىچنى بىلەپ، نەيزىنى تەييار قىلىپ قويساق، لەشكەرنىڭ سانىغا قاراپ يول تۇتساق ئوبدانمىكىن؟ — دېدى.

— ھوي، بېشىمىزغا كۈن كەلگەندە سېيىت ھاجىم باشپاناھ بولالارمۇ، ئۆلۈشكۈنغۇ گەپنى خېلى چوڭ قىلدى.

بۇ قادىر تۆمۈرچىگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان باقىنىڭ ئۈنى ئىدى.

— گەپنى قىلماق ئاسان، ھۆددىسىدىن چىقماق تەس، — دېدى قادىر تۆمۈرچى ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ، — چېرىكلەرنىڭ مىلتىقى، تەيپۇسى بار، سىلەر تەڭ كېلەلمەيسىلەر، دەيدۇ، ئۇنىڭ ياكى چېرىكلەرنىڭكىدىن چوڭراق قورالى بولمىسا، ياكى جىقراق ئادىمى بولمىسا، نېمە بىلەن باشپاناھ بولالايتتى. كۆڭلىمىزنى ياساپ قويغان بولماي.

باقى سەل ئالدىغا سۈزۈلۈپ سۆھبەتداشلىرىغا قاراپ:

— ئۇنىڭدا بىرەر ھېكمەت بولسا كېرەك، بولمىسا شۇنچىۋالا يۈرەكلىك گەپ قىلالماستى، ئۆزىمۇ پۇقراپەرۋەر ئادەم ئىكەن، بۇ قېتىممۇ بىرەر چارە بىلەن چېرىكلەرگە تاقابىل تۇرالىسا ئەجەب ئەمەس، — دېدى.

سۈپۈرگە مىراب بېگى يەنە خىيالغا پاتتى، ئۇ سېيىت ھاجىنىڭ ئېغىر - بېسىق، تەمكىن قىياپىتىنى، قالماقدۆڭ ھاشىرىدىن تارتىپ ئابدۇللانى قويۇۋەتكۈچە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى بىرمۇ بىر كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. دېمىسىمۇ، ئۇ تاكى بۈگۈنكى كۈنگە كەلگۈچە ئابلىزقارىدەك ئەمەلدارلارنى چەكلىيەلەيدىغان ئادەمنى زادى كۆرۈپ باقمىغانىدى. ھەرقانچە ئىنچىكە ئويلىسىمۇ ئۇنىڭدىن بىرەر ئېۋەن تاپالمايتتى. ئىككى ھەپتە مۇقەددەم ئىمامى جەئفەر تەيران مازاردا پەيدا بولۇپ قالغان بىر مۇساپىرنىڭ ھىمىت قاشقا، تۇرسۇن پالكۆزلەرگە: «چاقار تېغىدىكى ئىمامى مەھدى ئاخىر زامان تىرىلىپ قوپتى، ئۇ سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا، سىلەر ئۇنى ھەر كۈنى دېگۈدەك كۆرۈپ تۇرىسىلەر، ئۇ ئالدى بىلەن يۇرتۇڭلارنى، ئاندىن پۈتكۈل ئون سەككىز مىڭ ئالەمنى ھىدايەت قىلىدۇ» دېگەن گېپىنى سېيىت ھاجى بىلەن باغلاپمۇ كۆرەتتى.

بىراق، ئۇ يەنە سېيىت ھاجىنى ئەڭ قۇۋ ئالدامچىلاردىن بولۇپ قالمىسۇن يەنە، دەپمۇ ئويلايتتى. ئۆزىنى ھەر دائىم سەگەك تۇتۇشقا تىرىشاتتى. ئۇنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلگۈسى كېلەتتى. بەزىدە: «يات تائىپىلەرنىڭ ھەنىۋاسى يامان نىيەتلىكلەردىنمۇ ئەمەستۇ، ئارتۇقچە گۇمانخور بولۇپ قالدىممۇ، نېمە؟» دەپ ئۆزىگە ئۆزى سوئال قوياتتى.

ئۇ باقىنىڭ سۆزىگە ياكى ئۇنداق، ياكى مۇنداق دەپ جاۋاب بەرمىدى. سېيىت ھاجىنى ياخشىمۇ، يامانمۇ دېمىدى. مىراب

بېگى يەتتە ئۆلچەپ بىر كېسىدىغان، سۇنى كۆرمىگۈچە ئۆتۈك سالمايدىغان كىشى ئىدى.

— مېنىڭ ساقىلىم بىكارغا ئاقارغان ئەمەس، — سەپەر بوۋاي ئۇچى يوق يېپەك گىچىماچلىشىپ كەتكەن ساقىلىنى تۇتاملاپ تۇرۇپ دېدى، — ھەرقايسىڭلاردىن قانچە ئون ئىشتاننى ئارتۇق يىرتقاندىمەن، كېيىنچە گېپىمنى دۇرۇس ئىكەن دەپ قالساڭلارمۇ قالارسىلەر، مەن ئۆمرۈمدە تىلى ھەسەلدەك تاتلىق نى-نى تائىپىلەرنى كۆرگەنمەن. سېيىت ھاجىغا ئارتۇقچە ئىشىنىپ كەتمەڭلار، «ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا، ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە» دەپ بىكار ئېيتىمىغان كونىلار. ئۆزىمىزنىڭ جىنىغا ئۆزىمىز كۆيمىسەك كىم كۆيىدۇ؟ مەنغۇ بىر پۇتۇم گۆرگە ساڭگىلىغان ئادەم، تۆت كۈنلۈك ئۆمرۈم بارمۇ، بەش كۈنلۈكمۇ...

ئەلپازىدىن قارىغاندا، سەپەر بوۋاي مىراب بېگىنىڭ گەپ قىلماي ئولتۇرغىنىغا ئاچچىق قىلىۋاتاتتى. ئۇ ھاياجان بىلەن سۆزلەۋاتقاندا ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان تۈكۈرۈكى ئوت شولىسىدا دانە-دانە ئۈنچىلەردەك پارقىرايتتى. بىئارامىلىقنى ئىچىگە سىغدۇرالمايۋاتسا كېرەك، قادىر تۆمۈرچىمۇ بىردەم ئۇ پۇتىنى، بىردەم بۇ پۇتىنى بېسىپ ئولتۇرۇپ، شەلپەرنى كۆرۈپ غەزەپلەنگەن بۇقىدەك پۇشۇلدايتتى.

— ئابدۇللا.

— خوش، دادا!

— سەن مېنىڭ بالاممۇ؟

مىراب بېگىدىن تەپ تارتتىمۇ ياكى خىيالىنىڭ بىر بېشىغا چىققالمىدىمۇ، باياتىن بېرى بېشىنى ئىچىگە تىقىپ ئولتۇرغان ئابدۇللا دادىسىنىڭ يېنىغىراق سۈرۈلدى. غەلىتە سوئالغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىشىنى ئۇقمىغاندەك گاڭگىراپ قالدى. چۈنكى

ئۆزىنىڭ سەپەر چاققانىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىگە ئەزەلدىن گۇمان قىلىپ باقمىغانىدى.

— گەپ قىل دەيمەن، زۇۋانىڭ نەگە كەتتى؟ سەن مېنىڭ بالاممۇ ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق دادا، شۇنداق.

— كات ساندۇقتىكى قىلچىمنى ئېلىپ داتلىرىنى سۈرت، ئۇستىرىنىڭ بىسىدەك بولغۇچە بىلە، نەيزىنى ساپلاپ ئۆزۈڭ تۇت، ئۆز ۋاقتىدىمۇ بىر ئۆزۈم 15 چېرىككە تېتىغانمەن. ياشىنىپ قالغىنىم بىلەن بۇ زامانىنىڭ ياشلىرىدىن كەم تۇرمايمەن، ئاڭلىدىڭمۇ؟

— ئاڭلىدىم دادا، ئاڭلىدىم.

— ئەمىسە نېمىگە قاراپ ئولتۇرىسەن، قوپمامسەن ئورنۇڭدىن!؟

ئابدۇللا ئۆچۈپ قالاي دېگەن ئوتنى چۆرىدەپ ئولتۇرغانلارغا «دادامنىڭ مىجەزى شۇنداق، كۆڭلۈڭلارغا ئالماڭلار» دەپ ئەپۇ سورىغاندەك قاراپ قويۇپ، ئۆيىنىڭ قىبلە تېمىدا تۇپا بېسىپ ياتقان كات ساندۇق تەرەپكە مېڭىۋىدى، بوۋاي يەنە ئەسكەرتتى:

— گېپىمنى قۇلىقىڭدا مەھكەم تۇتۇپ، سىرىقتىكى ھاشىم قاغىغا، تۇرسۇن تۆگىگە، قاسىم چىلانغا، كۆكمەتتىكى سادىر ئاخۇن قاپاققا، مەنسۇر توقۇمغا خەۋەر قىلىۋەت، ماڭا بىر يولۇقسۇن، جەڭگە تازا يارايدىغان پالۋان يىگىتلەردە ئۇلار!

ئولتۇرغانلارنىڭ ئەس-يادى مۇشكۈل مەسىلە بىلەن بەند بولۇپ كەتمىگەنىدە ئىدى، پاراققىدە كۈلكە چىقىپ كەتكەن بولاتتى. بوۋاي ئېتىنى ئاتاپ ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى يەتمىشلەردىن ھالقىپ كەتكەن، نەۋرە-چەۋرىلىرىدىن، ھاسىسىدىن ئايرىلسا ھاجىتىدىن چىقالمايدىغانلار ئىدى. بۇلارنى

يىگىت دەپ ئالايىتەن تىلغا ئالغىنىغا قارىغاندا، بوۋاي يىگىت چاغلىرىدىكى ۋەقەلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈۋاتقان بولسا كېرەك.

سۆيۈرگەئاخۇن بوۋاينىڭ كۆڭلىنى تامامەن چۈشىنەتتى. ئەمما، بۇ قېتىمقى ئىش ئۇنچىۋالا ئاددىي ئەمەس ئىدى.

ئۇ، ئىككى كۈندىن بېرى بايلار، نامراتلار ئارىسىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلارنىڭ رايىنى تىڭتىڭلاپ باقتى. بەزىلەر سېيىت ھاجىنىڭ كاپالىتىگە ئېرىشىپ، قان تۆكمەي قۇتۇلۇش يولىغا كىرمەكچى بولۇشۇپتۇ. ئۇ، ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەسلىتىپ، يات تائىپىلەرنىڭ قىلمىشىنى كۈچىنىڭ بارىچە سۆزلىگەن بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەرنىڭ: «سېيىت ھاجىم قىلغان لەۋزىدىن يېنىۋالغىنى، بىزنى ئالدىغىنى بارمۇ؟» دېگەن سوئالغا كېسىپ بىر نېمە دەپ بېرەلمىدى، كۆڭلىنىڭ بىر بۇرجىكىدە ئەگىپ يۈرگەن يوشۇرۇن ئاپەتنىڭ سايىسىمۇ يوقالمىدى.

ئۇ ھەمسۆھبەتلىرىدە نېمىلا بولمىسۇن سەگەك تۇرۇش، كىم يېڭى خەۋەر ئاڭلىسا تېزلىكتە بىر-بىرىگە يەتكۈزۈش، پۇقراغا زىيان كەلتۈرىدىغان ھەرقانداق باشباشتاقلىقتىن ساقلىنىش توغرىسىدا تولۇق دەلىللەر بىلەن نەسىھەت قالدۇرغاندىن كېيىن بوۋاينىڭ ئۆيىدىن يېنىپ چىقتى ۋە غاز كوچىسىغا كەلگەندە قادىر تۆمۈرچى بىلەن خوشلىشىپ، چىملىق ئېرىقنى بويلاپ چوڭ يولغا چىقتى.

بۈگۈن ھاۋا خېلى ئوچۇق ئىدى. كەمتۈك ئاي يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان قۇم بارخانلىرى ئۈستىگە تىكلەپ قويغان ئورغاقتەك ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى. ئوچۇق ھاۋادا يەر يۈزىنى قانغۇدەك كۆرۈۋالغۇسى كەلگەن مالائىكىلەرنىڭ كۆزلىرىدەك چاقناپ تۇرغان يۇلتۇزلار ئاسمان گۈمبىزىدە جىمىرلايتتى. ئاجىز شامالدا كۆتۈرۈلەلمىگەن لەگلەكتەك ئۇ يەر-بۇ يەردە ئۈزۈپ يۈرگەن

بۇلۇت پارچىلىرى ئېگىزرەك تېرەكلەرنىڭ شېخىغا تېگىپ پارچە-پارچە بولۇپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى.

ھاۋانىڭ خېلى سوۋۇپ قالغىنىغا قارىماي كۈنسېرى كۆپىيىپ، پور تېرەكلەرنىڭ كامارلىرىغا ئۇۋا سېلىشىۋالغان ھۇقۇشلار ھۆكمەتكە چۈشكەن سوپىلاردەك بەس-بەس بىلەن ھۇۋلىشاتتى.

دەل شۇ چاغدا، ئات تۇيىقىنىڭ دۈپۈرلىگەن ئاۋازى خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇننى بىردىنلا سەگەكلەشتۈرۈۋەتتى. ئۇ كۆردىكى، ئىككى ئات مېتالدىن قىلىنغان جابدۇقلىرىنى جاڭگىرلىتىپ، چوڭ يول بىلەن يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى.

ئاتلىرىنى يورغىسىغا قويۇۋېتىپ، يانمۇ يان كېلىۋاتقان ئىككى يولۇچى چوڭ بىر تۈپ ئۆرۈك دەرىخىنىڭ ئىككى ئاچىمىقى ئارىسىدىن مارىلاپ تۇرغان سۈپۈرگەئاخۇننىڭ تۆت قەدەم نېرىسىدىن ئۆتۈپ كەتتى.

تۈن بالىسىدەك پەيدا بولغان يولۇچىلار بىر قاراشتىلا ئۇنىڭغا تونۇشتەك تۇيۇلدىيۇ، يۈزىنى كۆرۈشكە ئىمكان بولمىدى. ئوڭ تەرەپتىكىسى — گەپ-سۆز يوق مانجۇ ئىدى. ئۇنىڭ پەي قادالغان تەقىيىسى، سەكىنىڭ بوينىغا ئېسىلغان تاراڭگۇدەك پىلدىرلاپ تۇرغان بىر ئۆرۈم چېچى بۇنىڭغا ئۇچۇق ئىسپات بولالايتتى. سول تەرەپتە ماڭغىنى سەللىلىك مۇسۇلمان بولۇپ، كىملىكىنى تەھقىقلەشتۈرمەك تەس ئىدى.

سۈپۈرگەئاخۇن يولۇچىلارنىڭ كىملىكى ئۈستىدە تولا ئويلىنىپ تۇرمىدى، لېكىن تەئەججۈپلىنىپ قالدى. «بۇ مۇسۇلمان كىم؟ نېمە ۋەجىدىن بۇ مانجۇ ئەل ئۇيىقۇغا كەتكەندە يۇرتقا كىرىپ كېلىدۇ؟»

ئۇ، بۇ يولۇچىلارنىڭ قايسى دەرۋازىغا كىرىپ كېتىـ

دىغانلىقىنى بىلمەك بولۇپ، ئۇن قەدەم يەرگىچە يۈگۈرۈپ باردى. بىراق، ئات يەنىلا ئادەمدىن تېز ئىدى. ئۇلار تاختا كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ئۈچ يولنىڭ بىرىگە قايرىلغاندىن كېيىن ئاندىن ئىلچى يولغا چۈشكەنلىكى ياكى سۈپۈرگەئاخۇن گۇمان قىلغان دەرۋازىغا ئاپىرىدىغان يولغا قايرىلغانلىقى ھەققىدە ئېنىق بىر نېمە دېگىلى بولاتتى.

سۈپۈرگەئاخۇن خېلى تىكىلىنىپ قالغان ھۆكەرگە قاراپ قىشنىڭ قىستاپ كېلىۋاتقانلىقىنى پەملىدى، كونا چاپان، ئەسكى تېرىلەرگە يۆگەنگەن ھالدا دىر-دىر تىترىشىۋاتقان سەبىي باللارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەچ، ئىشىكنى پەم بىلەن ئېچىپ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسىگىنىچە ئايۋانغا كىردى.

«چىرىس» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا چىراغ يورىدى. قاراڭغۇدىن قىسىلغانىدەك سۈكۈناتتا چۆمگەن ئايۋان ئۆزىنى ئاشكارا قىلدى. ئېرىنى كۈتۈپ كىرپىك قاقمىغان چىنارئايىمنىڭ گەۋدىسىنى چىراغپاي يېنىدا كۆرگەن سۈپۈرگەئاخۇن ئايالىنىڭ سالامىغا سالام ياندۇرۇپ بولۇپ، تونىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى-دە، سۈپىدىكى چىراغنىڭ يېنىغا يانپاشلىدى.

— تولا ئەنسىرەپ يۈرىكىم سۇ بولۇپ كەتتى، شۇنچىۋالا كەچ قالامدىغان، — دېدى چىنارئايىم چاي قۇيۇۋېتىپ.

— ئەنسىرەيدىغانغا مەن كىچىك بالا بولىسام، ئۇخلاۋەرسىڭىز بولماتتى.

سۈپۈرگەئاخۇننىڭ جاۋابىدىن چىنارئايىم ئېرىنىڭ كەيپى تازا جايىدا ئەمەسلىكىنى سەزدى ۋە چاندۇرماي:

— جاھان تىنىچ ئەمەس، شۇڭا...، — دەپ ئېرىنى چاي ئۇتلاشقا دەۋەت قىلدى. بۇرۇنقى چاغلاردا ئۇ ئېرى ئىشىكتىن كىرگەن ھامان ئانچە-مۇنچە ئەركىلىۋالاتتى. بەزىدە ئارىدا چاقچاقمۇ بولاتتى.

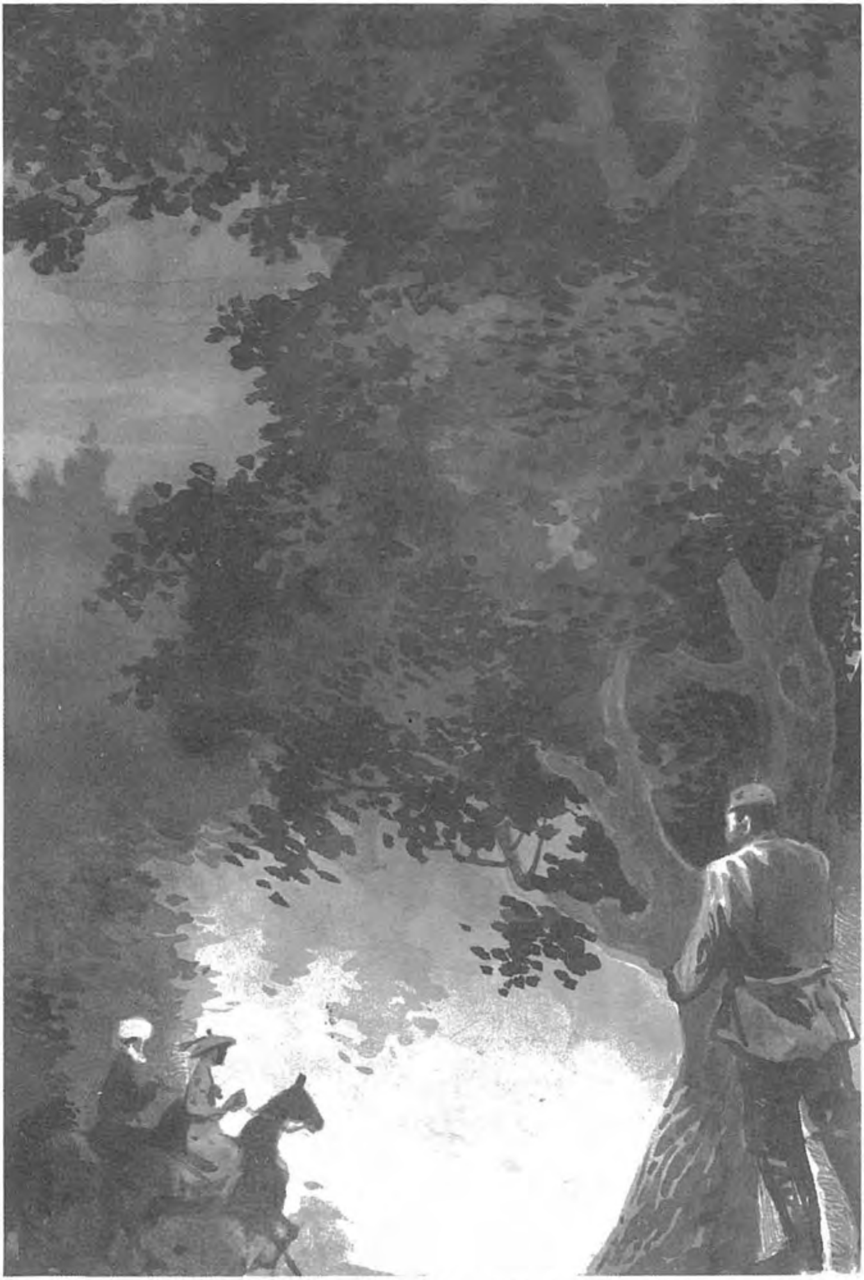

ئاتلىرىنى يورغىسىغا قويۇۋېتىپ كېلىۋاتقان ئىككى يولۇچى ئۆرۈك دەرىخىنىڭ
كەينىدە تۇرغان سوپۇرگە ئاخۇننىڭ تۆت قەدەم نېرىسىدىن ئۆتۈپ كەتتى.

— گېلىمدىن بىر نەرسە ئۆتمەيۋاتىدۇ.

سۇپۇرگەئاخۇن زارلاندى ۋە چاينى بىرلا ئوتلاپ، پىيالىنى داستىخاننىڭ چېتىگە سۈرۈپ قويدى.

— مۇھەممەتئەلىئاخۇن بالامدىن خەت كەپتىكەن، ئۇنىڭ سالامەت تۇرغانلىقىدىن ئۆزلىرىنى خۇشال قىلىۋېتەي دەپ شۇڭا ساقلاپ ئولتۇردۇم، بولمىسا...

— ھە، مۇنداق خۇش خەۋەرمۇ بارمۇ تېخى؟

سۇپۇرگەئاخۇن ئايالىغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى، چىنارئايىم ئۇزاتقان قەغەزنى تارتىپ دېگۈدەك ئالدى.

ئۇ تومارچىلاپ قاتلانغان خەتنى ئالدىراپ ئېچىپ، ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى قارا سىياھ بىلەن تاناپ تارتقاندەك رەتلىك يېزىلغان خەتنىڭ قۇرلىرىدا يۈگۈرەيتتى. تۇرۇپ چىرايى باھار ئاسمىنىدەك ئېچىلىپ كېتەتتى، تۇرۇپ تۇتۇلاتتى. پېشانىسىدىكى چوڭقۇر قورۇق گاھ روشەنلىشىپ، گاھ تۇتۇقلىشاتتى.

ئۇ خەتنى ئىككى قېتىم ياندۇرمىلاپ ئوقۇغاندىن كېيىن، تاقەتسىزلىنىپ ئۆرە تۇرغان ئايالىدىن سورىدى:

— خەتنى ئوقۇپ چىققانسىز؟

— يوقسۇ، خەت ئۈستىگە سىلىنىڭ ئاتلىرى يېزىقلىق تۇرسا، مەن ئاچسام بولامدۇ؟ ئاتا-بالا ئارىسىدىمۇ بىر-بىرىگە دېيىشىدىغان گەپ بولىدۇ!

سۇپۇرگەئاخۇن خەتنى ئايالىغا ئۇزاتتى.

خەتتە مۇھەممەتئەلى سالامەتلىكىدىن ئۇچۇر بەرگەندىن كېيىن، قەشقەردە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەر ئۈستىدە توختالغاندى. يېزىلىشىچە، قەشقەر قاراسىپەچىلىرى چىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى مەخپىي ھەرىكەت باشلاپ، پارىخور، جازانىخور، زۇلۇم-سىتەمخور ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرۈپ،

خەزىنىلەرگە ئوت قويۇپتۇ. پۇقرالار ئارىسىدا ھۆكۈمەتنىڭ جىنايىتىنى پاش قىلىپ، ئادالەت يولىدا كۆتۈرۈلۈشنى تەرغىپ قىپتۇ. بۇ قاراسىپەچىلەرگە ھەمسقام بولغانلار ئىچىدە يەنە مۇسۇلمان مۆتىۋەرلىرى ۋە پۇقرالىرىمۇ بار ئىكەن. ھالاك بولۇشىدىن قورققان ئەمەلدارلار ئۇ تەرىپى ئاقسۇ، كۇچادىن، بۇ تەرىپى يەكەن، خوتەندىن لەشكەر يۆتكەپ قەشقەردىكى قاراسىپەچىلەرنى تىنچىتىش كويىغا چۈشۈپتۇ. قەشقەردىن ئۆزگە يۇرتلاردىكى چىڭ ئەمەلدارلىرىمۇ ساراسىمە ئىچىدە قاپتۇ. ئۇ يۇرتلاردىكى چىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىدىمۇ قاراسىپەچىلەرنىڭ ئادىمى بار ئىكەن.

خەتنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، سوپۇرگەئاخۇننىڭ كاللىسىدا پەيدا بولغان تۇنجى سوئال: قەشقەردىكى چىڭ ئەمەلدارلىرى باشقا يۇرتلاردىكى لەشكەرلىرىنى قەشقەرگە يۆتكەپ جان قايغۇسىغا چۈشكەن تۇرسا، كىرىيەدىكى يۈرىكى قېپىدىن چىققۇدەك بولۇپ كەتكەن مانجۇلار يەنە نېمىدەپ چىرىيەگە لەشكەر ئەۋەتمەكچى بولغاندۇ؟ دېگەندىن ئىبارەت بولدى.

— مۇھەممەتئەلىئاخۇن بالام يالغان سۆزلىمەيدۇ، — دېدى چىنارئايىم ئېرىنىڭ خىيالغا پېتىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، — بۇ ھۆكۈمەتنىڭ لىڭشىپ قالغانلىقى راستەك قىلىدۇ. مۇشۇنداق پۇرسەتتە كۆتۈرۈلۈپلا چىقساق بولمامتى؟ مەن چېنىمدا...

— سېيىت ھاجى پۇقرالارنى بەكمۇ قورقۇتۇۋەتتى. ئەمەلدە ھازىر بۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئۇنچىۋالا كۈچى يوق. ئۇ مەن باشپاناھ بولىمەن دەپ مەيدىسىگە مۇشتلاپتۇ، ھېمىت قاشقىغا نېمە بولدىكىن، مۇشۇ كۈنلەردە ئۇ ئۆيمۇ ئۆي يۈرۈپ سېيىت ھاجىنى ماختىغىنى ماختىغان. شۇنداق قىلىپ پۇقرالار

ھۆكۈمەتكە مۇشت ئېتىشتىن يالتىيىپ قالدى.

— يۇقىرىلارغا مۇھەممەتئەلى بالامنىڭ خېتىنى ئوقۇپ بەرسەك، ئۇلار ئىشىنەتتى، ئوغلىمىزنىڭ قانداق بالىلىقىنى پۈتۈن يۇرت بىلىدۇ.

— مانا ماۋۇ دۇرۇس گەپ بولدى!

سوپۇرگەئاخۇن تىزىغا شاپىلاقلاپ قويۇپ، ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى ۋە چىنارئايىمنىڭ قولىدا تۇرغان خەتنى قاتلاپ سەللىسىگە قىستۇرۇپ، ئىشىككە قاراپ ئېتىلدى.

— ھوي، بۇ ئادەمنى، تۈن ھەسسە بولۇپ قالغان تۇرسا، يەنە قەيەرگە باراتتىلا، ئەتىمۇ خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنىغۇ؟

سوپۇرگەئاخۇن ئايالىنىڭ گېپى بىلەن توختاپ قالدى ۋە يېنىپ كېلىپ سۇپىدا ئولتۇردى.

16. «چېرىك كەلدى»

ھەشەمەتلىك بەگ قەسىرىسى بىلەن يۇرت بازىرىنى باغلاپ تۇرىدىغان چوڭ يولنىڭ ھەر ئىككىلا تەرەپكە ئىككى يېرىم پوتەي كېلىدىغان يېرىدىكى ئەگىمىگە توغرىقېغىل زاراتگاھلىقى جايلاشقان. كۈنىگە ئۈچ - تۆتتىن گۆر قېزىلىۋېرىپ يۇمشاپ كەتكەن قۇمساز توپىلىرى دائىم سوقۇپ تۇرىدىغان بوران ياكى شامالنىڭ زورى بىلەن ئۇدۇللۇق ئۇچۇرۇلۇپ، يوغان داش قازانغا ئوخشاپ قالغان بۇ زاراتگاھلىقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى گىرۋىكىدە ئېرىپ كېتىۋاتقان چاقماق قەنتكە ئوخشاش قىڭغايغان بىر ۋەدەكلىك ئۆي كۆرۈنىدۇ.

كاكىل لايلىرى ئاجراپ چۈشۈپ قىپقىزىل يۇلغۇنلىرى كۆرۈنۈپ، يېرىمىغىچە قۇم بىلەن كۆمۈلۈپ كەتكەن بۇ

بىر ئېغىز ۋەيرانە ئۆيدە ھەممىگە تونۇشلۇق شەخس نۇرەك باخشى تۇرىدۇ.

نۇرەك باخشى قىرىق بەشلەردىن ھالقىغان، ئوتتۇرا بوي، قارامتۇل ئادەم. ياماق ئۇستىگە ياماق چۈشۈپ كەتكەن كورەك جۇۋىنى قىشمۇياز ئۆشنىسىدىن ئايرىماي يۈرىدىغان بۇ كىشىنىڭ قىياپىتى كىشىگە باقىي ئالەمدىن كەلگەن تىرىك مۇمىيانى ئەسلەتسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ زېرەكلىكى، چاققانلىقى، چەبدەسلىكى ئادەمنى راستىنلا ھەيران قالدۇرىدۇ. چىرىيىدە كۆپ سانلىق پۇقرالارنىڭ لەقىمى ئۆز كەسپىگە ياكى ئالاھىدىلىكىگە ئۇيغۇن كەلمىگىنىدەك، نۇرەك باخشىمۇ باخشى ئەمەس، باخشىلىقتىنمۇ خەۋىرى يوق. چاقچاقتا كەلگەندە بولسا، مەيلى توغرىقېغىل مەھەللىسىدە بولسۇن، ياكى بۇ مەھەللىگە تۇتاش مەھەللىلەردە بولسۇن، ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان بىرەرى يوق. مۇبادا ئۇ تاۋاپ سەيلىسىدە ياكى چارىستاندا قويچى راۋابىنى چېلىپ قوشاق قاتىدىغان بولسا، يىغلاۋاتقانلار كۈلمەي، كۈلۈۋاتقانلار يىغلىماي مۇمكىن ئەمەس.

جىمى جانلىقلار قۇياش تەپتىنى خالاپ قالىدىغان ئەتىياز ۋە كۈز پەسىللىرىدە، ئۇ ھاسىسىنى يېنىدا قويۇپ، تام تۈۋىدە ئاپتاپسىنىپ ئولتۇرغان قېرىلار بىلەن ئۇزۇندىن-ئۇزۇنغىچە مۇڭداشسا، بەزىدە كۆيەك توپ ① ئويناۋاتقان يىگىتلەرنىڭ ئارىسىدا پەيدا بولۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭ قىزىق-قىزىق چاقچىقىغا ئېچىل بولۇپ كېتىشكەن يىگىتلەر نۇرەك باخشىنى ئۆز ئارىسىغا سۆرەپ كېلىپ، ئانىقاق ساقلاتقۇزىدۇ.

---

① كۆيەك توپ — توم يىپ بىلەن يۆگىلىپ، رەڭلىك يىپ بىلەن كۆز چىدىرىپ تورلىنىپ تىكىلىدىغان بىر خىل توپ. ئۇ، ئىككى گورۇپپىغا بۆلۈنگەنلەر ئارىسىدا تاختاي بىلەن ئۇرۇپ ئوينىلىدۇ.

كۆيەك توپ ئويۇنى تۈگىگەن هامان بىرەرىنىڭ ئۆيىگە ئەكىتىشىدۇ.

كۆممىقوناق باشاقلىرى خامانغا يىغىلغان چاغ ئۇنىڭ ئەڭ ئالدىراش ۋاقتى ھېسابلىنىدۇ. كىمكى نۇرەك باخشىنى خامىنىغا تەكلىپ قىلىپ كېلەلىسە، شۇ كىشىنىڭ خامىنىدىكى باشاق بىر ئاخشامدىلا سويۇلۇپ تۈگەيدۇ. ئۇنىڭ سىرلىق، قىزىقارلىق ھېكايە، رىۋايەتلىرىنىڭ جەلپ قىلىشى بىلەن خامانغا يىغىلغانلار ئۆزلىرىنىڭ قانچىلىك باشاق سويۇپ بولغانلىقىنى تۇيمايلا قالىدۇ.

بۇ ياۋاش، مۆمىن كىشىنىڭ ھېچقانداق كىرىمى يوقلۇقىنى بىلىدىغان ئاق كۆڭۈل خامان ئىگىلىرى ئۇنى قۇرۇق قايتۇرمايدۇ. سايپىرىق قوناق ياكى تېرىق بىلەن تولدۇرۇلغان تەكىيە چوڭلۇقىدىكى بۆز خالتا ئالدىدا قويۇلغاندا، ئۇ گويا بۇ دانلارنى بىرەر ساخاۋەتچىدىن بىكارغا ئېلىۋاتقاندەك ياكى ھەدىيە تاپشۇرۇۋېلىۋاتقاندەك قايتا - قايتا رەھمەت ئېيتىپ، تەزىم قىلىدۇ، قولى ئۇچۇق خامان ئىگىسىنىڭ بەختىنى تىلەپ، چىن كۆڭلى بىلەن دۇئا بېرىدۇ. قولى قىسقا، رىۋايەتخۇمار كىشىلەرمۇ نۇرەك باخشىنىڭ ياردىمىگە ھەر زامان مۇيەسسەر بولالايدۇ.

ئۇنىڭ ئۆتكۈر چاقچاقلىرىنى ھار ئېلىپ تە بولغان ياكى مىتە① دە تەڭ كېلەلمىگەنلەر ئاغزىنى بۇزغانلىرىدا «پالاندى»، «مۇغا»② دېگەندەك ئاھانەتلىك سۆزلەرنى ئىشلەت-

---

① مىتە — يەرلىك شىۋە، چاقچاق مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ.

② مۇغا — بىر خىل ياۋايى ھايۋان، كۆپىنچە بېدىلىكلەردە بولىدۇ، چىرىدىلىكلەر ئارىسىدا «دامىكۇلۇقلار تارىختا قوم، قۇرغاقچىلىق ئاپىتى تۈپەيلى ئۈچ قېتىم كۆچۈپ، ھازىرقى ئورنىغا كېلىپ قالغان، تۆتىنچى قېتىم كۆچسە ئادەملىرى مۇغىغا ئايلىنىپ كېتەرمىش» دېگەن ئەپسانە تارقالغان. شۇڭا بەزىلەر دامىكۇلۇقلارنى چاقچاق قىلىپ «مۇغا» دېگەن لەقەم بىلەن ئاتاپمۇ قويىدۇ.

كەندىلا ئاندىن كىشىلەر نۇرەك باخشىنىڭ 19 - 20 يىللار بۇرۇن دامىكۇ يېزىسىدىن بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەنلىكىنى يادىغا ئېلىشىدۇ. ئۇنىڭ سەرگەردان بولۇپ بۇ يەرگە كەلگەنلىكىنى ئۇنىڭ ھېلىغىچە ئۆيلەنمەي يۈرۈشى بىلەن باغلاپ قارايدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس. بەزىلەر بۇ توغرىدا: «نۇرەك باخشى يىگىتلىك چاغلىرىدا ناھايىتى قاملاشقان، راۋابنى بۇلبۇلدەك سايرىتىۋېتىدىغان بالا بولغاچقا، بىر باينىڭ قىزىغا يېقىپ قاپتىكەنمىش، ئۇمۇ باي قىزنى ياقتۇرىدىكەنمىش. بىراق، ئۇلارنىڭ توي قىلىشىغا نۇرەك باخشىنىڭ يالغۇز ئانىسىمۇ، قىزنىڭ ئاتا - ئانىسىمۇ قوشۇلماپتۇدەك، ئاخىر باشقا بىر باي ۋەچچىگە زورمۇزور ياتلىق قىلىنغان قىز توي ئاخشىمى ئۆزىنى ئۆلتۈرىۋاپتۇ. باي بۇ ۋەقەنى نۇرەك باخشى بىلەن باغلاپ، ئۇنى تازا دۇمبالاپ يېرىم ئۆلۈك قىلىپ تاشلىۋېتىپتۇ. ئۇ بىر كېچە - كۈندۈزدىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ، ئۆيىگە بارسا قېرى ئانىسى ئاللىقاچان جان ئۈزگەنىكەن. ئۇ ئاخىر ئانىسىنى دەپنە قىلىپ، يالغۇز بېشىنى ئېلىپ دامىكۇدىن چىقىپ كەتكەنمىش» دېگەن گەپلەرنىمۇ قىلىشاتتى. بۇ گەپنىڭ راست - يالغانلىقىنى ئايرىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىنغان نۇرەك باخشى لەۋلىرىنى چىشلەپ قويۇپلا پېشىنى قېقىپ كېتىپ قالاتتى. ئۇ، دەسلەپتە بۇ يۇرتتا پەيدا بولغان چاغلىرىدا توختى غوجىكامنىڭ ئۆيىدە يېتىپ - قوپۇپ يۈرگەن، راۋاب چېلىپ، نۇرغۇن قىزىقارلىق ھەرىكەتلەرنى قىلالايدىغان ئاق ئۆچكىسىنى ئويىنىتىپ تاپقان ئازراق كىرىمى بىلەن بۇ باققۇچىسى يوق ئېرىسىنىڭ ۋە ئۆزىنىڭ تۇرمۇشىنى قامدىغان. توختى غوجىكام قازا قىلىپ، ئۇنىڭ روزىغارىغا يىراق تۇغقىنى ۋارىسلىق قىلغاندىن كېيىنلا، ئۇ زاراتگاھلىق يېنىدىكى ۋەدەكلىك ئۆيىنى سېلىۋالغاندى.

ئۇ، بۇ يەردە تىكەندەك يالغۇز ئىدى. ئەجدادىدىن تارتىپ مۇشۇ يۇرتتا ياشاپ كەلگەن پۇقرالارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىدىن قالغان يەرلىرى بارا - بارا باي - بەگلەرنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ بولغان يەردە، بۇنداق «كەلگۈندى» ئالقانچىلىك تېرىلغۇ يەرگە ئېرىشەلىسۇنمۇ؟

زامان كۈندىن - كۈنگە ئەسكىلىشىپ، يۇرت خارابىلىققا، پۇقرا نامراتلىققا يۈزلەندى. ئۇ يىلدىن بۇ يىلغىچە قۇرغاقچىلىق، تەڭسىزلىك ئاپىتىدىن قاقشاپ يۈرىدىغان دېھقانلارنىڭ خامىنىغا تۆت تاغارمۇ باشاق يىغىلمايتتى، كىشىلەر ئويۇن - تاماشا، قىزىقچىلىق دېگەنلەرنى ئۇنتۇپ كەتكەچكە، ئۇنىڭ كىشىنىڭ ئۈچىيىنى ئۈزگىدەك قىزىق چۆچەكلىرىنى، شوخ راۋاب پەدىلىرىنى ئاڭلايدىغانلار، ئەقىللىق ئۆچكىسىنىڭ راۋابقا كەلتۈرۈپ ئوينىغان ئۇسسۇلىنى، ئىككى ئاياغلىق ئۆرە تۇرۇشىنى تاماشا قىلىپ بىرەر يېرىم نان، بىرەر يارماق تاشلاپ بېرىدىغانلار يوقىلىشقا قاراپ يۈز تۇتتى. يەنە كېلىپ يېشىمۇ ئۇلغىيىپ قالدى.

تىرىكچىلىك ھەۋىسى، كۈننىڭ سىرىقىنى بىر كۈن بولسىمۇ كۆپرەك كۆرۈش ئارزۇسى كىشىنى ھەر كويلارغا سېلىپ، ھەر ئىشلارنى قىلىشقا مەجبۇرلايدىكەن.

نۇرەك باخشى قېقىلىپ - سوقۇلۇپ يۈرۈپ، ئاخىر تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قامداشنىڭ خېلى ئەپلىك بىر چارىسىنى تېپىۋالدى. ئۇ ئۆزىگە رەھمىسى كەلگەنلەرنىڭ كېچىسى بىكار تۇرىدىغان ئېشىكىنى سوردۇۋېلىپ، توزاقچى سېيىدىن تۇز توشۇپ كېلەتتى، ئەكەلگەن تۇزنىڭ يېرىمىنى ئېشەك ئىگىسىگە چۈشۈرۈپ بېرەتتى. قالغىنىنى ۋەيرانە ئۆيىنىڭ بۇرجىكىگە يىغىپ، بازار كۈنلىرى تۇز بازىغا ئاپىرىپ ساتاتتى، بەزىدە ساتىراشلىقمۇ قىلاتتى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ زاغرا بولسىمۇ ئاچ قالمايدىغان، ما كىيسىمۇ يېلىڭ يۈرمەيدىغان بولدى، كۆرگەنلا كىشىگە ماختىنىپ، رەندىلەنمىگەن تاختايدەك قاتتىق مەيدىسىگە ئۇرۇ تۇرۇپ:

— چىرىيىدە ئابلىزقارى ئەمەس، مەن چوڭ، ئىشەنمەسەڭلار ئويلاپ بېقىڭلار، پۈتۈن يۇرت پۇقرالىرى پېقىرنى قولىدىن تۇز يېۋاتىدۇ، پېقىر بارچە پۇقرانىڭ بېشىنى سىيلاۋاتىدۇ! گېپىم يالغان بولسا، بىرنېمىدەپ بېقىڭلار قېنى؟- دەپ چاقچاق قىلىپ قوياتتى.

ئۇنىڭ چاقچىقىنىڭ تېگىگە يەتكەن كىشىلەرنىڭ چىرايىدا كۈلكە پەيدا بولاتتى. بەزىلەر ئۇنى ئالمان - ئالما ئاگاھلاندۇرۇپ:

— «كېچىسى گەپ قىل قۇلاقنى قۇلاقتا يېقىپ، كۈندۈز گەپ قىل يان - يېنىڭغا بېقىپ» دەيتتىكەن، بۇ گەپنى ئابلىز قارىنىڭ ئادەملىرى ئاڭلاپ قېلىشتىن خۇدا ساقلىسۇن، — دەيتتى

ئەمما، نۇرەك باخشىنىڭ ھەرقانداق قورقۇنچلۇق ئاگاھتىن پەرۋايى پەلەك ئىدى. «جان بىر، قوۋۇرغا ئونسەككىز ئالسا كونا ئۆيۈم بىلەن تۆت - بەش پارچە تۇزنى ئالار» دەب يولىغا كېتىۋېرەتتى.

تۈنۈگۈن قاش قارايغان مەزگىلدە مەھەللىدىن ئايرىلغان نۇرەك باخشى يېرىم كېچە بولغاندا تۇزلۇق سايغا يېتىپ كەلدى - دە، تۆت ئاي مۇقەددەم تىكىلەپ قويغان قارا تاشنى ئاسانلا تېپىۋالدى. ئۇچىدا يۇلغۇن ئۆسكەن ئۆي ئېگىزلىكىدىكى كىچىك دۆڭنىڭ يېنىغا توغرا كېلىدىغان بۇ يەر كىشىلەر ئادەتتە تۇز كولايدىغان جايدىن خېلى يىراقتا بولسىمۇ، لېكىن تۇزى پۈتۈن ۋە ناۋاتتەك سۈزۈك ئىدى. باشقىلاردىن ئارتۇقراق جاپا چېكىدىغانلىقى ئۈچۈنلا

نۇرەك باخشىنىڭ تۈزى ئۇ بازاردىن بۇ بازارغا ئېشىپ قالمايتتى.

ئۇ چولاق كەتمىنى بىلەن بىردەمنىڭ ئىچىدىلا يوغان ئۈچ پارچە تاشتۈزنى قومۇرۇپ چىقاردى - دە، چامبۇل ئېشەككە ئارتىپ، مەھەللىگە قاراپ يول ئالدى.

كەپتەر تۇخۇمىدەك چوڭلۇقتىكى شېغىل بىلەن قاپلانغان ساي تىك ئۆرلىگەن تولۇن ئاينىڭ سوغۇق نۇرى ئاستىدا تېخىمۇ كەڭ ۋە پايانسىز بولۇپ كۆرۈنەتتى. يىراقلاردا چەمبەرسىمان قارىيىپ تۇرغان ئۇپۇق سەتھى پۈتۈن ساينى دۈم كۆمتۈرۈلگەن قازان ئاستىدا تۇرغاندەك يۇمىلاق كۆرسىتەتتى. كۈز كۈنلىرىدىلا بولىدىغان سۈزۈك ئايدىڭ ئاسمان گۈمبىزىكى سان - ساناقسىز يۇلتۇزلارنىڭ كۆپىنچىسىنى خىرەلەشتۈرۈپ، ئاپئاق شايى پەردىنىڭ كەينىگە يوشۇرغان، پەقەت شالاڭ مېۋە تۇتقان بىر ساپاق ئۈزۈمگە ئوخشاپ كېتىدىغان ھۆكەر يۇلتۇزىلا ئۆز يېنىدا ئۈزۈپ يۈرگەن ئاي بىلەن ئۈزەڭگە چېقىشتۇرماقچى بولغاندەك جىمىرلاپ تۇراتتى. ئالەمدىكى ئۆمرىنى تامام قىلىپ، ھاۋا قاتلىمىغا بۆسۈپ كىرگەن ئاقار يۇلتۇزلار كۈمۈشتەك ئىز قالدۇرۇپ، ئاسمان - زېمىننى بىر - بىرىگە چېتىپ تۇرغان ئوت ئارغامچىدەك، ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈش ھاسىل قىلاتتى.

ساي سوغۇق ۋە جىمجىت ئىدى. كونا كورەك جۇۋىسىنى مەھكەم يۆگىنىپ، قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇۋالغان نۇرەك باخشى ئۆزىگە تونۇش بولۇپ كەتكەن يولدا قىليورغىدەك يورغىلاپ كېتىۋاتقان ئېشەكنىڭ كەينىدىن سوكۇلداپ كېتىپ باراتتى. ئېشەكنىڭ ئايىغى ئاستىدىنلا ئۇچۇپ چىققان تورغايلار، يۇلغۇن تۈۋىدىن قېچىپ كېتىۋاتقان ساي چاشقانلىرى تۈن نىسپىي بولغاندا ئادەمزاتسىز سايدىن قورقماي ئۆتۈپ

كېتىۋاتقان بۇ يولۇچىغا ۋەھىمە سالالمايتتى.

نېمىشقىدۇر مۇشۇنداق ئايدىڭ كېچىلىرى تەنھا يول يۈرۈش نۇرەك باخشىغا باشقىچە بىر ھۇزۇر بەخش ئېتەتتى. ئۇ كەڭ سايدا يالغۇز كېتىۋاتقىنىدا ئۆزىنى شۇنچە ئازادە ۋە ئەركىن ھېس قىلاتتى. ساپ ھاۋادىن نەپەس ئالغانسېرى كۆكسى كېڭىيىپ، ياشىرىپ قالغاندەك، پۈتكۈل زېمىندا بىر ئۆزى ھەرىكەت قىلىۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلەتتى-دە، ياشلىق چاغلىرىدىكى تاتلىق ئەستىلىكلەرنى كۆز ئالدىدىن بىرمۇ بىر ئۆتكۈزەتتى. قەلبىدىن ئۇرغۇپ چىقىپ ئارام بەرمەيۋاتقان ۋە جامائەت بار يەردە ئېيتقىلى جۈرئەت قىلالمايدىغان شوخ ناخشىلار ساي ئاسمىنىنى لەرزىگە كەلتۈرەتتى...

زوھور ۋاقتىغا يېقىن قۇرۇپ كەتكەن قاغىلىق ئۆستەڭدىن ئۆتۈپ، مەھەللىنىڭ دەرەخلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان چوڭ يولغا كەلگەندە، نۇرەك باخشى گۇلاخما تەرەپتىن كېلىۋاتقان رەۋەندىلەرگە يولۇقۇپ قالدى-دە، ئادەتنى بۇزۇپ، كېچىلەپ يول يۈرگەن رەۋەندىلەردىن قىزىقىپ سورىدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم كارۋان بېشى، بىقارار يولغا چىققان بىلەن ئېشەك-قېچىرلىرىڭلارنى ھاردۇرۇپ قويىسىلەر، ئەمدى چىرىيە بازىرىغا چۈشەرسىلەر؟!

تۇيۇقسىز ئۇچراپ قالغان بۇ جىنىدەك يالغۇز يولۇچىدىن گۇمانسىراپ ئالاقزادە بولغان رەۋەندىلەر ئېشىكىنىڭ بوينىدىكى كولدۇرمىلىرىنى تۇتۇۋېلىشتى ۋە ھاڭۋۇقىپ تۇرۇپ قالدى.

بۇ ھالنى ھېچ چۈشىنەلمىگەن نۇرەك باخشى:

— ھەرقايسىڭلار دامىكۇدىن كېلىۋاتامسىلەر، دەڭنى بىلمىسەڭلار باشلاپ بارايمۇ؟ — دېدى قىزغىنلىق بىلەن.

ئەسلى ئۇ، بۇ رەۋەندىلەرنى دامىكۇ كەنتىدىن كېلىۋاتسا كېرەك، بىرەر تونۇش ئادەمنى ئۇچرىتىپ قالسام ئەجەب ئە-

مەس، دەپ ئويلىغانىدى.

بىرەيلەن نۇرەك باخشىنىڭ يېنىغا يېقىن كېلىپ ئۈستىبېشىغا بىر قۇر سەپسېلىپ قاراپ چىقتى. ئارقىدىنلا بىر چەتتە ياۋاشلىق بىلەن قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتىپ تۇرغان چامبۇل ئېشەكنىڭ ئۈستىگە ئارتىلغان تاشتۇزنى كۆردى-دە، يۈرىكى جايىغا چۈشتى بولغاي، ناتونۇش يولۇچىنىڭ سالامىغا جاۋاب قايتۇرۇپ بولۇپ:

— كىرىيەدىن بوغازلەڭگەرنىڭ ئۈزۈمىنى ئېلىپ ئىلچىگە يولغا چىققانىدۇق، تونۇگۈن گۇلاخما بازىرىغا كەلسەك، بازاردا تىجارەتمۇ توختاپتۇ، كوچىدىمۇ ئادەمزات يوق. بىر تونۇشىمىزنىڭ ئۆيىنى تېپىپ ئەھۋالنى ئۇقتۇق. كىرىيەدىن چىرىيەگە كېلىدىغان چېرىكلەر گۇلاخما بازىرىغا كېلىپ چاجاڭ قۇرغانىكەن. بىزمۇ ئەسلىدە گۇلاخمادا بىر كېچە قونماقچىدۇق. بۇ گەپنى ئاڭلاپلا مېلىمىزنى بۇلاڭ-تالاڭغا ئۇچراتمايلى دەپ يولىمىزنى داۋام قىلدۇق، — دېدى.

ئۇلار چېرىكلەرنىڭ ئەڭ كېچىككەندە بۈگۈن چۈشتە چىرىيەگە يېتىپ كېلىشى مۇمكىنلىكى، ئۆزلىرىنىڭ تاڭ ئاتقۇچە چىرىيە دائىرىسىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولغانلىقى ئۈستىدە سۆزلەپ بولۇپلا، ئېشەك، قېچىرلىرىنىڭ ساغرىسىغا شەپقەتسىزلىك بىلەن قامچا ياغدۇرۇپ، خىت دېسە خىت دەپ كېتىپ قالدى.

رەۋەندىلەر ۋە ئېشەك كارۋىنى توخۇ ماڭغانچىلىكمۇ شەپە چىقارماي ئىلچى يولىغا بۇرۇلدى-دە، كۆزدىن غايىب بولدى. لېكىن ئۇلار قالدۇرغان مەلۇمات نۇرەك باخشىنىڭ قۇلقى تۈۋىدە ئارقىمۇ ئارقا يۈز بەرگەن پارتلاش ئاۋازىدەك توختاۋسىز جاراڭلىماقتا ئىدى.

«چېرىك كەلدى دېگەنلىك ئاپەت كەلدى دېگەن گەپ.

بالا-قازا كەلدى دېگەن گەپ. ئۇلار يۇرتداشلارنى قىڭغىرقاقشىتىدۇغۇ ئەمدى» دېگەنلەرنى چاقماق تېزلىكىدە خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن نۇرەك باخشى ھېچ ئىككىلەنمەيلا تارتقۇ ئارغامچىنى يېشىۋەتتى. تەڭنە چوڭلۇقىدىكى ئۈچ پارچە تۇز يۇمشاق توپىلىق يولغا خۇددى بىرئۇ مۇدۇرۇپ، ئوردىغا چۈشۈپ كەتكەندەك، «گۈپلا» قىلىپ چۈشتى.

ئۇ تۈكلىرى چۈشۈپ، داسلانغان ياغاق تېرىگە ئوخشاپ قالغان تەلپىكىنى ئېلىپ قايناۋاتقان قۇم قازاندەك بۇس ئۆرلەپ تۇرغان بېشىنى، تامچىلاۋاتقان تەرىنى سۈرتتى-دە، تەلپىكىنى قوينىغا تىقىپ، بېلىگە باغلىۋالغان شوينىنى چىڭىتىۋالدى. ساغرىسىغا تۈك تۇزىتىپ ئۇرۇلغان ھۆل چىۋىقنىڭ زەربىسىگە چىدام بېرەلمىگەن چاپەبۇل ئېشەك كەينى پۇتلىرىنى كۆتۈرۈپ چىچاڭشىپ قويدى-دە، ئۆستەڭگە چەبدەسلىك بىلەن تاشلانغان ۋاقىتلىق ئىگىسىنى ئېلىپ مەھەللىگە قاراپ بار كۈچى بىلەن چاپتى.

«چېرىكلەر كېلىدىكەن» دېگەن ئەندىشىلىك خەۋەرنى ئاڭلاپ، قىيامەت قايىم بولىدىغاندەك ساراسىمىگە چۈشۈپ، قۇشخانىغا سۆرەپ كېتىلىۋاتقان قويدەك داد-پەرياد چېكىپ، ئەجەل سائىتىنى كۈتۈۋاتقان بەختسىز يۇرتداشلىرىنىڭ تەقدىرى نۇرەك باخشىنىڭ كۆز ئالدىدا گەۋدىلەنمەكتە ئىدى. ئۇ تېخى تۈنۈگۈنلا «ئۇلۇغ خۇدا، چېرىك ئەۋەتكۈچە ۋابا ئەۋەتسەڭمۇ سەندىن يەنىلا رازى بولار ئىدۇق» دەپ ئاھ ئۇرغانلارنىڭ كۆز يېشىنى ئۆز قولى بىلەن سۈرتۈپ قويغانىدى. تۇغۇلغان يۇرتىدا بىر بېشىنى سىندۇرالماي پاناھلانغۇدەك يەر ئىزدەپ يۈرگەنلەرنى كۆرگەندىن كېيىن، ھۆكۈمەتنىڭ بىرەر ئەمەلدارىنى ئۆلتۈرۈپ، ئەزىز جېنىنى ئەل يولىدا قۇربان قىلىشقا قەسەم قىلىپ، بىلەپ،

تەييارلىغان خەنجىرىنى كورەك جۇۋۇسىنىڭ ئىچىگە ئېسىپ يۈرگىنىگە بىرەر ھەپتە بولغان. شۇڭا، ئۇ قىساس سائىتىنىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقىنىدىن تولىمۇ مەمنۇن ئىدى. ئەقىل-پاراسەت بابىدا نى-نى بىلەرمەنلەردىن تۆۋەن تۇرمايدىغان بۇ ئادەم چېرىيىگە قاراپ بېسىپ كېلىۋاتقان يەجۇجى-مەجۇجىلەرنىڭ ئاپىتىدىن يۇرت خەلقىنى تېزرەك خەۋەرلەندۈرۈپ، چوڭراق قىساس ئېلىش كويىدا، قاراشەھەر ئاتلىرىدەك چېپىپ كېتىۋاتقان ئېشىكىنى ھەدەپ دېۋىتەتتى. تەقدىر ئۆزىگە قانات ئاتا قىلمىغىنىغا تىت-تىت بولاتتى.

ئۇ زاراتگاھلىقتىن ھېچ ئەيمەنمەي كېسىپ ئۆتۈپ، جىندەك يېگانە قىيسىيىپ تۇرغان ئۆيىگە كەلدى-دە، ئېشەكنى باغلاشنىمۇ ئۇنتۇپ ئىشىكنى ئاچتى. بۇلۇڭدىكى لاقا-لۇققىلار ئارىسىدىن تۈگمەنچىلىك قىلغان دادىسىدىن قالغان بىردىنبىر مىراسىنى — ئۆز ۋاقتىدا كاراماتنى تازا كۆرسەتكەن مۆڭگۈز بۇرغانى تېپىۋالدى، ئۆگزىگە چىقىپ بار كۈچى بىلەن پۈۋلىدى.

«دۈت... دۈت... دۈت...»

بۇغۇق، ئەمما بوم بۇرغا ئاۋازى سۇۋۇپ كەتكەن سەھەر ھاۋاسىنى تىترىتىپ، ئۇزاق-ئۇزاقلارغا تارقالماقتا، تۆت تەرەپكە يۈزلىنىپ، مەھەللە-مەھەللىلەرگە ئاگاھلاندۇرۇش بېرىۋاتقان نۇرەك باخشى بۇرغا ئاۋازىنى بارغانسېرى ئەۋجىگە كۆتۈرمەكتە ئىدى. بىشەكشىرىن قوغىنىدەك ئېسىلىپ كەتكەن قوۋۇزلىرى پېشانىسىدىن ئېقىپ چۈشكەن تەر بىلەن ھۆللەنگەن، گۆرەن تومۇرلىرى ھېلىلا ئېتىلىپ كېتىدىغاندەك قىزارغانىدى. تۆمۈرچىنىڭ يەل تۇشقان كۆيىدەك كېڭەيگەن كۆكرەك قەپىسىگە تولغان ھاۋا بۇرغا ئارقىلىق چۆچەكتىكى باھادىرلارنىڭ ئارتقان نەرسىگە ئايلىنىپ، بىنىھايەت كۆچ-

لۇك سادا ھاسىل قىلماقتا ئىدى. بۇ سادادىن تىترەپ كەتكەن ئۆششۈك كاۋا يوپۇرماقلىرى بەستىدە مەرۋايىتتەك چاقناپ، لىغىرلاپ تۇرغان شەبنەم تامچىلىرىنى تاشلىۋېتىشكە مەجبۇر بولاتتى.

سەھىمىي ئاگاھ، مەردانە چاقىرىق، قورقۇنچلۇق خەۋەرنى يۈكلەپ تارقالغان ئاۋاز توغرىقبېغىل زاراتگاھلىقى بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدىغان مەھەللىلەرنىڭ ھەممىسىگە يېتىپ باردى. سەھەر جىمجىتلىقىغا ئەسىر بولغان بازار ئاسمىنىمۇ دىردىر تىترىدى...

— ھوي دادىسى، قۇلاق سالسىلا، بىر كىم بۇرغا چېلىۋاتىدۇ-يا؟

چۈشىدە ئامراق ئوغلى بىلەن مۈڭدىشىپ، چالا ئۇيقۇدا ياتقان چىنارئايىم ئالدى بىلەن ئويغىنىپ بۇرغا ئاۋازىنى ئىلغا قىلدى-دە، ئېرىنىڭ بىلىكىنى ئاستا مىدىرلىتىپ تۇرۇپ دېدى.

مۇھەممەتئەلىنىڭ خېتىدىكى ھەر بىر جۈملە ئۈستىدە قايتا-قايتا مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ چىققان سۈپۈرگەئاخۇن ئەمدىلا تەكىيىگە يانپاشلاپ، كۆزىنى يۇمغانىدى.

ئۇ ئايالىنىڭ پىچىرلاپ دېگۈدەك چاقىرغان ئاۋازىنى ئاڭلاپلا بېشىنى كۆتۈردى ۋە سەل زەن قويغاندىن كېيىن:

— راستىنلا بۇرغىنىڭ ئۈنىغۇ بۇ، — دېدى-دە، يەكتىكىنى يېپىنچاقلاپ، ئىتتىك تاشقىرىغا چىقتى.

ئۇ بۇرغا ئۈنىنىڭ توغرىقبېغىل مەھەللىسى تەرەپتىن كېلىۋاتقانلىقىغا ھۆكۈم قىلدى.

«بۇ نېمە ئىشتۇ؟ يا توغرىقبېغىل تەرەپتە تۈگمەن بولمىسا، بۇرغا چېلىپ ئوينايدىغان باللار بۇنداق سەھەردە

نېمە ئىش قىلسۇن؟» — دەپ ئويلىدى ئۇ ئەجەبلەنگەن ھالدا. سۇپۇرگەئاخۇن دەرۋازىنىڭ ئالدىغا چىقىپ يەنە قۇلاق سالدى. ئاڭلىدىكى، توغرىقبېغىل تەرەپتە خورازلار ۋاقىتسىز قىچقارماقتا، ئىتلار قۇلىقىنى تولغىغاندەك قاۋاشماقتا ئىدى. ئىشىكلەرنىڭ ئېچىلىپ، يېپىلغان ئاۋازىمۇ ئارىلاپ-ئارىلاپ ئاڭلىنىپ قالاتتى. كۈنچىقىش تەرەپ ئەمدىلا بېلىق قورسىقىدەك ئاقارغىنىغا قارىماي، ئېشەكلەر ھاڭرىشاتتى، كالىلار مۆرىشەتتى.

ھەدەپ كۆچىيىۋاتقان بۇرغا ئاۋازى ئەتىيازنىڭ يامغۇرلۇق ئاسمىنىدا گۈلدۈرلىگەن گۈلدۈرمامىدەك ياڭراق يانغۇ بېرەتتى. سوزۇلۇپ چىقىۋاتقان بۇ سادانىڭ قات-قاتلىرىغا قانداقتۇر تاسادىپىيلىك يوشۇرۇنغاندەك قىلاتتى.

— مەن توغرىقبېغىل تەرەپكە بېرىپ نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ كېلەي، كۆڭلۈم قانداقتۇر بىر كېلىشمەسلىكنى تۇيۇپ تۇرىدۇ، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن قۇلىقىنى ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە توغرىلاپ تۇرغان ئايالىغا بۇرۇلۇپ.

چىنارئايىم ئېرىنىڭ خاھىشىغا نارازىلىق بىلدۈرمىدىيۇ، بەك ئۇزاپ كەتمەسلىكنى، يولدا پەخەس بولۇشنى جېكىلەپ قويدى.

مىراب بېگى توپا بىلەن توغرىقبېغىل چېگرىسىدىكى سەگۇ تېرەك يېنىغا بېرىشىغىلا، يامانلاپ ماڭغان خوتۇندەك بوپىسىنى قولتۇقلاپ، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ئىتتىك كېلىۋاتقان ئىككى كىشىگە دوقۇرۇشۇپ قالدى. توغرىقبېغىللىق تۇرسۇنمەت لاپچى بىلەن شېرىپ قۇلاق «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دېگەن تورلۇق ئاۋازىدىنلا ئالدىدا تۇرغان كىشىنىڭ مىراب بېگى ئىكەنلىكىنى تونۇۋالدى، يۈرىكى جايىغا چۈشكەندەك بولۇپ، چوڭ بىر تىن ئېلىۋالدى.

— بۇنچە سەھەردە سەپەر قاياققا؟

ئۇلار: «سەن گەپ قىل، سەن دە» دېگەندەك بىر-بىرىنى نوقۇشۇۋالغاندىن كېيىن، شېرىپ قۇلاق دۇدۇقلاپ تۇرۇپ گەپ باشلىدى:

— نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنى ئاڭلىمىدىلىمۇ بېگىم، چېرىكلەر كېلىۋېتىپتۇ...

— نېمە دېدىلە؟

— چې... چې... چېرىكلەر كېلىۋېتىپتۇ!

— قەيەردە كېلىۋېتىپتۇ؟

— تۈنۈگۈن كېچە گۇلاخمادا قونۇپتۇ. ئاش ۋاقتىغا قالمايلا بۇ يەرگە يېتىپ كەلگۈدەك.

تۇرسۇنمەت لاپچى سۇپۇرگەئاخۇننىڭ سوئالىغا تەمتىرىمەي جاۋاب بەردى. سۇپۇرگەئاخۇن ئۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ بىرئاز جىددىيلەشتى، تۇرسۇنمەت لاپچىنىڭ بىرنى ئىككى، ئىككىنى تۆت قىلىپ كۆرسىتىدىغان ئادىتىنىڭ بارلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ يەنە سورىدى:

— چىنپىششىق گەپ قىلسىلا تۇرسۇنمەتئاخۇن، چېرىكلەرنىڭ گۇلاخماغا كەلگەنلىكىنى كىم كۆرۈپتۇ، بۇ گەپنى سىلىگە كىم دېدى؟

— كىم... كىم... كىم دەيتتى...

تۇرسۇنمەت لاپچى ھەمراھىنىڭ تولا ۋالاقلاپ ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ، سەپىرىگە ھالاقەت يەتكۈزۈشىدىن قورقتىمۇ، ئۇنىڭ بېقىنىغا تازا كېلىشتۈرۈپ بىرنى نوقۇپ قويدى.

— نۇرەك باخشى تۈزگە بارغانىكەن، قايتىپ كېلىشىدە ئۇچراپ قالغان رەۋەندىلەر شۇنداق دەپتۇ. بۇرغىنىڭ ئۈنىنى ئاڭلاپلا نۇرەك باخشىنىڭ يېنىغا باردىم. بۇ گەپنى ئۇنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىدىم.

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، قوشۇمىسى

تۇرۇلدى، ئۇ سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن غەربكە ئېگىلگەن تولۇن ئاينىڭ ئاجىز شولىسىدا دىرىلدەپ تىترىگىنىچە بوپىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرغان ئىككىيلەنگە قاراپ:

— نەگە ماڭدىڭلار مۇشۇنچە قورقۇپ؟— دېدى.

— جېنىمىزنى جايلىغىلى بېگىم.

توخۇ يۈرەكلىك قىلىپ قېچىپ كېتىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرغان بىچارىلەرنىڭ قىياپىتىگە ئىچىنغان مىراب بېگى:

— «يېتىپ ئۆلگۈچە، ئېتىپ ئۆل» دېگەن گەپ بار، ئاغىنىلەر، چېرىكلەر كەلسە قېچىپمۇ قۇتۇلالمايمىز، يۇرتنى ئوت ئىچىگە تاشلاپ قويۇپ قېچىپ يۈرۈش ئوغۇل بالىنىڭ ئىشى ئەمەس. ئالتە توك-توك چېرىكتىن قورقتۇق دېگىلى نومۇس قىلىڭلار...

— ئەمدى ... ئەمدى ... چېرىكلەر سىلى دېگەندەك ئالتە بولسىغۇ ...

ئۇلار مىراب بېگىگە تەزىم قىلغاچ كەينىچە مېڭىپ، جاڭگال يولىغا سۈرۈلگىلى تۇردى. بۇ ھال سۇپۇرگەئاخۇننىڭ سەپراسىنى ئۆرلىتىۋەتتى.

— ئىست، ئاناڭلارنىڭ سىلەرنى ئوغۇل بالا دەپ تۇغقىنى. مەن ئەركەك دەپ بېلىڭلارنى باغلاپ يۈرگۈچە، ياغلىق ئارتىۋالساڭلار بولماسمىدى، توخۇ يۈرەكلەر!

— ئەمدى ... ئەمدى ...

سۇپۇرگەئاخۇن ئاچچىقىدىن يېرىلىپ كېتەي دېدى. ھەنىۋا يۇرت جامائىتىنىڭ بۇ قورقۇنچاقلاردەك لەقۋا ئىكەنلىكىگە زادىلا ئىشەنگۈسى كەلمەدى، نۇرەك باخشى بىلەن كۆرۈشۈپ بۇ خەۋەرنىڭ قانچىلىك راستلىقىنى بىلىپ كەلمەك بولۇپ، بۇرغا ئاۋازى كەلگەن تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇ 200 قەدەم ماڭمايلا قازان-قومۇچلىرىنى ئېشىكىگە يۈكلەپ، خۇرجۇن-خالتىلىرىنى يۈدۈپ، ماڭالايدىغان

قېرى - چۆرىلەرنى يۆلەپ - يېتىلەپ كېلىۋاتقان بىر توپ كىشىنىڭ ئالدىدىن چىقتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھوشۇر قاغا، ناسىر ئاتقۇچىغا ئوخشاش ياپياش يىگىتلەرمۇ بار ئىدى.

مىراب بېگى ئۇلار بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن قەستەن سورىدى:

— قەيەرگە كېتىپ بارىسىلەر، قاق سەھەردىلا يولغا چىقىپسىلەرغۇ؟

تۆت - بەش كىشى ئېشەكلىرىنى تارتقۇشلاپ يولنىڭ ئۇ تەرىپىگە ھەيدىدى - دە، مىراب بېگىدىن قەستەن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يولىنى داۋام قىلدى. مىراب بېگى بىلەن يۈزمۇ يۈز دوقۇرۇشۇپ قالغانلار ئامالسىزلىقتىن جاۋاب بېرىشكە مەجبۇر بولدى:

— قەيەرگە بولاتتى بېگىم، چېرىكلەر كېلىۋېتىپتۇدەك، شۇڭا، جاڭگالغا پاناھلانغىلى كېتىپ بارىمىز.

— ھەممىڭلار ئەل - يۇرتنى تاشلاپ قېچىپ كەتسەڭلار يۇرتنى كىم مۇھاپىزەت قىلىدۇ، قېرى - چۆرىلەردىن كىم خەۋەر ئالىدۇ؟

— يۇقسۇ بېگىم، كىمنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن يۇرتىنى تاشلاپ سەرسان بولغۇسى بار؟ لېكىن چېرىكلەر بۇ دورامىمۇ قەتلىئام قىلىپ قالسا جاننى ساقلىماق تەسكە توختايدۇ. شۇڭا ئىلاجىمىزنىڭ يوقلۇقىدىن ئەل - يۇرتنى خۇداغا ئامانەت قىلدۇق. ئامان بولساق يەنە قايتىپ كېلەرمىز...

— نۇرەك ئاكامنىڭ ئۆيىنىڭ يېنىغا يىغىلغان جامائەت ئۆزلىرىنى سېپىت ھاجىنىڭ پاناھىغا ئېلىشىنىڭ پارىڭىنى قىلىۋاتىدۇ، — دېدى ھوشۇر قاغا ھەمراھىنىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ، — بىزتېگى - پۇشتىنى بىلمەيدىغان ياقا يۇرتلۇققا يالۋۇرۇشقا كۆڭلىمىز ئۇنىمىغانلىقى ئۈچۈنلا چۆل سەپىرىنى خالاپ قالدۇق، ئۆزلىرىنىڭ بىزدەك گۇناھكار پۇقرالارنى ئەيىبكە

بۇيرۇماسلىقلىرىنى ئۆتۈنىمىز بىگىم. خوش ئەمىسە، خۇدا يەنە سالامەت ئۇچرىشىشقا نىسىپ قىلار، مۇبادا چۆل - جەزىرىدە ئۆلۈپ - تارتىپ قالساق رازى بولارلا، بىز سىلىنىڭ ياخشىلىقلىرىنى جىق كۆرگەن ...

مىراب بىگى ئۇلار بىلەن قول بىرىشىپ خوشلاشتى. ھوشۇر قاغىنىڭ كۆزىدىن تامغان ئىسسىق ياش قول دۈمبىسىگە كىلىپ چۈشۈشى بىلەنلا ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، يۈرىكى بىگىز سانجىغاندەك ئىچىشىپ كەتتى. كىندىك قىنى تۆكۈلگەن ماكانىنى تاشلاپ چۆل - جەزىرىلەردىكى يانتاق، قورايلار ئارىسىدا ياۋايى ھايۋاندەك ھايات كەچۈرۈشكە مەجبۇر بولغانلارنىڭ قارىسى يوقالغۇچە قاراپ تۇرغان سۈپۈرگەئاخۇن ئەمدى نۇرەك باخشى بىلەن ئۇچرىشىشنىڭ ھاجىتى قالمىغانلىقىنى ھىس قىلدى - دە، سەپەر بوۋاينىڭ ئۆيىگە ئاپىرىدىغان چىغىر يولغا راۋان بولدى.

17. غەلىتە باشپاناھلىق

مايسارەڭ كاھىشلىق ھەيۋەتلىك قۇببىسى كۆككە تاقىشىپ تۇرىدىغان ئاق مەسچىتتە نەچچە ئون يىللاردىن بىرى بۇرچىنى ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئادا قىلىپ كەلگەن چۇلاق مۇئەززىننىڭ ئەجەل قايغۇسى يۇرت بىشىدا ئەگىپ يۈرگەندىمۇ بەندىلەرگە بۇيرۇلغان مۇقەددەس نامازنى ئۈزۈپ قويغۇسى كەلمىدى. مۇبادا ئەزان ۋاقتى - قەرەلىدە ئوقۇلماي قىلىپ، بەندىلەر نامىزىنى قازا قىلىۋەتسە، ئۇ ئۆزىنىڭ ئەڭ پاسىق، گۇناھكار بەندىگە ئايلىنىپ، روزى قىيامەتتە دوزاخنىڭ ئەڭ تىگىدە ھەق جازانىڭ چوڭىغا گىرىپتار بولىدىغانلىقىنى

بىلەتتى. قالغان ئۆمرىنىڭ ھەممىسىدە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ، دۇئا تەلەپ قىلغان بىلەنمۇ ئاللانىڭ بۇنداق ئېغىر گۇناھنى مەغپىرەت قىلمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتەتتى.

360 كۈن تەرەتسىز يەرگە دەسسىمەيدىغان بۇ مۇئەززىن قوشنىلىرىنىڭ ئاللا-تۆۋىسى تەسىر قىلىپ قورقۇمسىراپ قالغان بالا-چاقىلىرىنى پەپىلەپ، تىنچىتىپ قويدى ۋە تەرەت يېڭىلاپ، قانداقتۇر بىر سۈرىنى تەكرارلىغاچ، مەسچىت تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

سەھەر ھاۋاسى ھېلىلا قار ياغىدىغاندەك تۇتتۇق ۋە سوغۇق ئىدى. بىر كېچىدىلا يۇرت ئىچىنى ئارىلاپ بولغان ئوغرى ئۈششۈك كاۋا-قاپاق پېلەكلىرىنى داتلاشقان تۆمۈردەك قارامتۇل رەڭگە كىرگۈزۈپ، يوپۇرماقلارنى تامامەن سولاشتۇرۇۋەتكەن، ئېرىق-ئۆستەڭ بويلىرىدا كۆكلىگەن چىملارمۇ تىغ بىلەن قىرغىن قىلىنغاندەك سۇۋارىسىغا يىقىلغانىدى. دەل-دەرەخ شاخلىرىدىن ئۈزۈلۈپ چۈشكەن بىتەلەي يوپۇرماقلار يەر يۈزىنى مەڭگەم باغاشلىغانىدى. مۇئەللەقتە قاپىقىنى تۈرۈپ، قورسىقىنى سىلىپ تۇرغان پارچە-پارچە ئېغىر بۇلۇتلار ھازىرلا يەر يۈزىگە يىقىلىپ، باغ-ۋاران ۋە ئۇچالىغ-تىنالىغلارنى مىجىپ تاشلايدىغاندەك تۆۋەنلىگەنىدى.

ئۈششۈك پەيدا قىلغان بۇ كۆڭۈلسىز مەنزىرىلەر ۋە چاشقان تۆشۈكى ساراي بولغان پۇقرالارنىڭ قىيا-چىيالىرى مۇئەززىننىڭ يۈرىكىگە قىزىق ياغ چاچقاندەك تەسىر قىلدى. ئۇ يول ئۈستىدە توختاپ-توختاپ ئۆتتى-دە، تەرەپ-تەرەپكە ئۆزىنى ئۇرۇۋاتقان ئاجىز، بىچارىلەرنىڭ ھالىغا ئېچىنىپ، ئاللاغا: «بەندىلىرىڭنى كاپىرلار ئالدىدا شەرمىساز قىلمىغايسەن، ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن» دەپ تىۋىنىپ قويدى.

يېشى يەتمىشلەرگە بېرىپ قالغان مۇئەززىن ئۆمرىدە بۇن-

داق يامان كۈنلەرنىڭ بىرقانچىسىگە شاھىت بولغانىدى. تېخى تۈنۈگۈنكىدەك ئېسىدە، ھىجرىيە 1324 - يىلى رەجەپ ئېيىدا چىرىيە پۇقرالىرىنىڭ مەنچىڭ مۇشتۇمزورلىرىغا قارشى كۆتۈرگەن ئىسيانى تالاپەتكە يۈزلەنگەندىمۇ خۇددى بۈگۈنكىدەك ئېغىر مىنۇتلار ھۆكۈم سۈرگەنىدى. ئۇ چاغدا مانجۇخان ئۈستىمىزدە زۇلۇم - سىتەم قامچىسىنى ئوينىتقان زالىملارنى ئەدەبلەپ، چىداشلىق بىرەلمەي قارشىلىق كۆرسەتكەن ئىسيانچىلارنى ئەپۇ قىلار، دېگەن خام خىيال مەلھەمى بىلەن بىخۇدلاشقان خەلقنىڭ بىرمۇنچىسى ئەزىز باشلىرىدىن جۇدا بولغان. تىرىك قالغانلىرىمۇ خۇددى جاماللىدىن تۆمۈرچىدەك تۇتۇپ كېتىلگەنىدى. شۇ قىرغىنىدىن كېيىن «زالىمدا رەھىم يوق» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنى توقۇپ چىققان پۇقرا بۇ دورەم خام خىياللىرىنى يەتتە قات ئاسماننىڭ قەھرىگە چۆرۈۋېتىپ، جىنىنى ساقلاپ قېلىش تەدبىرلىرىنى ئۆز قولىغا ئالغانىدى.

چولاق مۇئەززىن مۆمىن مۇسۇلمانلارنى بامدات نامىزىغا چاقىرىپ، بار ئاۋازى بىلەن ئەزان قىچقارغان بولسىمۇ، مەسچىتكە ئېلىشىپ قالغان ئىككى - ئۈچ تەلۋە نامازخاندىن ئۆزگە ھېچكىم كەلمىدى. ساخاۋەتچى مۇسۇلمانلارنىڭ ۋەجى بىلەن ئالەمگە ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ، ئەقەللىسى بىرۋاخ نامازمۇ ئۈزۈلۈپ قالمىغان، قىرائەت ۋە مۇڭلۇق سۈرە ئاۋازى ھەرمەھەل ياڭراپ تۇرىدىغان بۇ مەسچىتنىڭ ئەمدىلىكتە بىردىنلا چۆلدەرەپ قالغانلىقى مەزىنگە ئەلەم قىلدى. ئۇ ئەزانخاندىن سالماق قەدەملەر بىلەن چۈشۈپ مەسچىت ئىچىگە سەپسالدى.

تاناپتەك سەپراس بولۇپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئاللاغا تاپشۇرۇپ، جەمئىي ئىخلاسى بىلەن ناماز ئوقۇيدىغانلار دەسسەپ

تۇرىدىغان بورا، گىرىمسەن يورۇپ تۇرغان مەسچىتتە تىرىمسىز قالغان بوزدەك ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى. تىنىقى بوغۇلغان ئادەمنىڭ چىرايىدەك كۆكىرىپ تۇرغان تاملار ھېچقانداق ئەكس سادا قايتۇرمايتتى. «ئاللاھۇئەكبەر» دېگەن تەكبىر بىلەن تەڭلا ھەق ئىگىسىگە تەزىم بىلدۈرۈپ، ئوتلۇق ئىمان بىلەن مەنەن ئىخلاسىنى ئىزھار قىلىدىغان نامازخانلار تۆگۈل، مېھراب ئالدىدا ئۆرە تۇرىدىغان ئىماممۇ مۇقەددەس بۇرچىدىن باش تارتقانىدى.

نامازنى تەرك ئەتكەن، مۇسۇلمانچىلىقتىن باش تارتقان بۇ يۇرتقا ئاللا تەرىپىدىن ئەۋەتىلىدىغان ئاپەتتىن، جازادىن قورقتىمۇ ياكى مەسچىت ئەنئەنىسىنىڭ تۇيۇقسىز ئۈزۈلۈپ قالغانلىقىدىن كۆڭلى يېرىم بولدىمۇ، مۇئەززىننىڭ كۆزلىرىگە ياش قاپلاشتى.

ئۇ، ئۆزى ئىمام بولۇپ، بارى - يوقى ئىككى نامازخان بىلەن بامدات نامىزىنى ئادا قىلدى ۋە كۇپۇرلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ، دەردمەن پۇقرالارغا ئاسايىش تىلەپ دۇئا قىلىپ بولغاندىن كېيىن تاشقىرىغا چىقتى، كۆڭلى قالغان مەسچىت جامائىتىنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىپ، 200 قەدەمچە نېرىدا تۇرغان قەسىر تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

كۈن كۆتۈرۈلىدىغان چاغ بولۇپ قالغىنىغا قارىماي، قەسىر دەرۋازىسى تېخى ئېچىلمىغان، دەرۋازىنىڭ ئېچىلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتقان ئەللىك - ئاتمىشچە كىشىنىڭ كۆزلىرى قاپقارا ئېغىر قاناتلارغا تىكىلگەنىدى. كېچىچە ئۈششۈپ كەتكەن پېلەكلەردەك سولغان مىسكىن ئالامان دەرۋازا ئېچىلسا، ئۆزلىرىگە پاناھلىق ئىشىكى ئېچىلىدىغاندەك، بېسىپ كېلىۋاتقان ئاپەتلىك كۈنلەرنىڭ ۋەھىمىسىدىن بىر يولىلا خالاس بولىدىغاندەك بىر-بىرىنى جەينەكلىشىپ ئالدىغا سۈرۈلەتتى. بوينىنى سوزۇپ قارىشاتتى. ئۆرە تۇرۇشقا مادارى يېتىشمىگەن ياشانغانلار ۋە

ئىگە - چاقىسى يوق تۇل خوتۇن، يېتىم باللار قەسىر تېمىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئېگىلىكنى تىرىگىنىچە شەپقەتچىسىنىڭ مەرھەمىتىگە تەلمۈرمەكتە ئىدى.

ھىممەت قاشقا قەسىر پەلەمپىيىنىڭ ئەڭ يۇقىرى باسقۇچىدا تۇرۇۋېلىپ، بارماق سۆڭەكلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان مۇشتۇمى بىلەن دەرۋازىنى ئۇرۇپ، دەرۋازىۋەننى ھەدەپ تىللايتتى. بۇ يەردە ۋەدە قىلىنغان پاناھلىققا ئېرىشەلمەي، يۈگۈرگەندەك تېز ئۆتۈپ كېتىۋاتقان قىممەتلىك پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپ، مانجۇ لەشكەرلىرىنىڭ قىرغىنىغا دۇچار بولۇپ قېلىشتىن ئەنسىرەۋاتقانلار گاھ - گاھ كەينىگە بۇرۇلۇپ يول ئېغىزلىرىغا، چىغىر يوللارغا قورقۇمسىراپ قاراپ قوياتتى.

بىراق، دەرۋازا قاناتلىرى ماغدۇر - ماجالسىز بىچارە ئادەمنىڭ يېلىنىپ، يالۋۇرۇشلىرىغا، داد - پەريادىغا پىسەنت قىلماي قاراپ تۇرغان باغرى قاتتىق ئادەمدەك، مىدىرلاپمۇ قويمايتتى. قاناتلاردا ساڭگىلاپ تۇرغان يوغان ئىككى قارا ھالقا بېشىغا كۈن كەلگەن پۇقرالارنى مازاق قىلىپ ھىجىيىۋاتقان ياكى تىنچلىقنى بۇزدۇڭ، دەپ چەكچىيىۋاتقان كۆزلەرنى ئەسكە سالاتتى.

چولاق مۇئەززىن دۈگدەرىشىپ، شام تىكىلىگەندەك تۇرۇپ كەتكەن ئادەملەر ئارىسىغا سىغدىلىپ كىردى ۋە ئۇدۇل كەلگەن بىر كىشىدىن سورىدى:

— بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسىلەر؟ ئابلىزقارىم ياكى سېيىت ھاجىم سىلەرنى چايغا چىللاپتۇمۇ يا؟

ئۆزى توۋلىغان ئەزاننى ئېتىبارسىز قالدۇرۇپ، ئۇلۇغ بامدات نامىزىنى قازا قىلغان ئىمانى سۇس كىشىلەرگە قارىتا نارازى بولغان مۇئەززىننىڭ تىكەنلىك ئىبارىلىرىدە خېلى تە-

ئەددى بار ئىدى. ھېلىقى كىشى ئازراق ھودۇققاندىن كېيىن، ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

— يۇرتنى تاشلاپ كېتىشكە كۆزىمىز قىيمىدى مۇئەززىن ئاخۇنۇم، ئاسمانغا چىقىپ كېتەلى دېسەك ئاسمان يىراق، يەرگە كىرىپ كېتەلى دېسەك يەر قاتتىق. نېمە ئامال، ئاخىر سېيىت ھاجىمدىن پاناھلىق تىلەپ كەلدۇق.

— سېيىت ھاجىم پاناھلىق ۋەدە قىلغانمىدى؟

چولاق مۇئەززىن يەنە تەئەددى قىلدى.

— سېيىت ھاجىم بېشىڭلارغا كۈن چۈشكەندە مېنى ئىزدەڭلار دەپتىكەن دەپ ئاڭلىدۇق، - دەپ جاۋاب بەردى يەنە بىرەيلەن گەپكە ئارىلىشىپ، — ھاجىمنىڭ دەردمەنلەرنىڭ دەردىگە يېتىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىمىزغۇ؟

— غەلەت گەپ قىلماڭلار، بەندىنى بىر ئاللادىن ئۆزگە ھېچبىر ئىنسان پاناھىدا ساقلىيالمايدۇ. ئاللا بۇيرۇغان پەرزنى ئادا قىلمىغانلىق ئۈستىگە، بىر بەندىدىن مەدەت تىلەشنىڭ ئۆزى كۇپۇرلۇق. ئاللاتائالا بەندىسىنى پاختا ئىچىدە چوغ ساقلىغاندەك ساقلىغۇچىدۇر. بۇ توغرىسىدا ھەدىستىمۇ رىۋايەت بار...

— لېكىن، مۇئەززىن ئاخۇنۇم. ئاللا «يارىتىشتا مەن ياراتتىم، يارىلىشنىڭ ئۆزۈڭدىن» دېگەن ئىكەنمىش. بەندىگىمۇ سەۋەب قىلماق لازىم. ئامان بولساق بىر ۋاخ ناماز قازاسىنى 100 ۋاخ بىلەن تولدۇرۇۋالارمىز.

چولاق مۇئەززىن بۇ بىنامازلاردىن ئاچچىقىنى يېتەرلىك دەرىجىدە چىقىرىۋالغىنى ئۈچۈنمىكىن، كېيىنكى گەپ قىستۇرغۇچىغا گەپ ياندۇرۇپ ئولتۇرمىدى. ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن: «باشقا بىر چارە بىلەن سەۋەب قىلماي، بىر يات تائىپىگە باش ئۇرغىنىڭلارنى قارىمامدىغان» دېگەن سۆزنى

تۆۋەتتى.

— ئىچكىرىدە سېپىت ھاجىنىڭ ئۈنى چىقىۋاتىدۇ.

— كەينىڭلارغىراق تۇرۇڭلار جامائەت، قىستالماڭلار!

— ئەنە دەرۋازا شاراقلاۋاتىدۇ!

سۇنايلىنىپ ياتقان ھالسىزلار تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى، ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى، ئۆرە تۇرغانلار ئالدىغا ئىنتىلىشتى. دەرۋازا ئۆتكۈن ئۆتكەندەك غارقىراپ ئېچىلدى. غوجىدار جاپپار موللىنىڭ رۇخسىتى بىلەن ھويلىغا كىرىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكەن پۇقرالار پاكىز، رەتلىك كېيىنىپ كۆزنى يۇمغان پېتى ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تەسۋى سىيرىپ تۇرغان سېپىت ھاجىنىڭ جامالىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدى.

ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدا ھاپىز مەخسۇم قولىنى كەينىگە تۇتقان پېتى گىدەيگەن، بېشى سەل - پەل قىيسايغان بولۇپ، يېرىم يۇمۇق كۆزىدىن ئەۋلىيا - ئەنبىيالار بىلەن غايىبانە سۆھبەت قۇرۇۋاتقاندەك ئالامەتلەر چىقىپ تۇراتتى. بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا ئىككى ئىلىك يىگىلەپ، بىر ئاي قورساق ئاغرىقى تارتقان بىماردەك ئورۇقلاپ كەتكەن ئابلىزقارى سېپىت ھاجىنىڭ كەينىدىنرەك ئورۇن ئالغان، خاتىپ بەگزادىمۇ ئۆكسۈلى ئۆچكەن ھالدا تال باراڭلىقنىڭ تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ تۇراتتى.

ئىككى - ئۈچ كۈندىن بېرى قەسىردە يۈز بېرىۋاتقان چۈشىنىكسىز ھادىسىلەردىن، مەخپىي پىلانلاردىن خەۋەرسىز ھالدا: «چېرىكلەر كەلسە، كەلگەندە كۆرمەمدۇق» دەپ بەخىرامان يۈرگەن ئابلىزقارى زوھور ۋاقتىدا چېلىنغان بۇرغا ئۈنىنى ئاڭلاپلا، چاكىرى رەھمەتنى نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ باققىلى نۆرەك باخشىنىڭ يېنىغا ئەۋەتكەنىدى. «چېرىكلەر كەلگۈدەك» دېگەن خەۋەردىن ئۇ ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس - تاماس قالدى. ھاپىز مەخسۇمنىڭ: «چېرىكلەر

كەلسە تاپشۇرۇلمىغان باج - خىراج ھېسابىغا قازناقلىرىنى قۇرۇقداپلا قالماي، ئۆي - ۋاقا، مال - دۇنيالىرىنىمۇ تارتىۋېلىشى مۇمكىن» دېگەن سۆزى بىلەن تەڭ خاتىپمۇ ئىشىنىڭ چىڭىغا چىقىپ قالىدىغانلىقىنى بىلىپ يەتتى. كەلگۈسىدىكى خوجايىنلىق ئورنىدىن ۋە ھەددى - ھېسابسىز مال - دۇنيانىڭ مىراسخورلۇقىدىن كۆڭلىنى توق تۇتۇپ يۈرگەن بىلەن، ئەمدى قورقۇنچقا، ساراسىمىگە چۈشكەنىدى.

تاڭ سەھەردىن بېرى پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بىئارام بولۇپ، قازناقتىن قازناققا قاتراۋېرىپ ئابلىزقارىنىڭ بېشى تاشتەك قېتىپ كەتتى. ئاخىرىدا بىرەر ئەقىل كۆرسەتەرمىكىن دېگەن ئۈمىدتە خوتۇنىنىڭ يېنىغا كىرىپمۇ باقتى. ئۇنىڭدىنمۇ چىدىغۇسىز دەشنەمدىن ئۆزگە، بىرەر پايدىلىق مەسلىھەت چىقمىدى. «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەندەك، ئوغلىنىڭ تاپا - تەنىلىرىمۇ ئۇنىڭغا ھار كەلدى. مانجۇچە كىيىم - كېچەك كىيىپمۇ، ئەجدىھا سۈرەتلىك ئەلەمنى ئاسمان- پەلەك لەپىلدىتىپمۇ قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، بىر يەردىن ئۆلۈم خېتى كەلگەندەك پۈچۈلىنىپ كەتتى - دە، ئاخىر سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا كىرىپ نالە - زار قىلدى:

— مۆرۋۋەتلىك ھاجىم، بىر ئاللا ۋە بىر ئۆزلىرىدىن ئۆزگە ھېچقانداق يۆلەنچۈكۈم يوق. رەھىم قىلىپ كەمىنىلىرىنى باشپاناھلىققا ئالسىلا، ئاتا - بوۋامدىن قالغان، ھوشۇقۇمغا چالما تىزىپ يۈرۈپ يىغقان دەپنى - دۇنيارىم تۈگىشىدىغان بولدى. خۇدا ھەققى، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ھەققى، باش - كۆزلىرىنىڭ سادىغىسى ئورنىدا پېقىرغا بىر يول كۆرسەتسىلە ...

تۆردىكى جايىنامازدا كۆزلىرىنى يۇمغان پېتى تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجى نالە قىلغۇچىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغاندەك، بىر ئېغىزمۇ زۇۋان سۈرمىدى. ئۇنىڭ قايسى

سۈرىنى ئوقۇپ، نېمىلەرنى پىچىرلاۋاتقانلىقىنى بىر ئاللادىن ئۆزگە ھېچكىم بىلمەس ئىدى.

— قۇل دېسىلە قۇللىرى بولاي، ماڭغان يوللىرىنى كۆز يېشىم بىلەن نەمدەپ، ساقىلىم بىلەن سۈپۈرەي، قادىر ئاللا گۇۋاھ بولۇپ تۇرۇپتۇ، 30 پارە قۇرئان ئالدىدا قىلغان سۆزۈمدىن تېنىۋالسام، قىيامەت كۈنى گۆرۈمدىن قارا يۈز قوپاي ...

سېيىت ھاجى مېھمانخانىغا ئىتتىك كىرىپ كەلگەن ھاپىز قۇلىقىغا نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىغاندىن كېيىنلا كۆزىنى ئاچتى، ئالدىدا بېشىنى سىلىپ ئولتۇرغان ئابلىزقارىنى ئەمدىلا كۆرۈۋاتقاندەك ئۇنىڭغا ئوبدان بىر قارىۋالدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، دەرۋازىنى ئېچىشقا ئىجازەت بەردى. دەرۋازا ئېچىلغاندا پۇقرالارنىڭ كۆرگىنى بايام تەسۋىرلەنگەن ھالەت ئىدى.

— ئەدەب ... ئەدەب ...

شامال سوققان قومۇشلۇقتەك داۋالغۇپ، قاينىۋاتقان قازاندەك چۇرۇقلىشىۋاتقان جامائەت ھاپىز مەخسۇمنىڭ قول شىلتىپ تۇرۇپ ۋارقىرىشى بىلەن تەڭلا تىمتاس بولۇپ قالدى.

— ئاللانىڭ مەرھەمىتى بىلەن ئەۋلىيالىق دەرىجىسىدە تۇرغان، يەتتە ئىقلىم، ئون سەككىز مىڭ ئالەمدىكى ھەممە ۋاقىئاتلاردىن خەۋەردار بولمىش سېيىت ھاجىم رەئىيەنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان قىيامەت بەختسىزلىكىدىن خەۋەر تاپتى. ئەمدى ھاجىمنىڭ مۇبارەك ئاغزىدىن ئىككى كەلىمە سۆز ئاڭلايلى.

ھاپىز خوجايىنىغا قاراپ بېشىنى قىيشايتىپ كۈلۈمسىرىدى. سېيىت ھاجىنىڭ كۆزى بىر تال يىپتەك ئېچىلدى. ئازاب ئوچقىدا ئۆرتىنىۋاتقان ئادەمدەك، كۆكرەك قەپىسىنى چىڭ تولدۇرۇپ چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتىۋېلىپ، تىترەپ تۇرغان ئاۋاز بىلەن:

— كىتابى ھەدىستە «ئاللاتائالا ھەر بىر ئىشتا ئۆز بەندىسىگە ياردەم بېرىدۇ» دېيىلگەن. ئاللا بەندىلىرىنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغۇچىدۇر. مۈشكۈللىرىڭلارنى ئاسان ئەتكۈچىدۇر. يەنە بىر كىتابتا: «ئەگەر كىشىلەردە مەيلى پادىشاھلىق ھوقۇقى بولسۇن، ياكى باشقا مەنسەپلەردە تېگىشلىك مەرتىۋىدە بولسۇن، شۇ ھوقۇق ۋە مەرتىۋە نىسبىتىدە ئاجىزلارنىڭ، ھال ئېيتىپ كەلگۈچىلەرنىڭ ھاجەتلىرىنى راۋا قىلىپ بېرىشى پەرزدۇر» دەپتۇ. يەنە بىر ھەدىستە: «مۆمىن كىشىنىڭ كۆڭلىگە خۇرسەنلىك يەتكۈزۈشنىڭ ئۆزى ساۋاب جەھەتىدە ئادەم ۋە پەرىلەرنىڭ قىلغان ئىبادەتلىرىگە باراۋەردۇر» دەپ قەيت قىلىنغان.

مانا ئەمدى، مۆمىن پۇقرالىرىمىزنىڭ ئەمىنلىك قۇياشى قانخور كاپىرلارنىڭ زۇلۇم بۇلۇتى بىلەن توسۇلۇپتۇ. كەمىنە مۆئمىنگە شۇنداق ئايان بولدىكى، كاپىرلاردا نە ئىنساپ، نە ئەدلى-ئادالەت يوق، بۇ تائىپىلەر كەلسە ئېشىكلارغا توپا چېچىپ، بالىنى ئاتىسىدىن، ئەركەكلەرنى مەھبۇبىدىن ئايرىيدۇ. ياپىسىغا قەتلىئام يۈرگۈزۈپ، مۇسۇلمانلارنىڭ قېنىنى دەريا قىلىپ ئاققۇزىدۇ. كۆرۈپ تۇرۇپسىلەركى، يۇرت بېگى ئابلىزقارىمۇ پۇقرالىرىنىلا ئەمەس، ئۆزىنى ھىمايە قىلىشتىنمۇ ئاجىزدۇر، — دېدى.

چىدىغۇسىز مۇسىبەتكە دۇچار بولغاندەك يىغا-زار قىلىشقا باشلىغان پۇقرالارنى بىر پەسكە ئۆز ئەركىگە قويۇۋەتكەندىن كېيىن، سېيىت ھاجى سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى:

— مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىنىڭ ئاھ-زارى پەلەك گەردىشىدىن ئاشتى. بۇ ئاھ-زار ئالدىدا يۈرىكىم سۇ بولۇپ كەتتى. ئاللاتائالا يۇرت پۇقرالىرىنى ئۆز پاناھىغا ئېلىپ، بۈيۈك ئىسلام ھەيۋىتى، ئىمانىنىڭ غايىب، ئەمما تەڭداشسىز كۈچى بىلەن كاپىرلارنى تارمار قىلىشنى دىلىمغا سالدى.

— باشپاناھىمىز سېيىت ھاجىمنىڭ ھەققىدە دۇئا قىلايلى!

— ئامىن ...

تولا يىغلاپ يېشى قۇرۇپ كەتكەن كۆزلەردىن ئۈمىد نۇرى چاقنىدى. پۈرلىشىپ كەتكەن يۈزلەردە ھاياتلىق ئاپتىپى بالقىدى. دۇئادىن كېيىن سېيىت ھاجى يەنە دېدى:

— ھەممىڭلار «سەۋەب قىلساڭ، سېۋەتتە سۇ توختايدۇ» دېگەن ماقالىنى بىلىسىلەر، شۇنداقمۇ، كاپىرلارنىڭ ۋەھشىيىتىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بىزگە سەۋەب قىلماق لازىم، مەسىلەنىسىگە ئېيتايلۇق، پېقىرنىڭ باشپاناھلىقىغا ئېرىشمەكنى خالىغانلارنىڭ ئۈچ تەڭگە خىراج تەييارلاپ، ئۇلۇغ ئاقپاششا ئېلىنىڭ پۇقرالىق گۇۋاھنامىسىنى ئېلىشى شەرتلەرنىڭ شەرتى، سەۋەبلەرنىڭ سەۋەبىدۇر. كىمىكى ئاقپاششانىڭ گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشىپ، ئۆزىنى ئۇ زاتنىڭ پۇقراسى دەپ بەيئەت قىلسا، ئۇ پۇقرا ھەرقانداق ئاپەتتىن ئاماندۇر، قۇدرەتلىك ئاقپاششانىڭ نامىنى ئاڭلىغان ھەرنە زوراۋان تىز پۈكمەي مۇمكىن ئەمەس. قادىرئاللا بۇ كارامەتنى پات - ئارىدا ئالدىڭلاردا ئايان قىلىدۇ. كىمىكى بۇ سۆزۈمنى غەلەت دەپ ھېسابلاپ، كۆڭلىگە تېرىقچىلىك شەك كەلتۈرسە، ئول كىشى ھەرقانداق باشپاناھلىقتىن مەھرۇمدۇر!

سېيىت ھاجى سۆزىنى تۈگىتىپ، رەئىيىگە مەغرۇر قىياپەت بىلەن قارىغاچ ئاستا كەينىگە بۇرۇلۇپ، سالماق قەدەملەر بىلەن مېھمانخانا تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. گۇۋاھنامە ھەققىگە ئۈچ تەڭگە تەسەررۇپ قىلىنىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان ھاجەتمەنلەرنىڭ زۇۋانى تۇتۇلۇپ، نائۈمىدلەرچە ئاھ تارتىشتى.

مۇردىدەك تاتىرىپ تۇرغان ئابلىزقارىغا غايىبتىن جان كىرگەندەك بولدى. ئۇ ئىتتىكلا ھاپىز مەخسۇمنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ، يېلىندى:

— ھېلىغۇ ئۈچ تەڭگە ئىكەن، 3000 تەڭگە تۆلەشكە

مۇ رازىمەن، قېنى، ئاقپاششانىڭ ھېكمەتلىك گۇۋاھنامىسىنى تۇتىيا بىلىپ، پاتراق كۆزۈمگە سۈرەي!

— ماڭىمۇ بىرنى ئىلتىپات قىلسىلا مەخسۇم.

باياتىن بېرى ئىككىلىنىپ تۇرغان ھىمىت قاشقا بىردىن غەيرەتكە كەلدى-دە، توپ ئارىسىدىن چىقىپ خاتىپنى ئىتتىرىپ دېگۈدەك ھاپىز مەخسۇمنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا قالماقدۆڭ ھاشىرىدا سېيىت ھاجىدىن ئىنئام ئالغان كۈمۈش تەڭگە پارقىراپ تۇراتتى.

— ئالدىرىماڭلار، بىردىن-بىردىن كېلىڭلار!

ھاپىز مەخسۇم ھويلىغا شىرە قويۇپ ئولگۈرگەن خەتچىگە مەلۇم قىلغىلى باشلىدى:

— نام-شەرىپى ئابلىزقارى، شەھىرى ئەندىجاندا تۇغۇلغان، بالاغەت يېشىدا شەھىرى قەشقەرگە ئۆتۈپ، كېيىن چىرىيىدە يەرلەشكەن.

— بەگزادە خاتىپ، پەدەرى مۇبارەك ئابلىزقارى ئەندىجان مۇھاجىرى، مۇھاجىر نەسلى مۇھاجىر ھېسابلانمىشتۇر.

— ھىمىتئاخۇن سەپەر ئوغلى، قاچانىكى بىر قۇتلۇق مىنۇتتا ئاقپاششا ئېلىنىڭ سەمەرقەنت شەھىرىدە تەۋەللۇت بولغان، 30 يىلدىن بېرى بۇ يۇرتقا مۇھاجىر.

جان دېگەن تاتلىق نەرسە، قالماقدۆڭ ھاشىرىدا رىيازەت چەككەنلەرنىڭ ئەمدى ئامىتى ئوڭدىن كەلگەنىدى. ئۇلار ئارىسىدىكى ھەدىيە ئالغان تەڭگىلىرىنى خەجلەشكە كۆزى قىيماي ئىشتانلىرىنىڭ كارىكىدا، يانچۇقلىرىدا ساقلاپ كەلگەنلەر بىر ھازا ئارىسالدى بولدىيۇ، ھىمىت قاشقىنىڭ يولىنى تۇتۇپ، ھاپىز مەخسۇمنىڭ ئالدىغا كېلىشكە مەجبۇر بولدى.

— نۇرۇللا ھەمدۇللا ئوغلى، شەھىرى ئوشتا تۇغۇلغان، بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن مازار شېرىپ زىيارىتى بىلەن بۇ

مەنزىلدە تۇرۇپ قالغان!

— تۇردى ساقال، ئاتىسى شەھىرى ئەندىجاندىن، شۇ سەۋەبتىن مەزكۇر ھەم مۇھاجىر جۇملىسىدىندۇر!

— سۇلايمان ئوغلى ھاشىم، بوۋىسى نەمەنگانلىق سودىگەر.

— ئاۋۇت كۆكبېشى، قوقان مۇھاجىرى.

— . . . .

«ئېشەكنىڭ ساغرىسىغا ئاپتاپ چۈشسە، قولۇڭنى قاقلا» دېگەن ھاقارەتلىك تەمسىلنىڭ ھىمايىسىدە يات تائىپىگە پۇقرايىتەۋەلىك بىلدۇرگەن ئادەملەر مۆلدۈر بۇلۇتتەك بېسىپ كېلىۋاتقان ئاپەت قورقۇنچىدا بۇ لەنىتى گۇۋاھنامىگە قول ئۇزاتتى. قول ئۇزاتقاندا، قارا خەت بېسىلغان ئالقانچىلىك سېرىق قەغەزنىڭ نېمىلەردىن بېشارەت بېرىدىغانلىقى ئۈستىدە كاللا قاتۇرۇپ ئولتۇرمىدى. ئىلاجىنىڭ يوقىدىن بۇ تۇزكورلارچە تەۋەككۇلغا يول قويغان ئەقىللىق كىشىلەر قولىنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان گۇۋاھنامىنى پۈكلەپ، پۈرلەپلا ئىشتانلىرىنىڭ يانچۇقىغا، سەللىسىنىڭ قېتىغا قىستۇرۇشتى. ئەيىبلىك ئىش قىلىپ قويۇپ، ئۇياتقا قالغان كىشىدەك بىر-بىرىدىن كۆزلىرىنى قاچۇرۇشتى.

— تا قىيامەتكىچە يادىڭلاردا بولسۇن، ھەرقايسىڭلار ئۇلۇغ ئاقپاششاغا ئىختىيارىڭلار بىلەن بەيئەت قىلدىڭلار، 30 پارە قۇرئان ئالدىدا بارمىقىڭلارنى ئەھدىڭلارغا ۋەكىل قىلىپ رويخەتتىكى نام-ئەمالىڭلار ئۈستىگە باستىڭلار، كىمىكى پادىشاھنىڭ كىم دېگەن سوئالغا دۇچ كەلسە، ئاقپاششا دەپ جاۋاب بەرسۇن، پايتەختنىڭ قەيەر دېسە، ئۆرۈنبورگ ① دېسۇن. ئامىن!

---

① ئۆرۈنبورگ — روسسىيە ئىمپېراتورى پېتىر I (مىلادى 1696 - يىلىدىن 1725 - يىلىغىچە ئىمپېراتور بولغان) نىڭ زامانىسىدا روسسىيە 1708 - يىلى سەككىز مەمۇرىي گوبېرنىيغا بۆلۈنگەن، مەمۇرىي جەھەتتىن ھازىرقى ئۆلكىگە يېقىن كېلىدىغان بۇ گوبېرنىيلارغا گوبېرناتور (باش ۋالىي) لار قويۇلغان.

پېتىر 1 - نىڭ ۋاقتىدا دوندىن ئورال بويلىرىغا كۆچۈپ كېلىپ ئورۇنلاشقان قا-

تولا ۋالاقلاپ ئاغزىغا كۆپۈك كېلىپ قالغان ھاپىز دۇئاغا قول كۆتۈردى. تۇيۇقسىز ئاڭلانغان دۈپۈرلىگەن ئاۋاز ۋە ئۇششاق باللارنىڭ «چېرىك كەلدى، قاچ!» دەپ ۋارقىراشلىرى دۇئاغا خالار-خالىماس قول كۆتۈرگەن كىشىلەرنى چۆچۈتۈۋەتتى. سانىڭ چاڭگىلىغا دۈچ كەلگەن چۆجىدەك تىترەپ، ياكى قېچىشىنى، ياكى ۋارقىراشنى بىلمەي، يۈرىكى ئېغىشقا باشلىغان پۇقرا يول تەرەپكە بۇرۇلۇپ قاراشقا ئاران جۈرئەت قىلالىدى.

توخۇدەك كىچىك ۋە جىنازىدەك ئورۇق ئاتلارغا مىنىشكەن ئوتتۇزچە چېرىك پۆپۈكلۈك تەقىي كىيىۋالغان باشلامچىسىنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۈستىدىكى قارا كالتە چاپىنىنىڭ ئالدىدىكى سېرىق دۈگلەكچە كىچىككىنە قالقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇزۇن قونداقلىق قارا مىلتىق كۆتۈرۈۋالغان ئون نەچچىسىدىن ئۆزگىلىرى نەيزە ۋە قىلىچ بىلەن قوراللانغان، ھەممىلا چېرىك گويا تاللىۋالغاندەكلا پاپە ۋە ياشانغانلار ئىدى.

سالپايغان، روھسىز چېرىكلەر ئاتلىرىنى مېڭىشىغا قويۇپ بېرىپ، ئۇدۇل قەسىر دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدى. ھېلىقى چېرىك باشچىسى ئالدىغا ھېچكىم چىقمىغاندىن كېيىن ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپ، ئۆزەڭگىنىڭ يېنىدا خۇددى پەرۋانىدەك پىرقىراپ يۈرگەن ياش تىلماچقا ئىشارەت قىلدى. تىلماچ قەددىنى رۇسلاپ، پۈتىنى جۈپلىگەندىن كېيىن ۋارقىرىدى:

— كىرىيە ناھىيىسىنىڭ ئالتىنچى جەرىكلىك چېرىكچى

ۋاقى، رۇسلار بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن، پېتىر 1 نىڭ بۇيرۇقى بىلەن 1720 - يىلى يايىق دەرياسىنىڭ بويىغا ھەربىي قورغانلار سېلىنغان. ئورۇنبورگ دەپ ئاتالغان بۇ شەھەر ئەنە شۇ چاغدىن تارتىپ رۇسلار، قازاقلار، باشقىرتلارنى باشقۇرىدىغان گېنېرال گوبېرناتور تۇرىدىغان شەھەرگە ئايلانغان. تارىختا تورغاي ئوبلاستىدا قارىغان چاغلىرىمۇ بولغان. ئورۇنبورگ — تاشكەنت تۆمۈريولىسى ياسالغاندىن كېيىن چاررۇسىيىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مۇسۇلمان رايونلىرىغا قارىتىلغان سودىسى، سىياسىتى جەھەتتە مۇھىم ئورۇندا تۇرغان.

ئامبىلى جۇ دارىن جانابلىرى كەلدى!

تىلماچ ئارقىمۇ ئارقا ئىككى مەرتەم ۋارقىرىغان بولسىمۇ، ھاڭغىرقاي ئۇچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن ھېچكىم چىقمىدى. بۇ ھال ھار كەلدىمۇ ياكى رەسمىيەت شۇنداقمۇ، جۇ دارىن ئالدى بىلەن ئاتتىن چۈشتى-دە، لەشكەرلىرىنى كەينىگە سېلىپ، مېكسىيانلارنى ئەگەشتۈرۈپ كېتىۋاتقان بازغىنغان خورازدەك دەرۋازا بوسۇغىسىدىن ئاتلىدى.

— كىرىيەنىڭ ئالتىنچى جەرىكىلىك چېرىكچى ئامبىلى جۇدارىن كەلدى!

— ھىم، جۇ دارىن كەپتۇمۇ؟ — دېدى ئابلىزقارى رەسمىيەت ئۈچۈن كۆرۈشۈپ قويماقچى بولۇپ چېرىك باشلىقىنىڭ ئالدىغا كەلدى، — ھە، نېمە خىزمەت دارىن جانابلىرى؟

قورغۇيدىن قورققان قۇشقاچتەك دۆگدەرىشىپ تۇرغان پۇقرالار ئابلىزقارىنىڭ بىھۆرمەتلىك قىلىپ، چېرىكلەرنىڭ چىشىغا تېگىپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلىشقا باشلىدى.

ئابلىزقارى چېرىكچى ئامبالنىڭ ئالدىدا قولىنى كەينىگە تۇتقىنىچە تۇراتتى. ئۇنىڭ ئەتىگەنكى ھالىدىن ئەسەرمۇ قالمىغان، خۇددى رەھمەتكە سۆزلىگەندەك، دىمىقىدىلا گەپ قىلاتتى.

— كەمىنە چېرىكچى ئامبال، كىرىيە ئامبىلىنىڭ يارلىقى بىلەن يېتىپ كەلدىم.

— قېنى، يارلىقنى ئوقۇڭ!

تىلماچ جۇ دارىننىڭ قولىدىن بىر سېرىق لىپاپىدىكى يارلىقنى ئالدى-دە، ئۈنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى:

«مەقسەت-مۇددىئا ئۇشبۇ يارلىق بىلەن روشەن بولغايكى، چىرىيە پۇقرالىرى ۋە چىرىيىگە ھۆكۈمىتىمىز تەرىپىدىن تەيىن قىلىنغان بەگ ئابلىزقارى يەتتە ئايدىن بېرى

تېگىشلىك غەللە-پاراقنى خەزىنىگە تاپشۇرۇشتىن باش تارتقىنى ۋەجىدىن تۆۋەندىكىلەرنى بۇيرۇپ، ئالاھىدە پەرمان قىلىمەن: يۇرت بېگىنىڭ جىمىي تەئەللۇقاتى باج-خىراج ھېسابىغا ھۆكۈمەت خەزىنىسىگە يېزىلسۇن. بەگلىك مۆھۈرى تارتىۋېلىنسۇن! غەللە-پاراق تاپشۇرۇشتىن قاچقان، ئىتائەتتىن چىققان پۇقرالار ئارىسىدىن 100 چېرىك تۇتۇلسۇن، مەزكۇر يارلىققا بويسۇنمىغان ھەرقانداق كىشى ئاسىيلار قاتارىدا ھەپسىگە ئېلىنسۇن.»

يارلىقنىڭ ئۈستىگە بېسىلغان تۆت بۇرجەك يوغان مۆھۈرنى كۆرگەن ئابلىزقارىنىڭ چىرايى يەنە قانسىرىتىلغان ئۆپكىدەك ئۆڭدى، ئۇ بىردەم چېرىكچى ئامبالغا، بىردەم ھاپىز مەخسۇمغا قاراپ ئالاقزادە بولۇپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. بايامقى تۆك مۇئامىلىسى ئەمدى قانداق نەتىجە بېرىدىغانلىقىنى چۈشەنگەندەك، چىرايىغا زورمۇزور كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ئىگىسىگە ئەركىلىگەن مۈشۈكتەك سوۋۇنغىلى تۇردى:

— جۇ دارېن، جۇ دارېن...

ئامبالنىڭ بۇ تەرىقە قاتتىق سىياسەت قىلغىنى ۋە ئابلىزقارىنىڭ مۇز تەلەت چېرىكلەرگە ئۆزىنى ئۆزى تۇتۇپ بەرگەنلىكىدىن قورققان پۇقرالارنىڭ تېنىدىن دەرمان قاچتى. «ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق» دېگەندەك مەنا بىلەن ئاستىرتىن بىر-بىرىگە قارىشىۋاتقانلار قېچىپ كەتمىگىنىگە پۇشايمان يېمەكتە، ئۆزلىرىنى چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بەرگەن ھىممىت قاشقىنى ۋە سېيىت ھاجىنى ئىچىدە تىللاشماقتا، كېزى كەلسە دەرۋازىدىن ياكى تامدىن غىپپىدە قېچىپ قۇتۇلۇشنىڭ يوللىرىنى ئىزدەپ ئەتراپىغا مارىلاپ باقماقتا ئىدى. ھېچكىممۇ تەرلەپ كەتكەن قوللىرىدا جۆپتەك نەملىشىپ تۇرغان گۇۋاھنامىنى چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئاقپاششانىڭ پۇقراسى

— كەمىنە چېرىكچى ئامبال كېرىيە ئامبىلىنىڭ يارلىقى بىلەن يېتىپ كەلدىم!
— قېنى، يارلىقنى ئوقۇڭ، — دېدى، ئابلىز قارى دىمىغىدا سۆزلەپ.

ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلىشقا جۇرئەت قىلالمايتتى.

— ھە، نېمە ئىش بولدى بۇ يەردە؟ يولۇڭلارغا ماڭماي قاراپ تۇرۇشىسىلەرغۇ؟

بۇ چېرىكلەرنىڭ ئالدىدا پەيدا بولغان سېيىت ھاجىنىڭ پۇقرالارغا قارىتىپ ئېيتقان سۆزى ئىدى.

— بۇ... بۇ...

ئابلىزقارى يەنە دۇدۇقلىغىلى تۇردى. يارلىقنىڭ مەزمۇنىدىن ئىشتىن بۇرۇنلا خەۋەر تېپىپ بولغان سېيىت ھاجى چېرىكچى ئامبال ئالدىدا تەنتەنىلىك ھالدا جاكارلىدى:

— كەمىنە سېيىت ھاجى ئاقپاششا مەملىكىتىنىڭ مۇشۇ يۇرتتا تۇرۇشلۇق سودا ئاقساقىلى بولىمەن، كىرىيە ئامبىلىنىڭ چىرىيىدىكى مۇھاجىرلىرىمىزغا سېلىق سېلىپ، باج-خىراج ئالماقچى بولغانلىقىغا قاتتىق نارازىلىق بىلدۇرىمەن!

چېرىكچى ئەمەلدار سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىدا ئىككى ئايىغىنى جۇپلەپ تىك تۇردى-دە، سەركەردىگە مەلۇمات بېرىۋاتقاندەك جاراڭلىق تەلەپپۇز بىلەن:

— مۇبارەك نامىلىرى ئامبالغا ۋە پېقىرغا ئۇزۇندىن بۇيان تونۇش، ئۇقۇشماسلىق بولمىسۇنكى، ئۇشبۇ يارلىق پەقەت خاقانى چىن پۇقراسىغىلا قارىتىلغان. ئاقپاششا مۇھاجىرلىرىغا كەلسەك...، — دېدى.

— ئىككى مەملىكەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇجاھىدە مەزمۇنلىرى ۋە جاھان ئارا خارجى قائىدىلەر بويىچە بولغاندا، بىر مەملىكەت ھۆكۈمىتىنىڭ ئىككىنچى بىر مەملىكەت پۇقراسىغا باج-سېلىق سېلىش ھەقلىق ئەمەستۇر، — دېدى سېيىت ھاجى تەمكىن ئاھاڭدا، — چىرىيىنىڭ بېگى بولمىش ئابلىزقارىم ۋە قولىدا گۇۋاھنامىسى بولغانلىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى مۇھاجىرلاردۇر، جانابلىرىغا مالال كەلمىسە، پۇقرالىرىمىزنىڭ ئۆزىدىن سوراپ

كۆرسۇن.

ئابلىزقارى سەللىسىنىڭ قېتىدىن سىياھىسى ئەمدىلا قۇرۇغان گۇۋاھنامىنى چىقاردى ۋە بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ، چېرىكچى ئامبالغا ھۆركىردى:

— مانا بۇ ئىسپات، پېقىر تۇغۇلما ئاقپاششا پۇقراسى، ماڭا خاقانى چىنىنىڭ ئەمرىنى تۇتماق جايىز ئەمەس، شۇنداقمۇ جۇ دارىن!

— ئەمىسە، ئەمىسە، پۇقرالارغىچۇ؟

ھاپىز مەخسۇم پۇقرالارغا ئىشارەت قىلىۋىدى، ھىمىت قاشقا چېرىكچى ئامبالنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى ۋە گۇۋاھنامىنى ئۇنىڭ كۆزىگە تىققۇدەك بولۇپ:

— گۇۋاھنامىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈپ باقمىغۇچە ئىشەنمەيدىغان ئوخشايدىلا دارىن، مانا پېقىر ئاقپاششا پۇقراسى، شۇ مەملىكەتنىڭ سەمەرقەنت شەھىرىدە تەۋەللۇت بولغانمەن، — ئۇ جامائەت تەرەپكە قاراپ سورىدى، — سىلەر كىمنىڭ پۇقراسى؟

— مانا مەنمۇ ئاقپاششا پۇقراسى، ئەندىجاندىن كەلگەنمەن!

— مەنمۇ شۇنداق، دادام قوقانلىق!

— مەنمۇ شۇنداق...

توپ ئىچىدىكى كۆپ سانلىق كىشىلەرنىڭ قولىدا ئوخشاش رەڭدىكى بىر ۋاراق قەغەز تۇرغانلىقىنى كۆرگەن چېرىكچى ئامبال سېيىت ھاجىغا:

— ئىشەندۇق، ئىشەندۇق، ئۆزگە مەملىكەت پۇقرالىرىغا ئالۋان سالغىلى ھەددىمىز ئەمەس. ئەمما... ئەمما...، — دېدى.

— ھە، ئاقپاششا پۇقراسى ئەمەسلەر ئۈستىدە ئامبالنىڭ ھۆكۈمىنى ئىجرا قىلىمىز دېمەكچىمۇ؟

سېيىت ھاجى چېرىكچى ئەمەلدارنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلـ

دىغاندەك، ئاغزىغا گەپ سېلىپ بەردى.

— شۇنداق... شۇنداق...

سېيىت ھاجى بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن:

— بار مەسلىھەت ئىش قىلايلى، مۇنداق بولسۇن، جۇدارىن كىمنىڭ گۇۋاھنامىسى بار، كىمنىڭ يوق دەپ سوراپ، ئىنقىلاپ ئاۋارە بولمىسۇن، يەنە ئىككى ھەپتىگىچە خاقان پۇقراسى كىم، ئاقپاشا پۇقراسى كىم دېگەنلەرنى يۇرت بېگى رويخەت قىلىپ، ئامبالغا يوللىسۇن، ئاقپاشا پۇقراسى ئەمەسلەر ئۇستىدە ھۆكۈمىتىمىزلارنىڭ يۈرگۈزىدىغان سىياسىتىگە بىز زىنھار ئارىلاشمايلۇق. دېگىنىم دۇرۇسمۇ؟

— دۇرۇس... دۇرۇس.

بۇ كېڭەشنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغان پۇقرالار بېشىنى بېسىپ تۇرغان چوڭ تاغنىڭ بىردىنلا غۇلاپ چۈشكەنلىكىنى ھېس قىلىشتى. گۇۋاھنامە ئېلىشقا كۆڭلى ئۇنىمىغان ۋە ياكى ئۈچ تەڭگىلىك بىساتى يوق تەڭقىسلىقتا قالغانلارنىڭ بېشىغا بولسا، يەنە بىر تاغ يىقىلدى، يەنە ئىككى ھەپتىدىن كېيىن تەقدىر ئىلاھى بېشىغا نېمە كۈنلەرنى سالىدىغانلىقىنى ئويلاپ غەمگە مۇپتىلا بولدى.

چېرىكلەر مېھمانخانىغا باشلىنىپ، ئەجەل سائىتى يېتىپ كەلگەن قوي-قوزىلار جان ئاچچىقىدا مەرەشكە باشلىغان چاغدا بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈۋالغانلارمۇ، بېشىنى ئىچىگە تىقىۋالغانلارمۇ ئۆي-ئۆيلىرىگە تارقاشتى.

جامائەت يول ئاچىلىغا كەلگەندە مۇئەززىن: «مانا مەن دېمىگەنمۇ، سېيىت ھاجىم لەۋزىدە تۇردى ئەمەسمۇ» دەپ ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەۋاتقان ھىمىت قاشقىغا قاراپ يەپ كەتكۈدەك ئالىيىۋالدى.

18 · ساداقتا چۈشكەن ئوق

سۈپۈرگەئاخۇن ئەڭ يېقىن چىغىر يول بىلەن ساراڭنىڭ چىچىدەك قالايمىقان ساڭگىلاپ تۇرغان كاۋا پېلەكلىرى بىلەن چۈمكەلگەن ۋەيرانە ئۆيىگە يېتىپ كەلگەندە، تاڭ يورۇپ قالغانىدى. بىر ياز ئەجىر قىلىپ كۆكلەتكەن يېشىل هاياتلىقنى بىر ئاخشامدىلا نابۇت قىلىشقا پېتىنغان لەنىتى ئۈششۈككە قېيىدىغان قۇياش تەبىئەت قوينىدىكى ئېچىنىشلىق هالغا توغرىدىن توغرا نەزەر سېلىشتىن باش تارتقاندەك، ئۆز يورۇقلۇقىنى قاپاق سالغان ئاسماندىكى سۇر بۇلۇتلارنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىقلا تارقاتماقتا ئىدى.

ئۇ كەڭ دېڭىزدا قويۇق تۇمان ئارىسىدا قېلىپ، نىشانىنى ئىلغا قىلالماي ياكۇر تاشلىغان كېمەكەبى يېگانە تۇرغان ئۆيىدىن ئاتا ـ بالا ئىككىيلەننىڭ تاكاللاشقان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى.

— شەيتان ئازدۇردىمۇ سېنى ئابدۇللا، يۈگۈرگىن، نۇرەك باخشىغا دە، بۇرغىسىنى ئەكىلىپ بىزنىڭ ئۆگزىگە چىقىپ چالسۇن. ئۆزىنى ئەركەك چاغلاپ يۈرگەنلەر بۇ يەرگە جەم بولسۇن، مانا مەن قىلىچنى بىلەپ ئۇستىرىدەك قىلىۋەتتىم، چېرىكلەرنى تاختا كۆۋرۈكتىن بىر قەدەممۇ سىلجىتماي قاپسىۋالىلى!

سەپەر بوۋاي شارتىلدىتىپ قىلىچ بىلىگەچ ئوغلىغا كايىماقتا ئىدى. ئارقىدىنلا ئابدۇللانىڭ غودۇڭشىغان ئاۋازى چىقتى:

— ئوبدان دادا، مېنىڭ گېپىمگىمۇ قۇلاق سالسىلا، بۇرغىنى هەرقانچە چالغان بىلەنمۇ مەيدىسىگە مۇشتلاپ مەيدانغا چىقىدىغان مەرد تايىنلىق، «يالغۇز ئاتنىڭ چېڭى چىقماس»

دېگەن گەپ بارغۇ، تاشقىرىدا قاچىدىغانلار قېچىۋاتىدۇ، يوشۇرۇنىدىغانلار يوشۇرۇنۇۋاتىدۇ، بەزىلەر سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا پاناھلىق تىلەپ بارغۇدەك تېخى، مېنىمۇ تولا تەڭلىككە سالمىسىلا!

— نېمە دېدىڭ، قاچقۇنلار قەيەرگە جۆنەپتۇ؟

— ئۇقمىدىم، ئىشقىلىپ پىتىرىشىۋاتىدۇ!

— ھېلىقى كەلگۈندىدىن پاناھلىق تىلىگۈدەكمۇ تېخى؟

— شۇنداق دېيىشىۋاتىدۇغۇ.

— ماڭا يول باشلا! — دەپ گۆركىرىدى بوۋاي ئاۋازىنى يەنە كۆتۈرۈپ، — ئاتا-بوۋىسىنىڭ قەبرىسىنى تاشلاپ قېچىشىنى راۋا كۆرگەن نومۇسسىزلارنىڭ يۈزىگە تۈكۈردىمەن، ئىززەت-ھۆرمىتىنى قايرىپ قويۇپ، يات تائىپىدىن پاناھلىق تىلىگەنلەرنىڭ ئوشۇقىنى چاقىمەن، ئىست، ئىست، چىرىيلىكلەر شۇ ھالغا چۈشۈپ قاپتۇمۇ ئەمدى، يۈر!

ئارقىدىنلا ئابدۇللا يالۋۇرغىلى تۇردى:

— جېنىم دادا، گېپىمنى ئاڭلىسىلا، پۇقرالار ھازىر ئوڭ-سولنى تاپالمايۋاتىدۇ، ئۇلارنىڭ پاراكەندە كۆڭلىگە ئازار بېرىپ نېمە قىلىمىز، «ئۆزۈڭنى بىل، ئۆزگىنى قوي» دېگەن گەپ بىكار ئېيتىلمىغان، ئۇلارمۇ بىلگىنىنى قىلسۇن، بىزمۇ بىلگىنىمىزنى قىلايلى.

— سېنىڭچە، ئەل-يۇرتنى چېرىكلەرگە تاشلاپ بېرىمىزما؟ ئاتا-بوۋىلارنىڭ روھىنى رەنجىتىمىزما؟ بۇ بىكار گەپنى قوي، قېرى جېنىمنى تىكىپ قويدۇم، چىرىيلىكلەر ئاسان ئاندي بولىدىغان خەق ئەمەس!

— دادا، ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا.

— ئۆزۈمنى بېسىۋالماي نېمە قىلىمەن؟ ياكى مەنمۇ ھېلىقى توخۇ يۈرەكلەردەك قۇيرۇقۇمنى چاتىرىقىمغا قىسىپ قېچىپتىمەنمۇ؟ ياكى سېيىت ھاجىنىڭ ئايىغىغا باش قويۇپتىمەنمۇ؟ ياكى···

بوۋاينىڭ ئاۋازى تۇيۇقسىز ئۈزۈلۈپ قالدى، تاشقا چۈشكەن قىلىچ جاراڭلاپ كەتتى.

سۈپۈرگەئاخۇن كىرىپ كەلگەندە، چىرايى شامدەك تاتىرىپ كەتكەن بوۋاي ئابدۇللانىڭ قۇچىقىدا ياتاتتى. ھەسەن بىلەن ھۈسەن بۇرنىنى كولىغاچ، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ھاڭۋېقىپ قاراپ تۇرۇشاتتى.

ئۇ بوۋاينىڭ نېمە بولغانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمىدى. ئىتتىك بېرىپ، نوگاي بىلەن سۇ ئەكەلدى-دە، بوۋاينىڭ لەۋلىرىگە تەگكۈزدى.

بوۋاي مۇزدەك سوغۇق سۇنىڭ تومۇر-تومۇرلىرىغا تەسىر قىلىشى بىلەن كۆزلىرىنى تېز-تېز چىمچىقلاتتى-دە، ئۆزىنى يۆلەپ نوگاي تۇتۇپ تۇرغان مىراب بېگىگە، ئاندىن ئوغلىغا قاردى. ئىككى قولى بىلەن يەرگە تايىنىپ، ئىنجىقلاپ ئاياغقا تۇردى، بورا ئۈستىدە ئۆتكۈر بىسلىرىدىن جەزىبىلىك شولا چېچىپ تۇرغان قىلىچنى تېپىۋالدى. ئاجىزلىقىنى چاندۇرۇپ قويغىنىنى تەن ئالغۇسى كەلمىگەندەك، ئوغلىغا قاراپ بېشىنى چايقاپ، تۇمشۇقىنى پۈرۈشتۈردى:

— ئىسىت، ئىسىت، نېمە بولۇپ كەتتى بۇ چىرىيلىكلەر، — دېدى ئۇ سوغۇق كۈلۈپ قويۇپ، — تېرىق ئۇنىنىڭ خېمىرىدەك، پاختىلىقىنىڭ قومىدەك زادى قام كېلەلمەيۋاتىدۇ يا؟ بىز ياش چاغدا...

سۈپۈرگەئاخۇننىڭ شۇ تاپتىكى ھېسسىياتى بوۋاينىڭكى بىلەن ئوخشىشىپ كېتەتتى. يۈرىكى يېرىلغۇدەك بولۇپ قېچىۋاتقانلار ئۇنىڭ ئوغىسىنى قايىنىتىپ، تېرىكتۈرگەنىدى. بىراق، تىنىچ تۇرمۇش كەچۈرۈش ئەركىنلىكىدىن مەھرۇم بولغانلارنىڭ مۈڭ-زارى ئۇنى قېچىش يولىنى بىردىنبىر ئامانلىق يولى دەپ ھېسابلاپ، چۆل-جەزىرە جەبىرىنى زالىملار ئالدىدا تىز پۈكۈشتىن

ئەلا بىلگەنلەرنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىشكە قىستايتتى. شۇڭا، ئۇ قاچقۇنلارنى ئۇچراتقان چېغىدا ئۇلارنى تىل قامچىسى بىلەن رەسۋا قىلىپ، يۈزىگە تۈكۈرۈۋېلىش ۋەسۋەسىسى ئۈستىدىن غالىب كەلگەنىدى.

نادان پۇقرالاردىكى نادانلىق تۈپەيلى تۇغۇلغان ۋەتەن قىممىتىنى كەم ساناش، مىللەت غۇرۇرى دېگەن قىممەتلىك نەرسىگە سەل قاراش، ئۆز قەدرىنى چۈشەنمەسلىك خاھىشلىرى تارىخ تەرىپىدىن پاك ۋىجدان ئۈستىدە قالدۇرۇلغان داغ ئىدى. بۇ داغ لەنەتلىك تەقدىر زەربىسى بىلەن سۇندۇرۇلغان جاسارەتتىن، ئاسارەت ئاتەشى بىلەن كۆيدۈرۈلگەن جەڭگىۋارلىقتىن قېپقالغان كۆل — قۇللۇقتىن بېشارەت بېرەتتى.

دېمىسىمۇ، كونىلۇن تاغلىرىنىڭ كۆكسىدىن ئۇخچۇپ ئاققان چىرىيە دەرياسىنىڭ شەربىتىنى ئىچىپ ئاۋۇغان، بۇ دەريا ۋادىسىدا بۇ تەرىقە شۆھرەتلىك ماكانىنى گۈللەندۈرگەن چىرىيە خەلقىنىڭ ئۆز ئەمگەك مېۋىسىنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ يېگەن چاغلىرى بەكمۇ ئاز بولدى، يىللارسېرى ئۇساللىشىۋاتقان تەبىئەت ئۇلارنىڭ قاۋۇل، زەبەردەس جىسمىدا مۇشەققەت ئىزلىرىنى، تىلىم-تىلىم يېرىقلارنى پەيدا قىلسا، كونى بىلەن تونىدەك ئالمىشىپ تۇرىدىغان سۇلالىلەرنىڭ رەھىمسىز سىياسەتلىرى يۈرىكىدە ساقايماس يامان يارىلارنى قالدۇردى.

بەزەن-بەزەن يانار تاغ مىسالى پارتلاپ تۇرىدىغان قەھر-غەزەپلىك كۆتۈرۈلۈشمۇ شەپقەتسىز باستۇرۇشلار ئارقىسىدا بىردەملىك ھادىسىگە، شېرىن ئەستىلىككە ئايلىنىپ قالدى. بۇنداق پارتلاشنىڭ كۈچى ھارغىنلىق يەتكەن قەلبلەردە بارغانسېرى ئاجىزلاپ كەتتى، ئۇرغۇپ تۇرىدىغان تۇيغۇ ھالسىزلاندى...

بۇنداق ھالسىزلىقتا ئەمدى شەربىتى شىپامۇ، مەجۇنى

كۆمىلىيامۇ تەسىر قىلماس بولۇپ قالغان، پەقەت روھىنى قۇۋۋەتلەندۈرۈشلا بىردىنبىر ئەملەش چارىسى ئىدى. بىراق بۇ چارە كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچىلا ئەمەس، بەلكى، مەلۇم پۇرسەت ئىچىدە ئاندىن ئۆز كۈچىنى كۆرسىتەلەيتتى.

— ئاكا، خاپا بولمىسىلا، پۇقرانى ئەيىبكە بۇيرۇغىلىمۇ بولمايدۇ، — دېدى بىر پەس ھۆكۈم سۈرگەن جىمجىتلىقتىن كېيىن سۇپۇرگەئاخۇن بوۋاينىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ.

— نېمىشقا ئەيىبكە بۇيرۇغىلى بولمايدىكەن ئۇلارنى، «جاندىن كەچمىسەڭ جانانغا يەتكىلى بولمايدۇ» ئەمەسمۇ؟ — دېدى ھاسىغا تايىنىپ دۈمچىيىپ ئولتۇرغان سەپەر بوۋاي. ئۇ ھېلىمۇ توختىماي تىترەپ، چوڭ-چوڭ تىن ئېلىۋاتاتتى.

سۇپۇرگەئاخۇن شەرەت قىلىپ، تامغا ئالدىنى قىلىپ ئۆرە تۇرغان ئابدۇللانى يېنىغا ئولتۇرغۇزدى. سەللىسىنىڭ ئارىسىدىن مۇھەممەتئەلىدىن كەلگەن خەتنى ئېلىپ ئوقۇۋېتىپ، خەت مەزمۇنى ئۈستىدە ئۇدۇللۇق مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ كېلىپ، ئاخشام كۆرگەنلىرىنى بىرمۇبىر بايان قىلدى ۋە گۇمانىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— ئۇزۇندىن بېرى غەللە-پاراق ئېلىشنىلا بىلىپ، بۇ يۇرتقا دەسسىمەيدىغان بولۇپ قالغان ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ ئەمدى بىردىنلا چېرىك ئەۋەتكىنىگە تولىمۇ ھەيران بولۇۋاتىمەن. قەشقەردىكى ھۆكۈمدارلار سەلتەنىتىنى ساقلاپ قېلىش كويىدا يىراق-يېقىندىكى چېرىكلىرىنى ئوردا-قەسىرلىرى ئەتراپىغا توپلاۋاتقاندا، كىرىيىدىكى ئەمەلدارلارنىڭ چېرىكلەرنى ئۆز يېنىدا تۇتماي بۇ يەرگە ئەۋەتكىنى قىزىق.

— ئىشقىلىپ نېمە دېسەڭلار دەڭلار، مەن يېگەن تۇز سىلەر ئىچكەن سۇدىنمۇ كۆپ، — گەپكە ئارىلاشتى سەپەر بوۋاي سەپراسى ئۈستىدىن غالىب كېلىپ، — راست، بۇنىڭدا

سىر باردەك قىلدۇ، ھەممەتئاخۇن قاشقىدىن گەپ ئېلىپ باقسام، «چېرىكلەر كەلگۈدەك، پۇقرالارنى بۇلاپ، لەشكەر تۇتقۇدەك» دېگەن گەپنى ئالدى بىلەن ھاپىز تارقاتقانىكەن، ئەجەب ئىش، چېرىكلەرنىڭ نېمە قىلىدىغىنىنى ئۇلار قانداق بىلىدىغاندۇ؟ ئاق خان بىلەن قاراخان بىر ئىشتان كىيىپ يۈرەمدۇ يا؟

— شۇنى دەيمەنا؟!

— چېرىك كەلدى! چېرىك كەلدى!

ئالدىدا نۇرەك باخشى، كەينىدە قادىر تۆمۈرچىنىڭ شىددەت بىلەن ئېچىلغان ئىشىكتىن ۋارقىراشقان پېتى كىرىپ كېلىشى بوۋاينىڭ سۆزىنى ئۈزۈپ قويدى، ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. سەپەر بوۋاي يېرىم غۇلاچ ئۇزۇنلۇقتىكى قىلىچىنى دەرھال قولىغا ئېلىپ سورىدى:

— كىمدىن ئاڭلاپ كەلدىڭلار، نۇراخۇن؟

— چېرىكلەرنىڭ قەسىرگە كىرىپ كەتكىنىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۇق، ئالدى بىلەن ئابلىزقارى بىلەن گەپلەشسە كېرەك.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن سەپەر بوۋاي خۇددى كېلىشىپ قويغاندەك بىر-بىرىگە قاراشتى. ھەر ئىككىسىنىڭ چىرايىدىن: «قانداق قىلىش كېرەك؟» دېگەن سوئال ئىپادىسى ئوخچۇپ چىقتى.

— مۇنداق بولسا قانداق؟— دېدى سۈپۈرگەئاخۇن كۆپچىلىككە قاراپ، — پۇقرا باج-سېلىقنى ئۆز ۋاقتىدا تۆلەپ تۇرغان، لېكىن ئۇقۇشىمىزچە، ئابلىزقارى ئۇنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرماپتۇ. ئەگەر چېرىكلەر ئابلىزقارى بىلەن دەيدىغانىنى دېيىشىپ، ئالىدىغىنىنى ئېلىپ، كەشىنى كەلگەن يېرىگە توغرىلىسا، بىزمۇ ئۇلارغا قول سالمايلى، مۇبادا پۇقرالارنىڭ

بىر تال مويىغا چىقىلىدىكەن، ئۇ چاغدا گەپ باشقا، «ئاللا» دەپلا مەيدانغا چۈشەيلى، ئانا-مانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتەيلى، بۇ گېپىم خوپمۇ؟

ئابدۇللا بىلەن نۇرەك باخشى دەرھال ماقۇل كۆرۈشتى. سەپەر بوۋاي بىلەن قادىر تۆمۈرچى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، چېرىكلەرگە قارشى دەرھال ئاتلىنىش تەرەپدارلىرى بولسىمۇ، لېكىن بۇ مەسلىھەت سۈپۈرگەئاخۇننىڭ ئاغزىدىن چىققانلىقى ئۈچۈن بىردىنلا رەت قىلىشقا ئامالسىز قېلىشتى.

— ھەي... سىلەرنى، — دېدى سەپەر بوۋاي كۆڭلىدىكى نارازىلىقىنى يوشۇرالماي، — راستىنلا بۇ زاماندىكى ئادەملەر بارغانسېرى توخۇ يۈرەكلىشىپ كەتتىيا؟ ئىماملارنىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ، ھەممىمىزنى كۈنلەردىن بىر كۈنى يەر يۇتمىسا ھېساب ئەمەس.

ئۇنىڭ سۆزى تۈگەش بىلەن تەڭ ئۆيگە مۇئەززىن كىرىپ كەلدى. ئۇ ئاددىيلا پاتىھە قىلغاندىن كېيىن، چېرىكلەرنىڭ ھېچكىمگە چېقىلماي قايتىپ كەتكەنلىكىنى خەۋەر قىلىۋىدى، كۆپچىلىك قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەيلا قالدى.

— غەلەت سۆزلەۋاتمايدىغانلا مەزىن ئاخۇنۇم؟ — دەپ سورىدى سەپەر بوۋاي ھەيران بولغان ھالدا، — قوي قوتىنىغا گۆش يەيمەن دەپ كىرگەن چىلبۆرىنىڭ ئاغزىنى قان قىلماي چىقىپ كەتكىنى نەدە بار؟ مەن ئۆمرۈمدە پۇقراغا رەھىمى كەلگەن چېرىكنى كۆرۈپ باقمىغان!

چولاق مۇئەززىن بوۋاينىڭ گۇمانخورلۇقىدىن خاپا بولدىمۇ ياكى باشقا بىر دەردى بارمۇ، چىرايى بۇلۇتلۇق ئاسماندەك تۇتۇلغانىدى. ئۇ، بوۋاينىڭ سۆزىنى جاۋابسىز قالدۇردى-دە، مەيۇسانە ئاھاڭدا:

— بىرەۈنچە ئادەم ئاقپاششاغا پۇقرا بولۇپ، گۇۋاھنامە ئالدى، ھەرقايسىلىرىنى بۇ خەۋەردىن ۋاقىپلىنىپ قالسۇن دەپلا بۇ يەرگە كېلىشىم، — دېدى.

— نېمە دېدىلە؟ ئىسسىتمىلىرى ئۆرلەپ قالمىغاندۇ ئاخۇنۇم؟ — تېخىمۇ ھەيران قالغان سۇپۇرگەئاخۇن بۇ سوئالنىڭ ئاغزىدىن قانداق چىقىپ كەتكەنلىكىنى تۇيماي قالدى.

— يوقسۇ، ئاللاغا شۈكرى تەندۇرۇستمەن، — دېدى مۇئەززىن رەنجىگەن تەلەپپۇزدا، — 30 نەچچە پۇقرانىڭ گۇۋاھنامە ئالغىنى راست، بۇ سۆزۈمنىڭ راستلىقىغا ئىمانىم كېپىل.

سۇپۇرگەئاخۇن سېيىت ھاجىنىڭ ھاجەتمەن پۇقراغا مۇھاجىرلىق گۇۋاھنامىسى سېتىش بەدىلىگە پاناھلىق بەرگەنلىكىنى، خان چېرىكلىرىنىڭ ئابلىزقارى ئىككى ھەپتىدىن كېيىن يوللايدىغان رويىخەت بويىچە ئىش كۆرۈش شەرتى بىلەن قايتىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغاندا، شاۋقۇن سېلىپ كۆۋجەۋاتقان دەريا دولقۇنىدەك قايناپ - تاشقان غەزىپىنى زادىلا باسالمىدى. ئۇنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا قوي تېرىسىگە ئورىنىپ، قوي ئارىسىغا كىرىۋالغان ئاچ بۆرە — سېيىت ھاجىنىڭ ئەسلى قىياپىتى بىردىنلا ئاشكارىلانغانىدى.

19. سۈرۈك مەزگىلىدىكى سورۇقچىلىق

تەتۈر چۆگىلەۋاتقان پەلەك ۋە قارغىش تەگكۈر تەقدىرنىڭ مالامىتى تەشۋىشىدە تا دوزاخ بوسۇغىسىغىچە قىستاپ بېرىلغان يۇرت چېرىكلەرنىڭ قارىسى يوقىلىشى بىلەنلا ئاستا-ئاستا جانلىنىشقا باشلىدى. ئالدى بىلەن ئۆلۈم تەشۋىشىنىڭ

نېمە ئىكەنلىكىنى ئۇقمايدىغان بالىلار، ئاندىن كېيىن يۇرتكى ھېلىمۇ دۈپۈلدەپ تۇرغان چوڭ كىشىلەر زۇلمەتتەك قاراڭغۇ گەمىلەردىن، ئەسكى تاملىقلاردىن، سامانلىقلاردىن بېشىنى چىقىرىپ، تالا-تۈزگە ئېھتىيات بىلەن سەپسالدى-دە، تاشقىرىغا چىقىشتى. ھالال بىلەن ھارامنى ئايرىپ ئولتۇرمايلا ھەممىنى ھاپ ئېتىپ كېتىدىغان چېرىكلەرنىڭ بالادەك نەپسىدىن ساقلىنىش مەقسىتىدە ئاغزىغا مەھكەم قاپلىتىۋېتىلگەن كۈشۈكلەردىن ئازاد بولغان مال-چارۋىلارنىڭ ھاڭرايدىغانلىرى ھاڭرىدى، مەرەيدىغانلىرى مەرىدى. مەھەللە-مەھەللەردىن تىرىكلىكنىڭ ساداسى كۆتۈرۈلدى.

تەبىئەت دۇنياسىدا تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن جىمجىتلىقتىن چۆچۈشۈپ، كامارلىرىغا مەھكەم بېكىنىۋېلىشقان ئاق قۇشقاچلارمۇ بىر-بىرىگە ئۆز تىلى بىلەن بۇ يېڭى جانلىنىشتىن خەۋەر بېرىشتى-دە، سوغۇق كۆك توپىلىق يوللارغا، ئېتىز قىرلىرىغا ئۇچۇپ چۈشۈپ، تىرىكلىكىگە تۇتۇش قىلدى.

چولاق مۇئەززىن يەنە مەسچىت مۇنارىسىغا چىقتى، ئۇنىڭ يىغلاۋاتقانىدەك چىققان تىترەك ئاۋازى قارا بوران ياكى دەھشەتلىك قۇيۇن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىنكى سۈكۈنات ھالىتىدە تۇرغان چىرىيە ئاسماننى زىلزىلىگە كەلتۈردى.

قايتا-قايتا غۇسلى تەرەت قىلىپ، قازا بولغان نامىزىنى ناماز ئەسرگە قوشۇپ ئادا قىلىش يولى بىلەن روزى قىيامەت ئازابىدىن ساقلاپ قالغان ئىگىسىگە ھەمدۇ سانا ئېيتىپ، گۇناھىنى تىلەش ئۈچۈن مەسچىتكە كەلگەن جامائەتنىڭ چىرايىدا پەيدا بولغان خاتىرجەملىك پاتلا ھەسرەتلىك ئالامەتلەر بىلەن ئالماشتى. قىلىچلىرىنى قىنىدىن چىقارمايلا كەشىنى توغرىلاشقان چېرىكلەرنىڭ خەلق بېشىغا سالىدىغان زۇلۇم-سىتەملىرىنى ئىككى ھەپتىلىك سۈرۈكنىڭ كەينىگە قوي-

غانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر ھايال ئۆتمەيلا نۇرەك باخشى بۇرغا چالغاندىن باشلاپ تاكى قۇياش قوم بارخانلىرى ئۈستىگە كەلگۈچە يوشۇرۇنۇپ ياتقان كىشىلەرنىڭ سەمىگە يەتتى، ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئېتىزىغا ئەندىشە ئۇرۇقلىرىنى چاچتى. ئەسىردىن ئۇزاق ئىككى ھەپتىنىڭ ساراسىمىسىدە دىققىتى چېچىلغانلارنىڭ بەزىسى نامازدىن ئازغانلىقىنىمۇ سەزمەي قېلىشتى.

نامازئەسىردىن پارغ بولغان جامائەت باشلىرىنى سالغىنچە مەسچىت ئالدىغا چىقىشتىيۇ، ھېچكىم ئالدىراپ تارقىمىدى. مەسچىت ئالدىدىكى چوڭ يولدا تۆتتىن، بەشتىن بولۇپ، ئۆتكەن ۋەقەلەر ۋە بولىدىغان ۋەقەلەر ئۈستىدە پاراڭلىشىۋاتقانلارنىڭ سۆھبىتى قىزىپ كەتتى.

پۇقرالىق گۇۋاھنامىسىنىڭ يېرىمىنى ماتا سەللىسىنىڭ قېتىدىن چىقىرىپ، پادىشاھلارنىڭ سەلتەنەت تاجىغا ئوخشىتىپ قىستۇرۇۋالغان ھىمىت قاشقىنىڭ غەم-غۇسسىدىن ئەسەر بولمىغان چىرايى ياز ئەتىگىنىدىكى ئاسماندەك ئېچىلىپ كەتكەنىدى. تار پېشانىسىدىكى ئىرماش-چىرماش چوڭقۇر قورۇقلار يوقالغان، كەيپىمۇ ئوشۇقى ئالچە چۈشكەن قىمارۋازدەك ساز ئىدى. ئىچ-ئىچىگە پاتماي كەتكەن خۇشاللىقى تېپىپ چىققانمۇ، سارغىيىپ كەتكەن چىشلىرى روشەن كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئۇ ئىككىلا قولىنىڭ چوڭ بارمىقىنى بېلىگە باغلىۋالغان كەندىر شويىنىسى ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈپ، بېلىنى تىرىگىنىچە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى پىشقان ۋايىزلاردەك ھېكايە قىلماقتا ئىدى.

— ۋاي-ۋۇي، بۈگۈنكى تاماشانى دېمەيسىلەر، سېپىست ھاجىم ئۆزىنى شۇنداق كۆرسىتىۋىدى، چىرىكچى

ئامبال قورقۇنىدىن تىزلانغىلى تاسلا قالدى. چېرىكلەرنىڭ ھالىچۇ تېخى، ھەممىسى بىردىنلا بەزگەك بولۇپ قالدىمىكىن دەيتىمەن، لاغىلداپ تىترەۋاتىمدۇ كاپىرلار...

ئۇ سۆزلەۋېتىپ قولىنى بېلىدىن ئاجرىتىۋالاتتى-دە، ھاۋادا پۇلاڭلىتاتتى، تەڭنىدىن تېشىپ چىققان سوپۇن ماغزىپىدەك كۆپۈك ئۆرلەپ قالغان ئاغزىدىن چېچىلغان تۈكۈرۈكلەر ئاغزىنى ئېچىپ تۇرغانلارنىڭ ئاغزىغا ياكى يۈز-كۆزلىرىگە چاچرايتتى.

— ئاڭلاپ تۇرۇڭلار جامائەت، گەپنىڭ قىزىقى تېخى مايەردە، سېيىت ھاجىم ئۆزىنىڭ ئاقپاششانىڭ سودا ئاقساقىلى ئىكەنلىكىنى بىر ئاشكارىلىۋىدى، چېرىكلەرنىڭ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولدى. ھاجىم بىز ئاجىزلارغا ئىنئام قىلغان مۇنۇ گۇۋاھنامىنىڭ قانچىلىك كۈچى بار ئىكەن دېمەمسىلەر؟ ھەيھات، ئاقپاششا پۇقراسى دېگەندىن بۇ چېرىكلەر شۇنچىلىك قورقۇدىكەنكى، «ئەييۇ، ئەييۇ» دېيىشىپلا كەتتىغۇتاڭ. ئاخىر نېمە بولدى دېسەڭلار ئۇنىمۇ دەپ بېرەي، ئاقپاششا پۇقراسىغا چېقىلىشقا ھەددىمىز يوق، دېيىشكىنىچە بىزگە 30 تەزىم قىلىپ قايتىپ كېتىشتى، شۇنداقمۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

گۇۋاھنامە ئالغانلارنىڭ ھېچبىرى ھىممەت قاشقىنىڭ سوئالىغا لام-جىم دېمەسىيۇ، كۆرپىگە سىيىپ قويۇپ ئىززا تارتقان بالىدەك، ھۇپپىدە قىزارغىنىچە بىراۋنىڭ كەينىگە ئۆزىنى ئالدى.

— ھىممەتئاخۇنىنىڭ تىلى چىقىپ قاپتۇغۇ، بىر يەردىن كەلگەن ۋايىزمىكىن دەيتىمەن، — مەسچىت دەرۋازىسىنى قۇلۇپلاپ بولۇپ، توپ ئارىسىغا قىسىلىپ كىرىپ كەلگەن چولاق مۇئەززىن زاڭلىق قىلغان ئاھاڭدا دېدى، — «قازان تەگتىم

كۆمۈش دېسە، چۆمۈچ ئۇنداقتا مەن نەدىدىم» دەپتىكەن، سىلى بار يەردە بىزمۇ بار، قۇلىقىمىزغىمۇ ماز تىقىقلىق ئەمەس ئىدى، گەپكە قانات-قۇيرۇق چىقىرىۋەتتىلىغۇ تازا!

قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ ۋەز ئاڭلاپ تۇرغان جامائەت بىر-بىرىگە قارىشىپ پىچىرلىشىشقا باشلىدى. بەزىلەر قەستەنگە يۆتىلىپ، بۇرنىنى تاشلىدى. بەزىلەر ئىچىگە سىغدۇرالماي قالغان كۈلكىسىنى كۈلەلمەي، تاشالمايۋاتقان قازاندەك پىخىلداپ قالدى.

بۇ ھالدىن ئوڭايسىزلانغان ھىممەت قاشقا ياغاق تېرە تەلپىكىنى ئېلىپ يۈزىنى سۈرتكەن بولۇپ، ئۆزىنى سەل تىنچلاندۇرۇۋالدى-دە:

— ئالمادىس يالغان ئېيتقان بولسام، قارايۈز بولۇپ كېتەي مۇئەززىن ئاخۇنۇم، ئۆزلىرى ئۈچ تەڭگىگە چىددىماي گۇۋاھنامە ئالمىدىلا، پىخسىقلىقلىرىدا باقماي ئەمدى مېنى يالغانچىغا چىقىرىۋاتامدىلا نېمە؟ — دېدى تولۇمىدىن توقماق چىققاندەك مۇئەززىنگە ئالىيىپ.

— ئىست نادانلىق، ئىست نادانلىق...

چولاق مۇئەززىن ئۇنىڭ كۆزىگە كىرىۋېلىپ تۇرۇپ سوغۇق كۈلدى، بېشىنى چايقىغاچ، توپ ئارىسىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ، ھىممەت قاشقا بىلەن مۇنازىرىلىشىشنى خالىمىغان ۋە مەيداننى ئەپسىز كۆرگەنىدى.

— بايام دېگەنلىرىم راستمۇ، يالغانمۇ؟ قېنى، گۇۋاھنامە ئالغانلار لىللا گەپ قىلىپ بېقىڭلار...

ھىممەت قاشقىنىڭ گېپىگە ھېچكىم پەرۋا قىلمىدى، گۇۋاھنامە ئالغانلارمۇ نېمىدىسىندۇر قورۇنۇۋاتقاندەك، ئۇنىڭ سوئالىغا بىر نېمىدەپ جاۋاب بەرگۈسى كەلمىدى.

— تېخى سىلەر بىلمەيسىلەر، — دەپ ۋارقىرىدى چولاق

مۇئەززىنىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ تارقىلىپ كېتىۋاتقانلارنىڭ كەينىدىن بويىنىنى سوزۇپ تۇرۇپ ۋارقىراپ ھىمىت قاشقا، — سىلەر بىلمەيسىلەر، ئاقپاششا پات ئارىدا ئون سەككىز مىڭ ئالەم، يەتتە ئىقلىمنىڭ سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرغۇدەك. «قېشىڭدا كىم بولسا چىرايلىقنىڭ شۇ، بېشىڭنى كىم سىلىسا ماشايىقنىڭ شۇ» دېگەن گەپ بار، چېرىكلەرنىڭ دەردىنى تارتقۇچە، ئۈچ تەڭگىنىڭ مەردىن كەچكۈلۈك...

نېمىلا دېگەن بىلەن، ھىمىت قاشقىنىڭ ۋارقىراپ تۇرۇپ دېگەن گېپى ئۇزاپ كېتىۋاتقانلارنى قوغلاپ يەتتى-دە، سەزگۈر قۇلىقىدىن كىرىپ مېڭىسىدىن ئورۇن ئالدى. دۇنياغا تۆرىلىشى بىلەنلا ئارتۇقچە ئاقكۆڭۈللۈك يۆگىكىگە يۆگىلىپ، ئازاب تۈگمىنىدە تۆپە-تۆپىلەپ ئېزىلىپ، سەزگۈسىنىڭ يېرىمى يوقالغان بىر بۆلۈك كىشىلەر بۇ سۆزلەرنىڭ ئۆزى ئانچە ئېتىبارغا ئېلىپ كەتمەيدىغان ھىمىت قاشقىنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقانلىقى بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرمىدى. دەرۋەقە، ئاقپاششا پۇقراسى بولغانلارنىڭ چېرىكلەرنىڭ قىلىچ سىياسىتىدىن ئامان قالغانلىقى دەر ھەقىقەت، راست ئىدى. خۇدا بۇيرۇسا ئۇلار ئىككى ھەپتىدىن كېيىنمۇ يەنە ئامان قېلىۋېرەتتى.

«قايىم بولۇش سائىتى كەينىڭگە سۈرۈلگىنى بىلەن، قىيامەت بەرىبىر قىيامەت. ئۇ ھامان قايىم بولماي قالمايدۇ، يەنە كېلىپ ئۇنىڭ سۈرۈكى بەكمۇ قىسقا، ئىككى ھەپتە دېگەن كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچىلا ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن، ئۇنىڭدىن كېيىن...»

ئۆلۈم، پاراكەندىچىلىك — ئادەمىزات ئۈچۈن، بولۇپمۇ ئەقىل-پاراسەت كۆزى نادانلىق پەردىسى بىلەن توسۇلۇپ قالغان ئادەمىزات ئۈچۈن تېخىمۇ قورقۇنچلۇق بولسا كېرەك.

ئالقانچىلىق قەغەزنىڭ ھىمايىسىدە ئۆلۈم، پاراكەندىچىلىك ۋەھىمىسىدىن بىر يولىلا قۇتۇلۇپ قالغانلارغا بەزى كىشىلەرنىڭ زوقى كېلىشتى. سېيىت ھاجىنىڭ «ئادەمگەرچىلىك» ۋەجىدىن ئىلتىپات قىلغان خاسىيەتلىك گۇۋاھنامىسىگە مەستلىكى كەلدى. ئۇلار:

— بالا-قازا تۇيدۇرمايلا يېتىپ كەلسە «ئەلھۆكمىللا» دېمەي چارە يوق. چېرىكلەر قاچان كېلىپ بوغۇزىمىزغا قىلىچ سۈركەركىن دەپ دەككە-دۈككىدە يۈرگۈچە، گۇۋاھنامە ئالساق ئالايلىيا، قالغىنىنى كېيىن كۆرەرمىز، يامان ئىش قىلمىساقلا بولدىغۇ، — دېيىشتى-دە، ئۆتنە يېرىم قىلىپ بولسىمۇ گۇۋاھنامە ئېلىش قارارىغا كېلىشتى.

نەق پۇلى بارلار نەق پۇل تۆلىدى، نەق پۇلى يوقلار پۇلغا يارىغۇدەك سەرەمجانلىرىنى ئېلىشىغا ساتتى. رەنگە قويدى، ئۈچ تەڭگىگە چاغلىق ۋەجى يوقلار ئابلىزقارىدىن ئېيىغا يېرىم تەڭگە ئۆسۈم تۆلەش شەرتى بىلەن قەرز ئېلىپ، گۇۋاھنامە سېتىۋالدى-دە، ئۆزلىرى ئاڭلاپ باقمىغان بىر شەھەرنىڭ پۇقراسى بولۇپ كۆڭلى تىنىدى...

«ئاقپاششا»، «نىكۇنەي» دېگەن گەپلەر ئېغىزدىن-ئېغىزغا كۆچۈپ، قۇلاقتىن-قۇلاققا ئاڭلاندى. قەسىرنىڭ ئالدى كېلىپ-كېتىۋاتقان مەپىلەر، سۆلىتى زىيادە بەگزادىلەر، باغلاقلىق تۇرغان ئات-ئېشەكلەر بىلەن مىسلى قايناق بازارغا ئايلىنىپ كەتتى. يېقىنى گۇلاخمادىن تارتىپ، يىرىقى دامىكۇغىچە بولغان كەنتلەردىكى يۈزبېشى، ئاقساقاللار، مال-دۇنياسىنى مانجۇلارنىڭ بۇلاڭ-تالىڭىدىن ساقلاپ قېلىشنىڭ ئامالىنى ئىزدەپ يۈرگەن دۆلەتمەنلەر نامدار ئىشانغا قول بەرگىلى كەلگەن سادىق مۇرىتلاردەك قەسىرنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇشتى.

«ئاقپاششا پات - ئاردا يەتتە ئىقلىمنىڭ سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرغۇدەك» دېگەن سۆزلەرگە چىنپۇتۇپ، بەخت - ئىقبالىغا يول ئاچماقچى بولغانلارمۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىشتى. بىر چاغلاردا ئەقىل - ئىدراكىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش قىلماي، يات تائىپىلەر قورۇپ قويغان ئوچۇق قىسماقنى چوقۇپ، ئۆمۈرلۈك پۇشايمانغا قالغىنىنى يادىدىن چىقارمىغان يۇرت ئاقىللىرىنىڭ كەسكىن ئاگاھلاندۇرۇشىمۇ، يات تائىپىنىڭ جۇۋىسىدا تەرلىنىشتىن جاھىلانە باش تارتىپ تۇرغان بىرمۇنچە پۇقرانىڭ ئىبرەتلىك نەسىھەتلىرىمۇ ئۇلارغا تەسىر قىلمىدى. بىر قېتىم ئەمەس، بەلكى بىرقانچە قېتىم پاتقاقتا پاتقان «ئېشەك» پاتقاقتا پاتقان يەرگە يەنە دەسسىدى.

ئاتا مىراس سەلتەنىتىنىڭ، نىجات - ئىقبالىنىڭ بىردىنلا ھالاكەت گىردابىدىن قايتىپ، تەلەي چوققىسىغا ئۆرلەپ كەتكەنلىكىدىن خۇشال بولۇۋاتقان ئابلىزقارىنىڭ يالىقى يېرىلىپ، ئاغزى قۇلاق تۈۋىگىچە يەتتى. پۇقرانىڭ «تاپتىن چىققانلىقى»، مانجۇلارنىڭ ھەيۋىسى تۆپەيلى تەكتى ساراغا چۈشۈپ قالغان ئىناۋىتىنىڭ بىر ئۆرۈلۈپلا ئاسمانغا تاقاشقانلىقى ئۇنى تولىمۇ يايرىتىۋەتتى.

ئۇ، چېرىكلەر كەتكەن كۈنى كەچقۇرۇن جەددى - جەمەتىنى ئۆز خانىسىگە چاقىرتقۇزدى. سېيىت ھاجىدىن ئاللىبۇرۇن بېشارەت بولغان مېھماندارچىلىق ئىشىنىڭ ھازىرلىقىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ كېلىپ:

— ئالدى بىلەن ياراتمىش ئىگەمگە، ئاندىن قالسا رەسۇلۇللانىڭ ئەۋلادى بولمىش سېيىت ھاجىمغا رەھمەتلەر بولسۇن. مانا بۈگۈن بۇ خاسىيەتلىك سائەتتە چېرىكلەرنىڭ دەپنى - دۇنيايىمىزنى تارتىۋېلىپ، نەسلىمىزنى قۇرۇتۇۋېتىشىدىن ئامان

قالدۇق، دوست - دۈشمەن ئالدىدا شەرمىساز بولمىدۇق، راست گېپىمنى قىلسام، ئاتام رەھمەتلىمۇ پېقىرغا بۈنچىلىك مېھرىبانلىق كۆرسەتمىگەن. ئەل ئارىسىدا «قول قولنى يۇسا، قول يۈزنى يۇيۇپتۇ» دېگەن گەپ بار، پېقىر ھاجىمنىڭ بۇ ئاتىدارچىلىقىغا ئوبدان مىننەتدارلىق بىلدۈرسەك، دېگەن يەرگە كەلدىم. قېنى، ھەرقايسىڭلارمۇ بىر نېمە دەڭلار، قانداق قىلساق ھاجىمنى ئوبدان رازى قىلغىلى بولار؟ — دېدى.

خېلى كۈنلەردىن بېرى ئېرىنىڭ ھۇزۇرىغا قەدەم باسماس بولۇپ كەتكەن ھەنىپە خېنىممۇ بۈگۈنكى كېڭەشكە ئىختىيارەن قاتناشقانىدى. خوتۇنىنىڭ يالۋۇرۇپ، يېلىندىشىنى تەلەپ قىلمايلا ئۆز ئىستائىتىگە كىرىپ، گېپىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئابلىزقارى پۈقرا ئالدىدىكى ئىناۋىتىلا ئەمەس، بەلكى ئەرلىك ھۆرمىتىنىڭمۇ ئۆسۈپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى:

— گەپ قىلمايسىلەرغۇ، خوتۇن، مېھمان تەييارلىقى دېگەن خوتۇن كىشىنىڭ ئىشى، قېنى بىر نېمە دەپ بېقىڭلار، — دېدى ئۇ ئۆمرىدە ئايالىغا تۇنجى قېتىم ئۈنلۈكرەك قىلىپ.

— نېمە دەيدۇ ماۋۇ كىشى، مېھمان سىلىنىڭ مېھمىنىڭلار، ئۇنىڭ ياخشىلىقىنى كۆرسەڭلار سىلى كۆردۈڭلار، يەنە مېنى ھازىرلىق قىل دەيسىلىيا تېخى! — دېدى ھەنىپە خېنىم بويندا شاپتۇل قېقىپ.

— ئاپلا ماۋۇ خوتۇننى، ئەر - خوتۇن دېگەننىڭ ئارىسىدىمۇ سېنىڭ، مېنىڭ دېگەن گەپ بارمۇ؟ ھاجىمنىڭ شۇنچە كۆپ ياخشىلىقىنى كۆرگەن تۇرساق، يەنە ئاغزىغا توپا سۈركەۋاتقىنىنى، تۇۋا قىلدىم، تۇۋا...

ئېرىنىڭ ياقىسىنى چىشلەپ، بېشىنى چايقاۋاتقىنىنى كۆرگەن ھەنىپە خېنىم تازا بولغان ئارپا خېمىردەك سويۇلۇپ

تۇرغان ساغرىسىنى ياغۇنچاقنىڭ تېشىنى چۆرىگەندەك چۆرىدى ۋە ئېرىگە تەتۈر قاراپ تۇرۇپ دېدى:

— تاي-تاي گەزماللار ئىلكىدە تۇرۇقلۇق، قۇشناچىمغا بىرەر-ئىككى كىيىملىك ھىندىستان چىتى سوۋغا قىلىۋېتەي دېمىگەن ئادەمنى ياخشىلىق قىلدى، دېگىلى بولامتى ئەمىسە؟

— ۋاي-ۋۇي، خوتۇن خەق دېگەن لاتىنىڭ قۇلى دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن-دە. مۇبادا ھاجىم جەمەتىمىزگە ئاتىدارچىلىق قىلمىغان بولسا ئالتۇن جابدۇقىڭلىدىنمۇ، سۇلەيسۇن تۇمىقىڭلىدىنمۇ، كۆپە جۇۋاڭلىدىنمۇ قۇرۇق قالماتتىڭلار خوتۇن، كىيىمگەننى كىيىۋالغىلى بولىدۇ، ئىنساپ قىلىڭلار ئىنساپ، مۇشۇگېپىڭلارنى ھاجىم ئاڭلاپ قالسىزە...

ئېرىنىڭ چىرايىنىڭ پۈرمە خالتىدەك پۈرلىشىپ، سىم بۇرۇتىنىڭ تالىشىۋاتقان مۈشۈكلەرنىڭ بۇرۇتىدەك لىكىلداشقا باشلىغىنىنى كۆرگەن ھەنىپە خېنىم ئۇغلىنىڭ ئارىغا كىرىشى بىلەن ئۇنىڭ ھارامزادىلىكىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىش نىيىتىدىن يېنىپ قالدى-دە، ئاچچىقىنى زورىغا يۇتۇۋەتتى.

ئۇ ئېرى بىلەن ياقىلىشىپ قالسا، ئېرىنىڭ يۈزسىزلىك قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرىدى. ئابلىزقارىنىڭ ئۇزۇندىن بېرى ئۇنىڭ يوغانچىلىقلىرىغا چىداپ، ئەرىدە ساقلاپ كېلىشىنىڭ سىرىنى ھەنىپە خېنىم بەكمۇ ئوچۇق بىلەتتى. ئۇ ئېرىگە مەسلىھەت بېرەلەيتتى، ئېرىنى سىزغان سىزىقى بويىچە ماڭدۇراتتى. ئېرىمۇ شۇنچىلىك ئاقىل خوتۇنىنىڭ بولغانلىقىدىن رازى ئىدى. ئەمدىچۇ، ئەپتىدىن قارىغاندا ئالىمادىس ياقىلىشىپ قالغۇدەك بولسا، ئابلىزقارى قېيىن ئاتىسىدىن قورقىدىغاندەك قىلمايدۇ. سېيىت ھاجىنىڭ كۈندىن-كۈنگە ئۆسۈپ كېتىۋاتقان ئىناۋىتى ئېرىنى مانجۇلارنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان يەردە، ئىقلىمشاھىنىڭ ھەيۋىسىدىنمۇ، ئۆزىنىڭ ھەيۋىسىدىنمۇ ئەلۋەتتە

ساقلاپ قالالايدۇ-دە!؟

ئەلەڭ-سەلەڭ بولۇپ، خۇمارلىشىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن مەستلىك ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان خاتىپ بەگزادىنىڭ سۆھبەتكە ئارىلىشىشى ئارىدىكى قاتمال ھالەتنى بۇزۇپ تاشلىدى. ئۇ، باياتىن بىرى بۇرجەككە قىسىلىپ، ئاغزىدىن شايلا ئېقىتىپ ئولتۇرغىنى بىلەن، پاراڭلارنىڭ راۋاجىغا يېقىندىن دىققەت قىلغانىدى. ئۇ تىلى قىسقىراپ قالغان ئانىسىغا ئىچ ئاغرىتتى-دە، ئەپلىك يول بىلەن ياردەم قولىنى سۇندى:

— ھۆرمەتلىك دادا، دېگەنلىرى تامامەن دۇرۇس، بىز ھاجىمىنىڭ ياخشىلىقىنى كۆپ كۆردۇق، ئەمدى ئۇنىڭغا لايىقىدا جاۋاب قايتۇرمىساق بولماس، قېنى ئىش بولسا تاپىلاۋەرسىلە، پېقىر پەرمانلىرىغا ھازىر...

خاتىپ ئادەتتە ھەممە ئىشتا ئانىسىنىڭ تەرىپىنى ئالاتتى. بۈگۈن ئۇ بىردىنلا دادىسى تەرەپكە ئۆتتى. ۋاپادار ئوغلىنىڭ ئۆزىنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈنلا مۇشۇنداق قىلىۋاتقانلىقىنى ھەنىپە خېنىم چۈشىنىپ ئولتۇراتتى.

خاتىپ بەگزادە ئانىسىنىڭ كۆزىگە كەچۈرۈم سورىغان قىياپەتتە قاراپ قويۇپ، رەھمەت كەلتۈرگەن بىر چىنە دوغاپىنى جاۋغىيىدىن ئېقىتىپ تۇرۇپ كۆتۈرۈۋەتتى-دە، يەنە دېدى:

— مېنىڭچە، دادا، پولۇغا ئۇلاي گۆشى باسىلى، ئېيىق تاپىنى تېپىپ قالساقمۇ ئەجەب ئەمەس، جاپپار موللام تونۇر كاۋىپى قىلغىلى يېشىغا يەتمىگەن پاقلاندىن تەييار قىلسۇن!

— مانا... مانا... يارايسەن ئوغلۇم، يارايسەن، ئوغۇل بالا دېگەن مەرد بولمىقى كېرەك، مەردلىك — خۇتۇن كىشى بىلەن ئەر كىشىنى ئايرىيدىغان بىر ئالامەت!

ئابلىزقارى ئوغلىنىڭ مۈرىسىنى قېقىپ قويۇپ دېدى.

ھەنىپە خېنىم ئېرىنىڭ بۇ گەپ ئارقىلىق ئۆزىنى چېقىۋېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ئارتۇقچە گەپ قىلمىدى.

— غوجىدار قېنى؟

— لەببەي بېگىم!

ئىشىك تۈۋىدە خېلىدىن بېرى ساقلاپ تۇرغان جاپپار موللا يېنىك قەدەملەر بىلەن كىرىپ كەلدى - دە، ئاراشتىلا قول باغلاپ تۇردى.

— قېنى موللام، ئايغىمىزنى ئىتتىك قىلىلى، تاغلىقلار تۆت ئېيىق تاپىنى، تۆت ئۆلاي يەتكۈزۈپ بەرسۇن، كاۋاپ قىلىدىغان پاقلاننى ئۆزۈڭلە بېرىپ خىللاپ تۇتۇپ كېلىڭلار، پۇرسەت ئۆتۈپ كەتمىسۇن، ھۆل مېۋە - چېۋىلەر گەمىدە بارغۇ؟

جاپپار موللا چىقىپ كېتىۋېتىپ، تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادىغا ئالغاندەك كەينىگە بۇرۇلۇپ ئابلىزقارىدىن سورىدى:

— قارىم، مېھمانلارنىڭ ئالدىغا مانجۇچە پەرىجە، تەقدي كىيىپ چىقامدىلا ياكى...

— پوق يېمە! — ئابلىزقارى ھەرە چېقىۋالغاندەك سەكرەپ كەتتى ۋە بىگىزدەك ئىنچىكە كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى غوجىدارنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچىغا تاقاپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى، — قايسى زاماننىڭ گېپىنى قىلىۋاتىسەن دۆت؟! ئاشۇنداق سەت بىر نېمىلەرنى كىيگىلى مېنى ئېلىشىپ قالدى دەپ ئويلاۋاتامسەن — يا؟

بېشىدىن بىر قاپاق سۇنى دۈم كۆمتۈرۈۋەتكەندەك چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ ئۆلگۈرگەن غوجىدار دۇدۇقلاپ تۇرۇپ:

— خاپا بولمىسىلا، بېگىم، بىلمەسلىكىم، ئۇنى ھەزرەتلىرى كىيىپ قالسا تەقلەپ قوياي دېۋىدىم، ئۇنداقتا بۇ سەت

نېمىنى مالايلارغا تاشلاپ بېرەيلى، بۇزۇپ، خوتۇنلىرىغا ئىشتان تىكىپ بەرسۇن، — دېدى ئابلىزقارىغا يېلىنغان قىياپەتتە.

يېرىلىپ كەتكۈدەك چىڭقالغان ئابلىزقارى باياتىنقىدىنمۇ بەكرەك تېرىكىپ ۋارقىرىدى:

— نېمىدەپ جۆيلۈيسەن نانقېپى!؟ بەگلەر كىيىدىغان ئۇستىباشتا مالايلار ئىشتان تىكىپ كىيسۇن دەمسىنا؟

— بەرىبىر سىلى كىيمىگەندىن كېيىن دەيمەنا...

— كىم ساڭا كىيمەيمەن دەپتۇ ساراڭ، تولا ئۇستاتلىق قىلماي، ئۇنى ئوبدان قاتلاپ ساندۇققا سېلىپ قوي، چېرىكلەر دەرۋازامنىڭ ئالدىدىن كەتكىنى بىلەن ئىلچىدىن كەتتىمۇ — يا؟

— كەتمىدى بېگىم، كەتمىدى...

ئابلىزقارى تۇرۇسقا سەپسېلىپ، شالاڭ ساقىلىنى سىيلاپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن يەنە تۇيۇقسىز:

— ھە، بىلدىم، دۇردۇن ئەڭنىمنى مالايلارغا ئىشتان قىلىپ كىيگۈزۈپ قويۇپ، مانجۇلارغا مېنى شۇنداق قىلدى دەپ چاقىماقچى بوپسەن — دە تۇزكور! بىلىپ قوي، مانجۇلارغا گەپ توشۇيدىكەنسەن، ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈپ، بازارمۇ بازار سازايە قىلىمەن...، — دېدى.

جاپپار موللا قورقىنىدىن ئىشتىنىغا چىقىرىۋەتكۈدەك بولدى - دە، كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

— چېچىلمىسىلا مۇسۇلمان، چېچىلمىسىلا، بۇ يەرگە كەلسىلە، بىر پىيالە چاي ئىچىۋالسىلا.

ئاچچىقىدىن تامدەك تاتىرىپ كەتكەن ئېرىدگە كۆيۈنگەندەك، — دېدى ھەنىپە خېنىم.

— خاپا بولمىسىلا دادا، ئۇنىڭ ئۆزلىرىگە يامانلىق قىلغىلى جېنى ئون ئەمەس!

ئابلىزقارى بىرمۇنچە تەسەللىلەردىن كېيىن تەسلىكتە تىنچلاندى - دە، كۆرپە ئۈستىدە بەدەشقان قۇرۇپ، تامغا يۆلەندى. قولىغا پىيالىنى ئېلىپ پۈۋلەپ - پۈۋلەپ چاي ئوتلاشقا باشلىدى. خاتىپ سورىدى:

— مېھمانلارغا قاچان خەۋەر قىلىمىز، دادا؟

— ئەتە بامداتتىن كېيىن خەۋەر قىلىلى، جاپپار دېگەن بۇ لەقۋا ھېچ ئىشنى قاملاشتۇرالمايدۇ، مېھمانلارنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئۆزۈڭلا خەۋەر قىلساڭ بولارمىكىن بالام.

— باش ئۈستىگە دادا، كىملەرگە خەۋەر قىلىمىزكىن؟

ئابلىزقارى ئويلىنىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

— قېنى، ئاناڭ بىرنېمىدەپ باقسۇن، بۇنداق كاتتا سورۇنغا كىملەرنى چىللاش زۆرۈرلۈكىنى ئاناڭ ئوبدان بىلىدۇ.

ئېرىنىڭ يەنە ئۆزىدىن مەسلىھەت سوراشقا باشلىغىنىنى كۆرگەن ھەنىپە خېنىم بىر كىم قولتۇقىدىن قىچىقلاۋاتقاندەك تولغىنىپ، نايناقشىپ ئېرىنىڭ يېنىغىراق سۈرۈلدى - دە:

— باشقىنىغۇ ئۆزۈڭلار بىر نېمە دەڭلار، مېنىڭچە نادىرخاننى چىللاپ قويساق بولارمىكىن؟ — دېدى.

— بولمايدۇ، بولمايدۇ.

ئېرىنىڭ بۇنداق كەسكىن رەت قىلغانلىقىغا خاپا بولغان ھەنىپە خېنىم ئۇنىڭ ساقىلىغا ئېسىلماقچى بولدىيۇ، پايدىسىز ۋەزىيەتنى ھېسابقا ئالدى:

— مېنىڭ تۇغقانلىرىمغا سىلى نېمانچە ئۆچ؟ ئۇنداق قىلماڭلار ئادەم، مېھمان چىللىغىنىمىزنى ئۇ ئاڭلاپ قالسا، خاپا بولۇپ يۈرمىسۇن يەنە.

— خاپا بولسا، بولىۋەرمەمدۇ، ئۆز ۋاقتىدا مېنىمۇ خاپا بولار دېمىگەنتىڭغۇ!

— شۇنداق قىلىلى، دادا، ئانام دۇرۇس ئېيتىدۇ، ئۇنى

چىللاپ قويمىساق بولماس.

— تېزىنى باسسا مېزى، مېزىنى باسسا تېزى قوپتىغۇ، سەنمۇ قوپتۇڭمۇ ئەمدى، بولمايدۇ دېدىمەمۇ، بولمايدۇ. بۇنداق كاتتا سورۇنغا ئاقپاششا پۇقراسى بولغان يۈز - ئابرويلۇق ئادەملەرنىلا چىللايمىز، ئۇنداق نەشكەشنى چىللاپ يۈرسەك، ھاجىمنىڭ ئالدىدا سەت ئەمەسمۇ؟

ئابلىزقارى جىلىخور خوتۇنىنىڭمۇ، مەمەدان ئوغلىنىڭمۇ ئۆز قارارىغا قارشى چىقىشقا پېتىنالمايۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەنە تەنتەنىلىك ھالدا:

— يادىڭلاردا بولسۇن، بۇ يۇرتنىڭ بېگى بۈگۈندىن باشلاپ ئاقپاششا پۇقراسى، بۇنىڭدىن كېيىن ئاقپاششا پۇقراسى ئەمەسلەر ئۆزىدىن ھېزى بولسۇن، بوسۇغامغىمۇ دەسسىمىسۇن! — دېدى.

20. تور يېيىلماقتا

قەسىرنىڭ كونا، يېڭى خوجايىنلىرى بىر كېچە - كۈندۈز داۋام قىلغان شاھانە زىياپەتتىن كېيىن، يوغىناپ كەتكەن قورساقلىرىنى ساڭگىلىتىشىپ، بوغاز كالىدەك ئېغىرلىشىپ قالغان مېھمانلارنى ئۇزىتىپ چىققاندا، كەچكى قۇياش تاغ تەرەپتىن توختىماي ئۇرۇۋاتقان سوغۇق شامال بىلەن بىللە كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنغانىدى. قەسىر سېپىلىنىڭ قوقتىسىدىن ئۇشقىرتقان ئاۋاز چىقىۋاتاتتى. تامغا چاپلىشىپ ئۆسكەن ئېگىز سەگۈ تېرەكلەرنىڭ يالىڭاچلىنىپ قالغان شاخلىرى نېپىز قوۋزاقلىرىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان نەم، سوغۇق شامالدىن ئۆزىنى قاچۇرماقچى بولغاندەك توختىماي ئېغاڭلىشاتتى. قاياقتىندۇ تېرىپ كەلگەن قوناق شېخى ياكى چۆۋا - چاتقاللارنى يۈدۈۋالغان، دۈگدەرەشكەن كىشىلەر

قەسىر ئالدىدىكى يولدىن ئەيمىنىپ ئۆتۈشەتتى.

— داستىخىنىمىز لايىقلىرىدا بولمىدى، خاپا بولۇشمىسىلا، خۇدايىمغا ئامانەت.

— يوقسۇ، يوقسۇ، ئۇنداق دېگىلى بولامدىغان، ھەرقايسىلىرىنى بەك ئاۋارە قىلىپ قويدۇق، يېگەن تۇزىمىز بىزدىن يانمىسا، خۇدادىن يانار...

بىرمۇنچە تۇزۇت گەپلەردىن كېيىن مەپىلىك كەلگەنلەر مەپىلىرىگە جايلاشتى، ئاتلىقلار ئاتلىرىغا مىنىشتى. مەپىلىك ۋە ئاتلىقلار تاختا كۆۋرۈككە كەلگەندىلا ئۈچ يولغا بۆلۈنۈپ، يوق بولدى.

— قانداق، زىياپىتىمىز كۆڭۈلدىكىدەك بولدىغۇ دەيمەن، — سورىدى مېھمانخانىغا قايتىپ كىرىپ تەكىيىگە يانپاشلىغاندىن كېيىن سېيىت ھاجى ھاپىز مەخسۇمغا قاراپ.

ھاپىز يېڭى دەملەنگەن بىر چەينەك چاينى ئابلىزقارىنىڭ قولىدىن بوسۇغا ئۈستىدىلا تاپشۇرۇۋېلىپ، ئۇنى باشقا بىر ئىشقا بۇيرۇۋەتتى - دە، چەبدەس قەدەم بىلەن سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— بەك ئوبدان بولدى، بەك ئوبدان بولدى، دېگەن بىلەن، ئۆزلىرىنىڭ پەمى ھەقىقەتەنمۇ قالتىس، پېقىر بۇنىڭغا بۈگۈن يەنە بىر مەرتەم ئىشەندىم، — دەپ جاۋاب بەردى كوركىرىتىپ چاي قۇيۇۋېتىپ.

سېيىت ھاجى ساقىلىنى سىيلاپ، تاڭلىيىنى قېقىپ قويۇپ، ماختانغاندەك:

— بۇ تېخى ئاددىي ئىشلار، بۇنداقلارنى دەريابويىغا ئاپىرىپ، سۇغارماي ئەكىلىشكە كۆپ كۈچ كەتمەيدۇ ئەمەسمۇ؟ — دېدى.

— مەن سىلىگە دېمىگەنمۇ ھاجىم، بۇ يۇرتنىڭ خەلقى بەك ساددا، قۇرتتەك ياۋاش، پاختىدەك يۇمشاق، ئەل قىلـ

ماق تولىمۇ ئاسان دەپ، مانا دېگىنىمدەك بولدى. ھېلىغۇ سىلى بار، بۇرۇن مەن چېنىمدا بۇلارنىڭ بۇرنىغا تۈيدۈرماي چۈلۈك ئۆتكۈزگەن تۇرسام...، — دېدى.

— ياق، ياق، — دېدى سېيىت ھاجى قولىنى سىلكىپ قويۇپ، — زامان ئۇخشىمايدۇ، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بۇلارنىڭ كۆزى ئېچىلىپ قالدى. ئەمدى ساددا دېگىلى بولمايدۇ بۇ خەقلەرنى. پېقىر بۇ يەرگە كارۋان تارتىشتىن بۇرۇن سودا قىلىپ ئۇ تەرەپلەرگە بېرىپ قالغانلاردىن ھازىرقى خوتەنلىكلەرنىڭ مىجەز-خۇلقى توغرىسىدا كۆپ گەپلەرنى ئاڭلىدىم. ئۇلار سىرتىدىن قارىغاندا، ياۋاشتەك تۇرغىنى بىلەن ئىچى كۈچلۈك، مۇبادا ئانسي تاپىمەن دېسەڭ سېنى ئەسلا كەچۈرمەيدۇ. بىرنى بىر دەيمىز دەپ، ئۆز ئەقىدىسىدە چىڭ تۇرۇپ، سەن بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىدۇ. ئۇنداق چاغلاردا بۇلار بىر ئاپەت، توسقىلى بولمايدىغان بىر سەل. تۈركىستان تارىخىغا نەزەر تاشلايدىغان بولساق، بۇنداق ئىشلار ئازئەمەس.

مەسىلەن ئالايلۇق، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان 12 يېشىدا ئەبۇ نەسىر سامانى بىلەن تونۇشۇپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ، تاغىسى ھارۇن بۇغراخاننى قەتل قىلغاندىن كېيىن خانلىق تەختىگە ئولتۇرغان. دىنىي ئىسلامنىمۇ خاقانلىق پەرمان يولى بىلەن يۈرگۈزۈشكە باشلىغان. بىراق بۇغراخان خوتەن دىيارىنى پەتھى قىلغىلى قوشۇن ئەۋەتكەندە، بۇلار ھەرگىز بوي بەرمىگەن، تالاي لەشكەر ۋە لەشكەر بېشىنى شېھىت قىلغان، ئىسلام لەشكەرلىرى ئاخىرىدا مۇبارىزە مەيدانىدا ھىيلە ئىشلىتىپ، خوتەن لەشكەرلىرىنىڭ چوڭى سەنسۇيل دېگەننى ئالدىن كولاپ نىقابلاپ قويۇلغان خەندەككە دەسسىتىپ يوق قىلىش يولى بىلەنلا مەقسەتلىرىگە يەتكەن.

— خوتەنلىكلەر نېمىلا دېگەنبىلەن تەقدىرىگە تەن بېرىپتۇ-

غۇ، ئاخىر.

سېيىت ھاجى ئادەتنى بۇزۇپ سۆزىگە لوقما سالغان شېرىكىگە قاراپ ھومىيىپ قويۇپ، گېپىنى داۋام ئەتتى:

— نەدىكىنى، يۈسۈپ قادىرخان قەشقەرىيىگە خوجا ئوبۇلقاسىم بىغەم قەشقەرىنى سەردار قىلىپ قويۇپ، قاراخانىلارغا قارشى كۆتۈرۈلگەن تاشكەنت، پەرغانە تەرەپلەرگە لەشكەر تارتىپ كەتكەن چاغدا خوتەنلىكلەر ئىسلامدىن يېنىۋالغان. ئۆزى يېنىۋېلىپلا قالماي، قەشقەرلىكلەرنىمۇ ئىسلامدىن چىقىرىپ، بۇتقا چوقۇندۇرغان.

— توۋا قىلدىم، كونا چاپان ئىچىدە دۈگدەرىشىپ يۈرگەن بۇ خەقلەرنى ياۋاش چاغلىغىلى بولمايدىكەن.

— دۇرۇس ياۋاش چاغلىغىلى بولمايدۇ. دېمەكچىمەنكى، يۈسۈپ قادىرخان قەشقەرىيىنى قايتا پەتھى قىلىپ، 40 مىڭ لەشكەر ۋە نۇرغۇن ئىماملار بىلەن خوتەنلىكلەرنىڭ ئۈستىگە قايتا يۈرۈش قىلغان. ئارىدىن ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتۈپ، قانلىق ئۇرۇش داۋامىدا ئىسلام لەشكەرلىرى قىرىلىپ تۈگەي دېگەندىلا خوتەن دىيارىنى بەيئەت قىلدۇرغان. خوتەنلىكلەر مانا مۇشۇنداق جاھىل خەقلەر.

سېيىت ھاجى تەكىيىدىن كۆتۈرۈلۈپ، تامغا يۆلەندى ۋە پەي تەكىيىنى نېرىراق ئىتتىرىپ قويۇپ جىددى تۈس ئالدى:

— چىرىيىنىڭ ھەر بىر تېشى ئۆزگە يۇرتتىن كەلگەنلەرنىڭ قېنى بىلەن بويالغان. ھەربىر زەررە تۇپرىقى سىرتتىن جاھات ئېچىپ كەلگەنلەرنىڭ يېشى بىلەن نەمدەلگەن. ئاشۇ قېتىمقى جەڭدە شېھىت بولغان يىگىرمە نەچچە مىڭ لەشكەرنى قويۇپ تۇرايلى، مەشھۇر لەشكەر باشلىقلىرى ۋە سپاھلاردىن ئىمامى نەسىرىددىن، ئىمامى مۇئىددىن، ئىمامى زوھورىددىن، ئىمامى قەۋمىددىن، قاسىم ئۇشلارنىڭ قەبرىسى مانا مۇشۇ يۇرتتا ياتىدۇ. بۇ قەبرىلەر ۋە

بۇ كەڭ شېھىتلىكتىكى مازارلارنىڭ خادىملىرى بىزنى قورال كۈچى بىلەن ئەمەس، ئەقىل كۈچى بىلەن ئىش كۆرۈشكە ئۈندەيدۇ.

ئولتۇرغان يېرىدە خۇددى ھەيكەلدەك قېتىپ قالغان ھاپىز ياقىسىنى چىشلىدى ـ دە، خۇرسىنىپ:

— ياپىرىم، بۇ خەقلەرنىڭ يامانلىقىنى، پۈتكۈل تۈركىستاننى ئۆزىگە قارام قىلىپ، شۆھرەت قازانغان قۇدرەتلىك لەشكەرلەرنى شۇ ھالغا كەلتۈرۈپتۇ ـ دە، «شېھىدانە خوتەن» دېسە نېمىشقا مۇنداق دەيدىكىن دەپتىمەن؟! — دېدى.

— يەنە بار تېخى، — سېيىت ھاجى بېشىغا بىراۋ قىلىچ تەڭلەپ تۇرغاندەك قورقۇنچقا چۈشكەن ھاپىز مەخسۇمنى مەسخىرە قىلغاندەك سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — بەدۆلەت ئالىيلىرى خوتەن پادىشاھى ھەبىبۇللاخان خوجىنى ھىيلە شارابى بىلەن مەستۇ مۇستەغرەق ئەيلەپ خوتەننى پەتھى قىلغاندا، ئىلچىغا بېرىپ «ھاجى ئاتامنى تېپىپ بەر» دەپ غوۋغا قىلىپ، غازاتچىلار بىلەن كالتەك، چوماق ئارقىلىق تۇتۇشقان نەچچە تۈمەن ئادەمنىڭ يېرىمى چىرىيىدىلىك، بۇلار مانا مۇشۇنداق توپىلاڭچى خەق، ئاچچىقى كەلسە خۇدادىنمۇ، ئۆلۈمدىنمۇ قورقمايدۇ.

— ئەمىسە، ئەمىسە...، — ھاپىز ئۈستىدىن ئېغىر بىر نەرسە بېسىپ تۇرغاندەك ئىنجىقلاپ تۇرۇپ سورىدى، — ئەمىسە ھاجىم نېمىدەپ باشقا بىر يۇرتنى خالىماي، بۇنداق نائەھلى يۇرتنى خالاپ قالدىلىكىن؟

سېيىت ھاجى ھەمراھىغا ئىشارەت قىلىپ، ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى مەھكەم ياپقۇزۇۋەتكەندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

— پېقىر ئەزەلدىن ئاجىز رەقىب بىلەن ئېلىشىشنىڭ مەززىسى يوق دەپ قارايمەن. مەسلەنىسىگە ئالساق، بالىغ ئادەم تۇرۇپ، بىر سەبىي بالا بىلەن تۇتۇشۇشتىن نېمە لەززەت؟ چوڭ ئادەمنىڭ غالىب كەلمىكىغۇ تەھقىق. بىراق، چوڭ ئادەم

بۇنىڭلىق بىلەن باتۇر ھېسابلانمايدۇ-دە!

— دۇرۇس... دۇرۇس...

— سىلى مۇھەممەت سىدىق زەلىلى① دېگەن بىر چوڭ شائىرنىڭ نامىنى ئاڭلىغانمۇ؟

— مۇھەممەت سىدىق؟ مۇھەممەت سىدىق دەيدىغان ئادەمدىن نەچچە ئوننى تونۇيمەن، شۇغىنىسى، — ھاپىز بېشىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ، چوڭقۇر ئويلانغان قىياپەتتە بىر پەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن دېدى، — شۇغىنىسى زەلىلى، شائىر دېگەن ئادەملەرنىڭ نامىنىمۇ ئاڭلىمىغان، ئۆزىنىمۇ تونۇمايمەن تەقسىر!

— ۋاي-ۋۇي، نادان بىلەن سۆھبەت قۇرۇشقۇ ئۇينىڭ قۇلىقىغا ساتار چالغاندەكلا بىر ئىش، زەلىلى دېگەن تەخەللۇس، شائىر دېگەن غەزەل توقۇيدىغان ئادەم دېگەن گەپ. ئۇقتىلىمۇ؟

— ئۇقتۇم... ئۇقتۇم...

— ئون نەچچە يىل مۇقەددەم، ئاشۇ مۇھەممەت سىدىق زەلىلى شائىرنىڭ «سەپەرنامە» دېگەن داستانى قولۇمغا چۈشۈپ قالدى. «سەپەرنامە»نى ئوقۇغاندىن كېيىن يۈرىكىمگە بىر ئوت-ئىشتىياق چۈشتى، ئۇ شائىر چىرىيە دىيارىنى قانداق ماختىغان دەيدىلا؟

---

① مۇھەممەت سىدىق زەلىلى — XVIII ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر شائىر، ئەينى چاغدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يىرىك نامايەندىسى. ئۇ مىلادى 1674-يىلى يەكەندە دۇنياغا كەلگەن. 40 يېشىدا مەلۇم ئىجتىمائى سەۋەبلەر تۈپەيلى مازار-ماشايىخلار زىيارىتىنى خاھلاپ قالغان ۋە قەشقەر مەشھەدتە ئۈچ يىل تۇرغاندىن كېيىن ئانا يۇرتى— يەكەنگە قايتىپ كەلگەن. ئۇ ئىنىسى دەلىلى ۋە ئاغىنىسى موللا غەزەلىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئىككىنچى قېتىم سەپەرگە ئاتلىنىپ، خوتەنگە كەلگەن. خوتەننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئېلىپ بارغان زىيارەت-سەپەرلىرىنىڭ تەسىراتىنى 2800 مىسرالىق «سەپەرنامە» داستانىغا كىرگۈزگەن. مىلادى 1720-يىللىرى يېزىلغان بۇ داستاندا خوتەن دىيارىنىڭ ھەرقايسى بۆلەكلىرىنى ئۆز ئالاھىدىلىكىگە يارىشا يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتى بىلەن تەرىپلىگەن.

شائىر 1755-يىلى 80 يېشىدا خوتەندە ۋاپات بولغان. نامى ئۇلۇغلانغان يەرلىك خەلق تەرىپىدىن «ئالتۇن مازار» غا دەپنە قىلىنغان.

چىرە چۇنان مەۋئىد نېكۇ سىرىشت،
ياد بىرۇر ئابى ھاۋاسى بېھىشت.
تۆت تەرىپى چىرە ھەممە باغلار،
كۆرمىگەن ئادەم يۈرەكى داغلار.
مېۋىسى ھەددىدىندۇر ئانىڭكى فۇزۇن،
نەشپۈتۇ، شاپتۇلۇ ھەم ئۆزۈم، قوغۇن.
قىش كۈندە ئالما، چىلان قاقىدۇر،
مېۋە مەھەللىسىدە چىرە تاقىدۇر.
جەننەت بولسا ئەگەر تېگىدە تۇرۇر،
پەيزى ـ فۇتۇئى جان رەكىدە تۇرۇر.

سېيىت ھاجى بۇ مىسرالارنى ھاياجان بىلەن ئۈنلۈك ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن:

— مانا بۇ چىرىيىنىڭ 190 يىلچە بۇرۇنقى سۈرىتى، بۇ سۈرەت پېقىرنى توپتوغرا ئون نەچچە يىل قىزىقتۇردى، ئۇخلىسامۇ، قوپسامۇ كۆز ئالدىمىدىن زادى نېرى كەتمىدى. كۆڭلۈمگە بۇ جەننەتتىن پەيزى ئېلىش ۋەسۋەسىنى سالدى. بۇ، بۇ يۇرتقا كېلىشىمدىكى بىر خۇسۇسىي سەۋەب، — دېدى.

— ھە، گەپ مۇنداق ئىكەن ـ دە، ئەمدى چۈشەندىم، چۈشەندىم...

— بۇمۇ بىر سەۋەب، بىراق، بۈيۈك ئاقپاششا ئېلىنىڭ مەنپەئىتىگە لايىق چوڭ ئىش قىلماق ئۈچۈن، مۇشۇنداق بىر يۇرتنى تاللىماق لازىم. بۈگۈنكى زاماندا، ھەممە مەملىكەت مۇداپىئە نەزەرىنى چېگرىغىلا قاداۋاتىدۇ، چېگرىغا كېلىپ ئوسۇرساڭمۇ ئۇلار سېنى توپ ئاتتى دەپ ئەيىبلەيدۇ، ھازىر چېگرىنىڭ خېلىلا ئىچكىرىسىگە جايلاشقان بۇ يۇرتتا نېمىلا قىلساق قىلىۋېرىمىز. پەقەت يەرلىك ھۆكۈمەتكە ئازراق مەنپەئەت بەرسەڭلا، ئۇ ساڭا ئىش قىلىپ بېرىدۇ.

— دۇرۇس، دۇرۇس. مانا بۇ قېتىم كىرىيە ئامبىلى

بىزگە ماسلاشقاندەك.

— شۇنداق، مال ئەشيا جەھەتتە باغ دېسە بېغى بار، تاغ دېسە تېغى بار بۇ يۇرت بىزنى ئالاھىدە قىزىقتۇرىدۇ. مەسىلەنسىگە ئېيتساق، بايام زىياپەتتە دېگەندەك، ئىمامىلىرىم كەنتىدە ئالتۇن قېزىش ئىشىنى پات يېقىندا باشلىۋېتىمىز، ئىككى تاغ كەنتىدىن چىقىدىغان قاشتېشى، چارۋا مەھسۇلاتلىرى بىزگە بەك زۆرۈر بولغان نەرسىلەردۇر. ئەتە ـ ئۆگۈن گىلەم كارخانىمىز ئىشقا كىرىشىپ كەتسە، ئۇنىڭدىن كېلىدىغان پايدىنىڭ ھېسابى يوق. گۇلاخمانىڭ پاختىسى، چىرىيىنىڭ قۇرۇق مېۋىلىرى سودىگەرلىرىمىزنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرىدۇ.

— بىراق ھاجىم، — دېدى ھاپىز ئېڭىكىنى يۆلەپ ئولتۇرۇپ، — بايام دېگەن گەپلىرىگە قارىغاندا، بۇلار بىلەن مۇئامىلە قىلىش خەتەرلىك ئوخشايدۇ، ئىشىمىزنى كۆڭۈلدىكىدەك ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن شۈبھىلىنىپ قېلىۋاتىمەن. ئىلكىمىزدە بۇلارغا تاقابىل كەلگۈدەك ياراغ يوق تۇرسا.

سېيىت ھاجى ئورنىدىن تۇردى، قىپقىزىل گىلەم سېلىنغان كەڭرى سۇپا ئۈستىدە مېڭىپ يۈرۈپ:

— بەش بارماقنى بىراقلا ئاغزىمىزغا تىققىلى بولمايدۇ، ياراغ ھازىر بولمىسا، كېيىن بولۇپ قالىدۇ، ئەمما ئەقىللىق ئادەم قىلىچىنى ئالدىراپ قىنىدىن چىقارمايدۇ، — دېدى.

— ئۇنداقتا...

— دېمىدىمۇ، بىز بۇ يەردە يۈسۈپ قادىرخاننىڭ يولىنى تۇتمايمىز، بەلكى بەدۆلەت ئالىيلىرىنىڭ يولىنى تۇتىمىز.

— ئۇ ئالىيلىرى قانداق يول تۇتقان ئىدىكىن؟

— قانداق يول تۇتاتتى، خوتەنلىكلەرنىڭ قىلىچ ـ نەيزە بىلەن بويسۇندۇرالمىغان قەلبىنى دىنىي ئېتىقاد مايىللىقى بىلەن ئەيۋەشكە كەلتۈرگەن! رىۋايەتلەردىن مەلۇمكى، نىياز

ئىشىك ئاغىسى ھەببۇللاخانغا ئەجەل شەربىتى ئىچكۈزۈپ، نۇرغۇن ئادەمنىڭ قېنىنى دەريا قىلىپ ئاققۇزۇپ، خوتەن تەختىدە ئولتۇرغان بولسىمۇ، پۇقرانىڭ مەنەن مايىللىقىنى زادى قولغا كەلتۈرەلمىگەن. بىرنى ئۆلتۈرسە، مىڭى تىرىلىپ قوپقان. ئىسيان، قوزغىلاڭ زادى بېسىقمىغان. ئاخىردا ئۇ خوتەنلىكلەرنىڭ مىجەز - خۇلقىنى پۇختا بىلىۋالغاندىن كېيىن، خەزىنىدىن ئانچە-مۇنچە پۇل ئاجرىتىپ، ماڭدامدا بىر مەسچىت سالغان. مازارلارنى تىكلەپ، ئىستىقامەتنى باشلىۋەتكەن. ئوردىدىمۇ نۇرغۇن راست-يالغان قارىيلارنى قىرائەت قىلدۇرغان. شۇنىڭ بىلەن پۇقرانىڭ كۆڭلى ئېرىپ، كالتەك-توقماقلىرىنى تاشلاپ، ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ، ئىسيان قىلىشنى ئۇنتۇپلا كەتكەن. مانا بۇ يۇرتتىكى ئىمامى جەئفەر تەيران مازىرى ھەم شۇ چاغدا كېڭەيتىلىپ، بۈگۈنكى ھەيۋەتىگە كىرگۈزۈلگەن، رەسمىي تەزكىرە تۇرغۇزۇلغان. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، نۇرى كەنتىدىكى تۆت ئىماملىرىم مازىرىنى نىياز ھېكىم بەگ ئىشىك ئاغىسى ئۆز خىراجىتى بىلەن زىننەتلەپ، 40 قوينىڭ گۆشى پاتقۇدەك داش قازان ياساتقانمىش، ھەتتا ئۆزى بۇ مازار زىيارىتىدە بوپتىكەنمىش.

— ھە، مۇنداق دېسىلە، ھاجىمنىڭ نۇرغۇن تەدبىرلىرىنى پېقىر بۈگۈنگىچە چۈشەنمەپتىكەنمەن تېخى، — دېدى ھاپىز ۋە تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادىغا ئالغاندەك سورىدى: —

بايام زىياپەتتە ئىسلام ئەقىدىسىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش ۋەجىدىن يۇرت پۇقرالىرىغا بىر كاتتا مەدرىسە بىنا قىلىپ بېرىمەن، دېگەنلىرىدە مەن كەم ئەقىل تېخى ھەيران بوپتىمەن. مەدرىسە بىنا قىلىپ بۇ نادانلارنىڭ كۆزىنى ئېچىپ قويساق، قانداق بولار دەپ غەم يەپتىمەن. ئەمدى چۈشەندىم، چۈشەندىم.

— پېقىرنى مەدرىسە سېلىپ، قارىغۇنىڭ كۆزىنى ئېچىپ قويسا كېرەك، دەپ ئويلاپ قاپتۇلا ـ دە!— دېدى سېيىت هاجى هاپىز مەخسۇمنى زاڭلىق قىلغاندەك پىخىلداپ كۈلۈپ كېتىپ،— ئەيسانىڭ ئېشىكى مەككىگە 40 قېتىم بارسىمۇ، يەنە ئېشەكلىكىچە قېلىۋېرىدۇ، شۇنىڭغا ئوخشاش، قارىغۇ يەنە قارىغۇ پېتىچە تۇرۇۋېرىدۇ ۋە يېتىلىگەن يېرىگە ياق دېمەيلا مېڭىۋېرىدۇ!— سېيىت هاجى بىردەم توختىۋالغاندىن كېيىن شېرىكىگە سوئال قويدى،— سىلى قارچىغا بىلەن ئوۋقىلىپ باققانمۇ مەخسۇم؟

بۇ تۇيۇقسىز قويۇلغان غەلىتە سوئالنى نېمىدەپ چۈشىنىپ قالدىكىن، هاپىز كۆزىنى بىردەم چىمچىقلاتقاندىن كېيىن جاۋاب بېرىپ:

— يوقسۇ، ئۆمرۈمدە بىرنى ئىككى قىلمەن دەپلا يۈرگەن ئادەممەن، ئۇنداق چاكىنا ئىشلار بىلەن هەپىلەم يوق، توشقان گۆشى دېگەن تولا نېمىغۇ، شۇنچە جاپا تارتىشنىڭ نېمە هاجىتى،— دېدى.

ئۇ سېيىت هاجىنى ئۆزىنى سىناۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ قالغانىدى.

ها... ها... ها...

سېيىت هاجىنىڭ قاقاقلاپ كۈلۈشىدىن ئۇ هەيران قالدى.

— شىكار قىلىپ ئوۋ ئوۋلاش توشقان گۆشى ئۈچۈنلا ئەمەس. بۇ بەكمۇ كۆڭۈللۈك بىر ئىش، ئادەمگە ئەقىل ئۆگىتىدۇ، ئېتىلىپ كېلىۋاتقان قارچىغىدىن قاچقان توشقاننىڭ جان ئاچچىقىدا ئۆزىنى هەرتەرەپكە تاشلىشىنى، قارچىغىنىڭ چاڭگىلىدىكى ئېچىنىشلىق هالىتىنى كۆرۈشنىڭ ئۆزى بىر راھەت ـ دە!

— ئۇنداقتا ئۆزلىرى بۇ جەھەتتىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىدىكەنلا ـ دە، هاجىم؟

— پېقىر ياشلىقىمدىن باشلاپ قارچىغا ئوينايتتىم. ياشلىقىمدىلا ئەمەس، تېخى مەملىكەتتىن بۇ تەرەپلەرگە كارۋان تارتقۇچە خارەزمنىڭ چۆللىرىدە پۇرسەت بولسىلا قارچىغا قۇشلايتتىم. قارچىغىنىڭ ئۆزىنى ئالساق، ئوۋ قىلمىغان چاغلاردا بېشىغا قارا قاپچۇق كىيگۈزۈپ، قاراڭغۇ ئۆيدە ساقلاشقا توغرا كېلىدۇ. ئوۋ قىلىدىغان جانىۋارنى كۆرگەندىلا ئۇنىڭ بېشىدىكى قاپچۇقنى ئېلىۋېتىپ، گاھ دەپ قۇشلايمىز ـ دە، ئۇ ئۇدۇل بېرىپ ئولجىغا چاڭگال سالىدۇ. مۇبادا، ئادەتتە زۇلمەت ئىچىدە ساقلانمىسا، ئۇ جاھاننىڭ رەپتارىنى بىلىۋالىدۇ ـ دە، كۆرسەتكەن يېرىڭگە قاراپ ئېتىلمايدۇ، ھەتتا قۇشلىغۇچىنىڭ كۆزىنى چوقۇۋالىدۇ. مانا بۇ ساڭا رەئىيەنى ئاسارەت ئىچىدە تۇتۇشقا ئۆگىتىدۇ.

— دۇرۇس، دۇرۇس، ھاجىم قالتىس جۇمۇ.

— ياق، قالتىس دېگىلى بولمايدۇ، چۈنكى پېقىر قول ئاستىدىكىلىرىڭىمۇ ھەم مۇشۇنداق ئەقىلنى ئۆگىتىپ كېتەلمىدى ـ دە!

ھاپىز سېيىت ھاجىنىڭ بۇ سۆزىنىڭ تېگىگە يېتەلمىدى، كۆزلىرى چەكچىيىپ، ھاڭۋېقىپلا قالدى.

— مەخسۇم، — دېدى سېيىت ھاجى گاڭگىراپ تۇرغان شېرىكىگە، — ئۆزلىرى بىر قېتىم ئوۋغا چىقىپ كەلسىلە بولىدىغاندەك قىلىدۇ.

— مەن... مەن بۇ ئىشنى قىلىپ باقمىغان، ئەپلەشتۈرەلمەيدىغانلىقىمنى تۇيۇپلا تۇرىمەن، ھاجىم.

— ياق، ھازىر توشقانلارمۇ سەمىرىپ قالدى، تۇتماقمۇ تەس ئەمەس، خاتىپ بايۋەچچىنىڭ قارچىغىسى يامان ئەمەستەك قىلىدۇ.

— بوقسۇ، بوقسۇ ھاجىم، باشقا ھەر ئىشقا بۇيرۇسىلا

پەرمانبەردارلىق بىلەن ئورۇنداي، مېنى ئوۋغا چىققىن دېمىسىلە، بىر كۈن ئاۋارە بولۇپ بىرمۇ توشقان ئۇۋلىيالمىسام، قايسى يۈزۈم بىلەن ئالدىلىرىغا كېلەلەيمەن!— سېيىت ھاجىنىڭ بايام «قارچىغا قۇشلىغۇچىنىڭ كۆزىنى چوقۇيدۇ» دېگەن سۆزىدىن قورقۇپ كەتكەن ھاپىز يالۋۇرغان ئاھاڭدا:

— سىلىنىڭ ئۇۋلايدىغانلىرى توشقان ئەمەس، بەلكى ئادەم! ئادەم!— دېدى.

سېيىت ھاجى تامغا ئالدىنى قىلىپ تۇرۇپ، «ئادەم» دېگەن سۆزنى كۈچلۈك ئۇرغۇ بىلەن سوزۇپ ئېيتتى:

— ئادەم؟

— ھەئە ئادەم،— سېيىت ھاجى شېرىكىنىڭ ھەرقانچە قىلغان بىلەن بۇ سۆزنىڭ تېگىگە يېتەلمەيدىغانلىقىغا ئىشەندى-دە، دېمەكچى بولغانلىرىنى يالىڭاچلا ئېيتتى،— توشقان، تۈلكە ئۇۋلاشنىڭ ئادەم ئۇۋلاش بىلەن نۇرغۇن ئوخشايدىغان يەرلىرى بار. بىراق، بۇ قېتىم ئۇۋلايدىغانلىرى راستىنلا ئادەم. بۈگۈنكى زىياپەتتە نۇرغۇن ئىشلارنى يۈرگۈزىمىز، دېدۇق ئەمەسمۇ؟ قۇرۇلۇش قىلىدىغانغىمۇ، ئالتۇن كانى ئاچىدىغانغىمۇ، شايى-ئەتلەس، گىلەم ئۇستىخانىلىرىنى يۈرگۈزىدىغانغىمۇ ئۇلارنىڭ قولى كېرەك. ئاڭلىساق، ئۇ يەردە سەرسان بولۇپ يۈرگەنلەرنى ئىككى يۈزدىن ئاشىدۇ دەيدۇ. تېخى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۇستا ھۈنەرۋەنلەرمۇ بار ئىكەن. خاتىپ بايۋەچچە يول باشلاپ بەرسۇنىيۇ، كۆزگە كۆرۈنمەي ئۆز قوشىنى ئوۋغا سالسۇن، سىلى ئۇلارغا چېرىكلەرنىڭ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ قاچقانلىقىنى دەۋەرسىلە، پۇقرالىق گۇۋاھنامىسى ئالسا تېخى ياخشى، ئالمىسىمۇ كېرەك يوق، پەقەت قايتىپ كەلسىلا بولىدۇ، قالغىنىنى كېيىن توغرىلارمىز!

— ئىچكىرى ئۆلكىدىكى مانجۇ خاننىڭ يىقىلغانلىقىنى، ئۇ-

لارنىڭ زامانىنىڭ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى تۇپتوغرا ئېيتساملا ...

— ھە؟! — سېيىت ھاجى تۇيۇقسىز چۆچۈپ، ئارقىسىغا داجىپ كەتتى، — نېمىدەپ يوق چاينايدىلا، بۇ گەپنى سىلىگە كىم دېدى؟

— ھېچكىم ... ھېچكىم ...

سېيىت ھاجى بىر يالماپلا يۇتۇۋېتىدىغان ئەلپازدا ھاپىز مەخسۇمنىڭ ئالدىغا قىستاپ كەلدى - دە، ئۇنىڭ چېقىر كۆزىگە قاتتىق تىكىلدى. تونۇشقان ئىككى يىلدىن بېرى ئادەتتە ناھايىتى سىلىق مۇئامىلىدە بولىدىغان، مۇلايىم، تەقۋادار خوجايىنىنىڭ بۇ دەرىجىدە غەزەپلەنگەنلىكى ئۇنىڭ تېنىدىن دەرمانىنى قۇرۇتۇۋەتتى. ئۇ ھەرقانچە ئۇرۇنۇپ كۆرگەن بولسىمۇ، سېيىت ھاجىنىڭ ئولجىغا تىكىلگەن قارچىغىنىڭ كۆزىدەك ئۆتكۈر، قورقۇنچلۇق نۇر چاقنىتىپ تۇرغان كۆزىدىن قۇتۇلالمىدى.

— ھېلىقى كۈنى ... ھېلىقى كۈنى ...

— ھېلىقى كۈنى نېمە بولدى؟ ھە!

ھاپىز قەدەممۇ قەدەم تاپ بېسىپ قىستاپ كېلىۋاتقان سېيىت ھاجىدىن قورقۇپ مەھكەم يېپىقلىق تۇرغان ئىشىككە يۆلىنىپ قالغاندىلا، ئاندىن راستىنى ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى:

— ھاجىم، قۇللىرى يامان ئىش قىلىپ قويدى. مەن يوق يېدىم، مەن شەيتاننىڭ كەينىگە كىردىم. ئالدىلىرىدا يۈزۈم يوق...

ئۇ ئۆزىنى ئۆزى تەستەكلەپ، يۈزى ئانارنىڭ دانىسىدەك قىزىرىپ كەتكەندىلا خوجىسىنىڭ ئالدىغا گۆپپىدە يىقىلدى.

— ھېلىقى كۈنى، دە ... دە ... دەرۋىش كېلىپ كەتكەن كۈنىنىڭ ئەتىسى ... ئۆزلىرى تەرەت ئالغىلى چىقىپ كەتكەنلىرىدە ھېلىقى ... ھېلىقى پوپكىدىكى ... خە ... خەتنى نېمىكىن دەپ ئېلىپ ئوقۇپ ... ئو ... ئوقۇپ ساپتىمەن.

ئۇ يەنە ئۆزىنى ئۆزى كاچاتلاپ ھۆكىرەپ يىغلاپ تۇرۇپ كەچۈرۈم سورىغىلى تۇردى.

سېيىت ھاجىغا ھەممە ئىش ئايان بولدى. ئەسلىدە ئۇ قەشقەردىكى كونسۇل ئەپەندىدىن ھىلقى دەرۋىش ئەكەلگەن مۇھىم خەتنى ئوغرىلىقچە ئوقۇۋالغانىكەن. تەرەتكە بارسىمۇ بىللە ئېلىپ يۈرىدىغان، ھەتتا بەدىنىنىڭ مۇھىم بىر ئەزاسىغا ئايلىنىپ كەتكەن ئەپچىل سىردىق پوپىكىنى بۇ شەيتانىنىڭ ئېچىپ قويىدىغانلىقى ئۇنىڭ ئۇخلىسىمۇ چۈشىگە كىرمەيتتى.

بۇ مۇھىم خەتتە 1911 - يىلى 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ۋۇچاڭ شەھىردە چىڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى پارتلىغان چوڭ كۆلەملىك قوزغىلاڭنىڭ ① تەپسىلاتى ۋە ئېچكى، خارجى ئىشلارغا بولغان تەسىرى يېزىلغان بولۇپ، سېيىت ھاجىغا بېرىلگەن مۇھىم ۋەزىپىنىڭ يېڭى يۆلىنىشى قوشۇمچە قىلىنغان. پوپىكىدا يەنە كونسۇلغا يوللىنىدىغان بىر قىسىم ھۆججەتلەر، سانلىق مەلۇماتلار، مۇھىم پىلان لايىھىسى بار ئىدى.

دەسلەپتە، بۇ مۇھىم، پارتلاش خاراكتېرلىك خەۋەردىن خەۋەردار بولغان سېيىت ھاجىنىڭ گۆلقەقەلىرى ئېچىلىپلا كەتتى. مەنچىڭ ھۆكۈمىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن پەيدا بولىدىغان بوشلۇق، قالايمىقانچىلىقنى ئۆز پىلانى ئۈچۈن تازا قولاي پۇرسەت دەپ ھېسابلىدى. يولىيورۇق بويىچە قەدەمنى تېزلىتىپ، يېڭى ھۆكۈمەت تەختكە چىققۇچە مەقسەت - مۇرادلىرىنى ھاسىل قىلىپ، چىرىيە ئاسمىنىدا ئۆزگىچە بىر ئەلەمنى جەۋلان قىلدۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يەتتى.

سېيىت ھاجى دەرۋىش قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، پات - پات تۈن قاراڭغۇسىدا پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان ئالاقىچىنى ئۈزۈۋەتكەندىن كېيىن، جايناماز ئۈستىدە كۆزىنى يۇمۇپ يېرىم كۈن

---

① «شىنخەي ئىنقىلابى» نى كۆرسىتىدۇ.

ئولتۇرۇپ قايتا - قايتا ئويلانغانسىرى مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئاغدۇرۇپ تاشلانغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاشكارىلاشقا بولمايدىغانلىقىنى چوڭقۇر تونۇپ يەتتى - دە، بۇ گەپنى ئىنىس - جىنغا تىنمىدى.

چۈنكى، پۇقرالار ئۆزى خېلى كۆپ پۇل خەجلەپ تەكلىپ قىلىپ كەلگەن مانجۇ چېرىكلىرىدىن ئىبارەت يوغان توقماقنىڭ ھەيۋىسى بىلەنلا گۇۋاھنامە ئېلىۋاتاتتى. ئەگەر بۇ خەۋەر ئاشكارىلىنىپ قالىدىغان بولسا، گۇۋاھنامە ئالماق تۈگۈل، ئاغانىلارمۇ خۇددى يۇسۇپ قادىرخان زامانىسىدىكىدەكلا لەۋزىدىن يېنىۋېلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. شۇڭا، ئۇ بۇ خەۋەرنى 15 كۈنگىچە ياكى ئۇنىڭدىن ئۇزۇنراق مەخپىي ساقلاش قارارىغا كەلدى.

ئۇ بۈگۈنكى زىياپەتنى پەقەت تورنى تېخىمۇ كەڭرى يېيىش، يۇرت ئەھۋالىنى تىڭ - تىڭلاش ئۈچۈنلا ئالاھىدە ئۇيۇشتۇرغانىدى. سىيىت ھاجى بىرمۇنچە يۇرت كاتتىلىرىنىڭ خېلى ئاسانلا ئىندەككە كەلگەنلىكىدىن رازى بولدىيۇ، زىياپەت ئەھلىدىن ئاڭلىغان بەزى ئەھۋاللاردىن دەككە - دۈككىگە چۈشتى. سوپۇرگە مىراب بېگى قايتا - قايتا تەكلىپ قىلىنسىمۇ «ساقلىقىم يوق» دېگەن باھانە بىلەن تەكلىپنى رەت قىلدى. ئۇنىڭ ئابدۇللا چاقچاق، ئۆرەك باقشى، چولاق مۇئەززىن، قادىر تۆمۈرچى، ھەتتا ئىمامىلىقتىن بىكار قىلىنغان رۇسۇل دېگەنلەر بىلەن پىنھاندا مەجلىس قۇرۇپ، ئۆزىگە زىت گەپ - سۆزلەرنى تارقىتىپ يۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ تولىمۇ سەگەكلەشتى. بۇغۇ مەيلى، ئۇلارنىڭ قولىدا يەتتە يىل بۇرۇن مانجۇلارغا قارشى قوزغالغان چاغدا قالغان قىلىچ - نەيزىلەرنىڭ بارلىقى ئۇنى چۆچۈتتى. مۇبادا ئۇلار ئويۇقسىز كۆتۈرۈلۈپ قالسا، تاقابىل تۇرۇشقا ئامالسىز قالىدىغانلىقى بىر خۇداغا، بىر

ئۆزىگە ئايان ئىدى. ئۇ قورال-ياراغ ۋە ئادەم سوراپ كونسۇلغا يازغان مەكتۇبىنى ھېلىقى دەرۋىشتىن يوللىۋەتكەن بولسىمۇ، بۇ قورال-ياراغنىڭ يېتىپ كېلەلىشىگە ئانچە ئىشەنچ قىلالمايۋاتاتتى. تېخىچە مانجۇلارنىڭ قول ئاستىدا تۇرۇۋاتقان يوللار، مانجۇلارنى ئۆچ كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ پېيىگە چۈشۈپ، ھەممىلا يەردە قۇتراپ يۈرىدىغان قارا سىپەھلەر قورال ئەكەلگەن كارۋاننى بۇلىماي قويمايتتى.

سېيىت ھاجى ئاقپاشا مەملىكىتىگە ئەڭ يېقىن، ئەڭ خاتىرجەم تاغ يولى بىلەن كارۋان ئەۋەتىش پىكرىگە كەلدى ۋە مال-دۇنيا دېسە جېنىنى ئايىمايدىغان نادىرخان بازار بېگىنى يادىغا ئالدى. يەنە كۆزىدىن يوقاتمىسا بولمايدىغان بىرقانچە پۇقرانى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى.

ئۇ سۈپۈرگە ئاخۇننىڭ قەشقەردىكى ئوغلىنىڭ بۇ تەرەپلەرگە يۈرۈشۈپ تۇرىدىغان كارۋاندىن پات-پات خەۋەر-نامە ئەۋەتىپ تۇرىدىغانلىقىنىمۇ ئاڭلىدى. ئۇ ھېلىقى خەۋەرنىڭ بۇ يۇرتقا ۋاقىتسىز تارقىلىپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىپ، قەشقەردىكى كونسۇلغا گەپ ئەۋەتكەن ۋە بەشتوغراق تەرىپىدىن كېلىدىغان ئەلچى يولىنىڭ ئاغزىنى ساقلاش ئىشىنى تېخى تۈنۈگۈنلا خاتىپ بەگزادىگە 20 تەڭگە بىلەن قوشۇپ تاپشۇرغانىدى...

ھاپىزنىڭ بۇ خەۋەرنى بىلىپ قالغانلىقى، يەنە كېلىپ بۇ خەۋەرنى جاڭگالدا يۈرگەنلەرگە ئېيتماقچى بولغانلىقى ئۇنىڭ ئەرۋاھىنى قىرىق گەز ئۇچۇرۇۋەتتى. ئۇ: «خۇدايا شۈكرى، ھېلىمۇ ھەم بالدۇرراق ئۇقۇپ قالغىنىم، بولمىسا بۇ ئەبلەخ چاتاقنى تېرىيدىكەن-دە!» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى-دە، ۋارقىرىدى:

— ئۆز خوجىسىنىڭ مەخپىيىتىگە قول سېلىش ئاللا ئالدىدا

كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزگەنلىك!

— توۋۋا قىلدىم، توۋۋا قىلدىم. ئەمدى بۇنداق ئىشنى ئىككىنچى قىلمايمەن، ھاجىم.

سېيىت ھاجى شېرىكىنى جاسۇسمىكىن دەپ گۇمان قىلدى ـ يۇ، لېكىن ئۇنىڭ جاسۇس ئىكەنلىكىگە ئىشەنمىدى. چۈنكى ئۇ گېنېرال گۇبېرناتورنىڭ ئۆزىگە قوشۇپ قويغان ئادىمى ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئۆزىدىن ئۆزگە ھېچكىمگە ئىشەنمەيدىغان سېيىت ھاجى ھاپىزنى قەسەم قىلدۇرماقچى بولدى ـ دە، قۇرئانغا ئىشارەت قىلدى.

— مۇبادا بىلگەنلىرىمنى ئاغزىمدىن چىقىپ كەتسە، خوجامغا تۇز كورلۇق قىلسام، 30 پارە قۇرئان جېنىمنى ئۇتسۇن، جايىم دوزاختا بولسۇن!

سېيىت ھاجى كۈلۈمسىرىدى، ھازىر ئۇ پەقەت كۈلۈمسىرەلەيتتى. بۇرۇنقى چاغلار دىكىدەك، مەخپىيەتنى بىلىۋالغۇچىنىڭ تۇۋىسىغا، قەسىمىگە قاراپ تۇرماي ئۈزۈل ـ كېسىل يوق قىلىۋېتىش ھازىر قولىدىن كەلمەيتتى. ئۇ تىترىكى ئەمدىلا بېسىلىشقا باشلىغان ھاپىز مەخسۇمغا قاراپ:

— ئۇۋۇ ئەتىدىن قالمىسۇن، ئۇقتىڭمۇ؟ — دېدى.

— جەزمەن دېگەنلىرىڭىزدەك بەجا كەلتۈرىمەن ھاجىم.

ھاپىز ئىككى پۈككۈلگۈدەك بولۇپ تەزىم قىلىپ، يەنە بىر نېمىلەرنى دەپ قەسەم قىلدى.

21. «دۆلەت قۇشىمۇ ياكى قۇزغۇنمۇ»

ئايىغى ئۈزۈلمەيۋاتقان بەختسىز كەچۈرمىشلەر بىلەن كۆڭلى سۇنغان چىرىيە نامراتلىرى روزى ھېيتنىڭ قانداق

كېلىپ كەتكىنىنى بىلمىگىنىدەك، ئاردىن يەتمىش نەچچە كۈن ئۆتۈپ، قۇربان ھېيت ئايىمىنىڭ قانداق كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ تۇيمايلا قېلىشتى. رەھىمسىز ۋابا ئىلاھىي ئىبلىس قولىنى ئۇزاتقاندىن باشلاپ تا بۈگۈنكى كۈنلەرگىچە، ئۇلارنىڭ قورسىقى تويغۇدەك بىر ۋاخ غىزا يېيىشنى ھېيت ئورنىدا ھېساپلاشقا ئۆگىنىپ كەتكەنلىكى بۇنىڭ بىر سەۋەبى ئىدى.

يۇرتتا ئاسايىشلىق، پۇقرا كۆڭلىدە ئەمىنلىك بولغان يىللىرى بۇنداق ئۇلۇغ ئايەمنىڭ مۇبارەك قەدىمىگە ھەركىم تەقەززالىق بىلەن تەلمۈرەتتى. بىرەر ھەپتە، ھەتتا بىرەر ئاي بۇرۇن باشلىنىدىغان ھېيت ھازىرلىقى ھارپا ئاخشىمى ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىقاتتى. گۈگۈم بىلەن تەڭ ئىمامى جەئفەر تەيران مازىرىغا جەم بولغان جامائەت مازار مەيدانىدىكى بوز توپىلىقتا ھەر خىل سورۇنلارنى تۈزىشەتتى. مەشھۇر خەلق ناخشىچىلىرى، راۋابچىلار، ۋەقەشۇناسلار جامائەتنىڭ «قايناپ» دېگەن ساداسى ئىچىدە ئۆز كارامەتلىرىنى نامايىش قىلاتتى. ئىشانلار ۋە ئۇلارنىڭ مۇرىتلىرى مەسچىت يېنىدىكى چوڭ خانىقادا ھۆكمەت ئوقۇشۇپ، كېچە شاۋقۇنىغا شاۋقۇن قوشاتتى. تارىخنىڭ سىرلىق سەھىپىلىرىنى ئۆز ئاڭلىغۇچىلىرىغا ئايىماي تەقدىم قىلىدىغان ۋايىزلار سۆزمەنلىكى بىلەن ھەركىمنى ئۆزىگە جەلىپ قىلاتتى. جامائەت تاڭغا يېقىن ئولتۇرغان يېرىدىلا ئۇيقۇغا كېتەتتى ۋە شېرىن چۈشلەرنىڭ قۇچىقىدا تازا ئەركىلەشكە باشلىغانلىرىدا مۇئەززىننىڭ ئەزىنى ياكى قولۇم- قوشنىلىرىنىڭ تۇقۇپ قويۇشى بىلەن ئويغىنىپ، ئالدىراپلا غۇسلى تەرەت قىلىشىپ، نامازنىڭ ئالدىنقى سېپىنى تالىشىپ، مەسچىتكە ئېتىلاتتى.

بىراق، ھەرقانچە قىلغان بىلەن تۆت- بەش مىڭغا يېقىن جامائەتنىڭ بىرەر مىڭ ئادەم سىغىدىغان مەسچىتتىن ئورۇن ئالالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. يەنە نەچچە مىڭى مەسچىت تې-

شىدىكى مەيدانىنىڭ بىرەر يېرىدىن بىر تاپانلىق جاي تېپىشاتتى-دە، كۆك توپا ئۈستىدىلا ناماز ئوقۇيتتى.

ھېيت نامىزىدىن پارىغ بولغان جامائەت ئالدى بىلەن مازار يېنىدىكى ناغرا-سۇناي ساداسىغا چۆمۈلگەن كىچىك بازارغا كېلەتتى. ئەكەلگەن قىڭىراقلىرىنى قىل يارغۇدەك چاقىلىتىپ بولۇپ، كەنتكە قاراپ سەلدەك ئاقاتتى ۋە مەھەللىلەرگە تاراپ كېتەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي پۇتلىرى چۈشلەپ قۇربانلىق قىلىنىۋاتقان قويلارنىڭ جان ئاچچىقىدا سوزۇپ-سوزۇپ مەرەشلىرى ھويلا-ھويلىلاردىن ئاڭلىنىشقا باشلايتتى.

دەل مۇشۇنداق چاغلاردا ھېيتلىق كىيىملىرىنى كىيىشكەن ئوغۇل باللارنىڭ، تال-تال قىلىپ ئۆرۈلگەن چاچلىرىنى مەجنۇنتالدەك لەپىلدىتىپ، تەتۈر ئېسىلغان قوينىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلەپ يۈرگەن قىزلارنىڭ خۇشاللىقى تازا ئەۋجىگە يېتەتتى.

ئۆزىنىڭ ھېيتلىق كىيىملىرىنى تەڭتۇشلىرىغا كۆز-كۆز قىلىشنى كۈتۈپ ئۇزۇن كېچىنى تەسلىكتە تاڭ ئاتقۇزغان بالىلار سېمىز قوي گۆشى قازانغا تىقىلىشى بىلەنلا كوچىلارغا چىقاتتى-دە، رەڭمۇرەڭ بويالغان تۇخۇملىرىنى چىشىغا ئۇرۇپ تۇرۇپ، ئۆزىگە رىقابەتچى چاقىراتتى. ھېيتلىق پۇللىرىنى ئاغىنىلىرىنىڭ كۆزىچىلا ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن سانايتتى. شوخ كۈلكىلەر، بىر-بىرىنىڭ ئايىمىنى تەبرىكلەش ئاۋازلىرى بىلەن قوشۇلۇپ پۈتۈن يۇرتنى خۇشاللىق دېڭىزىغا چۆمدۈرەتتى...

بۇ يىلقى قۇربان ھېيت ئايىمى تازا قاملاشمىغان بىر چاغقا توغرا كېلىپ قالدى. ھايىز مەخسۇمنىڭ «خۇش خەۋەر» يەتكۈزۈشى بىلەن جاڭگالدىكى ھايۋانلارچە ھاياتنى ئاخىرلاشتۇرۇپ قايتىپ كەلگەنلەر ئۇرۇق-تۇغقان، دوست-يارانلىرى بىلەن جەم بولغان بولسىمۇ، قول ئىلكىدە ئازراق

ۋەجى بارلاردىن ئۆزگىلەر ئالەمدىن ئۆتكەن ئەجدادلىرىنىڭ روھىغا ئاتاپ چۈجىگە چاغلىق بىر نەرسە قۇربانلىق قىلالمىدى. ماتا ياكى تالىمىدىن قىلىنغان ئىشتانلىرى چوۋا-چاتقال ۋە تىكەنلەرنىڭ ئىلىۋېلىشى بىلەن تىلىم-تىلىم يىرتىلىپ، قارا، ئۇرۇق ياقالچاقلىرى كۆرۈنۈپ قالغان بىچارىلەرنىڭ ھېيتلىق كىيىم كىيىشكىمۇ قۇربى يەتمىدى. ئۆتكەن چاغلاردىكى كۆڭۈللۈك ئەسلىمىلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان، غەملەنگەن، پۈتۈن ئۇزايىغا يىغا ئۇلاشقان سەبىي باللار ئاپتاپتا يورۇپ تۇرغان تام تۈۋىدە خۇددى ئىگە-چاقسىز يېتىمدەك، ئېڭىكىنى تىرەشكەن ھالدا ئولتۇرۇشاتتى.

سۈپۈرگەئاخۇن ھېيت نامىزىنى ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن، دادىسىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا خېلى ئۇزاق ئولتۇرۇپ قالدى. ئوقۇلىدىغان سۈرىنىمۇ بىرنەچچە قېتىم تەكرارلىدى. قاچاندۇر بىر چاغلاردا دادىسىنىڭ ئۆزىگە قىلغان بىر قېتىملىق ياخشىلىقىنى ئۇنتۇمىغان ھاشىم قاپاق دېگەن يالغۇز دېھقاننىڭ قەرەللىك سۇ قۇيۇپ تۇرۇشى بىلەن كۆكلەپ قالغان تېرەك خادىسىغا ياشلىنىپ تۇرغان كۆزىنى تىكتى. دادىسىنىڭ بومبا ساقال، دائىم كۈلكە چىقىپ تۇرىدىغان چىرايىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئۇنىڭ پۇقرالارغا ئاتىدارچىلىق قىلىدىغان خىسلىتىنى ئويلىدى. «ئوغلۇم، ئادەم ئادەم بىلەن ئادەم، ھەممە ئادەم يارىتىلىشتا تەڭ يارىتىلغان، رىزقىمۇ ئوخشاش تەقسىم قىلىنغان، زۇۋۇلىسىمۇ تەڭ ئۆزۈلگەن، بىراق، بەزىلەر بەزىلەرنىڭ رىزقىغا خوجا، توقلارغا قارىغاندا ئاچلار كۆپ، ئەڭنى پۈتۈنلەرگە قارىغاندا يالڭاچلار كۆپ، سەن ئۆمرۈڭدە يوقسۇلنىڭ ياتىمىنى ئېلىپ ئۆت. ئوڭ قولۇڭغا ئەزان، چەپ قولۇڭغا تەكبىر ئېيتىپ ئېتىڭنى سۈپۈرگەئاخۇن دەپ قويغىنىمىمۇ بىكار ئەمەس، ئەلگە سۈپۈرگىدەك خىزمەت قىل،

تەمەسىز بول، ئەلدىن يانمىسا، خۇدادىن يانمىدۇ» دېگەن سۆزىنى يادىغا ئالدى.

ئۇ، راستىنىلا دادىسىنىڭ بۇ ۋەسىيىتىنى ئۆزىگە قىبلىنامە قىلدى. بۇ يىل كۆز كىرىشى بىلەن چىويە دەرياسىدىكى، قالماقدۆڭ ئۆستىڭىدىكى سۇ ئۈزۈلۈپ قالدى. قۇدۇقلارنىڭ سۈيىمۇ خۇددى ئەجدىھا دەم تارتىپ كەتكەندەك قۇرۇپ كەتتى. يۇقىرانىڭ بېشىغا كەلگەن بۇ موھتاجلىقتا چىداپ تۇرالمىغان سۇپۇرگەئاخۇن ئاخىر ئۆز تەجرىبىسىگە تايىنىپ، توغرىقبېغىل مەھەللىسىدىكى ئۆستەڭ بويىدىن بىر قۇدۇق ئورنىنى تاللىدى-دە، ئىككى ھەپتە ئۈزۈلدۈرمەي ئىشلەپ ئاخىر سۇ چىقاردى. ئىچىدىغان سۇدىن بولسىمۇ ئامىتى كەلگەن يۇقىرا ئۇنىڭغا كۆپتىن كۆپ رەھمەتلەر ئېيتتى. ئۇ خۇددى سۇپۇرگىگە ئوخشاش خىزمەت قىلادىيۇ، رەھمەت تەمە قىلمىدى...

ئۇ مازارغا يېقىنلا يەردىكى ئاغىنىسى ئابدۇكېرىمنىڭ تېرەكلىكىدىن بىلەك توملۇقىدا ئىككى تال خادا كېسىپ كەلدى-دە، بىرىنى مەرھۇم دادىسىنىڭ قەبرىسىگە، يەنە بىرىنى قېيىن ئاتىسىنىڭ قەبرىسىگە قويدى. يەنە ئۆزىگە تونۇشلۇق بولغان بىرقانچە قەبرىلەرنى ئارىلاپ، ئۇلارنىڭ روھىغا ئاتاپ قىسقىلا دۇئا قىلىپ بولۇپ، مەھەللىگە قاراپ يول ئالدى. قەبرىستانلىقتىكى مۇڭلۇق قىرائەت، ئېچىنىشلىق مۇناجات، يىغا-زارلار ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى ئېرىتىپ، يۈرىكىنى خېلىلا ئەزگەنىدى.

ئۇ ھويلىنى سۈپۈرۈپ سۇ چېچىپ، خۇددى چىنىدەك پارقىرىتىۋەتكەن چىنارئايىمنى كۆرۈپلا ھېيتىنى مۇبارەكلىدى:

— ئايىمگىزگە مۇبارەك بولسۇن، ئايىم!

— ئۆزلىرىدىن كەلسۇن، بېگىم!

سۇپۇرگەئاخۇن ئەتىگەندىلا پۇراتقان ياغنىڭ سۇس

ھېدى نېمى تارقىلىپ بولمىغان ئايۋاندا چارسىلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتنى كۆرۈپ ئايالىنىڭ قۇربانلىق قىلىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتقانلىقىنى پەملىدى-دە، ھويلىنىڭ بىر تەرىپىدىكى ئېغىلدىن ئورۇق-سېمىزلىكى جايىدا بولغان بىر يۇڭلۇق توقلىنى سۆرەپ چىقتى. چىنارئايىم توقلىنىڭ پۇتىنى باغلاشقا ياردەملەشكەن بولسىمۇ، ئېرى «ئاللاھۇئەكبەر» دەپ پىچاقنى قولىغا ئېلىشىغىلا ئۆزىنى چەتكە ئالدى.

ئەسلىدە سۈپۈرگەئاخۇن كۈن ئۆرلىگەندىراق سەپەر بوۋايلارنىڭكىنى ئالدى بىلەن پاتىھە قىلماقچى ۋە قايتاشىدا بوۋاينى، ئۇنىڭ بالا-چاقىلىرىنى باشلاپ كېلىپ ھېيتلاتماقچى بولغانىدى. بىراق، ئۇ تۇپراق بېشىدىن قايتىپ كىرىۋاتقاندا، شۇ تەرەپكە كېتىۋاتقان بوۋاينى يىراقتىن كۆرۈپ قالدى. ئۇنىڭ مازار كەنتىگە بېرىپ كېلىشى ئۈچۈن خېلى ۋاقىت كېتەتتى. شۇڭا ئۇ ئۇچاقنىڭ ئوتىنى كوچىلىغاچ، ئايالى بىلەن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى.

— سېيىت ھاجى ئابلىزقارى بىلەن شېرىكلىشىپ ئۇ تەرەپلەرگە كارۋان ماڭدۇرۇشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقۇدەك، يېقىندا يۇقرالار ئارىسىدىن كارۋان ئالۋىنىغا ئادەم تاللايدىكەن، دېگەن مىش-مىش پاراڭلار بار، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن قولىنىڭ كەينى بىلەن ئوت يالقۇنىنى توسۇپ تۇرۇپ. بايىاتىن بېرى: ئوغلىمىز مۇھەممەتئېلى يېنىمىزدا بولغان بولسا، ھېيتلىق گۆشتىن بىر توغرام ئاغزىغا سالاتتى ئەمەسمۇ، دەپ مىشىلداپ كۆز يېشى قىلىپ ئولتۇرغان چىنارئايىم گەپ قىستۇرۇپ:

— بۇ كەلگۈندى يەنە نېمە يامانلىقلارنى ئويلاۋاتىدىكىنتاڭ، — دېدى.

سۈپۈرگەئاخۇن ئادەتتە ئايالىدىن گەپ يوشۇرمايتتى،

ئۆزى تېگىگە يېتەلمىگەن ۋاقىئاتلارنى ئايالىغا سۆزلەپ بېرەتتى ۋە گاھىدا ھەيران قالغۇدەك چۈشەنچىلەرنى ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولاتتى. ئۇنىڭ ھازىر ئايالىغا ئېيتىپ بېرىۋاتقىنى تۈنۈگۈن تۈنەكتە قۇلىقى ئۇزۇن ھېممەت قاشقىدىن ئاڭلىغان گەپلەر ئىدى.

— ئىشقىلىپ بۇلار پۇقراغا ياخشىلىق ئويلىمايدۇ، بەئەينى شەيتاندەك، كىشىلەرنى ئازدۇرغىنى ئازدۇرغان، قايسى كۈنى مەن بارمىغان زىياپەتتە تېخى بىر كۆمەك① قۇرۇپ، باشلىق سايلاپ چىقىپتۇمىش، ئاقپاششاغا پۇقرا بولغانلار سېيىت ھاجىنىڭلا ئاغزىغا قارىشى لازىم ئىكەن.

ئېرىنىڭ گېپى ئۈزۈلمەستىنلا چىنارئايىم سۆزلەپ كەتتى:

— شۇنچە ئۇزاق مەملىكەتتىن كەلگەن بىر يات تائىپە مۇشۇنداق كۆمەك تۈزەپ يۈرسە، كىرىيە ئامبىلىنىڭ كارى بولمىغىنىغا ھەيرانمەن، لەشكەر دېسە لەشكىرى، ياراغ دېسە يارىغى بولغاندىكىن، بىچارە پۇقرانى بوزەك ئېتىپ يۈرگۈچە، يامان بولسا، ئاشۇلارنىڭ ئەدىبىنى بەرسە بولمامدىغاندۇ؟

سوپۇرگەئاخۇن دىمىغىدا كۈلۈپ قويۇپ:

— مەن بىر لەتىپە ئېيتىپ بېرەي، بولامدۇ؟ — دېۋىدى، چىنارئايىم رازىلىقىنى بىلدۈرۈپ، بېشىنى لىڭشىتتى.

— بۇرۇنقى زاماندا بىر ئادەم بار ئىكەن، — دەپ لەتىپىنى باشلىدى سوپۇرگەئاخۇن، — ئۇ بىر كۈنى بازاردىن بىر ئېشەك سېتىۋاپتۇ. ئېشەكنى ئەكىلىپ ئېغىلغا سولاپ قويۇپتۇ-دە، ئۇخلاشقا يېتىپتۇ. لېكىن ھېلىقى ئېشەك ھاڭراۋېرىپ زادى ئارام بەرمەپتۇ. ئاغزىغا تۇۋرا كىيگۈزۈپ بېقىپتۇ، يەنە بولماپتۇ، ئاخىر ئېشەكنى ئىگىسىگە

---

① كۆمەك — بىر يامان مەقسەت ئۈچۈن ئۇيۇشقان گۇرۇھ.

ياندۇرۇپ بېرىپ پۇلنى ئېلىۋالماقچى بولۇپ، بېدىكنى ئىزدەپتۇ. بېدىك ئېشەك ساتقۇچىغا قانچە سۆزلەپ باقسىمۇ، ئېشەك ساتقۇچى ئېشەكنى ياندۇرۇۋالغىلى ئۇنىماپتۇ. ئېشەك ئىگىسى نائىلاج نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ھاڭراپ ئارام بەرمەيدىغان ئېشەك ئۈستىدىن داد ئېيتىپتۇ. ئەپەندى كۈلۈپ كېتىپ:

— بۇنىڭ چارىسى ئاسان، ئېشەكنىڭ كۆتىنى بىر چىراغلىق ياغدا ياغلاپ قويۇڭلار، — دەپتۇ.

ئېشەك ئىگىسى ئەپەندى ئېيتقاندەك قىپتۇ. قارىسا ئېشەك ھاڭرايمەن دەپ تازا چىڭقالسا، يەل ئۇنىڭ كۆتىدىن چىقىپ كېتىۋاتقۇدەك، شۇنداق قىلىپ ئېشەك ئىگىسىمۇ خاتىرجەم ئۇخلىيالايدىغان بولغانىكەن.

ئەر-خوتۇن ئىككىسى بىر ھازا كۈلۈشكەندىن كېيىن، سۈپۈرگەئاخۇن چۈشەندۈرۈپ:

— ئامبالمۇ ئاشۇ ئېشەككە ئوخشاش ھاڭرايدىغىنىدىن، سېيىت ھاجى ئۇنىڭ ئاغزىنى باغلاپ تۇرسا، ھاڭرايمەن دەپ ھەرقانچە كۈچىگەن بىلەنمۇ ھاڭرىيالمايدۇ-دە! — دېدى.

— ھوي، قازان تاشتى!

سۈپۈرگەئاخۇن تۇۋاقنى كۆتۈردى-دە، ئايالىنىڭ قولىدىكى چۆمۈچنى تارتىۋېلىپ، قازاننى سورۇدى، ئاپئاق كۆپۈك يوقالدى.

— ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، كىرىيە ئامبىلى پارىغا بەك ئامراق دېگەن گەپ بار، ئۇغۇ سېيىت ھاجىنىڭ پارىسىنى يەپ، ئۇنىڭ قىلمىشىنى كۆرسىمۇ كۆرمەسكە سالدى، دەيلى، خوتەن دوتىيىمۇ شۇنداق قىلارمۇ؟

چىنارئايىم تالا-تۈزگە ئانچە تولا چىقمىغىنى بىلەن، قوشنا ئاياللار بىلەن پات-پات ئۈچرىشىپ تۇراتتى. ھەر

خىل پاراڭلار ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ قالاتتى.

— خوتەن دوتىيى بەلكى بۇ ئىشلاردىن خەۋەر تاپمىغان بولسا كېرەك، خەۋەر تاپسىمۇ خەق ئۆزىنى ئاقپاششا پۇقراسى دەپ تۇرۇۋالسا ئۇمۇ ئىلاجى قىلالماس. ئىشقىلىپ، سېيىت هاجىنىڭ نىيىتى يامان، ئۇ تېخى هاپىزنى ئەۋەتىپ، سەپەرئاخۇن ئاكامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنى-بۇنى كوچىلاپ يۈرۈپتۇ. بۇۋاي هاپىز مەخسۇم بىر يىللىرى ئابلىزقارى بىلەن شېرىكلىشىپ ماتا سودىسى قىلىپ يۈرگەن ئادەم شۇ دەيدۇ.

— ئۇ نېمىدەپ سېيىت هاجى بىلەن تېپىشىۋالدىكىنە؟

— بۇنىسى تېخى قاراڭغۇلۇق.

......

ئۇلار جىم بولۇپ قېلىشتى. تالادا ئەتىگەندىن باشلاپ چىقىۋاتقان سوغۇق شامال هاسا تېرەكنىڭ قويۇق شاخلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ ئۇشقىرتىۋاتاتتى. ئوچاقتا كۆيۈۋاتقان ئوت پورۇقلاپ، تۇرغان قازاندىن قويۇق هور ئۆرلەتمەكتە ئىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم بېگىم!

بىراۋنىڭ دەرۋازىدىن كىرمەي تۇرۇپ ئۈنلۈك سالام بېرىشى بىلەن ئىككىيلەن تەڭلا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى-دە، ئايۋان ئىشىكىدىن چىقتى. هەر ئىككىسىلا سەپەر بۇۋايىنى هېيتلاپ كەلدى، دەپ ئويلاپ قېلىشقانىدى. بىراق، ئۇلارنىڭ كۆرگىنى قازاندەك سەللە ئوراپ، ئۇزۇن پەرىجە كىيىۋالغان سېيىت هاجى بىلەن ئابلىزقارى بولدى.

ئايەمنىڭ تۈنجى كۈنى بوسۇغىدىن بىرىنچى بولۇپ ئاتلىغان بۇ پاتىھەچىلەرنى كۆرگەن سۈپۈرگەئاخۇننىڭ كۆڭلى بىردىنلا غەش بولدىيۇ، لېكىن غەشلىكىنى چاندۇرمىدى. ئۆرپ-ئادەت كۈچى ئۇنى مېھمانلىرىغا سالام بېرىشكە مەجبۇر قىلدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!

— ھېيتلىرىغا مۇبارەك بولسۇن بېگىم!

— ئۆزلىرىدىن بولسۇن!

ئوپۇل-توپۇل رومىلىنى چۈشۈرۈپ ئۈلگۈرگەن چىنار ئايىم ئۆزىنى سارايىنىڭ ئىچىگە ئېلىشقىلا مېھمانلارمۇ ھويلىغا كىرىپ كەلدى. سېيىت ھاجى ھاسا تېرەكنىڭ ئەتراپىنى ئىككى قېتىم ئايلىنىپ، تېرەكنىڭ ھەربىر تال شېخىغىچە سەپسېلىپ چىقتى-دە، كۆزلىرىنى ئۇۋۇلۇۋەتكەندىن كېيىن:

— ھەيھات، قادىر ئاللانىڭ كارامىتى نېمىدېگەن ئۇلۇغ، بۇنداق زور، بۇنداق ئېگىز ئۆسكەن تېرەكنى پېقىر ئۆمرۈمدە كۆرمەپتىكەنمەن، چىنارمۇ بۇ ياكى تېرەكمۇ؟ — دېدى.

— تېرەك، تېرەك، بۇنى ھاسا تېرەك دەيمىز ھاجىم، — ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ كەينىدىن خۇددى سايىدەك ئەگىشىپ يۈرۈپ گەپدانلىق قىلىشقا باشلىدى، — بۇ تېرەك ئەۋلىيانىڭ ھاسىسىدىن كۆكلىگەنىكەن، بۇ بەكمۇ خاسىيەتلىك تېرەك ھاجىم...

— قادىر ئاللا ئۆز كارامىتىنى خالىغان يېرىدە، خالىغان شەكىلدە ئايان قىلىدۇ، بۇنداق كارامەتلىك نامايەندىنى ھۆرمەتلىك بېگىمنىڭ ھويلىسىدا ئايان قىلغان يەردە، بۇنىڭ خىسلىتى بېگىمگىمۇ تەئەللۇقتۇر، پاھ... پاھ... پاھ... نېمىدېگەن چوڭ تېرەك، نېمىدېگەن كارامەت!

سېيىت ھاجى تېرەكنى ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي ماختىغاچ، ئۆي ئىگىسىنىڭ تەكەللۇپىنى كۈتمەيلا ئايۋانغا كىرىپ كەلدى-دە، كەڭ سۇپا ئۈستىگە راسلانغان داستىخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، يۈكۈنۈپ ئولتۇردى.

— بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم... ئىلاھە ئامىن!

ئۇ نەپەس ۋە ساز ئاۋازى بىلەن پاتىھە ئوقۇ-

غاندىن كېيىن، چوڭ چىنە بىلەن كەلتۈرۈلگەن شورپىنى ئوتلاپ قويدى-دە، ئابلىزقارىنى خوش ئېتىپ قويۇپ داستىخاندىكى گۆشكە قول ئۇزاتتى.

«ئىسىت سەپەر ئاكامنىڭ رىزقى، ئىسىت!» — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن ئىچىدە خۇرسىنىپ.

ھېلىمۇ ياخشى، سېيىت ھاجى بىر چىشلەملا گۆشنى ئوبدان چايناپ يۇتقاندىن كېيىن، دۇئاغا قول كۆتۈردى. بىر پۈت گۆشنى بېشىنى كۆتۈرمەي يالماۋاتقان ئابلىزقارىمۇ نائىلاج دۇئاغا قوشۇلدى.

سېيىت ھاجى دۇئادىن كېيىن چىقىپ كېتىشكە ئالدىرىمىدى. ئۇ پۈتىنى ئوڭلاپ، بەدەشقان قۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئايۋاننىڭ يوغان خىسىنى، ۋاسلىرىنىڭ ياپساغا كەلتۈرۈلگەنلىكىنى، نەقىشلەنگەن تۈۋرۈكىنى بىر قۇر ماختاپ چىققاندىن كېيىن، گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى:

— ئىسلام ئۆلىمالىرىنىڭ ئادىتىمىز بايانىدا بىردەك قەيت قىلىشىچە، ئۇلۇغ ئايەم كۈنىدە ئورۇق-تۇغقان ۋەھەم تۇغقاندىن چارە يېقىنلىرىنى ئەڭ ئالدى بىلەن ھېيتلىماق لازىم. پېقىر يۇرتلىرىغا مۇساپىرمەن، مۇساپىرچىلىق دەردىدە ئاۋارىمەن، بۈگۈن نامازدىن كېيىنلا ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك قەدىمىگە تەلمۈردۈم. تەلمۈردۈمۇ، تەلمۈرۈپ كۆزۈمنىڭ گۆھىرى تالدى. ئاخىر ئۆزۈم بولسىمۇ پاتىھە قىلىپ كېلەي دەپ كەلدىم. قارىمنى ھەمراھ قىلىۋېلىشىمىمۇ شۇ ئۇدۇمنى ئەسلىتىش ۋە ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن بولدى.

سۈپۈرگەئاخۇن ئەسلىدە: سېيىتھاجى جەزمەن زىياپەتكە دەپ ئەۋەتكەن تەكلىپىنى رەت قىلغىنىمنى ئېغىرغا ئالدۇ، دەپ ئويلىۋىدى، نەتىجە ئويلىمىغان يېرىدىن چىقتى. شۇڭا ئۇ پاتىھەچىلەرنىڭ پاتراق چىقىپ كېتىشىنى تىلەپ، مۇنداق-

چىلا تۇزۇت قىلىپ قويدى:

— رەھمەت ھاجىم، نىيەتلىرىڭگە، ئەتىگەن دېگەندە ئىش كۆپرەك بولىدىكەن، يەنە كېلىپ، تۇپراق بېشىدا ئۇزۇنراق ھايال بولۇپ قالدىم.

— ئايەم كۈنى تۇپراق بېشىنى يوقلاپ ياخشى قىپتىلا. بالا دېگەن ئاتىسىنى دۇئادا بولسىمۇ ياد ئېتىپ تۇرماق لازىم.

— مىراب بېگىمنىڭ دادىسى بەك ئوبدان ئادەم ئىدى، «ياخشىغا كۆرۈم يوق، يامانغا ئۆلۈم» دېگەن گەپ راست ئىكەن، ۋاقىتسىز قازا تاپتى رەھمەتلىك، — ئابلىزقارى گەپ قىستۇردى.

— دېمەكچىمەنكى، — دەپ سۆز باشلىدى سېيىت ھاجى يەنە يۆتىلىپ قويۇپ، — بېگىم باشقا يۇرتلارغا سەپەر قىلىپ باققانمىكىن؟

— يوقسۇ، پېقىر ئۆمرىدە يەر، سۇ بىلەنلا ھەپىلىشىپ يۈرگەن ئادەممەن.

— «كۈچۈڭنىڭ بارىدا يۇرت كۆر، چىشىڭنىڭ بارىدا گۆش يە» دېگەن گەپ بار، ئوغۇل بالىغا سەپەر يارىشىدۇ. پېقىر تېخى ئۆزلىرىنى ئاقپاششا ئېلىنى ۋە باشقا ئالدىن كەتكەن ئەللەرنى كۆرگەن بولۇشلىرى مۇمكىن دەپتىمەن.

— يوقسۇ، كۆرمىگەن.

— دېمەكچىمەنكى، ئاقپاششا ئېلىنىڭ شۆھرىتىنى ئاڭلىغان بولغىيتتىلە ھېچ بولمىسا.

— ئاڭلىشىمغۇ ئاڭلىغان...

— ھە، مانا ئوبدان گەپ، ئاقپاششا مەملىكىتى بەئەينى سىلى ئاڭلىغاندەك، شۆھرەتتە مەشھۇر، داڭ-توۋسىپى جاھانغا تارقالغان بىر مەملىكەت، دېڭىزدا پاراخوتى بار، يول يۈرگەنلەر پويىزغا ئولتۇرىدۇ، زاۋۇت دېگەنمۇ تولا گەپ،

ھەي، نېمىسىنى دېسەم بولار، ئۇ مەملىكەتتە ياشىغانلار جەننەتتە ياشىغاندەك ئۆتىدۇ...

— يۇرتىمىز راستىنلا نامرات، يول ماڭغاندا ئېشەك تاپالىغانغا خۇش بولىمىز، بولمىسا پىيادىلا...

— دۇرۇس... دۇرۇس...

سېيىت ھاجى ساھىبخانىنىڭ تەنىسىنى چۈشەنمىدىمۇ ياكى خۇپسەنلىك قىلدىمۇ، ئىشقىلىپ قاش-كۆزىنى ئوينىتىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— دۇرۇس دەيدىلا، بۇ يۇرت بەكمۇ قالاق، مەئىشىتى يامان.

— ھۆرمەتلىك ھاجىم، ئەمىسە سىلى نېمىدەپ شۇ راھەت ئىچىدە مەئىشەتنىڭ مېغىزىنى چاقماي، بۇنداق قالاق يۇرتتا جاپا چېكىپ يۈرۈيدىلا؟

سۈپۈرگە ئاخۇننىڭ ئويلىمىغان يەردىن قويغان سوئالى خۇددى كەچ كۈز شاملى ئۈششۈگەن يوپۇرماقنى سۈپۈرۈپ تاشلىغاندەك، سېيىت ھاجىنىڭ چىرايىدىكى كۈلكە ۋە كۆرەڭلىك ئالامەتلىرىنى بىر يوللا سۈپۈرۈپ تاشلىدى. ئۇ نەپەس يولىغا توۋېق قاپلىشىپ قالغاندەك، بىر پەسكە جىمىپ قالدى-دە، ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ:

— دېمەكچىمەنكى ...بۇ...بۇ باشقا-باشقا گەپ، ئىلگىرى كەتكەن ئۇلۇس جاھالەتتە قالغان ئۇلۇسنىڭ قالاقلىقتىن قۇتۇلۇشىغا ياردەمدە بولماق لازىم، ئۇلارنىڭ نادانلىقتا قالغان دىلىغا مەرىپەت نۇرىنى چېچىپ، قالاق ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرمەك كېرەك. مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈچۈن تېخىمۇ شۇنداق، تېخىمۇ...، — دېدى.

ئابلىزقارى ئۆچكە ساقىلىنى تىترىتىپ تۇرۇپ، سېيىت ھاجىنىڭ گېپىنى كۈچلەندۈرمەكچى بولدى:

— ھاجىم يۇرتىمىزغا مەرىپەت ئۇرۇقىنى ئەكەلدى،

مانا بۇ كەمدە ئۇنى تېرىيمەن، چېچەكلىتىمەن دەپ رىيازەت چېكىۋاتىمدۇ، ھاجىمنىڭ بۇ ياخشىلىقى بەندىدىن يانمىسا، ئاللادىن يانغۇسىدۇر!

— بۇنداق مەرىپەت قۇرۇپ كەتسۇن! — سۇپۇرگەئاخۇن خۇددى بۇرگە چېقىۋالغاندەك بىئارام بولۇۋاتقان ئىككىيلەننىڭ كۆزلىرىگە نۆۋەت بىلەن تىكىلىپ قويۇپ دېدى، — ئەل-يۇرتنى ئازدۇرۇپ، ئاقپاششاغا پۇقرا قىلىش مەرىپەت تارقاتقانلىق بولامدىكەن ئۆزى؟!

— شۇنداق... ياق... ياق.

سېيىت ھاجى ئاغزىغا كەلگەننى سۆزلەپ قىزىشىۋاتقان ئابلىزقارىنىڭ ئىشىنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭ ئىزىنى ئاستا بېسىپ قويدى ۋە زورىغا كۈلۈمسىرىدى:

— زالىم مانجۇلارنىڭ پۇقرانى قەتلىئام قىلىشىدىن ساقلاپ قالماق ئۈچۈن، ئۇلارنى كامالەتتە تەڭداشسىز، زېمىنى كۈن چىقىشتىن كۈنپېتىشقىچە سوزۇلغان بۈيۈك ئاقپاششا سەلتەنىتىنىڭ سايىسىگە جەم قىلماق ئەڭ ئۈنۈملۈك چارىدۇر، ئاقپاششا پۇقراسىنىڭ خاقانى چىن پۇقراسىغا ئەبەدىلئەبەد مەنسۇپ بولمايدىغان مەرىپەتتىن ۋە مەئىشەتتىن خالىغىنىدىن ئارتۇق مەنپەئەت ئالماقى شەكسىزدۇر. ھاسىل كالام، پېقىر پەقەت ئاقىل كىشىلەرگىلا مانا مۇشۇ ھەقىقەتتىن ئاشكارا بىشارەت بەردى. بۇ بىشارەت ئاقىللار ۋە ئاقىللارچە يول تۇتىدىغانلار ئۈچۈن كۈندۈزدەك ئايان، قۇياشتەك روشەن، نادانلار ۋە تەقدىرى نادانلىقتىن پۈتۈلگەنلەر ئۈچۈن يۇلتۇزسىز كېچىدەك قاراڭغۇدۇر.

سۇپۇرگەئاخۇن سېيىت ھاجىغا قاراپ سوغۇق كۈلۈپ قويدى. كۆزلىرىدىن ئوچاقتا كۆيۈۋاتقان ئۆرۈك ئوتىنىدىن چاچرىغان ئوت مىسالى ئوت چاچراشقا باشلىدى. ئابلىزقارى چىرايىدىن غوجىسىنىڭ مەنىلىك سۆزلىرىنىڭ تېگىگە يېتەلمەي،

مەنسىتمەسلىك ئالامەتلىرى چىقىپ تۇرغان سوپۇرگەئاخۇنغا جىددىي يوسۇندا:

— مىراب بېگىم، ئەقىللىق ئادەم تۇرۇقلۇق ھاجىمنىڭ بېشارىتىنى چۈشەنمىگەنلىرىڭگە ھەيرانمەنكى، پۇرسەت غەنىيمەت، باشلىرىڭغا قوناي دەپ قالغان دۆلەت قۇشىنى كەم ئەقىللىق قىلىپ ئۈركۈتۈۋەتمىسىلە، — دېدى.

— دۆلەت قۇشىمۇ، قۇزغۇنمۇ، كىم بىلىدۇ؟ بەلكىم، دۆلەت قۇشى سۈرىتىدە نىقابلانغان قۇزغۇنمىكىن دەيمەن، قونۇۋالغاندىن كېيىن كۆزۈمنى چوقۇيدىغانلىقىنى تۇيۇپ تۇرۇپتىمەن...

ئابلىزقارى تەلۋىلەرچە ۋارقىرىغان پېتى يەڭلىرىنى شىمايلىدى. سېيىت ھاجىنىڭ تاتىرىپ، بەكمۇ ئوسال ئەھۋالدا قالغىنىنى كۆرگەندىن كېيىن بولسا، ئاۋازىنى تېخىمۇ ئۆرلەتتى ۋە مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ:

— ئاقپاششا پۇقراسى بولغان يۇرت بېگىنىڭ ئەمرىدىن باش تارتقان ئادەم مىراب بېگى بولالمايدۇ! — دېدى.

سوپۇرگەئاخۇن قولىنى كەينىگە تۇتۇپ تۇرۇپ مەردانە قىياپەتتە:

— يات تائىپىنىڭ يالىقىغا باغلانغان ئىت بولغۇچە، كەتمىنىمنى چېپىپ، پۇقرالىقىمنى قىلغىنىم تۈزۈك، ھەشقاللا! — دېدى.

— بەس! بەس!

سارايدا تۇرۇپ، تالاش-تارتىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئېنىق ئاڭلاپ، ئۆزىنى ئاران بېسىپ تۇرغان چىنارئايىم ئاخىر تاقەت قىلالمىدى-دە، ئايۋاندا پەيدا بولۇپ، ئايۋاننىڭ ئىشىكىنى چوڭ ئېچىپ قويۇپ، مېھمانلارغا:

— قېنى ھۆرمەتلىك مېھمانلار، ھېيت پاتىھەسى ھېيت پاتىھەسىچە بولسۇن، مەرھەمەت! — دېدى.

— دۇرۇس... دۇرۇس، خان قۇشناچىم دۇرۇس ئېيتتى، — سېيىت ھاجى ئابلىزقارىغا ئەيىبلەش نەزەرىدە قاراپ قويدى، ئۇنى ئۇلتۇرۇشقا دەۋەت قىلىپ، — ئۇلۇغ ئايەم مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ خۇشھال جەم بولۇپ، قېرىنداشلىق رىشتىنى مەھكەملەپ، ئىزا-خۇسۇمەتلەرنى يوق قىلىشىغا يارىتىلغان، بۇ تەرىقە كۆڭۈلسىزلىككە يول بېرىش، شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسىگە كىرىپ دەۋزەخى كاپىرلارنىڭ يولىنى تۇتماق بىلەن باراۋەر. بايام پېقىرنىڭ بىپەرۋالىقى تۈپەيلى، ئابلىزقارىم ھۆرمەتلىك بېگىمنىڭ كۆڭلىگە ئازار بېرىپ قويدى، مىراب بېگىم دىنىي قېرىنداشلىقنىڭ ھەققى-ھۆرمىتى ئۈچۈن ئەپۇ قىلىپ، ئاداۋەت، گىنە تۇتمىغايلا...، — دېدى.

سېيىت ھاجى كۆزىنى يۇمۇپ، قىرائەت باشلىدى، ئۇنىڭ ئاۋازى گۈلدۈرمامىلىق يامغۇردىن كېيىنكى غۇر-غۇر شامالدەك ئايۋان ئىچىنى ئارىلىدى، كۆڭۈللەردە كۆتۈرۈلگەن دولقۇنلارمۇ تىنچىغاندەك بولدى.

22. «قارچىغا» ھەققىدە پاراڭ

بۇ جاھان شۇنداق جاھان ئىكەنكى، بىرى ئۆلسە، بىرى تىرىلىدىكەن، بىرى كۈلسە، بىرى يىغلايدىكەن. كۈلگەنلەر يىغلاۋاتقانلارنىڭ بېشىدا بىپەرۋا ياڭاق چېقىپ يەيدىكەن، يىغلىغانلارنىڭ يىغىسىدىن گويا جاننى يايراتقۇچى نەغمە-ناۋا ئاڭلىغاندەك ھۇزۇرلىنىدىكەن، بەزىدە تېخى يىغلىغۇچىنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ قويغان بولۇپ، يۈزىنى تاتلىۋېلىشقا پۇرسەت تاپىدىكەن...

«ئۆچكە جان قايغۇسىدا، قاساپ ياغ قايغۇسىدا» دېگەنـ

دەك، ئاغارلار قۇرۇتۇلۇپ، ياغ قاپاقلىرى ياغسىراپ قالغاندا يېتىپ كەلگەن بۇ ھېيت نامراتلارغا غەمكىنلىك ۋە مىسكىنلىك ئەكەلدى. سېيىت ھاجىغا بولسا تېپىلغۇسىز غەنىيمەت پۇرسەتنى ئاتا قىلدى. ئۇ تەڭسىز مۇجاھىدىننىڭ ھاقارەتلىك ماددىلىرىنى بېشىغا سايە قىلىپ، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ دەخلى-تەرۇزى ۋە ئەمىر-پەرمانلىرىدىن مۇستەسنا بولغان سودا ئاقساقىلى سۈپىتىدە بۇ دىيارغا ئاياغ باسقاندىن بۇيان، خالىغان يەردە ئاشكارا بولۇشنى بىئەپ ھېسابلاپ، خۇددى ئولجىسىنىڭ يېقىنلاپ كېلىشىنى كۈتۈپ دالدىدا ياتقان تۈلكىدەك پەيت كۈتمەكتە ئىدى. بىرەر ئايدىن بۇيان بۇ تۈلكە ئۇۋۇسىدىن بېشىنى چىقىرىشقىمۇ باشلىغانىدى، ھېيت كېلىشى بىلەن تەڭلا ئۇۋۇسىدىنمۇ چىقتى-دە، يەنە ھىد ھىدلاپ ئۆز ئولجىسىنىڭ ماكانىغا قەدەر بېشىنى تىقىشقا جۈرئەت قىلدى.

ھېيتلاش دېگەن بۇ باھانە 360 كۈننىڭ ھەرقاندىقىدا تېپىلىۋەرمەيتتى. ئۇ ئالدى بىلەن سۈپۈرگە ئاخۇننىڭ ئۆيىگە كېلىپ، ئۇنى چېكىپ كۆرۈش مەقسىتىگە يەتتى. ئۇنى چىشلىگەن پېتى ئۆز ئۇۋۇسىغا ئەكىتەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قەيىرىدىن چىشلەشنى بىلىۋالدى.

سېيىت ھاجى يەنە سەپەر بوۋاينىڭ ئۆيىگىمۇ باردى. ئۇ بۇ يەردىن لالما ئىتتەك قوغلانغان بولسىمۇ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، چىرايىدىكى كۈلكىنى ئۆچۈرمىدى. ئۆيىنىڭ سىرتىدىلا تۇرۇپ، ئاللادىن بۇ بوۋايغا ئۇزۇن ئۆمۈر ئاتا قىلىشنى، مال-دۇنيا بېرىشنى تىلىدى.

نۇرەك باخشىنىڭ پارقىراپ تۇرغان «بالاخور» بۇرنىنى ئۇيان-بۇيان ئۆرۈپ تاماشا قىلدى. دۇئا قىلىۋېتىپ، ئۇنى پات-پات ئارىدا كۇكۇم-تالقان قىلىۋېتىدىغانلىقىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى ...

ئۇ بەزى كۆك نامراتلار مەھەللە كۆلالچىلىرى ياسىغان قوپال ھېجىر بىلەنلا تۇتقان قۇدۇق سۈيىنى مەككە مۇكەررەمدىكى ئابىزەمزەم قاتارىدا تەرىپلەپ، ھېلىلا چۆلدىن كەلگەن تەشنا كىشىدەك بىر كۆتۈرۈشتىلا ئىچىۋەتتى. ساھىبخانلار ئۇنىڭ قاتتىق بورا ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ قىلغان قىرائىتى بىلەن كۆزىگە ياش ئېلىشتى. نامراتنى نامرات كۆرمەيدىغان، نەزىرىدە، پۇقراپەرۋەرلىكتە نۇشىرۋان ئادىلدىن① قېلىشمايدىغان بۇ زاتنىڭ پاتىھەسىنى ئالغان ھېممەت قاشقىنىڭ كۆز يېشى كۆكلەم يامغۇرىدەك قۇيۇلدى.

— ھە، سورايمەن دەپ ئۇنتۇپ قالغىلى تاس قاپتىمەن، — دېدى سېيىت ھاجى يېقىندىلا ياسىتىۋالغان ياسىداق مەيسىدە ئۆزى بىلەن يانمۇ يان ئولتۇرغان ھاپىز مەخسۇمغا، — قارچىغا بىلەن ئۇۋ ئۇۋلاشتىن ھاسىلاتلىرى نېمە؟

سېيىت ھاجى تۇغرىقبېغىل، سېرىق، توپا مەھەللىلىرىنى ھېيتلاپ بولغاندىن كېيىن، ئابلىزقارىنى تاشلاپ قويۇپ، ھاپىزنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىۋالغانىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئۆۋەتتىكى ھېيتلايدىغان نىشانى ئاددىي پۇقرالارنىڭكىگە ئوخشىمايتتى.

— ھاسىلاتىم شۇكى... ھاسىلاتىم شۇكى...

شېرىكىنىڭ بىر نەرسە دەپ بېرەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن سېيىت ھاجى ئۆز سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بېرىپ:

— قارچىغا ئاۋۋال ئولجىسىنىڭ تۇرغان جايىنى، يۈگۈرۈش سۈرئىتىنى، يوشۇرۇنماقچى بولغان چاتقاللىقىنى، جۈغىسىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ، ئاندىن ئول-

---

① نۇشىرۋان ئادىل — مىلادى 224 - يىلى قۇرۇلغان ئىران ساسانىيلار سۇلالىسىنىڭ 20 - پادىشاھى بولۇپ، تارىختا ئۆزىنىڭ ئادالەتپەرۋەرلىكى بىلەن «نۇشىرۋان ئادىل» دەپ شۆھرەت قازانغان.

جىسىغا قاراپ تۇيۇقسىز ئېتىلدۇ. قارچىغا ئۈچۈن ئۆلجىسىنى كۆزىتىش بەكمۇ مۇھىم، ئۆلجىسىنى كۆزىتىش ئۇنىڭغا ئۆلجىغا قامال سېلىش بىلەن ئوخشاش دەرىجىدە ھۇزۇر بېغىشلايدۇ! — دېدى.

— دېگەنلىرى بەرھەق، راستىنلا شۇنداق ئىكەن...

— دېمەكچىمەنكى، ئۆلجىنى ئوبدان كۆزەتمىگەن قارچىغا قانچە كۈچلۈك، قانچە زېرەك بولسىمۇ، ئولجا ئەمەس، بەلكى بىر تۇتام پاخالنى چاڭگاللاپ قالىدۇ.

— بەرھەق... بەرھەق...

— بىر تۇتام پاخالنى چاڭگاللايدىغان، ھەتتا ئۆلجىسىنى قاچۇرۇپ قويىدىغان ئىقتىدارسىز قارچىغىنى ئىگىسى ئەتىۋارلىمايدۇ، ئۇنى باشقىلارغا سېتىۋېتىدۇ، ھەتتا بوغۇزلىۋېتىدۇ...

— دەل شۇنداق، ئۇنداق قارچىغىدىن ئىككى سەر گۆشى چىقىدىغان قۇشقاچ ياخشى...

سېمىز توروق ئاتنىڭ تىك تۇتۇپ كېتىۋاتقان بويىندىكى قوڭغۇراقلارنىڭ، كۈمۈش جابدۇقلارنىڭ بىر خىل رىتىمدا جىرىڭلاشلىرى، يۇمشاق تۇپىلىق يول بىلەن كېتىۋاتقان مەپىنىڭ تەۋرىنىشلىرى يوغان بىر بوغچىغا ئوخشاش تۈگۈلۈپ ئولتۇرغان ھاپىزنى ئۇيقۇ ئالەمىگە ئەكەتتى. مەپە پەشتىقىغا قونۇۋالغان رەھمەتنىڭ قامچىسىنى ئارىلاپ-ئارىلاپ قارسىلدىتىپ قويۇشلىرىمۇ ئۇنىڭ ئۇيقۇسىغا دەخلى قىلالمىدى.

ئاغزىنى مىدىرلىتىپ، تەسۋى سىيرىتىش بىلەن بەند بولۇۋاتقان سېيىت ھاجى سازلىقتىكى قاقىردەك بېشىنى تۈكلىرى ئۇزۇن جۇۋىسىنىڭ ئىچىگە تىقىۋېلىپ، يېنىك خورەك تارتىۋاتقان ھاپىز مەخسۇمغا يىرگەنگەندەك ھومىيىپ قويدىيۇ، گەپ قىلمىدى.

مەپىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى روجەككە تارتىلغان يېشىل شايى پەردىنى قايرىپ ئۇرۇپ تۇرغان سوغۇق شامال بىلەن

سەگەكلىشىپ قالغان سېيىت ھاجى مەخمەل ئۆستىكىنىڭ تاختا كۆۋرۈكىگە كەلگەندىلا رەھمەتكە بۇيرۇدى:

— مەخسۇم ھاجىنىڭ سارىيىغا ھەيدەڭ!

مەپە، ئادەملىرى شالاڭ كوچىدىن ئۆتۈپ، كونا جۇۋا مەيدانىدىن كۈنپېتىش تەرەپكە قايرىلدى-دە، نادىرخان بازار بېگى تۇرۇشلۇق سارايىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. سېيىت ھاجى تېخىچە پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان شېرىكىنى نوقۇپ ئويغاتتى-دە، رەھمەتنىڭ ياردىمىدە مەپىدىن چۈشۈپ، دەرۋازىنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، سوغۇق شامالدىن پاناھلىنىۋاتقان زەڭگىدەك قارا چىراي دەرۋازىۋەننىڭ ئالدىغا كېلىپ، سالام بەردى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، بازار بېگى ھۇزۇرىدا بارمىكىن؟

ئەزمىلىك بىلەن ئورنىدىن تۇرغان دەرۋازىۋەن سېيىت ھاجىنىڭ تاپىنىدىن بېشىغىچە سەپسېلىپ چىققاندىن كېيىن، جاۋابەن دېدى:

— بولۇشىغۇ بار، لېكىنزە، بېگىم تونۇمىغان ئادەمنى كىرگۈزمە، دەپ قاتتىق تاپىلىغانىدى.

سېيىت ھاجىنىڭ دەرۋازا ئالدىدىن نەتىجىسىز قايتىپ كەتكۈسى كەلمىدى. بازار بېگىنىڭ ھۇزۇرىدا ھېيىت پاتىھەسى قىلىشنىڭ ئۆزى ئۇنىڭغا ھەر تەرەپلىمە ئوڭايلىق يارىتىپ بېرەتتى. ئۇ بىر چالمىدا ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق پاختەك سوقۇشنىڭ تەمەسىدە نەچچە كېچىلەرنى ئويقۇسىز ئۆتكۈزدى. خاتىپىنى تالاي قېتىملاپ گەپكە سېلىپ، بازار بېگى ئۈستىدە ئەتراپلىق كۆزىتىشلەر ئېلىپ بارغاندىن كېيىنلا بۇ شەخسىنىڭ ئۆزىنىڭ شەخسىي تۇرمۇشىدىمۇ، ئۇلۇغ ئىشىدىمۇ كەم سانىغىلى بولمايدىغان تۇسالغۇ ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى. ئالدى بىلەن بىر توپ ئەن رەخت بەدىلىگە ئىندەككە

كەلگەن ھەنىپە خېنىم ئارقىلىق ئۇنىڭدا دەز پەيدا قىلغاندىن كېيىن، ھېيت باھانىسى بىلەن بۇ توسالغۇنى ئۈزۈل-كېسىل تۈگىتىشنىڭ تۇنجى قەدىمىنى باستى.

سېيىت ھاجى ھاپىزغا ئىشارەت قىلىۋىدى، ھاپىز بىر-نەچچە يارماق چىقىرىپ دەرۋازىۋەنگە تۇتقۇزدى، دەرۋازا ئېچىلدى.

تورۇسى ۋاسا جۈپ قىلىپ سېلىنغان بۇ چوڭ ئۆي خۇددى ئەمدىلا ئوت يېقىلغان تونۇردەك ياپپېشىل ئىس بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

ئىككى-ئۈچ ئاغىنىسى بىلەن سورۇن قۇرۇپ ئولتۇرغان بازار بېگى بىر قاراشتىلا سېيىت ھاجىنى تونۇدى-دە، ئالدى بىلەن چاقىرىلمىغان بۇ مېھمانىنى باشلاپ كىرگەن دەرۋازىۋەنگە ئالىيىپ قويدى.

— ھېيتلىرىغا مۇبارەك بولسۇن، بازار بېگى.

نادىرخان بازار بېگى نېمىلا دېگەنبىلەن تەسۋى سىيىرىپ تۇرغان بۇ رەقىبىنى كۆرۈپ ھودۇقمايمۇ قالمىدى. ئۇ ئاغىنىلىرىگە ئىشارەت قىلىپ، پۇرقىراپ ئىس چىقىپ تۇرغان چىلىمنى يوشۇرۇشقا ئۈلگۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۆيدىكى قاڭسىق نەشە پۇرىقى ھەممىنى ئاشكارا قىلىپ تۇراتتى.

— ئۆزلىرىنىڭمۇ ھېيتلىرىغا مۇبارەك بولسۇن، ھاجىم!

سېيىت ھاجى تەكەللۇپ بويىچە تۆردىكى گىلەم ئۈستىگە ئۆتۈپ ئولتۇردى ۋە پاتىھە ئوقۇپ، دۇئا قىلدى. ئۇ بازار بېگىنى تېخىمۇ ئۇيالدۇرماقچى بولغاندەك، يەكتەكنىڭ يېڭى بىلەن تۇرۇپ-تۇرۇپ بۇرنىنى توسۇپ، كۆز ئالدىنى يەلپۈپ قوياتتى.

— ئەمدى ... ئەمدى... ياشلىق دېگەن مۇشۇنداق بولىدىكەن، ئانچە-مۇنچە چېكىپ كۆڭۈل ئاچمىساق...

سېيىت ھاجى «ھېچ ۋەقەسى يوق» دېگەندەك كۈلۈمسىرىدى-دە، گەدىنىنى قاشلاپ تۇرۇپ ئوڭايسىزلىنىۋاتقان بازار بېگىگە:

— دېمەكچىمەنكى، ياشلىق دېگەنىنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق يارىشىقى بولىدۇ، لېكىن بۇنى گۇناھ دېگىلى بولمايدۇ، چۈنكى دىنىي ئەھكاملاردىمۇ نەشە-تاماكا چېكىشنى مەكرۇھ دېگەنۇ، ھارام دېمىگەن. ھارام دەپ مەنئى قىلىنغان نەرسە بىلەن مەشغۇل بولۇش گۇناھتۇر. مەكرۇھ بىلەن مەشغۇل بولغانلىق گۇناھ جۈملىسىگە كىرمەيدۇ. مەسىلەن ئالساق، پېقىر ھەج سەپىرى قىلغاندا ئەرەبلەرنىڭمۇ بىر غۇلاچ كېلىدىغان ئۇزۇن چىلىم بىلەن تاماكا چەككىنىنى كۆرگەنمەن، — دېدى

سېيىت ھاجى ئالدىغا كېلىپ ياش ئېقىپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۆزىگە قاداپ، خاتىرجەملىنىشكە باشلىغان بازار بېگىگە ۋە ئۇنىڭ ئاغىنىلىرىگە قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— تارتىنىپ قېلىشمىسىلا، پېقىر قورسىقى كەڭ ئادەم، مەھەللە موللىلىرىدەك جاھىل پىكىرلىك ئەمەس، چېكىدىغانلىرىنى چېكىۋەرسىلە، بىز مۇڭدىشىۋېرەيلى، ھەرئىش ئۆز يولى بىلەن ئەمەسمۇ؟

— دۇرۇس...دۇرۇس...

بارغانسېرى قويۇقلىشىۋاتقان ئىس ئۆي ئىچىنى خۇددى گۈگۈم مەزگىلىدەك قاراڭغۇلاشتۇرۇشقا باشلىدى. سېيىت ھاجى بىلەن بازار بېگىنى يالغۇز قويۇشقا تىرىشىپ، بازار بېگىنىڭ ئاغىنىلىرىنى گەپ بىلەن باغلاپ تۇرۇۋاتقان ھاپىز تۇرۇپ-تۇرۇپ يۆتىلىپ كېتەتتى. سېيىت ھاجى بولسا، ئوڭۇشلۇق كېتىۋاتقان سۆھبەتتىن مەمنۇن بولغاچ، ئۆي ھاۋاسىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن ئۆپكىسىگە تولدۇراتتى. ھاۋادىكى قويۇق نەشە ھىدى ئەستىلىكلىرىنى غىدىقلاپ، ئۇنىڭ دەل مۇشۇنداق ئۆيدىن باشلانغان مۇستەقىل ھاياتىنىڭ كارتى-

نىلىرىنى ئالدىغا يايماقتا ئىدى.

سېيىت ھاجى ئاۋات ئېلچى شەھىرىدە تۇغۇلدى. ئۇ ئېسىنى بىلگەندە ئانىسى ئاللىبۇرۇن ئاخىرەتكە سەپەر قىلغان، ئاتىسى جامالباي شايى-ئەتلەس ئېلىپ ساتقاندىن تاشقىرى، كىچىككىنە بىر سارايىنى باشقۇرۇپ يۈرەتتى. ساراي كىچىك بولغىنى بىلەن، ئاۋات كوچىنىڭ دوقمۇشىغا جايلاشقانلىقتىن بولسا كېرەك، كىرىمى يامان ئەمەس ئىدى. ئېلچىگە كېلىپ-كېتىپ تۇرىدىغان ھىندى، ئافغان ۋە باشقا مۇسۇلمان ئەللەرنىڭ سودىگەرلىرى بۇ سارايغا چۈشۈشكە ئامراق ئىدى. سېيىت يەتتە ياشقا تولغاندىن باشلاپ، دادىسىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە پۇل تېپىشنىڭ ئاماللىرىنى ئۆگىنىشكە كىرىشتى. ئۇ ھەر كۈنى ئاتخانىلارنى، تۆگەخانىلارنى زېرىكمەي ئارىلاپ چىقىپ، ئۇلارنىڭ بۇزۇلغان جايلىرىنى تېپىۋالاتتى-دە، بۇ پاكىتلارنى كارۋان خىزمەتچىلىرىنىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ تۇرۇپ، زەخمىگە لايىق تۆلەم تەلەپ قىلاتتى، ئۇنىڭ قولىغا تۆت-بەش يارماقتا چاغلىق بىر نېمە تۇتقۇزۇپ قويغانلار ئاسانلا قۇتۇلۇپ كېتەتتى. پېخسىقلىق قىلغانلار ياكى بۇ «كىچىك ماڭقا»نىڭ يولسىز تەلىپىنى پەرۋايىغا ئالمىغانلار ئۆگىمەس بالاغا گىرىپتار بولاتتى. سېيىت ئۇلارنىڭ پۇتىغا بوغما يىلاندەك يامىشىپ، چىرقىراپ يىغلاپ يېتىۋالاتتى. ياكى بولمىسا خىزمەتچىلەر تۇيماي قالغاندا ئېشىغا تۆگە قۇمىلىقى تاشلىۋېتەتتى، ياكى توپا چېچىپ، يېگەنلىرىنى ھارام قىلاتتى.

بەزىدە ئۇ ئېغىل ۋە ئوقۇرلارغا قانچە سەپسالسىمۇ، بۇزۇلغان يېرىنى تاپالمايتتى. ئاخىردا ھېچكىم تۇيىماي قالغاندا، ئوقۇرنىڭ بىرەر تاختىيىنى تاش بىلەن ئۇرۇپ سۇندۇراتتى-دە، مۇتتەھەملىك قىلىپ، ئۈچ-تۆت يارماق ئۇندۇرۇۋالاتتى. ئات-ئېشەكلەرنىڭ ئارىسىدا قوغۇنلۇققا كىرگەن ئوغرىدەك

تىمىسقىلاپ يۈرۈپ، ھەر بىر تۈۋرىدىن بىرەر ئوچۇمىدىن بوغۇز ئېلىۋېلىپ، يوغان بىر سېۋەتكە تۆكەتتى. پۈلنىڭ ۋە بوغۇزنىڭ ھېسابىنى قىلىپ بولغان كۈنلەردە، دادىسى ئۇنىڭغا ئانچە-مۇنچە بىر نېمە ئايرىپ بېرىپ، «ئۆزىدەك ئادەم بولغان» ئوغلىنى مۇكاپاتلايتتى.

بۇ سارايدا يەنە ئۆز زامانىسىدا بولىدىغان بۇزۇقچىلىقلارنىڭ ھەممىسى تېپىلاتتى. يېقىن-يىراقتا داڭقى پۇر كەتكەن تەۋكا چەت ئەللىك سودىگەرلەرنىلا ئەمەس، يۇرت-يۇرتلاردىكى مەيدىسىگە مۇشتلاپ يۈرىدىغان داڭلىق قىمارۋازلارنىمۇ ئۆزىگە جەلىپ قىلاتتى. جامالباي تەۋكادىكى قىمارۋازلارنىڭ بېشىدا پەرۋانىدەك چۆگىلەپ يۈرۈپ چۇتۇر ئالاتتى. ۋاقتى-سائىتى كەلسە، ئۆزىمۇ ئوشۇقنى قىرلاپ تۇرۇپ: «دەتتىكام پىرىم» دەپلا ئېتىۋېتەتتى-دە، كۆپىنچە ھاللاردا ئاتقان ئوشۇقى ئالچە قوپاتتى. بۇنداق چاغلاردا چۇتۇر ئېلىشمۇ، چىلىم سۈيىنى يېڭىلاپ، نەشە سېلىپ تۇتۇپ، چاي پۇلى ئېلىشمۇ سېپىتقا ئوكچە قالاتتى.

سەككىز ياشقا كىرگەن يىلى ئۇنىڭ ھاياتىدا ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش يۈز بەردى. دادىسى بىر كۈنى ئەنىدىجان رەستىسىدە ئۆي بىسات تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان بىر سودىگەرنى كۆتۈۋالدى. ئۇنى تەۋكا كۆرمىگەن قىمارۋازچاغلاپ، بابىلاشنىڭ كويىغا چۈشۈپ، ئوكچە تەۋكا قۇردى. كىم بىلسۇن، تۇنجى قېتىمدىلا جامالباي ئۇتتۇرۇپ قويدى، كاللىسى نەشە بىلەن قىزىپ كەتكەنلىكتىنمۇ ياكى شەيتىنى غالىب كەلدىمۇ، بارى-يوق تەڭگىسىنىڭ ھەممىسىنى تەۋكاغا قويدى. تەلىيى يەنە تەتۈردىن كەلدى. چىلىمنى يەنە بىر سۈمۈرگەندە ئۇنىڭ مېڭىسىدە بىر يامان پىكىر ئويغاندى-دە، پۈتكۈل سارايىنى ئاتخانا، تۆگەخانا بىلەن قوشۇپ دوغا تىكتى. پىرىنىڭ

نامىنى تىلغا ئېلىپ، ئوشۇقنى ئېتىپ، مەيدىسىگە ئۇردى...

جامالباينىڭ كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى. تۆت تام چاقپەلەكتەك چۆگىلەپ، تورۇس بىلەن يەر ئاستىن-ئۈستۈن بولدى. ئۇ دەردكە پايلىماي قولىنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا ئۇزىتىۋىدى، هېلىقى سودىگەرنىڭ يېنىدا رۇستەمدەك قاۋۇل يىگىتلەردىن تۆت-بەشى تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، بىراقلا هوشىدىن كەتتى.

جامالباي هوشىغا كەلگەندە، ئۆزىنى توختى ناۋاينىڭ دۆكىنى يېنىدىكى يۇندا تۆكىدىغان پاتقاقلىقتا كۆردى. ئۇ هەممە ۋەجىنىڭ، هەتتا ئۆزىنىڭمۇ تۆگەشكەنلىكىنى بىلدى. كۆزىنى ئېچىپ بېشىدا مىشىلداپ تۇرغان ئوغلىنى كۆرۈپ، ئايىغىنى يالاۋاتقان بىر سەت ئىتنى هەيدىۋېتىشكە ماغدۇرىنىڭ هەممىسىنى يىغىپ ئىشارەت قىلدى-دە، لەۋلىرىنى ئاران مىدىرلىتىپ تۇرۇپ:

— ئوغ... ئوغلۇم، مەن تۆگەشتىم، هۆد دەس تۆ... گەشتىم، سەن يېتىم بولۇپ قالدىڭ، ئۇن...ئۇنتۇما، مېنى هېلىقى... هېلىقى سودىگەر تۆگەشتۈردى. سەن بىر سۈپۈرگە، بىر سو... سوغا ئېلىپ، هېلىقى سودىگەرنىڭ ئىشىك ئال...ئالدىنى سۈپۈرگىن، سۇ چاچقىن... قالدىسىنى...، — دېدى.

جامالباي هەسرەت ئىچىدە كۆز يۇمدى. شەهەر ئاخۇنلىرى ئۇنى «نەشە چېكىپ ئۆلدى، نامىزىنى چۈشۈرۈش گۇناه» دەپ، يۇيۇپ، تارىغىلى ئۇنىمىدى. باغرى يۇمشاق توختى ناۋاي بىلەن ئۇنىڭ شاگىرتلىرى مېيىتنى زاراتگاهلىققا ئاپىرىپ دەپنە قىلدى.

سېيىت دەسلىپىدە مەرهۇم دادىسىنىڭ ئاخىرى چۈشمگەن ۋەسىيىتىنى زادى چۈشىنەلمىدى. ئاتامنى ۋەيران قىلغان ئادەمنىڭ ئىشىكىنى سۈپۈرۈپ، سۇ چېچىپ يۈرەمدىمەن، دەپ ئويلىدى-دە، زاراتگاهلىقتىن قايتىپلا ئۇدۇل سارىيىنىڭ ئالدىغا

باردى. سارايدىكى ناتونۇش دەرۋازىۋەنلەر ئۇنى سۆڭەك ھىدلاپ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ تىمىسقىلاپ يۈرگەن ئىگە-چاقىسىز قوتۇر كۈچۈكنى ھەيدىگەندەك ھەيدىۋېتىشتى. ئۇنىڭ سەبىبى، ئەمما زامان ئەسكىلىكلىرى بىلەن بۇلغانغان كىر قەلبىدە دادىسىنى قان يىغلىتىپ ئۆلتۈرگەن، ئۆزىنى ماكانسىز، پاناھسىز قىلىپ كوچىغا تاشلىۋەتكەن ھېلىقى سودىگەرگە تۇنجى قېتىم نەپرەت تۇيغۇسى ئويغاندى. پەقەت شۇ چاغدىلا قىساس ئېلىش غەرىزى ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرىپ كەلدى. دادىسىنىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى بىرقانچە ئېغىز سۆزى تولۇق مەنىسى بىلەن كۆز ئالدىدا ئاشكارا بولدى.

ھېلىمۇ ياخشى، ئۇ يەتتە-سەككىز يارماقنى دادىسىنىڭ تارتىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ساراي تېشىدىكى تام تۈۋىگە كۆمۈپ قويغانىكەن. ئۇ دەرۋازىۋەننىڭ كۆزىنى باغلاپ، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ تام تۈۋىگە باردى، تەرەت قىلغان بولۇپ زوڭزايدى-دە، پۇللىرىنى تېپىۋېلىپ، كىچىككىنە بىر سوغا ۋە بىر سۈپۈرگە سېتىۋالدى. شۇ كېچىسى ئۇ دادىسىنىڭ ئۆلۈمى ئۈزىتىلغان ناۋايخانىنىڭ تونۇر بېشىدا بىر كېچىنى تەسلىكتە تاڭ ئاتقۇزدى-دە، تاڭ يورۇشىغىلا سۈرۈشتۈرۈپ يۈرۈپ، ھېلىقى سودىگەرنىڭ قورۇسىنى تېپىۋالدى.

زامانىسىدا ئىلچى شەھىرى بويىچە كۆزگە چېلىققۇدەك ھەشەمەتى بار بۇ قورۇنىڭ دەرۋازىسى كۈنچىقىشقا قارايتتى. دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئاسمان-پەلەك ئېگىز ئىككى تۈپ ياڭاق دەرىخى بار ئىدى، ياڭاق دەرىخىنىڭ قويۇق يوپۇرماقلىرى دەرۋازا ئالدىدىن ئۆتىدىغان توپىلىق يولنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە سايە تاشلايتتى.

تۇنجى كۈنى ئۇ دەرۋازىنىڭ ئالدىنى پاك-پاكىز سۈپۈردى، ھايۋان تېزەكلىرىنى ئۇۋۇتىغىچە قويماي تېرىپ، ئەخ-

لەتلىككە تۆكتى. 200 قەدەمچە كېلىدىغان كۆلدىن سۇ ئەكىلىپ، يامغۇر ياغقاندەك تەكشى چېچىپ چىقتى. ئۇ، ئەمگىكىدىن قانائەت ھاسىل قىلدىيۇ، لېكىن خېلىغىچە كۈتۈپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭ بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى.

ئىككىنچى، ئۈچىنچى، تۆتىنچى كۈنلىرىمۇ شۇنداق قىلىۋەردى. سېيىت بۇنىڭلىق بىلەن كۆڭلىنى سۇۋۇتمىدى، بەلكى سۈپۈرگەن دائىرىنى تېخىمۇ كېڭەيتتى، سۇنى تېخىمۇ جىق چاچتى.

پەقەت بەشىنچى كۈنىگە كەلگەندىلا ئادەتتە دەرۋازىدىن كۆپرەك كىرىپ-چىقىپ تۇرىدىغان، ئۇ «بەلكى گاچا بولسا كېرەك» دەپ قىياس قىلغان چوڭ ياشلىق بىر كىشى دەرۋازىدىن ئىتتىك قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەلدى-دە، سېيىتنىڭ قولىدىن خۇددى ئوغرى تۇتۇۋالغاندەك «كاپلا» قىلىپ تۇتۇپ، يېتىلىگىنىچە ھويلىغا ئەكىردى.

ھويلا سېيىتنىڭ پەرىزىدىن تاشقىرى ئەمەس ئىدى. دالان بىلەن ئايۋان ئارىسىدىكى پېشايۋانغا ئالتە-يەتتە توپ گەزمال تاشلاپ قويۇلغان، دالاننىڭ بىر تەرىپىدە تايلانغان يۇڭ ئۈستىگە بېسىۋېتىلگەن تېرىلەر دۆگىدەك دۆۋىلىنىپ تۇراتتى.

— ئېتىڭ نېمە؟

پېشايۋان سۇپىسىغا سېلىنغان كۆرپىدە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، نېمىندۇر يېزىۋاتقان 39-40 ياشلار چامىسىدىكى بۇرۇتلۇق كىشى سورىدى بېشىنى شىرە ئۈستىدىكى قەغەزدىن كۆتۈرمەي تۇرۇپ.

— ئېتىم ... ئې ... ئېتىم سېيىت.

— ئاتا-ئاناڭ يوقمۇ؟

سودىگەر يەنە بېشىنى كۆتۈرمىدى. سېيىت ئۆزىنى مۇشۇ كۈنلەرگە گىرىپتار قىلغان بۇ كىشىنى

تونۇمايتتى. قايسى كۈنى ئۇ دادىسى بىلەن تەۋكادا ئۇچراشقاندا، تاڭگازا ئېلىپ يەيمەن دەپ چىقىپ كېتىپ بەكمۇ كەچ قايتقاندى. سېيىت رەقىبىگە جاۋاب بەردى:

— ئاتا-ئانام ئۆلۈپ كەتكەن.

سودىگەر ئۇنىڭغا لاپ قىلىپ قاراپ قويدى. شۇ چاغدىلا سېيىت رەقىبىنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك، ساقال-بۇرۇتىنى پاكىز ياساتقان، خېلى سۆلەتلىك بىر كىشى ئىكەنلىكىنى كۆردى.

— ئىشىڭ ئالدىمنى سۈپۈرۈشتىن مەقسىتىڭ نېمە؟

— جانابلىرىنى ياخشى ئادەم دەپ ئاڭلىدىم، قىلىدىغان ئىشىم بولمىغاندىكىن، ئۆزلىرىنىڭ ئىشىكىنى سۈپۈرۈپ بولسىمۇ دۇئالىرىنى ئالاي دېدىم.

— دۇئادىن نېمە چىقىدۇ؟

— ساۋاب، ياخشى كىشىلەرنىڭ دۇئاسى يېتىمنى مۇرادىغا يەتكۈزىدۇ، دېيىشىدۇ.

سودىگەر ئالدىدا تەلمۈرۈپ تۇرغان بالىنى ئۇنتۇپ، ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلىشىۋاتقاندەك پىچىرلاپ، بارماقلىرىنى ئېگىپ بىرنېمىلەرنى ھېسابلىدى ۋە قومۇش قەلەمنى قەغەزگە تەگكۈزۈپ تۇرۇپ يەنە سورىدى:

— قولۇڭدىن نېمە ئىش كېلىدۇ؟

— ھەممە ئىش كېلىدۇ غوجام، يەر سۈپۈرۈش بولامدۇ، سۇ سېپىش بولامدۇ...

— بۇنى بىلىمەن، يەنە نېمە ئىش قىلالايمەن دەيمەن؟ ئات بېقىشنى بىلەمسەن، بېدە توغراپ، بوغۇز تەييارلاشنىچۇ؟

— بىلىمەن غوجام، بىلىمەن، مەن بۇرۇن...

سېيىت ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ قالغان گەپنى ئىتتىكلا يۇتۇۋەتتى. ئەگەر كىچىكىدىن باشلاپ ئات ئېغىلى بىلەن ھەپىلىشىپ چوڭ بولغىنىنى ئېيتىپ سالىدىمۇ، بۇنىڭدىنمۇ خە-

تەرلىك سوئاللارغا دۇچ كېلىدىغانلىقىنى، بۇ يەردىن ساراي ئالدىدىن قوغلانغاندەك قوغلىنىدىغانلىقىنى تۇيۇپ قالدى.

— ھە، بۇرۇن نېمە بولغان؟

— بۇرۇندىن باشلاپ ئات بېقىشنى ئويلايتتىم.

— قولۇڭ ئەگرى ئەمەستۇ؟

— يوقسۇ غوجام...

شۇنداق قىلىپ، ئۇ سودىگەرنىڭ ھۇزۇرىدا تۇرۇپ قالدى. ھويلا - ئارامنى كۈنىگە ئۈچ قېتىم سىپىرىپ - سۈپۈرۈپ، ئەينەكتەك پارقىرىتىۋەتتى. ۋاقتى - قەرەلىدە ئوت - سامان، يەم - بوغۇز بېرىپ، ئات - قېچىرلارنى تولۇمىدەك سەمرىتىۋەتتى. كەمسۆز خوجىدار بىلەنمۇ چىقىشىپ قالدى. سېپىتىنىڭ ئىشچانلىقى، چەبدەسلىكى سودىگەرگىمۇ ياراپ كەتتى. ئۇ چۆپقەتلىرىگە: «باشتىلا كۆزۈم خاتا كۆرمەپتىكەن، مۇشۇنەكتەك تۇرۇپلا ھەممە ئىشنى سۇدەك يۈرۈشتۈرۈۋاتىدۇ» دەپ ماختاپ بېرىدىغان بولۇپ قالدى.

بۇ سودىگەرنىڭ قولىدا خوتۇن توختىمايتتى، ئۇ ئويۇن - تاماشىغا شۇنچىلىك ئامراق ئىدىكى، شەھەردىكى ئۈچ دۇكىنىنى ۋەكالەتچىگە، ئۆي ئىگىلىكىنى سېپىتقا تاشلاپ قويۇپلا ئىككى - ئۈچ كۈنلەپ چىقىپمۇ كېتەتتى. تاشقىرىدىن نەشە چېكىپ، مەست - ئەلەس قايتىپ كەلگەنلىرىدە ئۆزى تاپشۇرغان ئىشنى جايى - جايىدا تەقلەپ قويغان سېپىتقا مەستلىكى كېلىپ بەزىدە تېخى «ئوغلۇم» دەپ بېشىنى سىيلاپمۇ قوياتتى. دادىسىنىڭ ئالايغان كۆزلىرى، كۆكىرىپ كەتكەن لەۋلىرى، تىترەۋاتقان بارماقلىرى ۋە قولىدىن كەتكەن مال - مۈلكى كۆز ئالدىدىن بىردەممۇ كەتمەيۋاتقان سېپىت بۇنداق چاغلاردا «دادىسى» نىڭ قۇچىقىدا ئەركىلىگەچ، چىشىنى غۇچۇرلىتاتتى. تىنىمسىز دۈپۈلدەپ تۇرغان يۈرىكى قىساس ئوتىدا ئۆرتىنەتتى.

ئۇ كۈتكەن ۋاقىت ئاخىر كېلىپ قالدى. سېيىت 15 ياشقا تولغان يىلى سودىگەر بىر ۋەجىنى پۇلغا ئايلاندۇرۇپ، ھەج سەپىرىگە ئاتلاندى. بۇ كىچىككىنە شەھەردىكى مەنىسىز-مەززىسىز ھايات ۋە ئاپاۋەتسىز تىجارەت ئۇنىڭ كۆڭلىگە سەپەر ھەۋىسىنى سالغانىدى.

— ئوغلۇم، — دېدى بىر كۈنى سودىگەر تاشقىرىدىن كەيپى چاغ ھالدا قايتىپ كىرىپ، — يۇرت كۆرۈشنى خالامسەن؟ ئەگەر خالىساڭ، ماڭا ياردەمدە بول، توخۇ كاتىكىدەك بۇ كىچىك شەھەردە تارتىشقۇدەك يەنە نېمە بار دەيسەن؟ ئاتاممۇ ئەندىجان شەھىرىدىن كېلىپ بۇ يۇرتتا تۇرۇپ قاپتىكەن، خالىساق، ھەج سەپىرىدىن كېيىن تۇغقانلىرىمىزنى تېپىۋالارمىز، — دېدى ۋە قېرىلىق يېتىپ قالغان غوجىدارىنى ئۇنداقچى، مۇنداقچى دەپ يامانلاپ بەردى. بەش ۋاخ نامازنى تاشلىمايدىغان، مۇسۇلمانچىلىقنى ئۇنتۇمايدىغان غوجىدارنىڭ ھەجگە بىللە ئاپىرىش توغرىسىدىكى ئۆتۈنۈشلىرىمۇ بىكارغا كەتتى. بۇنداق قولاي پۇرسەتنى قولدىن بەرگۈسى كەلمىگەن سېيىت بىچارە غوجىدارنىڭ ھەممە «قىلمىشى» نى سودىگەر ئالدىدا پاش قىلىۋەتتى...

ئۇلار ئالتۇن-كۈمۈشلەرنى خۇرجۇنغا تولدۇرۇپ، ھەجگە ئاتلاندى. سانجۇ يولى بىلەن خېلى كۈنلەر ماڭغاندىن كېيىن، پاكىستان تەۋەسىگە ۋە ئۇ يەردىن بومبايغا كەلدى. پاراخوتقا ئولتۇرۇپ، دېڭىز سەپىرىنى باشلىدى. يەنە بىر سەپەر يول بېسىپ، ئەرەبىستاننىڭ جىددە شەھىرىگە يەتتى.

ئۇلار جىددىگە كەلگەندە ھەج مەزگىلى بەكمۇ قىستاپ قالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن سودىگەرنىڭ نەشە ئىسىدىن قارداپ كەتكەن لەۋلىرى دەرھال ھەرىكەتكە كەلدى، ئالتۇن-كۈمۈشلىرىنى، ئۆزى ئاغدەك ئىشىنىدىغان سېيىتنى سارايۋەنگە

ئامانەت قىلىپ، «لەببەيكە، ئاللاھۇممە لەببەيكە» دەپ سەل كەبى ئېقىۋاتقان ئادەم توپىغا قوشۇلۇپ مەككىگە يۈرۈپ كەتتى.

دېگەندەك، سېيىتنىڭ ئامىتى ئوڭدىن كەلدى. نەقەدىر ئۇنىڭغا ئەندىجانلىق بىر تاۋاپچى مۇسۇلماننى ئۇچراشتۇردى. ئۇلار تۇنجى تونۇشۇشتىلا سىردىشىپ، چىقىشىپ قالدى. 49 - 50 ياشلارغا بېرىپ قالغان، قارىماققا كۈن بويى ئىستىقامەت بىلەنلا ئۆتىدىغاندەك كۆرۈنىدىغان بۇ كىشى ئالتۇن - كۈمۈشنىڭ گېپىنى ئاڭلاپلا، ھەج ھەۋەسىدىنمۇ ۋاز كەچتى - دە، سېيىت بىلەن تىلىنى بىر قىلىپ، سارايۋەننى بىر ئاماللار بىلەن ئالداپ، دەپىنە - دۇنيانى قولتۇقلاپلا تىكىۋەتتى.

— ھازىر مۇشۇ شەھەردە پىنھان تۇرۇپ تۇرىلى، كۆرىدىغان تاماشا بار تېخى، — دېدى سېيىت شەيتاندەك ھەييار يولدىشىغا، — بۇ تاماشىنى كۆرمىسەم دەپ مەن چەكمىگەن ئازاب قالمىدى، ئەمدى پەيتى كەلدى.

ھەج - تاۋاپ ئىشلىرى ئاخىرلاشتى. سودىگەر ئېھرامىدىن چىقىشقا ئۈلگۈرمەيلا جىددە شەھىرىگە قايتىپ كەلدى.

ئۇ دەسلەپتە سارايۋەننىڭ ئېيتقانلىرىغا زادىلا ئىشەنمىدى ۋە «ئالتۇن - كۈمۈشلىرىمنى چىقىرىپ بەر، بولمىسا قازىخانىغا بارىمەن، يۈزۈڭگە كۆيە سۈرتۈپ، سازايى قىلغۇزىمەن» دەپ پوپۇزا قىلىپ باقتى. ئاخىردا ئەرز قىلىشقا توغرا كەلدى. ئىناۋەتلىك ئىككى نەپەر گۇۋاھچىنىڭ قازىنىڭ ئالدىدا «پالانى ئامانەت قىلغان مال - دۇنيانى ئوغلى پالانىنىڭ ئەكەتكىنى راست» دەپ گۇۋاھلىق بېرىشى بىلەن دەۋا سودىگەرنىڭ زىيىنىغا ئاخىرلاشتى.

سودىگەرنىڭ بارمىغان رەستە، ئارىلىمىغان سارايلىرى قالمىدى. سېيىت خۇددى بىر ئەپسۇن بىلەن غايىب بولىدىغان دىۋىلەردەك قەيەرلەرگىدۇ يوقالغانىدى.

«مال ـ دۇنيانىڭ بىر ئۇچى بىلەكتە، بىر ئۇچى يۈرەكتە» دېگەن گەپ راست بولسا كېرەك، بۇ ئىش سودىگەرگە ئاتا ـ ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالغاندىنمۇ بەتتەر تەسىر قىلدى. كوچا ـ كوچىلاردا يۈرۈپ: «ئىست باقماي، ئادەم بالىسى باققاننىڭ جازاسى شۇ» دەپ ۋارقىراپ يۈرۈپ، ئېلىشىپ قالدى.

بىر كۈنى ئۇ كوچىدىلا يىقىلدى. ئاغزىدىن كۆشەۋاتقان كالىنىڭ ئاغزىدىن چىققان كۆپۈكتەك ئاق كۆپۈك ئۆرلىدى، لەۋلىرى كۆكەردى، كۆزلىرى ئالايدى، بارماقلىرى تىترىدى... ئاخىرىدا چۈشىنىكسىز بىر نەرسىلەرنى پىچىرلاپ بولۇپ ئېچىنىشلىق يوسۇندا جان ئۈزدى...

نەچچە كۈندىن بېرى ئەرەبچە كۆڭلەك كىيىپ، بېشىغا چەمبىرەكلىك ئاق ياغلىق ئارتىپ، «دادىسى» نىڭ كەينىدىن قالماي ئەگىشىپ يۈرگەن سېيىت «ھاجى» يۈز بەرگەن پاجىئەلىك تاماشىنى ئاخىرغىچە كۆرۈپ، يۇخادىن چىققاندىن كېيىنلا، جەددە پورتىدىن ئايرىلىپ، ئەنجان شەھىرىگە يېتىپ كەلدى ـ دە، تېپىۋالغان «تۇغقانلىرى» نىڭ ياردىمى بىلەن «ئەنجان پۇقراسى» بولۇپ، ئوقۇشقا كىرىش پۇرسىتىگە ئېرىشتى.

ئىراق، ھېلىقى چۆپقىتى بىلەن ئولجا بۆلۈشۈشكە توغرا كەلگەندىلا چاتاقنىڭ چوڭى چىقتى. ئالتۇن ـ كۈمۈشنىڭ ئوندىن يەتتىسىگىمۇ قانائەت قىلمىغان چۆپقەت ئۇنداق ـ مۇنداق ئادەملەردىن ئەمەس ئىكەن. ئۇنىڭ «رەسۋا قىلىمەن» دەپ ھەيۋە قىلىشى بىلەن سېيىت ھاجى ئۆمۈچۈك تورىغا ئىلىنىپ قالغان چىۋىندەك، بىر سىرلىق تور ئىچىگە تاشلاندى. بۇ تور ئىچىدە تەربىيە كۆردى. خۇددى ئۆزى داۋاملىق دەپ يۈرگەندەك، خوجايىنى قەيەرگە قارىتىپ «گاھ» دېسە، شۇ ياققا قاراپ ئۇچۇشنى ئۆگەندى، ئۇچۇپ بېرىپ، ئولجىنىڭ نەق كۆزىگە قا-

مال سالدى. ھەر قېتىملىق «ئوۋ» دىن كېيىن مۇكاپات تەرقىسىدە تاشلاپ بېرىلىدىغان بىر پارچە شەررەك گۆش يېگەنسېرى تاتلىق تېتىشقا باشلىدى...

يىراق يەردىن قوشلانغان بۇ قارچىغا ئاخىر چىرىيىدىن ئىبارەت بۇ «ئولجا» ئۈستىگە قونغان ۋە بۈگۈن يەنە ئوۋغا چىقىپ، نادىرخان بازار بېگىنىڭ ھۇزۇرىدا ئولتۇرماقتا ئىدى...

ئۇلار ئۇزۇن پاراڭلاشتى. بازار بېگىنىڭ ھەمسۆھبەتلىرىنى يوقىلاڭ گەپلەر بىلەن مەلىكە قىلىپ ئولتۇرغان ھاپىز ئۇلارنىڭ پارىڭىنى ئاڭلىيالمىغاچقا، مەيگە چىقىپ بولغاندىن كېيىنلا سېيىت ھاجىدىن سورىدى:

— بۇ نەشىكەشنى بەك جاھىل دەپ ئاڭلىۋىدىم، ئىندەككە كېلىدىغاندەكمۇ؟

— ھا... ھا... ھا...

سېيىت ھاجى كۈلۈۋەتتى. ئۇ كەيپى ساز ھالدا:

— تام تېشىدىغان ئوغرىمۇ تامنىڭ ئاجىز يېرىدىن تېشىدۇ، بۇ بايۋەچچىنىڭ ئاجىز يېرى مال-دۇنياغا ئامراقلىقىدا، بىز بۇ تامنىڭ ئاجىز يېرىنى تاپتۇق-دە، بىر كۈچەپلا قەغەز تەشكەندەك «پوسىدە» تېشىۋەتتۇق!-دېدى.

— راستمۇ؟

— مال-دۇنيا ئالدىدا شەيتانمۇ ئازىدۇ ئەمەسمۇ؟

23. «چەككە چېكىلدىمالڭ»

— ئەيھانناس، ئىشتىكلار ئاۋمۇ خاس، مەندىن دىمەكلىك، سىلىدىن ئىشىتمەكلىك، ئاقپاششا پۇقراسى، خاقانى چىن پۇقراسى بولمىش بالىغ ئەركەكلەرنىڭ جىمىيسى پېشىن نامىزىدىن پارىغ بولۇپ كونا جۇۋا مەيدانىغا جەم بولسۇنلار، كىمكى

جەم بولمىسا...

يوغان قارا ئۆكۆزگە جايلىشىۋېلىپ، ناماز بامداتتىن كېيىنلا مەھەللە ئارىلاپ ۋارقىراشقا باشلىغان جاكارچى چۈش بىلەن تەڭ بازارغا ئەڭ يېقىن بولغان تۇزاقچى مەھەللىسىگە يېتىپ كەلگەنىدى. بېشى خاپاندەك يوغان، بويىنى ئون ياشار بالىنىڭ بېلىدەك توم، بەستى-قامىتى ساندۇقتەك سېمىز كەلگەن بۇ جاكارچىنىڭ چىڭقىلىپ تۇرۇپ ۋارقىرىغان ئاۋازى شۇنچىلىك توم ۋە ياڭراق ئىدىكى، قۇلىقى تۇۋىدە توپ ئاتسىمۇ تۇيمايدىغان ئايشەمخان مومايمۇ ھاسىسىغا تايانغان پېتى ئىشىكى ئالدىغا چىقىپ، نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى ئۇقۇپ باقماقچى بولدى.

جاكارچى ۋارقىرىغان چاغدا، مانجۇلاردىن قالغان رەسىم-ئادەت بويىچە لېگەنگە ئوخشاپ كېتىدىغان تۇچ جاغنى تۇختىماي ئۇراتتى. جاغنىڭ سەت ئاۋازى قۇلاق مېڭىنى يېگۈدەك رەۋىشتە يىراق-يىراقلارغا تارىلاتتى.

—ھوي موللامۇھەممەت جاكارچى، پۇقرالارنى يىغىپ نېمە قىلغۇدەك ئۇلار؟

جاكارچى ئالقىنى بىلەن كانايچە ياساپ ۋارقىراپ گەپ قىلىۋاتقان ئايشەمخان مومايىنىڭ ئوغلى مەتقاسىمغا ئالدىيىپ قويدىيۇ، جاۋاب بەرمىدى. مەتقاسىم خېلى يەرگىچە ئەگىشىپ، سوئالىنى تەكرارلاۋەرگەندىلا:

— ئىشقىلىپ ھەرقايسىڭنى تويغا چاقىرمىسا كېرەك. قالغىنىنى بارغاندا كۆرمەمسەن!— دېدى موللا مۇھەممەت جاكارچى تەنە ئارىلاش.

دوقا دېگەن لەقىمى بولغاچقا دوقا بولۇپ قالغانمۇ ياكى دوقا بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ لەقەم سىڭىپ قالغانمۇ، ئىشقىلىپ، مەتقاسىمنىڭ پېشانىسى بىر سويما چاپلاپ قويغاندەك بۆرتۈپ چىققانىدى. دېھقانچىلىقىنىڭ قاتىلاڭچىلىق

مەزگىللىردە مەدىكارچىلىق قىلىپ، باشقا چاغلاردا تاماق، بۇقۇسا قاتارلىق ئۇششاق سايمانلارنى ياساپ سېتىپ جېنىنى جان ئېتىدىغان بۇ يىگىتنى «دوقا» دېگەن لەقىمى بىلەن كۆپ كىشىلەر تونۇيتتى. مەتقاسىمنى پەقەت دوقىسى بولغانلىقى بىلەنلا تونۇش بولۇپ كەتكەن دېسە ئۇۋال بولار، ئۇ يەنە ئۆز ھۈنىرىدە ئادىل، خالىس ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىراقسانلىق نۇقسانىنى مەرھۇم دادىسىمۇ، قېرى ئانىسىمۇ، تەڭتۇشلىرىمۇ تۈزىتىپ كېتەلمىگەن، ئۇ ياسىغان نەرسىلىرىنى بازارغا ئاچىقالىتتىيۇ، خېرىدار ساقلاشقا زادى تاقەت قىلالمايتتى. يولدا كېتىۋاتقان كىشىنى چاقىرىپلا ئېلىشىغا ساتاتتى ۋە بىردەمدىلا باشقا بىر يەردە پەيدابولاتتى. گەرچە يېشى يىگىرمە ئىككىلەرگە ئۇلىشىپ قالغان بولسىمۇ، قولى قىسقا بولغاچقا، تېخىچە ئۆيلىنەلمىگەنىدى.

مەتقاسىم بۇلۇتلار ئارىسىدا تۇرغان كۈنگە قاراپ چۈش بولغانلىقىنى تەسلىكتە ئىلغا قىلدى - دە، ئانىسىغا ئېيتىپ قويۇپلا بارغانسېرى يىراقلاپ كېتىۋاتقان موللا مۇھەممەت جاكارچىنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ، بازار تەرەپكە يول ئالدى. ئۇنىڭ بەربىر قىلىدىغان زۆرۈر ئىشى يوق بولغاچ، پېشىن نامىزىنى بازاردىكى جەمئىي مەسچىتىدە ئۆتەپلا كونا جۇۋا مەيدانىغا بېرىپ، زادى نېمە يېڭىلىقلارنىڭ بارلىقىنى بىلگۈسى كەلگەنىدى.

چىرىيە بازىرىغا يېقىن مەھەللىلەردىكى ئەركەكلەرنىڭ كۆپىنچىسى مەتقاسىم دوقا ئويلىغاندەك ئويلىدى. ئۇلارمۇ ئىككى - ئۈچتىن بولۇپ، بازارغا قاراپ يول سالدى. مانجۇلار مانا مۇشۇنداق پەرمان جاكارلىغاندا، «نېمە بولسا، باشقىلاردىن ئاڭلىۋالىمىزغۇ تېخى» دەپ بىپەرۋالىق قىلىپ قو-

يۇپ، ئۆلگۈدەك تاياق يېگەنلىكىنى ئۇنتۇمىغانلار قولىدىكى زۆرۈر ئىشلىرىنىمۇ تاشلىدى. يۇرت بېگىنىڭ جاكارىنى ئاڭلىمىغانلارغا بۇ جاكارنى خالىسلىق بىلەن يەتكۈزۈشتى.

خېلى چاغلاردىن بۇيان چۆلدەرەپ تۇرغان كونا جۇۋا مەيدانى پېشىن نامىزىدىن كېيىن مىغ-مىغ ئادەم بىلەن توشتى. يىغىلغانلار ئارىسىدا ئاتىلىرى يېتىلىۋالغان سەبىي بالىلارمۇ، ھاسىسىغا تايىنىپ يىلتىزى بوشاپ قالغان قېرى دەرەختەك تىترەپ تۇرۇۋاتقان قېرىلارمۇ، پۈۋلىسىلا ئۇچۇپ كەتكۈدەك ياداپ كەتكەن كېسەلمەنلەرمۇ تۇراتتى.

پۇقرالارنىڭ ئۈستىبېشى شۇنچىلىك كونا ۋە رەزگى ئىدىكى، جاھاندا بار بولغان دىۋانىلەرنىڭ ھەممىسى مۇشۇ مەيدانغا يىغىلغاندەكلا قىلاتتى. كونا جۇۋا مەيدانى بۈگۈن راستىنلا كونا جۇۋىلىقلار بىلەن تولغان بولۇپ، ئادەتتە ناغرىخانا دەپ ئاتىلىدىغان ئېگىز ئۆگزىدە تۇرۇپ قارىغاندا، مەيدان خۇددى ئەخلەت دۆۋىسىگە ئوخشايتتى.

بۈگۈن خۇداغا شۈكرى، ھاۋا ئانچە سوغۇق ئەمەس، نېمە ۋەقە بولىدىغانلىقىنى پەملەشكەن كىشىلەر بويۇنلىرىنى ئۇزۇنراق سوزۇشقا، قوللىرىنى چىقىرىپ ئىشارەت بىلەن قوشۇپ گەپ قىلىشقا جۈرئەت قىلىشماقتا ئىدى.

مەنتىقاسىم تۆت-بەشتىن غۇژمەك بولۇۋېلىپ، نېمىلەر ئۈستىدىدۇ قىزىشىپ سۆزلىشىۋاتقان كىشىلەر ئارىسىنى ئارىلاپ يۈرۈپ، ئاران دېگەندە سۇپۇرگە مىراب بېگىنى تېپىۋالدى-دە، ئۇنىڭغا ۋە ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان ئابدۇللا چاققانغا سالام بەردى. قادىر تۆمۈرچى، نۇرەك باخشىلارمۇ گۇررىدە كېلىشىپ، تونۇشلۇقى بار بۇ يىگىتكە سالام بەردى:

— خېلىدىن بېرى كۆرۈشەلمىدۇق ئۇكام، نېمىلەرنى قىلىپ يۈرىسەن؟

سۈپۈرگەئاخۇن ئوغلى مۇھەممەتئەلىدىن بىر - ئىككى ياشلا پەرق قىلىدىغان بۇ خارەت يىگىتكە سەنلەپ گەپ قىلاتتى.

— نېمە قىلاتتىم بېگىم، — جاۋاب بەردى مەتقاسىم گەدىنىنى قاشلاپ تۇرۇپ، — ھەرقايسىلىرىنىڭ دۇئاسى بىلەن تىرىكچىلىك قىلىپ يۈرۈپتىمىز.

— ئايشەمخان ئاچامنىڭ تېنى ساقتۇ؟

— ھەي، نېمىسىنى دەيدىلا، يەيدىغان رىزقى بار ئوخشايدۇ، قۇلىقىمۇ ئېچىلىپ كېتىۋاتسا كېرەك، بايام ئۇ موللامۇھەممەت جاكارچىنىڭ ئاۋازىنى مەندىنمۇ بۇرۇن ئاڭلاپتۇ، خارەتچىلىك قىلىپ ئولتۇرسام، ھاسىسىنى تۇكۇلدىتىپ كىرىپ: «ئوغلۇم ئاڭلىدىڭمۇ، جاكارچى ۋارقىراۋاتىدۇ» دەيدۇ تېخى.

مەتقاسىمنىڭ گېپى بىلەن چىرايلارغا كۈلكە يۈگۈردى.

نۇرەك باخشى:

— موللامۇھەممەتجاكارچىنىڭ ئۈنىنى ئاناڭلا ئەمەس، يەتتە قات ئاسماننىڭ ئۈستىدىكى پەرىشتىلەرمۇ ئاڭلايدۇ، — دېدى.

كونا جۇۋۇدا قارا قورايدەك تۈرۈشۈپ كەتكەن پۇقرالار مەخمەل ئۆستىڭى تەرەپكە قاراشتى. ئاسمان - پەلەك چاڭ - توزان توزۇتۇپ پەيدا بولغان ئىككى ھەشەمەتلىك مەپە خۇددى بەس - بەسكە چۈشكەندەك تېزلىك بىلەن كونا جۇۋا مەيدانىغا يېتىپ كەلدى - دە، ئادەملەر ئارىسىدىن يېرىپ ئۆتۈپ، ناغرىخانا ئالدىدىكى پەشتاق يېنىغا كېلىپ توختىدى.

ھازىرلا يۈز بېرىدىغان، تىرىكچىلىكى بىلەن قانداقتۇر مۇناسىۋەتى باردەك تۇرغان بۇ كاتتا يىغىلىشنىڭ مۇددىئاسى ئۈستىدە تۈرلۈك قىياسلارنى قىلىشىۋاتقان كىشىلەر تاقەتسىزلىنىشكە باشلىدى.

يۇرت كاتتىلىرى نەچچە يۈز جۈپ كۆزنىڭ نازارىتىدە

مەپىدىن چۈشتى-دە، ئۈچ باسقۇچلۇق پەلەمپەي بىلەن پەشتاققا چىقتى. جامائەتكە تونۇشلۇق بولغان نادىرخان بازار بېگىنىڭ ئالدىنقى مەپىدىن، سېيىت هاجىنىڭ كەينىدىنلا ئۆمىلەپ چىقىشى پۇقرالار ئۈچۈن شۇ قەدەر يېڭىلىق بولۇپ تۇيۇلدىكى، ئۇلار هەيران بولغان هالدا بىر-بىرىگە قاراپ كۆز بېقىشىۋالدى. پىچىرلاشقان ئاۋازلار خۇددى شارقىراتمىنىڭ شاۋقۇنىدەك؛ مەيدانىنى بىر ئالدى.

— تىنچلىنىڭلار، جامائەت تىنچلىنىڭلار!

پەشتاقتا تۇرغانلار ئۈستىبېشىدىكى چاڭ-توزاننى قېقىشتۇرغاچ، جۇۋىسىنى، سەللىسىنى تۈزەشتۈرۈپ، تەكەببۇرانە قىياپەتتە جامائەتكە يۈزلەندى. ئابلىزقارى ئورۇق قوللىرىنى خۇددى لەگمەن سوزغاندەك هەرىكەتلەندۈرۈپ تۇرۇپ، چىرقىراق ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى. قوماچ قورۇغاندەك قىزىپ كەتكەن كىشىلەر بىردىنلا جىمىقتى. ئابلىزقارى سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئى جامائەت، ئاقپاششا پۇقرالىرى ۋەهەم خاقان پۇقرالىرى، هەرقايسىڭلارنى بۇ يەرگە جەم قىلىشتىن مۇددىئا شۇكى، بۈگۈنكى كۈندە ئاقپاششا مەملىكىتى بىلەن سودا-سېتىق ئالاقىسىنى ئورنىتىش، سودا تاپاۋىتى بىلەن پۇقراغا مەنپەئەت يەتكۈزۈش ۋەجىدىن كارۋان ئەۋەتىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى. هەممىگە ئايانكى، تۆگە ۋە قېچىر ئادەمنىڭ يول باشلىشىغا موهتاج، يۇرت نامىدىن يوللانغان بۇ كارۋان خىزمەتچىلەرنىڭ قوغدىشىغا موهتاج. دېمەكچىمەنكى، كارۋانغا خىزمەت قىلىش ئىشى ئەلۋەتتە يۇرت پۇقرالىرىنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەندۇر. ئاۋامنىڭ بۇ ئىشىنى كىمنىڭ زىممىسىگە تەيىن قىلىش مەسىلىسىدە، پېقىر ۋە پېقىرنىڭ دىيانەتلىك ئۇستازى بولمىش سېيىت هاجىم ئادالەت يولىنى تۇتۇپ، ئاللانىڭ بەن-

دىلىرىگە تەڭ كۆزدە قاراشنى دۇرۇس دەپ بىلىدۇ…

بىر-بىرىگە سىغدىشىپ، ئىختىيارسىز ھالدا پەشتاقتا يىغىلىشىۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئاغزى قۇشقاچ كامېرىدەك ئېچىلماقتا، بەش ئەزاسىنىڭ سەزگۈسىنىڭ ھەممىسى قۇلىقىغا جەملەنمەكتە ئىدى.

— بىز خەقلەرنىڭ ئارىسىدا قەدىمدىن قالغان «چەككە چېكىلدىماڭ» دېگەن بىر خاسىيەتلىك گەپ بار. يەنە كېلىپ چەكنىڭ كۆزى يوق، مۇبادا چەك كىمگە چىقىدىكەن ئۇ ئۆز پېشانىسىدىن كۆرسۇن، چەككە چېكىلدىغانلار جامائەت ئىشىدىن باش تارتقان ھېسابلىنىپ، ئەبەدىلئەبەد لەنەت، نەپرەتكە قالغۇسىدۇر.

ھاپىز مەخسۇمنىڭ كارۋان بېشى بولىدىغانلىقىنى، كارۋان خىزمەتچىلىكىگە ئارانلا بەش ئادەمنىڭ تاللىنىدىغانلىقىنى ئاڭلىغاندا، كىشىلەرنىڭ قەپەس شادىسىغا ئۇرۇلۇۋاتقان تاقەتسىز قۇشتەك دۈپۈلدەۋاتقان يۈرەكلىرى بىردىنلا جايىغا چۈشتى. ئۈستىدىن تاغ ئۆرۈلۈپ چۈشكەندەك يېنىكلەپ قالغانلار «مۇشۇنچىلىكلا ئىش ئىكەنغۇ» دېيىشىپ، خاتىرجەملىك ھېس قىلىشتى. بۇ چاغدا ھەركىمنىڭ كۆڭلىدە: «نەچچە يۈز ئادەم ئىچىدە بىرەر چەكنىڭ ماڭا چىقىپ قېلىشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس» دېگەن بىر ئىشەنچ مۇتلەق ھۆكۈمران ئورۇندا تۇراتتى.

توپ ئارىسىدىن: «چەكنى تېزرەك تارقاتسۇن، ئۆيدە زۆرۈر ئىشىمىز بار ئىدى» دېگەن ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىغاندا، ئابلىزقارى يۆتىلىپ قويۇپ، جامائەتكە:

— ھاجىم ئېيتىدۇرلەركىم، ئاقپاشا ئېلىدىكى پۇقرالار ھەرقانداق ئالۋان-ياساقتىن ئازاد ئىكەن. شۇنىڭغا مۇناسىپ بۇ يەردىكى ئاقپاشا پۇقرالىرىمۇ ھەرقانداق ئالۋان-ياساقتىن ئازاد قىلىنمىقى لازىمدۇر. ئەگەرچەندە، ئاقپاشا پۇقرالىرى

ئىچىدىن كىمكى كارۋان بىلەن يۈرۈپ، ئۇ ئەلنىڭ كارامەتلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ساياھەت ۋە تاپاۋەت قىلىشنى ئىختىيار قىلسا، بۇنىڭغىمۇ رۇخسەتتۇر ۋە تەشەككۈرلەر ئېيتىلغۇسىدۇر. ئۇنداقلار قايتىپ كەلگەندىن سۈڭرە، ئەڭ شەرەپلىك ئاقپاشا پۇقراسى سانىلىدۇ، شۇنداقلا تېگىشلىك ئىنئام ھەم بېرىلىدۇ، مۇبادا خالىمىسا زورلۇق يوقتۇر،— دېدي.

— مانا مەن،— ياياتىن بىرى سېپىت ھاجى بىلەن نېملەرنىدۇ پىچىرلىشىپ تۇرغان نادىرخان بازار بېگى چوڭ بىر قەدەم تاشلاپ ئابلىزقارىنىڭ ئالدىغا ئۆتتى ۋە جۇۋۇسىنى قايرىپ، گۆشلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ دېدى،— ئانام مېنى ئوغۇل بالا دەپ تۇغقان، مەن ئۇنداق قورقۇنچاق لىڭتاسىملاردىن ئەمەس، پېقىر كارۋاننى ھەرقانداق قاراقچىلاردىن مۇداپىئە قىلىپ، قارارگاھىغا يەتكۈزۈشكە كېپىل، مۇبادا چۆل قاراقچىلىرىغا تۆگىنىڭ بىرتال تۈكىگە چاغلىق بىر نەرسە ئالدۇرۇپ قويسام، نادىرخان دېگەن ئېتىم ئۆچۈپ كەتسۇن!

ئۇ غالىب پالۋان قىياپىتىدە، پەشتاقنى بىر ئايلىنىپ چىقتى-دە، مەيدىسىگە يەنە بىرنەچچىنى مۇشتلاپ قويدى.

— يەنە پېقىرمۇ بار!

كىشىلەر ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراشتى ۋە پەشتاقنىڭ ئۇ تەرىپىدىن كىشىلەرنى ئۇيان-بۇيان ئىتتىرىپ كېلىۋاتقان ھىمىت قاشقىنىڭ ۋىجىك گەۋدىسىنى كۆرۈشتى. ئۇ پەشتاقنىڭ ئالدىغا كېلىپ، يۇرت كاتتىلىرىغا چوڭقۇر تەزىم قىلغاندىن كېيىن:

— ھەرقايسىلىرى رۇخسەت قىلىشسىلا پېقىرمۇ يۇرت ئىشى ئۈچۈن كۈچىنى ئايىمايدۇ. مېنى كۆسەيدەك ئورۇق بىرنېمىكەن دەپ قېلىشمىسىلا، تۆگە يېتىلەشنى، غىزا تەييارلاشنى

ئوبدان بىلىمەن. ھاجىمنىڭ جىق ياخشىلىقىنى كۆردۈم، يەنە كۆرەرمەن دېگەن ئۈمىدتىمەن، ئانچە-مۇنچە ئىنئام ئېلىپ، كۈنۈمنى كۈن ئەتسەم ئەجەب ئەمەس! — دېدى.

— بەللى، يارايسىلەر پۇقرالىرىم، يارايسىلەر، — سېيىت ھاجى بازار بېگىنىڭ مۈرىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ كۈلۈمسىرىدى، — شان-شەرەپلەر بولسۇن سىلەرگە، ئاقپاششا پۇقراسى دېگەن مانا مۇشۇنداق مەرد، مانا مۇشۇنداق قورقماس كېلىدۇ، پۇقراچىلىقىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئادا قىلىدۇ!

بازار بېگى مەغرۇر قىياپەتتە پۈتكۈل جامائەتكە بىر-بىر دېگۈدەك قاراپ چىققاندىن كېيىن، سېيىت ھاجىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ تۇردى. تەلپىي ماقۇللانغان ھەممەت قاشقىمۇ پەشتاقتىكىلەرگە يەنە بىر تەزىم قىلىپ، تۇرغان يېرىدە قېقىپ قويغان قوزۇقتەك تىك تۇرۇپ، ئابلىزقارىنىڭ كېيىنكى سۆزىگە قۇلاق سالدى.

— ئى شۆھرەتلىك ئاقپاششا پۇقرالىرى، ئاراڭلاردىن چىققان نادىرخان بايۋەچچىدەك مەردۇ مەردانىلاردىن، ھەممەت قاشقىدەك مۆمىن پۇقرادىن پەخىرلىنىڭلار، بېشىڭلار ئاسمانغا تاقاشسۇن!

ئۇ قولىنى شىلتىپ قويۇپ، ئاۋازىنى تېخىمۇ كۆتۈردى:

— قولىدا گۇۋاھنامىسى بار بولغان ئاقپاششا پۇقرالىرى، سىلەرگە ئۆيۈڭلارغا قايتىپ، مەئىشىتىڭلار بىلەن مەشغۇل بولۇشقا ئىجازەت. بىراق، ئاقپاششا پۇقراسى بولمىغانلار تۇرغان يېرىڭلاردىن مىدىرلىغۇچى بولماڭلار، چەك ئېلىشنى ھازىرلا باشلايمىز!

— دېمىدىممۇ؟ ئاقپاششا پۇقراسى بولغانىنىڭ پايدىسىنى ئەمدىغۇ كۆرگەنسىلەر، يۈرۈڭلار، يەنە نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسىلەر!

يۇرت كاتتىلىرىنىڭ كۈتۈلمىگەن شاپائىتىگە ئېرىشكەن «ئاقپاششا پۇقرالىرى» يا كېتىشنى، يا تۇرۇشنى ئۇقماي، بىر پەسكە مەڭدەپ قېلىشتىيۇ، ئاخىر ۋارقىراپ-جارقىراپ يۈرگەن

ھەممەت قاشقىنىڭ ئارقىسىغا كىرىپ، توپ ئىچىدىن ئايرىلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇلار ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمىگەندەك، كونا جۇۋا مەيدانىنىڭ تېشىغا چىقىپ بولۇپ يەنە كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراشتى. سېيىت ھاجىنىڭ، ئابلىزقارىنىڭ چىرايلىرىدىن ئىشەنچ ئالامەتلىرىنى كۆرگەندىن كېيىنلا، ئارقىسىدىن بىراۋ ھېلىلا قوغلاپ كېلىپ، كارۋان ئالۋىنىغا تۇتۇۋالىدىغاندەك يۈرەكئالدىلىق بىلەن كوچا - كوچىلارغا ئۆزىنى ئېلىپ، بىردەمدىلا كۆزدىن يىراق بولۇشتى.

پەشتاقتا «نەسىھەتكە كۆنۈپ گۇۋاھنامە ئالمىغاندىكىن، كۆرگۈلۈككۆتۈكلارنى كۆتۈكلار» دېگەندەك مەسخىرىلىك كۈلۈپ، گىدىيىپ تۇرغان لەنتىلەرنىڭ بىرپارچە تۇپراقتا تۇغۇلۇپ، ئىسسىق - سوغۇقنى تەڭ بېشىدىن كەچۈرۈپ، تەقدىرنىڭ قىسمىتىنى تەڭ تارتىپ كېلىۋاتقان كىشىلەرنى ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈپ، ئوتتۇرىدا بىر سېپىل پەيدا قىلغان قىلىقلىرى سوپپۇرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇرغانلارنىڭ يۈرىكىدە غەزەپ ۋولقانىنى پەيدا قىلدى. ئەسلىدە سوپپۇرگەئاخۇن پەشتاققا ئېتىلىپ چىقىپ، سېيىت ھاجى ۋە ئابلىزقارى بىلەن يۈزمۇ يۈز تۇرۇپ زاكۇنلاشماقچى، ياقىسىدىن ئېلىپ پەشتاقتىن سۆرەپ چۈشۈپ، قىلمىشلىرىنى يۈزىگە سالماقچىدى. بىراق، ئۇ ئۆزىنى يەنە زورىغا باستى. مۇبادا ئەنە شۇنداق قىلىدىغان بولسا تەلىيى «ئوڭ» دىن كېلىپ، كارۋان ئالۋىنىدىن قۇتۇلۇپ قالغان يۇرتداشلىرىنىڭ كۆڭلىدە ئۇقۇشماسلىق پەيدا قىلىپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى.

«تۇفى...»

نۇرەك باخشىنىڭ پەشتاق تەرەپكە قاراپ «شالاققىدە» تۈكۈرۈشى ۋە جامائەتنىڭ پىخىلداپ كۈلۈشلىرى بىلەن قويرۇقىنىڭ ئاستىغا يانتاق قىستۇرغان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ كەتكەن ئابلىزقارى

بىرنېمە دېيىشكە تەمشىلىپ ئاغزىنى ئۆمەللىدى، بىراق سېيىت هاجىنىڭ يۆتىلىپ قويۇشى بىلەن پەيلىدىن ياندى. سېيىت هاجى پۇقرالارنىڭ ئۈندىمەي تۇرغانلىقىغا قاراپ، ئۇلارنى ئاقپاششا پۇقراسى بولمىغىنىغا پۇشايمان قىلىۋاتسا كېرەك، دەپ ئويلاپ قالغان چېغى، جامائەتكە قاراپ:

— ئى مۇسۇلمانلار، ھەدىسلەردە قەيت قىلىنىدۇكى، پادىشاھنىڭ ئەمرىنى تۇتماقلىق ۋاجىپ جۈملىسىدىندۇر، يەنە، «جان — تەننىڭ، تەن — پادىشاھنىڭ» دېگەن ھېكمەتلىك گەپمۇ بار، ھاسىل كالام، ئابلىزقارىم يۇرت مەنپەئەتى ئۈچۈن كارۋان ماڭدۇرۇش، كارۋانغا خىزمەتچى تاللاش نىيىتىدە كەلگەنىكەن، پۇقرا بۇ بەگنىڭ خاھىشىنى ۋاجىپ ھېسابلىشى لازىمدۇركى، پېقىر ھەم بۇنىڭغا مەدەتكاردۇر. ئۇ ئاقپاششا پۇقرالىرىنى ئاقپاششا ئىلىنىڭ ئادىتى بويىچە بۇنداق ئاۋانىدىن ئازاد دەپ ھېسابلىدى، بۇ ھەم پېقىرغا، پېقىرنىڭ پۇقرالىرىغا كۆرسىتىلگەن ھۆرمەتتۇر. دېمەكچىمەنكى، پېقىرنىڭ كۆڭلى پاختىدىن يۇمشاق، قىلىدىن ئىنچىكە بولغىنىدىن، خاقان پۇقرالىرىنىڭمۇ بۇ تەرىقە زېمىستاندا يول ئازابى تارتىشىنى ئەسلا خالىمايمەن. كۆردۈڭلاركى، ئاقپاششا پۇقرالىرىدىن بولغان نادىرخان بايۋەچچەم ۋەھەتتا ئاۋامنىڭ ئەڭ تۆۋىنىدە تۇرغۇچى ھېمىتئاخۇنمۇ ئەسلى بۇ جاپانى تارتىشقا لايىق ئەمەس ئىدى. خەيرىيەت، ئۇلارنىڭ ئارزۇ - مۇددىئاسىمۇ خاقان پۇقرالىرىنى بۇنداق ئازابلىق سەپەردىن ئازاد قىلىشتۇر. بۇ دىياردىن قورۇلغىچە بولغان يول نى ئازاب، نى خەتەر! ئى پۇقرالار، ھېلىھەم ۋاقتى كەچ ئەمەس، ئاقپاششاغا پۇقرا بولۇڭلار - دە، چەك ئېلىپ ئازاب تارتىش خەۋپىدىن بىر يولى قۇتۇلۇڭلار، قېنى كىم ئىختىيار قىلىپ گۇۋاھنامە ئالىدۇ؟ دېمەكچىمەنكى...، — دېدى.

— ھۆرمەتلىك تەقسىرلەر، تولا سۆزلەپ ئاغزىڭلارنى

ئۇپراتماڭلار، — سۈپۈرگەئاخۇن نۇرەك باخشىنى ئىتتىرىۋېتىپ پەشتاققا يېقىنلاشتى ـ دە، سېيىت ھاجىنىڭ كۆزىگە قاراپ سوغۇق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ دېدى، — تارقىتىدىغان چېكىڭلارنى تارقىتىڭلار، پېشانىگە كەلگەننى كۆرىمىز، خۇدا خالىسا تېخى ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم دېيىشىۋالىدىغان چاغلارمۇ كېلىدۇ...

سېيىتھاجى سۈپۈرگەئاخۇننىڭ چىرايىدا ھېلىقى كۈنى كۆرگەن غەزەپ ئالامەتلىرىنى يەنە كۆردى، خۇددى غورا چاينىغاندەك يۈزىنى پۈرۈشتۈردى ـ دە، ئابلىزقارىغا ئىشارەت قىلدى. ئۇ سۈپۈرگەئاخۇننىڭ يۇمشىمايلا قالماي، پۇقرالارنىمۇ ئازدۇرۇپ ئىش تېرىشىدىن ئەندىشە قىلىپ قالغانىدى.

پەشتاق ئۈستىدىكىلەر ئۆرىتۆپە بولۇشۇپ، بۇ مۇشكۈل ۋەزىيەتنى بىر ـ بىرىگە ئىتتىرىشتى. ئاخىردا ئابلىزقارى نەچچە تۇتام چىغ سېلىنغان بىر مىس چۆگۈننى پەشتاق ئالدىغا قويدى ۋە:

— مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر جامائەت، چىغنىڭ بىر ئۇچى چۆگۈننىڭ ئىچىدە، بىر ئۇچى تېشىدا، بۇنىڭ ئىچىدە ئۈچ تال چىغنىڭلا تۆۋەنكى ئۇچى قارا رەڭدە بويالغان، كىمكى ئۇچى قارا چىغنى ئالسا، ئۇ چەككە چېكىلدىمىسۇن، ئۆزپېشانىسىدىن كۆرۈپ، كارۋانغا ئىتائەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلسۇن، يۇرتىمىزنىڭ قائىدىسى بويىچە ئۈچ تال قارا چىغ ئاشكارا بولۇپ بولغان ھامان چەك ئېلىش توختىتىلىدۇ...، — دېدى.

سېيىت ھاجى كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن، چەك ئېلىشقا رۇخسەت بېرىلدى. «ھەر ئىشنىڭ بېشى بىلەن» دېگەن ئەقىدىگە ئىخلاس قىلىدىغانلار ئالدىراپ چۆگۈن ئالدىغا كەلدى ـ دە، چەك ئېلىشقا باشلىدى. بىردەمنىڭ ئىچىدە ئىككى چەك ئاشكارا بولدى. سېرىق مەھەللىسىدىن كەلگەن ئىككى دېھقان ئاللا ـ تۇۋا قىچقارغىلى تۇردى:

— ۋاي ئەمدى قانداق قىلاي، قوشقاچنىڭ بالىلىرىدەك

قىزىلگۈش تۆت بالام بار ئىدى، قىشنى قانداق ئۆتكۈزەر بۇ بىچارىلەر؟...

— ۋاي شورپېشانەم، 80 ياشقا كىرىپ قالغان بىچارە دادامنى كىم باقىدۇ ئەمدى؟ ھەممە كەلگۈلۈك بىزگىلا كېلەمدۇ بۇ جاھاندا؟

سۆپۈرگەئاخۇن نەس باسقان چىغنى مەھكەم سىقىمداپ تۇرۇپ، قېرىندىشىغا ماتەم تۇتقاندەك قايغۇغا چۆمگەن كىشىلەرگە قاراپ ئىچىنى ئاغرىتتى، سۇپا ئالدىدا تۇرغان بىر توپ كىشىلەر ئارىسىدىن تۇنجى بولۇپ چەككە قول ئۇزاتتى.

— چىقتى، چەك چىقتى!

سۆپۈرگەئاخۇن تەۋەككۇل قىلىپ بىرتال چىغنى سۇغۇرۇشىغىلا چىغ ئېلىۋاتقانلارغا كۆزلىرىنىڭ پۈتكۈل قۇۋۋىتىنى جەملەپ تىكىلىپ تۇرغانلار ئارىسىدىن خاتىپ بەگزادە بىرىنچى بولۇپ ۋارقىراپ تاشلىدى. ئوغلىنىڭ تەنتەكلىك قىلىپ، چاندۇرۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ تۇرغان ئابلىزقارى چىغ چۆگۈنىگە چاشقانغا ئېتىلغان گۆژگىنەكتەك ئېتىلدى - دە، چۆگۈننى مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرۇپ توۋلىدى:

— كارۋان ئالۋىنىغا ئۈچ ئادەمدىن ئارتۇقى لازىم ئەمەس، ئەمدى چەك ئېلىش ھاجەتسىز، نېرى تۇرۇڭلار، پەشتاق ئالدىغا توپلىشىۋالماڭلار دەيمەن!

ئۇ تۆگمەندىكى تۆگمەنچىدەك ۋارقىرىغاچ، چىغ چۆگۈنىنى كەينىدە تۇرغان ھاپىزغا سۇنۇۋەتتى. ھاپىز ئۇنى ئوغرىدەك چەبدەسلىك بىلەن قەيەرلەرگىدۇر يوشۇردى.

— بىزمۇ چەك ئالىمىز.

— بىزگە نېمىشقا چەك بەرمەيدىكەن؟

— يۇرتنىڭ ئەزەلدىن تارتىپ داۋام قىلىپ كەلگەن قائىدىسىنى بۇزماقچىمۇ سىلەر، — دەپ ھۆركىرىدى نادىرخان

بازار بېگى سوقۇشقاق چۆجە خورازدەك ھۆرپىيىپ تۇرۇپ، — بايام نېمىشقا مۇشۇ گەپنى قىلمايسىلەر، چەك چىقسا چىدىمىدىڭلارمۇ ئەمدى!؟ مەندەك مەيدەڭلەرگە مۇشتلاپ چىقىشقىغۇ پېتىنالمايسىلەر!

نادىرخان بازار بېگىنىڭ يەڭلىرىنى شىمايلاپ، ئەلپازىنى بۇزۇپ ھۆركىرىشى بىلەن سۇپىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىگە جان كىردى. ئۇلارمۇ خۇددى بازار بېگىگە ئوخشاش يەڭلىرىنى شىمايلاپ، پەستىكىلەرگە دېۋەيلەشتى.

بۇ چاغدا سۇپۇرگەئاخۇن بارى - يوقى ئاران ئىككى غېرىچلا كېلىدىغان، لېكىن زامانلاردىن بېرى زالىملارنىڭ ئىرادىسىنى نەچچە يۈزلىگەن ئاجىز پۇقرالارغا تېڭىپ، جاپا جاڭگىلىدا زار - زار قاقشاتقان قارا ئەنلىك چىغقا تىكىلىپ، قىمىر قىلماي تۇراتتى. قارىماققا ئۇ يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان غەزەپىنى كۆزىگە توپلاپ، كۆز نۇرى بىلەن بۇ لەنەتلىك چىغنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىۋەتمەكچى بولغاندەك قىلاتتى. ئادالەتسىزلىكنى ئادالەت قىلىپ كۆرسىتىپ، ئادالەتنى ئادالەتسىزلىككە ئىتائەتمەنلىك بىلەن بويسۇندۇرىدىغان، نەچچە ئەۋلاد ھۆكۈمرانلارنىڭ ھېيلىدىن ياسىغان ھالۋىسىنى ئىچىرقاپ كەتكەنلەرگە ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن يېگۈزۈپ كەلگەن بۇ چىغقا نەپرەت ياغدۇراتتى.

«ھەي، زالىملارنىڭ بۇ ھىيلىسىنى نېمىشقا چەك تارتىشتىن بۇرۇنلا ئېچىپ تاشلاپ، ئۇلارنى خەلقى ئالەم ئالدىدا لەت قىلمىدىم - ھە؟»

سۇپۇرگەئاخۇن ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئۆزىگە نەپرەت ياغدۇراتتى، يەنە بىرياقتىن بۇ قارا ئەنلىك ئاپەتنى باشقا بىر غېرىب - غۇرۋاغا ئەمەس، ئۆزىگە نېسىپ قىلغان قىسمەتكە شۈكرى قىلاتتى. ئۇ: مۇبادا بۇ لەنەتتى چىغ ھېلىقى كىشىلەردەك كۈنى تەس بىراۋغا چىقىپ قالغان بولسا بەكمۇ ئەپسۇسلىنارلىق

ئىش بولار ئىدى. مېنىڭ ھەم ھال-كۈنۈم يامان ئەمەس، ئۆيىدە چىنارئايىم بار، بىرەر-ئىككى ئايلىق ئالۋان يىغلاپ-قاقشاپ يۈرۈپ ئۆتۈپمۇ كېتەر، دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ۋە قايتماق بولۇپ ئۈن-تىنسىزلا كەينىگە بۇرۇلدى.

— مىراب بېگىم، توختىسىلا!

سۈپۈرگەئاخۇننىڭ قارا ئەنلىك چەككە قاراپ تۇرۇپ، خىيالىدىن نېمىلەرنى ئۆتكۈزگەنلىكىنى پەملىگەن ئابدۇللا سۈپۈرگە ئاخۇننى يېنىدىن تارتقۇشلاپ توختىتىۋالدى-دە، تېز-تېز قەدەملەر بىلەن پەشتاق ئالدىغا كېلىپ:

— بىر ئېغىز گېپىم بار ئىدى، قىلىۋالسام بولامدۇ؟ — دەپ سورىدى پەشتاقتىكىلەرگە قاراپ.

نادان پۇقرالارنى ئۆز رازىلىقى بىلەن تالىشۋالغان بىر تال چىغ بىلەنلا ئىندەككە كەلتۈرىدىغان ئەپچىل چارىنىڭ بۇ دورامىمۇ ئويلىغىنىدەك نەتىجە بەرگەنلىكىگە ئىشىنىپ، مەيدىگە قاراپ مېڭىشقا تەرەددۇت قىلىشۋاتقانلار گۈلدۈرمامىدەك ئاڭلانغان بۇ ئاۋازدىن چۆچۈپ، قانداق ھەرىكەت قىلىشۋاتقان بولسا، شۇ قىياپەت بىلەن قېتىپ قېلىشتى.

— بىر ئېغىز گېپىم بار ئىدى، قىلىۋالسام بولامدۇ؟ — دەپ تەكرارلىدى ئابدۇللا چاققان يەنە.

— ئىش تۈگىدى ۋەسسالام، يەنە نېمىدەپ ئەزمەڭنى ئەزمەكچىسەن؟

ئابىدزارىنىڭ ئۆزىنى توساتتىنلا سەنلەپ چۈشكەنلىكىگە قورسىقى كۆپكەن ئابدۇللا ۋۇجۇدىغا ئولاشقان تىترەكنى بېسىپ تۇرۇپ:

— مۇبادا چەك چىققانلارنىڭ تۇغقانلىرىدىن بىرى ۋەكالىتەن ئالۋان ئۆتەشنى ئىلتىماس قىلسا رۇخسەت قىلىنامدىكىن؟

— ئەلۋەتتە رۇخسەت قىلىنىدۇ، — ئابدۇللانىڭ سوئالىنى

«شۇنچىلىكلا گەپ ئەمەسغۇ» دەپ ھېسابلىغان ئابلىزقارى كەسكىنلا جاۋاب بەردى، — تۇغقىنىغا ۋەكالىتەن بۇنداق جاپالىق ئالۋانغا ئۆزىنى تۇتۇپ بەرگەن ئەخمەقنى پېقىر زادىلا كۆرمەپتىكەنمەن، ھا... ھا... ھا...

— شۇنداق ئەخمەق چىقىپ قالسىچۇ، قارىم؟

— چىقىپ قالسا؟ — ئابلىزقارى ئابدۇللانى مازاق قىلغاندەك ئەتراپىدىكىلەرگە قارىۋېلىپ دېدى، — چىقىپ قالسا، ئۆزىنىڭ شورى!

ئابلىزقارى مەززىسىز سوئال-جاۋابلار بىلەن ئۆزىنى ئاۋارە قىلىشنى خالىماي، پەشناقتىكىلەرگە مەيلىگە چۈشۈپ قايتىش تەكلىپىنى بەردى-دە، يەنە ھېلىقى پەلەمپەيگە ئايىغىنى قويۇشىغىلا ئابدۇللانىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى.

— ئالدىراشمىسىلا تەقسىرلەر، پېقىر ئابدۇللا چاققان سۇپۇرگە مىراب بېگىنىڭ ئورنىدا كارۋان ئالۋىنىغا بېرىشنى خالايمەن، بايام سىلى ئېيتقان ئەخمەق دەل مەن ئۆزۈم!

ئابدۇللا چاققاننىڭ تۇيۇقسىز جاكارلىغان مەردانە قارارى پەشناقتىكىلەرگىمۇ، پەستە تۇرغان جامائەتكىمۇ خۇددى ئوچۇق ھاۋادا گۈلدۈرماما گۈلدۈرلىگەندەك تەسىر قىلىپ، ھەممەيلەننى تەمتىرىتىپ قويدى. چۆچۈپ كەتكەن سۇپۇرگەئاخۇن ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمىگەندەك چەبدەس قەدەم بىلەن ئابدۇللانىڭ يېنىغا كەلدى-دە، ئۇنىڭ كۆزىگە سەپسالدى. ئابدۇللانى جىن چاپلاشتىمۇ دېگەن گۇمان بىلەن سىلكىپ باقتى.

بىراق، ئابدۇللا چاققان بۇ سۆزنى چىن دىلىدىن چىقىرىپ ئېيتقانىدى. ئۇنىڭ سۇپۇرگەئاخۇنغا، يۇرتداشلىرىغا قاراپ خاتىرجەم كۈلۈمسىرەپ قويۇشى بۇنىڭغا گۇۋاھلىق بېرەتتى.

ئابلىزقارىمۇ ئاخىر ئۆز قۇلىقىغا ئىشىنىشكە مەجبۇر بولدى ۋە كاللا ئىشلەتمەيلا بېرىپ قويغان جاۋابى بىلەن

ئۆز نەزەرىدىكى گالۋاڭ پۇقراغا ئالدىنىپ قالغىنىنى تۇيۇپ، زۇۋانى تۇتۇلدى. ئۇرغۇن باش قاتۇرۇشلار ئارقىلىق قۇرۇپ چىققان خىيالىي ئىمارەتنىڭ كۈتۈلمىگەندە يۈز بەرگەن يەر تەۋرەش بىلەن بىردىنلا ۋەيران بولغانلىقىنى، بۇ ئىمارەتنى قايتا قۇرۇپ چىقىشنىڭ ئابلىزقارىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغانلىقىنى سەزگەن سېيىت ھاجىنىڭ ئەقلىگە يەنە بىر ئوي كەلدى. ئۇ ئابدۇللانىڭ گېپىگە چاينىپ باقمايلا ھەدەپ قويغىنىغا ئابلىزقارىنى ئىچىدە تىللاپ تۇرۇپ كاۋاك ئىزدىدى:

— قارىدىم دېگەندەك، قېرىنداشلار ۋە ياكى قانداش تۇغقانلار بىر-بىرىگە ۋەكالىتەن ئالۋانغا ماڭسا بولىدۇ، بىراق، پېقىرنىڭ بىلىشىچە، ئابدۇللائاخۇننىڭ مىراب بېگى بىلەن تېرىقچىلىكمۇ تۇغقانچىلىقى يوق، شۇنداق ئىكەن، ئىلتىماس قىلغۇچىنىڭ ئىلتىماسى ئەقىلغىمۇ، ئادەتكىمۇ سىغمايدۇ.

— ۋەھەتتا ئاڭلاشقىمۇ ئەرزىمەيدۇ!

— مانا، مانا، ھاجىم يامان يەردىن تۇتتى، گەپنىڭ بولىدىغان يېرىنى قىلدى، ئابدۇللانىڭ لەقىمى چاقىقان، مىراب بېگىنىڭ بولسا تۆگە، بۇ تۇغقانچىلىقنىڭ يوقلۇقىنىڭ ئىسپاتى، شۇنداقمۇ جامائەت؟

سېيىت ھاجى كۆرسىتىپ بەرگەن كاۋاكتا دەرھال بېشىنى ئۇشلاپ، ئۆمىلەپ كىرىۋالغان ئابلىزقارى گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ كەتتى-دە، جامائەتتىن يەنە سورىدى:

— مىراب بېگى بىلەن ئابدۇللا چاقىقاننىڭ تۇغقانلىقىغا قېنى كىم گۇۋاھلىق بېرەلەيدۇ، قېنى كىم؟

بۇ سوئالغا پۇقرا ئىچىدىن ھېچكىم جاۋاب بېرەلمىدى. دېمىسىمۇ، بۇ ئىككىيلەننىڭ ھېچقانداق تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ يوقلۇقىنى ھەممەيلەن بىلەتتى.

— مانا ئەمدى ئاغزىڭ تۇۋاقلاندىمۇ، ئەمدى ئۇسماڭغا قاندىڭمۇ، تاۋۇزۇڭ قولتۇقۇڭدىن چۈشتىمۇ؟

— يوقسۇ، پېقىرنىڭ ئاغزى ھەرگىز تۇۋاقلانمايدۇ، خۇدا ئاغزىمنى گەپ قىلسۇن دەپ بەرگەن، ئۇنى تۇۋاقلاش ھېچكىمنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ.

— ئەمىسە گەپ قىلە قېنى، ئاغزىڭ تۇۋاقلانمىغىنىنى بىر كۆرەي!

ئابدۇللا چاققان ئابلىزقارى بىلەن تاكاللىشىشنى بىھۇدە ئاۋارىچىلىق دەپ ھېسابلىدى بولغاي، ئۇدۇل سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا بېرىپ دانە-دانە قىلىپ:

— مالال كەلمىسە ئۆزلىرىدىن سوراپ باقاي، سىلى ئاقپاششاغا يۇقىرا قىلىۋەتكەن چىرىيىلىكلەرنىڭ ئاقپاششا تائىپىسى بىلەن تۇغقانچىلىقى بارمىدى؟ — دېدى.

سېيىت ھاجى ئابدۇللانىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ كۆزىنى تازا بىر چەكچەيتتىيۇ، يەنە يۇمۇۋالدى، پەشتاقتا قىمىر قىلماي تۇرۇپ تەسۋى مارجانلىرىنى بارماقلىرى ئارىسىدىن ئۆتكۈزۈشكە، لەۋلىرىنى بىراۋنى قارغاۋاتقاندەك مىدىرلىتىشقا باشلىدى. ئابدۇللا ھېلىقى سوئالىنى قايتا تەكرارلىدى:

— گېپىم قۇلاقلىرىغا كىرىۋاتامدۇ ھاجىم، ئەجەب ئۆرە تۇرۇپ ئۇخلاۋاتىدىلىيا؟

جامائەت ئارىسىدا كۈلكە كۆتۈرۈلدى. سۇپۇرگەئاخۇنمۇ، ئابدۇللامۇ جامائەتكە قوشۇلۇپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇزۇندىن بۇيان گۆرىستان جىمجىتلىقىدا غېرىبسىنىپ قالغان كونا جۇۋا ئاسمىنى بىردىنلا جانلىنىپ كەتتى. كىشىلەر بىر ئېغىز گەپ بىلەنلا ھېچكىمگە گەپ بەرمەيدىغان يۇرت كاتتىلىرىنىڭ ئەدىپىنى تازا بېرىپ، پۇقرانىڭ ئابرويىنى كۆتۈرگەن قېرىندىشىغا بارىكاللا ياغدۇرۇشتى ۋە كۈلكىسىنى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈردى.

مۇشۇكتىن قورققان چاشقاندەك تىپىرلاپ قالغان ئابلىزقارى سېيىت ھاجىغا ئېگىلىپ تۇرۇپ:

— ھاجىم، بۇ ساراڭلارنىڭ گېپىنى كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا،

ساراڭ بوپتۇ بۇلار، ساراڭ، — دېدى ۋە ئوقۇۋاتقان سۈرىسىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرەلمىدىمۇ-نېمە، تېخىچە كۆزىنى ئاچماي تەسۋى سىيرىۋاتقان سېپىت هاجىنى قارىغۇنى يېتىلىگەندەك يېتىلەپ مەپە تەرەپكە ئەكەتتى.

ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىنكى بىر ئەتىگەن. نېپىز كۆل رەڭ بۇلۇت پەردىسى كەينىدىكى قۇياش سۈرتۈپ پارقىرىتىۋېتىلگەن تۈچ لېگەندەك پارقىراپ تۇرغىنى بىلەن، هاۋا يەنىلا سوغۇق ئىدى. ئاق باش كۇئېنلۈن تاغلىرىنىڭ مۇزدەك سوغۇق دېمىنى هاپاش قىلىپ كەلگەن رەهىمسىز جەنۇب شامىلى كۆكسۈلىسىز مەهەللىلەرنى ئارىلاپ يۈرۈپ، كونا چاپانلىقلارنى ئالدى بىلەن ئۆز قەهرى قۇچىقىغا ئالاتتى-دە، ئۈششۈك هەرىدەك نەشتەر سانجىپ، ئىلىكنى توڭلىتىۋەتكۈدەك هەيۋە بىلەن ئۇشقىراتتى.

ئۈچۈپ كېتىۋېتىپ، كۈتۈلمىگەندە مۇئەللەقتىكى بىر پارچە مۇزغا ئايلىنىپ قېلىشتىن قورقۇپ كەتكەنمۇ، ئادەتتە يوللاردا، خامان ئىزلىرىدا گۈگۈلىشىپ دانلايدىغان پاختەكلەرمۇ، ئەخلەتلىكلەردە، تام تۆۋىلىرىدە دىكىلدىشىپ يۈرۈپ، تىنىمسىز ۋىچىرلىشىدىغان قۇشقاچلارمۇ، ئاسماننىڭ قەهرىگە چىقىۋېلىپ تۈرلۈك ئويۇنلارنى ئوينايدىغان مۇللاقچى كەپتەرلەرمۇ مۆكۈۋېلىشقانىدى.

— 12-ئاي كىرە-كىرمەي تۇرۇپ بۇنداق سوغۇق بولۇپ كەتسە، بۇ يىل قىشتا جەزمەن ئادەم ئۆلىدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى كارۋانلارنى كۈتۈپ تۇرغان بىرەيلەن.

— ئاغزىڭغا مۇشت! خۇدا هەممىمىزنىڭ ئۆمرىنى بېرىدۇ، ئاغزىڭنى تولا ئۇششۇتمە!

سەپەر بوۋاي ئانچىكىم ئېيتىلغان بۇ گەپكە راستتىنلا

قايناپ كەتتى.

ئۇنىڭ سوغۇقتىن كۆكىرىپ كەتكەن لەۋلىرى گەپ قىلغاندا ئانچە قولىشىپ بەرمەيۋاتاتتى. پەقەت ۋۇجۇدىلا ئەمەس، قىراۋ باغلاپ، پاختىدا ئېشىلگەن قوپال يىپقا ئوخشاپ قالغان ساقاللىرىمۇ توختىماي تىترەيتتى. ئۇ ئەسكى لاتىلارغا ئورالغان نەۋرىلىرىنى ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن جۇۋىسىنىڭ ئىككى پېشى بىلەن يۆگەپ تۇرغاچقا، سوغۇق شامال ئۇدۇل كېلىپ مەيدىسىگە ئۇرۇلاتتى.

— ئادەمنىڭ ئاغزى دېگەندىن سائەت چىقىدۇ، قېرىنداشلىرىمىزنى سەپەرگە ئۇزىتىدىغان چاغدا بۇنداق يامان گەپنى قىلمىغۇلۇق.

سەپەر بوۋاي بارغانسېرى ئەزۋەيلەۋەردى. پەقەت بىر ئېغىز گەپنى ئويلاشمايلا قىلىپ قويۇپ، بالاغا قالغان ھېلىقى كىشى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ناماقۇل بولغاندىلا بوۋاي غۇتۇلداشتىن توختىدى.

دېمىسىمۇ تاغدەك يۆلىكى، بىردىنبىر ئوغلى ئابدۇللانى يىراق سەپەرگە ئۇزىتىۋاتقان چاغدا بوۋايغا بۇنداق گەپلەر يامان تەسىر قىلماي قالمايتتى، يۈرىكىنى بېسىپ تۇرغان غەمئەندىشىلەرنى بارغانسېرى ئېغىرلاشتۇرۇپ، كۆڭلىنى يېرىم قىلاتتى.

چەك تاشلانغان كۈنى يۇرت كاتتىلىرى ئىگىسىدىن دۇمبا يېگەن ئىت قۇيرۇقىنى چاتىرىقىغا قىستۇرۇپ ئۇۋۇسىغا كىرىۋالغاندەك، مەيدىگە ئۆزلىرىنى جايلاشتۇرۇپلا بەدەر تىكىۋەتكەندىن كېيىن، كونا جۇۋا مەيدانىدا قالغانلار يوتىلىرىغا مۇشتلاپ تۇرۇپ تازا كۈلۈشتىيۇ، بىر پەستىن كېيىن، بىربىرىگە قاراشقىنىچە تۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلار باشقا نەرسىنى ئەمەس، ئابدۇللانىڭ نىمجان دادىسىنى ۋە نارەسىدە ئىككى بالىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكەنىدى.

سۇپۇرگەئاخۇن ئابدۇللانىڭ مۈرىسىگە قولىنى قويۇپ تۇرۇپ:

— مەن بىلىمەن ئابدۇللا، بايام ھېلىقى نائەھلىلەرنىڭ ئەدەبىنى بېرىش ئۈچۈنلا شۇنداق دەپ قويدۇڭ، شۇنداقمۇ؟ — دېدى.

ئابدۇللانىڭ چىرايى جىددىي تۈس ئالدى. ئۇ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ قولى ئۈستىگە ئالقىنىنى قويۇپ تۇرۇپ:

— پېقىر بۇ گەپنى چىنپىششىقلادىن دېدىم، بۇنىڭغا ھەيران قالىدىغان نېمىسى بار، بىز تۇغقان ئەمەسمۇ-يا؟ —دېدى ۋە سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كۆزىگە تىكىلدى.

— سەن بىلەن بىز نېمىشقا تۇغقان بولالمايدىكەنمىز ئۇكام؟ ئەمما تۇغقانچىلىق باشقا گەپ، چاقچاق باشقا گەپ.

— پۇقرانىڭ بېشىدا ئوت كۆيۈۋاتقان بۇنداق چاغدا سىلى يۇرتتىن ئايرىلسىلا بولمايدۇ مىراب بېگىم. سېيىت ھاجى بىلەن ئابلىزقارىمۇ سىلىنى پۇقرادىن يىراق قىلىش ئۈچۈنلا بۇ ئويۇننى ئوينىغانلىقىنى بىلمەيۋاتامدىلا؟

— بۇنىڭغۇ بىلىۋاتىمەن، ئەمما مەن كەتسەم سەن بار ئەمەسمۇ، باشقا يۇرتداشلارمۇ بار ئەمەسمۇ، ئەمدى نېمىدىن غەم قىلغۇلۇق ئۇكام؟

— ياق ... ياق، سىلى كۆپنى كۆرگەن ئادەم، پۇقرانىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە، دۇرۇس مەسلىھەت بېرەلەيدىلا، گەپ شۇنداق بولسۇن، سەپەرگە مەن بېرىۋېرەي، ئۆلمىسەك، خۇدا سالامەت كۆرۈشكىلى نېسىپ قىلار.

— ھوي، قېرى داداڭنى، نارەسىدە باللىرىڭنى تاشلاپ كەتكىنىڭ بىلەن بولامدۇ؟ بولدى قوي، مۇنداق چاقچاقنى قىلىۋەرمە!

— خۇدا ھەققى، چاقچاق قىلىۋاتقىنىم يوق، ئۆيدىكىلەرنىڭ ھالىدىن سىلىمۇ خەۋەر ئېلىپ تۇرۇۋاتىدىلىغۇ، يۇرتداشلارمۇ

قاراپ تۇرماس، ئەلۋەتتە.

— ئۇغۇ شۇنداق، لېكىن ياشلىق قىلما ئۇكام، چاقچاق قىلما دېگەندىكىن چاقچاق قىلما.

— ......

ئىككىيلەننى ئارىغا ئېلىۋېلىپ، دەتالاشلارغا قۇلاق سېلىپ تۇرغانلارمۇ راستتىنلا تەڭلىكتە قالدى. چىن گەپنى قىلغاندا سۇپۇرگەئاخۇن كەتسە، ئۇلار ھاسسىدىن ئايرىلغان قارىغۇغا ئوخشاپ قالاتتى. ئەگەر ئابدۇللانىڭ دېگىنىدەك بولىدىغان بولسا، ئۆزلىرى ئۇچۇن تازا ئوبدان ئىش بولاتتىيۇ، سەپەر بوۋاي بىلەن ئىككى بالا خۇدانىڭ يولىدا تاشلىنىپ قالاتتى.

ئاخىر ئۇلار شۇ سۆرەشكىنىچە كونا جوۋا مەيداندىن ئۆدۈل سەپەر بوۋاينىڭ يېنىغا كەلدى-دە، بوۋاينىڭ ئالدىدا ھەركىم ئۆز دەلىللىرىنى تولۇق شەرھلەشتى ۋە ئەڭ ئاخىردا ئۆزلىرىگە پايدىلىق ھۆكۈم چىقىرىپ بېرىشىنى تىلىگەندەك، بوۋاينىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىشتى.

باشتا بوۋاينىڭ كۆزلىرى توپا بىلەن تىندۇرۇۋېتىلگەن بۇلاق كۆزىدەك ئاستا-ئاستا نەملەشتى، تۇرۇپلا ئىككى تامچە ياش مەڭزىگە سىرغىپ چۈشتى. ئۇ يىغلىغان ئادەمدەك تۇيۇقسىزلا ئوغلىغا تاشلاندى.

— يارايسەن ئوغلۇم، مانا ئەمدى ئادەم بوپسەن! — دېدى ئۇ ئوغلىنى باغرىغا مەھكەم بېسىپ تۇرۇپ، — سېنى قاچان مۇشۇنداق ئادەم بولار دەپ كۆپ كۈتتۈم، كۈتۈپ مۇشۇ ياشقىچە ياشىدىم، مانا ئەمدى ئەل-يۇرتنىڭ قەدرىنى بىلىپسەن، ئەل-يۇرتنىڭ غېمىنى ئۆز غېمىم دەپ بىلىپسەن. ئەمدى ئۆلسەممۇ ئارمىنىم يوق، بار ئوغلۇم، بار، مەندىن، بالىلىرىڭدىن غەم قىلما، ئالدى بىلەن خۇدايىم، ئاندىن قالسا مىراب

بېگىم بار.

بوۋاي سارالڭ بولۇپ قالغاندەك بىردەم ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ يىغلىدى، بىردەم كىچىك بالىدەك قاقاقلاپ كۈلدى. ئابدۇللانىڭ پېشانىسىگە قايتا-قايتا سۆيۈپ كەتتى. ئاخىردا نېمە دېيىشىنى بىلمەي بىر چەتتە قاراپ تۇرغان سۇپۇرگە ئاخۇنغا:

— بۇ كۈنلەردە ئەل-يۇرت سىلىدىن ئايرىلسا بولمايدۇ بېگىم، بۇ پەسەندىلەر يەنە نېمە شۇملۇقلارنى ئويلىدى تېخى، ئابدۇللا كىمنىڭ ئوغلى دېسە، سەپەر چاققانىنىڭ ئوغلى دېگۈدەك بەلەن ئىش قىپتۇ. ئوغۇل بالا دېگەن پېشانىسىگە پۈتۈلگەننى كۆرگۈلۈك، ئۇمۇ پېشانىسىگە نېمە پۈتۈلگەن بولسا شۇنى كۆرەر...، — دېدى.

ھاياتىنىڭ تالاي قېتىملىق سىناقلىرىدىن ئۆتۈپ، تۇرمۇشنىڭ ئىسسىق-سوغۇقىنى يەتكۈچە تارتقان بۇ بوۋاي كۆڭلىدە قانداقتۇر بىر پېشكەللىكنى كەلتۈرگەندى. ئۇ خىيالىدىن لاپلا قىلىپ كەچكەن يامان بېشارەتنى ئاغزىدىن چىقارمىدى، ئۇنى ئىككىنچى كۆز ئالدىغا كەلتۈرمەسلىككە قەسەم قىلدى. ئۆلۈم-يېتىم توغرىسىدىكى مۇنداقچىلا ئېيتىلغان سۆزگە بوۋاينىڭ شۇنچىۋالا تېرىكىپ كېتىشىدىكى سىرمۇ مانا مۇشۇ يەردە ئىدى.

سۆڭەكتىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان زىمىستان سوغۇقىغا پەرۋا قىلماي، بەشتوغراق يولى ئاغزىدىكى باشلەڭگەرگە ئەتگەندىلا يېتىپ كەلگەن كىشىلەر قەسىر تەرەپتىن كېلىۋاتقان تۆگىلەر قاتارىنى كۆرۈپلا تەۋرىشىپ كەتتى. ئەسلىدە كارۋان قەسىردىنلا قوزغىلاتتى. لېكىن ئابلىزقارى تۈنۈگۈنكى پېشىن نامىزىدىن كېيىنلا پەرمان جاكارلاپ، ئۇزاتقۇچىلارنى قەسىرگە يېقىن يولاشتىن مەنئى قىلغان، ھەتتا يىغا-

زار قىلىشىمۇ ئىسلام ئەقىدىلىرىگە خىلاپ، دەپ ئېلان قىلىنغانىدى.

كارۋان ئالدىنىغا چىققانلارنىڭ ئۇرۇق-تۇغقان، بالا-چاقا، دوست-يارانلىرى نېمىلا بولمىسۇن، ئۇزاق سەپەرگە كېتىۋاتقان كىشىلەرنى ئاخىرقى دىدار بىلەن ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن خېلىدىن بېرى بۇ يەردە ساقلىماقتا ئىدى. بۇلار ئارىسىدا كەنتتىن ئوغرىلىقچە قېچىپ چىققان «ئاقپاششا پۇقرالىرى»مۇ بار ئىدى.

كارۋان مۇزلاپ كەتكەن كولدۇرمىسىنى دەز كەتكەن جاغدەك گۈمبۈرلىتىپ لەڭگەرگە يېقىنلاپ كەلدى. ئالدىنقى تۆگىنىڭ چۇلۇۋۇرىنى بېلىگە باغلاپ، ئېشەكلىك كېلىۋاتقان ھېمىت قاشقا بىرىنچى تۆگە ئۈستىدە قاما تەلپەك كىيىۋالغان، بېشىنى جۇۋىسىنىڭ مويلىرى ئارىسىغا چۆكۈرۈپ تىك قويۇلغان سامان تاغىرىدەك ئولتۇرغان ھاپىز مەخسۇمنىڭ جېدەللىتىشىگە پىسەنت قىلماي، ئېشىكىدىن چۈشتى. خۇددى ئادەملەرگە ئوخشاش پەرىشان كۆرۈنگەن تۆگىلەرمۇ توختاپ قېلىشتى.

— تۇغقانلىرىڭلار بىلەن خوشلىشىۋېلىڭلار، قانغۇدەك دىدارلىشىۋېلىڭلار!

ھېمىت قاشقىنىڭ ئاۋازى خۇددى يەر تېگىدىن چىقىۋاتدەك ئاجىز ئىدى. ئۇنىڭ ئەپتىدە بۇرۇنقى مەردانىلىقتىن ئەسەرمۇ قالمىغان، بەلكى تۇغقانلىرىغا ئۇزۇن زامان كۆرۈشمىگەندەك تەشنالىق بىلەن ئېتىلغان كىشىلەر ئارىسىدىن ئۆزىگە خوش دەيدىغان بىرەر ئىنساننىڭ چىقمىغىنىنى كۆرۈپ، ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم تۇغقانىنىڭ، بۇرادەرچىلىكنىڭ قەدرىگە يەتكەن بولسا كېرەك، جىدلە بولغان ھاپىزنىڭ ئىزا-ئاھانىتىگە پىسەنت قىلماي قۇچاقلىشىپ، چاپلىشىپ كەتكەن

كىشىلەرگە قاراپ كۆڭلى بىر قىسما بولدى ۋە ھېلىقى گېپىنى يەنە تەكرارلىدى:

— تۇغقانلىرىڭلار بىلەن خوشلىشىۋېلىڭلار، قانغۇدەك دىدارلىشىۋېلىڭلار، جان دېگەن تەندە ئامانەت، كىم بار، كىم يوق؟...

سۇپۇرگەئاخۇن ئابدۇللا مىنگەن ئېشەكنى يېتىلىگەن پېتى كارۋاننىڭ ئەڭ ئاخىرىدا كەلمەكتە ئىدى. ئىككى سەبىي بالىنى قانات ئاستىغا ئالغان سەپەر بوۋاينىڭ ئۆزلىرىگە قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقىنىنى ئۇلار تەڭلا كۆرۈشتى-دە، ئېشەكنى تاشلىغىنىچە شامالدەك يۈگۈرۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا باردى. قادىر تۆمۈرچى، قولىدا ئىككى دانە پىشۇرۇلغان تۇخۇمنى تۇتۇۋالغان نۇرەك باخشى، چولاق مۇئەززىن، مەتقاسىم دوقا دېگەنلەرمۇ پەيدا بولۇپ، بالىلىرىنىڭ بېشىنى سىيلاپ تۇرغان ئابدۇللاغا ئاقيول تىلەشتى.

— ئۇكام ئابدۇللا، پەخەس بول، خۇدا سېنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن ئابدۇللانىڭ قولىنى مەھكەم سىقىمداپ تۇتۇپ.

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ئاۋازىنىڭ تىترىشىدىن، ئۆپكىدىشىدىن ئۇنىڭ ياش تۆكۈۋاتقىنىنى پەملەپ قالغان بوۋاينىڭ سەپرا پىلتىسىگە يەنە ئوت تۇتاشتى. ئۇ غەزەپلەنگەن شىردەك ھۆرپەيدى-دە، ھاسىسىنى يەرگە سانجىپ تۇرۇپ ۋارقىراپ كەتتى:

— كىم ئۇ ياش تۆككەن؟ ھاسام بىلەن تازا ئەدىبىنى بېرىمەن ھېلى!

ھېلىلا ھۆڭرەپ يىغلاپ تاشلايدىغان ئەلپازدا تۇرغان سۇپۇرگەئاخۇن دەرھال ئۆزىنى بېسىۋالدى، كەيپىياتىنى يۇمشىتىش ئۈچۈن ئىككى بالىنىڭ زاڭقىنى ئالقىنى بىلەن كۆتۈرۈپ تۇرۇپ سورىدى:

— داداڭلار سەپەرگە كېتىۋاتىدۇ، سىلەر يىغلىمىسىلەر

بالىلىرىم؟

ئاندى بىلەن ھەسەن چاقماقتەك سۆزلەپ جاۋاب بەردى:

— يىغلىمايمىز، بوۋام يىغلاش ئەسكىنىڭ، قورقۇنچاقنىڭ ئىشى دېگەن!

— بىز يىغلىمايدىغان، پالۋان ئادەم بولىمىز!

ھۆسەن قارلىغاچتەك ۋىچىرلاپ ئاكىسىنىڭ سۆزىنى تولۇقلىدى.

ھىممەت قاشقا ئېشىكىگە مىنىپ، ساغرىسىغا بىر ياغاچ سانجىۋىدى، ئېشەكمۇ، تۆگىلەرمۇ ئېغىر قەدەملىرىنى ئاستا يۆتكەشكە باشلىدى. باياۋانغا قاراپ بارغانسېرى ئىچكىرىلەپ كېتىۋاتقان كارۋان ۋە ھاپىزنىڭ قامچىسى ئاتىدىن بالىنى، قېرىنداشتىن قېرىنداشنى، يۇرتداشتىن يۇرتداشنى ئايرىدى. قەدەممۇ قەدەم يىراقتا قېلىۋاتقان يۇرت، يۈرەكلەرگە مەھكەم ئورنىشىپ كەتكەن ئەل مېھرى كارۋان بىلەن كېتىۋاتقانلارنى بۇرۇلۇپ - بۇرۇلۇپ كەينىگە قاراشقا، كۆزلىرىدىن ئىسسىق ياشلىرىنى تۆكۈشكە مەجبۇر قىلدى.

— خۇداغا ئامانەت!

— ئۇلۇغ خۇدا ئامان قىلسۇن!

سۆيۈرگەئاخۇن ئابدۇللانى كۆزى قىيمىغان ھالدا ئۇزىتىپ قويدى - دە، كارۋان كەتكەن تەرەپكە ھېلىغىچە قاراپ تۇرغان سەپەر بوۋاينى باشلاپ، تۈنۈگۈن كەچتە كېلىشىۋالغىنى بويىچە ئۆيىدە تۇرغۇزۇش ئۈچۈن ئەكەتتى.

24. كېيىنكى ۋەقەلەر

مىلادى 1911 - يىلىنىڭ ئاخىرى ۋە 1912 - يىلىنىڭ باشلىرىدا زۇلمەتلىك شىنجاڭ تارىخىدا ئاجايىپ يېڭىلىقلار،

شۇنداقلا مىسلىسىز داۋالغۇشلار يۈز بەردى.

ئەسىرلەردىن بېرى ئاۋام بېشىدا قانلىق قامچا ئوينىتىپ، چىرىكلىكتە ئۇچىغا چىققان چىڭ ئىستىبداتىغا قارشى كۆتۈرۈلگەن ۋۇچاڭ قوزغىلىڭىدىن كېيىن، جۇڭگونىڭ ئۇچتىن ئىككى قىسىم ئۆلكىلىرى ئارقا-ئارقىدىن مۇستەقىللىق جاكارلىدى. زىمىستان قىشنى قوغلاپ، ئۇيقۇدا ياتقان كۈللى مەۋجۇداتلارنى ئىللىق تەپتى بىلەن ئويغاتقۇچى باھار شامىلىنى تەبىئەت ۋە تەبىئەتتىن تاشقىرى ھەرقانداق كۈچ توسۇۋالالمىغىنىدەك، بۇ ئىنقىلابنىڭ ئۇچۇرىنىمۇ ھېچكىم توسۇپ قالالمىدى.

بۇ چاغدا، 1875-يىلى زو زوڭتاڭنىڭ يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتىگە جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇنى بىلەن بىللە كەلگەن، چيەنلۇڭ خان زامانىسىدا ئىچكىرى جۇڭگودا ئەل ئىچىدە تەشكىللەنگەن گېلاۋخۇي ئەزالىرى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى ھەرقايسى شەھەرلەردە چىڭ ئىستىبداتى ئۈستىدىن مەخپىي تېررورلۇق يۈرگۈزۈپ، زۇلۇم ئوچاقلىرىنى پاراكەندە ۋە ئەمەلدارلارنى ئالاقزادە قىلماقتا ئىدى. يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتىنى تالاپەتكە يۈزلەندۈرۈپ، ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىۋالغۇچە بولغان ئارىلىقتا پۇقرا ئۈستىدىكى باج-سېلىقنى ئاز-تولا يەڭگىللىتىپ، ئەلنىڭ كۆزىنى بويىغان، لېكىن، پۇت تىرەپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىنلا قولىدىن كەلگەنلىكى ئەسكىلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى قىلغان زو زوڭتاڭنىڭ ئەپتى-بەشىرىسىنى ئاشكارا كۆرگەن ئۇيغۇرلار، تۇڭگانلار، قىرغىزلارمۇ بۇ تەشكىلات بىلەن بىللە ھەرىكەتلىنىپ، چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ پېيىنى سىرقىرىتىۋاتاتتى.

ئىچكىرى جۇڭگو ئۆلكىلىرىنىڭ مۇستەقىللىق ئېلان قى-

لىشى چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭدىكى ئەمرى يۈەن داخۇا① نىڭ ئۇۋىسى بولغان ئۈرۈمچىدە پۇرسەت كۈتۈپ ياتقان ئىنقىلابىي پارتىيە ئەزالىرىغىمۇ چوڭ تۈرتكە ئەكەلدى.

1912 - يىل 12 - ئاينىڭ 28 - كۈنى يېرىم كېچىدە ليۇ شيەنجۈن باشچىلىقىدىكى ئىنقىلابىي پارتىيە ئادەملىرى ئۈرۈمچىدە تۇيۇقسىز قوزغىلاڭ كۆتۈردى. ليۇ شيەنجۈننىڭ ھەربىي ئىشداشلىرى ئارىسىدىن چىققان توخۇ يۈرەك خائىنلارنىڭ مەخپىيەتلىكنى پاش قىلىپ قويۇشى ئارقىسىدا ئاللىقاچان تەييارلىنىپ تۇرغان ھىيلىگەر يۈەن داخۇا شەھەر مىقياسىدا ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈپ، قوزغىلاڭچىلارنى قانلىق باستۇرۇۋەتتى.

بۇ قېتىمقى ئەمەلگە ئاشمىغان سىياسىي ئۆزگىرىشتە 143 نەپەر سەپدىشىنىڭ جېنىدىن جۇدا بولغانلىقىنى كۆرگەن ۋەن شاڭچۈن قاتارلىق قوزغىلاڭچىلار قان ئازگاللىرىدىن ئۆمىلەپ قوپۇپ، ئىلىغا قېچىپ باردى ۋە فېڭ تېيمىن، لى ياچۈەنلەر② بىلەن كۆرۈشۈپ، يۈەن داخۇا ئۈستىدىن يىغلاپ تۇرۇپ دەرد تۆكتى.

شۇ چاغلاردا چىڭ قوشۇنلىرى ئارىسىدا پائال ھەرىكەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ياڭ زەنشۈي (ياڭ مازا)، فېڭ تېيمىن، لى ياچۈەنلەر دەرھال باش قوشۇپ، «يېتىپ ئۆلگۈچە، ئېتىپ ئۆلۈش» قارارىغا كېلىشتى - دە، ئىلى گېنېرال مەھكىمىسىنىڭ

---

② يۈەن داخۇا — يەنە بىر ئىسمى شىڭ شۈن، ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ خۇيالىڭ ناھىيىسىدىن، ئەمەلدار ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، گۇاڭشۈي خاننىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە شەرقىي ئۈچ ئۆلكە ئالتۇن - كان مەھكىمىسىنىڭ دۇبەنى بولغان. كېيىن خېنەنگە ھەربىي - مەمۇرى ئەمەلدار بولۇپ يۆتكەلگەن، ئۇندىن كېيىن شىنجاڭغا ئەمىر بولغان.

① فېڭ تېيمىن، لى ياچۈەن — ئىلى شىنخەي ئىنقىلابىنى تەشكىللىگۈچى ھەربىي سەركەردىلەر.

يۈرىكى ھېسابلىنىدىغان كۈرەدە 1912 - يىل 1 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئىنقىلاب ئوتىنى يالقۇنجاتتى. جاھىل ھەربىيلەرنى رەھىمسىزلىك بىلەن باستۇرۇپ، قورال - ياراغ ئامبىرىنى تىنىچ يول بىلەن ئۆزىگە قارىتىشقا مۇۋەپپەق بولۇپ، ئىلى ۋەزىيىتىنى كونترول قىلدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ مىللىي زۇلۇمى ۋە مىللىي كەمسىتىشىدىن تويۇپ تۇرغان ھەرمىللەت خەلقى ئىنقىلابىي پارتىيىنىڭ بۇ كۈرىشىنى بار كۈچى بىلەن قوللاپ قۇۋۋەتلىدى. مەشھۇر بايلاردىن ھۈسەنباي بىلەن ياقۇپباي ئۇلارنى ئۆتۈك ۋە ئېگەر - توقۇم بىلەن تەمىن ئەتتى.

1 - ئاينىڭ 8 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن سائەت توققۇزدا ئىلى يېڭى دۇدۇ مەھكىمىسى قۇرۇلدى، جىنايەتلىك ئەجدىھا سۈرەتلىك بايراق يۇلۇپ تاشلىنىپ، سۇن جۇڭسەن ئەپەندى ئۆزى لايىھىلىگەن بەش رەڭلىك، بەش بالداقلىق بايراق چىقىرىلدى.

ئۇ چاغدا ئىچكىرىدىكى ھەرقايسى ئۆلكىلەر ئۆز ئالدىغا يۇرت سوراۋاتقىنى بىلەن، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى خانى پۇيى تېخى تەختتىن چۈشمىگەنىدى. پۇيىدىن ئۈمىدىنى ئۈزمىگەن يۈەن داخۇا ئىلى ھۆكۈمىتىنىڭ جۇمھۇرىيەتنى ئېتىراپ قىلىپ، ھەققانىيەت يولىغا مېڭىش توغرىسىدىكى تېلېگراممىسىنى جاھىللىق بىلەن رەت قىلدى، ئۇرۇمچى ۋە ئۇرۇمچى ئەتراپىدىكى قوشۇنلىرىنى توپلاپ، ئىلى ئىنقىلابچىلىرى ئۈستىگە ئاتلاندۇردى.

ئىلى ئىنقىلابى غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، ئىلى ئىنقىلابچىلىرى ياڭ زەڭشىنىڭ: «يەنىلا كونا ھۆكۈمەتنىڭ ئىناۋىتىدىن پايدىلىنىش، شۇ ئارقىلىق تويۇقسىز قوزغالغان ئىنقىلابنىڭ تەسىر كۈچى تۈپەيلى ھەربىيلەرنىڭ ۋەجامائەتنىڭ ئېڭىدا پەيدا بولىدىغان تاسادىپىيلىق تۇيغۇسىنى پە-

سەيتىش» توغرىسىدىكى تەكلىپىگە ئاساسەن، ئۆز ۋاقتىدا چىڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن تەيىنلەنگەن ئىلى گېنېرالى گۋاڭ فۇنى ئۆلۈم بىلەن قورقۇتۇپ، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ دودۇلىقىغا سايلىغان بولسىمۇ، ئۆلۈۋاتقان ھۆكۈمەتنىڭ سادىق مالىيى بولغان يۈەن داخۇانىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغىيالمىدى. ئۇ يەنىلا ئىلىدىكى قوشۇنغا بېرىلىدىغان مائاش ۋە تەمىناتنى بىراقلا توختاتتى.

بۇ ھال ئىلى ئىنقىلابچىلىرىغا مىسلىسىز ئېغىر قىيىنچىلىقلارنى كەلتۈردى. يۈەن داخۇا قوزغالغىچە، ئۈرۈمچىگە قاراپ ئالدىن يۈرۈش قىلىش قىزغىنلىقى ئوتتەك يېلىنجاپ تۇرسىمۇ، لېكىن، ئەمدىلا ئەل قىلىنغان، ھېلىمۇ تەۋرىنىپ تۇرغان ھەربىيلەرنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇش ۋە مائاش بىلەن تەمىنلەش چوڭ بىر مەسىلە بولۇپ قالدى.

شۇنىڭدىن خېلى بۇرۇنلا تەسىس قىلىنغان، خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر يېزىقلىرىدا نەشر قىلىنىدىغان «يېڭى بەيخۇا گېزىتى» نىڭ سەھىپىلىرىدە زېمىن كېڭەيمىچىلىكى چۈشىنى كۆرگەن ئاقپاشانىڭ ئاتلىق كازاك سولداتلىرىنى كىرگۈزۈش يولى بىلەن قورغاس دەرياسىنىڭ سۇ بايلىقىنى قارنىغا بېسىۋالغانلىقىنى غەزەپ بىلەن پاش قىلغان ئىلى ئىنقىلابچىلىرى، ئاخىر يەنىلا چارروسىيە ئالدىغا تىلەمچىلىك خالتىسىنى كۆتۈرۈپ بېرىشقا مەجبۇر بولدى. چارروسىيىنىڭ داۋشىڭ بانكىسىدىن 550 مىڭ سەر پۇل قەرز ئالدى. بۇنداق پۇرسەتنى تىلەپمۇ تاپالماي يۈرگەن چارروسىيە ھۆكۈمىتى ئىچكى ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىغا غەرق بولغان شىنجاڭدىكى ھەرىكەتلىرىنى دەرھال يېڭى بىر بالداققا كۆتۈردى.

19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى، 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرى جاھانگىرلىك باسقۇچىغا كىرگەن جاھان كاپىتالىزمى سىرت-

قا كاپىتال چىقىرىش قەدىمىنى تېزلىتىشكە باشلىغاندىن بېرى، بىر قاتار تەڭسىز شەرتنامىلەرنىڭ سايىسىدە سودا تۈرلىرىنى شىنجاڭنىڭ ئىچكى جايلىرىغىچە كېڭەيتىپ، 40 ناھىيىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك سودا ئاقساقاللىرىنى تۇرغۇزۇپ بولغان چاررۇسىيە بۇ ئەپچىل پۇرسەتتىن جىيىننىڭ بارچە پايدىلىنىشقا باشلىدى، سودىگەر ياكى سودا ئاقساقىلى قىياپىتىدە نىقابلانغان ھەرخىل كىشىلەر ھەممىلا يەردە يامراپ كەتتى.

ئۆز زامانىسىدە كىرىيە ناھىيىسىگە قارايدىغان، لېكىن قەدىمىي يىپەك يولىنىڭ باي، مۇنبەت بەلبېغىغا جايلاشقان يېگىرمە نەچچە مىڭ ئاھالىلىك① چىرىيە كەنتىگە سەل بۇرۇنلا تۇمشۇقىنى تىققۇالغان سېيىت ھاجى ئەمدىلىكتە خۇددى مۇنبەت تۇپراققا تاشلانغان يانتاق ئۇرۇقىدەك ناھايىتى تېزلىكتە كۆكلەپ، شاخلاپ قالغانىدى. ئەل-يۇرت مەنپەئەتىنى خۇشامەت تەخسىسىگە ئېلىپ، مىللەت ئايىغىغا كويزا-كىشەن تەڭلەپ كەلگەن يات تائىپىگە تىرناقچىلىق ئەمەل ھېسابىغا ئۇستەك قىلىپ بېرىۋېتىدىغان تۇزكورلار بۇ يانتاقنى ساتقۇنلۇق سۈيى بىلەن سىراپ ئېتىپ، ئاسىيلىق ساداقىتى بىلەن پەرۋىش قىلدى.

ئۇ، پۇتلىكاشاڭ، ئاچكۆز بازار بېگىنى ئەزىمەس يەمچۈكىنى قۇربان قىلىش ھېسابىغا سۈيىقەست قارمىقىغا ئىلىندۇردى. چەك تاشلاش ھىيلىسى ئارقىلىق، «قورقۇنچلۇق» سۈپۈرگە ئاخۇننى قاپقانغا دەسسەتتى. كەلگۈسى ئىشىنى قو-

---

① تارىخىي ھۆججەتلەردە خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئاھالىسى 1776 - يىلى 44 مىڭ 603 ئىدى. 1909 - يىلىغا كەلگەندە كۆپىيىپ 419 مىڭ 122 كىشىگە يەتكەن دېيىلگەن. كېيىنكى سان كىتابىمىزدىكى ۋەقە يۈز بېرىۋاتقان مەزگىلدىكى سان بىلەن بەكمۇ يېقىن، بەزىلەر شۇ چاغلاردا چىرىيىدە 20 مىڭدىن ئارتۇق، 30 مىڭغا يېقىن ئاھالە بار ئىدى، دېيىشىدۇ.

رال بىلەن كاپالەتكە ئىگە قىلىشنى ئويلاپ، «بىر چالما بىلەن ئۈچ پاختەكنى سوقۇش» مەقسىتىدە ئاقپاشا ئىلگە كارۋان ئەۋەتتى. كارۋان توگىلىرى بەشتوغراق يولى ئاغزىدا غايىب بولۇشىغىلا بۇ يەردە كىشىنى ھەيران قالدۇردىغان ۋەقەلەر ئارقىمۇ ئارقا يۈز بەرگىلى تۇردى.

يۇرت بوسۇغىسىدا پات - پات پەيدا بولۇپ قالىدىغان ھېلىقى دەرۋىش سېيىت ھاجىنىڭ ھۇزۇرىدا بىر كىچە تۇرۇپ قايتقاندىن كېيىنلا تەرەپ - تەرەپتىن يېتىپ كەلگەن سودىگەرلەر چىرىيە بازىرىدا خۇددى توخۇ پىتىدەك يامراپ كەتتى. چىنە - قاچا، قايچا، پىچاق دېگەندەك كۆندىلىك لازىمەتلىكلەرگە قىزىقىپ قالغان پۇقرالار جازانىخور سودىگەرلەردىن «نىكونەي پۇلى» قەرز ئالدى. بۇ بازاردا ئەۋلادتىن - ئەۋلادقىچە سودا - تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەلگەن چوڭ - كىچىك تىجارەتچىلەر ئىككى ھەپتىگە بارا-بارمايلا دۇكانلىرىنى تاقاشقا مەجبۇر بولدى. ئۆزىنى دەخلىسىز ھېسابلاپ يۈرىدىغان رەسۇل ئىمامىمۇ بىر تۇل خوتۇنىنىڭ ئىككى تېرىسىنى سېتىۋالغىنى سەۋەبلىك نادىرخانىنىڭ ئورنىغا بازار بېگىلىك مەنسىپىگە دەسسىگەن خاتىپ بايۋەچچە تەرىپىدىن رەھىمسىزلەرچە بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىپ، مەدرىسە قۇرۇلۇشىغا ھەيدەلدى.

سېيىت ھاجى پات-ئارىدا يەر - جاھاننىڭ ئاستىن - ئۈستۈن بولىدىغانلىقىنى، گۇۋاھنامىنى تېگىپ تارقىتىشنىڭ ئانچە ئەھمىيىتى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، گۇۋاھنامىنىڭ باھاسىنى بىردىنلا 20 تەڭگىگە كۆتۈردى - دە، گۇۋاھنامە ئېلىشنى رەت قىلغانلارنى، قۇربى يەتمىگەنلەرنى تۇققۇز كۆنلۈك تاغ ئارىسىدىكى ئالتۇن، قاشتېشى كېنىغا ۋە قەسىرنىڭ يېنىدىلا ئىش باشلىغان شايى-ئەتلەس، گىلەمچىلىك ئۇستىخانىلىرىغا ئەۋەتىپ، ئەدىبىنى بەردى. ئۆز ئىشىغا خەۋپ يەتكۈ-

زۇش ئېھتىمالى بولغان گۇمانلىق كىشىلەرنى مەدرىسە قۇرۇلۇشىدا كېچە - كۈندۈز نازارەت ئاستىدا ئىشلەتتى. قەيەرلەردىنۇ «تەكلىپ» قىلىپ كېلىنگەن ئابدۇراخمان كۆك كۆز دېگەن كىشى قامچا تۇتقان ھالدا ئىش بېشىدا خۇددى روچىۋىندەك ئايلىنىپ يۈرىدىغان بولدى. كىشىلەر ئارىسىدا: «ئۇ مۇسۇلمان بولغان يات تائىپە ئىكەن» دېگەن گەپلەرمۇ تارقالدى.

يامان غەزەرلىك كىشىنىڭ ئىشى راۋاج تاپسا، شەھۋانىيىتىمۇ تەڭ قوزغىلىدىغان ئوخشايدۇ. كارۋان قوزغىلىشى بىلەنلا سېيىت ھاجى ئاستا - ئاستا قىلىق چىقىرىشقا، خوتۇن جىنسىتىكىلەرنىڭ قارىسىنى كۆرسىلا قاش - كۆزىنى ئوينىتىشقا باشلىدى. پەقەت زىناخور، شەھۋەتپەرەس ئەركەكلەردىلا بولىدىغان بۇ ھالنى ئەڭ بۇرۇن سېزىپ قالغان ھەنىپە خېنىم بىر كۈنى ئېرىگە مۇنداق تەكلىپ بەردى:

— ھوي ئادەم، قىزىمىزنى تۇغقانلىرىنىڭكىدىن قايتۇرۇپ كەلسەك ئوبدان بولاتتى. ھاجىمنىڭ ئۇنىڭغا ئىچ - پەش تارتىپ قالغىنى يادىڭىزدىمۇ؟

ئابلىزقارى زاراخەتمە بولغان كۈنى يۈز بەرگەن كىچىككىنە كۆڭۈلسىزلىكتىن كېيىن، سېيىت ھاجىنىڭ تەكلىپى بويىچە ئىلچىدىكى تۇغقىنىنىڭكىگە ئاپىرىۋېتىلگەن قىزىنى بىردىنلا يادىغا كەلتۈردى. خوتۇنىنىڭ ئۆلگۈدەك يامان كۆرىدىغان بۇۋىمەرىيەم خېنىمنى بىر چىرايلىق ئاغزىغا ئالغانلىقىنى ئاڭلاپ، نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەنگەندەك،:

— ماڭا يەنە باش ئاغرىقى تېرىپ بېرەي دەمسىلە خوتۇن؟ سېيىت ھاجىم قىزىمىزنى ئاللىقاچان يادىدىن چىقىرىۋەتكەن تۇرسا، بىكاردىن - بىكار يەنە خاپىچىلىق تېرىغانىڭ نېمە پايدىسى؟ نادىرخان قايتىپ كەلسە، ئىشنىڭ چوڭى چىقىدۇ تېخى پاكى سىلى بۇ تۇغقىنىڭلارغا گەپ

ئاڭلىتالمىساڭلار، — دېدى.

— نادىرخان قايتىپ كەلسە ئۇنىڭ ئىشىنى ئوڭشاشنى ماڭا قويۇڭلار، ئەتىكى قۇيرۇقتىن بۈگۈنكى ئۆپكە ياخشى ئەمەسمۇ، ھاجىمنىڭمۇ خىيالىغا بىر نېمە كىرىپ قالغاندەك تۇرىدۇ.

ھەنىپە خېنىم ئەمدى سېپىت ھاجىنىڭ كۈندىن-كۈنگە ئۆسۈۋاتقان ئابرويىغا، تويلۇق ئۈچۈن كېلىدىغان رەڭمۇرەڭ گەزلىمىلەرگە قىزىقىپ قالغانىدى. مۇبادا نادىرخان قايتىپ كېلىپ بىرەر چاتاق تېرىغۇدەك بولسا، گۇناھىنى ئېرى ئۈستىگە دۆڭگەپ قويسىلا ئىش پۈتەتتى.

ئابلىزقارى خوتۇنىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ:

— ھاجىمغا خىيال كىرىپ قاپتۇ دېدىڭلارمۇ، قويۇڭلار بۇنداق بىكار گەپنى، كېچە-كۈندۈز ئاللانىڭ ئىشقىدا دۇئا-تىلاۋەت بىلەن ئۆتىدىغان ئەۋلىيادەك پاكىز ئادەمنىڭ كۆڭلىگە ئۇنداق خىياللار يېقىن يولامدۇ؟ — دېدى ۋە قورقۇمسىراپ بېشىنى چايقىدى.

ھەنىپە خېنىم كۆكسىنى تىترىتىپ تۇرۇپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— دۇنيادا گۆش يېمەيدىغان مۈشۈك يوق. يەنە كېلىپ، ئۆي-ئوچاقلىق بولۇش، بالا-ۋاقا تېرىش ئۇلۇغلىرىمىزدىن قالغان ئادەت. سىلىزە راستىنىلا قاپاقباش جۇۋمۇ، كاللاڭلار تۈزۈكرەك ئىشلىمەيدۇ!

ئابلىزقارى خوتۇنىنىڭ مەسلىھىتىنىڭ نۇرغۇن قېتىملاپ ئۆزىگە پايدا كەلتۈرگەنلىكىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى-دە، ئاخىر ئۇنىڭ دېگىنىچە ئىش تۇتماققا ماقۇل كەلدى.

بىراق، ئۇ سېپىت ھاجىدىن ئاتىسىدىن ھېيىققاندىنمۇ بەتتەر ھېيىققاچقىمۇ، بىرنەچچە قېتىم ئۆزىگە غەيرەت بېرىپ، ھېلىقى گەپنى ئاغزىدىن چىقارماقچى بولدىيۇ، لېكىن يەنە

قاملاشتۇرالمىدى. خوتۇنىنىڭ كۆڭلىگە يەتتە ۋاخ سۆيلەپ تۇرۇشى بىلەن، قولاي پەيت كۈتۈپ يۈرگەندە، بۇ پەيت ئاخىر يېتىپ كەلدى.

— ئەتىياز كېلىۋاتىدۇ، قۇرت-قوڭغۇزلارمۇ جىنىدا تىرىلىۋاتىدۇ، قارىسىلا ئاۋۇ قۇشقاچلارنى، تۇمشۇقىنى سۈركىشىۋاتىمادۇ، بەلكى يېقىندا ئۇۋا تۇتۇپ، بالا چىقارسا كېرەك، — دېدى سېيىت ھاجى ئابلىزقارىغا مەدرىسە قۇرۇلۇشى ئورنىدىن قايتىپ كېلىۋېتىپ، ئۈجمە شېخىدا ۋىچىرلىشىۋاتقان قۇشقاچلارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

ئۇ، قېرى قىز بولمىسىمۇ، لېكىن قاش-كۆزى يامان ئەمەس چوڭ بولغان بۇۋىمەريەم خېنىمنى يادىدىن چىقىرىۋەتمىگەنىدى. پەقەت ۋاقتى-سائىتىنىڭ يېتىپ كېلىشىنىلا كۈتەتتى. بۇۋىمەريەم خېنىم ئۆزى بىلەن بىر قەسىردە تۇرۇۋەرسە قولىدىن ھەر بالا كېلىدىغان نادىرخان بازار بېگىنىڭ گۇمانىدىن خالىي بولالمايدىغانلىقىنى، ھەتتا ئالدىراپ توي قىلىۋېلىپ، ئۆزىنى ئاق يەردە قويىدىغانلىقىنى بىلگىنى ئۈچۈن، ئۇ ئابلىزقارىغا ئۇنى ۋاقتىنچە كۆزدىن يىراق تۇتۇش تەكلىپىنى بەرگەنىدى.

ئابلىزقارى قۇشقاچلارنىڭ ۋىچىرلىشىپ، پەيلىرىنى پاخپايتىپ، قوغلىشىشىنى تاماشا قىلغاندەك ھەۋەسلىنىپ قاراپ قويدى ۋە كۆزىنى يۇمۇپلا بۇ گەپنى دەۋەتتى:

— ھاجىمنىڭ خوتۇن-بالىلىرى بۇ يەردە يوق. خوتۇن-بالا دېگەننىڭمۇ مېھرى باشقىچە، ئە ... ئەگەرچەندە ھاجىمنىڭ كۆڭلى خالىسا، بۇ ... بۇ ... بۇۋىمەريەم بىلەن توي قىلىپ قويساق، شەرىئەتتە بىر ئەركەككە ئۈچ خوتۇن ھالال بولغاندىكىن ...

— نەبى ئەلەيھىسسالاممۇ بىرقانچە خوتۇن ئالغان، — دېدى سېيىت ھاجى ئابلىزقارىنىڭ گېپىگە جاۋابەن، — بىزنىڭغۇ ساقىلىمىزغا ئاق سانجىپ قالدى. لېكىن قوناقنىڭ پۈپۈ-

كى ئاقارسا، مەيدىكى قانىدۇ دېگەن گەپلەرمۇ بىكار ئەمەس، يەتتە خوتۇن ئېلىشقا چامىمىز يەتمىسىمۇ، بىرەر خوتۇنىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىغۇدەك ماغدۇر تېخى بىزدە بار.

— شۇنداق، شۇنداق...

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ ئالدى-كەينىگە ئۆتۈپ، ئۇنىڭ ھەر بىر ئېغىز سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ تۇردى. شۇنداق قىلىپ، ئارام بەرمەيۋاتقان قورقۇنچىنى ئاشكارا قىلىۋەتتى.

— بۇۋىمەريەم خېنىمغۇ ھاجىمىنىڭ تەربىتىگە سۇ ئىسسىتىپ بەرسە بۇنىڭ ساۋابى ئۆزىگىمۇ، بىزگىمۇ بولار، بېشىمىزمۇ ئاسمانغا تاقىشار، لېكىنزە، لېكىنزە، ھېلىقى ھارامدىن بولغان نادىرخان قايتىپ كەلسە، يەنە ئۆتكەنكىدەك ئاسمانغا تېپىپ چاتاق تېرىپقۇ يۈرمەس؟

— قايتىپ كەلسە؟ — سېيىت ھاجى تەسۋىسىدىن بىرقانچە مارجاننى تېز-تېز ئۆتكۈزۈۋەتتى ۋە ھەيران بولغان قىياپەتتە سورىدى، — كۈننىڭ كۈنپېتىشتىن چىققىنىنى كۆرگەنمىدىلە، ئۆستەڭدىكى سۇنىڭ كەينىگە ئاققىنىنى ئاڭلىغانمىدىلە؟

— يوقسۇ، يوقسۇ، پەقەت ئاڭلىمىغانىكەنمەن، بۇ مۇمكىن ئەمەس-دە!

— شۇنداقمۇ؟ — سېيىت ھاجى جاۋابىتىن قانائەت ھاسىل قىلىپ كۈلۈپ قويدى ۋە گەپنى بۇرىدى، — ئىشقىلىپ پېقىر ھۇزۇرلىرىدىكى بىر مېھمان، مېھمان دېگەن قوينىڭ قوزىسىدەك ياۋاشكى، ئۇ ساھىبخانىنىڭ ھەرقانداق ھىممىتىنى ئەسلا رەت قىلمايدۇ.

— ھەممە ئىش مېھماننىڭ خاھىشى بويىچە بولىدۇ، ھاجىم، ئەقىللىق ساھىبخان ئەلۋەتتە مېھمىنىنىڭ خاھىشىنى چۈشەنمىكى، ئۇنىڭ بويىچە ئىش كۆرمىكى زۆرۈر. ھېلىغۇ بىر قىزىمىز بار ئىكەن، ئون قىزىمىز بولسىمۇ ئۆزلىرى ئۈچۈن

تەسەددۇق!

ئابلىزقارىنىڭ سۆزى تۈگىگۈچە ئۇلار قەسىرگە كېلىپ قالدى. ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنى مېھمانخانىدا يالغۇز قالدۇرۇپ، قاناتلانغاندەك تېزلىك بىلەن خوتۇنىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ، بۇ يېڭىلىقتىن ئۇنى خۇشال قىلىۋەتتى.

ئۇلار شۇ كۈنىلا مەسلىھەتنى پىشۇرۇپ، توي كۈنىنىمۇ بېكىتىپ ئۈلگۈردى. ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن چىرىيە تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن كاتتا توي بولۇپ ئۆتتى.

شۇنىڭدىن باشلاپ، بەزمە زىياپەت تەكلىپلىرى سېيىت ھاجىنىڭ ھۇزۇرىغا خۇددى قار ئۇچقۇنلىرىدەك ئۇچۇپ كەلگىلى تۇردى. ئۇنىڭ ھىندى گەزلىمىلىرى ۋە كەشمىر، پەرەڭ ياغلىقلىرى بىلەن ئىسكەتكە كىرىپ، ناز-كەرەشمىنى خېلى جايىدا قاملاشتۇرالايدىغان بولۇپ قالغان رەپىقىسىنى مەپىگە ئولتۇرغۇزۇپ، قەيەلەرگىدۇر كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن قېرىساللار بىر-بىرى بىلەن: «خۇدايا تۇۋا، ئۇنى ئەۋلىيا دەپ يۈرۈپتۇق. ئەسلىدە مۇنداق ئادەم ئىكەنغۇ، ئۇ تېخى شەيتان ساندۇقىدىن چىققان غەزەللەرنى ئاڭلارئىمىش» دەپ پىچىرلىشىپ، ياقىسىنى چىشلەيدىغان بولۇپ قالدى.

ئۇ بىر كۈنى بۇرۇنقىدىن بەكرەك بېزەلگەن مېھمانخانىدا كونسۇل ئەپەندى قەشقەردىن كەلگەن بىر سودىگەردىن ھەدىيە قىلىپ ئەۋەتكەن پاتېفونىنى ئاڭلاپ ئولتۇراتتى. دەرۋازىۋەن ئابدۇراخمان كۆك كۆزنىڭ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى.

پاتېفوننىڭ يوغان كانىيىنى «شەيتان ساندۇقى» دىن قانداق ئاۋاز چىقىدىغانلىقىنى زادىلا ئەقلىگە سىغدۇرالماي، بويۇنلىرىنى سوزۇپ، تىنىقلىرىنى ئىچىگە بەند قىلىپ ئولتۇرۇشقان قېيىن ئاتا، قېيىن ئانىسىغا قارىتىپ، بىر تال ئەنجۈر-

گە ئۇخشاپ كېتىدىغان تىروپكىنى قارا بوغداي ئۇنىدا يىقىلغان كاكچىدەك قارا پلاستىنكا ئۈستىگە توغرىلاپ تۇرغان سېيىت ھاجى:

— كىرگۈزىۋەت! — دېدى چىرايىنى بىر قىسماقىلىپ. ئۇ ھېلىغىچە ئۆزى ۋە ئامراق خوتۇنىلا بەھرە ئېلىپ كېلىۋاتقان پاتېفوننى بۈگۈنلا ئاشكارىلىغان ۋە كارامەت كۆرسىتىپ، ئۇلارنى ھەيران قالدۇرماقچى بولغانىدى.

ئابدۇراخمان ئىشىكتىن كىرىپلا سېيىت ھاجىنىڭ ئىجازىتىنى كۈتمەي، سۇپىنىڭ لېۋىدە ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئىككى تال يېشىل پۇرچاقتەك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى دېرىزىنىڭ قاپقاقلىرى ئېتىۋېتىلگەن غوۋا ئۆيدە بىرەر جىددىيلىكتىن بېشارەت بەرگەندەك، غەلىتە پارقىراپ تۇراتتى.

ئۇ يوغان بەستىنى قىمىرلىتىپ، ئەستەرلىك يەكتىكىنىڭ ياقىسىنى ئېچىۋەتتى ۋە خۇددى ئىسسىقلاپ قالغاندەك يەلپۈنۈپ تۇرۇپ:

— ھاجىم، ئىش چاتاق! — دېدى.

— نەدىكى گەپنى قىلىپ يۈرىدىلا ئەپەندىم؟ — چىرايىدىن كەيپىسىزلەنگەنلىكى روشەن بىلىنىپ تۇرغان سېيىت ھاجى ئابدۇراخمان ئىشبېشىنىڭ بوز جۇۋىسىنىڭ پېشىدەك تۈكلۈك مەيدىسىگە قاراپ قويۇپ، پەرۋاسىز سورىدى.

ئۇ خۇددى سوغۇق سۇ سېپىلگەندەكلا ئۆزىگە كېلىپ، قۇلاقلىرىنى دىڭلاپ، بىر پاتېفونغا، بىر ئابدۇراخمانغا سەپسېلىپ ئولتۇرۇشقان ئىككىيلەنگە قاراپ قويۇپ، ئابدۇراخمانغا يەنە دېدى:

— قېنى ئەپەندىم، ئۇسساپ كەتكەن ئوخشايدىلا، ماۋۇ چاينى ئوتلىۋەتسىلە، ئاندىن كېيىن ئالدىرىماي سۆزلەشمەمدۇق.

سېيىت ھاجى ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى سوۋۇپ كەتكەن بىر پىيالە چاينى قەلەندەرلەرگە نان تاشلاپ بەرگەندەك دوككىدە

قويۇپ قويدى ۋە پاتېفون تۇرۇپكسغا قول ئۇزاتتى. بۇ هال ئابدۇراخماننڭ چرايدكى تەمكنلك ئالامەتلرنى براقلا سۈپۈرۈپ تاشلدى. ئۇ پيالنى سېيت هاجنڭ ئالدغا زەردە بلەن قويۇپ قويغاندن كېين:

— جانابلرى مۇبادا پېقرنڭ گېپنى چاقچاق دەپ چۈشەنگەن بولسلا، بۇ مەيلى، بۇنڭغا پەقەت بر ئېغز ئاگاھلاندۇرۇشنڭ ئۆزلا كۇپايە، ئەگەر گېپمگە قەستەن ئېتبارسز قارغان بولسلا، بۇنڭ ئاقۋتنى مۆلچەرلەش قيين، — دېدى ئورندن تۇرۇپ پەگاهدا مېڭۋېتپ.

قانداقتۇر تەهلكە ئۇرغۇسى بلەن ئېيتلغان بۇ سۆز يەتتە قات يەرنڭ تېگدە يلان كۆشسمۇ تۈيۈپ تۇردغان سېيت هاجغا پاتلا تەسر قلدى. ئۇ دەرهال ئابدۇراخماننڭ سۆزگە قۇلاق سالغان قياپەتكە كردى- دە، مجەزى يوقلۇقنى باهانە قلپ، بايامقى سۆزنى يەنە بر تەكرارلاشنى ئلتماس قلدى.

— ئش چاتاق، قۇرۇلۇش قلۋاتقان يەردكى هارامزادلەردن ئوتتۇز نەچچسى خوتەن دوتيگە ئۈستمزدن ئەرز قپتۇ!

— هە، ئەرز قپتۇمۇ، مەن تېخى ئالەمنى مالەم قلۋەتتمكن دەپتمەن.

سېيت هاجى چوڭقۇر بر تن ئېلۋېلپ، سۆزنى داۋاملاشتۇردى:

— ئۆلگەندن كېين سۈرى ياسن ئوقۇغاننڭ پايدسى يوق، هازر جۇمهۇرىيەت ئېلان قلغان ئلىقلار بلەن ئەمر يۈەن داخۇا تەلكە تېغننڭ بۇ تەرپدە ئۇرۇش قلۋاتسدۇ، خوتەن دوتيى بولامدۇ، قەشقەر تتەيى بولامدۇ، هەممسنڭ كۆزى ئاشۇ ئۇرۇشتا. پېقر بېشى يانجلغان يلاننڭ قۇيرۇ-

قى مىدىرلىغىنىنى ئۆمرىدە كۆرمىگەن. ئەتىگىنى ئاخشامغا كۆزى يەتمەيۋاتقان دوتەيىنىڭ ئالتە توك-توك ئىغۋاچىنىڭ دەۋاسىنى سوراشقا نەدە چولىسى تەگسۇن!

سېيىت هاجى ئۆز سۆزىدىن ئۆزى خۇشال بولغاندەك پىسسىگىدە كۈلۈپ قويدى. ئابدۇراخمان ئىشبېشىنىڭ ئارتۇقچە ئەندىشىخور، قورقۇنچاق ئادەم ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىپ قويماقچى بولغاندەك ئۇنىڭ مۈرىسىگە يېنىك ئىككىنى شاپىلاقلىدى. ئابدۇراخمان سېيىت هاجىنىڭ خېنىملارنىڭكىدەك ئاپئاق قولىنى مۈرىسىدىن ئاستا ئېلىپ تاشلىدى-دە، سوغۇق كۈلۈمسىرەپ:

— بۈگۈنكى كۈندە پەقەت غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقان ئادەملەرلا جانابلىرىدەك مەززىسىز دەلىللەر بىلەن ئۆزىنى ئالدايدۇ، ئىلى جۇمھۇرىيەتچىلىرىنىڭ ئىلى بىلەن ئۈرۈمچى ئارىسىدىكى قۇمبۇلاق، كۈلئۆتەك دېگەن يەرلەردە تۇتۇشۇۋاتقىنى راست، ئەمما جانابى هاجىم ئىلى جۇمھۇرىيەتچىلىرىنىڭ قانداق ئادەملەر ئىكەنلىكىنى تازا ئوبدان ئۇقمىسا كېرەك. ئۇلار ئىسيان كۆتۈرۈپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا لىيۇ چىمىڭ قاتارلىق 13 كىشىنى خوتەن ۋە قەشقەردە باش كۆتۈرۈۋاتقان قارا سېپەچ دېگەنلەر بىلەن ئالاقە باغلاشقا ئەۋەتكەن. ئۇلارنىڭ هەيۋىسىدىن چۆچۈپ كەتكەن قەشقەر تىنەيى يۈەن خۇگىيۇ هازىر جۇمھۇرىيەتنى ئېتىراپ قىلىشقا تەييارلىنىۋاتىدۇ. خوتەن دوتەيى تاڭ يۈنجۇڭمۇ ئۇلارغا مايىل بولۇۋاتسا كېرەك. بۇنداق يامان چاغدا بۇ هارامزادىلەرنىڭ ئەرزى بىزنى بىرەر پالاكەتكە يولۇقتۇرمايدۇ، دەپ هۆددە قىلالامدىلا؟ مۇبادا خاقانى چىن لەشكەرلىرى كارۋان يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن بۇ يەرگە مۇداخىلە يۈرگۈزسە قوللىرىدا ئۇلارغا تاقابىل تۇرغۇدەك ئادەم ۋە ياراغ بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

سېيىت ھاجى كۆتەكتەك يوغان بەستى ۋە تەڭنىدەك قورسىقىدىن كىشىگە، «پەقەت يەپ-ئىچىش ئۈچۈنلا دۇنياغا تۆرەلگەن بەتبەشىرە بىر نېمىكەن» دېگەن تەسىراتنى بېرىدىغان ئابدۇراخمان ئىشبېشىنىڭ مۇنچىۋالا كۆپ نەرسىلەرنى بىلىدىغانلىقىغا تولىمۇ ھەيران قالدى.

ئابدۇراخماننىڭ «لەشكەرلەر مۇداخىلە يۈرگۈزسە» دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ چۈشىدە قارا باسقان ئادەمدەك تەرلەپ كەتكەن ئابلىزقارىمۇ «بۇ ئەمدى نېمە گەپ» دېگەن مەنىدە كۆزلىرىگە تىكىلگەن خوتۇنىغا مەيۈسانە قاراپ قويۇپ، ئەجدىھا سۈرەتلىك بايراقتا دېدەكلەرگە ئىشتان تىكىپ بەرمەكچى بولغان خوجىدارنى ئىچىدە قارغاشقا باشلىدى. «خۇداغا شۈكرى، ھېلىمۇ ئەقلىمنى ئىشقا سېلىپ، قارا نىيەت غوجىدارنىڭ دامىغا چۈشمىگەن ئىكەنمەن، ئەگەرچەندە ...» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ۋە غىپپىدىلا تالاغا چىقىپ، رەھمەتكە ئەلەم، تەقىيە ۋە پەرىجىلىرىگە قاراپ بېقىشنى تاپشۇرۇپ، قايتىپ كىردى-دە، ئىككىيلەن ئارىسىدىكى سۆزنىڭ ئۇرانىغا سەزگۈرلۈك بىلەن قۇلاق سالدى.

سېيىت ھاجى ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى ھېس قىلىپ قالدى. ئۇ بىر مىنۇتقا كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، «سەن تاز دېگۈچە مەن تاز دەۋالاي» دېگەندەك، ئەيىبىنى ئابدۇراخمانغا دۆڭگەمەكچى بولدى، «قېنى نېمە دەيسەن» دېگەن نەزەر بىلەن جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان ئابدۇراخمانغا ئۈنىنى كۆتۈرۈپ دېدى:

— شۇنداقمۇ بىخۇدلۇق قىلغان بارمۇ ئەپەندىم؟ سىلىنى ئىش بېشىدا تۇرغاندىكىن، چاتاق چىقماس دەپ ئويلاپتىمەن. «ئىشەنگەن تاغدا كېيىك ياتماپتۇ» دېگەن شۇ ئىكەن-دە، ئۆز ۋەزىپىسىنى تولۇقى بىلەن ئادا قىلمىغان ئادەمنى كونسۇلغا مەلۇم

قىلماي بولمايدۇ، كونسۇل ئۆزى بىر نېمە دېسۇن بۇ ئىشقا!

— هاھ... هاھ... هاھ...

ئابدۇراخمان كۆك كۆز كۈلگەندە، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى مۈرىسىدىن تۇتۇپ سىلكىنگەندەك تەۋرىنىپ كەتتى. ئۇ كۈلكىسىنى تەسلىكتە بېسىۋالدى-دە، كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى سېيىت هاجىغا چىنەپ تۇرۇپ:

— ۋاي ئەخمەق مۇسۇلمانلارەي، سىلەرنىڭ مېڭەڭلار ئاناڭلار بۆشۈككە بۆلەپ تەۋرەتكەن چاغدىلا چايقىلىپ كەتكەن-دە، بولمىسا مۇشۇنداق ئەخمىقانە گەپلەرنى قىلىپ يۈرەمسىلەر؟ — دېدى.

— ھە، نېمە؟

ئابدۇراخمان سېيىت هاجىنىڭ ئۆڭۈپ ۋارقىرىشىغىمۇ، ئابلىزقارىنىڭ سىم بۇرۇتلىرىنى تىترىتىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشىگىمۇ قىلچە پەرۋا قىلماي، مەسخىرە ئاھاڭىدا سورىدى:

— كونسۇل ئەپەندىم مەن تۇرغان يەردە سىلەرنىڭ گەپلىرىگە ئىشىنەرمۇ؟ هاھ... هاھ...

— بۇ... بۇ...

گىلەم ئاستىغا سېلىنغان قومۇش بورىدىن «غىچ-غىچ» ئاۋاز چىقىرىپ، قەپەسكە سولانغان قاپلاندەك پوشۇلداپ مېڭىپ يۈرگەن سېيىت هاجى ئابدۇراخماننىڭ ئۆزىگە ئىشەنگەن هالدا قىلغان گېپىدىن قولاق تۈۋىگە راسا كېلىشتۈرۈپ بىر مۇشت يېگەندەك دەلدۈگۈنۈپ كەتتى، ئادىتى بويىچە ئۆرە تۇرغان پېتى كۆزلىرىنى يۇمۇپ، تەسۋى مارجانلىرىنى بارماقلىرى ئارىسىدىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى.

ئۇ كونسۇل تەرىپىدىن مەخسۇس ياردەمچىلىككە ئەۋەتىلگەن بۇ ئېيىقتەك يوغان، غورا قاپاق ئادەم بىلەن تېخى يېقىندىلا تونۇشقان، ئۇنىڭ قولىنى ئامبۇردەك قىسىپ، مۇغەم-

بىگانە نەزەر بىلەن قاراشلىرىدىنلا خوجايىنلاردا بولىدىغان تەكەببۇرلۇقنى ھېس قىلغان. ھەممە ئادەم ۋە ھەممە نەرسىنى گۇمان دائىرىسىنىڭ سىرتىدا قالدۇرمايدىغان سېيىت ھاجى ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن يەتتە-سەككىز كىشىنىڭ بەزىسىدىن چاندۇرماي گەپ ئېلىپ باققان بولسىمۇ، ئۇنىڭ تېگى-تەكتىنى بىلىشكە مۇيەسسەر بولالمىغانىدى. ئەمدى تېپىشماقتەك سىرلىق بۇ كىشىنىڭ سۆزىدىن قانداقتۇر بىر يوشۇرۇن بېشارەتنى سېزىپ قالدى-دە، خاۋاتىرلىنىشكە باشلىدى. بىراق، ئۇ گۇماننى ئالدىراپ ئاشكارىلىماسلىق قارارىغا كېلىپ، كۆزىنى ئېچىپ كۈلۈمسىرىدى.

— ھى ... ھى ... كونسۇل ئەپەندىم قالتىس ئادەم جۇمۇ، قالتىس ئادەم، — دېدى سېيىت ھاجى باشمالتىقىنى چىقىرىپ تۇرۇپ، — ئۇنداق قابىل ئادەم كەمدىن كەم تېپىلىدۇ جۇمۇ...

— ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق، ھاجىم؟

ئابدۇراخمان زەدۋالغا يۆلىنىپ، بىر پۇتىنى سۇپىنىڭ يان ياغىچىغا قويۇپ بەخىرامان يەلپۈنۈپ ئولتۇرۇپ، يېنىغا كېلىپ بەدەشقان قۇرغان سېيىت ھاجىدىن سورىدى.

— ئەمدى ... ئەمدى، ئۆزۈم تەدبىر قوللىناي ئەمدى.

— قانداقراق تەدبىر قوللانغۇلۇق؟

— قانداق بولاتتى؟ قانچىلىك بەدەل بېرىشتىن قەتئىينەزەر، دوتەيىنىڭ ئاغزىنى ياغلايمەن-دە!

— دوتەيىنىڭ ئاغزىنى ياغلاپ بولغۇچە چاتاق چىقىپ قالسىچۇ؟

— بۇنى ... بۇنى ...

— ھاھ ... ھاھ ... ھاھ ...

ئابدۇراخمان يوغلۇق كۆكسىنى يېيىپ تۇرۇپ كۈلۈپ تاشلىدى، سەللىسىنىڭ قېتىدىن قاتلانغان سامان

قەغەزنى چىقىرىپ، سېيىت ھاجىغا ئۇزىتىپ تۇرۇپ:

— ئالدى بىلەن مۇنۇنى كۆرۈپ باقسىلا! — دېدى.

سېيىت ھاجى يەكتىكىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىن بىر كۆزلۈك كۆزەينەكنى ئېلىپ كۆزىگە تارتتى-دە، قەغەزنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇ قەغەزگە قارا سىياھ بىلەن يېزىلغان ئەرزنى زىر-زىۋەردىكىچە كۆرۈپ چىقىپ ۋارقىراپ تاشلىغىلى تاس-تاماس قالدى، كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ تورۇپ سورىدى:

— نېمە كارامەت بۇ؟ بۇ ئەرزنى دوتەينىڭ يېنىدىن قايتۇرۇپ كەلدىلىمۇ؟

— يوقسۇ، — دېدى ئابدۇراخمان ماختانغان ھالدا، — بۇنى ئۇ يالاڭتۆشلەر ئىلچىغا ئۆتىدىغان كارۋاندىن يوشۇرۇن يوسۇندا يوللىغانىكەن، ئادەملىرىم ئاختۇرۇپ تېپىۋاپتۇ، بۇنداق ئىشلارنى ھېچكىمگە تۇيدۇرماي قىلدۇق دېگەن بىلەن پېقىرنىڭ ئالقىنىدىن قېچىپ قۇتۇلمىقى تەس!

سېيىت ھاجى ئۆز ياردەمچىسىنىڭ ئانداق-مۇنداق ئادەم ئەمەسلىكىگە يەنە بىر قېتىم ئىشەندى، ھېلىغىچە سۇپا يان ياغىچىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان ئابدۇراخماننى ئالمان-تالمان تۆرگە تەكلىپ قىلدى، ئۇنىڭغا ئوبدان بىر قاراپ قويۇپ، ئەرزگە ئىمزا قويغانلارنىڭ ئىسمىلىكىگە كۆز يۈگۈرتتى.

— ھۇ ئەبلەخلەر، تۇزكورلار! — دېدى ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — كەڭچىلىك قىلغاننى بىلمەيدۇ تېخى، سۇپۇرگە، نۇرەك باخشى، قادىر تۆمۈرچىلەرغۇ مەن بىلەن دۈشمەنلىشىپلا كەلگەن خۇمپەرلەر، ماۋۇ رەسۇلنىڭ، مۇئەززىننىڭ نېمە قىلغىنىدۇ بۇ، بۇ نەس باسقان يۇرتتا ئوڭلۇقراق ئادەملەر يوقمۇ نېمە؟

سېيىت ھاجى ئىتتىك پەگاھقا چۈشتى-دە، مەسلىك پۇتىنى كەشگە سېپىپ، ئابلىزقارىنىڭ ياردىمىدە تونىنى كىيدى.

— قەيەرگە ھاجىم، شۇنچە ئالدىراپ؟

جىلە بولغىنىدىن ئارانلا نەپەس ئېلىۋاتقان سېيىت ھاجى سۈپىدىن قوزغالماي ئولتۇرغان ئابدۇراخماننىڭ سوئالىغا جاۋاب بەردى:

— قەيەرگە بولاتتى؟ تازا تېتىغۇدەك بىر ئەدىبىنى بەرمىسەم بۇ ئوغرىلارنىڭ، تېخى مېنىڭ ئۈستۈمدىن ئەرز قىلغۇچە بوپتۇمۇ؟!

— بەس، ھاجىم!

سېيىت ھاجى، بولۇپ ئۆتكەن گەپلەردىن ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمىسىمۇ، ئۆزى بىلەن تەڭ غەزەپلىنىپ، قامچىسىغا تۆكۈرۈۋاتقان ئابلىزقارىنى بىر تەرەپكە قايرىپ، ئابدۇراخمانغا قارىدى.

— بەس ھاجىم، بەس! چوروق بىلەن خامپىغا سەكرىگەننىڭ ھېچقانداق پايدىسى يوق. قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ قوراي دېگەن يېرىدىكى پۇقرالار يېقىندا تۆمۈر خەلپە دېگەن باشلامچىسىنىڭ دەۋىتى بىلەن شامەخسۇت ۋاڭغا① قارشى كۆتۈرۈلدى.

---

① شامەخسۇت — قۇمۇل ۋاڭى بېشىرۋاڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، 1867 - يىلى ئۇنىڭ ئوغلى غولام مۇھەممەت قۇمۇل ۋاڭلىقىغا تەيىنلەنگەن. لېكىن ئۇ تۇغما ئەما، پالەچ بولغاچقا، ھاكىمىيەت ئىشىنى بېشىرۋاڭنىڭ كىچىك خوتۇنى مېھرىبانۇ ۋەكالىتەن باشقۇرغان. غولام مۇھەممەت 1869 - يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، مېھرىبانۇ خانلىق يارلىقى بىلەن ۋاڭلىقنى رەسمىي ئۈستىگە ئالغان. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرلىرىدا ھاكىمىيەتنى كىمگە قالدۇرۇش مەسىلىسى ئۈستىدە جىق باش قاتۇرۇپ، ئاخىردا بېشىرۋاڭنىڭ تەيجىسى ھەم يېقىن تۇغقىنى تاجىدىننىڭ ئوغلى مەخسۇت بەگنى ۋاڭ نامزاتلىقىغا لايىق كۆرۈپ، كۈيئوغول قىلىۋالغان. مەخسۇت ئىككى يۈزلىمىلىك ۋاسىتىلەر بىلەن ئاخىر 1876 - يىلى ۋاڭلىق تەختىگە چىققان، ئىسمىغا «شاھ» سۆزىنى قوشقان. ئۇ ۋاڭلىق تەختىدە ئولتۇرغان ئەللىك نەچچە يىل داۋامىدا قۇمۇل خەلقىگە ھەددى - ھېسابسىز زۇلۇملارنى سالغان. چوڭ خەلق قوزغىلىشلىرىنى دەھشەتلىك تۈردە باستۇرغان. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ «تۆھپە» سىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى ئۇدا 18 قېتىم ئۆستۈرگەن.

شامەخسۇت مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى 81 يېشىدا ئۆلگەن (مىنگونىڭ 19 - يىلى 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئۆلگەن دېيىدىغانلارمۇ بار). شۇنىڭ بىلەن قۇمۇلدا 323 يىل ھۆكۈم سۈرگەن ۋاڭلىق تۈزۈمى زاۋاللىققا يۈز تۇتقان.

ۋاڭ دېگەن نېمە؟ بۇنى سىلى بەلكى بىلمەيدىلا، ئۇ خېلىدىن بېرى بېۋاسىتە خاقانى چىن ھۆكۈمىتىگە قاراپ كەلگەن تەڭداشسىز ھوقۇقتا، قورال-ياراغقا ئىگە ھۆكۈمران. مانا ئەمدى ئاددىي پۇقرالارمۇ ئۇنىڭغا مۇشت تەڭلەشكە پېتىنىۋاتىدۇ. سىۋپۇرگە دېگەننىڭ يۇرت-يۇرتتا ئادەملىرى بار، ئۇلار بۇ خەۋەرنى ئۇقمايدۇ دەمدىلا؟ مۇبادا جىم ياتقان يىلاننىڭ بېشىغا دەسسەپ قويساق، يىلان چاققىلى نەشتىرىنى تەڭلەپ كەلسە، زادى نېمە بىلەن ئۆزىمىزنى مۇھاپىزەت قىلىمىز؟

—نېمە بىلەن بولاتتى، مانا مۇشۇنىڭ بىلەن!

«جىلە بولغان ئىت تامدىن سەكرەپتۇ» دېگەندەك، ئەرزنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان سېيىت ھاجى تەمكىنلىكىنى يوقاتقانىدى. ئۇ ئابلىزقارىنىڭ قولىدىن قامچىنى تارتىۋېلىپ، پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى.

—يېقىندىن بۇيان ھاجىمنىڭ كاللىسى ئەيشى-ئىشرەت بۇسلىرى بىلەن گاراڭلىشىپ، ئانچە ئىشلىمەس بولۇپ قىلىۋاتىدۇغۇ دەيمەن،—ئابدۇراخمان بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ پەگاھقا چۈشتى، سېيىت ھاجىنىڭ قولىدا سويلاپ تۇرغان قامچىنى ئاستا قولىغا ئالدى-دە، ئابلىزقارىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ دېدى،—مۇبادا بۇ ئەھۋال كونسۇل ئەپەندىنىڭ سەمىگە يېتىپ قالسا ئۇ شۇبھىسىزكى، خاپا بولماي قالمايدۇ، ئۇنىڭ ئەيشى-ئىشرەتكە بېرىلىپ، زىممىسىدىكى تاپشۇرۇقنى ياددىن چىقىرىپ قويغان كىشىنى ۋە توشقان ئالالمىغان قارچىغىنى قانداق يامان كۆرىدىغانلىقى ئۆزلىرىگىمۇ ئايان بولسا كېرەك!

سېيىت ھاجى كونسۇلنىڭ گېپى چىقىشى بىلەنلا ئالدىغا دار ئارغامچىسى تاشلانغاندەك ھودۇقتى. «ئەگەر بۇ نائەھلى ئۇستۇمدىن نازارەت قىلىشقا ئەۋەتىلگەن بولسا،—دەپ ئويلىدى ئۇ كۆزلىرىنى يۇمۇپ تۇرۇپ،—يوق يەردىن تۈك ئۈن-

دۇرۇپ، كونسۇلغا ئاغزىغا كەلگەننى مەلۇم قىلسا ئۇ چاغدا...»

— ئەمىسە پېقىرغا قانداق مەسلىھەت بېرىدىلا؟

— قامچا يەنىلا يەرلىك بەگنىڭ قولىدا تۇرغىنى تۈزۈك، ئۆچكىنىڭ چۈپۈرىدىن ئارغامچا ئېشىپ، يەنە ئۆچكىنىڭ بوينىدىن باغلاش، ئۆزىنىڭ يېغىدا ئۆزىنى قورۇش ھەممە تەدبىرلەرنىڭ ئۇلۇغراقىدۇر. لېكىن سىلىدەك ئادەمگە ھەسەلدەك تاتلىق گەپ، كۈلۈمسىرەپ تۇرغان چىراي، مۇڭلۇق قىرائەت ئاۋازىدىن ئۆزگە ۋاستە بېكىرەكتۇر. ھازىرچە بۇ ھارامزادىلەر ئەرزىنى سورايدىغان دوتەيىنىڭ يولىغا كۆزلىرى تېشىلگۈدەك بولۇپ قاراۋەرسۇن، كارۋان قايتىپ كەلگەندە ئاندىن ئۇلار بىلەن ئالدىرىماي ھېساب-كىتاب قىلىشىۋالىمىز، گېپىم دۇرۇسمۇ ھاجىم؟

— دۇرۇس... دۇرۇس...

سېيىت ھاجىنىڭ ئۇنى ئىچىدە چۈشۈپلا كەتتى. «مانا كۆرۈڭ، غوجامنىڭ غوجىسى بار، دېگەندەك بولۇۋاتقىنىنى، — دەپ ئويلىدى ئۇ ئابدۇراخماننىڭ كونسۇل بىلەن ناھايىتى يېقىن ئالاقىدە ئىكەنلىكىدىن ھېچ گۇمانلانماي، — بولمىسا ئۇ شۇنچىۋالا مۇھىم خەۋەرلەرنى نەدىن بىلەتتى؟! ئۇنىڭ ئۆزىنى تۇتۇشلىرىمۇ تامامەن باشقىچە.»

سېيىت ھاجى ئابدۇراخماننىڭ بۇ يەرگە كەلگەن بىر ئايدىن بېرى ئۆزىدە كۆز-قولاق بولۇپ يۈرگەنلىكىگە قىلچە شۈبھە قىلمىدى. ئۇنىڭ ئەيشى-ئىشرەتكە بېرىلىپ، بۇرچىنى ئادا قىلالمايۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى ئەيىبلەشلىرىنى كۆڭلىدە ئېتىراپ قىلماي تۇرالمىدى. لېكىن، ئۇ ئابدۇراخماننىڭ ئۆزى مىڭبىر مۇشەققەتلەرنى چېكىپ، ۋۇجۇدقا چىقىراي دەپ قالغان ئىشىغا ئۇكىچە خوجايىن بولۇپ قىلىش ئېھتىماللىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىدە، پۈتۈن جىسمىدىكى قان يېرىلىپ كېتەي دەپ قالغان تومۇرلىرىدا غەليان كۆتۈرۈپ، بېشىغا قويۇلدى، كۆز

ئالدى غۇۋالاشتى. كېكىردىكىمۇ سۇسىز قالغان بىنەمدەك قۇرۇپ، كۆپۈپ كېتىۋاتقان تىلى ئاغزىغا قاپلاشتى. ئىتتىكىن قورققان قەلەندەرنىڭ يۈرىكىدەك ئەنسىز دۈپۈلدەۋاتقان يۈرىكىنى ئاران سىغدۇرۇپ تۇرغان گەۋدىسى تىترەپ كەتتى، ئاياغلىرى خۇددى ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك بوشاشتى.

كۆز ئالدىدىن چاقماق تېزلىكىدە ئۆتۈپ ئۈلگۈرگەن تارىخ كارتىنىلىرى سېيىت ھاجىنى بۇ نۇقتىغا ئىشىنىشكە مەجبۇر قىلغانىدا، ئۇ بۇرۇنقى چاغلاردا ئۆنۈم بەرگەن نۇرغۇن چارىلەرنى خىيالىغا كەلتۈردى-دە، ئۆزىگە: «ھازىرچە چاندۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ، قالغىنىنى كېيىن كۆرىمىز، قويۇق تىسكەن بىلەن قاپلانغان جاڭگالدىن ئۆتۈشتىمۇ، ماڭماي تۇرۇپ يول تاپقىلى بولمايدۇ» دېگەن بۇيرۇقنى بەردى.

— ئېيتقانلىرى تامامەن دۇرۇس، ئەپەندىم، — دېدى ئۇ تەسۋىسىنى چاققانلىق بىلەن سول قولىنىڭ بېغىشىغا سېلىپ، ئاپتاپتەك ئېچىلىپ، — دېمەكچىمەنكى، ھەرقانچە زور ئىمارەتنىڭ ئۆگزىسىنىمۇ لىم كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ، لىم بولسا تۈۋرۈككە تايىنىدۇ ۋە شۇنىڭدەك بىزنىڭ قۇرۇۋاتقان ئىمارىتىمىزمۇ ھەم لىمغا، ھەم تۈۋرۈككە موھتاج...

ئۇلار قەسىر دەرۋازىسىدىن ئاتلىق چىقىپ كەلدى، كۆرۈشمىگىلى ئۇزۇن بولغان قەدىناسلاردەك پاراڭلاشقاچ، مەدرىسە قۇرۇلۇشچىلىرى ئارىسىغا يېتىپ كېلىپ، ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى. بىر-بىرىنىڭ كىملىكىنى باياتىنلا تونۇپ يەتكەن بۇ ئىككى كىشى يۈرگۈزۈۋاتقان كاتتا ئىشلىرىنى تاماشا قىلىش ئىستىكى بىلەن ھاشارچىلار ئارىسىنى ئارىلاشقا باشلىدى. ئابدۇراخمان ئىشبېشى تۇتقۇزۇپ قويغان قامچىنى خۇددى جەننەتكە كىرىدىغان دەستەكتەك مەھكەم سىقىمدىۋالغان ئابلىزقارى ئۇلارنىڭ كەينىدىن كەربالانىڭ كۆچىكىدەك سوكۇلداپ، قاپى-

قىدىن قار ياغدۇرغىنچە تاپ بېسىپ كېلىۋاتاتتى.

ئەتىياز ئايلىرى كىرىپ قالغاچقا، بۈگۈنكى هاۋا خېلى ئىللىق ئىدى. شاختىن شاخقا سەكرەپ ۋىچىرلىشىۋاتقان قۇشقاچلار قاپاقتېرەك بەرگىسىنى ئەمدىلا يېرىپ چىققان تىرناقچىلىك پوتلىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن تالىشىپ، بىر-بىرىگە رەھىمسىزلىك بىلەن پەشۋا ئۇرۇشاتتى. گۈنسىز پارقىراۋاتقان قۇياش قىزىل خىشتىن قوپۇرۇلغان مەدرىسە تېمىنى قان رەڭگىدە يورۇتماقتا ئىدى. مەدرىسە يېنىدىن ئۆتىدىغان ئېرىقنىڭ كۆكىرىپ قالغان چىملىق قېشىدا ئولتۇرۇپ، تارقىتىپ بېرىلگەن قاتتىق زاغرىنى غاجىلاۋاتقان پوقرالار ئۆزلىرىگە قاراپ كېلىۋاتقانلارنى كۆردىيۇ، لېكىن پەرۋاسىز هالدا ئولتۇرۇۋەردى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مۇسۇلمانلار!

— ......

— هوي بەتبەختلەر، سالامغا سالام قايتۇرمايدىغانغا شۇنچىۋالا يوغىناپ كېتىشتىڭمۇ هەرقايسىڭ؟

ئابلىزقارى چوجە خوراز چىللىغاندەك ئىنچىكە، سەت ئاۋاز بىلەن ۋارقىراپ، جامائەت يېنىغا دېۋەيلەپ كەلدى-دە، ئوق يىلاندەك تولغىنىپ تۇرغان قامچىنى نۇرەك باخشىنىڭ بېشىغا تەڭلىدى. شۇ ئارىدا قۇيۇندەك تېزلىكتە يېتىپ كەلگەن سۇپۇرگەئاخۇن ئابلىزقارىنىڭ قولىنىڭ بېغىشىنى ئامبۇردا قىسقاندەك قىسىۋىدى، ئابلىزقارى ۋارقىرىۋېتىشكە تاس قالدى. ئاندىن ئالاق-جالاق بولغان كۆزلىرىنى سۇپۇرگەئاخۇنغا قاداپ:

— سەن... سەن... مىرابلىقىڭدىنغۇ قۇرۇق قالدىڭ، ئەمدى جېنىڭمۇ ئارتۇقلۇق قىلغان ئوخشىمامدۇ ساڭا!؟—دېدى دۇدۇقلاپ تۇرۇپ.

سۇپۇرگەئاخۇن مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى ۋە ئۈندى-

ەي يېقىنىدىلا تۇرغان ياغاچ دۆڭسىگە قاراپ ماڭدى.

بۇ يەردىكى مۇشەققەتلىك ئەمگەك سۈپۈرگە ئاخۇننى خېلىلا ھارغۇزدى. ئۇ ئىككى يىلدەك تۇيۇلغان ئىككى ئاي ئىچىدە ئون ياش قېرىپ كەتكەندەك مۆكچەيدى. بىراق تاغلىق كەنتلەردىن ئۈچ ئادەمنىڭ غۇلىچى يەتمەيدىغان توم، ئۇزۇن ياغاچلارنى قوتاز ۋە تۆگىلەرگە سۆرىتىپ ئەكىلىش، ئۇنى ئابدۇراخماننىڭ تەلىپى بويىچە تاراشلاپ، تۆت ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى تام ئۈستىگە ئاچىقىش چاقچاق قىلىدىغان ئىش ئەمەس ئىدى. ئۇ ھەر كۈنى كۆز باغلانغاندىلا ئۆيىگە قايتىپ، سەپەر بوۋايغا ۋە ئۇنىڭ بالىلىرىغا ھەمراھ بولاتتى. ئابدۇللانىڭ يوقلۇقىنى چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ، بوۋاي بىلەن كېچىلەپ مۇڭدىشاتتى. سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ، تاڭ ئاقارغاندىلا يەنە ئىش ئورنىغا جۆنەيتتى.

ئۇ ئەسلىدە بۇنداق جاپالىق مېھنەتتىن باش تارتار ۋە يامىنى كەلسە جاننى ئالقانغا ئېلىپ، مەيدانغا چۈشەر ئىدى. ئاھانەتلىك قۇللۇقنىڭ، ئاچچىق يۇتۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنىڭ مالامىتىدىن بۇ ھەم ئاسانغا توختار ئىدى. بىراق، شايىچىلىق ئۈستىخانىسىغا تۇتۇلۇپ كېتىش خەۋپى ئىچىدە تۇرغان سەپەر بوۋاي ئۈچۈنلا ئۇ يېرىلاي دەپ قالغان ۋولقاننى ئىچىگە سىغدۇرۇپ، ۋىجدانىنىڭ ئەيىبلىشىگە چىداپ، بۇرۇقتۇملۇق سۈكۈناتنىڭ ئۆرتىشلىرىغا چىشىنى چىشىغا قويۇپ بەرداشلىق بېرىۋاتاتتى. قادىر تۆمۈرچى، نۇرەك باخشى قاتارلىق جىگەرلىك ئادەملەرنىڭ ئىسيان توغرۇلۇق ئەسكەرتىشلىرىگە قۇلىقىنى يوپۇراتتى، سۈكۈت ساقلايتتى. ئۇ ئادالەت قىلىچىنى كۆتۈرۈپ مەردلەرچە مەيدانغا چىقىشتىن قورقاتتىمۇ؟ ياق، قورقۇش دېگەن نەرسە ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا بولۇپ باققان ئەمەس، مۇبادا مەيدانغا چىققىنىدا، قازاۋۇ - قەدەر نۇسرەت قېچىپ قالسا، دادىسىنىڭ،

پەرزەنتلىرىنىڭ، يۇرت ئەھلىنىڭ ئامانلىقىنى ئۆزىگە تاپشۇرغان ئابدۇللا نېمىدەپ ئويلار؟ ئۆزىنىڭغۇ كارى چاغلىق، شۇ مۈكچەيگەن مويسىپىت، شۇ يېتىم پەرزەنتلەر نېمە قىسمەتلەرگە دۇچار بولار؟

سۈپۈرگەئاخۇن ۋاقىت تۇلپارىنىڭ تېزرەك چېپىشىنى، ئابدۇللانىڭ قايتىپ كېلىشىنىلا كۈتەتتى.

قېرىغىنى بىلەن قېنى قىزىپ تۇرىدىغان سەپەر بوۋاي سۈپۈرگەئاخۇننىڭ كۆڭلىدىكىنى تۇيۇپ قالدى. ئۇ ئۇنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇپ، ئۇنىڭدىن ئىككى ئالەم رازى ئىكەنلىكىنى، ئۆزى بىلەن كارى بولماي، ئالۋاستىلارنى قوغلاپ چىقىرىشقا ماقۇل كېلىشىنى ئۆتۈندى.

سۈپۈرگەئاخۇن ئابدۇللانىڭ ئەتە-ئۆگۈنلا كېلىپ قالىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆز قارارىنى ئۆزگەرتىشتىن پەم بىلەن باش تارتقان بولسىمۇ، لېكىن، بوۋاينىڭ كۆزىچىلا بىر ئەرز يېزىپ، قەشقەر تىدۇسىغا تەگسۇن دەپ ئىشەنچلىك كىشىلەردىن ئوغلى مۇھەممەتئەلىگە ئەۋەتىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن بوۋاي ئاز-تولا بېسىققان بولدى. ئۇ كارۋان يولىغا قارايتتى، ئابدۇللانى سېغىناتتى، ئابدۇللانى كۈتەتتى...

قىلىمەن دېگىنىنى قىلالماي، ئۆزىنى ھاقارەتلەنگەندەك ھېس قىلغان ئابلىزقارى پۇقرالارنىڭ ئۆزىگە نەپرەتلىك كۈلكىلەرنى ھەدىيە قىلىپ، سۈپۈرگەئاخۇننىڭ كەينىدىن كېتىۋاتقىنىغا زادى چىداپ تۇرالمىدى-دە، پۇقرانىڭ بۇرۇنقىدەك ئىتائەتمەن ئەمەس، بەلكى تېگىپ كەتسىلا پارتلايدىغان ھالەتكە كېلىپ قالغانلىقىنى سېزىپ تۇرغان ئىككىيلەندىن مەدەت تىلىگەندەك:

— ماۋۇ... ئۆلەرمەنلەر پېقىرغا قول سالدى، جاجىسىنى بىر بەرمىسەم خەپ! — دېدى.

سېيىت هاجى ئۆز ئىشىنى قولغا ئېلىشقا باشلىغان پۇقرالار تەرەپكە قاراپ دېۋەيلەۋاتقان ئابلىزقارىنى توختىتىۋالدى ۋە ئۇنى ئەدەبلىگەندەك:

— قامچا كۆتۈرمەك ئاجىزلارنىڭ ئىشىدۇر، ئاقىللارغا قامچا كۆتۈرۈش جايىز ئەمەستۇر. ئاللاتائالا پۇقراغا بىر جۈپ قۇلاق ئاتا قىلغان، ئۇلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولغۇچى ئاقىل ئاغزى بىلەن سۆزلەپ، قۇلاق ئارقىلىق گەپ ئۇقتۇرىدۇ. ئاجىز پۇقرا بېشىدا جازا قامچىسىنى ئوينىتماسلىق كېرەك ئىدى، — دېدى.

ئابلىزقارى سېيىت هاجىنىڭ سۆزىنى ئاڭقىرالمىغاندەك، كۆزلىرىنى چىمچىقلاتتى، دەرهال ئابدۇراخمان ئىشبېشىغا بۇرۇلۇپ:

— بايام ... پېقىرغا ... قامچا ...، — دەپ غودۇڭشىدى.

— بەس!

ئابلىزقارىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى چۈشەنگەن ئابدۇراخمان ئۇنىڭ ئاغزىنى يىغىشتۇرماقچى بولدى-دە.

— هاجىمنىڭ گېپى ئورۇنلۇق، قېنى، پۇقرالارنىڭ قانداق ئىشلەيدىغانلىقىنى كۆرۈپ كېلەيلى ئەمدى، — دېدى:

ئابلىزقارىنىڭ «تۆگىنى ئۇسسۇلغا سالسا، بىر تاختا قوغۇننى بۇزۇپتۇ» دېگەندەك ئىش قىلىپ قويۇشتىن يانمايدىغانلىقىنى بىلگەن سېيىت هاجى قەدىمىنى ئىتتىكلىتىپ، ياغاچ كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان سوپۇرگەئاخۇننىڭ كەينىدىن يېتىشىۋالدى-دە:

— يۇرت بېگى دېگەن پۇقرانىڭ ئاتىسىغا ئوخشايدۇ، ئۇ گاهىدا بالىلىرىنى ئەركىلىتىدۇ، بەزىدە بالىلىرىنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىپمۇ قويىدۇ. ئابلىزقارىمنىڭ بايامقى گېپىنى ئېغىر ئالمىسىلىكەن، مىراب بېگىم! — دىدى، يالۋۇرۇش تەلەپپۇزىدا.

— پېقىر مىراب بېگى ئەمەس، يۇرت بېگىنىڭ بالىسىمۇ ئەمەس!

سۈپۈرگەئاخۇن ئۆشنىسىدىكى ياغاچنى تام تۈۋىگە زەردە بىلەن تاشلىدى - دە، ھېجىيىپ تۇرغان سېپىت ھاجىغا قاراپمۇ قويماي، گۈس - گۈس دەسسەپ يۈرۈپ كەتتى.

25. كارۋان قايتىپ كەلدى

كىرپىكلىرى ئىلىنگەن ھامان چۆل تەرەپتىن كۆتۈرۈلىدىغان سېرىق بوران، كۆزگە تىقىلغان قۇم، كەينىدىن ئۇرۇلغان رەھىمسىز زەرب بىلەن تىك يار لېۋىدىن يىقىلىش، قاپقارا ھاڭ، ئۈنۈمسىز تىركىشىش، ھاڭ تېگىدە ئاغزىنى كويقاپتەك ئېچىپ ياتقان ئەجدىھا، خەنجەردەك ئۆتكۈر چىشلار، ئېچىنىشلىق ۋارقىراش...

سەپەر بوۋاي ئاخشامدىن بېرى تۈزۈكرەك ئۇخلىيالمىدى، ھاسا تېرەكنىڭ قۇرۇپ قالغان بىر تال شېخىنى قونداق قىلىۋالغان كەندىرچا خوراز چىللىماستىن بۇرۇنلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

ئىمان ھۆرۈلگەن پىچاقنى تەكىيە ئاستىغا باستۇرۇپ ياتقىنىغا قارىماي، ئۆزىنى تۈن بويى قورقۇتۇپ چىققان چۈش كارتىنىلىرى دۇرۇت ئوقۇغاچ، غۇسلى - تەرەت قىلىۋاتقاندىمۇ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن زادىلا نېرى كەتمىدى. تاڭغا يېقىن ئېچىلىپ كەتكەن ئاسماندىكى پارقىراق يۇلتۇزلارنىڭ ئايۋان شادىلىرى ئارىسىدىن چۈشۈۋاتقان يورۇقىدا سەپەر بوۋاي پەگاھدىكى ئۆۋرىقنى سىيلاشتۇرۇپ يۈرۈپ تېپىۋالدى - دە، تەرەت ئېلىپ جاينامازغا كېلىپ ئولتۇردى. قىبلە تەرەپكە يۈزلىنىپ، دۇئاغا قول كۆتۈرۈشى بىلەنلا كۆز چاناقلىرىدا پەيدا بولغان ياش بىردەمدىلا كۆز جىيەكلىرى ئارقىلىق مەڭ-

زىگە ئېقىپ چۈشتى، تېخىچە دۈپۈلدەپ تۇرغان يۈرىكىنىڭ قات - قاتلىرىدىن ئاپىرىدە بولۇپ، بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەۋاتقان جىسمىنى يېرىپ چىققان ئىلتىجا ئۇنىڭ قاردەك ئاپئاق بۇرۇت بىلەن قورشۇلۇپ تۇرغان لەۋلىرى ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىقتى.

«ئى، كىرەملىك خۇدا، — دېدى ئۇ بويىنىنى سەل قىيشايتىپ، ئېگىز گىرەك قاراپ، — بىقۇۋۇل بەندەڭنى كۆرۈنەر - كۆرۈنمەس بالا - قازادىن، يامانىنىڭ بالاسىدىن، تۆھمەتخورنىڭ تۆھمىتىدىن، پىتنىخورنىڭ پىتنىسىدىن ساقلىغايسەن! بىچارىلەرگە رەھىم قىلغۇچىمۇ ئۆزۈڭسەن، ئۆز بەندەڭنى ھىمايەڭ بىلەن ساقلاشقا قادىرسەن، سەندىن باشقا تىۋىنغۇچىم، مۇرەببىيىم يوق، سەندىن ئۆزگە يۆلەنچۈكۈم يوق. ئۆزۈڭدىن ئوغلۇم ئابدۇللاغا، يېنىمدىكى يېتىملىرىمگە، ئاچ - زار قالغان قېرىنداشلىرىمغا ئاسانلىق تىلىدىم!...»

ئۇزۇنىسىغا يەتتە قەدەم كېلىدىغان سۇپىنىڭ بىر تەرىپىدە ياتقان سۇپۇرگە ئاخۇن بوۋاينىڭ يامغۇر پەسلىدىكى قىيان سۇيىدەك ئۇلغىيىۋاتقان كۆز يېشىغا ئەگىشىپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان مۇڭلۇق مۇناجاتى بىلەن ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ ئىتتىك كۆزىنى ئېچىپ باشلىقىنى كىيگەچ، جەينىكى بىلەن تەكيىنى تىرەپ بېشىنى كۆتۈردى - دە، بوۋاي ۋە ئۇنىڭ نەۋرىلىرى ياتقان تەرەپكە قارىدى.

شىپاڭنىڭ شادىلىرى ئارىسىدىن ئېتىلىپ كىرگەن ئىككى يول شولا جايناماздا ئولتۇرغان بوۋاينىڭ يۈزىنى گىرىمسەن يورۇتۇپ تۇراتتى. پاك قەلبىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىن ئورۇن ئالغان ھىدايەتچىسىگە تەلپۈنۈپ، بۈيۈك ئېتىقاد دەقىقىلىرىدە سۇدەك ئېرىپ كېتىۋاتقان بوۋاينىڭ مەڭزىدە توختاپ قالغان ئىككى تامچە ياشتا كۆمۈشتەك نۇرلىنىپ تۇرغان بىر جۈپ يۇلتۇز

ئەكس ئېتەتتى. بۇ بىر جۈپ يۇلتۇز ئىزلىپ پەسكە سىرغىيتتى ـ دە، ئۇنىڭ ئورنىنى تەسۋىنىڭ سەدەپ مارجانلىرىدەك سىيرىلىپ چۈشكەن ئىككى نۇر توچكىسى ئىگىلەيتتى. بۇ ئىككى توچكا يەنە ھايال ئۆتمەيلا ئىككى تال سۈزۈك مەرۋايىت بىلەن ئورۇن ئالماشتۇراتتى.

سۆيۈرگەئاخۇن ئالمان ـ تالمان كىيىنىپ، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسىگىنىچە تامغا ئويۇپ ياسالغان ئوچاق يېنىغا كەلدى ـ دە، مورا بېشىدىن گۈگگۈرت ئېلىپ كۈل ئارىسىدا يېلىنجاپ تۇرغان چوغقا تەگكۈزدى. تىرىق چوكلۇقىدىكى يېشىل يالقۇن بارغانسېرى چوكىيىپ، گۈگگۈرتنىڭ بىر بېشىغا تۇتاشتى. ئايۋان تۈۋرۈكىنىڭ ئادەم بويى ئېگىزلىكىگە چاپلانغان چىراغپايىدىكى قارا چىراغقا ئوت يېقىلدى، چىراغ پىلىكىدىن كۆتۈرۈلگەن قاپقارا ئىس خۇددى بىر تال قارا تاياقتەك ئۇدۇل تورۇسقا تاقىشىپ، چۈچۈلىدەك قارىيىپ كەتكەن ۋاسلارنى بويلاپ يېيىلىشقا باشلىغاندىن كېيىنلا ئايۋان ئىچى كۈن پاتقاندىن كېيىنكى دالادەك، غۇۋا نۇرغا تولدى.

ئۇ پانىي دۇنيانىڭ بارلىق رەھىمسىزلىكلىرىنى، جانىنى ئۈپراتقۇچى مۇشەققەت ـ رىيازەتلىرىنى تامامەن ئۇنتۇپ، ياراتقۇچىسى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن بوۋاينىڭ قاشتېشىدىن ئويۇپ ياسالغان ھەيكەلدەك تۈيغۇ بېرىدىغان گەۋدىسىگە، ئاندىن ئۇنىڭ يېنىدا يېنىك پۇشۇلداپ، شېرىن چۈشلەر بىلەن چېلىشىپ ئۇخلاۋاتقان باللارغا زەن قويۇپ قارىۋالدى. تەرەت ئېلىپ، بوۋاينىڭ يېنىغا جايناماز يېيىپ، يۈكۈنۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، گۆرجەكتەك يوغان ئالقانلىرىنى جۈپلەپ، بوۋايغا ھەمدۇئا بولدى.

سەپەر بوۋاينىڭ بىر ھەپتىدىن بۇيان كەم سۆز، جىمغۇر بولۇپ قالغانلىقى سۆيۈرگەئاخۇننى خېلى ئەندىشىگە سېلىپ قويدى. ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ ئاخىر ئۇنى يېشى

ئۇلغىيىپ قالغانلىقى سەۋەبلىك ساقسىز بولۇپ قالدىمىكىن دېگەن گۇمانغا كەلدى. بىر كۈنى كەچتە ھېرىپ-ئاچقىنىغا قارىماي، مەدرىسە ئىش ئورنىدىن ئۇدۇل سېرىق مەھەللىسىگە باردى-دە، ئۆزى ئىخلاس قىلىدىغان داڭلىق تېۋىپنى باشلاپ كېلىپ، تومۇرىنى تۇتقۇزدى.

— ئارتۇقچە ئەندىشە قىلىشمىسىلا، — دېدى تېۋىپ تومۇر تۇتۇپ ئۇنى-بۇنى سورىغاندىن كېيىن، — سەپەرئاخۇننىڭ تېنىدە ھېچقانداق مۇزەررەت يوق، ئەتىياز كۈنى دېگەندە ئادەمنىڭ يىلىكى سۈيۈلۈپ كېتىدىغان گەپ، پەقەت گېلىغا قۇۋۋەتلىك يەپ بەرسىلا بولدى.

بۇ گەپ بىلەن سۈپۈرگەئاخۇننىڭ ئەندىشىسى خېلى ئازايدى. بوۋايىنى ئۆز ئاتىسىدىنمۇ چارە كۆرىدىغان چىنارئايىم سەپەر بوۋاي ياخشى كۆرىدىغان غىزالارنى چامىسى يەتكەن دەرىجىدە مەززىلىك قىلىپ تەييارلىدى ۋە ئۇنى ئەتىۋار مېھماندەك كۈتۈشكە باشلىدى.

سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن چىنارئايىمنىڭ ئۆزى ئۈچۈن بۇ تەرىقە پايپېتەك بولۇپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن بوۋاي خىجىل بولغان ھالدا:

— ئۆز پۇشتۇمدىن تامغان پەرزەنتلىرىممۇ ماڭا بۇنچە ياخشىلىق قىلماس ئىدى. سىلەردىن ئىككى ئالەم رازىمەن، ھال-ئەھۋالىڭلارمۇ چاغلىق، مېنى دەپ بۇنچە ئاۋارە بولماڭلار، — دەيتتى-دە، «ئىشتىھايىم يوق تۇرىدۇ» دېگەن تەكەللۇپ بىلەن ئاتايەن تەييارلانغان غىزالارنى بىرەر قوشۇق تېتىپ كۆرۈپلا بولدى قىلاتتى.

كۈندۈزلىرى ئۇنىڭ قولى بىكار تۇرمايتتى. چىنارئايىمنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قارىماي، پالتىچاقنى ئېلىۋېلىپ ئوتۇن پارچىلايتتى، توخۇلارغا دان چاچاتتى. ئاخشاملىرى سۈپۈرگە-

ئاخۇن بىلەن بىردەم مۇڭدىشاتتى - دە، نەۋرىلىرىگە ھېكايە چۆچەك ئېيتىپ بېرىپ ئۇخلىتىپ قويۇپلا جاينامازدا ئولتۇراتتى. ئېغىر ياتقۇ بولغاندىن كېيىنلا تەكىيىگە يانپاشلايتتى.

سۇپۇرگەئاخۇن ئالدىنقى كۈنى كەچتە سەپەر بوۋاينىڭ نەۋرىلىرىگە چۆچەك ئېيتىپ بېرىۋېتىپ، كۆز يېشىنى سۈرتۈۋاتقانلىقىنى تۇيۇپ قالدى - دە، بىردىنلا كۆڭلى بۇزۇلدى، نامەلۇم بىر ھارارەت يۈرىكىگە سوۋۇنۇپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ بوۋاينىڭ يېنىغا بېرىپ، ئىككى ئېغىز تەسەللىي بېرىش ئويىغا كەلدى، بىراق، بۇ ئويىنى يەنە ئۆزىچە ئىنكار قىلىۋەتتى. بوۋاينىڭ تىزلىرىغا بېشىنى قويۇپ، دادىسىنى پات - پات تىلغا ئېلىپ قەغىش قىلىۋاتقان نەۋرىلىرىگە قاراپ مېھرىبان ئوغلىنى يادىغا ئېلىپ، سېغىنىش ئوتىدا ئازابلىنىۋاتقانلىقى ئۇنىڭغا مەلۇملۇق ئىدى. مۇبادا سۆھبەت ئارىسىدا ئابدۇللانىڭ ئىسمى ئېغىزغا ئېلىنىپلا قالسا، بوۋايمۇ، ئۆزىمۇ قەلبىنى ئۆرتەۋاتقان جۇدالىق يالقۇنىنى باسالماي ھۆكرەپ يىغلاپ تاشلىشى مۇمكىن ئىدى. بۇ جۇدالىق يارىسىغا ھېكىم لوقماندەك دانا تېۋىپنىڭ ئەڭ شىپالىق شەربىتىمۇ، جەننەتتىكى فىردەۋسنىڭ تائاملىرىدەك مەززىلىك غىزالىرىمۇ كار قىلمايدىغانلىقىغا سۇپۇرگەئاخۇن تامامەن ئىشىنەتتى.

يېڭى بىر مۇشەققەتلىك كۈندىن بەلگە بېرىپ چىللىغان خورازنىڭ ئاۋازى بېسىقماستىنلا ھويلىنىڭ دەرۋازىسى جىددىي تاقىلداپ كەتتى. تۇيۇقسىز، شۇنداقلا خېلىلا شەپىلىك چىققان بۇ ئاۋازنى ئىككىيلەن تەڭلا ئاڭلىدى - دە، ئەجەبلەنگەن نەزەر بىلەن بىر - بىرىگە قارىشىپ، قوللىرىنى دۇئادىن چۈشۈرۈشتى.

— مەن نۇرەك باخشى، دەرۋازىلىرىنى چاپسان ئاچسىلا بېگىم، مەن نۇرەك باخشى...

سۈپۈرگە ئاخۇن نۇرەك باخشىنىڭ يىگىتلەرنىڭكىدەك چاڭىلداپ تۇرىدىغان ياڭراق ئاۋازىنى بىر ئاڭلاشتىلا تونۇۋالدى، سەندەل كەشىنى پۇتىغا سىپىدىلا دەرۋازىغا قاراپ يۈگۈردى.

بۇ چاغدا كۈنچىقىش تەرەپ كۆزگە تاشلانغۇدەك ئاقىرىپ قالغانىدى. خورازلارنىڭ چىللاشلىرى، ئىتلارنىڭ ئۈزۈپ-ئۈزۈپ قاۋاشلىرى يىراقلاردىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى. سەھەرنىڭ سوغۇق شامىلى ئادەمنى شۈركەندۈرەتتى.

— شۇنچە سەھەردە كېلىپ قاپتىلا نۇراخۇن، چېرىك كەلمىگەندۇ يەنە؟ — سورىدى سۈپۈرگەئاخۇن تاقىتىنى ئارانلا بېسىپ، سالام-سائەتتىن كېيىن چاقچاق ئارىلاش.

— ئىلاھىم كۆرسەتمىسۇن ئۇ چېرىكلەرنى، — نۇرەك باخشى سۆزلەۋېتىپ توختىماي ھاسىرايتتى، گەپلىرىمۇ ھە دېگەندىلا ئۈزۈلۈپ قالاتتى، — بۇ دورەم خۇش خەۋەر ئەكەلدىم... كارۋان كېلىۋاتىدۇ، كارۋان! رەۋەندىلەر توپا مەھەللىسىگە ئاش ۋاقتىغا يېقىن يېتىپ كېلەرمىكىن دەيدۇ!

سۈپۈرگەئاخۇن نۇرەك باخشىنىڭ يالغان سۆزلىمەيدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئۇ ھاياجانلىق تىترەك ئاۋازى بىلەن:

— ئاغزىڭغا مۇشتەك ياغ! — دەۋەتتى.

— بېگىم، بۇرغىنى ئۆگزىگە چىقىپ تۇرۇپ راسا بىر چېلىۋەتمەيمۇ، پۇقرالار خەۋەر تېپىپ كارۋاننىڭ ئالدىغىلا چىقىشسۇن، — دېدى نۇرەك باخشى يېنىدا تۇرغان ئېشىكىنىڭ نوختىسىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ.

— يوقسۇ، يوقسۇ نۇراخۇن، پۇقرالارغا ئاغزىمىزدىلا خەۋەر قىلىلى، كارۋاننىڭ ئالدىغا چىقىدىغىنىمىزنى ئابدۇراخمان كۆك كۆز بىلىپ قالدىمۇ، يولىمىز توسۇلدى دېگەن گەپ!

سۈپۈرگەئاخۇن نۇرەك باخشىغا خۇش دېيىشكىمۇ ئۈلگۈرمەي كەينىگە بۇرۇلدى، ئوقتەك ئېتىلغان پېتى ئايۋانغا

كىرىپ كېلىپ، پەگاھدا نېمە ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى بىلىشكە تەقەززا بولۇپ تۇرغان بوۋاينى قۇچاقلاپ يىقىتىۋەتكىلى تاس-تاماس قالدى.

— كارۋان قايتىپ كېلىۋېتىپتۇ سەپەرئاخۇن ئاكا، تېز بولسىلا، بالىلارنى كىيىندۈرەيلى! قېنى سىلى، چىنارئايىم؟

چىنارئايىم دەرۋازا قېقىلغاندىلا ئويغىنىپ كەتكەندى. ئۇ كارۋان كېلىۋېتىپتۇ دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ، چالا ئويقۇلۇق هالدا كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىشىپ تۇرغان بالىلارنى كىيىندۈرۈۋاتقاندا ئېرىنىڭ چاقىرغان ئاۋازىنى ئاڭلىدى.

— لەببەي!

— ئوبدان خوتۇن، — دېدى ئوبدانلا هاياجانلانغان سۈپۈرگەئاخۇن يار ئېلىپ كەتكەن ئېغىزنى توسۇشقا قوماندانلىق قىلىۋاتقاندەك ئۈنلۈك ئاۋازدا، — مەن سەپەرئاخۇن ئاكام بىلەن بالىلارنى ئېلىپ ئابدۇللائاخۇننىڭ ئالدىغا چىقاي، سىلى راسا ئوخشىتىپ بىر سۈيۈقئاش ئەتكەچ تۇرۇڭلار، بىچارە ئابدۇللا ئىسسىققىنا ئىچىپ هاردۇقىنى چىقىرىۋالسۇن، يەنە قاتلىما پىشۇرۇپ قويۇشنىمۇ ئۇنتۇماڭلار!

— ئەجەبمۇ تولا تاپىلاپ كەتتىلىغۇ ئادەم، ئابدۇللائاخۇن ئۆزۈمنىڭ ئىنىسى تۇرسا، قانداق قىلىشنى بىلمەيدۇ دەپ ئويلاپ قالدىلىمۇ نېمە؟ — دېدى چىنارئايىم ئېرىگە ئەركىلىگەن ئاهاڭدا.

نۇرەك باخشى سۈپۈرگەئاخۇننىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە شاتۇردەك تېزلىك بىلەن ئۇدۇل كەلگەن ئىشىكنىڭ بىرىنى قېقىپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— كارۋان قايتىپ كېلىۋاتىدۇ، چىرىيلىك بولساڭ تۇغقانلىرىڭنىڭ ئالدىغا چىق!

— كارۋان قايتىپ كېلىۋاتقانمىش!

— تۇغقانلىرىمىزنىڭ ھالى نېچۈك بولدىكىن؟

ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، دوست بۇرادەرلىرى كەتكەن تەرەپكە قاراپ كۆزى تۆت بولغانلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇ خەۋەرنى ئېشىتىشقا قول ئۇزاتقانلىرىدا يائىكى جايناماز دا ئولتۇرۇپ مۇناجات ئوقۇۋاتقىنىدا ئاڭلاشتى. ئالۋانغا تۇتۇلۇپ قەھرىستان سوغۇقتا سەپەرگە چىقىشقا مەجبۇر بولغانلارنىڭ ئەمەلدە ئەل بېشىغا كەلگەن مۇشەققەتلىك ئىشنى بىر ئۆزىلا تارتىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىدىغان كىشىلەر ئۇلار بىلەن ھېچقانداق تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بولمىسىمۇ، ھېچ ئىككىلەنمەيلا توپا مەھەللىسىگە قاراپ ئاتلاندى ۋە كۈن كۆتۈرۈلمەستىن بۇرۇنلا مەھەللىنىڭ غەربىدىكى باش تېرەك دەپ ئاتىلىدىغان يالغۇز تېرەكنىڭ يېنىغا جەم بولۇشتى.

ئېگىزلىكى 40 - 50 گەز كېلىدىغان، ئىككى مولۇق يەرگە سايە تاشلايدىغان باشتېرەك چىرىيە بوستانلىقى بىلەن تەكلىماكان دەشتىنى ئايرىپ تۇرىدىغان تەكشىلىككە جايلاشقانىدى. تېرەك ئەتراپىدىكى يىل بويى يوپۇرماق توختىمايدىغان يۇلغۇن، سۆكسۆك، قامغاق ئۆسۈملۈكلىرى ئەمدىلەتىن ياشىرىشقا باشلىغان، قوي مايىقى، ۋە تۆگە قۇملىقى بىلەن ئارىلىشىپ تۇرغان قۇمساز توپا ئارىسىدىن ئۇشلاپ قويغان قوزۇقتەك بۆرتۈپ چىققان قومۇش نوتىلىرى ھەدەپ بېسىپ كېلىۋاتقان قۇمغا بوي بەرمەسلىككە قەسەم ئىچكەندەك، چوڭقايماقتا ئىدى.

باشتېرەكنىڭ يوغان غولىغا يۆلىنىپ تۇرغانلار، بىر - بىرىنى قولتۇقلىشىۋالغانلار قېتىپ قالغان دەريا ئۆركىشىدەك مىڭىشىپ ياتقان بارخانلار ئارىسىدىن ئۆتىدىغان يولغا تەقەززالىق بىلەن كۆز تىكەتتى. ئايغى يېشىنىڭ بالىلار بارخانلارغىچە يۈگۈرۈپ بېرىشىپ، ئۇنىڭ ئۈستىدە بوۋاقنىڭ كۆكۈلىسىدەك غۇژمەك ئۆسكەن يۇلغۇن تۈۋىگە چىقىپ

كارۋان يولغا بوينىنى سوزۇپ قارىشاتتى. كۆككە تاقىشىدىغان سەگۆلەرگە، ئاجىز شاخلارغا چىقىپ قۇشقاچ ۋە تورغاي تۇخۇملىرىنى ئېلىشتا داڭقى بار ئۈچ - تۆتەيلەن باشتېرەككە چىقىپ كارۋاننىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن ئەڭ بۇرۇن خەۋەر بېرىش كويىدا ئۆزىنى سىناپ كۆرۈشەتتىيۇ، ئىككى ئادەم بويى ئۆرلىمەيلا يۇمشاق قوم ئۈستىگە «گۇپ» قىلىپ يىقىلىپ، ئۈچىيى ئۈزۈلگۈدەك قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى.

باشتېرەك تۆۋەندىكى پۇقرالار «كارۋان كېلىۋاتىدۇ» دېگەن خەۋەرنىڭ راست - يالغانلىقىنى ئېنىقلاش مەقسىتىدە ئۆرەك باخشىنى ئىزدەپ يۈرگەندە، باشتېرەك غولغا قۇلىقىنى چاپلاپ تۇرغان مەتقاسىم سۇس ئاڭلىنىۋاتقان كولدۇرما ئاۋازىنى ئىلغا قىلالىدى ۋە كارۋاننىڭ يېقىنلاپ قالغىنىدىن ئىشەنچلىك خەۋەر يەتكۈزدى.

كارۋان يولىغا ئىنتىزار بولۇپ تۇرغانلار «ئەنە كەلدى، مانا كەلدى» دېيىشىپ چۆل تەرەپكە قاراپ قاش بىرىزغان سەلدەك ئېقىپ بىرەر يۈز قەدەم ئىچكىرىلىگەنچە، كارۋان ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولدى.

كىشىلەر ئالدى بىلەن ئالدىنقى تۆگىنىڭ چۇلۋۇرىنى بېلىگە باغلاپ، قولىنى قوشتۇرۇپ، يالىڭاياق ھالدا كېلىۋاتقان ھېممەت قاشقىنى، تۆگە ئۈستىدە كېتىۋېتىپ ئولتۇرغان ناتونۇش كىشىلەرنى كۆردى. ئادەملەر توپى كارۋان بىلەن كېلىۋاتقان تۇغقانلىرىغا، يۇرتداشلىرىغا ئېتىلدى، چۆل قوينىنى ئۆزلىرىنى پاناھىدا ساقلاپ تۇغقانلىرى بىلەن سالامەت كۆرۈشۈشكە نېسىپ قىلغان ئاللاغا بېغىشلانغان تەشەككۈرلەر، ۋىسال سائەتلىرىدە ئۇرغۇپ چىققان خۇشاللىق ۋە ھاياجان يىغىسىنىڭ سادالىرى بىرئالدى. قۇچاقلىشىپ، كۆز يېشى دەرياسىغا غەرق بولغان كىشىلەر كارۋاننى يۇرتقا تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن يەتكۈزۈش مەقسىتىگە

يېتەلمەي جىلە بولغان ھاپىزنىڭ قاپچىسىغا ۋە تىل-ئاھانەتلىرىگە ھېچ پىسەنت قىلمايتتى.

ھەسەن بىلەن ھۆسەننى يېتىلەپ كېلىۋاتقان سۇپۇرگەئاخۇن ئۇدۇل كەلگەن يۇرتلۇقلىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەچ، تۆگىلەر قاتارىنى بويلاپ سۆرۈلمەكتە ئىدى، نۇرەك باخشى يۆلەپ كېلىۋاتقان سەپەر بوۋايمۇ سالام بەرگەنلەرگە سالام قايتۇرغاچ، سۇپۇرگەئاخۇنغا ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى.

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ تەقەززالىق تېشىپ تۇرغان كۆزى رۇخسەتسىزلا چۆكتۈۋېلىشقان تۆگە ئەتراپىدىكى مىغ-مىغ ئادەملەر ئۈستىدە بۈركۈتنىڭ كۆزىدەك چاپسانلىق بىلەن يۈگۈرەيتتى.

ئۇ بىرەر چىراينىمۇ نەزەرىدىن قاچۇرماي زەن قويۇپ كۆزەتكەنچە، ئەڭ ئاخىرقى تۆگىنىڭ يېنىغىمۇ يەتتى. ئىزلىگەن ئادىمىنى — قوشۇما قاشلىق، بۇغداي ئۆڭلۈك، بەستىدىن مەردانىلىق يېغىپ تۇرىدىغان يىگىتنى تاپالمىدى. يامانلار ھېيىقىدىغان، ياخشىلار ۋاپادارلىق مېھرى ۋە كۆكلەم ئەكسىنى كۆرۈپ تۇرىدىغان قوي كۆزلەرنى ئۇچرىتالمىدى.

— سۇپۇرگەئاخۇن ئاكا، دادام قەيەردە، ئۇ كۆرۈنمەيدۇغۇ؟

— ئاۋۇ ئادەم دادامغا زەپمۇ ئوخشايدىكەن!

— سۇپۇرگەئاخۇن ئاتىلىق مېھرىنى يۈرىكىدە تېڭىپ، قانچە ئاخشاملارنى سېغىنىش تۇيغۇسى بىلەن ئۆتكۈزگەن، دادىسىنى چۈشىدە كۆرگەنلىرىدە نەچچە قېتىم ئاتلىق كۈلۈپ، بوۋىسىنىڭ ساقىلىغا قولى تېگىشى بىلەنلا ئويغىنىپ كەتكەن بالىلارنى ئاۋۇندۇرۇپ قويۇپ، ئادەملەر توپى ئارىسىنى چاقماقتەك يېرىپ يۈرۈپ ئۇچرىغانلا كىشىدىن: «ئابدۇللائاخۇننى كۆردۈڭلارمۇ؟» دەپ سوراشقا باشلىدى.

كارۋان ئالۋىسىدىن قايتىپ كەلگەنلەر نېمىشقىدۇر ئۇنىڭ

سوئالىدىن ئۆزىنى قاچۇراتتى. بىرەر ئەسكى ئىش قىلىپ قويغاندەك ۋەياكى كۈچلۈك شولىغا دۇچ كەلگەندەك، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قادىلىپ قارىيالمايتتى. ئانىسىنى يىتتۈرۈپ قويغان قوزىچاقلاردەك ھەريان چېپىپ، بۆلەك ئېغىلغا سولانغان بۇتىلاقلاردەك بوزلاپ يۈرگەن بالىلارنىڭ كەينىدىن قاراپ ئوتلۇق ئۇھ تارتىپ، كۆزلىرىگە ياش ئالاتتى. لەۋلىرىنى چىشلەيتتى.

— ئابدۇللائاخۇن قەيەردە؟

— دادامنى كۆردۈڭلارمۇ ئاكىلار؟

— ......

بىر قورقۇنچلۇق يامان پەرەز سوپۇرگەئاخۇنىنىڭ مېڭىسىگە رۇخسەتسىزلا كىرىپ كەلدى-دە، ئۇنىڭ تومۇر-تومۇرلىرىنى بويلاپ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى سىرقىرىتىپ، يۈرىكىگە چاڭگاھتەك قامال سالدى. ئۇ بۇ پەرەزنى ھەيدەپ باقتى، قوغلاپ باقتى، لېكىن ئۇ ئۇنىڭ ھەربىر ئۆگىسىگە چاپلىشىۋالغاندەك، زادى نېرى كەتمىدى.

ئۇ قامچىسىنى قارسىلدىتىپ، توغراكەلگەنلا كىشىنى ئۇرۇۋاتقان ھاپىزنىڭ ئالدىغا كەلدى-دە، كەسكىن ئاھاڭدا:

— بۇ بالىلارنىڭ دادىسى قېنى؟ — دەپ سورىدى.

ھاپىز ھەسەن بىلەن ھۆسەنگە قاراپ چىقتى-دە، پەرۋاسىز قىياپەتتە تۇرۇپ:

— بۇ يېتىمئوغلاقلارنىڭ دادىسىنىڭ كىملىكىنى نەدىن بىلەي؟ — دېدى.

— تولا خۇپسەنلىك قىلما، مۇتتەھەم، ئابدۇللا قېنى دەۋاتىمەن؟

— ھە ئابدۇللا چاققانمۇ؟ ئۇ خۇدانىڭ دەرگاھىغا كەتتى، تىلىكى ئىجاۋەت بولغان بولسا ھازىر ئۇ جەننەتتە تويغۇدەك

ئانغا ئېرىشىپ قالغاندۇ؟

— نېمە دېدىڭ؟ بىنە بىر دېگىنە شۇ گېپىڭنى!

— تۇغرىسىنى ئېيتسام، ئۇ خۇدانىڭ بەرگىنىگە شۈكرى قىلماي، ئۆزىنى ياردىن تاشلاپ ئۆلتۈۋالدى، — دېدى ھاپىز بەخىرامان ھالدا، — بۇنداق ناشۈكرىلەرگە جەننەت نەدە تۇرۇپتۇ، ئۇ بەلكى دوزاخ ئوتىدا كۆيۈۋاتىدىغاندۇ!

— تۇفىي!

سۇپۇرگەئاخۇن ھاپىزنىڭ يۈزىگە تازا كېلىشتۈرۈپ بىرنى تۈكۈردى-دە، يىغلامسىراشقا باشلىغان باللارنى يېتىلەپ، كەلگەندىن بېرى ھېچكىم بىلەن كارى بولماي، بىر چەتتە خىيالغا پېتىپ ئولتۇرغان ھەمىت قاشقىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ يېنىغا سەپەر بوۋاي، تۆرەك باخشى، تۆمۈرچى قادىر-ئاخۇنلارمۇ پەيدا بولدى. ھاپىزنىڭ شۇم گېپىنى بايا ئۇلارمۇ ئاڭلىغان ۋە يېرىلىپ كېتىشكە تەييار بولۇپ قالغانىدى.

سۇپۇرگەئاخۇن ھەمىت قاشقىدىن ھال-ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن، زوڭزىيىپ ئولتۇردى-دە، سورىدى:

— ھەمىتئاخۇن ئاكا، ئابدۇللائاخۇنغا زادى نېمە ئىش بولدى؟ ھاپىزنىڭ گېپىگە زادى ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ، ماۋۇ نارەسىدە باللارنىڭ يۈزى ئۈچۈن بولسىمۇ راست گەپ قىلسىلا!

قارىيىپ، مۇڭدىن ياسالغان ھەيكەلگە ئوخشاپ قالغان ھەمىت قاشقا ۋەقۋەرىكى چىقىپ كەتكەن چاپىنىنىڭ پېشى بىلەن ئېچىلىپ قالغان يوتىسىنى ئالمان-تالمان يۆگىۋالدى. سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ئۆزىگە ئادەم قاتارىدا كۆرۈپ سالام بەرگىنى ۋە ھال-ئەھۋال سورىغىنى سەۋەبلىك ئېرىپ تۇرغان كۆڭلى بىردىنلا بۇزۇلدى-دە، تارام-تارام ياش تۆكۈپ تۇرۇپ:

— ھاپىزنىڭ دېگىنى راست، ھاپىزنىڭ دېگىنى راست، ئاللا ئۇنى ئۆز دەرگاھىغا ئەكەتتى...، — دېدى.

— ھۇ ئۆلگۈر تاپ، كۆتۈك يەرگە چاپلىشىپ قالىدىمۇ سېنىڭ، قوپ، تۆگىنى تارت دەيمەن! ئاقپاششا پۇقراسى دېگەن مۇشۇنداق لامزەللە، لىڭتاسىما بولامدۇ؟

تاراسلاپ تەگكەن قامچا ھېممەت قاشقىنىڭ كونا تەلپىكىنىڭ يۇڭىنى خۇددى ئاتقۇچىنىڭ دۇكىنىدىن توزۇغان پاختىدەك توزۇتۇۋەتتى. ئۇ ھاپىزغا ھومىيىپ قويۇپ، تۆگە چۇلۋۇرىنى بېلىگە باغلىدى-دە، تۆگىلەرگە بۇيرۇق قىلدى. بۇ چاپاقەش مەتەنىڭ بۇيرۇقىغا ئۆگىنىپ كەتكەن تۆگىلەر ئۇنىڭ تاياق يېگىنىگە ئىچ ئاغرىتقاندەك، بوزلىشىپ ئاياغقا تۇرۇشتى.

— ۋاي دادام، ۋاي مۇرەببىيم دادام، بىزنى تاشلاپ قەيەرگە كەتتىڭ دادام؟!...

كارۋان مەھەللىگە قاراپ يول ئالدى، كارۋانغا خۇددى جىنازىغا ئەگەشكەن نامازخانلاردەك ئەگىشىپ كېلىۋاتقان پۇقرالار ئىچىدە بېشىنى سېلىپ مېڭىۋاتقان بوۋايغا ۋە بوۋىسىنى قۇچاقلاپ ئاھ ئۇرۇپ كېتىۋاتقان نارەسىدە يېتىملارغا قاراپ ياقىسىنى يىرتمىغان، كۆز يېشى قىلمىغان بىرمۇ ئىنسان قالمىدى. تەقدىرگە ئوقۇلغان لەنەت-نەپرەتلەر، لەنىتى زالىملارغا ياغقان قارغىشلار، نالە-زارلار بىر خىل رىتىمدا گۈمبۈرلەۋاتقان گۈلدۈرماما ئاۋازىدەك غولداپ ئېچىنىشلىق بىر ماتەم ساداسىغا ئايلاندى-دە، پۈتكۈل چىرىيە زېمىنىغا گويا تاغ كەلكۈنىدەك يامراپ كەلدى.

مەغرىب ئۇپۇقىدا مىنگىشىپ تۇرغان قۇم بارخانلىرى ئارقىسىدىن ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى بىلەن تەڭ كۆتۈرۈلگەن مانان كۆك ئاسمان گۈمبىزىنى تۆكۈلگەن غازاڭ رەڭگىدە سارغايتتى، ئۇزۇن ئۆتمەي قۇياشمۇ ئۆز قارنىغا يۇتۇپ كەتتى.

شامال ئىلاھى كويىقاپنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ تاشلىدىمكىن، ئەتىگەندىن بېرى غۇيۇلداپ ئۇرۇۋاتقان شامال چىپپىدىلا توختىدى، يەر-ئاسمان ئارىسىدا سۈرلۈك بىر سۈكۈنات پەيدا بولدى. كەڭ ئاسمان گۈمبىزىنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ، سىل كېسىلىگە گىرىپتار بولغان بىمارنىڭ چېھرىدەك سارغايتىپ تۇرغان ماناندىن يەر يۈزىگە تۆكۈلگەن كۆزگە كۆرۈنمەس زەررىلەر ئۆرۈك دەرىخىنىڭ شاخلىرىدا ئاندا-مۇندا ئېچىلغان تۈنجى چېچەكلەرنىڭ قىزغۇچ رۇخسارىنى بىر قەۋەت نېپىز توپا بىلەن خۇنۇكلەشتۈرۈپ، كۆكلەم ئەلچىسىنىڭ يارقىن نۇرىنى ئۆچۈرۈشكە باشلىدى.

جىنايەتلىك كارۋاننى جىبرىق مەھەللىسىگە كەلمەستىنلا كەينىدە قالدۇرغان ھازىرچىلار كۆتۈلمىگەن زەربىدىن ئۆزىنى يوقىتاي دەپ قالغان سەپەر بوۋاينى يۆلەشتۈرۈپ، دەرۋازىدىن كىرىپ كەلگەندە، «ۋاي دادەي» ئاھاڭىغا غىڭشىغاچ، خېمىر پىلتە قىلىۋاتقان چىنارئايىم ئوچاق يېنىدىكى تۆۋرۈككە يۆلەنگىنىچە قېتىپ قالدى. ئۇ كىرىۋاتقانلارنىڭ چىرايىغا ئىتتىك زەن سېلىپ چىقتىسىيۇ، ئابدۇللانىڭ ئوت يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى، مەغرۇر چىرايىنى كۆرمىدى. سەپەر بوۋاينىڭ بىر سائەت ئىچىدىلا شىرنىسىنى شورىۋالغان شاپتۇلدەك پۈچۈلۈپ كەتكەن چىرايىدىن، نارەسىدە باللارنىڭ ياش داغلىرى قېتىپ قالغان مەڭزىدىن، ئېرىنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن ھەممە ئەھۋالنى چۈشەندى بولغاي، ئۆزىنى توختىتالماي قوشاق قېتىپ يىغلاشقا باشلىدى:

— ۋاي شور پېشانە ئىنىم، جاھان سىلىگە باقمىدىمۇ ئىنىم، بىچارە دادىلىرىنى، نارەسىدە باللىرىنى تاشلاپ كەتتىلىمۇ ئىنىم، كېچە-كۈندۈز يوللىرىغا تەشنا بولغان قارچىغىدەك باللىرىنىڭ مەڭزىگە بىر سۆيۈۋالسىلىچۇ ئىنىم... ۋاي ئىنىم...

سەبىي باغرى يېتىملىكنىڭ دەردىدە زەردابقا تولۇپ، ماتەم چاڭگىلىدا تىتىلىپ كەتكەن ھەسەن بىلەن ھۆسەننى باغرىغا مەھكەم بېسىپ، ئېچىنىشلىق داد-پەرياد قىلىۋاتقان چىنارئايىمنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى ھازىدار مويسىپىتتەك سۆكۈتتە تۇرغان ھاسىتىبرەكتىن ھالقىپ ئۆتۈپ، پۈتۈن مەھەللىگە تارىلىپ كەتتى. قانىتىدىن ئايرىلغان لاچىندەك قىقاس سېلىۋاتقان سۈيۈرگەئاخۇن ياش دەرياسىغا غەرق بولدى، ئابدۇللانىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقان ئەر-ئايال يۇرت پۇقرالىرى بىردەمدىلا ھويلىغا توشۇپ كەتتى.

— يىغلاشمىسىلا خانىلىرىم، غوجىلىرىم، ھەممىمىز ئاللانىڭ دەرگاھىدىن كەلدۇق، يەنە ئاللانىڭ دەرگاھىغا كېتىمىز، رىزقىمىز ئاللانىڭ خاھىشىغا باغلىق، ئۆلگەنگە يىغلاش ئاللانىڭ تەندە ئامانەت قويغان جانىنى ئەكەتكەنلىكىگە نارازى بولغانلىق بولىدۇ، يىغلاشمايلى، يىغلاشمايلى...

ھازىدارلار قايتىپ كېلىشى بىلەن تەڭ سۈپۈرگەئاخۇننىڭ ھويلىسىدا خۇددى يەردىن ئۈنۈپ چىققاندەكلا پەيدا بولغان رەسۇل ئىمام ماتەمدارلار ئارىسىدا ئارىلاپ يۈرۈپ، يىغا-زار قىلىۋاتقانلارغا تەسەللى بەرگەچ، سۈپىغا چىقىپ يۆكۈنۈپ ئولتۇردى-دە، پاتىھە ئوقۇشقا باشلىدى.

ئارىدا ئابدۇراخمان كۆك كۆز ئەۋەتكەن ئىككى ئادەم قامچىسىغا تۆكۈرگەن پىتى يېتىپ كېلىپ، پۇقرالارغا: «ئۆز بېشىمچىلىق قىلىپ ئىش توختاتتىڭ» دەپ خېلى سىياسەت قىلىپ باقتى، لېكىن تۆگۈلگەن مۇشتلاردىن، گۆلەيگەن كۆزلەردىن ئەيمىنىپ، بەدەر تىكىۋېتىشتى.

بىر كۈن داۋام قىلغان يىغا ئاۋازى قاش قارايغاندا ئاستا-ئاستا ئۆچۈشكە باشلىدى. رەسۇل ئىمامنىڭ كىشىلەر تەرىپىدىن ئۇنتۇلۇپ كېتەي دېگەن قىرائىتى قارىلىق

تۇتۇپ جايىنامازدا ئولتۇرغان جامائەتنىڭ يۈرىكىنى تىترەتتى. ئۇنىڭ ئەركەك مىجەز ئاياللارنىڭ ئاۋازىدەك ئىنچىكە، تاشلىقتا بادرا سۆرىگەندەك ئېگىز-پەس چىقىدىغان ئاۋازى بۇ چاغدا ھېچكىمگە يېقىمسىز بولۇپ تۇيۇلمىدى.

— تالاغا چىقسام، دەرۋازا ئالدىدىكى ئۆجمە تۈۋىدە بىر قارا نەرسە تۇرىدۇ، — دېدى ئېرىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ ئاق ياغلىق سېلىۋالغان چىنارئايىم، — كىم دېسەم، مەن دېمەيدۇ، يۈرىكىم قېپىدىن چىقىپ كەتكىلى تاسلا قالدى، باشقا بىر نەرسىمىكىن دېسەم تېخى...

ئۇ سۆزلەۋېتىپ، ھېلىغىچە شىددەت بىلەن دۈپۈلدەۋاتقان يۈرىكىنى ئىزىغا چۈشۈرمەكچى بولغاندەك، كۆكسىنى بېسىپ قويدى. ئايالىنىڭ چىرايىنىڭ باشقىچە بولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن سوپۇرگەئاخۇن قوللىرى بىلەن يەرنى تىرەپ، كەينىچە سۈرۈلۈپ سۇپىدىن چۈشتى-دە، ھېچكىمگە تۇيدۇرماي تالاغا چىقتى.

تالا خېلى قاراڭغۇ ئىدى. بىر ھازا تىكىلىپ قارىغاندىلا كۈنچىقىش تەرەپكە قاراپ چۈمۈلە ماڭغاندەك ئاستا سۈرۈلۈۋاتقان مانان ئارىسىدىن يىراقتىكى تاغ بېشىدىكى كۆيۈۋاتقان چىراغتەك پىلدىرلاۋاتقان يۇلتۇزلاردىن تۆت-بەشىنى كۆرگىلى بولاتتى. قۇدۇق چىغىرىقىنىڭ قارغىشخور بالا يىغلاۋاتقاندەك غىچىرلىشىدىن ئۆزگە ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى.

ئۇ ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراپ چىققاندىن كېيىن، چىنارئايىم ئېيتىپ بەرگەن ئۆجمە دەرىخى تۈۋىگە قارىدى. شېخىنى كېسىۋېرىپ، بىر تال كۆتەككىلا ئايلىنىپ قالغان يوغان چېقىر ئۆجمىنىڭ تۈۋىدە راستتىنلا بىر قارا گەۋدە تۇرغاندەك قىلاتتى. تۇغۇلغاندىن باشلاپ ئەتە-ئاخشاملىرى بۇ ئۆجمە

دەرىخى يېنىدىن كۆرمىك قېتىملاپ ئۆتۈپ، ھەر بىر ئامار، ھەر بىر چۈقاتماقمۇ كۆزىگە سىڭىپ قالغان سۈپۈرگەئاخۇن بۇ گەۋدىنى ئاسانلا سېزىۋالدى ۋە ۋارقىرىدى:

— كىم؟

— ....

ئۇنىڭ ياڭراق ئاۋازى تۈن قوينىغا سىڭىپ كەتتى. ھېلىقى گەۋدىدىن ھېچقانداق سادا كەلمىدى. ئۇ يەنە ۋارقىرىدى:

— كىم ئۇ يەردە تۇرغان؟

قارا گەۋدە سەل-پەل مىدىرلىغاندەك قىلدى. ئاسلان مىياڭلىغاندەك بىر ئاجىز، مىسكىن ئاۋاز سۈپۈرگەئاخۇننىڭ قۇلىقىغا كىرگەندەك بولدى.

ئۇ كەينىدىن چىقىپ كەلگەن چىنارئايىمنىڭ قولىدىن پىلدىرلاپ يېنىپ تۇرغان قارا چىراغنى ئېلىپ، چېقىر ئۈجمە تۈۋىگە ئاستا-ئاستا يېقىنلاپ باردى. ئۈجمىگە يۆلىنىپ تۇرغان گەۋدىنى ئېنىق كۆردى، ئۇنى تونۇدى ۋە توۋلىۋەتتى:

— ھوي، ھىممەتئاخۇن ئاكامسىز بۇ، بۇ يەردە نېمە قىلىپ تۇردىلا؟

مولىسىدىن ئەدەپ يېگەن كىچىك بالىدەك بېشىنى سېلىپ، تىرنىقىنى كولاپ تۇرغان ھىممەت قاشقا چىراغ يورۇقىدىن كۆزىنى قاچۇرغاندەك، زادى ئۈستۈن قارىيالمايتتى. ئاشقىنىڭ قوراق جەسىدىدەك كونا چاپان ئىچىدە تۇرغان بەستى شىۋىرغانغا دۇچ كەلگەن غازاڭدەك تىترەيتتى. ئۇ ئۈجمە دەرىخى تۈۋىدە خېلى ئۇزۇن تۇرغان بولسا كېرەك، كاداڭ جىگدە قوۋزىقىدەك قارىداپ، يېرىلىپ كەتكەن يالڭاياغلىرى يىغىلىپ قالغان قومساز توپىغا خېلى چوڭقۇر پېتىپ كەتكەنىدى.

ئۇ، سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ئۆز يېنىغا كەلگىنىنى كۆرۈپ، قۇشقاچ چاڭگىسىدەك تىتىلىپ كەتكەن تەلپىكىنى قولىغا ئالدى ۋە چوققىسىدىن ئۆچكە چۇپۇرىدا ياسىغان تەپكۈچتەك بۆرتۈپ چىققان بىر تۇتام يۇڭنى سىيلاشقا باشلىدى. سۇپۇرگەئاخۇن «ھىممەتئاخۇن» دەپ خىتاب قىلغاندىن كېيىنلا ئاغزى ئۆمچەيدى، يول-يول تۇغرا سىزىقچىلار بىلەن تولغان لەۋلىرى تىترىدى، كۆزلىرى نەملەشتى.

سۇپۇرگەئاخۇن ئۇنىڭ بۇ ھالىغا زادى چىداپ تۇرالمىدى-دە:

— بۇ يەردە تۇرغانلىرى نېمىسى ھىممەتئاخۇن ئاكا، يۇرسىلە ئۆيگە، — دېدى ئۇنىڭ يېڭىنىڭ بىر تال يىپ بىلەنلا تۇتىشىپ قالغان بىر يېرىنى تارتىپ تۇرۇپ.

— يوقسۇ، يوقسۇ!

— نېمىشقا ئەمدى، تۇزۇت قىلمىسىلا ھىممەتئاخۇن!

— تۇزۇت قىلىشقا ھەددىم ئەمەس بېگىم، — ھىممەت قاشقىنىڭ كۆزى سۇپۇرگەئاخۇنغا يالۋۇرغان نەزەردە تىكىلدى، — ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشۈۋالدىم، مەرھۇم ئابدۇللائاخۇنغا بىر پاتىھە قىلىپ كېلەي دېۋىدىم، خۇش بولاي بېگىم، ئۆيگە كىرمەي، ئۆيگە كىرسەم يۇرتداشلىرىمنىڭ يۈزىگە قانداق قارايمەن؟ ئۇلارغا قانداق يۈز كېلەلەيمەن؟

سۇپۇرگەئاخۇن بىلەن چىنارئايىم بىر باغلام قورايغا ئوخشاپ قالغان بۇ زامان بىچارىسىنى ئۇنىمىغىنىغا قارىماي ئايۋانغا باشلاپ كىردى ۋە دەرھال داستىخان سالدى. يەنە بىرقانچە كىشى داستىخاندا ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇشتى.

ھىممەت قاشقا جامائەتنىڭ زورلىشى بىلەن بىر قاچا سۇيۇقئاشنىڭ يېرىمىنى ئىچىپلا «كۆڭلۈم تارتمايۋاتىدۇ» دېگەن ئۆزرە بىلەن دۇئا قىلدى-دە، رەسۇل ئىمامنىڭ قى-

رائىتىگە قۇلاق سالدى.

قۇرئان كەرىمنىڭ جەزىبىلىك قىرائىتى ئىككى قولىنى تىزى ئۈستىگە قويۇپ، بېشىنى سەل قىيسايتىپ ئولتۇرغان ھېمىت قاشقىنىڭ قەلب ئىشىكىنى شىددەت بىلەن قېقىشقا باشلىدى، ئىشىك ئېچىلدى. ئۇنىڭ نەزەرىدىكى ئەتىگەنلىك ئوچۇق ھاۋادا پارلىغان قۇياشتەك ئوتلۇق، قاشتېشىدەك سۈزۈك، پەرىشتىدەك پاكىز بولغان ئىمان نۇرى خۇنۇك قەلب ئۆيىنى بىردىنلا يورۇتۇۋەتتى. ھەقىقەت سۆيىي بىلەن سۇغىرىلغان ئەۋرىشىم، چېۋەر قوللار ئۇنىڭ روھىنى ئاستا سۇغىرىۋالدى ۋە جىمى گۇناھ-كەبىرلەردىن خالاس قىلىپ، ئۇنى ئانا قارنىدا قايتا ئاپىرىدە قىلدى. شەپقەتلىك ۋە كارامەتلەر ئىگىسى ئۇنى قايتىدىن تۆرەلدۈرۈپ، گەۋدە ئىگىسىنىڭ ئەينەن سۆرىتىگە كەلتۈردى-دە، قايتا تەۋەللۇت قىلدۇردى. يېڭى جان ۋە يېڭى تەن شۇ دەرىجىدە پاك ۋە بىغۇبار ئىدىكى، ئۇ ئۆزىگە كۆرسىتىلگەن مېھرىبانلىقنى مۇسۇلمانچىلىقنىڭ تۈپ نېگىزى دەپ چۈشىنىپ، ھەرقانداق تۇزكورلۇقنى ئىككى ئالەملىك گۇناھ دەپ بىلدى. بۇ يېڭى جان ۋە يېڭى گەۋدە شۇ قەدەر ئېسىل ئىدىكى، ئۇ تىرناقچىلىك يالغاننى ئامۇ-خاستىن پىنھان تۇتۇشنى ئۆمۈرلۈك بىدئەت دەپ قارىدى. شۇنچىلىك نومۇسخور ئىدىكى، ئۆز قەۋمىگە، ۋەتىنىگە ساداقەتسىزلىك قىلىش بۇ ئالەمدىمۇ، قىيامەتتىمۇ كەچۈرۈلمەيدىغان گۇناھ ئىكەن دەپ تونۇپ، نومۇس ئوتىدا كۆيۈپ، خىجالەت يالقۇنىدا ئۆرتەندى.

ھېمىت قاشقىنىڭ توختىماي ئۆپكىدەۋاتقىنىنى كۆرگەن مەتقاسىم ئۇنىڭ يېنىغا يېقىن كېلىپ سورىدى:

— ھېمىتئاخۇن ئاكا، نېمە دەرد يەتتى سىلىگە؟ بىز ئۆز تۇغقانلىرى، نېمە گەپلىرى بولسا ئېيتىۋەرسىلە!

— قولىمىزدىن كەلسە، ھەمدەم بولىمىز!

— قېرىنداشلىرىم، تۇغقانلىرىم، — دېدى ھېمىت قاشقا ۋە پاڭىدە ئېتىلىپ كەتتى. سۈپۈرگەئاخۇنغا ئۆزىنى تاشلاپ ھۆكۈرەپ يىغلاشقا باشلىدى، — مېنى ئەپۇ قىلىڭلار، مەن سىلەردىن، يۇرتۇمدىن يۈز ئۆرۈدۈم، ئۇلار ماڭا نىجاسەتنى يە دېسە، يېدىم...

ئەسلىدە، كارۋان قەسىردىن كىرىشى بىلەنلا كارۋان خىزمەتچىلىرىنىڭ ھەممىسى تەقىپ ئاستىغا ئېلىنىپ، سولاپ قويۇلۇپتۇ. خۇپتەن نامىزىغا تەرەت ئېلىش باھانىسىدە تاشقىرىغا چىقىۋالغان ھېمىت قاشقا تەقىپ ئاستىدىكىلەرنىڭ ياردىمىدە رەھمەتنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ، بەدەر تىكىۋېتىپتۇ-دە، ئىچكىگە تولۇپ كەتكەن دەرد-ئەلەمنى تۆكۈۋېلىش ئۈچۈن ئۇدۇل مۇشۇ يەرگە كەپتۇ.

— ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا ئاكا، سىلى بىر يامان ئىش قىلغانلىرى يوققۇ!

— ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن نېمە، سېپىت ھاجىنىڭ مۇشۇنداق يامان غەرەزلىك ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولسىلا گۇۋاھنامىمۇ ئالماس ئىدىلە!

— رەھمەتلىك ئابدۇللائاخۇندەك بىر ئەر پېشكەللىككە ئۇچرىغان بولسىمۇ ھېچنېمە دېگىلى بولمايتتى، ھېلىمۇ ساق-سالامەت قايتىپ كەپتىلا.

— ياق، ياق قېرىنداشلىرىم، — دېدى ھېمىت قاشقا كۆز يېشىنى ئېرتىپ تۇرۇپ، جىددىي تەلەپپۇز بىلەن، — مەن ئەمدى بىلدىم، بۇلار يامان غەرەزلىك ئادەملا ئەمەس، بەلكى چىلبۆرىلەر ئىكەن، چايانلار ئىكەن، خۇنخورلار ئىكەن!

سۈپۈرگەئاخۇن ھېمىت قاشقىنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە

يەنە گەپ بارلىقىنى پەملىدى-دە:

— ھېمىتئاخۇن ئاكا، جان دېگەننىڭغۇ ئاللا خالىسا بېرىدۇ، خالىسا ئالىدۇ، ئاللادىن بىئىزنى قىل تەۋرىمەيدۇ، لېكىنزە، كۆپىرانىلىق بولسىمۇ سورىۋالاي، ئابدۇللائاخۇننى ئۆزىنى قاشتىن تاشلىۋالدى، دېگەن گەپكە ھەرگىز ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ، بۇ ئىشقا سىلە نېمە دەيلا؟ — دەپ سورىدى.

— دۇرۇس . . . دۇرۇس، ئۇ ئۇنداق ئادەملەردىن ئەمەس!

ھېمىت قاشقا كۆزگە: «قېنى ئاكا، راست-يالغانغا ئۆزۈڭ گۇۋاھلىق بەر، بىز ساڭا ئىشىنىمىز» دېگەندەك ئۆتكۈر نەزەر بىلەن تىكىلىپ تۇرغان كۆزلەرگە بىرمۇ بىر قاراپ چىقتى-دە، ئىچىنى رەھىمسىز قۇرتتەك غاجىلاپ، بىئارام قىلىۋاتقان سىرنى بىراقلا تۆكۈۋەتتى. رەسۇل ئىماممۇ قىرائىتىنى كەلگەن يېرىدە توختىتىپ، ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇردى...

ساندۇق-ساندۇقلاپ مەشۇت-گەزلىمىلەرنى نادىرخان بازار بېگى بىلەن بىللە قوشۇپ قورۇلىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى تېگىشلىك چۆپقەتلىرىگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەن ھاپىز مەخسۇم بىر كېچە ئىچىدىلا تۆگىلەرگە قانداقتۇر يۈكلەرنى ئارتتۇزدى-دە، قايتىش سەپىرىگە قەدەم قويدى. ئەسلىدىكى تۆگىلەرگە يەنە شۇ بارابىرىدە تۆگە ۋە قانداقتۇر ئادەملەر قوشۇلغان كارۋان ئۈچ كۈنلۈك سەپەردىن كېيىن بىر قونالغۇغا كېلىپ چۈشكۈن قىلدى.

يىلاندەك ئەگرى-توقاي ۋە تۆگە دۈمبىسىدەك ئېگىز-پەس يوللاردا پۈتۈن بىر كۈن بۆشۈكتىكىدەك تەۋرىنىپ مېڭىپ بەللىرى سىرقىراپ كەتكەن خىزمەتچىلەر تاشتەك قېتىپ كەتكەن نان ۋە سوغۇق سۇ بىلەنلا قورسىقىنى ئانچە-مۇنچە ئەستەرلىگەندىن كېيىن، قۇرۇپ كەتكەن چۆپلەر ئارىسىغا كىرىپ، تاۋۇزدەك تۈگۈلگىنىچە كۆزلىرىنى يۇمدى.

دالا خۇددى چوڭ مۇزخانا ئىچىدەك سوغۇق ئىدى. كۈتۈلمىگەندە توڭلاپ ئۆلۈپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلغان ھېمىت قاشقا ئابدۇللانىڭ يېنىغا بېرىپ، بارى-يوق چاپانلىرىنى ئۆشنىسىگە تاشلاپ، تۆگە چۇمىنى بېشىغا قويۇپ ياتتى. ئۇ يۇرتتىن ئايرىلغاندىن بېرى خۇددى نېمىسىنىدۇ يوقىتىپ قويغاندەك كۈن بويى مۇڭلۇق ئۇھ تارتىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئابدۇللا ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ، بىر چاپىنىنى بەردى ۋە مۇڭداشقاچ ئۇيقۇغا كەتتى.

ئېھتىمال يېرىم كېچە بولسا كېرەك، پۈتۈن ئۇزايىغا نەشتەردەك سانجىلىۋاتقان سوغۇق ھېمىت قاشقىنى ئويغىتىۋەتتى. ئۇ بۇنداق سوغۇق ھاۋادا ئۇخلاپ قېلىشنىڭ توڭلاپ ئۆلۈش بىلەن باراۋەر ئىكەنلىكىنى پەملىدى ۋە جەينىكى بىلەن يېنىدا ياتقان ئابدۇللانى نوقۇدى:

— ھوي، تۇرغىن ئىنىم، تۇرغىن، مۇڭداشقاچ مېڭىپ يۈرۈپ تېنىمىزنى ئىسسىتمىساق بىكاردىن-بىكار توڭلاپ ئۆلىدىغان ئوخشايمىز...

بىراق، ھېمىت قاشقىنىڭ جەينىكىگە ھېچ نەرسە ئۇرۇنمىدى. ئاخىر ئۇ بىرلا دومىلاپ كەينىگە قارىۋىدى، كۆزىگە تۆگە چۇمى ۋە بىر چاپاندىن ئۆزگە ھېچنېمە كۆرۈنمىدى.

شۇ ئەسنادا، ئۇ نېرىراقتا كىمدۇ بىرىنىڭ بىراۋنى دۆشكەلەۋاتقان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى-دە، قۇرۇپ قالغان قۇرايلار ئارىسىدىن ئارسلىغىنىچە ئاۋاز كەلگەن ياققا قاراپ ماڭدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ كۆزىگە تۆت گەۋدە چېلىقتى. ئۇ بىر ئازگاللغا جايلىشىۋېلىپ، پېتىپ كېتىۋاتقان ئاي يورۇقىدا ئالدى تەرەپكە نەزەر سالغاچ، قۇلىقىنى دىڭ قىلدى.

ھاپىزنىڭ سوغۇق كۈلۈپ تۇرۇپ ئېيتقان گېپى ھېمىت

قاشقىنىڭ قۇلىقىغا كىردى:

— ئەمدى تىركەشكىنىڭمۇ بىكار يىگىت، تۆگىلەرگە ئارتىلغان يۈكنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغانىكەنسەن، بۇ مەخپىيەتنى ئۇدۇل گۆرۈڭگە بىللە ئەكەتكىنىڭ تۈزۈك، پېقىر مەخپىيەتنى ساقلاشنىڭ چارىسى نېمە ئىكەنلىكىنى بەكمۇ ئوبدان بىلىدۇ! ھازىرلا تىنىك ياردىن يىقىلسەن-دە، ئۆزۈڭنى ئاللانىڭ دەرگاھىدا كۆرىسەن!

ئابدۇللانىڭ قول-پۇتى ئىسكەنجىگە ئېلىنىپ، ئاغزىغا بىر نەرسە قاپلانغان بولسا كېرەك، چۈشىنىكسىز بىر نېمىلەرنى دەپ تىركەشكەندىن كېيىن ئاۋازى بىردىنلا كۆتۈرۈلدى:

— چۆچۈرىنى خام ساناشما، جىمى مەخپىيەتلىرىڭ ھامان بىر كۈنى ئاشكارا بولماي قالمايدۇ. سەللىلىك يىرتقۇچلار، قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىلىش، سەن ئالۋاستىلارغا يالۋۇرىدىغان ئاغزىم يوق!

— ئوبدان گەپ قىلدىڭ يىگىت، پېشانەڭگە پۈتۈلگەننى كۆرمەي ئىلاجىڭ يوق، قانچە ۋارقىرىساڭمۇ ئاۋازىڭ ھېچ يەرگە يەتمەيدۇ. ساڭا بۇ چۆلدە ھېچكىممۇ ياردەم بېرەلمەيدۇ. ياردەم بەرمەكچى بولغانلارمۇ ئۆزىنى يار تۈۋىدە كۆرىدۇ.

ھىممەت قاشقا قالايمىقانلىشىشقا باشلىغان پىكرىنى ئۆز ئىزىغا سېلىپ ئېتىلىپ چىقماقچى بولغاندا، يار ئۈستىدە تۆت گەۋدىنىڭ ئۇچىلا قالغان ۋە ئابدۇللانىڭ ئاۋازىمۇ ئۆچكەندى.

نېمە ئىلاج، ھىممەت قاشقا قانچىلىك غەزەپلەنسىمۇ يەنىلا شۇ ئاجىز، ئورۇق، ماغدۇرسىز ھىممەت قاشقا ئىدى. چۈمۈلە ھەرقانچە قىلغىنى بىلەن ئۆزىدىن نەچچە يۈز ھەسسە چوڭ پىلغا تەڭ كېلەلىسۇنمۇ؟

ئىنسان قېلىپىدىن چىقىپ كەتكەن ۋەھشىيلەرنىڭ رەزىل قىلمىشىغا شاھىت بولۇپ، كولتوك قار بىلەن تولغان ئورىدا يېتىپ، كۆز يېشى بىلەن كەكە ساقىلىنى نەمدەۋاتقان ھىممەت قاشقا ئەقلىنىڭ بىردىنلا ئۇسۇپ قالغانلىقىنى، ئەمدى ھېچكىممۇ ئېتىبار بىلەن قارىمايدىغان ھىممەت قاشقا ئەمەس، بەلكى دۇنيادا كەم بولسا زادى بولمايدىغان ئادەملىكىنى ھېس قىلغاندەك بولدى. چۈنكى جىنايەتلىك كارۋاننىڭ ھەقىقىي ئەپتى-بەشىرىسىنى يۇرتداشلار ئالدىدا ئاشكارا قىلىش بۇرچى ئۆز ئۈستىگە يۈكلەنگەنىدى. ئۇ بۇ كېچىدە يۈز بەرگەن پاجىئەگە بىردىنبىر گۇۋاھ ئىدى! شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىشتىنىنىڭ يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ يۈرۈپ، يۇقرالىق گۇۋاھنامىسىنى تاپتى-دە، ئۇنىڭغا نەپرەت بىلەن قاراپ چىقىۋالدىن كېيىن، پارچە-پارچە قىلىپ، قار ئۇچقۇنلىرىغا ئارىلاشتۇرۇۋەتتى...

ئابدۇللانىڭ ئېچىنىشلىق كەچۈرمىشىنى ئاڭلاۋېتىپ، ئاللىبۇرۇنلا مىشىلداپ يىغلاشقا باشلىغانلار ھىممەت قاشقىنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەنلا ئايۋاننى بېشىغا كىيگۈدەك نالە-زار قىلدى. بېشىغا كەلگەن قىسمەتكە كۆكسىنى مەردلەرچە كېرىپ بېرىپ، جېنىنى قۇربان قىلىشتىنمۇ ئايانمىغان، ھاياتى بەدىلىگە ئەل-يۇرت قەدرىنى ساقلاپ، دۈشمەنگە تىز پۈكمىگەن قېرىنداشنىڭ جۇدالىق دەردى سۇپۇرگەئاخۇننىڭ يۈرىكىنى پارە-پارە قىلىپ تاشلىدى. ئابدۇللانىڭ كونا جۇۋا مەيدانىدىكى كەسكىن قىياپىتى، خۇشلىشىش ۋاقتىدىكى زورىغا كۈلۈمسىرەۋاتقان كۆرۈنۈشلىرى كۆز ئالدىغا كەلگەندە بولسا، ياش دەرياسىغا غەرق بولۇپ، ماتەم ئوچۇقىدا ئۆرتەنىدى. «نېمىدەپ ئۇنىڭ تەلىپىگە ماقۇل كەلگەندىمەن» دەپ يۈزمىڭ پۇشايمانلار يېدى. ئابدۇللانىڭ ئۆلۈمى سەۋەبى بىلەن ۋۇجۇدىدا قايناۋاتقان غەزەپ ئىسيان ئارزۇسى

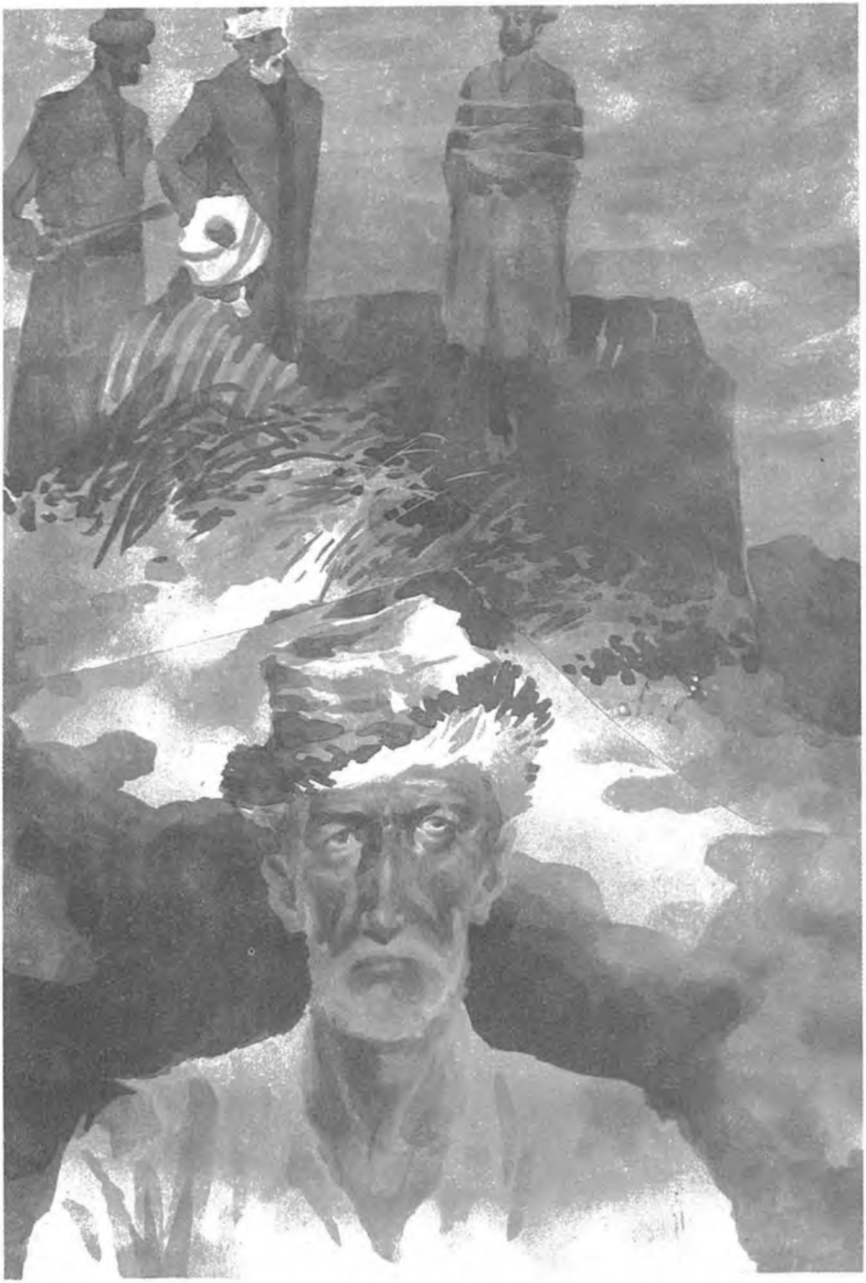

— ئالدىمنى كۆن چىقىشقا قىلىپ يۇرتۇمغا قارىۋالاي، ئاندىن نىمە قىلساڭ قىلىش !
— قارىساڭ قارىۋال يىگىت، ئۇ تەرەپ يات ئارىدا سىنىڭ يۇرتۇڭ بولماي قالدۇ !

شەكىلدە ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈۋاتقان چاغدا سەپەر بوۋاي ھاسىسى بىلەن تۈۋرۈككە بىرنى سالدى ـ دە، كۆزىدىكى ياش دېغىنى يېڭى بىلەنلا ئېرتىۋېتىپ:

— بولدى يىغلاشماڭلار، قانچە كۆز يېشى قىلغان بىلەنمۇ ئابدۇللائاخۇن بالام تىرىلىپ قوپمايدۇ. ئەمدى باشقىلارمۇ يىغلاپ باقسۇن! — دېدى.

— قېرىنداشلار، مەرھۇم ھايات ۋاقتىدا يىغلاشنى بەك يامان كۆرىدىغان. ئۇنىڭ روھىنى ئارام تاپقۇزىمىز دېسەك، سەپەرئاخۇن ئاكام ئېيتقاندەك، باشقىلارمۇ يىغلاپ باقسۇن، — سۈپۈرگەئاخۇننىڭ ئاۋازى يارغانسېرى كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى، — ئاغزىدىن ئىمان، قولىدىن تەسۋى چۈشمەيدىغان بۇ قاتىللاردىن قانغا قان، جانغا جان ئۆلتۈرۋالماي بولمايدۇ!

— دۇرۇس، يۇرت بىزنىڭ، يەر، سۇ بىزنىڭ، يات تائىپىلەرنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، نومۇسنى ئاقلايمىز!

— سۈپۈرگەئاخۇن ئاكا، بىز نېمە قىل دېسىڭىز شۇنى قىلىمىز!

— سەپەر ئاكا، دۇئا بېرىڭ، ھازىرنىڭ ئۆزىدە ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتىمىز ئۇ جاللاتلارنىڭ!

ئايۋان ئىچى كۈچلۈك ئوتتا قايناۋاتقان داش قازانىدەك قايناپ كەتتى. مۇشتلار تۈرۈلدى، كۆزلەردىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقنىدى. بەزىلەر قولىغا چىققانلىكى نەرسىلەرنى ئېلىپ، سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن سەپەر بوۋاينى ئورىۋېلىپ، دۇئا تەلەپ قىلىشتى.

— قېنى ئاتلىنىڭلار ئەزىمەتلەر، پېقىرنىڭ قىساسىنى ئېلىشىمۇ ئۇنتۇماڭلار. ئۇ ھارامزادىلەر مېنىڭ ئىماملىقىمنى تارتىۋالدى، ئېرىكچىلىك يولۇمنى توسۇۋەتتى، — دەپ ۋارقىرىدى غەزەپلەنگەن رەسۇل ئىمام.

جانىنى ئالقىنىغا ئالغان پوقىرالارنىڭ ئىشىك تەرەپكە قاراپ ئوقتەك ئېتىلغانلىقىنى كۆرگەن ھېمىت قاشقا ئىتتىنىڭ ئورنىدىن تۇردى ۋە قوللىرىنى كېرىپ تۇرۇپ:

— ئالدىرىماڭلار، ئالدىرىماڭلار قېرىنداشلار. ئۇ جاللاتلارنى سەل چاغلاپ، چورۇق بىلەن خامپىغا سەكرىسەك بولمايدۇ. ئۇلار يۈك ئارىسىغا يوشۇرۇپ نۇرغۇن قورال-ياراغ ئەكەلدى. كارۋان بىلەن بىللە كەلگەن ئادەملەرلا يىگىرمە نەچچىدىن ئاشىدۇ. مۇبادا مۇشۇ پېتىمىز بىلەن يۈگۈرۈپ بارىدىغان بولساق...، — دېدى.

— بۇ گەپلىرى راستمۇ، ھېمىتئاخۇن؟

ھېمىت قاشقا ئېيتقانلىرىنىڭ راستلىقىغا قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچىپ بېرەلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرگەندىن كېيىن، سوپۇرگەئاخۇن قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ:

— ئۇنداق بولسا، بۇ ئىش ئۈستىدە پىششىقراق ئويلانماي بولمايدۇ، بۇرۇنقى ئاچچىق ساۋاق تېخى يادىمىزدىن چىققىنى يوق، — دېدى.

ئۇلار قىساس ئېلىش ئىشى ئۈستىدە سەگەكلىك بىلەن خېلى ئۇزۇن كېڭەشتى. چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن، ھېمىت قاشقا دەرھال قەسىرگە قايتىپ كېتىدىغان، بامدات نامىزىغا ئاق مەسچىتكە بېرىپ، ئابدۇللانىڭ ئۆلۈش سەۋەبىنى جامائەت ئالدىدىلا ئاشكارىلايدىغان، ئاندىن كۆپچىلىك مەسچىتتىنلا قوزغىلىدىغان بولۇپ بىر قارارغا كېلىشتى. قادىر تۆمۈرچى كېچىلەپ نەيزە، قىلىچ سوقۇشقا، سوپۇرگەئاخۇن پالۋانلارنى جەملەپ، چاچما ئوقلۇق مىلتىقلارنى تەقلەپ، بامدات نامىزىدىن بۇرۇن ئاق مەسچىتكە يېقىنىراق بولغان بىرەر دالىدا يوشۇرۇنۇپ، «ئاللاھۇئەكبەر» دېگەن سادا ئاڭلىنىشى بىلەنلا قوزغىلىشقا تەيىن قىلىندى.

ئاسمان بۇلۇتلۇق ئىدى. تىمتاسلىق ئىچىدىكى تۈن قوينىغا بىردىنبىر ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ھۇقۇشلارلا جاھان ئىسسىق-سوغۇقىدىن مۇستەسنا بولغان پادىشاھلاردەك، ھېچنېمىدىن خەۋەرسىز ھالدا توختىماي ھۇۋلايتتى. كىمنىڭدۇ ئاچ قالغان خورىزى بىرەر شۇملۇقتىن ئاگاھ بەرگەندەك ئۈزۈپ-ئۈزۈپ چىللايتتى.

يول بويلىرىدىكى قاتار تېرەكلەر 18 ياشلىق يىگىتتەك كۈچىگە كېلىپ، خۇددى پەيدەك يەڭگىللىشىپ قالغان ھىممەت قاشقىغا ئۇنى ئۇلۇغ ئىشقا ئۇزىتىۋاتقان قاراۋۇللاردەك تۇيۇلاتتى. ھاۋا قاراڭغۇ بولسىمۇ، ئۇنىڭ كۆزى خۇددى كېچىسىمۇ كۆرىدىغان بولۇپ قالغاندەك، كەڭ يولنىڭ كىچىككىنە ئوڭغۇل-دوڭغۇلىنىمۇ ئېنىق پەرق ئېتەتتى. ئۇ غايىبتىن كەلگەن كۈچنىڭ بىرەر كارامىتىگە مۇشەررەپ بولۇپ، كەچتىن بېرى ئىلىپتەك تۈزلىنىپ قالغان قەددىنى رۇسلاپ مېڭىپ، ئەتە پەيدا بولىدىغان ھاياجانلىق مەنزىرىلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى.

تاغ قىيانىدەك ئۇلۇغ ئېقىن، ئېقىن زەربىسى بىلەن كۆمپەيكۈم بولۇپ، لەنەت سۆيىگە غەرق بولۇۋاتقان قەسىر، ئادالەت دارى ئارغامچىسىنىڭ ئالدىدا ئۆلۈكتەك سارغىيىپ، بەزگەكتەك تىترەپ، ئەزرائىلنىڭ ئالقىنىدا تۇرغاندەك قورقۇپ كەتكەن سېيىت ھاجى، ئابلىزقارى، ھاپىز مەخسۇم ۋە يەنە...

ھىممەت قاشقا يول بويىدا خۇددى ئۆرە تۇرغان دىۋىدەك قارىيىپ تۇرغان سۆگەت كەينىدىن غىل-پال پەيدا بولۇپ، يەنە غايىب بولغان قارا گەۋدىنى كۆرۈپ، چۆچۈپ كەتتى ۋە قەدىمىنى توختىتىپ ۋارقىرىدى:

— كىم سەن؟

قارا گەۋدە تەرەپتىن سادا بولمىغاچ، كۆڭلى بىر نەرسىدىن خاۋاتىرلىنىپ، ئۆزىنى يولنىڭ يېنە بىر تەرىپىدىكى ئېرىق بويىغا ئېلىۋىدى، «مەن ئەزرائىل» دېگەن ئاۋاز بىلەنلا، بىر كۈچلۈك قول كېكىردىكىنى ئامبۇردەك قىستى.

ھىممەت قاشقا ھەرقانچە يۇلقۇنۇپمۇ بۇ كۈچلۈك قولنىڭ ئىسكەنجىسىدىن ئۆزىنى ئاجرىتالمىدى. ۋارقىراي دېۋىدى، كېكىردىكى ئۈزۈلۈپ كەتكەندەك، ئاۋاز چىقمىدى.

— راستىڭنى ئېيت ئەبلەخ، سۈپۈرگىگە نېمىدەپ كاپىشىدىڭ؟

ھىممەت قاشقا گەپ سورىغۇچىنىڭ ئاۋازىنى تونۇغاندەك قىلدى. بىراق، ئۇنىڭ يۈزى پوتا بىلەن ئورالغان بولغاچقا، ئېنىق تونۇيالمىغان بولسىمۇ، خىرىس قىلغۇچىنىڭ ئاللانىڭ قۇدرىتىنى نامايان قىلغۇچى ئەزرائىل ئەمەس، بەلكى، سېپىيت ھاجىنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرگۈچى جاللات ئىكەنلىكىگە ئىشىنىپ:

— ھېچنېمە دېمىدىم، سىلەر قەتل قىلغان بىگۇناھ قېرىندىشىمغا ھازا تۇتتۇم! — دېدى.

— راستىڭنى دەمسەن يوق!

— ......

ئىككى قارا گەۋدە جېنىنىڭ بارىچە تىركىشىۋاتقان ھىممەت قاشقىنى تېرەككە نىقتاپ تۇرۇپ گېلىنى چىڭ سىقتى ـ دە، تىنىقى ئۈزۈلگەنلىكىگە ئىشەنگەندىن كېيىن، جەسەتنى تاپ سۆرىگەندەك سۆرەپ، سۈپۈرگە ئاخۇننىڭ ئۆيىنىڭ كەينىگە ئەكىلىپ تاشلىۋەتتى.

غەزەپ قاينىمى

ئاق يۈزلەر قارا بولدى، يۈرەكلەر يارا بولدى،
ۋەتەن ئېلىمنى تارتقان خەلق يات يەرگە بارا بولدى.

ماكانىدىن ئايرىلىپ، ياتقان يەر تار بولدى،
مەسلىھەت قىلىشقان ئەللەر بۇ باشقا بالا بولدى.

ئاقخان بىلەن قاراخان ئىنتىمان ئىكەن باشتا،
كەتمەككە بايابان ئەيلەپ كەچە ياسۇق قاشتا.

— سېيىت مۇھەممەت ھېيت مۇھەممەت
ئوغلى: «كۆچ ـ كۆچ قوشاقلىرى»دىن

26. قانلىق پەيشەنبە

كويقاپ ئاغزىنى ئۈچ كۈندىن بېرى مەھكەم ساقلاۋاتقان شامال ئىلاھىغا ئەمدى ھارغىنلىق يەتكەن بولسا كېرەك، يۇرت ئاسمىنىدا ئويۇپ تۇرغان مانان تاڭغا يېقىن ئۇيۇر-ئۇيۇر پادىلاردەك كۆچۈشكە باشلىدى. تەرەتكە سۇ ئىسسىتىلۋاتقان ئۆيلەرنىڭ مورىسىدىن تىك كۆتۈرۈلۈۋاتقان تۈتۈن كۆچۈۋاتقان مانانلارنىڭ كەينىدىنلا ئۇرۇلغان كۈچلۈك ھاۋا ئېقىمى بىلەن يىلاندەك تولغىنىپ، چاڭ-توزان ئارىسىدا غايىب بولدى. ياپيېشىل جالا ئېسىشقان سۆگەت تاللىرى خۇددى تاغاق بىلەن تارىغاندەك كۈنچىقىش تەرەپكە ئېگىلىپ، قۇياشقا «تېزرەك ئالەمنى يورۇت» دەپ ئىلتىجا قىلغاندەك، بېشىنى لىڭشىتتى. يۇمران يوپۇرماقلىرىنى بوران زەربىسىدىن قوغداپ، ئاپەتكە بوي بەرمەيۋاتقان سۆۋادان تېرەكلەر تاكى يىلتىزىغىچە لەرزىگە كەلدى. باھار پەسلىنىڭ تىنىچ بىر پۇرسىتىنى كۈتۈپ، بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا پورەكلەپ ئېچىلغان ئۆرۈك، شاپتۇل چېچەكلىرىنىڭ كۆزىگە توپا تىقىلدى ...

ئۆتكەن پەيشەنبىدىن بېرى قىزىتمىسى ئۆرلەپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان چولاق مۇئەززىن ئابدۇللا چاققانىنىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدىكى شۇمخەۋەردىن تۈنۈگۈن ئاخشام ئېغىر ياتقۇدىلا خەۋەر تاپتى. ئۇ خەۋەر ئەكەلگەن نۇرەك باخشىنى ئۈزىتىپ قويغاندىن كېيىن زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئىسلام تەرىقەتلىرىنى تىلىدىن چۈشۈرمەيدىغان، ئەمما، دىلىدا مۇسۇلمانچىلىقتىن قىلچە ئەسەر بولمىغان ئۇ مۇناپىقلارنىڭ رەزىللىك-

لىرىدىن ئەل-جامائەتنى بۇرۇنراق خەۋەردار قىلمىغىنىغا ئۆزىنى ئۆزى كايىدى.

«ئۇلۇغ ئاللانىڭ ئىنساننى ھىدايەت قىلغۇچى دىنىنى مۇشرىكلارنىڭ بۇلغىشىغا چەك قويۇش، ئاسىيلار بېشىدا غازات قىلىچىنى ئوينىتىش پەيتى يېتىپ كەلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن جان تەسەددۇق» دەپ ئويلىدى ئۇ قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ.

ئابدۇللا كارۋان ئالۋىنىغا كەتكەندىن كېيىن، ئۇسەپەربوۋاينى پات-پات يوقلاپ تۇردى. چىڭ مۇستەبىتلىرىگە قارشى قوزغىلاڭدىكى ھەر ئىككىيلەنگە ئورتاق بولغان ئۇنتۇلماس كەچۈرمىشلەرنى يادىغا ئېلىشتى. بەزىدە سۇپپۇرگە ئاخۇن بىلەن ئىلمىنىڭ ھەرقايسى تارماقلىرى بويىچە قىزغىن مۇنازىرىلەر قىلىشتى. ئۇ ھەر قېتىم مۇنازىرىدە ئاچا يولغا كىرىپ قالغاندا، سۇپپۇرگە ئاخۇننى ماختاپ:

— پېقىر ئىلىم ساھەسىدە ئۇنداق-مۇنداق ئۆلىمالارنى ئانچە كۆزگە ئېلىپ كەتمەيدىغان ئادەم، بىراق، ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا قانداقتۇر بىر تالىپتەك ھېسقا كېلىپ قالىمەن، بۇ نېمىشقىدۇ، — دەيتتى. ئارقىدىنلا ئىككىيلەن كۆڭۈل-كۆكسىدىن چىقىرىپ كۈلۈشۈپ كېتەتتى.

«يۇرت قارىچۇغىسى» — ئابدۇللانىڭ ئۆلۈمى تۈپەيلى قەلبىدە پەيدا بولغان ماتەم ۋە يات تائىپىلەرنىڭ مۇشتۇمزورلۇقى سەۋەبلىك تۇغۇلغان غازات ئارزۇسى مەدەت بولغان بولسا كېرەك، ئۇ ئانچە كۈچىمەيلا ئورنىدىن تۇردى-دە، تەرەت ئېلىپ، تالاغا چىقتى.

چولاق مۇئەززىن بوراننىڭ دەھشەتلىك گۈرۈلدىگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئاسمانغا قاراشقا پېتىنالمىدى، ئۆتكۈن ئۆتكەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدى ئىچىدە ئۇ «ئايىتەل كۇرۇس»نى ئوقۇۋېتىپ.

ئۇ مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدىلا تالىپلارنىڭ: «چىلتەنلىرىم قارا بوران چىقىرىپ ئاسماندىن ئۆتىدۇ، گۈلدۈر - غاراس قىلغان سادا ئۇلار ئولتۇرۇپ ئۆتكەن جەڭ ھارۋىلىرىنىڭ ئۈنى، جاراڭ - جۇرۇڭ قىلغان ئاۋاز قىلىچ - نەيزىلەرنىڭ ساۋۇت - قالقانلارغا ئۇرۇلغان شەپىسى، كىمكى ئۆتكۈن ئۆتكەندە ئاسمانغا قارايدىكەن، تۇرغان يېرىدە تۇرۇپلا قېتىپ، مۇردىغا ئايلىنىدۇ، ئاسمانغا قاراپ قاۋىغان ئىتمۇ ئاغزىنى ئاچقان پېتى ئۆلۈپ قالىدۇ» دېيىشكىنىنى ئاڭلىغانىدى.

ئۇ توختىماي ئۇرۇلۇۋاتقان قۇم دانىچىلىرىدىن يەكتىكىنىڭ پېشى بىلەن يۈز - كۆزىنى دالدا قىلىپ، 15 يىلدىن بېرى كۈنىگە بەش قېتىم مېڭىپ ئۆگىنىپ كەتكەن يول بىلەن ئاق مەسچىت يېنىغا كېلىۋالدى.

بۇ چاغدا تەبىئەت قويىنىدا غەلىتە بىر ھال يۈز بەرگەن. بوران ھېسابسىز قاغىنىڭ قانىتىدەك، يەر - زېمىن ئۈستىنى قاراڭغۇلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنسىمۇ، قۇياش ھېچنېمىدىن تەپ تارتمايدىغان جاسارىتى بىلەن ئۆز ئادىتى بويىچە يېڭى بىر تاڭغا يول ئاچماقتا ئىدى. كۈنچىقىش تەرەپ قۇياش بىلەن بوران، يورۇقلۇق بىلەن زۇلمەت ئېلىشقان چاغدا قان تۆكۈلگەندەك سۇس قىزارغان، بۇ قىزىللىق بوراننىمۇ، زۇلمەتنىمۇ چېكىندۈرمەكتە ئىدى.

ئۇ مەسچىت دەرۋازىسىنى ئېچىپ، مۇنارنىڭ كىرىش ئېغىزىدا قارا چىراغنى ياندۇردى - دە، ئۈچەيدەك تار ۋە تىك پەلەمپەيلەرنىڭ باسقۇچلىرىغا مەزمۇت قەدەملەر بىلەن دەسسەپ، خۇددى يەتتىنچى ئاسماندىكى ئۇلۇغلارنىڭ دىدارىغا مۇشەررەپ بولۇش ئارزۇسىدا ئەرشئەلاغا ئۆرلەۋاتقان پەرىشتىلەردەك ھاياجانلىق ھېسسىيات ئىچىدە ئەزەنخانىنىڭ چوققىسىغا چىقتى. چىراغنى ئويۇققا قويۇپ، يەكتىكىنىڭ ياقىسىنى تۈزەشـ

تۈردى ۋە قەددى-قامىتىنى يىكتەك رۇسلاپ، چولاق قولىنى قۇلىقىغا تەگكۈزدى.

«ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھۇ ئەكبەر، ئەشھەدۇ ئاللا ئىلاھە ئىللاللاھۇ، ئەشھەدۇ ئاللا ئىلاھە ئىللاللاھۇ...»

چولاق مۇئەززىننىڭ يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان ياڭراق، مەردانە سادا قۇتراۋاتقان بوراننىڭ ئاچ بۆرىدەك ھۇۋلاشلىرىنى بېسىپ كەتتى.

بۇ ئۇنىڭ ئۆمرىدە ئىككىنچى قېتىم مانا مۇشۇنداق چىن ئىشتىياق بىلەن ئەزان ئوقۇپ، غەپلەتتە ياتقانلارنى ئويغىتىپ، مۇقەددەس پەرزنى ئادا قىلىشقا، ھەق بىلەن ناھەقنى ئادالەت تارازىسىدا ئۆلچەپ، بىر ياقىدىن باش چىقىرىشقا، زالىملارنىڭ ئۈستىگە كەلكۈن مىسالى باستۇرۇپ بېرىشقا چاقىرىشى ئىدى.

تۇنجى قېتىمقىسى ئەلۋەتتە بۇنىڭدىن يەتتە يىل مۇقەددەمكى ئىش. ئۇ چاغدا ئۇ جامائەتنى مانا شۇنداق ياڭراق ئەزان بىلەن غازات مەشئىلىنىڭ ئوتى يېقىلغان مانا مۇشۇ مەسچىتكە جەم قىلغانىدى.

شۇ قېتىم ئۇ ئوڭ قولىنىڭ بەش بارمىقىدىن ئايرىلىپ قالغان. بىراق، بۇ قېتىم نېمىسىدىن ئايرىلىدىغانلىقى ئۈستىدە قىلچە ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا، ئىككىنچى ئەزاننى بۇرۇنقىسىدىنمۇ زىيادە ئىشتىياق بىلەن توۋلىدى.

ئاجىز دەرەخلەرنى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇپ تاشلىغان بوران ئېتىقادىغا سادىق بولغان جامائەتنىڭ يولىنى توسۇپ قالالمىدى. بۈگۈنكى بامدات نامىزىنىڭ ئەھمىيىتىدىن خەۋەر تاپقانلارمۇ، تاپمىغانلارمۇ دېگەن قەرەلىدە مەسچىتكە يىغىلىپ، سەپراس بولۇپ تۇرۇشتى.

بامدات نامىزى بەكمۇ تەنتەنىلىك ۋە سۈرلۈك ئوقۇلدى. خۇددى بەزى جامائەت ئويلىغاندەك، سېيىت ھاجى «بوران»

سەۋەبىدىن مەسچىتكە كېلەلمىگەچكە، چولاق مۇئەززىنىنىڭ ئىمامەتچىلىك قىلىشىغا توغرا كەلگەنىدى.

مۇئەززىن ناماز ئوقۇۋېتىپ، ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن تاناپ تارتقاندەك تۈز تۇرغان ھەر بىر سەپنى ۋە سەپ ئىچىدىكى ھەربىر ئادەمنى تەكرار كۆزىتىپ چىققان بولسىمۇ، مەسلىھەت بويىچە مەسچىتكە تۈنجى بولۇپ كېلىپ، ئالدىنقى سەپتىن ئورۇن ئالماقچى بولغان ھېمىت قاشقىنى زادى ئۇچرىتالمىدى.

«ئۇ ئاغرىپ يېتىپ قالغانمىدۇ؟ ئەزاننى ئاڭلىيالماي قالدىمىكىن؟ ياكى سۈپۈرگە ئاخۇننىڭ تاپىلىغانلىرىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانمىدۇ؟»

بامدات نامىزى ئوقۇلۇپ بولدى، ئەمدى جامائەتنى توختىتىپ بولمايدىغانلىقىنى بىلگەن چولاق مۇئەززىن سەپ ئالدىدىكى تەقەززا، بىئارام بولۇۋاتقانلارنىڭ «ئەمدى قانداق قىلىمىز؟» دېگەن مەنادىكى قاراشلىرىغا كۈلۈمسىرەش بىلەن جاۋاب بەردى-دە، مېيىت نامىزىغا ئەزان ئوقۇدى. ھېمىت قاشقىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۆزى ئۈستىگە ئېلىپ، جىنازا نامىزى چۈشۈرۈشنىڭ قائىدىلىرىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن:

— مەسچىتىمىزنىڭ تەقۋادار جامائەتلىرى، ئى پاك مۇسۇلمانلار، شۇ تاپتا كىمنىڭ نامىزىنى چۈشۈرگەنلىكىمىزنى بىلمەيۋاتامسىلەر؟ مەسچىتتە مېيىت ياتقۇزۇلغان جىنازىنى كۆرمىگىنىڭلارگە ھەيران بولۇۋاتامسىلەر؟ ئۇقۇۋېلىڭلاركى، بىز مەسچىتىمىزنىڭ ئىخلاسمەن جامائىتىنىڭ بىرى، يۇرتىمىزنىڭ ئېسىل ئوغلانى، قېرىندىشىمىز ئابدۇللائاخۇننىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈۋاتىمىز. ئۇنىڭ تېنى ئۆز زېمىنىنىڭ تاغلىرى ئارىسىدا ياتىدۇ، روھى ئاللىبۇرۇن جەننەتتىن جاي تاپتى. نامى بولسا تىلىمىزدا! — دېدى.

مۇئەززىننىڭ ئىلگىرىكىگە زادىلا ئوخشىمايدىغان كەسكىن

تەلەپپۇز بىلەن قىلغان سۆزىگە ۋە تېپىشماقتەك تۇيۇلغان جىنازا نامىزىنىڭ تەكتىگە يېتەلمەي ئەقلى لال بولغان بىر بۆلۈك جامائەت ئابدۇللانىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدىكى شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ، ھەيرانۇ ھەس قالدى. چولاق مۇئەززىن دېمىنى تولۇقلىغاچ، پۇقرالارنىڭ كەيپىياتىنى كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىزدە «قازاغا رىزا» دېگەن گەپ بار، ئەمما ھەرقانداق مۇئەللەق قازانىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق سەۋەبى بولىدۇ. قېرىندىشىمىز ئابدۇللائاخۇن بەزىلەر دېگەندەك ياردىن ئۆزىنى تاشلاپ ئۆلۈۋالدىمۇ؟ ياق، ھەممىمىزگە بەش قولدەك ئايانكى، ئۇ ئۇنداق قورقۇنچاقلار زاتىدىن تۆرەلمىگەن. ئەمىسە، مەرھۇمنىڭ جېنىغا بىراۋ زامىن بولدىمۇ؟ زامىن بولدى، بىگۇناھ قېرىندىشىمىز ناھەق كەتتى...

15 - 20 ئادەمنىڭ ماتەم قوشاقلىرىنى ئېيتىپ، پوتلا-ماڭقىلىرىنى ئېقىتىپ جىنازا كۆتۈرۈپ مەسچىتكە كىرىپ كېلىشى مۇئەززىننىمۇ، جامائەتنىمۇ قاتتىق تەئەججۇپلەندۈردى. يېقىن-يىراق مەھەللىلەردىن بىرەر كىمنىڭ قازا قىلغانلىقىدىن ئەسلا خەۋىرى بولمىغان مۇئەززىن گېپىنى توختىتىپ، غەلىتە ماتەمدارلارغا ھەيرانلىق نەزەرى بىلەن قارىدى.

— ۋاي قېرىندىشىم، دۈشمەن جېنىڭغا قەست قىلدى قېرىندىشىم، ۋاي بىچارە قېرىندىشىم...

— ئاقپاشانىڭ مۆمىن پۇقراسى ئىدىڭ قېرىندىشىم، پۇقرانى دەپ كۆلپەت تارتقان ئىدىڭ قېرىندىشىم، ۋاي قېرىندىشىم...

ئۇنىڭغا تېخىمۇ غەيرىي تۇيۇلغىنى شۇ بولدىكى، قاردەك ئاپئاق يوپۇق يېپىلغان جىنازىنى رەھمەت ۋە ئابلىزقارىنىڭ بىرقانچە مالىيى كۆتۈرگەن، جىنازىغا ئەگەشكەنلەر ساپلا

«ئاقپاششا پۇقرالىرى» بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىرقانچە ئونبېشى، يۈزبېشىلارمۇ بار ئىدى.

چولاق مۇئەززىن دەسلەپتە: قەسىردىكىلەردىن بىرەرسىنىڭ رىزقى تۈگىگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدىيۇ، چىرايىدىن جاللاتلىق يېغىپ تۇرغان خاتىپ بازار بېگى دۆشكەلەپ كېلىۋاتقان سەپەر بوۋاينى كۆرۈپ، بۇ قىياسىنىمۇ ئىنكار قىلدى.

كېلىۋاتقانلار ئاسماننى ئۆرۈۋەتكۈدەك يىغا-زار قىلىشقان پېتى جىنازىنى جامائەت ئارىسىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇدۇل خاتىپ مۇنبىرى ئالدىغا ئەكەلدى-دە، چولاق مۇئەززىننىڭ ئالدىغا قويدى.

چولاق مۇئەززىن بورىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ قالغان بۇرجىكىگە پۇتلىشىپ يىقىلىپ كەتكىلى تاس قالغان سەپەر بوۋاينى ئىتتىك بېرىپ يۆلىۋالدى ۋە ئۇنىڭدىن:

— بۇ كىمنىڭ مېيىتى؟ — دەپ سورىدى.

خاتىپ ئاغزىنى ئۆمەللىگەن سەپەر بوۋاينى ئىتتىرىۋەتتى-دە، چالۋاقاپ تۇرۇپ:

— ئاقپاششا پۇقراسى ھەممىتئاخۇن قاشقىنى خاقانى چىن پۇقرالىرى ئۆلتۈرۈۋەتتى، — دېدى.

مۇئەززىن خاتىپنىڭ گېپىدىن ھېچنېمە چۈشىنەلمەي، ھاسىسىغا تايىنىپ، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ تۇرغان سەپەر بوۋايغا سوئال نەزىرىدە تىكىلدى.

— ئۆز قېرىندىشىنى ئۆزى ئۆلتۈرىدىغانغا چىرىيدىلىك ساراڭ بولۇپ قالدى، — دېدى بوۋاي جامائەتكە ئاڭلىتىپ تۇرۇپ، — بۇ يەردە بىر ئويۇن بار. ھەممىتئاخۇننىڭ قاتىلىنىڭ كىم ئىكەنلىكى ئاللاغا ئايدىڭ!

چولاق مۇئەززىننىڭ سەزگۈر مېڭىسى دەرھال ئىشقا

كىرىشتى. تەسەۋۋۇر كۆچى بىلەن سەپەر بوۋاي ئېيتقان «ئويۇن» نىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولدى. ئەھۋال ئۇنىڭ قىياسىدىكىدەك بولغاندا ئىش تازا چىڭىغا چىققان، قان تۆكۈلۈش ئېھتىمالى بەكمۇ يېقىنلاپ قالغانىدى.

ئۇ، مۇۋاپىق بىر چارىنى تېپىپ، قەستەن چاتاق تېرىدىماقچى بولغان سېيىت ھاجىنىڭ سۇيىقەستىگە تاقابىل تۇرۇش ۋە بۇ ئەھۋالدىن مەسچىتكە يېقىنلا يەردىكى كونا ئۆيدە يېرىم كېچىدىن بېرى مۆكۈنۈپ يېتىۋاتقان سۇپۇرگە ئاخۇنلارنى خەۋەرلەندۈرۈش ئۈچۈن بىرئاز ۋاقىت كېرەكلىكىنى ھېس قىلدى. ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، جامائەتكە سەپراس بولۇشنى ئېيتتى.

مۇئەززىننىڭ ناماز چۈشۈرمەكچى بولغانلىقىنى كۆرگەن خاتىپ كۆكۆيۈن چاقچان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ كەتتى:

— چۈچۈرىنى خام سانىما چولاق، — دېدى ئۇ مۇئەززىنگە مۇشتىنى چىنەپ تۇرۇپ، — بۇنداق ئاسان ئىش نەدىكەن؟ ھىممەت قاشقىنى كۆمۈۋەتسەكلا ئىش تۈگەيدۇ دەپ ئويلامسەن؟ ئالدى بىلەن ئۇنى ئۆلتۈرگەن قاتىلنى چىقىرىپ بېرىش. ئاندىن كېيىن ئالدىرىماي گەپلىشىمىز!

چولاق مۇئەززىننىڭ بۇ يولسىزلىقتىن ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچتى-دە، خاتىپنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ:

— ئۆلگەن ئادەمنى بۇنچىۋالا خارلاشنىڭ ئاللا ئالدىدا كەچۈرگۈسىز گۇناھ بولىدىغانلىقىنى بىلمەمدىلا بەگزادەم؟ — دېدى ئۇ زەردە بىلەن.

— گۇناھ بولامدۇ — يوقمۇ؟ بۇنىڭدىن پەرۋايىم پەلەك، ئالدى بىلەن قاتىلنى تېپىپ، تېرىسىنى تەتۈر سويۇش كېرەك. ئاقپاششا پۇقراسىنى ئۆلتۈرگەنلىك ئاقپاششاغا مۇشت كۆتۈرگەنلىك!

خاتىپ جىنازىنى قورشاپ تۇرغان كىشىلەرگە تەردىنى تۇرۇپ،

شۇنداق بىر ئالىيىۋىدى، ئۇلار: «ئاقپاشا پۇقراسىنى ئۆلتۈرگەن قاتىلنى تاپماي قويمايمىز!» دەپ ئالا-تاغىل جارقىراشتى.

— ھەي جامائەت، ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار، — خاتىپ ياغلانمىغان كانايىنىڭ ئۈنىدەك سەت ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى، — ئاقپاششا پۇقراسى بولغان ھەمىتئاخۇننى كىم ئۆلتۈردى؟ بىلەمسىلەر، مەن سىلەرگە دەي، ئۇنى ئاقپاششا پۇقرالىرىغا ئۆچمەنلىك قىلغۇچى سوپۇرگە تۆگە ئۆلتۈردى. ئۆلۈكنى ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىكى ئېرىقتا تاشلاپ قويۇپ، گۇناھىدىن قورقۇپ قېچىپ كەتتى.

ئۇ سەپەر بوۋاينىڭ ياقىسىنى تۇتۇۋېلىپ، كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

— قېنى، گۇۋاھلىق بەر قېرى، سوپۇرگە تۆگىنىڭ ھەمىتئاخۇننى ئۆلتۈرگىنى راستمۇ؟

— تۆھمەت!

— ھە، ئەمىسە دېگىنە، ھەمىتئاخۇننىڭ جەسىتىنى ئۇنىڭ ئۆيى ئارقىسىدىكى ئېرىقتىن تېپىۋالغىنىمىزدىنمۇ تانالماسەن؟

— تۆھمەت!

— ئەمىسە سوپۇرگە نېمىشقا قېچىپ كېتىدۇ، ئۇنىڭ شېرىكلىرى قەيەرگە كەتتى؟ دەپ باقە!

— دېگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسى تۆھمەت، سوپۇرگە ئاخۇن ئادەم ئۆلتۈرگىنى يوق، قېچىپ كەتكىنىمۇ يوق!

بوۋاي خاتىپنىڭ قولىدىن ئاجراش مەقسىتىدە يۇلقۇنۇپ باقتىيۇ، ياۋا توڭگۇزدەك كۈچى بار بەگزادىنىڭ چاڭگىلىدىن بوشىنالمىدى. شۇنداقتىمۇ خىرقىراپ تۇرۇپ، جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ:

— جامائەت، بۇ داپيۈز يالغانچىنىڭ گېپىگە ئىشەنمەڭلار! ھەمىت

قاشقىنىمۇ، ئوغلۇم ئابدۇللائاخۇنىمۇ...مۇشۇ ئىپلاسلار...، — دېدى.

«چىدىمىغان ئىشتانغا چىقىرىپتۇ» دېگەندەك، سىرنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن قورققان خاتىپ بازغاندەك مۇشتىنى باش ئۈستىدىن ئايلاندۇرۇپ كېلىپ بىرنى سېلىۋىدى، بوۋاي ئىككى-ئۈچ قەدەم نېرىسىغا بېرىپ تىك موللاق چۈشتى. بۇرنىدىن بۇلاقتەك ئېتىلىپ چىققان قان ئاپئاق بۇرۇت-ساقاللىرىنى شەلپەردەك قىزارتىۋەتتى.

— ئى جامائەت، ئۇرۇڭلار بۇ ئىپلاسنى! ئابدۇللائاخۇنىمۇ، هەممىت قاشقىنىمۇ ئۆلتۈرگەنلەر مۇشۇ، — مۇشت ئاتىمەن دەپ دەلدۈگىنىپ كەتكەن خاتىپ ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغۇچە چولاق مۇئەززىن مۇنبەرگە چىقىپ قانغا مىلىنىپ ياتقان سەپەر بوۋايغا قاراپ غەزەپ ئوتىدا يېنىۋاتقان جامائەتكە دېدى، — ئاللانىڭ ئۆيىدە قان تۆككەن جوهۇتلارنى تالاغا سۆرەپ ئاچىقىڭلار! كۆزى ئوچۇق كەتكەن قېرىنداشلىرىمىز ئۈچۈن قىساس ئېلىش پۇرسىتى كەلدى، ئاللاهۇ ئەكبەر!

ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپلا يىرتقۇچلارچە غالجىرلاشقان خاتىپنىڭ قولىغا مەهكەم ئېسىلدى. مۇنبەر ئالدىغا ئېتىلىپ چىققان جامائەتنىڭ بەزىسى سەپەر بوۋاينى يۆلىسە، بەزىسى قاپقاندىن قۇتۇلۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقان بۆرىدەك ئالچاڭلاۋاتقان خاتىپنىڭ قولىغا چىققان يېرىدىن قامىلاپ، تاپىنى سۆرىگەندەك سۆرەپ، مەسچىتنىڭ ئالدىغا ئاچىقىشتى. خاتىپقا ئەگىشىپ هازىدار قىياپىتىگە كىرىۋالغان «ئاقپاششا پۇقرالىرى» مۇ بۈركۈتتىن ئۈركۈگەن تۈلكىدەك هەرقايان پىتىراپ، جانلىرىنى دالدىغا ئېلىشتى.

— قېرىندىشىمىزغا قەست قىلغان جوهۇت سەنمۇ؟!

— يوغان گەپ قىلغان ئاغزىڭ مۇشۇمۇ؟!

— سەپەرئاخۇننى ئۇرغان قولۇڭ مۇشۇمۇ ئىپلاس!

ئۇزۇندىن بېرى يىغىلىپ قالغان دەردىنى بىراقلا چىقارماقچى بولغان پۇقرالار خاتىپنىڭ باش-كۆزىنى بىردەمدىلا گوداڭدىن چىققان ئىتقا ئوخشىتىۋەتتى. قولى يەتكەنلەر قولى بىلەن ئۇردى، پۇتى يەتكەنلەر پۇتى بىلەن تەپتى. خاتىپقا ئولاشقان ئادەملەرنىڭ تولىلىقىدىن قولىمۇ، پۇتىمۇ يەتمىگەنلەر ئۇنىڭ ئاتىمىش پۇشتىدىن، يەتمىش پۇشتىغىچە تۇتۇپ تارتىپ، خۇدادىن چىققۇدەك تىللىۋېلىشتى.

— ۋايجان، ئادەم بارمۇ، مېنى قۇتۇلدۇرۇڭلار، دادا... ئانا!...

قىلغان-ئەتكەنلىرى بۇرنىدىن بولاق بولۇپ ئېقىۋاتقان خاتىپنىڭ داد-پەريادى ئۇزاق-ئۇزاقلارغىچە تارالدى. ئاللىقاچان كۆرىدىغىنىنى كۆرگەن خاتىپ بىلەن ھەپىلىشىپ يۈرۈشنىڭ ئەھمىيىتى قالمىغانلىقىنى چۈشەنگەن چولاق مۇئەززىن مەسچىت پەشتىقىغا چىقىپ جاكارلىدى:

— ئى باتۇر پۇقرالار، يۇرتىمىزنى پوكىنىغا باسقان، قېرىنداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرگەن يىلان-چايانلار ئەنە ئاۋۇ يەردە، — ئۇ قەسىر تەرەپكە قولىنى چىنىدى، — يىلان-چاياننىڭ ئۇۋۇسىنى ۋەيران قىلىپ، بېشىنى يانچىمىغۇچە بىزگە ئاسايىشلىق يوق! قېنى، قولۇڭلارغا چىققاننى ئېلىڭلار، كەرەملىك ئاللا بىزگە مەدەت قىلغۇچىدۇر!...

شۇ ئارىدا قەسىرگە يېقىنلا بىر يەردىن «پاڭ» قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى.

مىلتىق ئاۋازىدىن چۆچۈگەن پۇقرالار پەشتاقتا تۇرغان مۇئەززىننىڭ سۆزى چورتىلا ئۈزۈلگەنلىكىنى، ئاندىن كېيىن قىپقىزىل قان ئوخچۇپ چىقىۋاتقان مەيدىسىنى مەھكەم قاماللاپ، تەڭپۇڭلۇقى بۇزۇلغان لەگلەكتەك سەنتۈرۈلۈۋاتقىنىنى كۆردى.

أ

توپ ئارىسىدىن ئىلدام يۈگۈرۈپ بارغان نۇرەك باخشىمۇ ئۇنى يۆلۈۋېلىشقا ئۈلگۈرەلمىدى. مۇئەززىن كۆزىنى جامائەتتىن ئۈزمەي تۇرۇپ: «لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدەن رەسۇلىللا» دەپ ئۈنلۈك ۋارقىرىدى ـ دە، ئۈگزىدىن تاشلىغان كۆتەكتەك، مەسچىت بوسۇغىسىغا يىقىلدى.

نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئاڭقىرالمىغان جامائەتنىڭ بىر قىسمى كۆرۈنگەنلا تەرەپكە بەدەر قېچىشتى. بەزىلىرى مەسچىت ئالدىدىكى سەينادا دالاغا تاشلانغان تاپتەك سوزۇلۇپ، ۋايجانلاپ ياتقان خاتىپنى ئاچچىقى بىلەن بىر ـ ئىككىنى تېپىپ قويۇپ، قانغا مىلىنىپ ياتقان مۇئەززىننى كۆتۈرگەن پېتى يېقىندىكى ئەسكى تاملىق ئارىسىغا ئۆزىنى ئالدى.

چولاق مۇئەززىننى يىقىتقان مىلتىق ئاۋازىنىڭ ئەكس ساداسى بېسىقماستىنلا مەسچىت ۋە قەسىرگە ئوخشاشلا 200 قەدەم يىراقلىقتا روبىرو تۇرغان تاشلاندۇق ئۆينىڭ ئۆگزىسىدىنمۇ گۈمبۈرلىگەن ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ھاۋارەڭ ئىس كۆرۈلۈشكە باشلىدى.

بۇ يەرگە تاڭ ئاتارغا يېقىن بوراننىڭ ھىمايىسىدە خېلى ئەپلىك جايلىشىۋالغان سۇپۇرگەئاخۇن، قادىر تۆمۈرچى ۋە بىرقانچە پالۋانلار چاچما ئوقلۇق مىلتىق بىلەن قەسىر تەرەپكە ئوق ئېتىۋاتاتتى.

ئۇلار ئەسلىدە، ئۇ جاللاتلارنىڭ ھىممىت قاشقىنى ئۆلتۈرۈپ، بىر قەدەم ئالدىدا قول سالىدىغىنىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن، پەقەت مەسچىتتىن قوزغىلىپ چىققان جامائەتنى ۋە نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنىڭ ئاۋازىنى كۈتمەكتە ئىدى. بىراق، نەتىجە ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ قالدى. ئۇلار مۇئەززىن ئوق تېگىپ يىقىلغاندىن كېيىن ئوق چىقارمىسا بولمايدىغانلىقىنى بىلدى. قەسىر تەرەپتىن ئاڭلىنىۋاتقان مىلتىق ئاۋازىمۇ

بارغانسېرى قويۇقلىشىشقا باشلىدى.

مىلتىق ئاۋازىدىن ۋە مۇئەززىننىڭ كۆكسىدىن بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىققان قاندىن قورقۇپ قېچىشقان پۇقرالار بىر پەستىن كېيىن ئەقلىنى يىغىۋالدى ـ دە، كونا ئۆيدىن مىلتىق ئېتىۋاتقانلارنىڭ سۈپۈرگە ئاخۇنلار ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، خېلى روھلىنىپ قالدى. كىمدۇ بىرى بىر قۇچاق نەيزە ئەكىلىپ ياش ۋە قاۋۇل ئەركەكلەرگە تۇتقۇزدى. نۇرەك باخشىمۇ ئون نەچچە قىلىچنى ئىختىيار قىلغانلارغا تارقىتىپ بەرگەندىن كېيىن، جەڭگە كىرىشكە ئالدىراپ تۇرغانلارغا قاراپ:

— ئەي باھادىر چېرىيلىكلەر، قېرىندىشىمىز ئابدۇللانى، مۆمىن مۇسۇلمان ھىممەتئاخۇننى، ئاغزىمىزغا ئىمان سالغان مۇئەززىن ئاخۇنۇمنى ئۆلتۈرگەن قان ئىچەرلەر ئەنە ئاشۇ قەسىردە، ئاللا يولىدا غازات قىلايلى، ئۆلسەك شېھىت، ساق قالساق غازى، ئاللاھۇ ئەكبەر! ـــ دەپ توۋلىدى.

ئۇ تۈمەن مىڭ جەڭچىنى جەڭگە چاقىرغاندەك، پەشتاقتا چىقىپ، بۇرغىسىنى راسا كۈچەپ چالدى. ئىسراپىلنىڭ نەرسىدەك كۈچلۈك سادا ياڭرىدى.

«دۈت ... دۈت ... دۈت ...»

«ـــ ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھۇ ئەكبەر!»

نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنىڭ جاسارەت بېغىشلىغۇچى ئاۋازى ئەزىمەتلەرگە ئىلھام بەردى. ئۇلار باش ئۈستىدىن ۋىڭىلداپ ئۆتۈۋاتقان ئوقلارغا پىسەنت قىلماي، دەرھال ئورۇن يۆتكىدى ـ دە، 50 قەدەم ئالدىدىكى ياڭاق دەرەخزارلىقنىڭ يېنىغا بېرىپ جايلىشىپ، ھۇجۇمغا ئۆتكەنلەرنى مۇھاپىزەت قىلدى.

قەسىردىكىلەر ئوت كۈچىنى ياڭاقلىققا مەركەزلەشتۈردى. نۇرەك باخشىنىڭ باشلامچىلىقىدا يولۋاستەك ئېتىلىپ كەلگەن

پۇقرالار مەسچىت ئالدىدىكى بوشلۇقتا تېخىچە ئېڭىراپ، ئېشەكتەك ئېغىناپ ياتقان خاتىپنى ئەكېتىشكە كەلگەن بىر توپ كىشىلەر بىلەن تۇتۇشۇپ قالدى. تەئەججۇپلىنىدىغان يېرى شۇ ئىدىكى، پۇقرالارغا ھېچقانداق تونۇشلۇقى بولمىغان بۇ كىشىلەرنىڭ قامىتى قاۋۇل، تۇرقى تامدەك ئىدى، قىلىچۋازلىق ۋە نەيزىۋازلىققا كەلگەندە توشقاندەك تاقلاپ، يولۋاستەك ئوخچۇيىتتى.

قىلىچ بىلەن قىلىچنىڭ يالت-يۇلت ئۇچقۇن چىقىرىپ جاراڭلاشلىرى، گىرەلەشكەن نەيزىلەرنىڭ پاراس-پۇرۇس سۇنۇشلىرى، ئىككى تەرەپنىڭ ئۇر-چاپلىرى مىلتىق ئۈنى ۋە بوراننىڭ گۈرۈلدىشى بىلەن قوشۇلۇپ، ئەجەل شاۋقۇنىغا ئايلانغان، يالقۇنلۇق تەكبىر بىلەن قۇچاقلاشما جەڭنىڭ قايناپ تۇرغان يېرىگە ئۆزىنى پەرۋانىدەك ئۇرۇۋاتقان پۇقرالار ئۆلۈپ-تىرىلىشىگە باقماي جەسۇرلۇق، جانبازلىق كۆرسەتمەكتە ئىدى. ھەر ئىككىلا تەرەپ بۇ قاينامغا ئوق ئۈزۈشكە پېتىنالمايتتى. كۈن چۈشكە يېقىنلاشقاندا، قەسرىنىڭ مەسچىت تەرەپتىكى يان تېمىدىن بىر سۆڭگۈچ ئېچىلدى-دە، سۆڭگۈچتىن يەنە بىر توپ ناتونۇش قوراللىقلار ئېتىلىپ چىقتى. قىساس تىغى بىلەن يەر چىشلىگەن دۈشمەنلەرنىڭ ئورنى ئۇلار بىلەن تولۇقلاندى. كۆۋەجەپ تۇرغان دەريادىكى قاينامدەك غۇجمەكلىشىپ كەتكەن توپنىڭ مەركىزىدە قالغان خاتىپ خۇددى ماھىر چەۋەندازلارنىڭ ئارىسىغا تاشلانغان ئوغلاقتەك، قولدىن قولغا ئۆتۈپ تۇردى. جەڭ بارغانسېرى شىددەتلىك تۈس ئالدى.

پېشىن نامىزىغا ئەزان چىقىدىغان چاغدا جەڭ ۋەزىيىتىدە ئۆزگىرىش بولۇشقا باشلىدى. پۇقرالار سېپى يىراق-يېقىندىن ئۆزىنى جەڭگە ئاتاپ كېلىۋاتقانلار بىلەن زورىيىپ

ئۇرسىمۇ، ئاخىر ئۇلارنىڭ ئاددىي قىلىچلىرى ئالاھىدە ياسالغان ھەربىي قىلىچلارغا تەڭ كېلەلمىدى. كەتمەن سېپى تۇتۇپ كۆنگەن قوللار نەيزە سېپىغا ماسلىشالمىدى.

— ئىش يامىنىغا ئۆرۈلۈۋاتىدۇ، ئوق ئاتقاچ ئۆيىدىن چىقىپ پۇقرالارنى مۇھاپىزەت قىلىلى، — دېدى يۈزى پۇرۇخ ئىسى بىلەن قارىداپ، زەڭگىگە ئوخشاپ قالغان سۈپۈرگەئاخۇن جانپىدالىق كۆرسىتىۋاتقانلارغا قاراپ.

سۈپۈرگەئاخۇن مەرھۇم ھىممەت قاشقىنىڭ: «سېيىت ھاجى نۇرغۇن سەرخىل قورال-جابدۇق ۋە بىرمۇنچە ئادەم ئەكەلدى» دېگەن سۆزىگە ئەمدى ئىشەندى. قەسىردىكى مىلتىقلار شۇنچىلىك تېز ۋە توغرا ئېتىلاتتىكى، نەچچە تال ئوق ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدىن ئەجەل ناخشىسىنى توۋلاپ ئۆتۈپ كەتتى. ھەتتا تۆمۈرچىنىڭ بىر قولىقىمۇ ئۇشكە قويغاندەكلا تېشىلىپ كەتتى. ئۇ ئارقىمۇ ئارقا گۈمبۈرلەۋاتقان ئاۋازلارغا قاراپ ئۇلارنىڭ مىلتىقلىرىنى ئۆزلىرىنىڭكىدەك ئاغزىدىن ئوق-دورا قاچىلىنىدىغان مىلتىقلاردىن ئەمەس، بەلكى ئارقىمۇ ئارقا ئاتقىلى بولىدىغان مىلتىق دەپ قىياس قىلدى.

ئۇ ئۆكۈپ-تاتىرىپ ئادەم سىياقىدىن چىقىپ كەتكەن رەسۇل ئىمامغا مىلتىققا ئوق-دورا قاچىلاپ بېرىشكە بۇيرۇق قىلىۋاتقاندا، مەسچىت ئالدىدىكى پومىلاقلىشىۋاتقان پۇقرالارنىڭ جاي مەھەللىسى تەرەپكە سۈرۈلۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالدى. دۈشمەنلەرنىڭ ئۇلارنى سۈر توقاي قىلىپ كېتىپ بارغانلىقى ئۇنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ تامىلىرى غەلۋىرنىڭ شىرىسىدەك ئۆتەمتۆشۈك بولۇپ كەتكەن كونا ئۆيىنى تاشلاپ چىقىپ، چېكىنىپ كېتىۋاتقانلارنى قوغداش قارارىغا كەلدى. ئۇنداق بولمىغاندا، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىش ئېھتىمالى كۆزگە كۆرۈنۈپلا

تۇراتتى. سۇپۇرگەئاخۇن:

— قېنى، ئوق ئاتقاچ چېكىنىڭلار، ئاۋۇ قىلىچلىقلارنىڭ كەينى تەرىپىدىن بېرىپ ئەدىبىنى بېرەيلى، ئايىغىڭلارنى ئىتتىك قىلىڭلار! — دەپ بۇيرۇق بەردى ۋە ئۆزى ئۆيدىن ئەڭ ئاخىردا ئايرىلدى.

مىلتىقچى ۋە ئوق - دورا قاچىلىغۇچىلاردىن بولۇپ ئون نەچچە كىشى دەرەخلىقلەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ، قەسىردىكىلەرنىڭ ئوقىدىن پاناھلانغاچ، پۇقرالارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كېتىۋاتقانلارنىڭ ئىزىغا چۈشتى.

ئۇلارغا ئايان ئىدىكى، قوغلىغۇچىلارنىڭ دەل كەينىدىن ئوق ئۈزۈشكە بولمايتتى. بولمىسا چاچما ئوق پۇقرالارغا زەرەر يەتكۈزۈپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى. ئېرىقلاردىن، قىر تۈۋىدىن، تاملارنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقانلارغا يول كۆرسىتىپ كېلىۋاتقان سۇپۇرگەئاخۇن:

— بىر ئامال قىلىپ ئۇ ئەبلەخلەرنى پۇقرالاردىن ئايرىۋېتەيلى، ئەڭ ياخشىسى يان تەرەپتىن پەيدا بولۇپ، ئۇلارغا قارىتىپ تەڭلا ئوق چىقارساق، ئۇلار بۇ يەردىمۇ يوشۇرۇنۇپ تۇرغان مىلتىقلىقلار بار ئوخشايدۇ، دەپ بەدەر تىكىۋېتىدۇ، — دېدى ۋە ئۇلارنى باشلاپ بىر قۇرۇق ئۆستەڭگە شۇڭغۇدى.

كۈن كەچ بولغانسېرى، بوران كۈچىيىپ كەتتى، بوراننىڭ زەربىسىگە تاكى يېرىم كېچىدىن بېرى مەردلەرچە كۆكرەك كېرىپ قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان تېرەكلەرنىڭ بەزىلىرى «قاراس - قۇرۇس» قىلىپلا قاق بېلىدىن ئۈزۈلدى. گەرچە كۈن پاتىدىغان چاغ بولمىغان بولسىمۇ، ئاسمان قاراڭغۇلىشىپ، توپا - چاڭ قويۇقلىشىپ كەتتى.

— ئېتىڭلار!

تۆت - بەش مىلتىقتىن تەڭلا ئوت ئېچىلدى. راست

دېگەندەكلا، «يان تەرىپىمىزدە بۆكتۈرمە بار ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ قېلىشقان قەسىر نۆكەرلىرى ئالاقزادە بولۇپ، ئالدى-كەينىگە باقمايلا بەدەر قاچتى. شۇنىڭ بىلەن سوپۇرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ مىلتىقچى ئەزىمەتلىرى پۇقرا بىلەن دۈشمەننىڭ ئارىسىغا كىرىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى.

مىلتىقچىلارنىڭ ئەڭ كەينىدە كېلىۋاتقان تۆمۈرچى قوم چاچقاندەكلا تېگىۋاتقان توپا ئېقىمىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلدى - دە، سوپۇرگەئاخۇنغا قەسىردىن چۈۋۈلۈپ چىققان مىلتىقچىلارنىڭ يەنە قوغلاپ كېلىۋاتقىنىدىن خەۋەر بەردى.

— چاتاق بوپتۇ، — دېدى سوپۇرگەئاخۇن ئالدىدا بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان نۇرەك باخشىغا، — بۇرغاڭنى چال ئاكا، تۇزۇپ كەتكەن پۇقرالارنى توپلاپ، مازار كەنتىدىكى كونا تۈگمەن كويلىسىغا ئېلىپ بېرىپ بىزنى كۈتۈڭلار. بىز ئۇ خۇمسىلارنى مۇشۇ يەردىلا توسۇۋالىلى!

— بۇرغىنىڭ ئۈنىنى ئاڭلىيالمايدۇ، ھېلىھەم خاتىرجەم بولسىلا بېگىم، ئۇلارنى كونا تۈگمەنگە ئۆزۈم باشلاپ بارىمەن.

نۇرەك باخشى كەينىگە ياندى - دە، قارا كۆرۈنۈش كېتىۋاتقان پۇقرالارغا يېتىشىۋالماقچى بولۇپ، كۈچىنىڭ بارىچە يۈگۈردى.

سوپۇرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى قەسىر تەرەپتىن قەدەممۇ قەدەم قىستاپ كەلگەن مىلتىقچىلار بىلەن جاي مەھەللىسىنىڭ ئايىغىدا بىر قەپەس ئېلىشتى. ھەممە ئەتراپ قاراڭغۇلۇق ئىچىگە يوشۇرۇنغان ۋە تەكلىماكاننىڭ كۆچمە قۇملىرىنى ئۇچۇرۇپ، گۈرۈلدەۋاتقان بوران كۆز ئاچقۇزمىغاچقا، ھېچكىمنىڭ ئاتقان ئوقى ھېچكىمگە تەگمىدى.

بىراق، بەزى ئالامەتلەر ئىككى تەرەپنىڭ ئارىلىقى بەكمۇ

قىسقىراپ قالغانلىقىنى ئىسپاتلىماقتا ئىدى. مۇبادا قاراڭغۇدا تىمىسقىلاپ يۈرگەن رەقىبلەر كۈتۈلمىگەندە ئۇچرىشىپ قالسا، ئىككى رەقىب يالغۇز ئاياغلىق كۆۋرۈك ئۈستىدە دوقۇرۇشۇپ قالغاندەك هال يۈز بېرەتتى. بۇ هال پۇقرا مىلتىقچىلارغا تولىمۇ پايدىسىز بولاتتى - دە، قىرغىنچىلىق كېلىپ چىقاتتى.

«بىز هەرنېمە بولساقمۇ مەيلى، — دەپ ئويلىدى سۈپۈرگەئاخۇن، — لېكىن كوناتۈگمەن بېشىدا بىزنى كۈتۈپ تۇرغان پۇقرالار دۈشمەننىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتسە قانداق بولغىنى؟»

ئۇ، چۈشتىن بۇرۇن نۇرەك باخشىدىن سەپەر بوۋاينىڭ پۇقرالار ئارىسىدا بارلىقىنى ئاڭلىغان ۋە ئۇنىڭغا بۇ ئاجىز بوۋاينى نېمىلا بولمىسۇن ئوبدان ئاسراپ، هەر ئاماللار بىلەن چىنارئايىمنىڭ يېنىغا ئاپىرىپ قويۇشنى قاتتىق جېكىلىگەنىدى. «ئەگەر ئۇ بوۋاينى ئۆيگە ئاپىرىپ قويۇشقا ئامال قىلالمىغان بولسىچۇ؟ »

ئاخىر، ئۇ يېقىنلا يەردە ئوق چىقىرىۋاتقان قەسىر نۆكەرلىرىنىڭ دىققىتىنى باشقا ياققا بۇرىۋەتتى - دە، ئۇلارنىڭ كۆزىنى باغلاپ، مىلتىقچىلارنى باشلاپ مازار ئۆستىڭىنى بويلىغانچە كوناتۈگمەن بېشىغا قايتىپ كەلدى.

جاي مەهەللىسىنىڭ ئەتراپىدا خېلى قويۇق ئېتىلغان ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئۆز ئادەملىرىدىن ئەندىشە قىلىپ تۇرغان پۇقرالار ئۇلارنى ئۈمىد ئەلچىسىدەك كۆرۈپ قارشى ئالدى. قول - ئاياغلىرى تېڭىلغانلار، باش - كۆزىدىن هېلىغىچە قان ئېقىۋاتقانلار ئۇلار بىلەن يىغلىشىپ تۇرۇپ كۆرۈشتى، سۈپۈرگەئاخۇن بۇرغىسىنى پوتىسىغا قىستۇرۇۋېلىپ، قىزىق - قىزىق گەپلىرى بىلەن كىشىلەرنىڭ روهىنى ئاۋۇندۇرۇۋاتقان نۇرەك باخشىدىن سەپەر بوۋاينىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلدى. ئۇ، ئۇنىڭ ئايالىنىڭ يېنىغا تىنچ - ئامان ئاپىرىپ قويۇلغانلىقىنى ئاڭلىغان-

شىن كېيىنلا ئەندىشىسى يوقىلىپ، يۈرىكى جايىغا چۈشتى.

سۈپۈرگەئاخۇن شىراقلىق مىلتىقنى تىزىغا قويۇپ تۈگمەن كويلىسىدىكى كۆتەك ئۈستىگە ئولتۇردى-دە، ئويغا پاتتى.

ئۆز مىلتىقچىلىرىنىڭ ھېچقانداق چىقىم تارتمايلا قايتىپ كەلگىنىنى كۆرگەن جامائەتنىڭ يۈرىكى خېلى جايىغا چۈشۈپ، ئەنسىرەشتىن خالىي بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇنىڭدىن كېيىن يۈز بېرىدىغان ۋەزىيەت ئۈستىدە ناھايىتى كەم ئويلىشاتتى. قەسىردىكىلەر ئادەمىنىڭ ۋە ئەسلىھەلىرىنىڭ سەرخىللىقىغا ئىشىنىپ يۇرت بويىچە تىنتىش ئېلىپ بېرىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. ئۇ ھالدا پىتراپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ ئۆز مەھەللىرىگە قايتىشى مۇمكىن ئەمەس، لېكىن كىچىككىنە مازار كەنتىدىكى دېھقانلار ئىككى يۈزچە ئۆي-ماكانسىز، ئاش-ئوزۇقسىز كىشىلەرنى باقالامدۇ؟ ئۇلارنىڭ بالا-چاقىلىرى، قېرىسال ئاتا-ئانىلىرى قانداق قىلىدۇ؟ دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ قالماقتىن ئۆزگە يول قالمىدىمۇ؟

سۈپۈرگەئاخۇن ئاخىرقى ئويىدىن ئۆزىمۇ چۆچۈپ كەتتى. «ياق، قىرىلىپ تۈگەشسەك تۈگىشىمىزكى، دۈشمەنگە ئۆزىمىزنى تۇتقۇزمايمىز» دەپ قەتئىي نىيەتكە كەلدى ئۇ ئاخىردا.

ئۇ قورسىقىنىڭ غولدۇرلاپ، مەيدىسىنىڭ ئېچىشۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى-دە، ئۆزىنىڭمۇ، پۇقرالارنىڭمۇ تاڭ ئاتقاندىن بېرى ئاغزىغا چىگىتچىلىك بىر نەرسە سالمىغانلىقىنى يادىغا ئالدى.

تۇساتتىن يېقىنلا بىر يەردە «گۇم» قىلىپ ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى. ئارقىدىنلا تېخى بايىلا «ئەھۋالنى تىڭ-تىڭلاپ كېلىمەن» دەپ

200 قەدەم نېرىسىدىكى كۆچۈم دەرەخلىككە كىرىپ كەتكەن قادىر تۆمۈرچىنىڭ نەرە تارتقاندەك ۋارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلىدى:

— سېيىت ھاجىنىڭ جالالاتلىرى كەلدى، ئۆزۈڭلارغا ھېزى بولۇڭلار!

سۈپۈرگەئاخۇن بىر پېيىغا دورا ۋە بىر پېيىغا پىتىر قاچىلانغان خورجۇننى بېشىغا قويۇپ ئۇيقۇغا كەتكەن رەسۇل ئىمامنى ئويغاتتى:

— ئىمام، ئوق-دورا تەلمۇ؟

— تە... تەل ئەمەس، 10 - 12 قېتىم ئاتقىلى يېتەر!

سۈپۈرگەئاخۇن تېخىچە كۆزىنى ئۇۋۇلاۋاتقان رەسۇل ئىمامنىڭ قولىدىن خورجۇننى سىلكىپ تارتىۋالدى-دە، يۇقىرالارغا كويلا ئىچىدە قىمىر قىلماي يېتىشنى بۇيرۇپ، دەرەخزارلىققا قاراپ قاپلاندەك ئېتىلدى.

ئۇ مىلتىققا ئوق-دورا قاچىلاش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان قادىر تۆمۈرچىنىڭ يېنىغا چۆكتى-دە، سورىدى:

— قانچىلىك ئادەمدەك قىلىدۇ، بەرداشلىق بېرەلەمدۇق؟

— ئىش چاتاقراق تۇرىدۇ، — دېدى تۆمۈرچى ئوق-دورىنى غىپچىدىۋېتىپ سۈپۈرگەئاخۇننىڭ سوئالىغا توغرىدىن توغرا جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنىغا، — تاپقا يوپۇرۇلغان تاز قارىدەك كېلىۋاتىدۇ بۇ جوھۇتلار. چاپسان بولسىلا بېگىم، بۇلارنى ماڭا قويۇپ بېرىپ، ئەل-جامائەتنى خاتىرجەمرەك بىر يەرگە يۆتكەپ كېتىشنىڭ ئامالىنى قىلسىلا!

— قەيەرگە يۆتكەيمىز، شۇ تاپتا چىرىيىسىنىڭ قەيىرى خاتىرجەم؟

— قانداقلا بولمىسۇن كونا تۈگمەن بېشىغا قايتىپ بېرەر

ئامالىنى قىلسىلا!

شۇ چاغدا قارشى تەرەپنىڭ 50 قەدەممۇ كەلمەيدىغان يەرگىچە قىستاپ كەلگەنلىكى مەلۇم بولدى. ئوق ئاۋازىمۇ قويۇقلاشتى.

— ھازىر بىرلا چارە چۆلگە قاراپ قېچىشلا مۇمكىن. بىر كېچە - كۈندۈز ماڭغاندا، بەشتوغراققا بارغىلى بولىدۇ، قالدىسىنى شۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن ئاندىن بىر نېمە دېيىشەرمىز، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن ۋارقىراپ تۇرۇپ.

— سىلى نېمە دېسىلە شۇ، ئىزداھام جامائەتنىڭ قېشىغا قايتسىلا، بۇلارنى مەن بىردەم توسۇپ تۇرۇپ، ئارقىلىرىدىن يېتىمەن.

مازار كەنتى چىرىدىسىنىڭ ئەڭ چېتىگە جايلاشقاچقا، ئۇنىڭ قومۇلۇقتا تۇتىشىدىغان ئۈچ تەرىپى ئوچۇق ئىدى. سۈپۈرگەئاخۇن بايام كىشىلەرنى بۇ يەرگە چېكىندۈرۈشنى قارار قىلغاندىمۇ مازار كەنتىنىڭ مۇشۇ ئەپچىل شارائىتىنى كۆزدە تۇتقانىدى.

قادىر تۆمۈرچى قارشى تەرەپتىكىلەرنىڭ جەددى - جەمەتىنى ئاتاپ تىللاپ تۇرۇپ، بىر پاي ئوق ئېتىۋەتكەندىن كېيىن، مىلتىقىغا ئوق - دورا قاچىلاۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇنغا كەسكىن تۈردە ئىلتىماس قىلدى:

— خۇدا ھەققى بېگىم، پوقرالارنى دەرھال بۇ يەردىن ئېكەتسىلە، يەنە بىردەم كېچىكسەك ھەممىمىز يات تائىپىلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىمىز!

ئۇ، تۆمۈرچىنىڭ كەسكىن ئىلتىماسى بويىچە ئوق - دورىسىنى مىلتىقى بىلەن قوشۇپ ئۇنىڭغا قالدۇردى - دە، قارشىلىق كۆرسىتىش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان تۆمۈرچىگە قىيماسلىق نەزەرى بىلەن قاراپ قويۇپ، كەينىگە بۇرۇلدى...

كونا تۆگمەن بېشىدىكى كەسكىن جەڭ ئەتىسى تاڭ ئاتقۇچە داۋام قىلدى. قەسىردىن كەلگەنلەر ئاخىر كونا تۆگمەن بېشىنى ئىگىلەشكە مۇۋەپپەق بولدى. ئۇلار ئوق - دورىسى تۈگەپ، قانغا مىلىنىپ ھوشسىز ياتقان قادىر تۆمۈرچىنى قولغا چۈشۈرگەن چېغىدا پۈتۈن بىر كېچە پەقەت بىرلا ئادەم بىلەن ئېلىشىپ چىققانلىقىنى بىلدى - دە، جېنى تۆمۈردەك چىڭ تۆمۈرچىنىڭ جاسارىتىگە ۋە ھىيلىسىگە ھەيرانۇھەس قالدى.

بوران توختاپ، كۈن چىقىشقا باشلىغاندا، ئۇلار پۇقرالار غايىب بولغان چۆلگە بىر ھازا تىكىلىپ تۇردى، كەتكەنلەرنىڭ ئۇسسۇزلۇق دەستىدىن قىرىلىپ تۈگەيدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلىپ، تېخىچە ھوشىغا كەلمەيۋاتقان تۆمۈرچى بىلەن كونا تۆگمەن كويلىسىدا بېشىنى چۆمكەب تىترەپ ياتقان پېتى قولغا چۈشكەن رەسۇل ئىمامنى ئېلىپ ئۇۋىسىغا قايتىشتى.

27. تۆلكە يولۋاسنىڭ پېيىدا

— ھۇ لامزەللەر، نانقېپىلار! — دەپ چېچىلدى ئابلىزقارى ئۆيىگە باش - كۆزى قانغا بويالغان ھالدا كىرىپ كېلىشكەن جاپپار موللا ۋە يەنە بىر كىشىنى كۆرۈپ ئەلپازىنى بۇزۇپ، — سەنلەرنى باققۇچە بىر ئىت باقسام بولماسمىدى!؟ ھېچ بولمىسا دەرۋازامنى ساقلاپ بېرەر ئىدى، مانا بۈگۈن ئىككى كۈن بولدى، «پۇۋ» دېسە ئۇچۇپ كېتىدىغان بىرقېرىنىمۇ تۇتالمايۋاتىسىلەر، ھاجىمنىڭ بۇنىڭغا ئاچچىقى كېلىۋاتىدۇ!

جاپپار موللا ئوڭ بىلىكىنى سىيلاپ، چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ ئېڭراپ قويدى ۋە ئابلىزقارىغا يېقىنلىشىپ:

— تۇتتۇق بېگىم، تۇتتۇق، ئەكىلىپلا سولىۋەتتۇق، شۇغىنىسى بۇ قېرى بەكمۇ كۆچلۈك ئىكەن، ئۇنى ئۆگزىدىكى

كەپتەرخانىنىڭ ئارقىسىدىن تېپىۋالغان چېغىمىزدا بىلدىكىمگە بىر سالماسمۇ، سۈنۈپ كەتكىلى تاس قالدى. ھېلىقى چىنار دېگەن قانجۇقنىڭ يامانلىقىنى دېمەمدىغان تېخى، يۈزىمىزنى تاتلاپ...— دېدى، بىر كاتتا ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارغاندەك تەلەپپۇزبىلەن.

— بولدى، بولدى، تۇتۇپ كەلدىڭلارمۇ ئىشقىلىپ؟

— تۇتۇپ كەلدۇق، تۇتۇپ كەلدۇق، بېگىم.

— چىقىڭلار، ئەمدى سىلەرنىڭ ئىشىڭلار تۈگىدى.

جاپپار موللا بوسۇغىدىن ئاتلاپ بولۇپ يەنە كەينىگە بۇرۇلدى-دە، ھىجىيىپ تۇرۇپ ئابلىزقارىغا:

— قارىم، ياق، ياق، بېگىم، ھېلىقى... ھېلىقى...،— دېدى.

— ھېلىقى نېمە؟ نېمىدەپ پوقىقىنى ئېزىدۇ بۇ؟

— سەپەر سەپرانى تۇتۇپ بەرگەنلەرگە 30 تەڭگە ۋەدە قىلغان ئىدىلە...

ئابلىزقارى پەگاھدا تۇرغان جاپپار موللىنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ باردى:

— يەنە نېمە 30 تەڭگە؟ يەيدىغانىمۇ مەندىن، كىيىدىغانىمۇ مەندىن، يەنە قارنىڭ تويمايۋاتامدۇ؟ چىقىش، كۆزۈمدىن يوقىلىش!

— ماقۇل... ماقۇل... مەن كۆزلىرىدىن يوقىلاي... ھازىرلا يوقىلاي...

تۆردە چالا بوغۇزلانغان توڭگۇزدەك تېپچەكلەپ، سۈنۈپ كەتكەن قوۋۇرغىسىنى تاڭدۇرۇۋاتقان خاتىپ سەپەر بوۋاينىڭ تۇتۇپ كېلىنگىنىنى ئاڭلاپ جان ئاچچىقىدا ۋارقىرىدى:

— ئەمدى قولۇمغا چۈشتىمۇ ئۇ پوق ساقال قېرى، ئالدىمغا ھازىر قىلىڭلار، بۇ ھارامزادىنىڭ تېرىسىنى تولۇمچىلاپ سويۇپ، ئىچىگە سامان تىقتۇزىمەن، دەرھال ئەكېلىڭلار!

— جېنىم ئوغلۇم، بىردەم چىدا، ئالدى بىلەن سۇنغان

قوۋۇرغاڭنى تاڭدۇرۇۋالىلى. ئۇ قېرىنى ئېشەككە تەتۈر مىنگۈزۈپ، بىر جۆمە سازايى قىلىپ، ئاندىن جاجىسىنى بېرىمىز. ئۇنىڭ جېنىنى ئۆز قولۇڭ بىلەن ئالىسەن، ھەددىدىن ئاشقان گادايلاغا ئىبرەت قىلىسەن!

ئابلىزقارى خاتىپنى يۆلەپ ئولتۇرغان خوتۇنىغا ئىشارەت قىلىۋىدى، ئۇ تالاغا قاراپ توۋلىدى:

— ھوي رەھمەت، بەگزادەڭگە چىلىم كەلتۈرمەمسەن؟

تېۋىپ، دادىسىنىڭ، ئانىسىنىڭ كۆزىچىلا نەشە چېكىۋاتقان خاتىپقا ۋە ئابلىزقارىغا قاراپ ھەيران بولغان ھالدا:

— بۇ... بۇ... بۇ نېمە ئىش؟ — دەۋەتتى بۇرنىنى قولى بىلەن توسۇپ تۇرۇپ.

— سۈيدۈك پۇرىغان ئېشەكتەك قىلىپ كەتكىلى بۇ يەردە بىر كىمنىڭ ئەۋرىتى ئېچىلىپ قاپتۇمۇ مۇللام؟ — دېدى ئابلىزقارى تېۋىپقا كۆزلىرىنى ئالايتىپ تۇرۇپ.

تېۋىپ ھەنىپە خېنىمنىڭمۇ ئۆزىگە ئالىيىۋاتقىنىنى كۆرۈپ سەل قورقۇپ قالدى ۋە ئۈنچىقماي ماتاغا تۇخۇم ئېقى سۈۋاشنى داۋام قىلدى.

— ھوي، بىرىنىڭ ئاۋازى چىقىۋاتىدۇغۇ تالادا، قاراپ بېقىڭلار!

ئابلىزقارى خوتۇنىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن دىككىدە پەگاھقا چۈشتى-دە، ئىشىك يوچۇقىدىن تالاغا سەپسىلىپلا ئۇغلىغا:

— چاپسان بول بالام، ئۇ نېمەڭنى يىغىشتۇرغىن، ھاجىملار كېلىۋاتىدۇ، چاپسان بول دەيمەن! — دېدى.

خاتىپ دادىسىنىڭ گېپىگە پىسەنت قىلماي، چىلىمنى يەنىمۇ قاتتىقراق شورىغىلى تۇردى، ئۇ دادىسىنىڭ: «خۇش بولۇپ كېتەي بالام، ئون تەڭگە بېرەي، بۇ قاملاشمىغان قاپـ

قىڭنى يىغىشتۇرغىن، يۈزۈمنى يەرگە قاراتما» دەپ يالۋۇرۇشىنىمۇ پەرۋايىغا ئالمىدى.

ئۆلۈشكىنكى جەڭدىن كېيىن خاتىپ «قالتىس باھادىرلىق كۆرسەتتىم» دەپ تەمەننا پەيدا قىلىپ، ھېچنېمىنى ۋە ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدىغان بولۇپ كەتكەن. ھازىرمۇ كاللىسىدا «سېيىت ھاجىنىڭ ۋە دادامنىڭ كەتمىنىنى چاپمەن دەپلا مۇشۇنچە دىشۋارچىلىقلارغا يولۇقتۇم. ئەمدى ھەر نېمە قىلساممۇ ئۇلار غىڭ-پىڭ قىلالماسلىقى كېرەك» دېگەن بىر ئوي بار ئىدى.

سېيىت ھاجى بىلەن ئابدۇراخمان يوغان بىر بوپىنى كۆتۈرۈۋالغان ھاپىزنى ئەگەشتۈرگىنىچە كىرىپ كەلدى-دە، ئابلىزقارىنىڭ تەكەللۇپى بىلەن تۆرگە چىقىپ جايلاشتى.

سېيىت ھاجى چىلىمنى دىرىلدىتىپ تىترىتىپ بەك چېكىۋاتقان خاتىپقا ھەۋەسلەنگەندەك قاراپ قويۇپ:

— مۇشۇ بىرنېمىنى پۇرىسام كۆڭلۈم ئېچىلىشىپ، ھۇ قىلغۇم كېلىپلا كېتىدۇ، — دەپ ۋايساپ قويدى.

— ئو... ئوغلىمىز ھۇددەس كەيىپ قىلمايدىغان ھاجىم، — ئابلىزقارى پەگاھدا تۇرۇپ «سەن بىر نېمە دە» دەپ قانچە ئىشارەت قىلسىمۇ كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قاراپ تۇرغان خوتۇنىغا ھومىيىپ قويۇپ دېدى، — سۇنغان قوۋۇرغىنى تاڭغاندا بەك ئاغرىپ كېتىدىكەن، شۇڭا... تېۋىپ موللام ئازراق كەيىپ قىلسا، ئاغرىقنى تۇيمايدۇ دېۋىدى.

— راست... تېۋىپ موللام شۇنداق دېگەن...

بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجى تېۋىپنىڭ ئابلىز قارىغا نارازىلىق بىلدۈرگەندەك قاراپ قويغانلىقىنى سېزىۋالدى ۋە قاقاقلاپ كۈلۈپ، ئابلىزقارىنىڭ كۆڭلىنى ياساپ قويماقچى بولۇپ:

— مۇبادا كېسەلگە شىپا بولىدىغان بولسا ھارامنىمۇ يېمەي ئامال يوق، بۇنى ئاللا كەچۈرىدۇ. ھېچ ۋەقەسى يوق، ھېچ ۋەقەسى يوق. دېمەكچىمەنكى، خاتىپئاخۇن بازار بېگى ئاقپاششا پۇقراسى دېگەن شۆھرەتلىك نامغا مۇناسىپ ئىش قىلىپ، ئاقپاششا پۇقراسىنى قەتل قىلغان چاتاقچىلار بىلەن بولغان جەڭدە تولىمۇ باتۇرلۇق كۆرسەتتى، — سېيىت ھاجى «يەنە نېمە دەيسەنكى» دېگەندەك كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ چىلىم شوراپ ئولتۇرغان خاتىپنى ئېڭىكى بىلەن ئىما قىلدى، — كۆپ رىيازەت ۋە ئەزىيەت چەكتى. بەگزادىنىڭ بۇ تۆھپىسىنى كونسۇل ئەپەندىگە مەلۇم قىلىش بىلەن بىللە، ئازغىنە مال بىلەن ھال سورىماقچىمىز، — دېدى.

— شۇنداق... شۇنداق...

سېيىت ھاجى يۆتىلىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— بۇ ھەدىيە ئاز بولسىمۇ، ئاقپاششانىڭ ئۆز پۇقراسىغا بولغان مەرھەمىتى دەپ بىلگەيلا.

ھاپىز پەتنۇس ئەكەلدۈرۈپ، بوپىنى ئاچتى. ھەممەيلەننىڭ كۆزى كۆز چېقىپ تۇرىدىغان پەرەڭ گەزلىمىلىرىگە، تۈندىكى يۇلتۇزدەك پارقىراپ تۇرغان ئۈنچە- مەرۋايىتلارغا، ئاقپاششانىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن بىر باغلام تىزىغا چۈشۈپ، تامقىنى تامشىپ كەتتى. مۇشۇنداق ئېسىل ماللار ئوڭدىمۇ، چۈشىدىمۇ خىيالىدىن چىقمايدىغان ھەنىپە خېنىمنىڭ گەزلىمە ۋە زېبۇزىننەتلەرنى ئېتىلىپ بېرىپىلا باغرىغا باسقۇسى كېلىپ كەتتى. نادىرخان «باي» بولۇپ كېلىشكە كەتكەندىن بېرى، بازار بېگىلىك مەنسىپىنى قولىغا ئالغان خاتىپنىڭ ھازىر يېنى خېلىلا توم ئىدى. ئەمدى دادىسىنىڭ تۆت- بەش تەڭگە پۇلىغا قىزىقىپمۇ ئولتۇرمايتتى. ئۇنداق- مۇنداق سوۋغا- سالامنى نەزەرىگە ئالمايتتى.

لېكىن، ئۇ قوۋۇرغىسىنى ئۇۋۇلاش بىلەن ئاۋارە بولۋاتقان تېۋىپنى بىرلا ئىشارە بىلەن ئىشىدىن توختاتتى-دە، ئېقى بىلەن قارىسى ئارىلىشىپ، خۇمالىشىپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىۋېتىپ، پەتنۇسقا بەئەينى مالغا باھا قويماقچى بولغان سىنچى سودىگەردەك تىكىلدى.

ھەنىپە خېنىم:

— ھەشقاللا ئەممە، ئۇنچە بەك كايىپ كەتمىسىلىمۇ بولاتتى، ئوغلىمىزنىڭ بېشىنى ئوڭشاپ قويغاندا لازىم بولار، — دەپ پەتنۇسنى كۆتۈرۈپ، ساندۇق يېنىغا باردىيۇ، خاتىپنىڭ مەقسەتلىك يۆتىلىشى بىلەن ئۇنى ئوغلى يانپاشلىغان تەكىيىنىڭ يېنىغا قويۇپ قويدى.

— راست دېگەندەك، خاتىپ بازار بېگىنى ئۆيلەپ قويساق بولاتتى. بىرەر يەرگە گۈل قويۇپ قويدۇقمۇ قاردىم؟

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ سۆزىگە جاۋابەن:

— «ئېشەك ئالساڭ يېقىندىن ئال، قىز ئالساڭ يىراقتىن» دېگەن گەپ بار، كۆزىمىزنى يىراققىراق تىكىپ تۇردۇق، يۇرت تىنچىغاندىراق بىرنېمە دەرمىز! — دېدى.

— دۇرۇس، بەكمۇ ئوبدان خىيال قىلىشىپتىلا، ئالدى بىلەن ئەل-يۇرتنى تىنچلاندۇرايلى، ئۇنىڭدىن كېيىن بىزمۇ قاراپ تۇرماسمىز! ئۇ تەرەپلەردە شۇنداق نازىنىن قىزلار باركى، ھەي... ھەي...

— ۋاي قويسىلا، ئۇ تەرەپلەرنىڭ قىزلىرىنى، چېچى سېرىق، كۆزى كۆك دەيدۇ، ئاڭلىسام...

سېيىت ھاجى خۇددى يىڭنە ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك قىمىرلاپ، بىئارام بولۇۋاتقان ئابدۇراخماننىڭ ھەنىپە خېنىمنىڭ گېپىدىن خاپا بولۇپ قالغانلىقىنى سەزدى ۋە گەپنى بۇرىدى:

— سەپەر سەپرانى تۇتۇپ كەلدى دەيدىغۇ، راستمۇ؟

— شۇنداق ھاجىم، ئادەملىرىمنىڭ قولىدىن شەيتانمۇ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ، ئاسمانغا چىقىپ كەتسە تاپىمىزدىن، يەرگە كىرىپ كەتسە، كۈكۈلىسىدىن تارتىپ چىقىدۇ!

— ئۇ قاقباشنىڭ كاللىسىنى چېقىپ، مېڭىسىدە ئۆتۈكۈمنى ياغلىمىسام دەردىم چىقمايدۇ مېنىڭ، — خاتىپ ئۇلارنىڭ گېپىگە ئارىلاشتى.

سېيىت ھاجى ھاپىز ئارقىلىق تېۋىپنى چاقىرغۇزۇۋەتكەندىن كېيىن:

— دۇرۇس، دۇرۇس ئېيتىدىلا بەگزادە، بىراق، ئۇنى ئاستا-ئاستا ئۆلتۈرسەك دەيمەن، — دېۋىدى، ئابلىزقارى:

— ئاستا دەمدىلا، بۇنداق جېدەل ئۇرۇقىنى بىراقلا يوق قىلمىساق، يەنە جىم ياتمايدۇ، ئۇ قېرى شۇنداق يامانكى، ئۆز ۋاقتىدا... — دەپ دۇدۇقلىدى.

ئۇ گېپىنىڭ داۋامىنى ئېيتىشقا پېتىنالمىدى.

— كونسۇل بىزنى جېدەللىتىۋاتىدۇ، سودىگەرلەر بىلەن پۈتۈشكەن شايى-ئەتلەس توختامىنىڭ ۋاقتىمۇ توشاي دەپ قالدى. مەشۇت تارتىدىغان، شايى-ئەتلەس توقۇيدىغانلارنىڭ كۆپىنچىسى كۆرگەن كۈنگە قانائەت قىلماي قېچىپ كەتتى.

— ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟

— مېنىڭچە، سەپەر سەپرانى بەك بالدۇر يوق قىلىۋېتىشتىن پايدا يوق، ئۇنى ئۇستىخانىغا ئېلىپ بارساق، قالغان-قاتقان پۇقراغا مەشۇت تارتىشنى، شايى-ئەتلەس توقۇشنى ئۆگەتسە.

— مۇبادا ئۇ يەنە قېچىپ كەتسىچۇ؟

— ھەددى ئەمەس، كۈندۈزى ئۇستىخانىدا ئىشلەيدۇ، كېچىسى بۇ يەرگە ياندۇرۇپ كېلىپ سولاپ قويىمىز-دە!

— بۇمۇ بولىدىغان گەپ ئىكەن، شۇنداق قىلامدۇق ئوغلۇم، ئۆزۈڭ بىر نىمە دەپ باقە!؟

خاتىپ قاپاقتەك ساڭگىلاپ كەتكەن بېشىنى ئاستا لىڭشىتتى، شۆلگەي ئېقىۋاتقان كالپۇكىنى غەلىتە بىر تۈستە مىدىرلاتتى...

سېيىت ھاجى يېرىم ئۆلۈك بولۇپ قالغان قادىر تۆمۈرچى بىلەن توخۇ يۈرەك رەسۇل ئىمامنى تۇتۇۋېلىپ، بىرەر مەملىكەتنىڭ زېمىنىنى ئۆزىگە قارىتىپ، پادىشاھىنى باش ئەگدۈرگەندەك گىدىيىپ قايتىپ كەلگەن ئابدۇراخماندىن چاتاقچى پۇقرالارنىڭ قۇملۇق چېتىدە كۆزنى يۇمۇپ-ئاچقۇچىلا غايىب بولغانلىقىنى ئاڭلىغاندىن بېرى ئۆزىنى تولىمۇ بىئارام ھېس قىلىشقا باشلىدى. ئۇ چىرىيە زېمىنىنىڭ ئاقپاشىشا پۇقرالىرىنىڭ قولىغا ئۆتكەنلىكى ھەققىدە كونسۇلغا خۇش خەۋەر يەتكۈزۈپ ئىنئام ئېلىشقا ئالدىراۋاتقان ئابدۇراخمان بىلەن دەل مۇشۇ مەسىلە ئۈستىدە قىزىرىشىپ قالدى.

— تۇيۇپ تۇرۇپتىمەنكى، بۇ چاتاقچىلار پەقەت تەشنالىق دەستىدىنلا ئادەمزاتسىز چۆلدە تامامەن قىرىلىپ تۈگەيدۇ. مۇبادا بىرى تىرىك قالىدىغان بولسا، قۇلىقىمنى كېسىپ بېرەي، — دېدى ئابدۇراخمان مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ.

— پېقىر بۇ يۇرتقا قەدەم تاشلاشتىن بۇرۇن بۇ خەقلەر ئۈستىدە كۆپ ئاڭلاپ، كۆپ مۇلاھىزە قىلغىنىمنى سىلىگە ئېيتقانىدىم. بۇ خەقلەر ياۋاشتەك تۇرغىنى بىلەن نىيىتىدىن ئاسانلىقچە يانمايدۇ، بىر مەقسەتنى كۆزلىگەنىكەن، كۆزلىگىنىگە يەتمىگۈچە توختىمايدۇ. مۇبادا چۆلدىن سالامەت چىقىپ كېتىپ، ئايىغى پاتقۇچىلىكلا يەر تاپالىسا، شۇ يەردە تۇرۇپ يۇلغۇندەك كۆكلىۋالىدۇ-دە، بىزگە ھەر بىر دەقىقىدە تەھلىكە سالالايدۇ، ھازىر بۇ چاتاقچىلارنىڭ مۇشۇ سەپىرىدە بارىدىغان، تۇرىدىغان مەنزىلىنى ئۇقۇش بىزگە ھەممىدىن مۇھىم.

ئۇنىڭ ئابدۇراخمانغا قىلغان سۆزلىرى ئاخىر كېلىپ

ئۆز بېشىدا نۇرغۇن قورقۇنچلۇق خىياللارنى پەيدا قىلدى. ئۇيقۇدىمۇ، تاماق - غىزادىمۇ تۈزۈكرەك لەززەت ئالالمايدىغان يەرگە يەتتى. يۈرىكىمۇ خۇددى پىلىشقاق ئاتتەك، تۈرۈپ - تۈرۈپلا رىتىمىدىن ئازىدىغان بولۇپ قالدى.

ئۇ ئابلىزقارىنىڭ ئۆيىدىن قايتىپ چىقىپ، جايىناماز ئۈستىدە خېلى ئۇزۇن ئولتۇرغاندىن كېيىن، تۇيۇقسىز قادىر تۆمۈرچىنى يادىغا ئالدى.

«دۇرۇس، — دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ، — ئۇنى نېمىلا بولمىسۇن زۇۋانغا كىرگۈزۈش كېرەك، ئۇ، چاتاقچىلارنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنى جەزمەن بىلىدۇ. مۇبادا چاتاقچىلار يەتتە قات يەرنىڭ تېگىگە كىرىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ تاپمايدىغان بولسام، ماڭا ئاراملىق يوق ئوخشايدۇ.»

سېيىت هاجى قاچقانلارنى ئىزدەپ تېپىپ، بىتەرەپ قىلىش ئىشىنى ئۆزى باش بولۇپ ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئويىدا قادىر تۆمۈرچىنى خۇپىيانە سوراق قىلدى.

ئۈچ - تۆت قوراللىق ئادەم كىشەنلەنگەن ئايىغىنى ئاران سۆرەپ كېلىۋاتقان تۆمۈرچىنى هەيدەپ، مېهمانخانىغا ئەكىردى.

— بۇ نېمە قىلغىنىڭلار زالىملار؟ مۇسۇلمان بالىسىنىمۇ مۇشۇنچە قىينىغان بارمۇ؟ — دېدى سېيىت هاجى تۆمۈرچىنىڭ هالىغا ئىچ ئاغرىتقاندەك ئالدىراپ، ئۇنى هەيدەپ كىرگەنلەرگە سىياسەت قىلىپ، — مۆمىن بەندىگە ئازاب يەتكۈزگۈچى تۆمۈر - تەرسەكلەرنى هازىرلا يوق قىلىڭلار.

— قېنى، سۇپىغا چىقسىلا قادىرئاخۇن، — دېدى ئۇ يەنە پۇت - قوللىرىدىكى كويزا كىشەنلەر ئېلىۋېتىلگەن تۆمۈرچىگە خۇشامەت تەلەپپۇزى بىلەن.

قادىر تۆمۈرچى دەسسەپ تۇرغان يېرىدىن قىمىر قىلىپمۇ قويمىدى. ئۇ دۈشمىنىنىڭ كۆزىگە قاراشنى گۇناھ هېسابلى-

غاندەك، يۈزىنى تام تەرەپكە قىلىپ تۇراتتى.

ئۇنىڭ قايتا-قايتا قىلىنغان تەكەللۇپقا پىسەنت قىلمىغىنىنى كۆرگەن سېيىت ھاجى كۈلۈمسىرەشتىن ھۆرپىيىشكە ئۆتتى ۋە سوراقنى ئەگىتىپ قىلىشقا باشلىدى:

— ئاڭلىسام، ئۇقادىلىقلارنىڭ قۇيرۇقى بار دەيدۇ، قۇيرۇقى ئىتنىڭكىگە ئوخشامدۇ ياكى مۈشۈكنىڭكىگە ئوخشامدۇ؟

تۆمۈرچى چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئاغرىپ، ئازابلاۋاتقان بېلىنى رۇسلىۋېلىپ، ھەزىلگە ھەزىل بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئىتنىڭكىگىمۇ ئەمەس، مۈشۈكنىڭكىگىمۇ ئەمەس، يولۋاسنىڭكىگە ئوخشايدۇ.

— ئەمدى چاقچاقنى قويۇپ، رەسمىي گەپكە كۆچەيلى، — دېدى گەپتە چۈشۈپ كەتكەن سېيىت ھاجى يەنە ھەييارلارچە كۈلۈمسىرەپ، — مانجۇلار يىقىلدى، كونىلار «ئاكاڭ كىمنى ئالسا يەڭگەڭ شۇ» دەپ بىكار ئېيتمىغان، ئاقپاششا بېشىڭلارنى سىيلاپ قوياي دېسە، ئەجەب ھارامزادىلىك قىلىۋاتىسلەرغۇ!؟

— بىز ئىلگىرىمۇ بېشىڭلارنى سىيلايمىز دەپ، بېشىمىزنى يېرىۋەتكەنلەرنى جىق كۆرگەن. شۇڭا، بېشىمىزنى ھىمايە قىلمىساق بولمايدىغان بولۇپ قالدى.

سېيىت ھاجى چىرايىدىن تارتىپ سۆزىگىچە ئىسىلىشىپ، قارىيىپ كەتكەن ئاددىي بىر تۆمۈرچىنىڭ شۇنچىۋالا چەك باستۇرۇپ گەپ قىلالايدىغانلىقىغا ھەيران بولۇپ يەنە سورىدى:

— بۇنداق يارىماس گەپلەرنى كىمدىن ئۆگەنگەن؟

— ئەگەر، ئۆگەندى دېسىلە سۈپۈرگە مىراب بېگىمدىن ئۆگەندىم.

— ئۇ قەيەردىن ئۆگىنىپتىكەن؟

— قەيەردىن ئۆگىنىپتىكەن؟ مىراب بېگىمنى بىلمەيدىغان

ئوخشايدىلا، ئۇ سىلىدەك ئادەمدىن يەتتىنى قاتىلاپ يانچۇقىغا بىر سالىدۇ! تېخى...

— بەس!

سېيىت ھاجى كۆزىنى يۇمۇپ تەسۋى سىيرىشقا باشلىدى. بىر پەستىن كېيىن كۆزىنى ئاچماي تۇرۇپ تۆمۈرچىگە:

— گەپنىڭ توغرىسىنى ئېيتاي، سۆپۈرگىنىڭ چاتاقچىلىرى قەيەرگە كەتتى؟ ئەگەر ئېيتىپ بەرسەلە، بىساتلىرىمنىڭ تېگىنى ئالدىلىرىدا قويىمەن. مۇبادا رەت قىلسىلا، ئاتىدارچىلىق قىلمىدى دەپ پېقىردىن رەنجىمىسىلە! — دېدى.

— مەن نەدىن بىلەي، ياخشىسى، ئۆزلىرى ئەۋلىيالىق مەرتىۋىسىدىكى زات بولغاندىكىن، بىرەر كارامەت ئىشلىتىپ تېپىۋالارلا!

— يەنە بىر سوراي، «خاننىڭ دورى ئۈچ» دەپتىكەن، چاتاقچىلار قەيەرگە كەتتى، مەسىلەن، قايسى تەرەپكە؟

— خاننىڭ دورى ئۈچ بولسا، پېقىرنىڭكى بىر، بىلمەيمەن دېدىممۇ، بىلمەيمەن، ئامبۇردا قىسىپ تارتساڭلارمۇ ئاغزىمدىن چىقىدىغىنى مۇشۇ بىرلا گەپ!

— ئاچچىقىڭلار بۇ قارا زەڭگىنى، كۆرگۈلۈكىنى كۆرسىتىپ قويۇڭلار!

دورغىلار ئاياغلىرىنى كېرىپ، قولى بىلەن بېلىنى تايىنىپ تۇرغان تۆمۈرچىنى قايتا كىشەنلەپ ئاچچىقىپ كېتىشتى. سېيىت ھاجى دورغىلار ئارىسىدىكى گەۋدىلىك كەلگەن بىرىنى توختىتىۋالدى ۋە قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى...

يېرىم كېچە بىلەن ئويغىنىپ، تالادىكى ھەر بىر شەپىگە دىققىتىنى بۆلۈپ، ۋاقتىنى ئۆتكۈزگەن سېيىت ھاجى تاڭ سۈزۈلۈشىگىلا تالاغا چىقتى. قەسىر تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشكەن ئالما شېخىدا بىر تۇتام پاختىنى ئارتىپ قويغاندەكلا قو-

يۇق ئېچىلىپ كەتكەن چېچەكلەر باشقىچە كۆرۈنۈپ، ئىمامى جەئفەر تەيران مازىرىدىكى يۇلغۇن شېخىغا ۋە كونا تۇگمەنگە ئەرز داد ياكى جىن ـ شاياتۇنلارنى قوغلاش مەقسىتىدە ئېسىپ قويۇلغان لاتا قورچاق ۋە پاختىلار كۆز ئالدىغا كەلدى.

ھەتتا قەسىر دەرۋازىسى يېنىدىكى مەجنۇنتاللاردىن ساڭگىلاپ چۈشكەن جالالىق شاخلارمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە بىراۋنى پۇتلىشىپ يىقىلسۇن دەپ قەستەن تاشلانغان كۆك ئارغامچا بولۇپ كۆرۈندى. «بۇ نېمە بولغىنى، كۆزۈم ئاجىزلاپ كەتكەنمىدۇ ياكى چۈش كۆرۈۋاتامدىمەن؟» دەپ، بۇرنىنىڭ ئۇچىنى خېلى قاتتىق چىمدىۋىدى، بۇرنى خۇددى ھەرە چاققاندەكلا ئاغرىپ كەتتى. كۆزىنى ئۇۋۇلۇۋېتىپ قارىۋىدى، ھېلىقى تاللار ئەمدى بىر ئۇچى ھالقىسىمان سىرتماقلارغا ئايلاندى.

سەگۈ تېرەكلەرنىڭ شاخلىرىنى بېزەپ تۇرغان تەڭگىسىمان يوپۇرماقلار يېنىك شامالدا شىلدىرلىغاندا بولسا، ئۇ ئەتراپىغا ئالاق ـ جالاق بولۇپ نەزەر سالدى ۋە «ئوچۇق ھاۋادا گۈلدۈرماما گۈلدۈرلىگىنى نېمىسى؟» دېگەندەك، قۇلىقىنىمۇ كولاپ باقتى.

يەنە شۇ ئاق پاختا، سىيرتماق، گۈلدۈرماما ...

— ۋاي ئادەم بارمۇ، قادىر تۆمۈرچى قېچىپ كېتىپتۇ، ۋاي خالايىق ...

ھېلىقى گەۋدىلىك دورغىنىڭ قەسىر ھويلىسىنى بېشىغا كىيىپ ۋارقىرىشى ئۇنىڭغا پاشىنىڭ غىڭشىشىنىچىلىكمۇ تەسىر قىلمىدى. ئابلىزقارىدىن تارتىپ رەھمەتكىچە ھويلىغا يۈگۈرۈپ چىقىشقاندىلا ئاندىن دورغىدىن خۇپسەنلىك بىلەن سورىدى:

— تۆمۈرچى قېچىپتۇمۇ؟ قانداق قېچىپتۇ، قاچانراق قېچىپتۇ؟

— ھەپسىدىن قانداق قېچىپ چىققانلىقىنى ئۇققىلى بولمايدۇ. ئىزغا قارىغاندا، سېپىلدىن ئارتىلىپ، تاڭ ئاتماستىلا قاچقان بولسا كېرەك.

— خۇداغا مىڭ شۈكرى، ھېلىمۇ قېچىشنىڭ ئالدىدا بىرەرسىمىزنىڭ گېلىنى سىقىۋەتمەپتۇ!

سېيىت ھاجى دەرۋازا تەرەپكە قاراپ يۈگۈرگەن دورغىلارنى، چاكارلارنى توختىتىۋالدى.

— قوغلىماڭلار، بۇ ئىشنى پېقىرگە قويۇپ بېرىڭلار!

سېيىت ھاجى تۆمۈرچىنى قوغلاشقا رۇخسەت قىلمىغىنىغا ئۇچۇقتىن - ئۇچۇق نارازى بولۇپ، سەۋەبىنى كوچىلاۋەرگەن ئابلىزقارىنى مېھمانخانىغا باشلاپ كىرىپ:

—ھۆرمەتلىك قارىم، ئەگەر تۇغۇۋاتقان مېكىيان تۆۋىسىنى يۆتكەپ، تۇخۇمىنى باشقا بىر يەرگە تۇغۇپ يۈرگەن بولسا، ئاشۇ تۇخۇملارنى تاپماقچى بولسىلا قانداق چارە قىلىشلىرى مۇمكىن؟— دەپ سورىدى، پەس ئاۋازدا.

ئابلىزقارى سەللىسىنى كۆتۈرۈپ، بېشىنى تاتىلىدىيۇ، خېلىغىچە خىيال سۈرۈپمۇ بىر نەرسە دەپ جاۋاب بېرەلمىدى.

— ئۇنداق بولسا، پېقىرنىڭ چارىسىگە قۇلاق سالسىلا، ئالدى بىلەن مېكىياننىڭ كۆتىگە ئاچچىق تۇز لېيى سۈركەپ، پۇتىغا شوينا باغلاپ قويۇۋەتكۈلۈك، شۇ چاغدا مېكىياننىڭ تۇغقۇسى كېلىدۇ - دە، ھېچنېمىگە قارىماي يېڭى ئۇۋىسىغا قاراپ يۈگۈرىدۇ. ئۇ پۇتىغا باغلانغان شوينىنىڭ كەينىدە ئىز قالدۇرۇپ كېلىۋاتقىنىغا ئەسلا دىققەت قىلمايدۇ، شۇ چاغدا ...

— ھە، مۇنداق گەپ ئىكەن - دە ، — ئابلىزقارى سېيىت ھاجىغا بولغان قايىللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي تۇۋلىۋەتتى، — ئەمدى بىلدىم، ئەمدى بىلدىم!

— ئەمىسە بىلگەن بولسىلا دەرھال رەسۇل ئىمامنى مېھمانخانىغا ھازىر قىلسىلا، — دېدى سېيىت ھاجى ۋە، — بۇ پاراڭ خۇدادىن باشقا ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدىلا قالسۇن، — دەپ قوشۇپ قويدى.

28. چۆلدىكى توغراق

توغراق — تۈرلۈك - تۈمەن خىسلەتلەرنى ئۆز جىسمىدا جەم قىلغان ئاجايىپ خاسىيەتلىك دەرەخ. تەبىئەت دۇنياسىدىكى مەۋجۇداتلارنىڭ خىسلەتلىرىگە ئادالەت كۆزى بىلەن قارايدىغان، كۆڭلى - كۆكسى دېڭىزدەك كەڭ كىشىلەرنىڭ ھەر قاندىقى توغراقنىڭ بۇ خىسلەتلىرىگە قايىللىق بىلدۈرمەي قالمايدۇ.

ئۇ ئىشچان، باتۇر، ئۈمىدلىك ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېشىل ئابىدىسىدەك، چۆل - جەزىرىلەردە قەيسىرانە قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا تارلىقى تۇتۇپ، ئۇنى تەبىئەت ئالمىدىن يوق قىلىشقا ئاتايەن ئاپىرىدە بولغان، ياۋا تۇڭگۇزدەك چىقىراپ، قۇتراپ تۇرىدىغان بورانمۇ ئۇنى كۆمۈۋېتەلمەيدۇ. ئۇ يەر چوڭقۇرلۇقىدىن ئوزۇق سۈمۈرۈۋالىدۇ - دە، مەۋجۇتلۇقىنى دۈشمىنىنىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ قويماقچى بولغاندەك، بارغانسېرى باراقسانلاپ، ئاسمان - پەلەك بوي سوزىدۇ. تۈۋىدە بوران باشلاپ كەلگەن قۇم دۆۋىلىرى بىرگەز ئۆرلىسە، ئۇمۇ كۆك قەرىگە قاراپ بىرگەز كۆتۈرۈلىدۇ. لەنىتى بىچارە قۇم پەستە قالىدۇ. توغراق بولسا، ھامان ئېگىزدە تۇرىدۇ ۋە قېلىن يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ، ئۆزىنى چاغلىمىغان قۇم ئۈستىدىن مەسخىرە قىلىپ كۈلىدۇ.

تەقدىر تارازىسىدىكى ھەقنى ناھەق، ئادالەتنى جاھالەت بېسىپ كەتكەن چاغلاردا بوران، قۇمنىڭ ئامىتى ئوڭدىن كېلىپ قالىدىغان چاغلارمۇ بولىدۇ. بوران كويىقاپتىن ئوق شىددىتىدە ئېتىلىپ چىقىپ، توغراق دېگەن بۇ جاھىل نەرسىنى توپ يىلتىزىدىن قومۇرۇپ، نەسلى بىلەن قوشۇپ قۇرۇتۇۋەتمەكچى بولىدۇيۇ، نىھايەت ئۇنىڭ بىر تال شېخىنى سۇندۇرۇشقا مۇۋەپ-

پەق بولالايدۇ. لېكىن بوران بىلمەيدۇكى، سۇنغان شاخ ئاخىرقى بىر تال قوۋزىقى ئۈزۈلمىگەن ئەھۋال ئاستىدا يەنىلا ياشناۋېرىدۇ، بەلكى ئۆز توپىرىقى ئىنئام قىلغان شىپالىق ئابىكەۋسەر بىلەن يارىسىنى پات ئارىدا ساقايتىپ، بورانغا قارشى كۆكرەك كېرىدۇ. مۇبادا بىرەر توپ توغراق چورتلا ئۈزۈلۈپ، يىقىلغان تەقدىردىمۇ، ئۇ يەنىلا بوراندىن ئۆچ ئېلىشنى يادىدىن چىقارمايدۇ- دە، بوران ۋە قۇم ئالدىدا توغرىسىغا يېتىۋېلىپ، مۇھاپىزىتى دائىرىسىدىكى بوستانلىقلارنى، بوستانلىقتا ياشىغۇچى ئادەمزاتنى ئاپەتتىن ساقلايدۇ.

بىنا بولۇش تارىخى ھاياتلىق ئىراسىنىڭ قايسى دەۋرىگە توغرا كېلىدىكىن، ئىشقىلىپ، چىرىيە كەنتى بىلەن لوپ بوستانلىقى ئارىسىدىكى بىپايان دەشتىنىڭ دەل كىندىكىدە كۆكىرىپ تۇرغان بىر پارچە ئىپتىدائىي توغراقلىق ئۆزىدەك جاپاكەش ۋە ئۈمىدلىك بىر توپ مۇساپىرغا قۇچىقىنى كەڭ يايدى. نائىلاج يۇرتىدىن ئايرىلىپ، سەرسانلىق قايناملىرىدا قايناپ، ئۈچ كۈنلۈك گۆر ئازابى دەستىدىن جېنى ھەلقۇمىغا كەلگەن مۇساپىرلار ئاخىر بۇ توغراقلىققا يېتىپ كەلدى.

— «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار» دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن، — دېيىشتى بەزىلەر ئۇسسۇزلۇقتىن سېغىزدەك قۇرۇپ، قۇشقاچ كامىرىدەك ئېچىلىپ قالغان ئاغزىنى تەسلىكتە گەپكە كۆندۈرۈپ، — يەنە يەيدىغان رىزقىمىز بار ئوخشايدۇ!

دېمىسىمۇ، 4- ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قىزىپ كەتكەن قۇمغا دەسسەش — قىزىتىلغان تۆمۈرگە دەسسىگەندىنمۇ ئارتۇق ئازاب ئىدى. ئانچە- مۇنچە كۆزگە چېلىقىپ قالىدىغان سالما، پاتمىچۇقلاردىن ئۆزگە ھېچبىر جان- جانىۋار ئۇۋا سالمايدىغان بۇ چۆلدە ئەسىرلەردىن بېرى سۇ كۆرمەي ياتقان ئاچكۆز قۇملار

كىشى بەدىنىدىكى سۇ تەركىبىنى بىردەمدىلا ئۆزىگە تارتىپ، يىگىلەپ كەتكەن قورۇق مۇردىغا ئوخشىتىپ قوياتتى.

قاچ - قاچ بولغان ئاخشىمى ھېچكىم سۇ ئىچىلىشقا ئۈلگۈرەلمىگەنىدى. ئۇلار پەقەت قولىدىن - قولىغا يۆتكەپ ئەكېلىنگەن چولاق مۇئەززىن بىلەن ھىممەت قاشقىنىڭ مېيىتىنى دەپنە قىلغىلى گۆر كولىغاندا قۇم تەكتىدىن چىققان قومۇش يىلتىزىنى چايناپ، ئاز - تولا دەرمان تاپتى. قۇملۇقتا ئىچكىرىلەپ كىرگەنسېرى قومۇش يىلتىزىمۇ ئۇچرىمايدىغان بولۇپ قالدى. تەشنالىق ھەممەيلەننى ھارغۇزدى.

بىراق، بۇ ھالسىز ئادەملەر ئانا ماكانىدىكى سۈزۈك بۇلاقلارنى، سوغۇق سۇلۇق قۇدۇقلارنى سېغىنىدىمۇ، ھاسىراپ كېلىۋېتىپ بەزەن - بەزەن كەينىگە قايرىلاتتى - دە، كۈنچىقىش تەرەپكە قىيماسلىق نەزەرى بىلەن قاراپ قوياتتى. تەندۇرۇس ئادەملەرلا ئەمەس، يەنە كۆزلىرىگە ئېغىر تالاپەت يەتكەچ، نۇرەك باخشىنىڭ ياردىمى بىلەن ئىلگىرىلەۋاتقان بىر زەخمىدار كىشىمۇ قەدەمدە بىر دېگۈدەك توختاپ يۇرت تامان قايرىلىپ قارىۋېلىپ، ئاندىن ئېغىر قەدەملىرىنى يۆتكەيتتى.

ئۇنىڭ بۇ قارىشى قىزىق تۇيۇلدىمۇ ياكى كەم ئەقىللىق قىلدىمۇ، ئىشقىلىپ، مۇساپىرلار تويپىدىكى 14 - 15 ياشار بىر بالا قاملاشمىغان بىر سوئال قويۇپ قالدى:

— كۆزى كور بولمىسىدى كاشكى، يۇرت تەرەپكە نېمىدەپ بۇنچە قاراپ كېتىدىكىن بۇ كىشى؟

كېتىۋاتقانلار سوئال قويغۇچىنىڭ چىرايىغا تەئەججۈپلۈق نەزەرى بىلەن سەپسېلىۋېلىپ باشلىرىنى چايقاشتىيۇ، بۇرۇتى تېخى خەت تارتمىغان بالا بولغاچقىمۇ، ئۇنى ساراڭلىقتا - ساددىلىقتا ئەيىبلەپ ئولتۇرمىدى. لېكىن، ھېلىقى بالا باللىقىنى چاندۇرۇپ قويغىنىغا خىجىل بولغان بولسا كېرەك، قۇلاقلىرىـ

غىچە قىزىرىپ، يەرگە قارىۋالدى. سۆپۈرگە ئاخۇن ئۇنىڭغا خىيالەن تەسەللى بەردى:

«خىجىل بولما بالام، سەن ئەجەبلەنگەن ئۇ كىشى ئانا يۇرتىغا تىكىلىپ قارىغىنىدا پۈتكۈل ۋۇجۇدى مىڭلىغان كۆزلەرگە ئايلىنىدۇ، يۇرت دىدارىنى كۆزى بىلەنلا ئەمەس، بەلكى ئانا يۇرتىغا مۇھەببەت قويغانلاردىلا بولىدىغان ئالاھىدە بىر سەزگۈ بىلەنمۇ كۆرۈۋېرىدۇ. سەن تېخى بىلمەيسەنكى، ئىنسان بالىسىنىڭ يىغلاپ تۇغۇلۇشىدا سەۋەب نېمە؟ شەيتان ئۇنىڭ چۆچۈرىدەك قۇلىقىغا پىچىرلايدۇ:

— ئى جان ئىگىسى، سەن كۆز ئاچىدىغان دۇنيانىڭ بورىنى بار، يامغۇرى بار، ئىسسىقى بار، سوغۇقى بار، كۆرىدىغىنىڭ مۇشەققەتتىن ئۆزگە نەرسە ئەمەس!

بوۋاق ئازدۇرغۇچى شەيتاننىڭ بۇ گېپىگە ئىشىنىدۇ ۋە ئانا قارنىدىن ئايرىلىپ، جەبىر - جاپالىق بىر دۇنياغا كۆز ئېچىۋاتقىنىغا ئاھ ئۇرۇپ، قىقىراپ يىغلاپ كېتىدۇ. ئۇ يىغلايدۇ - يۇ، لېكىن ئانا يەر ئۇنى ئۆز قۇچىقىغا ئالىدۇ - دە، ساپ ھاۋاسى بىلەن نەپەسلەندۈرىدۇ. چوڭقۇر قاتلاملىرىدىن ئۆسۈپ چىققان قومۇشنى شەيتان ۋەسۋەسىگە ئىشىنىپ كەتكەن بوۋاققا شەپقەت ياغدۇرۇشقا ئەۋەتىدۇ... كىندىكىنى ئاۋايلاپ كېسىپ پۈتۈنسۈرۈك بىر جانغا ئايلاندۇرىدۇ. بۇ جان كىندىكىدىن تۇنجى تامچە قان تۆكۈلۈشى بىلەنلا يەر بىلەن تەقدىرداش بولۇپ كېتىدۇ ۋە تۇپراقتىن ئىبارەت كىندىك ئانىسىنىڭ قۇچىقىدا ئەركىلەشكە باشلايدۇ، ئەركىلەۋېتىپ چۈش كۆرىدۇ، چۈشىدە لەنىتى شەيتان ئۇنى يەنە ئازدۇرۇشقا ئۇرۇنىدۇ ۋە ئۇنىڭغا دەيدۇ:

— ئى سەبىي جان ئىگىسى، دۇنيا ھازىرچە سېنى ئەركىلىتىۋاتىدۇ، لېكىن، مەن ئاگاھ بەرگەن مالامەتلىك ئالامەتلەر پات-

ئارىدا زاھىر بولىدۇ!

بوۋاق چۈشىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ، يەنە يىغلايدۇ، ئەركىلىتىشكىمۇ، پەپىلەشكىمۇ پىسەنت قىلمايدۇ، ھەتتا «ئىككى يۈزلىمە» دۇنياغا تۇغۇلۇپ قالغىنىغا پۇشايمان يەپ، قىزىيدۇ، ئاغرىيدۇ، قاقشايدۇ.

ئەمما، ئانا يەر ئۆز كىلىماتىنىڭ مۆجىزىسى سۈپىتىدە شىپالىق شامال ئەۋەتىپ، ئۇنى سەگىتىدۇ. ئانىنىڭ قولى ئارقىلىق كۆز يېشىنى سۈرتىدۇ. ھالال سۈت ۋە ئابھايات بىلەن سەبىي قەلبىدىكى، تۇغاچتەك مەڭزىدىكى ياش داغلىرىنى يۇيۇپ، تەشنالىقىنى قاندۇرىدۇ، كۈندۈزى كۈننى، كېچىلىرى ئاي - يۇلتۇزنى بېشىدا دەۋر قىلدۇرۇپ، ئۇنى ئوينىتىدۇ، ئۇخلىتىدۇ. يۇمشاق يۆگەككە ۋە كۆرپىلەرگە يۆگەپ ئىسسىق - سوغۇقتىن ھىمايە قىلىپ، تېنىگە ئەت ۋە بويىغا بوي قوشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇدرۇق بوۋاق تاتلىققىنە كۈلىدۇ - دە، مەڭزىدە بەكمۇ چىرايلىق زىنىخلار پەيدا بولىدۇ. بىلەمسەن، بوۋاقنىڭ بۇ تۇنجى كۈلكىسى ئانا يەرگە بولغان يۈرەك تەشەككۈرى ۋە رازىمەنلىكى، كىندىك ئانىسىنىڭ شەپقىتىگە تۆلىگەن تۇنجى بەدىلى، يالغانچى شەيتانغا بىلدۈرگەن ئېتىرازى ۋە مەسخىرىسى. ئۇ يەنە بۆشۈككە قۇلىقىنى يېقىپ، ئۇنىڭ غىچىرلىشىنى، ياق، مۇڭلۇق ناخشىسىنى ئاڭلايدۇ. ئانا تۇپراقنىڭ ئۇزاق تارىخىدىن، ياخشى-يامان كەچۈرمىشلىرىدىن ھېكايەتلەر تىڭشايدۇ. بۆشۈكىدە يېتىپ كۆك ئاسمانغا، ئاق بۇلۇتلارغا، كەڭ تەبىئەتنىڭ رەڭمۇرەڭ بېزەكلىرىگە كۆز سالىدۇ - دە، بۇ جىمى مۆجىزاتلارنى ئۆزىنىڭ تۇغقىنى، كۈللى مەۋجۇداتنىڭ پەرۋىشكارى بولغان مۇقەددەس تۇپراقنى مېھرىبان ئانىسى دەپ بىلىپ، ئۇنىڭغا مېھىر قويىدۇ. ئۆمۈر رىشتىسىنى ئەنە شۇ تۇپراق بىلەن چەمبەرچاس باغلايدۇ.

ھايات ۋە ھەممىنى بەرگەن ئانا تۇپراق ئىنسان نەزەرىدە شۇنچىلىك ئۇلۇغ ئورۇننى ئىگىلەيدۇكى، بىرىسىز بىرى ياشىيالمايدۇ، ھەرقانداق ۋاپالىق ئادەم ئۇنى بىزنىڭ ھېلىقى شېھىتلىرىمىزدەك جان بەدىلىگە ئاسرايدۇ. ئەنە ئاۋۇ زەخمىدار كىشىدەك ئۇنىڭغا تويماي تەلمۈرىدۇ، تەلپۈنىدۇ ...»

ئۇ پۇشايمان يېشى تۆكۈۋاتقان بالىغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇپ:

— خىجىل بولما ئوغلۇم، ھېچ ۋەقەسى يوق، بىلمىگەننى ئەمدى بىلىسەن، سەن تېخى كىچىك ... — دېدى.

ئېغىزلىرىنى قاقىرامدا قالغان بېلىقنىڭ ئاغزىدەك ئېچىپ، ئۇشۇقىغىچە قۇم كېچىپ كېلىۋاتقان مۇساپىرلارنى كۆرۈپ، سۇپۇرگە ئاخۇننىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى. خەلقنىڭ بۇ ئېچىنىشلىق ھالى، ئۆلۈم گىردابىدىكى جان تالىشىشلىرى شىددەت بىلەن سوقۇۋاتقان بورانغا ئايلىنىپ يۈرىكىدە يېنىۋاتقان قىساس ئوتىنى ئۇلغايتتى. ۋىسالدىن مەھرۇم بولغاندىن بېرى مىنۇتسېرى كۈچىيىۋاتقان يۇرت مۇھەببىتى قىساس ئوتى ئۈستىگە ياغ بولۇپ چېچىلغىلى تۇردى.

«ئى پەرۋەردىگار، يىلان - چايانلاردىن قان قەرزىمىزنى، ئەزىز يۇرتىمىزنى قايتۇرۇۋالغۇچە بىچارە بەندىلىرىڭنىڭ رىزقىنى بەر، جېنىنى تېنىدە ئامان قىل، — ئۇ بىر قېرىسال كىشىنى يۆلەپ كېلىۋېتىپ ئاللاغا چىن يۈرىكىدىن ئىلتىجا قىلدى، — كۆرسىتىدىغان كارامىتىڭنى كۆرسەت، ئاتىغان شەپقىتىڭنى ئايان قىل!»

سۇپۇرگە ئاخۇن ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتقان ئاياغلىرىنى يۆتكەپ كېتىۋېتىپ، تەرەپ - تەرەپكە سەپسالدى. كۆزىگە ئاجىز - ئورۇقلارنى يۆلەشتۈرۈپ كېلىۋاتقان نۇرەك باخشى ۋە مەتقاسىملارنىڭ كەينىدە قالغان ئويۇم - ئويۇم ئاياغ ئىزلىرىدىن، يىراقلاردا خۇددى ئەزىم دەريادەك ئۆركەشلەۋاتقان ئېزىتقۇدىن، ئالقانچىلىك بۇ-

لۇت بولمىغان كۆك ئاسماندىن ئۆزگە، كارامەتكە ھامىي بولغۇچى ھېچقانداق ئالامەت كۆرۈنمىدى.

تىلەك يەنىلا تىلەك بويىچە قالدى، سۈپۈرگەئاخۇن يىل - يىللاپ يامغۇر بۇلۇتى يېقىن يولىمايدىغان، تونۇردەك يېلىنجاپ تۇرغان قورغاق ئاسماندىن يامغۇر كۈتۈشنىڭ ياكى ئاياغ ئاستىدىنلا بىر بۇلاقنىڭ بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىقىشىنى ئۈمىد قىلىشنىڭ پەقەت قۇرۇق خىيال ئىكەنلىكىنى چۈشەندى - دە، ئاخىر مەرھۇم ئاتىسىنىڭ مۇنداق بىر سۆزىنى يادىغا ئالدى:

«مەيلى تاغلىق ۋەمەيلى قوۋقاستەك قىزىپ تۇرغان قۇملۇق بولسۇن، سۇ بۇلمايدىغان يەر يوق، — دېگەنىدى بىر چاغلاردا ئۇ تويا مەھەللىسىنىڭ ياقىسىدىكى قۇملۇقتا دەسسەپ تۇرۇپ، — گەپ ئۇنى ئەقلىڭگە تايىنىپ تاپالىشىڭدا.»

سۈپۈرگە ئاخۇن يول تاشاپ، يۆنىلىشنىڭ ئوڭ تەرپىدىن 100 قەدەمچە يىراقلىقتىكى ئاتايىن دۆۋىلەپ قويۇلغاندەكلا چوخچىيىپ تۇرغان بارخان يېنىغا كەلدى - دە، قۇم ئارىسىغا قولىنى تىقتى، نېمىنىدۇ كۆزەتتى. ئۇنىڭ تۈرۈلگەن قوشۇمىسى ئاستا - ئاستا بوشىشىپ، كۆزلىرىدىن ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقناپ كەتتى.

— توختىئاخۇن، مەتقاسىمئاخۇن، بۇ يەرگە كېلىڭلار!

ئىككى پۇقرا بارخان يېنىغا يېتىپ كەلگەندە، سۈپۈرگەئاخۇن قوۋقاستەك شىرىلداپ تۇرغان قۇمنى كولاپ، خېلى چوڭقۇرلاشتۇرغانىدى.

— نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسىلەر؟ سىلەرمۇ كولىماسىلەر؟

— بېگىم، بۇ يەردە قىزىق قۇمدىن ئۆزگە ھېچنېمە بولمىسا، بىكار ئاۋارە بولۇپ نېمىمۇ قىلارمىز؟

— كولاڭلار دېگەندىكىن كولاڭلار، نېمە بارلىقىنى ھېلى كۆرىسىلەر!

ئۆچەيلەن تەرلەپ- پىشىپ كولاشقا باشلىدى. زامانلاردىن بېرى ئۇخلاپ ياتقان يېرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمىگەن جاھىل قۇم دانىچىلىرى ئۆزلىرى ھەيدەپ چىقىرىلغان كاتەككە قاراپ سۇدەك ئاقسىمۇ، بوشاشماي ھەرىكەتلىنىۋاتقان ئۈچ جۈپ قولنىڭ جاسارىتىگە ئاخىر تەن بەردى.

— ھوي، بۇ يەردىكى قۇم نەم ئىكەنغۇ بېگىم!

دەسلەپتە بىر تونۇر چوڭلۇقىدا كولانغان يەر ھەش- پەش دېگۈچىلا چامغۇر ئورىسىدەك ھالغا كېلىپ، ئادەمنىڭ بېلىگە يەتكۈدەك چوڭقۇرلىدى. سۈپۈرگەئاخۇن بىر ئوچۇم نەم قۇمنى ئېلىپ چىڭ سىقىۋىدى، قۇم بىر مونەككە ئايلاندى.

— ئەمدى بولدى قىلايلى، — دېدى ئۇ ئىككىيلەنگە قاراپ، — سەل تەخىر قىلىپ كۈتەيلى، قېرىنداشلارمۇ بۇياققا كەلسۇن!

سۈپۈرگەئاخۇننىڭ نېمە قىلىۋاتقىنىنى زادى چۈشىنەلمەي، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ تۇرغان توختىئاخۇن ئۆرەك تېگىدە بىر ئوچۇم كەلگۈدەك سىزما سۇنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى كۆرۈپلا:

— سۇ ... سۇ ... سۇ ...، — دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى.

— سۇ! سۇ! مەيەرگە چاپسان كېلىڭلار ...

سۈپۈرگەئاخۇن بايا تەكشى كەتكەن قۇملۇقتا يېگانە تۇرغان بارخاننى كۆرۈپلا بارخان ئورنىدا قاچاندۇ بىر چاغلاردا قومۇش ياكى يۇلغۇن ئۆسكەن دەپ پەرەز قىلغان ۋە بۇنداق يەردە يەر ئاستى سۈيىنىڭ تېيىز بولىدىغانلىقىنى يادىغا ئالغان، قولىنى قۇم ئارىسىغا تىقىپ كۆرۈپ، قۇم تەكتىدىكى ھارارەتنىڭ قۇم ئۈستىدىكىگە قارىغاندا خېلىلا تۆۋەن ئىكەنلىكىنى تۇيۇپ، ئورەك كولاش قارارىغا كەلگەنىدى.

موھتاجلىق دەردىنى تولا تارتقان، كۆڭلى سۇنۇق كىشى ئادەمگەرچىلىكنى ئۆز نەپسىدىن ئارتۇق بىلسە كېرەك، تولىمۇ ئاستا

سىرغىپ چىقىۋاتقان سۇنى ھېچكىم بىر - بىرىدىن قىزغىنمىدى، تىلىلىرى بىر غېرىچ ساڭگىلاپ قالغانلارمۇ ئالدى بىلەن ياشانغانلارغا، ئاجىزلارغا نۆۋەت بېرىشتى.

سۇپۇرگەئاخۇن قۇم ئۆرىكىدىن چىققان قاڭسىق، تۇزلۇق سۇنىڭ چاڭقىغانلارغا پەقەت بىردەملىكلا ئارام بېرىدىغانلىقىنى بىلگەچ، كىشىلەرنى سۇنى كۆپ ئىچمەسلىككە ئاگاھلاندۇرۇپ تۇردى، ئەڭ ئاخىردا بىر ئوچۇم سۇ ئېلىپ لەۋلىرىنى نەملىۋالغاندىن كېيىن، ئۇلارنى باشلاپ يولنى داۋام قىلدى ...

ئۇلار بەشتوغراق بوستانلىقىغا يېتىپ كەلگەندە، قۇياش غەربكە ئېگىلگەن بولۇپ، ھاۋا يەنىلا دىمىق ۋە قۇرغاق ئىدى. كۈنپېتىشتىن قوزغالغان تەڭگىسمان بۇلۇت چۆل شامىلىدىن بېشارەت بېرىپ، قۇياش يۈزىگە قاراپ يېيىلىۋاتاتتى.

مۇساپىرلار يىقىلغان توغراق كۆتەكلىرى، چىرىپ قارىيىپ كەتكەن شاخ - شۇمبىلار، غازاڭلار ئارىسىدىكى كىچىك كۆلچەككە قۇيۇلۇپ تۇرغان بۇلاق سۈيىدىن قانغۇچە ئىچىپ، ھاردۇقىنى چىقارغاندىن كېيىن، توغراقلىقنىڭ ئىچكىرىسىگە قاراپ ئىلگىرىلىدى. چۈنكى، بۇلاق سۈيى تەشنالىقنىلا قاندۇرالايتتىكى، پوتىسىغا تۈگۈۋېلىشقا ئۈلگۈرگەن ئازغىنە يېمەكلىكلىرىنى ئاللىبۇرۇن يەپ تۈگەتكەن پۇقرالارنىڭ ئاچلىقىغا ئارا تۇرالمايتتى. قانداقلا بولمىسۇن، يەيدىغان بىرەر نەرسە تېپىپ، ھەددىدىن زىيادە ئىچكەن سۇ بىلەن لاسسىدە بوشىشىپ كەتكەن تېنىنى قۇۋۋەتلەندۈرۈشى كېرەك ئىدى.

ئېپتىدائىي توغراقلىق ئىچكىرىلىگەنسېرى قويۇقلىشىپ باراتتى. رەھىمسىز تەبىئەتنىڭ ۋە ئۆزگىرىشچان كىلىماتنىڭ جەبرىگە چىداشلىق بېرىپ كەلگەن يوغان توغراقلار بىر - بىرىگە يۆلەنگەن، نەچچە گەز ئېگىزلىكتىكى بوشلۇقتا ئىرماش - چىرماش گىرەلىشىپ كەتكەن شاخلار خۇددى غايەت

زۇ سايىۋەندەك، يەر يۈزىنى قاراڭغۇ قىلىپ كۆرسىتەتتى. توغراق تۆپىلىرىنىڭ ئارىسىدا ئۆسكەن ئاقتىكەن، قامغاق، قومۇش ۋە چاتقال ئۆسۈملۈكلىرى شۇنچىلىك قويۇق ئىدىكى، توغراقلىقنى ھەرقانداق جانلىقلارنىڭ يامان غەرەزلىك ھۇجۇمىغا توسقۇن پەيدا قىلماقچى بولۇپ ئاتايىن بىنا قىلىنغان چىتلاققا ئوخشايتتى.

تۆۋى غازاڭ ۋە قۇم قاتلاملىرى بىلەن ئادەم بويى ئېگىزلەپ قالغان توغراقلارنىڭ كامارلىرىدىن بېشىنى چىقىرىپ، يۇمىلاق كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ تۇرغان كىلەلەرگە قارىغان كىشىنىڭ تېنى ئىختىيارسىز جۇغۇلداپ كېتەتتى. يازنىڭ ھارارەتلىك تەپتى بىلەن كۆيۈپ، تازا ساغىرىپ پىشقان زاغرىدەك قىزىرىپ كەتكەن توپا ئارىسىدىن تۇيۇقسىز يۈگۈرۈپ چىققان ئۇزۇن قۇيرۇقلۇق سالما، سەمىرىپ كەتكەن چۆل چاشقىنى ئاياغ ئاستىدىنلا شىرىلداپ ئۆتكەندە بولسا، تاغ يۈرەك ئادەمنىمۇ كىيىكتەك تاقلاپ، ئەندىكىشكە مەجبۇر قىلاتتى.

مۇساپىرلار ئاز-تولا ئىزناسى بار چىغىرىيوللارنى بويلاپ، ئاقتىكەنلەرنى ئېھتىيات بىلەن قايرىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلارنىڭ بىرمۇنچىسى سۇ بىلەن تۇپرىقى ماسلاشقان بۇنداق بوستانلىقتا ئادەمزاتنىڭ بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس، دەپ باغلىشىش دەرىجىسىگە يەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ھېلىغىچە ئادەمزاتقا تەئەللۇق ھېچقانداق ئىز ۋە نىشانە ئۇچرىتالمايۋاتاتتى.

— ۋايجان!

سۇپۇرگەئاخۇن بىرنەچچە يۇقرانى ئەگەشتۈرۈپ، ئادەم بويى ئۆسۈپ كەتكەن ئاقتىكەنلەرنى توغراق تايىقى بىلەن خۇددى يۇلۇڭ ساۋىدىغاندەك ساۋىداپ كېلىۋېتىپ يېقىنىدىلا بىر يەردىن چىققان ئەنسىز ئاۋازنى ئاڭلاپ ئىتتىك بۇرۇلدى-دە، تولغىنىپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان توپا-توزان-

نى كۆزلەپ ئوقتەك يۈگۈردى.

ئۇ يېتىپ كەلگۈچە، بوغۇناقمۇ توغراق يوپۇرماقلىرىنى ياڭاق تاسقىغاندەك شاراقلىتىپ ئۆتكەن قۇيۇنسىمان شامال بىلەن قوشۇلۇپ ئۇچۇپ كەتتى. كۆردىكى، توختىماي ئېڭراپ، قاقشاۋاتقان نۇرەك باخشى توپا-چاڭغا كۆمۈلگەن پېتى يوغان قاپقانغا قىسىلىپ ياتاتتى. بېلىگە قىستۇرۇۋالغان بۇرغىسىمۇ توپا توشۇپ كەتكەن. ئۇ قازاننىڭ ئاغزىدەك يوغان قاپقاننىڭ قىسمىقى ئارىسىدا شورۇلداپ قان ئېقىۋاتقان پۇتىنى قۇچاقلاپ يېتىپ سۈپۈرگەئاخۇننى كۆرۈپلا:

— ئوبدان بولدى بېگىم، توغراقلىقتا ئادەم بار ئىكەن. بولمىسا بۇقاپقاننى جىن-شاياتۇن قويامتى؟ ئادەم بار ئىكەن، ئادەم بار ئىكەن...، — دېدى، قالتىس بىر سىرنى يەشكەندەك خۇشال بولۇپ

نۇرەك باخشىنىڭ ھۆكۈمىگە راستتىنلا قىل سىغمايتتى، ياۋايى ھايۋانلارنىڭ چىغىر يولىغا پەم بىلەن قويۇلغان بۇ قاپقان چىمەلتەك قول تومۇقىدىكى زەنجىر بىلەن كۆشەۋاتقان كالىدەك سوزۇلۇپ ياتقان بىر يوغان توغراق كۆتىكىگە باغلانغانىدى.

سۈپۈرگەئاخۇن نۇرەك باخشىنىڭ كېيىنگە قولاق سېلىشقىمۇ ئۈلگۈرمەي قاپقانغا تاشلاندى-دە، تۇتقامىش يېتىپ كەلگەن ھەمراھلىرىنىڭ ياردىمىدە قاپقاننىڭ قىسمىقىنى تەسلىكتە بوشىتىپ، نۇرەك باخشىنىڭ، ئوشۇقىنىڭ ئۈستىدىن خېلى ئېغىر جاراھەتلەنگەن پۇتىنى ئاجرىتىپ چىقاردى.

چىرايى تاتىرىپ كەتكەن، لېۋىنى قاتتىق چىشلىۋالغان نۇرەك باخشى يەرگە خېلى تەسلىكتە ئاياغ باستى-دە، ئاغرىقنى سەزمىگەندەكلا كۈلۈمسىرەپ ھېلىقى گېپىنى تەكرارلاۋەردى:

— توختاپ تۇرسىلا بېگىم، — دېدى ئۇ سۈپۈرگەئاخۇننىڭ قاپقاننى غەزەپ بىلەن ئېتىۋەتمەكچى بولغىنى-

نى كۆرۈپ ئالدىرىغان ھالدا، — بۇ قاپقاننىڭ بىر يېرى كۆزۈمگە ئىسسىق كۆرۈنۈۋاتىدۇ-يا؟

نۇرەك باخشى سۇپۇرگەئاخۇننىڭ قولىدىن قاپقاننى ئېلىپ يەرگە قويدى، ئۇنىڭ قىسمىقىنى كۈچ بىلەن قايرىپ تۇرۇپ، ئۇ يەر-بۇ يېرىگە سىنچىلاپ سەپسېلىشقا باشلىدى. ئۇ قارىداپ كەتكەن قىسماقنىڭ ئىچكى يۈزىدىكى چوڭقۇر ئويۇلغان ئالتە بۇرجەك بەلگىنى كۆرۈپلا:

— تونۇدۇم، تونۇدۇم، بۇ جامالىدىن ئۇستامنىڭ سوققان قاپقىنى، بۇنداق تەيلىك، يوغان قاپقاننى شۇ كىشىلا سوقالايتتى، — دېدى ۋە ھاياجانلانغان ھالدا ھېلىقى خاس بەلگىنى سۇپۇرگەئاخۇنغا كۆرسەتتى.

— ھەي، جامالىدىن ئاكام بەكمۇ ئۇستا تۆمۈرچى ئىدى، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن قاپقاننىڭ قىسمىقىدىكى بەلگىنى سىيلاپ تۇرۇپ خۇرسىنغان ھالدا، — ئۆز ۋاقتىدا مانجۇلار قوزغىلاڭچىلارغا قىلىچ-نەيزە سوقۇپ بەردىڭ دېگەن گۇناھنى ئارتىپ، كاجۇۋىغا سولاپ ئەكەتكەنچە قايتىپ كەلمىدى ئۇ بىچارە. مانا ئارىدىن ئالتە-يەتتە يىلمۇ ئۆتۈپ كەتتى.

ئۇلار ئەل-يۇرت يولىدا ھۈنىرىنىمۇ، جېنىنىمۇ ئايىمىغان مەشھۇر جامالىدىن تۆمۈرچىنى ياد ئېتىپ، تەرىپىنى قىلىشتى-دە، نۇرەك باخشىنىڭ قولتۇقىدىن يۆلىگىنىچە، قان بەدىلىگە تېپىلغان چىغىرنى بويلاپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇلار چىغىر بىلەن بىرەر يۈز قەدەم ماڭا-ماڭمايلا ئاسمان-پەلەك توغراقلار بىلەن قورشالغان بىر پارچە بوشلۇققا چىقىپ قالدى. بەلگە كېلىدىغان يۇمران قومۇش ۋە چىم-چاتقاللار قاپلاپ كەتكەن بۇ بوشلۇقنىڭ بىر تەرىپىدە تۇرغان كەپە ھەممەيلەننىڭ نەزەرىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى.

توغراق بادرىسى ۋە قومۇش بىلەن يېپىلغان كەپىنىڭ يۇلغۇندىن توقۇلغان ئىشىكى قىيا ئېچىقلىق تۇراتتى. كەپىدە ئىككى- ئۈچ پارچە تېرە، يوغان بىر قاپاق ۋە بىر دۆۋە لاتا- پۇتىدىن ئۆزگە تىرىك جان كۆرۈنمىگەندىن كېيىن، سۈپۈرگە ئاخۇن ئۈمىدسىزلەنگەن كۆزلىرىنى ھەرتەرەپكە تاشلاپ، توغراقلارنىڭ تۈۋىدىن تارتىپ تۆپىسىگىچە كۆزىتىپ چىقتى- دە، ۋارقىرىدى:

—بۇ يەردە ئادەم بارمۇ؟ بىز چېرىيدىن كەلگەن مۇساپىرلار...

ئۇنىڭ ئالقىنىنى كاناي قىلىپ تۇرۇپ تۇۋلىغان ئاۋازى «بۇ نېمە ئادەملەردۇ؟» دەپ پىچىرلىشىۋاتقاندەك شىلدىرلىشىپ تۇرغان يوپۇرماقلار ئارىسىغا سىڭىپ، غايىب بولدى. تۇپراقتىن بىخ يېرىپ چىققاندىن بېرى بۇنچىلىك كۆپ ئادەمنى كۆرگىنىگە ھەيران بولۇپ گىدىيىپ تۇرغان توغراغلار ھېچقانداق ئەكس سادا قايتۇرمىدى. چۆچۈپ كەتكەن چۆل قۇشلىرى ئۆزلىرى بىلەن خېلىدىن بېرى بىللە ئۆتۈۋاتقان بىر ئادەمزاتنىڭ كەيپىنى مارىلاۋاتقانلاردىن خاپا بولغاندەك، شاختىن- شاخقا قونۇپ، ئۆز تىللىرىدا ئېتىراز بىلدۈردى.

بىرەر ئادەم بىلەن دىدارلىشىش تەقەززاسىدا قىلىنغان ھەرىكەتلەر، ۋارقىراشلارنىڭ نەتىجىسى چىقمايۋاتقانلىقىنى كۆرگەن جامائەت ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە بوشىشىپ كەتتى- دە، بىرى بىرىنى دوراپ قومۇشلۇققا يانپاشلىدى. قۇياش غەربكە قىيسايغانسېرى شامال ئەدەشكە باشلىدى.

چىرىيە بىلەن ئىلچى ئارىسىدىكى بۇ دەشتتىن ھېچكىم كېسىپ ئۆتۈپ باقمىغاچقا، ئىلچىغا يەنە قانچىلىك مۇساپە بارلىقىغا ھېچكىم بىر نېمە دېيەلمەيتتى. سەپەرنى ئىلچىغا قاراپ داۋام قىلىش يېرىم جان بولۇپ قالغان كىشىلەرگە يەنە نۇرغۇن دىشۋارچىلىقلارنى ئەكەلەتتى. ئىلچىغا يېتىپ

بارغان بىلەنمۇ قانداق تەقدىرنىڭ كۈتۈپ تۇرىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. بولۇپمۇ يېقىندىن بۇيان ئىلچى تەرەپتىن كېلىدىغان خەۋەر ئۈزۈلۈپ قالغان بولغاچقا، بۆرىدىن قېچىپ، يولۋاسقا يەم بولۇش خەۋپىمۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىدى.

يۇمشاق قومۇشنى سېلىنچا قىلىپ، چىرىيە تەرەپكە كەچ قالغان بازارچىدەك ئالدىراپ كۆچۈۋاتقان مانانىنى كۆزەتكەچ ئۈگدىسىغا ياتقان نۇرەك باخشىنىڭ خىيالىغا بىرەر ئوي كىردى بولغاي، ئۇ قان ساقىپ تۇرغان پۇتىنى ئاستا يىغدى-دە، يېنىدىكىلەرگە ئۆزىنى يۆلەپ تۇرغۇزۇشنى ئىلتىماس قىلدى. ئاندىن بۇرغىسىنى ئېلىپ، قېقىپ، پۈۋلەپ پاكىزلىدى، ئاغزىغا تەگكۈزۈپ ئۆپكىسى توشقۇدەك چوڭ بىر نەپەس ئالدى.

« دۈت... دۈت... دۈت... »

قۇياش نۇرىدىن مەھرۇم بولغان ھامان تېزلىكتە سوۋۇشقا باشلىغان ھاۋا بۇرغىنىڭ «دۈت...دۈت» قىلغان ساداسى بىلەن تەڭلا ھەركەتكە كەلدى. چاڭگاللاردا ئېچىرقاپ ياتقان بالىلىرىغا كەچلىك غىزا ئەكىلىپ، يېقىنلا يەردە مارىلاپ يۈرگەن قۇشلار بۇ زىلزىلىنىڭ ھەيۋىسىدىن ئۈركۈپ، ھاۋاغا تىك قاڭقىشتى-دە، بوشلۇق ئاسمىنىدا بىرقانچە نۆۋەت پىرقىراشقاندىن كېيىن يەنە شاخلار ئارىسىغا قايتىپ كېلىشتى.

« دۈت... دۈت... دۈت... »

تولا كۈچەپ كەتكەنلىكتىن، بەستىدىكى جىمىي قان چىرايىغا ئۇرۇپ، يۈز-كۆزىنى تېخىمۇ قارايتىۋەتكەن، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ كەتكەن نۇرەك باخشى سوپۇرگەئاخۇننىڭ نەسىھىتى بىلەنلا بۇرغىسىنى چۈشۈردى، نېمىنىدۇ ئىزلىگەندەك، تەرەپ-تەرەپكە كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى.

ئۇنىڭ ئۆتكۈر نەزەرى توساتتىن كەپە كەينىدىكى قويۇق ئاقتىكەنلىكتە توختاپ قالدى. تىكەن ئۇچىنىڭ مىدىرلىشى ۋە شىرتىلغان ئاۋاز ئەتراپتىكىلەرنىڭمۇ دىققىتىنى قوزغىدى.

— كىم؟

— ......

ئاۋاز بىلەن تەڭ، تىكەنلەرنىڭ مىدىرلىشى بىردىنلا توختاپ قالدى، لېكىن تىكەنلىكتە غىل پال كۆرۈنگەن بىر پاخما باش گەۋدە كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە كەپە يېنىدىكى قومۇشلۇقتا پەيدا بولدى - دە، كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ قاراپ تۇرغانلارغا تازا بىر سەپسىلىۋالغاندىن كېيىن، قولىدىكى كالتەكنى چۆرۈۋېتىپ، ئۇدۇل نۇرەك باخشىغا قاراپ تاشلاندى.

ئۇلار كۆزلىرىنىڭ تەگ - تېگىگە تىكىلىشتى - دە، چىرماشقان توغراق شاخلىرىدەك قۇچاقلىشىپ، چاپلىشىپ كەتتى.

— نۇراخۇن...

— جامالىدىن ئۇستام...

ئۇستىبېشى تىتما - تىتما بولۇپ كەتكەن، چېچى ئاشىقلارنىڭكىدەك ئۇزارغان، ساقال، بۇرۇتى ئارىسىدىن ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن قاڭشالىق بۇرنى ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ كىشىنىڭ نۇرەك باخشىغا بىرەر قەست قىلىشىدىن سىرەپ جىددىيلىشىپ تۇرغان كىشىلەر، «جامالىدىن ئۇستام» دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا كۆز يېشى قىلىشىۋاتقان ئىككىيلەننى ئارىغا ئېلىۋالدى.

— ھوي، راستىنلا جامالىدىن ئۇستام ئىكەنغۇ، بۇ!

— مەن سۈپۈرگەئاخۇن، يادلىرىدىمۇ، نەزەرغوجىنىڭ ئوغلى سۈپۈرگەئاخۇن!

— پېقىرنى تونۇدىلىمۇ جامالىدىن ئاكا، مەن...

تۆگە تاپىنىدەك قېتىپ كەتكەن قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن كۆز يېشىنى سۈرتۈۋاتقان جامالىدىن بوۋاي قول بېرىۋاتقان ھەر بىر كىشىگە قاراپ بېشىنى لىڭشىتماقتا ئىدى. رەڭگىنى يوقاتقان ماتا كۆڭلىكىنىڭ تىتىلىپ كەتكەن يەڭلىرى شامالدا ئۇچۇشۇپ تۇراتتى.

— ھەرقايسىڭلارنى قانداقمۇ ئۇنتاي، شۇ يەتتە يىلدىن بېرى چىرايىڭلارنى كۈندە 100 قېتىم كۆز ئالدىمغا ئەكىلىپ تۇردۇم، — دېدى ئۇ سۈپۈرگەئاخۇنغا ۋە تونۇش چىرايلارغا تويماي سەپسېلىپ تۇرۇپ، — تەقدىر دېگەن مانا شۇنداق نەرسە، مېنى بىر سەۋەب بىلەن يۇرتۇمدىن، يۇرتداشلىرىمدىن ئايرىۋەتتى، مانا بۈگۈن ئويلىمىغاندا بۇ جەزىرىدەيەنە ھەرقايسىلىرى بىلەن ئۇچراشتۇردى. بۇ چۈشۈم ئەمەستۇ؟

— ياق، چۈشلىرى ئەمەس جامالىدىن ئۇستام، خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن يېڭىباشتىن دىدارلىشىپ، مۇڭدىشىپ تۇرۇپتىمىز.

— راست گەپنى قىلسام، كۆزۈم تورلىشىدىغان بولۇپ قاپتۇ، ھەرقايسىلىرىنىڭ قارىسى كۆرۈنۈشىگىلا كەپەمنى تاشلاپ ئاۋۇ يوغان توغراقنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ تۇرغانىدىم. چىرايىڭلارنى كۆردۈمۇ، تونۇيالمىدىم، مۇبادا نۇراخۇن بۇرغىسىنى چالمىغان بولسا، ئۆزۈمنى قورقماي ئاشكارىلىيالايتتىممۇ؟

— جامالىدىن ئاكا، بۇرغامنىڭ ئۈنىنى ئۇنتۇپ قالماپلىدە تېخى؟

— قانداقمۇ ئۇنتاي؟ ھېلىقى يىلى دۆيۈز چېرىكلەرنىڭ ۋايجېنىنى چىقارغان چېغىمىزدا قۇلاق تۈۋىمىزدە ئاڭلىنىپ تۇرغان ئاۋاز ئەستىن چىقامتى؟

جامالىدىن بوۋاي نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنى قولىغا ئېلىپ، ئۇنىڭدىن ئۆتكەن كۈنلەرنىڭ ئەستىلىكلىرىنى كۆرمەكچى بولغاندەك، ئۆرۈپ - چۆرۈپ قاراپ چىقتى ۋە ئۇھ تارتىپقويدى.

تىڭشىغۇچىلار گۈرۈلدىگەندەك سەزدى.

تىڭشىغۇچىلار دادىسىنى ئۇنتۇپ،

پەيدا بولدى ـ دە، قولىدىكى كالتەكنى چۆرۈپ تاشلاپ، نورەك باقشىغا قاراپ تاشلاندى.

ئۇ مەيدىسىدە ساڭگىلاپ تۇرغان بىر باغ قورايدەك يوغان ساقىلىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ قويغاندىن كېيىن، نۇرەك باخشىنىڭ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ياردىمى بىلەن تەسلىكتە ئۆرە تۇرۇۋاتقىنىغا ئەجەبلەندى، ــ دە ئايىغىدىن تامچىلاۋاتقان قاننى كۆرۈپلا چۆچۈپ كەتتى:

— نۇراخۇن ئۇكام، پۇتلىرى؟...

— ھە، تېرىسىنى ئازراق سۇرۇۋەتتى بولغاي، — دېدى نۇرەك باخشى كۆلۈمسىرەشكە تىرىشىپ نېرىراقتا تۇرغان قاپقاننى ئېڭىكى بىلەن ئىما قىلىپ، — بۇمۇ ئوبدان بولدى، مۇبادا مۇشۇ قاپقان ئۆزىنى ئاشكارىلىمىغان بولسا، بۇرغا چېلىشمۇ يادىمىغا كەلمىگەن بولاتتى!

— ئەستاغپۇرۇللا، مۇشۇ تۇرقىدا بەك خىجىل بولۇۋاتىمەن ئۇكام، يۇرسىلە، كەپىگە كىرىپ ئەمەن قويۇپ تېڭىۋېتىلى، بۇ نەرسە تېرىنى سۇرۇۋەتتى دېگىلى بولمايدۇ، بۇرۇن كېيىكنىڭ پۇتىنى ئۈزۈۋېتىپ ئارام بەرمەيدىغان، ھەي...

جالالىدىن بوۋاي نۇرەك باخشىنى يۆلەپ كەپە تەرەپكە كېتىۋېتىپ، باشقا پۇقرالارنىڭ تۇرغان يېرىدىن قوزغالمىغانلىقىنى كۆرۈپ:

— كېلىڭلار تۇغقانلار، كېلىڭلار، «ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام» دەپتىكەن، بارنى تەڭ يەپ، قورسىقىمىزنى ئازراق ئەستەرلىۋالايلى، ئاندىن كېيىن نە سەۋەب بىلەن بۇ دەشتى-باياۋانغا كېلىپ قالغىنىمىزنى سۆزلىشەيلى. بۇ توغرىدا گەپلەشمىدۇققۇ تېخى؟! — دېدى.

جامالىدىن بوۋاي نۇرەك باخشىنىڭ يارىسىنى ئەمەن سۈيى بىلەن يۇيۇپ، تازىلاپ بولغۇچە، گۈگۈم پەردىسى توغراقلىق ئۈستىنى چۈمكەپ ئۈلگۈردى. كۈندۈزى ئۇزۇق ئىزدەپ ھاردۇق يەتكەن قۇشلارنىڭ ئاۋازى بارا-بارا ئۆچۈپ، ئۇنىڭ

ئورنىنى كىلەنىڭ، قۇرت - قوڭغۇزلارنىڭ چىرىلداشلىرى ئىگلىدى. مۈشۈكياپىلاقنىڭ ئۈتكۈر چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالدىمىكىن، يېقىنلا بىر يەردىن تۇلۇم چاشقاننىڭ جان ئاچچىقىدا ۋىچىرلىغان ئۈنى كەلدى.

كەپە جايلاشقان بوشلۇق ئوتتۇرىسىغا يېقىلغان گۈلخان ئاسمان - بەلەك توغراقلارنى تاكى ئۇچلىرىغىچە قىزارتىۋەتتى. يۈزلىرى ئەتىگەنلىك تاڭ شەپىقىگە يۈزلەنگەندەك قىزىرىپ، جۇلالىنىشقا باشلىغان كىشىلەر گۈلخان گىرۋەكلىرىدىكى قوقاسقا كۆمۈلگەن تىرىق كۆمىچىنى پىشار - پىشمايلا ئېچىپ، بەئەينى ياغلىق توقاچ يېگەندەك ئىشتىھا بىلەن يېيىشكە باشلىدى. كۆمەچ كۆمگىچىلىك قوقاس تەگمىگەن ياكى ئالمىدەك خېمىرنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ پىشۇرۇپ يېيىش ئويىدا نەپسىنى بېسىپ تۇرغانلارنىڭ ئاغزىغا بولسا، سېرىق سۇ يىغىلماقتا ئىدى.

— تۇغقانلىرىم، ئاز بولسىمۇ كۆپكە تاۋاپ قىلىپ يەپ، ئاللانىڭ ھەققىدە دۇئا قىلىڭلار، ئېلىڭلار، ئېلىڭلار، — دەيتتى گۈلخان ئەتراپىدا تەرلەپ - پىشىپ كۆمەچ كۆمۈۋاتقانلارنىڭ يېنىدا تۇرۇپ جامالىدىن بوۋاي.

بوۋاي پاراڭ ئارىسىدا پۇقرالارنىڭ يۇرتتىن قوغلىنىشىنىڭ سەۋەبىنى ئاڭلىغاندا، بازغاندەك مۇشتى بىلەن توغراق غولىغا زەردە بىلەن بىرنى سالدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئاھ خۇدا، نېمىشقىمۇ تەتۈر پېشانە بولۇپ يارالغاندىمىز؟ — دېدى بارغانسېرى ئۇلغىيىپ، ئېگىزلەۋاتقان گۈلخان يالقۇنىنىڭ ئۇچىغا تىكىلىپ تۇرۇپ، — ئەمدى ئاقپاششا دېگىنى قاپتىكەنمۇ بىزنى بوزەك قىلمىغان؟!

يەتتە يىلدىن بۇيان كۆز ئالدىدىن بىردەممۇ نېرى كەتمىگەن سەپەر سەپرانىڭ، ھۈنىرىنىڭ ۋارىسى قادىر تۆمۈرچىنىڭ بېشىغا كەلگەن مالامەتلەر ئۇنىڭ سەمىگە يېتىپ، يۈرـ

كىدە بۇرۇقتۇم بولۇپ ياتقان غەزەپ ئوتىنى تېخىمۇ ئۇلغايتتى. ئۇ سۈكۈتكە چۆككەن پۇقرالارنىڭ كۆزىگە بىردىنبىر قاراپ چىققاندىن كېيىن سوئال تەرىقىسىدە:

— ئەيىب بىز خەقتىمۇ بار، كۆڭلىمىز مەشۇتتەك يۇمشاق، ئىشىكىمىزنىڭ ئالدىغا كەلگەن ناتونۇش كىشىنى كىم ئىكەنلىكىنى سۈرۈشتۈرمەيلا ئۆيىنىڭ تۆرىگە باشلاپ، تاپقان - تەرگىنىمىزنىڭ ھەممىسىنى ئالدىغا تۆكۈمىز، كۈلۈمسىرەپ قويسىلا ئىچ - قارنىمىزنى تەتۈر ئۆرۈپ بېرىمىز، يالغان - ياۋىداق ۋەدىلىرىگە ئالدى - كەينىنى ئويلاپ ئولتۇرمايلا چىنپۈتۈپ كېتىمىز. كېيىن كۆزىمىزنى ئېچىپ قارىغۇدەك بولساق، ئۇلارنىڭ گەدىنىمىزگە مەھكەم مىنىپ بولغانلىقىنى كۆرىمىزۇ، پۇشايماننى ئالغىلى قاچا ئىزدەيمىز، — دېدى.

جامالىدىن بوۋاي قەپەستىن قۇتۇلالماي تىت - تىت بولۇۋاتقان يىلپىزدەك پۇشۇلداپ، گۇناھكارنى سوتلاۋاتقان قازىدەك قىياپەت بىلەن بىر پەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن:

— ئۇنىمۇ دەيمىز، بۇنىمۇ دەيمىز، بىزدە ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان، ھەق يولىدا شېھىت بولۇشنى خالايدىغان ئەركەكلەر بەك ئاز، بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىدىغان ئادەت بىزدە يوق، — دەپ غودۇڭشىپ قويۇپ سوپۇرگەئاخۇننىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

— ئەمدى گەپنى سىلىدىن ئاڭلايمىز ئۇستام، — دېدى سوپۇرگەئاخۇن بىردەملىك جىمجىتلىقتىن كېيىن — سىلىنى بىز تېخى...

— ھە، مېنى ئۆلدى دەپ ئويلاپ قالدىڭلارمۇ، ئاللا ئۆمرىمىزنى بەرسىلا ئۇنداق ئاسان ئۆلىدىغان ئىش يوق. چېرىكلەرگە يانداقچىلىق قىلىپ بېشىمىزدا ياڭاق چاققان ئابلىزقارىنىڭ يۈزىگە بىر تۈكۈرۈۋالمىسام كۆزۈم ئوچۇق كەتمەمدۇ مېنىڭ!؟

— ياق، سىلىنى ئۆلدى دەپ ئويلايدىغان كىمنىڭ ھەددى ئىكەن، بېگىم سىلىنى چېرىكلەر تۇتۇپ كەتكەندىن كېيىن قانداق بولدىكىن دەپ سورىغان گەپ.

بوۋاي نۇرەك باخشىغا ھومىيىپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— چېرىكلەر توپىلاڭچىلارغا قىلىچ - نەيزە سوقۇپ بەردىك، دەپ شادلىق ھارۋىغا سولاپ ئېلىپ ماڭغىنىنى سۆزلەپ ئولتۇرمىسامۇ بولار، شۇ مېڭىشىمىزدا ئۈچ كۈندىن كېيىن ئىلچىغا كەلدۇق. مېنى سېپىل ئىچىدىكى ھەپسىگە سولاپ قويدى. ئۇ يەردە تۆت يىلچە يېتىپتىمەن، ئۇندىن كېيىن تۆمۈرچىلىككە سالدى. لېكىن پۇتۇمدىن ئىشكەل ئېلىنمىدى. ئۆلۈپ-تىرىلىپ بىر يىل تۆمۈرچىلىك قىلغان بولدۇم، نەيزە بىلەن قىلىچنى سوغۇرمايلا سوقۇۋەردىم، سوقۇۋەردىم. ئاخىردا بىر كۈنى بىر چېرىك قولىقىمغا پىچىرلىمامدۇ، ئۇقسام جەڭ قىلغاندا مەن سوققان قىلىچ - نەيزىنى تۇتقان چېرىكلەر ياپىسىغا ئۆلۈپ تۈگەپتۇ، شۇڭا ئۇلار مېنى سازايى قىلىپ، ئاندىن كېيىن ئۆلتۈرمەكچى بولغانىكەن. تۇۋا خۇدايىم، چېرىك دېگەننىڭمۇ كۆڭلى ئاقلىرى بار ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئاق كۆڭۈل چېرىكنىڭ ياردىمىدە بىر كېچىسى پۇتۇمدىكى ئىشكەلنى سۇندۇرۇپ سېپىلدىن سەكرەپ قاچتىم، شۇ قاچقانچە مۇشۇ توغراقلىققا كېلىپ ئاندىن تىندىم. قېشىڭلارغا باراي دېسەم، چېرىكلەرنىڭ يەنە تۇتۇۋېلىشىدىن، ھەرقايسىڭلارغىمۇ ئەزىيەت يېتىپ قېلىشىدىن قورقتۇم. بارماي دېسەم، بۇ توغراقلىقتا ئۆلۈپ تۈگەشكۈدەكمەن، شۇنىڭ بىلەن بىر كېچىسى يۇرۇققاشقا بېرىپ مەندىن نەچچە يىل بۇرۇن مۇشۇ قاپقاننى سېتىۋالغان بىر تونۇشۇمنى تېپىپ قاپقاننى سورىۋىدىم، ئۇمۇ ماڭا ئىچ ئاغرىتىپ، بېرىۋەتتى. تۇشقان، كېيىك دېگەندەك ھايۋانلارنى تۇتۇپ يەپ جېنىمنى جان ئەتتىم، كېينچە ئازراق ئۇرۇق

ئېپىپ كېلىپ، ئاۋۇ يەردىكى بۇلاقنىڭ قېشىدىن بىرەر مۇچە بىنەم ئىچىپ، ئانچە - مۇنچە دان ئالالايدىغان بولدۇم.

جامالىدىن بوۋاي تىترەك ئاۋاز بىلەن سۆزلىمەكتە ئىدى. لاپ - لاپ قىلىپ چۈشۈۋاتقان شولا ئۇنىڭ كۆز جىيىكىدە توختاپ قالغان ياشنى يورۇتاتتى.

— ئادەم بالىسىنىڭ يەيدىغان رىزقى تۈگىمىسە ئۆلمەيدىغان گەپ ئىكەن، يۇرۇڭقاشتىكى تونۇشۇمنىڭكىگە بارمىغىلىمۇ بىرەر يىلدىن ئېشىپ كەتتى، ئاخىرقى قېتىم بارغىنىمدا ئۇ چېرىدىكلەرنىڭ ئادەم تۇتۇپ ئەسكىلىك قىلىۋاتقىنىنى دېۋىدى، جاھاننىڭ كارى بىر گەپ بولار دەپ ھايۋانلار بىلەن ئۆلپەت بولۇپ ياشاۋاتىمەن. تۇرغان تۇرقۇمنى ھەرقايسىڭلارمۇ كۆرۈۋاتىسىلەر. بايا سىلەردىن سېيىت ھاجى دېگەننىڭ قىلمىش - ئەتمىشىنى ئاڭلاپ، يۈرىكىم مۇجۇلۇپلا كەتتى. ھەي، ئازراق مەنسەپ بىلەن مەئىشەت بەرسە، ئانىسىنى ئۆلتۈرۈپ بېرىشتىن يانمايدىغان ئابلىزقارى دەۋزىخىينى قانداق قىلساق بولار؟...

— ھامانەم بىر كۈنى ئۇنىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ قويىمىزغۇ ئاخىر، — دېدى بىرەيلەن بوۋاينىڭ سۆزىگە جاۋابەن.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان جامالىدىن بوۋاي يەنە ئەزۋەيلەپ كەتتى. ئۇ ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قاراپ قويۇپ:

— ھامانەم بىر كۈنى، ھامانەم بىر كۈنى، قاچان كېلىدۇ شۇ بىر كۈن، يېشىم ئاتمىشتىن ئاشتى، كۆزۈمنىڭ ئوچۇقچىلىقىدا كەلسە بولاتتىغۇ شۇ بىر كۈن! — دېدى.

29. ۋەھىملىك بىر پاي ئوق

ئۇلار قۇملۇق دەشتتە تۇيۇقسىز ئۇچرىشىپ قالدىيۇ، لېكىن بۇ ئۇچرىشىشتىن ھېچبىرى تاسادىپىيلىق ھېس قىلـ

مەدى. بۇ چاغدا ئىشىك باقار دورغىلارنىڭ «ئۇيقۇغا كەتكەن» پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، قەسىردىن قېچىپ چىققان قادىر تۆمۈرچى ئۇزۇن ماڭمايلا قېرىنداشلىرىنىڭ ئىزىنى تېپىۋالغان ۋە بۇ ئىزنى بويلاپ ئوق تەگكەن كېيىكتەك ئاسقاقلاپ مېڭىپ، ھېلىقى سۇ ئورىكىگە يېتىپ كەلگەنىدى. سېيىت ھاجى بىلەن بولغان سوئال-جاۋابتىن كېيىن، دورغىلارنىڭ ياردىمىدە تۆمۈرچىنىڭ ئىزىغا چۈشۈۋالغان رەسۇل ئىمام ئورەكتە ئاغزىنى نەملەۋاتقان تۆمۈرچىنىڭ خۇددى كۆمۈپ قويغان نەرسىسىنى ئىزلەۋاتقان قاغىدەك مىدىرلاپ تۇرغان كوناكۆرپە تەلپىكىنى كۆردى-دە، دۆڭنىڭ كەينىگە مۆكۈپ تۇرۇپ توۋلىدى:

— ئورەكتىكى كىم، نوچى بولساڭ مارىلاپ ياتماي ئالدىمغا چىق، سېيىت ھاجىغا، ئابدۇراخمان كۆك كۆزگە بوي بەرمىگەن رەسۇل ئىمام دىگەن مەن بولىمەن!

ئاغزىنى نەملەپ بولۇپ، ئۇيەر-بۇ يېرىدە قان قېتىپ قالغان ئەڭنىنىڭ يىرتىقلىرىنى بىر-بىرىگە چىگەۋاتقان تۆمۈرچى ئادەمزاتسىز باياۋاندا ئاڭلانغان ئاۋازدىن سەل چۆچۈدى، لېكىن، قولىقىغا سىڭىپ كەتكەن بۇ چىرقىراق، يېقىمسىز ئاۋازلى پاتلا ئىلغا قىلىۋېلىپ، ئورەك تېشىغا چىقتى-دە، ئايسىمان قۇم دۆۋىسى ئۈستىدە تۇرغان سەللىنى كۆردى. سەللە ئاستا-ئاستا كۆتۈرۈلۈپ، رەسۇل ئىمامنىڭ سوقچاق يۈزى ئاشكارا بولدى.

— ۋاي، سىلىمىدىلە قادىرئاخۇن، — رەسۇل ئىمام دۆڭدىن چاڭغا بىلەن سىيرىلغاندەك ئىلدام چۈشۈپ كەلدى ۋە ئىچ ئاغرىتقان قىياپەتتە ئىككى قولىنى سەل-پەل ئالدىغا سوزۇپ تۇرغان تۆمۈرچىنىڭ قۇچىقىغا كومىدە تاشلاندى، — يەيدىغان رىزقىم بار ئىكەن، ئۇلۇغ خۇدا بەندىسىنىڭ دۇئايىنى ئىجاۋەت

قىلدى، ئاخىر سىلىنى تېپىۋالدىم، ۋاي قولۇم، ۋاي پۇتۇم...

رەسۇل ئىمامنىڭ ئۆز باغرىغا بېشىنى قويۇپ، دادىسىغا دادلانغان كىچىك بالىدەك ھۆكرەپ يىغلاۋاتقىنىنى كۆرگەن قادىر تۆمۈرچىنىڭ يۈرىكىدە ئورەكتىكى سىزما سۇدەك پەيدا بولغان ھېسداشلىق يېشى كۆزىدىن سىرغىپ چىقتى. ئۇ رەسۇل ئىمامنىڭ كۆكىرىپ كەتكەن يۈزىنى ۋە بىر پارچە قازان تۇتقۇچتەك پاسكىنا ماتا بىلەن بويىنىغا ئېسىۋالغان بىلىكىنى سىيلاپ قويۇپ:

— ئىت نەسلىدىن تامغان ئۇ تاش يۈرەكلەر تازا قىيناپتۇ سىلىنى، قولىنىڭ سۆڭىكى سۇنمىغاندۇ؟ — دەپ سورىدى.

ھېلىقى كۈنى ئەتىگەندە كونا تۆگمەن بېشىدىن قەسىرگە ھەيدەپ كېتىلىۋاتقاندا رەسۇل ئىمامنىڭمۇ يېقىنلا بىر يەردە تىل - تاياق ئاستىدا كېتىۋاتقىنىنى كۆرگىنى ئۇنىڭ يادىدا ئىدى.

— ۋاي قادىرئاخۇن، نېمىسىنى دەي ئۇ دەۋزىخىلەرنىڭ، جەڭ بولغان كۈنى يۇرتنى تاشلاپ قېچىشقا كۆزۈم قىيماي، پۇقرالارنى قوغلاپ كەلگەنلىكى دۈشمەننىڭ گېلىنى سىقىۋېرىپتىمەن. بىر چاغدا قارىسام يېنىمدا بىرمۇ ئادەم يوق، شۇنداقتىمۇ نېمە بولسام مەيلى، بۇ لەنىتىگە ئۆزۈمنى بىر تونۇتۇپ قوياي دەپ ئېلىشىۋېرىپتىمەنۇ، ئاخىر ئابدۇراخمان كۆك كۆزنىڭ قولىغا چۈشۈپ قاپتىمەن. قەسىرگە ئاپىرىپ باش - كۆزۈمگە ئۇرۇۋەردى، مانا بۇ قولۇمنىمۇ كالتەكلەپ سۇندۇردى.

رەسۇل ئىمام سۆزلەۋېتىپ، بىلىكىنى تۇتۇپ، ئاغرىق ئازابىغا چىدىيالمايۋاتقاندەك ۋايجانلاپ، ئىنجىقلاپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— تۈنۈگۈن تاڭ ئاتارغا يېقىن قەسىر ئىچىدە قىيامەت-قايىم بولغاندەك دۈپۈر - دۈپۈر بولۇپ كەتتى، شۇنداق قۇلاق سالسام، دورغىلار «قادىر تۆمۈرچى قېچىپ كەتتى» دېيىشىۋات-

مامدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلۇغ ئاللانىڭ نامىنى زىكرى قىلدىم، ياكى ئۆلۈم، ياكى كۆرۈم دېدىم - دە، يۇرتداشلىرىمنىڭ مۇھەببىتى غالىب كەلدى، ئېشىكنىڭ ئۇلگۈجىكىنى شۇنداق كۆتۈرۈۋىدىم، شالاققىدە قىلىپ ئاجرىدى، ئىنىسى - جىنىغا تۇيدۇرماي تامنىڭ سۆڭگۈچىدىن چىقىپ، چۆل تەرەپكە قاراپ يول سالدىم، مانا تېنىمدە ماغدۇر تۈگىگەندە قادىر ئاللا ئۆزلىرىگە ئۇچراشتۇردى. ئاللاتائالا ئىگەم بەندىسىنىڭ غېمىنى يەيدىكەن ...

ئازاپ چەككەن بۇ بىچارىنىڭ بىر - ئىككى ئېغىز گەپ بىلەن دەردىنى ئېيتىپ تۈگىتەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن تۆمۈرچى:

— ئىمام، ئۇ ئىبلىسلارنى چايناپ پۈركۈۋەتسەكمۇ دەردىمىز چىقمايدۇ، كۈنىنىڭ بارىدا مېڭىۋالغىنىمىز تۈزۈكمىكىن، شامال كۆتۈرۈلۈپلا قالسا ئالدىمىزدىكى ئىزلارنى كۆمۈۋېتىدۇ، — دېۋىدى، رەسۇل ئىمام:

— ئۇ ئىمانسىزلارغا ئاللاتائالا كۆرسىتىدۇ تېخى، بىر كۆزىدىن ياش، بىر كۆزىدىن قان ئاققۇزمىسا ھېساب ئەمەس، توختاپ تۇر ئوغرىلار! — دەپ زەردە قىلىپ قويۇپ، ساق قولىنى بىراۋغا مۇشت ئېتىۋاتقاندەك شىلتىپ، يەرگە قوم توزىتىپ تۇرۇپ بىرنى تېپىۋالدى — دە، تۆمۈرچىنىڭ كەينىگە كىرىپ يۈرۈپ كەتتى.

قادىر تۆمۈرچى مەھەللىنىڭ ياقىسىدىن قېچىپ چىقىۋاتقاندا سۇندۇرۇۋالغان بىر تال تاياقنى ھاسا قىلىپ، چورۇق تارتىلغان پۇتىنى ئاران يۆتكەپ كېتىۋاتاتتى. پېتىپ كېتەي دەپ قالغان قۇياشنىڭ قاندەك شولىسى ئۇنىڭ جاراھەتلەنگەن قۇلىقىنى قىزارتىۋەتكەن، دەشت يۈزىدىكى كۈن بويى قىزىپ چىققان قۇمدىن تارىلىۋاتقان ئىسسىق ئاچكۆزلۈك بىلەن ئىچكەن تۇزلۇق سۇنى باش - كۆزىدىن تەپچىرىتىپ، يارىلىرىنى تۇز قويغاندەك ئېچىشتۇرماقتا ئىدى. چاچ - ساقاللىرى ئاپئاق

شوربىلەن قاپلىنىپ، كەچ كۈزدىكى قىراۋ باسقان چىغدەك ئاقىرىپ كەتكەن تۆمۈرچى بەزىدە توختاپ كېيىنگە بىر نەچچە قەدەم ياناتتى - دە، پۇتىنى قۇمدىن تارتىۋالالماي قىينىلىۋاتقان رەسۇل ئىمامغا ياردەمدە بولاتتى.

بىراق، ئەمدىكى ھەرقانداق مۇشەققەت مۇددىئاسىغا يول تېپىۋالغان رەسۇل ئىمامغا مۇشەققەت بولۇپ تۇيۇلمايتتى. ئۇ دەسلەپتە سېيىت ھاجىنىڭ تاپشۇرۇقىنى زىممىسىگە ئېلىشتىن بويۇن تولغاپمۇ باقتى. ئۇنىڭ بويۇن تولغىشى باشقا سەۋەبتىن ئەمەس، بەلكى، قادىر تۆمۈرچىدەك مۇھىم ئادەمنىڭ ئىزىغا چۈشۈشتىن قورققانلىقتىن ئىدى. ناۋادا ئۆكۈزدەك كۈچلۈك، ھەر بىر مۇشتى كىچىك بالىنىڭ بېشىچىلىك كېلىدىغان بۇ ئادەم ئۆزىدىن گۇمانلىنىپ قالدىمۇ، بىردەمدە ئىقرارىغا كەلتۈرۈپ، جېنىنى جەھەننەمگە ئۇزىتىۋېتىشىدىن قىلچە شۈبھىلەنمەيتتى. لېكىن، كۆزىگە يەپ كەتكۈدەك تىكىلىپ تۇرغان سېيىت ھاجى ئالدىدا ئۇ يەنىلا ئاجىز كەلدى. ئاخىردا كاللىسىنى بىر سىلكىپلا ئەقىل تېپىپ، چەپ قولىنى ئازراق زەخمىلەندۈرۈپ، باش - كۆزىنى كۆكەرتىپ قويۇشنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلدى.

— بەللى، ئەقىللىق بەندە دېگەن مانا مۇشۇنداق ئاقىلانە ئىش قىلىدۇ، ئاللانىڭ نامى بىلەن قەسەمكى، پېقىرنىڭ دەۋىتى بىلەن چەككەن رىيازەت، ئەزىيەتلىرى پېقىردىن ئىش پۈتكەن ھامانەم يانغۇسىدۇر...

سېيىت ھاجى ھەيۋە بىلەن ماختاش گىرەلىشىپ كەتكەن تەدبىرىنىڭ ئۈنۈم بېرىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئايىغى ئاستىدا كۈچۈكلىنىپ يۈرگەن رەسۇلنى يەنە بىر قېتىم ماختاپ، كۆكلەرگە ئۇچۇردى - دە، ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى بەجا كەلتۈرۈشكە ئىجازەت بەردى...

«مېڭىسىنى دات بېسىپ كەتكەن تۆمۈرچى، ئەقلىڭ قەيەرگە يېتەتتى، — دەپ ئويلايتتى رەسۇل تۆمۈرچىنىڭ كەينىدىن سادىق شىكار ئىتتەك سوكۇلداپ كېلىۋېتىپ، — پېقىرنى قاچقۇنلارنىڭ قارارگاھىغا باشلاپ بارساڭلا بولدى، قالغىنىنى ئۆزۈملا جۆندەۋېرىمەن، پېقىرنىڭ ئاق مەسچىتكە ئىمام، داڭلىق بايغا ئايلىنىپ، دەۋران سۈرمىگىنىنى كۆر، سەن بولساڭ تەقدىرنىڭ قۇلى، زامانىنىڭ ساقىندىسى بولۇپ قېلىۋېرىسەن!»

بىر - بىرىگە «ھەمدەرد» بولۇپ مۇشەققەتلىك مۇساپىنى تۈگەتكەن بۇ بىر جۈپ «ھەمراھ» ئوخشاش بىر يۇرتتىن ئوخشىمىغان مەقسەت بىلەن قېچىپ چىققان كۈننىڭ ئۈچىنچىسى كەچقۇرۇن مەزگىلىدە بەشتوغراق بوستانلىقىنىڭ گىرۋىكىگە ئۇلىشاي دەپ قالدى. لېكىن نېمىشقىدۇر تۈز كەتكەن قۇملۇق ئۈستىدە ئىككىيلەن تەڭلا ھالىدىن كەتتى.

توغراقلىقتىكى سېسىق كۆلچەكنىڭ يېنىدىراق ئوزۇق ئىزلەپ يۈرگەن ئىككى مۇساپىر يۇرتى تەرەپكە تەلمۈرۈپ قاراۋېتىپ، يىراقتا پەيدا بولغان ئىككى قارا چېكىتنى كۆرۈپ قالدى - دە، ساداقتىن ئايرىلغان ئوقتەك تېزلىك بىلەن ئۇلارنىڭ يېنىغا يېتىپ كېلىشتى.

— ھوي، بۇ قادىرئاخۇن ئۇستام ئىكەنغۇ؟

ئىككىيلەن تاياققا تايىنىپ ئۆرە بولۇشقا ئىنتىلىۋاتقان تۆمۈرچى بىلەن قەدىناسلارچە قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ۋە تۆمۈرچىنىڭ يېنىدا تاپتەك سوزۇلۇپ، دۈم ياتقان رەسۇلنى يۆلەشكە باشلىدى.

رەسۇل ئۈستىخىنى يوق ئادەمدەكلا سىيرىلىپ چۈشەتتى. يۈزىدە تەر بىلەن بىللە ئويۇپ قالغان قۇم دانىچىلىرى ئەينەك پارچىلىرىدەك پارقىرايتتى. كۆزلىرى بوغۇزلانغان قوينىڭ كۆزىدەك يېرىم يۇمۇلغان بولۇپ، قارىچۇقلىرى تارتىلىپ كەتكەنى

دەك قىلاتتى.

— بۇ بىچارە ھوشىدىن كەتتى، ئاستا يۆلەڭلار، قولدىن ھېزى بولۇڭلار، يارىسىمۇ ئانچە يېنىك ئەمەس، — دېدى يۇرتداشلىرىنى كۆرۈپلا روھلىنىپ قالغان قادىر تۆمۈرچى رەسۇل ئىمامنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

ئۇلارنىڭ بىرى قادىر تۆمۈرچىنى يۆلىدى، يەنە بىرى ھېلىغىچە ھوشىغا كەلمەيۋاتقان رەسۇلنى تاغار يۈدۈگەندەك يۈدۈپ، توغراقلىققا قاراپ مېڭىشتى.

قادىرئاخۇن ئۇستام، ئەنە ئاۋۇ كىم؟ — سورىدى بىرەيلەن توغراقلىقنىڭ گىرۋىكىگە يېقىنلىشىپ قالغاندا، ئۆزلىرى تەرەپكە نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي كۆزىنى چىمچىقلىتىپ قاراپ تۇرغان جامالىدىن بوۋاينى كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

قادىر تۆمۈرچى ئۇستىسىنى تونۇدى ۋە ئۇنىڭ ساقال-بۇرۇتلىرىنى سىيلاپ تۇرۇپ، كىچىك بالىدەك ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى. جامالىدىن بوۋايمۇ ئۆزىنى تۇختىتالماي يىغىغا قوشۇلۇپ، شاگىرتىنىڭ كۆزلىرىگە، يارىدار جىسمىغا ئۇزاقتىن-ئۇزاق تىكىلدى، ئۇلار ئۆپكىدەۋاتقاندا نېمە ئىش يۈز بېرىۋاتقىنىنى بىلمەكچى بولۇپ، كۆزىنى ئاچقان رەسۇلمۇ ئۇپۇل-تۇپۇل ئۆمىلەپ كېلىپ ئىككىيلەننىڭ ئارىسىغا قىستۇرۇلدى...

ئۆتكەن - كەچكەنلەر ئۈستىدە ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلىشىۋاتقان ئۇستا - شاگىرت يۇرتداشلىرى ئارىسىغا يېتىپ كەلگەندە، ئۇلارنىڭ دىدارىنى بىر - بىرىدىن يوشۇرۇشقا ئالدىرىغاندەك بېسىپ كەلگەن كۆكۈم توغراقلىقنى ئۆز قۇچىقىغا ئالغانىدى. سۆپۈرگەئاخۇن جامالىدىن بوۋاي بىلەن قادىر تۆمۈرچىنى كەپە ئالدىغا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن، بوشلۇققا دۈۋىلەنگەن ئوتۇنغا ئوت يېقىۋەتتى. گۈلخان دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتكەن يۇرتداشلىرىنىڭ ساق - سالامەت يېتىپ كەلـ

گىنىنىڭ خۇشلۇقىدا ۋىسال شادلىقى ئۇرغۇپ تۇرغان جىلۋىلىك چىرايلارنى يورۇتۇۋەتتى.

مۇساپىرلار قادىر تۆمۈرچىنى خۇددى مەككىدىن قايتىپ كەلگەن ھاجىنى كۈتۈۋالغاندەك ئارىغا ئېلىۋالدى. جامالىدىن بوۋاي قاراڭغۇدا سىيلاشتۇرۇپ يۈرۈپ، قەيەردىندۇ تېپىپ كەلگەن ئەمەن يوپۇرمىقىنىڭ شىرنىسى بىلەن شاگىرتىنىڭ يارىسىنى يۇيۇپ، تېڭىپ بولغاندىن كېيىن بارغانسېرى ئىششىپ، قىزىرىشقا باشلىغان پۇتىنى سۇنۇۋالغان نۇرەك باخشىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى، قادىر تۆمۈرچىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالدى.

— ماۋۇ يەرگە كېلىڭلار جامائەت، مەيەرگە، ئۇلارنى ئارامخۇدا مۇڭداشقىلى قويۇڭلار، — دېدى جانلىنىپ قالغان رەسۇل ئىمام كىشىلەرگە خېلى چەتتىكى بىر توغراق تۈۋىنى كۆرسىتىپ.

مۇساپىرچىلىقتا، ئارىسىدا بىر ئىمام پەيدا بولغىنىغا ئىچ-ئىچىدىن خۇشال بولۇۋاتقان كىشىلەر رەسۇلنىڭ گېپىنى خۇددى مەسچىتتە سەپكە چاقىرغاندىكىدەك ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئاڭلىدى-دە، ئۇ كۆرسەتكەن يەرگە يۆتكىلىشتى. دېمىسىمۇ، ئۇلار يەتتە يىلدىن كېيىن كۆرۈشكەن قەدىناسلارنىڭ قىلىشىدىغان گەپلىرى ئاز ئەمەس دەپ، ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىشنى ئويلاپ تۇرۇشاتتى.

ئىمام ساق قولىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ تۇرۇپ، قىرائەت قىلغاندىكىدەك تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— ھاي-ھاي، تۆگمەن بېشىدا شۇنداق قاتتىق جەڭ بولۇپ كەتتىكى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مەككە مۇشرىكلىرى بىلەن ئۇھود تېغىدا قىلغان جەڭمۇ ① بۇنداق دەھشەتلىك بول-

---

① ئۇھود جېڭى — ئۇھود — ھازىرقى سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى مەدىنە شەھىرىنىڭ يېنىدىكى بىر كىچىك تاغ بولۇپ، بۇ يەردە مىلادى 625-يىلى 3-ئايدا مۇھەممەت پەيغەمبەر مىڭدىن ئارتۇق قوشۇن بىلەن ئىسلام دىنىغا كىرمىگەن ئەبۇ سوفىيان باشچىلىقىدىكى 3000 قورەيىش مۇشرىكلىرىگە قارشى جەڭ قىلغان. بۇ جەڭدە شېھىت بولغان «ئۇھود ئەھلى» دەپ ئاتالغان مۇسۇلمانلارنىڭ قەبرىسى مۇشۇ تاغنىڭ يېنىدا.

ماس، ئوق «ۋىژ - ۋىژ» قىلىپ قۇلاق تۈۋىمدىن ئۆچۈپ كېتىۋاتىدۇ، ئەزرائىل كۆزۈمگە كۆرۈنۈپلا تۇرىدۇ، ئۆزۈمنىڭ بۇ تەرىقە قورقماس ئىكەنلىكىمگە ئۆزۈممۇ ھەيرانۇھەس قالدىم. مىراب بېگىم: «ھە ئىمام، قېنى ئوق، قېنى دورا» دەپلا تۇرىدۇ، پېقىر بولسام بەكمۇ چەبدەسلىك بىلەن ئىشلەۋاتىمەن، ئۆلۈم دېگەن نەرسە خىيالىمدىمۇ يوق ... بىر چاغدا قارىسام ئابلىزقارىنىڭ سولاقخانىسىدا يېتىپتىمەن، ئايىغىمدا چىدە، قولۇمدا ئىشكەل. خاتىپ ھارغىچە ئۇردى، ئەمما بۇ پېقىرغا چىۋىن چاققانچىلىك تۇيۇلمىدى. ئابدۇراخمان كۆك كۆز دېگەن دەۋزىخىي بىلىكىمنى چۇل - چۇل قىلىۋەتتى. چىشىمنى چىشلەپ بىر، ئېغىزىمۇ دادلىمىدىم، «ئاغزىڭغا قان كەلسە، دۈشمىنىڭنىڭ ئالدىدا تۆكۈرمە» دەيدۇ ئەمەسمۇ؟

رەسۇل ئىمام ئالدىنئالا يادلىۋالغاندەك، شۇنچە رەتلىك ۋە تەسىرلىك قىلىپ سۆزلەيتتىكى، ئىشتىياق بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ ئاغزىدىن بىر دەممۇ كۆز ئۈزەلمەيتتى. مۇبادا دوست تارتىدىغان شاگىرتلىرى بولغان بولسا، ئۇ جەڭنامىلەردىن رىۋايەت قىلغۇچى ۋايىزغىلا ئوخشاپ قالغانىدى.

— قاراڭغۇ چۈشۈپ، كېچىمۇ بولدى، ئېھتىكاپتا ئولتۇرغاندەك ئولتۇرۇپ، شاپائەت قىلغۇچى ئىگەمدىن ئۇ جوھوتلارنى جازالاشنى، بەندىسىگە ئاسانلىق بېرىشنى تىلىدىم. ئاھىم ئاللاغا يەتكەنمۇ نېمە، تاڭغا يېقىن «يائاللا، بەندەڭگە ئىلتىپاتىڭنى كۆرسەت» دەپ بىر ئاھ ئۇرۇۋىدىم، پۇت-قولۇمنى چۈشەۋەتكەن زەنجىر شالاققىدە قىلىپ بەندە - بەندىدىن ئاجراپ كەتتى، ئىشىكنىڭ زەنجىرىمۇ يەرگە چۈشتى. يائاللا، بەندەڭگە پاناھ بەرگەيسەن، دەپلا تامدىن سىيرىلدىم. قاچا...قاچا ... ئاخىر قادىرئاخۇنغا يېتىشىۋالدىم، ئۇنى يۆلىدىم، كېيىن نېمە بولغانلىقىنى بىلمەيمەن، بىر چاغدا قۇلىقىم تۈۋىدە: «ئىمام ئاخۇنۇم،

كۆزلىرىنى بىر ئاچسىلا» دەپ يىغلامسىرىغان ئۈن ئاڭلانغاندەك بولدى، كۆزۈمنى ئېچىپ قارىسام، يۇرتداشلارنىڭ قۇچىقىدا يېتىپتىمەن...

— شۈكرى خۇدايىم، ئىمامنىڭ ئىمانى ئۇنى قوللاپتۇ!

— ئىمامىمۇ ئەۋلىيالىق مەرتىۋىسىگە كۆتۈرۈلگەن چېغى!

— شۇنى دېمەمدىلا، پۇت-قولىدىكى زەنجىر-كىشەنلەرنى ئاللا بىركارامەت بىلەن يوق قىلىپ، ئۇنى دورغىلارنىڭ كۆزىدىن غايىب قىلمىغان بولسا، ئابلىزقارىنىڭ ئۇ قەپىسىدىن قۇشقاچمۇ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ ئەمەسمۇ؟

— دۇرۇس ... دۇرۇس...

ئىمامنىڭ ئالدىدا ئىشان ئالدىدىكى مۇرىتتەك ئىتائەت ساقلاپ ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ باھادىرلىقىغا ئىچ-ئىچىدىن قايىل بولۇشتى. ئاللاغا يېقىن بولغان بۇ زاتنىڭ سۈرىتىنى كۆڭۈل دەپتىرىگە ئورناشتۇرۇۋالماقچى بولغاندەك، ئۇنىڭ مەغرۇرلۇق كۆلكىسى ئويناپ تۇرغان چىرايىغا ئىنچىكىلىك بىلەن سەپسېلىشتى...

1912-يىلىنىڭ 5-ئېيى 6-ئايغا ئۇلىشا-ئۇلاشمايلا، توغراقلىقتا 7-ئاينىڭ تومۇزى ئۆزىنى كۆرسەتتى. كەڭ بىر پارچە قوقاسلىقنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا تاشلاپ قويۇلغان بىر سىقىم كوكاتتەك تۇرغان بۇ بوستانلىق مەزگىلسىز ئۇرۇپ تۇرىدىغان ئىسسىق شامالنىڭ خورىتىشى بىلەن سارغۇچ تونىنى ۋاقىتسىز يېپىنىۋالدى. قىزىل توپىلىق يەردە ئۆسكەن، يېتىم بالىدەك رەزگى، ئاجىز توغراقلارنىڭ ئۇچىدىكى يوپۇرماقلار ئوچاققا تىقىپ تارتىۋالغاندەك قورۇلۇپ، سارغىيىشقا باشلىدى.

— توشقانلارمۇ، ئۇچار-قۇشلارمۇ ئۇۋىسىدىن چىقمايدىغان بولۇۋالدى، بۈگۈن يەنە ئاچ قالىدىغان بولدۇق، — دەپ خورسىندى ئىككى-ئۈچ يىگىت بىلەن ئوۋ قىلىشقا چىققان سۈپۈرگە-

ئاخۇن بىر كۈنى كەچقۇرۇن توغراقلىقنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى چاتقاللىقتا كېتىۋېتىپ.

— راست، كۈن تىكلەنگەندىغۇ ئاپتاپتىن قورقۇپ ئۇۋىسىدىن چىقىشمىسۇن، ھاۋا سەگىگەندىمۇ كۆرۈنمەيدۇ - يا، بۇ ھارامزادىلەر، — مەتقاسىم دوقا بېشىنى قاشلاپ غۇدۇراپ قويدى، — قانداق قىلارمىز ئەمدى بۇ گالنى؟

سۈپۈرگە ئاخۇن ئۇلۇغ - كىچىك تىنىۋالدى - دە، پوتىسىنى چىگىتىپ قويۇپ، چاتقاللىقلارنى ئارىلاپ ئەتراپنى كۆزەتكەچ، يۈرۈپ كەتتى.

دېمىسىمۇ، يۈز نەچچە ئادەمنىڭ بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىنكى ھالى بارغانسېرى خارابلاشماقتا ئىدى. نەچچە يىلدىن بېرى تونجى قېتىم ئادەمزاتنى، يەنە كېلىپ ئۆز يۇرتلۇقلىرىنى كۆرۈش ئامىتىگە ئېرىشكەن جامالدىن بوۋاي ئىككى يىلدىن بېرى چىشىنىڭ كاۋىكىدا دېگۈدەك ساقلاپ كەلگەن ئاشلىقنى يۇرتداشلىرىنىڭ ئالدىغا ھېچ ئاياپ ئولتۇرمايلا تۆكۈپ بەرگەن بولسىمۇ، يۈز نەچچە ئادەمدە يۈز نەچچە ئېغىز، يۈز نەچچە قورساق بار - دە!

توختىماي كورۇلداۋاتقان قورساق تاياق - توقماق كۆتۈرگەن كىشىلەرنى تەرەپ - تەرەپكە يۈگۈرۈشكە مەجبۇر قىلغان بولسىمۇ، دەككە - دۈككىگە چۈشكەن ھايۋانلار، قۇشلار ھېچكىمگە ئۆزىنى تۇتقۇزمىدى.

ئاچلىق كىشىلەرنى قىيىناشقا باشلىدى. دىمىق ھاۋادا دۈملەنگەن قاسقاننىڭ ئىچىگە كىرىپ قالغاندەك بۇرۇقتۇم بولۇۋاتقان مۇساپىرلارنىڭ بېشى ئېسىلىپ، ساقلىقى ناچارلاشتى. نۇرەك باخشىنىڭ يارىسىمۇ بارا - بارا شەلۋەرەپ، تاكى تىزىغىچە يېتىپ كەلدى. تۇرۇپ - تۇرۇپ كاۋاپتەك قىزىپ، مۇزدەك سوۋۇپ، جامالدىن بوۋاينىڭ كەپىسىدىن نېرى بارالمايدىغان

هالغا چۈشۈپ قالدى. چۆلدىكى تۇرمۇشنىڭ ئۆپرىتىشىدىن بىزار بولۇپ، ئاتا ـ ئانىسى، بالا ـ چاقىسىنى سېغىنىپ، يوشۇرۇن كۆز يېشى قىلىدىغانلارمۇ پات ـ پات كۆزگە چېلىقىپ قالاتتى.

«بۇنداق ھايۋان كۈننى كۆرۈپ، ئۆلۈمنى كۈتۈپ ياتقۇچە تەۋەككۇل كەمىرنى بېلىمىزگە باغلاپ، سېيىت ھاجى بىلەن ئېلىشىپ بىر ياقىغا چىقايلى، ياكى شېھىت بولارمىز، ياكى غازى» دېگۈچىلەرمۇ بارغانسېرى كۆپەيگىلى تۇردى. ئەگەر سوپۇرگەئاخۇن بۇ ئومۇمىي تەلەپكە كۆنۈپ، «قېنى ئەزىمەتلەر، ئاتلىنىڭلار» دەپلا بەرسە، كىرىچقا تىرەلگەن ئوقتەك تەييار بولۇپ تۇرغان مۇساپىرلار يۇرت تەرەپكە قاراپ بوراندەك يوپۇرۇلۇپ، دۈشمەن ئۈستىگە باتۇرلارچە تاشلىنىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى.

شۇغىنىسى، سوپۇرگەئاخۇن بۇنداق ئىجازەت بىلەن يۇرتداشلىرىنىڭ ھايات ـ ماماتىغا چېتىشلىق چوڭ ئىشتا يېڭىلىك قىلالمايتتى. دۇرۇس، دەسلەپتە ئۇمۇ پۇقرالار ئويلىغاندەك ئويلىغان، ئويلىغانلىرىنى ھېچكىمگە تىنمىغىنى بىلەن، جەڭ پىلانى ئۈستىدە ئەتراپلىق باش قاتۇرغان، ھەتتا يامىنى كەلسە، ئاخىرقى بىر تامچە قېنىنى كىندىك قېنى تۆكۈلگەن تۇپراققا ئاققۇزۇپ، ئەجدادلىرىنىڭ خاكىزارلىقىدىن مەڭگۈلۈك ئورۇن ئېلىپ، ئانا يۇرت مېھرىنى قۇچاقلاش خىيالىدىمۇ بولغان، لېكىن ...

«لېكىن ئادەمزات قەۋمىنىڭ ھايات يولىدىكى ئۇرۇنۇشلىرىدىن ئاخىرقى مەقسەت ئۆلۈم ئۈچۈنمۇ؟ ئەركىنلىك، ئەمىنلىك ئىشتىياقىدا تىركىشىشتىن ئاداققى مۇددىئا باقىي ئالەمدىكى مەڭگۈلۈك تىنچلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈنمۇ؟ ئۈمىدلىك ھاياتقا يول ئېچىشنىڭ ئىمكانى ئىلكىدە تۇرۇقلۇق، ھايات قاينىمىدىكى ساقلانغۇسىز مۇشەققەت ئاۋارىچىلىقىدىن بىر يولىلا

قۇتۇلۇش كويىدا ئۆلۈمگە ئۆزىنى ئۇرۇشنىڭ ھاسىلاتى باھادىرلىقىنىڭ بەلگىسىمۇ ياكى ئاجىزلىقىنىڭمۇ، ئاقىلىنىڭ ئىشىمۇ، ياكى ئەقىلسىزنىڭمۇ؟»

سۇپۇرگەئاخۇن تولا ئويلاپ ئاخىر قورال - ياراغ جەھەتتە ئۈستۈنلۈكتە تۇرۇۋاتقان، ئالدىنقى قېتىملىق قارشىلىقتىن چۆچۈپ، كېيىنكى ئىلىشىش ئېھتىمالىغا ھازىرلىق قىلىش پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويمايدىغان مەككار سېپىيىت ھاجىنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىشنىڭ ھازىرچە تۇخۇمنى تاشقا ئۇرۇشتىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى تەھقىقلەشتۈردى- دە، نىجاتلىق تېپىشنىڭ باشقا يوللىرى ئۈستىدە ئەتراپلىق ئىزدىنىشكە باشلىدى. ئىلچى تەرەپنىڭ ئەھۋالاتى قاراڭغۇلۇق بولسىمۇ، لېكىن شۇ قاراڭغۇلۇق ئىچىگە شۇڭغۇپ كىرىپ، قولدىن كەتكەن بىر پارچە ئالتۇن زېمىننى قايتۇرۇۋېلىشنى ياقلايدىغان ئادالەتپەرۋەر كىشىلەرنىڭ، ھەتتا خوتەن دوتىيدىنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئۇرۇنۇپ بېقىش قارارىغا كەلدى. بۇ قارار گەرچە نۇرغۇن قىزىققان كىشىلەرنىڭ رايىغا مۇخالىپ كەلسىمۇ، لېكىن پەقەت مۇشۇ يوللا مېڭىش مۇمكىن بولغان بىردىنبىر يول بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇ بۇ يولنى ئېچىشنىڭ بەسى مۇشكۈل ئىكەنلىكىنىمۇ ئالدىنئالا ھېسابقا ئالدى. بۇرۇنقى ئاداۋەتنى يادىدىن چىقارمىغان دوتەيىنىڭ ئۆز ئايىغى بىلەن ئالدىغا كەلگەن رەقىبلىرىدىن ئۆچ ئېلىش ئېھتىمالى ئۇياقتا تۇرسۇن، بۇ توغرىدا گەپ چىقىشلا: «دوتەيدىن مەدەت تىلىگۈچە ئۆلۈكىمىز چۆلدە قالسۇن» دەپ قايناپ كېتىدىغان جامالدىن بوۋاينىڭ ھەيۋىسىمۇ يوغان بىر ئاگاھلاندۇرۇش بەلگىسى بولۇپ كۆز ئالدىدىن نېرى كەتمەيتتى. ئەل - يۇرت يولىدا تىرىك تۇرۇپ دوزاخ ئازابىنى تارتقان بۇ ئاقساقالنىڭ گېپىنى يېرىش ئابلىزقارىنىڭ قەسىرىسىنى ئېلىشتىنمۇ تەسكە توختايدىغان مۇشكۈللەرنىڭ بىرى ئىدى.

«بىچارە سەپەر بوۋاي نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتىدىغاندۇ، ھەسەن بىلەن ھۈسەنچۇ؟» — سۈپۈرگەئاخۇن پۇرسەت تاپسىلا توغراقلىقنىڭ ياقىسىغا چىقىپ يۇرت تەرەپكە يۈزلىنەتتى-دە، بىپايان قۇملۇقنىڭ ئۇ تەرىپىدىن ھاسا تىرەكنى، ھاساتىرەك تۈۋىدە ئېڭىكىنى تۇتۇپ، مەرھۇم ئوغلىنىڭ سىماسىنى ياد ئېتىپ ئولتۇرغان سەپەر بوۋاينى، باللارغا غىزا يېگۈزۈپ، ئائىلىق مېھرىنى يەتكۈزۈۋاتقان چىنارئايىمنى كۆرمەكچى بولغاندەك، ئۇزاقتىن ئۇزاق قاراپ كېتەتتى. چۆلدە پەيدا بولغان قۇيۇن ياكى شامال ئۇچۇرۇپ كەلگەن مانان يۇرت بىلەن مۇستەھكەم باغلانغان نەزەرىنى رەھىمسىزلىك بىلەن كېسىپ تاشلىغاندىلا كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىغاچ، كەپە يېنىغا قايتاتتى ۋە بۇنداق سېغىنىش ئوتىنىڭ بىر ئۆزىنىڭلا ئەمەس، بەلكى جەمئىي يۇرتداشلىرىنىڭ ۋۇجۇدىدا كۆيۈۋاتقىنىنى ئويلىغىنىدا زىممىسىدىكى بۇرچىنىڭ نەقەدەر ئېغىرلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلاتتى.

ئۇ، نۇرغۇن قېتىملىق سۆھبەت ئارقىلىق تاش چىشلەپ تۇرغان جامالىدىن بوۋاينى ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ يۇرۇڭقاشتىكى تونۇشىنىڭ ھەمكارلىقىدا ئىلچىنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ كېلىشكە ئاران كۆندۈردى. بوۋاينىڭ نىشانىنى ئالغان ئىككى كىشىنىڭ يۇرۇڭقاش تەرەپكە كەتكىنىگە مانا بۈگۈن سەككىز كۈن بولدى، ئۇلارنىڭ يولىغا تەلمۈرگەن پۇقرالارنىڭ كۆزى تېشىلەي دېدى. ھەر كىم ئۇلارنىڭ ئاش-تاماق ئەكەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. بىراق، بىرەر نىجاتلىق خەۋىرى ئەكىلىشىدىن ئۈمىدلەنمەيمۇ قالمايتتى.

نۇرەك باخشىغا ئاز-تولا دەرمان بولغۇدەك بىرەر جانۋار ئوۋلاپ كېلىش جانىپىدىن ئىككى-ئۈچ ھەمراھى بىلەن توغراقلىقنىڭ ئىچكىرىسىگە كىرىپ كەلگەن سۈپۈرگەئاخۇن

كەچ كىرىۋاتقىنىغا قارىماي، چاتقاللار ئارىسىدا ئارىلىماقتا ئىدى.

ئۇلار قومۇش تۈۋىدىن «پارت» لا قىلىپ قېچىپ چىققان كۆل رەڭ توشقاننى قورشاپمۇ، قوغلاپمۇ، كالتەك ئېتىپمۇ تۇتالمىدى، يۇلغۇن شېخىنى ئېگىپ، قۇرۇپ قويغان ساغانغىمۇ ھېچ نەرسە چۈشمىگەنلىكىنى كۆردى. ئاسماندا چوڭ - چوڭ يۇلتۇزلارنىڭ بەش - ئالتىسى كۆزگە ئېنىق تاشلانغۇدەك پارقىراشقا باشلىغاندا، ئامالسىز قايتماقچى بولۇپ تۇراتتى، كۈتۈلمىگەن بىر ۋەقە يۈز بەردى.

«گۈم» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا بىر تال ئوق سۈپۈرگەئاخۇننىڭ قۇلاق تۈۋىدىن خۇددى قارا ھەرىدەك ۋىژىلداپ ئۆتۈپ كەتتى. بېشىنى شۇنداقلا قىيسايتتىيۇ، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشمۇ يادىغا كەلمىدى.

«بۇ نېمە ئىش؟ — دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە سوئال قويۇپ، — بۇ چۆلدە بىزدىن باشقا يەنە كىم بولۇشى مۇمكىن؟ نېمىشقا ماڭا قارىتىپ ئوق ئۈزىدۇ؟»

ئوق ئۈزگۈچى مىلتىقىنىڭ تەپكىسىنى يەنە بىر قېتىم بېسىشقا جۈرئەت قىلالمىدىمۇ، 30 قەدەمدەك يىراقلىقتىكى توغراق ئارقىسىدىن ئىككى ئاق ئاتلىق گەۋدىنىڭ ئۆلە - تىرىلىشىگە قارىماي چۆل تەرەپكە قاراپ قېچىۋاتقانلىقى كۆرۈندى. سۈپۈرگەئاخۇن مېڭىسىدە تۇغۇلغان سوئالنى ئۆز پېتىچە قالدۇردى ۋە خۇددى ئۆزىگە ئوخشاشلا مەڭدەپ قالغان ھەمراھلىرىغا سەپسالدى. ئۇنىڭ بۇ قارىشىنى: «نېمىگە قاراپ تۇرىسىلەر؟ قوغلاڭلار» دېگەن مەنىدە چۈشەنگەن ھەمراھلار ئىككى-ئۈچ قەدەملا يۈگۈرۈۋىدى، سۈپۈرگەئاخۇن ئۇلارنى توختىتىۋېلىپ:

— بولدى، قويۇڭلار، ئۇلار ئاتلىق، بىز پىيادە! — دېدى.

— ھەي، مىلتىقىنىڭ يوقلۇقى، — دېدى ئۇلارنىڭ بىرى

توغراقلىقتىن چىقىپ، قوملۇقتا ئۇزاپ كېتىۋاتقان ئاتلىقلارنىڭ قارىسىدىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ، — مىلتىق بولغىنىدا بۇ ئۆلگۈرلەرنىڭ كاللىسىدىن تۈڭلۈك ئېچىۋېتەتتىم!

— بۇ كىملەردۇ بېگىم؟ بىزدە نېمە قەستى باردۇر؟ — سورىدى يەنە بىرەيلەن توغراق غولىغا قولىنى تىرىگىنىچە خىيال سۈرۈۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇنغا، — ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغانلا بىر ئىشقۇ بۇ؟

— كىملەر بولاتتى، جىن - ئالۋاستىدۇ، كۆزىمىزگە ئادەم سىياقىدا كۆرۈنگەن بولسا كېرەك!

— چاقچاق قىلىۋاتامدىلا بېگىم؟

— چۆل ئالۋاستىلىرىنىڭ بايامقىدەك گۈلدۈر - غاراس شەپە چىقىرىپ، ئاتلىق ئادەم سۈرىتىدە كۆرۈنىدىغانلىقىنى بىلمەيسىلەر!

ئۇلار كەينىگە قاراپ ماڭدى. سۈپۈرگەئاخۇن توغراقلىقتا يات ئادەملەرنىڭ پەيدا بولۇپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ قالسا، قورقۇنچ ۋە پاتىپاراقچىلىقنىڭ جامائەت ئارىسىدا ۋابادەك تارقىلىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ھەمراھلىرىغا چۆل ئالۋاستىسى توغرىسىدا سۆزلەپ بەرگەنىدى.

ئۇلار يۇرتداشلىرى ئىلچى سەپىرىدىن قايتىپ كەلگەن ئىككىيلەندىن ھاردۇق سوراۋاتقانىنىڭ ئۈستىدىنلا چۈشتى. سۈپۈرگەئاخۇن ئۈستىبېشى توپا - چاڭ بىلەن كۆمۈلۈپ، لاي ئادەمگىلا ئوخشاپ قالغان ئىككىيلەن بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى - دە، ئۇلارنى باشلاپ كەينىگە كىردى.

بايىقى ئوق ئاۋازى ۋە سىرلىق ئىككى «ئالۋاستى» ئۇنى خېلى سەگەكلەشتۈرۈپ قويغاچقا، مۇھىم پاراڭلاردا ئېھتىيات قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىپ قالغانىدى.

سۈپۈرگەئاخۇن يۇرۇڭقاشتىن ئەكېلىنگەن دورا-

دەرمەكنى تۆرەك باخشىغا يېگۈزۈپ بولغۇچە، كەيىنگە جامالىدىن بوۋاي، رەسۇل ئىمام، قادىر تۆمۈرچىلەرمۇ كىرىپ كەلدى. ئۇ سەپەردىن قايتقانلارغا سوئال نەزەرىدە تىكىلدى.

— خۇداغا شۈكرى، ئىلچىگە بارغىنىمىزمۇ ئوبدان بوپتىكەن، — سۆز باشلىدى شاپ بۇرۇتى قۇلىقىغا قاشاغا ياماشقان چىڭگىلىكتەك يامىشىپ تۇرغان بىرەيلەن، — جامالىدىن ئۇستامنىڭ تونۇشى بەكمۇ تۈزۈك ئادەم ئىكەن. ئۇ بىزنى تىجارەت قىلغان بولۇپ ئىلچىگە ئەكىردى، خىلى-خىلى ئىناۋەتلىك، ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەردىنمۇ تۇيدۇرماي گەپ ئېلىپ باقتۇق. چېرىكلەرنىڭ ئۈرۈمچىدىكى چوڭلىرى ئىلىدا ئىسيان كۆتۈرگەن لەشكەر باشلىقلىرى بىلەن چۆچەك دېگەن يەردە كېڭەشمە ئۆتكۈزۈپ ئاۋارە بولۇۋاتسا كېرەك، قەشقەردىكى قارا سىپەچلەرنىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىتائەتىدىن باش تارتىپتۇدەك.

— يەنە نېمىلەرنى ئاڭلىدىڭلار دەمسىلەر، — ھېلىغىچە تەخىر قىلىپ ئولتۇرغان يەنە بىرەيلەن سۆز قىستۇرۇپ دېدى، — بىز تېخى بىر ئوڭلۇق ئادەم بىلەن كۆرۈشۈپ قالدۇق، ئۇ بىزچە گەپنى بەكمۇ بەلەن سۆزلىيەلەيدىكەن. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، چېرىكلەر ئارىسىدا ئوبدان ئادەملەر كۆپىيىپ قاپتۇ، بۇرۇن چېرىكلەرگە مۇشت كۆتۈرۈپ ھەپسىگە چۈشۈپ قالغانلارنىمۇ قويۇپ بەرمەكچى بولۇۋېتىپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ، يۈزىنى كەكرى چايناۋالغاندەكلا پۈرۈشتۈرگەن جامالىدىن بوۋاي:

— قويسىلا بۇ گەپلىرىنى، ئۇنداق ئادەمنىڭ كېپىگىمۇ ئىشەنگىلى بولامدۇ، چېرىكلەرنى ئىنسابىغا كەلدى دېگەن گەپ، غالجىر ئىتنى ئادەم چىشلىمەيدىغان بولۇپ قالدى دېگەن گەپ بىلەن باراۋەر، نەدىكى گەپنى قىلىپ....، — دېدى.

— چېرىكلەر پۇقرالارغا ئانچە قاتتىق زۇلۇم سالمايدىغان

بولۇپتۇمىش، بۇ نېمە سەۋەبتىنكى دېسەك، ھۆكۈمەت سوراپ ئولتۇرغان تاڭ دارىن دېگەن كىشى خېلى پۇقراپەرۋەر ئەمەلدارىكەنمىش.

— يەنە نېمە گەپلەر بار؟

— يەنە ... يەنە ... باشقا گەپلەرمۇ يوق، بىر ئېغىز گەپ باردى، دەۋالايمۇ؟

سۇپۇرگەئاخۇن سۆزلىگۈچىگە «دەۋە» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى. ئۇ ئىككى قولى بىلەن تىزىنى تارتىپ، ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ ئولتۇرغان جامالىدىن بوۋاي تەرەپكە ئەيمەنگەندەك قارىۋېلىپ:

— غاچچىدە ئىلچىغا بېرىپ تاڭ دارىن دېگەنگە سېپىست ھاجى ئۇستىدە ئەرز بەرسەكمىكىن، دەيمەن. ئىشىمىز ئوڭغا تارتىدىغىنىنى كۆڭلۈم تۇيۇپلا تۇرىدۇ، — دېدى.

— كاپىر! — جامالىدىن بوۋاي غال - غال تىترىگەن ھالدا ھېلىقى سۆزنى قىلغۇچىغا ۋارقىراپلا كەتتى، — ئەمەلدارلارنىڭ قولىدىن پۇقراغا ياخشىلىق كەلگىنىنى سەن قەيەردە كۆرگەن؟ مۇبادا يۇرتداشلارنىڭ قېنىنى ئىچكەن چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا بېرىپ، قول بېرىدىغان بولساڭ قىيامەتتە گۆرۈڭدىن توڭگۇز قوپىدۇ. ئۇ زالىملارنىڭ زۇلۇمىدىن مانا مەن ئۆلسەممۇ ئۆتمەيمەن!

جامالىدىن بوۋاي تالاغا قاراپ مېڭىۋىدى، سۇپۇرگەئاخۇن يالۋۇرۇپ دېگۈدەك توختىتىۋېلىپ:

— ئۇستام، چېرىكلەرنىڭمۇ ئوبدىنى يوق دېگىلى بولمايدۇ، بىزنىڭ ئارىمىزدىن ئابلىزقارىدەك قارا يۈزلەرمۇ چىقىدۇ، مانا سىلىدەك تۈزۈك ئادەملەرمۇ چىقىدۇ ئەمەسمۇ؟ — دېدى.

— ئۇستام، مىراب بېگىم بىزنى بىر قېتىممۇ زىيانلىق يولغا باشلىغان ئەمەس، قېنى ئۇ بىر يول كۆرسىتىپ باقسۇن، — دېدى نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنى پىرقىرىتىپ ئويناپ

ئولتۇرغان قادىر تۆمۈرچى.

— بۇ، دۇرۇس گەپ، — دېدى دورىنىڭ كۈچى بىلەن روھى سەل - پەل كۆتۈرۈلۈپ قالغان نۇرەك باخشى يېنىچە يېتىپ تۇرۇپ، — بۇرۇنمۇ مىراب بېگىمنىڭ ئاغزىغا قاراپ كەلدۇق، ھېلىمۇ ھەم ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغىنىمىز تۈزۈك.

سوپۇرگەئاخۇن كۆڭلى قىلدىنىمۇ ئىنچىكە بولۇپ قالغان جامالىدىن بوۋاينى قايىل قىلىشىنىڭ تەسلىكىنى ئويلاپ، ئاۋۋال بابا ئۇچراتقان «ئىككى ئالۋاستى» ھەققىدە سۆزلەپ بېرىپ، ئىشىنىڭ زىل يەرگە كېلىپ قالغانلىقىنى ئىزاھلاپ ئۆتتى.

— بايام مىلتىق ئۈننى ئاڭلىغاندەك قىلىۋىدۇق، ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمەپتىمىز.

— ئۇ ئىككى ئادەم زادى كىمدۇ، نېمىنى پايلاپ كەلدىكىنە بۇ يەرگە؟

ئارقىمۇ ئارقا قويۇلغان سوئاللارغا جامالىدىن بوۋاينىڭ ئۆزىلا جاۋاب بەردى:

— پېقىر ئىككى يىلچە ۋاقىتتىن بېرى بۇ يەردە ئادەم تۇڭگۇل ئىنسى - جىنسىمۇ ئۇچراتمىغان، سوپۇرگەئاخۇنغا ئوق ئۈزگىنىدىن قارىغاندا، ھېلىقى سېيىت ھاجى دېگەن نائەھلى ئەۋەتكەن پايلاقچىلار ئىكەنلىكىدە گەپ يوق.

— جەزمەن شۇ، — دېدى نۇرەك باخشى ھازىرلا جەڭ بولىدىغاندەك بۇرغىسىنى قولىغا ئېلىپ، — ئۇلار قەست قىلغىلى كەلگەن!

— ھەرقايسىڭلارنىڭ دېگىنى دۇرۇس، پېقىر شۇنىڭغا ھەيرانكى، ئۇ تائىپىلەر جاھاننىڭ بىر چېتىدىكى بۇ توغراقلىقتا ئىكەنلىكىمىزنى قانداق بىلىپ قالغاندۇ؟

— بۇنى ئاللاتائالا بىلمىسە، بىز نەدىن بىلىلى؟ يا بىزنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىمىز ئۇلارنىڭ چۈشىدە ئايان بولغاندۇ!

كەيىندىكىلەر رەسۇل ئىمامنىڭ بۇ ھەقتە قىياسىغا ھەيران بولۇپ، بىر-بىرىگە قاراشقان بولسىمۇ لېكىن، دىققىتىنى پاتلا جامالىدىن بوۋاينىڭ ئاغزىغا قاراتتى:

— ئەمدى ئىش چاتاق، ئۇ ئۆلگۈرلەر بۇ يەرنى بىلىپ قالدىمۇ، بىزگە ئاراملىق بەرمەيدۇ. يۇرتداشلارنىڭ ئۇرۇشقۇدەك ھالى يوق تۇرسا، قېنى سۇپۇرگەئاخۇن، بىر نېمە دېمىسىلە بولمىغۇدەك، قانداق قىلغۇلۇق ئەمدى؟

— قېنى ئۇستام، ئۆزلىرى كۆپنى كۆرگەن ئادەم، ئۆزلىرى بىر نەرسە دەپ باقسىلا، ھازىر باشىنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قاتتى.

جامالىدىن بوۋاي سۇپۇرگەئاخۇننىڭ گېپىدىن سەل ئوڭايسىزلانغاندەك بولدى ۋە ھەممەيلەننىڭ ئۆزىگە تەلمۈرۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ:

— ئىلچىدىكى چېرىكلەرگە مەلۇم قىلىشتىن ئۆزگە يول قالمىغاندەك تۇرىدۇ، «بېشىڭنى كىم سىيلىسا، ماشايىقىڭ شۇ» دەپتىكەن، ئۇلۇغ خۇداۋەندە كېرىم چېرىكلەرنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بەرگەن بولسا ئەجەب ئەمەس! — دېدى.

تەڭ كېچە بولۇپ، مۇساپىرلار شاخ-شۇمبا بىلەن ياسىۋالغان كەپىلەردە ئۇيقۇغا كەتكەن چاغدا، ئۇلار كېڭەشنى بىر يەرگە پىشۇرۇشتى. سۇپۇرگەئاخۇن بىلەن قادىر تۆمۈرچى جامالىدىن بوۋاينىڭ ھەمراھلىقىدا ئىلچى شەھىرىگە بېرىپ تاڭ دارىغا ئەرز تۇتىدىغان، نۇرەك باخشى بىلەن رەسۇل ئىمام مۇساپىرلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدىغان بولۇپ كېلىشتى.

30. سەكرات پەيتىدىكى چىڭ

مىلادى 1912 - يىلىنىڭ 5 - ئېيى زۇلمەتلىك تارىخ سەھىپىسىگە بورانلىق كىلىماتتا دۇچ كەلگەن دېڭىزدەك داۋالغۇش ۋەزىيىتى بىلەن كىرىپ كەلدى.

شۇ يىلى 2 - ئاينىڭ 27 - كۈنى جۇمھۇرىيەت جاكارلاشقا مەجبۇر بولغان شىنجاڭ ئەمىرى يۈەن داخۇا 4 - ئايغا كەلگەندە قەشقەرنىڭ ئىتائەتتىن چىققانلىقى توغرىسىدىكى تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋېلىپلا، ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ھالاكەت گىردابىغا بېرىپ قالغانلىقىنى بىلدى. خۇددى يانار تاغدەك لاۋۇلداۋاتقان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى ① ئۇنىڭ يۈرىكىنى پوكۇلدىتىۋەتتى. 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئەمرلىكتىن ئىستېپا بەرگەنلىكىنى ئې -

---

① قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى — 1912 - يىلى ياڭ زەڭشىن باشلىق ئىلى ئىنقىلابچىلىرى ئۆلكە مەركىزىگە قاراپ ھەربىي يۈرۈش قىلىپ، ئۆز ۋاقتىدىكى شىنجاڭ ئەمىرى يۈەن داخۇانىڭ قوشۇنى بىلەن جىڭ ئەتراپىدا تۇتىشىپ قالىدۇ ۋە ئۆلكە ئارمىيىسى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرايدۇ. يۈەن ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنى باستۇرۇش ئۈچۈن يەرلىك فېئوداللار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈشتىنمۇ يانمايدۇ. قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇتتىن ئەسكەر ئېلىپ ئالدىنقى سەپكە ئاتلاندۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن شامەخسۇت 1912 - يىلى ئەتىيازدا 200 ئەسكەرنى ئاتلاندۇرىدۇ. ئەسكەرلىككە تۇتۇلغان تۆمۈر خەلپە يول ئۈستىدىلا موھاپىزەتچىلەرنىڭ قورالىنى تارتىۋېلىپ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ تورايغا قايتىپ كېلىدۇ.

شامەخسۇت كۈندىن - كۈنگە يالقۇنجاۋاتقان قوزغىلاڭ ئوتىنى ئۆچۈرەلمەي، 1907 - يىلدىكى تورپاقلار قوزغىلىڭىنى باستۇرغان جاللات يېڭ شىڭفۇنى 2000 سەر كۈمۈشكە ياللىۋېلىپ، قوزغىلاڭچىلارغا قارشى ئەۋەتىدۇ. لېكىن، يېڭ شىڭفۇ ئۆلتۈرۈلىدۇ. بۇ قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا يۈەن داخۇامۇ بىۋاستە قول تىقىدۇ.

سۈيقەستچى ياڭ زېڭشىن يۇمشاق ۋاسىتىلەرنى ئىشقا سېلىپ، قوزغىلاڭچىلار بىلەن ئەھدە تۈزۈپ، تۆمۈر خەلپىنى 1913 - يىلى 3 - ئايدا مەنسەپ بېرىش باھانىسىدە ئۈرۈمچىگە يۆتكىۋالىدۇ. كېيىن ئۇنى توپىلاڭ كۆتۈرمەكچى دېگەن بەتنام بىلەن يوشۇرۇن ھالدا ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ مەشھۇر دېھقانلار ئىنقىلابى مەغلۇپ بولىدۇ.

لان قىلىپ، قەشقەر ئىتتەيى يۈەن خۇڭيۇنى شىنجاڭ دودۇلىقىغا كۆرسەتكەن بولسىمۇ، يۈەن خۇڭيۇ قەشقەردىن ئايرىلىشىنىڭ هارپا ئاخشىمىدىلا قەشقەر قاراسىپەچىلىرى — بىيەن يۇڭغۇ، ۋېي دېشلار تەرىپىدىن قەتل قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بۇ رەزىل ئەمىرنىڭ تەگرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى قارا قولى كېسىپ تاشلىنىپ، يۇرتىدىشى يۈەن خۇڭيۇ بىلەن هەمنەپەس بولۇپ، ئىلى ئىنقىلابچىلىرى ئۈستىگە جازا يۈرۈشى قىلىش، قايتا ئىرىلىش چۈشى تامامەن بەربات بولدى.

هەر مىللەت قاراسىپەچىلىرىنىڭ ئاساسلىق پائالىيەت رايونى بولغان جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئۈزۈلمەي كېلىۋاتقان يېڭى خەۋەرلەر ئۇنىڭسىزمۇ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكەن يۈەن داخۇانى تېخىمۇ ئالاقزادە قىلىۋەتتى.

1912 - يىلى 4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى توپچى ئەسكەرلەر كوماندىرى تاڭ يۇنىڭ يۈەن داخۇانىڭ ئاقسۇدىكى يۈرەك پارىسى — دوتەي چېن جىڭيۈەن ۋە كونا شەهەر ئامبىلى ۋاڭ نەيفانى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى كۇچا ئامبىلى ماۋ يىڭۋېي يەرلىك پۇقرالار تەرىپىدىن جەهەننەمگە يوللاندى.

يەنە شۇ ئاينىڭ 4 - كۈنى قاراشەهەر ئۇيغۇرلىرى زىياپەت بېرىش باهانىسى بىلەن، قاراشەهەر هاكىمى جاڭ شيەننى ئۆلتۈردى.

......

ئىلى تەرەپكە جازا يۈرۈشى قىلغان ئۆلكە ئارمىيىسى ئىلى - ئۈرۈمچى ئارىسىدىكى جىڭ، شىخو ئەتراپلىرىدا تۇمشۇقىغا يەپ، سورۇندا يېڭىلگەن نالايىق ئىتتەك قۇيرۇقىنى ئىچىگە تىقىپ قاچقان پېتى قايتىپ كەلدى. يۈەن داخۇانىڭ ئاخىرقى ئۈمىدىگە لايىق، 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئىلى بىلەن ئۆلكە

تەرەپنىڭ چۆچەكتە باشلانغان سۆھبىتى شىنجاڭنىڭ جەنۇب، شىمالىنى ئايرىپ باشقۇرۇش مەسىلىسى ئۈستىدە قاتمال ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئاخىر ئۇ يۈەن خۇڭيۇنىڭ ئاقىۋىتىگە قېلىشتىن ئەنسىرەپ، يۈەن شىكەينىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇندى ۋە ھاكىمىيەتنى ياڭ زېڭشىنغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن پوكىنىغا بېسىپ ياتقان ھەددى-ھېسابسىز ئالتۇن-كۈمۈشلەرنى ئېلىپ قۇمۇل تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى.

ياڭ زېڭشىن مىلادى 1889 - يىلى تەشرىپدارلىققا ئۆتۈپ، 26 يېشىدا بىر ناھىيىنىڭ ھاكىملىق مەنسىپىگە ئولتۇرغان، ئۇزۇن ئۆتمەيلا يەنە سەنشى-گەنسۇ ئۆلكىلىرىنىڭ باش ۋالىيلىق مەنسىپىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغاندى. 1907 - يىلى چىڭ خاندانلىقىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ، ئىلگىرى-كېيىن قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىپىنىڭ مۇشاۋىرى، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ دوتەيى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. ياشلىقىدىن باشلاپلا ئۆزىدە ئاجىز پۇقرالارغا تاش يۈرەكلىك، خوجا ئاكىسىغا قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ، كاززاپلىق قىلىش قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرگەن بۇ قارانىيەتچى سىشى تەيخۇنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن ۋە ئۆلكىنىڭ ئەدلىيە تەپتىشلىكىگە تەيىنلەنگەندى. ئىلى ئارمىيىسى بىلەن ئۆلكە ئارمىيىسى ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن، ئەسكىرى ھوقۇقنى ئىگىلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يېتىپ يۈننەنلىك جىنايەتچى مافۇشىڭنىڭ① قول-قانات بولۇشى بىلەن، ئۈرۈمچىدىكى ھەرقايسى مەسچىتلەردىن ئەسكەر ئېلىپ، مۇسۇلمان لەشكەرلەر باتالىيونىنى قۇردى. ئالدىنقى

---

① مافۇشىڭ — يەنە بىر ئىسمى ماشېڭ. خۇيزۇ، يۈننەن ئۆلكىسىنىڭ مېڭزى دېگەن يېرىدىن، گۇاڭشۈينىڭ ئاخىرقى يىللىرى جىنايەت بىلەن شىنجاڭغا پالانغان، ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن ئەتىۋارلىنىپ، خۇيزۇ قىسىملىرىنىڭ قوماندانى، ھۆكۈمەت پۇل ئىدارىسىگە باش باشقۇرغۇچى بولۇپ تەيىنلەنگەن.

سەپكە بېرىپ ئۇرۇشقا قاتنىشىش باھانىسىدا ئۈرۈمچىنىڭ تېشىغا چىقىۋېلىپ، ھەدەپ ھەربىي تەربىيە ئېلىپ باردى. شۇنىڭ بىلەن بىر تەرەپتىن ئەمەلىي كۈچ بىلەن يۈەن داخۇاغا بېسىم ئىشلەتسە، بىر تەرەپتىن قۇدىسى ۋاڭ شۈيزېڭنى بېيجىڭغا ئەۋەتىپ، سوۋغا - سالام ئارقىلىق ۋەتەن ساتقۇچ يۈەن شىكەينىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈردى. ئۇنىڭ ئۇ يېڭىلا تەختكە چىققاندا يىراق شىنجاڭدىن سادىقەتلىك تېلېگراممىسى يوللاپ، بەيئەت بىلدۈرگىنىنى يادىدا ساقلاپ كەلگەن يۈەن شىكەي، ئاخىر 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ياڭ زېڭشىنى ئۆلكە ئەمىرلىكىگە تەيىنلىدى. شۇنىڭدىن تارتىپ شىنجاڭنىڭ قاراڭغۇ تارىخىدا يەنە بىر زۇلمەتلىك دەۋر باشلاندى. خەلق قوزغىلاڭلىرىنىڭ ئۈمىد ئاسمىنىدا ئەمدىلەتىن كۆرۈنۈشكە باشلىغان يۇلتۇزلار ئاسارەت پەردىسى بىلەن خىرەلەشكىلى تۇردى. تارىخ يەلكىنى خەلق دۈشمەنلىرىگە پايدىلىق تەرەپكە قاراپ سۈرۈلۈشكە يۈزلەندى.

بىراق، ياڭ زېڭشىن ئەمىر بولۇۋالغان دەسلەپكى چاغلاردا ئۇنىڭ تەسىر دائىرىسى شىمالدا شىخودىن، جەنۇبتا تۇرپاندىن ئاشمايتتى. تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەققانىي كۈرەشلىرى ۋە قەشقەرنى مەركەز قىلغان قاراسىپەچىلەر ھەرىكىتى ئۆز پائالىيىتىنى ئۆز ئىنېرتسىيىسى ھېسابىغا داۋام ئەتمەكتە ئىدى. ئۆلكە مەركىزىدە ھاكىمىيەت بايرىقى ئالماشقىنى بىلەن، يەنىلا پۇقرا شىللىسىگە مىنىپ تۇرغان چىڭ خاندانلىقىنىڭ قالدۇق جاللاتلىرى جاي - جايلاردا مۇئەللەق ئەجەل بىلەن ئۆلتۈرۈلمەكتە ئىدى.

ئۆز ۋاقتىدا ئۆلكە ئەمىرلىكىگە تەيىنلىنىپ، يېڭى تەختنى كۆزلەپ ئۈرۈمچىگە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرغان يۈەن خۇڭيۇنىڭ قاراسىپەچىلەر تەرىپىدىن يوشۇرۇن قەتلى قىلىنىش ئېھتى-

مالىنىڭ بارلىقىنى سېتىپ قالغان چاررۇسىيە كونسۇلخانىسى يۆەن خۇكيۇغا كونسۇلخانا نامىدىن مۇھاپىزەتچى ئەۋەتىپ، مۇھاپىزەت قىلىش تەكلىپىنى بەرگەنىدى. بىراق، ئۆزىنى جاھاندا بىر چاغلايدىغان يۆەن خۇكيۇ بۇ تەكلىپنى رەھمەت ئېيتىپ تۇرۇپ رەت قىلدى ۋە ئاخىر ئەجەل شەربىتىنى ئىچتى. كونسۇل ئەمدى ئۈمىد نەزەرىنى يېڭى ئەمىر — ياڭ زېڭشىنغا تىكتى. بىراق، تۇرپاننىڭ جەنۇبىنى ئىختىيارىغا قارىتىشتىن تېخى يىراق تۇرغان بۇ ئەمىر ياردەم قولىنى سوزۇشقا ئاجىز ئىدى. ئۇنىڭ قانداق يول تۇتىدىغانلىقى ھەم نائېنىق ئىدى. شۇنىڭ بىلەن كونسۇل كەمدىن كەم تېپىلىدىغان داۋالغۇش پۇرسىتىنىڭ تولىمۇ غەنىيمەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، قوشقاچ تۇتىدىغان قارپەسلىنى ئۆتكۈزۈپ قويماسلىقنى ئەسكەرتىپ، سېيىت ھاجىنى ئالدىراتقىلى تۇردى.

«مەن ئالدىرايمەن كەتكىلى، ئىشكىم ئالدىرايدۇ ياتقىلى» دېگەندەك، كونسۇلنىڭ ئالدىرىتىشى بىر ئايدىن بېرى ساراسىمە ئىچىدە ئىككى ئىلىك ئېتىدىن چۈشۈپ كەتكەن سېيىت ھاجىغا تەشۋىش ۋە ۋەھىمىدىن ئۆزگە ھېچنېمە ئەكەلمەيۋاتاتتى.

ئابدۇراخمان كۆك كۆز مەيدىسىگە قېقىپ تۇرۇپ:

— جىبدەلخورلارنىڭ غوللۇق ئادەملىرىنى بىرلا جەڭ بىلەن كۆزدىن نېرى قىلدۇق. قالغانلىرى ئەمدى شىلتىڭ ئاتالمايدۇ، كۆل بويىدا تۇرغان مەدرىسىنى بىكار سالمىدۇققۇ، تالىپلارغا «بىسمىللا» بىلەن «خوش - خوش» دىن تەلىم بەرسەك بولمىدىمۇ، — دېگىنىدە، سېيىت ھاجى سوغۇق كۈلۈپ قويۇپلا، تەسۋى سىيرىشنى داۋام قىلىۋېرەتتى.

دۇرۇس، ئۇلار يېڭىلا پۈتكەن مەدرىسكە يۈز - ئابرويلۇق كىشىلەرنىڭ بالىلىرىنى يىغىپ، ئۇلارغا يۈزبېشىلارنىڭ بايۋەچچىلىرىنى خەلىپەت قىلىپ دەرس باشلىغىنىغا 10 - 20

كۆن بولدى. تىلى يۇمران باللارنىڭ ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان مۇدەررىسلەرگە ئەگىشىپ، ئەتە - ئاخشاملىرى خەندەك ئوقۇغاندەك تەڭ ئاۋاز بىلەن: «پايتەختىمىز قەيەردە، ئورۇنبورگتا، پادىشاھىمىز كىم، ئاقپاشا» دەپ توۋلاشلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

كوئىنلۇن تاغلىرىدىن ئېقىپ كەلگەن تەبىئەت نېمىتىنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ، ئۇ ئاقما ئارغامچىنى ئۆزىگە پۇقرا بولمىغانلارنىڭ بوغۇزىغا سىيرتماق قىلىپ سېلىپ، ئۇلارنى ئالتۇن، قاشتېشى كانلىرىغا سۆرەپ ئاپاردى. نۇرى چاقار كەنتلىرىدىن كەلتۈرۈلگەن يۇڭ بىلەن مېڭدۋاتقان گىلەمچىلىك ئۇستىخانىلىرى، كىرىيە ۋە يۇرۇڭقاشتىن ئەكېلىنگەن پىلە بىلەن يۈرۈشۈۋاتقان مەشۇت، ئەتلەس - شايىچىلىق كارخانىلىرى قورۇلنىڭ ئۇ تەرەپىدىكى بازارلارنى تەمىن ئېتىپ تۇرسىمۇ، لېكىن سېيىت ھاجىنىڭ كۆڭلىدىكى تەشۋىشىنى زادىلا ئازايتالمىدى.

ئۆمۈرلۈك كەچۈرمىشى خاتىرىسىدىكى مۇشۇنىڭغا ئوخشاپراق كېتىدىغان ئەستىلىكلەر ئۇنى ئالدىراپ خۇشال بولماسلىققا ئاگاھلاندۇرۇپ تۇردى. بۇنداق ئاگاھلاندۇرۇش ھەددىدىن زىيادە سەزگۈر مېڭىسىدىكى ئېپتىدائىي تەشۋىش - ساراسىمە بىلەن قوشۇلۇپ، ئۇنى تۈگىمەس قورقۇنچقا مۇپتىلا قىلدى. كۆزى يۇمۇلا - يۇمۇلمايلا قارا بېسىشقا باشلىغاندا ئۆزىنى يەردە ئەمەس، بەلكى پىلسىرات كۆۋرۈكىدە كېتىۋاتقاندەك، ھەر دەقىقىدە پارتلاش ئېھتىمالى بار يانار تاغ ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك ھېس قىلىدىغان بولۇپ قالدى.

«بۇ بەلكى، قېرىلىق يەتكەنلىكنىڭ ئالامەتلىرى بولسا كېرەك، — دەپ ئويلايتتى ئۇ بەزىدە ئۆز تومۇرىنى ئۆزى تۇتۇپ بېقىپ، — شۇ سەۋەبتىن ئەندىشىخور بولۇپ قالغاندىمەن. ئېھتىمال مەن ئويلاۋاتقان ئىشلار ئەسلىدە مۇنچە چوڭ ئەمەستۇ

ۋە بەلكى ماڭا شۇنداق تۇيۇلۇۋاتىدىغاندۇ؟»

نېمىلا دەپ ئويلىسا ئويلىسۇن، ئۇ ئاخىردا يەنە رەھىمسىز رېئاللىققا قايتىپ كېلىپ، تىنچىق ھاۋادەك بۇنداق جىمجىت ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتىشنىڭ يولى ئۈستىدە باش قاتۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى. ئۆمۈر تارىخىنى تىنماي ۋاراقلاپ، تامغا مىدنىپ ئولتۇرۇشتىن قۇتۇلۇشنىڭ شىپالىق دورىسىنى ئىزدەيتتى.

بىر كۈنى ئۇ گۇگۇم پەيتىدە قايتىپ كېلىۋېتىپ، قەسىر سېپىلىنىڭ بۇرجىكىدە يىغىلىپ قالغان غازاڭ ئارىسىدىن چىققان «شىرىق - شىرىق» شەپىنى ئاڭلاپ ئىختىيارسىز ھالدا ئىچ كىيىمىنىڭ يانچۇقىدىكى تاپانچىغا قول ئۇزاتتى - دە: «كىم؟» دەپ ۋارقىرىدى.

بۇنى كۆرگەن ئابدۇراخمان شۇنچىلىك قاتتىق كۈلۈپ كەتتىكى، بۇ مەسخىرە كۈلكىسى ئۇدۇل بېرىپ سېيىت ھاجىنىڭ دۈپۈلدەپ تۇرغان يۈرىكىنىڭ بېغىشىغا خۇددى خەنجەردەك سانجىلدى.

— چاشقان، چاشقاندىن شۇنچە قورققان بارمۇ...ھا...ھا...ھا...

ياردەمچىلىكتىن بارا - بارا رىقابەتچىگە ئايلىنىۋاتقان ئابدۇراخماننىڭ بۇ كۈلكىسى ئۇنىڭغا ھار كەلدى - دە، ئىچ - باغرىنى بەئەينى ئوغا ئىچىۋالغاندەك ئادىتىۋەتتى. يۈز مىڭلاپ مەسخىرە، مەنسىتمەسلىك، تۆۋەن چاغلاش ئالامەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە يوشۇرغان كۈلكە ئۇنىڭ قۇلاق پەردىسىنى تىترىتىپ، مېڭىسىنى قوچىدى.

«ئۆمرۈمدە كىم مېنى مۇشۇنداق مازاق قىلىشقا پېتىنالىغان، كىم مېنى بۇنداق كۆزگە ئىلماسلىققا جۈرئەت قىلالىغان؟ مەن كىم؟ ئۇ كىم؟» ئەگەر ئۇ شەپىنى ئۆزىگە شەكسىز تەستەك ئۇرۇۋاتقان، ئۈستىنى تاغدەك بېسىپ، نەپسىنى بوغۇۋاتقان

بەشتوغراقتىكى چاتاقچىلار دەپ ئويلاپ قالمىغان بولسا، «چاشقانغا تاپانچا تەڭلىدى» دېگەن ھاقارەتلىك مازاققا قالارمىدى؟

«باياۋان تەرەپكە كەتكەن چاتاقچىلار سۇسىزلىقتىنلا قىرىلىپ تۈگەيدۇ» دېگەن ھۆكۈمى رەسۇل يەتكۈزگەن تۇنجى مەلۇمات بىلەن بەربات بولغان ئابدۇراخمان كۆك كۆز بىر دوملاپلا: «ئۇلار ئەمدى قايتىپ كېلىشكە پېتىنالمايدۇ» دېگەن يېڭى پەتىۋانى چىقاردى. بىراق، سېيىت ھاجى بوغۇزىغا قىلىچ تەڭلەپ تۇرسىمۇ بۇنداق ئەخمىقانە ھۆكۈمگە ئىشەنمەس ۋە سارالڭ بولۇپ كەتسىمۇ بۇنداق بالىلارچە ھۆكۈمنى چىقارماس ئىدى. ئۇ، ئابدۇراخماننىڭ پۈتۈن قورال ۋە جىمى ئادىمىنى ئىشقا سېلىپ، بەشتوغراقتىكى ئاپەتنى تۈپ يىلتىزىدىن قۇرۇتماقچى بولغان تەۋەككۈلچىلىكىنىڭ مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلىشىدىغانلىقىنى بىلگەچ، كىرىيە ئامبىلىدىن ئىبارەت كونا چۆپقىتتىدىن ياردەم سوراش قارارىغا كېلىپ تۇرغاندا يەنە بىر شۇم خەۋەر ئاڭلاندى.

«كىرىيە ئامبىلى جاڭ ۋېنلىن دارىن① قاراسپەچلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپتۇ»، — دېگەن گەپنى كۆتۈرۈپ كەلدى بىر كۈنى ھاپىز مەخسۇم.

سېيىت ھاجىنىڭ گۆردىن ئېچىۋالغان مۇردىدەك ساغىرىپ، ئاتىسى ئۆلگەندەك قايغۇغا چۆككىنىنى كۆرگەن ئابدۇراخمان يەنە قاقاقلاپ كۈلۈپ، تىپىلقىپ كەتتى-دە، چاينىۋاتقان بىر كاپام پولۇنى تەسلىكتە يۇتۇۋەتكەندىن كېيىن، چاقچاق ئارىلاش:

— ئۇنچە مۇڭلىنىپ كەتمىسىلە ھاجىم، ئۇ بىرى ئۆلسە مىڭى تۇغۇلۇپ تۇرىدىغان خەق، ھا...ھا...ھا...، — دېدى.

سېيىت ھاجى ھاپىزنىڭ ئابدۇراخمانغا نېمىنىدۇ چۈشەن-

---

①جاڭ ۋېنلىن — شۇ چاغدىكى كىرىيە ئامبىلى.

دۆرمەكچى بولۇۋاتقىنىنى سەزگەن هامان قولىنى بىر شىلتىدى-دە، ئۇنىڭ بوغۇزىغا كېلىپ بولغان گەپنى يۇتقۇزۇۋەتتى، داستىخانىمۇ تاشلاپ تالاغا قاراپ ماڭدى. ئۇ چىرىبىلىكلەرنى ئىندەككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، جاڭ دارىننىڭ هالقىلىق پەيتتە قانچىلىك كۈچ چىقارغانلىقىنى رىقابەتچىسىگە سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ هاجىتى يوق دەپ قارىغان ۋە شۇنىڭ ئۈچۈنلا هاپىزنىڭ سۆزلىشىگە يول قويمىغاندى.

ئۇ مېهمانخانا ئىشىكىنىڭ بوسۇغىسىدا مېهمانخانىغا ئىتتىك قەدەملەر بىلەن كىرىپ كېلىۋاتقان مەللە يەكتەكلىك، سەللىسىنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان، دىقماقىنە كەلگەن بىر كىشىگە دوقۇرۇشتى-دە، بىگىزگە ئۇسۇۋالغاندەكلا بىر قەدەم چېكىنىپ تۇرۇپ، كىرگۈچىدىن:

— يېڭى گەپ بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— بار...بار...، — ئۇ قامچىسىنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا تىقىپ قويۇپ، قوينىدىن چاسىلاپ پۈكلەنگەن بىر قەغەزنى چىقاردى-دە، سېيىت هاجىغا بېرىۋېتىپ دېدى، — هاجىمنىڭ ئۆز قولىغا تەگكۈزۈشۈمنى تاپىلىغانىدى، خۇداغا شۈكرى...

سېيىت هاجى قەغەزنى گويا غايىب بولۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرىگەندەك، كاپلا قىلىپ ئالدى-دە، تەرگە چۆمۈلۈپ، هاسىراپ تۇرغان كىشىگە ئىجازەت بېرىۋېتىپ، ئۇدۇل ئىچكەركى ئۆيگە ماڭدى. ئۇ قەغەزنى ئېچىپ تۇرۇشىغىلا ئابدۇراخمانىمۇ كىرىپ كېلىپ، بوينىنى غازنىڭ بويىنىدەك سوزۇپ قارىدى. سېيىت هاجى ئۇنىڭغا «يالت» قىلىپ كۆز تاشلىۋېلىپ، خەتنى پەس ئاۋاز بىلەن ئوقۇدى:

«ئەننى جانابىي ئىززەتلىك ۋە هۆرمەتلىك، مېهرىشەپقەتلىك، بىر كۆرمەككە ئارزۇلۇق بولغان، مۇڭداشقىلى مۇڭلۇق بولغان...»

تاقەتسىزلەنگەن سېيىت ھاجىنىڭ نەزەرى تەكەللۇپ قۇرلىرىدىن بىر سەكرەپلا مەقسەت سەھىپىسىگە كۆچتى:

«... ئوتتەك ۋە ئاتەشتەك قىزغىن سالامىمدىن كېيىن مەلۇم بولغايكى، جەھەننەمدىن زىيادە مۇشەققەتلىك بەشتوغراق دەشتىگە جەم بولغان چاتاقچىلار ئاچلىق ۋە تەشنالىق دەستىدىن تالاپەتكە يۈزلەندى. ئايان بولغايكى، سۇپۇرگە نۆگە، قادىر تۆمۈرچى ئۇقادىلىق جامالىدىن تۆمۈرچىنىڭ يول باشلىشى بىلەن ئىلچى دوتىيى تاڭ دارېنغا ھەزرەتلىرى ئۈستىدىن ئەرز بەرمەككە تۈنۈگۈن تاڭ سەھەردىلا يولغا راۋان بولدى. قالدى پۇقرانىڭ تەقدىرى پېقىر بىرلە نۇرەك باخشىغا تاپشۇرۇلدى. نۇرەك باخشى ياردار ھالەتتە جېنى تۇمشۇقىدا. پېقىر كۆرسەتمىلىرى بويىچە پۇقرانىڭ مايىللىقىنى ئۆزۈمگە قارىتىۋاتىمەن، ئىنشائاللا ئاغزىمدىكى ئىمانىمنىڭ يۈزىنى قىلىپ، لەۋزىمگە كىرسە ئەجەب ئەمەس. بۇ قاچقۇنلارغا قورال-ياراغتىن كۆرە، يۇمشاق گەپ لازىمدەك قىلىدۇ. مەزكۇر مەكتۇپنى ئوقۇپ، ئەقىل تۈگمىنىدە ئېزىپ، كېيىنكى ئىشلارنىڭ رىجىسى باردا پېقىرنى ۋاقىپلاندۇرۇپ، يول كۆرسەتمەكلىرىنى تىلەيمەن. ئېھتىيات جۈملىسىدىن پېقىرغا يوللانغان نامە ھېلىقى ئۈچ ئاچىماقلىق توغراقنىڭ كامبىردغا بەند قىلىنسا. ئاخىردا، پېقىرغا ۋەدە قىلىنغان ئىمتىيازنى ئۇلۇغ ئاللا سەمىلىرىدىن يىراق قىلمىغاي، نامە تامام ۋەسسالام.»

بىر ئايدىن بېرى سېيىت ھاجىنىڭ چىرايىدا تۇنجى قېتىم كۈلكە ئالامەتلىرى كۆرۈلدى. ئۇ خەتنى يېپىشلاپ ئوقۇپ چىقىپ، ھەر بىر ھەرپ، ھەربىر سۆزنى ئىنچىكىلىك بىلەن دەڭسەپ كۆرۈپ، رەسۇلنىڭ قولىدىن مۇشۇنچىلىك ئىش كېلىدىغانلىقىغا ھەيران بولغان ھالدا ئاقلىرى كۆپىيىپ

قالغان ساقىلىنى تۇتاملاپ قويدى.

ئۇ ئابدۇراخماننىڭ بەشتوغراقتىكى پۇقرالارغا ئۆزى شەخسەن ئەسكەر تارتىپ، جازا يۈرۈشى قىلدىغانلىقى توغرىسىدىكى تەلىپىگە سوغۇق كۈلۈمسىرەش بىلەن جاۋاب بەردى-دە، «ئەمدى مېنىڭكىنى كۆر» دېگەندەك، ئىنچىكە بارماقلىرى بىلەن، مەكتۇپنىڭ ئەڭ ئاخىرقى جۈملىلىرىنى كۆرسىتىپ قويدى. ئۇ ئابدۇراخماننىڭ ئاچلىق ۋە تەشنالىق دەستىدىن جان تالىشىپ قالغان پۇقرالارنى ھېچ كۈچىمەيلا قولغا چۈشۈرۈپ، تۆھپىگە ئۆزى يالغۇز ئىگە بولۇۋېلىش كويىغا چۈشكەنلىكىنى تۇيۇپ تۇرماقتا ئىدى.

— پۇقرانى يوق قىلىۋېتىش بىزنىڭ مەقسىتىمىز ئەمەس، بەلكى ئۇنى ئىتائەتكە كىرگۈزۈپ كۈچىدىن پايدا ئېلىش، «ئېشەكنىڭ گۆشى ھارام، كۈچى ھالال» دېگەن گەپ دەل مۇشۇنىڭغا قارىتىلغان! — سېيىت ھاجى ئۆزىگە مەڭسىتمەسلىك بىلەن تىكىلىپ تۇرغان ئابدۇراخمانغا گويا «مېنىمۇ بىلىپ قوي» دېگەندەك مەنىدە قاراپ قويغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئۆزلىرى پۇقراسىز پادىشاھنى، لەشكەرسىز سەركەردىنى كۆرگەنمىدىلە تەقسىر؟!

ئابدۇراخمان ئۆز گېپىنى يورغىلاتماقچى، مۆرىتى كەلسە سالاھىيىتىنى بىراقلا ئاشكارىلاپ، تۆھپىنى ئۆز دەپتىرىگە يېزىش پەيتىنى ئۇستىلىق بىلەن ئىگىلىمەكچى بولۇپ تۇراتتى، سېيىت ھاجى سۆزىنى ئۇلىدى:

— چاتاقچىلار ئارىسىدا نۇرغۇن ھۈنەرۋەن بار، ئۇلار تىنىچ ئەل بولسا، بىزگە بىھېساب پايدا بەرگۈسىدۇر. شۇ مەنىدىن ئالغاندا پايدىلىق ئادەملەردىن ئېپى بىلەن پايدىلانماي، قوپاللىق بىلەن قىرغىن قىلىش كونسۇلنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپتۇر! — ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپلا ئىشىكنى زەردە بىلەن

ئېچىپ، مېھمانخانىغا چىقتى.

سېيىت ھاجىنىڭ كۆزىگە جىندەك كۆرۈنۈۋاتقان ئابدۇراخماننى كونسۇلنىڭ نامىنى توقماق قىلىپ تۇرۇپ قورقۇتۇشى، بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ تەييار بولۇپ قالغان تۆھپىگە ئۇزىتىلغان قولىنى كېسىپ تاشلاش بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، كۆتۈلمىگەن ئوڭۇشسىزلىققا يۈزلىنىپ، يېڭىلىپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىدى. ئۇ ئالدىنقى قېتىملىق ئېلىشىشتا چىرىيىلىكلەرنىڭ ئاسان بوزەك بولمايدىغان، جاھىل خەق ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلغانىدى.

يەنە، بەشتوغراققا ئۇرۇش ئوتى تۇتىشىپ قالسا، بۇ ئوت ئىلچىنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ، خېلى-خېلى يەرلەرگىچە يامراپ كېتىش ئېھتىمالى كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى. پەقەت بىرلا يول — يەنى «يەل مىلتىقى»نى ئىشقا سېلىش يولىلا ئۇنى نۇسرەتكە يۈزلەندۈرەلەيتتى. ئۇ چاغدا ئەرز قىلغانلارنىڭ ئەرزىمۇ كېچىككەن ھېسابلىناتتى.

سېيىت ھاجى مېھمانخانىدىن چىقىپ، ئۇ يەردە كۆزلىرىنى تام تۆشۈكىدەك ئېچىپ، قاراپ ئولتۇرغان ھاپىز مەخسۇمنى كۆز ئىشارىسى بىلەنلا قوغلاپ چىقاردى-دە، كەينىدىن چىقىپ كەلگەن ئابدۇراخمانغا ئۇستىخانىدىكى سەپەر چاققان قاتارلىق گۇمانلىق ھۈنەرۋەنلەرنى ھېچ بولمىسا بىر ھەپتىگىچە قاتتىق نازارەت قىلىشنى تاپشۇرۇپ، جايىنامازغا كېلىپ ئولتۇردى. تەسۋىنى قولىغا ئېلىپ، كۆزلىرىنى يۇمدى...

كۈنگە نەچچە باغلام پىششىق مەشۇت، توپ-توپ شايى-ئەتلەس ئىشلەپ چىقىرىدىغان ئۇستىخانا ئاق مەسچىت بىلەن قەسىر ئارىسىدىكى كونا خانىقاغا قوشۇپ سېلىنغان لاي تاملىق، ئاددىي لاپاس ئۆيلەرگە جايلاشقان. مەشۇت تارتىد-

غان ئوچاقلار ئۈستىخانىلار بىلەن قورشالغان تۆت چاسا مەيدانغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. قاپقارا ئىس تۇرتۇپ تۇرغان ئالتە ئوچاقتا ئېسىلغان يوغان داش قازانلاردا پىلە غوزەكلىرى توختىماي قايناپ تۇراتتى. قوللىرى سۇغا چىلىشىۋېرىپ كالا تاپىقىدەك ئاقىرىپ كەتكەن ئۇستىلار ئوچاق بېشىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ، يۇمشاق پىلىلەرنى چوكا ① بىلەن ئارىلاشتۇراتتى-دە، چوكىغا ئېسىلىپ چىققان مەشۇتلار ئارىسىدىن بىر تال مەشۇتنىڭ ئۇچىنى تېپىۋېلىپ، داۋانغا ② سانچىلغان گىجەكتىن ③ خۇددى بىر تال نۇردەك ئۆتۈۋاتقان يىپەككە ئەپچىللىك بىلەن چاپلايتتى. گىجەكتىن ئۆتكەن مەشۇت ئوچاق يېنىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئاياللار بار كۈچى بىلەن چۆرگىلىتىۋاتقان يوغان چاق ④ ئۈستىدىن چۈشكەن بەش تال تاناپنىڭ كۈچى بىلەن يۇقىرى سۈرئەتتە پىرقىرىغۇچى مەشپىرەلەرگە ⑤ يۆگىلەتتى. توختىماي پىرقىراۋاتقان ئالتە چاقنىڭ ئاۋازى كىشىگە خۇددى ئۇۋۇسىدىن چۇۋۇلۇپ چىققان بىر توپ ھەرىنىڭ غوڭۇلدىشىنى ئەسلىتەتتى.

ئوچاق بىلەن ئوچاق ئارىسىدىكى بىر پارچە بورا پاتقۇچىلىك جايدا بىرقانچە كىشى مەشپىرىلەردىكى مەشۇتلارنى كىچىك غالتەكلەرگە يۆتكەپ، تەلگە ⑥ سېلىپ، كالاۋا قىلىۋاتاتتى. ئىككى ئۇستا تام بويلىتىپ قويۇلغان تېنىسگە ⑦ نىڭ ئىككى تەرىپىگە يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ئۆرۈش تارتىۋاتاتتى. ئاسقۇغا ⑧ ئورۇنلاشتۇرۇلغان نەچچە ئون غالتەكلەر ئۆرۈش تارتقۇچى ئۇستىلارنىڭ سۈرئىتىگە ئەگىشىپ، شالاقلاپ ئايلىـ

---

①، ②، ③، ④، ⑤، ⑥، ⑦، ⑧ — يەرلىك يىپەكچىلىك سايمانلىرى.

ناتتى. كالۋا مەشۇتلار شاخار ① ۋە خوشنا ② ئېرىتمىسىدە قايناۋاتاتتى، سەل چەتتىرەك، قازاندىن چىققان ئاپئاق پىششىق مەشۇتلار ئۆز كالۋىسى بويىچە چوپسلار ③ غا ئېلىنىپ، سىپتا پالازلارغا يېنىك ئورۇلۇپ، قۇرۇتۇلۇۋاتاتتى.

ھويلىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە جايلاشقان شايىچىلىق ئۇستىخانىسىدا بولسا باشقا بىر مەنزىرە ھۆكۈم سۈرەتتى. خۇددى نامازشام ۋاقتىدىكىدەك گىرىمسەن بۇ چوڭ ئۆيدە قاتار دەستىگاھلار ۋە ئاپئاق ئۆرۈشلەر خىرە-شىرە كۆرۈنەتتى. ساقىلى مەشۇتتىنمۇ بەكرەك ئاقىرىپ كەتكەن سەپەر بوۋاي دۇكانلارنى ئارىلاپ، بېلىنىڭ ئاستىنى زەي ئورىلارغا سولاپ، تەپكە ④ بېسىپ، مۇكا ئېتىۋاتقانلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ، ھەركىمگە پەس ئاۋازدا سۆزلەيتتى:

— ئابلىزئاخۇن ئۇستام، پەركا ⑤ نىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تاشتىن بىردىن ئېلىۋەتسىلە، ھېلىقىلار كۆرۈپ قالمىسۇن جۇمۇ!

— ماقۇل ئۇستام، تاشنى ئېلىۋەتسەك، دەپتىن ⑥ بەك يېنىك بولۇپ قېلىپ، شايى بوش، پاتسىز چىقىپ قالارمىكىن؟

— پاتسىز چىقىپ قالسۇن دەپ شۇنداق دەۋاتىمەن، دۈشمەننىڭ بىرتال تۆكىنى يۇلساقمۇ ھېساب!

— خوش ... خوش!

— نۇرمۇھەممەتئاخۇن، ئۆرۈشكە ئاھا ② پۈركۈپ ئاۋارە بولماي بولۇشىچە توقۇۋېرەيلى، ماقۇلمۇ؟

— ماقۇل، ماقۇل، شۇغىنىسى، ئاھا پۈركۈمىسەك، نەخ ئۈزۈپ ئارام بەرمەيدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە...

---

①، ② — يىپەك ئاقارتقۇچى ئىشقار ۋە دۇسۇملۇكلەر. ③، ④، ⑤، ⑥، ⑦ — يىپەك توقۇمىچىلىق دۇكىنىنىڭ بۆلەكلىرى، ⑧ — شايىغا پات كىرگۈزىدىغان سۇس شىلىم.

— نەخ ئۆزسە ئۈزۈۋەرمەمدۇ، كارىمىز نېمە، سېيىت هاجىنىڭ شايى دەپ توقۇتقىنى ماتاغا ئايلىنىپ كەتسۇن ئىلاھىم!

— هوي ئاۋۇ ئىككىڭلار كەرگۈ ① نى ئېلىۋېتىپ تەپكىدىنى ئالدىرىماي بېسىڭلار!

مۆكچىيىپ قالغان بوۋاي تۇرۇپ-تۇرۇپ قاتتىق يۆتىلىپ كېتەتتى ۋە بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۇستىخانىنىڭ ئىشكى تۈۋىدە خۇددى ئىچ يەرلىكنىڭ ئاغزىغا قويۇلغان يوغان چالمىدەك، ئەگرى قىلىچىنى تىزىنىڭ ئۈستىگە توغرىسىغا قويۇپ مۈگدەپ ئولتۇرغان دورغىغا پات-پات قاراپ قوياتتى.

سۈپۈرگەئاخۇنلار يۇرتتىن مۇساپىر بولۇپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن چىنارئايىم يوشۇرۇپ قويغان ئازگالدىن تۇتۇۋېلىنغان سەپەر بوۋاي كەپتەر قۇيرۇقى قىلىپ باغلىنىپ، قەسىرگە ئەكېلىندى. ئۆلتۈرىمىز، ئۆلتۈرمەيمىز دېگەن دەتالاشتا ئاخىر سېيىت هاجى ئۇتۇپ چىقتى-دە، ئاللانىڭ شەپقىتى بىلەن ئۆلۈمدىن ئازاد قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ، مۇشۇ قاراڭغۇ گۆرگە ئەكىلىپ تاشلىدى.

سەپەر بوۋاي سېيىت هاجىنىڭ يەنىلا كاززاپلىق قىلىۋاتقىنىنى، ئۆزىنى ئاللانىڭ يۈزى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى كۈچىدىن، هۈنىرىدىن پايدىلىنىش ئۈچۈنلا ۋاقىتلىق كەچۈرگەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا ئۇ «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېدى-دە، ئۇستىخانىغا قامالغانلارغا هەر خىل «هۈنەر» لەرنى ئۆگىتىشكە باشلىدى.

دەسلىپىدە ئۇ تۇتۇپ كېلىنگەندىن تارتىپ ئىككى هەپتىگىچە جانجىگەر نەۋرىلىرىنى كۆرەلمەي، نۇرغۇن كېچى-

---

① كەرگۈ — يەرلىك توقۇمىچىلىق سايمىنى.

لەرنى سېغىنىش ئىلكىدە ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈۋەتتى. كەينىگە پايلاقچىدەك ئەگىشىپ يۈرىدىغان دورغا كۈندۈزى ئۇستىخانىنىڭ ئىشىكىنى توسۇپ ئولتۇرسا، گۇگۇم چۈشۈشى بىلەن قەسىرنىڭ ئاتخانىسى يېنىدىكى ئۆيگە سولاپ، تاڭ سوزۇلۇشى بىلەنلا كۆز يېشىدەك سۇيۇق ئۇماچتىن بىر ھېچىر ئىچكۈزۈپلا ئۇستىخانا تەرەپكە ھەيدەپ كېلەتتى. يول ئۈستىدە ئۇچرىغان تۇل خوتۇن، قېرىسالارغا يىراقتىن سالام بېرىشكىلا رۇخسەت قىلاتتى. پەقەت ئۇستىخانا ئىشىكىدىن كىرىپ كەتكەندىن كېيىن «ھۈنەر» ئۆگىتىش زۆرۈرىيىتى ئۈچۈنلا ئېغىز ئېچىشقا ئانچە ئارىلىشىپ كەتمەيتتى.

ئۇ تۇتۇۋېلىنغاندا بىچارە چىنارئايىم بىراۋ يۈرەك-باغرىنى سۇغۇرۇپ كېتىۋاتقاندەك داد-پەرياد سالدى. دورغىلارغا يېلىنىپ يېپىشۋېلىپ، يۈز-كۆزلىرىنى تاتلاپ، توخۇ چوقۇلىغان شاپاقتەك ئالا-چىپار قىلىۋەتتى، تىل قامچىسى بىلەن ئۇردى. بىراق، قىزىل قوناق شېخىدەك ئورۇق، ئاجىز بۇ مەزلۇم ئۇچ دورغىغا تەڭ كېلەلەيتتىمۇ؟

شۇ كۈندىن تارتىپ، ئۇ مېھرىبان بوۋىسىنىڭ مېھرىدىن ئايرىلىپ، ئۆزىنى قانات ئاستىغا ئالىدىغان ئانىسىنى يوقاتقان چۈجىلەردەك بىئارام بولۇۋاتقان ھەسەن بىلەن ھۆسەننى بېتىلەپ، قەسىر ۋە ئۇستىخانا ئارىسىدا ئەگىشىپ يۈرىدىغان بولۇپ قالدى. كۆز ئالدىدا دائىم پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان ئېرى ئۇنىڭغا غايىبانە: «بوۋاينى ساڭا ئىشىنىپ تاپشۇرۇۋىدىم، ئەمدى ئۇ قېنى؟» دېگىنىدە يۈزى لاپپىدە ئوت ئېلىپ، خىجالەتچىلىكتىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالاتتى.

چىنارئايىم ئېرىنىڭ بوۋاينى جېنىدىن ئەتىۋار كۆرد-

دىغانلىقىنى، جەڭ پاتىپاراقچىلىقىغا چىداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى ئويلاپلا ئۆيگە ئەۋەتىۋەتكىنىنى ئوبدان بىلەتتى. بىراق...

ئۇ، بوۋاينىڭ نەۋرىلىرىگە ئانىلىق مېھرىنى يەتكۈزدى. مۇڭلۇق چۆچەكلەرنى ئېيتىپ بېرىپ، گۆدەك قەلبىدە مەۋج ئۇرۇۋاتقان سېغىنىش ھېسسىنى ئازراق بولسىمۇ تىنچىتىشقا تىرىشتى. ئەمما، ھەر ئاخشىمى ئاي كۆتۈرۈلگەندە، يۇلتۇزلار ئايۋاننىڭ شىپىگىدىن مارىلاپ قارىغاندا، باللار يوتقانغا بېشىنى تىقىۋېلىپ ئۈن - تىنسىز مىشىلداپ يىغلايتتى، چىنارئايىم ئەتىگىنى ئورۇنىنى يىغىشتۇرغاندىلا تەكىيە ئۈستىدىكى چىنىنىڭ ئاغزىچىلىك يەردىكى ھۆلىنى كۆرۈپ، بۇنى بىلەتتى.

تۇغۇلغاندىن باشلاپ بوۋىسىدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلىپ باقمىغان گۆدەكلەرنىڭ كۈندىن - كۈنگە جىمغۇر، غەمكىن بولۇپ كېتىۋاتقانلىقى چىنارئايىمنى قەتئىي قارارغا كېلىپ، ئۇلارنى بوۋىسى بىلەن كۆرۈشتۈرۈشكە ھەيدەكچى بولدى.

چىنارئايىم ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ئىرادىسىگە خىلاپ ئىش قىلىپ، سەپەر بوۋاينى قەسىردىن ئۇستىخانىغا، ئۇستىخانىدىن قەسىرگە ھەيدەپ يۈرىدىغان دورغىنى سېتىۋالماقچى بولدى. ئۇ زىبۇ زىننەت ساندۇقچىسىدىن مەرھۇم ئانىسىدىن قالغان تەۋەررۈك بىلەزۈكىنى ئالدى - دە، دورغىغا خۇپىيانە شۇڭغۇتۇۋەتتى.

بوۋاي بىلەن باللار قەسىر بىلەن ئۇستىخانا يولى ئارىسىدىكى كاداڭ ياغاچ تۈۋىدە يىغا - زار قىلىشىپ كۆرۈشكەندە، چىنارئايىمنىڭ چىرايىدا قانائەتلىنىش كۈلكىسى پەيدا بولدى.

— يىغلاشماڭلار باللىرىم، مېنىڭ ئەۋلادىم ھەرگىز يىغلىمايدۇ، داداڭلارمۇ يىغلىمىغان، سىلەرمۇ يىغلىماڭلار، — دېدى بوۋاي كۆز چانىقىنى تولدۇرغان ياشنى ئەۋرىلىرىدىن يوشۇرۇپ تۇرۇپ.

باللار بوۋىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، يىغلىمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، خوشلىشىشتى. بوۋاي ئالدىرىتىۋاتقان دورىغا ھومىيىپ قويۇپ، باللار تەرەپكە بۇرۇلدى ـ دە:

— باللىرىم، ھېلىقى تۆگە بىلەن پاشىنىڭ ھېكايىسى يادىڭلاردىمۇ؟ — دەپ سورىدى. باللارغا جاۋاپ بەردى:

— يادىمىزدا بوۋا يادىمىزدا!

— ھە، يادىڭلاردا بولسا ئوبدان، — دېدى بوۋاي كۆز يېشىنى سۈرتۈپ، بىر چەتتە قاراپ تۇرغان چىنارئايىمغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ، — قايتىڭلار ئەمدى، چىنار ئاچاڭلار شۇ ھېكايىنى يەنە ئېيتىپ بەرسۇن!

ئۇلار ئايرىلىشتى. يېپىق سۈيىگە قانغان مايسىلاردەك جانلىنىپ قالغان چىنارئايىممۇ، باللارمۇ قەسىر دوقمۇشىدىن قايرىلدى. بوۋاينىڭ: «قىزىم ساڭا ئېيتاي، كېلىنىم سەن ئاڭلا» دېگەندەك، بېشارەت بىلەن تاپىلىغان سۆزى چىنارئايىمنىڭ كۆز ئالدىغا ھېلىقى چۆچەكنى باشلاپ كەلدى.

بوۋاينىڭ باللارغا ھەر كۈنى كەچتە ئېيتىپ بېرىدىغان بۇ چۆچەكى سۆپۈرگەئاخۇنغىمۇ، چىنارئايىمغىمۇ يادا بولۇپ كەتكەنىدى.

— بۇرۇن بۇرۇندىكەن، تېرىق تۇلۇمدىكەن، يېتىم بۇلۇڭدىكەن، بىر سازلىقتا بىر پاقا بىلەن بىر پاشا ياشايدىكەن، ئۇلار يېقىن دوستلاردىن ئىكەن، — دەپ ھېكايىسىنى باشلايتتى ئۇ قولتۇقىغا بېشىنى تىقىپ ئولتۇرۇشقان

نەۋرىلىرىنىڭ بېشىنى سىيلاپ، — بىر كۈنى بىر كۆرەڭ تۆگە سازلىققا كەپتۇ-دە، پاقىنىڭ ھەمراھىنى دەسسەپ ئۆلتۈرۈپ قويۇپتۇ. پاقىنىڭ ئاھۇ زارىغىمۇ پەرۋا قىلىپ قويماپتۇ، پاقا لەۋلىرىنى چىشلەپ تۇرۇپ:

— خەپ توختاپ تۇر، كۈنلەرنىڭ بىرىدە قىساسىمنى ئالمايدىغان بولسام، — دەپ قەسەم قىپتىكەن، تۆگە گىدىيىپ تۇرۇپ كۈلۈپ كېتىپتۇ ۋە:

— جۇغۇڭ قۇيرۇقۇمنىڭ ئۇچچىلىكمۇ، بىر تال قومىلدىقىمچىلىكمۇ يوق، يەنە قىساس ئالىمەن دەپ پو ئاتقىنىڭنى قارا سېنىڭ، — دەپ ئىغاڭلىغىنىچە كېتىپ قاپتۇ.

تۆگىنىڭ ئۆزىنى چوڭ چاغلاپ، يوغانچىلىق قىلغانلىقىنى كۆرگەن پاقا بىلەن پاشىنىڭ تازا ئاچچىقى كەپتۇ-دە، بىر تۈپ قومۇشنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، تۆگىدىن قىساس ئېلىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىپ، گېپىنى بىر قىپتۇ.

پاشا «غىڭ، غىڭ» قىلىپ ئۇچۇپ يۈرۈپ، تۆگىنى بىر تاغنىڭ باغرىدىن تېپىۋاپتۇ، كۆزىنى ئىككى-ئۈچ قېتىملا چېقىپ، قارىغۇ قىلىپ تاشلاپتۇ. ھېچ نەرسىنى كۆرەلمىگەن تۆگە بارا-بارا ئۇساپ ھالىدىن كېتىپ، جېنى تۇمشۇقىغا كەلگەندە، تۇيۇقسىز يېقىنلا بىر يەردە پاقىنىڭ كۆكىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قاپتۇ. پاقا بار يەردە جەزمەن سۇ بار، ئەمدى تاپتىم، دەپ ئويلاپ، يىقىلىپ، مۆدىرەپ پاقا بار يەرگە قاراپ مېڭىپتۇ. پاقىنىڭ ئۈنىمۇ ئاڭلىنىۋېرىپتۇ، تۆگىمۇ مېڭىۋېرىپتۇ، قارىغۇ تۆگە ئاخىر پاقا بار يەردىكى سۇنى تاپىمەن دەپ، بىر يار لېۋىگە بېرىپ قاپتۇ-دە، قەدىمىنى شۇنداق تاشلىشىغا ياردىن يىقىلىپ، شۇ ھامانلا جان بېرىپتۇ.

— كىچىكنى كىچىك دەپ، ئاجىزنى ئاجىز دەپ

بوزەك ئەتكەن بىلەن، پاقىنىڭ قىساسى تۆگىدە قالمايدۇ، پۇقرانىڭ قىساسمۇ ئابلىزقاردا قالمايدۇ، سىپىت ھاجىدا تېخىمۇ قالمايدۇ، — دەيتتى بوۋاي باللىرىغا.

سەپەر بوۋاي سۆيۈرگەئاخۇن ۋە يۇرتلۇقلىرىنىڭ ھامان بىر كۈنى قايتىپ كېلىپ، يۇرتنى قايتۇرۇۋالىدىغانلىقىغا خۇددى ئىمانىغا ئىشەنگەندەك ئىشىنەتتى. قادىر تۆمۈرچىنىڭ قېچىپ قۇتۇلغانلىقىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بۇ ئىشەنچىسى تېخىمۇ چىڭىدى. ئارام تاپسىلا كۈنپېتىش تەرەپكە قاراپ قېرىنداشلىرىنى ياد ئېتىدىغان، ئۇلار ھەققىدە خەۋەر تىڭ - تىڭلايدىغان بولدى. بىراق بارغانسېرى سىرلىق تۈس ئېلىۋاتقان ۋەزىيەت ۋە دوغىلارنىڭ ئىسكەنجىسى ئاستىدىكى شارائىت ئۇنى يۇرتداشلىرىنىڭ خەۋىرىنى ئۇقۇش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قىلدى.

— سەپەر سەپىرا، نان - پانلىرىڭنى ئېلىۋال!

ئىشىك تۇسۇپ ئولتۇرغان دوغا ۋارقىرىدى. چىنار ئايىمنىڭ يەنە غىزا ئەكەلگەنلىكىنى پەملىگەن بوۋاي قاتار - قاتار سوزۇلغان ئۆرۈشلەر ئاستىدىن بېشىنى ئېگىپ ئۆتۈپ ئىشىك ئالدىغا باردى. ئۇ چىنار ئايىمنىڭ ئىشىك سىرتىدا تۇرۇپلا ئۇزاتقان قولىدىن ياغلىقتا چىگىلگەن غىزانى ئېلىپ تۇرۇشىغا ئابدۇراخمان كۆككۆز ھويلىدا پەيدا بولدى ۋە ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپلا دوغىلارغا بۇيرۇدى:

— ماۋۇ قانجۇقنى ھەيدەپ چىقىرىڭلار، كىمىكى ئۇنى ئۇستەخانىنىڭ ئەتراپىغا يېقىن يولىتىدىكەن، ئۆزىنى جەھەننەمدە كۆرسۇن!

تاپانچىسىنى قولىغا ئالغان ئابدۇراخمانىنىڭ ئادەم يېگۈدەك ئەلپازدا تۇرغىنىنى كۆرگەن دوغىلار ئېتىلىپ كېلىپ، سەپەر

بۇۋاينىڭ قولىدىن ياغلىقنى تارتىۋالدى ـ دە، ئۆستىخانىنىڭ ئۆگزىسىگە چۆرۈۋەتتى. چىنارئايىمنىمۇ ئىتتىرىپ، دۆشكەلەپ ھويلا دەرۋازىسىدىن قوغلاپ چىقاردى.

31 ، قەسەمخور يەنە قەسەم قىلماقتا

ئىلچىگە ئاتلانغانلارنى كۆز يېشى بىلەن ئۇزىتىپ قالغان نۇرەك باخشى دورا ئۈزۈلۈپ قېلىشى بىلەن تەڭلا يەنە ھالسىزلىنىشقا يۈز تۇتتى. ئەمدىلا نېپىز قەقەش باغلىغان جاراھەت ئاغزى يېڭىباشتىن شەلۋەرەپ، داغلىغاندەك ئاغرىشقا باشلىدى، تاكى يوتىسىغىچە يامرىغان ئىششىق ھەر ئىككىلا ئايىغىنى خۇددى تۈگمەن تېشى ئېسىپ قويغاندەكلا ئېغىرلاشتۇرۇۋەتتى.

«ئاھ، لەنىتى ئاغرىق ماجالىمنى سۇغۇرۇۋالمىغان بولسا، مەن مۇشۇنداق تەييارغا ھەييار بولۇپ ياتىدىغان، بىقۇۋۇل بەندىمىدىم؟ ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ شوخ كېيىكتەك سەكرەپ ماڭالايدىغان چاغلىرىنى يادىغا كەلتۈرۈپ، ـــ يەنە كېلىپ تازا يامان چاغدا ھە، تەقدىرنىڭ يەنە قانداق ئويۇنلىرى بار ئىكىن ماڭا كۆرسىتىدىغان؟»

دېگەنبىلەن، يىگىتلەرنىڭكىدەك شىددىتى ئۇنى ئۆز ھاجىتىدىن ئۆزى چىقىشقا، ھەتتا تاياققا تايىنىپ كەپە ئەتراپىدىن 20 ـ 30 قەدەم سىلجىشقا ئىمكان بېرەتتى. ئۇ كىملەردۇ ئەكەلگەن قارا مارجاندەك پارقىراپ تۇرغان قاراقاتنى قوبۇل قىلغۇسى كەلمەي، توغراقلىققا كىرىپ، ئۆز ئەمگىكى بىلەن ئۆزىنى قامداشقا تەرەددۇت قىلغاندا، رەسۇل ئىمام شۇ ھامان يۈگۈرۈپ كېلەتتى ـ دە:

— ھوي ... ھوي، كەيپىدىن چىقمىسىلا نۇراخۇن، جاراھەتلىرى ئەدەپ كېتىدۇ. سۆپۈرگەئاخۇن بېگىم پېقىرغا شۇنداق تاپىلىغان، — دەيتتى ـ دە، ئۇنى ئىتتىرگەنچە ئىتتىرىپ، كەينىگە سولاپ قوياتتى. ئۆزى بولسا پۇقرالارنى قابىل سەرداردەك كەينىگە سېلىپ قەيەرلەرگىدۇ ئەكىتەتتى. غېجەك تارتقاندەك غىڭشىپ، ئارام بەرمەيدىغان ئۆلگۈر پاشىلارغا ھەمراھ بولۇپ يالغۇز قالغان چاغلىرىدا، ئۇ مۈڭگۈز بۇرغىسىنى قولىغا ئېلىپ، ھەر بىر سىزىقلىرىغىچە قاراپ چىقاتتى. ئۇنى ماتا كۆڭلىكىنىڭ پېشى بىلەن سۈرتۈۋېرىپ، خۇددى خروستالدەك پارقىرىتىۋېتەتتى ـ دە، دېمىنىڭ يەتمىگىنىگە قارىماي، پۈۋلەپ «دۈت ... دۈت» قىلىپ سادا تارتاتتى. ئادەم يامراپ كەتكەن توغراقلىقتىن قېچىپ كېلىپ، كەپە ئەتراپىدىكى توغراق شاخلىرىدا قاناتلىرىنى سالپايتىپ تۈكلىرىنى پاخپايتىپ ئارام ئېلىۋاتقان قۇشقاچلار قىزىپ تۇرغان ھاۋانى تىترىتىۋاتقان بۇرغا ئاۋازىدىن چۆچۈپ، ئورۇن يۆتكەشكە مەجبۇر بولاتتى.

سۆپۈرگەئاخۇن بىلەن خوشلاشقاندا، ئۇ كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا:

— خۇداغا ئامانەت، قايتا دىدار كۆرۈشۈشكە نېسىپ بولمىسا پېقىردىن ئىككى ئالەملىك رازى بولارسىلەر، كۆڭلۈڭلەرگە كەلگۈدەك ئىش قىلىپ قويغان بولسام ...، — دېگىنىدە، سۆپۈرگەئاخۇن ئۇنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ:

— بۇنداق گەپنى قىلمايدىغان نۇراخۇن. ئادەم دېگەننىڭ ئاغزىدىن يەل ئەمەس، سائەت چىقىدۇ، — دەپ خاپا بولغانىدى.

ئاغزىدىن راستىنىلا سائەت چىقىپ كەتتىمىكىن، ئۇنىڭ ھالى كۈنسېرى ئوسالىشىپ، ماغدۇر ـ دەرمانى تۈگەپ، زەئىپلىككە قاراپ يۈزلەنمەكتە، قانداقتۇر بىر يوشۇرۇن ۋەھىمە

بېشىدا ئەگىمەكتە ئىدى. بۇ ئىپلاس كېسەلنىڭ ئەڭ يامان ئاقىۋىتى خىيالىغا كىرىپ كەلگىنىدە يۈرىكى بىر ئۆرۈلۈپ، كۆزىگە ياش قاپلىشاتتى.

بۇنداق چاغلاردا ئۇ: «بۇ دۇنيانىڭ يەنە نېمە قىزىقى بولسۇن؟ تارتىشىدىغان، تاشلاپ كېتىشكە قىيمايدىغان يەنە نېمەم بار ئىدى؟» دەپ يېرىم بولغان كۆڭلىگە تەسەللى بەرمەكچى بولاتتىيۇ، ئارقىدىنلا بۇ خىيالىنى كاللىسىدىن سۈرۈپ چىقىراتتى. ياشىنىڭ قىممىتى كۆز ئالدىدا يېڭىباشتىن نامايان بولۇپ، بارغانسېرى چوڭىياتتى. رەڭمۇرەڭ قىزىقچىلىقلارغا — مۇھەببەت بىلەن نەپرەتكە، زۇلۇم بىلەن قىساسقا، ياخشىلىق بىلەن يامانلىققا ئۆز قويىنىدىن ئورۇن بەرگەن بۇ دۇنيادا ئۆزىنى كەم بولسا بولمايدىغان بىر ئادەم، دەپ ھېس قىلاتتى.

دۇرۇس، جان — بەندىگە ئامانەت قىلىنغان نەرسە، ئامانەتنى قاچان، قەيەردە قايتۇرۇۋېلىش ھەق ئىگىسىنىڭ ئىشى. مۇبادا ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى كېلىپ، ئەزرائىل ھايات چىرىغىنى ياغسىراتسا، ئامانەت ئىگىسى ئامانەتنى تەلەپ قىلسا، ئۇنىڭغا ئىلاجىكامنىڭ ئۆيى يىراق. يەنە كېلىپ، ئۇنىڭ بۇ دۇنيادا قېلىپ قالغۇدەك مال-دۇنياسىمۇ، مېھرىنى ئۈزەلمەيدىغان بالا-چاقىسىمۇ، بىرەر ئۇرۇق-تۇغقىنىمۇ يوق، دۇنياغا كەلسىمۇ بولىدىغان، كەلمىسىمۇ بولىدىغان، لېكىن دۇنياغا ئاپىرىدە بولۇپ قالغىنى ئۈچۈنلا ياشىشىغا توغرا كەلگەن بىر ئەرزىمەس ھاشارات قانداق دەبدەبىسىز ئۆلۈپ كەتسە، ئۇمۇ شۇنداق تىۋىشسىز كۆز يۇمىدۇ. ئۇنىڭدىن قالغان ئاددىي قەبرە تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ تىلىنى بىلىپ بولمايدىغان بۇ زاماندا ئون كۈن، بىر ئاي، كۆپ بولسا بىر يىلدا تۈزلىنىپ كېتىدۇ-دە، بۇ دۇنيادا شۇنداق بىر ئىنساننىڭ ياشاپ ئۆتكەنلىكى-

دىن ھېچقانداق نام-نىشان قالمايدۇ. يەنە خەيرىيەتكى، ئۇنىڭ كۈنىنى قانداق ئالار ئىكىن دەپ غەم قىلىدىغان قېرى ئاتا-ئانىسى، تۆلىيەلمەي قالارمەنمىكىن دەيدىغان بىر يارىماقمۇ قەرزى يوق.

بىراق، ئىككىلا نەرسە — مۇتەھەملەردىن ئېلىنىدىغان قىساس ۋە تۇنجى مۇھەببىتىنىڭ قۇربانى بولغان بىر قەبرە ئۇنىڭغا ھەرقانداق شەكىلدىكى ئۆلۈمنى قورقۇنچلۇق قىلىپ كۆرسەتتى. بۇ ئالەمدىن تىنچقىنا خوشلىشىپ، ھەتتا جەننەتكە كىرىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ئىككى سادا ئۇنى نازۇنېمەتلەرنىڭ بەھرىدىن ۋە كەرەشمىلىك ھۆرۇ-غىلمانلارنىڭ لەززىتىدىن مەھرۇم قىلاتتى.

— نۇرەك باخشى ئۆلۈپتۇ، ھېلىقى نۇرەك كەلگۈندى ئۆلۈپتۇ! ھا ... ھا ... ھا ... نۇرەك باخشى ئۆلۈپتۇ!! قىساسمۇ ئۆلۈپتۇ ... ئۆلۈپتۇ ...

— نۇر، مەن ساپ مۇھەببىتىمىز ئۈچۈن جېنىمنى قۇربان ئەيلىدىم، شۇ چاغدا سەن قەبرەمنى مەڭگۈ تاشلىماسلىققا ۋەدە بەرگەن ئەمەسمىدىڭ، ھاياتىڭ ياپرىقىغا ئۈششۈك تېگىپ بەرگىدىن ئۈزۈلگەندە ماڭا ھەمراھ بولماقچى ئەمەسمىدىڭ!؟ ئەمدى قەبرەمنى، قەبرەم ياتقان تۇپراقنى تاشلاپ كەتتىڭمۇ؟ ۋاپاسىز ... ۋاپاسىز ... ۋاپاسىز!...

نۇرەك باخشى ئۆزىنى ئاللانىڭ دەرگاھىدا، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، ساۋاپ بىلەن گۇناھ ئۈستىدە ھېسابات قىلغۇچى پەرىشتىلەر ئالدىدا، دەپ قىياس قىلدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ يۈزى ئاق، ئاق بولۇپمۇ قۇياشتەك نۇرانە ئىدى. چۈنكى ئۇ دۇنياغا كەلگەندىن تارتىپ بىرەر چۈمۈلىنىمۇ رەنجىتمىدى، ھېچكىمگە يامانلىق قىلمىدى. قۇربىنىڭ يېتىشىچە كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئالدى، بېشىنى سىلىدى، تۇز بەردى. شۇنداقتىمۇ،

ئۇ يۇرت ئالدىدا، قىساسى ئالدىدا، ئالەمدىن ياش كەتكەن يارى ئالدىدا يۈزى قارا ئىدى. قارا بولۇپمۇ، قاغا قانىتىدىنمۇ، قازان قارىسىدىنمۇ، زۇلمەتتىنمۇ ئۆتە قارا ئىدى. پەرىشتىلەرنىڭ سوراق سوئالى ئالدىدا قورقۇمسىز، مەردانە ئىدىيۇ، ۋىجدان، لەۋزى ئالدىدا ئاجىز، بىچارە، ئۆلۈمتۈك ئىدى. ئاللا ئىمتىھان قىلىدىغان پىلسىرات كۆۋرۈكىدىن يوغان، دادىل، مەزمۇت قەدەملەر بىلەن خۇددى شامالدەك ئۆتۈپ كېتەتتىيۇ، يۇرت ئالدىدىكى بۇرۇچ، ۋەدە ئالدىدىكى ۋاپا بىنا قىلغان پىلسىراتتىن بىر قەدەم باسا-باسمايلا موللاق ئېتىپ يىقىلاتتى ــ دە، تۈۋى يوق هاڭغا چۈشۈپ، يىلان-چايانلارغا يەم بولاتتى ...

ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە غايىبتىن كەلگەن «ئۆلۈم ــ قورقۇنچاقلارغا بېرىلگەن جازا» دېگەن سادا ئاڭلاندى. يۇرتىمۇ تارتىۋاتقان مۈشكۈلاتلىرىدىن شىكايەت قىلغاندەك بولدى، يىراقتىكى قەبرىدىنمۇ ئاۋاز كەلدى. كىمدۇ «ئۇ، ئۆلۈپتۇ» دەپ مەسخىرىلىك كۈلدى. ئۇنىڭ مېڭىسى مىڭلىغان هەرە كىرىۋالغاندەكلا زىڭىلداپ كەتتى...

«ئى شەپقەتلىك، هىدايەت قىلغۇچى ئاللا، سەندىن ئۆتۈنىمەن، پېقىرنى بەندەم دېسەڭ، يۇرت چېھرىنى ئىپلاس داغلاردىن خالاس قىلىپ، كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن يەر بىلەن، ئۆزۈك قوشقان قېرىنداشلىرىم بىلەن، جانانىم ياتقان قەبرە بىلەن دىدارلىشىۋالغۇچە پۇرسەت بەر، دەرگاهىڭدىن ئارمان بىلەن كەلدىم، يەنە ئارمانسىز كېتەي!»

ئۇ قىمىرلىۋىدى، ئۆزىنى مالائىكىلەر بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈۋالغاندەك يېنىك، روهلۇق هېس قىلدى. تاياققا تايىنىپ كەپە ئالدىغا چىقتى. چوغ سۈپەت يېلىنجاپ تۇرغان ئاسمانغا، بېشىنى بۇلۇتقا تۇغرىلاپ، تىزىدىن ئۆسۈپ كېتىۋاتقان مەزمۇت تۇغراقلارغا بىر-بىر قاراپ چىقتى-دە، پۇتىسىغا قىس

تۇرۇۋالغان قەدىناس بۇرغىسىنى ئېلىپ، كۆكلىدە يېڭىدىن ئاپىرىدە بولغان ئۈمىدىنى ئايان قىلىش ئۈچۈن كۈنچىقىشقا، كۈنپېتىشقا قارىتىپ ھەۋەس بىلەن پۈۋلىدى.

«دۇت ... دۇت ... دۇت ...»

ئۇ ھەرنە تۇسالغۇلارنى تېشىپ ئۆتۈۋاتقان نەزەرى بىلەن كۆرۈپ تۇراتتىكى، ئانا يۇرت ئۇيقۇلۇق جاناندەك نازلىق تولغىنىپ، ئۆزىگە تونۇش ئاۋازدىن ئۈمىد تېگىنىڭ ناۋاسىنى ئاڭلاپ، ئۇھ تارتماقتا ئىدى. ئۇنى زارىقىپ كۈتۈپ ياتقان ئامرىقى ۋىسال خەۋىرىنى ئاڭلىغاندەك، كۆكسىنى تىترىتىپ، ۋىلىقلاپ كۈلەتتى. ئىلچى شەھىرىنىڭ قايناق بازىرىدا كېتىۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇن ھەمراھلىرىنى نوقۇپ: «پاھ، مانا بۇ بىزنىڭ نۇرەك باخشى، ئۇ ئۆلمەپتۇ!» دەۋاتاتتى...

غەرب ئۇپۇقىدا ئۇيۇپ قالغان قان پارچىسىدەك قىزىرىپ لەيلىشىپ يۈرگەن بۇلۇت پارچىلىرى ئاستا-ئاستا قانسىرىغان ئادەمنىڭ چىرايىدەك ساغىرىشقا باشلاپ، ھەش-پەش دېگۈچە كۈلرەڭگە ئۆرۈلدى. مىنۇتسېرى روشەنلىشىۋاتقان يۇلتۇزلار كۆك قەھرىگە مىخلانغان زەر مىخلاردەك پارقىراپ، كەمتۈك ئاي كۆتۈرۈلۈشكە باشلىغاندا بولسا، ئۆزىنى گۈگۈم لىباسى قوينىغا يوشۇرۇپ، سۈتتەك ئاق نۇر بىلەن سىڭىشىپ كەتتى.

«يۇرتلۇقلار ئەجەب قايتىپ كەلمەيدۇغۇ، بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىغان بولمىغىيدى؟» تىنچىق ھاۋادا خۇددى خۇمدانغا كىرىپ قالغاندەك قىينىلىۋاتقان نۇرەك باخشى چېكەتكىلەر بەس-بەستە چىرىلدىشىۋاتقان توغراقلىققا قاراپ تۇرۇپ ئۆزىگە سوئال قويدى. قورسىقىنىڭ تولىمۇ ئېچىرقاپ كەتكەنلىكىنى سەزدى. ياخشى كۆككۆل پۇقرالارغا تۇغۇلغان تەمەسىز ئۈمىدتىن ئۆزگە، ئىنسانىي مۇھەببەت ۋە يۇرتداشلىق مېھ-

رى ئۇنى سېغىندۇرغاندى.

ئۇ، ئۇن قەدەمچە ئىچكىرىلەپ توغراقلىققا قۇلاق سالدى. تۇرۇپلا لاپپىدە كۆيۈپ كېتىدىغاندەك ئىسسىق توغراقلىقتىن چېكەتكە، ھاشاراتلارنىڭ چىرىلدىشىدىن، ئاچلىق ۋە تىنچىقتىن پەرياد سېلىۋاتقان ھۇقۇشنىڭ ئاجىز ھۇۋلىشىدىن ئۆزگە ھېچقانداق سادا كەلمەيتتى. قۇرۇپ كېتىۋاتقان يوپۇرماقلارنى ساپايى چالغاندەك شىرىقلىتىپ تەبىئەتنىڭ تىرىكلىكىدىن بېشارەت بەرگۈچى شامالمۇ يوق. دۇنيا نۇرەك باخشىنىڭ ئەنسىز دۇپپۇلدەۋاتقان يۈرىكىدىن ئۆزگە، ھېچقانداق تىرىكلىك نىشانىسى قالمىغاندەك سۈكۈناتقا غەرق بولغاندى.

ئېغىر كۈنلەردە مۇرەببە بولغان قېرى شەيختىن ئايرىلغاندىن بېرى زاراتگاھلىق يېنىدىكى ئاشۇ قىمىسىق كەپىدە ئۇزۇن تۈنلەرنى، زېرىكىشلىك ئاخشاملارنى يالغۇز ئۆتكۈزۈشكە ئۆگىنىپ كەتكەن نۇرەك باخشى ئەتراپىنى قۇم قورشاپ تۇرغان بۇ توغراقلىقنىڭ جىمجىتلىقىغا چىداپ تۇرالمىدى. ئاخىر تەۋەككۈل قىلدى- دە، ئۆزى بىلىدىغان چىغىر بىلەن توغراقلىققا ئىچكىرىلەپ كىرىپ كەتتى. قويۇق شاخلار ئارىسىدىن بىلەپ پارقىرىتىلغان قىلىچ بىسىدەك ئېتىلىپ كىرگەن ئاي نۇرى تىكەن، چاتقاللار ئارىسىدىكى بۇ چىغىرنى سۇس يورۇتۇپ تۇراتتى.

ئۇ بىرەر يۈز قەدەمچە ئارىلىقنى تويتوغرا بىر ئاش پىشىم ۋاقىت سەرپ ئېتىپ بېسىپ بولغاندا، ئالدى تەرەپتىن بىر يورۇپ، بىر سۇسلىشىپ تۇرغان شولىنى كۆرۈپ قالدى- دە، يۈرىكىنى بېسىپ تۇرغان يوغان تاش ئاغدۇرۇلۇپ كەتكەندەك، يېنىكلىشىپ قالدى. پۈتۈن دەرمانىنى بىر پۇتىغا يۆتكەپ، سۈر ئېتىنى ئىتتىكلەتتى.

ئۇ بىر- بىرىنىڭ دىدارىنى كۆرۈپ ئولتۇرۇش مەقسىتىدە

يىقىلغان گۈلخاننى يىراقتىن چۆرىدەپ، شەلپەردىن نىققاب تارتقاندەك قىزىرىپ كەتكەن يۈزىنى پەسكە قارىتىپ، بېشىنى سىلىپ ئولتۇرۇشقان يۇرتداشلىرىنى كۆردى. كىمدۇ بىرىنىڭ ئېغىز راۋابىغا تەڭكەش قىلىپ ئېيتقان مۇڭلۇق ناخشىسىنى ئاڭلاپ، گۈلخانىنىڭ ئون قەدەم نېرىسىدا قەدىمىنى توختاتتى-دە، توغراقتا يۆلەندى.

كۆزلىرىڭنى يۇمغاندا، ئانام، ئانام، ئانام،
ئۇخلاپ كەتتى دەپتىمەن، ئانام، ئانام، ئانام، ئانام.
جىنازىغا سالغاندا، ئانام، ئانام، ئانام،
ئاتقا مىندى دەپتىمەن، ئانام، ئانام، ئانام،
ۋاي... بىچارە ئانام!
ئاھ... رەھمەتلىك ئانام، كۆز نۇرۇم ئانام...

نۇرەك باخشى شۇنداق زەن قويۇپلا ناخشا ئېيتقۇچىنىڭ ھېلىقى ئايشەمخان مومايىنىڭ يالغۇز ئوغلى مەتقاسىم ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئادەتتە كەم سۆز، جىمغۇر بۇ يىگىتنىڭ يۇرتتا قالغان يالغۇز ئانىسى يادىغا يەتكەن بولسا كېرەك، ئاغزىدىن ناخشا ئەمەس، بىر پارچە داد-پەرياد ئوتى ئېتىلىپ چىقىۋاتاتتى. يۈرىكىگە پەۋەس تولۇپ كەتكەن سېغىنىش مۇڭلۇق ئاھاڭغا، پەريادلىق ئىبارىلەرگە ئايلىنىپ، جۇدالىق زارى تۆكۈلۈۋاتقان تىلىدىن يامراپ، سەۋر قاچىسىدىن تاشماقتا ئىدى.

ئاھاڭ بىلەن ئارىلىشىپ كەلگەن يىغا ئاخىر غالىب كەلدى بولغاي، ناخشا تۇيۇقسىز ئۈزۈلۈپ قالدى. ناخشىنىڭ ئاخىرى يىغا بىلەن داۋاملاشتى. مەتقاسىم يېنىدىكى بىرەيلەننىڭ قۇچىقىغا تاشلاندى.

— ئى جامائەت، ئى مۆمىن مۇسۇلمانلار، مەتقاسىمئاخۇندەك بىر تەمبەل يىگىتنىڭ، سوقا-سەندەلدەك، يېگەن-ئىچكەندەك بىر ئەركەكنىڭ كۆز يېشى قىلىۋاتقىنىغا ھەيران

قىلىۋاتامسىلەر؟ — توپ ئوتتۇرىسىدا پەيدا بولغان رەسۇل ئىمام گۆلخان تەپتىنىڭ كۆپۈلدەپ ئۇرۇۋاتقىنىغا قارىماي، قوللىرىنى سوزۇپ سۆزلەشكە باشلىدى، — بىز مۇسۇلمانلار ئاللانىڭ كارامىتى بىلەن بىر ئۆيۈل قاندىن ئانا قارنىدا ئاپىرىدە بولدۇق. مېھرىبان ئانىمىز توققۇز ئاي، توققۇز كۈن قورساق كۆتۈرۈپ، تولغاق يەپ بىزنى تەۋەللۇت قىلدى. قىزىل قاندىن ئاق سۈت ئايرىپ بېرىپ، بىزنى ئېمىتتى، تۈن بويى كىرپىك قاقماي يۆگەكىمىزنى قۇرۇقدىدى. هالا بۆگۈنكى كۈنگە يەتكەندە، ئۇلار قېرىپ، دالدەك مۈكچەيدى، چاچلىرى ئۈچتەك ئاقىرىپ، كۈچىدىن قالدى. ئەپسۇسكى، كۆرمىڭ ئەپسۇسكى، ئۇلار ئۆز پەرزەنتىنىڭ ۋاپا بەدىلىگە يەتكۈزىدىغان پەرزەنتلىك مېھرىگە تەشنا بولۇپ، بۇرچىمىز تۆپەيلى يەتكۈزىدىغان بىر بۇردا نېنىمىزغا هاجىتى چۈشكەندە، بىز ئۇلارنىڭ يېنىدىن نېرى كەتتۇق. موھتاجلىقتا سەۋەبكار بولدۇق. مۇشۇنداق چاغدا بىز يىغلىماي كىم يىغلايدۇ، ۋاپاسىزلىقتا بىز پۇشايمان قىلماي، كىم پۇشايمان قىلىدۇ؟ ئانا ئۇلۇغ، ئانىنىڭ دىلىنى رەنجىتكەن كىشى ئاللانىڭ قەھرىگە ئۇچرىغۇسىدۇر ...

رەسۇل ئىمام جاۋغىيىدا ماغزاپتەك ئاقىرىپ تۇرغان كۆپۈكلەرنى ئېرتىۋېتىپ، گۆلخان ئەتراپىدا هالقىسىمان شەكىل تۈزۈپ ئولتۇرغانلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى-دە، ياش دەرياسىغا غەرق بولۇپ، ئېچىنىشلىق نالە-زار قىلىۋاتقان بىر بۆلۈك كىشىلەرگە قاراپ تۇرۇپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— يىغلاڭلار جامائەت، يىغلاڭلار، پۇخادىن چىققۇچە يىغلىۋېلىڭلار، كۆز يېشىڭلار مېھرىبان ئاتا-ئاناڭلارنى يىراق يۇرتتا بىر تال ئېتىبارسىز خەستەك تاشلاپ قويغان گۇناھىڭلارنى ئاز-تولا بولسىمۇ يېنىكلەتسە ئەجەب ئەمەس. ئانىسىدىن ئايرىلغان قوزىدەك بىئارام بولۇپ، يېگەنىنىڭ ئاغزىغا، كىيگەنـ

نىڭ ئۈچىغا تەلمۈرۈۋاتقان، تاش يۈرەك ئاتىسىنى قاغاۋاتقان پەرزەنتلىرىڭلارنىڭ ئىشتىياقىدا پارە-پارە بولۇۋاتقان يۈرەكىڭلارغا ئاز-تولا بولسىمۇ شىپالىق بېرەر. كۆز يېشى پۇشايمانىنىڭ دەلىلىدۇر. ئاللا بولسا پۇشايمان قىلغۇچىنىڭ پۇشايمانىنى، توۋا قىلغۇچىنىڭ ئىستىغپارىنى قوبۇل قىلغۇچى شەپقەتلىك زات!

مۇساپىرلار ئىچىدە كىمنىڭ ئاتا-ئانىسى، پەرزەنتى، ئۇرۇق-تۇغقىنى، خۇدا قوشقان مەھبۇبى يوق؟ ئۇلارنىڭ ئىككى ئايغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە پەيدىنپەي پەيدا بولغان تەركىدۇنيالىق ھەسرىتى ۋە جۇدالىق دەردى بىلەن تونۇشۇپ قالغان سەۋر قاچىسى رەسۇل ئىمامنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەنلا پاڭڭىدە يېرىلىپ كەتتى. توپ ئىچىدە ھۆكرەپ يىغلىمىغان ھېچكىم قالمىدى. ماتەم شاۋقۇنى پەلەككە يەتتى. ئۆچۈپ قالاي دېگەن گۈلخاننىڭ شولىسىدا قىزىرىپ، ھېچكىمگە ئۆزىنى تەڭ قىلمايدىغان پالۋان سۈپەت گىدىيىپ تۇرغان توغراقلارمۇ بۇ ھازىغا قوشۇلغاندەك، ياشلىق باھارىنى يوقىتىۋاتقان يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ قويدى.

ھاسىسىنى تۇتۇپ، خىيال قوشىنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋەتكەن نۇرەك باخشى يۆلىنىپ ئولتۇرغان توغراققا چاپلىشىپلا كەتتى.

«ۋاھ، ئانا مېھرى دېگەن شۇنچىلىك ئۇلۇغمىدۇ، پەرزەنت دېگەنچۇ؟» ئۇ ھەرقانچە ئويلاپمۇ ئۈچ ياش ۋاقتىدا ئۆزىنى تاشلاپ كەتكەن مەرھۇم ئانىسىنىڭ چىرايىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلمىدى. دادىسى كۆز يۇمۇشتىن بۇرۇن «ئاناڭ بەكمۇ مۇلايىم، ئوبدان مەزلۇم ئىدى» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان بولسىمۇ، لېكىن، ئۇنىڭ بىرەر چىراي ئالاھىدىلىكىنى ئېيتىپ بەرمىگەن، مۇبادا ئۇ ئانىسىنى ئۆزى بىلىدىغان قانـ

داقتۇر بىرەر مومايىنىڭ قىياپىتىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلىگەن بولسا، نېمىدېگەن بەختلىك بولار ئىدى-ھە؟ ئۇ چاغدا ئۇ پۇقرالار ئارىسىغا ئېتىلىپ بېرىپ، ئۇلار بىلەن قۇچاقلىشىپ تۇرۇپ تازا بىر يىغلىۋالار ئىدى!

نۇرەك باخشى گۇناھسىز ئۆلۈپ كەتكەن سۆيگۈنىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا ۋىجدانەن بەرگەن قەسىمىگە بىنائەن، ئۆمۈرۋايەت ئۇنىڭغا قارىلىق تۇتۇپ، ئۆيلىنىش ئويىدا بولمىدى. شۇ سەۋەبتىن پەرزەنتمۇ كۆرمىدى. پەرزەنت مېھرىنى ئۇ ھېلىغىچە ئۆزى ئامراق بولغان، ھېكايە-چۆچەكلىرىنى بېرىلىپ تىڭشايدىغان بىرقانچە بالىغا بولغان ئامراقلىقى دائىرىسىدە چۈشىنىپ كەلدى، توغراققا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ «پەرزەنت مېھرى دېگەن ئەسلىدە مۇنداق ئىكەن-دە» دەپ قويدى ئىچىدە.

ئۇ ھۆكرەپ يىغلىيالمىغان بولسىمۇ، يىغلاۋاتقان يۇرتداشلىرىغا ئىچى ئاغرىپ، كۆزىگە بىرنەچچە قېتىم ياش ئالدى. رەسۇل ئىمامنىڭ ئۇلارغا تەسەللى بەرمەكتە يوق، ئوت ئۈستىگە ياغ چېچىۋاتقانلىقىنى زادىلا چۈشىنەلمىدى ...

بۈگۈنكى بامدات نامىزىدا ئۈچ-تۆت كىشى «ئاللاھۇئەكبەر» دەپ ئېڭىشقىنىچە ئىككىنچىلەپ ئورنىدىن تۇرالمىدى.

— مىدىرلىغۇدەك ماغدۇرىمىزنىڭ بارلىقىدا بۇ دوزاختىن چىقىپ كەتمىسەك، ئاتا-ئانىمىزنىڭ، بالا-چاقىلىرىمىزنىڭ دىدارىنى كۆرەلمەيدىغان ئوخشايمىز، قېنى نۇراخۇن، بۇنىڭغا بىرنېمە دېمىسىلە بولمىغۇدەك! — دېدى بىرەيلەن ناماز تۈگىگەندىن كېيىن كەپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ. بۇ گەپ يەنە بىرقانچەيلەننىڭ گەپ خالتىسىنى تېشىۋەتتى. كىملەردۇر تېتىقسىز بىرنېمىلەرنى دەپ غودۇڭشىدى.

ئۆزىگە قانداقتۇر بىرسۈرلۈك، سوغۇق نەزەر بىلەن تىك قادىلىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىدىكى ئالامەتلەرنى كۆزىگە

سىغدۇرالمىغان نۇرەك باخشى كۆچىنىپ ئورنىدىن تۇردى ۋە چۈشەنچە بېرىشكە تەمشەلدى. تۈنۈگۈن كەچتە مۇساپىرلاردىن گۈلخان يېنىدىلا ئايرىلىپ قالغان ۋە بۈگۈن ناماز پارىغ بولۇشى بىلەنلا ئالۋاستىدەك غايىب بولغان رەسۇل ئىمام بىردىنلا پەيدا بولۇپ:

— نۇراخۇن بىلەن تاكاللاشماقچىمۇ سىلەر؟ ئۇ سىلەرنىڭ كۆڭلىڭلاردىكىنى چۈشىنەتتىمۇ-يا؟ ئۇنىڭ بۇ دۇنيالىق بىر بۇرغىسىدىن ئۆزگە يا ئاتا-ئانىسى يوق، يا خوتۇن-بالىسى يوق، بۇ ئادەمنى ئاۋارە قىلغىنىڭلار بىكار — دېدى.

ئۇ ھەقىقەتنى چۈشەندۈرۈشكىمۇ، رەددىيە بېرىشكىمۇ بىر قارارغا كېلەلمەيۋاتقان نۇرەك باخشىنىڭ سۆزلىشىگە ئىمكان بەرمىدى. كۆزلىرىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان مەمەدانە كۈلكە يۇقرالارنىڭ سوغۇق نەزەرلىرىگە قوشۇلۇپ شەكىلسىز ئامبۇرغا ئايلاندى-دە، ساددا، تۈز كۆڭۈل نۇرەك باخشىنىڭ تىلىنى قاتتىق ئىسكەنجىگە ئالدى.

— ئى مۆمىن مۇسۇلمانلار، سەۋر قىلىڭلار، كونىلار «سەۋر قىلساڭ غورىدىن ھالۋا پۈتەر» دېگەن، — رەسۇل ئىمام نۇرەك باخشىنى بۇ سوغۇق نەزەرلەرنىڭ مۇھاسىرىسىدىن قۇتۇلدۇرماقچى بولغاندەك، يۇقرالارغا بۇرۇلۇپ دېدى، — قېرىنداشلىرىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە قولىدىن كېلىشىچە ياخشىلىق قىلىش — ئەھلى ئىلمي مۇسۇلمانىنىڭ خىسلەتلىرىدىن بىرىدۇر، پېقىر تۈنۈگۈن كېچىدىن ئېتىبارەن ئۇيقۇمنى تەرك ئېتىپ، قېرىنداشلىرىمغا نۇسرەت تىلىدىم، ئاداشقان بەندەڭنى توغرا يولغا سال، دەپ ئۆتۈندۈم. ئۇلۇغلار نامىدىن بېشارەت بولۇشىچە، يېقىن كۈن، يېقىن سائەتلەردە بىزنى بىر يولغا سالغۇسىدۇر. بۇ يول ئەلۋەتتە تىكەنلەردىن خالىي ئەمەستۇر ۋە ئەمما ئۇ تىكەنلەر ئاللا بەخشەندە قىلغان يولىمىزنى توسال-

مايدۇ، شۇ يولنىڭ كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولۇشىنى سەۋر بىلەن كۈتەيلۇق!

ئەتىگەندىلا ئوتلۇق شاردەك يېلىنجاپ كۆتۈرۈلگەن قۇياش ئېگىز توغراقلارنىڭ ئۇچى بىلەن تەڭلەشكەندە رەسۇل ئىمام كۈتكەن كارامەت يۈز بەردى. ئەتىگەندىن بېرى، ئۆزىگە مەنەن ۋە جىسمانەن باغلانغان مۇساپىرلارنى يىپچى خوتۇننىڭ گېپىدەك كوتۇلداشلىرى بىلەن مەھكەم باغلاپ، كەپە جايلاشقان بوشلۇقتىن بىر قەدەممۇ نېرى سىلجىتمىغان رەسۇل ئاتلارنىڭ كىشنىگەن ئاۋازىنى بىرىنچى بولۇپ ئاڭلىدى. بۇ تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن كارامەتتىن ئەقلى خىرەلىشىپ، ئاغزىنى ئېچىپ قالغان مۇساپىرلار «ئۇلار كىمدۇ؟» دەپ ئۆلگۈرگىچە، «كارامەت» ئەلچىلىرى توغراقلىقتىن چىقىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم جامائەت! — توغراقلىقتا يېتىپ كەلگەندىلا ئېتىدىن چۈشۈپ پىيادە كېلىۋاتقان سىيىت ھاجى كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىشىپ، داڭ قېتىپ تۇرغان پۇقرالارنى كۆرۈپلا ئوڭ قولىنى تەنتەنە بىلەن كۆكسىگە ئېلىپ، سەللە كىيگەن بېشىنى مۇلايىملارچە ئەگدى.

سىيىت ھاجىنى كۆرۈپلا پۇقرالارنىڭ تېزدىكى قېتىۋېلىشىدىن ئەندىشە قىلغان رەسۇل ئۆزىنى بىردىنلا ئاشكارىلاشنىڭ تولىمۇ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى بىلگەچ، پۇقرا تەرەپتە تۇرغان قىياپەتتە ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇ قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، مەنسىتمىگەن قىياپەتتە سىيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭ باش- ئايىغىغىچە قاراپ چىققاندىن كېيىن سورىدى:

— ھاجىمنىڭ نېمە ۋەجىدىن بۇ تەرىقە مۇشەققەتلەرنى چېكىپ، باغرى سۇنۇق پۇقرالارغا سالام- سائەت قىلغىلى كەلگىنىنى بىلگىلى بولارمۇ؟

سىيىت ھاجى بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىشكە ئالدىراپ كەت-

مىدى. تەسۋىسىنى تولۇق بىر قاتار ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، بېشىنى كۆتۈرۈپ رەسۇلغا ۋە مۇساپىرلارغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇپ:

— ئى، ئاللانىڭ سادىق بەندىلىرى، بىز يوقىلاڭ ئۇقۇشماسلىق تۈپەيلى دىدارىمىزدىن جۇدا بولغىلى خېلى كۈنلەر بولدى. ھەرقايسىلىرىنى قېرىنداشتىنمۇ چارە، تۇغقاندىن ئەزىز كۆرگىنىمىز ئۈچۈن سېغىنىشىمىزنى زورىغا باستۇق. شەيتان ۋەسۋەسىگە كىرگەن ئابدۇراخمان ئىشىبېشى ھەرقايسىلىرىنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتىپ، گۇناھ قىلدى. پەقەت ئاللاتائالالا بۇ سۇپەت گۇناھكارغا جازا بەرگۈچى ۋە ئازار يېگەن بەندىسىگە ئۆزرە ئېيتقۇچىدۇر. غايىبتىن مەلۇمكى، قادىر ئاللا ھەممىمىزنىڭ كۆڭلىگە ئاداۋەت-ئازارنى ئۇنتۇپ، دوستلىشىش كويىنى سالدى. مۇشۇ بېشارەت ۋە ئۇرۇق-تۇغقان، ئاتا-بالا، قولۇم-قوشنىلارنىڭ دەۋىتىلا بىزنى بۇ مۇشەققەتلىك سەپەرگە ئاتلاندۇردى. بۇ چۆلدە مۇساپىرلىقنىڭ دەردىنى تارتىشمىسىلا، يۇرتقا قايتايلۇق، بارنى تەڭ يەپ، يوقنىڭ دەردىنى تەڭ تارتايلۇق! — دېدى.

— دۇرۇس ... دۇرۇس ...، — سېيىت ھاجىنىڭ ھەربىر قاراشلىرىدىن نېمە قىلىشىنىڭ لازىملىقىنى بىلىۋېلىشقا ئۆگىنىپ كەتكەن ئابلىزقارى ھاپىزنىڭ قولىدىن بىر بولاقنى ئالدى-دە، ئۇنىڭدىن ئوسمانىي قۇرئاننى چىقىرىپ، تاختايدەك قاتتىق مەيدىسىگە بېسىپ تۇرۇپ دېدى، — مۇقەددەس قۇرئان شېرىپ ئالدىدا قەسەمكى، پېقىر بۇ تۆت كۈنلۈك دۇنيادا ھېچبىر پۇقرانىڭ دىلىنى ئاغرىتمايمەن، مۇبادا قەسەمنى ئادا قىلمىسام، 30 پارە قۇرغان جىنىمنى تۇتسۇن!

يۈگۈرۈپ كەلگەن رەسۇل ئابلىزقارىنىڭ ئاغزىنى ئالقىنى بىلەن توسۇۋالدى ۋە ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتقاندەك:

— ھوي بۇنداق گەپنى قىلمايدىغان، سېيىت ھاجىمدەك

بىر زات ئالدىمىزغا كېلىپ، ئۆزرىخاھلىق قويغان يەردە بۇنچەلىك چوڭ قەسەم قىلمىسىلىمۇ بولاتتى، پۇقرالىرىمىزمۇ ئىمانىنى دوست تۇتقان خەق. بۇ تەرىقە زاتنىڭ ساقال-سۇمبات بىلەن يۈز نەچچە قىزىل يۈز ئالدىدا قىلغان لەۋزىمۇ يېتىپ ئاشاتتىغۇ، قانداق دېدىم جامائەت؟ — دېدى.

— . . . .

— قۇرئان شىرىپ مۇقەددەس، قۇرئان شىرىپ ئالدىدا قىلغان قەسەمدىن ھېچكىم تانالمايدۇ، قېنى مۇسۇلمانلار، يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ، لەۋزىگە ھالاللىق تىلەپ دۇئا قىلىلى، ئىلاھە ئامىن!

كەپىنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ تۇرۇپ كىشىلەرنىڭ بىر-بىرلەپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈۋاتقىنىنى كۆرگەن نۇرەك باخشى يىڭنە يۇتۇۋالغاندەك بىئارام بولۇپ كەتتى. كۆز ئالدىدا ھىممەت قاشقىنىڭ كۆكىرىپ كەتكەن چىرايى، ئابدۇللانىڭ يېتىم بالىلىرى، چولاق مۇئەززىننىڭ قانغا بويىلىپ ياتقان گەۋدىسى پەيدا بولۇپ، ئۇنى ئەيىبلەشكە باشلىدى. ئۇ كەپە ياغىچىغا ھاسىسى بىلەن بىرنى ئۇرۇپ، مۇساپىرلارغا ۋارقىرىدى:

— ھەي ئادەملەر، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قانداق جان ئۈزگەنلىكىنى، كىملەرنىڭ قولىدا ھالاك بولغىنىنى ئۇنتۇدۇڭلارمۇ؟ ئابلىزقارى قانچە مەرتەم قەسەم قىلمىغان، سېيىت ھاجى قانداق شېرىن ۋەدىلەرنى بەرمىگەن!؟

بەك كۆچەپ كەتكەنلىكتىن بولسا كېرەك، ئۇنىڭغا ئېگىز توغراقلار بىردىنلا جانلىنىپ، ئۆزىنى دەۋر قىلىپ چۆگىلەۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى، پۈتۈن جىسمىدىكى پەيلەر چورتلا ئۈزۈلگەندەك، ئاستا سىيرىلىپ، كەپىنىڭ قومۇش تېمىغا يۆلىنىپ قالدى.

سېيىت ھاجى يەنىلا كۈلۈمسىرەپ تۇرغىنى بىلەن، رە-

سۇل ئىمامنىڭ چىرايى خۇددى غورا چايناندەك پۈرۈلۈپ كەتتى. ئۇ دۇئادىن قولىنى تاشلاپ، نۇرەك باخشى تەرەپكە قاراپ ئېتىلغان تۆت-بەش كىشىنىڭ ئالدىنى تورىدى-دە، ئۇلارغا قاراپ:

— نۇراخۇننىڭ گېپىگە چىنپۈتۈپ قالماڭلار، ئۇنىڭ ئىسسىتمىسى بەلكى مېڭىسىگە چىققان بولسا كېرەك، ئىختىيارىغا قويۇۋەتسەك ھېلىلا ئۆكشىلىپ قالىدۇ، — دېدى.

— ئاتا-ئانىلىرىمىز، خوتۇن-بالىلىرىمىز بەلكىم ئىشىك ئالدىغا چىقىپ بىزنى ساقلاپ تۇرىدىغاندۇ، نۇراخۇننىڭ بولسا ساقلايدىغان ھېچكىمى يوق. ئۇ خالىسا بىردەم تۇرۇپ كەينىمىزدىن يېتەر!

— دۇرۇس، — مەتقاسىم دۇرۇس گەپ قىلدى.

— قېنى جامائەت، قىلىچ، نەيزە، چوقماق دېگەنلەر شەيتان ۋەھشىيىتىدىن تۇغۇلغان ئۆچ-ئاداۋەتنىڭ قوراللىرى، ئۇنى تاشلاڭلار، يۇرتىمىزغا ئاق دىلىمىزنى ۋە پاك قولىمىزنى ئېلىپ قايتايلى!

— مەرھەمەت!

... ...

نۇرەك باخشى ھوشىغا كەلگەندە، كۆزىگە تۇنجى بولۇپ چېلىققىنى بوشلۇقتا قالايمىقان چېچىلىپ ياتقان ئىگىسىز قىلىچ-نەيزىلەر بولدى. ئۇ، بۇنىڭدىن ھەممىنى ئېنىق چۈشەندى-دە، يىقىلىپ، توپا-چاڭغا مىلىنىپ توغراقلىق ئارىسىغا تاشلاندى.

«ھەي ئادەملەر، ھەي ئەخمەق نادانلار، ئۆتمۈش يادىڭدىن كۆتۈرۈلدىمۇ، ھەر قېتىم ئالدانغىنىڭدا لەۋلىرىڭنى چىشلەپ ‹خەپ› دەيسەنۇ، شېرىن-شېكەر يالغان ۋەدىلەر ئالدىدا ئەتىياز ئاپتىپىغا دۇچ كەلگەن قالدۇق قاردەك ئېرىپ،

قىساسىڭنى، لەۋزىڭنى ئۇنتۇيسەن، شۇڭا مەھكۇملۇق بويۇنتۇرۇقى بوينۇڭدىن مەڭگۈ چۈشمەيدۇ، بۈگۈن يەنە ئالداندىڭ! يەنە ئالداندىڭ!»

ئۇ ئالدىنقى كۈنى ئاخشىمى ئېيتىلغان مۇڭلۇق ناخشىغا ۋە ھاياجانلىق ۋەزگە گۇۋاھ بولغان گۈلخانىنىڭ ئۆچۈپ كەتكەن كۈلى ئۈستىدىن دەسسەپ ئۆتكەندە، كۆز ئالدىنى تۇسۇپ تۇرغان گۇمان پەردىسى بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. پەردىنىڭ كەينىدە تۈلكىدەك ھىجىيىپ تۇرغان رەسۇل ۋە ئۇنىڭ بەتبەشىرىسى ئايان بولدى.

ئۇ تۇغراقلىقنىڭ چېتىگە كەلدى، پايانسىز چۆلدە يۇرت تەرەپكە سوزۇلغان گىرىمسەن ئىزلارنى كۆردى- دە، بۇرغىسىنى بىرنەچچە قېتىم چىلدۇۋەتكەندىن كېيىن، غەزەپ بىلەن تۇۋلىدى:

«ھەي ساددا، ئەخمەق، گول جامائەت! سىلەر ئالداندىڭلار، ئاسىي رەسۇل سىلەرنى يولۋاسنىڭ ئاغزىغا تىقىپ بەردى! مەن بۇنى سۈپۈرگەئاخۇنغا دەيمەن، ئۇ سىلەرنى ... ئۇ...»

32. قانلىق ياش

ئۇلار كاۋاپدانىدەك قىزىپ كەتكەن جەزىرە يولىنى تېزلىك بىلەن كەينىگە تاشلاپ، سەپەرنىڭ ئىككىنچى كۈنى كەچقۇرۇن لوپ بوستانلىقىغا يېتىپ كەلدى- دە، ئەل ئايىغى بېسىققان بىر غەنىيمەت پۇرسەتتە غىپپىدە قىلىپ يۇرۇڭقاش بازىرىغا كىرىۋالدى. يېڭى، كونا مېھمانلار جامالىدىن بوۋاينىڭ تونۇشى بىلەن بوسۇغا ئۈستىدىلا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، چاي ئوتلىغاچ، قىزغىن سۆھبەتكە كىرىشىپ كەتتى.

بەدۆلەت زامانىسىدا چىرىيىدىن كېلىپ، ئېسىل زىلچە-

گىلەم، رەڭدار شايى ـ ئەتلەسلىرى بىلەن داڭ چىقارغان بۇ بازاردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان بەستلىك، ساقاللىق بۇ كىشىنىڭ ئىسمى توختىمۇھەممەت بولۇپ، ئاتمىشلارغا تاقاپ قالغىنىنى بىر قاراپلا تەخمىن قىلىشقا بولاتتى. مۇشۇياشقىچە پەرزەنت كۆرمىگەن بۇ كىشى ئايالى بىلەن گىلەمچىلىك ھۈنىرىگە تايىنىپ كۈنىنى قەدىر ـ ئەھۋال ئۆتكۈزەتتى. ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي، ھەرىكىتى چاققان، كۆزلىرى روشەن ئىدى. گەپكە كەلگەندىمۇ خۇش پېئىل، چاقچاقچىدەك قىلاتتى.

ئۇ ئۆزىدىن خېلىلا ياش كۆرۈنىدىغان ئايالىنى غىزا راسلاشقا بۇيرۇۋېتىپ، قېتىپ كەتكەن كاكچىنى كاراسلىتىپ چايناپ، ئىشتىھا بىلەن يۇتۇۋاتقان جامالىدىن بوۋايغا ھەۋەس بىلەن قاراپ بېشىنى چايقاپ، ساقىلىنى تاراپ قويىدى ۋە:

— توۋا، ئادەم بالىسىمۇ مۇشۇنداق مەزمۇت بولىدىكەن. مەن تېخى ئۇستامنى چىرىيدىگە كەتكەن بولسا كېرەك، دەپ يۈرۈپتىمەن. شۇ دوزاخ چۆلدىمۇ يەنە راۋۇرۇس، تەمبەل تۇرغىنىنى، 32 چىشىنىڭ بىرىمۇ كەم ئەمەس! — دېدى.

— ئالدى بىلەن ئاللانىڭ ئىلتىپاتى، ئاندىن قالسا ھەر-قايسىلىرىنىڭ دۇئاسى بىلەن مۇشۇنچىلىك تۇرۇپتىمىز، — جامالىدىن بوۋاي بىر پىيالە چاينى كۆتۈرۈپلا ئىچىۋېتىپ، ئاغزىنى بوشاتقاندىن كېيىن دېدى، — چۆلدە ھايۋانىنىڭ كۈنىنى كۆرگەن بولساممۇ، قىساس ئېلىش ئۇيى بىر كۈنمۇ يادىمدىن چىققىنى يوق. زالىم چېرىكلەر بىلەن ئابلىزقارى دېگەن نائەھلى بېشىمىزغا نېمە كۈنلەرنى سالمىغان دەيدىلا!

ئۇلار نەچچە يىل بۇرۇن چىرىيدىگە گىلەم ساتقىلى بارغاندا ئەكەلگەن قاپقانىنىڭ يەنە نەچچە يىلدىن كېيىن ئۇنى سوققان تۆمۈرچىنىڭ ئۆزىگە قانداق ئەسقاتقانلىقى،

توغراقلىقتا تېنەپ قالغان مۇساپىرلار بىلەن جامالدىن بوۋايىنى قانداق ئۇچراشتۇرغانلىقى ئۈستىدە پاراڭلىشىۋاتقاندا، غىزامۇ پىشىپ قالدى.

— توختىمۇھەممەت ئاكا، — سۆپۈرگەئاخۇن ئۆزىدىن نەچچە ياش پەرق قىلىدىغان ساھىبخانىغا ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئاكا دەپ خىتاب قىلدى، — غىزالانغاچ پاراڭلىشايلى - يا، ۋاقىت بەك قىس تۇرىدۇ. توغراقلىقتا يۈرۈپ قۇلىقىمىز پاڭدەكلا بولۇپ قالدى. ئىلچىدا نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدىكىنتاڭ؟

توختىمۇھەممەت ئۇستا ئالاغورا سېلىپ ئوخشىتىپ ئېتىلگەن سۇيۇقئاشتىن بىر قوشۇق ئىچتى - دە، غورىنىڭ ئۇچكىسىنى چىقىرىپ داستىخانغا قويغاندىن كېيىن ئالدىرىماي:

— خاتىرجەم بولۇڭلار، توغقانلار، ئۆتكەن - كەچكەنلەردىن ئۇقۇشۇپ باقتىم، كېلىشىڭلارنى كۆڭلۈم تۇيغانىدى. ئىلچىنىڭ ئەھۋالى خېلى ئوڭشىلىپ قاپتۇمىش، شەھەر دەرۋازىسىنىمۇ ئانچە قاتتىق توسۇپ كەتمەيدىكەن. دوتەينىڭ ئادەم ئۆلتۈرۈشىمۇ ئازلاپتۇ، بەلكىم ھېلىقى قارا سېپەچ دەيدىغان تائىپىنىڭ كۆپىيىپ قالغانلىقىدىن شۇنداق بولسا كېرەك، — دېدى.

سۆپۈرگەئاخۇن ئۆزىگە بەكلا تېتىپ كەتكەن سۇيۇقئاشنى ماختاپ قويۇپ:

— دوتەي بىلەن كۆرۈشۈشنىڭ ئامالىنى قىلغىلى بولارمۇ؟ يۈزمۇ يۈز تۇرۇپ شىكايەت قىلساق ئوبدان بولاتتى، — دېدى ۋە قوشۇقنى چىنىگە سېلىپ قويۇپ، توختىمۇھەممەت ئۇستىغا سوئال نەزەرىدە تىكىلدى.

— دېدىمغۇ، خاتىرجەم بولۇڭلار دەپ. پېقىرمۇ چىرىيە دەرياسىنىڭ سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغان، توغقانلىرىنىڭ

بىشىغا كۆن كەلگەندە مەنىلا ئەمەس، ھەرقانداق ئەھلى مۇسۇلمان قاراپ تۇرمايدۇ.

ئۇ مېھمانلارنى ئاشقا زورلاپ تۇرۇۋېلىۋىدى، سۇپۇرگە ئاخۇن: «ياخشى تائام ئېشىپ قالغۇچە، يامان قورساق يېرىلىپ كەتسۇن» دەپتىكەن، دەپ ئۇچىنچى قاچىغا قول ئۇزاتتى. ئاشتىن بىر قاچىلا ئىچىپ بولدى قىلغان توختىمۇھەممەت ئۇستا ئاق سانجىغان بۇرۇتىغا يۇقۇپ قالغان ئاش سۈيىنى ئېرتىۋېتىپ:

— ئىلچىدا بىر خىتاي تونۇشۇم بار، ئۆزى ئاق كۆڭۆل ئادەم. بۇرۇن دوتەي يامۇلدا چېرىك بولغانىكەن، شۇ بىر ئامالىنى قىلار دەيمەن، — دېۋىدى، سۇيۇقئاشنى ئىشتىھا بىلەن ئىچىۋاتقان جامالىدىن بوۋاي چىنىنى داستىخانغا دوككىدە قويدى ۋە قوشۇقنى چىنىگە تاشلاپ، خۇيلىنىپ قالدى:

— تونۇشۇم بار دېسىلە تېخى بىرەر ئەھلى ئىلمىي ئادەممىكىن دەپتىمەن، يەنە شۇ چېرىك ئىكەنغۇ، چېرىك دىگەننى يەتتە كۆن ئېقىن سۇغا چىلاپ قويسىمۇ ئېرىمەيدۇ، دەيدىغان گەپ بار. ئۇنداق پاسىق بىرنېمىدىن ئۆمىد كۆتكۈچە توغراق لىققا كەتكەنمۇ تۆزۆك! — دېدى ئۇ قوللىرىنى ساقىلى ئۆستىدە ئالماشتۇرۇپ تۇرۇپ.

— ھا ... ھا ... ھا ...

توختىمۇھەممەت ئۇستا كۆلمەن دەپ قىقىلىپ كەتكىلى تاسلا قالدى، ئۇ بويىنىنى تولغاپ ئولتۇرغان جامالىدىن بوۋاينىڭ ئالدىغا كەلدى - دە:

— كونا كېسەللىرى يەنە قوزغىلىپ قاپتۇغۇ ئاداش، ئالدى بىلەن گېپىمنى ئاڭلىسىلا، مەن تونۇيدىغان ئۇ كىشى چېرىك

ئەمەس، تىجارەتچى، — دېدى.

مانجۇلارنىڭ گېپى چىقسىلا ئىجىلى قولىشىپ قالىدىغان جامالىدىن بوۋاينىڭ ئىشنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلغان سۈپۈرگەئاخۇن ئالمان - تالمان بوۋايغا نەسىھەت قىلىشقا باشلىدى:

— ئەمىسە نېمىدەپ تاڭ دوتەينىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەرز قىلمىمىز؟ ئۇ تېخى چېرىكلەرنىڭ چوڭى ئەمەسمۇ ئۇستام، قېنى، ئالدى بىلەن بۇ ئۇستامنىڭ گېپىنى تولۇق ئاڭلاپ باقمامدۇق؟

سۈپۈرگەئاخۇن توختىمۇھەممەتئاخۇننى بوۋاينىڭ گېپىدىن قېيداپ قالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلىۋىدى، بىراق ئۇ پەسەنتىگىمۇ ئېلىپ قويمىدى.

— قۇرۇق گەپكە مۈشۈك ئاپتاپقا چىقمايدۇ. شۇڭا ھەرقايسىڭلارنى دەپ ئاۋۇ گىلەمنى بۈگۈن كەچتىلا توقۇپ بولدۇق، — ئۇ ئۆينىڭ بىر تەرىپىدىكى دەستىگاھدا تۇرغان لوڭقا نۇسخا گىلەمنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ دېدى، — ئۇنى دۇكاندىن چۈشۈرۈپلا ئاپىرىپ، ھېلىقى تونۇشۇمنىڭ قولى بىلەن دوتەيگە شۇڭغۇتۇۋېتىمىز، شۇنىڭ بىلەن ئىش تامام - ۋەسسالام!

— بۇنداق بولسا سىلىگە زىيان سالغان بولمايمىزمۇ ئاداش؟

چىرايى بىردىنلا ئېچىلىپ كەتكەن جامالىدىن بوۋاي شارتتىدە كەينىگە بۇرۇلۇپ تونۇشىنىڭ بۇ مەردلىكىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرگەندەك سورىۋىدى، توختىمۇھەممەتئاخۇن ئۇلاپلا:

— ئەل - يۇرتنىڭ سېيىت ھاجى دېگەن ئاشۇ كەلگۈندىنىڭ تاپىنى ئاستىدا قالغىنىنى ئاڭلاپ، بەكمۇ خورلۇقۇم تۇتۇپ كەتتى ئاداش، ئۆزۈم شۇ يۇرتتا تۇغۇلۇپ ئۆستۇم، مەرھۇم ئاتا - ئانامنىڭ قەبرىسىمۇ شۇ يەردە.

هەرقايسىڭلار ئەل - يۇرتنى يات تائىپىنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرىمىز دەپ شۇنچە جاپا چېكىشىۋاتقان يەردە، مەن «ئۆزۈڭنى بىل ئۆزگىنى قوي» دەپ جىم يېتىشىۋالسام بولامدۇ؟ ئەل - يۇرتقا، ئاتا، ئانامنىڭ روھىغا قانداق يۈز كېلەلەيمەن؟! — دېدى.

جامالىدىن بوۋاي ئۆزىگە كاتتا مېھرىبانلىق كۆرسەتكەن بۇ كىشىنى ئۇندە گەپ قىلىپ رەنجىتىپ قويغىنىغا ئۆكۈنگەندەك بېشىنى ئەگدى. تۇغۇلغان يېرىنى ياد ئېتىپ، ئاتا - ئانىسىنىڭ قەبرىسى ياتقان تۇپراقنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى ئۈچۈن بارىنى قۇربان قىلىشتىن يالتايمايدىغان بۇ كىشىنىڭ ئۆزىگە ئۆزى قويغان سوئالى سۆپۈرگەئاخۇننى قاتتىق ھاياجانغا سالدى.

باياتىن بېرى بولۇۋاتقان پاراڭلارغا قۇلاق سېلىپ، كۆڭلىدە چوت سوقۇپ ئولتۇرغان قادىر تۆمۈرچى ئۆي ئىچىدىكى سۈكۈناتنى تۈگىتىپ سۆھبەتنى ئۆز ئىزىغا سالماقچى بولدى - دە:

— توختىمۇھەممەت ئۇستامغۇ ئوبدان ئويلاپتۇ، دوتەي بىر پارچە گىلەمگە نەزەر كۆزىنى سالارمۇ؟ — دېدى ئۆزىچە.

— نېمىشقا سالمايدىكەن؟ — توختىمۇھەممەت ئۇستا كەيپىياتنى جىددىيلەشتۈرۈپ قويغان گۇناھىنى ئاقلىماقچى بولغاندەك، ئۇچۇق چىراي بىلەن دېدى، — «ئاچنىڭ كۆزى ئاشتا، تازنىڭ كۆزى چاچتا» دېگەن گەپ بار. بۇ ئەمەلدارلار گىلەم، قاشتېشى دېگەننى جېنىدىنمۇ ئەتىۋار بىلىشىدۇ. ئىلچىنىڭ مۇشۇ نەرسىلىرىنى دېمىسە، شۇنچە ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ بۇ يەرگە كېلەرمىدى؟

بۇ گەپ قىزىق تۇيۇلدى بولغاي، ھەممەيلەن پاراققىدە كۈلۈۋېتىشتى. چىرايلاردىكى ئىپادىسىز ئالامەتلەر كۈلكە بىلەن تەڭلا غايىب بولدى.

— ئەمىسە، ئەتە تاڭ بىلەن تەڭ يولغا چىقامدۇق

ئوخشىمۇ ھەممەت ئاكا؟

— ئالدىرىماڭلار، دەۋا دېگەن قېرىمايدۇ. بىرەر - ئىككى كۈن ئارام ئېلىپ، ئادەم سىياقىغا كىرمىسەڭلار تاڭ دوتەي سىلىنى كۆرۈپ ئېيىق كېلىپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ قېچىپ كەتمىسۇن يەنە!

— دوتەي قېچىپ كەتسە تېخى ياخشى، — سوپۇرگە ئاخۇن چاقچاققا چاقچاق بىلەن جاۋاب بېرىپ دېدى، — بەشتوغراقتىكى يۇرتداشلارنىڭ بىر كۈنمۇ چىدىغۇچىلىكى قالمىدى، ئۇلار جىممىي ئۈممىدىنى بىزگە باغلىغان تۇرسا، بىز تەكىيىنى قىرلاپ ياتساق قاملاشماس.

— شۇكۈنلەردە يۇرۇڭقاش دەرياسىدا كەلكۈن بەك ئۇلۇغ، سۇ تارتىلمىسا دەريادىن ئۆتۈش خەتەرلىك - دە!

— شۇنداق بولسىمۇ تەۋەككۈل قىلىپ باقايلى، خۇدايىم ئۆز پاناھىدا ساقلار!

ئۆز يولىغا پۇتلىكاشاڭ بولغانلىكى توسقۇنلارنى رەھىمسىزلىك بىلەن يالماپ يۇتۇپ، تومۇز تەپتىگە بەرداشلىق بېرەلمەيۋاتقان كۇئىنلۇن تاغلىرى ئارىسىدىن رەقىبىگە تاشلانغان قەھرىلىك شىردەك نەرە تارتىپ كېلىۋاتقان تاغ سۈيى قىرغاقلىرى تارلىق قىلىۋاتقان يۇرۇڭقاش دەرياسىدا قۇلاقنى يارغۇدەك شاۋقۇن سېلىپ ئاقماقتا ئىدى. ئاقىرىپ تۇرغان مەغرۇر چوققىلار بىلەن تەشنالىقتىن تاتارغان تەكلىماكان دەشتىنى باغلاپ تۇرغۇچى ئەجدىھا سۈپەت لۆمشىۋاتقان دەريا توپتوغرا 42 يىلدىن بۇيان ئۆز قىنىغا بۇنچىلىك ئۇلۇغ سۇنى سىغدۇرماقتا ئىدىكى، زەرب بىلەن ئۇرۇلۇۋاتقان ئۇپقۇنلار قىرغاقتا تۇرۇپ قارىغان كىشىنىڭ كۆڭلىگە قورقۇنچ سېلىپ، بېشىنى بەڭ تارتقاندەك پىرقىرىتاتتى. قەيەرلەردۇ، ئۆتكۈر ئېقىمنىڭ ئۆپىرتىشى بىلەن تەكتى

كېسىلگەن سېرىق تۆپىلىق قىرغاقنىڭ گۆمۈرۈلگەن بىر پارچىسى ئۆركەشلەر ئۈستىگە شەپە بىلەن يىقىلاتتى ـ دە، ئاسمان ـ پەلەك بۇژغۇن ئۆرلىتىپ، بىلەي رەڭلىك سۇدا خۇددى قايناق سۇغا تاشلانغان بىر چاقماق قەنتتەك پاتلا ئېرىپ كېتەتتى. ئۈستى ـ ئۈستىگە مىنگىشىپ كېتىۋاتقان دولقۇنلار ئارىسىدا گاھ ـ گاھ يىلتىزى بىلەن قومۇرۇلۇپ تاشلانغان دەل ـ دەرەخلەر، تۇرمەللەر، ياغاچ ـ تاشلار غىل ـ پال كۆرۈنۈپمۇ قالاتتى.

ئۇلار كۈن چېچىلغاندا دەريا بويىغا يېتىپ كەلدى. توختىمۇھەممەت ئۇستا ھەمراھلىرىنىڭ شارقىراتمىدەك شارقىراپ، شىددەت بىلەن ئېقىۋاتقان سۇغا قاراپ، گەپ ـ سۆزسىز تۇرۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، نېمىتىدىن يېنىپ قالغان بولسا كېرەك دەپ ئويلىدى ـ دە:

— دېمىدىمۇ، گېپىمگە ئەمدىغۇ چىنپۈتكەنسىلەر، بۇنداق بالايى ئەزىم سۇ ئادەمنىلا ئەمەس، نار تۆگىنىمۇ بىر تال پاخالدەك ئېقىتىپ كېتىدۇ، ياخشىسى، كەلكۈن تارتىلغىچە كۈتكىنىمىز تۈزۈك، — دېدى، جامالىدىن بوۋاي ئۇنىڭ تەكلىپىنى كەسكىن رەت قىلدى:

— پېقىر يامۇلدىن قاچقاندا سۇ بۇنىڭدىن ئۇلۇغ ئىدى. ئادەم دېگەن باشقا كەلسە باتۇر بولۇپ كېتىدىكەن. قوغلاپ كەلگەن چېرىكلەردىن قۇتۇلاي دەپ، شۇنچە ئۇلۇغ سۇغا تەۋەككۇل قىلىپ ئۆزۈمنى تاشلىۋىدىم، خۇدانىڭ خەيرىخاھلىقى بىلەن ساق ـ سالامەت بۇ قاتقا ئۆتۈۋالدىم. ھېلىھەم...

— جامالىدىن ئۇستام دۇرۇس گەپ قىلدى. بۇ كەلكۈننىڭ قاچان تارتىلىدىغانلىقى بىر ئاللانىڭ ئۆزىگىلا مەلۇم. «ئۆجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش» دەپ كۈتۈپ ياتساق، قاچانغىچە ياتىدىغانلىقىمىزنى ھېچكىم بىلمەيدۇ، ئاللانىڭ ھەققىدە دۇئا قىلىپ، ئۆتۈپ كېتىدىغاننىڭ ئىشىنى قىلايلى، بولمىسا، بەشتوغراقتا

قالغانلار، يۇرتتىكى پۇقرالار ناھەق ـ نەرۋا تۈگىشىپ كېتىدۇ، ئۇستام!

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كەسكىن قارارى توختىمۇھەممەت ئۇستىغا تەسىر قىلدى بولغاي، ئۇ ھەمراھلىرىنىڭ كۆزىدىن ئىشەنچ ۋە قەتئىيەتنى كۆردى ـ دە، يېقىنلا يەردىن بىر قېرى سالچىنى تېپىپ، بەش تەڭگە بېرىمەن دەپ ئۇنىڭغا يالۋۇردى.

— بويۇم بىلەن تەڭ ئالتۇن بەرسەڭلارمۇ بۇنداق ئۇلۇغ سۇغا سال سالمايمەن، تۆت بالامنى يېتىم قىلاي دەمسىلەريا؟!

توختىمۇھەممەت ئۇستا بۇ كاج سالچىغا گەپ يېگۈزۈشنىڭ تەسلىكىنى پەملەپ، تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەك گەپ قىلىدىغان سالچىنى ئېتىبارسىز قالدۇردى ـ دە، كونا كېچىك يېنىدىكى كەپىدىن ئۆزىگە ئانچە ـ مۇنچە تونۇشلۇقى بار بىر تۇلۇمچىنى ئىزدەپ تاپتى. ئۇ، سۇپۇرگەئاخۇن ئۆزىگە قانداق تەسىر كۆرسەتكەن بولسا، ئۇنىڭغىمۇ شۇ ئۇسۇل بىلەن تەسىر كۆرسىتىش ئۈچۈن، بۇ بىچارە دەردمەنلەرنىڭ بېشىغا كەلگەن جىمىي كېلىشمەسلىكلەرنى قىسقا قىلىپ سۆزلەپ بەردى. تۇلۇمچى مەڭزىگە غىلدىرلاپ چۈشكەن ياشنى ئېرتىۋېتىپ، قازاۋۇ قەدەر كېلىشمەسلىك يۈز بېرىپ قالسا خۇن دەۋاسى قىلماسلىق شەرتى بىلەن توختىمۇھەممەت ئۇستىنى گۇۋاھلىققا تارتقاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تەلىپىگە كۆندى.

تۇلۇمچى ھۆل ئازگاللىغا تاشلاپ قويۇلغان بەش تۇلۇمنى سۆرەپ، قىرغاققا ئەكەلدى. بەشەيلەن قولمۇ قول تۇتۇشۇپ، قوۋۇزلىرىنى كۆپتۈرۈپ، پۈۋلەشكە باشلىدى. قوينىڭ تولۇمچىلاپ سويۇلغان تېرىسىگە يەل توشۇپ، تۆت پۇتى ئۆرە بولدى. تۇلۇمچى تولۇملارنىڭ ئاغزىنى كالا تېرىسىدىن تىلىنـ

غان تاسما بىلەن بوغۇپ بولۇپ، بىر-بىرلەپ تېپىپ، يەل قاچىدىغان-قاچمايدىغانلىقىنى تەكشۈردى-دە، قانائەتلىنىپ ھەممەيلەننى سەپكە تۇرغۇزۇپ، ئىككى رەكەت نامازنى بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئېھتىيات قىلىدىغان ئىشلاردىن ئۇلارنى خەۋەرلەندۈردى.

«بىسمىللاھىر رەھمانى رەھىم، مۆمىن بەندىلىرىڭنى پاناھىڭدا ساقلىغايسەن!»

ئۇلار تۇلۇمچىنىڭ ئارقىسىدىن تومپىيىپ تۇرغان تۇلۇمنى مەھكەم قۇچاقلاپ، ئانىسىغا ئەگىشىپ سۇغا چۈشكەن ئۆردەك چۈجىلىرىدەك، قاينامغا ئارقىمۇ ئارقا ئۆزىنى تاشلاشتى. كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇرغان يامان ئاقىۋەتكە پىسەنت قىلمىغان بۇ تەۋەككۈلچىلەرگە قاراپ تۇرۇشقان بىر توپ كىشىلەر بىراۋ كۆز ئالدىدىلا قەتل قىلىنىۋاتقاندەك چۆچۈپ، چۇرقىرىشىپ كېتىشتى.

— تۇلۇمنى سۇنىڭ ئېقىشىغا قويۇپ بېرىڭلار، ئۇنى ھەرگىز قويۇۋەتمەڭلار!

دەريا قاسنىقىدىن قويۇندەك پىرقىراۋاتقان شىددەتلىك قاينام مەركىزىگە بارغۇچە ئۇلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قېتىم چالا-پۇچۇق ئاڭلىغىنى تۇلۇمچىنىڭ ئاۋازىنىڭ بېرىچە تۇۋلاپ ئېيتقان مۇشۇ تاپشۇرۇقى بولدى.

ئۇلار ياكى ماقۇل، ياكى ياق دەپ جاۋاب قايتۇرۇشقا ئۈلگۈرەلمىدى. قاينامدىن ئېتىلىپ چىققان ھەيۋەتلىك دولقۇن بىر چۆكۈپ، بىر لەيلەپ كېتىۋاتقانلارنىڭ ئۈستىگە خۇددى تاغدەك تاشلاندى. كىمدۇ ئۆزىنى تېگى يوق ئۆڭكۈرگە چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلدى، كىمدۇ ئېغىرلىقىنى يوقىتىپ، ھاۋادا لەيلەۋاتقان پەيدەك، دولقۇننىڭ ئۇچىغا چىقىپ قالدى، يەنە كىمدۇ يوتىسىنىڭ بىر پارچە گۆشىنى كېسىۋالغاندەك

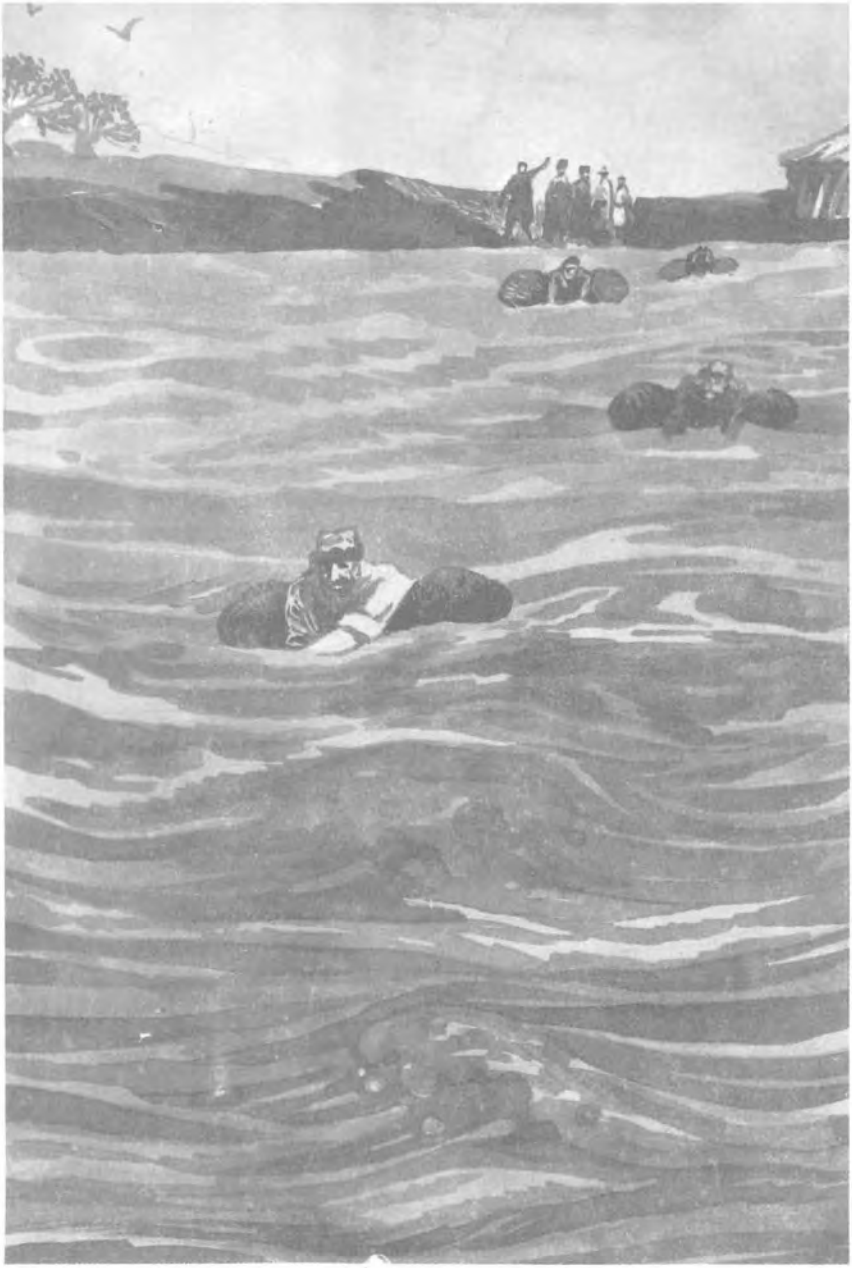

ئۇلار تومپيپ تۇرغان تۆلۇمنى قۇچاقلاپ، ئانسسنڭ كەينگە ئەگشپ سۇغا
چۆشكەن ئۆدەك چۆجلرىدەك، لۆمشۇۋاتقان قاينامغا ئارقمۇ - ئارقا ئۆزلرىنى تاشلاشتى.

ئاغرىۋاتقىنىنى تۇيۇپ، چىشىنى چىشىغا باستى...

سوپۇرگەئاخۇن شىۋاقلىقلار ئارىسىدىن لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ بېشىنى كۆتۈردى- دە، يۈزىگە چاپلىشىپ كەتكەن سېغىز لايىنى سۈرتۈپ، كۆزىنى تەسلىكتە ئاچتى. ئېسىنى يىغىپ يېقىن- يىراققا شۇنداق قاراپلا ئۆزىنىڭ كونا كېچىكىنىڭ قارشىسىنىڭ ئالاھازەل 500 قەدەمچە تۆۋىنىدە تۇرغانلىقىنى پەملىدى.

— جامالىدىن ئاكا، توختىمۇھەممەت ئۇستام، قادىرئاخۇن، سىلەر قەيەردە؟

تۇلۇمچى يېقىنلا بىر يەردىن تۇلۇمىنى سۆرىگەنچە يېتىپ كەلدى، توختىمۇھەممەت ئۇستىمۇ ئۆزىنىڭ تىرىكلىكىدىن بېشارەت بەردى. ئۇچەيلەن بىرلىشىپ، قالغان ھەمراھلىرىنىڭ ئىسمىنى توۋلىغانچە، ئېقىمنىڭ تۆۋىنىگە قاراپ ماڭدى.

— سوپۇرگەئاخۇن، بىز ماۋۇيەردە! مانا بىز ماۋۇ يەردە!

ئۇلار تۇلۇملىرىنى كەلگەن يېرىدىلا تاشلاپ، ئاۋاز چىققان يەرگە يېتىپ كەلگەندە، قادىر تۆمۈرچى جامالىدىن بوۋاينىڭ تەپچىرەپ قان ئېقىۋاتقان يوتىسىنى كۆڭلىكىنىڭ پېشى بىلەن تېڭىۋاتاتتى. ھەمراھلىرىنىڭ ئەندىشىلىك نەزەر بىلەن تىكىلىپ تۇرغىنىنى كۆرگەن بوۋاي ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى غەمدىن خالاس قىلماقچى بولغاندەك:

— نېمىگە قاراپ تۇرىسىلەر؟ ئەگىنىڭلارنى قۇرۇتۇشقا ھەرىكەت قىلىڭلار، مەن ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا تۇرۇپ كېتىمەن، — دېدى.

ئۇلار يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان مەسچىت قۇببىسىغا، بالىخانىلارغا قاراپ تۇرۇپ كۆڭلى- كۆكسىدىن يايراپ كۈلۈشتى- دە، تۇلۇمچى بىلەن خوشلىشىپ، ئىلچى شەھىرىنى قارارلاپ مېڭىپ كەتتى.

ئۇلار ئاۋات رەستىلەردە، مەززىلىك پۇراق دىماققا ئۇرۇپ تۇرىدىغان ئاشپەزخانىلار جايلاشقان كوچىلاردا بىر دەقىقىمۇ توختاپ قالماي، ئۇدۇل ھېلىقى ئوقەتچىنىڭ ئالدىغا باردى-دە، مەقسەتنى بىر-بىرلەپ بايان قىلدى.

— مەن سىلەرنى...شۇ...تاڭ دوتەيىنىڭ ئالدىغا باشلايدۇ،—دېدى ئۇ ئۇلارنىڭ كەچمىشىگە ئىچ ئاغرىتىپ، ھېسداشلىق بىلەن، — دوتەيىنىڭ ئالدىغا باشلاپ بارالمىسا مەن...شۇ... سىلەر قۇلىقىمنى، كېسىۋېتىدۇ، شۇ.

44-45 ياشلار چامىسىدىكى بۇ ئېلىپساتار بەكلا ئاق كۆڭۈل كىشى ئىكەن. ئۇ مېھمانلىرىنىڭ گېپىنى چۈشىنەلمەي قېلىشىدىن ئەندىشە قىلغاندەك، سول قولى بىلەن سوزۇپ تۇرغان قۇلىقىغا ئوڭ ئالقىنىنىڭ قىرىنى پىچاق قىلىپ سۈركىدى-دە، ئۆزىچىلا كۈلۈپ تاشلىغان جامالدىن بوۋاينىڭ ساقىلىغا مەستلىكى كەلگەندەك سىقىمداپ قويدى.

ئۇ مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چاي قويۇپ، نان كەلتۈردى، ئاندىن ئاق كۆڭۈل تۇلۇمچى تۇلۇمنىڭ ئىچىگە سېلىپ، دەريادىن ئۆتكۈزۈپ بەرگەن گىلەمنى قولتۇقلاپ چىقىپ كەتتى.

— بۇ بىر نېمە بىزنى ئالداپ، كولدۇرلىتىپ يۈرمەس!

— كۆرمىدىڭمۇ ئۇنىڭ رايىشلىقىنى؟ ئەسكى ئادەم ئەمەستەك تۇرىدۇ. ھېلىقى ئابلىزقارى دېگەنگە تېخىمۇ ئوخشىمايدۇ!

سۈپۈرگە ئاخۇنلار پۈتۈشكىنى بويىچە ئەتىسى ناشتىدىن كېيىنلا دوتەي يامۇل ئالدىغا باردى-دە، قائىدە بويىچە قىزىل سىرلىق دەرۋازا ئالدىدىكى يوغان دۇمباقنى ئۈچ مەرتەم ئۇردى. كۆپ ئۆتمەي دەرۋازا ئېچىلىپ، پاكار، سېمىز كەلگەن بىر ئەمەلدار ئۇلارنى دەۋاخانىغا باشلاپ ماڭدى.

ئۇلار بادرا يۇتۇۋالغاندەك تىك كېتىۋاتقان ئەمەلدارغا

ئەگىشىپ، كالتە قىزىل چاپانلىق، كەمەر بىلەن بېلى چىڭ باغلانغان، بۇتخانىدىكى ئارخاتلاردەك قېتىۋالغان چېرىكلەرنىڭ گىرەلەشتۈرۈلگەن ئايپالتىسى ئالدىدىن ئۆتۈپ، دەۋاخانا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— چىرىيە كەنتىدىن كەلگەن سۈپۈرگە مىراب بېگى باشلىق بەش پۇقرا جانابلىرىنىڭ قوبۇلىنى كۈتىدۇ!

پاكار ئەمەلدارنىڭ مەلۇماتى يەنە بىر تەكرارلىنىپ، دوتەيگە يەتكۈزۈلدى. دوتەيدىن ئىجازەت كەلدى بولغاي، دەرۋازا ئىككىنچى ئوقتا چۆگىلەۋاتقان جوۋازدەك غاچىلداپ ئېچىلدى.

— داد، جانابىي دوتەي ئالىيلىرى!

«سۈكۈت»، «ئۆزۈڭلەرنى چەتكە ئېلىڭلار» دېگەن خەتلەر چاپلانغان، ئىككى تاختايىنىڭ ئارىسىدىكى قارا سىرلىق شىرە ئالدىدىكى ئېگىز يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان ساڭگىلىما قاپاق، قېشىنىڭ تايىنى يوق، كەكە ساقال دوتەي قېتىپ تۇرغان ئەمەلدارغا قاراپ قولىدىكى يەلپۈگۈچنى بىلىنەر-بىلىنمەس قىمىرلاتتى. بۇ ئىشارەت شىرە ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغان سۈپۈرگەئاخۇنغا يەتكۈزۈلدى. ئۇ ئىككى قولى بىلەن قېپقىزىل گىلەمگە تايىنىپ تۇرۇپ شىكايەت باشلىدى:

— جانابىي ئالىيلىرىغا رىيازەت چېكىۋاتقان 20 مىڭ چىرىيىلىكنىڭ ئاھۇ زارىدىن دادكى، ئاقپاشا ئېلىدىن كەلگەن سېيىت ھاجى دېگەن بىر مۇتتەھەم يۇرتىمىزدا پەيدا بولۇپ، پۇقرانى ھەزرەتلىرىنىڭ ئىتائىتىدىن چىقىشقا قىستىدى، ئادەم ئۆلتۈرۈپ، بايلىقىمىزنى بۇلاپ تالىدى. ئىتائىتىگە كىرمىگەنلەرنى بوزەك قىلىپ قورال ئىشلىتىپ، چۆللەرگە ھەيدىۋەتتى. مۇبادا بۇنداق يولسىزلىققا چەك قويۇلۇپ، ۋاقتىدا تەدبىر كۆرۈلمىسە، بۇ ئىنساپسىزنىڭ ناپاك قەدىمى پۈتۈن

خوتەن دىيارىغا يەتكۈسدۇر!

سۈپۈرگەئاخۇن خېلىدىن بېرى كۆكۈل يىپىغا مارجاندەك تىزىپ كېلىۋاتقان غەزەپلىك جۈملىلىرىنى بىرمۇ بىر بايان قىلدى. قادىر تۆمۈرچى بىلەن جامالىدىن بوۋايمۇ ئۇنىڭ گېپىنى ئېچىنىشلىق كەچۈرمىش سۈپىتىدە كىشىنى يىغلاتقۇدەك دەرىجىدە تولۇقلاپ تۇردى. ئۇلار سۆزلەپ ئابدۇللا چاققانىنىڭ، ھېمىت قاشقىنىڭ، چولاق مۇئەززىننىڭ بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن يېرىگە كەلگەندە، كۆزى چانىقىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قالغان دوتەي ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى-دە، سىياھدانىنى شىرەگە پاققىدە ئۇرۇپ، كىملەرنىدۇ تىللىغاندىن كېيىن، تىزلىنىپ ئولتۇرغان شىكايەتچىلەرگە:

— ئېيتقانلىرىڭلار راستمۇ، مۇبادا يالغان چىقىپ قالسا بېشىڭلار كېتىدىغانلىقىنى بىلەمسىلەر؟ — دېدى.

تىلماچىنىڭ ئاۋازى بېسىقار-بېسىقمايلا ئۇلار تەڭلا جاۋاب بېرىشتى:

— ئېيتقانلىرىمىز ئەزبىرايى خۇدا راست، يالغان سۆزلىگەن بولساق بەشىمىزنىڭ جېنى جانابلىرىنىڭ قولىدا!

— گۇۋاھچىڭلار بارمۇ؟

ئۇلار تۇيۇقسىز قويۇلغان بۇ سوئالغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى ئۇقماي، بىر-بىرىگە قارىشىپلا قالدى. دېمىسىمۇ، بەشەيلەن بىر-بىرىگە گۇۋاھلىق بېرىشكە رازى ئىدىسكى، ئۆزلىرىدىن ئۆزگە بىرەر گۇۋاھچىنى تېپىشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

شىرە ئالدىدا ئۇياقتىن-بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن دوتەي بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ، بايامقى سوئالنى يەنە تەكرارلىدى.

— گۇۋاھچىڭلار بارمۇ؟

ئەسلىدە، دەۋا-دەستۇر ئىشلىرىدا شىكايەت قىلغۇچى

مەلۇم ساندا مال-بىساتى بولغان بەشئىچى جەرىكلىكتىن يۇقىرى بىر ئابرويلۇق كىشىنى گۇۋاھلىقتىن ئۆتكۈزۈشى كېرەك ئىدى. بۇنداق گۇۋاھچى بولمىسا دەۋا سورالمايلا قالماي، دەۋاگەر دەۋاخانىدىن ھەيدەپ چىقىرىلاتتى. ۋەزىيەتنىڭ قىل ئۈستىگە كېلىپ قالغىنىنى سەزگەن ھېلىقى پاكىنەك ئەمەلدار تەقىيەسىنى رۇسلاپ كىيىپ، تونىنىڭ ياقىسىنى تۈزەشتۈردى-دە، بىردىنلا دوتەيىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ تۇرۇپ گۇۋاھلىقتىن ئۆتتى:

— بۇنىڭدىن يېرىم يىل مۇقەددەم سېيىت ھاجىنىڭ قىلمىش-ئەتمىشلىرى جانابلىرىنىڭ سەممىگە يەتكەندە، پېقىر پەرمانلىرىغا بىنائەن چىرىيىگە بېرىپ، مەخپىي يوسۇندا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان. ئەھۋالنىڭ ئېغىرلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، كىرىيە ئامبىلى جاڭ دارېن جانابلىرىنىڭ تەدبىر قوللىنىشىغا ھاۋالە قىلغان. مەلۇم بولۇشىچە، جاڭ دارېن چەت ئەلدىن كەلگەن بۇ ئىغۋاگەرگە تەدبىر قوللانماقتا يوق، پارىسىنى يەپ، يول قويغان، ھەزرەتلىرىگىمۇ مەلۇم قىلمىغان، بۈگۈنكى كۈندە جاڭ دارېن قىلمىشىغا لايىق جەھەننەمدىن جاي تاپتى. ئەمدى بۇ يات تائىپىنىڭ قىلمىشلىرىغا چەك قويۇش ئىشى ھەققىي يوسۇندا دوتەي جانابلىرىنىڭ زىممىسىدىدۇر!

«ئىسىم قۇرۇسۇن» دېدى سۇپۇرگەئاخۇن يېنىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغان پاكىنەك ئەمەلدارغا ئاستىرتىن كۆز يۈگۈرتۈپ چىقاندىن كېيىن. بۇ چاغدا ئۇ، ئۆتكەن يىلى كەچ كۈزدە «يولۇچىمەن» دېگەن نام بىلەن چىرىيىدە بىر ھەپتىچە تۇرۇپ، كىشىلەردىن ئۇنى-بۇنى سوراپ يۈرگەن بىر كىشىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئۆلگۈرگەنىدى. ئۇ «يولۇچى»نىڭ بۈگۈنكى كۈندە ئۆزلىرىگە ئەڭ زۆرۈر چاغدا ياردەم

قىلغىنىغا غايىبانە مىننەتدارلىق بىلدۈردى. لېكىن ئۇ بۇ كۆرۈمسىز ئەمەلدارنىڭ خوتەن قارا سىپەچىلىرىنىڭ مۇھىم بىر كاتتىبېشى ئىكەنلىكىنى زادىلا خىيالىغا كەلتۈرەلمەيتتى.

— ئېھتىرام ئىلىك ئېلىندى!

تىزلىنىپ ئولتۇرۇۋېرىپ پۇتلىرى ئۇيۇشۇپ، بەللىرى سىرقىراپ كەتكەنلەر دوتەينىڭ ئىجازىتى بىلەن، پاكىنەك ئەمەلدارنى دوراپ قەددىنى رۇسلىدى ۋە يەڭلىرىنى قېقىۋەتتى.

تاڭ دوتەي دەۋاخانىنىڭ توغرىسىنىڭ قانچىلىك ئۇزۇن ئىكەنلىكىنى قەدەملەپ چىقماقچى بولغاندەك، يەلپۈگۈچىنى توختاتماي ھەرىكەتلەندۈرۈپ مېڭىپ چىققاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ پاتراق بىر قارارغا كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشقان ھېلىقى ئەمەلدارنى ۋە بەشەيلەننى كۆرمىگەندەك ئۆز-ئۆزىگە دېدى:

«لېكىنزە، بۇ بەك چوڭ ئىش، ئىككى مەملىكەتنىڭ خارجى مۇناسىۋىتىگە چېتىلىدۇ. سەللا ئېھتىيات قىلمىساق سېنى پالاكەت باسىدۇ...»

مەلۇەچىنىڭ ئىشىك تېشىدا تۇرۇپ: «يەكەن شەھىرىنىڭ چېرىكچى ئامبىلى شيۇڭ گاۋشېڭ جانابلىرى دوتەي ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى ئىلتىماس قىلىدۇ» دەپ توۋلىغان ئاۋازى بىلەن، دوتەينىڭ خىيال يىپى ئۈزۈلدى. ئۇ ئىشىك تەرەپكە قارىماي تۇرۇپلا يەلپۈگۈچنى «شارت» قىلىپ ئېچىۋىدى، 40-41 ياشلاردىكى تەمبەل كەلگەن سالاپەتلىك بىر ئەمەلدار دەۋاخانىدا پەيدا بولۇپ، تىزلىنىپ سالام بەرگەندىن كېيىن، بىر قىزىل رامكىلىق چوڭ لىپاپىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ دوتەيگە سۇندى.

ئوت بىلەن سۇ ئارىسىدا تەمتىرەپ، تەڭلىكتە قالغان دوتەي لىپاپىنى ئادەتتىكى ھۆكۈمەت ئالاقىسى دەپ قارىدى بولغاي، پاكىنەك ئەمەلدارغا ئوقۇشقا بۇيرۇدى.

«جانابلىرىغا سالام ۋە ئېھتىرام، قېرىنداشلار بىرلىكىنىڭ يارامىلىق ئادىمى، خوتەنلىك مۇھەممەتئەلىنىڭ مەلۇماتى ۋە ئىشەنچلىك ئەمەلدارلىرىمىزنىڭ گۇۋاھلىقىدىن ئۆتۈشىدىن ئايان بولدىكى، ئاقپاششا مەملىكىتىدىن كەلگەن سودا ئاقساقىلى سېيىت ھاجى ئاسىي بەگ ئابلىزقارى بىلەن بىرلىشىپ، ئىككى مەملىكەت ئارىسىدىكى سودا نىزاملىرىغا خىلاپ ھالدا ھەزرەتلىرىگە قاراشلىق خوتەن دىيارىدىكى چىرىيە كەنتى پۇقرالىرىنى يولدىن چىقارغان، پۇقرالىق گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ، غەللە-پاراقنى ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىۋېلىپ، ھۆكۈمەتكە قارشى پىتنە پەيدا قىلغان. مەزكۇرنىڭ قورالىق كۈچىنى تارمار قىلىپ، زېمىنىنى ۋە پۇقرانى قايتۇرۇۋېلىپ، كېيىنكىلەرگە ئىبرەت قىلىش يۈزىسىدىن يەكەن شەھىرىنىڭ چېرىكچى ئامبىلى شيۇڭ گاۋشېڭنى مەزكۇر يارلىق بىلەن ھۇزۇرلىرىغا يوللىدۇق. سېيىت ھاجىنىڭ خورىكىنى يەرگە ئۇرۇپ، ئاقىۋىتىنى ۋاقتىدا بىزگە مەلۇم قىلغايلا.

ئېھتىرام ئىلە: قەشقەر تىتەيى»

يارلىقتىن ئوغلىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان سۈپۈرگەئاخۇن قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، «يارايسەن ئوغلۇم» دەپ ۋارقىراپ تاشلىغىلى تاس-تاماس قالدى. ئۆتكۈنچى كارۋاندىن بىر چاغلاردا خۇپىيانە ھالدا ئەۋەتكەن ئەرزىنى تاپشۇرۇۋېلىپ قەشقەر تىتەيىگە يەتكۈزگەن ئوغلىدىن چەكسىز ئىپتىخارلىق ھېس قىلدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئۆز قولى بىلەن قىلغان ياردىمى دادىسىنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرماقتا ئىدى.

— چېرىكچى سەركەردە ھۇزۇرۇمغا چاقىرىلسۇن!

يارلىقنى قايتا-قايتا ئوقۇتۇپ ئاڭلاپ، مەزمۇنىنى ئەستايىدىل ھەزىم قىلغان دوتەي يارلىقنىڭ مەخسۇس بىر چېرىكچى ئامبال بىلەن قوشۇپ ئەۋەتىلگىنىنى كۆرۈپ، ئىشىنىڭ

جەندەيىلىكىنى ھېس قىلدى، خوتەن چېرىكچى سەركەردىسىنى باش سەركەردە، شىۋۇڭ گاۋشىڭنى ياردەمچى سەركەردە قىلىپ، ئۈچ كۈن ئىچىدە 50 چېرىك بىلەن چىرىيىگە جازا يۈرۈشى قىلىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

33. قەپەستىكى مەھبۇس

ئانا قاغا ئۇچۇم بولۇش ئالدىدا تۇرغان بالىسىغا ئۈمۈرلۈك نەسىھەت تەرىقىسىدە دەپتۇ:

— ئى بالام، ئادەمىزات دېيدىغان بىر تائىپە باركى، ئۇنىڭ ھىيلىسىدىن ھەرۋاقىت ئاگاھ بول، ئۇ ئېگىشكەن ھامان ئۇچۇپ كەت، بولمىسا ئۇ، يەردىن تاش ئېلىپ ئېتىپ، سېنى ئۆلتۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن!

— يوقسۇ ئانا، — دەپ بېشىنى چايقاپتۇ قاغا بالىسى، — ئادەمىزاتنىڭ ھىيلىسى تولا، يەرگە ئېگىشمەستىن بۇرۇنلا ئۇچۇپ كېتىمەن، چۈنكى، ئۇ تاشنى قوينىغا سېلىپ ئەكەلگەن بولۇشى ھەم مۇمكىن!

سىخىي، كەرەملىك تەبىئەت چىرىيە پۇقرالىرىنى ئادەمىزات تائىپىلىرىنىڭ مۇنەۋۋەرلىرى سۈپىتىدە ئاپىرىدە قىلىپ، ئەقىل خەزىنىسىنى قاغا نەسلىدە بولمىغان ئېسىل جەۋھەرلەر بىلەن تولدۇرغان بولسىمۇ، ئەپسۇسكى، ئۇلارنىڭ بىر بۆلىكى مەلئۇنلارنىڭ ھىيلىسى ئالدىدا قاغا بالىسىچىلىك سەزگۈر ۋە چېچەن بولالمىدى. ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئارىسىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان كىشىلىك جەمئىيەتتە ياشاپ كەلگەندىن تارتىپ، سانسىز قېتىملاپ ئالدىنىشنىڭ ئاچچىق ساۋىقى سۈپىتىدە بىر-بىرىنى «قەسەمخورنىڭ سۆزىگە ئەمەس، كۆزىگە

قارىغۇلۇق» دەپ ئاگاھلاندۇرۇپ كەلگەنلەر ئىچىدە كۆرۈمسىز، ئېتىبارسىز نۇرەك باخشىدىن ئۆزگە ھېچكىم لەنىتى قەسەمخورلارنىڭ كاززاپلىق، ھىيلىگەرلىك ئالامەتلىرى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىگە ئەسلا دىققەت قىلمىدى. ئۆتمۈشىدىن خۇدۇكسىرەيدىغان، بۈگۈنىگە ئىشەنچ قىلالمايدىغان، ئەتىسىگە كۆزى يەتمەيدىغان لەۋزى ھارام بەندىلەر ئۈچۈن ئالايىتەن يارىتىلغان قەسەمخورلۇققا نەشىگە خۇمار بولغاندەك ئۆگىنىپ كەتكەنلەر بۇ دورەم يەنە شەيتان ھەدىيە قىلغان ئاشۇ قورالى بىلەن ساددا، ئاق كۆڭۈل كىشىلەر ئۈستىدىن نۇسرەت قازاندى. قۇرئان كەرىمگە كەلتۈرگەن ھاقارىتى بەدىلىگە روزى قىيامەت كۈنى تارتىمىش دوزاخ ئازابىنى نۇسرەت تەنتەنىسى ئىچىدە تامامەن ئۇنتۇدى.

ھاسىل كالام، ئالدىغانلارغا بېرىلىدىغان جازا نىسى قالدى، ئالدانغانلارغا بېرىلىدىغان جازا بولسا نەقلەشتى. بەشتوغراقتىن ئالداپ كېلىنگەنلەر توپا كەنتىگە كىرە-كىرمەيلا قامچا ئوينىتىپ تەييار بولۇپ تۇرغان ئابدۇراخمان كۆك كۆزگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، ئۇدۇل سېپىل ھاشارىغا ھەيدەپ بېرىلگاندا، پۇقرا يۈرىكى پۇشايماندا پۇچۇلاندى، پۈتۈن جاھان كۆزلىرىگە قارا كۆرۈندى...

ئېچىرقاپ كەتكەن ئىككى لالما ئىت يىراقتىن كۆرۈنگەن بىر تال سۆڭەككە ئىنتىلىپ كېتىۋاتقىنىدا، ھەرقانچە غالجىر بولۇپ كەتكىنىگە قارىماي، بىر-بىرىگە خىرىس قىلىشمايدۇ. ھەتتا سۆڭەككە ئورتاق بولماقنى قەستلىگەن ئۈچىنچى بىر ئىتقا بىللە ھۇجۇم قوزغايدۇ، كۆزلىگەن ئولجىغا يېقىنلاشقىنىدا بولسا ئەھۋال باشقىچە، ئۇلار دەھشەتلىك تۈردە قاۋشىپ، جېنىنى دوغا تىكىپ بوغۇشىدۇ، چىشلىشىدۇ.

ئالدانغانلار بازار ئەتراپىدا بىنا قىلىش پىلانلانغان

سېپىل ھاشارىغا بەند قىلىنىپ، ئىككىنچى كۈنى سېيىت ھاجىنىڭ ھۇزۇرىدا باشلانغان ئىتلارچە تالىشىش تاكى چۈشكىچە داۋاملاشتى. بۇ تالىشىشتا سۆڭەك ئەمەس، بەلكى ئابدۇراخمان كۆك كۆزنىڭ تۇيۇقسىز قەشقەر سەپىرىنى خالاپ قالغانلىقى سەۋەب بولدى.

— سۈپۈرگە باشلىق چاتاقچىلار ئەلچى شەھىرىدە قاتراپ يۈرۈۋاتقاندا، مۆھتەرەم ئەپەندىمنىڭ ئالدىراپ سەپەرگە ئاتلانماقچى بولغىنىدىن تولىمۇ ئەپسۇسلانماقتىمەن، — دەپ ئېتىراز بىلدۈردى سېيىت ھاجى دېگىنىدىن يانمايۋاتقان ئابدۇراخمانغا قاراپ چىرايىنى ئۆزگەرتمەيلا.

سېيىت ھاجى ھېسابسىز باھانە-سەۋەبلەرنى تەييارلاپ، تۇسالغۇ تاش قىلىپ دۆۋىلەۋەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ قارارىنى زادىلا ئۆزگەرتەلمىدى. ئابدۇراخماننىڭ گەپ ئارىلىقىدا: «ئۆتكەن قېتىم جىدەلخورلارغا مىشەك مانتىسىنىڭ تەمىنى تېتىتىپ قويمىغان بولسام، بۇ دورەم ئۇلار شۇنچە ئاسان ئەيۋەشكە كېلەرمىدى» دېگەن سۆزىگە ئالاھىدە دىققەت قىلىپ، قەشقەر سەپىرىنىڭ مۇددىئاسىنى ئېنىقلىۋالغان سېيىت ھاجى يەنە تىركەشمەكچى بولدى.

بۇ ھالدىن ئابدۇراخماننىڭ سەپرايى ئۆرلەپ، جەھلى قاتتى:

— ھۆرمەتلىك ھاجىم، خاتىرىلىرىنى جەم قىلسىلىكى، كونسۇل بىلەن كۆرۈشكىنىمدە، ئۆزلىرىنىڭ يوشۇرۇن يېغىرلىرىنى، خۇسۇسەن مۇھىم تاپشۇرۇقنى ئەستىن چىقىرىپ، نەپسى بالا كەينىدە قورۇل تەرەپلەرگە خۇسۇسىي كارۋان ئەۋەتكەن سەۋەنلىكلىرىنى تاتىلاپ ئولتۇرمايمەن. لېكىن، تۆھپە بىلەن مال-دۇنيانىڭ ئىككىسىنىڭ بىرى پېقىرغا تەئەللۇق بولىدىغانلىقىنى ئۇنتۇمىغايلا!

چىلىڭ يېرىگە كەلگەندە، ئابدۇراخمان ئارىلىقتىكى پەردىنى بىردىنلا ئېچىۋەتتى. سېيىت ھاجىنىڭ ئېچىلىپ قالغان يېغىرى خۇددى توز قويغاندەكلا ئېچىشىشقا باشلىدى. بۇ ئېچىشىش تولىمۇ ئازابلىق ۋە دەھشەت ئىدىكى، تىرىك تۇرغۇزۇپ، ئۇنىڭ جېنىنى ئېلىشى مۇمكىن ئىدى.

«ساقىلىمنىڭ ئاستىغا كىرىۋېلىپ، پۈتكۈل سىرىمنى بىلىۋاپسەن ئەبلەخ، ئەمدى بۇ دۇنيادا يا سەن تۇرىسەن، يا مەن تۇرىمەن»،— سېيىت ھاجى كۆڭلىدىن ئاشۇلارنى ئۆتكۈزدى ۋە تىك ياردىن غۇلاپ چۈشۈۋاتقاندەك، ۋارقىرىۋەتكىلى تاس قالدى.

ئۇ مەسخىرە كۈلكىسى چاقناپ تۇرغان ئۇسمىدەك كۆپكۆك كۆزلىرىنى ئۆزىگە سانجىپ: «ئەمدى قانداق قىلىسەن؟ چالماڭ سۇغا چۈشتىغۇ» دېگەندەك ھىجىيىپ تۇرغان ئابدۇراخماننى نەق مەيداندىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىپ، پوخادىن چىقماقچى، تىترەپ تۇرغان قولىنى يېنىغا ئۇزاتماقچى بولدىيۇ، يەنە بۇ ئويىدىن يېنىپ قالدى. چۈنكى ئۇ ئۆزىنىڭ ئېيىقتەك تەمبەل، تامدەك تەۋرىمەس بۇ ئادەمگە ئاسانلىقچە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. سەللا بىخەستەلىك قىلسا، قوراللىق تەھدىتكە دۇچ كېلىپ، ئىككىلا ئامەتتىن مەھرۇم قالغاننىڭ سىرتىدا دوغا تىككەن ھاياتىنىمۇ ئۇتتۇرۇپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى.

ياراتقان ئىگىسى ئۆمۈرلۈك بەخشەندە قىلىپ بەرگەن تەمكىنلىك ئۇنىڭ سەرراغا دۇچ كەلگەن دېڭىزدەك داۋالغۇۋاتقان كەيپىياتىنى تېزدىنلا ئۆز ئىزىغا قايتۇردى. ئاجايىپ كارغا يارايدىغان «كۈلۈمسىرەش»تىن ئىبارەت كۈچلۈك قورالىنىڭ بۇ رەقىبىگە كار قىلمايدىغانلىقىغا زادى ئىشەنمىدى. ئۇ تاشقا تېگىپ بىسى يانغان پىچاقتەك گاللىشىپ قالغان

ئەقلىنى بىلەپ، ئىتتىكلىتىش ئۈچۈن ۋاقىت كېرەكلىكىنى ھېس قىلدى. چىڭىپ كەتكەن بولجۇڭ گۆشلىرىنى، پەيلىرىنى ئىختىيارىغا قويۇپ بېرىۋىدى، چىرايىدا قەدىناس دوست-يارانلىرىغا يارالغاندەكلا تەبىئىي، يېقىملىق كۈلكە پەيدا بولدى. ئۇ ئابدۇراخماننىڭ مۈرىسىگە بۇرادەرلەرچە ئۇرۇپ قويۇپ:

— چاقچاق، ھەممە گەپ چاقچاق، پېقىرنىڭ چاقچاققا ئامراق ئادەم ئىكەنلىكى سىلىگە ئايدىڭ، سىلىمۇ چاقچاققا كەلگەندە بوش كەلمەيدىلا جۇمۇ! قىخ...قىخ...قىخ...، — دېدى.

بۇنىڭ يالغان قىياپەت ۋە ساختا كۈلكە ئىكەنلىكىنى تۇيۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئابدۇراخماننىڭ كۆڭلىدە سېيىت ھاجىدەك بىر كۈچلۈك رەقىبىنى يول قويۇشقا مەجبۇر قىلالىغىنى سەۋەپلىك ئالەمشۇمۇل تەمەننا پەيدا بولدى-دە، ئۇنىڭدىن چوڭراق كوزۇرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش خىيالىدىن ۋاز كېچىپ، يۇمشاپ قالغان ۋەزىيەتتىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىش قارارىغا كەلدى. ھېچ بولمىسا، قەشقەرگە بېرىپ كەلگۈچە بولغان بىر ئايچە ۋاقىت ئىچىدە ئۇنىڭغا تىنىچ ۋەزىيەت لازىم ئىدى. ئۆزى قايتىپ كەلگەندە بولسا، سېيىت ھاجىنىڭ ئىشىنىڭ كونسۇل تەرىپىدىن توغرىلىنىپ بولىدىغانلىقىغا تاغدەك ئىشەنچ قىلاتتى.

— چاقچاق، راستىنلا چاقچاق، — دېدى ئابدۇراخمان سېيىت ھاجىنىڭ كۈلكە يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە ئۇدۇل تىكىلىپ تۇرۇپ، — بۇ چاقچاق بولمىسا نېمە بولاتتى؟ سىلى بىلەن پېقىرنىڭ ئارىسىدا تالىشىدىغان ھېچ نەرسە مەۋجۇت ئەمەسقۇ!

ئابدۇراخمان ئەتىلا يولغا چىقىشىنىڭ مۇمكىنلىكىنى ئېيتىپ، ئۇستىخانىغا بۇيرۇتۇپ قويغان گىلەمنى جىددەللەت-

كىنلى چىقىپ كەتتى.

«ھەم، چاقچاقىمىش تېخى! خوجا ئاكاڭ ئەزەلدىن بۇنداق چوڭ ئىشقا چاقچاق قاتارىدا مۇئامىلە قىلغان ئەمەس، ئوت بىلەن ئويناشتىڭمۇ، ئەمدى كۆيۈپ كۆل بولمىغىنىڭنى كۆرەي!»

سېيىت ھاجىنىڭ يۈز مۇسكۇللىرى يەنە چىكىپ كەتتى. چوڭ دەرۋازىدىن غالىبلارچە گىدەيگەن پېتى چىقىپ كېتىۋاتقان ئابدۇراخماننىڭ كەينىدىن ھومىيىپ «تۇفى» دەپ تۈكۈرۈپ قويدى، چىشلىرىنى غەزەپ بىلەپ غۇچۇرلاتتى.

«بىراق، بۇ بىر زىل ئىش، زادى قانداق يول بىلەن تاقابىل تۇرۇش كېرەك؟»

ئۇ ئەتىدىن كەچكىچە يېپىقلىق تۇرىدىغان جاينامازغا ئولتۇردى-دە، كۆزلىرىنى يۇمۇپ، تەسۋىنى قولغا ئالدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ھاجىم!

سەندەل كەشىنىڭ «شىرىق، شىرىق» قىلغان تىۋىشىنى ئاڭلاپ چۆچۈپ، كەينىگە بۇرۇلغان سېيىت ھاجى پەگاھدا قولىنى كۆكسىگە قويغان پېتى تۇرغان ھاپىزنى كۆرۈپ، «نامازدا ئولتۇرغىنىمنى كۆرمىدىڭمۇ؟» دېگەندەك ئالايدى.

— ھە، نېمە گەپ؟

— دېگۈدەك زۆرۈر گەپقۇ يوق، ئەمدى...مۇنداقلا ئولتۇرۇپ چىققاي دەپ كېلىۋېدىم.

سېيىت ھاجى ئىچىدە: «ۋاي لايغەزەلەي، كىشىنىڭ بېشىدا ئوت كۆيۈۋاتسا، سېنىڭ سالپىيىپ يۈرگىنىڭنى!» دەپ ئويلىدى-دە، تەسۋى سىيرىشتىن توختاپ سورىدى:

— سېپىل سوقۇۋاتقان پۇقرالار قانداقراق، چاتاق تېرىيدىغاندەك ئەمەستۇ؟

— چاتاق تېرىغىلى جىنى ئون ئەمەس، ئون ئادەمنىڭ ئارقىسىدا بىردىن دورغا قويدۇق، تۇغقانلىرى بىلەن كۆرۈ-

شۈشكىمۇ رۇخسەت قىلمىدۇق.

بىرنەچچە كۈندىن بېرى سېپىل سوقۇۋاتقان پۇقرالارغا نازارەتچىلىك قىلىۋاتقان ھاپىزنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، سېيىت ھاجى بارماقلىرى ئارىسىدا توختىتىۋالغان بىر مارجاننى ئۆتكۈزۈۋەتتى.

— بۈگۈن كېچە مۇشۇ مېھمانخانىدا ياتامدىلا ياكى باشقا يەردە قونۇپ قالامدىلا، ھاجىم؟

— تازا غەلىتە سوئال بولدى-دە، مۇشۇ ئۆيدە ياتماي يەنە نەدە ياتاتتىم، تالادا ياتسام بولامتى-يا؟ — ھاپىزنىڭ نەدىكى گەپنى قىلىپ ئەرۋاھىنى ئۇچۇرغانلىقىغا تېرىككەن سېيىت ھاجى ئۇنى ھەيدەپ چىقارماقچى بولدى-يۇ، لېكىن بۇ قاملاشمىغان سوئالدىن ئۇشتۇمتۇت غەيرىيلىك ھېس قىلدى، — ئەجەب قەيەردە ياتىدىغىنىمنى سوراپ قالدىلىغۇ؟

گىلەم چۇچىسىنى ئويناپ ئولتۇرغان ھاپىز بېشىدىن بىر قاپاق سوغۇق سۇ قۇيغاندەك چۆچۈپ، دۇدۇقلاپ قالدى:

— مۇنداقچىلا... مۇ... مۇنداقچىلا سوراپ قويدۇم، باشقا ھېچ... ھېچقانداق مە... مەقسىتىم يوق... ياق... بە... بەزمىگە بارغان يە... يەردە قو... قونۇپ قالامدىكىن دەپ...

ھاپىزنىڭ توساتتىنلا جىددىيلىشىپ، دۇدۇقلىشى سېيىت ھاجىنى تېخىمۇ قىزىقتۇردى ۋە ئۇنىڭ سەگەك نېرۋىلىرىدا گۇمان ئالامەتلىرىنى پەيدا قىلدى. ئۇ جاينامازدىن سۈرۈلۈپ، ھاپىزنىڭ ئالدىغا باردى-دە، ئۇنىڭ قان قاچقان چىرايىغا، تىترەپ تۇرغان ساقلىغا، قىزىرىپ كەتكەن سالپاڭ قۇلاقلىرىغا سەپسېلىپ، قارىچۇقى ئەينەك ئۈستىگە قويۇلغان ساقىدەك لىغىرلاپ تۇرغان كىچىك كۆزلىرىگە تىك قادالدى.

ھاپىز ئۇنىڭ قارىشىغا چىداپ تۇرالمىدى، كۆزلىرىنى قاياققا ئەپقاچىسىمۇ ئاجايىپ سىرلىق بىر نۇر چاچراپ

چىقىۋاتقان دەھشەتلىك كۆزلەردىن قۇتۇلالمىدى. سېيىت ھاجىنىڭ كۆزىدىن ئوقتەك چاچراپ چىققان نۇر ئۇنىڭ كۆز پەردىسىنى تېشىپ ئۆتۈپ، يۈرەك باغرىغا قادالدى. رەھىمسىز ئوق بىلەن بىللە تارالغان سوغۇق ئىقىم ئوق تەشكەن تۆشۈكتىن ئۆتۈپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى مۇزلىتىۋەتتى. پالاكەت مەنبەسى بولغان ئاشۇ كۆزلەر بارغانسېرى چوڭايدى، پىيالىدەك، چۆچەكتەك، كاساڭدەك، كۆلدەك بولدى، ھاپىز ئاشۇ كۆزلەر ئىچىگە چۆكۈپ كەتتى، نەپسى بوغۇلدى، تۇنجۇقتى...

— چىدىيالمىدىم، چىدىيالمىدىم، بىر قوشۇق قېنىمىدىن كەچسىلە ھەممىنى دەيمەن، قالدۇرماي ئىقرار قىلىمەن، مەن ئەسكى، مەن تۇزكور، مەن پاسىق...

تىترىكىنى زادى باسالمىغان ھاپىز مەخسۇم ئۆزىنى ئۆزى تەستەكلىدى، سېيىت ھاجىنىڭ ئايىغىغا تاشلىنىپ، پۇتىنى مەھكەم قۇچاقلىدى. سېيىت ھاجى نىجاسەتتىن يىرىگەنگەندەك، پۇتىنى زەردە بىلەن سىلكىۋەتتى. ئۇ جانسىز مۇردىدەك، گىلەم ئۈستىگە پالاققىدە يىقىلىپ، يوغان بۇرنى شاپىتۇلدەك مىجىلدى.

— راستىڭنى ئېيت، راستىڭنى ئېيتمايدىغان بولساڭ!...

— راستىمنى ئېيتاي، — دېدى ھاپىز، — سىلىگە بىر كىشى قەست قىلماقچى، قەست قىلماقچى!

— ھە؟!

— بۇ راست گەپ، قەست قىلماقچى!

سېيىت ھاجىدا ھېچقانداق جىددىيلىشىش ئالامەتلىرى كۆرۈلمىدى. ئۇ سەل ئويلىنىپ تۇرۇۋالدى ـ دە:

— ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى يېپىۋەت! — دېدى پەگاھدا پىرىخۇندەك پىرقىراپ يۈرگەن ھاپىز مەخسۇمغا بۇيرۇق ئاھاڭىدا.

— ھە، ئەمدى ئالدىرىماي سۆزلە، ماڭا قەست قىلغۇچى

گىم، قاچان قەست قىلماقچى، مەندە نېمە ئۆچى بار ئىكەن؟

— سىلىنىڭ خىياللىرىغا كىرىپ چىقمىغانلا بىر ئادەم...

ئۇلارنىڭ خۇپىيانە پاراڭلىرى ئۇزۇن داۋام قىلمىدى. بىردىنلا ئېچىلىپ كەتكەن چىرايىغا خاتىرجەملىك ھەتتا خۇشاللىق ئالامەتلىرى بالقىپ چىققان سېيىت ھاجى تۆش يانچۇقىدىن سائىتىنى چىقىرىپ قارىدى ـ دە، ئىككى پۈكلىنىپ، ئىتائەتمەن قۇلدەك قول باغلاپ تۇرغان ھاپىز مەخسۇمغا بۇيرۇدى:

— ئابدۇراخمان ئەپەندىگە يەتكۈزسىلە، بۈگۈن كەچقۇرۇن ھۇزۇرۇمغا قەدەم تەشرىپ قىلغاي، ئۇنى يوللۇق تۇتۇپ ئۈزىتىپ قويىمەن.

— خوش ھاجىم، خوش!

سېيىت ھاجى كەينىگە بۇرۇلۇۋاتقان ھاپىز مەخسۇمغا يەنە ئالاھىدە تاپىلىدى:

— خۇش خەۋەر يەتكۈزگەندە جەزمەن كۆلۈمسىرەش كېرەك، مانا مۇنداق...

تۈن تەك بولغان چاغ. ئاسماندا قارامتۇل بۇلۇتلار ئۈركۈگەن پادىلاردەك كۆچمەكتە، بۇلۇتلار ئارىسىدا كۆز قىسىشىۋاتقان يۇلتۇزلارلا غۇۋا پىلدىرلاۋاتقان سانسىز چىراغلاردەك گىرىمسەن كۆرۈنىدۇ. تەبىئەتتە ئازراقمۇ شامال يوق. قەيەرلەردىدۇ تام كامارلىرىدا، ئۆي پەرمانلىرىنىڭ يېرىقلىرىدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان چېكەتكىلەر دېمى سىقىلغاندەك توختىماي چىرىلدىشىدۇ. پات ـ پات ھۆكمەتكە چۈشكەن ئاشىق سوپىلاردەك ھوقۇلداپ قويىدىغان ھۇقۇش كېچە جىمجىتلىقىنى بۇزىدۇ.

دەل شۇ ئەسنادا، قارا كېپەن كىيگەن ئەرۋاھدەك بىر گەۋدە قەسىرنىڭ تاغ تەرىپىدە جايلاشقان سۆگەتلىك ئارىسىدا پەيدا بولدى. شاخلىرى سەكسەنپۇتنىڭ ئاياغلىرىدەك يېيىلغان

قىرى سۆگەتنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، قەسىر تەرەپكە قاراپ تامدىن ئارتىلىپ چۈشكەن ئۆرۈك شېخىدا ساڭگىلاپ تۇرغان ئاق پوتىنى كۆردى. ئەتراپقا زەن قويۇپ، ھېچقانداق غەيرىي شەپە سەزمىگەندىن كېيىن، كۆكۈچ پارقىراپ تۇرغان خەنجىرىنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا جايلاشتۇردى-دە، ئېرىق ئىچىدە يىلاندەك سويلاپ قەسىر تېمىنىڭ تۈۋىدىكى سۆڭگۈچ يېنىغا كېلىپ، غايىب بولدى.

كېچە سۈكۈناتىغا چۆمگەن قەسىر ئىچى كىچىككىنە شەپىنىمۇ ئۆزىگە سىڭدۈرەلمەيدىغان دەرىجىدە سۈرلۈك ئىدى. ئاتخانىدا بولسا كېرەك، كۈندۈزى ھۇرۇنلۇق قىلىپ، تۈن ھەسسىسىدە ئىشتىھاسى ئېچىلىپ كەتكەن مەپە ئېتى بېدە چاينىماقتا. قونداقتا سىغدىشىپ ياتقان توخۇلار تومۇزدىن زارلانغاندەك تۇرۇپ-تۇرۇپ «غىق، غىق» قىلماقتا ئىدى.

قارا گەۋدە ئۆزىگە بەش قولدەك تونۇش بولغان قىرلاردىن، ئېرىقلاردىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، تال بارىگى ئاستىغا كەلدى، مېھمانخانىدىن كېلىۋاتقان خورەك ئاۋازىنى نىشانلاپ، قىيا ئېچىلغان ئىشىكتىن خۇددى ياغلاپ قويغاندەك «غىپلا» قىلىپ كىرىپ كەتتى.

ئۇ دېرىزە تۈۋىگە سىپىلىنغان تاۋار كۆرپىلەرگە چۆكۈپ، يۈزىنى تامغا قارىتىپ ياتقان رەقىبىگە ئۆچمەنلىك نەزەرى بىلەن تىكىلدى، ئۆتۈكىنىڭ قونچىدىن ئىككى غېرىچ كېلىدىغان خەنجىرىنى چىقىرىپ، شېرىن چۈش ۋە خورەك بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان كىشىنىڭ دۈمبىسىگە زەرب بىلەن سانجىدى. خەنجەرنىڭ ئۆتكۈر ئۇچى نەق يۈرەككە تەگدىمىكىن، خەنجەر يېگۈچى قىمىرلاشقىمۇ ئۈلگۈرمەي، قارا گەۋدە يەنە ئىككىنچى، ئۈچىنچى خەنجەرنى ئۇردى، پۇخادىن چىققۇچە قوچىدى، يەنە قوچىدى.

ئۇ قان يۇقى خەنجىرىنى ئېگىشىپ تۇرۇپ ئۆتۈكىنىڭ

قونچىغا سالدى، قولىنى كەينىگە قىلىپ تۇرۇپ تەنتەنە قىلغان قىياپەتتە ئوڭ پۇتىنى سوزۇلۇپ ياتقان جەسەتنىڭ بۇلدۇقلاپ ئېقىپ چىققان قاندىن قارىيىپ تۇرغان مۈرىسىگە قويدى ۋە كۈچەپ ئىتتەردى، جان تالاشقاندا تەكىيىنىڭ قىرىغا كېلىپ قالغان جەسەت خۇددى قايتىدىن جان كىرگەندەكلا «پولتوڭ» قىلىپ دومىلاپ چۈشتى.

— ھە!؟

قارا گەۋدە دېرىزىدىن چۈشۈۋاتقان سۇس يورۇقتا يورۇپ تۇرغان جەسەتنىڭ يۈزىگە ئېگىشىپ قاراپلا چۆچۈپ كەتتى. ئۇ قولىنى خەنجىرىگە ئۇزىتىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدى. گەجگىسىگە تەگكەن كۈچلۈك زەرب بىلەن كۆزلىرىگە «يالت» قىلىپ ئىككى چوغ كۆرۈندى، بۇرنى قىزىلمۇچ قويغاندەك ئېچىشتى، كاللىسى گەجگىسىدىن ئاجراپ كەتكەندەك، بېشىدىن ئاشۇرۇپ يەرگە ئۇرۇلۇپ چۇل-چۇل قىلىۋېتىلگەندەك تۇيۇلدى.

بولارنىڭ ھەممىسى بىر دەقىقىنىڭ ئىچىدىلا يۈز بەردى. قارا گەۋدە گۈپلا قىلىپ كەينىچە يىقىلدى.

— ئادەم بارمۇ؟ قاتىلنى تۇتۇڭلار! قاتىلنى تۇتۇڭلار!...

چۆچۈگەن توخۇلار قونداقتىن قاقاقلىغان پېتى ئۇچۇپ چۈشۈپ، چالا ئۇيقۇلۇق ھالدا توۋلاپ، جارقىراپ يۈرگەن رەھمەتنىڭ ئايىغىغا پۇتلىشىپ، ھويلىنى بېشىغا كىيدى. ئاتخانىنىڭ يېنىدىكى سولاقخانا ئالدىدا مۈگدىشىپ ئولتۇرغان ئىككى دورغا سەپەر بوۋاينى قېچىپ كەتتى، دەپ قالدى بولغاي، ئويغىنىپلا «ئوغرى قاچتى» دەپ ۋارقىرىغىلى تۇردى. قورقۇپ ئېسىنى يوقاتقان ئابلىزقارى ئىشتانچاقلا ئېتىلىپ چىقىپ، ئالدى تەرەپتىن كېلىۋاتقان بىر دورغىنى بىكاردىن - بىكار ئىككى تەستەك ئۇرۇۋەتتى. ئارقىدىنلا ئالەمنى بېشىغا كىيىپ، ھەنىپە خېنىم ئادەملەر ئارىسىدا پەيدا

بولدى، جاپپار موللا ۋە باشقا مۇلازىملارمۇ ئۇۋىسىغا سۈكىرىپ كەتكەن چاشقانلاردەك شىپىرلاشتى. ئىتلار قاۋىشىپ، توغرىقىغىل كەنتىنى ۋەھىمە باستى.

سېيىت ھاجى قەتلى قىلىنغۇچىنىڭ ۋە قاتىلنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمىدى. قەسىردە تاڭ ئاتقۇچە بېسىقمىغان يىغا-زار، تاراق-تۇرۇقلار چالا ئۇيقۇلۇق ياتقانلاردا قۇلىقىغا كىرىپ قالغان كىشىلەر بامدات نامىزىغا كېتىۋېتىپلا ھەممىدىن خەۋەر تاپتى.

— نادىرخان بازار بېگى كەتكەن يېرىدىن خۇپسىيانە قايتىپ كېلىپ، ئابدۇراخمان كۆك كۆزنى ئۆلتۈرىۋېتىپتۇ، سەككىز يېرىگە پىچاق ساپتۇدەك.

— ئۆمرىدە تىرناقچىلىكمۇ ساۋابلىق ئىش قىلمىغان پاسىق ئىدى، بۇ دورەم ئەجەب ئوبدان ئىش قىلىپتۇ-يا؟

— خوتۇنىدىن، مەنسەپتىن ئايرىلىپ قالغىنىغا چىدىيالمىغان بولسا كېرەك ئېھتىمالىم!

— قىزىق گەپ، بۇنىڭ ئابدۇراخمان بىلەن نېمە ئالاقىسى؟

— كىم بىلىدۇ، بەلكىم ئابدۇراخماننىڭ يەيدىغان رىزقى تۈگىگەن بولغىيدى ياكى يامانلىقى بېشىغا چىققاندۇ!

ئابدۇراخماننىڭ نامىزى چۈشۈرۈلىدىغانلىقى ئۈچۈنلا بامدات نامىزىنى ئاق مەسچىتتە ئوقۇشقا رۇخسەت قىلىنغان جامائەت تۈرلۈك غۇلغۇللار بىلەن كېتىۋاتقاندا جىنازىسىمۇ يېتىپ كەلدى.

يېپيېڭى يوپۇق يېپىلغان جىنازىنىڭ ئالدى تەرىپىنى ھاپىز مەخسۇم بىلەن ئابلىزقارى كۆتۈرگەنىدى. كەينىدىكى ئىككى پۇتىنى خاتىپ بازار بېگى بىلەن رەھىمەت كۆتۈرگەن. قايغۇغا پاتقان سېيىت ھاجى جىنازىنىڭ ئالدىدا داد-پەرياد ئۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى. كۆزىدىن تۆكۈلگەن

ياش، تولا سۇرتۇپ قىزىرىپ كەتكەن بۇرنىدىن قۇيۇلغان پوتلا بىلەن قوشۇلۇپ بۇرۇتى ئۇستىدە توختاپ قالغانىدى. ئۇ كېتىۋېتىپ، ئاھ ئۇرۇپ يىغلايتتى.

— ئاقپاشانىڭ قارىچۇغىسى ئىدىڭ قېرىندىشىم، بىزنى نېمىدەپ تاشلاپ كەتتىڭ قېرىندىشىم، سىلى كەتكۈچە بىز كەتسەك بولمامدۇ قېرىندىشىم، ئاھ قېرىندىشىم، باغرى يۇمشاق تۇغقىنىم...

ھاپىزمۇ جىنازىنى كۆتۈرۈپ كېلىۋېتىپ، توختىماي ئۆپكىدەيتتى، سىلكىنەتتى، قىزغۇچ كەلگەن قويۇق ساقىلى سۇ كەچكەن قوتازنىڭ قۇيرۇقىدەك نەملەشكەنىدى...

قىل ئارغامچا بىلەن چەمبەرچاس قىلىپ باغلىۋېتىلگەن نادىرخان شەمى گۆردەك قاراڭغۇ، ئىت ئۇۋىسىدەك سېسىق بىر ئۆيدە ھوشىغا كەلدى. قولىنى مىدىرلاتماقچى بولۇۋىدى، بولجۇڭ گۆشلىرىگە پېتىپ كەتكەن ئارغامچا ئەسلا ئىمكان بەرمىدى، ئىششىپ كەتكەن بېشىمۇ خۇددى ئۆزىنىڭ ئەمەستەكلا تۇيۇلدى. تىلىنى ئاستا مىدىرلىتىپ، لەۋلىرىنى يالىۋىدى، تۇزلۇق بىر تەم بىلەن تەڭلا كۆڭلى ئايىنىغاندەك بولدى. قاياققا قارىسىلا زۇلمەت، پەقەت ئىشىك تاختايلىرىنىڭ يوچۇقىدىن ئېتىلىپ كىرگەن پىچاق بىسىدەك يورۇقلۇق كۆزىگە تاشلانغاندىلا، ئۇ ئۆزىنىڭ گۆردە ئەمەس، بەلكى تىرىكلەر دۇنياسىدا ياشاۋاتقىنىنى تۇيدى. بىر ئايال كىشىنىڭ ئۆزىگە تونۇشتەك بىلىنگەن يىغا ئاۋازى ۋە چۈچەخورازنىڭ پات-پات قىچقىرىپ قويۇشلىرى گەجگىسىگە تەگكەن تاياق بىلەن تەڭلا ئىلكىدىن قېچىپ كەتكەن ئەس-ھوشىنى قايتۇرۇپ بەردى. پىكرىنى قانچە ئىشقا سېلىپمۇ خەنجەر ئاستىدىكى رەقىبىنىڭ تۇيۇقسىز ناتونۇش بىر كىشىگە ئايلىنىپ قالغانلىقىنى زادىلا چۈشىنەلمىدى. ئاخىر: «بەل-

كى قورقۇنچلۇق يامان چۈش كۆرۈۋاتسام كېرەك» دېگەن يەرگە كەلدىيۇ، بۇ پەرىزى ئۆزى ياتقان ئۆينىڭ ئىشىكى قاتتىق مۇشتلىنىپ، نەۋرە ئاچىسىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىشى بىلەن ئۆزۈل - كېسىل بەربات بولدى.

— ئۆزۈڭگەمۇ قىلدىڭ، بىزگىمۇ قىلدىڭ، ئاقپاششانىڭ ئادىمىنى ئۆلتۈرگۈچە سورىقى يوق پۇقرادىن يىگىرمىنى ئۆلتۈرسەڭ بولماسمىدى؟! ۋاي شورپېشانەم، سەن هارامىلىق بىلەن تۇغقان بولغىنىمغا بۇرۇن - قۇلىقىمغىچە تويدۇم...

ئۇ مېڭىسىنى قوچۇپ ئارام بەرمەيۋاتقان بۇ قورقۇنچلۇق ئاۋازدىن قۇتۇلماقچى بولۇپ، قۇلىقىنى مەھكەم يۇپۇردى، لېكىن بۇ ئاۋاز يەنە ئاڭلىنىۋەردى. «هەي قارا يۈز قانجۇق، هەممە بالايى گەردانىغا مۇپتىلا قىلغان ئۆزۈڭ، سېيىت هاجىنىڭ لاتا - پۇتىلىرىغا قىزىقىپ، مېنى يات ئەلگە بېرىپ باي بولۇپ كېلىش ۋەسۋەسىگە سالغانمۇ ئۆزۈڭ، گېپىڭگە كىرمىگەن بولسام سېيىت هاجىنىڭ ئالدىمىغا چۈشكىلى ساراڭمىدىم؟! سەن مېنىڭ ئاچام ئەمەس، سەن دۆيۈز، سەن سېتىلما جەددال!» دەپ تىللاپ ئىچىنى بوشىتىۋالماقچى بولۇپ، يەنە يالتايدى.

ئاچىسىنى كىمىدۇ بىرى دۆشكەلەپ، تۈرتۈپ كەتتى. قۇلىقى تىنچىپ قالغان نادىرخان بىرلا دومىلاپ تامغا يۆلەندى ۋە بىر پاي ئۆتۈككە تىقىلغاندەك كېرەككە كەلمەيۋاتقان پۇتىنى تەسلىكتە رۇسلاپ، قىسقا، ئەمما قورقۇنچلۇق كەچۈرمىشىنىڭ سۈرەتلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى.

... شۇنداق قىلىپ، تاغدەك ئىشىنىدىغان نەۋرە ئاچىسى شېكەر سۈيى بىلەن ئۇسا قىلغان يۈرىكىگە سېيىت هاجى تەرىپىدىن تاشلانغان هىيلە - مىكىر ئورۇقى بىردەمنىڭ ئىچىدىلا بىخ سۈردى. تەسەۋۋۇردا ئۆزىگە تەبەسسۇم قىلىپ، چاقىر-

ۋاڭقان جەننەتتەك زېمىنغا بېرىپ، بىر ئەتىگەندىلا باي بولۇپ قايتىش چۈشىنى كۆرۈپ، مەيدىسىگە مەردلەرچە مۇشتىلاپ، كارۋان بىلەن بىللە ئاتلاندى. ئۆلگۈر ھاپىز قورۇلىدىن ئۆتۈپلا ئۇنى توڭگۇز تەلەتلىك بىر كىشىگە خۇددى بىر تاي يۈكىنى ئۆتكۈزگەندەكلا ئۆتكۈزۈۋەتتى. كىم بىلسۇن، كارۋاننىڭ قارىسى يوقىلىشىغىلا ئۇنىڭ ئېتىبارى ئاسماندىن يەرگە چۈشكەندەكلا چۈشۈپ كەتتى. ئارزۇ قىلغان نازۇ نېمەت تۈگۈل، قورسىقىنى تويغۇزۇشىنىڭ ئۆزىمۇ بىر گەپ بولۇپ قالدى. پەقەت جان ئالغۇچى ئەزرائىل قولاي پەيتىنى پايلاپ، بېشىدا ئەگىپ يۈرگىنىنى چۈشەنگەندىلا ئۆزىنىڭ ئوچۇق تۇرغان قاپقانغا دەسسەپ، بازار بېگىلىك مەنسىپىدىن، پۇللۇق قىزدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى.

ئۇنىڭ كاللىسىدىن تۈتۈن چىقىپ كەتتى. مال دېسە، مېلى بار، نام دېسە نامى بار پۈتۈنسۈرۈك بىر بايۋەچچى تۇرۇقلۇقمۇ ئەخمەقلەرچە ئالدانغىنىدىن تۈگىمەس خورلۇق ھېس قىلدى. ئۆزىنى گوللاپ ئەكىلىپ، بۇ تەرىقە قىسمەت قۇچىقىغا تاشلاپ كەتكەن ھاپىزنى قويرۇق شىپاڭلىتىپ تۇرغان ئىت تەرىقىسىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈردى.

ئاخىر ئۇ دىۋانىلاردەك قەدىرسىزلىنىپ، ئوغرىدەك يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ، بىر ئاق كۆڭۈل مۇساپىر ئورۇسىنىڭ ياردىمى بىلەن قورۇلدىن قېچىپ چىقتى، ھاپىزدىن تارتىپ جەدال سۈپەت ئاچىسىغىچە قىرىپ تاشلاپ، ئۆچ ئېلىشقا قەسەم ئىچتى-دە، كەنت ئەتراپىغا يېتىپ كېلىپ، ئەرۋاھتەك مۆكۈپ ياتتى.

ئۇنىڭ قىياسى خاتا چىقمىدى. مەنسىپىنىڭ خاتىپقا، پۇلدار قىزنىڭ تۇزكور سېپىت ھاجىغا تەئەللۇق بولۇپ كەتكەنلىكىنى بىلگەندە، قىساس خەنجىرى رەشىك ئوتىدا تاۋلاندى.

ئۇ ئالدىنقى ئاخشىمى ئەلياتقۇدا قاراڭغۇلۇقتىن ئۈمىلەپ چىقتى-دە، سېپىل سوقۇلۇۋاتقان يەردىن كىچىككىنە ئىش بىلەن قەسىرگە قاراپ يالغۇز كېتىۋاتقان ھاپىز مەخسۇمنىڭ كېكىردىكىنى بوغۇپ، قوناقلىقتا سۆرەپ كىردى. قورققىنىدىن كۆزلىرى ئالاق-جالاق بولۇپ كەتكەن ھاپىزنىڭ يۇڭلۇق بوينىغا خەنجىرىنىڭ بىسىنى پاتۇرۇپ تۇرۇپ، چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن چىقىرىپ:

— خوجاكاڭنى تونۇدۇڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ......

— كۆزلىرىڭنى يوغان ئېچىپ قارا مۇتتەھەم، نادىرخان بايۋەچچى دېگەن مەن بولىمەن!

— ھە؟!

نادىرخان بايۋەچچىنىڭ كېكىردىكىنى ساتىراشنىڭ گەز ئامبۇرىدەك سىقىپ تۇرغان كۈچلۈك بىلىكىدە گۆلەڭگۈچ ئۇچۇپ تۇرغان ھاپىز ئۇنىڭ قورقۇنچلۇق يېشىل نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپلا ھوشىدىن كەتكىلى تاس-تاماس قالدى. نادىرخان ئۇنىڭ ئىككى ئېڭىكىگە بىردىن تەستەك ئىنئام قىلىپ سەگىتكەندىن كېيىن:

— بىلىپ قوي، مەن سەندىن ئۆچ ئالىمەن، دۇنيادىن ئازاب تارتماي كېتەي دېسەڭ راستىڭنى ئېيت، سېيىت ھاجى كېچىلىرى قەيەردە ياتىدۇ؟ يېنىدا بۆۋىمەريەم بارمۇ-يوق، خاتىپ قەيەردە؟

ئۆزىنىڭ ئۆلۈك ياكى تىرىكلىكىگە جەزىم قىلالمايۋاتقان ھاپىز نادىرخان بايۋەچچىنىڭ ئارقىمۇ ئارقا قويۇلغان سوئاللىرىنى چالا-پۇچۇق ئاڭلىدى-دە، لاغىلداپ تىترەپ يېلىنغىلى تۇردى:

— بىلمەسلىكىم، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ ئۆزلىرىگە

ئەرەج ساپتىمەن. ئەمدى تۇۋا قىلدىم، تۇۋا قىلدىم، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، ھەممىنى دەپ بېرىمەن، ھەممىنى...

ھاپىزنى ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا يىغىشتۇرۇۋەتسە، ئۇخلاپ ياتقان يىلاننىڭ بېشىغا دەسسەپ، رەقىبىنىڭ چوڭىنى قاچۇرۇپ قويىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن نادىرخان ئالدى بىلەن ھاپىزدىن گەپ ئېلىۋېلىش قارارىغا كېلىپ، بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

ھاپىز جېنىدىن ئۈمىد پەيدا بولغانلىقىغا مىڭ قەتلە شۈكرى قىلىپ، سېيىت ھاجىنىڭ بەزىدە بەزمىگە بارغان يەردە قونۇپمۇ قالىدىغانلىقىنى، خوتۇنىنىڭ كۆپىنچە ھاللاردا ئىلچىدىكى تۇغقىنىنىڭكىدە تۇرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، سېيىت ھاجى قەسىردە قونغاندا سېپىلدىن ساڭگىلاپ چۈشكەن ئۆرۈك شېخىغا پوتىسىنى ئېسىپ قويۇشقا ۋەدە بەردى.

ئىشنى ئالدى بىلەن سېيىت ھاجىنى ئۆلتۈرۈشتىن باشلىماقچى بولغان نادىرخان ئاق پوتىنى كۆرۈپ، ھاپىزمەخسۇم ئېچىپ قويغان سۇڭگۈچتىن ئۆمىلەپ ئۆتۈپ، رەقىبلىرىنىڭ ئۇۋىسىغا كىرگەنىدى...

نادىرخان قاراڭغۇ جاڭگالدا ئادىشىپ قالغان يولۇچىدەك، ھەر خىل تېپىشماقلار بىلەن چېلىشىۋاتقاندا، ئىشىكىنىڭ تاراقلاپ ئېچىلىشى بىلەن تەڭ ئېتىلىپ كىرگەن تۆت چاسا شولىدىن كۆزىنى ئەپقاچتى ـ دە، بىرقانچە قېتىم يۇمچۇكلىگەندىن كېيىن يەنە قارىدى.

ئۇ تۆت چاسا شولىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا بەيگىدە ئۇتۇپ چىققان چەۋەندازنىڭ تەلەتىدىلا بولىدىغان قانائەت كۈلكىسىنى كۈلۈپ تۇرغان سېيىت ھاجىنى كۆردى، ئۇنىڭغا چاشقانغا ئېتىلغان ھۇقۇشتەك ئېتىلماقچى بولۇۋىدى، يەنە دومىلاپ كەتتى.

— ھا...ھا...ھا...

— تۈفى!

— ھا...ھا...ھا...

نادىرخان بايۋەچچى سېيىت ھاجىنىڭ ئۆزىنىڭ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالغىنىنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈۋاتقىنىنى ياكى كىشىگە ئېيتقىلى بولمايدىغان باشقا بىر خۇشاللىقىنىڭ بارلىقىنى زادىلا بىلەلمىدى. شۇنداقتىمۇ، قايناپ تۇرغان ياغقا تاشلانغاندەك تولغىنىپ، ۋارقىراپ تاشلىدى:

— پېشانەڭ ئوڭ ئىكەن ئىپلاس ئالدامچى، خەنجىرىمنىڭ قەھرىدىن ئامان قالدىڭ! ئەمدى مېنى تېزرەك ئۆلتۈر!

— ھا...ھا...ھا...

سېيىت ھاجى قوۋۇزلىرى تېلىپ كەتكۈچە كۈلگەندىن كېيىن، يىراقتىراق قاراپ تۇرۇشقان دورغىلارنى نېرى كەتكۈزۈۋېتىپ:

— ئۇنداق ئاسان ئۆلۈم يوق بايۋەچچى، پېقىر ئاقپاشانىڭ ئەلچىسىنى ئۆلتۈرگەن مۇھىم جىنايى پاكىتىنى ئاسانلىقچە قولدىن چىقىرىۋەتمەيمەن، بۇ تىرىك پاكىتنى قەپەسكە سولاپ، قەشقەردىكى كونسۇلغا يوللاپ بېرىمەن. ئۇ يەردە نېمىلا دەپ جۆيلۈگىنىڭ بىكار، ئۇلار سېنى دارغا ئېسىپ، تېرەڭنى تەتۈر سويىدۇ، گۆشىڭنى قاغا-قۇزغۇنلارغا تاشلاپ بېرىدۇ. ھا...ھا ..ھا...ئىسىت ياش ئۆمرۈڭ، ئىسىت! — دېدى.

— ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا سورىۋالاي قارا يۈز، ئورنۇڭدا نېمىشقا باشقا بىرى يېتىۋالغان؟ مەن قانداق بولۇپ قولۇڭغا چۈشۈپ قالدىم؟

— ئاللا بەندىسىنى ئاگاھلاندۇرۇپ، يامان نىيەت بىلەن دىلى بۇلغانغانلارنى غەپلەتكە ئاشنا قىلغۇچىدۇر. ھا...ھا...

سېيىت هاجى بالا ۋاقىتلىرىدا نەس باسقان ئات باقارلاردىن دېگىنىنى ئۈندۈرۈۋالغاندىمۇ بۇنچىلىك خۇشال بولۇپ كەتمىگەن بولغىيدى، ئۇ ھېلىقى گەپنى قىلىپ، نادىرخان بايۋەچچىنى خىيال قايىنىمىغا غەرق قىلدىيۇ، ھاپىزنىڭ كۆزىدىكى مەخپىيەتنى قانداق ئۇستىلىق بىلەن بىلىۋالغىنىنى، يوللۇق ھېسابىدا بويى بىلەن تەڭ شايى - ئەتلەس، زىلچە گىلەملەرنى ئالدىدا قويۇپ، ئابدۇراخمانىنى قانداق قوندۇرۇپ قالغىنىنى، قانداق قارا باستۇرغىنىنى... ئەسلا ئېيتمىدى. بۇ سىرنى ئۇ بەلكى ئۆزى بىلەن بىللە ئۇ ئالەمگە ئەكەتتىشى مۇمكىن ئىدى...

34. «يۇرت بىزنىڭ، ھەقىقەت بىزنىڭ»

مىلادى 1912 - يىل 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى.

خوتەن دوتىيى تاڭ يۈنجۈڭنىڭ دەستىكىنى ئېلىپ جازا يۈرۈشىگە ئاتلانغان چېرىكلەر تاڭ ئالدىدا قوزغىلىپ، ئىلچى شەھىرى بىلەن لوپ بوستانلىقىنىڭ شەرقىي گىرۋىكىگىچە بولغان مۇساپىنى نەق يېرىم كۈندە بېسىپ بولدى - دە، كۈن تىكلەنگەن مەزگىلدە چىرىيىگە تۇتىشىدىغان دەشت يولىغا قەدەم تاشلىدى.

تەبىئەت ئىلاھىنىڭ خەيرىخاھلىقى تۇتۇپ كەتتىمۇ يا ئادالەت يولىدا قىلغان سەپەر ئاقىيوللۇق بولدىمۇ، ئەللىكچە چېرىك ۋە چېرىكلەرگە ئەگىشىپ يۇرتىغا قايتىۋاتقان ئاتمىشچە مۇساپىر پۇقرانىڭ بېشىغا سايە سېلىپ ئىلچى تەرەپتىن سۈرۈلۈپ كەلگەن يوغان بىر پارچە سۈررەڭ بۇلۇت دەشت ئاسمىنىغا كېلىپ چىپپىدە توختىدى - دە، بىرلا سىلكىنىپ يەنە

ئۆزۈپ كەتتى. قىزىپ تۇرغان قۇم ئۈستىگە ياققان پۇرچاقتەك - پۇرچاقتەك يامغۇر قوقاسقا چۈشكەن سۇ تامچىسىدەك پاژ - پۇژ قىلىپلا پار زەررىلىرىگە ئايلىنىپ كەتكەن بولسىمۇ، ھاۋا ئانچە - مۇنچە سەگىگەندەك بولدى. بىمارنىڭ يۈزىدىكى ياۋا چېچەك ئاسارىتىدەك چېكىم - چېكىم توچكىلار بىلەن نەقىشلەنگەن قۇم بېتى توزغاقتەك توزۇشتىن توختاپ، شىپالىق يامغۇر شەربىتىنى ئىچىپ، ئىسسىتمىسى يانغاندەك تىنچلىنىپ قالدى. پەقەت، كۈز ئايلىرىنىڭ قارىسىنى كۆرمەيلا قىسقا ۋە ئېتىبارسىز ئۆمرى بىلەن خوشلىشىپ، يىلتىزىدىن بىمەھەل مەھرۇم بولغان تۇرالغۇسى يوق قامغاقلارلا ئاستا - ئاستا ئېسىۋاتقان ئىسسىق شامال بىلەن تەڭ يۈگۈرۈپ، يۈرۈش قىلىۋاتقانلارنىڭ ئالدىدا خالىس يول باشلىغۇچىدەك دومىلايتتى.

ئوخشاشلا قارا ئاتقا مىنگەن بۇرۇتلۇق باش سەركەردە ۋە چېرىكچى ئامبال شىۋۈڭ گاۋشىڭغا ئەگەشكەن پىيادە چېرىكلەر قىلىچ - نەيزىلىرىنى يالت - يۇلت چاقنىتىپ، كۆمۈلۈپ كەتكەن كارۋان يولىدا قۇم كېچىپ كەلمەكتە. يوغان قاپاقلارنى يۈدۈۋالغان سۈپۈرگەئاخۇن، قادىر تۆمۈرچى ۋە جامالىدىن بوۋايمۇ قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز مىسالى سوزۇلغان سەپ بويلاپ قاتراپ يۈرۈپ، ئۇسسىغانلارنىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇپ، ھارغانلارنىڭ يۈك - تاقلىرىنى كۆتۈرۈشكە ياردەملىشەتتى. كۆڭۈل ئاۋۇتقۇچى گەپلىرى بىلەن ئايرىلغىنىغا بىر- ئىككى يىل بولغان سۆيۈملۈك يۇرتىغا تەلمۈرۈپ، ئۈمىد رىشتىسىنى نەزەرىدىكى ئادالەت جەڭچىلىرىگە باغلاپ كېلىۋاتقان ياياق پۇقرالارنى روھلاندۇرۇپ، ئاجىزلىرىنىڭ ھاجىتىنى رازمەنلىك بىلەن بەجا كەلتۈرەتتى.

بىپايان خامانغا يېيىتىلغان تىرىقتەك سۇس سېرىق پار-

قىراۋاتقان قۇملۇقتا ئۆمىلەۋاتقان قارا ئەجدىھادەك سوزۇلۇپ يۈرۈش قىلىۋاتقان قوشۇن لوپ بوستانلىقىدىن ئايرىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا بەشتوغراق تەرەپكە بۇرۇلدى. گەرچە يېرىم كۈنلۈك مۇساپە ئۇزۇراپ كەتسىمۇ، ئۇ يەردىكى پۇقرالارنى سەپكە قوشۇۋالغاندا ئەل رايىنى ئۇتقىلى، جازا قوشۇنىنىڭ ھەيۋىسىنى ئۆستۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى ئالدىن پەملىگەن دوتەي سۈپۈرگەئاخۇننىڭ بۇ ھەقتىكى تەلىپىگە تارتىشىپ ئولتۇرمايلا ماقۇل كەلگەن ۋە يولغا چىقىشنىڭ ئالدىدا باش سەركەردىگە ئېنىق پەرمان بەرگەنىدى.

قىساس سائىتىنىڭ قەدەممۇ قەدەم يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقى ئۈچۈنمىكىن، سۈپۈرگەئاخۇن تولىمۇ ھاياجانلانغاندەك قىلاتتى. ئۇ تاپىنىنىڭ قىزىق قۇمدا قىزىرىپ كەتكىنىگە قارىماي، يول يۈرۈشكە ئەپلىك بولسۇن دەپ قاغجىراپ تارىشىدەك قېتىپ كەتكەن كېپىشىنى قولىغا ئېلىۋالغانىدى. ئىچىدىن تەسىر قىلغان دەرد ۋە تېشىدىن تەسىر قىلغان ھارارەت تۈپەيلى، ياغ قاپىقىدەك قارىداپ، پارقىراپ كەتكەن چىرايىدا يوشۇرۇپ بولمايدىغان ھاياجان ئالامەتلىرى ئەكس ئېتەتتى. ئۇ قۇملۇقتا ئەمەس، بەلكى مۇزلۇقتا تېيىلىپ كېتىۋاتقاندەك چاققانلىق بىلەن، قوشۇننىڭ كەينىگە سوڭدىشىپ ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ ئىلگىرىلەۋاتقان پۇقرالارنىڭ يېنىغا كېلەتتى - دە، ئۇلارغا:

— غەيرەت قىلىڭلار، ئالدىڭلاردا سىلەرنى ئىككى خۇشاللىق كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. بىرى، بەشتوغراقتا تۇرۇۋاتقان يۇرتداشلار بىلەن كۆرۈشىسىلەر، يەنە بىرى، يۇرتتىكى ئۇرۇق - تۇغقان، بالا - چاقىلىرىڭلار بىلەن دىدارلىشىسىلەر! — دەيتتى.

ئۇ «چېرىك كېلىدىكەن» دېگەن ۋەھىملىك خەۋەر تارقالغاندا، يۇرتىنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەن بىر كىشى بىلەن

پاراڭلىشىپ كېلىۋېتىپ، چېرىكلەرنىڭ تۇساتتىن توختاپ قالغانلىقىنى كۆردى ۋە نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئۇققۇپ باقماق بولۇپ سەپنىڭ بېشىغا قاراپ يۈگۈردى.

ئۇ يۈگۈرۈپ كېلىۋېتىپ، باش سەركەردە مىنگەن ئاتنىڭ ئالدى ئاياغلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، نېمىدىندۇر خەۋەر بەرگەندەك كىشنەۋاتقانلىقىنى، توختاۋسىز سىيرىلىۋاتقان تىزگىنگىمۇ پەرۋا قىلماي چاپچىپ، قۇمتوزىتىۋاتقىنىنى كۆردى - دە، كەلگەن پېتى ئاتنىڭ ئېغىزدۇرۇقىغا ئېسىلدى.

تەرلەپ، تۈكلىرى تىرىسىگە چاپلىشىپ كەتكەن ئات ئېغىزدۇرۇقىغا تۈگمەن تېشىدەك ئېسىلغان سۈپۈرگەئاخۇننىڭ زورى بىلەن سەل - پەل تىنچلانغاندەك بولدىيۇ، ساغرىسىغا قامچا تېگىشى بىلەنلا يەنە كىشنەپ، چاپچىپ، بىر قەدەممۇ ئىلگىرىلىگىلى ئۇنىمىدى.

— ھوي، ئاۋۇ دۆڭنىڭ كەينىدىكى يۇلغۇنلۇققا قاراپ بېقىڭلارچۇ، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن ئاتنىڭ بېشىغا ئىككى قوللاپ ئېسىلىپ تۇرۇپ. ئۇ باش سەركەردە بىرەر پالاكەتكە ئۇچرىسىلا ھەممە ئىش بۇزۇلۇپ كېتىدىغاندەك ئەندىشىگە چۈشكەنىدى.

باش سەركەردىنىڭ مەھرەمى يېڭى ئايسىمان قۇم دۆڭنىڭ يېنىدا ئۇتقاشتەك گۈللەپ تۇرغان بىر تۈپ يۇلغۇننىڭ كەينىگە ئۆتتى - دە، قىسماققا دەسسىگەن كېيىكتەك تاقلاپ تۇۋلىۋەتتى:

— ھوي بۇ يەردە بىر ئادەم ياتىدۇ، بېلىنىڭ ئاستىنى قۇم بېسىپ كېتىپتۇ!

— «قورققانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ» دېگەن مۇشۇ - دە، ئىنسى-جىن يوق بۇ چۆلدە ئادەم نېمە ئىش قىلسۇن؟ بەلكى تەشنالىقتىن ئۆلگەن جەرەننىڭ ئۆلۈكىدۇر ياكى بولمىسا...

سۈپۈرگەئاخۇن ھېلىھەم چۆچۈپ جىم تۇرمايۋاتقان ئاتنىڭ ئېغىزدۇرۇقىنى مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇپ، ياردەملىشىشكە تەمشىلىپ كەلگەن قادىر تۆمۈرچىگە «ئۆزۈڭ بىر قاراپ باقمامسەن؟» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى.

قادىر تۆمۈرچى شاش ئاتتىنمۇ بەكرەك چۆچۈپ كەتكەن مەھرەمدىن يانداپ ئۆتۈپ، ئۇ كۆرسەتكەن يەرگە كەلدى ۋە يۇلغۇننى قايرىدى.

— بۇ... بۇ... نۇراخۇن ئەمەسمۇ بۇ؟!

— نۇراخۇن؟

سۈپۈرگەئاخۇن باش سەركەردىنىڭ ئېتىنى ئىختىيارىغا قويۇۋەتتى-دە، تۆمۈرچىنىڭ سۆزىگە ھەيران بولغان ھالدا يۇلغۇننىڭ كەينىگە ئۆتتى، شۇنداق قاراپلا كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ، ئېڭىشتى.

قادىر تۆمۈرچى خاتا كۆرمىگەنىدى. ياتقىنى راستتىنلا نۇرەك باخشى ئىدى. ئۇ تۈنۈگۈن كەچتە ياكى شۇ كۈنى ئەتىگەندە نەپەستىن قالغان بولسا كېرەك، نېپىز بىر قەۋەت قۇم بىلەن كۆمۈلۈپ قالغان ئايىغىدىن تەپچىرەپ چىققان قان ۋە زەرداب قۇم ئۈستىدە ياڭاقچىلىق بىر جىگەررەڭ مونەك ھاسىل قىلغانىدى، ئۇ زېمىن تەكتىدىن چىقىۋاتقان قانداقتۇر بىر ئاجىز تىۋىشنى ئېنىقراق ئاڭلىۋالماقچى بولغاندەك، بىر يۈزىنى يەرگە يېقىۋالغانىدى. قادىر تۆمۈرچى ئۆز قولى بىلەن سوقۇپ بەرگەن ئەگرى قىلىچىنىڭ سېپىنى مەھكەم سىقىملىغان قولى باش ئۈستىگە تاشلانغان بولۇپ، بۇ ھالەت خۇددى زۇلمەت پەردىسىنى يىرتماقچى بولۇپ تىغ كۆتۈرۈپ، قىقاس سېلىپ جەڭ قاينىمىغا كىرىپ كېتىۋاتقان باھادىرنىڭ زەبەردەس قىياپىتىگە ئوخشايتتى. ئەزرائىلنىڭ قورقۇنچلۇق تەلەتى كۆزىگە كۆرۈنگەن چاغدا ئۇ ئاخىرقى نەرسى ئارقىلىق قىساسى نېسى قالغان

يۇرتىمدىن كەچۈرۈم سوراپ، ئۇ يەردىكى يالغۇز قەبرە بىلەن ئاخىرقى قېتىم خوشلىشىۋالماقچى بولغانمۇ، سول قولىدىكى بۇغىمنىڭ بىر تەرىپى مۇھىم مەخپىيەتنى ئاشكارىلايدىغاندەك يېرىم ئېچىلىپ تۇرغان لەۋلىرىگە تېگىپ تۇراتتى. تاشلانغان سۇ يۈزىدە پەيدا بولغان قاتمۇ قات دولقۇنلاردەك قورۇقلار ئارىسىدا غۇۋا پارقىراپ تۇرغان قارىچۇقىدا ئۆمۈرلۈك قايغۇ-ھەسرەت ۋە گىرەلىشىپ كەتكەن مۇھەببەت-نەپرەت بىر يولىلا ئويۇپ قالغانىدى. بۇرۇنقىدىن خېلىلا ئاقىرىپ قالغان چىرايىدىن كۈلۈمسىرەشكىمۇ، نەپرەت كۈلكىسىگىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان بىرلا ئالامەت كۆرۈنەتتى. تەقدىر بىلەن باتۇرلارچە ئېلىشىپ، مەردلەرچە جان بەرگەن بۇ ئىنسانغا ماتەم تۇتۇۋاتقان قىياپەتتە ئېگىلگەن يۇلغۇننىڭ ئۇچىدا لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان مەشئەلدەك قىزىرىپ تۇرغان بىر تۇتام چېچەك ئۇنىڭ مېيىتىگە چۈشۈپ تۇراتتى.

بۇ دۇنياغا ئازاب چېكىش، ساۋابلىق ئىش قىلىشقىلا تۆرەلگەن، ئەمما مالامەت ئوقى بىلەن شىكەستىلىنىپ، ئۆمۈر گۈلى توزىغان بۇ يۇرتدىشىغا كۆز يېشى قىلىۋاتقان سۆيۈرگە-ئاخۇن ئۇنىڭ يۈزىگە چاپلىشىپ قالغان قۇم دانىچىلىرىنى ئاۋايلاپ سۈرتۈۋەتكەندىن كېيىن، بارماقلىرىنى بىر-بىرلەپ بوشىتىپ خىسلەتلىك بۇغىمنى قولىغا ئالدى-دە، ئۇنىڭ پارقىراق يۈزىگە سىنچىلاپ قارىدى، بىردىن قۇلاق تۈۋىدە بۇغا ئاۋازى ياڭراپ كەتتى. يېقىنقى 20 يىلدىن بۇيانقى جاھالەتلىك تارىختىن، كەچۈرمىشلەردىن خەۋەر بەرگۈچى بۇ بوم، ئەمما ياڭراق ئاۋاز ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سېلىپ، يۈرىكىدە غەليان كۆتۈردى. ئۇ غەليان بىلەن تەڭ پەيدا بولغان بىر خىل كۈچ تومۇر-تومۇرلىرىنى بويلاپ ئۇرغۇپ، مۇسكۇللىرىنى ھەرىكەتكە كەلتۈردى.

— كۈن ئىسسىق، جەسەتنى يۆتكىگىلى بولمايدۇ، مۇشۇ

يۇلغۇن تۈۋىگىلا دەپنە قىلىۋەتسەك بولامدىكىن، — دېدى سۇپۇرگە ئاخۇن نۇرەك باخشىنىڭ جېنىغا زامىن بولغان جاراھەتكە تىكىلىپ، مېيىتنىڭ ئايىغىدا يۈكۈنۈپ، بېشىنى گۇناھكاردەك سېلىپ ئولتۇرغان جامالدىن بوۋايغا مەسلىھەت تەرىقىسىدە.

— يۇرتقا ئەكىتىپ، ھەزرىتى مازار غوجامنىڭ قېشىغا قويساقمۇ ئوبدان بولار ئىدى، لېكىنزە، ھاۋا بەك ئىسسىق، جەسەت چىدىمايدۇ، — بوۋاي ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ تاقەتسىزلىنىۋاتقان باش سەركەردىگە ۋە قىزىق قۇم ئۈستىدە يالڭاياق پۇتلىرىنى خۇددى تەپكە بېسىۋاتقان باپكاردەك يۆتكەپ، چىداشلىق بېرەلمەيۋاتقان پۇقرالارغا قاراپ قويۇپ دېدى، — دېگەنلىرىڭدەك بولسۇن، خۇدايىم رەھمەتلىككە جەننەت ئاتا قىلسا، قەيەردە ياتسىمۇ ئوخشاش!

خېلىدىن بېرى كۈتۈپ كەلگەن ئۈمىد تېڭىنىڭ شولىسى كۆرۈنگەن سائەتتە ئارمان بىلەن كۆز يۇمغان ئاددى، ئەمما ئۇلۇغ ئىنسانغا دەشت ئوتتۇرىسىدا كۆكلىگەن قەيسەر يۇلغۇن تۈۋىدىن يەرلىك قېزىلدى. مېيىت نامىزىنى ھەرقانداق چاغدىكىدىنمۇ تەنتەنىلىك چۈشۈرگەن مۇسۇلمانلار مەرھۇمنىڭ ھەققىدە ئۇزاقتىن ئۇزاق دۇئا قىلىشقاندىن كېيىن، كۆپكۆك ئاسماندا دومىلاۋاتقان قۇياش قۇم دېڭىزىدىكى سارغىيىپ تۇرغان ئۇپۇققا يېقىنلاشقاندا، يولنى يەنە داۋام قىلىشتى.

نۇرەك باخشىنىڭ يەرلىكى ۋە يەرلىك مۇھاپىزىتىدە تۇرغان يۇلغۇنلۇق بارا-بارا يىراقتا قالدى. بىراق، نۇرەك باخشىنىڭ ئويلىمىغان چاغدا، ئويلىمىغان يەردە جان ئۈزگەنلىكىدىن ئىبارەت بۇ تاسادىپىيلىق سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كاللىسىغا نۇرغۇن چىگىش ئويلارنى باشلاپ كەلدى.

«قانداق زۆرۈرىيەت ئۇنى بەشتوغراقتىن ئايرىلىشقا مەجبۇر قىلغاندۇ؟ ئۇ نېمە مەقسەت بىلەن ئىلچى يولىنى تاللىۋالغاندۇ؟»

خىيالدىن تۇغۇلغان قىياس، قىياستىن تۇغۇلغان ۋەھىمىلىك كۆرۈنۈشلەر يول بويى بېشىنى ئىچىگە تىقىپ كېلىۋاتقان سۆيۈرگەئاخۇننىڭ پىكرىنى تامامەن بەند قىلىۋالدى. ئۇ پات-پات بېشىنى سىلكىپ، خىيالدا بىزار قىلغۇچى كۆكۈيۈندەك ئەگىشىپ يۈرگەن، پۇرسەت تاپسىلا يۈرىكىگە نەشتەر سانجىپ ئازار بېرىۋاتقان ئويلارنىڭ قامالىدىن قۇتۇلماقچى بولاتتىيۇ، مەقسىتىگە زادىلا يېتەلمەيتتى.

قوشۇن ئېغىر ئەلياتقۇغىچە سەپەر قىلىپ، بىر پارچە قويۇق چاتقاللىقنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا ئۆسكەن يالغۇز توغراق تۈۋىگە يېتىپ كېلىپ چۈشكۈن قىلغاندىمۇ، ئۇ يەنىلا تىنچلىنالمىدى، قۇم تىققاندەك ئېغىرلىشىپ كەتكەن ئاياغلىرىنىڭ چېقىۋەتكەندەك سىرقىراپ ئاغرىشلىرى، قورسىقىنىڭ تۆت-بەش پاقا كىرىۋالغاندەك كوركىراشلىرى خىيالىغا زادىلا كىرىپ چىقمىدى. ئوخشاش بىر تېپىشماققا جاۋاب ئىزلەپ ئاۋارە بولۇۋاتقان جامالىدىن بوۋاي بىلەن قادىر تۆمۈرچىمۇ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ سۆيۈرگەئاخۇننىڭ يېنىغا كەلدى-دە، قۇچاقلىۋالغان تىزىنىڭ ئۈستىگە ئېڭەكلىرىنى قويۇپ، ئۈن-تىن قىلماي ئولتۇرۇشتى.

بۇ چاغدا ئوخشىمىغان ئۈچ كاللىدا ئوخشاش بولغان بىرلا خىيال ئەگىمەكتە ئىدى. لېكىن، ئۆز جاۋابىدىن ئۆزگىلەرنى ئورتاقلاشتۇرۇشقا ھېچكىممۇ جۈرئەت قىلالمايتتى. قىياس دېگەن بەربىر قىياس-دە، ئۇ پەقەت بەشتوغراققا يېتىپ بارغاندىن كېيىنلا ئىسپاتلىنىدىغان، ئۇنىڭغىچە ئۆزىنىڭ سىرلىق ۋەھىمىلىك كۈچىنى زادىلا يوقاتمايدىغان بىر زىل نەرسە ئىدى.

كۆكتە بۇلۇت بىلەن مۆكۈشمەك ئويناۋاتقاندەك بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي ئۈزۈۋاتقان ئاي ئۇچەيلەننىڭ ئالدىدا

بىراۋنىڭ سايىسىنى ئايان قىلدى. ئۇلار تەڭلا دېگۈدەك باشلىرىنى كۆتۈرۈپ، كۆز نۇرىنى بىر يەرگە جەم قىلدى ۋە چىرىكچى ئامبالنىڭ يېنىدا ئۆرە تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ئالمان-تالمان ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭغا ھۆرمەت كۆرسەتتى.

— ئولتۇرۇڭلار، ئولتۇرۇڭلار، — دېدى ھېلىقى كىشى دوتەي ئالدىدا ئۆزىنى شيۇڭ گاۋشىڭ دەپ ئاتىغان بەستلىك بۇ كىشى ئولتۇرۇشقا تەمشىلىپ.

بۇ كاتتا كىشىنىڭ تويپا ئۈستىدىلا ئولتۇرماقچى بولغىنىنى كۆرگەن سۈيۈرگەئاخۇن تەكەللۇپ يۈزىسىدىن قاتتىقراق يەردىن ئورۇن كۆرسەتتى-دە، ئۆزىمۇ ئىككىيلەنگە ئىشارەت قىلىپ ئۇنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئېلىشتى، نامازدا ئولتۇرغاندەك يۈكۈنۈشتى.

بىر كېچە-كۈندۈزلۈك سەپەر داۋامىدا ئۇلار شۇنى ھېس قىلىشقان ئىدىكى، ئات ئۈستىدە قونۇپ قويغان ھەيكەلدەك ئولتۇرىدىغان، سەپ بېشىدىكى مۇناسىپ ئورنىنى زادى قولدىن بەرمەيدىغان يۇرۇتلۇق باش سەركەردە مۇز چىراي، كەم سۆز ۋە تولىمۇ سۈرلۈك بىر ئادەم ئىدى. مەھرىسى ئۇنىڭ جىسمانەن بىر پارچىسىدەك، ھەممىلا ھاجىتىدە ئۇنىڭغا تايىناتتى. بىرەر ئىشى قورسىقىغا ياقمىدىمۇ، قىيسىق كۆزلىرىنى ئالايتىپ، ھومىيىپ، تىلسىز ئاھانەتلەردىن بىرتاغار ياغدۇراتتى. قول ئاستىدىكىلەر بىلەن ئارىلىق ساقلاشقا دىققەت قىلامدۇ ياكى باشقا بىر سەۋەب بارمۇ، پۇقرالار تۇڭگۇل، چېرىكلەر بىلەن ھەتتا ياردەمچى سەركەردە بىلەنمۇ كەمدىن كەم سۆزلىشەتتى.

بىراق، ياردەمچى سەركەردە مەيلى چىراي تۇرقىدىن بولسۇن، ئۆزىنى تۇتۇشلىرىدىن بولسۇن، باش سەركەردىگە ئانچە ئوخشاپ كەتمەيتتى. سوقىچاق، ئاق يۇمشاق كەلگەن چىرايىمۇ كۆزگە سىغىشلىق ئىدى. ئويچان كۆزلىرىدىن كۆپىنى

كۆرگەن، نوختاملىق ئادەم ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇيغۇرچە سۆزنىمۇ ساپ قەشقەر تەلەپپۇزىدا راۋان سۆزلىيەلەيتتى. پۇرسەت يار بەرسىلا ئېتىدىن چۈشۈپ، پۇقرا ۋە چېرىكلەر بىلەن قاتارلىشىپ مېڭىپ، قىزغىن ئەھۋاللىشاتتى، ئۇنى-بۇنى سورۇشتۇرەتتى. كىملەردۇ ئالدىدا چېرىكچى ئامبال تۇرغىنىنى ئۇنتۇپ، ئەمەلدارلارنى، چېرىكلەرنى يامان سۆزلەر بىلەن تىللىغىلى تۇرسا، ئۇ دەرد ئېيتقۇچىغا ئىچ ئاغرىتقاندەك ئۇھ تارتىپ قوياتتى. ئېگىرىنىڭ قۇشبېشىغا ئېسىپ قويۇلغان سۇدىنىنى ئېلىپ، پۇقرالارغا خوش ئېتىپ، يېمەكلىكى بىلەنمۇ ئورتاقلاشتۇراتتى. باش سەركەردىنىڭ ئېيىلگەن نەزەر بىلەن ئاگاھلاندۇرۇشلىرىغا پەرۋامۇ قىلمايتتى.

بولۇپمۇ چۈشتىن كېيىن، جەزىرىدە ئېچىنىشلىق جان ئۈزگەن نۇرەك باخشىنىڭ جەسىتىنى ئۇچراتقان پۇقرالار ئۆزىنى تۇختىتالماي يىغا-زار قىلىشقاندا، كىملەردۇر بىر چەتتە بېشىنى سىلىپ تۇرغان شىيۇڭ گاۋشىڭنىڭ كۆزىدە ياش تامچىسىنىڭ سىماپتەك لىغىرلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ۋە بۇ پەۋقۇلئاددە خەۋەر بىردەمنىڭ ئىچىدىلا پۇقرالار ئارىسىغا تارىلىپ كەتكەن. چېرىكچى ئامبالنىڭ ئاددىي بىر پۇقراغا شۇ دەرىجىدە ئىچ ئاغرىتقىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلەرنىڭ بىرى بولغان جامالدىن بوۋايمۇ ھەيران بولغان ھالدا: «بىلمەسلىكىم تۇۋا، چېرىكنىڭ ئىچىدىمۇ مۇشۇنداق باغرى يۇمشاق ئادەم بار ئىكەن» دەپ، بارمىقىنى چىشلىگەنىدى.

شىيۇڭ گاۋشىڭ ئۇلارغا تەكەللۇپ قىلغاچ، داق يەردە ئوبدان جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئۇنى-بۇنى سوراپ يۈرۈپ، سۇيپۇرگەئاخۇننىڭ مۇھەممەتئەلىنىڭ دادىسى ئىكەنلىكىنى بىلگىنىدە، خۇددى يىتتۈرۈپ قويغان تۇققىنىنى تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ كەتتى، سۇيپۇرگەئاخۇندىن يېڭىباشتىن ھال-

ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن:

— قارايمەن، قارايمەن، قارىغانسېرى بىر كىمگە ئوخشىتىپلا تۇرىمەن، ھەي، «كۆڭۆل كۆرمىسە، كۆز دېگەن تام تۆشۆكى» دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن ـ دە! نېمىشقا دوتەينىڭ ئالدىدا كۆرۈشكەن چېغىمىزدا گەپ قىلمىدىلا؟

سۈپۈرگەئاخۇن خىجىل بولغاندەك پېشانىسىنى سىيلاپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— ئۆزلىرىدەك بىر ئامبالنىڭ ئالدىدا تىلىمىزنى تارتىمساق بولامدۇ؟ يەنە كېلىپ، ئۇ چاغدا ئوغلۇم بىلەن تونۇشىدىغانلىقلىرى پېقىرغا تېخى قاراڭغۇلۇق ئىدى.

— مۇھەممەتئەلى بىلەن تونۇشقىنىمغا ئىككى يىلچە بولدى. ئۇ تالىپلار ئىچىدىكى جىگەرلىك، ئەل سۆيەر يىگىتلەرنىڭ بىرى!

شىيۇڭ گاۋشىڭ مۇھەممەتئەلى بىلەن تونۇشۇشىنىڭ جەريانىنى، ئىككىيلەننىڭ سۈپۈرگەئاخۇن ئەۋەتكەن ئەرزنى تىتەيگە قانداق قىلىپ يەتكۈزگەنلىكىنى قىزىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى.

چۆل كېچىسى تولىمۇ جىمجىت ئىدى، بىر كېچە ـ كۈندۈزلۈك ھەربىي يۈرۈشتە ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن چېرىكلەرنىڭ توخۇ يۈرەك سەركەردىنىڭ بېشىدا تىكلەپ قويغان خادىدەك تىك تۇرۇپ كۆزەت قىلىۋاتقىنىدىن ئۆزگىلىرى توغرا كەلگەنلا يەرگە مەلەقتەك يىقىلغان، پۇت ـ قوللىرىنى ھەمراھلىرىنىڭ ئۈستىگە تاشلىغان ھالدا ئۈشتەك چالغاندەك خىرىلداپ خورەك تارتىشماقتا ئىدى. بەزىلىرى يىراق سەددىچىنىنىڭ ئۇ تەرىپىدە قالغان يېقىن يۇرۇقلىرى بىلەن مۇڭدىشىۋاتامدۇ، ئىشقىلىپ ئۇققىلى بولمايدىغان بىر نېمىلەرنى دەپ جۆيلۈيتتى. باش سەركەردىنىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن چېرىكلەر بىلەن خېلى

ئارىلىق ساقلاپ، غۇژمەك بولۇۋېلىپ تۈنەۋاتقان مۇساپىر پۇقرالار ئارىسىدا كىمنىڭدۇ ئۇيقۇسى قېچىپ قالغان بولسا كېرەك، تۇرۇپ-تۇرۇپ قۇرۇق يۆتىلىپ، تولىمۇ ئاستا ئۆتۈۋاتقان ۋاقىتنىڭ زېرىكتۈرۈشىنى ئۇنتۇشقا تىرىشاتتى. كىملەردۇ يۇرت تەرەپكە يۈزلىنىپ، ئېڭىكىنى تىرەپ، بارچە زېمىنغا ئورتاق بولغان يۈگۈرۈك ئاي رۇخسارىغا نېمىندۇ كۆرمەكچى بولغاندەك تىكىلىپ، خىيال سۈرەتتى.

شىيۇڭ گاۋشىڭنىڭ شامەخسۇت، يۈەن داخۇا، تۈلكە ياڭ زېڭشىنلارنىڭ دەھشەتلىك تۈردە باستۇرۇشىغا بوي بەرمەي، قوزغىلاڭ ئوتىنى كۈنسېرى لاۋۇلدىتىۋاتقان قومۇل دېھقانلىرى توغرىسىدىكى تەسىرلىك ھېكايىسى ئۇچەيلەننى قالتىس ھاياجانغا سېلىۋەتتى. بولۇپمۇ ئۇلار مانجۇلارغا، سېيىت ھاجى ۋە ئۇنىڭ يالاقچىلىرىغا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنىڭ داڭق-تۆۋسىپى تاكى قەشقەر شەھىرىگىچە يېتىپ بېرىپ، ھەققانىيەتچى چېرىكلەر ئارىسىدا كۈچلۈك تەسىر قوزغىغانلىقىنى ئاڭلىغان چاغدا قانلىرى ئۇرغۇپ، ئېسىلگەن يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان ياش كۆز چاناقلىرىنى لىپمۇلىپ تولدۇردى.

قىزغىن ۋە سەممىي سۆھبەتلەر ئارىلىقتىكى خەندەكنى تولدۇرۇپ، تارتىنىش پەردىسىنى كۆيدۈرۈپ، كۆل قىلىۋەتتى. ئورتاق تىل ۋە ئوخشاش مەقسەت ئىككىلا تەرەپكە ئىشەنچ سوۋغىسىنى ئىنئام قىلدى. سۆپۈرگە ئاخۇن شىيۇڭ گاۋشىڭنىڭ ئوغلى مۇھەممەتئەلىنى كۆرگەن كۆزىگە تىكىلىپ ئولتۇرۇپ، نۇرەك باخشىنىڭ خىسلەتلىرىدىن باشلاپ، ئەل يۇرت بېشىغا كەلگەن دىشۋارچىلىقلارغىچە قالدۇرماي سۆزلىدى. ئۇ نۇرەك باخشىنىڭ سىرلىق ئۆلۈمىنى بەشتوغراقتا تۇرۇۋاتقان مۇساپىرلارنىڭ تەقدىرى بىلەن باغلاپ، پىكرىگە ئارام بەرمەيۋاتقان ئەندىشىسىنى ئاشكارا قىلغاندا، شىيۇڭ گاۋشىڭ مۇلاھىزە چاقىم-

قىنى ئۇت ئالدۇردى ۋە مۇرەككەپ تېپىشماققا جاۋاب تاپقاندەك جىددىيلىشىپ:

— ئالامەتلەردىن قارىغاندا ياخشىلىق ئاز، يامانلىق كۆپتەك قىلىدۇ. باش سەركەردىگە ئىلتىماس قىلاي، ھازىرلا يولغا چىقمىساق بولمىغۇدەك، — دەپلا ئورنىدىن تۇرماقچى بولدى.

— يوقسۇ دارىن، ھازىر يولغا چىقساق، بەشتوغراققا تاڭ يورۇماستىنلا بېرىپ قالىمىز، ئورمان ئىچى قاراڭغۇ، ياخشىسى، زوھور ۋاقتى بىلەن قوزغالساق بولارمىكىن؟ يەنە كېلىپ، سەركەردىنىڭ شېرىن ئۇيقۇدىن ۋاز كېچەلىشىمۇ ناتايىن.

— بۇمۇ بار گەپ، — شىۋۇڭ گاۋشىنىڭ چېرىكلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياتقان سەركەردە تەرەپكە قاراپ قويۇپ دېدى، — ئەمىسە، زوھور ۋاقتىغىچە مۇگداشقاچ ئولتۇرمايلىمۇ، كۆزىمىزگە بەرىبىر ئۇيقۇ كىرمەيدۇ...

قاتمۇقات بولۇتلار قورشاۋىنى بۆسۈپ چىققان سەھەر قۇياشى قىزغۇچ نۇرلىرىنى ئايىماي چېچىشقا باشلىغان بولسىمۇ، يېتىمنىڭ چىرايىدەك سارغىيىپ تۇرغان توغراقلىق ئۇيقۇسىنى ئاچالمايۋاتقان خامۇش ئادەمدەك، جىمجىت ۋە ھەرىكەتسىز سوزۇلۇپ ياتاتتى. يۈزىنى يېپىپ كەتكەن توپا دەستىدىن نەپىسى بوغۇلۇپ، ھاياتلىق كاپالىتىدىن ئۈزۈل-كېسىل مەھرۇم بولغان غازاڭلار ئارىسىدا بىر تۇتام چۇۋۇق مەشۇتتەك ئېسىلىپ تۇرغان ئۆمۈچۈك تورلىرى بىر مەركەزدىن تەرەپ-تەرەپكە تارالغان شولىلاردەك پارقىرايتتى. تورنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان چوڭ ئۆمۈچۈكلا ئۇششاق ھاشاراتلارنى ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىپ، نەپسى ئاۋارچىلىقىدا تورغا ئىلىنىشقا ئىمكان بەرگەن تاڭغا تەنتەنە قىلىپ، ئۇزۇن ئاياغلىرىنى ئۇسسۇل ئوينىغاندەك ھەرىكەتلەندۈرەتتى.

چالا قۇرۇق بولۇپ قالغان شاخلىرىنى ئاران كۆتۈرۈپ

قۇرغان تۇغراقلار نېمىدىندۇ ئۈمىدسىزلىنىپ بېشىنى ساڭگىلاتقان ئادەمدەك سالپايغان، تەبىئەتنىڭ بوران ياكى چېپقۇنغا ئوخشاش جازالىرى بىلەن يىقىلىپ، چۆل-چۆل بولۇپ كەتكەن قىرى، پور كۆتەكلەر تۈن ۋە تاڭدىن بىخەۋەر ھالدا ئىچ باغرى چۇۋۇۋېتىلگەن جەڭچىنىڭ جەسىتىدەك يېرىمى قۇمغا كۆمۈلگەن ئەرىزدە سوزۇلۇپ ياتاتتى. ئادەتتە ئاشۇ پور تۇغراقلارنى تىنماي چوقۇپ ھاياتلىق ساداسىنى تارقىتىدىغان ئۇچار قۇشلار يېڭى تاڭنى تۇيمىغانمۇ ياكى كاج تەقدىرنىڭ قۇربانى بولغان بىرەر بەختسىزگە ماتەم تۇتۇۋاتامدۇ، ئىشقىلىپ قەيەرگىدۇ پاناھلانغان. تۇغراقلىق ئاسمىنىدا تاڭ ئاپتىپىنىڭ كۆشەندىسىدەك قاپقارا قاناتلىرىنى لەپىلدىتىپ، دائىرىسىمان چۆگىلەپ يۈرگەن بىر توپ قاغا يامان خەۋەر ئەكەلگەن شۇم ئېغىز ئەلچىدەك، ئەنسىز قاقىلدىشاتتى. سالقىن تاڭ شامىلى ئارىلاپ ئۆتكەن تىكەنلىكلەردىن، قومۇشلۇقلاردىن زارانگاھلىقتىكى تۈن بالىسىنىڭ شۇم ئاۋازىدەك ۋە ياكى بۇرنىنى تارتىپ مىشىلداپ يىغلىغاندەك غەلىتە بىر شەپە كېلەتتى.

بوشلۇقتىكى مەنزىرە تۇغراقلىقتا تۈنجى بولۇپ ئېتىلىپ كىرگەن سۈپۈرگەئاخۇننى ھەيران قالدۇردى. تاپ بېسىپ يېتىپ كەلگەن جامالىدىن بوۋاي بىلەن قادىر تۆمۈرچىمۇ بوشلۇققا كىلىپلا كەينىگە ئىككى قەدەم داجىپ كەتتى. ئۈچەيلەننىڭ ھاڭۋېقىپ تۇرغانلىقىنى چۈشەنەلمىگەن چېركىلەرمۇ بوشلۇق گىرۋىكىدە توختاشتى.

«بۇ، نېمە كارامەت؟!»

جامالىدىن بوۋاينىڭ ھازىرلا ئۆرۈلۈپ كېتىدىغاندەك قىيسىيىپ تۇرغان كەپىسىنىڭ ئالدىدا سېپى سۇندۇرۇلغان نەيزىلەر، بىسى ياندۇرۇلغان قىلىچلار، كىرىچى ئۈزۈلگەن يالار قالايمىقان چېچىلىپ ياتاتتى. بوشلۇقتىمۇ، تۇغراقلىقتىمۇ ئادەمزاتنىڭ

قارىسى تۈگۈل، سايىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. خېلى كۈنلەردىن بۇيان سۈۋۈپ، كۆكىرىپ ياتقان دۆۋە-دۆۋە كۈل بۇ يەردىكى هاياتلىق گۈلخانىنىڭ خېلى بۇرۇنلا ئۆچۈپ كەتكەندىن نىشانە بېرەتتى. سۈپۈرگەئاخۇننىڭ يامان ئاقىۋەتكە گۇۋاھلىق بەرگۈچى ئالامەتلەرگە ئىشەنگۈسى كەلمىدى. ئۇ نۇرەك باخشىنىڭ خىسلەتلىك بۇرغىسىنى يادىغا كەلتۈردى-دە، ئۇنى ئېلىپ توغراق كۆتىكىنىڭ ئۈستىگە چىقتى، ئۆپكىسىنى پۈتۈن ئالەمدىكى هاۋانى سىغدۇرغاندەك كۆپتۈرگەندىن كېيىن، چىڭقىلىپ تۇرۇپ پۈلەشكە باشلىدى:

«دۈت...دۈت...دۈت...»

ئۇ كۈنچىقىشقا قاراپمۇ، كۈنپېتىشقا قاراپمۇ پۈۋلىدى. تاغ تەرەپكىمۇ، قۇملۇق تەرەپكىمۇ قاراپ چالدى. بىراق، مۇھەببەت، سېغىنىش، ئاگاھلاندۇرۇش، ئىلتىجا ئاھاڭى بىلەن تولغان بۇ كۈچلۈك ئاۋاز بۇرۇنقىدەك ئەكس سادا قايتۇرمىدى.

«ئاھ تاغلار، بۇرغا ئاۋازىنى يەپ كەتتىڭمۇ؟ ئاھ قۇملۇقلۇقلار، ئاۋازىمنى ئاچكۆز دانچىلىرىڭ ئارىسىغا يوشۇردۇڭمۇ؟ قېنى مېنىڭ ئىلتىجايىم، قېنى مېنىڭ كۈتكەن ئەكس سادايىم، قېنى مېنىڭ قېرىنداشلىرىم؟!»

شاتۇردەك يۈگۈرۈپ يۈرۈپ، توغراقلىقنى چالا قويماي قىدىرىپ چىققانلار سالپايغان هالدا قايتىپ كېلىشتى-دە، ئۈمىدسىز خەۋەر يەتكۈزدى:

— كۈنپېتىش تەرەپنى قويماي ئاختۇرۇپ چىقتۇق، ئادەم يوق!

— ئۇ تەرەپتە ئات تۇيىقىنىڭ ئىزى تۇرىدۇ، بۇ قانداق ئىشتۇ!

— هە، ئات ئىزى؟

سۈپۈرگەئاخۇن ئەجەبلەنگەن هالدا سورىدى. بۇ توغراقلىقتا ئەقەللىسى ئىككى يىلدىن بۇيان ئات-ئېشەك كېلىپ

باقمىغىنىنى ئۇبدان بىلىدىغان جامالىدىن بوۋاي تېخىمۇ ھەيران بولدى.

ئۇلار ئۆزلىرى تۇرغان بوشلۇقتىمۇ قومۇش تۆۋىگە خۇددى تامغىدەك بېسىلغان ئات ئىزىنى ناھايىتى تېزلىكتە بايقاپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن تۇرلۇك-تۇمەن قىياسلار ئارىسىدا بىر قىياس باش كۆتۈردى. كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشمۇ قىيىن بولغان بۇ قىياس بىر ئۆرۈلۈپلا ھەقىقەتكە ئايلاندى.

سۈپۈرگەئاخۇن غايىبتىن كەلگەن بىر قول جىگەر باغرىنى بىر قامال بىلەن سۇغۇرۇۋالغاندەكلا ئازابلاندى. بوشلۇقنىڭ بىر تەرىپىدىكى دوڭغاق توغراقنىڭ كامىرىغا يوشۇرۇپ قويغان مىلتىقىنى ئېلىپ، ئۆشنىسىگە سالدى-دە، چىرىيە يولغا قاراپ ئاتلانغان قوشۇننىڭ ئالدىغا چۈشۈپ، مەردانە قەدەملەر بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

35. ئەلچىگە «ئۆلۈم»

خوتەن دوتەي يامۇلىنىڭ جازا قوشۇنى ۋە يۇرتىغا قايتىپ كېلىۋاتقان مۇساپىرلار 6-ئاينىڭ 24-كۈنى چۈش مەزگىلى بىلەن چىرىيە بوستانلىقىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە جايلاشقان باشلەڭگەر بوسۇغىسىدا پەيدا بولدى. قارشى تەرەپتىن راۋۇرۇس كېيىنگەن ئاتلىق دورغىنىڭ قورشاۋىدا، نالە-پەرياد قىلغاندەك غىچىرلاپ چىقىپ كەلگەن مەھبۇس ھارۋىسى نەچچە ئون جۈپ كۆزلەرنىڭ نەزەرىنى ئۆزىگە جەلپ قىلغۇچى بىر ئالامەت سۈپىتىدە ئۇلارنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە، سۈرلۈك باش سەركەردىنىڭ سورىقىغا دۇچ كەلدى:

— بۇ مەھبۇس كىم، قەيەرگە ئەكىتىۋاتىسىلەر؟

ئېھتىمال دورغا بېشى بولسا كېرەك، قىزىل يۈز، كەۋدىلىك، سېرىق ساقاللىق بىرەيلەن ئات ئۈستىدە سالاپىتىنى كۆز-كۆز قىلىۋاتقاندەك گېدىيىپ ئولتۇرغان باش سەركەردىگە مەنسىتمىگەن نەزەر بىلەن قاراپ قويدى-دە، كۆزىنى ھەييارلارچە قىسىپ تۇرۇپ:

— مەھبۇسنىڭ كىملىكى بىلەن قىلچە چاتاقىمىز يوق، لېكىن، كىمكى ئاقپاشا پۇقراسىغا قارا سانايدىكەن، كۆرەر كۈنى مانا مۇشۇنداق بولىدۇ! — دېدى.

— قايسىبىر ھۆكۈمراننىڭ پەرمانى بىلەن كېتىۋاتىسىلەر؟

— بۇ تەرەپلەردە سىيىت ھاجىمدىن قۇدرەتلىكرەك يەنە بىر ھۆكۈمراننى بىلمەيمىز.

— سىيىت ھاجى؟!...

دورغابېشى سىيىت ھاجىنىڭ نامىنى قايتا-قايتا تەكرارلاۋاتقان سەركەردىگە قاراپ كۆرەئىلمىگەن ھالدا بېشىنى لىڭشىتىپ، مۈرىسىنى ئويناتىپ قويدى-دە، قول ئاستىدىكىلەرگە قوزغىلىشقا ئىشارەت قىلدى.

«دورغىسى مۇنداق بولسا، خوجىسى قانداقتۇر» دېگەن سوئال بىلەن تېنى جۇغۇلداشقان سەركەردە دورغىلارنىڭ ئۆشنىسىدىكى ئىتتىكلىرى ھېلىلا زاۋۇتتىن چىققاندەك يالتىراپ تۇرغان يېپيېڭى بەشئاتار مىلتىقلارغا سىنچىلاپ قارىغىنىدا، ئېغىۋاتقان يۈرىكىدىن قوزغالغان تىترەك يوغان قامىتىنى «زىر» قىلىپلا سىلكىپ ئۆتۈپ كەتتى.

— ھوي، بۇ ھېلىقى پوچى بازار بېگى ئەمەسمۇ؟

سەپنىڭ كەينىدە تۇرۇپ يۇرت تەرەپتىن كەلگەنلەر بىلەن باش سەركەردىنىڭ نېمىدۇ دېيىشىۋاتقانلىقىغا قىزىقسىنغان پۇقرالار بىردىن-ئىككىدىن بولۇپ سەپ ئالدىغا سۈرۈلدى. سۈپۈرگەئاخۇن مەھبۇس ھارۋىسىنىڭ ئېگىز قەپىسىدە پۇتلىرى

زەنجىرلەنگەن، بويىنى تاقاقلانغان قىياپەتتە تۆرە تۇرغان نادىرخاننى ئالدى بىلەن تونۇۋالدى. باش-كۆزى خىيىردەك ئىششىپ كەتكەن نادىرخان ئۆز ۋاقتىدا كونا جوۋا مەيدانىدا بۇقىدەك ھۆركىرىگەن مەغرۇر نادىرخانغا زادىلا ئوخشىمايتتى. سېرىق قوناقتەك قارىداپ كەتكەن چىشلىرىنى چىقىرىپ، ئۆزىگە قوللىرىنى چىنەۋاتقان كىشىلەرگە قاراپ توختىماي ھىجىيىاتتى. نىجاسەتكە چاپلىشىپ سالغاندەك مەينەتلىشىپ كەتكەن بارماقلىرىدىن تاياق ئۇشتىقاندەك قاس چىقىرىپ تۇرۇپ، قانداقتۇ بىر ئاھاڭغا غىڭشىيتتى. تۇرۇپلا يالاڭ بېشىنى ئىغاڭلىتىپ، بىر نەرسىدىن ئۈركۈگەندەك كەينىگە تاشلايتتىدە، قاسساپنىڭ قولىدا پۇتى چۈشەلگەن ئۆچكىدەك جارقىراپ، ياش تۆكۈپ يىغلايتتى. تۇرۇپلا ھەزىلكەش ئادەمدەك قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتەتتى.

— ئۇ ساراڭ بولۇپ قاپتۇ!

— خوپ بوپتۇ، كۆرىدىغىنى شۇ ئىدى بۇ بەچچىغەرنىڭ!

— ئىشقىلىپ ئىت بىلەن ئىت تالاشقان گەپ، — دەپ جاۋاب بەردى سوپۇرگەئاخۇن كىمنىڭدۇ: «ئۇ نېمە گۇناھ قىلغان بولغىيدى؟» دېگەن سوئالىغا. — ئۆز ۋاقتىدا ئاقپاشا يۇقىراسى مەن دەپ جاھانغا پاتماي كەتكەن، ئەمدى شۇنىڭ جازاسىنى تارتىپ باقسۇن!

دورغا بېشى كۈتۈلمىگەندە بىرەر چاتاق چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ قالدىمۇ، باش سەركەردىگە مەھبۇس ھارۋىسىغا ئولىشىۋالغان يۇقىرالارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— سىلەر نېمە قىلماقچى؟ ھازىرلا يولنى بوشاتمايدىغان بولساڭلار،.. — دېدى، يۇڭلۇق قولنى سىلكىپ.

باش سەركەردە دورغىلارنىڭ قولىدىكى مىلتىققا يەنە «يالت» قىلىپ كۆز يۈگۈرتىۋالغاندىن كېيىن، يۇقىرالارغا يۈزلىنىپ:

— كىمكى مەھبۇسنى بۇلىماقچى بولىدىكەن دەرھال ئېتىپ تاشلايمەن، يولنى بىكارلاڭلار! — دېدى زەردە بىلەن.

سۈپۈرگەئاخۇن پۇقرالارنىڭ نىيىتىنى خاتا چۈشىنىپ، ئورۇنسىز ئەندىشە قىلىۋاتقان سەركەردىنى: «ئۇ بۇلىغىلى تېپىلماسنىڭ خۇرمىسىكەن» دەپ چېقىۋالماقچى بولدىيۇ، بىر ئېغىز گېپىنى ئاياپ قالدى. لېكىن توپ ئىچىدە پاراققىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

مەھبۇس بەند قىلىنغان كۆتەك ھارۋا نەشە ئۆتكۈزۈۋەتكەندەك جىمىپ قالغان بازار بېگىنى ئېلىپ، قۇلاق مېيىنى يەپ كەتكۈدەك غىچىرلىغىنىچە چۆل يولغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. سەركەردە ئۇزاپ كېتىۋاتقان دورغىلارنىڭ كەينىدىن بىر ھازا قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، ئېچىشىۋاتقان كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ قويۇپ، چېرىكلەرگە دىققەتتە تۇرۇشقا بۇيرۇق قىلدى. ئارقىدىنلا ۋەقەنى قان تۆكمەي بىتەرەپ قىلىش ئىمكانىيىتىنى يارىتىش ئۈچۈن سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا ئەلچى ئەۋەتىلىدىغانلىقىنى، ئەلچى قايتىپ كېلىپ، نەتىجىنى مەلۇم قىلغۇچە ھېچكىمنىڭ بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ، قارشى تەرەپكە بېسىم پەيدا قىلىشقا يول قويۇلمايدىغانلىقىنى جاكارلىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئالدىن نىشانلانغان قەددى ـ قامەتلىك، سۆلىتى زىيادە ئىككى ئەلچى چېرىك سېيىت ھاجىغا يوللىنىدىغان مەكتۇپنى ئېلىپ، تىزگىن سىيرىپ تۇرغان ئاتلىرىنى ئويناقلىتىپ، مەغرۇر قىياپەت بىلەن كەنت تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

سېيىت ھاجىنىڭ يېنىدىن يېغا قوپۇپ، ئويلىمىغان يەردىن تۇمانلىشىشقا باشلىغان ئۈمىد ئاسمىنى تەقدىر ئىلاھىنىڭ يەنە بىر قېتىم كۈلۈپ بېقىشى بىلەن بىردىنلا ئېچىلىپ كەتتى. تاۋاقتا تەييار بولۇپ قالغان ئېشىغا قوشۇق تەڭلىگەن ئابدۇراخمانمۇ، جېنىغا تىكلىنىپ كەلگەن نادىرخان بايۋەچچىمۇ پەم

بىلەن ئېتىلغان بىر چالمىدا يىقىلغان ئىككى پاختەك مىسالى ئارىدىن كۆتۈرۈلدى. خوجىسىنىڭ بۇ تەرىقە قىسمەتكە قورۇل بولۇشى بىلەن يېڭى يۆلەنچۈككە ھاجىتى چۈشكەن قوراللىق يىگىتلەر خۇددى بىراقلا سىيرىلغان تەسۋى مارجىنىدەك، تۇرغان - پۈتكىنى بويىچە ئۇنىڭ ئىلكىگە ئۆتتى. «ئۇنىڭ مۆڭگۈزىگە ئۇرسا، تۇيىقى سىرقىراپتۇ» دېگەندەك، تۇغقىنىنىڭ كاساپىتىگە كېتىپ قېلىشتىن قورقۇپ قالغان ئابلىزقارى تېخىمۇ يۇمشاپ، جەمەتى بىلەن كېلىپ ئۇنىڭ ئاياغ ئاستىغا يىقىلدى ... بۇ ئامەتلەردىن كۆڭلى سۆيۈنگەن سېيىت ھاجى ئەقلىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىگە، پېشانىسىنىڭ ئوڭلۇقىغا يەنە بىر قېتىم ئىشەندى. بېشىغا قونغان ئامەت قۇشىنىڭ ئەبەدىي ئۇچۇپ كەتمەيدىغانلىقىغا چىنپۈتۈپ، يەتتە ئىقلىمغا پادىشاھ بولغاندەك كېرىلىپ كەتتى.

ئۇ نادىرخان بايۋەچچە ياتقان ھەپسىگە كىرىپ، ئۇنىڭ قارچىغىنىڭ چاڭگىلىغا چۈشكەن تۈلكىنىڭ جان ئاچچىقىدا ئازابلانغىنىدەك رەللە بولۇشىدىن قانغۇدەك مەززە قىلىپ قايتىپ چىققاندىن كېيىن جايىنامازدا ئولتۇرۇپ، تەۋەررۈك تەسۋىنى قولىغا ئالدى ۋە كۆزلىرىنى يېرىم يۇمدى. تەسۋى مارجانلىرى لۆمشىۋاتقان يۆگىمەچ قۇرتىدەك مىدىرلاۋاتقان بارماقلىرى ئارىسىدىن ئون نەچچە مەرتەم ئۆتكەندىن كېيىن، ئىگىسىنىڭ بوسۇغىسىغا بېشىنى قويۇپ ياتىدىغان سادىق ئىتتەك ياۋاشلاپ قالغان ھاپىز مەخسۇمنىڭ زىممىسىگە ئەتىكى زىياپەتكە باغاق تارقىتىش ۋەزىپىسىنى يۈكلىدى.

ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى بىلەن يېتىپ كەلگەن مېھمانلار قەسىر ئالدىدا تىترىشىپ تۇرۇپ، كەچۈرگۈسىز جىنايەت ئۆتكۈزگەن شور پېشانە نادىرخان بايۋەچچىنىڭ مەھبۇس ھارۋىسىغا بەند قىلىنىپ، قانداق ئاقۋەتلەرگە مەھكۇم قىلىنغىنىنى ئۆز

كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئۆمۈرۋايەت خاتىرىسىدىن چىقمىغۇدەك ئىبرەت ئېلىشتى. ھارۋا تاختا كۆۋرۈكتىن بۇرۇلغاندىلا ئاندىن تەكلىپ بويىچە مېھمانخانىغا كىرىپ، داستىخانغا ئولتۇردى.

قاق ناشتىدا كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان بىر مەنزىرىگە داخىل بولۇپ قالغىنى ئۈچۈنمۇ ياكى تۈنۈگۈنلا ئۆز سېپىدە ئويناپ كۈلۈپ يۈرگەن، بۈگۈن بولسا قەپەستىكى مەھبۇسقا ئايلانغان بايۋەچچىنىڭ ساراڭلارچە كۈلۈشلىرى، يۈرەكنى جىغىلدىتىۋېتىدىغان تەلەتى كۆز ئالدىغا كېلىۋالدىمۇ، ئىشقىلىپ، مېھمانلار خېلىغىچە ھور ئۆرلەپ تۇرغان قايماق چايغىمۇ، نازۇنېمەتلەرگىمۇ قول ئۇزاتماي ئولتۇرۇپ قېلىشتى. «جۇۋۇلىقنى ئۇراي، جۇۋىچىغا توركەتسۇن» دېگەندەك، مېھمانلىرىنى نادىرخاندىن ئىبارەت سۆزلۈك ئەينەكتىن ئۆز تەقدىرىنى قانغۇچە كۆرۈۋالسۇن دەپ ئەتەي ئۆزىنى چەتكە ئالغان سېيىت ھاجى مېھمانخانىغا كىرىپ كېلىپ ھېچنېمە كۆرمىگەندەك، ئۇقمىغاندەك ئوچۇق چىراي تەكەللۇپ قىلىشقا باشلىغاندىلا سورۇن كەيپىياتى ئاستا-ئاستا جانلىنىشقا باشلىدى.

— كىچىككىنە زۆرۈرىيەت بىلەن قوللىرىغا ئۆزۈم سۇ بېرەلمىدىم مېھمانلىرىم، شۇنداق بولسىمۇ داستىخانغا مەرھەمەت قىلىشسىلا، — دېيىتتى سېيىت ھاجى ھەر بىر كىشىنىڭ ئېتىنى ئاتاپ گەپدانلىق قىلىپ، — ھەرقايسىلىرى بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرۇش پېقىرغا كۈندە نېسىپ بولۇۋېرىدىغان ئىش ئەمەس، قەدەم تەشرىپ قىلغانلىرىغا بەكمۇ خۇش بولۇۋاتىمەن!

ئابلىزقارى پەگاھدا تۇرۇپلا بۇيرۇتما تاپشۇرۇۋېلىپ، موكىدەك يۈرۈشۈۋاتقان خىزمەتكارلارغا غىزا تەرتىپىنى ئەسلىتىپ، قەدەمدەبىر ئاگاھلاندۇراتتى. بەزىدە ئىشىك تېشىغا چىقىۋېلىپ، لېگەنلەردە ئەكىرىلىۋاتقان مېۋە-چېۋىلەرنى،

ئوتقاشتەك قىزىرىپ پىشقان توغاچلارنى، ياڭاق مېغىزىدەك سېرىق كاكچىلارنى ئۆز قولى بىلەن تۈزەشتۈرۈپ تىزاتتى. ياماق كىيىم كىيگەنلەرنىڭ قولىدىكى لېگەن-تەخسىلەرنى تارتىۋېلىپ، ئاشخانا بىلەن مېھمانخانا ئارىسىدا پايپېتەك بولۇپ يۈرگەن جاپپار موللىغا تۇتقۇزاتتى. تۇرۇپلا مېھمانخانىغا كىرىپ تاتلىق گەپلىرى بىلەن مېھمانلارنىڭ ئىشتىھاسىنى قوزغىماقچى بولۇۋاتقان سېيىت ھاجىنىڭ قۇلىقىغا يېقىن كېلىپ، نېمىلەرنىدۇ پىچىرلاپ قوياتتى. ئۇنىڭ تەكەللۇپ سۆزلىرىنى خۇددى شاتۇتىدەك تەكرارلاپ، مېھمانلارنى داستىخانغا ئىلتىپات قىلىشقا ئۈندەيتتى.

گۆلى گۈلىگە كەلتۈرۈپ تىزىلغان نازۇنېمەتلەر داستىخاننى شۇنچە باي قىلىۋەتكەن ئىدىكى، سۆگەك-سۆگەكلىرىدىن ئاجراپ پىشقان سېمىز پاقلان گۆشى، تۇخۇم ئېقى ۋە دورا-دەرمانلار بىلەن شىرە بىرلىگەن قىپقىزىل تونۇر كاۋىپى، يىڭناغۇچنىڭ قانىتىدەك نېپىز توغرالغان پىيازلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان پېتىر مانتا، ياغلىرى تەپچىرەپ چىققان گۆش گىردە مەززىلىك پۇراقلىرى بىلەن مېھمانلارنىڭ دىمىقىنى غىدىقلاپ، ئىشتىھاسىنى ئېچىۋەتتى. مېھمانلار بىر-بىرىگە خوش ئېتىشىنمۇ ئۇنتۇپ بىر پارچىدىن گۆشنى قولغا ئېلىشقاندا، باياملقى كۆڭۈلسىز كۆرۈنۈشتىن پەيدا بولغان غەشلىكمۇ پاك-پاكىز ئەستىن كۆتۈرۈلدى. «غىزا يېۋاتقاندا گەپ قىلغان يامان» دېگەن ئەقىدىگە ئېتىقادى كۈچلۈكمۇ ياكى ئۆزىدىن ئۆزگە بارلىق ئادەم ئۇنتۇلدىمۇ، ئىشقىلىپ ھېچكىم ھېچكىمگە گەپ قىلمايتتى. يالىڭاياق سۇ كەچكەندە چىقىدىغان غەلىتە شەپىلا زىياپەت تەرتىپىنىڭ قايسى دەرجىگە يەتكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ، مېھمانخانىنى بىر ئالغانىدى.

دۇنيادا تولمايدىغان ئورا، تويمايدىغان قورساق بولمسا

كېرەك، ئۇزۇن ئۆتمەيلا «ئالسىلا، باقسىلا» دەيدىغان تەكەللۇپلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ھېلىلا ھاماممىدىن چىققاندەك تەرلەپ، قىزىرىپ كەتكەن مېھمانلار نەشىكەش خورەك تارتقاندەك كىككىرىشىپ، تامغا يۆلىنىشتى. ئابلىزقارىنىڭ ئىشارىتى بىلەن كىرىپ كەلگەن ئىككى-ئۈچ مالاي قورساقنى قۇچىقىغا ئېلىپ، قۇمساز توپىدا ئەتكەن لايىدەك بوشىشىپ كەتكەن مېھمانلارنى نوغۇچقا ئارتىلغان داستىخان بىلەن يەلپۈشكە باشلىدى. تائامنى يەپ بولۇپ، كالامنى كۆتەمەيلا ئۇيقۇ ئالىمگە سەپەر قىلىشقا تەمشىلىۋاتقانلارغا ئىچ-ئىچىدىن ئۆچلۈكى كېلىۋاتقان سېيىت ھاجى كۈچەپ تۇرۇپ بىرنى يۆتىلىۋىدى، تام بويلاپ سۇۋارىسىغا قىڭغايغانلار قۇلاق تۈۋىدە زەمبىرەك ئېتىلغاندەكلا چۆچۈپ، ئەسنەشكەن پېتى ئۆرە بولدى. سېيىت ھاجى پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، قاشلىرىنى ھىمىرىپ تۇرۇپ:

— پۇقرالىرىمىزنىڭ كاتتىلىرىنى ھۇزۇرىمىزغا چىللاشتىن مەقسەت، پىقىرغا كۆرسەتكەن ھىممەتلىرىگە تەشەككۈر بىلدۈرمەك ئۈچۈندۇر. تەشەككۈر بىلەن بىللە، يۇرتىمىزنىڭ كېيىنكى ئىشلىرى ئۈستىدە كېڭەشمەكمۇ مەقسەتلىرىمىزنىڭ زۆرۈر مەزمۇنىنىڭ بىرىدۇر، — دېدى، مېھمانلىرىغا ئەدەب بىلەن.

— دۇرۇس ... دۇرۇس، كايىمىسلىمۇ بولاتتى ھاجىم ...

— بۆگۈنكى كۈنگە يەتكەندە ھۆكۈمەتسىز، باشپاناھسىز قالغان بۇ يۇرتقا قويغان مەقسەت كۆچىتىمىز ھەربىرلىرىنىڭ پەرۋىش-ياردەملىرى بىلەن يىلتىز تارتىپ، كۆكلەپ، كۈتكىنىمىزدەك مېۋە بەردى. سۆپۈرگە قاتارلىق بىرنەچچىلا نادان بۇ دەرىخىمىزنىڭ سايىسىدىن بەھرە ئېلىشتىن باش تارتىپ قېچىپ كەتكەندىن ئۆزگە، ھەممە پۇقرا ۋە ھەممە ئەھلى مۇسۇلمان بۇ دەرەخ سايىسىدىن ھۇزۇرلانماقتىدۇر. مەزكۇر

دەرەخكە خىرىس قىلغۇچى تىكەنلەرمۇ يۇلۇپ تاشلانغانلىقى كۆزى بارلارنىڭ كۆزىگە كۆرۈندى، قۇلىقى بارلارنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلاندى. شۇ كەمدە كەرەملىك ئاللا بىزگە شۇنداق بىر پۇرسەت ئاتا قىلدىكى، ھەرقايسىلىرىنىڭ گۇۋاھلىقى، ئىختىيارلىقىدىن ئۆتكۈزۈپ بىر مەكتۇپ تەييارلاپ، خاقانى چىن ئىستىلاسىدىن باش تارتىپ، ئاقپاششاغا مەنەن ۋە جىسمانەن تەۋەلىك بىلدۈرۈش تولا زۆرۈردۇر. پېقىر ئىشىنىدۇكى، ئاقپاششا پۇقراسى بولۇپ ئامەت كۆرگەن ئاقىل مېھمانلىرىمىز ئۆزىنىڭ پايدىسىغا تەييارلانغان بۇ ھۆججەتكە مۇبارەك بارماقلىرىنى بېسىشتىن باش تارتماس...

— ھېلىقۇ قەغەزگە شۇنداقلا قول باسىدىغان يېنىك خىزمەت ئىكەن، بۇنىڭدىن مۇشكۈلراق خىزمەت بۇيرۇلسىمۇ جېنىمىز تەسەددۇق! — بىلەكلىرىنى جەينىكىگىچە تۈرۈپ، بىگىز قولنى يىكتەك رۇسلاپ تەييار بولغان ئابلىزقارى ئالدى بىلەن پەرمانبەردارلىق كۆرسەتمەككە ھازىرلىنىپ دېدى.

كىمدۇ بىرى بۇرنىغا ئارام بەرمەيۋاتقان روچىۋىنىنى ئالقىنى بىلەن قوروپ تۇرۇپ:

— شۇنچىلىكلا خىزمەت ئىكەنغۇ، تېخى قولۇمدىن كەلمەيدىغان بىر ئىشقا بۇيرۇمدىكىن دەپتىمەن! — دېدى جۆيلۈۋاتقاندەكلا ئېڭىراپ، كۆزىنى ئاچماي ئولتۇرۇپ.

— نەچچە يەرگە قول قويىمىز ھاجىم؟

— پەقەت بىرلا يەرگە، شۇنداقلا...

— ئاسان گەپقۇ بۇ، يۈز يەرگە دېسىلىمۇ ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا...

مېھمانلارنىڭ جاۋابىدىن قانائەتلەنگەن سېيىت ھاجى قولنى يەنە بىر شىلتىۋىدى، ھاپىز مەخسۇم قەغەز قويۇلغان پەتنۇستى شۇ ھامان مېھمانلارنىڭ ئالدىدا ھازىر قىلدى.

— مەكتۇپنى ھەرقايسىلىرى بىر ئوقۇپ كۆرۈشەمدىلا؟

— ياقەي، خۇدا بىزنى قارىتۆرۈك قىلىپ ياراتقانىكەن ...

شۇ ئەسنادا مېھمانخانا ئىشىكى قاتتىق ئىتتىرىلدى. ئىشىكنى كەينىچە دەملەپ تۇرغان خاتىپ بازار بېگى تىك موللاق چۈشكىلى تاسلا قالدى.

— ھاجىم ... ھاجىم، چا ... چا ... چاتاق چىقتى، — دېدى مىلتىقىنى مەھكەم قۇچاقلىۋالغان دەرۋازىۋەن دورغا تىلىنى ئۇسساپ كەتكەن ئىتنىڭ تىلىدەك بىر غېرىچ ساڭگىلىتىپ تۇرۇپ.

— قانداق چاتاق چىقتى، دەججال قوپۇپتىمۇ، توپان بالاسى كەپتىمۇ؟

— يوقسۇ ھاجىم، خاقانى چىننىڭ ئىككى چېرىكى كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ قولىغا تاپشۇرىدىغان دەستەك بار دەپ دەرۋازا تۈۋىدە بېزىرىپ تۇرۇۋالدى!

— ھاھ ... ھاھ ... قارا سەن توخۇ يۈرەكنى، ئىشتىنىڭغىمۇ سىيىۋەتمىگەنسەن؟

— يوقسۇ ... يوقسۇ ...

— ھە، دەپ باقە، چېرىكلەر كاپىرمىكەن ياكى مۇسۇلمانمۇ؟

— كاپىرئىكەن، كاپىرئىكەن، كاپىر بولغاندىمۇ ئەسكىسى ئوخشايدۇ.

— كۆتىگە تۆتنى تېپىپ ھەيدىۋەت ئۇلارنى، ئىشى بولسا ئەتە كەلسۇن، — دېدى سېيىت ھاجى دورغىنى ئالدىرىتىپ.

— باش ئۈستىگە!

ئىككى ئاردا تەڭلىكتە قالغان دورغا ئىشىك تېشىغا چىقىپلا يەنە قايتىپ كىردى-دە، تاپان چېلىپ تۇرۇپ مەلۇم قىلدى:

— ئۇلار كىردى ھاجىم، ئۇلار كىرىۋاتىدۇ...

مۈگدەۋاتقانلار ئۇيقۇسىنى ئېچىپ بۇرجەككە قىسىلىپ، مۇساپىرنىڭ كۈچۈكىدەك تۈگۈلۈۋالغانلار ئىشىككە توغرىلىنىپ بولغۇچە قىياپىتى قاتمال ئىككى چېرىك مېھمانخانىغا كىرىپ كەلدى-دە، ئاياغلىرىنى جۈپلەپ تىك تۇرۇپ كىمنىڭ سېيىت ھاجى ئىكەنلىكىنى سورىۋالغاندىن كېيىن، قىزىل خەتلىك يوغان لىپاپىنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتى.

بۇ چاقىرىلمىغان مېھمانلارنى ھەيدەپ چىقىرىشقا ئۈلگۈرەلمىگەن سېيىت ھاجى ئەلچى چېرىكلەرنىڭ تۇرقىغا بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن:

— كاپىرنىڭ خېتىنى ئوقۇپ، ئىمانىمنى بۇلغىمايمەن، ئوقۇ! — دېدى ۋە لىپاپىنى قولىنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان چوغنى تاشلىۋەتكەندەك، چېرىكلەرگە تاشلاپ بەردى.

«قەشقەر تىنتەيىنىڭ يارلىقى ۋە ئەلچى دوتەيىي تاڭ دارىننىڭ پەرمانى بىلەن چېرىيە كەنتىگە چېرىك باشلاپ كەلمىش باش سەركەردىنىڭ مۇبارەك نامىدىن ئاگاھلاندۇرىمەنكى، — ئېگىز بويلۇق چېرىكنىڭ بىرى لىپاپىنى ئېلىپلا مەكتۇپنى چىقىرىپ ئۈنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى، — يات مەملىكەتتىن كېلىپ، چېرىيە كەنتىدە ۋەقە تۇغدۇرۇپ، خاقان پۇقراسىنى ئىتائەتتىن چىقارغان ئاقساقال سېيىت ھاجى ھازىردىن باشلاپ 12 سائەت ئىچىدە دەرھال...»

— جۆيلۈمە!

سېيىت ھاجىنىڭ بويۇن تومۇرلىرىنى گۈرۈچ تىققان ھېسىپتەك كۆپتۈرۈپ ۋارقىرىشى بىلەن چېرىكمۇ يارلىقنى ئوقۇشتىن توختاپ قالدى. مۈگدەپ ئولتۇرۇشقان مېھمانلارمۇ بىردىنلا سەگەكلەشتى.

— مۇنۇ قارا كاپىرنىڭ ساقىلىنى قىرقىپ، ئاتلىرىنىڭ

قۇيرۇقىنى كېسىپ، كۆتىگە يانتاق قىستۇرۇپ ھەيدەپ چىقىرىدىڭلار!

سېيىت ھاجىنىڭ ئاۋازى بېسىقمايلا دۈپۈرلىشىپ كەلگەن بىر توپ قوراللىق دورغا نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي قالغان چېرىكلەرنى مەھكەم قاپسىدى-دە، تارتقۇشلاپ، ئىتتىرىپ ئاچىقىپ كەتتى.

ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تۇتقامىش ھاپىز مەخسۇم كىرىپ كەلدى:

— بولمىدى، ھاجىم بولمىدى، دوتەي يامۇلدىن كەلگەن لەك-لەك چېرىكلەر توپا مەھەللىسىدىكى باشلەڭگەردە سەپ-سەپ بولۇپ تۇرۇپ كېتىپتۇمىش، سېپىل سوقۇۋاتقان نادان پۇقرالار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قېچىپ كېتىپتۇ!

— شۇنداقمۇ ھېم، بۇنىڭ قورققۇدەك نېمىسى بار؟!

چىرايى ئۆڭۈپ سۈت قەغىزىدەك تاتىرىپ كەتكەن سېيىت ھاجى ئۆزىنى قانچە تەمكىن تۇتۇپ باققان بولسىمۇ، لېكىن مېھمانخانىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا مېھمانلىرىنىڭ كۆزىچىلا تاشلانغان بۇ بومبىنى پارتلاشتىن توسۇپ قالالمىدى. زامان ئاخىر بولغاندەك ئۆرىتۆپچە بولۇشۇپ، تونلىرىنى ئوڭ-تەتۈر كىيىشىپ، قامچىسىنى ئىزلەشكە باشلىغان مېھمانلار سېيىت ھاجىنىڭ سوغۇق كۈلكىسىگە دۈچ كەلدى:

— ئەزىز مېھمانلىرىم، ياخشى كۈنلەردە بىللە بولۇپ، يامان كۈنلەردە ئايرىلامدۇق؟ — دېدى ئۇ تەلەتى بىر قىسىملا بولۇپ كەتكەن كىشىلەرگە بىرمۇ-بىر تىكىلىپ، — ئەمدى قايتىمەن دەپ ئاۋارە بولۇشمىسىلا، چېرىكلەرگە خەۋەر قىلىپ قويۇپ، ئەمدى پېقىرنى تاشلاپ كەتمەكچى بولۇشامدىسىلا؟ يوقسۇ، يوقسۇ! — ئۇ ئارقىدىنلا ھاپىزغا بۇرۇلدى، — مۇنۇ مۆھتەرەم مېھمانلىرىمغا بىردىن نەيزە، بىردىن قىلىچ

كەلتۈرۈلسۇن!

سېيىت هاجى 12 - ئاينىڭ سوغۇقىدا يالىڭاچ قالغاندەك لاغىلداپ تىترەۋاتقان مېھمانلار بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان پەيتتە ئابلىزقارى غىپپىدىلا قىلىپ تاشقىرىغا چىقىۋالدى - دە، جاپپار موللىنى باراڭ ئاستىغا چاقىرىۋېلىپ:

— چېرىكلەر يەنە كەپتۇمىش، ھېلىقى ئەلەم بىلەن پەرىجە تەيياردۇ؟ — دەپ ئاستا پىچىرلىدى.

— تەييار ھاجىم، تەقىيەمۇ تەييار...

نەچچە كۈندىن بېرى دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، توپا مەھەللىسى تەرەپكە بارلىق سەزگۈسى بىلەن دىققەت قىلىپ كېلىۋاتقان مەتقاسىم سېپىلغا لاي تاشلاۋېتىپ، سۇس بۇرغا ئاۋازىنى بىرىنچى بولۇپ ئاڭلاپ قالدى - دە، نىجات قۇياشى تۇغقاندەك ۋارقىرىۋەتتى:

— قېرىنداشلىرىم، ئاڭلاۋاتامسىلەر، نۇرەك باخشى بۇرغا چېلىۋاتىدۇ!

بۇ ئۆزى ئىشەنگەن لەنىتى رەسۇل ئالدانغان پۇقرالارنى سېپىل ھاشارىغا تۇتۇپ بېرىپ قەسىرگە كىرىۋالغاندىن بېرى، ئانىسىنى كۆرەلمىگەنىنىڭ ئۈستىگە، تاپا - تەنە مالامەتلىرىدىن قورقۇپ، ئۆچەككە چۈشكەن قۇرتتەك تۈگۈلۈۋالغان يىگىتنىڭ تۇنجى قېتىملىق ئېغىز ئېچىشى ئىدى.

شۇنىڭ بىلەن، پۇقرالار كەتمەن - گۈرجەكنى تاشلىۋېتىشنىمۇ ئۇنتۇپ، ھاپىز زىياپەت بىلەن بولۇپ كەتكەن پۇرسەتتە توپا مەھەللىسى بوسۇغىسىدا تۇرغان يۇرتداشلىرى ئالدىغا قېچىپ كېلىشتى. ئۇلار بەشتوغراقتا ئايرىلىشقاندىن بېرى بېشىدىن ئۆتكەن كەچمىشلەرنى سۆزلىشىشكىمۇ ئۈلگۈرمەي كۆز يېشى قىلىشىۋاتقاندا، ئەلچى چېرىكلەرمۇ قايتىپ كەلدى.

بۇ چېرىكلەرنىڭ دورا-دەرمان سۈركەپ، تاراپ-تىرمىلاپ پەرۋىش قىلىپ يېتىلدۈرگەن كەكە ساقىلى تۇنجى ئورام كۆدىدەك چورتلا قىرقىپ تاشلانغانىدى. ئاستىدىكى قاراشەھەر نەسلىدىن بولغان جەدە ئاتلىرىنىڭ كۆمۈرچەككە يەتكۈزۈپ كېسىۋېتىلگەن قۇيرۇقىمۇ كۆكۈيۈن ئارام بەرمەيۋاتقان چاتىرىقىغا قىسىقلىق تۇراتتى.

— بۇ نېمە ئىش؟ — پىيازلىقتىكى قارانچۇقتەك سالپايغان ھالدا كېلىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ ئەلپازىغا قاراپ، ئەلچىلىكنىڭ ئاقىۋىتىنى قىياس قىلىپ يەتكەن باش سەركەردە سەل چۆچۈگەندەك بولۇپ سورىدى، — سېيىت ھاجى دەستەككە پىسەنت قىلماپتۇ-دە. ئۇنداقتا ...

— پىسەنت قىلمىسىمۇ مەيلىدى، ئۆلتۈرۈۋېتكىلى تاس قالدى، بىز ئۇچرىغان ھاقارەتمۇ ئۆلۈمدىن كەم ئەمەس.

— ئۇ يەردە يەنە نېمىلەرنى كۆردۈڭلار؟

— قەسىر ئەتراپىغا سېلىنغان ئېگىز ھەم قېلىن سېپىلنى، سېپىل ئۈستىدە بەشئاتار مىلتىقلارنى تۇتۇپ تۇرغان نۇرغۇن ئادەملەرنى كۆردۇق. يۇرت كاتتىلىرىمۇ بىزگە ئالدى بىلەن قول سېلىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە كىرىپ قاپتۇمىز.

— ھىم ...

باش سەركەردە كۆپ ئويلىنىپ تۇرمايلا قاقرامدا قاقلىنىپ ئولتۇرغان چېرىكلەرنى دىققەتكە چاقىردى-دە، كوماندا بەردى:

— ئارتقا بۇرۇل!

«ئارتقا بۇرۇل» دېگەن كوماندىنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان شيۇڭ گاۋشىڭ سۈپۈرگە ئاخۇن بىلەن سېلىشىۋاتقان پارىڭىنى توختاتتى-دە، يۈگۈرۈپ

بېرىپ باش سەركەردىنىڭ ئېتىنىڭ نوختىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ سورىدى:

— سەركەردە جانابلىرى، نېمىشقا ئارقىغا بۇرۇلىمىز؟

— بۇ توغرىدا تاڭ دوتەيدىن پېقىرغا شەخسەن ھوقۇق بېرىلگەن، ئىككى مەملىكەتنىڭ خارجى مۇناسىۋىتىگە چېتىلىدىغان بۇ چوڭ ئىشتا ئېھتىياتچان ۋە سەگەك بولۇشۇمنى جېكىلىگەن!

— ئۇنداقتا سېپىت ھاجىسىنى جازالاش توغرىسىدىكى پەرمانچۇ؟

سەركەردىنىڭ ئۈچ كۈنلۈك ئاپتاپتا تېزدىنلا قارىداپ، قاراغىرىمغا ئوخشاپ قالغان يۈزىگە مەسخىرە كۈلكىسى ئولاشتى، ئۇ شىۋۇڭ گاۋشىڭغا:

— جانابلىرى ئاقىل سەركەردە سۈن زىنىڭ ھەربىي دەستۇرىنى① ئوقۇمىغان بولسىلا كېرەك، ھەربىي ئادەم كۆز ئالدىدىكى تالاپەتكە ھەرگىز ئۆزىنى ئۇرمايدۇ. دۈشمەن ئاجىز بولسا، ھۇجۇمغا ئۆتمەك كېرەك، قاچسا قوغلىماق كېرەك. ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلىش زۆرۈركى، دۈشمەن ئۆزىدىن كۈچلۈك بولسا، 36 تەدبىر② ئىچىدىكى پەشىنى قېقىپ كېتىش يولىنى تۇتماق لازىمدۇر... — دېدى، تىلىنى چايناپ.

---

① سۈن زى — يەنى سۈن ۋۇ، چۇنچيۇ دەۋرىدىكى مەشھۇر ھەربىي ئالىم، چى بەگلىكىدىن. ئۇ 13 بابلىق «ھەربىي دەستۇر» دېگەن كىتابنى يېزىپ چىقىپ ۋۇۋاڭنىڭ ھۇزۇرىغا كەلگەن ۋە ۋۇۋاڭ تەرىپىدىن سەركەردىلىككە تەيىنلەنگەن، ۋۇ بەگلىكىنىڭ قوشۇنىغا قوماندانلىق قىلىپ چۇ بەگلىكىنى تارمار كەلتۈرگەن. ئۇ «ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلگەندە ھەممە جەڭدە غەلىبە قىلغىلى بولىدۇ» دېگەن ستراتېگىيىلىك ۋە تاكتىكىلىق جەڭ مىزانىنى ئىلگىرى سۈرگەن. «سۈن زى ھەربىي دەستۇرى» دېگەن كىتاب جۇڭگونىڭ ئەڭ بۇرۇنقى مۇنەۋۋەر ھەربىي دەستۇرى.

② 36 تەدبىر ئىچىدە پەشنى قېقىپ كېتىش ھەممىدىن ئەلا — بۇ بىر تەمسىل بولۇپ، بۇ تەمسىل ئەڭ دەسلەپ «جەنۇبىي چى بەگلىكى دەستۇرى، ۋاڭ جىڭزې تەزكىرىسى» دېگەن كىتابتا ئىشلىتىلگەن. كۈچلۈك دۈشمەنگە يولۇققاندا ياكى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىپ تاقابىل تۇرۇشقا چارىسىز قالغاندا پەشنى قېقىپ كېتىشنىڭ ئەڭ ياخشى ئامال ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

باش سەركەردىنىڭ بىردىنىلا بەل قويۇۋەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۈمىد يىپى ئۈزۈلگەن پۇقرالار گۇررىدە كېلىپ، غەزەپلىنىۋاتقان شيۇك گاۋشىڭنى ئورىۋېلىشتى، بەزىلەر ئاچچىقىغا پايلىماي يىغلاپ تاشلىدى.

— بۇ توخۇ يۈرەكنىڭ مۇشۇنداق قىلىدىغانلىقىنى كۆڭلۈم تۇيۇپلا تۇراتتى، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن ئاغزىنى قويۇۋېتىپ، — بۇ قورقۇنچاقىقا يالۋۇرۇپ ئاۋارە بولمايلى دارېن، ئۆزىمىزگە ئۆزىمىزنىڭ ئىچى ئاغرىمىسا، بىزگە ھېچكىمنىڭ ئىچى ئاغرىمايدىكەن بۇ جاھاندا.

— مەن دېمىدىمۇ، گېپىم راستمىكەن؟ — دەپ تاپا قىلدى جامالىدىن بوۋاي.

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ سۆزى ۋە بەشتوغراقتىن ئېلىۋالغان نەيزە-قىلىچلارنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ جەڭگە جېنىنى تىككەن پۇقرالارنىڭ مەردانە سادالىرى شيۇك گاۋشىڭغا جاسارەت بېغىشلىدى بولغاي، ئۇ «قەدەملەپ مارش» دېگەن كوماندا بىلەن ئىلچى تەرەپكە قاراپ قەدەم تاشلىغان چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا ئۆتتى-دە، غۇلچىنى كېرىپ تۇرۇپ ئىلتىجا قىلدى:

— ھەي بۇرادەرلەر، ياردەمچى سەركەردەڭلەر سىلەردىن ئىلتىماس قىلىدۇكى، بۇ بىچارە پۇقرالارغا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن، ئاياغ ئاستى قىلىنغان زېمىنغا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن! يۈرىكىدە ئازراق بولسىمۇ ھەققانىيەت ئوتى بارلار مېنىڭ ئارقامدىن مېڭىڭلار. سىلەر ئۇچۇن دوتەي ئالدىدا بېشىم بىلەن جاۋاب قىلىمەن!

سەپ ئىچىدىن يەتتە-سەككىز چېرىك ئايرىلىپ چىقتى ۋە شيۇك گاۋشىڭنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا شيۇك گاۋشىڭ

يەكەن شەھىرىدىن ئۆزى بىلەن بىللە ئەكەلگەن جۇشۇيتاڭ، ۋېي دېشى دەيدىغان ئىككى چېرىكتىن ئۆزگە، خوتەن دوتەي يامۇلىغا قاراشلىق چېرىكتىن يەنە بەش- ئالتىسى بار ئىدى.

— مانا بۇ قېرىنداشلىرىڭلاردىن ئۆرنەك ئېلىڭلار، يەنە كىم ئادالەت يولىدا جەڭ قىلىدۇ؟ سەنچۇ قېرىنداش؟

شىيۇڭ گاۋشىنىڭ ئۆزىگە ئەگەشكەن چېرىكلەرنىڭ بىرىنىڭ مۇرىسىگە شاپىلاقلاپ تۇرۇپ، ئۆزگىلەرگە چاقىرىق قىلدى ۋە سەپتىن يەنە بىر كىمنىڭ چىقمىغىنىنى كۆرۈپ، يەرگە قاراپ تۇرغان بىر ياش چېرىكنىڭ ئالدىغا كېلىپ سورىدى.

— پېقىرنىڭ يۇرتى گەنسۇدا، چېرىك بولسام ياشىنىپ قالغان ئاتا- ئانامنى باقارمەن دېۋىدىم، مۇبادا ئۆلۈپ كەتسەم...

— سەنچۇ قېرىنداش؟

— پېقىر ئىچكىرىدىن قېچىپ كەلگەندە مۇسۇلمان قېرىنداشلارنىڭ ياخشىلىقىنى كۆپ كۆرگەن، ئەمدى ياخشىلىقنى ياندۇرىدىغان چاغ كېلىپ قاپتۇ، مەيلى چىقسام چىقاي! ئۇنداق تۇزكور بولۇپ كەتسەكمۇ بولماس!

باش سەركەردە ئىشنىڭ چاتاققا تارتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قوشۇنغا قوزغىلىش بۇيرۇقىنى بەردى ۋە شىيۇڭ گاۋشىڭغا قاراپ غەزەپ بىلەن:

— قېنى كۆرەرمىز؟ — دەپ قويۇپ ئېتىنىڭ ساغرىسىغا زەردە بىلەن قامچا ئۇردى.

پۇقرالار دىيانەت ۋە ئادالەت يولىدىن باش تارتقان ۋاپاسىز قوشۇننى پۈتمەس- تۈگىمەس نەپرەت تاشقىنلاپ تۇرغان نەزەرى بىلەن ئۇزىتىپ قالدى- دە، ئۆز مەقسەتلىرى ئۈستىدە كېڭەشكە كىرىشىپ كەتتى. ناماز ئەسرىنى تامام قىلىپ، ئاللادىن نۇسرەت تىلەپ دۇئا- تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن، ياكى غازى، ياكى شېھىت بولۇشقا ئىختىيار قىلىپ ئىككى يول بىلەن

قەسىرگە قاراپ ئاتلاندى. سۆپۈرگەئاخۇن بىلەن شىۋۈك گاۋشىڭ «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېگەن ئىلھامبەخش سادانى پەلەككە يەتكۈزۈپ توۋلاۋاتقان پۇقرالارنىڭ ئەڭ ئالدىدا ماڭدى.

36. غەزەپ يالقۇنى

مىلادى 1912 - يىلى 6 - ئاينىڭ 25 - كۈنى.

قەھرىلەنگەن پۇقرالارنىڭ بەھەيۋەت تاغلاردىن ئېتىلىپ كەلگەن كۆكلەم قىيانىدەك يامرىغان غەزەپ ساداسى ئالدىدا بىر تال رەزگى غازاڭ مىسالى سۈرۈپ-توقاي قىلىنغان كەلگۈندىلەر جىنايەتكارانە ئۇۋىسىدا قامىلىپ ياتقىنىغا بىر كېچە-كۈندۈز بولاي دەپ قالدى. مۇشۇنداق بىر كۈننى تۆت كۆزى بىلەن كۈتكەن كىشىلەر چىراغ يورۇقىنى كۆرگەن پەرۋانىدەك ئېتىلىپ كېلىپ، مۇھاسىرىچىلەر قاتارىغا قېتىلدى. چىرىيە پۇقرالىرىنىڭ تىغ كۆتۈرگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان گولاخما، دامىكۇ تەرەپلەرنىڭ پىدائىلىرىمۇ بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا توغرىقبېغىدىكى مەھەللىسىگە يېتىپ كېلىپ، قەسىر سېپىلىنىڭ شىمال تەرىپىنى ئۆزلىرىنىڭ نازارىتىگە تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلىشتى. يوغان تەۋەككۈلەرنى بېشىغا قوندۇرۇۋالغان ناۋايلار پۇقرالار ئارىسىدا ئارىلاپ يۈرۈپ، يۇرت نومۇسىنى ئاقلاشقا ئۆزىنى ئاتىغان جەڭچىلەرنىڭ تېنىگە ماغدۇر، بىلىكىگە كۈچ قاتتى. لەنتى رودۇپايىلارنى شىللىسىدىن تۇرۇپ چۈشۈرۈشكە قەسەم قىلغانلارنىڭ مەردانە نەرىسى تومۇز ئازابىنىڭ تېۋىپلىرى بولغان راخاپچىلارنىمۇ قەسىر ئەتراپىغا چىللاپ كەلدى، ئۇلار غالىتكىنى ئىتتىرىپ يۈرۈپ، ھېجىرغا تاشلانغان ناۋاتتەك سۈزۈك مۇزلارنى شىلدىرلىتىپ ئېرىتىپ، قايسىبىر نەيزىلىك پۇقراغا

تەگلەيتتى ۋە دەيتتى:

— جانىڭ راھتى راخاپ، قانغۇدەك ئىچىۋېلىڭلار. ئالۋاستى ئۇۋىسىنى بۇزغىچە يۈرىكىڭلارغا تەپ، تېنىڭلارغا دەرد يەتمىسۇن!

قىلىچ-نەيزە ياكى ئارا، پالتىلارنى كۆتۈرۈپ، ئۇياقتىن-بۇياققا يۈگۈرۈپ يۈرگەنلەرنىڭ ئارىسىدا چاچلىرى ئاقارغان مومايلارمۇ، بوۋايلارمۇ كۆرۈنەتتى. ئۇلار ئۇزۇن كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىگە تېرىپ كەلگەن ساپسېرىق قەھرىۋادەك ئۆرۈكلەرنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ:

— ئاغزىڭلارغا بىردىن سېلىۋېلىڭلار، چىرىيىلىكلەرگە ئۆرۈكتىن باشقىسى بىكار، ئېلىڭلار، ئېلىڭلار، چوڭنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرماڭلار، — دېيىشەتتى ۋە نەۋرىلىرى تەييارلىغان تىزىق-تىزىق مېغىزلارنى ئۇلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزاتتى.

بىر-بىرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ ۋارقىراشلار، قىزىق تاماشانى ئۆتكۈزۈۋەتكۈسى كەلمەي، كىشىلەرنىڭ پۇتلىرىغا پۇتلىشىپ يۈرگەن بالىلارنىڭ چۇقان-سۈرەنلىرى ئاپتاپلىق ھاۋادا لەيلىشىپ يۈرگەن توپا-تۇمانلار بىلەن سىڭىشىپ، ئاسمان گۈمبىزىنىڭ مەركىزىدىن غەرب ئۇپۇقى تەرەپكە سىلجىۋاتقان قۇياشقا قاراپ ئۆرلەيتتى.

شىيۇڭ گاۋشىڭ بىلەن بىللە قەسىر دەرۋازىسىغا قارىمۇقارشى كېلىدىغان كونا تاملىقنىڭ كەينىدە تۇرۇپ، ئادەم دېڭىزى بىلەن قورشالغان بۆرە ئۇۋىسىدىكى ھەر بىر ئۆزگىرىشكە پۈتۈن زېھنى بىلەن كۆز تىكىۋاتقان سۈيپۈرگەئاخۇن ئۇ يەردە ئامىلسىپ ياتقان سەپەر بوۋاينى بىر دەقىقىمۇ يادىدىن چىقارمايتتى. بوۋاينىڭ كۆڭۈل خاتىرىسىدە ئۆز پېتىچە ساقلىنىپ قالغان سۈرەت-سىماسىنى ھەر قېتىم كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىدە ئەسەبلىرى بارغانچە جىددىيلىشىپ، ئەندىشىسى بىر بالداق

يۇقىرى ئۆرلەيتتى. قەسىر تەرەپكە تىكىلىپ قارىغانسېرى قېلىن تاملاردىن نەيزىدەك تېشىپ ئۆتكەن نەزەرى قان تامغان قىلىچنى كۆزلىرىدىن پۈتمەس غەزەپ تېشىۋاتقان بوۋاينىڭ بوغۇزىغا تاقاپ، قانداقتۇر بىر قارا دەقىقىنى پايلاپ تۇرغان رەھىمسىز جاللاتقا چۈشكەندەك، نەپسى بوغۇلۇپ، يۈرىكى تىنىمسىز تېپچەكلەيتتى. قەسىر تەرەپتىن كۆزىنى شۇنداق ئۈزسىلا بوۋاينىڭ قىل بىلەن قىلىچ ئارىسىدا تۇرغان ھايات يىپى ئۈزۈلىدىغاندەك ئەندىشىلىك ھېس ئۇنىڭ پىكرىنى ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئالغانىدى.

تۈنۈگۈن ئۇ، بۇرغا نەرىسى ساداسى ئىچىدە كەنتكە كىرىپ كېلىۋېتىپ، ھەسەن بىلەن ھۆسەننى يېتىلەپ ئالدىغا چىققان چىنارئايىم بىلەن يېرىم يولدىلا ئۇچرىشىپ قالدى. سېغىنغان قەلبلەردىن ئېتىلىپ چىققان مۇھەببەتلىك قاراشلار ئىككى جۈپ ئوتلۇق كۆزلەر ئارىسىدىكى بوشلۇقتا مەھكەم قۇچاقلاشتى. بىر-بىرىنىڭ دىدارىغا تىكىلگەن كۆزلەرگە خۇشاللىق، ھاياجان يېشى قاپلاشتى...

ئېرىنىڭ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە، پېشانىسىدىكى قورۇقلارغا، گىجەكلىشىپ ئۆسۈپ كەتكەن ساقال-بۇرۇتلىرىغا، ياغاق سۆڭەكلىرى بۆرتۈپ چىققان يۈزىگە، قان قېچىپ، بېلىق قاسىرقىدەك يىرىكلىشىپ كەتكەن مەڭزىگە قاراپ يىغىسىنى ئاران بېسىۋاتقان چىنارئايىم:

— بەكلا ياداپ كېتىپتىلا مۇسۇلمان، — دېدى ئىچىنى تارتىپ تۇرۇپ.

— ياراتقان ئىگەمگە مىڭ شۈكرى مەزلۇم، ھېلىھەم ھەرقايسىڭلارنىڭ ئەل-يۇرتنىڭ دىدارىغا نېسىپ قىلدى، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن چۆل ھاياتىنىڭ، زامان تەشۋىشلىرىنىڭ چىرايىدا قالدۇرغان ئىزلىرىنى رەپىقىسىنىڭ نەزەرىدىن يوشۇرۇشقا

تىرىشىپ، — خۇدا بۇيرۇسا، بۇنداق مالامەتلىك كۈنلەر ئەمدى ئاخىرلىشار دەيمەن!

چىنارئايىم بېشىغا كەلگەن دىشۋارچىلىقلار توغرىسىدا ئېرىگە بىر ئېغىزمۇ تىنمىدى. ئۇ بۇرۇندىنلا ئېرى مەيلى يېنىدا بولسۇن ياكى بولمىسۇن، ھەرقانداق ئېغىرچىلىق تارتىسىمۇ قىلچە زارلانمايتتى. بىراق، ئۇنىڭ كۆزگە تاشلانغۇدەك ئاقىرىپ كەتكەن چېكە چاچلىرى، سۈرمە سۈرگەندەك كۆكىرىپ تۇرغان ئاستىن قاپاقلىرىدىكى ئىرماش-چىرماش ئىنچىكە قورۇقلار، سۈمۈرۈۋالغاندەك ئىچىگە تارتىلىپ كەتكەن قوۋۇزلىرى، ئورۇقلاپ تەمبۇر بېشىغا ئوخشاپ قالغان يۈزى، ئامۇتتەك ئۆزدىرىغان ئېڭىكى خۇددى تىلسىز مەلۇماتچىدەك، سۆپۈرگەئاخۇنغا ھەممىنى سۆزلەپ بەرمەكتە ئىدى. چىنارئايىم ئاشۇ ئالامەتلەرنىڭ جىممىسىنى كۈلكە ئارىسىغا يوشۇرۇپ تۇراتتى.

ھازىرقى پەيتنىڭ مۇڭدىشىدىغان چاغ ئەمەسلىكىنى چۈشەنگەن سۆپۈرگەئاخۇن بۇزۇلۇپ تۇرغان كۆڭلىنى زورىغا تىنچلاندۇردى، نەزەرىنى رەپىقىسىدىن يۇلۇۋېلىپ، قوللىرىغا ئېسىلىپ، ئۆزىنى قۇچاقلاپ تۇرغان ئىككى نارەسىدىنىڭ بېشىنى سىيلاپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ بوۋىسىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. ئۇ سەپەر بوۋاينى ئاغرىپ تارتىپ قالغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلىغانىدى.

— بوبام ... بوبام ...

سۆپۈرگەئاخۇن باللارنىڭ ئاغزىنى ئۆمچەيتىپ، ياش يۈگۈرگەن كۆزلىرىنى چىنارئايىمغا تىكىپ، گەپ قىلالمايۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە، تەقەززالىق، تەشۋىش تۆكۈلۈپ تۇرغان كۆزىنى ئىتتىكلا رەپىقىسىگە قادىدى.

چىنارئايىم ئېرىگە يۈز كېلەلمەيدىغان بىر ئىش قىلىپ

قويغاندەك، بېشىنى سىلىپ تىرنىقىنى كولاپ تۇرۇپ، سادىر بولغان ۋەقەنى بېشىدىن يىڭنىسىغىچە سۆزلەپ بەردى. ئاخىردا دورغىلارنىڭ ئۈچ كۈندىن بېرى ئۆزىنى ياكى باللارنى بوۋاي بىلەن كۆرۈشكىلى رۇخسەت قىلمايۋاتقىنىنى ئېيتتى.

— ئى پاختا ئېچىدە چوغنى ساقلىغۇچى كەرەملىك ئاللا، شۇ بىچارە بوۋاينى ئۆز پاناھىڭدا ساقلاپ قالساڭ نېمە بولاتتى؟! — دېدى سوپۇرگەئاخۇن ئالقىنىغا بىر مۇشت ئۇرۇپ قويۇپ.

ئۇ، بۇ ھەسرەت-نادامەتنى ئاللاغا ئەمەس، بەلكى «ئىشەنچىگە يارىمىغان» رەپىقىسىگە ئېيتقاندەك، ئۇنىڭغا بىر قاراشلىق رەنجىش، ئاغرىنىش نەزەرىنى تەقدىم قىلدى-دە، يېنىدىن دۈپۈرلىشىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقان پۇقرالار ئارىسىغا قوشۇلۇپ، قەسىر تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى...

سوپۇرگەئاخۇن غەزەپ سادىسى بىلەن يەر-ئاسماننى تىترىتىپ، ئۇلۇغ يولغا پاتماي كېلىۋاتقان بۇ شىددەتلىك قىيان ئۇدۇل قەسىر ئۈستىگە باشلانسىلا، ئالۋاستى ئۇۋىسىنىڭ كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە كۇكۇم-تالقان بولۇپ، يەر يۈزىدىن يوق قىلىنىدىغانلىقىغا زادى شۈبھە قىلمايتتى. لېكىن ئۇ نەزەرىنى يىراققا تاشلىدى، شيۇڭ گاۋشىلىك بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بىھۇدە قان تۆكۈلۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، سەپەر بوۋاينى زىيانكەشلىكتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، قەسىرنى كۈچلۈك قورۇمغا ئېلىپ، سېپىت ھاجىنى تەسلىم بولۇشقا ئۈندەش قارارىغا كېلىشتى. قادىر تۆمۈرچى، جامالىدىن بوۋاي، مەتقاسىملارنىڭ ھەر بىرىنى بىردىن مەھەللە پۇقرالىرىغا باش قىلىپ، ئۈچ تامغا تارقاتتى. ئۆزلىرى بولسا سىرىق مەھەللىسىدىن كەلگەن يۈزچە پۇقرا بىلەن دەرۋازا تەرەپنى قورشاۋ ئاستىغا ئالدى.

شۇنداق قىلىپ، بىر كېچىمۇ ئۆتۈپ كەتتى. تاڭ يورۇشى بىلەنلا يا ئوقىغا باغلاپ قەسىرگە تاشلانغان ئىككى دەۋەتنامىمۇ يەنە قومغا سىڭگەن سۇدەك ھېچ نەتىجىسىز يوقالدى. سەپەر بوۋاينىڭ ئۆلۈك-تىرىكلىكى، توغرىسىدىمۇ دېرەك ئېلىشقا مۇمكىن بولمىدى. ئەتلەس-شايىچىلىق ئۇستىخانىسىدا ئىشلىگەنلەردىن بوۋاينىڭ ئەھۋالىنى سوراشتۇرۇپ كۆرگەن بولسىمۇ، ئۇلار «تۇنۇگۈن چۈشتىن كېيىن ئالمان-تالمان يېتىپ كەلگەن ئىككىيلەننىڭ بوۋاينى قەسىرگە ئەكەتكەنلىكىنى كۆرۈۋىدۇق» دېگەندىن ئۆزگە ھېچنېمە دەپ بېرەلمىدى.

كۆپنى كۆرگەن شىيۇڭ گاۋشىڭنىڭ: «بۇ ئۇلارنىڭ سەپەر بوۋاينى گۆرە ئورنىدا تۇتۇپ تۇرماقچى بولغىنى، شۇڭا بوۋاينى ھازىرچە ھېچنېمە قىلمايدۇ» دېگەن سۆزى بىلەن سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ئەندىشىسى سەل ئازايغان بولسىمۇ، لېكىن ۋەھىمىلىك كۆڭلى يەنە ئارام تاپالمايۋاتاتتى.

ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ئۆزىگە: «مۇبادا كۆزۈم مىدىرلاپلا تۇرىدىكەن، بوۋاينى ھېچكىمگە تاك ئېتىپ چەككۈزمەيمەن. مەرھۇم ئابدۇللائاخۇن يەتكۈزۈشكە ئۈلگۈرەلمىگەن پەرزەنتلىك بۇرچىنى ئەبەدىلئەبەد زىممەمگە ئالىمەن» دەپ قەسەم ئىچكەن ئەمەسمىدى؟ يىراق تاغلار ئارىسىدىكى نىشانسىز قەبرىدىن ئۇچۇپ كېلىپ، باش ئۇستىدىلا ئەگىپ يۈرگەن ئاغىنىسىنىڭ روھى ئەمدىلىكتە دادىسىنى خەۋپ ئىچىدە كۆرۈپ، ئۇنى قەسەمخورلۇقتا، يالغانچىلىقتا، ۋاپاسىزلىقتا ئەيىبلىسىچۇ؟ «ئىنسابىڭغا، ھىمايەڭگە تاپشۇرغان بىچارە دادام قېنى؟» دېگەن كەسكىن سوراققا ئۇ ئەمدى نېمە دەپ جاۋاب بېرىدۇ؟ مەھشەرگاھتا ئۇنىڭغا قانداق يۈز كېلىدۇ؟

تۇنۇگۈن ئايرىلغىنىغا ئۇزۇن بولغان يۇرتىغا سالامەت قايتىپ كەلگەن جامالىدىن بوۋاي ئۇرۇق-تۇغقانلىرى، يارۇ

بۇرادەرلىرى بىلەن كۆرۈشتى. ئارقىدىنلا قەدىناس ئاغىنىسى، بىللە قان تۆككەن سەپدىشى سەپەرنىڭ ۋەھشىي دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، يىغلىۋەتكىلى ئاز قالدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزىلا ئەمەس، بەلكى يەر-زېمىنىنىڭ، قۇياشىنىڭ، بۇلۇتلارنىڭ، دەل-دەرەخلەرنىڭ ئۆزگە بوۋاينىڭ ئىز-دېرىكىنى قىلغاندەك تىكىلگەنلىكىنى تۇيمىدىمۇ؟ يۈرىكى تارغاقتا تاتلانغاندەك، جىگىرى بېغىشىدىن ئۈزۈلگەندەك ئازاب ھېس قىلمىدىمۇ؟!

قەسىر قورشالغىنىغا توپتوغرا بىر كېچە-كۈندۈز بولدى. يالغۇز قېيىق مىسالى تۇرغان قەسىرنى شىددەتلىك دولقۇنلىرى ئارىسىغا ئېلىۋالغان قەھرلىك دېڭىزدەك داۋالغۇپ تۇرغان مۇھاسىرىچى پۇقرالار ئۆز جايىدا تۇرۇپ نامازدىگەر نامىزىنى ئوقۇشقا باشلىغاندىلا دەرۋازا ئۈستىدىكى قوقتىدا بىر قانچە سەللىلىك باش كۆرۈندى. ئارقىدىنلا تالىپلارچە ئىنچىكە ئاۋازدا قىلىنغان قىرائەت ئاۋازى كەلدى. نامازدا تۇرغان پۇقرالارنىڭ ئەڭ نازۇك يېرىگە قىلىنغان بۇ قىرائەت ھۇجۇمى دۈشمەننىڭ بىر كېچە-كۈندۈزدىن بۇيان تۇنجى قېتىم ئۆزىنى كۆرسىتىشى ئىدى.

بۇنداق قىرائەت تەھلىكىسىدىن قىلىنغان ھالۋىسىغا غىق-قىتە تويۇپ كەتكەن پۇقرالارنىڭ بەزىسى ئالمان-تالمان قۇلىقىنى ئېتىۋېلىشتى. بەزىسى قەسىر تەرەپكە قاراپ دىمىغىدا كۈلۈپ قويدى. كىمدۇ بىرى «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ بىرلا باشلاپ بېرىدۇدى، تۆت تەرەپتىن تەڭلا ياڭرىغان سادا ئۈزۈلمەي گۈلدۈرلەۋاتقان گۈلدۈرماما ئاۋازىغا ئايلىنىپ، پۈتۈن زېمىننى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى.

بىراق، كانىيى ئاغرىپ، نەپىسى ئۈزۈلگۈچە ۋارقىرىغان پۇقرا بەرىبىر بەرداشلىق بېرەلمىدى، «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېگەن

سادانىڭ شالاڭلىشىشىغا ئەگىشىپ، دەرۋازا ئۈستىگە مەجبۇرەن ھەيدەپ چىقىرىلغان بىتەلەي ياش تالىپلارنىڭ مۇڭلۇق قىرائىتى بارغانچە كۈچىيىشكە باشلىدى. بىرەر سۈرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىسىلا بۇ دۇنيادا كۆرۈۋاتقان قىيامەت ئازابىنى ئۇنتۇپ ۋە قىيامەت قىسمىتىگە تەن بېرىپ، ئۇ دۇنيا قىيامىتىنىڭ ئەندىشىسى بىلەن ئاۋارە بولۇشقا باشلايدىغان بەزى مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبىدىكى ئىرادە قەلئەسى قىرائەت ئاۋازىنىڭ شەكىلسىز، غايىب زەربىسى ئارقىسىدا قىڭغىيىشقا يۈز تۇتتى. قىرائەت قىلىپ تۇرۇپ تەڭلەنگەن ئەجەل قىلىچىغا ئاجايىپ ئىتائەت بىلەن بويىنىنى تۇتۇپ بېرىشكە ئۆگىنىپ كەتكەن بەزى پۇقرالار ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ، نەيزىسىنى چۈشۈردى، بەزىلەرنىڭ چويۇن تۆپتەك تۈگۈلگەن مۇشتى بوشىشىپ كەتتى. كىملەردۇ ئۆزىنى جەڭ مەيدانىدا ئەمەس، بەلكى مەسچىتتە تۇرغاندەك ھېس قىلدى بولغاي، ئېرىپ كېتىۋاتقان ۋۇجۇدىنى باسالماي، مىشىلداپ كۆز يېشى قىلغىلى تۇردى.

ئۆتكۈر نەزەرى بىلەن ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغان سوپۇرگەئاخۇن بۇ ھالدىن تولىمۇ غەزەپلەندى. ئۇ: «ئەي ساددا خەلقىم، مەن پەخىرلىنىدىغان خەلقىم، دۈشمەنىنىڭ دوپپىمىزغا سالغان جىگدىسىنى يۈدىمەي ھاپ ئېتىپ كۆرگەن كۈنىمىز ئازمۇ؟ ئىست، ئىست!» دەپ لەۋلىرىنى چىشلەپ، بېشىنى چايقىدى-دە، قىلىچىنى شارت قىلىپ قىنىدىن چىقاردى. ئۇ، مۇشۇنداق كېتىۋەرسە پۇقرا قەلبىدىكى مۇداپىئە سېپىنىڭ تامامەن يىمىرىلىپ كېتىشى مۇمكىنلىكىنى پەملىگەن ۋە ئۆز قوۋمىنىڭ يېغىرى ئېچىلىپ قالغىنىغا شيۇڭ گاۋشىڭ ئالدىدا ئىزا تارتقاندى.

— شيۇڭ دارېن، ئەمدى چىداپ تۇرغۇدەك يېرى قالمىدى. قەسىرگە تېگىش قىلايلى، پۇرسەت قولدىن كەتمىسۇن، —

دېدى سوپۇرگەئاخۇن شىۋلىڭ گاۋشېڭغا قەتئىي قىلىپ.

سوپۇرگەئاخۇننىڭ ساقلىنىڭ تىترەۋاتقىنىغا سەپسېلىپ تۇرغان شىۋلىڭ گاۋشېڭ ئۇنىڭ بۇنداق تاسادىپىي قارارغا كېلىشىنىڭ سەۋەبىنى ئوبدان چۈشىنەتتى. پۇقرانىڭ كۈچلۈك ئوت تەپتىگە دۇچ كەلگەن ياغدەك ئېرىپ كېتىۋاتقىنىغا ئۇنىڭمۇ ئاچچىقى كەلگەندى. بىراق، قورال-ياراغ جەھەتتە ھەسسىلەپ ئەۋزەللىككە ئىگە بولغان دۈشمەنگە ئالدىراپ ئېتىلىش سەپەر بۇۋايغىمۇ، پۇقراغىمۇ ياخشى ئاقىۋەت ئەكەلمەسلىكى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا، ئۇ كۆڭلىنىڭ بىر بۇرجىكىدە ساقلىنىپ تۇرۇۋاتقان كىچىككىنە ئۈمىدىنى يەنە بىر قېتىم تەسلىمگە دەۋەت قىلىپ كۆرۈش چارىسىگە باغلىدى-دە:

— خاننىڭ دورى ئۈچ دەپتىكەن، يەنە بىر قېتىم دەۋەت قىلىپ كۆرەيلى. بۇ قېتىممۇ دەۋەتنى رەت قىلسا، ئاندىن تېگىش قىلساقمۇ ئۈلگۈرىمىز، — دېدى سوپۇرگەئاخۇنغا مەسلىھەت تەرىقىسىدە.

سوپۇرگەئاخۇن ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ بۇ مەسلىھەتنىڭ خېلى ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى، يېنىغا ئۈچ تەرەپنىڭ باشچىلىرىنى چاقىرتقۇزغاندىن كېيىن:

— بىر تەرەپتىن تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلىلى، بىر تەرەپتىن جەڭگە ھازىرلىنايلى. مۇبادا ئاخىرقى قېتىم يەنە جاھىللىق قىلسا...، — دېدى.

شۇنداق قىلىپ، يەنە بىر دەۋەتنامە پۈتۈلۈپ، يا ئوقى بىلەن قەسىرگە تاشلاندى. ئارىلىقتىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا قىياستىن تاشقىرى يەۋقۇلئاددە بىر ۋەقە يۈز بەردى، بەش غۇلاچ ئېگىزلىكتىكى خادىنىڭ ئۇچىغا چىگىلگەن بىر غەلىتە ئەلەم دەرۋازا بېشىغا كۆتۈرۈلۈپ، ھارغىنلىق يەتكەن تازقارىنىڭ قانتىدەك لەپىلدىگىلى تۇردى، ئارقىدىنلا قىرائەت ئاۋازى

بېسىقىپ، داقا-دۇمباق، ناغرا-سۇنايلارنىڭ ئۈنى ياڭرىدى. روشەنكى، بۇ، جاھىلانە دۈشمەنىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى دەۋەتكە قايتۇرغان مۇتتەھەملەرچە جاۋابى ئىدى!

— بەگ دادا، سۈپۈرگەئاخۇن بەگ دادا...

«بەگ دادا؟»

بىر نىمە دېيىشكە ئاغزىنى ئۆمەللىگەن سۈپۈرگەئاخۇن ئىككى پەرزەنتى كۆز يۇمغاندىن بېرى «بەگ دادا» دېگەن يېقىملىق، مۇھەببەتلىك خىتابنى ئاڭلاپ باقمىغىنى ئۈچۈنمىكىن، قۇلىقىغا ئىشەنمىگەنىدەك تۇرۇپ قالدى-دە، شارتىلا كەينىگە بۇرۇلدى.

— بەگ دادا، بوۋامنى بەك كۆرگۈمىز كەلدى، ئۇنى تاپىلى-يا...

ئۇ، ئۆزىنى تۇنجى قېتىم «دادا» دەپ ئاتىغان ھەسەن بىلەن ھۈسەننى مەھكەم قۇچاقلاپ باغرىغا بېسىپ، يۈز-كۆزىگە نەچچىنى سۆيدى، كىچىك تۇرۇپ ئاتا-ئانا مېھرىدىن ئايرىلغان كۆڭلى سۇنۇق يېتىملارنىڭ يۈزى ئۇنىڭ ئىسسىق يېشى بىلەن يۇيۇلدى. يۈرىكىدىن توغان بۇزۇپ يامرىغان سۇدەك ئېتىلىپ چىققان ئاتىلىق مېھرى باغرىغا مەھكەم چاپلىشىۋالغان نارەسىدىلەرنىڭ دىل جامىغا قۇيۇلدى.

سۈپۈرگەئاخۇن كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغان باللارغا، ئۇلارنى باشلاپ كەلگەن چىنارئايىمغا قەسەم بېرىۋاتقاندەك تىكىلىپ قاراپ، كۆزىنى سۈرتتى-دە، ئۇپۇق ئۈستىدىن قىيپاش چېچىلىۋاتقان قۇياش نۇرىدا ھېلىلا ئوتتىن تارتىۋالغاندەك قىزىرىپ كەتكەن قىلىچىنى قەسىر تەرەپكە شىلتىپ تۇرۇپ:

— ئېتىڭلار، چېپىڭلار، ئۇ كونا لاتىنى كۆرەرگە كۆزىمىز يوق! — دەپ ئۈنلۈك توۋلىدى.

ئۇ شۇنداق دەپ تىۋۋۇلىدى ـ دە، يانپىشىدا خۇددى جان كىرگەندەك پىلدىرلاپ تۇرغان بۇرغىنى ئېلىپ پۈۋلەشكە باشلىدى.

«دۈت... دۈت... دۈت...»

بۇرغا ئاۋازى ئاسماندىن، يەردىن ئەكس سادا قايتۇرۇپ، ئابدۇللائاخۇننى، نۇرەك باخشىنى، ھېمىت قاشقىنى، چۇلاق مۇئەززىننى پۇقرالارنىڭ يادىغا سالدى. قانلىق قىساس ئوتى غەزەپلىك سادالارنى ئەرشىئەلاغا يەتكۈزدى. ئوق ئېتىلىۋاتقان سېپىلغا قاراپ مەردانە كۆكرەك كېرىپ ئېتىلغانلارنىڭ ئاياغ ئاستىدىن كۆتۈرۈلۈپ، بۇرمىسىمان پىرقىراۋاتقان توپا ـ چاڭ بۇلۇتلار بىلەن قوشۇلۇپ قاندەك قىزارغان قۇياش يۈزىنى خىرەلەشتۈردى. ئاللانىڭ نامىغا قىلىنغان زىكرىلەر، «ئۇر، چاپ» سادالىرى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى دىمىق تومۇز ھاۋاسىنى تىترەتمەكتە، ۋىژىلداپ ئۇچۇۋاتقان ئىبلىس ئوقلىرى بىلەن مەنچاناق ۋە سالغۇيلاردىن ئېتىلغان تاش بوشلۇقتىكى يېرىم يولدىلا بىر ـ بىرىنى خوراتماقتا ئىدى...

تۇنجى قېتىملىق شىددەتلىك ھۇجۇم تاكى گۇگۇم چۈشكۈچە داۋام قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ھېچقانچە نەتىجە چىقمىدى. قەيسەر دەرۋازىسىنى قامالىغا ئالغان مىلتىقچىلار ئارىسىدىن شىيۇڭ گاۋشېڭنىڭ جۇ شۆيتاڭ دېگەن چېرىكى ئوق تېگىپ قازا تاپتى. يەنە بىر چېرىكمۇ قورسىقىدىن يارىلىنىپ قاتاردىن چىقتى. ئارقا سېپىلغا شوتا قويۇپ ياماشقان ئون نەچچە پۇقرا شوتا بىلەن بىللە غۇلىتىۋېتىلگەچ، قولىدىن، پۇتىدىن ناكار بولغانلارمۇ خېلى كۆپ بولدى. قېلىن تامنى تېشىپ، يوچۇق ئېچىش مەقسىتىدە سېپىل ياقىلاپ كەتكەن مەتقاسىمنىڭ بىلىكى يېنىك جاراھەتلەندى، پۈتكۈل جەڭ تىركىشىش باسقۇچىغا كىردى.

دۈشمەننىڭ قولىدىكى مىلتىق تەسەۋۋۇردىكىدىنمۇ كۆپ

ئىدى. مۇبادا بىرەر كەسكىن تەدبىر قوللىنىلمىسا، ئۇلارنىڭ ئوت كۈچىنى بېسىپ چۈشۈش خېلى تەسكە توختايدىغاندەك قىلاتتى. يەتكۈدەك ئوزۇق-تۈلۈك ۋە باشقا لازىملىقلىرى تولۇق بولغان دۈشمەن نەچچە ھەپتە، ھەتتا نەچچە ئايغىچە چىداشلىق بېرىپ، مۇھاسىرىدىكىلەرنىڭ ئىرادىسىنى بوشاشتۇرۇۋېتىشى مۇمكىن ئىدى. قەسىرگە ئېقىپ كىرىدىغان ئېرىقنىڭ سۈيى ئاللىقاچان توختىتىۋېتىلگەن بولسىمۇ، قەسىر ئىچىدە سۈيى ئەلۋەك قۇدۇقنىڭ بارلىقىنى كۆپ كىشىلەر بىلەتتى.

سۈپۈرگەئاخۇن، شىيۇڭ گاۋشېڭ ۋە ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ باشچىلىرى ھېلىقى كونا تاملىقتا جىددىي باش قوشتى. ھەركىم ئۆز تەھلىلىنى قويۇپ، ئەقىل-پاراستىنىڭ جەۋھەرلىرىنى ئوتتۇرىغا تۆكتى. ئاخىردا يەنىلا سۈپۈرگەئاخۇننىڭ تەدبىرى ئەقىلگە مۇۋاپىق ئىكەن دەپ قارالدى. شىيۇڭ گاۋشېڭ بۇ تەدبىرگە بىرىنچى بولۇپ ماقۇللۇق بىلدۈردى.

— بۇ ئىشقا پېقىرنىلا قويۇڭلار، — دېدى قادىر تۆمۈرچى مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ، — ئۇ مۇتتەھەملەرگە ئۆزۈمنى بىر تونۇتۇپ قويمىسام خەپ!

ئۇ نەدىندۇ بىر ئۆكۈز توقۇمى تېپىپ كەلدى-دە، توقۇمنىڭ ئۈستىگە ئون نەچچە قاپاق سۇ تۆكۈپ، بولدى دېگۈچە نەملىدى. ھۆل توقۇمنى دۈمبىسىگە ئارتىپ، بېشىنى ئىچىگە تىقىپ، بىر باغلام قۇرۇق قوناق شېخىنى سۆرىگەنچە قەسىر دەرۋازىسىغا قاراپ ئۆمىلەپ يۈرۈپ كەتتى.

كېچە قاراڭغۇ بولسىمۇ، لېكىن يەر يۈزىدە يۈز بەرگەن قىزىقچىلىقلارغا ھەيرانۇھەس قالغاندەك كۆزىنى چەكچەيتىپ تۇرغان يۇلتۇزلارنىڭ يورۇقى سارغۇچ قوناق شېخىنى دۈشمەن نەزىرىدىن يوشۇرۇشقا توسقۇنلۇق قىلاتتى. ئېرىقلارنىڭ قىشىدىن سەكرەپ، دەل-دەرەخلەرگە سوقۇلۇپ سۆرۈلۈۋاتقان شاخ

غەلۋىردە گۈلە تاسقىغانىدەك شىرىقلاپ، دۈشمەن سەزگۈسىنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى.

قادىر تۆمۈرچى دەرۋازىغا يەتكىلى 15 قەدەمچە قالغاندا پاك-پۈك ئوق ئېتىلىشقا باشلىدى. مىلتىقلارنىڭ ئاغزىدىن ھوقۇشنىڭ كۆزىدەك پارقىراۋاتقان ئوت دەرۋازا ئالدىدىكى بوشلۇقنى خۇددى چېقىن چېقىلغاندەك پال-پۇل قىلىپ يورۇتتى. لېكىن ئەجەل ناخشىسىنى تووۋلاپ كەلگەن ئوق ھۆل توقۇمنىڭ قاتمۇ قات كىگىزلىرى ئارىسىغا كىرىپ سۇغا تاشلانغان تاشتەك غايىب بولاتتى. قادىر تۆمۈرچى نۇرغۇن ئوقنى ئۆزىگە سۈمۈرۈۋالغان توقۇمنى قالقان قىلىپ، تاشپاقىدەك ئۆمىلەپ ئالغا سىلجىماقتا ئىدى. ھېچنېمە كار قىلمايدىغان بىر ئاچ سىرتلان ئۆزىگە قاراپ ئېتىلىپ كېلىۋاتقاندەك قورقۇنچقا چۈشكەن دۈشمەنلەر ئوت كۈچىنى ئاشۇ توقۇم ئۈستىگىلا مەركەزلەشتۈرگەنىدى. قوقتىلار ئارىسىدىن سىرغىپ چۈشكەن ئوتلار خۇددى ئاسماندىن ئېقىپ چۈشكەن ئاقار يۇلتۇزدەك ئاق ئىز قالدۇرۇپ، ئاشۇ تاشپاقىسىمان توقۇمغا جەم بولاتتى.

تۆمۈرچى ئۆمىلەپ يۈرۈپ ئاخىر دەرۋازا تۈۋىگە يېقىنلاپ باردى. ئۇ سۇپۇرگە ئاخۇن، شېۋۇك گاۋشىپىك ۋە ئۇنىڭ باتۇر چېرىكلىرىنىڭ ئوت كۈچى ھىمايىسىدە توقۇم ئاستىدىن ئايرىلىپ چىقتى-دە، بىرلا ھەرىكەت بىلەن قوناق شېخىنى دەرۋازىنىڭ قېلىن قارا قانىتىغا يۆلىدى.

— ئەنە، ئۇ ئوت ياقتى!

— مانا ئوت ياقتى!

تېرىقتەك يالقۇن چۈشىسىلا قۇرۇپ قاقشال بولۇپ كەتكەن قوناق شېخى لاپپىدە ئوت ئېلىپ گۈرۈلدەپ كۆيۈشكە باشلايتتى-دە، دەرۋازا ھەش-پەش دېگۈچە بىر دۈۋە كۆلگە ئايلىـ

نىپ، ھاڭغىرقاي يول ئېچىلاتتى. بۇ يول مۇھاسىرىچىلەرنى ئۇدۇل بۆرە ئۇۋىسىغا ئەكىرەتتى. ئۇ چاغدا...

شۇ ئەسنادا كۈتۈلمىگەن بىر ئىش يۈز بېرىپ، يۇلتۇزدەك پىلدىرلاۋاتقان ئوت يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ھەممە ئۈمىدىنى ئاشۇ كىچىككىنە ئۇچقۇنغا باغلاپ، سەزگۈسىنى كۆزىگە توپلاپ قاراپ تۇرغانلار كۈتە-كۈتە، ئاخىر ئۈمىدسىزلەندى. تۆمۈرچىنىڭ ھېچقانداق ھەرىكىتى كۆزگە چېلىقمىدى، پاراسلاپ ئېتىلىۋاتقان مىلتىقلارنىڭمۇ ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

— قادىرئاخۇنغا ئوق تەگدى بولغاي، — دېدى بىرەيلەن ئۇھ تارتىپ قويۇپ، — ئاللا ئۇنىڭ جايىنى جەننەتتە قىلسۇن، بەك بەلەن ئادەم ئىدى...

— ئاغزىڭغا مۇشت! — دەپ ۋارقىرىدى سۈپۈرگەئاخۇن قاراڭغۇدا ھېلىقى گەپنى قىلغان كىمگىدۇ ھۆركىرەپ، — ئاللا ئۇنى ئۆز پاناھىدا ساقلايدۇ!

سەپەر بوۋاي قەسىرگە ھەيدەپ كېلىنگەندىلا، يات-ئاردا ئادەتتىن تاشقىرى بىرەر ۋەقەنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىنى سەزگەندى. ئۇ ئاتخانىنىڭ يېنىدىكى قاراڭغۇ ئۆيگە سولىنىپ ئۇزاق ئۆتمەي قەسىر ئىچىدىن ئاڭلىنىۋاتقان ئاچچىق ئاگاھلاندۇرۇشلار، تىل شەمشىرىنى ئوينىتىشلار، تاراق-تۇرۇقلارغا قاراپ يۈز بەرگۈسى ۋەقەنىڭ قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىغا كېلىپ قالغانلىقىغا ئاسانلا ھۆكۈم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھېلىلا يەر تەۋرەيدىغاندەك ئەنسىزلىك بىلەن ئۇلغىيىۋاتقان ۋەھىمىلىك كەيپىيات ئىچىدىكى ھەربىر ئۇششاق تىۋىشنىمۇ دىققەت دائىرىسىنىڭ تېشىدا قالدۇرمايدىغان بولدى.

«بۇ نېمە ۋەقەدۇ؟ ئۇلارنىڭ بۇنچىۋالا ساراسىمىگە چۈشكىنىگە قارىغاندا...»

بۇۋاي نۇرغۇن ئۇيقۇسىز تۈنلىرىنى مانا مۇشۇ ھەپسىدە ئۆتكۈزگەن، پەقەت ئاتلارنىڭ زېرىكىشلىك كىشنەشلىرى، قاشاڭ خورازلارنىڭ چىللاشلىرى بىلەنلا ھاياتلىقنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بىلىش مۇمكىن بولىدىغان بۇ سىرلىق، سۈكۈناتلىق دۇنيا ئۇ قامالغاندىن بېرى بۇ دەرىجىدە پاتپاراق بولۇپ باقمىغانىدى. ئۆزىنى كۆپكۆندۈزدىلا ئۇستىخاندىن ھەيدەپ كېلىپ، كېچىلىرىلا تۈنەيدىغان بۇ ھەپسىگە بەند قىلىپ قويۇشلىرىمۇ ئەھۋالنىڭ باشقا كۈنلەردىكىگە ئوخشىمايدىغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

بۇۋاي تاشقىرىدىكى تىۋىشلارغا سەگەكلىك بىلەن قۇلاق سالغاچ، خىيال تۇلپىرىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. ئۇ مەزمۇت قاناتلىرى بىلەن قىياس تۇمانلىرىنى يېرىپ ئۆتۈپ، تەپەككۇر ئاسمىنىنى بىر ئايلىنىپ چىقتى-دە، تۇنجى خۇش خەۋەرنى ئېلىپ قايتتى:

«سۈپۈرگەئاخۇن، سۈپۈرگەئاخۇن قايتىپ كەلدى! پەقەت سۈپۈرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىلا بۇ ئالۋاستى ئۇۋۇسىدا بۇ تەرىقە قورقۇنچ پەيدا قىلالايدۇ!»

ئۇ بۇ خەۋەرگە ئىشەندى. راست، پەقەت يۇرتلۇقلىرىلا ئاسارەت كۆكىدە قىساس چاقمىقىنى چاقتۇرۇپ، جىنايەت، ناشايان ئىشلار بىلەن توشۇپ كەتكەن بۇ گۆرنى كۆيدۈرۈپ، كۈل قىلالايدۇ! بەتبەشىرە قىياپىتىنى كۈلكە، ئىمان پەردىسى كەينىگە يوشۇرۇپ، بىراۋنىڭ يۇرتىغا قانلىق قولىنى ئۇزاتقان مەخلۇقلارنى ھالاكەت گىردابىغا غۇلىتالايدۇ! ئۇ مانا مۇشۇ كۈننى، مانا مۇشۇ سەلتەنەتلىك دەقىقىنى قانچىلىك سېغىنمىدى-ھە؟!

خەزىنە بۇلاپ قاچقان قاراقچىلاردەك دۈپۈرلىشىپ ھەپسە ئىشىكى ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتكەن ئىككى دورغىنىڭ زامان

ئاخىر بولىدىغاندەك ئەندىكىپ، تىترەك ئاۋازى بىلەن: «سۇپۇرگە مىراب كەپتۇ» دەپ پىچىرلىشىشنى ئاڭلىغان بوۋاينىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى. ئارقىدىنلا ھەنىپە خېنىمنىڭ ئۈستىگە قايناق سۇ چېچىلغان قانجۇقتەك غىڭشىپ، ئاللا - تۇۋا كۆتۈرگىنى، سۈس قىقاس ساداسى ئاڭلاندى.

قاراڭغۇ چۈشتى. ئۇمۇ خۇددى مۇھاسىرىچى پۇقرالارغا ئوخشاش ھاياجان بىلەن دۈپۈلدەپ سوقۇۋاتقان يۈرىكىنىڭ ساداسىنى تىڭشىغاچ، زىنھار كۆز يۇممىدى.

تاڭ ئاتتى. كۈن تىكلەندى. كۈن غەربكە ئېگىلدى. مانا ئەمدى ئۇ نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنىڭ تونۇش، ئىلھامبەخش ئاۋازىنى، مىلتىقلارنىڭ گۈپۈلدەپ، ئوقلارنىڭ ۋىژىلداپ ئۇچۇشقىنىنى ئېنىق ئاڭلىدى.

بوۋاي مۇشۇنداق تەنتەنىلىك مىنۇتلاردا ئۆزىنىڭ ھېچ ئىش قىلالمىغىنىغا تولىمۇ ئەپسۇسلانماقتا ئىدى. قىچىشىپ كەتكەن قولىنى توختىماي ئۇۋۇلاپ، قاراڭغۇ ھەپىسدە ئۇيان - بۇيان ماڭاتتى. ئىشىك يوچۇقىدىن ئېتىلىپ كىرگەن پورۇخ ھىدىنى خۇددى ئەمدىلا ئېچىلغان ئەتىرگۈلنى پۇرىغاندەك، ئاچكۆزلۈك بىلەن پۇرايتتى. مىلتىق ئاۋازىغا قاراپ جەڭ ۋەزىيىتىگە باھا بېرەتتى. «ئېتىڭلار، ئالۋاستىلارنىڭ يۈرىكىنى چەنلەپ ئېتىڭلار، ئەزىمەتلەر» دەيتتى ۋە ھەق يولغا جانلىرىنى ئاتاشقان جەسۇر يۇرتداشلىرىغا غايىبانە مەدەت بېرەتتى. تۇرۇپلا قوللىرىنى جۈپلەپ ئېگىز كۆتۈرەتتى - دە، ئاللادىن پۇقراغا نۇسرەت تىلەيتتى.

سەپەر بوۋاي يىراقتىن كېلىۋاتقان مىلتىق ئاۋازىنىڭ بارا - بارا شالاڭلاپ، ئاخىرىدا بىردىنلا توختاپ قالغانلىقىدىن تولىمۇ غەيرىبىلىك ھېس قىلدى. ئۇ ياش چېغىدا خېلى - خېلى جەڭلەرگە قاتناشقان بولغاچقا، شىراقلىق مىلتىق بىلەن

بەشئاتار مىلتىقىنىڭ ئۇنىڭگە قاراپ، ئىككى تەرەپنىڭ ئوت كۈچى ئارىسىدىكى پەرقىنىڭ كۆرۈنەرلىك چوڭ ئىكەنلىكىنى بايامىلا پەملىگەندى.

ئۇنىڭ يۈتىمۇ، بارماقلىرىمۇ، كۆزىمۇ ھەرىكەتتىن توختىدى. تىنىقىمۇ بىردىنلا ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

«ئاپلا، بىزنىڭكىلەرگە پالاكەت يەتتىمۇ نېمە؟» ئوق-دورىسى تۈگەپ قالغانىمدۇ؟ ياكى...»

ھەرخىل پەرەزلەر ئۇنىڭ جىددىيلىشىپ، تارتىشىپ كەتكەن نېرۋىسىنى نەچچە مەرتەم كېزىپ چىقتى. ئۇ يەنىلا يۇرتلۇقلىرىنىڭ سېيىت ھاجىغا تەڭ كېلەلمەيۋاتقىنىنى پەملىدى-دە، ھەپىسىنىڭ ئۇ تېمىدىن بۇ تېمىغىچە مېڭىپ چىققاندىن كېيىن، مېڭىسىدە لاپپىدە پەيدا بولغان ئەقىلنىڭ تۈرتكىسىدە تام ياقىلاپ ھەپىسىنىڭ بۇرجىكىگە يېتىپ كەلدى. زامانلاردىن بېرى تاشلىنىپ ياتقان كونا ئوتۇردىن ئانچە كۆچمەيلا ئىككى تال تاختاي ئاجرىتىۋېلىپ يەرگە قويدى. ئۆزىگە ياستۇق ئورنىدا خىزمەت قىلدىغان كونا چاپىنىنىڭ ئەستىرىنى يىرتىپ، قولاقچىلىك بىر پاختىسىنى سۇغۇرۇۋالدى ۋە تاختايلارنىڭ ئارىسىغا قويۇپ، كۈچ بىلەن سۈركىگىلى تۇردى...

— ئادەم بارمۇ؟ ۋاي ئادەم بارمۇ؟ ئاتخانىغا ئوت كەتتى، ئوتنى ئۆچۈرۈڭلار، ئىسىت ئاتلىرىم، ئىسىت ئاتلىرىم...

سەللىسىنى قەيەرلەرگىدۇ چۆرۈپ تاشلاپ، يالاڭباش، يالىڭاياغ بولۇۋالغان ئابلىزقارى خۇددى ساراڭ بولۇپ قالغاندەكلا ۋارقىراپ، ئۇدۇل مېھمانخانىغا كىرىپ كەلدى-دە، دۇنيا غوۋغاسىدىن ئۆزىنى چەتكە ئالماقچى بولغاندەك، ئاپئاق جايناماز ئۈستىدە كۆزىنى يۇمۇپ تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا دۈم چۈشتى. سېيىت ھاجى يەر چىشلەپ يېتىپ توختىماي: «ئادەم بارمۇ؟ ئوت كەتتى» دەپ تۇۋلاۋات-

قان ئابلىزقارىغا ھۆمىيىپ قويدى، جايىنامازدىن سەكرەپ قوپۇپ تالاغا چىقتى.

كۆردىكى، ئاتخانا ۋە ئاتخانا ئۈستىدىكى تاغدەك دۆۋىلەنگەن قۇرۇق پىچان قاپقارا ئىس پۈركۈپ، چارسىلداپ كۆيۈۋاتاتتى. كېچە ئاسمىنىنى كۈندۈزدەك يورۇتۇپ، ئاسمان-پەلەك ئېگىزلىككە يەتكەن يالقۇن خۇددى شامالچە بىلەن پۈۋلىگەندەك ئۇلغىيىپ، ئاتخانىدىن قازناققا، قازناقتىن مېھمانخانىغا قاراپ يامرىماقتا ئىدى. بۇ ئوت ئالدىدا نە دۇرۇت، نە ئىلتىجا، نە ھەيۋە، نە ئادەم ھېچبىر ئامالسىز ئىدى!

قورقۇنچ، ئامالسىزلىق، ئىقتىدارسىزلىق ئالامەتلىرى قېتىپ قالغان چىرايىنى قىلچە ئۆزگەرتمەي، ئەجدىھادەك تولغىنىپ كۆيۈۋاتقان ئوتقا يۈزلەنگىنىچە تەسۋى سىيرىپ تۇرغان سېيىت ھاجى ئاتخانىنىڭ يېنىدىكى ئۆيىنىڭ ئوت ھۇجۇمىدىن خالىي ئىكەنلىكىنى كۆرۈپلا ۋەقەنىڭ تەكتىگە يەتكەندەك بولدى-دە، ئۆزىنىڭ قانچىلىك چوڭ ئورۇننى تولدۇرۇپ بولمايدىغان سەۋەنلىككە يول قويغانلىقىنى چۈشەندى، ئوتنىڭ بۇ كىچىك ئۆيگە ئەمدىلا تۇتىشىشقا باشلىغىنىنى سېزىپ ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى.

ئۇ، بۇ ئۆيىنىڭ كۆيۈپ كۈل بولۇشىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگۈسى بار ئىدىيۇ، لېكىن پۇرسەت ئۇنىڭغا يول قويمايتتى. ئۇ ئاخىرقى ئۈمىدىنى ھېلىلا ئاتخانىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىلغان ئارغىماقلارغا ۋە دەرۋازىغا باغلىۋىدى، دەرۋازىنىڭمۇ كۆيۈشكە باشلىغىنىنى كۆردى.

ئۇ ئەمدى ئىككى تەرەپتىن يالماۋۇزدەك قىستاپ كېلىۋاتقان ئوت ئارىسىدا قالدى. ئۆلۈمگە كۆزى يېتىپ، ياغلانمىغان چىغىرىقتەك چىرقىرىشىۋاتقانلارنىڭ پەريادى ئۇنى ھوشىغا كەلتۈردى. ئوت ئارىسىدىن چاڭگىلىنى سوزۇپ، تاماقنىڭ چىشلىرىدەك ئۇزۇن چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ كېلىۋاتقان ئەزرائىلنى

كۆرگەندە جان دېگەن نەرسىنىڭ شۇنچىۋالا تاتلىق، قەدىرلىك ئىكەنلىكىنى ئۇنجى قېتىم ھېس قىلدى.

ئۇ تەسۋىنىڭ بىرقانچە مارجىنىنى بارماقلىرى ئارىسىدىن ھەيدەپ چىقاردى-دە، قانداقتۇر بىر بوپىنى باغرىغا يېقىپ، يېنىدىن شامالدەك ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ھاپىزنى توختىتىۋېلىپ، ئۇنىڭغا: «ھالىڭ شۇمىدى؟» دېگەندەك دىمىغىدا كۈلۈپ قويۇپ، قەستەنگە سورىدى:

— ئاۋۇ ئۆينى كۆردىڭمۇ؟

— كۆردۈم، كۆردۈم...

— ئۇ يەرگە كىم قامالغان؟

— سەپەر سەپرا...

— ھە، ئۇنداق بولسا، — دېدى سېيىت ھاجى ھاپىزمەخسۇمنىڭ ئۆكىلىگەن كالىنىڭ يۆگىلىرىدەك چالمىشىپ كەتكەن ساقىلىدىن كۆزىنى ئۈزمەي، — سەپەر سەپرانى دەرۋازا ئۈستىگە ئاچىقىپ، چاتاقچىلارغا قارىتىپ تۇرغۇزسىلا-دە، دەرۋازىنىڭ قامالىنى بوشاتسا، ئۇنى قويۇپ بېرىدىغانلىقىمىزنى جاكارلىسىلا!

— بۇ... بۇ... ئوت...

سېيىت ھاجىنىڭ قولىنىڭ تون ئىچىگە ئۇزتىلغىنىنى كۆرگەن ھاپىز بوپىنى تاشلىۋېتىپ كەينىگە بۇرۇلدى-دە، ئاتخانىنىڭ يېنىدىكى ئۆيگە قاراپ ئېتىلدى. ئەمدىلا ئوت تۇتاشقان ئىشىكنى بىرلا تېپىك بىلەن ئېچىۋەتتى.

باش-كۆزلىرى قازانچىنىڭ چىرايىدەك قارىداپ، قىيسىق كۆزىلا پىلدىرلاپ كۆرۈنۈپ قالغان ئابلىزقارى پۈت-قولىنى سىلكىپ، رودۇپايىدەك چاپلىشىۋالغان خوتۇننى ئىرغىتىپ تاشلىدى-دە، نەچچە كۈندىن بېرى ساتقۇنلۇقنىڭ بەدىلىگە مال-دۇنيا تەمە قىلىپ، كەينىدىن قالماي ئەگىشىپ يۈرگەن رەسۇل

ئىمامنى باشلاپ سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ھاجىم، مېھمانخانىغا... مېھ... مېھمانخانىغا ئوت تۇتاشتى، ئە... نە كۆيۈۋاتىدۇ... ئۇ يەردىكى گەزماللار، قىممەت باھالىق...

سېيىت ھاجى ئالدىرىماي، تەمتىرىمەي كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى. مېھمانخانىنىڭ راستىنىلا ئوت دېڭىزىغا غەرق بولغانلىقىنى كۆردى. توپ-توپ گەزماللار، ئۆمرىدە كۆرمىگەن خەۋپ-خەتەرگە ئۆزىنى ئۇرۇپ يىغقان تەئەللۇقاتلىرى، شاھانە ئۈستىباشلار، ئالتۇن باراۋىرىدە تۇرىدىغان قەدىمىي بۇيۇملار، قىممەتلىك مەلۇماتلار، ھۆججەتلەر كۆز ئالدىدىن قىممىتى، رېتى بويىچە تىزىلىپ ئۆتتى. ھەربىر تەڭگىنىڭ قولىغا ئۆتۈش تارىخىغا چېتىشلىق بولغان ئىپلاس سودىلار، ئالداشلار، تۆكۈلگەن قان-ياشلار پارچە-پارچە جانلىق سۈرەتكە ئايلىنىپ ئايان بولدى.

بۇ نەرسىلەر ئەمدى ھاياتىنى دوغا تىكىپ، ئەجەللىك تەرىزدە ئۇتتۇرغان بۇ قارام قىمارۋاز ئالدىدا بىر تىيىنغا ئەرزىمەيدىغان ئەخلەت-چاۋاغا ئايلانغانىدى. چۈنكى: «رەقىبىم پېقىرنى ئۆلسۇن دەپ چوڭقۇر قۇدۇققا تاشلىۋەتسىمۇ، قۇدۇق تەكتىدىن بىنەم ئېچىپ، يۇرت بەرپا قىلىپ بەگ مەئىشەتتە ياشاۋېرىمەن» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان، نى-نى قىيىن ئۆتكەللەردىن ھېچ توسالغۇسىز ئۆتۈپ كېتىۋېرىمەن، دەپ مەيدىسىگە مۇشتلايدىغان «باتۇر»نىڭ ئۆزىگە قەپەستەك تار بىلىنگەن بۇ دۇنيادا ھايات قېلىش-قالماسلىقى گۆرۈۋدە تۇرغان ئاشۇ ئېتىبارسىز بىر چالغىلا باغلانغانىدى. ئۇتەقدىر ئاتا قىلغان بىر كىشىلىك نېمەتكە شۈكرى-قانائەت قىلماي، بىراۋنىڭ زېمىنىغا، باشقىلارنىڭ رىزقىغا چاڭ سالغانىنىڭ جازايى ئۆزىگە قانداق قىسمەت، قانداق جازا ھۆكۈم قىلىدىغىنىنى

بىلمەيتتى. بىراق، «ئەل قىساسى مىنەلھەق» دېگەن بىر ھېكمەتلىك سۆز قاچان، قەيەردە ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ قېلىۋىدىكىن، ئىشقىلىپ بۇ قىسمەت، بۇ جازانىڭ ھېچ بولمىغاندا، چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئاچچىق ئىكەنلىكىگە شەك كەلتۈرمەيتتى.

بەك چۆچۈپ، چارچاپ كەتكەنلىكىنىمىكىن، ئۇنىڭ بېشى قايغاندەك بولدى. تولغىنىپ-تولغىنىپ ئۆرلەۋاتقان ئوت تۆت ئەتراپىدا ئەمەس، بەلكى كاللىسىدا كۆيۈۋاتقاندەك، بېشى چىڭقىلىپ، كۆزلىرى تورلاشتى. ھېسابسىز مال-دۇنيانىڭ كۆيۈپ كېتىۋاتقىنىغا چىداپ تۇرالمىغان ئىككىيلەننىڭ يەنە بىر قېتىملىق ئاگاھلاندۇرۇشى بىلەن كۆزىنى ئاچتى-دە، ھاپىز، خاتىپنىڭ ئالدىدا كۆكرىكىنى كەرگىنىچە كېتىۋاتقان سەپەر بوۋايغا ھەۋەس قىلغاندەك قاراپ قويغاندىن كېيىن، ئىككىيلەنگە:

— ئېلىڭلار، مال-دۇنيانى سىلەرگە ئاتىۋەتتىم، باش-كۆزۈمنىڭ سادىقىسى بولسۇن! — دېدى.

تەلەتلىرى ئىنسانىنىڭكىگە ئوخشىماي قالغان ئابلىزقارى بىلەن رەسۇل ئىمام بۇ سېخىيلارچە قارارنى چۈشىنەلمىگەندەك، بىر-بىرىگە قاراپ تۇرۇپ قېلىشتى، سېيىت ھاجىنىڭ مىدىرلاپ تۇرغان ئاغزىغا تىكىلىشتى.

— تۈزۈت قىلماڭلار پۇقرالىرىم، مېلىم سىلەرگە بەرىكەت قىلسۇن!

ئەگەر ئۇنىڭدا ئەۋلىيالىق كارامەت بولسا ئىدى، مۇشۇ تاپتا دەھشەتلىك يەر تەۋرەش پەيدا قىلىپ، يەتتە ئىقلىمنى ئۆزى بىلەن بىللە قوشۇپلا ھالاك قىلار ئىدى ياكى بىرلا ئەپسۇن ئوقۇپ، ئۆزىگە ئۆمۈرلۈك ۋەيرانچىلىق كەلتۈرگەن، مۇشۇ كۈنگىچە ئىنتىلىپ كەلگەن نىيەت-ئىقبالىنى تامامەن تۈگەشتۈرگەن بۇ يۇرتنى يەر-يۈزىدىن غايىب قىلىۋېتەر ئىدى. بىراق، مىڭ ئەپسۇس، يۈزمىڭ ئەپسۇس، ئۆزىدە بۇنداق

كارامەت يوق ئىدى.

مۇبادا زەھەردەك ئاچچىق ھالاكەت شەربىتىنى ئىچىش نېسىپ بولسىمۇ، ئۇ چىدىيالايتتى. ئەمما، ئۆزىدىن كېيىن كۆك ئاسماندا قۇياشنىڭ يەنىلا نۇر چېچىپ تۇرۇۋېرىدىغانلىقىنى، ئادەمىزاتنىڭ، تەبىئەتنىڭ ئۆز يولى بويىچە ياشاۋېرىدىغىنىنى، بۇ دۇنيانىڭ ئۆزىدىن ئېشىپ قالىدىغىنىنى ئويلىغىنىدا، بۇ قىسمەتكە ئەسلا چىداشلىق بېرەلمەيتتى!

ئۇ بايىقى گېپىنى يەنە تەكرارلىدى. مال-دۇنيا ۋەسۋەسىسىدىن ئۆزگە ھەنىۋا تەشۋىشلەرنى يادىدىن چىقارغان ئىككىلەن سېيىت ھاجىغا چوڭقۇر تەزىم قىلىپ، تەشەككۈرىنى بىلدۈردى-دە، بىرى بىرىدىن قىزغىنىپ دېگۈدەك يالقۇن بىلەن قوشىلىپ تۇرغان مېھمانخانا ئىشىكىدىن كىرىپ كەتتى. بىراق، بۇ ھارام، ئەمما سېخىيلارچە ئىنئام قىلىنغان مال بۇ بىتەلەيلەرگە بۇيرۇلمىغان بولسا كېرەك، چۆچۈلىگە ئايلانغان ئۆگزە «گۈپ» قىلىپلا يېقىلىپ چۈشتى. سېيىت ھاجى گۈمۈرۈلگەن مېھمانخانىغا قاراپ ساراڭلارچە كۈلۈپ كەتتى.

37. ئاھ خۇدا، بىزنى نېمىدەپ...

ئادالەت بىلەن جاھالەت ئارىسىدىكى يەكمۇ يەك ئېلىشىشتا قانغا بويالغان بۇ كېچە بىنىھايەت تەشۋىشلىك ۋە ۋەھىمىلىك ئىدى. گۈگۈم قاغىسى قارا قانىتىنى يېيىشى بىلەن تەڭلا قان مىسالى قىزارغان ئۇپۇق مەڭزىدە پەيدا بولغان ئەگىم ئاي جەڭ غەلۋىسى بىلەن تىترەپ، پورۇخ ئىسى بىلەن تۇمانلاشقان يەر يۈزىگە بىرلا نىگاھ تاشلىدىيۇ، خۇنۇك چېھرىنى ئەل كۆزىدىن يوشۇردى. قورقۇنچاقنىڭ كۆزىدەك چەكچەيگەن يۇل-

تۇزلار بۇ قانلىق تاماشاغا تازا قىزىققان بولسا كېرەك، مىجىلغان قالقاندەك دۈم كۆمتۈرۈلگەن ئاسمان گۈمبىزىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا جەم بولۇپ، قەسىر ئۈستىگە تىكىلەنگەن. قەسىردىكى ئەمىنلىك، ئاسايىشلىق دۈشمەنلىرىگە زامان-زامانلاردىن بېرى خۇسۇمەت ساقلاپ كەلگەن دەل-دەرەخلەر بولسا، ئۆزلىرىنى زۇۋانسىز يارىتىپ، ئەتراپىدىلا ياڭراۋاتقان غەزەپ ساداسىغا ئاۋاز قوشۇشتىن مەھرۇم قىلغان تەبىئەتكە قېيىدىغاندەك جىمغىنا غادىيىپ تۇراتتى.

ئەجەبا، پۇقرانىڭ ئۈمىدىنى زىممىسىگە يۈكلەپ، قەسىر تامامەن يۈرۈپ كەتكەن قادىر تۆمۈرچى بىر دەقىقىلىق غەنىيمەت پۇرسەتكە بېخىللىق قىلغان تەقدىرنىڭ زورى بىلەن تالاپەت ياستۇقىغا باش قويدىمۇ؟ قىساس ئارزۇسىنى ئىبلىس ئوقىنىڭ قۇربانى بولمىش شېھىت جىسمىغا ھەمراھ قىلىپ ئاخىرەتكە بىللە ئەكەتتىمۇ؟

سۈپۈرگەئاخۇنىڭ كۆڭلىگە جىمجىتلىق تۇپەيلى، بىھېساب تەشۋىش ۋە غەشلىك قوشۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ نى-نى يامان ئۆتكەللەردىن بۆسۈپ ئۆتكەن، خەۋپ-خەتەر دېڭىزىدىن ئۈزۈپ چىققان بۇ شىر يۈرەك ھەمراھىنىڭ بۇنداق كېرەكلىك پەيتتە ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىغا زادى ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. كۆز ئالدىدا يۈز بەرگەن بۇ رېئاللىقنى جاھىللارچە رەت قىلىپ، بېشىنى چايقايتتى. «ئۇ بەلكى ئەپلىك پۇرسەتنى كۈتۈپ ياتسا كېرەك» دەپ ئۆزىگە تەسەللى بېرەتتى.

بىراق، كۈتكەنسىرى شۇنچە ئاستا ئۆتۈۋاتقان ۋاقىت ئاخىر ئۇنىڭ كاللىسىدىكى تەسەللىلىك ئويلارنى بىر-بىرلەپ سىقىپ چىقاردى. رەھىمسىز ئەمەلىيەت غايەت زور قۇدرەتلىك كۈچكە ئايلىنىپ، ئۇنىڭ جاھىلانە خىيالىنى بويسۇندۇردى.

تۆمۈرچىگە باغلىغان ئۈمىدىنىڭ ئاخىرقى بىر تال يىپىمۇ چورتلا كېسىلدى!

ھېچقانداق كۈچنىڭ، ھېچكىمنىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىغان ۋاقىت دېگەن بۇ گىگانت ئادەم بىر تەرىزدىكى سالماق قەدىمى بىلەن پۇرسەت دالاسىنىڭ داغدام يولىدا يەنە ئاۋۋالقىدەكلا ئىلگىرىلەپ، پۇقرا باشچىلىرىنىڭ تەقەززاسىنى تاقەت گىردابىنىڭ گىرۋىكىگىچە سۆرۈپ باردى.

كۈتۈشتىن ھېچقانداق نەتىجە چىقمىدى. كەچ كىرگەندىن باشلاپ داۋام قىلىۋاتقان ھۇجۇم ۋە ئۇرۇنۇشلارنىڭ ئۈزۈلۈپ قالغىنى سەۋەب بولدىمۇ، قوقتىدا پارقىراپ، گۈمبۈرلەپ تۇرغان مىلتىقلارمۇ جىمىپ كەتتى. ھېلىغىچە يۆلەكلىك تۇرغان بىر باغلام قوناق شېخىنىلا خىرە-شىرە كۆرگىلى بولىدىغان دەرۋازىمۇ ئەھرىمەن دىۋە ئۆككۈرىنىڭ ئاغزىدىكى ئاقاقىتەك ياكى ئۆزىگە رەقىب ئىزلەپ، مەيدىسىنى كېرىپ تۇرغان كۈرەڭ پالۋاندەك تېخىمۇ ئېگىز، تېخىمۇ مەزمۇت، تېخىمۇ سەت كۆرۈنگىلى تۇردى. بۇ ھال سوپۇرگەئاخۇنىنىڭ ئاچچىقىنى تازا كەلتۈردى.

— پېقىرغا بىر قارا كىگىز تېپىپ بېرىڭلار، ئوتنى ئۆز قولۇم بىلەن يېقىۋېتىپ، تۆمۈرچىنى ئەكىلەي، — دېدى ئۇ كۆيگەندەك ئېچىشىپ، ئاغرىپ كېتىۋاتقان گېلىنى سىيلاپ تۇرۇپ پەس ئاۋاز بىلەن، — ئەمدى كۈتمەيلى، بولمىسا...

ئۇ گېلىنى ياسىغان بولۇپ، گېپىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋەتتى. ئەسلىدە، ئۇ، بىر ئىشتىن ئاسانلا زېرىكىدىغان، كونا قاپاق، كونا سوغىسىدىن، ئون يارماقمۇ ۋەجى بولمىغان ئۆيىدىن ئۇرۇنسىز ئەندىشە قىلىدىغان پۇقرالارنىڭ بىردىن-ئىككىدىن بولۇپ تۈزۈپ كېتىش ئېھتىمالى بارلىقىنى ئېيتىپ، ھەمراھلىرىغا بۇنداق ھالەتتىن ھەزەرئەيلەشنى تاپىلىماقچى بولغانىدى.

سوپۇرگەئاخۇنىنىڭ بۇنداق تەۋەككۈلگە ئۆزىنى ئۇرۇشىنى

ھېچكىم خوپ كۆرمىدى. ئارىسىدىن شىيۇڭ گاۋشىڭ گەپكە ئارىلاشتى:

— ئەگەر شۇنداق زۆرۈرىيەت بولسا، ئوتنى مەنلا ياققىنىم ياخشى، چەكنىمۇ كۆپ كۆرگەنمەن، تارتىشىدىغان بالامۇ، كالامۇ يوق، ئەمما ھازىرچە ماۋۇ نەرسىنىڭ كارامىتىنى بىر كۆرۈپ باقساق، — ئۇ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ يانپىشىدا تۇرغان ھېلىقى بۇرغىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ دېدى، — بۇ مۆڭگۈز بەكمۇ خاسىيەتلىك بىر نېمىدەك قىلىدۇ. ئۇنى چالساق، قادىرئاخۇن ھاياتلا بولسا، بىر نېمىدەپ جاۋاب بېرىدۇ، مېنىڭچە!

— ئەستاغپۇرۇللا، بۇنى نېمىشقىمۇ يادىمغا ئالمىغاندىمەن؟

«دۈت... دۈت... دۈت...»

قەسىر تەرەپتىن كۆز ئۈزمەي تۇرغانلار قەسىرنىڭ ئېچكىرىسىدىن خۇددى قارا قۇيۇندەك تولغىنىپ كۆتۈرۈلگەن ئىسنى، ئارقىدىنلا «گۈپپىدە» ئوت ئالغان پىچان دۆۋىسىنى كۆردىدە، خۇشاللىقىدىن تەڭلا دېگۈدەك ۋارقىراپ تاشلىدى:

— قاراڭلار، قەسىرنىڭ ئېچكىرىسىدىن ئوت كۆتۈرۈلدى!

— ۋاي، دەرۋازىمۇ كۆيۈۋاتىدۇ، قادىرئاخۇن ئۆلمەپتىكەن!

ئاتخانىدىن كۆتۈرۈلگەن ئوت بىردەمنىڭ ئىچىدە ئاسمانغا تاقاشقان چوڭ يانغىنغا ئايلاندى. ئېغىر جاراھەتلەنگەن تۆمۈرچى بۇرغىنىڭ ئىلھامبەخش ئۈنىنى ئاڭلاپ، ئۆز ۋەزىپىسىنى ئورۇنداش ئۈچۈنلا ھوشىغا كەلگەن بولسا كېرەك، دەرۋازىنىڭ قارا قاناتلىرىمۇ قوناق شېخىدىن كۆتۈرۈلگەن ئوت پەردىسى بىلەن قاپلاندى.

قەسىر ئەتراپىدا سانجاق-سانجاق تۇرۇپ كەتكەن مۇھاسىرىچىلەر ئارىسىدىن دۈشمەنگە تەشۋىش سالغۇچى ئوت بىلەن تەڭلا ئۆرلىگەن تەنتەنىلىك سادالار ئارىسىدا سۇپۇرگەئاخۇن

ئالدى بىلەن ھاياتى خەتەر ئىچىدە تۇرغان سەپەر بوۋايىنى ۋە قادىر تۆمۈرچىنى يادىغا ئالدى. يۈرىكى كۆكرەك قەپىسىنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىدىغاندەك سەكرىگىلى تۇردى.

ئۇ پۈتكۈل قەسىر ئەتراپىنى يورۇتۇۋەتكەن يانغىنغا يۈزلىنىپ، مۆجىزە تەرىقىسىدە يېتىپ كەلگەن قىساس مىنۇتلىرىغا تەنتەنە قىلىشىۋاتقانلار ئارىسىدىن «غىپپىدە»لا سۇغۇرۇلۇپ چىقتى-دە، ئېگىشىپ، ئۆمىلەپ سىپىل تۈۋىگە يېتىپ بېرىۋالدى. قەسىر مىلتىقچىلىرى جان قايغۇسىدا قالغان پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، يانغىنغا كەينىنى قىلىپ، قارىيىپ تۇرغان سىپىلغا خۇددى كاكىل لايدەك چاپلاشتى ۋە ئەمدىلا تام ياقىلاپ مېڭىشنى ئۆگەنگەن گۆدەكتەك، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ دەرۋازا ئالدىغا كەلدى. يېنىدىلا كۆيۈۋاتقان كۈچلۈك ئوتتىن ئۆزىنى قاچۇرۇشقىمۇ ئامالسىز ھالدا ياتقان قادىر تۆمۈرچىنى يۈدۈگەن پېتى ئەگرى-توقاي يۈگۈرۈپ، ھېلىقى كونا تاملىققا ئەكەلدى.

— مىلتىقلارنى ئوقلاپ، قىلىچ-نەيزىلەرنى تەقلەپ تەييار بولۇڭلار! دەرۋازا ئۆرۈلۈشىگىلا قەسىرگە بېسىپ كىرىمىز. ئېسىڭلاردا بولسۇنكى، بىچارە سەپەر بوۋاي ھېلىمۇ ئاشۇ يەردە!

سۈپۈرگەئاخۇن شۇلارنى دېدى-دە، كۆزىنى ئاران تەستە ئېچىپ، ئىككى يەردىن تېشىلگەن مۈرىسىنىڭ ئاغرىقىنى ھەمراھلىرىدىن يوشۇرماقچى بولغاندەك كۈلۈمسىرەپ ياتقان تۆمۈرچىنى بىراۋغا تاپشۇردى ۋە مىلتىقىنى ئېلىپ ئوقلاشقا باشلىدى.

ئۇ كۈچلۈك رەقىبىگە دۇچ كەلگەن قىساسكارلارغا مۆلچەرلىگۈسىز ياردەم كۆرسەتكەن ئۇلۇغ ئوتنىڭ باشقا يەردىن ئەمەس، دەل ھەپسە يېنىدىكى ئاتخانىدىن كۆتۈرۈلگەنلىكىگە قاراپ، ئۆزى كېچە-كۈندۈز خاۋاتىرلەنگەن سەپەر بوۋاينىڭ ھېلىمۇ ھايات ئىكەنلىكىگە شەكسىز ئىشەنگەن ۋە ئۇنىڭ پەم-

پاراسىتىگە، جاسارىتىگە تۈمەننىڭ مەرتەم ئاپىرىن ئوقۇغاندى. بىراق، «ئۇت دېگەن رەھىمسىز نەرسە، ئۇ دۈشمەن بىلەن دوستىنى، ياخشى بىلەن يامانىنى ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ. سەپەر بۇۋاي يەنىلا خەتەر ئىچىدە» — دېگەنلەرنى ئويلىغان سۈپۈرگەئاخۇن تەشۋىشى ئاشقانسېرى جىددىيلەشمەكتە ۋە بۇۋاينى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ ئامالىنى ئىزدىمەكتە ئىدى.

— قېنى باتۇر ئەزىمەتلەر، كۆيۈۋاتقان دەرۋازىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئۇدۇل ھەپىسگە ئۆسۈپ كىرمەكتىن ئۆزگە ئامال يوق. بۇۋاينى سالامەت قۇتۇلدۇرۇۋالساق، دۈشمەننىڭ ئىشىنى ئوتقا قويۇپ بەرسەكلا كۇپايە.

سۈپۈرگەئاخۇن مىلتىقىنى مۈرىسىگە تاشلاپ، قىلىچىنى دەرۋازا تەرەپكە چىنەپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى.

سەۋر قاچىسى تېشىپ تۇرغان يۈزلىگەن كىشى تاقەت دۇلدۇلىنى قامچىلىدى-دە، ئوت ئەجدىھاسىنىڭ چاڭگىلىدا مىجىلىپ، كونا تامدەك لىڭشىپ قالغان دەرۋازىنى كۆزلەپ، خۇددى زەمبىرەك سۇمبىسىدىن ئايرىلغان ئوقتەك ئېتىلدى. گۈلدۈرماما سىياقىدا چۇقان كۆتۈرۈپ، چاقماق سۈرئىتى باراۋەرىدە ئېتىلغان بۇ ئوق ئۆزىدە شۇ قەدەر قۇدرەت ۋە شىددەتنى جەم قىلغان ئىدىكى، تۆت غۇلاچ قېلىنلىقتىكى سېپىلنى قوقان قەغىزى قاتارىدا بۆسۈپ ئۆتۈپ، قەسىر خانىمانىنى كۆكلەرگە ئېتىپ، كۆل ياكى توزغاق سىياق توزۇتار ئىدى. شۇغىنىسى، بۇنداق پۈرسەتلەر ئۇلارغا ۋاقتىنچە نېسىپ بولمىدى. سەپنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇن كەينىدىن كېلىۋاتقان ھۇجۇمچىلارغا توختاش بۇيرۇقىنى بەردى. ئالدىدىكىسىنىڭ دۈمبىسىگە ئۆسۈپ، بىر-بىرىنىڭ پۇتىغا پۇتلىشىپ دېگۈدەك ئىختىيارسىز ئالغا سىلجىپ تۇرغان جىسمىنى تەسلىكتە توختاتقانلار كېلىشىۋالغاندەك، سېپىل قوقتىسىغا تىكى-

لىشتى - دە، ئوت ئىچىدە ئۆزلىرىگە يۈزلىنىپ تۇرغان ئۈچ كىشىنى كۆرۈپ قالدى.

— ئى مۇسۇلمانلار، سەۋر قىلىڭلار! — دەپ ۋارقىراشقا باشلىدى ھاپىز مەخسۇم كۆكرەك كېرىپ تۇرغان سەپەر بوۋاينىڭ كەينىدىن يوغان بېشىنى چىقىرىپ تۇرۇپ تىترەك ئاۋاز بىلەن، — ئاگاھلاندۇرايكى، مۇرتەد چېرىكلەرنىڭ شەيتانى ئازدۇرۇشلىرىغا ئالدىنىپ، قېرىنداشلىق ئەھدىگە خىلاپ ھالدا تىغ كۆتۈرگەن ئازغۇنلارنى جازالىغۇدەك كۈچ-قۇدرەت بىزدە باردۇر، لېكىن مۆرۋۋەتلىك سېيىت ھاجىم ناھەق-نەرۋا قان تۆكۈلۈشتىن ساقلىنىش تەرەپدارىدۇر. مۇبادا دەرۋازىنىڭ مۇھاسىرىسىنى بوشىتىپ، مازار-ماشايىقلار زىيارىتىگە يول بەرسەڭلار ئاللا سىلەرگە ئەمىنلىك ئاتا قىلغۇسىدۇر. ئەگەرچەندە ياخشى نىيەتكە ياخشى ھەرىكەت بىلەن جاۋاب قىلمىساڭلار سەپەر سەپرامۇ ئاللانىڭ قارغىشىغا كەتكۈسىدۇر. ئالدى بىلەن ئاراڭلاردىكى چېرىكلەرنى ئۆلتۈرۈڭلار، ئاندىن ئۇلار تۇتقۇزغان شەيتان قوراللىرىنى تاشلاپ، ئۆيۈڭلارغا كېتىپ، تىنچ-ئامان پۇقراچىلىقىڭلارنى قىلىڭلار!

ھاپىز بىلەن خاتىپ سېيىت ھاجىنىڭ سەكرات ئالدىدىكى ئاخىرقى ھېيلىسى ھېسابىدا سەپەر بوۋاينى سېپىل قوقتىسىغا ئاچىقىپ، قۇتۇلۇش يولىنى ئىزدىمەكتە ئىدى.

ئالدى ۋە كەينىدىن ئۇرغان شولا بىلەن پۈتۈن ئەزايى يورۇپ تۇرغان سەپەر بوۋايغا بۇ ئالۋاستىلارنىڭ ئالدامچىلىقى بەكمۇ ئايان ئىدى. ئۇ بىرلا سىلكىنىپ، كەينىدە ئىتتىن قورققان يېتىمچىدەك تىترەپ تۇرۇپ، ئۆزىنى گەپ قىلىشقا زورلاۋاتقان لەنتىلەرنىڭ ئىسكەنجىسىدىن ئاجرىتىۋالدى-دە، قوللىرىنى زەردە بىلەن پۇلاڭلىتىپ، قىپقىزىل شولا بىلەن بىر يورۇپ، بىر خىرەلىشىپ تۇرغان چىرايلارغا قاراپ ئاچچىق

بىلەن ۋارقىرىدى:

— نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسىلەر؟! بۇ ئىت ئۇۋۇسىغا بۆسۈپ كىرىپ، كەلگۈندى ئوغرىلارغا كۆرگۈلۈكىنى كۆرسەتمەمسىلەر؟! قىساس ...

خاتىپ بوۋاينى كەينىدىن قۇچاقلاپ، ئاغزىنى مەھكەم ئېتىۋالدى. ھاپىز ئالدىراپ-تېنەپ ئۇنىڭ قوللىرىنى قايرىپ، پۇتىغا بىرنى تەپتى ۋە بوۋاينى قوقتا ئۈستىدە تىزلاندۇرۇشقا ئۇرۇندى.

سۈپۈرگەئاخۇنمۇ، ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ بوۋاينىڭ ئۆزلىرىگە قارىتىپ قىلغان يالقۇنلۇق خىتابىنى ئېنىق ئاڭلىدى، سېپىل ئۈستىدىكى ۋەھشىيلەرچە قىلىقلارنى ئوچۇق كۆرۈپ، لەۋلىرىنى مەھكەم چىشلىدى. ئۇلار قانداق قىلغاندا بوۋاينى قۇتۇلدۇرغىلى بولىدىغانلىقى ئۈستىدە دەماللىققا بىر قارارغا كېلەلمەي تېڭىرقاپ تۇرغىنىدا، ھاپىزنىڭ خىرقىراق ئۈنى ئاڭلاندى:

— ئەگەرچەندە بىر قەدەم ئالدىڭغا مېڭىشساڭ، بۇ قېرىنى مۇشۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا بوغۇزلاپ تاشلايمەن!

ھاپىز ھەيۋە قىلغاچ، بوۋاينىڭ بېشىنى كەينىگە قايرىپ، يالتىراپ تۇرغان خەنجەرنىڭ ئۆتكۈر بىسىنى ئۇنىڭ ئاۋۋالقىدىن خېلىلا كىچىكلەپ، قارىيىپ قالغان ساقىلىنىڭ ئاستىغا باستى.

كۆز ئالدىدىلا يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئۆكتەملىكتىن چۆچۈپ كەتكەن سۈپۈرگەئاخۇننىڭ كۆزى چانىقىدىن چاچراپ چىقىپ كېتەيلا دېدى. خەنجەر بوۋاينىڭ بوغۇزىغا ئەمەس، بەلكى ئۆز يۈرىكىنىڭ بېغىشىغا تاقالغاندەك تېپىرلاپ قالدى. ئۇنىڭ ئىلكىدىكى قىلىچمۇ، مىلتىقمۇ، ئەقلىمۇ ھېچ نەرسىگە كېرەككە كەلمىدى! ئۇ نېمە قىلارىنى بىلمەي، بۇرغىنى ئىختىيارسىز ھالدا لېۋىگە تەگكۈزدى-دە، كۆزلىرىنى يۇمدى ...

«دۈت ... دۈت ... دۈت ...»

— نىمىگە ھاڭۋىقىپ قاراپ تۇرىسىلەر، بۇ ئىت ئۇۋسىنى بۇسۇپ كىرىپ،
كەلگۈندىلەرنىڭ كۆرگۈلىكىنى كۆزىگە كۆرسەتمەمسىلەر؟! قىساس! قىساس! ...

بوۋاي غەزەپلەندى، جىننى ئالقىنىغا ئالدى. بەلكى جىننى قۇربان قىلىپ، ئۆزىنى ئاياش يۈزىسىدىنلا ھۇجۇمنى توختاتقان يۇرتداشلىرىغا داغدام يول ئاچماقچى بولدى.

ئۇ قولىنى غەزەپ بىلەن سىلكىپ، خاتىپنىڭ قولىدىن ئاجرىۋالدى، يەنە شۇنداق چەبدەسلىك بىلەن بوغۇزىنى ئېچىشتۇرۇپ تۇرغان خەنجەرنى ئۇرۇپ چۈشۈرۈپ، رەقىبلىرىنىڭ بېشىنى قولتۇقىغا خۇددى تاۋۇز قىستۇرغاندەك قىستۇردى-دە، كۆچىنىڭ بارىچە سىقىپ تۇرۇپ:

— ئوغلۇمنى ھالاك قىلغانمۇ ھەرقايسىڭ، يۇرتداشلىرىمنى ۋەيران قىلغانمۇ ھەرقايسىڭ، كۆرىدىغان كۈنۈڭ مانا!—دېدى-دە، ئىككەيلەننى سۆرىگەن پېتى سېپىلدىن ئۆزىنى ئاتتى.

ئۇلار ئەمدىلا يىقىلغان دەرۋازىنىڭ كۆيۈپ تۇرغان قاناتلىرى ئۈستىگە چۈشۈپ، يالقۇن ئارىسىغا شۇڭغۇدى.

ئەمدى ھېچكىم-ھېچكىمگە بۇيرۇق بېرىشنىڭ ھاجىتى قالمىدى. پۈتۈن سەپ بىلەن تەۋرەپ كەلگەن پۇقرالار يوتىسىدىن يارىلىنىپ بىھوش ياتقان سەپەر بوۋاينى ئوت ئىچىدىن تېپىۋالدى-دە، چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان ياغاچلاردىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، ھاڭغىرقاي ئېچىلىپ قالغان دەرۋازىدىن كىرىپ كېتىشتى...

قەسىردىن كۆتۈرۈلگەن قاپقارا ئىس-تۈتەك بىلەن تېخىمۇ قارىيىپ كەتكەن تۈن زۇلمىتى ئاجايىپ ۋەقەلەر يۈز بەرگەن سەلتەنەتلىك بىر كېچىنى باشتىن كەچۈرگەندىن كېيىن، كۈنچىقىشتىن قىستاپ كەلگەن سۈبھى نۇرىغا ئورۇن بەردى. شۇنىڭ بىلەن چىرىيە تارىخىنىڭ نەق پېشانىسىگە پۈتۈلمىش 1912-يىل 6-ئاينىڭ 26-كۈنىگە تاڭ ئاتتى.

كېچىچە كۆيۈپ چىققان ئوت چىرىيە ئاسمىنىنى ماكان قىلىپ يېتىۋالغان جىمىي بۇلۇت ۋە چاڭ-توزانلارنى كۆيدۈرۈپ

تۈگەتكەنمۇ، ئىشقىلىپ، بۇ تاغنىڭ ھاۋاسى ئادەتتىن تاشقىرى ئوچۇق ئىدى. تۇتاش ھاۋارەڭ شايى بىلەن پۈركەپ قويغاندەك كۆكىرىپ تۇرغان كۆك گۈمبىزى خېلىلا ئېگىزلەپ قالغان، گۈپۈلدەپ ئۇرۇپ تۇرغان ئۆرۈك پۇرىقىغا ئارىلىشىپ كەلگەن بىر بەتبۇيغا ئۆز ئاستىدىن ئورۇن بەرگەنىدى. تاغ تەرەپتىن توختىماي ئۇرۇپ تۇرغان سالقىن شامال تېخىچە تۈرتەپ تۇرغان چۈچۈلىلەرنى، قوقاسلارنى قايتا ياندۇرماقچى بولغاندەك پۈۋلىمەكتە. خارابىلىقلار ئارىسىدىن كۆتۈرۈلگەن كۆكۈچ تۈتۈنلەرنى ئوت تەپتى بىلەن قىزىرىپ كەتكەن تاملارغا ئۇرۇپ، تاكى تارىلىپ كەتكۈچە قوغلىماقتا ئىدى.

خارابە تاملارغا ئېسىلىپ تۇرغان لىملار قانداقتۇر بىر يېرىدە تېخىچە يېلىنجاۋاتقان چوغنىڭ خۇددى ئوت چىشلىق قۇرتتەك ئارام بەرمەي غاجىلىشى بىلەن ئۈپراپ، كۆتۈلمىگەندە ئۈزۈلۈپ چۈشەتتى-دە، ھېلىمۇ ھارارىتى كەتمىگەن كۆپكۆك كۈللەرنى ئاسمانغا ئاتاتتى. ئۇ يەر، بۇ يەردە ئاتايەن تۆكۈپ دۆۋىلەپ قويغان مورا كۈيىسىدەك قارىيىپ تۇرغان يۇڭ قالدۇقلىرىدىن تارىلىۋاتقان سېسىق پۇراق دىماغنى ئېچىشتۇرۇپ، ئادەمنى بىزار قىلاتتى. يوپۇرماق ۋە نوتىلىرىنى ئوت يالاپ كەتكەن بىدىشلەر تال باراقلىق ئورنىدا بىر-بىرى بىلەن گىرەلىشىپ سوقۇشۇپ، ھالىدىن كەتكەن قارا يىلانلاردەك ھەر تەرەپكە سوزۇلۇپ ياتاتتى. تام بويلاپ ئۆسكەن سەگۈ تېرەكلەرمۇ شاخ-پۇتاقلىرىدىن ئايرىلىپ، تۈجۈپىلەپ يۆگەپ، تىكلەپ قويۇلغان قارا كىگىزگە ئوخشاپ قالغانىدى. يوشۇرۇلغان يېرىدىلا كۆمۈلۈپ قالغان، چوڭ يانغىننىڭ تەپتىنى ئەمدىلەتىن سېزىشكە باشلىغان ئوق-دورىلار ناگان-ناگاندا گۈمبۈرلەپ ئېتىلىپمۇ قالاتتى. قەسىر سەيناسىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا يىغىلىپ ئەجەل سائىتىنى كۈتۈۋاتقان پېتى قولغا چۈشكەن يىگىرمە نەچچە

ئادەم ھازىرغىچە شۇ يەردە سۇغا چۈشكەن مۈشۈكتەك دۈگدەرىشىپ تۇرۇشاتتى. يۈزىگە قارا سۈركەپ سازايى قىلىنغان گۇناھكارلارنىڭكىدەك قارىيىپ كەتكەن، كىرپىدەك تۈگۈلۈۋېلىشقان بۇ كىشىلەر ئارىسىدىن تۆت چاسا ساندۇقتەك يوغان ھەتىپە خېنىمنى ئاسانلا تونۇۋېلىش مۇمكىن ئىدى. چاكار رەھمەتمۇ بىر پېشى تامامەن كۆيۈپ كەتكەن چاپانغا يۆگىنىپ، پوتلىسىنى ئىقتىپ، شۈمشەرەپ تۇراتتى. تالىپلارنىڭ قارا قازاندەك سەللىسى چۇۋۇلۇپ، ھوشۇقىدا ساڭگىلىشىپ يۈرەتتى. بەلكى پېشانىسىگە پۈتۈلگەن بۇ قەدەر ئۇسال قىسمەتكە تەن بەرگەنىمۇ ياكى ئەقلىدىن ئازغانىمۇ، يۈزبېشى، مىڭبېشىلار يەرگە چاپلىشىپ دۇم يېتىشاتتى.

پۇقرالار تاڭ نۇرىدا يورۇپ كەتكەن خارابىزارلىقتا يېيىلىپ، كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان ئۆيلەرنى، ئوتنىڭ كۆيدۈرگۈچى تەپتىدىن ئامان قالغان بۇلۇڭ-پۇچقاقلارنى، يېرىم كۆيۈپ، قىڭغىيىپ ياتقان لاپاسلارنى ئاختۇرۇپ، ئۆلۈكلەرنى ئۆلۈك پېتىچە، تىرىكلەرنى تىرىك پېتىچە ئېنىقلاشقا كىرىشىپ كەتتى. جاراھەتلەنگەنلەرنىمۇ كۆل ئارىسىدىن تارتىپ چىقىرىپ، سۈپۈرگەئاخۇننىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە مەھەللە تېۋىپلىرىنىڭ ئەملىشىگە تاپشۇرۇشتى. ئابلىزقارى بىلەن رەسۇلنىڭ ئۆلۈكى بولسا، كۆل خامىنىغا ئايلىنىپ كەتكەن ھېلىقى سىرلىق مېھمانخانا خارابىسىدىكى قارا تاۋۇتقا ئوخشاپ قالغان تۆمۈر قاپلىق ئورۇس ساندۇقنىڭ يېنىدىن تېپىلدى. ئۆمرىنى مال-دۇنيا كويىدا كۆيدى-پىشتى بولۇپ ئۆتكۈزگەن بۇ تويمىغۇرلار بىر يىلدىن بېرى ئۆزىنى تولىمۇ قىزىقتۇرۇپ كەلگەن بۇ ساندۇققا يالغۇز ئىگە بولۇشنىڭ كويىغا چۈشۈپ، ئاخىرقى دەملىرى قالغۇچە ياقىلاشقان بولسا كېرەك، كۆسەيدەك سوزۇلغان قوللىرى بىر-بىرىنىڭ كېكىردىكىدە تۇراتتى. ساندۇقنىڭ ئاچقۇچى

ئابلىزقارىنىڭ ئۆكلىگەن ئاللىنىڭ چىشىدەك ھېكىيىپ تۇرغان چىشلىرى ئارىسىدا چىشلەگلىك ئىدى.

ئۇلار جىمى كۆل دۆۋىلىرىنى، يوشۇرۇن ئۇرىلارنى، سۆڭگۆچلەرنى ئاختۇرۇپ چىققان بولسىمۇ، لېكىن سېيىت ھاجىنىڭ تىرىكىنىمۇ، ئۆلۈكىنىمۇ ئۇچرىتالمىدى. تىرىك بولسىمۇ، ئۆلۈك بولسىمۇ ئادالەت دارى ئالدىغا سۆرەپ ئاپىرىپ، جىمى كەلگۈندىلەرگە ئېسىدىن چىقمىغۇدەك دەرىجىدە بەرھەم بېرىش ئويىدا يۈرگەنلەر گۇمان قىلغانلىكى يەرنى ئالا قويماي ئاختۇردى، خۇددى يىڭنە ئىزدىگەندەك ئىزدىدى. ئەمما، ئۇرۇنۇشلىرى بىكارغا كەتتى.

سۈپۈرگەئاخۇن بىر قانچە كىشىگە ئۆلۈككە ئاداۋەت تۇتماسلىقنى، جەسەتلەرنى ئۆلگۈچىنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى، ئىگە-چاقىسىزلىرىنى بولسا، لايىقىدا دەپنە قىلىۋېتىشنى تاپىلاپ تۇرۇشىغا تاڭ ئاتقاندىن بېرى كۆرۈنمەي كەتكەن جامالىدىن بوۋاي مىلتىقنى ئۆشنىسىگە سېلىپ، ھاسىرىغان پېتى يېتىپ كەلدى-دە، پېشانىسىدىكى تەرنى ئېرتىپ تۇرۇپ:

— بېگىم، قىزىل نىمچە، يېشىل پەرىجە كىيگەن بىر مەزلۇم كىشى مۇزخانىغا كىرىۋاپتىكەن، چىق دېسەك چىققىلى ئۇنىمىدى، ئۆلۈكتەك زۇۋان سۈرمەي ياتقىنى ياتقان! — دېدى.

— بۇ مەزلۇم كىم بولغىيدى؟ قەسىردىكى خوتۇن جىنىستىكىلەر بارماق بىلەن سانىغۇچىلىكلا ئاز تۇرسا، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن بۇ مەلۇماتقا كۆڭۈل بۆلگەن ھالدا.

ئۇ كۆپ ئويلىنىپ تۇرمايلا جامالىدىن بوۋاي بىلەن بىللە مۇزخانىنىڭ بېشىغا يېتىپ كەلدى ۋە مەتقاسىمنىڭ قولىدىن ئوتقاشنى ئېلىپ، مۇزخانىنىڭ تەكتىگە قارىدى. دېگەندەكلا، قىزىل دوپپا كىيىپ، تاۋار-دۇردۇنلارغا ئورالغان بىر مەزلۇم

كىشى مۇز پارچىلىرىنىڭ ئارىسىدا ئاۋۇزدەك تۈگۈلۈپ ياتقانىكەن.

زەبەردەس ئىككى يىگىت شوتىسىز مۇزخانىنىڭ چىدەلىرىگە خۇددى دارۋازلاردەك ئېسىلىپ، قىش ئايلىرىدەك سوغۇق مۇزخانىنىڭ تېگىگە چۈشتى ۋە ھېلىقى مەزلۇم كىشىنى بىردەمدىلا ئارتىپ چىقاردى. ئۆرە تۇرغۇچىلىك ماجالى قالمىغان بۇ كىشىنىڭ تاڭ قۇياشىنىڭ شولىسى بىلەن بارغانسېرى رەڭلىنىپ كەتكەن ئەڭنىنى كۆرۈپ كىمدۇ تۇۋلاپ تاشلىدى:

— ھوي، بۇ بىر مانجۇغۇ؟!

— ئابلىزقارىمۇ نېمە؟

سۈپۈرگە ئاخۇن قىزىل تەقىيە، رەڭدار پەرىجە كىيىۋالغان بۇ كىشىنىڭ يۈزىنى توسۇپ تۇرغان ئالقانلىرىنى ئېچىۋېتىۋدى، چىرايى ئاتىرىپ، سامان رەڭگىگە كىرىپ قالغان جاپپار موللىنىڭ بەشىرىسى جامائەت ئالدىدا بىردىنلا ئاشكارا بولدى.

— سەن مانجۇمۇ؟

— خوش ... خوش پېقىر مانجۇ!

سۈپۈرگەئاخۇنىڭ تەنىلىك سورىقىغا شۇنداق دەپ جاۋاب بەرگەندىن كېيىن، تىترىگىنىچە باسالمايۋاتقان جاپپار موللا بېشىنى ئاستا يۇقىرى كۆتۈردى-دە، ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان تونۇش كۆزلەرنى كۆرۈپلا:

— ياق ... ياق. پېقىر مانجۇ ئەمەس، ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمان، ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمان، — دېدى ۋە يېڭىدىن ئىمان ئېيتقاندەك «لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدەن رەسۇلىللا» دەپ تەكرارلىغىلى تۇردى.

ئۇنىڭ ئەپتىدىن «چىرىك كەلدى» دېگەن سۆزگە ئىشىنىپ، ئابلىزقارىنىڭ ئۆز ئىگىدارچىلىقىغا تاپشۇرغان «قىممەتلىك» تەقىيە، پەرىجىلىرىنى ئوغرىلىقچە كىيىۋالغانلىقىنى چۈ-

شەنمەك تەس ئەمەس ئىدى. مەتقاسىم مۇزخانا تېگىدىن تېپىپ چىققان ئەجدىھا سۈرەتلىك ئەلەممۇ بۇنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى.

جامالىدىن بوۋاي جاپپار موللىدىن سېيىت ھاجىنىڭ ئىزدېرىكىنى قىلدۇردى. ئويلىمىغان يەردىن يىپ ئۇچىغا ئېرىشىپ قالدى. قەسىر خارابىسىنىڭ ھەممىلا يېرىدە ئەگىپ، سېيىت ھاجىنى دارغا ئېسىشقا ئالدىراپ يۈرگەنلەرمۇ گۆررىدە يېتىپ كېلىپ، جاپپار موللىنىڭ ئىقرارىغا قۇلاق سېلىشتى.

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسەڭلار، مەن راستىمنى ئېيتاي. كېچىدە سېيىت ھاجى سەپەر سەپرا، ياق، سەپەرئاخۇن ئاكامنى ئېتىپ چۈشۈرگەندىن كېيىن پېقىرغا ئوتتىن پاناھلانغۇدەك بىر يەر تېپىپ بەر، سېنىمۇ ئۆزۈم بىلەن بىللە ئەكېتىمەن، دېدى. مەن ئۇنىڭغا خوتۇنۇمنىڭ كۆڭلەك، ياغلىقىنى بەردىم-دە، مۇزخانىغا باشلاپ باردىم، كېچىنى تولىمۇ تەشۋىش ئىچىدە ئۆتكۈزدى، تاڭغا يېقىن چىدەگە يامىشىپ چىقىپ، بىردەم تىڭ تىڭشىلاپ تۇرغاندىن كېيىنلا غايىب بولۇپ كەتتى. ئۇ نائەھلى ۋەدىسىگىمۇ ۋاپا قىلمىدى. پېقىرنى تاشلاپ كەتتى، سەئىد دېگەنمۇ شۇنداق ۋاپاسىز بولامدۇ؟ ...

— يوقىلاڭ گەپنى قىلىپ يۈرمەي، گەپنىڭ بولىدىغان يېرىنى دە، ئۇ ئەبلەخ قاچانراق قاچتى؟ ئۈستىبېشىدا قانداق ئىگىن بار؟

سېيىت ھاجىنىڭ قاچقانلىقىنى ئاڭلاپلا تاپىنى قىچىشقا باشلىغان جامالىدىن بوۋاي تاقەتسىزلىنىپ سورىدى. جاپپار موللا ئۇنىڭ يوغان مۇشتىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— ئۇ ۋاپاسىز تاڭ ئالدىدىلا قاچتى. خوتۇنۇمنىڭ قىزىل گۈللۈك ئاق چىت كۆڭلىكىنى كىيىپ، گۈل تىككەن ياغلىق بىلەن يۈزىنى يۆگەپ قاچتى!

— ۋاي ئىست، ۋاي ئىست، «ئەقىل كۆرمىسە، كۆز دېگەن تام تۆشۈكى» دېگەن گەپكە ئەمدى چىنپىششىقلادىن ئىشەندىم، — دەپ توۋلىۋەتتى مەتقاسىم پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ، — شۇنداق بىر مەزلۇم كىشى ئالدىمدىن ئۆتۈپ كېتىۋىدى، مېكىشىغا قاراپ ئەجەبلەنگەنىدىم. بىراق، كىملىكىنى سورۇشتە قىلمايلا ئۆتكۈزۈۋەتكەنىكەنمەن ...

— قوغلايلى، ئۇ پىيادە بولسا ئۇزاققا كېتەلمەيدۇ!

چىرىيىلىكلەرنىڭ ئات تاپقىنى ئاتقا، ئېشەك تاپقىنى ئېشەككە مىنىپ، «قاچقاننى قوغلا» دەپ سۈرەن كۆتۈرگىنىچە توپا مەھەللىسى تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. «سېيىت ھاجى قېچىپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغانلىكى پۇقرا توپاققا، ھەتتا كۆندۈرۈلمىگەن تەخەيلەرگە مىنىۋېلىپ - ئالدىن يۈرۈپ كەتكەن يۇرتلۇقلىرىنىڭ ئىزى بىلەن ئاتلاندى. ياياق قالغانلار پالتا - توقماقلىرىنى ئوينىتىپ «قوغلا، تۇت» دېگەن چۇقان بىلەن بىر - بىرىگە مەدەت بېرىشكىنىچە يۈگۈرۈشتى. سالاپىتى ئادەمنى ئەيمەندۈرىدىغان سېيىت ھاجىنىڭ بۈگۈن شەرمەندە قاچقۇنغا ئايلانغانلىقىغا قىزىققان بالىلارمۇ ئۆزلىرىچە چىۋىقىنى ئات ئېتىپ مىنىپ، كوچا - كوچىلارغا چىقىۋېلىپ ۋارقىراشتى. ھويلىلىرىدىكى سايىلەردە ئاران - ئاران نەپەس ئېلىپ ئولتۇرغان قۇلىقى ئېغىر قېرىساللارمۇ بۇ ھەيۋەتلىك شاۋقۇننى ئاڭلاشتى ۋە دىمىنى يىغىپ تۇرۇپ «تۇت، ئۇر» دەپ ئاۋاز قوشۇشتى. ئۇر - ئۇرغا قالغان چاشقاندەك شەرمىسار بولۇپ تىكىۋەتكەن يات تائىپىنىڭ ئىزىدىن پۈتۈن چىرىيە قوزغالدى، ئادالەت غەلىيانى باشلانغان ئىككى كۈندىن بۇيان سەگەك كۆزەتچىدەك تىك تۇرغان دەل - دەرەخلەر ئەتىگەنلىك سەلكىنىدە «قاچقۇن ھېلىلا مۇشۇ يەردىن ئۆتكەن» دەپ گۇۋاھلىق بەرگەندەك شىۋىرلىشىپ، باشلىرىنى توپا مەھەللىسى تەرەپكە ئېگىپ، قوز-

غالغانلارغا يول كۆرسەتتى. كۈنچىقىش تەرەپتىن كۈن كۆتۈرۈلۈشى بىلەن تەڭلا ئېتىلىپ چىققان پارچە-پۇرات ئاق بۇلۇتلارمۇ يەر يۈزىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاسمان-پەلەك بوغۇناقتا ھەمراھ بولۇپ، كۈنپېتىشقا قاراپ سۈرۈلۈۋاتقان سۈرئىتىنى ئىلداملىتىشقا باشلىدى. ھەتتا ئۇچۇق ھاۋادا موللاق ئېتىپ، ئەركىن پەرۋاز قىلىشقا پۇرسەت تاپقان كەپتەرلەرمۇ يۇرتقا بىھېساب دىشۋارچىلىقلارنى باشلاپ كەلگەن تەكەببۇر قاچقۇننىڭ ئەمدى قانداق لەت بولىدىغانلىقىنى تاماشا قىلغۇسى كەلگەندەك قاناتلىرىنى «پاق، پاق» ئۇرۇپ، كۈنپېتىش تامان ئۇچماقتا ئىدى ...

ئۇلار ئۇزۇن ماڭمايلا ئالاقزادە قاچقۇننىڭ ئاياغ ئىزىنى تېپىۋېلىشتى، باشلەڭگەر بىلەن باياۋان چېگرىسىدىكى كەڭ ئوچۇقچىلىقتىن ئۇنىڭ قارىسىنى كۆردى. شيۇڭ گاۋشىڭ بىلەن ياندىشىپ، ئېتىغا ھەدەپ قامچا ئۇرۇپ ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان سۇپۇرگەئاخۇن كەينىگە بۇرۇلۇپ، ئەگىشىپ كېلىۋاتقانلارغا ۋارقىرىدى:

— ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار، قاچقۇننى تىرىك قولغا چۈشۈرۈپ، يۈزىگە قازان قارىسى سۈركەپ، يەتتە كۈنگىچە سازايى قىلىمىز. بىزنى ئانىسي تاپماقنى خىيال قىلغان باشقۇنچى تائىپىلەرگە يەتكۈچە ئىبرەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن دارغا ئاسىمىز، ھېچكىم ئۇنىڭ ئەجەللىك يېرىگە زەخمەت يەتكۈزمىسۇن!

يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان پۇقرالارنىڭ كۆزىگە بارغانچە روشەن تاشلىنىۋاتقان «ئايال» قاچقۇن چۆلگە ئۇلاشقاندىن كېيىنلا يولىنى تاشلاپ چىقىپ ئۇدۇل كەلگەن بارخانغا ئۆلە-تىرىلىشىگە باقماي ياماشماقتا، شارقىراتمىدەك ئېقىپ چۈشۈۋاتقان قۇم ئېقىمىغا قارشى سۇ ئۈزۈۋاتقان مېيىپتەك قالايمىقان غۇلاچ ئاتماقتا ئىدى. بارخان چوققىسىغا ئەمدىلا يېقىنلىشاي

دېگەندە قۇمنى قۇچاقلىغان پېتى پەسكە سىيرىلىپ كېتەتتى- دە، ئەۋرەزدىن چىقالمايۋاتقان ئۆلۈمتۈك پاقىدەك كەينىچە موللاقلاپ بېرىپ، يۇمشاق قۇمغا بېشىچە شۇڭغۇپ كېتەتتى. قۇم ئارىسىدىن ئۆمىلەپ چىقىپ يەنە يامىشاتتى، يەنە موللاقلاپ بېرىپ تېخىمۇ پەسكە شۇڭغۇيتتى...

ئۇ ئەھۋالىنىڭ چاتاقلىقىنى ھېس قىلىپ، قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ قارىسىغا قارىتىپ «گۇم» قىلىپلا بىر پاي ئوق ئۈزدى. شامال سوققان ياپراقتەك تىترەپ تۇرغان تاپانچىدىن چىققان ئوق ھېچكىمگە تەگمىدى. يۇقرالار تىرىك تۇتۇش غەرىزىدە قاچقۇن يامىشىۋاتقان بارخان ئەتراپىغا ئورغاقسىمان يېيىلىپ، كىچىك- كىچىك قۇم دۆۋىلىرىنى، يۇلغۇنلارنى، قورايلارنى ئۆزىگە توساق قىلىپ يېتىشتى- دە، ئۇنىڭ ئوقىنى تۈگىتىش ئۈچۈن ئۈچ- تۆت سالۋا تەلپەكنى تاياققا كىيگۈزۈپ، توساقنىڭ ئۈستىدە پۇلاڭلاتتى.

قۇۋلۇقتا تۈلكىگىمۇ ھۈنەر ئۆگىتىدىغان قاچقۇن بۇ ھىيلىنى بايقاپ قالدىمۇ، ئىككىنچىلەپ ئوق ئۈزمىدى. قاچقۇننىڭ ئۆلمەيدىغان يېرىگە ئېتىپ، نىمجان ھالغا كەلتۈرۈپ تۇتۇش قارارىغا كەلگەن سۈپۈرگەئاخۇن مىلتىقىنى تاغاردەك كۆپۈپ تۇرغان ئاق ئۇزۇن كۆڭلەككە چىنەپ، دىمىنى تۇختىتىپ تۇرۇشىغا، ئۇنىڭ كۆرۈش سىزىقى ئۈستىدە بىر توپ ئاتلىق كىشى پەيدا بولۇپ، بىر پەستىلا قورۇلغا ئېلىنغان نىشانىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋالدى.

— بۇ ئادەملەر ئاسماندىن چۈشتىمۇ ياكى يەردىن ئۈندىمۇ؟ — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ، مەيدىسىگە چاپلىشىپ قالغان قۇمنى قېقىشتۇرۇپ تۇرۇپ.

شىيۇڭ گاۋشاڭ دەماللىققا ئۈندىمىدى. ئۇ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ، كۆتۈلمىگەندە پەيدا بولۇپ قالغان ناتونۇش كىشىلەرگە

تازا سىنچىلاپ قارىۋالغاندىن كېيىن ئەجەبلەنگەن هالدا:

— بۇ دوتەي يامۇلنىڭ چېرىكلىرىغۇ، ئۇلار يەنە نېمىشقا كەلگەن بولغىيدى بۇ يەرگە؟ — دېدى ئۆز-ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك قىلىپ.

— چېرىك؟! ئۇلار بىزنى ئاجىز چاغلاپ قولقانات بولغىلى كەلگەن بولمىسۇن يەنە!

— بۇنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ، ئۇلارغا بەلكى بۇنداق ۋىجدان ئاتا قىلىنمىغان بولسا كېرەك.

شيۇڭ گاۋشېڭ چېرىكلەرنىڭ سەكراتقا چۈشكەن قاچقۇننى يۆلەۋاتقانلىقىنى غىل-پال كۆرۈپ قالغاچقا شۇنداق دەۋاتاتتى. ئۇ، بۇ غەلىتە هالنى ئىسپاتلاپ ئۆلگۈرگۈچە ناتونۇش ئادەملەر بىردەمنىڭ ئىچىدىلا پۇقرالارنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدى.

ئۇلار كۆردىكى، كەلگەنلەر شيۇڭ گاۋشېڭ ئېيتقاندەك، دوتەي يامۇلنىڭ چېرىكلىرى ئىدى. بىردىنلا تېتىكلىشىپ، روهلىنىپ قالغاندەك كۆرۈنگەن ئىككى يۈزچە چېرىك ئالدىدا هېلىقى قورقۇنچاق باش سەركەردە ئىنچىكە، ئۇزۇن بۇرۇتىنى سىيلىغان پېتى ياغاچتەك قېتىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ مۇنار ئۈستىدە تۇرۇپ پەسكە نەزەر تاشلىغاندەك مەمەدانە قاراشلىرى ئۆتكەنكىگە زادىلا ئوخشىمايدىغان بىر قىياپەتنى نامايان قىلاتتى. ئات ئۈستىگە بەند قىلىنغان بۇ ئارخاتىنىڭ ئاخىر ئاغزى مىدىرلاشقا باشلىدى:

— مەنكى خوتەن دىيارىنىڭ چېرىكچى سەركەردىسى ئالىي پەرماننى شۇنداق يەتكۈزىمەنكى، ئاقساقال سېيىت هاجىنىڭ تىنىچ مەئىشىتىگە مالاللىق يەتكۈزۈپ، ئىككى مەملىكەت ئارىسىدا نىزا-خۇسۇمەت پەيدا قىلغان قوراللىق مۇداخىلە دەرهال توختىتىلسۇن! — دېدى ئۇ خۇددى تاماكا خالتىسىدەك ساڭگىلاپ قال-

غان قاپقىنى سۈزۈپ تۇرۇپ، — باشباشتاقلىق ۋەقەسىگە سەۋەبكار بولغان سۈپۈرگە، ھەربىي بۇيرۇقتىن باش تارتىپ نادان پۇقراغا بولۇشقان سابىق چېرىكچى ئامبال شيۇڭ گاۋشىڭ، ۋېي دىشى، گۇناھىغا تۆۋا قىلمىغان جامالىدىن تۆمۈرچىلەر تۇتۇلۇپ، قەشقەر تىتەيى جانابىي جاۋداجۇي دارىنىنىڭ ھۇزۇرىغا يوللانسۇن. قالغان پۇقرا چاتاقچىلىرىنىڭ گۇناھى سۈرۈشتۈرۈلۈپ، تېگىشلىك جازاغا تارتىلسۇن. مەزكۇر پەرمانغا بوي بەرمىگەنلەر شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا ئەدەبكە تارتىلسۇن!

ھۆل تامغا ئېشەك تەپكەندەك ئاڭلانغان بۇ پەرمان تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى سېھىرلەنگەندەك قاتۇرۇپ قويدى. بەزىلەر قۇلىقىغا ئىشەنمەي، سەركەردىنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى يېنىدىكىلەردىن سوراپ كۆردى. كۆزلەر چەكچەيدى، مۇشتلار تۈگۈلدى، لەۋلەر تىترىدى، بەزىلەر ئۆزىنى 6 - ئاينىڭ تومۇزىدا توڭلاۋاتقاندەك ھېس قىلدى.

— جانابىي سەركەردە، بىزگە بىرئاز مۆھلەت بەرسىلە، قاچقۇننى تۇتۇۋالغىنىمىزدىن كېيىن نېمە دېسىلە، نېمە قىلسىلا مەيلى، — دېدى شيۇڭ گاۋشىڭ سەركەردىنىڭ ئېتىنىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ تۇرۇپ.

سەركەردە مەھرىمىگە تۇمشۇقى بىلەن ئىشارەت قىلىۋىدى، ئۇ بىر پەستىلا كۈمۈش جابدۇقلار بىلەن بېزىتىلگەن بىر قارا ئاتنى تىزگىنىدىن تۇتۇپ يېتىلەپ كەلدى.

سۈپۈرگەئاخۇنمۇ، شيۇڭ گاۋشىڭمۇ ۋە باشقا پۇقرالارمۇ كۆزلىرىگە ئەمدى زادىلا ئىشىنەلمىدى، ئىشىنەلمىدىلا ئەمەس، ئىشىنىشكە جۈرئەت قىلالمىدى. كۆرۈۋاتقىنى چۈشمۇ، ئوڭمۇ زادىلا ئايرىيالماي قالدى!

بۇ چاغدا چېرىك ئەمەلدارلىرىنىڭ ئەگىنىنى ئالماشتۇرۇپ ئۈلگۈرگەن سېيىت ھاجى ئات ئۈستىدە خۇددى باش سەركەر-

دىدەكلا قېتىپ ئولتۇراتتى. ئەڭ يامىنى ئۇ مەسچىتتە خاتىپ مۇنبىرىدە ئولتۇرغاندىكىدەك كۈلۈمسىرىمەكتە، ھېچ ئىش بولمىغاندەك تەسۋى سىيرىماقتا ئىدى.

پۇقرالار ئارىسىدا ئارىلاپ يۈرگەن چېرىكلەرنىڭ قولىدىكى مىلتىق، نەيزە، تاياق ـ توقماقلارنى قانداق ئەكەتكەنلىكىنى تۇيمىغانمۇ، سۇپۇرگەئاخۇن مىلتىقنى ئىزلىدى، لېكىن تاپالمىدى. ئۇ مىلتىقنىڭ قەدىرىگە يەتتى، ئۇ نەرسە بولغىنىدا تەپكىنى بىرلا بېسىۋېتىپ ئاندىن بېشىغا كەلگىنىنى كۆرەر ئىدى!

— دوتەي تاڭ دارېننىڭ روخستى قەيەردە قالدى؟ ئادالەت قەيەردە قالدى؟— دېدى سۇپۇرگەئاخۇن باش سەركەردىنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ بېرىپ.

باش سەركەردە يەنە چىرايىنى ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— تاڭ دارېن؟ ئەمدى ئۇ تاڭ دارېن ئەمەس، بەلكى، ئادەتتىكى تاڭ يۇنجۇڭ، ئۇنىڭ ئەتىكى تەقدىرى تېخى نامەلۇم!

— ئەمىسە بۇنداق ناھەق پەرمانى قايسى قارايۈز چۈشۈردى؟

— بۇ يۈەن شىكەي ① دازۇڭتۇڭنىڭ، ئەمىر ياڭ زېڭشىن جا‐

---

① يۈەن شىكەي — يۈەن شىكەي (1859 — 1916) شىمالىي مىلىتارىستلارنىڭ كاتتىۋېشى، خېنەن شاڭچېڭلىق، ياش ۋاقتىدىلا يېڭىلىق ھەرىكىتىنىڭ مەنپەئەتىنى سېتىپ، سىشى تەيخۇنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن، گېرمانىيە تاجاۋۇزچىلىرىغا ماسلىشىپ، يىخېتۈەن ھەرىكىتىنى قانلىق باستۇرغان. 1901 ـ يىلى لى خۇڭجاڭنىڭ ئورنىغا باش مۇپەتتىش بولغان. 1911 ـ يىلى شىنخەي ئىنقىلابى داۋامىدا جاھانگىرلىكنىڭ قوللىشى بىلەن ئىچكى كابىنېتنىڭ زۇڭلىسى بولۇۋېلىپ، ئەسكەر چىقىرىپ، ئىنقىلابىي پارتىيىگە، سۇن جۇڭسەنگە تەھدىت سالغان، جۇڭخۇا مىنگونىڭ ۋاقىتلىق دازۇڭتۇڭلۇق ئورنىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغان ۋە بېيجىڭدا شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىنى تەشكىللىگەن. سۇن جۇڭسەن باشچىلىقىدىكى جازا قوشۇنىنى باستۇرۇپ، دۆلەت پالاتاسىنى تارقىتىۋېتىپ، مۇستەبىتلىك ھاكىمىيىتىنى يۈرگۈزگەن، ياپونىيە بىلەن ۋەتەن ساتقۇچ «21 ماددىلىق كېلىشىم» نى ئىمزالىغان. ئۆزىنى پادىشاھ دەپ ئېلان قىلىشقا تەييارلانغان. 1916 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى پادىشاھلىق تۈزۈمنى بىكار قىلىشنى ئېلان قىلىشقا مەجبۇر بولغان. شۇ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئەيىبلىشى ئارقىسىدا تورقۇنچ ئىچىدە جان بەرگەن.

ئابلىزنىڭ پەرمانى!

ئۇلار چالا-پۇچۇق ئاڭلىغان بۇ ئىسىملارنى ئاستا تەكرارلىدى، تەكرارلىغانسېرى ھەيرەتتە قالدى. بۇنداق ئادالەتسىز، نومۇسسىز پەرمان چىقارغان ئادەملەر دېۋىدىنمۇ، ئادەم يەيدىغان ياۋۇز ئەجدىھادىنمۇ، قان شورايدىغان يەتتە باشلىق يەلماۋۇزدىنمۇ سەت قىياپەتتە كۆز ئالدىغا كەلدى.

چۆچەكتە ئىمزالىنىۋاتقان «11 ماددىلىق كېلىشىم» نىڭ تۈتەك پەردىسى بىلەن ئىلى-شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ ئوتىنى ئۆچۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولغان قارانىيەت ياڭ زېڭشىننىڭ ۋەتەن ساتقۇچ يۈەن شىكەي بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ۋەتەنىنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتىنى دەپسەندە قىلغانلىقى ئۇلارغا شۇ كۈنلەردىكى تارىختەك قاراڭغۇلۇق ئىدى.

باش سەركەردە پۇقرالارنى چەمبەرسىمان مۇھاسىرىگە ئېلىپ تۇرغان چېرىكلەرگە پەرماننى ئىجرا قىلىش كوماندىسىنى بەردى، ئۇلار خۇددى چۈجىگە ئېتىلغان سادەك ئېتىلىپ كېلىپ، ئۈچەيلەننى چەمبەرچاس قىلىپ باغلىدى-دە، توپ ئىچىدىن ئايرىپ چىقتى.

— ئۇلۇغ پەرماننىڭ داۋامى شۇلكى، — دېدى باش سەركەردە تەقدىرنىڭ بۇ تەتۈرىسىگە يانغان چاقپەلىكىدە ئولتۇرۇپ، بېشى قېيىپ، كۆزى تورلىشىپ كەتكەن پۇقرالارغا ئۈنلۈك قىلىپ، — بەشىنچى جەرىكلىك ئەمەلدار ۋاڭ دارېن مۇشۇ پەرمان جاكار قىلىنغان كۈندىن باشلاپ چىرىيە پۇقرالىرىنىڭ ھۆكۈمرانىدۇر، ھەركىم ئۇنىڭ ھۆكۈمىدىن چىقماي، ئەمرىنى تۇتقايكى، ئىبرەت قامچىسى ئۇنىڭ بېشىدا ئوت ياندۇرمىسۇنلەر! پەرمان تامام-ۋەسسالام.

چېرىكلەر ئىككىگە بۆلۈندى، بىر بۆلىكى ۋاڭ دارېن ئولتۇرغان تەختىراۋاننى كۆتۈرۈپ، ئالدىدا داقا-دۇمباق، كا-

ناي-سۇناي چالغان پېتى كەنتكە راۋان بولدى.

بىر بۆلىكى، مەيدىسىنى كېرىپ، قېرىنداشلىرى بىلەن قەتئىيەت نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەنلا ۋىدالىشىپ مېڭىۋاتقان ئۆچەيلەننى ئالدىغا سېلىپ، ئارغامچا بويى ئېگىزلەپ قالغان قۇياش نۇرىدا قىزىتمىسى ئۆرلەشكە باشلىغان ئىلچى يولىغا قەدەم تاشلىدى.

يەر-زېمىن تۇيۇقسىز مۆڭگەك توپاقتەك مۆڭۈپ، بېشىغا توپا چېچىۋاتقان قۇم بارخانلىرى قوتاز كەبى ئۆسۈشكەندەك بولدى. ئاسماندىكى بۇلۇتلار يەرگە قونۇپ، يەردىكى ھەممە نەرسە بۇلۇتلار ئورنىدىن ئۇرۇن ئالدى. سۈپۈرگە ئاخۇننىڭ كۆز ئالدى خۇددى قارا بوران بېسىپ كەلگەندەك تۇمانلاشتى، سېپىل قوقتىسىدىن ئۇچۇپ چۈشۈپ ئىككى نائەھلىنى دوزاخقا سۆرەپ كېتىۋاتقان سەپەر بوۋاي، تەمبۇرنىڭ زىل تاردەك جاراڭلىق، زىل ئاۋازى بىلەن: «بەگ دادا» دەپ خىتاب قىلىۋاتقان پەرزەنتلەر، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىدىكە مۇڭ تولغان چىنارئايىم، قان ئارىسىدا يېتىپمۇ كۈلۈمسىرەۋاتقان تۆمۈرچى كۆز ئالدىدا بىر يولىلا ئايان بولدى. بويۇنلىرىغا تىلەمچىلىك خالتىسىنى ئېسىپ، يۇرتتىن تېزىپ كېتىۋاتقان تونۇش دىۋانىلەرنىڭ «ھەق شەيدۇللا» دەپ ئاھ ئۇرۇپ ئىلتىجا قىلىشلىرى، ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقان قاقشال ھاسا تېرەكنىڭ ھالسىز شىۋىرلىشى، گۆرىستانلىقتا ئايلىنىپ كەتكەن چىرىيە ئاسمىنىنى تۈن زۇلمىتىدەك قاپلاپ، تاپ ئىزدەپ ئەگىپ يۈرگەن توك قاغىلارنىڭ، خارابىزارلىقتا ئۇۋا سالغان ئۆلگۈر ھۇقۇشلارنىڭ شۇم ئاۋازلىرى قۇلاق پەردىسىنى تىترەتتى. گۆرىدىن تىرىلىپ قوپقان شېھىتلەر ئارمانلىق ئۇھ تارتىشتى...

— خۇداغا ئامانەت قېرىنداشلىرىم، ئامان بولساق يۇرت بوسۇغىسىدا، ئۆلۈپ كەتسەك جەننەتتە كۆرۈشەرمىز.

سۈپۈرگەئاخۇن كېتىۋېتىپ كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە، يۇرت تەرەپكە قاراپ ئېھتىرام بىلەن تەزىم قىلىپ، خوشلاشتى.

«دۈت...دۈت...دۈت...»

پۇقرالار ئارىسىدىن سادا كەلدى. مەتقاسىم بولسا كېرەك، تەۋەررۈك بۇرغىنى راسا ۋايىغا يەتكۈزۈپ چېلىۋەتتى. ئۇلاردىن كىمدۇ بىرى ئۈن سېلىپ يىغلاپ تاشلىدى:

— ئاھ خۇدا، بىزنى نېمىدەپ بۇنچە تەتۈر پېشانە ياراتقانسەن!

خاتىمە

مىڭلىغان ئەل سۆيەر خەلقىنىڭ ۋەتەن ھەققى-ھۆرمىتى يولىدا يالقۇنجاتقان ئوت-ئاتەشى، شۇنداق قىلىپ ئەڭ رەزىل، ئەڭ ئىپلاس، ئەڭ ۋەھشىيانە ۋاستىلەر بىلەن ئۆچۈرۈپ تاشلاندى. بىراق، زۇلمەتلىك تۈن ئاسمىنىدا كۆز چېقىپ چاقناپ ئۆتكەن بۇ چاقماق ئۆز چاقنىشىدىن يىراق-يىراقلارغىچە شولا تارقاتتى. ئۇنىڭ گۈلدۈرمامىلىق ئاۋازى جاھان مىقياسىدا زىلزىلە پەيدا قىلدى.

زامانىسىدا، ئىچكىرى جۇڭگودا چىقىدىغان «خەلق ئىستىقلال گېزىتى»، «ۋاقىت گېزىتى»، «جۇمھۇرى بۈيۈك كۈندىلىك گېزىتى» خەۋەر ۋە تەقرىزلەر ئېلان قىلىپ، چىرىيە خەلقىنىڭ ھەققانىي كۆرىشىنى كەڭ تونۇشتۇردى. سان پېتېربۇرگتا نەشىر قىلىنىدىغان «يېڭى دەۋر» ژۇرنىلىمۇ «چىرىيە ۋەقەسى»نىڭ ئۆتمۈشى ئۈستىدە ماقالە بېسىپ، ئەپكار ئاممىنى كاززاپلارچە ئالدىدى.

ئىش بۇنىڭلىق بىلەن تۈگىمىدى. ۋەتەن ساتقۇچ يۇەن شىكەي ھۆكۈمىتى چەت ئەل ئاغدۇرمىچى كۈچلىرىنىڭ تەھدىتىگە قۇللارچە تىز پۈكۈپ، شىنجاڭ ئەمىرى ياڭ زېڭشىن ۋە قەشقەر تىدۇسى جاۋداجۈيگە ئارقىمۇ ئارقا تېلېگرامما يوللاپ، «چىرىيە ۋەقەسى»نى تېزدىن بىر تەرەپ قىلىپ، «جىنايەتچى»لەرنى قاتتىق جازالاشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. شىن-

جاڭ دائىرىلىرى سۇپۇرگەئاخۇن، شيۇك گاۋشىڭ قاتارلىق بىرمۇنچە ئادالەتپەرۋەرلەرنى «تۇتۇپ تۇرۇپ تەكشۈرۈش» دېگەن نام بىلەن قولغا ئالدى. خوتەن دوتىيى تاڭ يۇنجۇڭنى بوشاڭلىقتا ئەيىبلەپ، ئەمەلدىن ئېلىپ تاشلىدى. بيەن يۇڭفۇ باشلىق قەشقەر قاراسپەچىلىرىنى قوشۇن بويىچە ئۈرۈمچىگە چاقىرتىۋالدى.

مىلادى 1913 - يىل 2 - ئاينىڭ 21 - كۈنى «چىرىيە ۋەقەسى» نى بىر تەرەپ قىلىدىغان ئاتالمىش «ئوچۇق سوت» قەشقەر شەھىرىدە باشلاندى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەپتىش ئەمەلدارى، تىدۇسى ۋە يېڭى شەھەر ئامبىلى سوتچى بولدى. كىشىنى تولىمۇ ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇئىدىكى، بۇ سوتتا سۇپۇرگەئاخۇن ۋە شيۇك گاۋشىڭ قاتارلىق 18 كىشى جاۋابكار ئورنىدا، 26 نەپەر راست-يالغان ئاقپاششا پۇقرالىرى دەۋاگەر ئورنىدا تۇرغۇزۇلغانىدى.

سوت زالى مۇنازىرە مەيدانىغا ئايلاندى ۋە بۇ مۇنازىرە بارغانسېرى كەسكىن تۈس ئالدى. راست-يالغان ئاقپاششا پۇقرالىرى قىلمىشىغا لايىق ئىت ئۆلۈمىدە ئۆلگەن 29 ئادىمى ئۈچۈن 80 مىڭ سەر خۇن ھەققى تۆلەپ بېرىشنى، 180 پۇقرانى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشنى يولسىزلىق بىلەن تەلەپ قىلدى. ئاقپاششا پۇقرالىرىنىڭ بۇ تەرىقە مۇتتەھەملىكىگە ۋە يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ غالچىلارچە يول قويۇشىغا غەزەپلەنگەن سۇپۇرگەئاخۇن ئاخىر چىداپ تۇرالمىدى. ئۇ بىردىنلا دەۋاگەر ئورنىغا ئۆتۈپ، تاجاۋۇزچىلىق چاڭگىلىنى چىرىيىگە ئۇزىتىپ خالىغىنىچە گۇۋاھنامە تارقاتقان، ۋەھشىيلەرچە ئادەم ئۆلتۈرۈپ قانلىق ۋەقە پەيدا قىلغان سېيىت ھاجىغا ئۆلۈم جازاسى بېرىشتە چىڭ تۇردى①. سېيىت ھاجى بىرمۇنچە ئويدۇرما پاكىت

---

① «شىنجاڭ جەمئىيەت تارىخىنى تەكشۈرۈش ماتېرىيالى».

لار بىلەن جىنايى قىلمىشنى ياپماقچى بولدىيۇ، مەقسىتىگە يېتەلمىدى. بۇ غەلىتە سوت ئاخىر ئۈزۈلۈپ قالدى①.

سوتتىن ھېچقانداق نەتىجە چىقىرالمىغان كونسۇل يەرلىك پۇقراغا ۋە يەرلىك ھۆكۈمەتكە بېسىم پەيدا قىلىش يۈزىسىدىن قەشقەردە تۇرۇشلۇق سولداتلىرىدىن يەنە مىڭنى كۆپەيتىپ، ھەربىي تەھلىكە پەيدا قىلدى. ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق، قەشقەر شەھەر سېپىلىنى پارتلىتىپ، يوغان بىر يوچۇق ئېچىۋەتتى. شۇ ئارىدا «11 ماددىلىق تىنچلىق كېلىشىمى» دىن كېيىن زالىم، ئىككى يۈزلىمچى ياڭ زېڭشىنىڭ ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنى پارچىلاپ يوقىتىش ھىيلىسىنىڭ قۇربانى سۈپىتىدە قەشقەرگە ئەۋەتىلىپ، تىدۇلۇق ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالغان ياڭ زەنشۆي (ياڭ مازا) «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېگەندەك قۇرۇقلۇق ئارمىيە 1 - بىرىگادىسىنى قەشقەرگە يۆتكەپ كەلدى. پۇقرا پىدائىيلىرى بىلەن قوشۇننى زورايتتى.

شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا چار پادىشاھ ھۆكۈمىتى يۈەن شىكەي ھۆكۈمىتىگە ئۇلتىماتۇم تاپشۇرۇپ، قەشقەر تەپتىش ئەمەلدارى ۋاڭ بىڭكۈننى ئەمەلدىن ئېلىپ تاشلاشنى، «چېگرىيە ۋەقەسى» نى تېزدىن ھەل قىلىشنى ئۆكتەملەرچە ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ يولسىز تەلەپ جاھانگىرلارنىڭ ساخاۋىتىگە موھتاج بولۇۋاتقان يۈەن شىكەينى ئاسانلا تىز پۈكتۈردى.

ھاقارەتلىك «روسىيە-چېگرىيە كېلىشىمى» ئاخىر 1913-يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەردە رەسمىي ئىمزالاندى. جۇڭگو ھۆكۈمىتى كېلىشىم ماددىلىرىغا بىنائەن چار ھۆكۈمىتىگە 69 مىڭ سەر تۆلەم تۆلىدى. تاڭ يۈنجۇڭغا ناھايىتى ئېغىر جەرىمانە قويۇلدى، سۈپۈرگەئاخۇن، شيۇڭ گاۋشېڭ باشلىق 30 نەچچە نەپەر بى-

---

① سىكرائىس: «ھاجىيې قەشقەردە» 30 - باب.

گۇناھ پۇقرا ۋە چېرىكلەرگە تۆت يىللىقتىن 14 يىللىققىچە قاماق جازاسى بېرىلدى. جىنايىتى چېكىدىن ئاشقان سېيىت ھاجى بولسا ھېچ دەخلىسىز ھالدا ئۆز ئۇۋىسىغا قايتىپ كەتتى. ئاسارەتلىك تۈن تېخىمۇ قاراڭغۇلاشتى...

مىلادى 1917-يىل 11-ئاينىڭ 7-كۈنى دۇنيا پرولېتارىياتىنىڭ ئۇلۇغ ئۇستازى لېنىن رەھبەرلىكىدىكى ئۇلۇغ ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابى ئالەمشۇمۇل غەلىبىگە ئېرىشىپ، سوۋېت ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى، قان قەرزىگە بوغۇلغان چار پادىشاھ نىكولاي II نىڭ مۇستەبىتلىك ۋە تاجاۋۇزچىلىق قارا قولى كېسىپ تاشلاندى. لېنىن ۋەكىللىكىدىكى سوۋېت ھاكىمىيىتى چار پادىشاھنىڭ چەت ئەللەرگە تاڭغان بارلىق تەڭسىز شەرتنامىلىرى، كېلىشىملىرىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقىنى تەنتەنە بىلەن جاكارلىغاندىن كېيىنلا «چىرىيە كېلىشىمى» مۇناسىپ ھالدا كۈچىدىن قالدى. سۈپۈرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىنىڭ تۈرمىدىن بوشىتىلغانلىقىنى ئاڭلىغان چىرىيە خەلقى تاكى قاغىلىققىچە يېتىپ كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئىپتىخارىنى، ئېگىلمەس-سۇنماس ئوغلانىنى داغدۇغا بىلەن قارشى ئېلىپ، بېشىدا كۆتۈرۈپ دېگۈدەك يۇرتىغا ئەكىلىشتى. ئۇنىڭ نامىمۇ خەلق قەلبىدىن مەڭگۈلۈك ئابىدە سۈپىتىدە ئورۇن ئالدى.

ئەل ئاغزىدا، سۈپۈرگەئاخۇن قاماقتىن بوشىنىپ چىرىيىگە قايتىپ كەلگەندە ئۆز يۇرتىنىڭ قۇمساز تۇپرىقىنى كۆزىگە سۈرتۈپ، دەرەخلەرنى مەجنۇنلارچە قۇچاقلاپ، قۇرۇپ كەتكەن قالماقدۆڭ بۇلىقىغا تىكىلىپ كۆز يېشى قىلغان، دېگەن گەپلەر بار.

1988-يىل مايدا ئۈرۈمچىدە تاماملاندى.

مۇقاۋا ۋە قىستۇرما رەسىملىرىنى
مۇھەممەت ئايۇپ، ھۆسن خەتلىرىنى
ئوبۇلقاسىم مۆمىن ئىشلىگەن

تۈندىكى چاقماق

*

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى قۇرۇلۇش يولى 9 - قورۇ)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1168 × 850 مم، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 19·5
1988 - يىل 8 - ئاي 1 - نەشرى
1988 - يىل 10 - ئاي 1 - بېسىلىشى
ISBN 7—5371—0288/I·136
ئاددىي مۇقاۋىلىقىنىڭ سانى: 13·500 — 1
قاتتىق مۇقاۋىلىقىنىڭ سانى: 3·500 — 1
باھاسى: 3·00 يۈەن

深夜霹雳

（维吾尔文）

艾拜都拉．伊布拉音　著

责任编辑：贺加克

新疆青少年出版社出版　（乌鲁木齐市建设路9号）
新疆新华书店发行　新疆新华印刷厂印刷
850×1168毫米　1/32开本　19.5印张
1988年8月第1版　1988年10月第1次印刷
平装印数：1——13.500　精装印数：1——3.500
ISBN 7-5371-0288-0/I·136（民文）定价：3.00